VASILE BOGREA

Pagini istorico-filologice

Scanned with OKEN Scanner

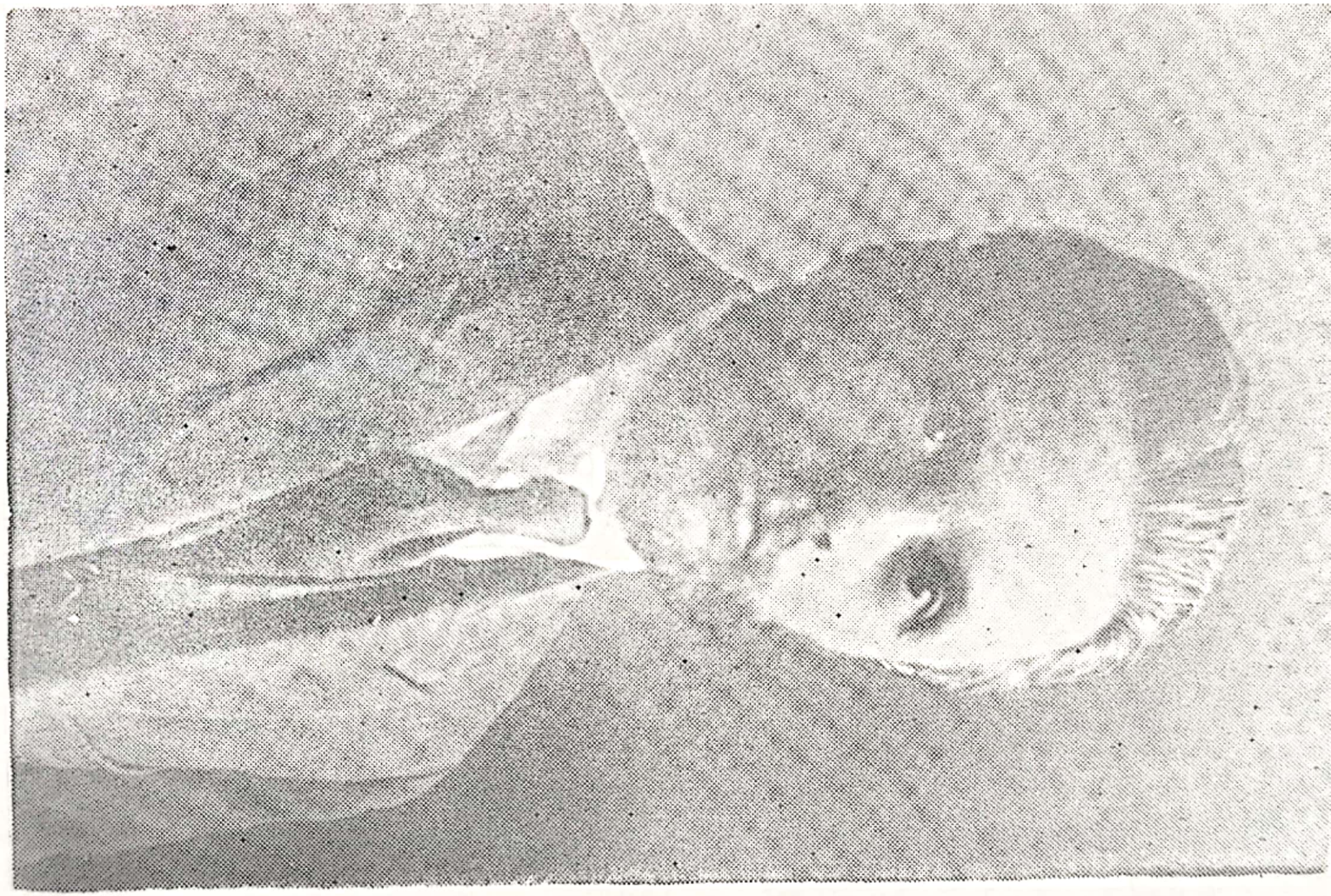

Scanned with OKEN Scanner

VASILE BOGREA

PAGINI ISTORICO-FILOLOGICE

Cu o prefață de
acad. CONSTANTIN DAICOVICIU

Ediție îngrijită, studiu introductiv și indice de
MIRCEA BORCILĂ și ION MĂRII

Scanned with OKEN Scanner

PREFAȚĂ

Începînd a scrie această Prefață simt din nou golul îngrozitor pe care mi l-a lăsat în inimă și cuget năprasnica știre sosită la Roma în o seară de pe la începutul lui septembrie 1926, despre moartea profesorului și maestrului meu **Vasile Bogrea**. Trăiesc din nou aceleași sentimente de regret și deznădejde: pierdusem pe neașteptate lumina și sprijinul intelectual de care mă împărtășisem în anii de facultate și de care tocmai atunci, la începutul unei cariere științifice, aveam atîta trebuință.

Recitind lucrările cuprinse în volumul de față — un adevărat tezaur —, îmi dau și mai bine seamă și de valoarea operei și de grandoarea omului. În necroloage și cuvîntări comemorative, ca și în lucrări de specialitate s-au adus și omului și operei sale îndreptățite aprecieri și caracterizări, fixîndu-se, oarecum, și locul pe care îl ocupă în istoria culturii noastre. Nu am de gînd nici să le repet, nici să le întrec. Socotesc juste și frumoase judecățile făcute cu deplină competență și cu mult suflet de tinerii filologi clujeni — Mircea Borcilă și Ion Mării —, care și-au luat sarcina nu tocmai ușoară de a selecționa materialul, a-l grupa și pregăti pentru tipar.

Ca unul din elevii săi apropiați, aș putea spune fără nici o exagerare, ca unul din ucenicii mărunți ai marelui învățat și dascăl, e, cred, mai nimerit să încerc a-l prezenta așa cum l-am văzut eu și cum îl văd și astăzi după aproape cincizeci de ani, recitindu-i cu ochii maturității scrierile. Am spus să încerc, fiindcă a-l cuprinde pe V. Bogrea e tot atît de greu cum ar fi să prinzi în cele două mîini razele soarelui de pe cer (expresia e a maestrului însuși, vorbind, într-o conferință publică despre „geniul latin").

S-a spus și de alții, că a fost un „umanist". E adevărat, a fost. Și noi elevii lui de pe atunci — atît cît știam despre umanism — îl comparasem cu Erasmus Rotterdamus. Prin tot ce e însușire intelectuală, etică și morală umaniștilor, V. Bogrea a fost un reprezentant autentic al umanismului de acum cîteva veacuri. Secolul în care el apare nu contează, în fond. El abia acum, în zilele noastre, ocupă acel loc pe care i-l pregătise un Miron Costin și care rămăsese vacant, din motive binecunoscute, atîta amar de vreme, ca o figură dominantă alături de un Udriște Năsturel (și el întîrziat în timp).

Azi am putea și trebuie să spunem mai mult. Umanistul V. Bogrea e întregit, e completat prin enciclopedicele lui cunoștințe, fără pereche și uluitoare, în variatele și cele mai mici compartimente ale filologiei, înțelese în sensul ei vechi și atoteuprinzător. Pentru V. Bogrea, limba, literatura, istoria (cu disciplinele ei mari sau mici), folclorul, cu întreaga gamă a acestuia, geografia umană etc. etc. alcătuiau o unitate, se întregeau, se concurau, pentru a reda unitatea miraculoasă și totuși atît de firească ce se cheamă viață. Mă grăbesc să precizez: spre deosebire de alți umaniști, pentru umanistul-enciclopedist V. Bogrea, filologia îmbrățișa și veacurile privind viața neamului său și a țării sale mărite.

Ce exclamații de bucurie îi scăpau oridecîteori găsea un „amănunt" important care-i lipsea din mozaicul acelei vieți pe care o delinease în esență.

Cu o curiozitate și dorință de a cunoaște nestinse — o trăsătură a umanismului „clasic" — se informa de la toți și din toate publicațiile. Își făcea însemnările pe orice petec de hîrtie și-l găsea atunci cînd avea nevoie de el. O fenomenală memorie îl scutea de a-și crea fișierele la modă (și necesare) astăzi.

Cursurile, în primul rînd, conferințele publice și comunicările în cercuri savante de specialiști erau locurile de preferință în care cu un talent negalat expunea, clar și metodic, recolta adunată în zile și nopți de lectură și informație. Fericit cel ce l-a auzit! Presărate cu anecdote (din domeniul antichității, de obicei) a căror valoare documentară (mai grăitoare uneori decît documentul „scrios") nu-i scăpase, condimentate destul de des (dar fără abuz cu ironia usturătoare cuvenită, îndreptată împotriva falșilor savanți, dar și cu cea iertătoare pentru cei care păcătuiseră de bună credință contra unui adevăr științific, cuvîntările lui V. Bogrea instruiau, delectau și uimeau. Memoria excepțională de care am pomenit îi permitea să citeze pasaje întregi din autorii greci și latini favoriți, iar, dacă termina, uita să treacă la limba română a expunerii și continua... în latinește, provocînd ilaritate de simpatie în public. Iar noi ciracii din jurul lui, ne simțeam în al șaptelea cer.

Din nefericire, nu a scris tot ceea ce a rostit. Mai ales sclipirile de inspirație momentană au rămas neînregistrate.

Seminariile, făcute după model german, erau o adevărată școală, de metodă, de tehnică a informației și — nu mai puțin — de etică științifică, în privința căreia maestrul era necruțător. Textele scrise cu litera lui măruntă de tot (ca a lui N. Iorga) și cu trimiterile de tot felul și în toate colțurile paginii erau greu de descifrat pentru tipografii clujeni. Ne revenea nouă, elevilor săi, sarcina de-a le transcrie pe curat. Și le făceam aceste treburi cu mare plăcere și cu mult, nespus de mult folos pentru noi. Cîte nu învățam practic din această muncă! De la punctuație, pînă la închegarea unei fraze (lungi uneori ca un period ciceronian); și cîte nume de autori nemaiauziți, cîte titluri de cărți nemaipomenite nu trebuia să le descifrăm cu ajutorul dicționarelor căci ne jenam să-l întrebăm, iar a le reda greșit noi, pe vremea aceea, ne rușinam.

Și fiindcă sîntem la scris, nu mă pot opri de a consemna o altă prețioasă calitate a lui V. Bogrea: stilul său științific pilduitor, de o claritate impresionantă și de o structură a frazei, oricît de lungă și complicată ar fi fost ea, de-a dreptul răpitoare. Efectul, fără doar și poate, al lecturilor sale zilnice din autorii latini, fără a silui însă limba română în tiparele latinești, ci însușindu-și esențialul principiu, acela al limpezimii și vioiciunii. Cîți îl vom putea imita?

Ca om? Homo bonus, dicendi peritus. Și cu asta am spus tot. Își iubea elevii pe care îi ajuta în toate lucrările. El simțea că-l admirăm, dar n-ar fi tolerat zgomotoasele manifestări.

Nu a fost înscris în nici un partid politic. Era însă un român bun și luminat. Democrat convins, combătea în conferințe, în mitinguri acțiunile huliganice ale așa-zisei generații de la 1923, iar noi îi stăteam de gardă personală în momentele critice.

Acesta era, văzut de noi, profesorul și savantul V. Bogrea.

Publicarea de către tinerii mei colegi Mircea Borcilă și Ion Mării a acestui volum îi cinstește în primul rînd pe ei. Ceea ce fac ei nu este numai un act de pietate. E ceva mai adînc. E un act de cultură, căci redau patrimoniului național opera științifică a unui creator de fecundă și universală valoare.

Scanned with OKEN Scanner

Gratitudine deplină se cuvine și lor și conducerii Editurii Dacia, **care e conștientă de rostul pe care îl are de îndeplinit la Cluj.**

Iar marele dascăl al Ardealului, moldoveanul V. Bogrea se leagă și prin această înfăptuire de noi toți.

Vivit in memoria vivorum:

Vivit, laudatur, legitur, celebratur, amatur.

Prof. C. DAICOVICIU

Scanned with OKEN Scanner

INTRODUCERE

La aproape o jumătate de secol de la dispariţia lui Vasile Bogrea (6 septembrie 1926, în momentul cînd el însuşi n-ajunsese să împlinească vîrsta de 45 de ani), istoria culturii noastre consemnează o situaţie cu totul paradoxală : cel care fusese decretat drept „cel mai învăţat dintre români", „un om cum poate niciodată nu vom mai avea unul", „un caracter vrednic de vremurile antice"[1], „unul dintre rarii polihistori umanişti ai noştri"[2], „una din cele mai alese personalităţi ale ştiinţei noastre"[3], „una din minţile cele mai luminate şi mai larg cuprinzătoare din cîte a avut pînă acum neamul românesc"[4] etc. nu posedă pînă astăzi un volum reprezentativ, care să-i înmănuncheze măcar o parte din cele cîteva sute de lucrări, răspîndite prin zeci de publicaţii ale epocii[5]. Răpus de o boală necruţătoare „înainte de a fi dat opera cea mare a vieţii : măsura excepţionalelor puteri sufleteşti sădite în el"[6] şi înainte de a ajunge să-şi strîngă singur contribuţiile mai de seamă într-o carte, V. Bogrea a avut parte de un destin potrivnic şi în posteritate. Opera sa, greu accesibilă chiar şi specialiştilor, atît datorită multitudinii domeniilor abordate, cît şi imensului material informativ pus la contribuţie, a rămas aproape necuprinsă în totalitatea ei, iar personalitatea sa ştiinţifică foarte puţin cunoscută generaţiilor mai tinere. Cu excepţia studiului prof. Dimitrie Macrea[7], nu avem astăzi nici o exegeză care să precizeze riguros locul lui V. Bogrea în istoria culturii noastre.

O culegere ca cea de faţă, reclamată în mai multe rînduri de personalităţi ale vieţii ştiinţifice contemporane, este menită să contribuie la repararea acestei situaţii.

*

---

[1] N. Iorga, *Oameni cari au fost*, II, Bucureşti, 1967, p. 231.

[2] V. Pârvan, în „Analele Academiei Române", secţia III, vol. XV, p. 139 (Şedinţa din 10 iunie 1920).

[3] *Omagiu lui I. Bianu*, Bucureşti, 1927, p. 69 (v. *infra*, p. 148).

[4] G. T.—Kirileanu, *Vasile Bogrea*, în „Şezătoarea", XXXIV, 1927, p. 90.

[5] V. *Bio-bibliografia lui Vasile Bogrea, 1881—1926. Cu ocazia comemorării a zece ani de la moartea lui* de Iosif E. Naghiu. *Cu o cuvîntare comemorativă* de Teodor A. Naum, Cluj, 1937.

[6] *Omagiu lui I. Bianu, loc. cit.*

[7] D. Macrea, *Un mare umanist român: Vasile Bogrea*, în „Cercetări de lingvistică", X, 1965, nr. 2, p. 249—259 (şi în vol. *Studii de lingvistică română*, Bucureşti, 1970, p. 188—202).

Scanned with OKEN Scanner

Vasile Bogrea s-a născut la 26 septembrie 1881[8] în comuna Tîrnovca (Tîrnauca) din judeţul Dorohoi, într-o familie de condiţie modestă (tatăl său, fiu al unui emigrant grec din insula Egina, era perceptor în localitate). Încă din timpul studiilor secundare, urmate la liceul „Anastasie Başotă" din Pomîrla, şi apoi ca student al Facultăţii de litere din Iaşi (secţia de limbi clasice), unde l-a avut ca profesor pe marele lingvist Alexandru Philippide, el a demonstrat calităţi intelectuale excepţionale şi o vocaţie umanistă certă. Cu toate acestea, deşi cunoştea de pe atunci mai multe limbi şi urmase în paralel şi cursurile Facultăţii de drept, V. Bogrea şi-a putut continua destul de greu instrucţia în străinătate, îndeplinind în acest timp, cu intermitenţe, funcţia de profesor în învăţămîntul mediu la Piatra Neamţ şi apoi la Iaşi. Studiile temeinice de la Berlin — unde a audiat cursurile de cultură clasică ale ilustrului elenist Wilamowitz-Moellendorff, pe cele de literatură latină ale lui E. Norden sau romanistică ale lui H. Morf, dar mai ales apropierea sa în această perioadă de Nicolae Iorga au fost factorii care au influenţat decisiv formaţia şi cariera sa ştiinţifică. Temperament dominat de o curiozitate intelectuală nestăpînită, V. Bogrea acumulează enorm de mult material din diferite domenii ale istoriei culturii: lingvistică (clasică şi română), istorie (cu toate anexele ei), literatură (antică şi modernă), folclor, etnografie. Competenţa sa în aceste domenii a fost recunoscută şi apreciată în epocă, atît cu ocazia numirii sale, în 1919, ca profesor de latină la Universitatea din Cluj, cît şi la primirea, peste un an, ca membru corespondent al Academiei, la secţia istorică (în urma raportului prezentat de Vasile Pârvan).

Deşi era un „excepţional cunoscător al limbilor clasice", un „elenist şi latinist de seamă"[9], V. Bogrea şi-a consacrat cea mai mare parte a energiei şi cunoştinţelor lui rezolvării unor probleme arzătoare care apăreau în acel moment în faţa ştiinţei româneşti. Opera sa va fi legată, astfel, în primul rînd, de prodigioasa mişcare lingvistică iniţiată în cadrul „Muzeului limbii române" din Cluj, printre ai cărui întemeietori se numără. Deşi, din cauza bolii, a activat efectiv şi consecvent la şedinţele de lucru ale „Muzeului" numai în primii din cei 6 ani petrecuţi în total la Cluj, prin dinamismul spiritului său, prin fascinaţia pe care o extraordinară informaţie şi o expresie strălucitoare au exercitat-o asupra colegilor săi de generaţie şi prin pledoaria inegalabilă pentru idealul de cultură al umanismului clasic, el s-a afirmat ca o figură proeminentă în cadrul acestei mişcări, fiind unul dintre cei care au contribuit în mare măsură la constituirea şi impunerea ei în cercurile ştiinţifice din ţară şi de peste hotare.

Particularitatea profilului şi aportului lui V. Bogrea în gruparea clujeană, şi în istoria culturii noastre, a fost definită succint, dar esenţial,

---

[8] Toate scrierile despre V. Bogrea, ca şi Anuarele Universităţii, indică drept dată a naşterii: *24* septembrie 1881. Am optat pentru 26 septembrie, indicată doar în C. N. Mihalache, *Vasile Bogrea elev al Inst. „An. Başotă"*, în „Vatra Başoteştilor", I, 1938, nr. 3—4, p. 6, unde se citează şi certificatul său de naştere.

[9] V. Pârvan, *loc. cit.*

de Sextil Puşcariu, atunci cînd acesta l-a caracterizat drept „un spirit de o universalitate atît de pronunţată, pentru care lingvistica, istoria, etnografia, folclorul şi literatura alcătuiau diferitele feţe ale aceluiaşi întreg: istoria culturală"[10]. Într-adevăr, nu numai formaţia sa ştiinţifică multilaterală, ci şi o concepţie teoretică generală, întemeiată pe aceasta, l-au determinat pe Bogrea să nu accepte restrîngerea în cadrul îngust al unei singure specialităţi. Refuzul specializării unilaterale apare profund justificat la acest savant prin viziunea sa largă asupra studiului limbii — care rămîne filonul central al preocupărilor sale —, studiu considerat ca „aport la istoria culturii, în genere" (*infra*, p. 3).

Concepţia aceasta, înscriindu-se pe linia tradiţiei iniţiate de B. P. Hasdeu în cultura noastră, se opune orientării rigide instaurate de neogramaticii germani, şi insinuate temporar şi printre lingviştii noştri, care tratau limba ca pe un organism autonom, ce-şi trăieşte propria viaţă organică şi evoluează sub acţiunea unor legi independente. Recenzînd celebra lucrare a lui J. Vendryès, *Le Langage. Introduction linguistique à l'histoire*, V. Bogrea subliniază „falsitatea concepţiei care consideră limbajul ca o entitate ideală, evoluînd independent de oameni şi urmărind scopuri proprii ..." şi se raliază şcolii franceze (citîndu-l pe Meillet) în accentuarea „rolului elementului social în geneza şi evoluţia fenomenelor lingvistice"[11]. Pe de altă parte, susţinînd, împotriva unor voci contestatare, actualitatea permanentă a punctului de vedere comparativ-istoric în cercetările fenomenelor de limbă, V. Bogrea depăşeşte totuşi limitările exclusivismului istorist, derivate din aplicarea îngustă a „metodei" comparativ-istorice. Pentru el „scopul suprem" al ştiinţei limbii nu mai poate fi acela de „a-ţi forma o idee clară de originea limbajului" (H. Schuchardt), aşa cum se preconizase aproape în întreaga lingvistică europeană de pînă la începutul secolului nostru, în temeiul metodei comparativ-istorice (căreia lingvistul nostru îi denunţă, împreună cu Vendryès, contradicţia fundamentală implicată în „caracterul pur descriptiv, *inventarial*"). În felul acesta, V. Bogrea ajunge la formularea unei concepţii generale, foarte apropiate de cea a lui Meillet, pentru care istoria limbii este numai un *mijloc al lingvisticii* (şi nu ţinta ei), „mijlocul cel mai sigur de a da generalizărilor sale substratul concret şi solid al realităţilor corespunzătoare, ferind-o de aventuri *in abstracto*": „Lingvistica generală, de care se tem reprezentanţii prea zeloşi ai şcoalei istorice, nu vrea să fie, în ultima analiză, decît sinteza generală a acelor sinteze parţiale care sînt istoriile tuturor limbilor, înmănunchind principiile generale ce se desfac din ele, în lumina psihologiei şi sociologiei, a etnografiei şi folclorului" (*infra*, p. 366). Alăturîndu-se lui Trombetti, el defineşte lingvistica în termenii *glottologiei*, căreia îi propune însă un amendament: „lingvistica nu e numai «istoria», ci şi (dacă nu: mai ales)

[10] S. Puşcariu, în „Dacoromania", IV_2, 1924—1926, p. 1530.

[11] V. Bogrea, [recenzie la] J. Vendryès, *Le Langage. Introduction linguistique à l'histoire*, Paris, 1921, în „Dacoromania", II, 1921—1922, p. 765.

biologia (anatomia şi fiziologia), *psihologia* (individual) şi *sociologia* (colectiv) graiului uman"[12].

Această concepţie se reflectă admirabil în scrierile sale, care depăşesc mai întotdeauna, *prin perspectiva teoretică*, graniţele unui singur domeniu, dar care constituie, de fapt, cercetări minuţioase, bazate pe o ireproşabilă precizie faptică şi o informaţie de varietate şi abundenţă neobişnuită: „o ştiinţă ... documentată şi riguroasă pînă la cel de pe urmă semn diacritic şi pînă la virgula cea de pe urmă ..."[13]. Se explică astfel opţiunea lui Bogrea pentru domeniul exigent al cercetărilor interdisciplinare, care se dovedesc astăzi de o acută actualitate.

În spiritul epocii şi al tradiţiei, cercetările sale s-au efectuat mai ales la intersecţia filologiei cu istoria (în concepţia largă a celor două discipline umaniste). Majoritatea articolelor „mărunte" publicate în „Anuarul Institutului de istorie naţională" din Cluj au fost grupate sub titlurile semnificative: *Pagini istorico-filologice*, *Mărunţişuri istorico-filologice*, *Note şi observaţii istorico-filologice*. Într-un articol din primul grupaj, intitulat programatic *Între filologie şi istorie*, autorul formulează explicit postulatul pe care se bazează întreaga sa cercetare: „Viaţa cuvintelor e aşa de strîns legată de a poporului care le întrebuinţează, încît vicisitudinile lor biografice — genealogia, evoluţia, migraţia, cariera lor — luminează, adese, colţuri întunecate ale istoriei naţionale" (*infra*, *p.* 3).

Teza nu reprezintă, în sine, o noutate. V. Bogrea se apleacă, însă, îndeosebi spre dezlegarea unor enigme lingvistice (pasaje obscure, arhaisme sau regionalisme rare, cuvinte neglosate şi sensuri nesigure, nume proprii deformate) din istoriografia veche românească (Costin, Ureche, Radu Greceanu, pomelnicul bisericii domneşti de la Curtea de Argeş etc.) şi străină (*Codex Cumanicus*, Gheorghe Brancovici), din scrisorile şi documentele vechi (publicate de Iorga, Hasdeu, Al. Papadopol-Calimah, I. Bogdan, Gh. Ghibănescu, T. V. Stefanelli, Th. Codrescu, St. Nicolaescu ş.a.), din literatura noastră populară (col. Păsculescu, Teodorescu, Mateescu, Viciu etc. etc.) şi cultă. El reuşeşte, de cele mai multe ori, să soluţioneze aceste probleme extrem de dificile, nu prin simple probe de erudiţie sau asocieri hazardate (care nu lipsesc, totuşi), ci mai ales graţie unor aplicaţii şi unei interpretări ingenioase a documentaţiei. S-ar putea cita în acest sens soluţiile oferite în *Pasagii obscure din Miron Costin*, contribuţiile sale la relevarea unor „urme bizantine în româneşte", explicaţiile semantice şi istorice furnizate pentru diferite cuvinte aparţinînd vechiului nostru vocabular cronicăresc, bisericesc, juridic, comercial etc. (*astrucan*, *avgar*, *barbută*, *burlinc*, *ferîie*, *firfiric*, *iscusate*, *mischie*, *şalăi*, *Tat*[*ul*] ş. a.). Deşi se referă la chestiuni de amănunt, rezolvările sale lingvistice aruncă unele lumini noi în istoria noastră şi aduc precizări de detaliu pentru toate aceste sectoare ale culturii româneşti.

---

[12] Idem, *ibid.*, p. 765—766, nota 2.
[13] T. A. Naum, în *Bio—bibliografia* ..., p. 5.

Interpretările filologice ale lui Bogrea nu angajează numai partea strict formală a faptelor de limbă, ci se bazează pe o delicată discernere a semnificaţiilor, particularitate caracteristică întregii sale opere. V. Bogrea a urmărit, însă, să-şi valorifice multitudinea cunoştinţelor şi virtuţile analitice şi în domeniul propriu-zis lingvistic al *semanticii*, domeniu prea puţin cultivat la noi pînă atunci. Referindu-se succint la obiectul şi sarcinile acestei discipline lingvistice — concepută, în acord cu întreaga tradiţie teoretică, pe coordonate exclusiv diacronice —, el apreciază că „filiaţia sensurilor unui cuvînt se înfăţişează cercetătorului ca un lanţ desfăcut, ale cărui verigi trebuie adunate şi rînduite după criterii de geneză şi diferenţiare treptată..." (*infra*, p. 139). Scrierile sale consacrate acestor probleme reuşesc să ateste, pe baza unor monumente de limbă veche (vezi, mai ales, exegeza semantică asupra „Irodot"-ului de la Coşula, publicat de N. Iorga, text care constituie, de fapt, „singura versiune românească veche a unui text clasic") şi populară (vezi cercetarea întreprinsă asupra versiunii româneşti a „Fiziologului", publicată de Mateescu, în *Note semantice*), numeroase „verigi semantice intermediare", care mijlocesc clarificarea evoluţiei sensului unor cuvinte, sau chiar sensuri dispărute din uz. Alteori, V. Bogrea contribuie la documentarea şi clasificarea „înţelesurilor" cuvîntului *limbă*[14], surprinde filiaţii de sensuri nebănuite (cf. cazul lui *genunchi*, în *O problemă semantică*, ori *cîrneleagă*), sau formulează chiar observaţii pertinente şi subtile în domeniul atît de pretenţios al semanticii comparative *(Semantism românesc şi semantism balcanic)*.

Deşi se orientează după procesele semantice generale moştenite din logica aristotelică, trebuie remarcat că V. Bogrea efectuează, în analizele sale, o distincţie netă între „sfera abstractă a transcendenţelor logice" şi „realitatea biologică, istorică, a contingenţelor limbii (care nu e logică, ci psihologie!)" (*infra*, p. 95)[15]. Merită subliniată, de asemenea, ca o anticipaţie preţioasă, ideea alcătuirii unui dicţionar de sinonime al limbii române şi contribuţia sa concretă în acest sens. În cîteva articole *(Din sinonimica lui „drac": Chiorchiojilă, Din sinonimica „dracului", Studii de semantică. II Probe de sinonimică românească, Sfinţii medici în graiul şi folclorul românesc)*, el valorifică, şi din acest unghi, un bogat material lingvistic extras din documentele vechi româneşti, din colecţiile de literatură populară şi glosarele regionale (puse aproape în întregime la contribuţie, unele citate chiar în manuscris), delimitînd şi supunînd analizei mai multe serii sinonimice extinse.

Problemele de istorie a vocabularului românesc, cu multiplele lor

---

[14] V. *Note de istoria limbii. (Înţelesul cuvîntului limbă)*, în „Revista istorică," II, 1916, p. 186—191. (Notăm că, asupra acestui articol, Vasile Bogrea a revenit în manuscris cu extrem de multe corecturi.)

[15] Pentru fundamentarea teoretică a acestei opinii, V. Bogrea se referă (v. *infra*, p. 107, nota 9) la *Cursul de lingvistică generală* al lui F. de Saussure, pe care l-a recenzat în „Dacoromania", II, 1921—1922, p. 777—778.

Scanned with OKEN Scanner

implicaţii extralingvistice, constituie, de fapt, domeniul predilect al lui V. Bogrea. Acelaşi spirit al corelării interesului lingvistic cu cel istoric şi folcloric, bazat pe aceeaşi erudiţie şi aliat cu aceeaşi îndrăzneală în asociaţii, ne întîmpină şi în contribuţiile sale etimologice, dintre care cele mai multe vizează cuvinte rare, vechi sau dialectale (din graiurile dacoromâne, din dialectele sud-dunărene sau chiar din limbi străine). Lingvistul clujean a propus un foarte mare număr de etimologii, cele mai multe dintre rezolvările sale fiind acceptate şi astăzi. Chiar dacă unele dintre etimologiile sale nu oferă soluţii, sau acestea apar depăşite în raport cu cercetările ulterioare, prin bogatul material documentar atras în discuţie ele mijlocesc clarificarea unor aspecte importante din ,,biografia'' cuvintelor respective. Trebuie reţinută, apoi, întregirea substanţială pe care o aduce ,,bibliei elementelor orientale în româneşte'', cum numeşte autorul celebra carte a lui Şăineanu. Se cuvine, de asemenea, menţionată preocuparea statornică, şi destul de singulară în epocă, pentru relevarea unui mare număr de *etimologii populare*. Explicarea genetică a formelor şi sensurilor lexicale revine, de altfel, ca o obsesie în întreaga sa operă, ea constituind, poate, pasiunea supremă a lui Vasile Bogrea, care a stăpînit, cu desăvîrşire, ca puţini la noi, ceea ce s-ar putea numi ,,ştiinţa etimologiei''.

Apelul la elemente din domeniile învecinate constituie pentru V. Bogrea postulatul fundamental şi în cercetările de toponimie şi antroponimie. În *Cîteva consideraţii asupra toponimiei româneşti*, el afirmă net: ,,Numai cu dicţionarul geografic într-o mînă şi cu colecţiile de documente în cealaltă se poate ajunge la rezultate temeinice în acest domeniu'' (*infra*, p. 300). Obiectivul principal în lucrările sale de acest gen rămîne cel etimologic, fără ca fixarea originii termenilor să constituie aici, totuşi, un scop în sine. V. Bogrea oferă, într-adevăr, numeroase rezolvări etimologice pentru un mare număr de toponime din diferite regiuni ale ţării, precum şi pentru nume de persoane atestate în documentele istorice sau în literatura populară. Merită consemnat, însă, interesul mai larg — filologic, etnografic şi geografic — al celor mai multe dintre aceste articole (*Note de prosopografie dobrogeană, Note de toponimie dobrogeană, Din onomastica folclorică, Contribuţii onomastice, Glose româneşti în patronimicele armeneşti din Ardeal, Contribuţii la onomastica romanului lui Alexandru şi romanului Troiei*). Sub aspect strict lingvistic, rezultatele investigaţiilor sale etimologice sînt uneori transpuse în perspectiva istoriei limbii comune, pornindu-se de la premisa că numele proprii ,,păstrează . . . în forma lor, firește conservativă, arhaică, adevărate fosile de limbă'' şi, în consecinţă, ,,onomastica poate fi exploatată ca un izvor de limbă'' (*infra*, p. 334). Pe de altă parte, Bogrea promovează, în cercetarea numelor topice, dezideratul actual al studierii fiecărui element nu în mod izolat, ci ,,ca membru al unei numeroase familii onomastice'', preconizînd alcătuirea unor adevărate serii paradigmatice, după criterii fonetice, semantice sau morfologice (spre ex. numele *Mehedinţi* este pus în legătură cu ,,întreaga grupă a sufixului toponimic *-inţi*''). Se relevă însă, şi de data aceasta, profitul pe care l-ar putea repre-

zenta pentru cercetarea istorică analiza unor asemenea „paralele toponimice" din regiuni şi chiar ţări diferite.

Solicitat de problematica istoriei limbii române, imperativ ştiinţific major al „şcolii" clujene şi al epocii, V. Bogrea ajunge să renunţe, în mare parte, la vocaţia sa incontestabilă pentru filologia clasică şi lingvistica comparată. Majoritatea preocupărilor sale în această direcţie s-au realizat, din păcate, în cadrul restrîns al unor cursuri universitare *(Introducere în filologia clasică, Elemente de gramatică comparată a limbilor clasice, Latina populară — izvoare, istoric, structură, Onomastica greco-latină* ş. a.) sau al unor pledoarii în favoarea valorificării culturii antice şi pentru menţinerea limbilor clasice în învăţămîntul mediu. (Memoriul redactat de el în acest sens, din însărcinarea Congresului filologilor români[16], reprezintă, cum s-a subliniat, „cea mai bine informată şi mai entuziastă apologie a clasicismului în România"[17].) Cele două studii mai extinse publicate de V. Bogrea în acest domeniu sînt suficiente, însă, pentru a proba pe deplin excepţionala informaţie şi receptivitatea sa faţă de literatura antichităţii *(Originalitatea poeziei romane)* şi pentru a confirma aprecierea că el „a fost, după Hasdeu, cel mai pregătit dintre lingviştii români pentru lingvistica comparativă"[18] (cf. *Două metode în propunerea gramaticei comparate a limbilor clasice. — O experienţă didactică*).

Aria de investigaţie ştiinţifică a lui Vasile Bogrea nu se reduce, însă, la aceste sectoare mari. Cîteva dintre lucrările sale *(Trei probleme folclorice şi aspectul lor românesc, Musca columbacă în tradiţia noastră populară* ... ş.a.) prezintă atestări şi interpretări originale ale unor elemente şi motive folclorice, în circulaţia lor la noi sau la alte popoare. Studiul comparativ al unor variante sinonimice sau al unor texte populare diferite *(Cercetări de literatură populară, O străveche formulă de exorcism în descîntecele noastre, Mărunţişuri)* îi prilejuieşte autorului o serie de disociaţii de poetică folclorică şi stilistică istorică de deosebită actualitate (se disting, de ex., „formulele, elementele ... de contaminaţie" ale unui cîntec în raport cu „tiparul", care „rămîne acelaşi" etc.). Întîlnim abordate şi cîteva probleme de amănunt ale gramaticii istorice româneşti, prin contribuţii documentare la studiul sufixelor sau atestarea unor „specimene de gerundiu în *-ure*". De altfel, în numeroase alte articole mărunte şi recenzii, Bogrea a completat şi precizat, în cele mai mici detalii, lucrările altora, cu o modestie desăvîrşită, sau s-a angajat, uneori, în ostilităţi polemice, în numele apărării unor înalte principii ale eticii ştiinţifice.

Prin „minuţioase cercetări de microscop" — cum indirect şi le autodefineşte, referindu-se la lucrările lui Karl Brugmann[19] —, efectuate însă la lumina unui vast orizont ştiinţific, el îşi pune uluitoarea sa erudiţie în slujba soluţionării unor chestiuni extrem de dificile apărute la *limitele*

[16] V. Bogrea, *Pentru învăţămîntul clasic*, Cluj, 1925.
[17] T. A. Naum, *loc. cit.*, p. 6.
[18] D. Macrea, *loc. cit.*, p. 252 (în vol., p. 191).
[19] V. Bogrea, *Karl Friedrich Brugmann*, în „Dacoromania", I, 1920—1921, p. 547.

Scanned with OKEN Scanner

cercetărilor româneşti ale timpului. Şi dacă această risipire generoasă constituie una din cauzele pentru care V. Bogrea nu a dat, în răstimpul foarte scurt al activităţii sale, marea operă de sinteză aşteptată, nu e mai puţin adevărat că tocmai prin ea contribuţia sa îşi dobîndeşte timbrul specific şi originalitatea incontestabilă. Cercetările temeinice în diferite domenii ale studiului limbii române (istoria vocabularului, onomastică, semantică), dar mai ales la intersecţia acestora cu istoria, literatura şi etnografia, aşază, oricum, acest „meteor strălucitor" în pleiada marilor lingvişti ai epocii.

Istoria culturii române trebuie să acorde şi ea locul care i se cuvine acestui Prinţ al erudiţiei, cu destin atît de tragic, din perioada ei eroică.

*

• NOTĂ ASUPRA EDIŢIEI •

PAGINI ISTORICO-FILOLOGICE — titlu sub care însuşi autorul şi-a grupat, în extrase aparte, scrierile din „Anuarul Institutului de istorie naţională" din Cluj, I—III, şi la care se referă apoi ca la o lucrare independentă (v., în acest sens, *infra*, p. 489, referinţa de sub nota 10) — îngeamănă, pentru întîia oară, selectiv, cele mai importante studii, articole, note şi etimologii, ale lui VASILE BOGREA, apărute în „Dacoromania", „Anuarul Institutului de istorie naţională", „Anuarul Institutului de studii clasice", „Anuarul Arhivei de folklor", „Grai şi suflet", „Analele Dobrogei", *I-îiul Congres al filologilor români* etc. etc. Din cele 291 de titluri de lucrări publicate (după repertoriul bibliografic, mai sus citat, al lui I. E. Naghiu; cf. şi D. Macrea, *loc. cit.*, p. 251, respectiv, în vol., p. 191), am reţinut, în ediţia de faţă, un număr de 49 de lucrări, organizate în 6 secţiuni:

I ÎNTRE FILOLOGIE ŞI ISTORIE
II SEMANTICĂ
III ETIMOLOGIE
IV ONOMASTICĂ
V FILOLOGIE CLASICĂ
VI VARIA

Structurarea volumului încearcă să reflecte principalele domenii în care a activat autorul, fără să se pretindă însă o clasificare rigidă pe secţiuni tematice, imposibil de realizat în cazul puternicei personalităţi ştiinţifice a lui V. Bogrea. Aşa se explică şi ponderea acordată secţiunii VARIA în cuprinsul volumului.

În cadrul secţiunilor, scrierile lui V. Bogrea sînt dispuse în ordinea cronologică a publicării lor, cu indicarea, la sfîrşitul fiecărei lucrări în parte, a locului de apariţie, cu toate datele bibliografice necesare. Ne-am abătut de la acest criteriu, din necesităţi impuse de asamblarea materialului în volum, numai în cîteva situaţii. Textele au fost integral reproduse, cu excep-

Scanned with OKEN Scanner

ţia comunicării: *Două metode în propunerea gramaticii comparate a limbilor clasice. — O experienţă didactică*, în cazul căreia am renunţat în întregime la partea a II-a (p. 46—53), concepută distinct de către autor şi divergentă faţă de profilul ediţiei. S-au păstrat nemodificate titlurile date de autor, mai puţin titlul *Încă două specimene de gerundiu în* **-ure: îmblăndure** *şi* **neputîndure** (>, aici, *Cîteva specimene de gerundiu în* **-ure**), care, prin revenirile din *Addendă*, nu mai corespundea textului. Etimologiile publicate sub rubrica cu acest titlu a revistei „Dacoromania" (anii I—IV), care în bibliografia lui I. E. Naghiu figurează sub 4 cifre (= 4 titluri), au fost grupate şi numerotate de noi, păstrîndu-se ordinea publicării, sub un singur titlu: *Etimologii*, cu înregistrarea cifrică a notelor de subsol în mod continuativ, procedeu generalizat pentru întreg volumul.

Intervenţiile noastre în textul autorului au fost marcate prin [ ]. Pe lîngă cele semnalate, ele se reduc la unele omisiuni din text de mică importanţă, la introducerea trimiterilor auxiliare, urmînd celor originale, la locul şi pagina corespunzătoare din volum, pentru lucrările reproduse aici etc. Erorile de tipar evidente, semnalate sau nu în *errata*, ca şi unele inadvertenţe mărunte observate în urma confruntării, de cîte ori am avut posibilitatea, cu sursele originale (mai ales lexicografice) citate de V. Bogrea, au fost corectate tacit. De asemenea, toate revenirile consemnate de autor în *addenda* au fost introduse la locul indicat (de cele mai multe ori cu menţiunea: [adde, . . .]). În privinţa aparaturii tehnice, chiar dacă aceasta, sub aspectul abrevierilor utilizate, este foarte fluctuantă, am respectat originalul, neurmărind o unificare. (Numele revistelor au fost, totuşi, încadrate, pretutindeni, între ghilimele, iar titlurile de lucrări, cînd nu figurau în context, au fost date cursiv; am generalizat, de asemenea, sistemul său propriu de marcare a sensului între virgule şi ‘ ’).

Acelaşi principiu al reproducerii cît mai fidele a originalului ne-a condus şi în ceea ce priveşte limba scrierilor lui V. Bogrea; modernizînd ortografia, în conformitate cu normele în vigoare, am căutat să păstrăm cît mai mult din caracteristicile scrisului său.

Îndeplinim o plăcută îndatorire relevînd aici marele aport pe care l-a adus la realizarea acestei ediţii, distinsul elev al lui V. Bogrea şi veneratul nostru dascăl, acad. prof. Constantin Daicoviciu, căruia îi datorăm atît îndemnul alcătuirii ei, cît şi sprijinul şi îndrumarea permanentă în selectarea materialului şi pregătirea textului pentru tipar. Pentru toate acestea şi pentru bunăvoinţa de a prefaţa ediţia, Îl rugăm să primească aici expresia sentimentelor noastre de recunoştinţă.

Exprimăm mulţumirile noastre colegei Doina Grecu, care a binevoit să parcurgă manuscrisul şi să ne comunice preţioase observaţii.

În apariţia lucrării, ne-am bucurat de solicitudinea şi sprijinul binevoitor al directorului editurii „Dacia", Alexandru Căprariu. Datorăm, de asemenea, mulţumiri redactorului Şerban Polverejan.

M. B. şi I. M.

I

ÎNTRE FILOLOGIE ȘI ISTORIE

„Viața cuvintelor e așa de strîns legată de a poporului care le întrebuințează, încît vicisitudinile lor biografice — genealogia, evoluția, migrația, cariera lor — luminează, adese, colțuri întunecate ale istoriei naționale. — Studiul lor poate însemna, în același timp, un apreciabil aport la istoria culturii, în genere".

Scanned with OKEN Scanner

ÎNTRE FILOLOGIE ȘI ISTORIE

Viața cuvintelor e așa de strîns legată de a poporului care le întrebuințează, încît vicisitudinile lor biografice — genealogia, evoluția, migrația, cariera lor — luminează, adese, colțuri întunecate ale istoriei naționale. Studiul lor poate însemna, în același timp, un apreciabil aport la istoria culturii, în genere.

Cu aceste gînduri, deși fără închipuirea unei deosebite isprăvi, începem însemnările istorico-filologice care urmează.

1. Avgar.

Pentru a designa acel salv-conduct mistic, căruia superstiția populară îi atribuie o virtute profilactică (φυλακτήριον, προφυλακτικόν) analogă cu aceea a numelor „theophore"[1], care asigură purtătorului tutela sfîntului-patron, vocabularul românesc are o întreagă serie de termini: *advar(e), avgar(e)* s. *argar(e); amulet(ă); baier* s. *baiur; hamailău* s. *hamaili; salafiu; salavat; samcă* s. *sancă; talisman.*

Din această copioasă sinonimică, în stare să rivalizeze cu cea turcească[2], singur primul termin a rămas pînă astăzi neexplicat: de acesta va fi vorba, în special, aici[3].

Advar(e) e, în adevăr, o „crux philologica".

Hasdeu, cel dintîi care-și pune problema etimologică a acestui cuvînt obscur, al cărui înțeles de „amulet" era asigurat prin echivalentul φυλακτήριον din textele religioase corespunzătoare (cf. și D. Russo, *Elenismul în România*, p. 26), scrie: „După ce mult mi-am bătut capul, căutînd originea acestui cuvînt împreună cu d. L. Șăineanu, foarte știutor în limba ebraică, am ajuns la convingerea că *advare* nu este altceva decît *hadevarim*, οἱ λόγοι, *praecepta*, «paroles par excellence», după cum se cheamă evreiește cele zece porunci și orice text sacru, iar cu atît mai vîrtos pasagele cele scrise pe filacter" *(Etym. Magn.*, I, col. 409 sq.).

Hasdeu ar fi putut cita și pe it. *filateria*, „carta ove erano scritti i passi della Bibbia e i commandamenti della Legge, e che portavasi dagli Ebrei intorno al braccio o sulla fronte", sau it. *filattero*, „croce pastorale portata al collo dai prelati greci, piena di reliquie" (Fanfani-Rigutini-Tommasèo), dar, probabil, tot n-ar fi împiedecat pe d. Tiktin să creadă altfel *(s. v.)*: că originalul cuvîntului rom. ar fi turc. *edwâr*, pl. lui *dewr*, „inel"[4].

Etimologia aceasta — care implică insinuarea unui turcism în texte creștine bisericești — d. Tiktin însuși mi-a declarat că n-o menține; dar

meritul d-sale rămîne de a fi adus, cel dintîi, în discuţie forma *avgar* şi a fi indicat paralelismul: *advar — avgar = tidvă — tivgă.*

Dicţionarul Academiei se mărgineşte a consemna etimologia d-lui Tiktin, fără a o admite. Şi, astfel, problema rămîne deschisă.

Ceea ce a împiedecat pînă acum fixarea etimologiei acestui cuvînt a fost, după părerea noastră, o greşeală de metodă: dubletul *advar-avgar* o dată recunoscut ca simetric lui *tidvă-tigvă*, s-a neglijat a se stabili cronologia variantelor şi s-a plecat de la *advar* la explicarea lui *avgar*, — atunci cînd logic era contrariul, întrucît forma cu *-gv- (tigvă = *ticvă)* era cea primară — etimologică (vsl. *tyky, tykvica*, sîrb. -cr. *tikva:* Cihac, II, 409), iar nu forma cu *-dv- (tidvă, titvă)*, cum pare a crede d. Tiktin: „Zum Wechsel von *dv — vg* vgl. *tidvă — tivgă" (l. c.)*.

Deci, nu lui *advar* (forma secundară, posterioară: prima atestare e din 1688, în *Biblia* lui Şerban), ci lui *avgar(e)* trebuie să-i cerem explicaţia etimologică.

Şi el ni-o dă.

La 1641 — trei ani înainte de apariţia celor „Şiapte taine" (1644), în care se pomeneşte întîiaşi dată de *avgare*, — ieşea de supt tiparele Propagandei, la Roma, un curios opuscul, intitulat: *Abagar*.

Semnalat la 1879, prin „Archiv für slavische Philologie", III, p. 518 sqq., de A. Leskien, în articolul: *Abagar — ein neubulgarischer Druck aus dem XVII. Jahrhundert* (cf. S. Salaville, *Le premier livre néo-bulgare: l' „Abagar" de l'évêque Stanislavof*, în „Échos d'Orient", XV, p. 442 sqq.), acest opuscul de 20 pp., format in —8⁰ mare, tipărite pe două coloane, numai pe recto şi dispuse aşa, încît cele două pagini finale se întîlnesc la mijlocul volumului, are un epilog care merită a fi reprodus în întregime [...][5].

[...] „Precum albina din felurite şi binemirositoare flori strînge mierea şi ceara, astfel Filip Stanislavov, episcop al marii Bulgarii, din diferite cărţi ale sfinţilor părinţi sobornicești a cules şi izvodit acest *Abagar* şi l-a hărăzit norodului său bulgăresc, ca să-l poarte la sine în loc de moaşte puternice. Tipăritu-s-a acest *Abagar* în anul de la Hristos 1641, mai în 6, în Cetatea sfîntă, unde odihnesc trupurile Sf. Petru şi Pavel, în vremea ţarului nostru Ibrahim[6], a cinstitului voievod valah Matei [Basarab] şi iubitorului-de-pace moldovean Lupul, supranumit Vasilie-Voievod.

În veci fie lăudat şi slăvit trupul lui Hristos.
Isuse şi Marie, vouă hărăzesc inima mea.
Rugaţi pe Dumnezeu pentru mine, păcătosul. —
Amin".

Lucrul e, deci, limpede: *Abagarul* „piscupului" bulgăresc (despre el însuşi v. acum S. Salaville, *Philippe Stanislavof, apôtre des Bulgares Pavlikans au XVII-e siècle*, în „Échos d'Orient", XV, p. 481 sqq.), la a cărui tipărire va fi contribuit, în special, munificenţa voievodului moldovean[7], — fiindcă menţiunea domnilor români nu poate avea semnificaţia pur cronologică pe care o are pomenirea suzeranului păgîn din Stambul, — era

menit să servească de „talisman", la fel cu „Epistolia domnului nostru Isus Hristos"[8], „Minunile sfîntului Sisoe" sau alte apocrife, mai mult sau mai puţin eretice şi „bogomile".

De fapt, *Abagarul* e o *Epistolie* sau — mai bine — el cuprinde o „Epistolie", care i-a şi dat numele: celebra *epistolă către Hristos* a lui *Abgar al V-lea Ukkama*, „Negrul", *Acbarus* al lui Tacit, contemporan şi „corespondent" al Mîntuitorului, care-l vindecase de o boală (πάθος), prin mijlocirea lui Tadeu: "Αβγαρος Οὐχαμα τοπάρχης [Ἐδέσσης] Ἰησοῦ σωτῆρι ἀγαθῷ ἀναφανέντι ἐν τόπῳ Ἱεροσολύμων χαίρειν.

Reflex al unui eveniment posterior real: convertirea la creştinism a lui Abgar al IX-lea (v. Pauly-Wissowa, *s. v.*), această scrisoare apocrifă, care s-a bucurat de o faimă extraordinară în evul mediu, ni s-a păstrat, nu numai în „Historia ecclesiastica" a lui Eusebius (I, 13), ci şi-n interesante exemplare epigrafice, patru pînă acum, la care s-a adaus, în ultimul timp, un al cincilea, de o deosebită importanţă: gravat, probabil pe sfîrşitul sec. al IV-lea sau începutul sec. al V-lea, pe poarta oraşului Philippi din Macedonia, acest „Abgar" era menit, fără îndoială, să asigure oraşului întreg protecţia lui Hristos împotriva duşmanilor săi (v. *Académie des Inscriptions & Belles-Lettres*, Comptes rendus des séances de l'année 1920, Paris, 1920, p. 80 sq.).

[Adde, „Anuarul" ..., I, 409:] „Afişarea" epistolei către Abgar, ca talisman, pe poarta cetăţilor, se cunoaşte încă din Procopius (*Bell. Pers.*, II, 12): Ἐδεσσηνοὶ δὲ... τὴν ἐπιστολὴν ἀντ' ἄλλου φυλακτηρίου ἐν ταῖς τῆς πόλεως πεποίηνται πύλαις (ed. Bonn, I, p. 208). Iar despre „ridicarea deasupra porţii cei de obşte a cetăţii Edesii" a „cei nefăcute de mîni icoane", sau „dumnezeescului haractir" (= τὸν ἅγιον Χαρακτῆρα din Syncellus, *Chronogr.*, ed. Bonn, I, p. 622) al mîntuitorului, cu anexa „scrisorii", adecă a răspunsului primit de „Avgar, domnul locului (τοπάρχης)", de la Isus, prin Anania, e vorba şi-n legenda respectivă din Sinaxariu (v. *Mineiul* din 16 august), unde se dă *in extenso* corespondenţa: la ea se referă şi pasagiul despre icoana miraculoasă din „Săbraniea a Sfîntului Alexie, omul lui Dumnezău" („Rev. Toc.", an. II, vol. I, p. 345).

Rolul de talisman l-a avut, deci, *Ab(a)garul* înainte de ediţia episcopului catolic de la Nicopole, — din care se cunosc pînă în prezent 6 exemplare, — şi Salaville are, desigur, dreptate, cînd presupune că „cet apocryphe était en vogue et en vénération chez les Pauliciens dès avant leur conversion au catholicisme" şi că „le nom d'*Abgar* était employé par eux comme désignation commune de ces sortes d'amulettes" (*l. c.*, p. 444).

Analogia sîrb. *hamajlija* cu sensul de „zapis": „zlatne amajlije" (cf. şi mgr. χρυσόβουλλον = *bulla aurea*, faţă cu *bulla*, „amulet, purtat de copiii romani"), sau a it. *breve*, „Amulett", lit. „Brief", ori prov. *breu*, „Urkunde", „Amulett" (v. Meyer-Lübke, s.v. *brevis*), duce la aceeaşi încheiere.

Încă mai elocventă e pilda rom. *samcă*. De la înţelesul originar de „femina" (cf. *ipsa, issa, sola, relicta*), al etimonului sl. **самъка** (Miklosich,

Lexicon palaeosl. -gr.-lat., 822)*, cuvîntul acesta a ajuns în limba noastră la accepţiunea de „boală de copii", care „la unii li trece cu *descîntece de samcă* sau li se face de călugării iscusiţi *o carte în care este făcut chipul dracului înconjurat de o scrisoare care cuprinde diferite blesteme bisericeşti* ... Această carte trebuie să o poarte *mama* tot timpul cît e îngreunată şi după facere să o poarte copilul pînă la trei ani. Cartea aceasta se cheamă *carte de samcă*. — După credinţile din Bucovina, *samca* sau *avestiţa* este o boală ce apucă pe pruncii pînă la patru ani, încît îi face să [tre]sară din [= prin] somn, să ofteze cu [= din] greu" (Dr. N. Leon, *Istoria nat. medicală a pop. român*, p. 145 sq.). De la „boală", numele *samca*, cu deminutivul *sămcuţă*, a trecut şi la anumite plante medicinale, care o vindecă (v. Panţu, *Plantele cunoscute de pop. român*, p. 253, şi rev. „Şezătoarea", V, p. 122: „*Sancă*, o boală; buruiana de tămăduit această boală"). Cu diferite variante: *samcă*, *sancă* (cf. G. Dem. Teodorescu, p. 366), *şamcă* (*ibid.*, p. 390) sau *sîmcă* (Gaster, *Literatura populară română*, p. 406; cf. Păsculescu, *Lit. pop. românească*, p. 375, cu masc. *sîmcoi*), cuvîntul, care e şi unul din numele cabalistice ale „Avestiţei, Aripa-Satanei" (cf. Pamfile, *Duşmani şi prieteni ai omului*, p. 239 sqq.), înseamnă acum: „apocriful Avestiţa, prescurtat şi însoţit de figuri" (Gaster, *l. c.*), apoi „amulet scris".

Caracterul apotropeic al „Avestiţei" îl confirmă, în adevăr, însăşi „Aripa-Satanei", înfrîntă [de] Arhanghelul Mihail, în drum spre „fecioara Maria", pe care voia „să o sminteasscă cu ale sale diavoleşti meşteşuguri": „Dar unde se vor găsi numirile mele scrise, eu acolo nu mă voi apropia de 7 mile de loc de acea casă, pînă va fi cerul şi pămîntul în veci. Amin" (ed. Ciurcu, Braşov, 1918, p. 35[9]).

Motivul e comun, de altfel, tuturor apocrifelor de acest soi: „Deci, unde se va găsi această carte, fraţilor, să nu aibă putere diavolul şi vrăjmaşii ... nici să nu se apropie de casa aceea ori de femeia omului aceluia, nici de copiii lor ..." (*ibid.*, p. 40), mîntuie „Minunile sfîntului Sisoe", — şi el un călăreţ, ca şi Arhanghelul Mihail, şi biruitor asupra unui duh duşman copiilor, fără îndoială identic cu acel *Negotium perambulans in tenebris*, „démon antithèse du *Démon du Midi* et en particulier une goule qui s'attaque de préférence aux nouveau-nés, ayant pour ennemi un Saint cavalier, St. Sisinnios", a cărui origine P. Perdrizet o găseşte în iconografia Egiptului greco-roman[10].

Între numele Avestiţei, apoi, şi acele demonologii medievale franceze, în care se întîlneşte chiar un *Abigar* (v. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, II, 283), e o netăgăduită analogie, explicabilă prin originea lor orientală comună (cf. *Lucifer*, *Belzebub*, *Astarot*, *Baël* etc.).

Mai directe sau mai indirecte, totuşi, analogiile rămîn analogii, şi ele nu pot duce la o concluzie absolut sigură.

Din fericire, însă, în ce priveşte *avgarele* avem dovezi directe: nu numai în textele religioase citate, care le pomenesc şi le osîndesc ca pe o practică eretică, ci în orînduieli bisericeşti vecine timpurilor noastre, care le constată şi prohibesc: „Or avea grijă preoţii şi or porunci poporenilor

să se ferească de tot felul de nelegiuri, vrăjotorii *(sic)*, descîntătorie, fermecătorie, vărsări de ceară, de baiere sau *advare* de farmece, sîmvăsii, focuri vii, săriri peste foc, trageri în apă a dao *(sic)* zi de Paşti, colinde urîte din noaptea Crăciunului", glăsuia episcopul Petru-Pavel Aron (v. Bunea, *Episcopii Petru-Pavel Aron şi Dionisie Novacovici*, Blaj, 1902, p. 388 sq.; cf. Furtună, *Preoţimea românească în secolul al XVIII-lea*, Vălenii-de-Munte, 1915, p. 111), urmînd precedentul mitropolitului Sava Brancovici, din 1675 (v. Bunea, *Mitr. Sava Brancovici*, Blaj, 1906, p. 33 sq.; cf. N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal şi Ungaria*, I, Bucureşti, 1915, p. 267).

Că aceste interdicţii au rămas, totuşi, în bună parte, „platonice", o dovedeşte faptul, arătat de [...] G. Hango, în „Revista teologică" din Sibiu (VII [1913], p. 413 sqq.), că, pînă azi, acest „obicei religionar superstiţios" al „*Sfîntului Argariu*" dăinuieşte, în părţile Sighişoarei şi Bănatului, mai ales.

Autorul descrie, în amănunte, un „Argariu" bănăţean, aflător în posesia sf.-sale, constînd din o foaie de hîrtie albă lipită pe hîrtie roşie, iar aceasta pe o fâşie de pînză albă, lungă de 2,55 m., lată de 6 cm., cu 11 iconiţe, pictate în diferite colori, pe el. Textul însuşi consistă din diferite rugăciuni şi cîntări (toate, afară de prima, perfect ceteţe): corespondenţa lui *Abgar (Avgar)* însuşi, însă, lipseşte, — ceea ce n-a împiedecat ca amuletul să se cheme: *argar* (evident, corupt din *avgar*). [...] Hango adauge că Muzeul armenesc din Gherla posedă un alt exemplar de „Argariu" (un al 3-lea, inaccesibil sf.-sale, se găseşte la Sighişoara); el ar data din sec. al XIV-lea şi ar fi dintre „argarele acelea, pe care le foloseau neguţătorii armeni în loc de cărţi de rugăciune, cînd călătoreau cu marfă pe la tîrguri dintr-un loc într-altul" (*l. c.*). „La armeni însă", — observă [...] Hango, — „a ieşit de mult din uz, căci chiar şi numele i s-a dat uitării" (*Abgar* e, totuşi, un nume obişnuit la armenii de azi).

Cu acestea, dovada continuităţii — aşa-zicînd — în părţile noastre a practicei „avgarelor" e făcută, ca şi aceea a identităţii, indiscutabile, dintre apelativul *avgar*, „amulet", şi numele regelui din Edessa.

Origina rom. *avgar(e)*, *advar(e)* e, astfel, sperăm, definitiv lămurită[11].

2. Burlinc, „o monetă, asupra căreia nu se pot găsi lămuriri" (N. Iorga, *Negoţul şi meşteşugurile în trecutul românesc*, p. 222), n-are, firesc, etimologic, nimic de împărţit cu omonimele-i actuale: *burlinc*, „burlan", şi *burlinc*, „marcassin", de care vorbeşte *Dicţionarul Academiei*.

Originalul acestui cuvînt vechi-românesc ar putea fi acel germ. *Silberling*, „monetă de argint", pus în circulaţie de Luther, ca dublet independent al vgerm. *silabarling*, el însuşi o variantă a lui *silubrein* = ἀργύριος, *argenteus*, modificat supt influenţa lui *Schilling* (cf. *Pfenning*, *Sterling*: J. Hoops, *Reallexikon der germanischen Altertumskunde*, III, Strassburg, 1915—16, p. 253; cf. Kluge, *Etym. Wörterbuch d. deutschen Sprache*, v. *Silberling*), — de unde, poate, şi it. *berlinga*, „un'antica moneta milanese" (Fanfani-Rigutini-Tommasèo, *Vocab. della lingua ital. scritta e parlata*, Napoli, 1904, p. 164).

Scanned with OKEN Scanner

Din *Schilling*, recte: Schildling = Schidchen (cf. *écu, écusson*, de la *scutum*), vin, cum a recunoscut întîi d. Iorga, *şalăii* lui Dabija (v. N. Iorga, *Cu privire la banul lui Istratie Dabija*, în „An. Ac. Rom.", XXVIII [1906], p. 506; cf. C. Moisil, *Bănăria lui Dabija-Vodă*, în „Buletinul Soc. numismatice", XII [1915], p. 59). Ca intermediar a servit, desigur, un reflex slav, de felul celui ce se cuprinde în vr. *şalenghi*, atestat într-un act din Iaşi, 7125: „talerul cîte 12 potronici şi potronicul cîte 9 шаленги" (N. Iorga, *Studii şi documente*, V[1], p. 81). — Acelaşi prototip (got. *skillings*) îl recunoscuse Miklosich în *(po)ščeljag(u)* din Nestor (v. „Archiv f. sl. Philologie", XXX, p. 628, nota 1, şi XXVI, p. 552; cf. ţig. *pašalo*, „der Kreuzer"). — [...].

3. Navis Olch înseamnă, împreună cu „navis *Kerep*" (= ung. *kerép, kereb*, „corabie"), nişte „Wasserfahrzeuge auf dem Marosflusse" (N. Iorga, *Geschichte des rum. Volkes*, I, 214; cf. *Istoria comerţului românesc*, I, 31), într-un document ardelean din 1248 (Hurmuzaki, I[1], p. 245, no. CLXXXVIII; cf. Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch*, I, p. 77), prin care „Laurentius, wayvoda Transsilvanus et comes de Walkow" acordă saşilor din Vinţ şi Vurpăr („fidelibus meis Teutonicis in Wynch et in Burghbergh commorantibus") aceleaşi privilegii, pe care le aveau cei din Sibiu („provinciales comitatus Scybiniensis"):

„Concedimus etiam ut de navi que Kerep dicitur ultra Morisium secatur solvat fertonem et de navi *Olch* dimidium, de naviculis vero tria pondera, de argento terre, sed cum statera supradicta, sicut consueverunt canonici accipere Albenses, super aquam ...".

Cred că terminul *olch* poate fi identificat, fără greşeală, cu acel mlat. *holcas, holca, hulcum* = gr. ὁλκάς „vaisseau de charge ou de transport" (cf. ὁλκός), care e la baza germ. *holk hulk*, idem. — Adăugim pe oland. *hulk*, „een lomp en log vrachtschip" (Dr. Jos. Schrijnen, *Vergelijkende Indogermaansche Taalwetenschap*, Leiden, 1917, p. 187), pe sp. *urca*, din care engl. *urcas* în Oldy's „Life of Raleigh" (A. Smythe Palmer, *English Past and Present*, Londra, 1905, p. 16), cum şi pe it.-ven. *olcadi*, „barques servant à naviguer sur les fleuves", ca şi aşa-zisele *cursorie* (P. Molmenti, *La vie privée à Venise*, Veneţia, 1895, I, p. 86).

M. Vogel (la Hoops, *o. c.*, IV, Strassburg, 1918—19, p. 122) socoate că patria cuvîntului german e regiunea Rinului-de-jos, că el ar putea data chiar din epoca stăpînirii romane şi că *hulc* din tariful de la Londra înseamnă în special: „das Schiff der lothringisch-niederrheinischen Weinhänder", şi anume: „ein grosses Segelfrachtschiff" de un tip foarte răspîndit în evul mediu de mai tîrziu.

Dacă terminul a fost introdus în părţile noastre prin saşi, el ar constitui încă un argument în sensul vederilor d-lui G. Kisch asupra provenienţei germanilor din Transilvania[12].

„Anuarul Institutului de istorie naţională", Cluj, I, 1921—1922, p. 318—327.

NOTE

[1] Din sinonimul slav *bogonosŭ*, avem românește n. de fam. *Bogonos* (Iași); cf. *Cristofor*.

[2] Între altele: *tavîz, teflîn, hyrz* (Kieffer-Bianchi, I, 310, 314, 420), *azăim, azm, lăm, mivez, nuchret, nuferret, nîrendj* (*ibid.*, II, 254, 692, 955, 1110, 1123, 1154).

[3] *Amulet(ă)* e, evident, fr. și germ. *Amulett(e)*, reproducînd pe lat. *amuletum*. Originea acestuia însuși nu e sigur stabilită: etimologiștii oscilează între *amoliri* (*amolimentum* = ἀποτρόπαιον: Schrader-Nehring, *Reallexikon d. idg. Altertumskunde*², p. 47; Zimmermann, *Et. Wb. d. lat. Sprache*, Hanovra, 1915, p. 12: dubitanter!) și gr. ἄμυλον, „die aus nicht in der Mühle gemahlenen, sondern zerstampften Getreide bereitete Speise" (Wünsch-Skutsch, „Glotta", II, pp. 219, 398). Alte explicări, v. la Walde², *s. v.*, unde mai e de adaus: *hamuletum*, „mit einem Haken *(hamula)* versehener Gegenstand" (Stowasser, „Wien. Studien", XXXII, p. 160), iar, ca realia, v. în special disertația lui Kropatschek, *De amuletorum apud antiquos usu*, Greifswald, 1907. — Faptul că originea cuvîntului latin a fost căutată și-n arabă (v. Walde, *l. c.*, și Daremberg Saglio, v⁰) ni înlesnește trecerea nu numai la sinonimul rom. *hamaili, hamailîu* = turc.—arab. *hamaily* (v. *Dicț. Acad. Rom.* și cf. *Dicț. Acad. Iugoslave*, s. v. *hamajlija*), dar și la rom. *baier*, explicat convingător din lat. *baiulus*, „porteur" (Candrea-Densusianu, *Dicț. et. al lb. rom.*, no. 127, și Philippide, „Zeitschr. f. rom. Phil.", XXXI, p. 295): sensul acesta, primordial, de „facchino, bastaggio" (Forcellini), al prototipului latin apare în arab. *hamalet* (cf. rom. *hamal*) și, de fapt, „baierul" e un amulet care se atîrnă la gît (gr. περίαπτα, περιάμματα), „cu baiere" susținătoare (altfel, *Dicț. Acad.*, s. v. *baie*, unde „de-o baie" = mai curînd: „din aceeași mină", sc. metal). Mai mult: dacă gr. τέλεσμα, „talisman", nu e o simplă copie coruptă a arab.-pers. *tilsam* (v. Sophocles, *s. v.*), ci din familia gr. τελαμών, „bandoulière soutenant l'épée et le bouclier" etc. (v. Boisacq, p. 951), am avea în rom. *talisman* o nouă confirmare a etimologiei lui *baier*. — Corespunzător sin. vrus. *nauzŭ*, lit.: „legătură", avem rom. descîntecul „de *uză*" (Păsculescu, p. 118). — *Salafiu* nu e decît o variantă, cu accepție secundară, a turcescului *seleaf, sileaf*, „chimir de ținut pistoalele" (Șăineanu, *Infl. or.*, II¹, 308). — Cu *salavat*, „talisman pe care se scrie formula religioasă a Islamului" (într-un cîntec din Brăila) = t. *salavat*, „prière canonique" (*ibid.*, p. 310) lucrul e mai complicat: acel „inel de *salavat*", de care e vorba în poezia din col. Teodorescu, p. 621, revine, într-o variantă din col. Păsculescu (p. 153), supt forma: „inel de *savat*" — turc. *sawat*, „Tula-work, wherein inlaid figures of sulphuretted silver are put in an article of silver, also, imitation of Tula-work" (Redhouse, p. 1163a), *savăd* s. *savat*, „émail" (Kieffer-Bianchi, II, 126), sîrb.-cr. *savat*, „Schmelzarbeit, Email" (Filipovici, II, 1605); cf. încă în varianta „Dragnea" din col. Mateescu, p. 99: „inelușul de *argint*", iar pentru *salavat*, și: *șolovată*, „piatră~" (la Viciu, *Colinde din Ardeal*, p. 204), cu „varianta" *lecovată* (*ibid.*, p. 51), = sl. *l'kkovat*, „medicatus, de leac"; cf. megl. *liscuveti*, „fel de piatră" (Papahagi, II, 90), poate sl. *bliskavi* „blitzend, glänzend", cum și n. topic bucovinean *Liscovăț*, „Aluniș" (sl.). — D. Păsculescu, încai, îl tălmăcește, probabil cu gîndul la d. -sa: „savant, învățat, știutor a multe" (*o.c.*, Glosariul, p. 376)! — Un vag sinonim ar fi și acel *pazvant(ă)*, „un fel dă dicorație", servind la identificarea purtătorului, într-o poveste dobrogeană cu hoți (*Graiul nostru*, II, 207) = *pazvančeta*, moneta lui Pazvantoglu, sau *passavant*, „permis de circulation" (cf. *Geleitbrief*, din care vr. *gleit*: Iorga, *Ist. comerțului românesc*, I, 106). — *Mărțișorul*, întru cît aparține aici, e evident. — De *samcă*, a cărui legătură cu *avgar* e mai directă, ne ocupăm în text. — [Adde, „Anuarul"...,I, 409:] „Un fel de amuletă, la gîtul copiilor" se cheamă, în Transilvania, *număruș* („Rev. Tocilescu", 1893, p. 119) = lat. *numerus* (ca termin de cancelarie), pronunțat ungurește și asimilat cuvintelor rom. în *-uș*.

[4] În Kieffer-Bianchi, I, 741, t.-ar, *edvăr*, pl. lui *devr*, e tradus: „circuits, cercles, siècles". — Pentru caracterul magic al inelului, compară it. *cimaruta*, port. *cinco scimão* = *senăl de solamão*, „Solomon's seal", întrebuințat contra deochiului (Charlotte Sophie Burne, *The Handbook of Folklore*, Londra, 1914, p. 149; cf. Meyer-Lübke, *Rom. et. Wb.*, no. 7548: port. [*sino*] *samão* [= Salomo], „Amulett"), deci cunoscutul σφραγὶς Σολομῶνος, „sigilul lui Solomon" („Plașca și emurlucul lui Solomon" se pomenesc și-n *Alexandrie*, ed. Brașov, 1915, ca „vindecînd toate boalele"; cf. *șolomonariu*, „vraci"). — *Duva* se cheamă la tătarii din Do-

brogea un „amulet" consistînd într-o rugăciune, scrisă de hogea pe o hîrtie, pe care bolnavul o poartă la gît („Analele Dobrogei", I, p. 642).

[5] [...] [Neavînd posibilitatea confruntării textului slav reprodus de Vasile Bogrea în „Anuar" (p. 321) cu cel publicat de Leskien şi Salaville, precum şi, mai ales, din motive tipografice, am renunţat la el, menţinînd numai traducerea românească. Despre existenţa unor greşeli de tipar în textul apărut în „Anuar", v. Ilie Bărbulescu, „Arhiva", XXXII, 1925, p. 296, dar şi V. Bogrea, în „Anuar", III, 1924—1925, p. 710.]

[6] Sultanul Ibrahim I, 1640—48 (v. N. Iorga, *Gesch. d. osm. Reiches*, III, 476; IV, 15). Aceasta exclude lectura: 1651, propusă de Leskien, *l. c.*, în locul datei greşit transmise (1601), indicînd ca singura plauzibilă: 1641 (Aşa, S. Salaville, *l. c.*, p. 442 sqq., de acord cu registrul de la Propaganda, care înseamnă: „Preces quaedam cum novem iconibus xylographicis charactere cirilliano (sic) impressae Romae 1641").

[7] V., în această privinţă, memoriul d-lui N. Iorga: *Vasile Lupu ca următor al împăraţilor de Răsărit în tutelarea Patriarhiei de Constantinopole şi a Bisericii ortodoxe*. — Observă şi titulatura din epilog!

[8] Despre aceasta, v. îndeosebi studiul din „Sitzungsber. d. Wien. Akademie" pe 1906, vol. 51, p. 1 sqq: M. Bittner, *Der vom Himmel gefallene Brief Christi in seinen morgenländischen Versionen und Rezensionen*. Baza e versiunea greacă: Ἐπιστολὴ ἐξ οὐρανοῦ, πρόσταγμα θεοῦ εἰς τὴν Ρώμην κατελθόν (p. 11), în care (p. 14), această imprecaţie la adresa pavlichianilor: „οὐαὶ τοὺς Μπογομίλους καὶ μισοχρίστους καὶ Παταρήνους καὶ μισογείτονας". — Cf. satul *Popeşti—Pavlicheni*, cu „sîrbi catolici", din Ilfov (*Dicţ. geogr.* resp., pp. 316—8).

[*] [Adde, *ibid.*:] Legătura semantică dintre rom. *samcă* şi sl. *samъka*, „ipsa, sola" (cf. *samavolnic*) se lămureşte prin însuşi numele *Ielelor* (cf., în Moldova: *boală de dînsele*, „reumatism", la Viciu, p. 40: *dintru-Iele*), de la *ea* („tabù"!), cum şi prin numele de *Samodiva* („monstru solitar") al acelei fiinţe mitologice, cu care ţărancele severinene blastămă copiii (Cihac, II, 95) şi care e, desigur, identică cu *Samodia* sau *Sila Samovila*, de origine sîrbească, din poezia populară, — de unde, probabil, şi: *Samvila*, prin contaminaţie cu *Săvela*, „sora lui Solomon" din „Alexandrie", adecă: *Sibila* (*Sîmbea* are altă explicaţie decît cea dată de Meyer-Lübke în „Convorbiri literare", 1912, p. 7 sq.; iar pentru *Vila*, care umple poezia slavă sud-dunăreană, cf. controversa Hasdeu-Cihac, asupra „Zinei Filma").

[9] Ceea ce se dă în T[e]odorescu, p. 392, supt formă de versuri, ca „descîntece de şamcă (avestiţă)", nu e decît cunoscutul text clasic al „Avestiţei" româneşti, în curată proză, dispusă numai în chip de „versuri", fără ritm şi rimă, ca atîtea din poeziile simboliste contemporane, „sans rime ni raison". — O variantă a aceluiaşi apocrif dă d. Lupescu în „Şezătoarea", V [1899], p. 156 sq. („Pogorîndu-mă Elionului" = pogorîndu măgura Eleonului; — „Fuariu", poate: *fugariu*, ar corespunde cu *ogariu* din alte variante; — „Zlatout" = evident: *Zlatoust*, „Sf. Ioan Hrisostomul, Rost-de-aur, Gură-de-aur", iar „Teodor, Stratilat" e unul şi acelaşi sfînt: Θεόδωρος ὁ Στρατηλάτης „generalul", în deosebire de *Theodor Tiron* = ὁ τήρων, lat. *tiro*, „recrutul": v. Hippolyte Delehaye, *Les légendes grecques des saints militaires*, Paris, 1909, p. 17).

[10] V. *Negotium perambulans in tenebris*, Strasbourg, 1922, p. 7 sqq. — *Sisoie*, numele românesc, e sl. *Sisoje*, corespunzînd gr. Σισίννιος (cf. şi *Zizin*, *Zizinca*), în coptă: *Susinnios* (v. Perdrizet, *o. c.*, p. 13, care-l desparte, însă, etimologic, de *Sisoes* = gr. σισόη, „postiche": *ibid.*, p. 14, n. 4). — *Meletia*, sora Sf. Sisoie, se cheamă Μελετινή în red. gr. a legendei *Avestiţei* (incipit: Ἐπὶ τῆς βασιλείας Τραϊανοῦ...), numite acolo şi Πετομένη, „l'Ailée" (cf. *Aripa-Satanei*): *ibid.*, p. 16 sq.

[11] Explicarea din *abgatoria, abgetorium* = *abecedarium, abvedrium*, idem (Du Cange), sau din *abagha* („et per potenciam Chaan verbum *Abagha*": *ibidem*), — cuvînt cabalistic de soiul unui *agla* = acrostih, cuprinzînd iniţialele invocaţiei de pe scutul lui David: „Atah Gibor Lailam Adonaï" (v. „Revue Archéologique", XIV, p. 37), — cade de la sine.

[12] V. *Vergleichendes Wörterbuch der Nösner-siebenbürgischen und moselfränkisch-luxemburgischen Mundart nebst Siebenbürgisch-niederrheinischem Orts- und Familiennamenverzeichnis sowie einer Karte zur Orientierung über die Urheimat der Siebenbürger Deutschen*, Sibiu, 1905, p. 5 sqq.; cf. L. Wilser, *Die Germanen*, II, Leipzig, 1914, p. 153 sqq.

Scanned with OKEN Scanner

PASAGII OBSCURE DIN MIRON COSTIN

1. Un pasagiu, care a dat mult de gîndit editorilor şi filologilor, sună în ediţia Kogălniceanu (*Letop.*[2], I, 310) astfel: „Acest Domn [Vasile-Vodă Lupu] au făcut ca de iznoavă curţile cele domneşti în Iaşi, *casele cele Cucinii*, grădini, grajdiuri de piatră, toate de dînsul făcute ..."

V. A.-Ureche (*Miron Costin, Opere complete*, I, 558) scrie: „... casele cele *cucinii*" şi se întreabă, în notă: „Oare nu este a se ceti: *cu cinci grădini?*"

Ridiculizînd această „emendare [de fapt, o „conjectură"!], cum fac savanţii din Evropa, întocmai", d. A. Philippide (*Specialistul român*, Iaşi, 1907, p. 73)[1] vede în acel *cucinii* „un cuvînt foarte important, neprobat aiurea în alt loc", — un ἅπαξ λεγόμενον, deci, ar zice „savanţii din Evropa", — reflex. al lat. *coquinus*: „casele cucinii = bucătării".

De altfel, explicaţia aceasta o dăduse învăţatul profesor încă din 1894, în *Istoria limbii române*, I, p. 184: „vr. cučin — coquinus (Miron Costin, I, 558 'casele cucinii', unde V. A. -Ureche ar vrea să emendeze 'cu cinci grădini'!)", — şi a repetat-o încă o dată în „Zeitschrift für romanische Philologie", XXXI (1907), p. 308[2], cu adausul subst. *cucină* din Enache Kogălniceanu (*Letop.*, III, p. 224) = lat. *coquina*.

Etimologia a fost adoptată şi trîmbiţată urbi et orbi de d. Giorge Pascu (vezi recenzia lucrării d-lui D. Russo despre „Critica textelor şi tehnica ediţiilor", în „Viaţa românească" pe 1916, iar, acum de curînd, „Arhiva" din Iaşi pe 1921, p. 165). În acest din urmă loc, însă, discipulul se ridică, discret, *supra magistrum*, „rectificînd" pe tăcute etimologia d-lui Philippide: nu lat. *coquinus*, ci un lat. **coquineus* (care, — observăm noi, — ar fi dat româneşte nu „cuciniu", ci *cuciu*).

Mai sceptic ca d. Giorge Pascu, d. prof. Ilie Bărbulescu preferă „maghernicţelor" d-lui Philippide nu ştiu ce vagi „dependenţe ale casei", pentru a substitui etimonului latin unul din specialitatea d-sale: „sîrbescul *kuča* = casă" („Arhiva" din Iaşi, 1921, p. 153).

Din nenorocire, dreptatea este tot atît de puţin de partea slavistului, pe cît era de a romanistului.

În realitate, acel *cucinii* nu e „un cuvînt", ci două: *cu cinii*, iar *cinii* însuşi nu e decît pluralul turcismului *cinie*, întrebuinţat, sporadic, pînă azi, în înţeles de „strachină, farfurie" sau „masă rotundă", propriu-zis: „porţelan de China" (v. Şăineanu, *Infl. or.*, II[1], 128)[3], dar avînd, în cazul de faţă, un sens tehnic special, analog turc. *činlii* din faimoasele *tchînlu*

kieuchk şi *tchînlu hammam*, „kiosque et façade de bain, à Constantinople, tapissés de carreaux vernissés et émaillés, imitant la porcelaine chinoise" (Barbier de Meynard, II, 630)[4].

E vorba, deci, de nişte clădiri „cinlii", *cu cinii* (cf. *casele cele cu olane* etc.), pentru baie şi agrement, pe care ambiţiosul domn moldovean le-a construit după modelul celor din Stambul, — ceea ce se confirmă în totul prin versiunea latină a *Letopiseţului*, publicată de d. E. Barwinski (*Mironis Costini Chronicon Terrae Moldaviae*, p. 105): „Idem Princeps aedificavit quasi de novo Palatium pro Principibus Iassiis: *hypocausta et conclavia testulis fictilibus Hollandici operis adornavit*, hortus muro circumdatus, stabula ex lapidibus ab ipso sunt fundata ..."

Dacă rîndurile acestea ar mai avea nevoie de un comentariu, l-am găsi în însăşi relaţia de călătorie, contemporană, a lui Paul de Alep (*Călătoriile patriarhului Macarie de Antiochia*, ed. E. Cioran, p. 28 = F. C. Belfour, *The travels of Macarius, Patriarch of Antioch*, I, p. 60 sq.): „În Iaşi este un edificiu pentru băi, zidit de Vasilie-Vodă *după planul băilor turceşti*, cu cupole şi cu [multă] marmură *(an abundance of marble)*, împărţit în frumoase cabine ori chilii ... Vodă mai zidi încă în unul din palatele sale, lîngă *(near)* apartamentele doamnei, *o altă superbă baie*, pentru uzul său propriu [şi al soţiei sale: for his own private use and that of his consort], cu o pardoseală de marmură *(a marble pavment)*, şi mai multe fîntîni în care apa se aduce de la lac cu căruţe".

„Casele ceale *cu cinii*" ale cronicarului înfăţişau, prin urmare, aşa-zicînd, ediţia de lux, *in usum Principis*, a acelui „feredeu turcesc" popular, care a existat pînă la 1894 în Iaşi (v. N. A. Bogdan, *Oraşul Iaşi*, ed. a II-a, p. 332), — baie de abur (cf. *hypocaustum*, gr. ὑπόκαυστον = *vaporarium*, „calorifer, etuvă în subsol"), „alla turca", pardosită cu olane sau plăci de lut smălţuite (terra cotta), de fabricaţie olandeză.

„Casele cele înalte de la cămară, *cucinile*" *(= cuciniile?)* din Enache Kogălniceanu *(l. c.)*, pe care le-a mistuit focul „tîmplat despre rîpa Priviţoaei [= *Peviţoaei*, „Privighiţoaii" de astăzi]", la 9 mart 1753, supt oblăduirea lui Constantin-Vodă Racoviţă, nu sînt, probabil, nici ele, altceva[5].

Observăm, în sfîrşit, că finalul pasagiului latinesc sus citat: „*plurima* optime ordinavit, quae ipsius ordinatio multo tempore duravit", confruntat cu textul corespunzător românesc: „toate de dînsul făcute, şi multe locuri au aşezat, care multă vreme au stătut aşezate" *(Letop., l. c.)*, permite restituirea formei autentice a originalului lui Costin, precum urmează: „toate de dînsul [sînt] făcute, şi multe *lucruri* au aşezat" etc.

2. Cazul acesta, însă, nu e, firesc, izolat. Atîtea alte locuri obscure din textul român se lămuresc prin comparaţia cu versiunea latină. Şi nu încape îndoială că o ediţie a lui Costin, emendată, pe baza colaţiunii atente cu acest preţios document, ca şi cu versiunea grecească a lui Amiras, — despre care Legrand, *Poèmes historiques en grec vulgaire*, p. X, presupunea că „diffère très probablement de l'original roumain" (cf. însă Kogălniceanu[2],

I, p. XXV, n. 2, şi Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. XVIII*, I, p. 481), — este o necesitate reală a istoriei noastre literare.

Aşa, d. ex., în cunoscutul pasagiu din *Letopiseţ* (VI, 5): „Venia Potoţchi semeţ cu izbîndele ce făcuse ... Ce, cum zice moldoveanul: «Nu sînt în toate zilele paştele». Mergea fără vreo tocmală, fără străji a puterea hi, fără limbi să ştie ce fel sau ce samă neprieteni, area (**apѣ**) unde merge" (ed. Ureche, I, p. 460), „să ştie ce fel seau ce seamă de neprieteni *ori* unde merge" (Kogălniceanu, I¹, 262; I², 229—30), — simpla comparaţie cu textul latin: „Veniebat Potocius laetus victoriis ... sed, ut Moldavi dicunt: non fit omni tempore Pascha, progrediebatur absque ullo ordine, absque excubiis, absque notitia, quae et quanta *esset* potentia hostis *aut quo* pergeret" (Barwinski, p. 24) arată, atît lectura originară: „... ce samă de neprieteni *are, au* unde merge", cît şi originea coruptelei: *-u* din *au* fiind omis dinaintea lui *u-* din *unde, a-*, rămas stingher, a fost atras, la rîndul său, de *-e* din *are* (de aici: **apѣ**), — sau invers: fenomenul din urmă va fi precedat — ; în orice caz, un cunoscut proces de „haplografie".

E drept să spunem, în schimb, că punctuaţia lui V. A. -Ureche, în partea anterioară pasagiului corupt, e mai adequată decît aceea a d-lui Barwinski: citarea „vorbei" moldoveneşti e o *sententia*, o γνώμη retorică, în gen antic-humanist, o reflexie morală distinctă, intercalată parentetic, independent, în cursul expunerii pragmatice, iar nu o parte integrantă a frazei următoare, cum apare la d. Barwinski.

3. „A privi era aeve şi pedeapsa şi stîngerea casei lui Vasilie-Vod, şi **кындаи осиндаис** (??) pre oamenii de casa lui, ales nepoţii lui Vasilie-Vod, pentru multe doară, cîte au făcut şi ei în vremile sale, sile şi scîrnăvii" (ed. Ureche, I, 631). — „A privire era aeve pedeapsa şi stîngerea casei lui Vasilie-Vodă şi poate *osînda osîndia* pe oamenii de casa lui ..." (Kogălniceanu, I², 347) = „Manifesta fuit poena et ruina domus Basilii Principis; *quae poena dum consideratur*, fuit etiam poena extensa ad consanguineos ipsius, preacipue ad nepotes Basilii Principis, fortassis propter multa inconvenientia, quae ipsi etiam faciebant, dum essent in bona fortuna, scilicet propter violentias, impudicitias" (Barwinski, p. 169).

După credinţa noastră, arhetipul costinesc trebuie să fi avut în acest loc ceva ca: „Şi poate, cînd (s. cîndai) *ieai sama, osînda-i* spre oamenii de casa lui" etc.

Resortul, grafic, al greşelii este lesne de înţeles: **даисама-осиндаис.**

4. Ed. Ureche, p. 612, are următorul pasagiu: „Iarăşi din munteani, nu fără scădere în oameni au fost şi mai vîrtos primejdia lui Matei-Vod cu rana ce i s-au prilejit, din care cu adevărat şi *brant* au fost; iară, cît are mai fi putut trăi, rana aceea i-au scurtat rămăşiţa zilelor; că pînă la anul, netămăduit de acea rană, au murit; că, să nu hie fost rănit, de abia cineva de are hi putut scăpa din moldoveni şi căzaci, unde întrase şi cu ce tocmeală!".

Pasagiul corespunzător din Barwinski, p. 150, glăsuieşte: „Sed etiam Valachi plures desiderati sunt; maximus vero casus fuit Matthaei Princi-

Scanned with OKEN Scanner

pis ex vulnere, quod ipsi obtigit, ex quo vulnere, cum esset etiam *senex* (sed nihilominus potuit diutius vivere), vita ipsi est abbreviata, quia intra annum, non curatus ab illo vulnere, vivere desiit. Sed, si non accepisset illud vulnus, vix aliquis ex Moldavis potuisset evadere mortem, et Cosaci ex illo loco, in quem intraverunt sine ullo ordine bono, ibidem omnes periissent".

D. Giorge Pascu deplînge „nefericirea" că cuvîntul „*brant* a rămas netradus în textul latinesc" („Arhiva", Iaşi, 1921, p. 166) şi, astfel, ni s-a luat posibilitatea de a-i fixa etimonul.

De fapt, etimonul în chestie e tot ce poate fi mai evident : polon. *brant* = germ. *Brand*, „gan[g]renă" ; iar, pe de altă parte, dintr-o comparaţie atentă a traducerii latineşti cu textul românesc, — considerat, nu izolat, ci în toate variantele lui, — se poate scoate o încheiere destul de interesantă asupra originalului acestei traduceri.

În adevăr, în adnotaţia la pasagiul citat, V. A.-Ureche observă următoarele : „*Brant* este vorbă slavă, neînţeleasă de copiştii B. G. E. AA (Raf), unde cetim : *bătrîn*".

Ei bine, acest *bătrîn* figurează şi în traducerea latină : *senex*.

Dar atunci se pune întrebarea : oare traducătorul, — care, după toată probabilitatea, era însuşi Miron Costin (v. Barwinski, *o. c.*, p. XXI), — va fi avut înainte-i un manuscript rău copiat, cu „bătrîn" în loc de „brant", ori acest „bătrîn" condamnat e adevărata lectură din arhetip, ori încă sîntem în prezenţa unui dublet original, *brant* şi *bătrîn* aparţinînd deopotrivă autorului cronicei ?

5. O enigmă e sfîrşitul pasagiului din Miron Costin, în care cronicarul moldovean, expunînd şi combătînd născocirea cu descendenţa neamului românesc din „temniţele Rîmului", încheie : „Nu se prinde dară, cum zic aicea mano ţigăneşte" (*De neamul moldovenilor*, ed. Giurescu, p. 38 ; cf. N. Iorga, în „Revista istorică", I[1915], p. 9).

Observăm, mai întîi, că ultimele două cuvinte („mano ţigăneşte") sînt în paranteze în ms. G, I, L şi că acesta din urmă are : „manno", iar ms. A, *a :* „doimano" (Giurescu, *l. c.*, în aparat).

O explicaţie acceptabilă ar fi, socot, aceasta : fraza imediat anterioară pasagiului nostru, cuprinzînd, în adevăr, cuvintele : „neamul *romanilor*" (p. 38), un răuvoitor va fi adnotat pe margene — în legătură cu controversa asupra originii românilor, — că terminul *romano* înseamnă (în limba ţigănească) : „ţigăneşte" (v. d. ex. : P. Iosif Ješina, *Románi Cib oder die Zigeunersprache*, Leipzig, 1886, pp. 92, 124).

Cu o uşoară trunchiare : *mano* din *romano* (cf. variantele), glosa marginală a putut fi intercalată în text de vreun copist — şi aceasta foarte de timpuriu, o dată ce — lucrul pare a se fi trecut cu vederea — la Nicolae Costin interpolarea există deja : „Vezi aici basnele lor, ce au scris ; ce nu se prinde, cum zicŭ mano ţigăneşte" (Kogălniceanu², I, p. 67).

De fapt, prin suprimarea cuvintelor cu pricina sensul rămîne intact („aicea" putînd fi, de altfel, şi o transcripţie greşită pentru: *aceia*, i.e. istoricii calomniatori).

„Anuarul Institutului de istorie naţională", Cluj, I, 1921—1922, p. 310—317.

NOTE

[1] *Cucunos (coconoz, cucunoz)*, prin care „Cantemir înseamnă o pasăre monstruoasă, care nu există, o pasăre de Physiologus..." şi pentru care d. Philippide încearcă et. vsl. коуносъ, „nasum aduncum habens" (p. 45; cf. serbo-cr. *kukonosast*, „hackennasig, adlernasig"), e turc.-pers. *quoqnous*, „phénix (oiseau fabuleux)", *qoqnous*, „oiseau rare, phénix" (Kieffer-Bianchi, II, 494; 525). — [Adde, „Anuarul...", I, p. 409:] Relativ la et. propus în locul lui коуконосъ (Tiktin), cf. şi turc. *qoqonoz*, „muscadin, petit-maître, coquet", propriu: „coconaş", — echivocurile fiind în caracterul „Istoriei ieroglifice" (d. ex. *Helge*, „nevăstuică", originar: „doamnă", epitetul „nevestei fecioare, fecioarei neveste" a lui M. Racoviţă). — Pentru *caţaon* (p. 54), care apare şi ca nume topic: *Caţaonul* (Olt), *Caţaoani* (Vlaşca) şi pe care Candrea (*Poreclele*, p. 135; cf. deja Şăineanu, *Semasiologia*, 171) îl credea „înrudit poate cu *căţel*" (cf. *grecotei*, interpretat şi el prin et. pop. în acest sens: *grec* + *cotei*, de fapt, format prin suf., şi n. de cîni *Căţăvălu* = Κατσίβελος, „Ţiganul", din „Şezătoarea", VIII, 114, la Damé, *Terminologie*, p. 181: *Caţaveica*, probabil diferit de rusismul *caţaveică*), trebuie ţinute în seamă, — în legătură cu etimonul κατσίκι —, între altele: numele de fam. *Caţichi*, numele de sat *Caţichea* (Ilfov), dar mai ales cunoscutul nume „balcanic" *Caceaun* (un Pană Caceaun, staroste de neguţătorii, la 1644, în „Arhiva istorică", I[1], p. 120), mr. *Căciăuni* (la Weigand, *Aromunen*, I, 276, şi: *Kătšuni*), ngr. Κατσαούνοι (Petridis, într-o „Scurtă descripţie geogr. a Epirului", din Νεοελληνικὰ Ἀνάλεκτα, 1871, p. 57: „ἡ τῶν Κατσαούνων λεγομένων περιοχὴ ἐξ 11 χωρίων, ὀνομασθέντων οὕτως ἕνεκα λειψάνου τινος τῶν Οὔνων ἐνταῦθα κατοικήσαντος καὶ ἀπομείναντος!), din care ar rezulta oarecare îndoială, nu numai asupra originii dacoromâneşti a desinenţei *-on*, *-un* (cf. şi fem. *caţaonă*, la N. Iorga, *Scrisori de boieri şi negustori*, p. 171), preconizate de d. Ph., ci şi asupra radicalului însuşi, unde un *-ţ-* ar fi indicat mai ales în aceste reflexe sudice: ori sînt două cuvinte diferite? Cf., în orice caz, mai departe: patron. ngr. Κατσιγιάννης, Κατσικογιαννάκης, Κατσόγιαννος, Τραγογιάννης (rev. „Ἀθηνᾶ", XXIII, 455), alb. *katšek*, *katšik*, *katšup*, „Schlauch", poate din alb. *kats*, *kets*, „Ziege" (G. Meyer, *Alb. Wb.*, 182, 185; M. Triandaphyllidis, *Die Lehnwörter der mittelgriechischen Vulgärliteratur*, p. 93), iar, pentru sens, şi *barbatus* (sc. *hircus*, la Fedru), *cum hirquina barba* (Plaut, *Pseudolus*, v. 967), *hircino barbitio* (Apuleius, *Metam.*, XI, 8, firească, despre cîte un *graeculus*, *graeculio*), sîrb. *kozobrad*, „Bocksbart", rut. *Katsap*, „Rus-Mare", propr.: „tête de bouc, à cause de leur barbe" (Niederle-Leger, *La race slave*, p. 51; cf. şi V. Moisiu, *Ştiri...*, p. 149 etc. — Pentru rom. *chelbe* (p. 66), se poate cita, pe lîngă gr. κελεφός, despre care cf. şi Sakellarios, Κυπριακά, III, 304: „κελεφός = λεπτοφυής, ἀδύνατος, φιλάσθενος, παρὰ δὲ τοῖς ἀρχ. κελεφός = λεπρός"), şi cumanul *kelepen*, *keleppen*, „leprosus", din *Codex Cumanicus*, ed. Kuun, p. 263. — Asupra acelor „gewisse Eigentümlichkeiten der Citirweise" ale lui Rohde, de care pomeneşte d. Ph. (p. 77), atrăsese atenţia, în chiar *Prefaţa* ed. a II-a, îngrijite de dînsul, însuşi Fritz Schöll (p. XIV, nota).

[2] Etimologia *armentum* pentru *arminturi* (p. 293) fusese propusă încă de Cihac I, 17 (cf. *Dicţ. Acad.*, *s. v.*) şi, de altfel, în pasagiul unic în care e atestat, — adevărat ἅπαξ εἰρημένον, — cuvîntul ar putea fi o haplologie din *armămînturi* = *armamenta*, ngr. ἁρμαμέντα, „arme, arsenal; armată" (e vorba de trupe: „arminturi grele", cf. ὁπλίτης). Citatul se găseşte şi-n fragmentul, identic, din col. Al. Vasiliu, p. 6, supt titlul: *a Raielii*, adecă: cîntecul *raialei* turceşti, — reminiscenţă istorică, păstrată încă în n. de fam. *Răileanu* şi-n adj. *răileşti*, *răileneşti* (despre care v. col. de colinde Baronzi-Iorga, p. 26, şi „Şezătoarea", XIII, 130, împreună

cu „cară *chioveneşti*" = de Chiev). — *Baier*, „amulet, torquis", din lat. *bajulo* (p. 295), a fost propus în acelaşi timp (1907) de Densusianu-Candrea în „Dicţionarul etimologic al limbii române", fasc. 1, no. 127: lat. *baiulus*, „porteur".

[3] V. şi Heyd-Raynaud, *Histoire du commerce du Levant au moyen-âge*, II, p. 678 sq. — Sensul primordial de „chinois" îl are şi turc.-pers. *fagfurî*, prototipul rom. *farfurie*, deci: „porţelan de China" (cf. Şăineanu, *o. c.*, p. 168). — În ce priveşte *cinie* însuşi, însă, informaţiile din Şăineanu, chiar combinate cu cele de supt *sinie*, la care ne trimite (II[1], 323; cf. totuşi Kieffer-Bianchi, I, 701), sînt cu totul reduse, iar notiţa lexicografică, de ocazie, din „Documentele slavo-române" ale d-lui St. Nicolaescu (p. 311), confundă pe *cinie* cu *cin*, „hotar", şi chiar cu *chin!* — Nu strică, deci, să insistăm puţin, subsidiar, asupra omonimiei cuvîntului.

De fapt, necum slavismul *cin*, ori maghiarismul *chin*, să se raporte la turcismul *cinie*, dar nici măcar un *cenac* sau *cianac*, „farfurie, strachină" (Codin-Mihalache, *Sărb. poporului*, p. 6, nota 1), care e turcescul *ćanac*, „plat de terre, écuelle" (Şăineanu, *l. c.*, 122; cf. *Ceanac-kalè*, în Dobrogea), sau un *cinii*, „unelte, alaturi, p[entru] înhămat sau pescuit" (exemple din cele mai expresive, v. la N. Iorga, *Doc. Bistr.*, II, 19, 37 şi Păsculescu, *Lit. pop. rom.*, p. 331: de adaus la Tiktin, *s. v.*, unde v. etimologia!), ori *cin*, „Boot" (v. Tiktin, *s. v.*), în Bănat: *ciun* (Viciu, p. 31) = sîrb. *čun*, atestat şi-n versul popular: „cu *cimu* cimînd", care are a face, deci, cu *ciuma* (Pamfile, *Sărb. de vară.*, p. 223) tot atît, cît are a face cu *cina* (idem, *Cîntece de ţară*, pp. 229, 345) cutare alt vers popular, cuprinzînd o invocaţie către *cuc*: „Taci cu *cina* (*sic*) nu mai da, nu mai da, nu mai cînta" (*l. c.*) = Taci, *cuce* etc. (cf. *Sărb. de vară*, p. 110: „Cîntă, *cuce*, nu tăcea!"). — *Părîul-cu-cinii*, afl. al Bistriţei, cuprinde, cred, pe *cinii*, „instr. de pescuit", şi, tot aşa, nu putem recunoaşte cuvîntul nostru în topicul *Dealul-Ciniilor* s. *Muchea-de-la-Cinii*, culme a colinei *Cineul* (Buzău), ori în *Ciniile*, lac (Ialomiţa). — Nu înţelesul de „farfurie, talger", cum afirmă Pascu (*Despre cimilituri*, I, 140), ci acela de „cursă, capcană, prinzătoare" (v. Nicolaescu, *l. c.*), are *cinie* în cimilitura şoarecelui, care „intră în cinie", ca o „păsărică-n colivie". — [Adde, *ibid.*:] Într-o variantă a cimiliturii, din „Şezătoarea" pe 1922, p. 208, *cinie* e glosat: „cămară".

De „*sinii* de cele mari de masă de tocat, *sinii* de cele mici" pomeneşte şi un inventariu casnic, excerptat de d. Iorga („Neamul românesc" din 18 april, 1921), iar *sinii*, în înţelesul explicit de „măsuţă", găsim şi la d. Sandu-Aldea: „[Fata] luă o *sinie* de lîngă vatră ... şi pe ea puse strachina cu fagurele" = (*Călugărenii*, p. 163), ca şi-n meglenă: *sinică*, „masă de lemn" (Papahagi, *Megleno-românii*, II, 116); cf. şi Pamfile, *Duşmani şi prieteni ai omului*, p. 5: „Lucrurile de pe masa rotundă, numită *sînie*, pe care s-a întins *cina* [= *cena*] sau *cinişoara* ursitoarelor" (*cinioara*, la G. Dem. Teodorescu, 188).

Sinonimul vr. *sofra*, „mescioară rotundă" = turc. *sofra* (Şăineanu, *l. c.*, 324, cf. *sofragerie*), se păstrează încă supt forma deminutivală *şofracă*, *şofrîncuţă*, „o masă rotundă pe un picior, pe 2 ori pe 4, în jurul căreia mănîncă ţăranii cu familiile lor" (Moisiu, *o. c.*, p. 139, [...] unde există şi alt deminutiv, din *stol*, pentru „masă": *stoica*; *ibid.*, p. 146). — *Astal*, „masă mare" (Giuglea-Vîlsan, *De la românii din Serbia*, 388), e = ung. *asztal*, de unde, prin derivatul *asztalos*, „stoler", rom.-dial. *astaluş*, idem. (N. Iorga, *Scr. şi inscr. ardelene şi maramureşene*, II, 291, d. ex.), la românii din Craina: *tişlerar* (Giuglea-Vîslan, 398) = *Tischler* + *-ar*. — Megl. *rapeznic*, „masă de lemn" (Papahagi, II, 123), are la origine, în ultima analiză, pe gr. τράπεζα, „masă (cu 4 picioare)", ca şi n. topic *Tîrpeziţa*, sat în Dolj (cf. τραπεζίτης, „bancher"). — În dr. *tabinet*, „joc de cărţi", avem o formaţie *tablinet*, din fr. *table nette* (cf. şi *tablà*, „masa plăcintarilor", „tavă mare pătrată": Şăineanu, *o. c.*, 340).

Cît pentru tranziţia semantică „farfurie" — „masă" (prin „rotundă"), e interesant să se compare: germ. *Tisch*, „masă", faţă cu vgerm. *tisc*, „farfurie" = lat. *discus*, „disc"; it. *desco*, „masă", faţă cu engl. *dish*, „farfurie"; rom. *blid*(*e*) faţă de vsl. *biod*, got. *biuds*, „masă"; vsl. *misa*, megl. *misur*, „farfurie" (Papahagi, II, 95), alb. *misur*, idem, faţă cu lat. *mensa*; sl. *stol*, „masă" (cf. *pristol*), germ. *Stuhl*, „scaun", faţă cu fr. *assiette*, „farfurie". — Pentru băn. *cineriu*, „farfurie", cf. *tényer*, *tinyer*, „discus, orbis" (*Anonimul Bănăţean*, ed. Creţu, p. 374), iar p[entru] *talger* însuşi, cf. varianta *taler* (Cihac, II, 399), cu omonimul *taler*, monetă (germ. *Taler* = *Joachimsthaler*, engl. *dollar*), apoi: *taier* şi epitetul satiric *linge-talgere*, *linge-blide*, fr. *lèche-plats*, it. *lecca-piatti* etc. (*Talerul* e şi n. unei insule dunărene, din Constanţa).

Adăugim că sinon. vr. *căţîn* = lat. *catinus*, „farfurie" (Puşcariu, *Et. Wb. d. rum. Spr.*, no. 318), se păstrează în megl. şi-n toponimia dr.: *Căţunul*, munte (Muscel), *Caţinul*, dealuri (Neamţ), *Căţinul*, lac (Ialomiţa).

Observăm, de asemenea, să sinonimul democratic *strachină* redă exact pe *testula* din versiunea latină (lat. *testa* = gr. ὄστρακον) şi că, de altfel, gr.-dial. ἀστρακιά = οἴκου στέγη ἐπίπεδος ἐξ ὀστράκων (G. Meyer, *Neugr. Studien*, 14; cf. *ibid.*: ἀστράχα, ἀστροὐάχα = στέγη οἰκίας din sl., ca şi rom. *streşină*, *Strehaia* etc.).

În sfîrşit, relativ la proveniența porţelanului de la casele „cu cinii", v. şi ce spune d. V. Păcală, în *Monogr. com. Răşinari*, p. 500, despre vechea industrie ceramică ardeleană.

[Adde, *ibid.*:] Privitor la proveniența olandeză a „ciniilor", de notat că tocmai în sec. XVII, Delft, în Olanda, era renumit prin industria faianţei de imitaţie chineză (René Jean, *Les arts de la terre*, Paris, 1911, p. 166 sqq.; comunicat de d. G. Oprescu).

[4] Cu un înţeles asemănător, de „brique de faïence carrée et peinte, dont on garnit les murs d'une chambre à l'intérieur", se întrebuinţa turc. *kiāchi* (Kieffer-Bianchi, II, 550).

[5] Pasagiul a fost reprodus, acum în urmă, şi de d. Gh. Ghibănescu (rev. „Ion Neculcea", I, p. 23 sq.), care scrie: „cucinile" şi observă că „acesta era al doisprezecelea foc ce pîrjolise curtea domnească". — Despre incendiul de la 23 decembre 1784, v. articolul [...] [lui] C. Bobulescu: *Curtea domnească din Iaşi şi cneazul Potemchin*, în „Spicuitor în ogor vecin", I, p. 115 sqq. — Privitor la „iangînul" din 19 iulie 1827, avem un ecou popular în cîntecul *Arderea Iaşilor* din colecţia G. Dem. Teodorescu, p. 488:

Frunză verde de cireşi
Arde-un foc în sus (var.: tîrg) la Ieşi
. . . . . .
La al domnului palat
Mare foc s-a ridicat etc.

Scanned with OKEN Scanner

ADAUS

Sensul şi derivaţia atribuite mai sus [...] [p. 15, n. 2] lui *arminturi* se confirmă decisiv prin singularul *armînt* din următorul pasagiu al baladei „Gheorghiţă Zătreanu" (Pamfile, *Cîntece de ţară*, p. 47):

Şi zicînd cuvîntul,
[Voinic moldovan]
Lepădă *armîntul*,
Braţele-ntindea,
Pe turc cuprindea...

Înţelesul de „arme, totalitatea lor la un om înarmat" (Pamfile, *o. c., Glosariul*), deci „armament", se evidenţiază şi prin pasagiul similar din balada „Stoian Bulibaşa" (Giuglea-Vîlsan, *De la românii din Serbia*, p. 49, cu varianta Picot):

Da Stoian cînd mi-auzea,
De naşu-so mi-asculta,
Armele le lepăda...

La formarea pl. *arminturi* (în loc de *armînturi*) va fi contribuit analogia dubletului uzual în *-minte : morminte* (cf. n. topic *Murmenţi*, într-un act muntean din 1636, la Iorga, *Stud. şi doc.*, VI², p. 470), *jurăminte, legăminte, veşminte* etc. (cf. Pascu, *Sufixele româneşti*, p. 47, adăugind, cu această ocazie, din Frîncu-Candrea, *Moţii*, p. 105: *şolămînturi*, „obiectele necesare la întîrniţatul calului", deci: *şelămînt, şeomînt, înşeuămînt* = lat. **sellamentum?*).

Cît pentru sincoparea lui *-mă-*, avem exemple destule: *mă-sa, măligă*, din *mamă-sa, mămăligă* etc.

— Observăm ulterior că etimonul *baiulus* pentru *baier* (Candrea-[Densusianu], Philippide) fusese propus încă din 1900 de Creţu (*Lexiconul Mardarie*, p. 307).

— Cu privire la „Călătoriile lui Macarie", pe care le întrebuinţăm mai sus [...] [p. 12], ar fi, poate, locul să lămurim aici cîteva puncte neclare:

Secretarul patriarhului povesteşte (ed. Cioran, p. 34) că la o liturghie în biserica Barnovschi din Iaşi „fură prezenţi patru mitropoliţi: vlă-

dicul Curţii locale [Varlaam], mitropolitul Sofiei Velasie, mitropolitul de Naupact în Moreia, şi un vlădică din Georgia de curînd sosit de la Moscova cu o abundentă colectă de elemosină. El se recomandă că e episcopul unei biserici în ţara *Dadian*, unde se păstrează o cămaşă a Maicii Domnului".

Această „ţară *Dadian*", *country of Dadian* la Belfour (p. 67), neidentificată pînă acum, nu e alta decît acea τοῦ Δαδιάννου αὐθεντεία (sic), de care vorbeşte Chalcocondylas (ed. Bonn, p. 467) în descripţia Georgiei sau Iviriei ('Ιβηρία), — „Ivirul" marelui mitropolit Antim.

Altă enigmă, a „egumenului ortodox, care se zicea a fi din *Insulele Britanice*, menţionate de Ioan Hrisostomul, dintr-un oraş numit *Hervaï*" (ed. Cioran, p. 100), e definitiv elucidată, după publicarea hrisovului de la Vasile Lupu către „sfînta mîn. de la Lepovina, din pămîntul *Vretaniei*, în ţinutul ţării Croaţiei" (v. „Rev. p. ist., arh. şi fil.", IX[2] [1903], p. 87 sqq.).

Acel „Sf. Ioan *Ei-Rahoum*", după care s-ar numi cutare oraş nemţesc (ed. Cioran, p. 76) şi pe care Belfour declară că l-a căutat zădarnic în pinaxurile hagiografice (p. 100, nota), e „Saint-Jean l'Aumônier", *Iuhanarrahym* al arabilor (Kieffer-Bianchi, II, 1286).

Sub *Gharâdâs*, numele unei „vechi şi mici mănăstiri" de lîngă satul *Nucşoara* (ed. Cioran, p. 232 sq.), bănuim că se ascunde însuşi sinonimul grecesc al rom. *Nucet* (cf. sîrb. *Oreahoviţa*): Καρύδι, Καρυδιά, Καρύδάκι, Καρύδας (cf. centrul athonit *Karyes*, ἐν Καρυαῖς, în N. Iorga, *Muntele Athos în legătură cu ţările noastre*, p. 5, iar, pentru echivalentul onomastic românesc, cf. măn. *Cozia* şi *Nucet*).

— *Pecetea-lui-Solomon* [...] [p.9, nota 4] se cheamă şi planta *Polygonatum officinale (Sceau-de-Salomon, Siegelblume)*, numită încă, între altele: *coada-cocoşului* şi *iarbă-de-durori* (Panţu, pp. 209, 67).

„Anuarul Institutului de istorie naţională", Cluj, I, 1921—1922, p. 407—408.

URME BIZANTINE ÎN ROMÂNEȘTE

Problema influenței bizantine în Țările române, care a făcut obiectul unei comunicări a d-lui N. Iorga la Congresul internațional de studii istorice din Londra[1], poate primi, din partea filologului, anumite precizări de amănunt, care fac să strălucească și mai intens adevărul dobîndit prin cercetările marelui istoric.

Cele ce urmează aici așteptau de mult în notițele mele.

Fără îndemnul operelor d-sale, însă, — al acelui elegant „Byzantine Empire", în care un recent recenzent[2] recunoaște „einen vorzüglichen Abriss", al monumentalei „Geschichte des osmanischen Reiches" și clasicei „Geschichte des rumänischen Volkes", în rîndul întâi —, nu le-aș fi căutat, și, fără lumina revărsată prin ele asupra întregului trecut al Europei orientale, nu le-aș fi aflat. Iar, cînd le-am găsit întâi, ceea ce mi-a înzecit bucuria a fost tocmai gîndul plăcerii ce i-aș putea face, cîndva, cu ele.

Înfățișîndu-i-le acum, — umil mănunchi de floricele uscate, avînd doar puțintel din mireasma trecutului din care vin —, îl rog, respectuos, să le primească cum sînt: „ale Sale dintru ale Sale".

1. Colecția de „Literatură populară românească" a d-lui N. Păsculescu oferă, într-o variantă din Romanați a baladei „Vișina" (p. 207), unul din cele mai interesante specimene de „supraviețuire" bizantină în părțile noastre.

În valea Galbenei
Și p-a Gălbenușei
Sînt trei sate *iscusate*
În visterie nebăgate.
Și zapciii sînt ca dracii, —
Bată-i Dumnezeu, săracii! —,
Scrie cărți în toate părți
Și răvașe prin orașe
Și firman[3] la-mpărăție,
De toată lumea să știe:
C-ăle trei sate *iscusate*
Nu dau araciu de domnie,
Nici birul la-mpărăție,
Spune că n-au datorie.

Scanned with OKEN Scanner

Pentru cine e cîtuşi de puţin familiarizat cu terminologia juridică şi administrativă bizantină, adecă greco-romană, acest *iscusate*, în care autorul culegerii vede o „formă pop. compusă din *iscusit* + *sat:* sat, comună însemnată, bogată" (p. 352), se identifică de la sine cu medio-grecul ἐξκουσάτος (Du Cange), ἐξκουσᾶτος (Sophocles), ἐκσκουσάτος (Triandaphyllidis[4]) = mlat. *excusatus*, „scutit, scutelnic", unul din acele „verba legitima" latineşti, de care mişună vocabulariul juridic al Bizanţului[5].

„Scutelnicii" erau, de fapt, cei ce plăteau birul, nu cătră stat, ci cătră boieri sau mănăstiri (v. N. Iorga, *Gesch. d. rum. Volkes*, II, 515), de unde, până astăzi, numele de sate *Scutelnici: Meteleu-Scutelnici*, d. ex., în jud. Buzău, metoh al mănăstirii Căldăruşani. Iar, pe de altă parte, mlat. *excusati*, „liberi, quieti, fr. quittes", are exact acelaşi înţeles de „scutit de orice obligaţie publică, imun", ca şi mgr. ἐξκουσάτος.: *ac pro omnibus obligationibus... quittos dimittimus et excusatos* (Du Cange, s. v.), κομίζεσθαι προφάσει τῶν καλουμένων ἐξκουσάτων χρήματα ὑπὲρ πάντων ἢ ὑπέρ τινων ἐργαστηρίων = *percipere occasione appellatorum, excusatorum, pecunias pro cunctis aut pro aliquibus ergasteriis* (Novella LIX, 2, în „Corpus Iuris Civilis", ed. Kroll, vol. III, p. 318).

Că acesta e sensul calificativului *iscusate*, nu mai încape îndoială: el rezultă nu numai din versul imediat următor („în visterie nebăgate"), care e însăşi traducerea, glosarea lui, ci şi din întreg cuprinsul cîntecului.

În adevăr, conştiente de imunitatea lor, cele „trei sate iscusate" se împotrivesc hotărîrilor oamenilor stăpînirii cari vin să li ceară birul, obiectînd că ele

... n-au datorie
Să dea bani pentru mirie[6]

şi sfidînd cu

... săbii fabricate,
La mănunchi îngenuchiate.

„Împăratul" turcesc, căruia sărmanul pîrcălab[7], luat pe sus de „unzar" (v. no. 2), îi raportează incidentul, decide pedepsirea rebelilor printr-un „ceambul" tătăresc:

Tătărimea Crîmului
Şi a Rosmalinului,
Nadolii[8] pămîntului,
Să înceapă a prăda.

Punctul de plecare al *raidului* acestor tătari, cari apar şi-n alte balade, haiduceşti, din aceeaşi regiune[9] şi pe cari muza populară îi aduce, în varianta de la p. 209, din părţile „Iscrului" bulgăresc, e *Orşova* („Roşava"[10]):

Şi vedeţi să o iea
Tocmai din Roşava-ncoa.

Geografia populară e, în genere, aproximativă. Totuşi, dacă două din satele „iscusate", *Vişina* şi *Urzica*, aparţin jud. Romanaţi, al treilea, *Polovina* („Jumătatea"), a existat odinioară nu numai în acest judeţ („Polovinele st. sud Romanaţi"), ci şi în Mehedinţul vecin cu Orşova (unde e şi o apă, *Galbena*; v. *Dicţ. geogr.*).

Şi a fost robie mare
De la Roşava la vale,

încheie prima variantă, brusc, — lăsînd, oarecum, cuvîntul celeilalte, care, ea, dacă n-are meritul de a fi conservat preţioasa fosilă lexică (cele „trei sate *iscusate*" devin, aici, pur şi simplu: „trei sate *prea bogate*, în visterie nebăgate şi de bir neapucate"), îl are, în schimb, pe acela de a descrie, dramatic şi amplu, scena năvalei tătăreşti, — aşa de cumplite, încît:

Din toată lumea lăsa
Vreo doi-trei unchiaşi bătrîni,
De-şi ridica sprîncenele,
Oleo, tot cu cîrjile,
Să-şi vază drumurile:
Unul e *Stan* din *Stăneşti*,
Încalecă cît clipeşti!
Şi *Badea* din *Bădoeşti*
Şi *Neagu* din *Negoeşti*, —

o icoană vie, în acelaşi timp, a legăturii onomastice dintre „moşii" întemeietori şi satele înfiinţate de ei.

P-ăştia, Doamne, mi-i lăsa,
Ca să spuie pricina,
Cum s-a robit Vişina,
Dupe asta Urzica,
Pe urmă Polovina.

Şi „unchiaşii" şi-au făcut datoria: ni-au spus-o frumos.

2. Unzur, în text: **unzar,** e glosat de d. Păsculescu (*o. c.*, p. 384) ca „funcţionar însărcinat cu perceperea dăjdiilor puse pe vitele care dau lapte, unt", — ceea ce trădează, din partea d-sale, o „etimologie populară" (cu *uns*!) de acelaşi calibru cu acea din *Dicţionarul geografic al jud. Buzău*, care interpretează topicul *Hînsaru* ca: „În Saru" (p. 269[11]).

În realitate, acest *unzar* nu e decît cunoscutul *hînsar*, a cărui origine nu mai e o taină, de la studiul lui I. Bogdan asupra *Organizării armatei moldovene în sec. al XV-lea* (în „Analele Academiei Române" pe 1908, p. 401 şi urm.). „*Hînsarii*", — lămureşte învăţatul slavist acolo, — „despre cari vorbeşte şi Ureche..., spunînd că Pîrvul, pîrcălabul de Soroca, s-a aruncat

atunci cu hînsarii şi cu alţi cîţi au venit de bunăvoie asupra cazacilor cari prădaseră ţinutul lui, nu erau un corp de armată, cum credea Cantemir şi cum au crezut alţii după dînsul, identificîndu-i cu husarii, ci un fel de «haiduci slobozi», de «tîlhari» sau «corsari»... Ei se constată pe la începutul sec. al XV-lea în Ţara Românească, de unde, probabil, au pornit, ca să ajungă în Moldova". Rom. *hînsar* corespunde, astfel, vsl. *hănsaru* = = it. *corsare* sau mgr. κουρσάρης (cf. şi *Dicţionarul Academiei, s.v.*), contaminat, poate, cu ung. *huszár*!

Adevăratul caracter al *hînsarilor* îl fixează însă, definitiv d. N. Iorga (*Istoria armatei româneşti*, I, p. 70), în aceste cuvinte: „*Hînsar, husar* înseamnă de obicei: hoţ, lotru; *hînsarii* moldoveni erau deci acei ostaşi asemenea cu «*achingiii*» osmani[12] cari nu primeau leafă şi nu erau număraţi sau măcar prevăzuţi dinainte: «oastea de dobîndă», despre care vorbesc izvoare mai tîrzii" (cf. *ibid.*, p. 403, nota 2: *venturieri*).

Un termin de comparaţie ni oferă, de altfel, însuşi lat. *latro*, părintele it. *ladrone*, fr. *larron* şi, indirect, al rom. *lotru*: „*latrones* antiqui eos dicebant, qui conducti militabant, ἀπὸ τῆς λατρείας; at nunc viarum obsessores dicuntur", citim la Festus, ed. Lindsay, p. 105.

Paralelismul cu anticitatea înfăţişează, însă, în speţă, un alt moment important, pe care credem de folos a-l releva.

Încă din vremea lui Herodot (VI, 97), grecii cunoşteau aşa-zisul κέρκουρος, „vaisseau léger de course", *kurkura* arabilor, corespunzător hebr. *kerkera*, „chamelle de course, coureuse": gr. δρομὰς, din care şi fr. *dromadaire*.

Victor Bérard, de la care împrumutăm aceste date, conchide şi continuă (*Les Phéniciens et l'Odyssée*, I, p. 497 şi urm.): „*Kerkera-dromas, la Coureuse*, forment un doublet gréco-sémitique... Le bas latin *cursorius*, dont nous avons fait *coursaire* ou *corsaire*, nous en donnerait une juste traduction: comme les Grecs anciens avaient emprunté *kerkoure* aux Sémites, les Grecs modernes ont emprunté κορσαρικόν aux Francs, et ils ont dit ἁρματώνω εἰς κορσαρικόν pour dire *armer en corsaire*, jusqu'au jour où les puristes ont voulu chasser de la langue ces mots intrus et revenir aux expressions classiques: ils disent aujourd'hui καταδρομικόν, au lieu de κορσαρικόν".

Numai cît, cum se întîmplă totdeauna, „puriştii" au sosit prea tîrziu: alăturea de δρομεύς etc., κουρσάρης îşi făcuse drum în întreaga zonă de influenţă a Bizanţului[13]. Şi există, supt acest raport, un sinonim deosebit de important pentru noi: e δρομίτης, atestat la Symeon Magister[14] ca epitet al normanzilor din serviciul imperiului, care aminteşte atît de viu pe ὁδίτης al lui Cedrenus, dar care, cu tot echivocul său şi cu toată reputaţia de „piraţi" a acestor „vichingi", nu ştim să fi fost interpretat de cineva ca „ein euphemistischer Ausdruck für Räuber", cum a fost cazul cu Βλάχοι ὁδῖται (G. Meyer, *Essays und Studien zur Sprachgeschichte und Volkskunde*, II, p. 187, d. ex.).

Scanned with OKEN Scanner

3. Dacă însă, într-un chip sau altul, bizantinul κουρσάρης se reflectă în rom. *hînsar*, în schimb ni se pare cu totul neverosimil ca biz. Βάραγγοι, „barangii din garda imperială a Bizanțului", să se fi păstrat în rom. **barangă** și chiar în **baragladină**, cunoscutul epitet injurios pentru țigani, cum vrea d. A. Philippide (*Barangii în istoria românilor*, în „Viața românească" pe 1916, p. 238 și urm.). Nu doar' că, la „poporul lui Faraon" sau în legătură cu el, nu s-ar fi putut păstra o noțiune arhaică: atîtea altele — firește, degradate, caricaturizate, *țigănite* oarecum — nu se întîlnesc astăzi decît la dînșii[15]. Dar, pe de o parte, rom. *baragladină* nu se poate desface de o întreagă serie de epitete similare, aplicate țiganilor: *baroi* (cf. n. de fam. țigăn. *Bara* și *baros*, „ciocan mare"), *baraon* (contaminație cu *Faraon*; cf. *Dicț. Acad.*, unde, și identificarea finalului cu bulg. *gladen*!) etc.; iar, pe de altă parte, *barangă* însuși ni pare susceptibil de o explicație mult mai firească.

În adevăr, înțelesurile acestui cuvînt, așa cum se precizează în articolul respectiv din „Etymologicum Magnum", sînt următoarele: „*Barangă* este lupul bătrîn care *urlă întîi*, cînd lupii *încep a urla*. Tot *barangă* se mai numește și taurul cel mai puternic și mai voinic, care conduce cireada și *căruia i se atîrnă clopotul*; de asemenea se zice vacii care *merge în capul turmei* și este de ordinar stearpă. *Barangă* zice țăranca copilului *care țipă tare*: «ho, *barangă*, ce *zbieri* așa?» — Cînd țăranul suduie pe nevastă-sa *strigînd la dînsa*, țăranca îi zice: ce «*zbieri* ca o *barangă*?»" (III, col. 2484 și urm.).

Dacă, din acest pasagiu, se desprinde o notă în adevăr comună, fundamentală, ea nu se poate raporta, după socotința noastră, decît la ideea de „zgomot, larmă, (semnal de) alarmă".

În aceste condiții, însă, nu vedem ce s-ar opune să considerăm pe rom. *barangă* ca o simplă variantă a lui *balangă*, „talangă, clopot de atîrnat la gîtul animalelor" (cuvînt de origine onomatopeică, imitînd sunetul clopotului: *balanga-balanga*!), — întocmai ca fr. *bélier*, vfr. *belin*, „berbece", propriu: „celui qui porte la clochette (mlat. *bella*, flam. *bel*, engl. *bell*), autrement en français: mouton à la sonnette, *clocheman* de quelques localités", engl. *bel-wether* (v. Littré, s. v.), sîrb. *klopotar* (v. Edlinger, *Erklärung von Tiernamen aus allen Sprachgebieten*, p. 92)[16].

4. Αὐτοκράτωρ, titlul însuși al împăraților Bizanțului[17], pe care și-l atribuie Alexandru-cel-Bun: Ἰω Ἀλεξάνδρου Βοεβώδα, αὐτοκράτωρ πάσης Μολδοβλαχίας καὶ παραθαλασ(σ)ίας (v. N. Iorga, *Patrahirul lui Alexandru-cel-Bun*, în „Analele Academiei Române" pe 1913, p. 344), se găsește, în copie românească perfect echivalentă, la Ureche, care, vorbind de Ștefan-cel-Mare, îl numește: **„însuși-țiitoriu** preste toată țara [Moldovei]" (ed. Giurescu, p. 91), **„singur-țiitoriu** preste toată țara [Moldovei]" (ed. Popovici, p. 86[18], în aparat).

Corespondentul românesc al biz. παντοκράτωρ este, în adevăr, *atotțiitor* (cf. „Crezul") și avem motive să credem că, dacă nu *țiitoare* (cf.

maîtresse, „stăpînă prin iubire", faţă de „femme entretenue" şi *ţin*, *mă ţin*), măcar *ţinut*, ca sinonim al lui *judeţ*, „resort, jurisdicţie", e pasibil de aceeaşi interpretare: „*Ţinutul* (Trăgoviştii, Braşovului)", „*biruitorul*" sau „*oblăduitorul* acelui loc" din *Pravila muntеană* corespunde lui „*biruinţa* (Iaşilor, Cameniţei)", „*biruitorul* locului aceluia", din cea moldoveană (ed. Longinescu-Patrognet, p. 184)[19]. Cf. încă: *ţin legea*, „Gesetz halten", despre „oamenii buni şi bătrîni" cari şed în *scaun* de judecată, la moţi: „Scăuneni" (N. Iorga, *Gesch. d. rum. Volkes*, I, 236)[20].

5. Primichir, primicheriu, din mgr. πριμ(μ)ικήριος = mlat. *primicerius*, i. e. *primus in cera*, „der erste Mann in dem auf einer Wachstafel geschriebenen Personenverzeichnis" (cf. Jireček, *Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien*, I, p. 70), — slavon. *primikjur*, „cnez, jude", — nu e cunoscut lexicografilor noştri decît ca termin, cărturăresc, de ierarhie bisericească (v. Tiktin, *s. v.*).

În *Descriptio Moldaviae* a lui Cantemir el se întîlneşte, totuşi, într-o accepţiune populară: *primicerius*, „primiceriu", se cheamă acolo ajutorul aşa-numitului *stareţ*[21], căpetenia *căluşerilor* (v. ed. „Societăţii Academice Române", p. 142, unde personagiul e identificat cu „mutul căluşerilor" de azi; cf. Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daziens*, II, p. 412)[22].

6. Expresia **a fi într-o pită,** „in einem Brote mit dem Vater sein, d. h. keine eigene Steuern bezahlen" (N. Iorga, *Gesch. d. rum. Volkes*, I, 524; cf. I, 204), o găsim atestată într-o jalbă din 1723 a „săboraşului românesc de la oraşul Bistriţei" către sfat: preoţii din satele olatului se plîng că satele-i despart de „feciorii" lor, cari nu sînt „chilini" (separaţi, cu familie, gospodărie proprie[23]), ci „*într-o pită*" cu dînşii, amintind că sînt scutiţi de dare feciorii giuzilor, crainicilor, slobodnicilor (N. Iorga, *Documente româneşti din arhivele Bistriţei*, II, p. 108, no. CCCLXXIX).

Noţiunea se regăseşte, identică, nu numai în gr. σύψωμος (la noi, ca n. de familie: *Sipsom*), cum observă Karl Dieterich („Byzantinische Zeitschrift" pe 1907, p. 327), sugerînd un reflex bizantin, ci şi-n acel lat. *cum pane*, care e la baza fr. *compain*, *compagne*, *compagnon*. — *Panem gustare cum aliquo*, „a fi tovarăş cu cineva, a fi într-o pîne cu dînsul", era o locuţie populară cunoscută: „Intellexi illum versipellem[24] esse, nec postea cum illo panem gustare potui" (Petroniu, *Cena Trimalchionis*, c. 62); de astfel, însuşi *confarreatio*, străvechiul ritual de căsătorie patriciană, nu era, în realitate, decît gustarea simbolică din aceeaşi pîne de către viitorii soţi: o spune, — pănă la Gaius, I, 112, sau Festus, ed. Lindsay, p. (65), — singur cuvîntul *(farreum libum, panis farreus)*. Cf. glosa *confarr[e]atus* = consociatus (Forcellini) şi *diffarreatio*, „divorţ": „icilui Jehannot promis et jure moult estroitement que jamais d'ilec en avant avec sadite famme ne *compagneroit* ou converseroit" (Du Cange, s. v. *companium*, „contubernium, societas, compagnie"); apoi: gr. σύμβιος, σύζυγος, lat. *coniux*, got. *gajuka*, „tovarăş, soţ" (Walde)[25].

În ce priveşte valoarea acestei expresii ca argument împotriva teoriilor ciobănisto-bulgăriste ale filologilor lipscani şi indigeni, mai mult sau

mai puţin Dumke (cf. N. Iorga, *o. c.*, I, p. 216), ar fi de pomenit încă ngr.-dial. κασι̯όπηττα, „Art Kuchen aus Weizenmehl, Oehl oder Butter und Käse", pe care răposatul profesor de la Graz, G. Meyer, se îndărătnicea să-l scoată din sîrbo-bulg. *kasa*, „Brei, Grütze" (*Neugriechische Studien*, II, 30), deşi pe ngr. κασσι̯άρα îl recunoaşte el însuşi ca românesc (*ibid.*, p. 75[26]), iar simetricul ngr. τυρόπηττα = πήτα ἐκ γάλακτος καὶ τριβομένου τυροῦ (v. „Νεοελληνικὰ Ἀνάλεκτα", II [1870], p. 339) constituie o paralelă absolut concludentă: e străvechea *polenta caseata* a lui Apuleius (*Metamorph.*, I, 4), „papară", cît şi tradiţionalul „balmoş" al ciobanilor unui popor, la care păstoritul n-a exclus niciodată plugăria.

Lui Nicolae Iorga. Omagiu, Craiova, 1921, p. 51—63.

NOTE

[1] *La survivance byzantine dans les pays roumains*, în: „Deux communications faites, le 7 et 8 avril 1913, au troisième congrès international d'études historiques, à Londres", Bucarest, 1913, p. 23 şi urm.; retipărită în splendidul „per le nozze" *Românii şi grecii de-a lungul veacurilor*, Bucureşti, 1921, p. 11 şi urm., supt titlul: „La continuité byzantine dans les pays roumains".

[2] E. Stein, *Die byzantinische Geschichtswissenschaft im letzten halben Jahrhundert*, în: „Neue Jahrbücher für das klassische Altertum", XXII (1919), p. 491, nota 4.

[3] Aiurea: *ferman, ferban* (rev. „Ion Creangă", I, 17). — Mărturii populare pentru *hrisov*: *ristovul* (Mateescu, *Balade*, p. 11), *rostoavele* (col. Tocilescu, I, 105), *hrisov* (Vulpian, p. 44).

[4] *Die Lehnwörter der mittelgriechischen Vulgärliteratur*, Strassburg, 1909, p. 128. — Βούλγιν din Malalas (ed. Dindorf, 493, 19, 21,), „Dolch, Stilet", *pugio* (p. 129), e prototipul ungur. *bugyli*, „cultellus saccalis rusticus, cum manubrio ligneo, vilissimae sortis, krotenfeidl, taschenfeidl" (ignorat de Gombocz-Melich, *Magyar etymologiai szótár*, *s.v.*); — κέρκετον, „Patrouille, Runde" (p. 130), e, evident, lat. *circitor*, „qui vigilias circumit" (v. Thesaurus), „cercetaş"; — μουρτάρης, „schmutzig", considerat ca latin (p. 131), e, ca şi *murdar* al nostru, tot ce poate fi mai turcesc. — De ce, însă, mgr. κατσίβελος, „Zigeuner", trebuie să fie „walachisch" (p. 144)?

[5] V. Zachariae von Lingenthal, *Ius Graeco-Romanum*, Leipzig, 1856, sau L. Hahn, *Rom und Romanismus im griechisch-römischen Osten*, Leipzig, 1906, şi *Romanismus und Hellenismus bis auf die Zeit Justinians* (extras din „Philologus" pe 1907), îndeosebi, însă: C.-C. Triantaphyllidès, *Lexique des mots latins dans Théophile et les Novelles de Justinien*, în J. Psichari, *Études de philologie néo-grecque*, Paris, 1892, p. 152 şi urm.; ἐξκουσεύω (p. 165), ἐξκουσατεῦσαι (p. 173), excusat ευέςσθωσαν [sic] (p. 172). Cf. Bréal, *Souvenirs romains subsistant en grec moderne*, în „Mélanges Boissier", p. 81 şi urm. — Aici se adevereşte, mai mult ca oriunde, că „*Bizanţ* . . . mai presus de toate, la început, dominînd orice, înseamnă: *tradiţiune romană*" (N. Iorga, *Secretul culturii franceze*, p. 19).

[6] „*Miria* din Craiova", pe care o dăruieşte banul „finului Dragomir" (Giuglea-Vîlsan, *De la românii din Serbia*, p. 174), nu e un nume propriu, ci acelaşi apelativ: *mirie*, din turc. *mirì* (= *emirì*), „fiscul imperial, visteria emirului" (cf. Şăineanu, *Influenţa orientală*, *ad. voc.*).

[7] În înţelesul de „prefect" ca şi-n acela de „perceptor", *pîrcălabul* apare adesea în tovărăşia *hînsarilor*. — Pentru *Mamalocco*, numele pîrcălabului trădător de la Chilia, în 1484 (v. N. Iorga, *Istoria armatei româneşti*, I, p. 178, nota 2), ar fi de comparat *Malamuc*, „localitate lîngă Gherghiţa (jud. Prahova), unde era casa de nebuni" (v. *Dicţionarul Academiei*, s. v. *balamuc*), *Molomoc* s. *Momoloţ*, n. muntelui pe care e zidită măn. Sinaia, azi: *Furnica* (v. M. Gold

În munţii Sinaici etc., p. 31), cum şi it. *Malamocco*, „limbă de pămînt ce desparte laguna Veneţiei de Adriatică", mai tîrziu: porto di *Malamocco*, „principala întrare în portul Veneţiei" (v. Vivien de Saint-Martin, *Dict. de géogr., ad. loc.*), — pe lîngă dr. *mămălucă*, it. *mammalucco*, sp. *mamaluco* etc.

[8] *Anatolii*, ngr. 'Ανατολικοί, „les Orientaux", ἀνατολίτης, „levantin", ajuns sinonim cu „intrépide", dar şi cu „bête"; cf. Ciobanu-Pleniţa, *Cuvîntări adînci*, p. 316: *nadol*, „om mare la trup, urît şi necioplit", poreclă a bulgarilor şi sîrbilor.

[9] Tătărimea Crimului,
Nadolii pămîntului,

capătă acolo însărcinarea

Să aducă pe Petre, haiduc Petre,
Din munţii Catrinului
Şi ai Rosmalinului,
În oraş, în Ţaligrad,
La *poartă* de împărat,
Cum e bun de spînzurat (Păsculescu, p. 220).
La *poarta*-mpăratului,
Scara Ţăligradului,

începe şi balada „Vidu Ţăranu" din Giuglea-Vîlsan, p. 110 (cf. p. 77, în balada „Miu Aiducu", menţiunea „munţilor Catrinului şi ai Rozmarinului").

Pasagiile sînt interesante mai ales prin aceea că cuprind o mărturie populară pentru cunoscutul *Poartă*, „Sublima-Poartă, Poarta otomană" (despre *Poartă*, „Privatheer des Sultans", v. N. Iorga, *Gesch. d. osm. Reiches*, I, 482; cf. vgr. αἱ βασιλέως θύραι, „palatul, curtea regelui Persiei" (Xenofon, *Anabasis*, I, 9, 3), — „Audienzthor", după W. Otto (*Hermes* pe 1920, p. 222, şi 1921, p. 104), ca şi χρηματιστικὸς πυλῶν τῶν βασιλείων din Polibiu, XV, 31, 2, — οἱ ἐπὶ θύραις, lat. *aulici*, „curtenii" (Plutarh, *Themistocles*, 29).

[10] *Urşova*, într-o însemnare localnică din 1686 (Bianu, *Catalogul ms. rom. din Bibl. Academiei*, I, 290); cf. dubletul prahovean *Orşoga* (Frunzescu).

[11] Culegătorii de literatură populară şi, în general, glosatorii se lasă foarte adesea înşelaţi de asemenea iluzii, cărora li cad victime, de multe ori, filologii cei mai încercaţi: „cu lopată să *ţorănească*!" (rev. „Şezătoarea", XIII, 1) = *să ţi-o rănească* (*rînească*), „cu *costeblă* de busuioc" (*ibid.*, p. 8) = *c-o steblă* („nouă *stînci*", *ibidem*, e: *stărci* s. *stîrci*, după variante). — Un *faci a uba, să am a uba*, evidente pseudografii pentru *faci au ba, să am au ba*, în cutare ms. al „Leastviţei" lui Ioan Scărariul, a dat prilej d-lui Gh. Ghibănescu („Arhiva" din Iaşi, XXV, p. 106) să îmbogăţească lexicul vr. cu un nou element: *uba* (ori s-o fi gîndit la un reflex românesc, imposibil în aceste condiţii, al vsl. *ubo*, „deci, adecă, oare"?).

[12] Despre incursiunile prădalnice ale acestora, v. N. Iorga, *Geschichte d. osm. Reiches*, II, p. 222.

[13] Cf. glosele medievale bilingve, apud Du Cange, s. v. *cursor, cursarii* etc.: „*cursor, tabellarius, exercipes*, ταχύδρομος, δρομεὺς καὶ κούρσωρ" etc.

[14] V. *Scriptores post Theophanem*, ed. Paris, p. 262 (apud Zeuss, *Die Germanen und die Nachbarstämme*, p. 555): Τῶς, οἱ καὶ Δρομῖται λεγόμενοι. — Cf. vr. *tatar* (*tatar-menzil*), „curier".

[15] Un *ceribaş*, atestat încă în *Cod. Cuman*, cu înţelesul de „căpetenie de oşti", dăinuieşte pînă azi, la ţiganii din Turcia, ca „primar de sat" (cf. *jude*), iar „generalul sau amiralul bizantin", δουγγάριος, apare ultima dată, într-un document din 1444, ca „*dungarius Cinganorum*", adecă un *bulibaşă* oarecare (v. Jireček, în „Byzantinische Zeitschrift" pe 1909, p. 580).

[16] Pentru formă, cf. încă rom.-dial. *arîng, harîng*, „clopot" (Iosif Popovici, *Poezii populare române*, p. 122); — ung. *harang*, idem, ung. *barangol, borongol*, „errare, herumirren, schlendern", *barang*, „der Nomade" (cf. *curbet*), care s-a putut invoca (Scriban) mai cu drept decît βάραγγος (din care, normal, am fi avut: *varăng* s. *vărîng*!) ca prototip al rom. *barangă*, e, după *Dicţionarul*

etimologic al Academiei maghiare, relativ recent (sfîrşitul sec. XVIII) şi fabricat. — Un interesant sinonim al dr. *balangă* e megl. *brînceliu*, „clopoţel ce se anină la gîtul vitelor mici" (Papahagi, II, p. 60).

[17] V. în special: L. Bréhier, *L'origine des titres impériaux à Byzance*, în „Byzantinische Zeitschrift" pe 1906, p. 161 şi urm.

[18] Traducerea slavă e *samoderjeţ*, de tipul, binecunoscut, al „transcripţiilor clericale" ale cuvintelor greco-latine: *milosîrdie* (*milo-serdyj*) = lat. *misericordia*, germ. *barmherzig* (got. *armahairts*); cf. A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, Paris, 1921, p. 250.

[19] Destul de exactă în genere, traducerea franceză a d-lui Patrognet nu e totuşi impecabilă. Aşa, la p. 196, pasagiul: „iată că face *ierosilie; ierosilios (sic)* se cheamă mai chiar fur de biserică" din textul moldovenesc e redat prin: „(celui-là) commet donc une *hiérosilie* (!); *l'hiérosiliaque* (!) s'appelle aussi (!) voleur d'église", — pe cîtă vreme, de fapt, *mai chiar* = plus clairement, iar *ierosilie, ierosilos* = gr. ἱεροσυλία, lat. *sacrilegium*, „sacrilège, pillage d'un temple" (în orice caz: *hiérosylie!*), ἱερόσυλος, lat. *sacrilegus*, „voleur sacrilège, pilleur d'église" (ngr. ἁγιογδύτης). — Toată recunoaşterea se cuvine, în schimb, pentru indicele de cuvinte al d-lui Longinescu, lucrat cu o meticulozitate de filolog şi cuprinzînd observaţii de limbă din cele mai judicioase.

[20] Adăugim, pentru arhaismele ce conţine, acest fragment din poezia populară „Ion Botezătoru" de la românii din Serbia (în Giuglea-Vîlsan, *o.c.*, p. 247);

Ş-a botezat apili
Şi toate *judăţili*
Şi *scamnul* de judecată,
De judeca lumea toată.

Să nu uităm, în sfîrşit, *Scaunele* secuieşti.

[21] Pentru înţelesul de „bătrîn" al *stareţului*, în terminologia ecleziastică, cf., pe lîngă *călugăr* (καλόγερος), însuşi *preot* = lat. *presbyter*, din grec. πρεσβύτερος, „ancien" (ca şi corespondentul armean şi georgian: Meillet, *o.c.*, p. 249).

[22] Referitor la etimologia cuvîntului *căluşer*, cf. mr. *aluguciar*, „căluşar", din ngr. ἄλογο, „cal" (P. Papahagi, *Notiţe etimologice*, p. 42), iar, cu privire la jocul însuşi şi terminologia lui actuală, v. Pamfile, *Sărbătorile de vară la români*, p. 54 şi urm. — Pentru *căluş*, „chevalet", cf. lat. *eculeus* (de la *equus*) şi gr. βοῦς ἐπὶ γλώσσῃ, „avoir un boeuf sur la langue", „garder le silence", greşit interpretat ca o aluzie la mituire (cu monedă avînd în efigie un bou), cînd, în realitate, înseamnă „a avea căluşul în gură" (v. Wilamowitz, *Aristoteles und Athen*, I, p. 81, nota 11).

[23] Pentru adopţiunea ginerelui de către părinţii miresei (N. Iorga, *Les éléments originaux de l'ancienne civilisation roumaine*, p. 7), încuscrire (*consour*), încumnăţire (*cognatus*), cf. şi fr. *beau-fils, beau-frère, beaux-parents* (*beau-père, belle-mère*, „tata-socru, mama-soacră"), germ. *Schwiegersohn*, engl. *son-in-law* etc.

[24] „Vîrcolac": *subito lupus factus est*; cf. λύκος γίνεται din Herodot, IV, 105 (cea mai veche mărturie), despre Nevri: „Acestora le zice şi tatarăi (= sciţii) şi grecii, cum sînt vrăjitori foarte mari şi cum preste tot anul se face cîte unul de aceştia de iaste lup şi iarăş se face om" (ed. N. Iorga, p. 240).

[25] A. Meillet, *o. c.*, p. 261, după care, nu numai nfr. *compain*, it. *compagno* etc., ci, „à la rigueur", chiar sinonimul vechi-armean *enker* ar fi simple „calques" ale vgerm. *galeipo*, got. *gahlaiba*, ajuns, în mediu militar, de la înţelesul de „qui mange le pain avec un autre" la acela de „compagnon" (cf. *compagnie, camarade*), recunoaşte, totuşi, că „au fond, ces expressions remontent à la pratique des repas communiels, pratique religieuse, où se manifestait l'unité du groupe social" (cf. gr. συμπόσιον, lat. *convivium*, gr. ὁμοτράπεζος, mlat. *commensalis*). — Pentru ngr. σύψωμος, cf. dubletul ngr. σύψυχος faţă de σύμψυχος şi fr. familiar *copain* faţă de vfr. *compain*. — În sfîrşit, pentru înţelesul de „ouvrier qui n'est pas patron et qui travaille pour un patron" (*ibid.*), să se compare vr. *başcaliu*, „calfă cu prăvălie aparte, chilin" (v. Şăineanu, *Influenţa orientală, ad. voc.*).

[26] Pentru rom. *dumic(aţi)*, cf. şi ung. *domika*, „Käsesuppe".

DIN VECHEA NOASTRĂ TERMINOLOGIE JURIDICĂ: FERÎIE

Asupra originii acestui termin arhaic, ca şi asupra naturii înseşi a instituţiunii pe care o denumeşte, există o întreagă literatură, la care au colaborat istorici (Xenopol, Bogdan, Iorga), jurişti (Paşcanu, Tanoviceanu[1]), filologi (Tiktin), culegători de documente (Ghibănescu).

Controversa a devenit numai mai stufoasă şi mai spinoasă.

S-o reluăm. — Mai întîi, în ce priveşte aspectul ei juridic:

Era *ferîia* un mijloc de a garanta recunoaşterea autorităţii lucrului judecat *(res judicata pro veritate habetur)*, de a pecetlui definitiv o sentinţă pronunţată de instanţa judecătorească, de a împiedeca redeschiderea procesului, ori un mijloc de stingere a acţiunii, de încetare a litigiului în curs?

Xenopol, care vedea în *ferîie* echivalentul *legăturii* din cutare document anterior (v. *Istoria românilor*, ed. minor, VII, p. 86 sqq.), era pentru întîia alternativă (v. „Arhiva", Iaşi, I [1889], p. 631 sqq.), pe cînd d. Gh. Ghibănescu se pronunţă pentru a doua: „Este cu totul exclusă posibilitatea, ca el [aşezămîntul juridic al *ferîii*] să fi slujit de garanţie a lucrului judecat", replică d-sa („Arhiva", Iaşi, XIX, p. 393 sqq.; cf. *ibid.*, XX, p. 59 sqq. şi „Din traista cu vorbe", p. 322) d-lui M. Paşcanu, care afirmase (*Două încercări în studiul dreptului*, Bucureşti, 1908, p. 87), că „*feria* nu se depunea decît tocmai după ce una din părţi abandonase litigiul, recunoscînd de neîntemeiată pretenţiunea sa" şi că „niciodată *feria* n-a fost cauza stingerii procesului, ci numai efectul terminării lui, fie prin judecată, fie prin compromis".

Din parte-i, [...] Tanoviceanu, recenzînd ediţia „Documentelor lui Ştefan-cel-Mare" de I. Bogdan, în „Curierul judiciar" din 1914, p. 36, se ridică împotriva identificării între *zaveasca* (legătura) din documentul de la 12 iunie 1459 şi *ferîia* din documentele veacului al XVII-lea: „Pe cînd *ferîia* era plătită de cîştigător ca să asigure irevocabilitatea hotărîrii, — ceea ce în fapt era iluzoriu[2], — dimpotrivă, *zaveasca* era o amendă sau pedeapsă contra persoanei care ataca mai tîrziu hotărîrea dată[3]", scrie dînsul, adăugînd că, de altfel, „atît *zaveasca*, cît şi *ferîia*, se plăteau domnului, iar nu colitigantului".

O părere aparte, care a fost îndeobşte trecută cu vederea, este aceea a lui Dimitrie Cantemir, după care *heria* nu e taxa preventivă sau amenda consecutivă redeschiderii unui litigiu tranşat judecătoreşte, ci amenda ce

trebuia să plătească împricinatul, care nu se va fi prezintat la terminul[4] de apel, fixat cu consimţimîntul prealabil al amînduror părţilor, înaintea domnului: „Dacă cumva unul dintre dînşii nu s-a prezintat la ziua hotărîtă, el trebuie să plătească *heria*, adică amendă, — ţăranul douăzeci şi cinci de galbeni, nobilul o sută şi boierul şease sute" (*Descrierea Moldovei*, trad. G. Pascu, p. 130).

Nu intră în intenţia noastră să tranşăm diferendul istorico-juridic[5], pentru care ne lipseşte nu numai materialul documentar complet[6], dar şi competenţa necesară.

De fapt, fără a prejudeca întru nimic asupra economiei controversei, putem lăsa litigiul pendent, *sub iudice*, pentru a trece mai departe, la cercetarea etimologiei cuvîntului, care primează pentru noi, putînd arunca lumină şi asupra caracterului juridic al instituţiunii.

O prealabilă precizare e necesară.

Indiferent dacă terminul *ferîie* e un nume nou pentru o instituţie veche sau reprezintă o realitate pe care el a inaugurat-o în practica noastră juridică, cert e că acest nume, — cel puţin după datele de care dispunem pînă acum, — apare abia la sfîrşitul sec. al XVI-lea, pentru a dispărea pe la începutul secolului XVIII (cca. 1570—1720), şi aproape exclusiv (cu o singură excepţie cunoscută pînă azi) în documentele moldovene: o îndoită limitare în loc şi-n timp, care-şi are, firește, importanţa şi explicaţia ei.

E drept că lexicul românesc cunoaşte un omonim *ferie, herie*. întrebuinţat ca nume al unei măsuri de capacitate pentru licide [*sic*], azi mai ales în Ardeal[7]: ca „*ferie, ΦÉPĬE*, urna, amphora; veder; der Eimer", îl dă încă *Lex. Budan*, derivîndu-l cu tot seriosul din lat. *seria*. Adevărata-i origine trebuie căutată, firește, în rom. *fier*: „Ocaua lui Cuza era făcută din *fier*, spre deosebire de *bîrdac* [= turcismul *bărdac, bărdacă*], care era din lemn, şi de aceea îi zicea *fierăe*[8]", spune „etimologistul popular" din Dolj, prin rev. „Ion Creangă", VII (1914), p. 53 (cf. *ibid.*, VI, 311), iar cărturarii nu pot decît confirma această derivare, pentru care există analogia decisivă a rom. *dimerlie*, lit.: „de fier" (turc. *demirli*), pe lîngă atîtea altele, vechi şi nouă: vgr. χοῖνιξ, „şinic", propr.: „Eisenbüchse"; κύπρος, propr.: „de cupru"; μέδιμνος, propr.: „de aramă", ca ngr. dial. λαμνί, ῥαμνί, „Wasserkrug" = it. *rame*, „aramă" (G. Meyer; cf. „Dacoromania", I, p. 276 [263], adăugînd, la rom. *arămie*, bulg. *aranija*, — după *Dicţ. Academiei*, — şi pe s.-cr. *romijenča*, „kupfernes, Wassergefäss": Filipović[9]).

Chestiunea e însă, dacă *ferîie, ferie* al nostru poate fi identificat cu *ferie*, măsura.

Vorbind de *ferie* în acest de pe urmă înţeles, din „Colindele" d-lui Viciu, d. N. Iorga („Bulletin de l'Inst. pour l'étude de l'Europe sud-or.", I, p. 53) decide afirmativ: „*Ferie* în sens de măsură de capacitate (cum l-am aflat şi aiurea) explică vechea *ferie, herîe*, amendă", şi, independent de d-sa, un filolog ieşean, d. A. Scriban, a putut ajunge („Arhiva", XXVIII, 71) la aceeaşi concluzie, căreia nu i-ar lipsi nici suportul documentar:

„ş-am dat şi *heria:* vro patru-cinci *herьi* de mied" (N. Iorga, *Doc. rom. din arh. Bistriţei*, I, p. 99).

Decît, lăsînd la o parte poziţia accentului *(férie)*, plata în natură a fierîii, de care e vorba în doc. citat (cca. 1650), apare cu totul izolată: aproape unanimitatea documentelor, şi cele mai vechi, vorbesc de plată în bani.

Dacă însă avem cuvinte să nu putem împărtăşi această identificare, cu atît mai puţin am putea primi celelalte explicaţii etimologice ce s-au propus: turc. *vereje*, dat. lui *vere*, din care şi *veresì*, originalul rom. *veresie* (I. Bogdan, apud Xenopol, în „Arhiva", Iaşi, I, p. 631[10]); — rom. *fier*, cu suf. demin. *-uie* din *cetăţuie, ferestruie, cărăruie* (Ghibănescu, *ibid.*, XX, p. 67[11]); — ngr. χέρι, gen. pl. χεριῶν (Tiktin, *s. v.*, cu îndoială[12]).

În concepţia noastră, terminul *ferîie* este un neologism de cancelarie, moldovenesc, a cărui provenienţă trebuie căutată în sfera de influenţe nord-slave, specifice mediului respectiv. Ni se pare singura ipoteză, în care se poate explica şi aspectul cu adevărat proteic al cuvîntului, extraordinara şovăire în transcripţia lui: *ФЕРУЮ, ФЕРЬЮ* (Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, II, 49; cf. *ibid.:* „i postavili sobi *fervıo vi zlat* s"), *ferею* (60), *ferиe* (305) *ferію* (28), *ferїю* (249, 275), *fїerъe* (95), *fїerъю* (302), *ferъи, ferъe (ibid.*, III, 4*), fїerъю* (59), *ferъею* (117, 168), *fїerъи* (133), *herăe* (71, doc. rom.), *herъѧ* (190, 323, id.), *hărăia, haraia* (acestea din urmă, în „Arhiva", Iaşi, I, 631) etc.: faţă cu noutatea şi exotismul intrusului, diecii, pentru a-şi fixa forma, îl alipeau, adecă, de cîte un cuvînt de acasă *(fier, ferì)*.

De unde vine, deci, în Moldova, unde a strălucit timp de un sec. şi jum., acest meteor lexical, care a radiat doar sporadic în Ţara Românească, deşi a lăsat, se pare, acolo, o interesantă supravieţuire în *heriaş*, „gîlcevitor", din *Glosariul* muscelean al d-lui Rădulescu-Codin, p. 39 (cf. *cîrcotaş*, din *cîrcotă, buclucaş* din *bucluc*, iar, ca sens, şi: *cîrciogar, şvornic, priceav)*?

Din mulţimea variantelor înşirate, se desprind, totuşi, două constatări: *a)* că forma originară a cuvîntului nostru nu începea cu *h-* (cum implică etimologia d-lui Tiktin[13]), ci cu *f-* (cf. dubletele fonetice *fi-hi, fiu-hiu, fier-hier)*; şi *b)* că acea formă originară pare a fi sunat: *„feruie", „ferîie"*[14].

Privită sub acest unghi, originea enigmaticului cuvînt iese din întuneric şi controversatul termin juridic se explică plauzibil ca un termin de cancelarie domnească, de felul fr. *vidimer*, germ. *vidimieren* (= lat. *vidimus*, pus ca „viză" pe actele autentificate), din polonul *feruje*, de la *ferować*, „prononcer la sentence" (J. A. E. Schmidt, *Nouveau dictionn. français-polonais et polon.-français, ad. voc.*), *ferować, -owal, -uje*, „durch gerichtlichen Ausspruch bekräftigen, befestigen" (Booch-Arkossy, *Polnisch-deutsches Wörterb., ad. voc.*)[15], — un pendant profan al cunoscutului vr. *veruie*, „Crezul", din limba bisericească: „...şi aceasta o mărturisim tare în credinţa noastră, unde cetim *veruia*", spune Varlaam (*Cazania*, ed. „Socec", p. 16; cf. şi Puşchilă, *Molitvenicul lui Dosoftei*, p. 60: „*Vĕruѧ*

e numit simbolul credinţei după cuvîntul cu care începe în slav. *věruju* = cred" — şi compară rom.-pop. *ocenaşile* = Tatăl nostru, la care s-ar putea adăugi: vr. *voscresnele* din Gaster, *Lit. pop. rom.*, p. 469, împreună cu binecunoscuta înjurătură populară de *vascris* = 'Înviere, Paşti', serbo-cr. *vaskrs*, „Ostern" etc.)[16].

„Anuarul Institutului de istorie naţională" Cluj, II, 1923, p. 345—350.

NOTE

[1] Teza d-lui V. Cădere (*Despre autoritatea lucrului judecat*, Iaşi, 1918, p. 13) nu aduce nimic nou în materie şi nu pare în curent cu cercetările anterioare. — Un memoriu istorico-juridic asupra *ferîii* a prezintat la Academia Română d. D. Mototolescu, căruia i-am comunicat, întîmplător, împreună cu unele indicaţiuni bibliografice, şi etimologia noastră.

[2] D. Paşcanu demonstrează (*o. c.*, p. 87 sqq.) că *ferîia* nu împiedeca, de fapt, reluarea procesului, nu numai supt un domn următor, cum socotea Xenopol, dar nici măcar supt acela care o luase. Se citează, între altele, şi un doc. din 1762 (după Iorga, *Doc. Callimachi*, II, p. 169), în care [,] autenticitatea, ba însăşi existenţa *heriei* „în cartea lui Dămian" fiind suspectată, ca „fără ştirea sătenilor", se orînduieşte cercetarea respectivei „cărţi" (p. 91, cu n. 3).

[3] Cîteva exemple, din recenta publicaţie a d-lui C. S. Nicolăescu-Plopşor, „Oltenia", I (1923): „*şi cine se va mai scula cu pricină de* acum înainte *a mai căuta judecată*, să fim supt pedeapsa divanului şi *gloabă* taleri 100 *la cutie*" (învoială mehedinţeană din 1787, p. 42); — „şi pe acest Stoica, căci din îndemnul lui au pornit şi pe ceilalţi *să pornească judecată peste aşezămîntul ce s-au învoit*, i s-au făcut certare cu o sută toege la talpă; aşizderea lui Ion Potîrcă, pentru mutarea pietrei hotarului, toege 60; şi să plătească ei cu toată ceata lor cheltuiala celorlalte părţi şi *să dea la cutie taleri treizeci*, măcar că *după hrisov sînt legaţi a plăti gloabă taleri* 60 *de vor mai căuta judecată*" (p. 40, sentinţă a divanului Craiovei, din 1779, aplicînd sancţiunea prevăzută în „aşezămînt" în caz de nerespectare a „legăturii", prin pornirea din nou a judecăţii). — Acelaşi caz, în doc. din 1820 (pp. 47, 49), unde „Tepald" (p. 44) = *Tibaldo, Thibaut, Theobaldus*, ngr. Τι(μ)παλδο(ς), iar *înpietriţi* (pp. 48, 50) = 'însemnaţi cu pietre de hotar' (v. chiar aici, mai sus), — sens interesant.

[4] *Soroc*, se zice în text, cu un termin obişnuit pînă azi, mai ales ca derivat verbal: „*a soroci* o zi de judecată, un termin"; cf. *vadeà*. — Pentru *ziua hotărîtă pentru judecarea pricinii*, cf. lat. *dies constituta causae dictionis*.

[5] Părerea regretatului C. Giurescu o aflăm exprimată în *Dicţ. Acad.*, s.v. *herîie*: „(În vechiul nostru drept neexistînd prescrierea) = taxă fixată de domn pentru reluarea unui proces, cu scop de a garanta stabilitatea lucrului judecat; (în doc. slavone) zavescă".

[6] Documentele, mare parte în regeste, au fost publicate de dd. Ghibănescu (*Surete şi izvoade*, II şi III) şi N. Iorga (*Studii şi documente*, XI şi *Documentele familiei Callimachi*, II, 169: menţiune tîrzie, din 1792, a unui document anterior).

[7] Cf. „veadre sau *ferii* ardeleneşti" (*Dicţ. Acad., s.v.*), dar şi: *ferie* = 'baniţă, vas (măsură) de 20 litri', în jud. Mehedinţi (rev. „Tudor Pamfile", [1923], p. 105), despre care v. mai jos.

[8] *Fierăe*, ca n. de fam., la Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, IX, 378.

[9] Cf. încă: *ferîie*, „oca de tinichea [fer-blanc]", în Gorj („Conv. lit.", 1922, p. 363), apoi: *acov, lemnie* şi *poporniţă* = 'coş de papură' (, „I. Cr.", V, 279), ca şi *ţichire* (Păcală, *Răşinari*, 142), deci: *paporniţă*, mr. *cînestră* = ngr. κάνιστρον, cum şi *tîrnă*, „baniţă", din „tîrn" (Grigoriu-Rigo, *Med. pop.*, p. 218; cf. însă şi sl. *tarno*, rom. *tarniţă*, *tar*!). — Ca măsură se întrebuinţa şi *speaia*, „qualus e cortice arboris, ein aus Baumrinden verfertigter Korb" (*Lex. Bud.*); cf. *spene*, „coş" (în special pentru dus mîncare la cîmp), la O. Densusianu, *Graiul din Ţara Haţegului*, p. 334.

[10] „Cuvînt turcesc" e *fierîie* şi pentru d. I. Nădejde („Viaţa rom.", I, 414, n. 1).

Scanned with OKEN Scanner

[11] Etimologia ar cadra, oarecum, cu indentificarea d-lui Iorga şi, în alt sens, cu conjectura că *feria* s-ar chema după *fierul* sigilului domnesc („hierul ţării", zice Ureche) ce se punea pe zapis, spre a-l confirma (printr-o etimologie populară cu *fer* — „clore avec un fer" — se explică şi evoluţia romanică a fr. *fermer* = lat. *firmare*; cf. Gilliéron, *Les étymologies des étymologistes et celles du peuple*, Paris, 1922, p. 2 şi, alăturea de rom. *încuia* = 'a închide cu cuiul, a găvozdi', rom. *fereca*, din vr. *fărĕca* = lat. *fabricare*); v. şi explicaţia dată de Coşbuc locuţiei „e pecetluit cu roşu" (*Versuri şi proză*, ed. Hodoş, p. 73). Dar sufixul în chestie nu e propriu-zis *-uie* (fem.), ci *-ui*: *brădui, făgui* etc. (v. Pascu, *Sufixele româneşti*, p. 133, adăugînd pe rom. -dial. *bărbuie* = bărbie; vr. *mamuie* = 'momîie, sperietoare' şi *cărţăluie* = 'cărţulie, cărticică') şi — cu toată forma pl. *fiară, fiare* (fem.), nu vedem de ce n-ar fi rămas definitiv la derivatul normal: *fierui* (masc.). — Asupra lui *mamuie*, v. în special Hasdeu (*Cuvente*, I, 290), care citează după un glosar din cca. 1600, comparîndu-l, între altele, şi cu germ. *Mumme*; cf. şi ipoteza d-lui Giuglea asupra originii rom. *mumă, muma-pădurii* în „Dacororomania", II, p. 402. — *Bărbuie* e atestat, repetat, în semnalmentele pribegilor unguri de la 1848—9 (v. rev. „Tinerimea română", 1898, p. 265).

[12] Deci = *chezăşie* (din *chezeaş* = ung. *kezes*, de la *kéz*, „mînă", ca gr. ἐγγύη). — Despre *datul de mînă, la paumée, Handschlag*, exact: *datul mînii* (cf. *a da mîna, a bate palma*) ca rit juridic, v. Paşcanu, *o.c.*, p. 79 şi urm.; dar el nu pare a fi fost practicat în speţă. — De ngr. χαίρειν (cf. *hiritisesc* şi *hiritismos* de mai tîrziu), ca o aluzie la „felicitarea" cîştigătorului, ar putea fi vorba tot atîta, cît şi de lat. *ferire* (sc. *foedus*).

[13] Cf. şi *Dicţ. Acad.*, supt *herîie* („fereon" din Melchisedek, *Cron. Huşilor*, p. 71, consemnat acolo, e, după toată probabilitatea, o eroare).

[14] *Ferui* ar fi un sing. refăcut din *feruie*, înţeles ca pl.

[15] Din pol. *starować* şi *tynkować* avem rom. *stărui* şi *tencui* (cf. O. Densusianu, *Hist. de la langue roumaine*, I, 386), şi e probabil că şi *frăsuesce* = pol. *frasować*, „fâcher, chagriner, inquiéter", mai curînd ca rut. *frasuvaty*, idem, cum se admite în genere (varianta sporadică *frăsesc* ar putea fi şi o contaminaţie cu *fras* = germ. *Frass*; cf. Tiktin, *s.v.*).

[16] Aici ar aparţine şi *mesereri* = 'milostenii', deci lat.-eccl. *miserere*, dintr-un document de la Simion Moghilă, din 1602, relevat de Hasdeu (*Cuvente den bătrîni*, I, p. 129) şi atestat, explicit, în *Ps. Sch.* (ed. Candrea, II, 436) şi-n *Anon. Bănăţean*: "*meserere* = *misericordia*", împreună cu derivatul *meserernik* = 'misericors' (ed. Creţu, p. 353). — Curiosul *ispre* („pentru care *ispre* ca să se descopere adevărul", "la care parte s-am desu *ispre* ca să nu să mai supere cu judecată") dintr-o misivă de la 1650 (!), a banului Manolachi Hrisovaghi, excerptată în „Revista istorică", II (1916), p. 59, să nu fie oare — indirect — neologismul fr. *exprès*, contaminat cu *spre* (scop)? Cf. încă: *accepi, affidavit, recepisse* (de unde: „recipisă") etc.

Scanned with OKEN Scanner

MĂRUNȚIȘURI ISTORICO-FILOLOGICE

I. — Kara-Ulah = valah, în „Codex Cumanicus"?

Editorul *Codicelui Cumanic*, Géza Kuun, a publicat și un suplement de cimilituri cumane, cuprinse în pp. 119—20 ale celebrului glosariu: *Quinquaginta Aenigmata Cumanica*, Budapestini, MDCCCLXXVIII.

Printre aceste enigme (turc. *gumbaklar*, „noduri"), una, în special, ni reține atenția: no. 18.

Lectura e în parte imposibilă din cauza deteriorării manuscriptului, dar, cît se poate ceti din ea, sună așa: „Kuce b.... irir *kara ulah* erte kellir *kara ulah* juregina tuc..." și se tălmăcește, de editor, precum urmează: „Robur eius... est, *equus niger* diluculo venit, *equus niger* cum vigore suo ..." (p. 12)[1].

Sensul enigmei, din nefericire, nu se poate descifra sau lipsește în manuscript: „huius aenigmatis explicatio in textu desideratur", — ceea ce nu s-a întîmplat cu celelalte.

Ținînd însă socoteală de faptul că enigma imediat anterioară privește pe cumani (căci așa interpretează editorul pe *huun* = *kuun* din text)[2], n-ar fi de loc exclus ca și înțelesul enigmei ce ne interesează să fie etnic: „valah".

Am avea, atunci, o coroborare a lui *kara-ulag* din Raşid, în sensul interpretării lui Hasdeu (*Negru-Vodă*, p. XCVI)[3].

II. — O nouă dovadă de românismul morlacilor

Se știe că rutenii sînt porecliți de ruși: „haholi", din cauza chicei lor de „pudeli". S-a trecut însă cu vederea că același epitet se dă și morlacilor din Dalmația, cari poartă însă părul în chip de „Zopf", de *moț*, întocmai ca moții sau țopii din Ardeal (v. R. Kleinpaul, *Länder-und Völkernamen*, p. 93).

Acolo însă, la Adriatica[4], nu poate fi vorba de ruteni: „haholii" dalmatini nu pot fi decît români, porecliți astfel de slavii din partea locului (*chochol*, „moțul păsărilor", există și-n sîrbește), după cum românilor din Munții Apuseni li s-a zis „țopi", probabil, mai întîi de sași[5].

III. — Originea numelui Halis

Numele şefului dobrogean, din care Ana Comnena (I, 323) pare a face un supranume al celebrului Tatòs (τοῦ τε Τατοῦ καὶ Χαλῆ ὀνομαζομένου), n-a fost încă definitiv elucidat.

D. N. Iorga *(Droits nationaux et politiques des Roumains dans la Dobrogea*, p. 29*)* observă, cu drept cuvînt, că „*Halis* pare a fi numit după obiceiul peceneg" şi-l compară cu turc. *Halil.*

De fapt, numele nu poate fi despărţit de Halis (Χαλίσιοι), denumirea supt care apare, la Cinnamus (ed. Bonn, p. 108[6]), tribul de barbari, de lege mosaică (Μωσαϊκοῖς νόμοις), conlocuitori cu ungurii (Οὖννοι) în Sirmium (ἐν Σιρμίῳ), cari au putut fi identificaţi cu *cazarii*, adică, în ultima analiză, cu acei *hwalisi*, după cari s-a numit oraşul *Hwalinsk* de pe Volga, şi, odinioară, însăşi Marea Caspică („Hwalinsko-Morja"; cf. *Bahr el-Khazar*).

IV. — O conjectură latină

În redacţiunea latină a cronicii sîrbeşti a lui Gheorghe Brancovici, sub anno 6991 (1483), credem că trebuie emendat textul, precum urmează: „Bajazet movet adversus carabogdanas arces Bielograde et Kiliam, supra Danubium sitas, et capit eas, uti et Stephani Moldavi arcem, *vi armorum*", în loc de: „Vinamor" (aşa, în N. Iorga, *Studii şi documente*, III, p. 3).

E vorba, firește, în acest caz, de capitala lui Ştefan-cel-Mare, Suceava (cf. şi „Rev. ist.", III, 94).

Dacă însă, — cum pare a postula simetria cu celelalte două cetăţi moldoveneşti, care sînt numite, — cuvîntul trebuie să ascundă numele unei cetăţi a lui Ştefan, el ar putea fi, la rigoare, un *Ujromán* = *Román-ujvár*, designînd „Cetatea noao Romanul", cum numeşte şi Ureche (ed. Giurescu, p. 16), „cetatea de la tîrgul Romanului", despre care ne informează (*ibid.*, p. 66), că „se cheamă Smedorova" şi a început a fi zidită de Ştefan-Vodă la văleatul 6991 = 1483, adică tocmai în anul cu pricina (cf. şi p. 154, unde, vorbind de părăsirea lui Alexandru-Vodă Cornea în „Cetatea-Nouă", unul din ms. glosează pe margine: „la Roman").

V. — O glosă orientală

Într-o scrisoare negustorească din Lemberg (Liov sau „cetatea Litvei", pentru bătrînii noştri), privitoare la o comandă din anul 1595 a lui Aron Tiranul („Aaron, Palatinus Valachiae"), e vorba de cumpărarea unei „ves-

tis *altembasowey* dictae, pellibus sabellinis subductae" (N. Iorga, *Studii şi documente*, XXIII, p. 437, no. CCCLXIX).

Numele hainei, căptuşite cu blăni de sobol, e forma flexionară a polon. *altembas (alətembas*, rus. *altobašъ)*, „Goldleinwand" de origine turco-tătară (v. Miklosich, *Die türk. Elem. in den südost -und osteuropäischen Sprachen*, I, s. v. *altîn*, „aur", din care în rom. *altanîc, altîngic, altîngea*, „chrysanthème", *altîlîc*, „monedă" [„Analele Dobr.", IV, 328], *altîn-baştiriac*, „archi-thériaque d'or", şi n. de fam. *Altînliu, Altinovici*).

De „stoffa tessuta con oro *altinoluk*" e vorba într-un tarif vamal turcesc din 1783 (*Doc. Hurmuzaki*, XIX, p. 160), de „giubele de *altîn*, îmblănite cu cacom" se vorbeşte şi-n foile de *zestre* de pe la începutul veacului trecut (cf. Ştefulescu, *Târgul-Jiului*, p. 222), iar un sinonim al cuvîntului nostru ne întîmpină în catastihul Galatei din 1588: *zarvă* = pers. *zarbat*, „genus panni auro aliave re intertextum" (Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, I, p. 223), din *zar*, „aur", ca şi rom. *zarnacadea, zarculă* şi — după o ipoteză a d-lui Densusianu — *Zarand*, p[entru] care cf. şi *zardandan*, numele tribului mongol *Kin-ce*, „Dinţi-de-aur", la Marco Polo).

VI. — Un cuvînt obscur la Ureche

Între specimenele de elemente străine în moldoveneşte, bătrînul cronicar citează şi unul grecesc, în felul următor: „de la greci: noi zicem 'straste', iar ei *stafad*" (ed. Giurescu, p. 7).

Unele ms. au *stafas* (*ibid.*, în aparat), altele: *stavad* (ed. Popovici, în aparat); altele, loc vacant (Giurescu, *l.c.*).

Judecînd după înţelesul corespondentului românesc *straste*, „soartă rea (cf. *restrişte, trişte*[7]), chin", paralelul grec, la care face aluzie Ureche, ar putea fi στυφάδα, „aigreur, amertume" (de la acel στυφός, „âcre, âpre, aigre, astringent", care, ca şi στυπτικός, e cunoscut în lexicul nostru; v. Cihac, s. v. *stifòs, stipticòs*); cf. şi veneţianul *stufada*, „sazietà, noia" (Nazari, 155), deosebit, se pare, de familia romanică a lui στύφη (étouffer etc.?) şi de acea a lui *stupa (étuve, Stube*, rus. *izba* = *istuba* etc.).

VII. — „Poarta" lui Vasile Lupu

Vorbind de „casele cu cinii" ale lui Vasile-Vodă Lupul[8], relevam că ambiţia strălucitului domn înţelegea să rivalizeze astfel cu Stambulul împărătesc, care-i oferise modelul lor.

O nouă probă a acestei emulaţiuni ni se pare a o fi găsit într-o carte a sa, din 20 mart 7145, către Lupul Dărlău, pentru pricina dintre Drone şi Păradie, relativ la o moşie „nealeasă" (neîmpărţită) din Băloşeni ot Iaşi: „...direpţ aceea, dacă vei vedea cartea domnii-meale, tu să-i faci leage

dreaptă cu acei răzeşi ai lui, să nu are nime acolo, nici să same(ne) pămîntul, *păn nu vor veni la poartă* să-ş întreabe şi să-ş aleagă ..." (Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, II, 1, p. 133).

Poarta, de care e vorba aici, nu poate fi, în adevăr, altceva decît copia moldovenească[9] a acelei *Porţi* otomane (turc. *babi humaiun* s. *ali, atèbè-i alyè* s. *atèbè-i senyè*, „Sublima-Poartă"[10]), a cărei pomenire în cîntecul nostru popular am semnalat-o aiurea[11] şi care, la rîndul ei, nu e decît un reflex al „Porţii" persane, atît de des pomenite în Herodot[12].

VIII. — Nume ardelene într-un vechi roman englez

Romanul scriitorului englez Barnaby Rich, apărut la Londra, în 1592, supt titlul: *The Adventures of Brusanus, Prince of Hungary*, vorbeşte de „regele ungar *Myletto*", ca de tatăl „prinţului" (v. „Ungarische Rundschau", III, p. 184).

Dată fiind mai ales epoca, ne întrebăm dacă acest „Myletto" n-ar putea reflecta, în ortografie engleză, un *Mailat* (*Majláth, Maylad*, în documente), „Valah" (v. N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal şi Ungaria*, p. 135 şi Hasdeu, *Negru-Vodă*, p. CLXXIII), ca şi *Bánffy* (cf. „Olaus Johannis Bangffy, notarius", într-un act latinesc din Agram, 1516, publicat în *Mon. hist. liberae civitatis Zagrabiensis*, III, p. 165; în indice: „Olahus Banffy").

Brusanus însuşi ar putea fi, în acest caz, un *Bîrseanu* (din Ţara-Bîrsei).

E vorba, firește, numai de nume.

IX. — „Ungro-Vlahia"

Cea mai veche menţiune a acestui nume, curent odinioară, nu numai în titulatura mitropoliţilor Ţării Româneşti, unde a rămas pînă azi, ci şi-n aceea a domnilor munteni, din actele redactate grecește sau sîrbeşte, datează, precum se ştie, din 1359 (v. Miklosich-Müller, *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, sub anno).

Dacă vorbim de ea, o facem, mai întîi, pentru a aminti o pomenire ce pare a fi rămas neîndeajuns luată în seamă: pasagiul din „Istoriile" (ed. Bonn, I, 175) împăratului Ioan VI Cantacuzenul (1341—1355, resp. 62), unde se vorbeşte de ajutorul pe care l-a căpătat Mihail, fiul lui Stracimir, de la *„ungrovlahi"* (ἐξ Οὐγγροβλάχων), pentru a putea elibera Filipopolea, asediată de împăratul bizantin.

Dar o mai facem pentru ceva.

Factura grecească a numelui sugerează, în adevăr, o serie de paralele cu desăvîrşire concludente în ce priveşte interpretarea *geografică* („Valahia

de lîngă Ungaria", spre deosebire de Tesalia şi Μικρὰ Βλαχία), iar nu politică („Valahia dependentă de Ungaria"), a expresiei „Ungro-Vlahia": Ποντοβιθυνία şi Ποντοκαππαδοκία (Pape, *Wörterb. d. gr. Eigenn., ad voc.*) = partea de lîngă Pont a Bitiniei şi Capadociei, — Μαιδοβίυνοι, „bitinii vecini cu maidii, de la Strymon" (Tomaschek, *Die alten Thraker*, I, 63); — Καρπόδακοι = die in das verlassene Karpenland eingewanderten Daker (v. Kahrstedt în „Prähist. Zeitschr", 1912, p. 86); — *Mysomacedones* = coloniştii macedoni stabiliţi în Misia (Plinius, *Nat. Hist.*, V, 120); — Ἑλληνογαλάται = galii pătrunşi în Asia grecească (şi elenizaţi); — Σαρδολίβυες = libienii imigraţi în Sardinia, Λιβυοφοίνικες = fenicienii locuitori în Libia, Βλαστοφοίνικες = fenicienii din teritoriul blastilor, adică al bastulilor (pe coasta andaluzică); — Ἰνδοσκύθαι = sciţii înaintaţi spre India (Dionys. Perieget., 1088); — *Ausoceretes* (Avianus, v. 550) = o parte a cereţilor, învecinată cu ausetanii (cf. Adolf Schulten, *Die Keltiberer und ihre Kriege mit Rom*, pp. 19—21, unde se aduc asemene analogii pentru explicarea în acelaşi sens a denumirii Κελτίβηρες). — Σαμοθράκη se cheamă, după acelaşi criteriu, insula Samos de la gurile Ebrului trac, spre deosebire de Samosul egeic sau cefalonic; iar Μογλενοπατζινάκαι se cheamă înaintaşii megleniţilor noştri, καὶ Πατξινάκοι Μογλενῖται καλούμενοι, în poemul lui Ephraemius (*De Alexio Comneno*, v. 3557), „ἀπὸ Μογλένου τόπου" (ed. Bonn, p. 152 sq.).

O geneză identică — nevoia diferenţierii, precizării, unită cu conştiinţa identităţii etnice[13] — are formaţiunea paralelă *Moldovlahia* (Μολδοβλαχία, în *Hist. pol. Const.*, ed. Bonn, d. ex., p. 54, cîteva rînduri după Μολδαβία): „valahii (românii) din Ţara Moldovei" (faţă de cei din Ţara Românească).

Ca o sinteză sui-generis a numelui Ţării Româneşti (Valahiei) şi al Moldovei (Bogdaniei[14]) trebuie înţeles, însă, acel hibrid Βλαχομπογδανία din a doua prefaţă a lui Dositei, patriarhul Ierusalimului, la „Întîmpinarea" lui Meletie Sirigul (Bianu-Hodoş, *Bibliografia rom. veche*, I, p. 308[15]), — prefaţă, în care, pe lîngă Ardeal (Ἐρδελία), apar distinct, deopotrivă, atît „Ungrovlahia" (Οὐγκροβλαχία) Brîncoveanului, cît şi „Moldovlahia" (Μολδοβλαχία) lui Vasile Lupul, celui originar din „satul albanezilor" (Ἀλβανιτοχώριον, cf. turc. *Arnaut-chioi*, „arbănaşi, arvaniţi"), din părţile dunărene (εἰς τὰ περιτούναβα) ale Misiei.

X. — Meropi = „mitocani"

Pentru sensul dacă nu pentru originea (v. Boisacq, s. v. μέροπες), acestui termin obscur („*МѢРОПСИ*"), de care e vorba în studiul d-lui Silviu Dragomir din [...] [„Anuarul Institutului de istorie naţională", Cluj, I, 1921—1922], p. 286, nu e, cred, inutil, să se compare glosa: „*metoşemeropsinx*", extrasă de I. Bogdan dintr-un ms. slavon din sec. al XVI-lea (v. „Convorbiri literare", XXIV. p. 733).

Ea duce la ecvaţia stabilită în titlu, unde echivalentul *mitocani* are, bine-nţeles, însemnarea originară de „mitoşeri", „locuitori în metoaşe (s. mitoace) mănăstireşti", „dulopareci", raportîndu-se, firește, nu la educaţia socială a indivizilor (cf. *mojic*, *mujic*), ci la condiţia lor juridică-socială.

Cît priveşte cellalt epitet, de care e vorba în articolul şi în locul citat: „*СОКАЛНИЦИ*", radicalul său e, fără îndoială, acelaşi ca în sîrb. *sokak*, ngr.-pop. σωκάκι, „uliţă"; el nu e, deci, decît o variantă sîrbească a faimosului *kjeletor* = *călător*, ὁδίτης.

XI. — O poreclă a lui Mihai-Viteazul?

Se pare că „Mălai-Vodă" al saşilor[16] nu e singurul epitet satiric aplicat marelui domn.

Un document gorjean din 30 april 1657 deferă popii Tatomir jurămîntul „că nu iaste rumîn ot Vîlcul, nici l-au apucat leg[ă]tura lui *Mihai Vodacul*" (v. Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, VI, p. 221), — ceea ce se repetă, întocmai, cu „Mihai *Vodacul*" cu tot, în documentul din 23 mai acelaşi an, cuprinzînd întărirea jurămîntului de către Stroe Clucerul, ispravnic al Craiovei (*ibidem*, p. 222).

Date fiind factura epitetului şi caracterul peiorativ al derivatelor în *-ac* de felul acesta (cf. Pascu, *Sufixele româneşti*, p. 189[17]), pare, neîndoios, că acel *Vodac* era o poreclă populară a lui Mihai-Viteazul, — oricît de surprinzătoare ar fi apariţia ei într-un act oficial.

XII. — Încă o pomenire germană a lui Ţepeş

Se află în poemul alegoric-erotic „Die Mörin" al poetului german din veacul al XV-lea Hermann von Sachsenheim: „In Walachy der *naterspan*". [Adde, „Anuarul...", II, 516:] (*Naterspan* din poema lui Sachsenheim trebuie privit ca o „etimologie populară" germană din ung. *nádorispán*, „comes palatinus" [sc. Hungariae]).

E. Ochs, care o relevă în „Germanisch-romanische Monatsschrift" din mai-iunie 1923, p. 185, recunoaşte în acest *naterspan* copia hibridă, germano-maghiară, a faimosului epitet al lui Vlad Ţepeş, explicîndu-l corect din germ. *natter*, „viperă, năpîrcă" (cf. sensul originar de „şerpe, bălaur" al lui *drac* = *draco* însuşi[18]), şi germ. *(ge)span* = ung. *ispán* (cf. rom. *şpan*, *fişpan*).

Alte menţiuni germane, mai întinse, v. la I. Bogdan, *Vlad Ţepeş*, p. 85 sqq., N. Iorga, în „Convorbiri literare" din 1901, p. 150 sqq., şi Gr. C. Conduratu, *Michal Beheims Gedicht über den Waiwoden Wlad II.*

Scanned with OKEN Scanner

Drakul, p. 29 sqq., unde eroul se cheamă: *Trakle waida, Trakel, Trakole, Drakol, Drakole* (cf. şi apendicele, p. 101 sqq.).

Aceasta ni dă însă prilejul de a relua, în întregul ei, problema epitetului Drăculeştilor[19].

În ce priveşte *Dracula* (Bonfinius, Olahus, Dlugosz etc.), cu variantele-i slave, germane etc., consemnate la Conduratu (p. 75, n. 3), ca epitete ale lui Ţepeş, la care se referă, fără îndoială, şi poemul lui Beheim, — fiindcă „Vlad II Dracul", domn la 1456—62, e o evidentă confuzie cu Vlad III Ţepeş, adevăratul domn la acea dată, — regretatul I. Bogdan a văzut bine: el nu poate fi decît reflexul unei porecle populare, *Drăculea*, raportîndu-se la *Dracul*, întocmai ca *Niculea* la *Nicu* (Niculae) sau *Burdulea* la *Burdu(l)*.

Această poreclă, „ilustrată" de voievodul tiran, nu era, însă, decît o moştenire părintească.

Tatăl lui Ţepeş era, în adevăr, acel fiu al lui Mircea, Vlad II *Dracul* (1435—46), care apare, cu *acest* epitet, dacă nu în documente, încai la istoriografii bizantini: „Δρακούλη τὸν Μύρξεω παῖδα" (Chalcocondylas, ed. Bonn, p. 325; cf. p. 259, unde Δρακούλη e pus între „copiii", fiii naturali, spurii, ai lui Mircea, τοῦ Μύρξεω νόθοι, cum şi υἱὸς s. νόθος Μύλτζου, din Ducas, unde forma obişnuită a numelui e Δραγούλιος, care, împreună cu *Dragula, Dragull, Dracuglia* din alte izvoare şi unele asemănătoare din Jireček, va fi sugerat [...] [lui] Bunea, *Stăpînii Ţării Oltului*, p. 26, ideea că *Dracul* = *Dragul*, de la *Drag*![20]). De altfel, însuşi Ţepeş apare acolo (Chalcocondylas, p. 499 sqq., anno 1461), ca „Vlad, fiul lui *Drăculea*" (Βλάδος ὁ Δρακούλεω παῖς), iar naraţiunile germane, vorbind de uciderea lui Vlad Dracul, la 1456, şi de grozăviile lui Vlad Ţepeş, din acelaşi an, numesc pe cel dintîi „den alten Dracol", iar pe cellalt: „der Dracol" (v. Conduratu, *o. c.*, pp. 100, 106, 110, 114).

Porecla e, deci, moştenită de la părintele său, şi urmaşul — *filius patre dignus* — a schimbat-o numai în renume european.

De unde — şi de ce — o avea, însă, *Dracul* cel bătrîn însuşi?

Engel *(Geschichte der Moldau und Walachey*, I, p. 167) a emis ipoteza că „numele *Dracul* l-a primit, probabil, mai întîi de la insigniile ordinului Dragonului [Sf.-Gheorghe, ucigînd bălaurul]", cu care-l decorase Sigismund.

Dar, dacă trupele de „drăgani", *dragoni*, se numeau, în adevăr, aşa după dragonul de pe steag, n-avem, în schimb, nici un exemplu de numire a membrilor unui ordin după insigna respectivă, al cărei nume, în speţă, nici n-ar putea fi în limba noastră: „drac", ci: *bălaur*, sau, cel mult, *dragon (Bălaur* sau *zmeu* se cheamă la noi şi constelaţia *Dragonului*; cf. şi n. de plantă *tarhon)*.

De fapt, ipoteza aceasta n-a convins pe nimeni (cf. şi I. Minea, *Principatele Române şi politica orientală a împăratului Sigismund*, p. 205, n. 2), începînd chiar cu autorul ei, care-i trădează insuficienţa, cînd adauge: „apoi, şi-a binemeritat numele prin cruzimea sa".

Scanned with OKEN Scanner

Adevărul e că a se căuta, neapărat, o raţiune cu totul specială (întîmplător, poate, existentă) pentru un fenomen de natura celui ce ne preocupă, e o metodă cu atît mai greşită, cu cît numele în chestie, — ca epitet satiric sau ca simplu nume ca oricare altul, — e unul din cele mai răspîndite în onomastica universală: abstracţie făcînd de vgr. Δράκων, lat. *Draco, Dracontius* s. *Dragontius* (cf. *Draconites*), Δρακούλα e un patronimic ngr. cunoscut (v. Buturas, Τὰ νεοελληνικὰ κύρια ὀνόματα, p. 161), ca şi Δράκος însuşi, nume de botez la insularii din Sporadele meridionale (v. K. Dieterich, în „Denkschr. d. Akad. Wien", 1908, p. 291), iar sinonimele-i *Benga, Bengescu, Bengoiu, Bengliu, Caraconcea, Ciortea, Dracea, Goldrac* (cf. *dracul-gol, împeliţat*), *Zavalide* (din ngr. ζάβουλος = διάβολος), *Şeitan*, istoricul *Şaitanoglu* (porecla lui Mihail Cantacuzino, despre care v. Legrand, *Poèmes historiques en grec vulgaire*, p. 9 sq.), de unde *Şaitanici oglulari* (la Radu Popescu, în „Magazinul istoric", IV, 27) şi *Şeitănescul*, porecla lui Toma Cantacuzino (N. Iorga, *Cronicele muntene*, p. 70), Σατανώνυμος (Sym. Magister, ed. Bonn, p. 694), Δρακοντώνυμος (în Ἐπιδημία Μάζαρι ἐν Ἅιδου, ed. Ellissen, p. 223[21]), ung. *Ördög* (v. Jos. Trausch, *Chron. Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, I, 244: „Imresio a Valacho quodam confecto, Balthazaro *Ördög*, nomine et re *Diabolo*"[22]), germ. *Teuffel, Manteuffel, Deibel*, engl. *Devil, Dickens* (acesta, totuşi, mai curînd din *Dicky*, ipocoristicul de la *Richard*, deci = *Carducci*, din *Ricarducci*) etc. etc., sînt legiune, fără a mai pune la socoteală pe alde *Bălaur, Zmeu, Şarpe* etc. (la N. Iorga, *Doc. familiei Callimachi*, II, 682, şi: *Azderoglu*, de la turc. *ažder*, „bălaur, hală", din care şi rom. -dial. *ajder*, idem).

O legătură cu Drăculeştii noştri are, fără îndoială, şi numele de hotar *Darakulya far* (azi *Derekulja, Drekulja*), din Scaunul Murăşului (v. L. Szádeczky, *Székely Oklevéltár*, p. 405[23]).

XIII. — Încă ceva despre Avgare

Relativ la perpetuarea obiceiului superstiţios al „Sfîntului Argariu", de care am vorbit în [...] [„Anuarul Institutului de istorie naţională", Cluj, I, 1921—1922, p. 325; v., în acest volum, p. 7], e instructiv următorul pasagiu dintr-o schiţă a d-lui O. Goga, publicată în rev. „Ţara noastră", IV (1923), p. 13: „ginerele cel mai tînăr a venit c-un popă bătrîn de pe Ţara Oltului să-i cetească *argariul, molitva neagră*, cum îi zic creştinii din partea locului".

Popii bătrîni, „păscălierii", sînt, firește, aceia, prin cari mai dăinuieşte străvechea practică eretică a „molitvei negre" (poate, o aluzie la epitetul lui Abgar s. Agbar: „Ukkama" = Negrul; cf. însă şi: *post negru*, despre un post extrem de riguros)[24].

Cît priveşte caracterul bogomilic al *avgarului*, putem adăuga că, dacă „Epistolia" cuprinde, în unele variante, o condamnare expresă a pavli-

chianismului (v. „Anuarul", I, p. 322, n. 3 [10, n. 8]), în schimb, cutare versiune a „Avestiţei", tipărită, după un manuscript din cca. 1752, împreună cu alte trei specimene, de d. C. N. Mateescu, în rev. „Ion Creangă", IV (1911), p. 38 şi urm.[25], îşi trădează originea pauliciană prin însuşi începutul ei: „Eu săntu (de fapt: Eu, Săntu') *Pavăl Săjinit* (sic), pogorîndu-mă din măgura Eleonului, tămpinat-am pe Evizarha..."

Sf. Pavel, „verhovnicul" predilect al bogomilismului (de unde şi denumirea de „pavlichianism" — *religio Sancti Pauli* — a ereziei), apare acolo, de fapt, în locul sau, mai bine, înaintea lui Sf. Sisoe (*Sisin, Sizin*, din care, corupt: *Săzin, Săjin*, „Săjinit" al ms.), eroul originar, autentic, al apocrifului.

Sisonie din var. II (*l. c.*, p. 39) ar fi un indiciu de proveniența bănăţeană a ms., iar „muntele *Eliconului*" din var. III (p. 70) e o evidentă confuzie între Muntele *Eleonului* (Măslinilor), „codrul *Eleonul*" din „Cartea cu învăţătură" a lui Coresi (ed. Puşcariu-Procopovici, p. 176) şi *Heliconul* beoţian.

XIV. — O însemnare veche

Pe un manuscript, admirabil caligrafiat, din cca. 1740, al „Lĕtopiseţului Ţării Rumăneşti", în posesiunea subscrisului:

„Ačest lĕtopiseţŭ ce se chĕmă al anilor scriitorŭ iaste scris de mine, cum l-am scris, foarte degrabă, fiindŭ în străintătate, şi, cîndŭ l-am scris, eram la dumnealuĭ jupîn Costand[in] *(ros)* ... onče, de învăţam coconiĭ dumisale. Am scris aicĭ, ca să să ştie că iaste a'mieŭ, nu e de furat, nu e cumpărat. Şi mai mult să cunoascŭ în lume deşertare. Ci măna va putrezi, iar slova rămîne. Ci, de iaste bună, de iaste rĕ, mă rogŭ să ziceţi toţi: Dumnezeŭ să-l iarte! Căcĭ, ca un om slabŭ de fire, mult mă voiŭ fi alunecat de voĭŭ fi greşitŭ. Iar, întîmplăndu-se după vreme a-l pierde, cine-l va găsi, să-ĭ fie de bine! Că tot la un stăpîn iaste, orĭ la mine, orĭ la acela. Numaĭ să-mi mulţumĕscă. Căcĭ că am pus multă ostenĕlă. Şi pe mine mă cheamă *Tudosie sin Stoian Sărbul ot Tunşĭ*. L[eat] 7255, martie 6 zile".

E vorba de satul *Tunşi* (com. Ţicleni) din Gorj, pomenit adesea în documentele oltene (v. documentul din 1610, de la Gavril Moghilă, publicat de Ştefulescu, *Documente slavo-române relative la Gorj*, p. 391; cf. acelaşi, *Gorjul istoric şi pitoresc*, p. XXVII, într-o hotărnicie din 1756: „hotarul *Tunşilor-de-sus*, ce să cheamă *Agoia*", adecă: *Agoaia*, soţia unui *Aga*).

---

[25] „Anuarul Institutului de istorie naţională", Cluj, II, 1923, p. 351—363.

NOTE

[1] Apelativul *ulah* (cf. *olac*) era, de fapt, terminul cuman pentru „cal", împreună cu pers. *asp*, „equus" (*Cod. Cuman.*, p. 310), care s-a păstrat şi-n numele *arimaspilor*, „îmblînzitori de cai", din Herodot (III, 116; IV, 13, 27), în asir. *aspastu*, „lucernă" (v. Schrader-Nehring) şi-n turc. *sipahi, spahi*, „spahiu, călăreţ" (după Barbier, *s.v.*); cf. însă şi *Wallach*, „hongre", de mai tirziu.

[2] Din literatura mai nouă asupra cumanilor, sînt de remarcat mai cu seamă studiile d-lui. S. Salaville din „Échos d'Orient": *Un manuscrit chrétien en dialecte turc: le „Codex Cumanicus"* (XIV [1911], pp. 278—86) şi *Un peuple de race turque christianisé au XIII-e siècle: les Comans* (XVIII [1914], p. 193 şi urm.).

[3] Pentru *kara*, cu această întrebuinţare specială, la numele de popoare şi localităţi, cf., pe lîngă cunoscutele *Kara-Iflak, Morlac, Cernii-Ugri, Kara-Chazar* etc. şi-n afară de cele spuse în „Dacoromania", I, p. 461 şi urm., îndeosebi: ἡ μαύρη λεγομένη Βουλγαρία din Porphyrogennetos (tot la el: Λευκόσυροι, Σαβαρτοιάσφαλοι, pentru cari v. acum „Rev. des. ét. hongr. et finno-ougr.", I, 65, şi *Sarkel* — ἄσπρον ὁσπίτιον, am zice: Casablanca, pentru care s-a adus ca termin de comparaţie şi *Sarîšker* = „Cetatea-Albă": analogiile sînt, bine-nţeles, pur semantice!), ung. *fekete Bolgár*. — Adăugim, după Kuun (*Relationum Hungarorum hist. antiquissima*, I, p. 156, n. 3), că Procopius vorbeşte de „hunii albi", iar Iordanes de „huni negri", că la *Kara-Kalpaci* nobilii se cheamă *ak-sőngek*, „os alb" (cf. os sfînt), iar oamenii de rînd *kara-sőngek*, „os negru" (cf. *albăstrime* = ciocoime şi *sîngele-albastru* al vizigoţilor, feriţi de amestecul cu maurii: „ser de la sangre azul") şi că hanii *karakitailor* (chitaii negri) îşi aveau reşedinţa în „oraşul negru", *Karakorum*. — Dar, dacă egiptenii sînt numiţi μελάμποδες, nu fiindcă aveau picioarele negre (cf. μελάγχροες, la Herodot, I, 57), ci fiindcă ţara lor era μελάγγαιον (II, 12), μελάμπεδος (cf. μελάγχθων), iar Κραναοί, denumirea poetică a atticilor, s-ar putea explica prin aceea că ţara lor era κραναήπεδος (cf. şi καρανος din Hesychius!), în schimb Μελάγχλαινοι (epitetul sciţilor, la Herodot) nu poate fi pus în legătură cu „manta neagră" (μέλαινα χλαῖνα) de humus („cernosiom") a Rusiei, cum presupune Fick (în „Zeitschr. f. vergl. Sprachforschung", XLI, 350). — Pentru „Împăratul-Alb", turc. *ak-paşa, ak-padişah* = ţarul Rusiei, v. Miklosich, *Et. Wb.*, s. *morovlachu*, şi Litzica, în „Conv. lit.", 1914, p. 48.

[4] Cf. şi R.V. Giuffrida, *I Valacchi dell'Adriatico*, în „Rivista Ital. di Sociologia", VII (1916).

[5] Mocanii li zic aşa numai „în glumă"; altfel, îi numesc: „cîmpănari" (v. Frîncu-Candrea, p. 64). — *Ţop* din *ţopîrlan* (cf. *ciocîrlan*) e, probabil, acelaşi cuvînt (v. „Bulletin de l'Inst. pour l'étude de l'Europe sud-orientale", 1922, p. 116), deşi cutare neamţ spunea d-lui Philippide (*Principii de ist. limbii*, p. 150) despre ţărani că „sie prallen vom Boden ab", adică *ţopăiesc, fac ţop*, sărind în mers, ca *ţopana* = 'dănţuitoarea' (cf. *huţupană* din *hop-ţop?*) din *Îndreptarea legii* (citată de Hasdeu în *Supl.* la tom. I din *Cuvent*[e], I, 273, p. LXXXVI, împreună *cinghiasă* = 'cîntăreaţă din *cinghie', ceng* = „luth, harpe": de precizat în acest sens locul respectiv din C. Bobulescu, *Lăutarii noştri*, p. 22); cf. încă şi *ţoapă*, „femeie ordinară", iar la *Anon. Bănăţean*: *czopene* = 'scortum'. — Observăm cu această ocazie că, dacă sl. *chole* = lat. *collis, culmen* (cf. vr. *pice* = 'coma' din *Anon.* şi *pice*, traducînd pe λόφοι, din Herodot, ed. Iorga, p. 385, ca lat. *regum apices*), am avea în *hohol* şi o paralelă semantică la rom. *culme*, glosînd pe sl. *griva*, „coamă de cal" (Hasdeu, *o.c.*, I, 274).

[6] III, 8, 14; cf. V, 16, 15: „... πολλοὺς τῶν ἐνΣιρμίῳ φέρων (sc. βασιλεὺς) ᾠκίσατο Οὔννων, οὓς παρ'αὐτοῖς Χαλισίους ἔθος καλεῖν ἐστι καί εἰσιν ἑτερόδοξοι, καθάπερ ἤδη ἔφην, Πέρσαις ταυτοφρονοῦντες (i. e. manicheeni, bogomili?)" (p. 247).

[7] De fapt: *răstrişte* şi *strişte* = **srişte*, vsl. *sreštŭ*, „rencontre; întîmplare bună ori rea": *stránşte re* = 'nenoroc, năpastă', (cf. sl. *losa sresta* din „Codicele de Petrova" [Alexici, în „Rev. Tocilescu", XIII, p. 293]) n-ar putea fi interpretat, deci, ca o desfacere din *restrişte*, în care prefixul *re* — (= *răs* —) s-ar fi confundat cu adiectivul *re(a)*, ca în exemplul recent al lui *la revedere*, înţeles ca *rea-vedere* şi schimbat, *ominis causa*, în *la bună-vedere*, — ceea ce, de altfel, e foarte nesigur, faţă cu it. *a buon rivederci*; cf. catal. *de buua encolia*, „in guter Laune", născut

prin analogia lui *de malencolia*, „in schlechter Laune" (v. *Miscellanea Schuchardt*, p. 29). — Sensul arătat al lui *straste* se vădeşte, de altfel, şi-n derivatul *strajnic (straşnic)* = *strastnic*„partea din Triod care conţine ritualul prescris pentru Săptămîna *Patimilor*", în *Lex. Bud.*, şi *strastie*, „officium nocturnum ecclesiasticum vulgo nocturna vel nocturnum, der nächtliche Gottesdienst in der Kirche", — ceea ce sugerează, pe lîngă et. pop. cu *strajă*, şi apropierea de gr. περὶ λύχνων ἁφάς, *accensis luminibus*, „în aprinsul luminărilor".

[8] V. [...] [„Anuarul Institutului de istorie naţională", Cluj, I, 1921—1922, p. 312; în acest volum, p. 12].

[9] Că „norodul împricinat se aduna la *poarta* divanului" şi că, în vechea organizaţie judecătorească a Moldovei, existau aşa-zişii *vornici de poartă* (*vornic* însuşi înseamnă, originar: *dvornic* „curtean", „portar") avîndu-şi locuinţile la *poarta* dinafară a curţii, unde se judecau procesele mai puţin importante — ştim, între altele, de la Cantemir (*Descr. Mold.*, ed. Pascu, pp. 126, 106): e vorba, însă, de terminul însuşi, ca atare, care nu ştim să fie atestat în alt loc. — Pentru „popa domnesc de pe poartă" (ot vrat), v. Ghibănescu, *Isp. şi zap.*, IV[1], 25.

[10] V. Barbier de Meynard, II, 345, 347.

[11] V. *Lui Nicolae Iorga. Omagiu*, p. 54, n. 3 [27, n. 9] şi „Dacoromania", II, p. 403 [407].

[12] „La porţile împăratului" („κατὰ τὰς θύρας τοῦ βαϑιλέος") stau copii (III, 117; ed. N. Iorga, p. 191), ca şi Scanderbeg însuşi, în adolescenţă: ἐς τὰς θύρας ἀφικόμενος τοῦ βαϑιλέως (Chalcocondylas, p. 350); — cf. Herodot, III, 119 (ἐπὶ τὰς θύρας τ. β.), 140(ἐς τὰ πρόθυρα τῶν βασιλέος οἰκίων) şi, îndeosebi, 118: ἤϑελε ἐς τὰ βασιλήϊα ἐσελϑών χρηματίσασϑαι τῷ βασιλέι (pasagiul decide controversa relativă la χρηματιστικός πυλὼν τῶν βασιλέων din Polibiu, XV, 31, 2, în sensul lui Otto; cf. *Omagiul Iorga*, l. *c.*). — Să ne folosim de ocazie pentru a adăugi că lat. *porta* designează pînă azi, în graiul localnicilor, zidul împrejmuitor de la Apollonia: Πόρτα, în special partea exterioară, ἔξω τῆς Πόρτας (Praschniker, *Muzakhia und Malakastra*, în „Jahreshefte des österr. arch. Instituts in Wien", XXI — XXII [1922], col. 24, nota 1).

[13] Cf. denumirea de „Jiiu", dată în Haţeg părţii de ţară unde e Cîmpul-lui-Neag, spre deosebire de „Ardeal", care e pe la Sibiu (O. Densusianu, *Graiul din Ţara Haţegului*, p. 10, nota).

[14] „*Boldavie*, aujourd'hui dite *Moldavie*" (raport diplomatic constantinopolitan din 1561) şi „vayvode de *Buldavie*" (idem, din 1574, ambele în „Arch. ist.", pp. 145, 151) nu sînt produse de contaminaţie între *Moldavie* şi *Bogdanie*, ci forma tătară a numelui (Cantemir, *Hronicul*, p. 306), ca *Multan* la poloni; cf. topon. *Boldoveni*, în Mehedinţi.

[15] Μέγας δρουγγάριος τῆς βίγλης e evident: „marele — *drungariu* (general; amiral) al gardei" (p. 306); cf. *praefectus vigiliae* s. *vigilum*, νυκτερινὸς στρατηγὸς, νυκτοστρατηγός.

[16] Pentru *Mămăligă-Vodă*, porecla lui Gr. Callimachi, v. Iorga, *Doc. Callimachi*, I, 392 (după Sulzer).

[17] Dar *cenac*, „strachină mai mică", nu e un derivat pe teren românesc din turc. *cinì*, „cinie", cum se spune acolo, ci = turc. *čanak*, „plat de terre", cum arătase de mult Şăineanu (*Infl. or.*, II[1], 122). — Adde: *Sirbac*, *Rusac* (Cantemir).

[18] Pentru latura „reală" a chestiunii, v. în special Schrader-Nehring, *Realex. d. indogerm. Altertumskunde*, supt *Greif und Drache, Fahne, Schlange*; iar pentru dezvoltarea semantică supt influenţa religioasă v. între altele monografiile lui Miklosich şi Jud asupra terminologiei creştine, cum şi „Contribuţiile epigrafice" ale d-lui Pârvan.

[19] Un punct de vedere nou în acest capitol de istorie munteană înfăţişează acum în urmă d. I.C. Filitti (*Craioveştii*, în „Convorbiri literare" pe 1922, mai ales p. 398 sqq.: „Pretinsa luptă între Dăneşti şi Drăculeşti").

[20] Ducas însuşi spune, totuşi, expres, vorbind despre ucigaşul lui Dan: Δραγούλιος. οὕτω γὰρ ἐκαλεῖτο πανοῦργος τοῖς τρόποις ὤν. καὶ γὰρ τὸ Δραγούλιος ὄνομα 'πονηρὸς' ἑρμηνεύεται" (ed. Bonn, p. 202), — un om „al dracului", un fel de *Robert le Diable* român.

[21] Formaţiune obişnuită mai ales în versuri; la Ephraemius, într-un singur pasagiu (ed. Bonn, p. 418): ἀγγελώνυμος, ἀγγελωνυμούμενος, ϑεοδωρώνυμος, κομνηναγγελώνυμος. — Prototipul facturii e, de altfel, însuşi *Hieronymus*.

[22] Din derivatul *ördögös*, avem n. de fam. vr. *Urdiugaş*, în „Doc. lui Stefan-cel-Mare", ed. Bogdan, II, 540.

Scanned with OKEN Scanner

[23] Ni-l semnalează d. Kelemen, şeful secţiunii arhivelor de la Biblioteca Universităţii din Cluj.

[24] Despre legenda lui Abgar, v. acum şi folositoarea compilaţie a d-lui V. Mestugean, *Istoria armenilor*, I, Bucureşti, 1923, p. 78.

[25] O a cincea variantă, de acelaşi, *ibid.*, VI (1913), p. 97—98. — *Melintia*, sora lui „Sveti Sisinu", din varianta Hasdeu (*Cuvente den bătrîni*, II, 584), e, firește: *Meletia* (cf. *Melinte-Meletie; Dominte-Dometie, Domitius; Arvinte, Terinte, Forminte = Lavrentie-Laurentius, Terentius, Frumentius*); — „la Raviia" *(ibid.)* = la Araviia (Arabia), cf. „la Savva" din Herodot, ed. Iorga, p. 20 = la Ava (prin gr. ἐς Ἄβας din original).

[23] Ni-l semnalează d. Kelemen, şeful secţiunii arhivelor de la Biblioteca Universităţii din Cluj.

[24] Despre legenda lui Abgar, v. acum şi folositoarea compilaţie a d-lui V. Mestugean, *Istoria armenilor*, I, Bucureşti, 1923, p. 78.

[25] O a cincea variantă, de acelaşi, *ibid.*, VI (1913), p. 97—98. — *Melintia*, sora lui „Sveti Sisinu", din varianta Hasdeu (*Cuvente den bătrîni*, II, 584), e, firește: *Meletia* (cf. *Melinte-Meletie; Dominte-Dometie, Domitius; Arvinte, Terinte, Forminte = Lavrentie-Laurentius, Terentius, Frumentius*); — „la Raviia" *(ibid.)* = la Araviia (Arabia), cf. „la Savva" din Herodot, ed. Iorga, p. 20 = la Ava (prin gr. ἐς Ἄβας din original).

NOTE ŞI OBSERVAŢII ISTORICO-FILOLOGICE

I. — Legende istorice paralele cu ale noastre în cronica lui Gheorghe Brancovici

Despre valoarea lingvistică, în special lexicologică, a acestei opere[1], am avut prilejul să vorbim aiurea.

Aici voim să semnalăm, în ea, existenţa unor interesante paralele la anumite legende despre domnii noştri şi Alexandru-cel-Mare.

1. — Cunoaşte toată lumea faimoasa legendă a Dumbrăvii-Roşii. Neculce înseamnă, printre cele „O seamă de cuvinte" ale sale (Kogălniceanu, *Letopiseţele*, II², p. 181), această ispravă a lui Ştefan-Vodă-cel-Bun, care „au pus pe leşi în plug de au şi arat cu dînşii, de au semănat ghindă, de au făcut dumbrăvi, pentru pomenire, ca să nu se mai acolisească de Moldova: Dumbrava-Roşie la Botoşani, şi Dumbrava-Roşie la Cotnarŭ, şi Dumbrava-Roşie mai giosŭ de Romanŭ; ... Şi aşa vorbesc oamenii, că, cînd au fost arînd cu dînşii, cu leşii, i-au fost împungînd cu strămurările, ca pe boi, să tragă; iară ei se rugau să nu-i împungă, ce să-i bată cu biciuşcele; iară, cînd îi băteau cu biciuşcele, ei se rugau să-i împungă". Cronicarul moldovean afirmă, apoi, că „leşii încă nu tăgăduesc, că scrie şi în cronica lor", şi se miră „de Miron logofătul, cum au acoperit acest lucru, de nu l-au scris".

Ei bine, dacă, în adevăr, marele voievod moldovean a săvîrşit isprava, pe care ţine să i-o atribuie Neculce, el n-a făcut decît să imite pilda lui Roman, cneazul Smolenscului, care i-o luase înainte: „Acesta", scrie Brancovici, „au fost foarte viteaz, şi Lidva o au luat, şi, pre mulţi robindu-i, în greale legături i-au ţinut, şi grea tirănie pre dînşii au pus. Că pre unii, în obezi fiind, i-au înjugat în plug şi ca cu nişte boi au arat împrejurul Chievului, şi de acolo au crescut această pildă, cînd unul din litvini, trăgînd în plug, s-au învăţat limba rusească şi au zis: «Romane, Romane, sărăceaşte petreci, de ari cu Litva!»" (*o. c.*, p. 50).

2. — Papadopol-Calimah şi, după el, Gaster („Revista pentru istorie, arh. şi filologie", an. I [1883], vol. IV, p. 185 sqq.) s-au ocupat de legenda lui „Ciubăr-Vodă, mîncat de guzgani". Plecînd de la prelucrarea lui C. Stamati (cf. însă şi A. Pann), ambii autori, — dar mai ales Gaster —, au indicat o sumă de motive şi elemente înrudite, vechi şi nouă.

Cea mai apropiată versiune ne-o dă, însă, aceeaşi cronică brancovicească (p. 71):

„Iar fiiu-său Popela [i-]au dat [Lesco, stăpînitoriul slovenilor din Ţara Leşască,] toată stăpînirea ţărăi leşăşti.

Acest Popela, dentru vorbele lui deprinzîndu-se, şi adeaseaori cu acest jurămînt trăia, care au fost obicinuit a zice: «măcar de m-ar mînca şoareciii». Iar în urma lui au fost stăpînit fiiu-său, carele au fost numit iarăşi pre numele tătăne-său, Popela cel mai tînăr. Aceasta, dintru îndemnarea fămeii lui, au otrăvit pre acei 20 de unchi ai lui şi, aruncîndu-le trupurile lor într-un lac mare, dintru aceale trupuri s-au făcut atăţea şoareci de mulţi, căt nicăirea n-au putut scăpa Popela, până nu l-au mîncat şoarecii, înpreună cu fămeaia şi cei doi fii ai lui. Precum cobiia tătă-său, Popela cel mai bătrîn, s-au plinit în fiu-său, Popela cel mai tînăr".

3. — La p. 80, în aceeaşi cronică, citim:

„Acest Ştefan Despot, [fiul lui Cniaz-Lazar], dupre multe bunătăţi ce făcea, avea şi obiceaiu ca acesta de umbla noaptea pre uliţile oraşului, împărţind veşminte şi galbeni de aur săracilor, şi, văzînd pre un sărac că de multe ori îi eşia înnainte-i şi lua milă de la Despotul, şi iar mergea de cerea, Despotul iar i-au dat şi i-au zis aşa: «ia, tîlhariule şi hrăpitoriule!»; iară săracul calic i-au răspuns: «nu sînt eu, ce tu eşti tîlhariu şi hrăpitoriu; cu înpărăţiia ta de aici, şi înpărăţiia cea veacinică o furi cu jăfuiri hrăpitoare». Aceasta auzind Despotul, lăcrămînd s-au întors cu plăns la curtea lui, şi acelui sărac au trimis să-i dăruiască atăta cît să-şi îndestuleascâ traiul vieţii fără de cerşut, şi mai pre largu; şi cu mai multă milă au început mai bine a griji pre săraci, ca să-i mîntuiască dintru lipsa lor".

Scena nu e decît o variantă prin adaptare a celebrului episod din *Alexandrie* (după *Codex Negoeanus*, ed. N. Cartojan, p. 112):

„Într-una din zile, aduseră un tîlhar la Alexandru. Şi zise Alexandru: «Ome, căce furi şi tîlhueşti?» El zise: «de sărăcie tîlhuesc cîte un om şi-lu ucig şi sîmtu sîngur; decie-mi zic omenii tîlhar, iar tu eşti mai tîlhar de mine, că tu ucizi cîte 10.000 de omeni într-o zi şi tîlhăreşti, şi luaţi cetăţile şi bucatele, căce eşti cu omeni mulţi. Pe tine te cheamă împărat; iară eu-s singur ce-mi zic tîlhar; iară, d-aş fi eu ca tine, mai bun aş fi eu de tine». Şi-l iertă împăratul şi-l puse căpitan peste 1000, şi-l boeri, şi eşi mare".

Răspîndit prin feluritele culegeri de anecdotae celebre, episodul în chestie a putut ajunge, firește, la Brancovici şi pe altă cale decît acea a „Alexandriei" (sîrbeşti). Ceea ce ne face totuşi să credem că *aceasta* a fost calea e faptul că aceeaşi cronică vorbeşte (p. 67) de isprăvile lui „Pombie [= Pompei], ispravnicul ipat [= suprem]", care „au tăiat la Vizantiia boazul, de au întrat Marea Neagră în Marea Albă [= Mediterana; cf. turc. *aqdeniz*] şi zic să fie rămas în uscat ţara Moldovei, ţara Muntenească şi ţara Ardealului", într-un chip, care evocă, neapărat, pasagiul

Scanned with OKEN Scanner

din *Alexandrie* (ed. Ciurcu, p. 36 sq.), unde se spune cum, după ce „Alexandru ajunse la Marea Albă", iar „Vizantie ieşi la Ţarigrad", „Ptolomeiu şi Filon merseră pe uscat spre ţara leşească, spre Marea Acrîm-Tătar [= Crîmului tătăresc], ce se cheamă Ardealul, Moldova şi Ţara Românească"[2].

II. — Un pasagiu nelămurit la Radu Greceanu

În *Viaţa lui Constantin-Vodă Brâncoveanu*, ed. St. Grecianu, p. 193, scrie: „Iară la 15 [aprilie] au venit un aga cu ferman de la împărăţie, ca să dea măria-sa vodă 150 cară, ca să meargă la Cetatea Vozii să lucreze acolo ce ar fi treaba, care poruncă auzind măria-sa foarte s-au turburat..., văzînd cît greu iaste pe biata ţară, *de vreme ce în 5 locuri se lucra foarte cu greu, era:* la *Oru*, la Cetatea-Albă, la Vozia, la Brăila şi la Giurgiov.."

Pasagiul subliniat trebuie cetit, evident: „de vreme ce în 5 locuri a se lucra foarte cu greu era" etc.

Oru, ceva mai jos (p. 194): „cetatea *Orului*", e istmul Perekop: „Crămul, Perecopul sau *Orul*", „Tavrisca, care acum se cheamă Perecop sau *Orul*", spune şi Gheorghe Brancovici (*Opere complete*, ed. N. Iorga, pp. 5, 30).

Or-kapu, „poarta-regală", se chema, de fapt, la tătarii nogai, extremitatea întrării istmului crimeic[3].

III. — „Bogdan-Ili" şi altele

A mai fost vorba de aceasta aici [...] [„Anuarul Institutului de istorie naţională", Cluj, II, 1923, p. 357 sq., 394; în acest volum, p. 38].

Dacă revenim, o facem întîi pentru a releva, alături de Βλαχομπογδανία, deja semnalat, pe Μπογδανοβλαχία, atestat, împreună cu cellalt, — cum şi cu Βλαχία şi Μολδαβία simple — , într-un act grecesc relativ la măn. Secul (του Ξηροποτάμου), publicat în Νέος Ἑλληνομνήμων, 1924, p. 356: „αὐθένται τῆς Μπογδανοβλαχίας, Πέτρος καὶ Ἀλέξανδρος"[4]. Dar o mai facem pentru ceva.

Că *Bogdan-Ili* (s. *Vilaieti*[5]) nu poate însemna decît „ţara lui Bogdan", o spune şi M. Costin (cf. n. 1) şi nu se mai îndoieşte nimeni. „*Carabogdana*, detta cosi perchè fà il formento [*bugday*] negro [*kara*]" (v. „Analele Dobrogei", 1921, p. 33, n. 3 [311, n. 3]) ne face să zîmbim. Dar *Bogdan-Ili* e şi cel mai puternic argument în sprijinul singurei explicaţii în adevăr plauzibile ce s-a dat numelui *Dobrogei:* ca „ţara lui Dobrotici", stăpînitorul *(terrae Dobrodicii)*. Şi, în asemenea condiţii, nu e de loc indiferent dacă formaţiunea tip ce se invocă, *Bogdan-Ili*, e un fenomen izolat sau unul uzual.

Scanned with OKEN Scanner

Cele cîteva analogii ce vom aduce vor deveni, astfel, tot atîtea dovezi în favoarea explicaţiei amintite.

Iată-le: *Laz wilajeti* se zicea turceşte la 'Serbia' (Zenker, 788 c), propriu: „vilaietul (provincia) lui *Lazar* (despotul sîrb)"[6].

Karl-Ili, „Zemlja Karlova" („Arhiv za arbansky stariny, jezik i etnologijy", II, 2 [1924], p. 210), deci: „ţara lui Carol", se chema stăpînirea epirotă a „gospodarului" *Carol* Tocco[6].

Mai curios de remarcat e, însă, că există un vgerm. *Charlingen*, „Franţa", literal: „ţara lui Carol-cel-Mare" (Carolingia), din care vrus. *Korliazu* al lui Nestor (Berneker, 573).

Un străvechi exemplu de acest fel avem, de altmintrelea, la sciţi, cari se numeau Σκόλοτοι, după numele regelui, τοῦ βασιλέος ἐπωνυμίην (Herodot, IV, 6)[7].

IV. — Asupra originii numelui Tat(ul)

D. Ov. Densusianu, ocupîndu-se acum în urmă („Grai şi suflet", I, 2 [1924], p. 323 sq.] de această chestiune, relevă existenţa numelui iranic *Thath*, *Thathūl*, designînd, între alţii, trei personagii însemnate din secolele al V-lea, al VI-lea şi al XI-lea (F. Justi, *Iranisches Namenbuch*, Marburg, 1895, pp. 330—1). D-sa menţionează şi pe acel *Tatol-bei* din Crimeia, pe care d. G. I. Brătianu îl semnalase (*Vicina*, în „Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine", X [1923], p. 16[8]), la 1423, în socotelile coloniei din Caffa (N. Iorga, *Notes et Extraits*, I, p. 30)[9].

Din parte-mi, relevasem în [...] [„Anuarul Institutului de istorie naţională", Cluj, I, 1921—1922, p. 380], în aceeaşi legătură, pe *Tat*, ca nume al populaţiei crimeice de limbă grecească şi al unei părţi din populaţiunea tătară a Dobrogei noastre, amintind în acelaşi timp de „*Taţii* iranici din Transcaucazia".

Dăm acum, după articolul „Turcica" al lui V. Thomsen (*Samlede Afhandlinger*, III, Copenhaga şi Cristiania, 1922, p. 103), care, vorbind de cuvîntul *tat* din vechile inscripţii turceşti din Mongolia şi Siberia, caută să-i precizeze originea şi înţelesul, aceste lămuriri, care ni se par într-un sens definitive:

„E acelaşi *tat*, care e explicat în *Dicţionarul ciagatai* al lui Šeiχ Suleiman ca însemnînd «populaţiile care s-au supus stăpînirii turcilor» sau, în *Dictionnaire turc-français* al lui Barbier de Meynard, ca fiind «le surnom donné aux populations d'origine persane ou kurde dans le Turkestan». Oricare ar fi originea acestei denumiri, ea e, fără nici o îndoială, un cuvînt întrebuinţat de turci încă dintr-o epocă destul de îndepărtată pentru a designa elementele străine cuprinse în domeniile lor (*peregrini* sau «metecii», aşa-zicînd) şi al căror contingent, de origine turcească, sau neturcească, esenţial persană, era destul de considerabil tocmai în imperiul turcilor occidentali".

Nota (1) indică, apoi, izvoarele lexicografice, precum urmează: „I. Kúnos, Šejχ Sulejman Efendi's *Čagataj-Osmanisches Wörterbuch*, Budapesta, 1902, p. 184 (cf. p. 179: *tažik*, 'Fremd [im Mittelasien werden die persisch sprechenden *'tažik'*, und die türkisch sprechenden *'tat'* genannt])'; — Pavet de Courteille, *Dict. turk-oriental*, p. 194: «gens de bas étage qui n'habitent pas dans les villes; ceux qui s'attachent à la personne d'un grand, sans faire partie de ses esclaves» (însemnări de origine secundară, cel puţin în ce priveşte întîia dintre ele); — Radloff, *Wörterb.*, III, p. 899 şi urm.; — Vambéry, *Noten zu den alttürkischen Inschriften* («Memoriile Soc. Finno-Ugr.», XII, 1899), p. 88—89; — Melioranskij, în *Zapiski vostočn. otděl. I. Russk. Arheolog. Obštetva*, XII, 1900, p. 0154 [*sic*] şi urm."[10]

V. — Smedorova

În articolul despre „Cetatea-Nouă în vremea lui Ştefan-cel-Mare" din „Cercetări istorice", I (1925), p. 160, d. Const. Andreescu, vorbind de cele două variante ale numelui, *Smeredova* şi *Smedorova*, şi de originea lui, respinge, cu drept cuvînt, părerea lui Melhisedec, care mergea cu gîndul la un prototip dac în *-dava*[11], şi, observînd că „forma primitivă nu e *Smeredova*, ci *Smedorova*" (cum apare la Ureche şi Cantemir), conchide, judicios, că „sîntem, de bună samă, în faţa unei numiri slave, care ne aminteşte influenţa exodului politic şi cărturăresc sîrbesc în Moldova lui Ştefan-cel-Mare".

Ca o confirmare a acestui punct de vedere, relevăm că un toponimic *Smederevo* există, de fapt, în Serbia (e numele sîrbesc al oraşului, numit de obicei *Semendria*) şi că el a fost explicat ca o probabilă slavizare a românescului *Sîmedru, Sumedru* = *Sanctus Demetrius* (P. Skok, *Zur Kunde des romanischen Elements in der serbokroatischen Sprache*, în „Zeitschr. f. rom. Philologie", XXXVIII [1917], p. 552)[12].

O metateză, de felul aceleia care a făcut: *Smeredova* din *Smedorova*, ar clarifica uşor, subt raportul formal, relaţia dintre toponimicul românesc şi cel sîrbesc. Şi să se noteze — ceea ce autorul studiului a omis să releve — că Melhisedec spune, *l. c.*, p. 11, că numele cetăţii, „Smirodova" s. „Smerodova" la cronicari, la scriitorii streini e: *Semendra, Semendrova, Smederova*, — ceea ce desăvîrşeşte paralelismul cu *Smederevo* sîrb, a cărui formă germano-maghiară e, cum am spus deja, *Semendria*[13].

VI. — Cheraţa

D. I. Minea (*Note şi interpretări*, în aceleaşi „Cercetări istorice", I, pp. 412—3 = pp. 14—5 ale extrasului) presupune că numele *Cherana* (sau „Cherara") din pomelnicul bisericii domneşti de la Curtea-de-Argeş trebuie cetit: *Cheraţa*.

În sprijinul părerii exprimate, d-sa citează faptul că *Cheraţa* e atestat ca nume al unei surori a ţarului Şişman şi al unei fiice a ţarului Ioan Alexandru Şismanidul (celelalte două se cheamă, după Jireček: „Cherafama" şi „Desislava", pe cînd Zlatarski ceteşte într-un pomelnic: „Keratamar").

Cred că d. Minea are dreptate.

Dar, mai întîi, în ce priveşte lectura lui Zlatarski, ne vom permite să observăm că acel *Keratamar* corespunde riguros lui *Cherafama*, acesta din urmă nefiind alta decît un reflex slav al gr. Κερὰ Θάμαρ (cunoscutul nume biblic), în care sunetul *th* (θ) a fost redat prin *f*, întocmai ca în *Marfa* (pe lîngă *Marfta*) din *Martha* sau în *Feodor* din *Theodor*. În acelaşi cadru întră, desigur, şi acel *Pivagor* (prin **Pifagor*?), prin care zugravii mănăstirilor bucovinene, studiate de d. V. Grecu, redau pe *Pythagoras* şi de care d. N. Iorga („Revue historique de sud-est européen", II [1925], p. 291) apropie, cu drept cuvînt, pe *Goilav (Goiliav)* = *Goliath* (prin **Goliav*: o formă intermediară, *Goliaf*, resp. **Goliaft*, se găseşte atestată în *Arhondologia* lui Sion, p. 75).

Acum, *Cheraţa*, în ngr. apelativ (κεράτσα, „donzelle") şi în fond un simplu dublet al *Chiriţei* (κυρίτσα, idem, la Pann: *chiriţă*, „dame", cum spune şi Tiktin, *s. v.*), se întîlneşte şi la noi ca nume de femeie: *Cheraţa* se chema o vară a lui Vasile-Lupul, pe care nu e nevoie, deci, s-o războtezăm: „Creaţa", cum s-a făcut (Ghibănescu, *Divanurile domneşti*, în „Arhiva" din 1915, p. 231).

Ca şi primitivul său, *Chera*, *Chira* (ngr. κερά, κυρά, „doamna"[14]), ipocoristicul — peiorizat ulterior — *Cheraţa* face parte dintr-o întreagă serie de nume femeieşti, care în realitate nu sînt decît un apelativ sau un titlu feminin. Astfel, pe lîngă *Domnica* (*Dominica*, Κυριακή, *Nedelja*: Δομνίκα se cheamă şi soţia lui Vardanes, la Theophan, *Contin.*, ed. Bonn, p. 10), putem cita: ngr. Δόμνα = rom. *Doamna*, „Κυρία" (după Tsikopulos, Μελέτη περὶ λεξικοῦ τῆς καθ'ἡμᾶς δημώδους γλώσσης, p. 31[15], iar după G. Meyer, *Ngr. Stud.*, III, 21, din ngr. δόμνα, „Herrin, Geliebte"[16]), rom. *Despina* = sîrb. *Despina*, „fiică de despot" (*despot* însemnînd sîrb. şi „cumnat"), el însuşi = gr. Δέσποινα, de fapt, probabil: „Madonna" (ἡ Δέσποινα ἡμῶν Θεοτόκος), cu variantele: *Dospina* (cf. *Dospinescu*) şi *Despa* („Archiva istorică", I, 89, cf. ngr. Δέσπου = νοικοκύρη τοῦ σπίτου), apoi bulg. *Gospa*, *Gospodina* (Jireček, *Die Romanen in d. Städten Dalm.*, I², 66), dalmatin. *Bogliaressa*, *Buiaressa* (*ibid.*, cf. dr.-dial. *boreasă*, „soţie, doamnă"[17]), ngr. Ἀφέντρια (cf. Ἀφέντης, „efendi", „domn", Ἀφεντούλη, *Afendulea*[18]), bulg. *Kona*, *Konka* (cocoană), rom. „*Duchina* [Δούκαινα, „ducesă"] Doamna" („Rev. ist.", VI, 179), *Cneaghina* (*Chiajna*: *Кнѣжна*, *Knĕgina*), ngr. Σαραΐνα (turc.: „palatina", „castellana"), *Dudu(ca)*, *Coco-(a)na*, *Sultana*, rom. *Vasilisa* (Bogdan, *Doc. lui Ştefan*, II, 543, unde, p. 316, şi: *Vasălina*, azi în descîntece: „*Vasilinile* şi Mă[g]dălinile") = Βασίλισσα (cf. şi *Vasilita*, în „Rev. ist.", X, 265—6: nu *Vasilica*?; p. *Vasilina*, cf. gr. βασίλιννα, 'regina'), *Regina*, *Reghina*, *Riga* (pol.[19]), ngr. Κράλαινα, Κράλιτζα (din sîrb.[20]), poate şi *Chiralina* (cf. ung. *Királyné*, „regina"),

dar şi *Chira-Chiralina* faţă cu *Ruja-Rujalina* etc. (pentru care v. DR, III, p. 440 [93]).

Adăugăm, însă, că „Cherara" ar putea fi o simplă greşeală de tipar, nereflectînd o reală nesiguranţă de lectură, şi că, în orice caz, numele *Cherana* există: *Cherana, Chirana* (n-aş crede, ca Pascu, *Etimologii româneşti*, p. 49, că apelativul *chirandă*, „bohémienne", „femme dépravée", e acelaşi cuvînt[21]) sînt nume ngr. de acelaşi tip, foarte populare mai ales în Peninsula Balcanică, unde le au nu numai grecii şi, de la ei, bulgarii (v. Weigand, *Die bulg. Rufnamen, ad loc.*), ci şi aromânii (cf. „Dacoromania", II, 803)[22].

VII. — Din vechea nomenclatură numismatică

1. — barbută

Filimon *(Ciocoii vechi şi noi*, ed. a III-a, Bucureşti, 1924, p. 75, n.*)* pomeneşte această monedă de pe timpul lui Carageà, în valoare de 2 lei şi 10 parale.

Dicţionarele, cîte o înregistrează, nu-i cunosc originea.

Formal, am putea bănui un prototip italian: *barbuta*, „elmetto; soldato che porta tale arme" (Rigutini-Fanfani-Tommaseo) — şi ne-am putea gîndi la o eventuală efigie în acest sens.

Ni se pare, însă, că omonimia cu acele *barbutii*, pe care ai noştri le cumpărau odinioară, împreună cu samurii, din Polonia şi Rusia (N. Iorga, *Istoria comerţului românesc în epoca mai nouă*, p. 141), nu e numai întîmplătoare (cf. şi *berbuti: ibid.*, p. 103); iar cazurile de numire a unei monede după marfa de schimb în uz sînt tot ce poate fi mai normal[23].

2. — burlinc

În [...] [„Anuarul Institutului de istorie naţională", Cluj, I, 1921—1922, p. 326; în acest volum, p. 7], derivam acest cuvînt din germ. *Silberling*, fiindcă-l găsisem (la N. Iorga, *Negoţul şi meşteşugurile*, p. 222), cu sensul de „monedă" şi, ca atare, nu-l puteam identifica cu *burlinc* = 'purcel'.

Ulterior, verificînd asupra izvoarelor înseşi, m-am putut convinge că lucrurile nu stau aşa.

Un text, în care *burlinc* să fie atestat, explicit, ca monetă, nu ştim să existe (v. mai jos); iar pasagiul din „Adetiul vămii schelii de la Căi-

neani" (N. Iorga, *Studii şi documente*, V, 365), la care se trimite în *Braşovul şi românii*, p. 15, vorbeşte, foarte probabil, de „purcel":

„De oae . . . . . bani 2
Şi poclonul vameşilor, de turmă, 1 mel
De *rămători* gras . . . . . 6 bani
Şi poclon vameşilor, de tult, un *burlinc*;
Însă la 100 de sfi[ni]".

E destul să observe cineva paralelismul: „de oae — de rămători" (*tult* e, în adevăr, moneda turc. *tult*, ngr. τούλτι, „o fracţiune de leu", dar acelaşi paralelism pare a indica lectura: *turmă*), ca să vadă că *burlinc* de acolo = 'purcel' (simetric cu „mel" din poclonul oilor).

Rămîne doar *burliŭ* [= *burlinc?*], atestat într-un act din 1765 (N. Iorga, *Scrisori şi inscr. ardelene şi maramureşene*, II, 250), pe care indicele îl dă ca „ban" (II, 293), dar textul însuşi nu exclude înţelesul de „purcel": „Pentru un preot neîntărit, căce l-au luoat de au slujit, au luoat preotul acela un *burliu (sic)* şi 2 ferdele de grîu şi mar[iaşi] 3..." (E vorba, cum se vede, şi de produse în natură)[24].

3. — firfiric

N-a fost definitiv lămurit acest nume de monedă românească veche, fiindcă explicaţia din *vier-pfennig* (Capidan, în *Dicţ. Acad.*), oricît de ingenioasă, nu e probabilă, iar identificarea cu un transilv. *feferic* = 'groşiţă', „*fifirigi* austriaci de 15 parale" (R. Rosetti, *Oameni de altădată*, în „Adevărul literar" din 22 nov. 1925), reflectînd pe săs. *fifer* = germ. *Fünfer*, adaptat după *sfanţic* (Şăineanu, *Dicţ. univ.*), nu-i mai convingătoare.

Ne-am gîndi mai curînd la turc. *firfiri* (din πορφύρα „pourpre"), „purpurin, couleur de pourpre" (Barbier, II, 411).

Înţelesul ar fi fost, deci, acela de „ban roşu", ca în sl. *červlinŭ*, rus. *červonec*, „galben[25], ducat", lit.: „roş"; în turc. *kyzyl* (s. *k. akče*), „fausse monnaie", lit.: „roşie", *kyzyl mankûr*, „petite monnaie du cuivre", „mangîr roşu" (*ibid.*; cf. şi proverbul: „banul roşu nu se pierde lesne" din Zanne, V, 59), apoi: *roşii*, „florini ungureşti" (Minas Tokatţi, ed. Buicliu, p. 39), şi *roşie* = 'stofă de purpură' (*Herodot*, ed. Iorga, p. 477).

4. — şalăi

S-a vorbit mult de această monetă, ca de una specifică lui Istratie Dabija: „Era bănărie în cetatea Sucevei, care era de la Dabija-Vodă, şi făcea *şalăi* de aramă, carii numai aici în ţară umblau, 4 *şalăi* la un ban

bun" (Muste, în Kogălniceanu, *Cronicele României*[2], III, 6; cf. literatura respectivă în [...] [„Anuarul Institutului de istorie națională", Cluj, I, 1921—1922, p. 326; în acest volum, p. 7], adăugind studiul d-lui Axel Wahlstedt din „Anuariul Soc. numismatice" din Stockholm, despre care v. „Cronica numismatică și arheologică", IV [1923], p. 42: „Solidi suedo-baltici din Suceava").

În realitate, *șalăul*, ca reflex românesc al *S(c)hilling*-ului[26], pare a fi circulat mai mult — deși, probabil, nu independent de emisiunea suceveană — în terminologia numismatică românească: „Vladimir ... au biruit și pre Vareaci (adecă Viatici), și au pus pre dînșii dajde, cîte un *șalàu* de plug", se spune în cronica lui Gheorghe Brancovici (v. *Operele* sale, ed. N. Iorga, p. 25)[27].

Mai mult decît atîta: cu o mică variantă, terminul se pare că există și azi (v. V. Moisiu, *Știri* ..., p. 139), — „1/2 copeică e un *șal*, 1 copeică 2 *șali*"[28].

VIII. — Un înaintaș al lui Țamblac?

În legătură cu articolul d-lui N. Iorga despre „Unchiul lui Ștefan-cel-Mare" din „Revista istorică" (V [1919], p. 367 sq.), d. P. P. Panaitescu a relevat, în aceeași publicație (VIII [1922], p. 45 sqq.), pasagiul în care Phrantzes pomenește pe „prea-iubitul unchiul soției sale [împăratului], cel mai degrabă numit Kydonide sau *Tzamplakon*" (p. 46).

Traducerea are nevoie de o mică retușare, întrucît τὸν μᾶλλον Κυδωνίδην ἢ Τζαμπλάκωνα ὀνομαζόμενον înseamnă exact: „cel numit mai bine Kydonide decît Țamblac".

Dar altceva voim prin această notiță.

Voim, anume, să atragem atenția că, într-un fragment de document athonit publicat în „Νέος Ἑλληνομνήμων" din 1924 (p. 354), în care se vorbește de „ἁγίου ἡμῶν αὐτοκράτορος καὶ βασιλέως Κυρίου Μιχαὴλ τοῦ Συργγείν" (sic), — înțelegîndu-se, probabil, acel Syrgiannis Paleologul, ginerele lui Andronic III, care-l menționează, ca „γαμβρός" al său, în hrisovul din 1321 al bisericii din Iannina[29], — se pomenește, în raport cu o danie sau cesiune, de un *Țamblac* (παρὰ τοῦ Τζαμπλάκωνος κυροῦ... τοῦ Καντακουζηνοῦ: actul e, din nefericire, foarte mutilat).

E un simplu omonim, ori un ascendent, al „unchiului lui Ștefan-cel-Mare"?

IX. — Flutausis = Oltul

Problema identificării toponimicului *Flutausis* din Iordanes (*Get.*, V, 33) și-a pus-o nu demult și Diculescu (*Die Gepiden*, I, p. 73 sqq.), dezlegînd-o în sensul identității reale cu *Oltul*, dar nu și formale: fluviul astfel

denumit e, adecă, în adevăr, *Oltul*, dar *Flutausis* nu poate fi interpretat ca *Fluvius Aluta*, cum admitea Mommsen, ci ca *Fl. Tausis*, cum recunoscuse Zeuss.

Explicaţia coruptelei din *fl(umen) Aluta* o consideră — independent de Diculescu, pe care se vede că nu-l cunoaşte — ca „nesigură" şi Joseph Schnetz, într-o recentă cercetare asupra urmelor lui Iordanes la geograful din Ravenna (*Iordanis beim Geographen von Ravenna*, în „Philologus" din 1925, vol. LXXXI, p. 88, n. 8).

Între aceste urme, se întîlneşte, de fapt, şi numele dac al lui *fluvius Flautasis* (IV, 14, ed. Pinder-Parthey, p. 204, 19), care, — cum observă autorul, — ar trebui raportat la *Flutausis* din Iordanes, chiar dacă acesta n-ar fi numit, în rîndul imediat-următor, ca descriitor al teritoriilor dace. Căci „*Flutausis* ist eine sonst nirgends vorkommende, aus einem Missverständnis hervorgegangene Verderbnis, in der Name *Aluta* steckt. Die Bemerkung *Flautasis finit ipsam patriam* (= das dakische Land) basiert auf Get. S. 62, 12: *ab eoo Flutausis secat...Introrsus illis* (Tisia, Danubius, Flutausis) *Dacia est*" (p. 88).

Geograful ravennat are, cum se ştie, şi varianta: *Flatausis* (v. Patsch, în Pauly-Wissowa, VI, col. 2504). Schnetz n-o ia în considerare, dar explică echivalenţa dintre varianta *Flautasis* şi prototipul din Iordanes *(Flutausis)* prin frecvenţa metatezei (aici *au-a*) în transmisiunea acestui scriitor, cît şi prin deasa cetire greşită a lui *u* ca *a* (*ibid.*, n. 9).

Oricum, identificarea cu *Aluta* are, cu drept cuvînt, cele mai multe sufragii; iar C. Schuchardt (v. Pauly-Wissowa, *l. c.*), stă singur, cu ipoteza unei pseudografii din *Hierasus*.

X. — Bliaha

Merită a fi semnalată aici această „Benennung der ungar[ischen] Ruthenen bei den Verhovinci".

Verhovinţii (verhovnicii) sînt, precum se ştie, huţulii, iar huţulii au cele mai bune motive să poată descoperi în acei „ruteni" din Ungaria fraţi de ai lor „valahi". Căci *Bljaha* aceasta înseamnă.

O spune însuşi autorul bogatului „Ruthenisch-deutsches Wörterbuch" (I, Lemberg, 1886), E. Želechowski, cînd, după cuvintele citate (p. 34), adauge: „pl. Wlachen" şi trimite la *Blah* (p. 32), iar, de acolo, mai departe, la *Dolišnjanin*, „Bewohner der Ebene, der Thäler" (p. 195)[30].

Cu alte cuvinte: valahii de la munte (fiindcă asta înseamnă „verhovnic") recunosc ca valahi pe „rutenii" din vale.

XI. — Despre ferîe

— Cîteva noi precizări[31] —

— Memoriul despre „Herîe" al d-lui Mototolescu, apărut acum, în parte, în „Revista arhivelor", I, pp. 109—15, nu aduce nimic personal cu privire la originea terminului: autorul îşi însuşeşte explicaţia d-lui Ghibănescu, din *fier (her)*, fără a aminti de paternitatea ei (p. 111, n. 2).

— Identificarea ferîii cu *zaveasca* s. *legătura*, combătută de Tanoviceanu[32] (cf. totuşi acum şi Mototolescu, *l. c.*), o făcuse şi Iord. Golescu, în *Glosariul* său ms., unde, după ce constată (p. 7) că „*ferăia* o dă acela care cîştigă judecata" şi citează (f. 10 v.): „*ferăiu*... şi îndreptîndu-se au pus adetiul banilor în visteria domnii-mele", scrie (f. 14): „*ferăe (legătură)* sau cel ce căştigă giudecata dă în visteriia g[os]pod 24 zloţi sau mai mult sau mai puţin; sau taleri, sau lei" (după excerptele d-lui G. T.-Kirileanu).

— O atestare documentară necunoscută pînă acum o dă culegerea de „Vechi documente moldoveneşti", publicată de A. Vitencu ([...] 1925), p. 7, dintr-o copie de pe ispisocul sîrbesc de la Gaşpar-Vodă (1620): „... şi [Mărica, giupîneasa lui Orăş hat(manul), cu gineri-său, Onciul Iurăşcovici, biv-staroste] ş-au pus *fierăia* 12 zloţi, iar mai sus scrisul slugă noastră Iurăşco Drace au rămas din toată lege noastră, ..., iar mai mult să n-aibă a părâ Iurăşco Drace, nici a să ispiti a mai supăra pentru această parte de ocină, nici odănăoară în vecii vecilor..."

— Pentru întrebuinţarea unei forme verbale, devenite formular stereotip, ca apelativ, avem şi cazul turc. *ameğì (âmèddji)*, titlul unui funcţionar împărătesc, numit aşa după formula: *amed*, „arrivé, payé", cu care investea chitanţele de plată pentru noile posesiuni ale fiefurilor militare (v. Barbier de Meynard, I, 116); iar, pentru cancelaria polonă ca furnizoare a noastră cu astfel de expresii administrative şi juridice, cf. şi terminul *privilie*, pentru „actul primitiv pe care se bazează un privilegiu", trecut în vechile noastre documente, din acea cancelarie (Melhisedec, *Cronica Romanului*, I, p. 202). O paralelă modernă, actuală, oferă, de altfel, şi *deficit*, cunoscuta substantivare din lat. *deficit*, „lipseşte".

— Un puternic argument în sprijinul identificării cu *ferie*, „măsură de capacitate" (explicaţia d-lui N. Iorga, care şi-o menţine în recenzia din „Revista istorică", XI, p. 125), constituie, totuşi, analogia lui *berbinţă*, însemnînd originar un s o i d e b u t o i a ş, iar, secundar, t a x a p e r c e p u t ă d e b r e a s l a c i z m a r i l o r: „Care meşter strein... va vrea să se aşeze aici în Iaşi, cu breasla ciubotarilor... să-şi ia voie, dîndu-şi *bărbînţa* c i n c i l e i ...; iar carele va fi ficior de meşter ..., să dea *bărbînţa* 2 l e i şi j u m ă t a t e" (*Uricariul*, XIV, 2, citat în *Dicţ. Acad.*, s. v. *berbinţă*).

XII. — „Ţara Ladiansca"

Aşa traduce d. Gh. Ghibănescu *(Ispisoace şi zapise*, I², pp. 7, 18) pe *Ladijanskoi zemlia* (ЛАДИЯНСКОИ ЗЕМЛЯ) dintr-un doc. slavon de la Ieremia Moghilă, din 7110. Tot aşa, *ibid.*, I¹, p. 177, „ţara *Landiansca*" *(sic)* traduce pe *Ladianskoi zemli* din doc. slavon de la Petru-Vodă, din 7097, iar aiurea (*Surete şi izvoade*, VIII, 244), „craiului *Ladianului*" redă pe *kralĭ ladijanskago* din originalul slavon (doc. din 7106), deşi, cu cîteva pagini mai sus (*ibid.*, p. 237), aceeaşi expresie era redată prin: „craiului *Lehiei*".

Aceste mici nesiguranţe şi inconsecvenţe îndreptăţesc, credem, o lămurire a chestiei.

Că prin *Ladianskoi zemlia* se înţelege *Polonia*, nu mai încape discuţie, după articolul [...] [lui] Stoian Novaković, *Über Legjan-grad (Ledjan-Stadt) der serbischen Volkspoesie* (îm „Archiv für sl. Phil.", III, p. 124 sqq.), în care se citează, din versiunea latină a cronicii brancoviceşti, şi un „Rex *Ledianensis*": pasagiile menţionate din doc. româneşti sînt o dovadă mai mult în acest sens, iar încercarea lui Hasdeu (*Negru-Vodă*, p. CXVIII sqq.) de a identifica oraşul basmelor slave cu „oraşul lui *Litean*" românesc e, de bună seamă, neizbutită.

Dar, respingînd explicaţiile anterioare ale numelui (între altele, a lui Pejačević, din *Lithuan*, „Litvan"), Novaković *(l. c.)* se opreşte la originea ungurească: „rex Vladislav *Ledianin*" din Brancovici n-ar fi decît designarea naţionalităţii regelui maghiar prin ung. *lengyel*, „der Pole" (p. 129).

E atît de sigură această etimologie?

Amintim, oricum, de rut. *ljadovnik* [= **ljahdovnik?*], 'polonisierter, polnisch gesinnter Ruthene', *ljaduváti*, 'als Pole sich gebahren, polnisch gesinnt sein', *ljadováne*, 'polnische Gesinnung' (Želechowski, I, 420), şi de vsl. *lędiskŭ*, 'polonais', pentru care v. Niederle, *Manuel de l'antiquité slave*, I (Paris, 1923), p. 165, nota, şi Berneker, p. 705, sub. *lędo (lędina)*.

XIII. — Sfîntul-Traian

Despre numele lui *Traian*, răsărind, ca o „herba parietina", pe toate ruinele legendare dintre Carpaţi şi Balcani, am vorbit pe larg altă dată (DR, III, 420 sqq. [79 sqq.][33]). Studiul d-lui G. Marcocchia, *Leggende dalmate su Diocleziano* (în: „Il Folklore Italiano", I [1925], p. 8 sqq.), observă că legenda lui Midas se atribuie în Dalmaţia lui Diocleţian, precum în restul Nordului balcanic ea revine în mod firesc lui Traian: el era, cu drept cuvînt, *genius loci*, şi acel zeu *Trojan*, care apare, alături de *Dažbog* şi de alte „divinităţi misterioase", ca *Mokoš* etc. la slavii baltici, a putut

fi considerat ca „une réminiscence danubienne de l'empereur Trajan" (Léger, *Les anciennes civilisations slaves*, Paris, 1921, p. 82). Cu atît mai firesc s-a părut că trebuie să recunoaştem amintirea împăratului în numele castelului zidit de Iustinian în Tracia: φρούριον τοῦ ἁγίου Τραϊανοῦ (Procopius, *De aedif.*, IV, 11). De la Jireček (*Das christliche Element in der topogr. Nomenkl. der Balkanländer*, în „Sitzungsberichte" ale Acad. din Viena pe 1897, p. 8), care vedea în numirea bizantină traducerea lui *castellum divi Traiani*, aşa credea toată lumea.

Nu de mult însă, într-o operă apărută la Bruxelles (în 1912) subt titlul de: *Les origines du culte des Martyrs*, eruditul bollandist H. Delehaye, reluînd chestiunea, revendică patronagiul castelului pentru martirologiul creştin (p. 277 sq.).

Argumentarea sa e, pe cît de simplă, pe atît de convingătoare.

Ἅγιος Τραϊνὸς înseamnă, natural: „Sfîntul-Traian". Pentru a recurge la Traian Împăratul, trebuie să admitem că un sfînt cu acest nume nu exista. Dar, într-o laudă a sfinţilor publicată în *Patrologia Latina*, t. XX, p. 354, un asemenea sfînt e pomenit printre sfinţii vindecători cei mai renumiţi: „*Curat* Saturninus, *Traianus in Macedonia*"; iar ieronimianul de la 20 sau 21 august indică un *Traianus*, deşi fără menţiunea Macedoniei (cum e cazul, la 31 octombre, cu *Saturninus*).

Concluzia se impune.

Ar rămînea doar posibilitatea identităţii acestui sfînt vindecător cu împăratul: principial, după studiile lui M. Bloch (*Les Rois thaumaturges*, Strasbourg, 1924) şi, mai ales, lui Frazer (*The Magic Art and the Evolution of Kings* = *The Golden Bough*, I, London, 1911), n-ar fi nici o dificultate.

Dar, personagiul creştin fiind atestat ca o personalitate istorică, ipoteza aceasta apare ca un simplu subterfugiu.

XIV. — Dunărea, „fluviu al Paradisului"

Încă din 1886, într-un memoriu publicat în „Analele Academiei Române" subt titlul: *Dunărea în literatură şi tradiţiuni*, Al. Papadopol-Calimah relevă — după Jagić — pasagiul din *Dialogii* atribuiţi lui Caesarius, fratele Sf. Grigore din Nazianz, în care se vorbeşte de *Dunăre* ca de „unul din cele patru rîuri care izvorăsc din Rai, rîul pe care scriptura îl numeşte *Fison*, iar elinii îl numesc *Istros*, romanii *Danubius* şi goţii *Dunăre (sic)* ..." (p. 322 = 14 din extras).

Forma gotică exactă din originalul grec e: Δαναοῦτις sau Δούναβις; dar asta nu importă aici.

Acum în urmă, în cea mai recentă fasciculă din „Mélanges de l'École Roumaine en France" (1924, II-e partie, p. 190 sqq.), d. Al. Lambrino tipăreşte un foarte interesant studiu, intitulat: *Les fleuves du Paradis*,

Scanned with OKEN Scanner

în care reeditează — pe baza a două manuscrise de la Biblioteca naţională din Paris şi a versiunilor publicate anterior de Wescher şi Moriz Haupt — curiosul opuscul geografic, în care *Dunărea* e identificată, ca şi Nilul, Tigrul şi Eufratul, cu unul din fluviile Paradisului: „Ὁ Ἴστρος ὁ ποταμὸς, ὁ λεγόμενος Φισὼν..." (celelalte reprezintînd, respectiv: Γηών, Τίγρις şi Εὐφράτης)[34].

Aceasta ne aminteşte însă o controversă, care ne priveşte destul de aproape şi care — sper — se poate tranşa definitiv, în legătură cu cele expuse.

Glosariul ce însoţeşte poemul lui Stavrinos asupra lui Mihai-Viteazul cuprinde, între altele, şi următoarea glosă: „Δούναβης, βασιλικὸς ποταμὸς ὁ λεγόμενος Τίγρης" (E. Legrand, *Recueil de poèmes historiques en grec vulgaire*, Paris, 1877, p. 22).

Traducînd-o: „Δούναβης, *fleuve impérial appelé Tigre*" (p. 23), Legrand adauge, în notă, următoarea observaţie: „L'édition de 1806 répare cette erreur grossière, qui existe peut-être dans toutes les éditions antérieures. On y lit, en effet: «Δούναβης, βασιλικὸς ποταμὸς τῆς Γερμανίας, *Danube, fleuve impérial d'Allemagne*»".

Natural că a părut logic a se restitui Germaniei fluviul său, înlăturîndu-se astfel atopia ce amintea pe „Aut Ararim Parthus bibet, aut *Germania Tigrim*" din întîia eglogă virgiliană. — Numai cît, nu tot ce e logic e şi *istoric* exact.

De fapt, că Dunărea a fost socotită ca un fluviu al Paradisului, după cele ce am văzut mai sus, e clar: independent de orice comentariu, textele o spun precis. Iar, dacă e vorba de explicaţii, nici ele nu lipsesc: Δανούβιος aminteşte numele tribului lui *Dan*, ca şi *Donul* (Tanais), şi se ştie că lîngă acest fluviu, considerat de arabi ca „rivière des Esclavons", în ţara chazarilor mozaici, s-ar fi stabilit, după tradiţie, unele triburi iudaice[35]; iar de transplantări, rezultate din confuziuni de nume, avem atîtea exemple[36]. De altfel, calitatea de „pendant" vestic al Nilului, ce se atribuie expres Dunării, n-ar ajunge? Singurul lucru în adevăr discutabil e identificarea cu *Tigrul*, în locul celei, curente, cu *Fisonul*[37]. Dar, în acest punct, avem, nu numai sprijinul unor analogii indirecte, ci chiar dovezile documentare.

În glosarul grecesc din sec. XII s. XIII, editat de Kopitar, Haupt (*Opuscula academica*, II, p. 415) relevă, în adevăr, pasagiul: „Τίγρις. Εὐφράτης ὁ καὶ Δαννούβιος"; iar într-un apocrif românesc din Biblioteca Acad. Rom. (ms. no. 3806, I, după excerptele d-lui G. T.-Kirileanu), la întrebarea: „cîte ape cură din Rai?", găsim răspunsul: „*Tigru* acesta curge asupra *Asurii* [Asurului, Asiriei], care o numesc unii *Dunăre*...".

Atît e însă, credem, destul, pentru a lăsa intactă glosa: „Δούναβης, βασιλικὸς ποταμὸς ὁ λεγόμενος Τίγρης".

Cît despre epitetul de βασιλικὸς ποταμὸς, aplicat Dunării, dacă el nu s-ar putea înţelege pregnant, ca o aluzie la acel „Danube d'Empire", de care vorbeşte d. N. Iorga în *Mélanges Schlumberger* (Paris, 1924), el n-ar putea fi nici redus la un simplu „fiume reale", ca termen geografic

pentru „orice fluviu ce se varsă direct în mare", spre deosebire de „fiume tributario" (afluent al aceluia), şi are dreptul de a fi interpretat — în genere — în sensul de „rege al fluviilor", nu mai puţin decît îl are Padul, „il re de' fiumi", sau decît îl avea Tibrul, „ποταμῶν βασιλεύτατος ἄλλων, Θύμβρις" (Dion. Perieg., ed. Müller 358), „*fluviorum rex*, pulcher Tiberis" (incert. act. cousmogr., ap. Riese, p. 83, 5)[38].

În sfîrşit, cît priveşte Dunărea ca „ποταμὸς τῆς Γερμανίας", să nu se uite, totuşi, că însuşirea de „Danuvii potores" o împărţeau vechii germani cu dacii *qui profundum Danuvium bibunt* (Horaţiu, *Carmina*, IV, 15, 21), precum împărţeau cu galii însuşirea de „băutori din Rin": în contra interpretării lui Norden şi, deci, în sensul lui Babelon, Reitzenstein[39] observă cu dreptate că, „dacă Ῥῆνον πίνειν înseamnă, desigur, a locui la Rin, apoi Ῥῆνον ἅπάντα πίνειν [resp. Ῥῆνον ἅπάντ' ἀνίῃ din faimoasa epigramă a lui Krimagoras, din „Anthologia Palatina", IX, 291] nu poate însemna pentru aceasta: a locui pe întreg cursul Rinului".

„Anuarul Institutului de istorie naţională", Cluj, III, 1924—1925, p. 505—525.

NOTE

[1] Întrebuinţăm varianta editată de N. Iorga, după manuscriptul [lui] C. Bobulescu, Iaşi, 1917 (extras din „Revista istorică"). O altă versiune românească fusese publicată, precum se ştie, de Ar. Densuşianu în „Revista critică-literară", III (1895). Despre redacţia slavă, mai întinsă ca rezumatul român scris la Bucureşti, v. S. Dragomir, în [...] [„Anuarul Institutului de istorie naţională", Cluj, II, 1923], p. 1 sqq. — Profităm de ocazie pentru a observa că studiul şi extrasele din „Revista de Iaşi", I (1908) asupra cărţii lui Tröster din 1666 nu era ceva inedit în publicistica noastră ştiinţifică, cum afirmă nota redacţiei, deoarece o analogă cercetare, cu excerpte, se tipărise de mult în „Rev. critică-literară" citată, II (1894), p. 322 (cf. şi p. 167).

[2] Galimatias, în care o virgulă, adaosă după „cheamă", n-ar folosi prea mult. Cf. versiunea complementară din ed. Cartojan, p. 108, nota. „Şi dede [Alexandru] lui Vizantiia Ţara Leşască şi Ardeliul cu rumânii şi cu ruşii".

[3] Identificarea cu *Orheiul*, la care ne gîndeam înainte, e deci exclusă. Dar *Sdegla*, pe unde trec vadul contra Vidinului turcii lui Farcaş aga, în vremea lui Mihaiul-Viteazul (N. Iorga, *Ist. armatei româneşti*, I, 418) e, sigur, *Zdegla* noastră de azi, „baltă în Dolj, lîngă Dunăre" (v. Frunzescu, *Dicţ. topogr.*).

[4] Cf. şi M. Costin (*De neamul mold.*, ed. Giurescu, p. 48): „Apoi mai tîrziu turcii, de pre numele domnului care au închinat ţara întîi la turci, ne zic *bogdani*, muntenilor *caravlah*; grecii *bogdanovlah*, muntenilor *vlahos*".

[5] Ca „Bogdan wylaet" apare, astfel, numele turcesc al Moldovei în răspunsurile la chestionarul francez din 1712, studiate acum în urmă de C. C. Giurescu („Mélanges de l'École Roumaine en France", I, 1924, p. 44).

[6] Un mai vechi nume de acest tip e *Rumelia* (*Rum-ili* s. *Rum-eli*, ngr. Ῥούμελη), din *Rum*, „Rome; Byzance": *Rum Patriki*, „le patriarche de Constantinople", *Erz-i-Rum*, „Erzerum" etc. (Zenker, 472 b). — Cf. şi ἡ Ἑλλὰς Βλαχία σὺν τῇ πόλει τῶν Ἰωαννίνων, „Valahia grecească", i.e. din Grecia (ἡ ἐν Ἑλλάδι Βλαχία), cu oraşul Iannina (Βογατζίδου, Τὸ Χρονικὸν τῶν Μετεώρων, în „Anuarul Soc. bizantinologilor", I [1924], p. 168).

[7] Cf. byz. Σακουλάται, socolaţi („slavoni") şi numele iranic al sciţilor, Σάκαι (*ibid.*, VII, 64).

[8] Observăm, cu această ocazie, că interpretarea dată de păr[intele] de Jerphanion turc. *Kedreles*, nu numai ca Sf.-Gheorghe, ci şi ca Sf.-Ilie (p. 23), nu e cîtuşi de puţin în conflict cu cea dată de noi („Analele Dobrogei", II, [1921], p. 34 [309]), după Barbier de Meynard, fiindcă cuvintele acestuia, reproduse acolo, spun explicit: „*Kedrelles*, nom que les Turcs donnent à Saint-Georges et *à Saint-Élie*, qu'ils considèrent comme patrons des voyageurs" (I, 704). Lexicograful francez lămureşte, de altfel, că acel *Kedrelles* e pronunţarea vulgară, „en un seul mot", a cuvintelor *khezer* şi *khezer ilyas* şi adauge, la sfîrşit, şi proverbul: *Khezerden az bulunur*, „c'est encore plus rare qu'Élie" *(ibid.)*.

[9] Un reflex sigur al rom. *tată*, poate contaminat cu sl. *dĕd-* (cf. însă *tetea*), e, în schimb, rut. *dádos*, „Haupt einer Zigeunerbande" (Želechowski, I, 171).

[10] Cu gr. τατός, formă participială de la τείνω, 'tendo', cu care-l pune în legătură Giuglea (DR, III, 628, n.), cuvîntul nostru n-are, în orice caz, nimic a face, ca radical: grecesc, în Τατός sau Τατούς, e numai sufixul; iar un Τάτος, care se întîlneşte în onomastica ngr. (Miliaraki, Ἄνδρος Κέως, Atena, 1880, p. 131) face parte, evident, din aceeaşi familie orientală-asiatică. — Pentru Χρύσος, interpretat ca *Hîrsu*, compară, pe lîngă s.-cr. *Hrs, Hrsac* (Mažuranić, p. 403) şi cuman. *chirs*, „ursus", relevat în „An. Dobr.", II, p. 42 [306], şi: trac. Χέζσσος (v. „Riv. di Fil. e d'istr. classica", n. s., 1 [1923], p. 453), cum şi sinon. port. *Garcia*. — Din *Tatush* (Brătianu, *o. c.*, p. 16), vine, probabil, n. de familie *Tatuşescu* la noi; cf. însă şi *Tatuşie* („popa Ignat Tatuşie", în Ghibănescu, *Sur. şi izv.*, II, p. 73). — *Tatulici*, ca şi *Tatu(l)* însuşi, din care se derivă, e atestat ca n. de fam. şi-n „Anuarul înv. secundar din România" pe 1924—25, p. 485.

[11] *Petro-Dava*, 'loc izolat şi trup de moşie în Neamţ' *(Dicţ. geogr.)*, e o simplă numire modernă arhaizantă, iar *Petrădaia*, 'vale vîlceană' *(ibid.)*, probabil, o alterare dintr-un *Petridoaia* (de la *Petride*).

[12] Autorul relevă acolo, între altele, într-un act de la Ştefan Duşan, şi un *Romanъ dolŭ*, „Rumänental" (*ibid.*, n. 2); dar să nu fie, mai degrabă, la mijloc, numele personal *Roman* (cf. *Romanovo*)?

[13] Altă explicare, arhaizantă, a numelui sîrbesc, v. la Vivien de Saint-Martin, *Nouveau Dict. de Géogr. universelle, ad loc.*

[14] Pentru compuse de felul lui „Keratamar", se poate compara şi: *Kralica Kyr Alêna* (s. *Kyra Lena, Kyra Helena*), numele soţiei lui Vlkašin sau Κυριερήνα, Κυραρήνη (n. de pasăre în basmele grecilor moderni) şi Κύρα Ρήνη, numele ştimei comorilor blăstămate (v. DR, III, 440 [93]), apoi nume turceşti şi armeneşti, ca: *Melkatun, Ulchatun, Khatuna* (din *qatun*, „cadînă") etc.; iar p[entru] reflexul oriental din gr., cf. şi arab. *Abukir* din Ἀββακοῦρος.

[15] *Domna (Domina)* era, de altfel, şi un cunoscut epitet păgîn al Proserpinei (v. Carter, *Epitheta deorum, ad loc.*).

[16] Cf. şi Murnu, *Lehnwörter*, p. 25: cum se întîmplă adesea, în timp ce rom. *damă* ajunge în ngr. la însemnarea de „maîtresse", ngr. κερά μου, „madame", are aceeaşi soartă la noi, unde *cheramă* s. *chiramă* înseamnă „amantă" (în „Ciocoii" lui Filimon, d. ex., care-i dă şi etimologia). — Curioase omonime, dacă nu chiar ecouri ale cuvîntului gr., în turceşte, se pot găsi la Zenker, 742 [b] *(kirami)* şi 747 [c] *(kerime.)*

[17] *Boresa* se cheamă la huţuli (Kaindl, p. 79) ziua de 5 aug. st. n., în care nu se lucrează: tot de acolo?

[18] Cf. şi sîrb. *Urošica*, fem. lui *Uroš* (= ung. *úr*, „domn").

[19] Evident însă, că, în „Cîmpii *Rigăi* sau Kosova" („Cercet. ist.", I, p. 4), avem a face cu alt nume: ung. *rigó*, „mierlă".

[20] Se pot adăuga apelativele rom. *frîuă, grefină* (v. *Dicţ. Acad.*), — dr. *amiroană*, „grande dame", lit.: „împărătească", din mr. *amiroaíe, ibid.*, a fost contestat, — cum şi alb. *milordzɛ*, „hochmütige Frau" = it. *milordo* (G. Meyer, *Alb. Wb.*, 279). — La noi, *milord*, întrebuinţat solemn de Conachi, era şi nume de cîini: „Căţelul pitic, care se numea cu un nume frumos francez: *Milord* [= engl. *my lord!*] sau pe româneşte *Miliort*" (N. Iorga, în „Arhivele Olteniei", 1925, p. 292).

[21] Cf. şi Tiktin, s. v. *pirandă*, „Weibchen, Dirnchen".

[22] *Chirana* se cheamă şi o movilă şi o pădure din Ialomiţa (v. *Marele dicţ. geogr.*).

[23] Pentru un exemplu mai puţin cunoscut, v. art. *Kugildi*, 'Kuhgeld', din Hoops, *Reallex. d. germ. Altertumskunde.*

[24] *Altîlic*, „ban de șase (argint)", cum se spune chiar *l. c.* [...] [v. „Anuarul Institutului de istorie națională", Cluj, II, 1923, p. 354; în acest volum, p. 36] e turc. *altylyk*, idem (din *alty*, „six"; Zenker, 87 [b]); cf. rut. *altin*, „Dreikopekenstück" (Želechowski). — Cu același înțeles fundamental, de „aur", se pot adăugi însă acolo următoarele turcisme vr., culese din *Catastihul vămilor Moldovei* (ed. Ghibănescu, în rev. „Ioan Neculce", II, 239): *zerdeli*, „d'or", *zerdè*, „jaune", *zerdavè*, „fourrure de martre" (la Barbier, II, 38 și Zenker, 479 [a], *zerdeva* e dat cu sensul de „marte, Marder, jder"), *zerdiceav*, „curcume, safran d'Inde" (cf. și *zarzăre*, lit.: „prună de aur", *zerd alu*).

[25] Pentru *galben*, cf., pe lîngă *Gulden*, și fr.-pop. *jaunet*, „pièce d'or" (Darmesteter, *La vie des mots*, p. 57), cum și vrf. *blanc*, „pièce d'argent", germ. *weissling*, din care, prin it. *vislingo*, și sîrb. *vižlin*, „türkische Münze von 60 para" (Miklosich, *Et. Wb.*, p. 393), turc. *accè*, biz. ἄσπρον, lat. *asper (nummus)*: „galbeni blangi", și într-un act românesc din 1855 (Antonovici, *Doc. bîrlăd.*, I, 115); cf. încă: rus. *zelenénkaja*; '(grüne) Dreirubelnote' (Wędkiewicz, în „Mitteilungen d. rum. Inst. an. d. Univ. Wien", I, p. 265, n. 2). — Sp. *blanca*, 'Geld, Münze', nu intră totuși în aceeași categorie: e numele, generalizat ulterior, al piesei purtînd în efigie capul *Blancei* de Bourbon (v. H. Hatzfeld, *Vergl. Bedeutungslehre*, p. 94).

[26] Pentru germ. *Schilling*, v. în special Edm. Schröder, *Studien zu den deutschen Münzen*, III: *Schilling*, în „Zeitschrift für vergl. Sprachforschung" din 1918, pp. 254—66; idem, *ibid.*, 1925, p. 80 sqq., 93 (despre got. *kintus*). — Despre reflexele schillingului și altor monede germane în lettă, tratează J. Schwers, *ibid.*, 1925, p. 110 sqq.

[27] Adauge exemplul din *Cazania* lui Varlaam, citat de Tiktin, *s. v.*: „Tu de ierți greșala altuia, dai un *șalău*, iară D-zeu ... îți iartă o mie de zloți". — Brancovici și-a scris „cronica" românească la București.

[28] Cf. și rut. *šag*, „Heller" (Popowicz). — Pentru armen. *ștag*, 'ban', *šustag* (șuștac) = pol. *szustek*, „piesă de șase creițari" (cf. [mai sus] și turc. *altylyk*, subt *burlinc*, [...] n. [24]), v. Gr. Goilav, *Armenii ca întemeietori de orașe în partea de răsărit a Europei*, în „Rev. p. ist., arh. și filol.", X (1909), p. 250, n. 2.

[29] Cf. „Νέος Ἑλλην.", XII (1915), p. 39: „παρὰ τοῦ παραποθήτου γαμβροῦ τῆς βασιλείας μου τοῦ πιγκέρνη Συργιάννη τοῦ Παλαιολόγου". — E același Συργιάννη παῖς Συργιάννης (Συτζιγὰν βαρβαρικῶς), după mamă din sînge împărătesc, iar după tată nobil cuman, personagiu care a jucat un rol important subt Andronic II Paleologul (1282—1328), ca partizan al lui Andronic-cel-Tînăr (v. Cantacuzenus, *Historiae*, ed. Bonn, I, p. 18; comunicat de d. N. Bănescu).

[30] La un germanism hușul din *Blache, Blachfeld*, evident că nu ne putem gîndi: nici autorul nostru n-o face.

[31] [...] [V. „Anuarul Institutului de istorie națională", Cluj, II, 1923, p. 345 sqq.; în acest volum, p. 29 sqq.].

[32] Cf. și articolul acestuia din „Dreptul", no. 11 din 1916 (*ibid.*, no. 8, un art. de D. Stoicescu).

[33] Cu privire la sinonimele *Troianului*, observăm acum că o interesantă denumire populară a Căii Lactee: *Paiele Țiganului* (*l. c.*, 423) își are paralela — dacă nu explicarea — în turc.-pers. *keh-kešân*, „die Milchstrasse", lit.: „Strohdieb" (nach einer alten mythologischen Vorstellung so genannt) (Zenker, 782 a). — Ca o paralelă la „strata di Roma", „camino di Sant-Iago" etc. (pelerinagii!), notate *ibid.*, avem turc. *Chiabè-giol*, „Calea-Laptelui", lit.: „drumul la Caaba" (v. notele de folclor despre tătarii din Pervelia drobrogeană, în „Analele Dobrogei", 1921, p. 126). — [Adde, „Anuarul...", III, 996] Relativ la „Paiele-Țiganului", D. Russo ni semnalează binevoitor articolul lui Politis din „Λαογραφικὰ Σύμμεικτα", II, 197—202, la care adăugăm teza lui Manuk Abeghian, *Der armenische Volksglaube*, Leipzig, 1899, pp. 49 sq., 117 sq.

[34] O dată ce, în aceste Παραδείσου ἐκφράσεις, Φεισών a fost identificat cu *Dunărea*, nu vedem de ce ar fi pusă la îndoială identitatea lui „Phison", care „circuit omnem terram Eullach per Indiam", din relația de călătorie a lui Marignolli („Cercetări istorice", I, 375, n. 1), cu *Dunărea*, încunjurînd *Valahia:* relația reflectă doar aceeași legendă geografică a fluviilor Paradisului (ceea ce, firește, nu era cazul cu pasagiul din Marco Polo), iar „per-Indiam" n-ar fi exclus să fie (n-avem la îndemînă textul franciscanului) și o lectură greșită, în loc de: *perinde ac* sau ceva asemănător. De altfel, chiar *India* de-ar fi, ea nu angajează de loc în speță.

Scanned with OKEN Scanner

[35] Un pîrîuaş din jud. Neamţ, lîngă Ceahlău, se cheamă: *Cison* s. *Chison* (v. *Dicţ. geogr.*): poate, chiar *Fisonul* Scripturii, refugiat pe acolo graţie vreunui călugăr din acest ţinut al mănăstirilor. — [Adde, *ibid.*:] *Cisonul* s. *Chisonul* s-ar putea identifica cu biblicul *Quison*, „rivière de la Palestine" (v. Reuss, *La Bible*, Tabla, p. 97).

[36] Cf. J. Marquart, *Osteuropäische und Ostasiatische Streifzüge*, p. 197 sq.

[37] Σαμαραῖοι înlocuieşte în *Cod. Vat.* al „Cronicii Pascale" (ed. Bonn, II, p. 244) pe Σαρμάται, iar confuzia între Καππαδοκῶν şi Καρποδακῶν a fost semnalată chiar la Caesarius din Nazianz.

[38] În sensul n. precedente, adăugăm aici că, în relaţiunile cruciaţilor, βασιλικαὶ κλεισοῦραι, „pasuri (clisuri) împărăteşti", se cheamă: *clausurae* s. *claustra Sancti Basilii*, printr-o confuzie ce se perpetuează pînă azi în numele *Vaselica* al regiunii de la apus de pasuri (v. Jireček, *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe*, p. 92). Pentru reflexe analoge în occidentul romanic, v. în special: Jud, în „Romania", XLIX (1923), p. 601 sq., şi Serra, în „Dacoromania", III (1924), p. 949.

[39] *Das iranische Erlösungsmysterium*, Bonn, 1921, p. 217, n. 1.

Scanned with OKEN Scanner

[35] Un pîrîuaş din jud. Neamţ, lîngă Ceahlău, se cheamă: *Cison* s. *Chison* (v. *Dicţ. geogr.*): poate, chiar *Fisonul* Scripturii, refugiat pe acolo graţie vreunui călugăr din acest ţinut al mănăstirilor. — [Adde, *ibid.*:] *Cisonul* s. *Chisonul* s-ar putea identifica cu biblicul *Quison*, „rivière de la Palestine" (v. Reuss, *La Bible*, Tabla, p. 97).

[36] Cf. J. Marquart, *Osteuropäische und Ostasiatische Streifzüge*, p. 197 sq.

[37] Σαμαραῖοι înlocuieşte în *Cod. Vat.* al „Cronicii Pascale" (ed. Bonn, II, p. 244) pe Σαρμάται, iar confuzia între Καππαδοκῶν şi Καρποδακῶν a fost semnalată chiar la Caesarius din Nazianz.

[38] În sensul n. precedente, adăugăm aici că, în relaţiunile cruciaţilor, βασιλικαὶ κλεισοῦραι, „pasuri (clisuri) împărăteşti", se cheamă: *clausurae* s. *claustra Sancti Basilii*, printr-o confuzie ce se perpetuează pînă azi în numele *Vaselica* al regiunii de la apus de pasuri (v. Jireček, *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe*, p. 92). Pentru reflexe analoge în occidentul romanic, v. în special: Jud, în „Romania", XLIX (1923), p. 601 sq., şi Serra, în „Dacoromania", III (1924), p. 949.

[39] *Das iranische Erlösungsmysterium*, Bonn, 1921, p. 217, n. 1.

Scanned with OKEN Scanner

II

SEMANTICĂ

„Problemele de semantică sînt, poate, cele mai delicate din problemele lingvistice. — Filiația înțelesurilor unui cuvînt se înfățișează cugetătorului ca un lanț desfăcut, ale cărui verigi trebuie adunate și rînduite după criterii de geneză și diferențiare treptată, în care cronologia și logica joacă, neapărat, rolul de căpetenie, dar pot adesea da greș, dacă sînt lăsate singure".

Scanned with OKEN Scanner

O PROBLEMĂ SEMANTICĂ

În vechea românească, *genunchi* avea, pe lîngă înţelesul obişnuit al lat. *genu*, accepţiunea de „trib, seminţie" a lat. *genus*.

Lexicografii noştri au grijă să deosebească această accepţiune arhaică, atribuind-o unei influenţe cărturăreşti: vsl. *kolěno*, „genu" şi „genus".

E totuşi, o întrebare, dacă despicarea aceasta a cuvîntului *genunchi* în două părţi, din care numai una ar putea fi privită ca organic dezvoltată din etimon, nu are în ea nimic artificial şi arbitrar. Vorbim, firește, din punctul de vedere etimologic, ştiinţific, iar nu din cel tehnic, practic.

Într-un articol din „Classical Philology" pe 1920 (vol. XV, p. 199), intitulat: *Genu, Genus*, Ch. I. Adamec caută să stabilească o legătură de filiaţie între cele două cuvinte, pe temeiul imnului homeric I, 115 sqq., din care rezultă că poziţia în genunchi a parturientei era răspîndită în vechea Grecie.

Plecînd de la un articol al său, anterior, din „Revue Celtique" pe 1917—9 (t. XXXVII, p. 667), în care arătase că irl. *glún*, „genou", însemna în epoca modernă: „génération" şi-l explicase din sensul primitiv de „angle, coude", constatat şi pentru lat. *genu*, F. Loth arată, pe de altă parte, într-o comunicare la „Académie des Inscriptions et Belles-Lettres" din Paris (v. *Comptes rendus*, 1921, p. 350), că fenomenul (existent şi la asiro-babilonieni, unde *birku* = *'genou'* şi 'pénis') e susceptibil de o explicaţie mai plauzibilă: după un obicei atestat în *Vechiul Testament* (v. mai jos), „bărbatul primea pe genunchii săi pe femeia sa în durerile facerii, recunoscînd astfel copilul ce avea să se nască din ea. Mai tîrziu, simplul fapt, din partea tatălui, legal sau adoptiv, de a aşeza copilul pe genunchii săi echivala cu recunoaşterea sau adopţiunea. Acest obicei e constatat la vechii germani: el simbolizează la dînşii legitimarea sau adopţiunea. La vechii irlandezi trebuie să fi fost la fel" (p. 351).

În sfîrşit, „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung" din 1922 (vol. 50, p. 152 sqq.) publică, supt titlul: „*Knie und Geburt — genu und genus*", un articol postum al filologului maghiar Siegmund Simonyi, comunicat de H. Schuchardt, — articol, în care, pe baza unor anumite texte din [...] *Scriptură*, se ajunge la un rezultat asemănător. Cutare pasagiu (Mos., II, 1, 16) vorbeşte de ordinul lui Faraon către moaşe de a ucide băieţii, „cînd vor vedea pe evreice pe cele două pietre", adecă: stînd cu genunchii sprijiniţi pe ele pentru a naşte (poziţia obstetricală cunoscută la egipteni).

Scanned with OKEN Scanner

Alte pasagii, ca: „Habeo famulam: ingredere ad illam, ut pariat *super genua* mea" (Rahela către Iacob, în Mos., I, 30, 3), sau: „Quare egressus ex utero non statim perii? Quare *exceptus genibus*? Cur lactatus uberibus?" (Hiob, 3, 12) etc., arată, fără putinţă de contestare, rostul *genunchilor* (materni sau paterni: Mos., I, 50, 23) în materie de generaţie.

Şi, nu fără cuvînt, legînd pe *genu* de *gigno* (*erknieen* = gebären), Simonyi crede că poate merge mai departe, presupunînd că şi gr. γυνή, „femeie" (lat. *genetrix*), ar avea aceeaşi origine (p. 153 sq.).

Din toate acestea reţinem că sensul de „generaţie" al lui *genunchi* derivă, în ultimă analiză, din anume condiţii de fapt care nu sînt particulare lumii slave, ci mult mai vechi şi mai întinse.

Şi mai reţinem epidemia subită a preocupării de această problemă, neglijată pînă acum, la atîţia cercetători, lucrînd totuşi independent unii de alţii şi, în orice caz, ignorîndu-se reciproc. [Adde, DR, II, 906:] Cîteşi trei învăţaţii aveau, de altfel, un precursor în Carl Wessely (din Viena): *Genu, genus* („Wochenschr. f. kl. Philologie", 1917, col. 377 sq.).

„Dacoromania", II, 1921—1922, p. 664—666.

Scanned with OKEN Scanner

STUDII DE SEMANTICĂ*

I

OBSERVAȚII SEMANTICE ASUPRA „IRODOT"-ULUI DE LA COȘULA

Monumentul literar, de o unică importanță[1], care e traducerea românească a lui *Herodot*, publicată, după manuscriptul găsit la mănăstirea Coșula, de d. N. Iorga (Vălenii-de-Munte, 1909), n-a fost pînă astăzi valorificat pentru istoria limbii noastre.

E timpul ca această păgubitoare omisiune să se repare, cel puțin în parte.

Vîrsta acestui monument a fixat-o d. N. Iorga, pe temeiul unei aluzii din text, relative la asediul Candiei de turci, cca. 1650. Și, indiferent de paternitatea lui Eustratie Logofătul[2] sau altuia (pe care, în ce ne privește, nu-l vedem[3]), limba traducerii trimite, incontestabil, la această epocă.

Arhaismul ei, caracterul ei de secol al XVII-lea, apare în fiece pagină, în fonetism, în morfologie, în sintaxă, ca și-n vocabular: „să părăsiră de *a-l luaria*" (p. 338); — *dideră* (p. 72); — *făceră (passim)*; — „au *făpt*" (p. 70); — „*fum* vicleniți" (p. 489); — *zișu* (p. 170); — „nu-i *vria putea* să-i ia" (p. 296); — „nu te *vreĭ lăuda*, cum îi *vei trece*" (p. 374[4]); — „și *au fost plîngănd* și *au fost strigănd* tare și toți au fost *blăstămănd* pre Mardarie" (p. 453[5]); — „*alegănd din* s. *de*" (= 'exceptînd, abstracție făcînd de, afară de', p. 322 *et passim*, consecvent![6]); — „*pregiur (prejur, pin* s. *pi* ~) dănsu" *(passim*[7]); — *de* = 'decît' (p. 488[8]); — *să* = 'dacă' (p. 4[9]); — *căndai* (pp. 452, 469, 500[10]); — „*nici (o)dănăoară* s. *odenioare*" = 'niciodată' (pp. 283, 358, 379 *et passim*); — *arame* (p. 385); — *despuitorul* (p. 38); — *îmă-sa* (p. 328); — *mănu* (pl. neart., p. 339[11]); — *numere* = 'nomina' (pp. 118, 127, 222 etc.[12]); — *oame* (p. 247[13]); — *păsciune* (pp. 46, 224, 252) etc. [14], nelipsind nici caracteristicele forme de articol prepozitiv la genitivul numelor proprii feminine: „jacul *ii* Ios" (p. 4), „Vutùs, vrajă *ai* [= a ii, ei] Litus" (p. 137)[15].

Supt mai mult decît un raport [16], textul vechi românesc editat de d. Iorga e un tezaur, care așteaptă să fie exploatat.

Dialectologul va găsi în el, alături de atîtea „moldovenisme" (ca acel *cură* = curea, p. 239, care, împreună cu *căță, măsă* = căței, măsea etc., explică pe controversatul *nepoță*[17] atestat și-n *Anon. Băn.*[18], ed. Crețu, p. 356, supt forma: *nepocziĕ* = nepoței, și dovedește, astfel, că e mai puțin specific moldovenesc decît s-ar fi crezut), o seamă de cuvinte dintre acelea, pe care ne-am deprins a le cota și cenzura ca „ardelenisme": *a (se) găta* (pp. 285, 309[19]), *a grăi pe cineva* (? p. 512; cf. *a agrăi*), ba chiar *a*

prelua (p. 491 : „și biruință prè-mare și frumoasă *preluă*" ; cf. „au *luat* biruința", p. 344) ; „de *bogate* ori" = 'de multe ori' (pp. 456, 464[20]), *fărcușul sabiei* (p. 172) = 'sfîrcul (ὁ μύκης) săbiei' (cf. *sfercușă de paloșă*, la Viciu, *Colinde din Ardeal*, p. 155, *sfărcuș*, „beţigaș crestat pentru frecat urzicile" din Păcală, *Răşinari*, p. 141, cum și *sfîrcușul nasului* din Pamfile, *Boli și leacuri*, p. 43[21]). Și morala, cu care se va alege din aceste constatări, va fi că așa-zisele „provincialisme", „regionalisme" sau „glose dialectale" sînt de multe ori mai răspîndite și mai vechi, de cum se crede.

Cercetătorul sinonimicei românești — și cu aceasta ne apropiem de obiectul cercetărilor noastre — va putea spicui, la rîndul său, o sumă de echivalente. Așa, pentru „în curînd" (cf. *neîntîrziat, fără zăbavă, nu-zăbavă-vreme* etc.) găsim: *curândă-vremi* (p. 70) și *nepestită vremi* (pp. 137, 161, cf. *neapestit, neamînat* și contrariul : *tîrzie vreme*), iar pentru „evident, vădit, învederat", pe lîngă *văzut lucru* (cf. *se vede lucrul*), avem aici : *ivit lucru* (p. 473, *a se ivi lucrurile*, p. 18) și *arătat lucru* (p. 475) ; — în sens de „haide" s. „mergi" (cf. *pleacă, du-te* etc.) obvine de mai multe ori forma *ia'mblă* („*ia'mblă* de mi spune", cf. vr. *blem*, fr. *allons, en age*, lat. *dic mihi* s. *i, puer, et*) și, împreună cu *pasă, pas'* (pp. 52, 87 etc., azi mărginit la locuțiuni de tipul lui *pas' de-i spune* !), forma pl. *păsați* (pp. 243, 345, 351[22]) ; — în lipsa lui „mină" sau „baie", avem turcismul *madem* („madem de aur și de argint", p. 362) și *săpături* (p. 271), echivalentul desăvîrșit al lat. *fodina* ; — *tulbă* (p. 134), adecă *tolbă* (de săgeți), reprezintă, alături de *tăftue de sigeți* (p. 227), sinonimia lui *cucură* (cf. și *săhăidac*, pe lîngă *arc*, p. 382 sq.). — O interesantă familie de sinonime, înrudită cu acestea, alcătuiesc : *dardă* (αἰχμή), *hășt(uri)* de aruncat (ἀκόντια, ἐξακοντίζειν), *gidea (ţidea, ţudea* = ἀκόντια), „*suliţăle* și *fușturi*" (p. 16 = I, 34 : ἀκόντια δὲ καὶ δουράτια) ; cf. p. 18 : „de o *lance* de *suliță* voiŭ peri". — Alta, din același domeniu : gr. κῆρυξ e redat prin *crainic* (170), *strigător* (476) și *teleleu* (p. 81) ; cf. *hîrăț* (p. 246) = πρόδρομος, „tirailleur" (p. 482 : *să hărățuia* = hărţuia). — Și încă una, din altă sferă : *cinii, unalte* (v. *Glosariul*), în loc de „scule, instrumente, (h)alaturi". — Tot așa, pentru *lege* și *datină*, pe lîngă *pravilă (passim)*, aflăm și *obiceiu legat* (pp. 496, 508). iar, pentru *limbă-de-moarte* (*limbă*, în înțeles de „popor", e curent !), găsim : *rost-de-moarte* (p. 19 ; cf. *Rost-de-aur, Gură-de-aur* = 'Hrisostom, Zlatoust', apoi *pe de rost, rostesc*, iar pentru *rost* din terminologia ţesutului, cf. și megl. *graiu*, la Papahagi, *Megl.-rom.*, I, 32). — *Carte de rugă* (p. 401) și *răvaș de rugă* (542) = *supplex libellus* sînt interesante sinon. pentru *jalbă, arz, artic* (despre acesta din urmă, care se găsește și la Ureche, unde Giurescu îl glosează rău, ca „articel", v. în special Longinescu-Patrognet, *Pravila lui V. Lupu, ad. loc.*) ; — *ciudă* (pp. 150, 380) și *divă* (pp. 160, 342) dispută încă terenul lui *minune* (cf. *miraz* etc.) ; — *năsip* (p. 187), în această formă „moldovenească", începe timid concurența cu *arină, anină* (de 4 ori acesta, pe aceeași pagină, față de o singură dată *nisip*, căruia derivatul *nisipesc*, mult mai frecvent, îi va fi înlesnit biruința, alături de omonimia dintre *anină* și verbul *anina*) ; cf. încă *homoc, chișai, porozău* etc.[23]. — Ca

rudă de înţeles cu „biruiesc", „învîng" (cu varianta *învincesc*, pp. 182, 531[24]), „supun", apare şi slavismul *pobedesc* (pp. 441, 361, 393), iar ca glosă populară a lui *elefanzi* (p. 269), apare *pili* (cf. şi p. 190), dublet al lui *fili*, ca şi-n *Dicţ. Băn.* şi aiurea[25]. — O importantă categorie de dublete sau, mai exact, de variante morfologice e, de asemene, bine reprezintată în acest text arhaic, în care, pentru *persan* al nostru[26], aflăm următoarele forme: „o fimei *persidă*" (p. 148, după gr. περσίς, -ίδος), „o fimei *persoaică*" (p. 325; cf. *turcoaică*), „om *pers*" (p. 368, după gr. Πέρσης ἀνήρ), „oaste *persască*" (p. 204)[27].

Să venim însă la ceea ce ne propusesem de la începutul studiului de faţă: examinarea cîtorva termeni şi locuţiuni din text, supt raportul semantic.

1. Se ştie că ung. *példa*, etimonul rom. **pildă**, are ca prototip pe germ. *Bild*, „chip"[28].

Acest înţeles originar transpare admirabil în următoarele exemple din „Herodot":

Şi iaste o *pildă* a lui Arion la Tinar, de arame, un om nu mare pre un dulful[29] (p. 12 = I, 24: ἀνάθημα χαλκέον οὐ μέγα, ἐπὶ δελφῖνος ἐπεὼν ἄνθρωπος). — Pentru că Isis iaste făcut un bozu în *pilda* muerii, cu coarne (p. 106 = II, 41: τὸ γὰρ τῆς Ἶσιος ἄγαλμα ἐὸν γυκαικήιον βούκερών ἐστι). — Darie Împărat, vrînd să-ş pue el *pilda* sa au *chipul* înainte lui Sesostris (p. 121 = II, 110: ἀνδριάντα[30]). — Pentru că piramida iaste într-acest *chip*, minunat lucru; *pilda* ei iaste această (p. 128 = II, 124: parafrază!). — În ce chip ni-au arătat şi *pildile* lor [sc. ale oamenilor buni şi aleşi] tot pre rănd (p. 134 = II, 144: τῶν αἱ εἰκόνες ἔ σαν, τοιούτους ἀπεδείκνυσάν σφεας πάντας ἐόντας, i. e. κολοσσούς ξυλίνους). — *Pilde* de hiară, de petri albi făcute (p. 232 = IV, 79: λευκοῦ λίθου σφίγγες τε καὶ γρῦπες). — Darie făcia [Artistonei, fetei lui Chiros] o *pildă* de aur, cu ciocanul bătută (p. 384=VII, 69: εἰκὼ χρυσέην σφυρήλατον ἐποιήσατο).

Trecerea de la acest sens iniţial concret, plastic[31], la acela, abstract, de „model, exemplu" (cf. germ. *Vorbild*[32]) şi la acela, mai abstract, de „parabolă, alegorie, simbol" (cf. *pildele* Evangheliei şi germ. *Sinnbild*[33]) s-a efectuat natural, prin ideea de „chip asemănător", „asemănare" (cf. lat. *simulacrum* = signum, statua şi *fac-simile*): „aequus" sau „aequandus" (i. e. imitando aequiperandus[34]).

2. Sensul etimologic, primordial, al cuvîntului **poet** e, precum se ştie, acela de „făcător": erai „făcător s. fabricant de paturi" (κλίνης ποιητής), cum erai „făcător de drame" (δράματος π.) sau „făcătoru de viersuri" (p. 11 = I, 23: διθύραμβον ποιήσαντα), ca Arion „cobzarul" (κυθαρῳδὸν)[35].

Cînd traducătorul nostru vorbeşte de „Ecateu *tvoreţul*" (p. 287 = V, 36: λογοποιός)[36], de „*tvoreţul* Omiros" (p. 408 = VII, 161: ἐποποιός), sau de „dascălii *tvoreţi*", cari au auzit [= urzit: εὑρόντα[37]] multe şi de la dînşii" (p. 99 = II, 23: ποιητέων), el întrebuinţează numai un sinonim

slav, familiar în limba bisericească (cf. *ciudotvoreț*, „thaumaturg, făcător-de-minuni"[38]), al aceluiaşi termin: Homer e, astfel, un „făcător de *epose*"[39], cu acelaşi titlu, cu care cutare „muieri" sînt de „pită făcătoare" (p. 414 = VII, 187: γυναικῶν σιτοποιέων).

3. Lat. *versus*, „vers", are la bază, cum ştim, pe *vertere*, propriu: „terram aratro vertere, arare", din acelaşi ciclu de metafore agrare, din care fac parte: *act (actus)*, *strofă* (στροφή, cf. βουστροφηδόν), *cultură* (*agricultura*, aplicată la spirit: „géorgique de l'âme"; cf. gluma lui August despre Vettius arînd mormîntul tatălui său: „hoc est vere *memoriam* patris *colere*", după Macrobius, *Saturnalia*, II, 4, 10, cum şi lat. *epistulam exarare* = 'scribere').

Reflexul său românesc popular e **viers,** însemnînd mai mult (dacă nu exclusiv) „melodie" şi atestînd, prin aceasta chiar, intima legătură, pînă la fuziune, la confuzie, între vers şi cîntec, între „libret" şi muzică, pe care o implică terminul *melodie* însuşi.

Cu acest înţeles, generalizat însă, de „glas, voce (cf. *bocet*), strigăt", el apare, în textul nostru, o singură dată: „[Egipteanul] ţine la marginea apei un edu viu şi-l bate; şi, auzind crocodilul, aleargă la *vers*" (p. 113 = II, 70: κατὰ τὴν φωνήν), — orice consideraţie de eufonie, de muzicalitate e, cum se vede, exclusă — pe cînd în sensul de „stih" (cf. *acrostih* şi *catastih*, pe lîngă *stihurț*, corespunzător sporadicului *verş*[40]), care, el însuşi, ne întîmpină în două rînduri (pp. 20, 401), designînd răspunsurile versificate ale „vrăjilor" (oracolelor), obvine de mai multe ori: *viersuri*, fie în aceeaşi accepţiune, de „sentinţe oraculare" (pp. 214, 318, 422), fie în aceea de „ditiramb" (p. 11) sau „epitaf", „viersuri la mormînt" (p. 424)[41].

O nuanţă aparte, în cadrul acestei din urmă însemnări („rînd, şir, serie, ordine"), are cuvîntul nostru în următorul pasagiu, în care vibrează ceva din timbrul sensului primordial: „Şi, fiind atuncia mai aproape de dînşii [sc. de Finichi], Ionii li-au mutat slovelor *versul* într-alt chip" (p. 294) = μετέβαλον καὶ τὸν ῥυθμὸν τῶν γραμμάτων (V, 58), μεταῤῥυθμίσαντες *(ibid.)*; cf. *a inversa, a interverti ordinea*.

4. Am urmărit aiurea[42] procesul semantic prin care **a lămuri** (un metal nobil, degajîndu-l de scoriile ce conţine: termin tehnic de metalurgie) a ajuns la însemnarea curentă.

Textul nostru oferă, însă, cîteva exemple prea expresive, pentru accepţiunea originară, ca să poată fi trecute cu vederea:

Iar, după acestea, [dărui] pre bozul de la Delfi ...: şi paturi de argint şi de aur şi păhară de aur şi haine poleite[43] şi aşă făcea un foc mare şi băgîndu-le toate acolo ...; iar, după ce părăsiea jărtva, vărsa aur fără samă şi făcea lespezi[44] de aur ... 117, şi, dintru acestea, iarăş din *aur lamură* 4, carile trăgea mult aur[45], iară celelalte era de aur mai prost, mai uşoare; făcut-au şi un leu de *aur lamură* (p. 21 = I, 50: λευκοῦ χρυσοῦ, χρυσοῦ ἀπέφθου). — Doi stălpi sînt acolo, unul de *aur lamură*, alt[ul] de izmarand (p. 108 = II, 44: χρυσοῦ ἀπέφθου). — Că Darie *lămuri aur* cît mai vărtos de bine ..., iar Ariand ... tăia iarăşi bani de *argint lămurit*, şi pînă

astăzi iaste curat argintul aceala (p. 262 = IV, 166: χρυσίον καθαρώτατον, ἀργύριον καθαρώτατον)[46].

Forma de conj. I *a lămura* e de asemenea atestată: „hierul ce *lămura* [căldărarul s. faurul]" (p. 28 = ἐξελαυνόμενον σίδηρον).

5. Că **gros** din locuţiunea: „a pune în (s. la) *gros*" = „a aresta" este identic cu *butuc* din locuţiunea sinonimă „a pune (băga) în *butuc*" şi că această accepţiune îşi are originea în expresia *butuc gros*, sînt lucruri ştiute[47].

E însă totdeauna interesant, să găseşti atestate documentar fazele intermediare ale unui proces semantic şi, din acest punct de vedere, e oportun să citäm următoarele două pasagii din „Herodot", care, avînd şi avantagiul confruntării cu originalul, nu lasă nici un rest de îndoială în această privinţă:

Iar el [Cleomen], şi mai nainte fiind trăsnit[48], atuncia îl apucă o boală de nebunie şi, pre cine tămpina din Laconi, îi lovia cu buzduganul ..., pînă undi[49] îl prinsără oamenii ... şi-l pusără **într-un gros** (p. 335 = VI, 75: ἔδησαν ἐν ξύλῳ). — [Ighisistrat], fiind în *butuc de her*[50], ş-au tăiat călcăile şi au scăpat (p. 482 = IX, 37: ἐδέδετο ἐν ξύλῳ σιδηροδέτῳ).

6. Păretar(riu), în înţelesul de „scoarţă, covor de *părete*" (cf. *lăviceriu* covor pentru *laviţă*), e un cuvînt popular binecunoscut; mai puţin cunoscut, dar tot atît de popular, e *păretar*, „o scîndură de-a lungul păreţilor, pusă pe lîngă laviţă, spre a nu se atinge de părete cel care şede" (Frîncu-Candrea, *Moţii*, p. 104), *păletar(e)*, „nişte scînduri lungi, fixate de părete şi împodobite de cele mai multe ori cu ornamente în culori" (Păcală, *Răşinari*, p. 415). Popular e, de asemenea, numele de plantă *parachernită*, sinonim cu „grîul-potîrnichii, grîul-potîrnichilor" (Panţu, p. 205), a cărui derivare din lat. *parietarius* (cf. *urechelniţă* din *auricularia*) se evidenţiază, atît prin locul unde creşte buruiana („pe lîngă ziduri, prin ruine", spune d. Panţu), cît şi prin numele ei ştiinţific *(Parietaria officinalis)* şi francez *pariétaire, perce-muraille, casse-pierre*[51].

Supt forma viciată *peritari* (cf. *perete*), textul nostru cunoaşte însă pe *păretariu* în accepţiunea cărturărească de „hartă murală", gravată pe o placă de metal:

Şi aşa au început [Aristagor, tiranul Milităului] a grăi cătră Cleomen ..., avînd un *peritari* de aramă, întru carile era scris tot pămîntul, şi toată Maria, şi toate apile ... Şi, ce zicia, tot arăta întru *tabla cè de aramă*, ce au fost adus-o cu sine (p. 291 = V, 49: χάλκεον πίνακα)[52].

7. Strajnie se întîlneşte o dată în traducerea noastră: „*strajnicii* casăi" (p. 240), în loc de *străjar*, care-l majorează de altfel (pp. 335, 361, 511), apărînd chiar ca traducere a n. propriu *Phylax* (p. 449)[53], sau de *paznic* (pp. 24, 152), prin analogia căruia se va fi format (cf. şi *pîndar*).

L-am pomenit aici, ca un exemplu de formaţiune hibridă, neviabilă, destinată să dispară, în concurenţă cu altele, care nu aveau, ca ea, pe deasupra, neajunsul omonimiei cu un cuvînt atît de răspîndit ca *strașnic* (pronunţat adesea: „strajnic")[54], dar şi ca o dovadă mai mult de „copia verborum", de bogăţia tezaurului lexic[al] al bătrînului traducător[55].

8. Har înseamnă astăzi, întrucît se întrebuinţează (mai mult în expresii bisericeşti, ca: *harul lui Dumnezeu, har Domnului!*), „milă, îndurare; dar; graţie; mulţămire". Cea mai pregnantă traducere latină a etimonului grec (χάρις) este, desigur, *gratia*, cu îndoitul său înţeles de „milă, favoare" (*harul lui Dumnezeu* = 'graţia divină') şi „mulţămire, recunoştinţă" (*har Domnului* = *Deo gratias*, sc. *agere*, gr. εἰς τὴν χάριν τῷ θεῷ, χάριν ἄγειν, fr. *rendre grâces*)[56]: noţiunile se acopăr în totul[57].

Dar, ca şi *graţie* şi, mai ales, pl. *graţii*, *har* avea în graiul arhaic şi înţelesul de „farmec; plăcere": pe acesta-l aflăm în expresia *făr-de har*, corespunzînd gr. ἀχάριτα (I, 207), din textul nostru: „măcar că mie *făr- de har* [= neplăcute, dizgraţioase, dar nu ingrate!] îmi fură, iară şi învăţături îmi fură" (p. 85).

Cu sensul de „a fi recunoscător, a păstra recunoştinţă", întocmai ca fr. *en savoir gré*, „être satisfait de"[58], apare însă în acelaşi text locuţia *a şti har*: „*să şti har* lui Dumnezeu, pentru că nu intră în gîndul[59] arapilor" (p. 155), „*să ştii har*, scăpînd nepătimit" (p. 497). Ea nu e decît un decalc[60] după greceşte: θεοῖσι εἰδέναι χάριν, οἵ οὐκ ἐπὶ νόον etc. (III, 21), χάριντε ἴσθε ἐὼν... ἀπαθής (IX, 79)[61].

9. Rom. **căsătoresc** (din **căsător*, de la un **căsa*, „caser", cu baza *casă*, analog lui *călător*, de la un **căla*, cu baza *cale*[62]) oferă o excelentă traducere pentru gr. συνοικέω (baza: οἰκία, „casă"). Dar cuvîntul grec nu implică, neapărat, relaţiunile matrimoniale, conjugale, legiuite, pe care le presupune *căsătoresc* (cf. vgr. γαμέω, ajuns şi el, de altfel, la sensul obscen al ngr. γαμῶ): accepţiunea de „a se *culca* cu muieri" (pp. 507, 511)[63] îi convine tot atît de bine, chiar dacă, întîmplător, cedează locul lui μίσγειν (IX, 116).

Ar fi fost, desigur, un mijloc de a remedia acest inconvenient: rezervînd pe *căsătoresc* numai pentru sensul decent şi căutînd, pentru celălalt, alt termin. Traducătorul nostru a preferat, însă, altă cale: evitînd aproape cu totul pe *căsătoresc* (care apare o singură dată, la p. 507: „*căsători* pre fiiul său, Darie, cu fata aceia"), ca şi pe subordonatele-i corelative, *însor (ibid.)* şi *mărit* („vremea de măritat", p. 331)[64], el pune în loc, pretutindeni, pe *a lăcui cu*, indiferent de calitatea legală sau morală a relaţiunii:

Şi, de *va lăcui* om robu[65] cu femeia orăşană, zic că sînt ficiorii bărbaţi[66]; iar, de va fi orăşan, măcar cel mai de frunte, şi *va lăcui* cu streină şi cu poslanică, atunce aceia ficiori nici de o cinste nu sînt (p. 72 = I, 173: καὶ ἢ μέν γε γυνὴ ἀστὴ δούλῳ συνοικήσῃ ..., ἢ δὲ ἀνὴρ ἀστὸς ... γυναῖκα ξείνην ἢ παλλακὴν ἔχῃ...). — Şi arată şi fetile lor, cînd vor *să lăcuiască* cu împăratul ... şi, carei [= căreia] îi va plăcia împăratului, aciliia el îi strică fetiia (p. 262 = συνοικέειν). — Atosa fiind mai nainte[67] *lăcuită* cu Camvis, frati-său, şi, mai apoi, cu vrăjitorul (p. 183 = III, 88: προσυνοικήσασαν)[68].

Expresia aminteşte — semantic — pe lat. *collocare* (in matrimonium)[69].

10. Stadiul intermediar, de tranziţie, în care sensul etimologic de „apăsare" al rom. **îmi pasă**, propriu: „îmi apasă (pe suflet)", ca şi fr. *cela*

me pèse (cf. *poids* = *pensum*, confundat cu *pondus* şi, de altfel, însuşi *penser* = *pensare*, lit. : ,,a cumpăni''[70], apare evident ; ni s-a păstrat în pasagiul, unde traducătorul nostru spune că ,,le *păsa greu* megarenilor'' (p. 476 = IX, 21) ; cf. vr. *împăsonia* (?), ,,a apăsa'' (*Ps. Sch.*, ed. Candrea, II, 410), apoi *păs*, ,,năcaz, supărare, bănat, bai, doleanţă'' (în cîntecul popular : ,,în floarea ilicului, unde-i *păs* voinicului''), de fapt : ,,greutatea ce te apasă, ce ai pe suflet, ceva ce-ţi cade greu ''(cf. p. 463 : ,,le cădia *greaţă*'' = 'le venea *greu*', alb. *peša*, ,,Gewicht, Gewichtstein, Stein'', rom. *a ţi se lua o piatră de pe inimă*), ,,ceva apăsător'', deci şi ,,cu greutate, grav, ponderos, important'' (cf. germ. *wichtig* — *Gewicht*), faţă de care nu poţi rămînea indiferent, ,,nepăsător'', de care ,,îţi pasă'', ca de un lucru ce merită să te preocupe, să-ţi dea de gîndit (cf. *penser*.)

11. Şi sensul primordial al lui *patior* (cf. *sitis* s. *sitim patiens*), atît de diluat în actualul *păţesc*[71], *pat*, se străvede limpede într-un ,,multe cetăţi *păţiia rău* de săti'' (p. 121) = 'sufereau, pătimeau[72], răbdau de sete' (cf. *Pate-rău*, ca poreclă şi n. de fam.), precum acela al lat. *(ad)augeo* transpare mai viu în pasagii ca acesta : ,,cînd *adaoge*[73] Nilul'' (p. 118) = 'cînd creşte, sporeşte' (cf. *se adauge*[74]).

12. Pentru înţelegerea expresiei **a rupe preţul**, despre care s-a discutat destul, în legătură cu *în ruptul capului*[75], instructivă e locuţiunea paralelă *a rupe sfat* din ,,Herodot'' :

Unii den hatamani nici aşteptî *să se rupă sfatul* (p. 441 = VIII, 56 : ἔνιοι τῶν στρατηγῶν οὐδὲ κυρωθῆναι ἐμενον τὸ προκείμενον πρῆγμα). — Şi aşa *rupse* Evriviadis *sfatul*, cum acolo să rămîie să se bată cu varvarii (p. 443 = VIII, 63 : ταύτην δὲ αἱρέεται τὴν γνώμην). — Negrăindu-se *sfaturile* unul împotriva altuia, nu poate omul să aliagă[76], carile iaste cel mai bun ; ci, numai carile se grăiaşte, acela *să şi rupe* (p. 361 = VII, 10 : γνωμέων... αἱρεόμενον).

E vorba, deci, de ,,deciderea'' (cuvîntul înseamnă el însuşi ,,tăiere'', ,,Entscheidung''), de ,,tranşarea'' (fr. *trancher* înseamnă acelaşi lucru[77]), de ,,alegerea'' într-un fel (cf. ,,trăind războiul *neales*'', i. e. indecis, al cronicarului) între diferitele păreri (,,sfaturi'') contradictorii, ce s-au exprimat într-o discuţie — şi ,,negoţarea'', ,,tîrguiala'', la capătul căreia ,,se rupe preţul'', ce e alta decît o astfel de discuţie contradictorie, între vînzători şi cumpărători, relativ la quantumul acestuia ? Unul cere un preţ, cellalt oferă altul, pînă ce, în sfîrşit, ,,se rupe preţul'', întocmai precum ,,se rupe sfatul'', căzîndu-se la învoială[78].

Aceeaşi bază semantică are vechea expresie juridică *a rupe legea* s. *judecata*, ,,a decide, a pronunţa hotărîrea, într-un proces'' : ca rezultat al ,,dezbaterilor'' şi ,,deliberării'' judecătorilor[79].

[Adde, DR, III, 1096 :] Pentru *ruptul preţului*, şi vgr. οὔμβολον, ,,la pièce de monnaie coupée en deux, suivant un usage athénien, pour consacrer la conclusion d'un marché'', despre care v. Egger, *Mém. d'hist. anc. et de philol.*, p. 106.

13. Evoluţia semantică de la lat. *superare*, „a întrece, a covîrşi, a învinge", la rom. **supărare** nu are nimic nefiresc sau obscur : ce e mai natural, decît, ca unul, care a fost *superatus*, să fie ... *supărat?*

Ciudat ar fi contrariul (cf. şi lat. *triumphare*, ca etimon ipotetic al fr. *tromper*).

Faptul că s-au găsit lexicografi, cari să se îndoiască de această filiaţie şi să-i prefere derivarea din lat. *subirare*[80], arată, totuşi, că un argument mai mult în sprijinul lui *supărare* nu e de prisos.

Adversarii acestuia să binevoiască, deci, a medita următoarele citate din „Irodot" :

Cercà pretutindirile, pănă *li s-au supărat* (p. 27 = I, 68). — *Supărăndu-li-se* de atăta oaste[81], au rămas la apa Fasului (p. 119 = II, 103 : ἀχθεστέντες). — Şi făcură acesta lucru, pănă undi [= pînă cînd] corinthenilor *li s-au supărat* şi s-au dus de acolo (p. 166 = III, 48). — Miltiad îndată primi, pentru că *i să supărasă* şi lui pentru tirania lui Pisistrat şi vra şi el să se lipsască[82] de acolo (p. 323 = VI, 35). — Şi Mardonie încă *i să supărasă* cu şideria (p. 483 = IX, 41)[83]. — *Li s-au supărat* athineilor lipsind de acasă[84] atăta vremi (p. 511 = IX, 117 : ἤσχαλλον οἱ Ἀθηναῖοι).

Înţelesul comun este acela de „a i se lepăda, a i se face silă, a-i fi acru sufletul, a-i fi lehamete cuiva de ceva", de un lucru, de care „are pînă peste cap" (cf. fr. *en avoir par-dessus la tête* şi lat. *super caput*, despre care v. „Dacoromania", II, p. 642), ideea de „a fi în imposibilitate de a mai suporta, răbda, rezista", adecă, în ultima analiză, aceeaşi idee fundamentală de „covîrşire", de „suprasaturaţie" (cf. germ. *Überdruss*), cu timbrul afectiv de plictiseală şi tristeţe, de „scîrbă" în ambele înţelesuri („silă, dezgust" şi „mîhnire, supărare") ce comportă, se desface clară.

Un echivalent desăvîrşit, atît ca formă cît şi ca fond, al lui *a i se supăra (cuiva de ceva)* ar fi, de altfel, *a i se urî*, care se poate substitui fără inconvenient în fiecare din exemplele citate[85].

14. Legătura dintre **obraznic** şi *obraz* a fost contestată, în timpul din urmă, de d. G. Pascu[86], în favoarea unui etimon bulgăresc : *omraznik*, „personne dégoûtante".

S-a trecut, în acest chip, peste o serie de consideraţiuni semantice, pe care e bine să le amintim.

Un prim fapt este că această legătură nu e ceva specific limbii noastre : lat. *os* = 'impudentia' (Cicero, *Pro Roscio*, XXX, 87) sau *bucca* (Petronius, *Satiricon*, 43 : „durae buccae") nu se referă strict, exclusiv, la „gură", ci, în genere, la „figură", la „mutră" (cf. *gros de obraz*), exact ca şi *frons*, pe care Cicero îl întrebuinţează aiurea *(in Pisonem)* în acelaşi sens peiorativ (cf. germ. *freche Stirn*, fr. *effronté*) ; — engl. *cheeky*, „neruşinat", derivă din engl. *cheek*, „obraz" ; — polonul *obraza*, *obraziciel*, „offenseur" (cf. *a da în obraz*), are aceeaşi filiaţie.

În al doilea rînd, contradicţia : *neobrăzat*, *fără obraz* = *obraznic*, care *are obraz*, sau *a obrăznici pe cineva* = a-l face [i. e. a-i zice] „obraznic",

dar şi: *a-i da obraz* (sau *nas*), a-l face [efectiv!] *obraznic* etc., e numai aparentă.

Ea rezultă, în realitate, din confuzia între două accepţiuni (morale) diferite ale cuvîntului *obraz*: *obraz* = *pudoare*, al omului capabil să „roşească" (de unde şi *ruşine*[87] *obrazului* s. *la obraz*), şi *obraz* = *impudenţă*, al individului „neruşinat", care „nu roşeşte niciodată". — A *fi neobrăzat*, adecă lipsit de „obrazul care roşeşte", lipsit de „ruşine", nu numai că nu exclude, ci, dimpotrivă, implică pe *a fi obraznic*, adecă a poseda prin excelenţă (e sensul suf.-*nic*[88]) cellalt soi de *obraz* = 'lipsa de rezervă, de pudoare, îndrăzneala', „toupet"[89]: *a nu avea obraz* = 'a nu se încumeta, a nu cuteza', se întîlneşte, astfel, şi-n textul nostru (p. 419), designînd atitudinea unora, cari, neavînd curajul de a primi lupta, de *a înfrunta* (cf. fr. *affronter* şi *avoir le front*[90]) pe adversar, de „a se lovi de faţă" cu el (Ureche, ed. Giurescu, p. 249), „didia dosul la faţă" (text, p. 296[91]).

15. „Să-ţi fugi caprile departe de la Evviia" (p. 434 = VIII, 20[92]) cuprinde — cu toată amfibologia: „să fugi cu caprele" — un exemplu curios de întrebuinţare a lui *fugi* ca tranzitiv, în loc de *a fugări* (aici: *mîna*), *a pune pe fugă* (cf. dial. *păfugà*), *a goni* (rar: *pogoni*, cf. *izgoni*, *prigoni*), *a lua pe (la) goană*, *a alunga*, *a alerga*.

L-am înşirat anume şi pe acesta din urmă, deşi nu se întrebuinţează ca tranzitiv decît excepţional („pe cîmp ochii-şi alergă", d. ex.), fiindcă apropierea de *alunga* (care, ca şi *goni*, are şi sensul secundar de „a se împreuna", la vite) scoate în relief baza-i etimologică: *larg*, din care *alerg* (cf. p. 423: „eşiră la un loc mai *larg*", „eşiia pre *la larg*", „eşiră *la larg*", şi alb. *larg*, „weit, entfernt", de unde *largoj*, „entfernen"), întocmai ca *alung*, din *lung*[93] (cf. fr. *éloigner*, din *loin* = lat. *longe*).

16. Vărhovnic(i) traduce exact (pp. 28, 228, 499) pe προεστάναι (προεστός) şi πρῶτος din original, are, adecă, înţelesul etimologic al derivatului din *verh*, *vrăh*, „vîrf", ce este: „cei din *vîrf*" = 'cei mai înalţi, cei mai de sus, supremii'; cf. lat. *summitas*, fr. *sommité*, cum şi, la Dosoftei: *vîrvar* = 'acrostih'. Îl are şi-n al doilea caz, în care e vorba de „*vărhovnicii* vrăjitorilor" = τοῖς πρώτοισι τῶν μαντίων (IV, 68), fiindcă, şi-n acest caz, e vorba de „protia, primatul, întîietatea, supremaţia" acestor κορυφαῖοι, în acelaşi sens, în care corifeii apostolilor, Petru şi Pavel, sînt *verhovnici* (v. textele religioase[94]), adecă, în echivalent profan: „căpetenii", „şefi" sau *fruntaşi* (cf. la Ureche, ed. Giurescu, p. 22: „ispravnic pre o *frunte*[95] de oameni de ţară" şi cunoscutul *celnic*, cu dubletul sîrb. *ceonic*[96], faţă de care se găseşte în acelaşi raport ca *Belgrad* cu *Beograd*).

Dar „vrăjitor", de care pomenirăm mai sus, are, în vechea românească, un sinonim, care e în acelaşi timp, un omonim al lui *vîrhovnic* al nostru: pe *vîlhovnic* (cf. *vîlhă*, *vîlvă* şi *vîlvoiu*).

Originalul acestui *vîlhovnic*, „ce să tîlcuiaşte din limba sloveniască: vrăjitoriu" (Cantemir, *Hronicul*, 136), e, vădit, vsl. **влъховникъ**, 'μάγος, *magus*' (Miklosich), care se întîlneşte şi-n forma-i simplă **влъхвъ**,

'μάντις, *vates*, μάγος' *(ibid.)* în reflexul coresian *vîlsvi, vîlsfi*, „magii, craii de la Răsărit" (v. *Carte cu învățătură*, ed. Pușcariu-Procopovici, p. 500).

Într-un „Laslău, craiul unguresc, carele-i zic că au fost *vîlhovnic*" din Ureche (ed. Giurescu, p. 9[97]), unde o variantă glosează: „filozof" *(ibid.)*, ca și-n cutare loc din Dosoftei (*Viața sfinților*, 40, 6, 7), în care e vorba de un „filozofu și *vlăhovnicu* de ispravă", dar, mai ales, în pasagiul din același scriitor (40, 6, 16), în care e chestiunea de „cărțăle ceale de *vlăhovnicie* și de farmece", înțelesul de „vrăjitor, mag, astrolog" (cf. *amăgitor*[98]) e atît de răspicat, încît ne miră că s-a putut pune în fruntea acestor din urmă două exemple lemma: „*vălhovnicŭ* = Vorsteher, Oberst" (v. „Anuarul" Weigand, V, p. 140). „Mai marele vîlhovnicilor" *(ibid.)* e de fapt = *vîrhovnicul vîlhovnicilor*, întocmai precum „vărhovnicii vrăjitorilor", citat mai sus = *vărhovnicii vîlhovnicilor*: cele două cuvinte se pot întîlni, astfel, fără tautologie![99]

Pentru a preveni pe viitor asemenea confuzii, pot sluji rîndurile acestea.

17. „Procajen, adică stricat" (p. 58), implică o ușoară confuzie cu *pricaz, pricăjesc*, „vatăm, stric" (v. Miklosich, *Et. Wb.*, supt *kazi-*), care se întîmpină, de fapt, ceva mai încolo (p. 69): „li să făcè toate [animalele] *pricăjite*" (ἐγίνετο διάστροφα καὶ ἔμπηρα καὶ ἀπόπληκτα); cf. *năcaz, năcăjesc*[100].

Cuvîntul traduce exact pe ὃς... λέπρην ἢ λεύκην ἔχῃ din original (I, 138) și, ca atare, corespunde în totul vsl. *prokaza*, „lepra", *prokazivъ*, „leprae" (Miklosich, *l.c.*).

18. „Zicînd copilul acestia, începu Astieag a-l cunoaște: și fața și chipul îl **răducè,** și răspunsul mai voinic..., toate să apropiè" (p. 49 = I, 116: ... καὶ ὅτε χαρακτὴρ τοῦ προσώπου προσφέρεσθαι ἐδόκεε ἐς ἑωυτόν). — „Chimon ... putînd să hălăduiască la Asiia, n-au vrut, pentru ca să nu se pară că de frică face acesta lucru, și *să să răducă* la împăratul..." (p. 393 = VII, 107: ... μὴ δειλίῃ δόξειε περιεῖναι βασιλέϊ...).

Etimonul e evident: lat. *reducere*; iar sensul de „a semăna, a se asemăna cu cineva" se confirmă, nu numai prin cutare pasagiu din Cantemir (*Hronicul*, p. 885): „căci și la față foarte ș-au fost *răducînd* cu dînsul", ci și prin accepțiunea actuală, de „ressembler [vaguement] à qqn.", a lui *aduc* (v. *Dicț. Acad., s. v.* și cf. *aduc aminte*, fr. *rappeler*). — De altfel, însuși sensul unei expresii ca: „lucrul *se reduce* la aceeași" (cf. fr. *cela revient au même*), arată legătura semantică: „se reduce", fiindcă „aduce" (nu diferă esențial[101]).

19. Etimologia populară e reprezintată, în textul de care ne ocupăm, prin cîteva specimene destul de remarcabile.

Lați = 'laqueus'[102], apare o singură dată cu adevărata-i fizionomie: *lațuri* (p. 127); altfel se confundă, cînd cu *leați* (pp. 152, 387), cînd cu *lanț* (p. 226: „*lanți*"). — *Platanul* (πλατάνιστος, πλάτανος, *platanus*), cînd nu e „finic" (φοῖνιξ, *palmus*), e curat *paltin* (p. 370 = VII, 27)[103].

Cel mai picant exemplu se găsește însă la p. 22, unde „la *barbarezi*", numele arhaic al *berberilor* Africei de Nord, pe care traducătorul găsise

cu cale să-l adauge după „la Libiea" (ἐν Λιβύῃ[104]) din original, a devenit, cu ajutorul copiştilor etimologizanţi: „la *bavareji*"!

Cazul n-ar putea fi explicat, firește, ca o „localizare" contemporană, în genul lui *franţoji* pentru *celţi* sau *tătari* pentru *sciţi* din originalul grec, şi, de altfel, el nu e fără pereche: „alb. *barbarés, zi* 'Barbareske'... Die von Hahn angegebene Bedeutung von 'Deutscher', 'Deutschland' beruht auf einem Irrtum, vielleicht einer Verwechslung mit *bavarés* 'Baier'" (G. Meyer, *Alb. Wörterb., s. v.*)

20. O deosebită importanţă prezintă următorul pasagiu (p. 216), pe care-l reproducem, cu textul original corespunzător (IV, 20) în faţă:

„Iară, decinde de apa Gherului, sănt tătarăi ce le zicu împăraţi şi sînt tătarăi cei buni şi mulţi, cei ce socotesc pre ceialanţi că le sănt lor robi; şi aceştiia lăcuesc di spre răsărit, spre *troianul* ce au făcut robii tătărăşti, care s-au bătut cu tatarăi. Iară di spre Amiazăzi, spre Tavrica, spre Răsărit, iaste *oraşul Măiacului* şi *scala*, căriia îi zic elineşte Crimni, ce să înţelege 'răpi' (acum îi zicu Crăm)".

„Πέρην δὲ τοῦ Γέρρου ταῦτα δὲ τὰ καλεύμενα βασιλήϊά ἐστι καὶ Σκύθαι οἱ ἄριστοί τε καὶ πλεῖστοι καὶ τοὺς ἄλλους νομίζοντες Σκύθας δούλους σφετέρους εἶναι κατήκουσι δὲ οὗτοι τὸ μὲν πρὸς μεσαμβρίην ἐς τὴν Ταυρικήν, τὸ δὲ πρὸς ἠῶ ἐπί τε τάφρον τὴν δὴ οἱ ἐκ τῶν τυφλῶν γενόμενοι ὤρυξαν, καὶ ἐπὶ τῆς λίμνης τῆς Μαιήτιδος τὸ ἐμπόριον τὸ καλέεται Κρημνοί".

Tălmăcirea, deşi redă destul de exact sensul originalului, lasă, totuşi, de dorit pe alocurea. Astfel, fără a socoti substituirea ţării prin locuitori sau redarea superlativelor prin pozitive, alineatul cu delimitarea e confuz tradus, iar restul-greşit (λίμνης Μαιήτιδος τὸ ἐμπόριον = 'scala Mării de Azov', a „iazărului Măiacului", cum se zice, de fapt, ceva mai la vale: ori „oraşul" e o lectură greşită, în loc de „iazărul"?), prescurtat („robii tătăreşti" = 'odraslele, fiii celor orbi s. orbiţi': οἱ ἐκ τῶν τυφλῶν γενόμενοι, — lucru demn de reţinut!), sau amplificat (tot ce urmează după „Crimni"). Dar nu aceasta ne interesează, ci *troianul* de care e vorba.

Înainte de a veni însă la el, să observăm, în treacăt, că derivatul *măiacan* (p. V, cf. însă, p. 246: „măiaceni", deci sing. *măiacean*), echivalent cu *crîmlean*, ar putea fi prototipul n. de fam. *Măican* (cf. însă *Băican*) şi că rus. *majakъ*, „Leuchtthurm" (Miklosich, *Et. Wb.*, p. 180), e, probabil, însuşi numele *Măiacului*, întocmai precum *far* e numele celebrei insule egiptene *(Pharos)*[105].

Aceasta ne aduce, însă, logic, la *troian*. Sensul de aici e, evident, acela de „şanţ (cu val)", „tranşee" (τάφρος, fossa) şi, arheologic, „troianul" scitic intră în categoria acelor întărituri militare, strategice, datînd din epoce diferite (v. acum în urmă Carl Schuchardt, *Die sogenannten Trajanswälle in der Dobrudscha*, în „Abhandlungen d. Berl. Akad." din 1918[106]),

dar atribuite delaolaltă marelui împărat, care şi-a legat numele de tot ce e monumental prin părţile răsăritului nostru, — fapt care i-a şi atras porecla de *herba parietina*, de care pomenim mai jos (v. n. 51 şi J. Geffcken, *Römische Kaiser im Volksmunde der Provinz*, în „Nachrichten d. Göttinger Gesellschaft", phil.-hist. Kl., 1901, p. 182 sqq., iar acum în urmă: R. Paribeni, *Optimus Princeps*, 4 vol.). — În adevăr, că *troian* e numele lui *Traianus*, nu se mai îndoieşte nimeni (cf. şi Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, ed. Acad. Rom., p. 23: „fossa Traiani Imperatoris"). Forma *Troianus* chiar e atestată, de altfel, şi-n CIL 14433, unde v. Premerstein („Klio", XII [1912], p. 148[107]) citeşte: „Trop(aeum) [T]roi(ani)", poate în legătură cu *Troia*, ca în cazul coloniilor „troiane" din Germania[108]. Firește, însă, că forma rom. *troian* n-are a face cu cea citată, ci este aspectul slav al numelui, aşa cum se întîlneşte în toponimia [...] transdanubiană: [...] *Trojanov* s. *Trojanski pŭtŭ* (turc. *Traian iol*), la bulgari, cari numesc ruinele de lîngă Hissar: *Trojanov grad* (*Djenvizler*, la turci, în legătură cu genovezii), iar defileul de la sud de Iştiman: *Trojanova vrata* (v. Leger, *La Mythologie slave*, p. 124 sqq. şi capitolul respectiv din Jireček, *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe*, p. 6, unde se vorbeşte şi de oraşele *Traianopolis*, *Ulpiana*, *Ulpia Raetiaria*, *Ulpia Oescus* şi *Plotinopolis*: după Plotina, împărăteasa; cf. şi *Gesch. d. Bulgaren*, de acelaşi, p. 74)[109].

Această formă a dat, firește, material etimologiei populare: prin apropiere de sîrb. *troje*, „trei", *Troian* (la ruşi, un zeu păgîn, ca *Hîrs*, *Veles* şi *Perun*) a devenit, la sîrbi, un monstru tricefal (cf. *troglav*), iar prin apropiere de τράγος, „ţap", Τραϊανός (Τραγιαννός; cf. şi n. de fam. ngr. Τραγιάννης = Τραγοιάννης, ca Σκυλογιάννης etc.) a putut dobîndi urechi de ţap: ὠτία δὲ Τραϊανὸν λέγουσιν ἔχειν τράγου (v. Tzetzes, *Chiliades*, apud Leger, *o. c.*, p. 131): acelaşi resort de etimologie populară (cu celt. *marc* = 'cal') a făcut ca un alt emul al lui Midas, *Marc*, soţul Isoldei, din „Tristan et Iseut", să fie înfăţişat ca ascunzînd supt plete „des oreilles de cheval" (v. G. Paris, *Poèmes et légendes du moyen âge*, p. 132). — Ca o etimologie populară rom. cu *rouă* (prin **Roian* = *Troian*) vrea să explice Hasdeu (*Etym. Magnum*, III, art. *Bănat*, col. 3 147) pe *Domnul-de-Rouă*, de fapt ipostazul românesc al ngr. Ἀνήλιος, pentru care, ca şi pentru Κύρα Ῥήνη[110], iubita eroului şi doamna comorilor, v. în special Politis, Μελέται περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς γλώσσης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, I, 183, 233 şi II, 1028[111].

Dar să revenim la *troian*.

Adevărata descendentă a drumului lui Traian, *via Traiana* (coborînd, de la Porolissum-Moigrad în jos, pe valea Oltului), e *Calea Troianului*, nume oltean existent pînă azi (v. Şăineanu, *Semasiologie*, p. 254; P. Cancel, *Despre „rumân" şi despre unele probleme lexicale vechi slavo-române*, p. 80 sqq.). Ca „strada lastricata da Traiano imperator", ea figurează şi-n harta lui Del Chiaro (v. noua ediţie a „Istoriei" acestuia, de N. Iorga): e aceeaşi cu „cardarmaua" cîntecului popular, *caldarîmul* (cf. *taş-iolu* din

Dobrogea), despre care vorbeam altă dată („Dacoromania", II, 653 [170][112]). — *Troian* se zice, însă, şi azi, în Bănat, o „uliţă", „stradă" (comunicat de d. C. Daicoviciu): *troian* = 'via strata', e, de altfel, atestat în *Anonimul bănăţean* (ed. Creţu, p. 375). Chiar „urma lăsată pe teren de nămeţii de zăpadă", *troiene* ei înşişi, ca „valla nivea" ce sînt (cf. *a troieni*), se cheamă *troian* („Rev. pădurilor", XXXV [1923], p. 20), cum şi „o cusătură şerpuită de linicuri *(sic)* împrejurul căreia se fac florile" (Codin, *O seamă de cuvinte din Muscel*, p. 74), „anumite ornamentaţii, cusute pe pînză" (acelaşi, *Îngerul românului*, p. 339).

Sensul strict militar (fiindcă, de altfel, şi drumul era o „Heerstrasse", iar accepţiunile citate mai sus se explică, toate, din „valuri") îl are însă *troian* în locul citat din textul nostru, cum şi-n atîtea altele din vechii noştri scriitori, unde el desemnează apriat un *vallum*, o *fossa*: „De acest vestit împărat [Traian] e şi *şanţul săpat, troianul*", spune, d. ex., M. Costin *(Letop.*[2], I, 21*)*. Indiferent de originea lor (v. studiul d-lui C. Brătescu: *Valuri, hotare şi tranşee* ..., în „Rev. istorică", IV [1918], p. 117 sqq., unde se relevă şi sinonimul cronicăresc *„hindichiul* lui Traian"[113]), *troianele* acestea sînt atribuite însă lui Traian, precum la el sînt raportate, ca la „împăratul" *per excellentiam*, atîtea alte ruine sau accidente topografice, care nu aveau a face nimic cu el. Astfel, nu numai Podul de la Severin, ci şi cel de la Isaccea, lîngă care e „Movila lui Traian", se cheamă *Podul lui Traian* (v. Boucher de Perthes, *Voyage à Constantinople*, II[114]); *Vadul-lui-Traian*, în Cerna, se menţionează, ca din timpul lui Iorgovan (Codin, *Legende, tradiţii şi amintiri istorice*, p. 21), împreună cu *Brazda-lui-Traian*, zisă şi: „Brazda-lui-Iorgovan" sau „Brazda-lui-Novac" (*ibidem*, p. 14 sqq.[115]); *Pratul-lui-Traian* se cheamă o cîmpie de lîngă Turda (v. Şăineanu, *Semasiologia*, p. 178), iar *Cîmpul-Traianului* s. *Cîmpul-lui-Traian*[116] se cheamă, lîngă Zlatna, locul unde „Traian, după ce a învins pe Decebal, s-a ospătat cu căpitanii săi" (Frîncu-Candrea, *Moţii*, p. 36). Nici *Masa-lui-Traian* nu lipseşte, lîngă care, spune un ţăran din Vîlcea (în rev. „Ion Creangă", VI [1913], p. 106), s-a găsit o căldăruşă de bani[117].

Dar nu numai drumurile de pe pămînt sînt *troiene*, ci şi cele de pe cer: „Calea lactee" s. „Calea laptelui", care, pentru apuseni, poate fi *chemin de Saint-Jacques, camino di Sant Jago, Jakobsstrasse*, pentru noi, românii, e *Calea lui Troian* s. *Traian* (v. Pamfile, *Cerul şi podoabele lui după credinţele pop. rom.*, p. 188), *Troian* sau *Troianul cerului* (I. Otescu, *Credinţele ţăranului român despre cer şi stele*, în „An. Acad. Rom.", XXIX [1906—7], p. 471 sqq). — Numele are un echivalent în it.-pop. *la strada di Roma*, „nell' astronomia contadinesca, la via lattea" (D. Comparetti şi A. D'Ancona, *Canti e racconti del popolo italiano*, IV, p. 225) şi-n nsl. *rimska cêsta*, lit.: „Römerstrasse" (Miklosich, *Et. Wb.*, p. 279, supt *rimŭ*), iar legenda poporului român despre Carul-Mare şi Mic, cu care „Traian a cărat la Roma din *robii* daci" (Pamfile, *o. c.*, p. 165), lămureşte îndeajuns, nu numai numele citate, ci şi denumirea sinonimă de *calea* s. *drumul robilor*.

O altă denumire e, însă, aceea de *drumul orbilor*.

Ea merită o deosebită atenţie, fiindcă a o expedia ca pe o simplă etimologie populară din *drumul robilor*, cum se face de obicei, ni se pare o greşeală: *calea rătăcită* şi *drumul şchiopilor*, care s-ar putea invoca în sprijinul acestui mod de a vedea, sînt evidente creaţiuni secundare, posterioare[118].

Adevărata explicaţie ni-o dă, socotim, pasagiul din Herodot, pe care l-am reprodus la început.

„*Robii* tătăreşti" din versiunea română apar, anume, în textul grecesc, ca „fii ai *orbilor*" (οἱ ἐκ τῶν τυφλῶν γενόμενοι), deoarece, după Herodot (IV, 2), „Sciţii *orbesc* pe toţi *robii* lor" (τοὺς δὲ δούλους οἱ Σκύθαι πάντες τυφλοῦσι — motivarea, naivă, e indiferentă: reţinem faptul!), iar la săpatul *troienelor*, aceşti robi orbi erau întrebuinţaţi: nu este această explicare istorică, reală, preferabilă celei prin etimologie populară?

Adăugim că denumirea de *Calea Ţiganului* sau *Paiele Ţiganului* se explică, la rîndul său, prin faptul istoric al robiei ţiganilor, care a dus la sinonimia, notorie, dintre *ţigan* şi *rob*.

[Adde, *ibid.*] În fine: *Calea-Robilor* s-ar putea raporta însă şi la robii tătăreşti (v. Şăineanu, *l. c.*), iar varianta, la orbii pelerini spre Sf.-Ioan de la Suceava (cf. dictonul despre „orbii" cari „nemeresc Suceava"!), — pendant oriental la pelerinagiul la mormîntul Sf.-Iacob din Compostela.

„Dacoromania", III, 1922—1923, p. 406—440.

NOTE

* Preferăm acest termen, întrebuinţat şi de M. Bréal (*Essai de sémantique*, ed. a II-a, Paris, 1899), acelui de *sematologie* (Körting, *Encyklopädie der rom. Philologie*, II, 151) şi chiar aceluia, cu mult mai răspîndit, de *semasiologie* (aşa şi Şăineanu, *Încercare asupra semasiologiei limbii române*, Bucureşti, 1887). Baza e, doar, aceeaşi la toate (vgr. σῆμα = 'semn', cf. vr. *parasimă* = ngr. παράσημα, „însemne"), iar, dacă celelalte două formaţiuni, pe lîngă unele inconveniente (ngr. σηματολογία = 'heraldică!'), au avantajul analogiei cu *etimologie*, *morfologie*, ba chiar *semiologie* (termen împrumutat din medicină, — ca şi „pathologie" şi „thérapeutique" ale lui Gilliéron: despre „pathologie du langage" scrisese, de altfel, şi Littré! — de F. de Saussure, pentru a designa ştiinţa care studiază „sistemul de semne exprimînd ideile", sau „viaţa semnelor în sînul vieţii sociale" şi care nu trebuie, deci, confundată cu *semasiologia*, cum observă expres editorii, în *Cours de Linguistique générale*, ed. a II-a, p. 33, n. 1) etc., *semantică* îl are pe acela de a fi mai scurt, mai comod, fără a fi măcar lipsit de paralele consacrate: el rezultă din gr. σημαντικὴ τέχνη în acelaşi chip, ca şi *gramatică* din γραμματικὴ (τέχνη), sau *fonetică* (a sa „contre-partie"), din φωνητικὴ, al cărei dublet, *fonologie*, a putut fi contestat, chiar în accepţiunea-i specifică (v. „Grai şi suflet", I, p. 157). S-ar putea spune chiar, că, în special pentru limba noastră, *semantică* are un drept de protimisire, deoarece rom. *simandicos* = ngr. σημαντικός — abstracţie făcînd de nuanţa-i peiorativă — e, în fond, acelaşi cuvînt cu *semantic*: „însemnătate" (fr. *importance, considération, portée*, germ. *Wichtigkeit, Tragweite*) şi „însemnare" (fr. *signification*) se şi confundă, adesea, în graiul curent (ca şi germ. *Bedeutung*, pe care l-am evitat înadins, în diferenţiarea noţiunilor, din cauza echivocului său), vorbindu-se, de ex., de „*însemnătatea* cutărui cuvînt", deşi, în realitate, nu e vorba decît de „semnificaţia, sensul, înţelesul, accepţiunea" lui (cf. A. Darmesteter, *La vie des*

mots étudiés dans leurs significations, ed. I, Paris, 1886) şi, ca atare, singurul termen propriu, adecvat noţiunii, e *însemnare*, exprimînd un criteriu intelectual, logic (cf. înţelesul de „notes, observations, remarques" al pl. *însemnări*), iar nu unul moral, axiologic, ca *însemnătate*. (Că *însemnat*, „important, distins", e numai o accepţiune figurată a sensului originar, concret: „prevăzut cu un *semn* distinctiv, caracteristic" [cf. vr. *beleag* şi *znamenie* din *Ps. Sch.*], în genul unuia „cu stea în frunte", „mai breaz", sau „mai cu coarne", — interesantă, sfera rustică a metaforei! —, se vede clar din aceea că epitetul se aplică, în vorbirea populară, nu numai oamenilor moral superiori, ci şi acelora cari se deosebesc de marea masă a semenilor lor normali printr-o infirmitate sau un defect fizic oarecare: un spîn, un şchiop etc. sînt „oameni *însemnaţi*" de Dumnezeu (cf. lat. *insignis ad deformitatem puer!*), ca „oameni răi", de care să te poţi feri, întocmai precum un stîlp cu „semne" pe el se zice „însemnat", sau precum cutare stîncă de lîngă „apa Nistrului" se cheamă, în „Herodotul" nostru, p. 234: „piatră *însămnată*", fiindcă poartă pe ea „urma lui Iracliu"; cf. *ibid.*, p. 373: *a închipui* = 'a însemna', ca şi *a pildui*, p. 249, iar, cît pentru pomenitul *beleag*, „signe de reconnaissance", v. *Dicţ. Acad.* şi cf. megl. *bileg*, „semn, crestătură la urechile oilor": „Grai şi suflet", I, p. 33). — Din literatura mai nouă, referitoare la semantică, sînt de menţionat îndeosebi: A. Meillet, *Comment les mots changent de sens* (în *Linguistique historique et linguistique générale*, Paris, 1921, pp. 230—271); — Kr. Nyrop, *Ordenes Liv*, trad. germ. de R. Vogt: *Das Leben der Wörter*, Leipzig, 1903; Fr. Harder, *Werden und Wandern unserer Wörter*, Berlin, 1911; — H. Hatzfeld, *Über Bedeutungsverschiebung... im Neufranz.* şi *Leitfaden der vergl. Bedeutungslehre*, München, 1924; — Sextil Puşcariu, *Din perspectiva Dicţionarului*, II, Cluj, 1922. — Recenzia, fundamentală, a lui Gaston Paris, asupra operei citate a lui Darmesteter („La vie des mots", în *Mélanges Linguistiques*, publiés par Mario Roques, II, pp. 281—314), păstrează o permanentă actualitate, ca şi reflexiunile lui Brèal (*o. c.*, pp. 305—339: „L'histoire des mots"). — O extrem de interesantă dezbatere linguistico-psihologică, provocată de o comunicare a d-lui A. Meillet, avînd ca subiect: *Le caractère concret du mot*, iar ca încheiere: „En réalité, séparés ou non les uns des autres, les mots ne sont autonomes, ni phonétiquement ni au point de vue sémantique" şi: „La tendance universelle du langage, au cours de la civilisation, a été de donner au nom un caractère de plus en plus indépendant de tous ses emplois particuliers"; v. în „Journal de Psychologie morale et pathologique", XX [1923], p. 246 sqq.

[1] Nu numai cea dintîi, ci, de fapt, *singura* versiune românească arhaică a unui text clasic.

[2] V. pentru această atribuţie, pe lîngă prefaţă, şi: „Revista istorică", I, p. 5 şi 299, n.1, cum şi N. Iorga, *Observaţii ale unui nespecialist asupra istoriei antice*, p. 87, n. 1.

[3] După G. Pascu (*Ist. lit. rom. din secolul XVII*, p. 97), el ar putea fi mai degrabă Milescu. — Obiecţia notiţa referitoare la Candia ar fi a unui copist grec (Puşcariu, *Ist. lit. rom.*, I, 205 plică ipoteza traducerii după un manuscript, puţin verosimilă faţă cu faptul că ediţia primă, aldină, a lui Herodot datează din 1502.

[4] Cf. p. 427: „nu-mi *va* binile".

[5] Cf. şi: „moartia care li *era viitoare*" = era să li vie (p. 423).

[6] Pentru oscilaţia între *din* şi *de*, cf. şi *afară din* = *afară de* (p. 331), iar p[entru] *alegînd*, şi *ales*, idem (p. 142). — Ideea e perfect clară: a alege (a deosebi, a pune de o parte, cf. fr. *hormis*) din grămadă (cf. *egregius*, *electus*), a excepta (a lua la o parte), a separa de etc.

[7] V., d. ex., p. 42 şi urm. — Foarte rar numai (p. 135) *„pren pregiurul tuturor*, iaste un zidu *unpregiur*" şi (p. 189): *„pregiur* unui copaciu" (cu gen.); alt caz (p. 28) e nesigur (v. nota cu emendaţiile). — Pentru construcţia arhaică (cu ac.), cf. şi Puşchilă, *Molitv. lui Dosoftei*, p. 109.

[8] „Laconiĭ... sănt mai viteji *de* toţĭ oamenii": nu superlativ („ceĭ mai vitejĭ dintre toţĭ oamenii"!), ci comparativ, ca-ntr-un „mai vrătosŭ *de* toate fsatele" şi-n alte exemple din *Ps. Sch.* (v. ed. Candrea, I, p. CCVII). E forma obişnuită azi numai după *mai mult* şi *mai bine* în acelaşi înţeles (cf. fr. *bien* = *beaucoup*): „mai bine *de* doi ani" (cf. fr. *plus de deux ans*, it. şi calitativ: *meglio di lui*) ori în idiotismul „care *de* care (s. care mai *de* care) mai bun" = unul mai bun *decît* (ca) altul, pe întrecute (cf. şi fr. *c'est à qui, à qui mieux mieux*).

[9] „*Să* nu ar vrea iale, nu le-ar fi jăcuit" = dacă nu voiau ele, să nu fi vrut ele etc.

[10] În Cantemir, *Hronicul*, ed. Acad., p. 866: *cîndailea*.

[11] „Ce fiiul giurămîntului fără nume iaste, nici ari *mănu*, nici ari picioare". — *Mănule*, ca pl. art., e curent; cf. şi actuala formă dial. *mînurile*, care presupune de asemene un sing. *mîn(u)*, deşi, poate, nu neapărat (cf. *făinuri*, de la *făină*, *mărfuri*, de la *marfă*, cu toată nuanţa de sens: „feluri, soiuri de făină s. marfă").

[12] Pentru fenomenul de rotacism, indiferent dacă se datoreşte influenţei suf. de pl. sau disimilaţiei, cf. şi *nimerile* (p. 70) s. *nimirile* (pp. 9, 75 etc.), faţă cu *nimine* (p. 123), apoi *pără* (p. 36 etc.), *păr' unde* (p. 56), faţă cu *păn(ă)*.

[13] Să amintim cu acest prilej pe „bune ome l" din episodul întîlnirii lui Dragoş cu bătrînul Iaţco, eponimul legendar al Sucevei (= Iţcanilor), în poema polonă a lui Miron Costin, tradusă de Hasdeu („Arhiva istorică", I, p. 166 = V. A.-Ureche, *Miron Costin, Opere complete*, II, p. 16), spre a sublinia că, atît în acest pasagiu, în care originalul dă: *„binec* ome", i. e.: „bineţ[e], omule", cît şi-n pasagiul din *Prefaţă*, relativ la Eustratie Logofătul (Ureche, o. c., p. 78), unde originalul are: „naypierwszego" (de la *pierwszy* = 'cel dintîi'), „bun" reprezintă numai *traducerea lui Hasdeu*, greşită în primul pasagiu şi improprie în al doilea. Concluziile d-lui Pascu (*Gligore Ureache*, p. 38), care se bizuia pe premiza falsă că acest *bun* aparţine lui Costin însuşi, pentru a conchide că vr. *bun* din Alexandru-cel-Bun e = *bătrîn*, rămîn deci în aer.

[14] *Luînrii* = 'luării' (p. 353) e însă, desigur, un simplu lapsus calami. — O curioasă anastrofă a pronumelui-subiect, p. 157: „s-au *ei* bucurat". — Nu mai vorbim de mulţimea elementelor lexicale: *olat, smerin, rocoşesc, vorovesc, cerc* = 'caut' (p. 137), *a înputa* (p. 38), *cust* etc., cele mai multe existente dialectal şi azi (cf. *zo te cuşte*, despre care v. Drăganu, în [...] [„Dacoromania"], I, p. 308) şi, încă mai puţin, de gloata formaţiunilor caracteristice în *-ciune* (*blăstămăciune, flămînziciune, pîngăriciune, plodiciune*), rivalizînd cu cele în *-ătate* (*meserătatia, stăpănătate*) şi *-inţă* (*fericinţă, hălăduinţă, nefolosinţă* = 'netrebnicie', *nesfătuinţă* = 'nesocotinţă, nechibzuinţă', cf. *nesfătuire*: v. indicele!). — *Vătămătură*, specializat acum în accepţiunea de „hernie, surpătură", are sensul general de „stricăciune, jignire" (p. 242), iar *pamente* = „pomană, pomenire" (*passim*), azi, sporadic: *pamneţe* = *pam(e)neţe*, „batistă cu un ban în ea, care se pune în mîna mortului" (rev. „Ion Creangă", V, 96); cf. *pominocu*, „prinos, pomană" (*Ps. Sch.*). — Pentru însemnarea lui *colac* („colacul epilor", p. 212), cf. *colaci*, „daruri" (p. 52), *colacii*, daţi ca plocon de Crăciun domnului (*Ureche*, ed. Giurescu, p. 277) şi derivatul *a colăci*, „a găsi un lucru pentru care ai fost însărcinat" (Codin, *O seamă de cuvinte*, p. 20); iar, pentru *tinereţă* = *tinerime* s. *tineret* (p. 209) şi *prostime* (la *Anon. Băn.*, p. 363: *prostame*) = *prostie* (p. 201), cf. lat. *iuventus* pro *iuventa* (Quicherat, *Mélanges de philologie*, p. 25). — Pentru „a fi cu vinul *a mănă*" (p. 160), adecă *la îndemînă*, cf. *priceav* = *beţiv* (*ibid.*), gr. φιλοῖνος, ὀίνῳ προκείμενος din original (III, 34), iar îndeosebi pentru *a mănă* (a fi), cf. şi lat. *amanuensis, a manu* (servus), gr. προσχειράριος (gloss. Philox., p. 15, 49 Goetz).

[15] Genitivul numelor de acest soi ('Ιοῦς, Λητοῦς etc.) era o dificultate serioasă pentru traducătorul român, care-l ocoleşte cum poate: „biserica *bozului* Litos" (p. 138), „biserică... *a lui* Litus" (p. 139), făcînd dintr-o „dumnezăoaică" (cf. „sărbătoarea Irei [= Herei], dumnezăoaicei", p. 14) un „boz" (cf. şi „bozul Artemis", „Athina bozul", „capiştea Afroditei, bozului", „biserica Dimitriei bozului", ba chiar: „biserica bozului Dimitrie"; pp. 12, 24, 44, 490, 491): printr-o ciudată inconsecvenţă, traducătorul, care n-a evitat morfemul „dumnezăoaică" (cf. *leoae* şi *şărpoae*, p. 189), îl evită cu grijă pe *boază* (aşa, Cantemir!). — Uneori, genitivul grecesc trece pur şi simplu în locul echivalentului român: „preste obiceiul *Spartis*" (p. 289 = Σπάρτης); cf. şi: „unui *Iroosu* ca măriia ta" = ἥρωος (în dedicaţia *Octoihului* din 1720, reprod. în Bianu-Hodoş, *Bibl. rom. veche*, II, 3). — Forma greacă e în chip logic păstrată la unele nume de animale exotice: *chitosă* = gr. κῆτος, „chit" (p. 326), *trohilos* = τροχίλος (p. 112), în „Fiziologul" vr. din rev. „Ion Creangă", IX, 10, greşit: „teohili", echivalaţi cu „pitulicile".

[16] Şi supt acela al criti[illegible] b. [illegible] c) fruntarea cu originalul duce la stabilirea unor coruptele clasice (şi nu vorbim de acelea pe care le-a emendat, cu spirizul său critic οὐδενὸς δεύτερος, editorul însuşi): „la *Savva*" (p. 20) = la *Ava* (ἐς Ἄβας); — „din munţi *Serinţi* a Dindiminii Maicii" (p. 33) = din munţi(i) *svinţi* a D. M. (ἐξ οὔρεος ἱροῦ μητρὸς Δινδυμήνης); — „la *înpărăţie-ş*" (p. 52) = la *părinţi-ş* (εἰς τοὺς γειναμένους); — „şi,

avînd, şi cumpără" (p. 66) = şi *vînd* şi cumpără; — „atîta *iaste* avia *(sic)* Nafcratis" (p. 145) = atîta *cinste* avia (ἐτετίμητο) N.; — „Anaharsis să fie fost *ucigaş* lui Indathirsu" (p. 231) = *unchiaş* (πάτρων); — „şi *încă* şi *solii* încă le agiutoriră" (p. 314) = şi *ionii* şi *eolii* încă le agiutoriră (παρῆσαν οἱ Ἴωνες... καὶ Αἰολέων οἱ Λέσβον νέμονται); — „se luară în *vinele*" (p. 492) = *învincind* (cf. p. 351), i.e.: învingînd (νικῶντες). — P. 105, îndreaptă: „iar eghiptenii ocăresc pre aceia; ce [— ci ei, ei înşii] din ovăs fac pâine...". — Unul din cele mai corupte pasagii (IV, 113, p. 242) trebuie restituit astfel: „Şi către partia de *Miazăzi* (de fapt: pe la amiază, ἐς τὴν μεσαμβρίην), făcea Amazoanile aşa: să răşchira căte doă şi trei pentru hrană [de fapt: pentru „treabă", pentru sine, ἐς εὐμαρίην]: şi începură a să răschira şi voinicii, asăminia. Şi, aşa, unul dintru ei, singurăndu-să iar o Amazoană, îi stărnutî; şi ia nu se feri, ci să lăsî de să apropiè voinicul, şi, aşa, îşi făcură triaba amîndoi. Deci a grăi nu putură, pentru că nu-şi înţelegè, şi (= ci) ia încă îi arătî cu degetul, cum să-i mai aducă unul cu sine a doă zi la acel locu, pentru că ia încă cu doă [de fapt: una, pentru a se face, împreună, doă, δύο γενέσθαι] va veni. Şi, aşa, voinicul acela spusă şi către ceelalţi tătari [= sciţi], şi a doă zi mearsă la locul aceala şi cu altul, şi aflară pre Amazoana aceia şi cu altă Amazoană. Şi, văzînd ceelalţi voinici, într-acest chip să dederă în viiaţă [= trăiră] cu eli împreună şi cu celelalte Amazoane" (Aici, începe, de fapt, un nou paragraf: 114). — *Galaleros* al ms. (p. 312) e o interesantă diplografie: „să margă *la Galaleros*" = să margă la Leros (cf. textul, cum şi exemplul analog al lui „Boţulescu de *Mălălăeşti*" din I. Bogdan, *Cîteva ms. sl.-rom.*, p. 27 = *Mălăeşti*, din *Mălai*, iar nu din ... Malalas!). — Deosebit de importantă pentru tehnica traducătorului sau, cel puţin, a copistului e coruptela de la p. 28: „Şi au gătit şi ei un crontir de aramă, făcînd *prin pregiurul lui buzăi* multe chipuri de fiară" = *prin pregiurul buzăi lui*, sc. clondirului (περὶ τὸ χεῖλος; cf. p. 76: „iazărul pre la buză" = τοῦ ποταμοῦ τὸ χεῖλος), în care anastrofa pron. *lui* (confundat cu art., înaintea lui *buzăi*, confundat, la rîndul său, cu *bozii*, „bojii"?) n-ar fi fără precedent: „era locul *foarte* o stîncă tare şi răpoasă" (p. 35), „*foarte* cu ziduri tari" (p. 74), „văzuiu copil *gios* mic zberînd" (p. 47) etc. — „Singuri veniţi" (p. 101) traduce pe αὐτόμολοι (II, 30; cf. *singur-ţiitor* = αὐτοκράτωρ, aici τύραννος, p. 180). — Ca un „tic" ortografic al traducătorului (sau copistului) trebuie privită şi duplificarea lui *-v-* din *Savva*, în coruptela emendată mai sus: confuzia cu *Sabba* ar explica-o, desigur, în speţă, dar ar lăsa neexplicate pe *Livvia* (p. 264), *Evvropa* (pp. 86, 253), *Savvacos* (p. 133) etc. Familiaritatea traducătorului cu greaca modernă, în care ὄρνις (ὄρνιθα) a ajuns la înţelesul de „găină", explică greşeala semnalată la p. 249, ca şi traducerea lui χρόνος, „timp", prin „an", sensul ngr. (p. 16: „întru acesta an" = ἐν δὲ τῷ αὐτῳ χρόνῳ τούτῳ). — Alte emendaţiuni facem incidental, în text („*curînd* negoaţă" de la p. 3 e o greşeală de tipar, poate mai puţin evidentă ca altele, în loc de *cărînd* n. = ἀπαγενέοντας; de asemenea, p. 14: „ce *aceeaşi* muriră [tinerii]" = *acieaşi*, „tot aci").

[17] Accentuat pe finală (oxitonon); pentru înlăturarea echivocului, s-ar putea scrie: *nepoţî*, ca *întrî* (perf. simplu, spre deosebire de prez. *întră*). Atunci ar înţelege, poate, şi colaboratorii d-lui Bărbulescu, de la „Arhiva" (1923, p. 43).

[18] Alt izvor, care, cu toată aparenţa contrarie (v. cercetările lui Hasdeu şi Creţu), n-a fost sistematic exploatat: faţă cu *gsune* — 'sponsus', *gsunvel* — 'sponsulus', *gsunelash* — idem (p. 242) nu s-ar mai putea vorbi de caracterul neologic al lui *junel*, la românii dintre Vidin şi Timoc: *ajunel* (v. monografia d-lui Bucuţă, p. 129; cf. şi forma rotacizată, *giurelu*, din *Ps. Sch.*, mr. *gionar*, *giunar*, apoi topon. *Valea-Junilor* din Muscel, şi, subsidiar, vr. *giuvan* = it. *giovane*, „mignon"); iar, pentru etimonul lui *mulţămesc*, nu s-ar omite tocmai cea mai elocventă atestare: *multzany* — 'Deo gratias', *multzeny* — idem, *multzenesk* — 'ago gratias' (p. 354); cf. şi ngr. σπολλάτη. — Şi *negoaţe*, „mărfuri", din Herodot, pp. 3, 270, se găseşte: *negocz* — 'merces' (p. 355). — *Paliczĕ* — 'baculus' e *păleaţă* : *pală* (cf. Pascu, *Suf. rom.*, p. 29), mai curînd ca ngr. πέλεκυς, „baltag", πελέκι, „foarfece" (şi-n albaneză).

[19] Cf. şi dubletul *a părăia* (p. 353) = *a pîrî* (p. 126: „di-l va *păra*").

[20] Mai exact: „de *destule* ori", „assez souvent", adecă tocmai înţelesul lui *bugăt*, „destul, mult", a cărui identitate cu *bogat* apare astfel evidentă (A. Scriban, *Lista ungurismelor limbii româneşti*, extr. din „Arhiva", Iaşi, pe oct. 1923, p. 277, îi atribuie, vag, o origine maghiară).

[21] Pentru etimologie, cf. obişnuitului *sfîrc*, cum şi ung. *fark*, „coadă".

[22] Actualul fam. *lipseşte din ochii mei!* = 'pleacă s. piei de-aici!' se întîmpină, atenuat, la p. 123: „*să lipsiţi de pe a'mele hotară*" (cf. p. 87: „pasă dintr-această ţară!"). — De obser-

vat că *pas(ă)* nu e peiorativ prin el însuşi: „pas-sănătos!" (p. 52) = 'mergi (umblă) sănătos!'.

[23] Tot aşa, *judecată* (p. 334), faţă de *judeţ* (pp. 160, 240, 276 etc.), specializat ulterior cu înţelesul administrativ-geografic.

[24] Tiktin nu cunoaşte decît pe *învingătură*, „Sieg(?)", din *Palia, Gen.*, 49, 4. — Cuvîntul e des la Dosoftei (d. ex. *Prol.*, 151: „fu *învincitu* de svntul Petru") şi se aude, rar, pînă azi: „Pe cînd se *învinceau* [fraţii rivali] mai amarnic" (rev. „Ioan Creangă", II, 84), unde sensul pare a fi mai mult acela de „contendere", „a se lupta", a se *(în)vînzoli*, deci: **vinco* = *vincio*, „leg", în loc de *invinco* = *vinco*, „învîng" (cu *-c-* nealterat).

[25] P[entru] *ajuns de cap*, „priceput" (cf. *nu mă ajunge, taie capul*), avem varianta *ajuns la minte* (p. 377). — *De asăminia cu cineva* (p. 262) e sinonim cu *deopotrivă*, ca şi cu *(a)tocma* (pp. 316, 392) = 'întocmai' (p. 28: *întocma cu*) şi turcismul *chezi* (p. 442); cf. *a(v)idoma, liştav, leit-poleit, ruptă-bucăţică* etc., cum şi verbele *a se tocmi* = 'a se asemăna' (p. 115) şi *a răduce* (v. no. 18) = 'a aduce'.

[26] Adauge: *persian* (cf. *persiane*, „draperii la ferestre", şi *persiană*, „un soi de canapea"), vechi *persianesc*, iar ca n. propriu: *Persianca* (cf. *persancă, persiancă*); apoi, apelativele: *piersic(ă)*, pomul şi fructul, poate *perjă* = ung. *perzsa*, propriu: „persan" (Scriban, *l. c.*, p. 283); în sfîrşit, echivalentele: *ageamiu, Cazîlbaş, Ferzeliu* (n. de fam., ca şi *Persu, Persescu*, originar n. de botez: după Sf. Iacob *Persul*).

[27] Cf. p. 380: „o sabie *persască*, achinachis" = ἀκινάκης; altfel, tradus prin *chilum* (pp. 226, 228), *chilom* (*Cron. exped. Moreii*, ed. Iorga, p. 83); cf. şi *hangeriu* = ἐγχειρίδιον (p. 383). — *Miţurcă* (pp. 35, 388), *miţuşcă* (p. 88) sînt variante, născute supt influenţa lui *miţă, miţuşcă* şi *ţurcă*, din cunoscutul *misiurcă*, „coif egiptean (cf. κυνέη din text), misirliu" (*Misir* alternează cu *Eghipet*, ca şi *eghipteanii* cu *misirlineanii* = misirliii, misirenii, în toată cartea relativă la Egipt, p. 91 şi urm.): cf. şi (porumb, ban) *misir, misirliu*, cum şi n. de familie *Misirliu* (armen. s. ţigănesc: *faraoni, ghifţi, gipsie* etc.?).

[28] Un *Bildescul* (Leon, din Botoşani) se întîlneşte printre prenumeranţii la „Disionărasu *(sic)* românesc de cuvinte tehnice...", al d-rului T. Stamati, Păh[arnic], Iaşi, 1851, p. 307: românizare din *Bild*, ori alterare din *Beldi(e), Băldea, Beldiman*? Cf. n. de sat *Pildeşti* (Roman).

[29] *Delfin* (sl. *dolfinu*); cf. şi n. de fam. *Dulfu* (nu: *Dolfi* = Adolph!).

[30] Sc. λίθινον, propriu: „chip bărbătesc (din piatră)" de la ἀνήρ (cf. ἀνδρεία, lat. *virtus* — *vir*, „moralizat" ulterior, cu înţelesul de ἀρετή); dar sensul etimologic s-a întunecat curînd aşa de tare, încît, în chiar pasagiul citat, poate fi vorba de ἀνδριάντας λιθίνους δύο („doi oameni ciopliţi", traduce al nostru, *l. c.*), dintre cari unul reprezintă pe femeia (γυναῖκα) lui Sesostris. — Relativ la sinonimul *chip*, observăm că forma *întru chip*, dublet arhaic al lui *în chip* (cf. *închipui*), din care derivatul *întruchipez*, are o paralelă perfectă în *întorlocă* = *întrolocă, întrulocă*, din *întru loc* = *în loc*: „să lăcuim *întru loc* cu voi" (p. 243, cf. p. 231: „*dintru* locul lor"); mai mult: analogia lui *într-un loc* (cu cineva) poate fi de folos şi pentru explicarea variantei *întrunchipà* (= 'a strînge la un loc, *într-un chip*, ca într-un mănunchi', i. e. *a întruni*, sau = 'a găsi o modalitate, a *face un chip*', cf. *nici într-un chip, într-alt chip* etc.).

[31] Amintim sinonimele vr. *bolovan* (din sl. *balvanъ*, despre care v. Berneker, p. 41) ş. *istucan*, „chip cioplit; idol", cum şi grecismul *tipos*, la Cantemir (*Divanul*, p. 165), cumulativ: „tipos şi pildă" = 'prototip şi model'.

[32] V. deosebirea ce stabileşte, după Schmalfeld, între *specimen* (ἐπίδειγμα) *sapientiae*, „Muster der Weisheit", *exemplare* (παράδειγμα) *sapientiae*, „auserlesenes (Ab)bild der Weisheit", şi *exemplum* (δεῖγμα) *sapientiae* = *exemplum sapientium*, „einer von der Klasse der Weisen", I. H. Heinr. Schmidt (*Handbuch der lat. u. gr. Synonymik*, p. 117 sq.). — P[entru] *mustră* (monstră), *eşantilion* (échantillon), „probă, specimen", cf. ἔνδειγμα, *documentum*: „ab uno disce omnes", cum şi raportul dintre *arhetip, original* şi *copie*. — Despre lat.-vulg. *similitudo*, „Bildnis, Figur" = gr. ὁμοίωμα, v. „Glotta", VIII (1917), p. 105.

[33] Cu o nuanţă mai profană, *a childi* [= *pildi* (nu: *pildui*)], cu fonetism moldovenesc, înseamnă popular: „a face curte" (unei fete), i. e. a vorbi în pilde (aluzii), a bate şeaua să se priceapă... fata; — cf. *a se împildui*, „a se împotrivi în vorbe unul altuia" (Codin, *Din trecutul nostru*, p. 184).

[34] Cf. vr. *a se închipui cuiva* = 'a se asemăna cu el': „închipuiţi fi-veţi păcătoşilor", „să ne închipuim lui Dumnezeu" (Coresi, *Carte cu înv.*, ed. Puşcariu-Procopovici, p. 343).

Scanned with OKEN Scanner

apoi *după chipul şi asemănarea*. — Un interesant sinon. arhaic şi pop. al lui „asemene, deopotrivă" este *înpotriva* = *în potriva* (cf. *conform*) : „Cetatea Vavilonului era podobită foarte, cât nici o cetate nu era *înpotriva ei*" (p. 73) şi, deci, nu-i putea sta *înpotrivă* = *împrotivă*, „contra, în faţă" (i. e. era fără *protivnic*, fără rival) ; cf. „lăcuinţa *decinde* de apa Aracsului, *înpotriva* isidonilor" (p. 83), deci = 'spre, dinspre', ba chiar : *înpotrivă spre* (p. 475), cu paralela rom. *încontra* (cf. *din contra*, *la din contra*), lat. *versus-adversus* ! — Cît pentru *decinde* = 'dincolo' *(passim)*, comp. şi n. topic *Decindea* (sat în Dîmboviţa şi loc izolat în Ilfov), *Decindeni* (sat, Prahova), *Decindeşti* (moşie, Bacău).

[35] Cf. *ibid.* : „să zică în *cobuzu*" (τὴν κιθάρην), — încă un document pentru caracterul de „instrument cu coarde" al *cobuzului*, din categoria turc. *qarpouz-saz*, „à forme de pastèque [*harbuz!*], c'est-à-dire composés d'une caisse ovoïde d'un manche garni de filets et de cordes sonores" (Barbier, II, 296), ca şi *pandora*, „speţă de mandolină sau alăută" (cf. sl. *bandura*, despre care v. Berneker, apoi mr. *bîndurari*, „a flecări", şi dr. *a cetăra*). — „Un *om flueraş*, care au fost fluerînd" (p. 59 = I, 141 : ἄνδρα αὐλητήν) nu e o expresie rezultată din preocuparea de preciziune (diferenţiare de *fluieraş* = 'fluier mic'), fiindcă aiurea (p. 351) citim : „să zică *flueraşul* [acelaşi sens !] zisul iscusit", iar, pe de altă parte, „om" se afla în original ; cf. *om robu* (p. 72) = δούλῳ (I, 173) ; *om bărbat* (p. 30 = I, 72 : εὐζώνῳ ἀνδρὶ ; p. 379 = VII, 53 : ἄνδρας ἀγαθούς), *om pers* etc. (*passim*), *pelecanii păsările* (p. 114 = II, 75 : τὰς δ' ἶβις τὰς ὄρνιθας ; cf. şi vr. *neiasită*, lit. : „nesăţios") etc. — Pentru εὐζώνῳ ἀ., în special, cf. sinonimul εὐδόκιμος, care, supt forma simplă, δόκιμος ἀνήρ, e originalul lui „om de folos", de care mişuna textul nostru (v. *Glosariul*) ; iar pentru *fluieraş*, cf. p. 9 : „cu *surle* şi cu *flueri* şi cu *muscaluri* oştià" = ὑπὸ συρίγγων τε καὶ πηατίδων καὶ αὐλοῦ γυναικηίου τε καὶ ἀνδρηίου (I, 17), cum şi dial. *muscalagiu*.

[36] De fapt : „istoricul" sau, mai bine : „povestitorul", în sensul it. *novelliere* (cf. *poveste, veste, nouvelle* ; *novine, nèare* ; *snoavă, anecdotă* = ἀνέκδοτον, *ineditum*) : e sensul rom. *cuvînt* din „O seamă de cuvinte" ale întiiului nostru „novelliere" (πατὴρ τοῦ λόγου), Ion Neculce, şi al lui λόγος însuşi, — pe lîngă acelea de „oratio" şi „ratio" (cf. acum în special teza d-lui E. Hoffmann, despre uzul gr. ἔπος, μῦθος, αἶνος şi λόγος, apoi vr. *logofăt*, cu sinon. (munt. *grămătic* şi mold. *diac* : „*diacul* banilor bozului" = II, 28 : ὁ γραμματιστὴς τῶν ἱρῶν χρημάτων).

[37] Cf. p. 231 = IV, 77 : „Ci acest cuvint poate să să fi *urzit* şi de greci".

[38] Epitetul consacrat al Sf. Nicolae, „de *ciudese* făcătorul" (aşa, în pisania ctitoriei basarabeşti din Făgăraş : v. rev. „Ioan Niculcea", III, 233) ; la Cantemir, de altfel, şi : *stihotvoreţ* = ποιητής (*Divanul*, 21).

[39] Despre „*eposile*" lui Arion, care, la întoarcerea-i din „Ţiţiliea" (= Sicilia), „au zis un *epos* şi, sfîrşind *eposul*, îndată au sărit în marea", v. p. 11 = I, 24. — P. 370 : „giucătura de muzică" dintre Marsie şi Apolon (= VII, 26).

[40] La Dosoftei : *vîrvare* = sl. *krajegranesije*, gr. ἀκρόστιχις (v. Puşchilă, *Molitvenicul lui Dosoftei*, p. 88).

[41] Pentru şovăirea (de esenţă pur grafică, atunci cînd nu e vorba de neologismul *vers*) între *viers* şi *vers*, cf. şi dubletul ortografic (dar, poate, în acest caz, şi etimologic) *fel(iu)-fiel* (cf. pp. 83, 113 cu pp. 45, 71, 222, 230, 295 : „în multe *feluri*" şi „*feliul* cailor celor di apă [= hipopotamilor]" dar : „de casă bună şi de *fieli* om neamestecători", „întrebîndu-l din ce *fiel* iaste", „dintru acel *fiel* de oameni", „tot *fielul* de copaci", „oameni de *fielu* buni"), relativ la originea căruia, v. şi ipoteza d-lui Giuglea („Dacorom.", II, 637), după care vr. *fealiu*, „neam", n-ar fi ung. *-féle*, ci alb. *fjal'ε*, „Wort, Rede" ; cf. însă şi alb. *tsh-far* [= č-*fară*], „wass für... ?", lit : „ce neam s. soi... ?" (Weigand, s. v. *fara*, „Geschlecht").

[42] V. n-l pe mai 1923 al revistei „Lamura", p. 418 (unde, lăsînd la o parte alte mici greşeli de tipar, trebuie îndreptat : Ion Ionescu-Delabrad, în loc de „Creangă"). — Adăugim, dintr-o scrisoare de la 1820 : „pofteşte, dacă ai grîu curat, de toamnă, pune să-mi *lămurească* vreo 15 merţe" („Revista Moldovei", III, p. 5). — Pentru **lamula* = *lamella*, ca etimon al lui *lamură*, cf. şi Giuglea, *Cercetări lexicografice*, p. 14.

[43] De purpură (v. nota editorului), πορφύρεος ; cf. haină de *roşie* (p. 477) = κιθῶνα φοινίκεον (IX, 22), dar φοινικητου οἶνου (III, 20) = „vin *de finic*" (p. 154), paralel cu „vin *de vie*" (p. 105) = οἶνος ἀμπέλινος (II, 37), în loc de : vin *roşu* (compară şi „mineu roşiu" de la p. 268 = IV, 191 : μίλτῳ, *minio*). — Pentru diferenţiare, cf. şi *struţi pementeşti* (p. 264 = στρουθῶν καταγαίων), faţă de „passer marinus".

[44] Adecă: „bare" (cf. ὄβρυζον, din care și italienește *obrizzo*, alb. *obrits*, „reines Gold"); cf. și „*lespezi* de piei de bou făcute, [întrebuințate] în loc de pavează" (p. 388) = λαισήϊά τε εἶχον ἀντ' ἀσπίδων, ὠμοβοέης πεποιημένα (VII, 91). — Pentru „*rafturi* de aur" (p. 476) = 'frîie de aur', χρυσοχάλινον (IX, 20), v. și Cantemir, *Descr. Mold.*, trad. Pascu, p. 108.

[45] I. e. masiv; cf. puțin mai jos: „o platoșă de aur și o suliță de aur *cu totul*" = σάκος τε χρύσεον πᾶν ὁμοίως καὶ ἀχμὴν στερεὴν πᾶσαν χρυσέην (I, 52). E sensul lui „*prisne* de aur" (p. 75 = I, 183: χρύσεος στερεός), din sl. *prisni*, „continuu, veșnic, mereu" (cf. piatră *meraie*, p. 139 = ἐξ ἑνὸς λίθου, despre care v. „Dacoromania" I. p. 271 [246]): „sfeșnicele... tot *prisne* de argint" (Neculce, *O samă de cuvinte*, ed. Kogălniceanu², II, p. 179, unde „prinse" e o evidentă greșeală de tipar). — Observăm că acest *meraie* trebuie despărțit, firește, de *merăi* (p. 241) = γλαυκὸν (IV, 108), adecă: *merii*, de la *meriu*, „albastru" (identic cu mr. *niur* = **nibulus*, *nubilus*, după Pascu, în „Archivum Romanicum", VI, 261, ca lat. *caeruleus* = **caeluleus*, gr. κυανοῦς; cf. însă gr. Κυάνεαι Πέτραι din text, IV, 85, redat prin „Petrile *Negri*", și alb. *mjer*, „schwarz").

[46] Aiurea (p. 361), „aurul cel curat" redă pe χρυσὸν τὸν ἀκήρατον (VII, 10) = aurum *purum*, *merum*, lit.: *sincerum* (înțeles ca *sine cera*, după W. Schulze, împotriva explicației mai nouă din **sincresco* = *sim-* + *cresco*, cf. *simplex*, *singuli* etc.).

[47] Cf. și *a trage butucul*, pentru care v. „Dacoromania", I, p. 263 [160], unde adauge cu acest prilej: *a pune la dîbă* s. *odobeală* = vsl. *dyba*, „truncus", pol. *dyba*, „carcan, ceps pour les criminels, menottes" (v. Cihac, II, 95), apoi: *a pune la tumurlac* = *tumurug*, „butuc" (v. Șăineanu, *s. v.*) și *bobîrnă*, „prison", față cu *bîrnă (Dicț. Acad.)*; cît pentru turcismul *chiostec*, „cătușă de picioare, piedecă la cai", v. Șăineanu, *Infl. or.*, II¹, *s. v.* — Mai puțin întrebuințate: „a pune la *călădău*" (cf. *Dicț. Acad.*, s. *gros*, II, 2), „a pune la *hediece*" [= *hăghiece*, p[entru] care v. *ibid.*]", „a lega la *rosteu*" (rev. „Ion Creangă", V, p. 94—5), „a băga la (s. în) *șpec*" (Bănat; cf. *shpek* din *Anon. Băn.*, ed. Crețu, p. 370). — Expr. *a băga în butuci* (p. 147), cu sinonimele ei: *a băga în obezi* (*ibid.*), *a băga în fiară* (pp. 146, 148), *a băga în fiară și în cătuși* (p. 121), *a băga în temniță* (123), *a băga în pușcărie* (164), *a arunca în prinsoare* (184), revine des în *Cronica Anonimului* din „Magazin ist.", V (*l. c.*) care, cu toate greșelile de tipar („vadă" în loc de *vală*, „învăluire șicană", p. 130, între altele), merită mai multă atenție din punct de vedere lexical (la turcismele identificate de Pascu, *Ist. lit. rom. din sec. XVII*, 150, se adaug gloseme ca: „*patola*, adecă inimă stricată", p. 146; *răbduliv* = 'răbduriu', ca *zglobiv* = 'zglobiu', p. 144, unde întîlnim și „catastișe *mînci*" = lat. *mancus*, ad no. 1080 din Pușcariu, *Et. Wb.*, apoi: *coneț* = 'sfîrșit', 134, și *furcate* = 'fregate', 137 etc., pe lîngă destule forme pop. sau arh. de toponimice: *Cavaran-Sebeș*; *Mehedia*, p. 101; *Olteniță*, 131; *Necopoie* s. *Nicopoie*, p. 136, 143 etc.). Alte sinonime: *a băga în lanț în fiară* (p. 151), *a pune la opreală* (145) culegem din cronica lui Radu Popescu însuși („Magazin ist.", IV), ale cărei grecisme (*areti*, 29, 142 = ἀρετή, *amfivolie*, 37 = ἀμφιβολία, *ginecolatru* 38 = γυναικολάτρης, *profora* 119 = προφορά, *engomion* 152, 175 = ἐγκώμιον, *parisie* 153, 172 = παρρησία, *protimos* 166 = προτίμως, *peripisi* 167 = περιποισῦμαι, *peripisie* 170 = περιποίησις, *proeresis* 176 = προαίρεσις, *exorie* 178 = ἐξορία etc.) nu sînt mai puțin interesante decît turcismele relevate de Pascu (*l. c.*, p. 166—7) și celelalte elemente lexice: *pocîltit* (p. 24), *pod(d)an* (29), *lustruri*, *canavețe*, *belecoase* (117), *lipscani* = *lipcani* (165), *talpoși* (170), *priiminţă* (176), *în ducătoare, și în viitoare*, sc. *cale*, *călătorie* = 'la dus și la întors' (pp. 106, 172) etc.

[48] Cf. *zărghit*, *țicnit* (fr. *toqué*, germ. *verrückt*), iar ca metaforă: *lovit (pălit) cu leuca* și îndeosebi: *tont* = lat. *attonitus?*

[49] Sensul de „cînd" al lui *unde* e și-n textul nostru frecvent; cf. și *unde* = 'fiindcă': „Te porți așa, *unde* mă știi că-s bun" (popular).

[50] De fapt: 'lemn (butuc gros) legat în fier, *ferecat*' (în sensul secundar al acestui cuvînt); cf. *a pune în fiară* s. *fiare (ferra)* și *Dicț. Acad.*, supt *gros* (II, 2⁰ și 3⁰).

[51] Deci: „sfarmă-piatră", lat. *saxifraga* (din care etimologia populară grecească a făcut o „carnivoră": σαρξιφάγος; cf. σαρκοφάγος, lat. *sarcophagus*, din care, în schimb, fr. *cercueil*). — Adevăratul echivalent latin, *real*, ar fi, însă, faimoasa *herba parietina*, atestată la Ammianus Marcellinus, XXVII (ed. Clark — Traube — Heraeus, II¹, p. 423) ca poreclă a lui Traian, care, ca și un anume Lampadius, „nomen proprium inscribebat" pe toate edificiile și monumentele restaurate de el.

Scanned with OKEN Scanner

[52] *„Pinaxu*, adecă însemnare", se găseşte în textele vechi (Iorga, *Cron. munt.*,141), ca şi demin. πιναχίδι, „alfabet, abecedar", lit.: „tăbliţă".

[53] Aşa („străjerii") trebuie citit acel „Săsiris" fără sens din VIII, 85 (p. 449), emendind întreaga frază finală, precum urmează: „Pentru aceea au luat, mai apoi, şi tiranul şi făcătorul-de-bine (εὐεργέτης) al împăratului, Phylax (Φύλακος), [răsplată; binefăcătorii regelui] se cheamă perseşte: orosanghe". — Pentru astfel de traduceri ale numelor proprii, cf. şi pp. 230 (*Pădure*, alături de *Ileisa*, p. 212, *Ilei*, 215, *„Ileas*, ce să zice pădure", p. 216 = Ὑλαίη) 63 („codruri" = 'dealuri, munţi': ἐν τῇ Ἰδῃ), 234 („*Vosporos*, adică vadul boului", cf. *Oxford*), 511 (*Apa-Caprei* = Αἰγὸς Ποταμοί), 306 („unghiul-cetăţii" = Ἀκρόπολις), 298 („marginea-cetăţii", *idem*), 25 („pîngăriţi" = Alcmeonizi), 381 („ungul [= sl. *onglŭ*] Negru şi Apa Neagră" = τὸν κόλπον τὸν Μέλανα καὶ Μέλανα ποταμὸν): procedeul rămîne totuşi numai excepţional, cel obicinuit fiind transcrierea numelui grec în fonetism grec-modern (*Vizandie*, *Vizandin* etc.) sau substituirea lui, măcar parentetic, prin echivalentul contemporan: „Tenidos" e, astfel, *Bogceada* (p. 63), adecă turc. *Bogčè-adà*; cf. „Calhidon" — „Cadicheoiu", „Petrile Negrii" — „Mavrosmilos" (p. 234), cum şi observaţiunile editorului, în *Prefaţă*, p. V, sq. (p[entru *Tunezlii*, cf. încă n. de fam. *Tunuslì*; p[entru] *Militean*, n. de fam. *Militeanu*).

[54] Ca să nu mai vorbim de *strajnic* = *strastnic*, „partea de Triod relativă la săptămîna patimilor": *straste* = 'patimă'.

[55] Cf. formaţiuni adjectivale ca: *lunos* (p. 25), *săninos* şi *ploos* = 'ploios, plouros, plointe, (p. 99), *păscos* = 'pescos' (p. 236), *tremurând* (p. 158), *suiş* (loc, p. 101), *vînător* (p. 105) = ede vînat (cîne)', *neputute* (lucruri, p. 135) = 'imposibile, cu neputinţă, peste putinţă (poate)' 'tc.; apoi: *nu-adivăr* = 'neadevăr' (p. 485, la Ureche, ed. Giurescu, p. 48, în schimb: *neadever*, adjectiv), *fără treabă* = 'netrebnice' (389), *bunăfacere* (476), *roşie* = 'purpură' (p. 477), *născând* = 'copil nou-născut' (p. 47), *rămas* = 'rămăşag' („a se prinde în *rămas*", p. 363; cf. *mas*), *răschirat* (ca subst., p. 401), *săvîrşitul* lucrului = 'sfîrşitul' (p. 16) etc. — *Vărstnic* are înţelesul neobicinuit de „contemporan, de o vîrstă cu" (p. 43), iar *lunatec*, dacă nu apare în sensul de „născut în aceeaşi lună" (cf. *zilatic*), apare în acela (învecinat cu *lunatec* = *zănatec*) de „boală *lunatică*" (p. 160 = III, 33: νοῦσον μεγάλην, τὴν ἱρὴν ὀνομάζουσί τινες; cf. p. 268: „boala cei ce scutură", la Coresi, *Carte cu învăţătură*, ed. Puşcariu-Procopovici, p. 81: „boală *den lună*"). — Lipsa lui *dijmă* sau *desetină* (*desetnic* este, însă, la p. 36, în sens de „dekarches, decanus", ca şi *iuzbaş* = 'hekatontarches, centurio, sutaş, hotnog'; cf. *bimbaş* = *bimbaşa*, „chiliarches, miiaş; miralai, polcovnic, colonel") e compensată prin formaţiunile curat româneşti: *a zecea*, *a zăcele* şi *zeciuială* (pp. 38, 460, d. ex.), oferite ca jertfă (*jărtvă*, *jirtvă*, *jirtfă*, p. 56, de unde *jirtevnic* = *jertvennic*, *jertfelnic*, ca *molitvennic*, *molitfelnic*, la aceeaşi pagină, sau *humiennik* = 'homelnic', la Ureche, ed. Giurescu, p. 281, unde şi *jirtăvnic*, p. 297; dar „să *ferea* bisericii" de la p. 67 nu e = *se oferià*, cum se afirmă în indice, ci: *se feria de* = 'se abţinea, se oprea de la biserică', ἀπείχετο τῶν ἱρῶν). — *A giudeca pre măzdă giudeţ strîmb* (pp. 283, 417) redă perfect ideea din ἐπὶ χρήμασι δίκην ἄδικον ἐδίκασε (V, 25) şi ἐπὶ χ. ἄδικον δίκην ἐ (VII, 94) printr-un termen mai propriu decît cel din original: *mîzdă*, din sl. *mizda* = gr. μισθός, „salar, soldă (cf. *joldă*, *joimir* = mercenar); mită". — De notat încă: *descăvăsc* (cf. *desgovesc*) şi *adă[i]nuiască* (p. 230).

[56] Cf. încă lat. *grates agere*, *gratiam habere* (mai puternic!) şi *gratis* = *gratiis*. — „Darul de har", „a da har" (lui Dumnezeu) sînt expresii ce se întîlnesc şi-n *Catehismul luteran* românesc (v. comunicarea la Academie a regretatului A. Bîrseanu, p. 7—8; cf. *a da în har* sc. *în harul Domnului*, „de pomană", „în cinste, gratis" şi drastic-peiorativ: *de sufletul dracului*), iar „a lua *în har*" e un cunoscut sinonim arhaic al lui *a lua în deşert*: *în har* = 'în deşert' (v. şi Drăganu, *Cea mai veche carte rákoczyană*, în „Anuarul Inst. de ist. naţ.", I, 268), *în zalud* (*Lex. Macarie*), *în dar* (v. *Dicţ. Acad.*, s. v. *har*), *în zădar*, *în heiabă* (cf. *hiba*, *heabă*, de *hebă* = 'degeaba, de-a fetea, de-a surda etc.'), *în van*, *în vînt*, chiar *în darn* (= it. *indarno*, la Bolintineanu) etc.

[57] Cf. p. 507: „să aibă *har* (χάριτα) de la Xerxis, pentru căci i-au mîntuit pe fratile lui" (p. 507 = IX, 107): la „harul" binefăcătorului răspunde logic „harul" (mulţămita) primitorului.

[58] Asemene paralelisme s. analogii cu fr. există, firește, destule: *„a iubi* a aduce mînie" (p. 407) = *aimer à* etc.; *poate fi* (pp. 151, 464) = *peut-être* etc. — Pentru *a săruta în falcă*

(p. 57), cf. coincidența „à rebours" cu fr. *embrasser dans le cou* = „*pe* gît", dar *sur les lèvres (la bouche)* = „*în* gură".

[59] Pentru *în gînd*, cf. pe lîngă gr. ἐπὶ νόον din original, și gr. ἐν θυμῷ; de asemenea, it. *venire in capo*, echivalînd cu rom. *a veni în cap*.

[60] Tot ca atare trebuie privite, după socotința noastră, și versiuni ca: „Pămîntul asirienilor nu să foarte ploă" (p. 79 = ἡ δὲ γῆ τῶν Ἀσσυρίων ὕεται μὲν ὀλίγῳ (I, 193), sau: „*lîngă* părerea mea" (p. 15) „*lîngă* voia sa" (p. 346) = κατὰ (cf. lat. *secundum*, fr. *selon*). — Această întrebuințare (de litotă) a lui *foarte*, în propoziția negativă, corespunzînd actualului *nu prea* = fr. *ne ... guère*, stă în obiceiul traducătorului român: „eu *nu*-l *foarte* crezu" (p. 126) = nu-l *prea* cred, nu-l cred *pîn'pe-acolo*; cf. *nici prea-prea, nici foarte-foarte*.

[61] Pentru varianta *a cunoaște har*, v. *Dicț. Acad.*, s.v. *har*.

[62] Cf. mr. *căsător*, „care se căsătorește", cum și dr. *căsari* = 'soți', în *Pravila Moldovei* (ed. Longinescu, p. 164), corespunzînd cu *casnici* din redacțiunea munteană *(ibid)*.

[63] Cf. *concubina*, în text: *talaichiță* (p. 131) = ἑταίρα (cf. *talainiță*, în Giuglea-Vîlsan, *De la rom. din Serbia*, p. 73, *tălăniță* la Cihac, II, 416, după Filimon?), *țiitoare* (p. 257: „a ținea țiitoare"), *poslanică* (v. citatul) = παλλακή (cf. *poslanic*, p. 31, *poslaneț* etc.).

[64] Cf. mr. *mărtătoare*, „fată de măritat", și *mărtător*, „băiat ajuns la însurătoare [= vremea însurătorii], dar cam prostuț" (Tache Papahagi, *O problemă de romanitate sud-ilirică*, p. 25), încît trebuie „măritat" ca o fată, iar nu „însurat".

[65] Deci adjectival, avînd ca sinonime pe: *nevolnic* = 'fără *volnicie*', „libertate" (p. 253), azi: „infirm, nedestoinic", și *poslușnic laconesc* (p. 480) = 'hilot' (cf. *sclav, șerb, holop*, apoi: *podan, sudit, tîrtan?*), zis și simplu *Lacon*: „bez *Laconi*" (p. 479, unde „Hoți" din notă = *Iloți*). — Pentru slavismul *bez*, cf. și *pol*, „jumătate" (p. 293).

[66] Deci: 'coconi, feciori drepți', contrariul lui „bastard", „ficior copil" (N. Iorga, *Doc. Callimachi*, I, 431, n. 1), „*copil*, și nu *ficior drept*" (textul, p. 58; cf. Cantemir, *Hronicul*, p. 868: „nu copil, ce *còpil*, și cu iertarea cuvîntului mai chiar să zic: ficior de curvă"), „neșce *ficiori* ai lui, *copii*" = νόθοι, „copii din flori" (p. 445), „copii din *țichire* = bastarzi" (Păcală, *Rășinari*, p. 142, supt *țichire*, „coș de papură", în „Grai și suflet", I, 139: *țecherie* = 'coșniță'), ca și *șpuriu*, despre care Drăganu, „Dacorom.", II, 612. — Pentru *ținc, țincușor*, v. textul, pp. 159 și 46 („*ținca* Spacò").

[67] Cf. și mold.-pop. *mai mainte, mainte*, observînd totodată, pe de o parte, frecvența formelor simple la traducătorul nostru: *gemănată* (p. 113), *a se gropa* (p. 276), *a se neca* (p. 257), *a podobi* (p. 419), *a se tîmpla* (p. 307) etc., față de a *însăgită* (p. 58) = *săgetă* (cf. *a împușca, a pușca*), *învăerà* (p. 49), iar, pe de altă parte, persistența în graiul popular, a unui mare număr din arhaismele cele mai interesante: *de dăori* (pp. 146, 396, 455) = *de două ori*, pop.-mold. *di diori* (cf. *adoara* = 'a doua oară', la Cantemir, *Hron.*, 860); — *că adoară* (p. 17: „*că adoară* te-aș putea" = ε'ἰ κως δυναίμην) s. *ca doara* (p. 59) = mold.-pop. *ca doară*: ceea ce ar confirma etimologia lui *doară*, propusă [...] de d. Procopovici [„Dacoromania", III, p. 629—642]; *fără cât* (p. 215) = mold.-pop. *făr de cît* (cf. *fără, fără numai*); — *pără ce-au fost* (p. 36) = mold.-pop. *cît (pîn)oi fi și-oi trăi*, cu care, la rîndul său, compară, pe de o parte: *a sta* = 'a fi' („*a stătut* tiran", p. 406, ca it. *è stato tiranno*), iar, pe de alta: *a custa* = 'a trăi' (p. 155: „Arapilor celor ci custă mult" = ἐπ' Αἰθίοπας τοὺς μακροβίους), din lat. *constare*. — Pentru *cela* = 'cellalt' (p. 333), cf. pop. *de ceia parte, pe ceie lume* etc., iar pentru *trussapte* (p. 175) = *tussapte* (toți-șapte), cf. pop. *trustei* și, mai rar, *truspatru* (din *tustrei* și *tuspatru*), prin analogia cărora a și rezultat (*trustei*, și aici, p. 234).

[68] Ca sinonime eufemistice, în sensul pornografic, mărginindu-ne la textul nostru, relevăm pe *a îmbla* (p. 109, 507; cf. fr.-arg. *marcher*, lat. *coitus*, din *co-ire*, de unde, după Pascu, și rom.-dial. *coită*, „femeie rea"), obicinuit pînă azi în popor, ca și *a-și bate capul*: „unul cu o muiare moartă *bătîndu-și capul*" (p. 117 = II, 89: μισγόμενον νεκρῷ προσφάτῳ γυναικός), „el, după moartia ei, încă *și-au bătut capul* cu dînsa" (p. 303 = V, 92: ὃς νεκρῷ ἑούσῃ Μελίσσῃ ἐμίσγη), — de adăugit la idiotismele cu *bat*, în *Dicț. Acad.*, — iar, ca sinonim al lui *a bate*, despre iepe, semnalăm pe *a mînzi* (p. 533; ca *a pui*).

[69] Pentru *a logodi o fată cu cineva*, avem (p. 286): „lui Darie, căruia ... Pafsanie ... *i-au logodit fata*".

[70] Cf. lat.-pop. *appendere, pensare*, „wiegen, schwer sein", ca și ngr. ζυγιάζω, ζυγίζω

[71] *Pacient*, „suferind, bolnav", de fapt: *pațient*, aparține, firește, aici: pronunțarea franceză l-a făcut să-și piardă legătura cu familia *(pățesc)* și să se alipească, oarecum, la *pace*.

[72] Cf. sinonimia dintre *patimă* și *pasiune (passio : passus-patior,)* iar, în legătură cu aceasta, înțelesul de „patimă" al lui *mînie* (p. 351: *mînii* = *patimi*, recte: *manii*).

[73] Și p. 121: *„adăogând* Nilos păn' în 18 coți". — Contrariul e *cade* = scade; cf. p. 96: *„căzînd* apa".

[74] De remarcat întreita formă participială: *adăugat, adăugit* și *adaus* (s. *adaos*), corespunzînd, respectiv, celor trei conjugări, după care „merge" acest verb.

[75] Adecă: *cu prețul capului*, „o dată cu capul", — ceea ce ar explica, după E. Hermann (*Kleine Beiträge zur lat. Syntax*, p. 118), pe lat. *capitis damnare*, 'a condamna la moarte, la decapitare, a plăti o vină cu „prețul capului'"; cf. *a sta pentru capul său* = 'a risca, a fi în primejdie să și-l piardă' *(in discrimine capitis esse)*, în textul nostru, p. 465, cum și Ghibănescu, *Surete și izvoade*, III, p. 239: „și a dat opt pași în frunte (din hotarul satului) iar lui Dumitrașco sulgeariul, de *ș-au plătit capul* de o nevoie ce-au avut" (doc. din 1641). — O încercare de a explica expresia pornind de la parcelarea pămîntului în *rupte* (cf. m. departe), a făcut d. Weigand, în „Anuariul" său, XVI (1910), p. 74 sq.

[76] *A alege sfat*, și la Ureche, ed. Giurescu, p. 33, unde și expresiile: *„alesătoriu* de ocine" (p. 22) = *„hotărîtoriu* de ocine" (p. 23), care aruncă lumină asupra sensului ce ne interesează.

[77] Cf. *cum îl* [= *îi?*] *taie capul* = 'cum se pricepe' (aceeași metaforă, în: „minte *ascuțită*" ?), pentru a cărui construcție există paralela: *cît îl* [= *îi?*] *lua gura* = 'cît putea striga de tare' (contaminație cu *a-l lua gura pe dinainte?*). — *Scaun* din expresia *om cu scaun la cap* = 'cuminte, prudent, chibzuit', s-ar putea explica, poate, nu numai prin sinonimul *așezat* (cf. fr. *posé*), contrariul lui *fluturatec*, ci și prin *Scaunul judecății*.

[78] Pentru *ruptă* („învoiala cu Vistieria"), *„ruptoare* de tocmeală", *rupte* ale Vistieriei și *ruptași*, v. exemple instructive în N. Iorga, *Doc. Callimachi*, II, 744 (tabela lucrurilor). — Cît privește caracterul violent, brusc, „abrupt" *(ex abrupto)*, — pe lîngă cel „decisiv", al unei hotăriri, unui act, — cf. *a rupe* din locuția: *„a (o) rupe de fugă"* (în *„tai poala* și fugi" se cuprinde ideea înlăturării cu orice preț, cu orice sacrificiu, a obstacolului ce te reține).

[79] „Se-au *rumtu judecata*", „i-am *ales judecata*" (N. Iorga, *Socotelile Brașovului*, pp. 93, 100) etc. — Cu deosebire interesantă e paralela homer. ὅρκια τέμνειν, „prêter un serment, établir un contract sous serment", lit.: „couper un serment, couper un traité", care a fost explicat de curînd ca o copie a biblicului *karat berit*, „couper un serment ou un traité" (v. V. Bérard, *Les Phéniciens et l'Odyssée*, II, 5), deși corespunde formulei lat. *foedus ferire* s. *icere* și se explică convenabil ca o aluzie la sacrificiul ritual ce însoțea și consacra învoiala. — It. *alla rotta* = *a negozio rotto* ar putea fi invocat cu atît mai puțin în sprijinul expresiei românești, cu cît înțelesul său e tocmai contrariu: „a strica tîrgul, afacerea", a o lăsa „senza conclusione".

[80] V., de ex., C. C. Diculescu, *Originile limbii române*: *Vocalismul*, p. 2.

[81] Aici = „război" sau „militărie", precum aiurea (p. 124) = *ostilitățile* petrecute la Troia, τὰ περὶ Ἴλιον γενέσθαι (II, 118); de întregit în acest sens art. *oaste* din glosar.

[82] „Să plece", adecă; cf. „s'absenter". — *Lipsă* din locuția „a fi de *lipsă*, a avea *lipsă*", curentă în Ardeal pentru „a fi *nevoie*, a avea *nevoie*" al nostru, se explică, probabil, și prin înțelesul de „epilepsie" (v. d. ex. Voronca, *Stud. în folclor*, I, 177: „cea *nevoie*") al acestui sinonim (= ung. *nyavalya*); cf. *„nevoie*, îndrăcire, lovitură [și cebăluire!]", la Radu Popescu (N. Iorga, *Cronicele muntene*, p. 71), de asemene *nevoie* = 'dajdie' (Ureche) și *nevrere* (text, p. 17), contrariul de la *vrere* (substantival) = 'voință' (pro *ne-voință*).

[83] Cf. *a fi supărat cu cineva* în raport cu *a fi supărat pe cineva*.

[84] Cf. *acasăși (passim,)* ba chiar *acasă-li-și* (p. 425).

[85] Cu același înțeles, găsim în rev. „Ion Creangă", VI, 253: *a i se găgi* = 'a se plictisi, a i se scîrbi' (cf. *a gogi*). — Ca sinon. vr. al lui *supăr*, „năcăjesc", avem și pe *dodeiesc* (sl.).

[86] În vol. jubilar (XXV) al „Arhivei" din Iași, p. 200, și-n *Sufixele românești*, p. 338. — S-ar fi putut invoca vr. *omrăzi*, „pîngări", *„despicere"* (*Ps. Sch.*, ed. Candrea, II, 448), *ombrăzi* = 'a trece cu vederea' (la Coresi, după *Glosariul* din „Buciumul Român", I, 49) și megl. *u! mrăznituli* = 'of, ticălosule!' și *uom răzintuli* = 'obraznicule!' (Papahagi, *Meglenoromînii*, I, p. 61), care au înfățișarea unor etimologii populare din *omraznic* (cf. Miklosich, *Et. Wb.*, s. *merz-*). — Mr. *abrașcu* = 'obraznic' (Dalametra) e, de fapt, identic cu turcismul dr. *abraș*.

[87] Sau: *obrazul cinstit* (cf. lat. *integrae frontis, homo*, fără inițiala lui *kalumnia* înfierată pe frunte), pe care nu ți-e rușine să-l arăți în lume (cf. *obraz* = *față simandicoasă*, personagiu de considerație). — Cît de insidioase, pot fi, pentru un observator superficial și grăbit să conchidă, asemene amfibologii, se poate vedea și din cazul lui *rușinos* = „om care se rușinează" și „lucru de care trebuie să te rușinezi". — Cf. sinon. vr. *stidesc, stideală* (din sl.), cum și *a ruși̯na* = 'a atenta la pudoarea unei femei, a o necinsti', iar, în legătură cu aceasta: n. de pl. *rușinea-fetei*, la Herodot: αἰδοῖον, *pudendum* (II, 30), în trad. rom. *pasăre* (p. 102 etc.), *firea fetii* s. *firea muiereasc*ă (pp. 45, 120). — *Obrăzuirea* = 'circumcizia „pasărilor" bărbătești', la egipteni, p. 105: „*Pasirile* ... ei le tae la margine (adecă să *obrăzuesc*)", — omonimie interesantă de notat (cf. *obreja* = 'margine, mal').

[88] Cf. *darnic, dornic, fățarnic, puternic, spornic*, apoi: *dosnic, josnic* etc. (v. alte exemple la Pascu, *o. c.*, p. 335, unde însă *amarnic* e derivat din subst. *amar*, iar nu din adj., pe cînd *dornic* e derivat din verb. *doresc*, ci nu din subst. *dor*, iar la *fățarnic* se aruncă verb. *fățăresc*, pentru subst. *fățare*: incoherență și arbitrariu!).

[89] De remarcat, sensul propriu, originar al acestui derivat din vrf. *toupe*, „tufă de păr, chică, moț" (apoi: „cu moț, moțat; pretențios; obraznic").

[90] Să nu uităm sensul tehnic, militar al cuvîntului: „frontul" (rom. *pe front* = lat. *in acie*, precum lat. *vallum, agger* = *tranșee*: e sensul lui *troian* sau *șanț* [v. no. 20] din textul nostru, p. 216, 210, cu extrem de bogata-i terminologie militară; cf. indicele, unde *haslă* = 'parolă de recunoaștere', σύνθημα, „șibbolet", „beleag", „lozincă").

[91] Cf. lat. *terga dare alicui, tergiversari*.

[92] Dublarea lui *-v-* e aici etimologică, redînd pe *Euboeïa*.

[93] Pentru *lagator*, ἀλαγάτωρ, „Eilbote", de care vorbeam altădată [„Dacoromania", I, p. 452], cf. mr. *alàg*, „courir, marcher" (Tache Papahagi, *Antologie aromânească*, p. 386), amintind pe turc. *olac*, dar fiind în realitate identic cu *alerg*: **alarg* (cf. it. *allargar*). — Ca și *merg*, de altfel, credem că și *alerg* a plecat din sfera vieții pe apă.

[94] „O, sfinte *vărhovnicule*" (la adresa Mitropolitului Ștefan), alternînd cu „O, Sfinte *Crești̯tete*", se întîlnește și-n precuvîntarea lui Daniil Panoneanul la *Îndreptarea legii* din 1652.

[95] Pentru sensul tehnic, consacrat, al termenului, în vechile doc. rom., cf. Ghibănescu, *Slovar*, p. 67: „i prodal ego edin nivu u *frunte*" = 'și i-am vîndut un pămînt în *frunte*', cum și citatul din același, *Sur. și izv.*, II[1], 239, reprodus aici, supt no. 12.

[96] V. și „Bulletin de l'Inst. pour l'étude de l'Europe sud-orientale", X, p. 36, 38. — P [entru] *nacealnic*, v. Miklosich, *Et. Wb.*, sub *čelo*.

[97] Despre același personagiu, v. Cantemir, *o. c.*, 454: „acel Laslău să fie fost *vîlhovnic*, care di pe limba sloveniască să înțeleage vrăjitoriu, căutătoriu, în stêle" (i. e. astrolog, zis și: „numărătoriu-de-stele", recte: „cetitor în stele").

[98] Pentru sinon. *vrăjitor-vraciu* („medic"), cf. caracterul medicinii populare. — *Farmazon* e rus. *farmazonŭ* (din fr. *franc-maçon*), iar nu dezvoltat în sînul limbii române, prin et. pop. cu *farmec*, cum afirmă d. Iordan (în „Viața românească", XV, 121, unde și *boierel* = 'bourel' e rău explicat prin et. pop. cu *boier:* de fapt, un derivat din forma pl. a radicalului sau o refacere după pl. derivatului însuși, întocmai ca și *flăcăiandru, pîrîiaș* etc.). — Adăugim că *vrajă* e, în textul nostru, termenul curent pentru „oracol", căruia, în alte texte vechi-românești, îi corespunde: *vrăjălniță* (așa, de ex., în apocriful tipărit de Pamfile în rev. „Ion Creangă", IX, p. 159, împreună cu versiunea „Cuvîntului de prea înțeleapta Sivilă", a căror confruntare cu varianta din „Arhiva", XXVIII, 28, se impunea pentru stabilirea lecturii adevărate: *un naș̯u* = et. pop. din *un inaș̯u* [ung. *inas*, „slugă"], *în trapă* = *întrapă* etc.).

[99] Pentru problema, foarte importantă, a tautologiei și, în special, pentru mecanismul ei semantic (multe din „tautologii" sînt, în realitate, arhaisme sau provincialisme glosate), *Cartea cu învățătură* a lui Coresi (ed. citată) oferă mult mai instructive exemple decît textul nostru: *prea mîndru* și *înțelept* (p. 15), *sălbăticiia* și *sireapiia* (364), *hulnici* și *înputători* (p. 365), *striini* și *stranici* (pp. 403, 500), *furului* și *tîlharului* (p. 485, cf. *hoț* și *tîlhar*) etc., la care adăugim, din „Fiziologul" vr. publicat în rev. „Ion Creangă", IX, p. 10, următorul exemplu, instructiv pentru originea formei hibride *a cercăta* = *a cerceta* + *a căta*: „crocodelul ... iară *cearcă* și *caută* altă mîncare". (Tot acolo, pentru sensul originar al lui *curînd*: „[inorogul], cînd va să meargă, *fuge curînd* și *merge curînd* în pustietate ...". — De fapt, ca și-n „si-

nonimie", e vorba, aici, de aproximaţie: strict vorbind, cele mai multe (dacă nu toate) „sinonimele" ce alcătuiesc „tautologia" *nu* repetă pur şi simplu (fie şi-n scop de a insista asupră-i) ideea exprimată, ci înfăţişează şi o nuanţă proprie. Dar chestiunea merită o reluare aparte.

[100] V. şi Păcală, *Răşinari*, p. 141: *pricaz*, „stricăciune, năcaz ce dă peste oieri". — Ca *bože nakazanie*, „Strafe Gottes", apare la ruşi în genere o boală epidemică (molimă, boleşniţă; buduhală, troahnă), iar *boža rana* = 'Seuche', *božij bič*, *boža moč* = 'Fallsucht', lit.: „Gottes Macht", *boža ruka* = 'Paralyse', lit: „Gottes Hand" (v. I. Manninen, *Die dämonistischen Krankheiten*, p. 8), sloven. *božjast* = *božja oblast*, idem („Indogerm. Forsch.", XLI, 404), vgr. θεοπληξία etc. îşi au un analog mai cunoscut în s.-cr. *boginja* = germ. *Pocken* + sl. *boginja*, „Göttin" (Berneker, 66) sau în alb. *l'i*, *l'ie*, „Blatternkrankheit" = ngr. εὐλογία, idem (G. Meyer), sicil. -dial. *elogu*, *ailogu*, „Pockennarbe" („Byz.-neugr. Jahrbücher," I[1], 169; cf. şi Abbott, *Macedonian Folklore*, 236, unde se citează Κυρὰ Βλογιά, „Lady Small Pox") şi n. [de] pers. *Vloia(Evloghie)* = 'Benedictus': natura şi psihologia eufemismului sînt evidente.

[101] De însemnat şi rom. -dial. *împotrosu*, „asemănător întrucîtva": „(v)ine cam *împotrosu* ieluia" (Păcală, *Răşinari*, p. 139).

[102] Cf. *Anon. Băn.*, ed. Creţu, p. 363: „*pruglĕ* -laquei genus".

[103] Mr. *păltin* înseamnă, însă, de fapt: „platan"; cf. n. topic mr. *Păltin*, ngr. *Boltinon* (v. „Anuariul" Weigand, 1919, p. 61) şi n. de familie dr. *Păltînea*. — De altfel, abstracţie făcînd de „esenţă", *paltin* românesc nu e altceva, decît *platanus* latin, precum rom. *bivol* nu e, în ultima analiză, decît βούβαλος (Miklosich, Berneker) = *bubalus*, deci *bour:* aşa şi-n textul nostru, p. 269 („bivoli şi zimbri" = βούβαλιες ... καὶ ὄρυες, IV, 192, de fapt: „bouri şi o speţă de antilope", ὄρυες fiind luat drept οὖροι = lat. *uri*), care cunoaşte totuşi derivatul: „urechile *boure*" (p. 384) = ὀρθά.

[104] E vorba de *Barbaria*, de „*Livia* pustie şi plină de *jăgănii*" (p. 103), de *lighioane* (= II, 32: θηριώδης ἐστὶ ἡ Λιβύη), „*Liviia* cè cu *jigănii*" (p. 266 = IV, 181: ἡ θηριώδης Λιβύη).

[105] Un proces deosebit, în *Perecop* (istmul) = sl. *perekopu*, „şanţ".

[106] Cf. Alfred Franke, *Der sogenannte 'Trajanswall' in der Dobrudscha*, în „Neue Jahresb. f. d. kl. Altertum", XX (1917), p. 64 sqq.

[107] Fr. Drexel, *Altes und Neues vom Tropaeum Traiani*, în „Neue Jahresb. f. d. kl. Altertum", XXV (1922), p. 331, n.1.

[108] P[entru] *Colonia Traiana*, înţeleasă ca „Trojanische Kolonie", v. „Rheinisches Museum f. kl. Phil.", **51**, p. 508 sqq. — Amintim că numele Troiei trăieşte, probabil, în fr. *truie*, „scroafă": *porcus troianus*, „porcul umplut", ca *equus troianus* (v. în special: Darmesteter, *La vie des mots*[2], p. 57 şi Pauly-Wissowa-Kroll-Witte, supt *Kochkunst* şi *Schwein*, col. 808).

[109] Şi nişte ruine de lîngă muntele *Ţeru* se cheamă sîrbeşte *trojan* (v. Miklosich, *Et. Wb.*, p. 362, *s. v.*). Cf. de asemene: Cantemir, *Ist. ot.*, pp. 98 (pod), 274 (cetate), 617 (poartă).

[110] Legenda corespunzătoare bosniacă, vezi-o la Hasdeu, *l. c.*, col. 3 138 (după *Lexiconul* lui Vuk Stefanovici, 750). — Versiuni româneşti populare, în Candrea-Densusianu-Speranţă, *Graiul nostru*, I, p. 59 (din Dolj), 95 (numele satului, *Potopin*, e o altă etim. pop. evidentă, cu *topesc*, *potopesc*). — Basmul oltean „Domnul-de-Rouă (mai rar: „Craiul-de-Rouă")a fost versificat de Bolintineanu (v. Şăineanu, *Basmele române*, p. 117) şi utilizat de Eminescu însuşi. — O interpretare a legendei în raport cu „Ler Împărat", identificat cu Galerius, în „Rev. p. ist. arh. şi fil.", XIII (1912), p. 340 sqq.; cf. *ibid.*, XII (1911), p. 382 sqq., despre „Drumul Domnului-de-Rouă".

[111] Κυριερήνα s. Κυραρήνη, identificată cu pasărea ἰξόβορος, *turdus viscivorus* (Politis, *l. c.*), aminteşte viu pe *Chira-Chiralina* noastră, care e prezintată însă ca o „floare din grădină", ca şi *Ruja-Rujalina* şi, în genere, numele zinelor din descîntesc (v. „Noua rev. rom.", 1901, p. 170) sau din jocul căluşerilor: *Siniziana*, *Ogristina*, *Leostina* [cf. *leuştean*], *Budiana*, *Roşia* etc. (v. rev. „Tinerimea română", 1898, p. 144), care sînt, toate, nume de plante, la fel cu numele „vilelor" sîrbeşti: *Similjana*, „Sandruhrkräutlein", *Ogršćana*, *Kalina* (v. Krauss, *Volksglaube ... d. Südslaven*, p. 70). Cf. încă n. de pl. *crăiţă*, iar în legătură cu el şi în ipoteza unui substrat istoric: ung. *királyné*, „regina", şi sîrb. *kralica Kyr Alêna* [= Kyra Helena], n. soţiei lui Vlkašin (Jireček, *Gesch. d. Bulg.*, p. 328, n. 38).

Scanned with OKEN Scanner

[112] De *„cărarea lui Traian, la părăul lui Iordan"* vorbesc de asemene descintecele (v. d. ex., Pompiliu Pîrvescu, *Hora din Cartal*, p. 66), deşi mai puţin adesea ca de *„drumul lui Adam, la fîntîna lui Iordan"* (v. rev. „Tudor Pamfile", I, 179) sau de *„fîntîna lui Adam, la apa lui Iordan"* (v. Păsculescu, *Lit. pop. rom.*, p. 115, 132 etc.; cf. *ibid.*, p. 127: *„pe cărarea lui Iordan, la fîntîna lui Bogdan"*). [Adde, DR, III, 1096:] Adaugă şi exemplul din „Arhiva", 1924, p. 142, unde *goltele* nu-s „păsări" (!), ci *holde*, iar „Ibrior" = *imbrohor* (*imbrior*).

[113] Cf. şi Apostolescu, *Valurile romane: brazde şi troiene* (extras din „Revista armatei" pe 1910).

[114] După excerptele din „Analele Dobrogei", VI (1923), p. 194—5.

[115] Sînt 4 variante, toate mehedinţene. — De notat legenda despre Traian şi podul de peste Dunăre (*ibid.*, p. 14) şi basmul cu „sora lui Traian", care, ca să scape de foc, se aruncă în Dunăre (*ibid.*, p. 109).

[116] Pentru *Cîmpul al Kesari* şi *Calea al Kesari*, de lîngă Meţova, v. Tache Papahagi, *O problemă de romanitate sud-ilirică*, p. 20 (= „Grai şi suflet", I. p. 89; cf. şi *Drumu-Domnului* s. *Drumu-Mumuşului* = 'calea laptelui', la megleniţi: *ibid.*, p. 35).

[117] Pentru *troian* în toponimia rom., cf., pe lîngă Frunzescu (p. 492) şi *Marele dicţ. geogr. ad loc.)*: I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan-cel-Mare*, II (indicele numelor geografice).

[118] Pentru *crîngul* s. *brîul cerului*, compară cunoscutele metafore corespunzătoare din nomenclatura *curcubeului*. — P[entru] *c. di Sant Yago* (it. *San Giacomo*) şi *Jakobstrasse*, cf. *Santiago di Compostela* şi *Jakobsbrüder*.

Scanned with OKEN Scanner

STUDII DE SEMANTICĂ
II
PROBE DE SINONIMICĂ ROMÂNEASCĂ

Studii de sinonimică românească[1], putem zice că nu există. Un articol ca acel despre „Colectivul *ceată* şi sinonimele sale", publicat în „Arhiva" din Iaşi (IX, p. 392 sqq.[2]) de regretatul fost profesor de franţuzeşte la Pomîrla, Gh. Gheorghiu, stă cu totul stingher, ori trebuie să primească tovărăşia, destul de neplăcută, a pomelnicelor *dracului*, alcătuite de dd. G. Pascu[3] şi E. Boureanul[4].

Material adunat există, totuşi, considerabil. Astfel, ca să nu pomenim de nomenclatura botanică (în special, Panţu) şi ihtiologică (Antipa, Frăţilă) sau de terminologia poporană agricolă şi industrială (Damé, Pamfile), „Opincarul" lui Jipescu oferă o îmbelşugată recoltă, *Glosariul* manuscris al Golescului, din care d. G.T.-Kirileanu dă, prin „Şezătoarea", preţioase excerpte, e o adevărată mină, iar *Glosariul* lui C. Stamati din „Muza românească" (ed. Codrescu, I, p. 526) îşi are, deşi în mai mic, importanţa sa. Extrem de bogate liste de sinonime, ca acele din *Glosariul* Viciu (p. 103 sqq.), relative la *chibrituri*[5] şi *cartofi*[6], iar, nu lipsesc. Şi a fost o fericită inovaţie ideea d-lui Sextil Puşcariu de a face loc, în *Dicţionariul Academiei*, supt anume cuvinte, sinonimelor respective[7].

Sînt atîtea „prodrome" ale *Repertoriului* (dacă nu chiar *Dicţionariului*) *de sinonimică română*[8], ce se va face cîndva: în calea lui aducem şi neînsemnatul nostru prinos.

Ştim, — şi o spunem pentru a preîntîmpina o eventuală obiecţie, — că, după unii, existenţa însăşi a sinonimelor e iluzorie, întrucît ea ar presupune o identitate de înţeles care, de fapt, nu există. Dar mai ştim că însăşi această „identitate", cînd, din sfera abstractă a transcendenţelor logice, se coboară în realitatea biologică, istorică, a contingenţelor limbii (care nu e logică, ci psihologie![9]), trebuie luată „cum grano salis", şi că uzul *(usus)*, care poate degenera în „abuz" (κατάχρησις), fără a-şi pierde calitatea de „arbitru"[10], le autorizează: din graţia suverană a acestui dictator, care nu vrea să audă de constituţiile gramaticale ale „miniştrilor graiului" şi-şi vede liniştit de drum, — pe cînd „grammatici certant", — neconsimţind să sfărîme cristalele limbii numai pentru că ele n-ar fi destul de geometrice, *sinonimele există:* e fapt. Şi atîta[11] ar ajunge, pentru ca ele să fie „legiune", chiar dacă n-ar fi să urmărim, cronologic şi geografic, mulţimea acelora, care, cîndva („arhaisme") sau undeva („provincialisme"),

redau *grosso modo* aceeaşi noţiune, cu sau fără nuanţele de frumuseţe, cuviinţă şi adevăr, corespunzătoare[12], ce alcătuiesc împreună conceptul de „proprietas verborum".

În această gamă de nuanţe, adecă, subiectiv, în perceperea şi redarea timbrului lor, stă şi tot meşteşugul traducerilor, care nu sînt, în ultima analiză, decît o problemă de echivalenţă verbală, de sinonimică interlingvală (bilingvă, diglottă). Şi o problemă atît de delicată şi grea, încît mulţi o proclamă, deznădăjduiţi, insolubilă. Dificultăţi obiective, rezidînd în însăşi firea limbii în care traduci în raport cu aceea a limbii din care traduci[13], şi dificultăţi subiective, derivînd din înseşi insuficienţele de gust şi ştiinţă ale traducătorului, se îngrămădesc fără număr în calea traducerii, împiedecînd, într-o măsură mai mare sau mai mică — după nivelul relativ al limbilor şi după talentul cui le mînuieşte —, găsirea echivalentului[14].

Să luăm un caz concret. Herodot (I, 32, 8) citează vorba celebră a lui Solon către Croesus: „πρὶν δ' ἄν τελευτήσῃ, ἐπισχεῖν, μηδὲ καλέειν κω ὄλβιον, ἀλλ' εὐτυχέα". Toată greutatea traducerii stă în redarea antitezei ὄλβιος — εὐτυχής, între două sinonime ... antonime. Biruit-a însă această greutate Dindorf, cînd traduce latineşte: „Priusquam vero diem obierit, differendum est, necdum *beatus* hic nominandus, sed *felix*"? — Dar *felix* redă, într-un vestit vers vergilian (*Georg.*, II, 489: „*felix*, qui potuit rerum cognoscere causas": aluzie la Lucreţiu!) tocmai pe ὄλβιος din Euripide (fragm. 910, p. 654 N²: ὄλβιος ὅστις τῆς ἱστορίας ἔχει μάθησιν), iar *beatus*, în cutare vers, nu mai puţin faimos, din Horaţiu (*Epod.*, II, 1: „*beatus* ille, qui procul negotiis"), nu se referă de loc la fericirea postumă (cf. şi gr. τρισόλβιος, τρίσμακαρ faţă de vergilianul „*terque* quaterque *beati*" şi horaţianul „*felix ter* et amplius"[15]). — Au greşit, poate („licenţe poetice!"), Vergil şi Horaţiu, care, acesta, dă chiar o definiţie a terminului *beatus* (*Carmina*, IV, 9,45 sqq.)[16]? E mai greu de admis. Şi nici tratatele de sinonimică latină sau „Antibarbarus" nu pot pretinde aşa ceva. Fapt este că ὄλβιος nu are precizia, conturul definit, eliminatoriu, al „fericirii transcendente", „cereşti", pe care-l are, în anumită măsură, mai tîrziu, un μάκαρ, μακάριος = *defunctus*, *mortuus* (cf. Μακάρων νῆσος, „Insula *Fericiţilor* s. *Blajinilor* = Morţilor", „Insel der *Seligen* = Toteninsel", apoi germ. *glückselig*, *selig*[17], fr. *bienheureux*) şi că, în pasagiul citat, definirea, delimitarea conceptului se datoreşte însuşi contrastului cu εὐτυχής: θέσει, nu φύσει! Cu εὐτυχής, însă, nu era acelaşi lucru: ca şi εὐδαίμων (cf. ἀγαθὸς δαίμων, „geniul-bun", în concepţia creştină Ἀγαθάγγελος, şi homericul σὺν δαίμονι, „cu Dumnezeu!"), εὐτυχής se raportă la „noroc" (cf. ἀγαθῇ τύχῃ, „noroc bun!")[18], — singura deosebire fiind aceea că εὐδαιμονία s-ar referi mai curînd la o fatalitate (fericită) internă, de temperament sau caracter (cf. ἦθος ἀνθρώπῳ δαίμων al lui Heraclit), pe cînd εὐτυχία înseamnă o fatalitate (fericită) externă, rezultînd din împrejurări, din conjuncturi fericite (cf. τυγχάνω, „întîlnesc, întîmpin"). Ca atare, însă, adevăratul echivalent latin al lui εὐτυχής nu poate fi *felix* (= *fecundus*, opus lui *sterilis*), cum vrea Dindorf, ci numai *fortunatus* (cf. *For-*

tunae filius : fors, forte, fortuitus), auspicatus (cf. *ominatus)* sau *prosperus* (cf. *res secundae* şi gr. εὐθηνός, „care prosperă, propăşeşte, e din belşug", — de unde şi *ieften* al nostru![19] —, „căruia-i *merge* bine" : ideea trebuie comparată cu aceea de „a face bine" — ca în : *ce mai faci? = cum îţi merge?* — a gr. εὐπράττειν). — De aceea, fără închipuire, preferăm traducerea bătrînului Eustratie al nostru (*Herodot*, ed. N. Iorga, p. 15) : „pînă nu va muri, nu pociu să-l *fericesc*[20], numai ce-i zic : *nărocos*".

*

„Gravidă": **1. borţoasă, — 2. burduhoasă, — 3. grea, — 4. grecioasă, — 5. groasă, — 6. încărcată, — 7. îngrecată, — 8. îngreunată,— 9. îngroşată, — 10. în poziţie, — 11. împovărată, — 12. în-altă-stare, — 13. însărcinată, — 14. neslobodă, — 15. tăroasă.**

Observaţiuni. — No. **1** e un derivat din *borţ*, „gros ventre de femme enceinte" (v. *Dicţ. Ac.*), cu acelaşi sens peiorativ, ca şi no. **2**, cu variantele sale : *burdioasă, burduhănoasă*, cu *burduhul (borţul) la gură*, cu *pîntecele pînă la gură, cu ciolane în pîntece* (Marian, *Naşterea*, p. 10, n. 1), în special despre fetele „greşite", pentru care vechile orînduieli prevedeau „gloaba pîntecelui", cu anumite circumstanţe atenuante pentru cazurile de „greşeală făr păntece" (N. Iorga, *Stud. şi doc.*, VI², 273). — No. **3** (în vechile legiuiri rom. : *grea de prunc*[21] s. *în pîntece*, în Bănat : *greoanie*, apoi *grea-mare*) aparţine aceluiaşi radical cu no. **8** (de întrebuinţare curentă) şi no. **4** (arhaism, atestat, de ex., în *Biblia* din 1688,277), derivînd direct dintr-un lat. **grevitiosa* (ca şi no. **7**, din lat. **ingrevicare* ; cf. mr. *angricari*, „a fi greu, a atîrna", *angricat*, „atîrnat", *angricos*, „greu, posomorît", *'ngricari*, „a îngreuna, a îngreuia, a avea greutate, a avea lene"[22]), mai probabil decît din vr. *greaţă*, „greutate" (cf. dubletul modern *greţos*). — P[entru] no. **5**, cf. fr. *grosse* şi no. **9**, atestat în N. Iorga, *Doc. Bistriţei*, II, 34 : „*îngroşată* muere". — No. **6** l-am găsit şi într-o povestire de la românii din Serbia *(Graiul nostru*, II, 152) : „O fost o muiere *încărcată* cu un copil şi copilu o plîns în mumă-sa" ; cf. de altfel : *puşcă încărcată* şi *a răsturna carul* s. *căruţa*, „a naşte, a face" (familiar). — P[entru] no. **10**, cf. expresia amplificată : *în poziţie interesantă*, analoagă expresiilor : *în stare binecuvîntată* şi *în starea darului* (Marian, *l. c.*), corespunzătoare no. **12** ; pentru sin. *a porni (a fi) în (într-) adaus* (cf. Creangă), compară şi *a purcede îngreunată*. — No. **11** (forma dată e din Marian, *l. c.*, ca dublet al obicinuitului *împovorată*) alcătuieşte o grupă cu no. **13**, pentru care ar fi de comparat îndeosebi : *sarcina* (cf. *a purta*, „être en gestation, porter son fruit"[23], *a pierde, a lepăda*), *a depune* (sc. *sarcina*, despre vite „a făta"), fr. *pondre*, „a (se) oua" (despre păsări) = lat. *ponere* (cf. *deponere*, „ablegen, gebären", de unde — prin **depositare* — alb. *dështój*, 'gebäre, werfe zu früh', după G. Meyer, care compară, *s. v.*, ngr. epir. ἀπορρίχνω, idem), *mettre bas = accoucher* (despre animale), şi cu no. **15**, care e mai curînd un derivat din rom. (v. şi dial.) *tar*, „sarcină,

povoară", decît un reflex imediat al ung. *terhes* (Iosif Popovici, *Palia de la Orăştie*, p. 21); cf. *întăroşa*, ca *îngroşa* etc., nu *întăroşi* (*ibid.*, p. 19). — No. 14 e consemnat la Marian[24]. — *Gravidă* însuşi, întrebuinţat ca termen medical şi juridic (de medicină legală), se pronunţă de obicei „franţuzeşte", cu accentul pe penultima, deşi prototipul latin e proparoxiton (cf. *Dicţ. Acad.*).

„Violonist": **1. (a)lăutar (alăutaş), — 2. balaur, — 3. bandaş, — 4. carcalete, — 5. ceteraş, — 6. diblaş (diplaş), — 7. gaşper, — 8. highidiş, — 9. igreţ, — 10. muzicant (a. muzicaş, b. muzicuş), — 11. scripcar, — 12. ţigan, — 13. viorar (viorist), — 14. zicaş (zicălaş).**

Observaţiuni. — No. **1** e mult mai puţin întrebuinţat supt formele întregi *(alăutar, alăutaş)*, decît supt cele aferezate şi-n special supt forma *lăutar*, derivată, firește, din acelaşi *(a)lăută*[25], „luth": *lăutar* e „muzicantul" prin excelenţă, la fel cu cîntăreţul din *ceteră* (no. **5**), *diblă* (no. **6**), *scripcă* (no. **11**) sau *vioară* (no. **13**) şi în deosebire de *cobzar* (cf. însă sl. *kobzar*, „aed, rapsod pular"), *guzlar* (din *guzla* dalmată), *năiaş*, *muscălaş* (s. *muscalagiu*), *cimpoier* etc.; v. acum: C. Bobulescu, *Lăutarii noştri*, Bucureşti, 1922, şi Leca Morariu, *Cei din urmă lăutari ai Bucovinei* (în „Ce-a fost odată", 1922, p. 67 sqq.). — N-le **2, 7** şi **12** designează în special pe lăutarul ţigan (cf. Candrea, *Poreclele la români*, p. 125, cum şi *ţigan* = 'fierar', *armean* s. *grec* = 'negustor', *bulgărie* = 'grădină de zarzavat' etc.). — No. **3** înseamnă propriu-zis: „lăutar dintr-o *bandă*" (taraf, tacîm)[26] şi se află atestat la Giuglea-Vîlsan, *De la românii din Serbia*, p. 388. — No. **4** îl dăm după rev. „Ion Creangă", VI, 313, ca „nume de batjocură al lăutarilor", de fapt: *scacaleţ*, „locustă" (cf. no. **2** şi n. de insectă *scripcar*)? — P[entru] no. **6**, v. d. ex. „Rev. ist.", II, 167; varianta, în Cihac, II, 96, supt *diplă*, iar, acum de curînd, în „Grai şi suflet", I, 136, împreună cu *diplaş*: cf. şi „Anuarul" Weigand, XVI—XVII, p. 111, apoi sinon. dr.—dial. *ghiga*, „violon", din Cihac, II, 119 (*broancă* e mai mult „contrabas, gurdună" decît „lăută, vioară" !) şi sinon. mr. *zancracută* din Dalametra, 224. — No. **8** e ung. *hegedüs*, „violoniste" (v. *Dicţ. Acad.*, unde se dau şi variantele *hididiş*, *highiduş*). — No. **7** (atestat, între alţii, la Frîncu-Candrea, *Moţii*, p. 101; Pamfile, *Sărbători de vară*, p. 154) e ung. *igricz*, „rhapsode", pol. *igracz*, „badin, amuseur", şi înseamnă, deci, originar, mai mult un „diseur" sau „danseur" (sl. *igrati*); cf. de altfel expresia *a zice (din vioară*, ca şi *din gură)*, fr. *jouer (du violon)*, germ *(Geige) spielen*, cum şi no. **14**, cu varianta (atestată la Marian, *Sărbătorile*, II, cît şi-n rev. „Ion Creangă", VI, 126: *dzîcalaş* = 'cel ce cîntă', 'care zice frumos din fluier ori trişcă'). — No. **10 b** e pronunţarea maghiară a neol. *musicus* (cf. *număruş*) iar no. **10 a**, o formaţiune analogă cu *lăutaş* (şi: „fabricant s. negustor de lăute", ca fr. *luthier* !), *fluieraş* (alături de *fluierar*) etc.; no. **10** însuşi are şi dubletul *muzicanţ*, singular refăcut după pl. (ca şi *comedianţ*). — No. **13** e, ca şi neol. *violonist* (din fr.), prin analogia căruia s-a format, un termen de orchestră; cf. sinon. mr. *chimanigi*,

„viorist" (Dalametra) : vr. *chiemani*, „un fel de violină", *cheman*, „idem, cu două rînduri de coarde", *sinekeman*, „idem, cu patru coarde" (Bobulescu, *o.c.*, pp. 31—33), alb. *kémane*, *kemendže*, „Art Violine" (G. Meyer) = turc. *k'eman(e)*, idem.

„Rat" : **1. chiţcan (ghiscan), — 2. chiţoran (ghiţoran), — 3. cloţan, — 4. gherlan (ghiorlan), — 5. ghiorţan, — 6. grivan, — 7. gurlan, — 8. guz(g)an, — 9. hîrciog, — 10. hîrţ, — 11. lostun, — 12. mioarcă, — 13. miogîrţan, — 14. mitorlan, — 15. miţorgan, — 16. păşoi, — 17. pinţă, — 18. popîndău (popondoc, popinteu, potinteu, popînzac, popînzoi), — 19. poponeţ (poponete), — 20. poţoc, — 21. sistar (ţiştar), — 22. spurc, — 23. şoacăţ, — 24. şobolan, — 25. şomîc (şomîlc), — 26. ţuşcan, — 27. zezeran.**

Observaţiuni. Baza numirilor e, în genere, onomatopeică, imitînd strigătul animalului (v. acum Şutu, *Strigătele animalelor*, în „Dacoromania", II, p. 120 sq.). — Pentru no. **1,** v. Cihac, II, 564 şi *Dicţ. Acad. Maghiare*, s.v. *cickány*. — No. **2** e atestat, împreună cu n-le **3, 8** (pentru finalul *-gan*, cf. şi ung. *bozogány, mozogány, csalogány, patogány* = *patkány*, „mus rattus") şi **27,** la Cihac, *l. c.*; varianta *ghiţoran* e în acelaşi raport cu *chiţoran*, ca şi *ghiscan* (v. *Dicţ. Ac. Rom)* cu *chiţcan*. — P[entru] no. **4,** cf. înţelesul de „rustre, glouton" al variantei *ghiorlan* (fără legătura, presupusă de unii, cu *Gherla*[27]) şi, în aceeaşi ordine de idei, interj. *ghiorţ*, „imitînd zgomotul înghiţirii" *(Dicţ. Ac.)* la care trebuie raportat *ghiorţan* (no. **5**). — Pentru no. **6,** „un fel de şoarece cu o pată albă în jurul gîtului", v. *Dicţ. Ac.*, supt *griv* (p[entru] care, cf. şi ngr. γρίβας, γριβανός, „fuscus"). — No. **10** apare la *Anon. Băn.* ca „hercz" (cf. *hîrciog*, „cricetus, Hamster", ung. *hörtsög*, din *Lex. Bud.)* şi ca sinonim exact al lui „spurk" (no. **22**) şi „shomek", adecă *şomîc* (no. **24**), din rut. *chomyk*, pol. *chomik*, rus. *chomjáku*, „Hamster" (Berneker), atestat şi-n *Biblia* de la 1688, 77, cu sensul de „taupe"; cf. „descîntecul de *şomîlc* s. cîrtiţă" („o bubă care se face mai ales la ţîţa femeilor cu copii"), din „Şezătoarea", VI, p. 92, cum şi „gîlcile, cu *şomîlcile*" dintr-un descîntec de gîlcă (rev. „Ion Creangă", V, 336). Faptul că cuvîntul înseamnă şi „şoricel" (Viciu, *Glosariu*, p. 78; „Rev. critică-literară", III, 169) e, desigur, explicabil, dar el nu autoriză emendarea pomenitului *shomek* în *shornek* = *şoarec* (la Berînda : *suroc*, iar în *Lex. Bud.* şi : *ciureciu* = 'cioarece'), propusă de Creţu („Rev. Tocilescu", VI, 325); cf. de altfel : *shorek* (*ibid.*, cum şi-n Hasdeu, „Columna lui Traian", IV, 419), iar, pentru *şomîc*, v. Tiktin, *s.v.* (alte exemple), adăugînd încă varianta *şomîic*, din „Rugăciunea sf. mucenic Trifon" (G. Dem. Teodorescu, *Poez. pop.*, p. 389: „şoarecii, cîrtiţele şi *şomîicii*") şi *şom*, „sobol" (Stefanelli, *Doc. Cîmpulungului moldovenesc*, no. 118). Observăm, din acest punct de vedere, că delimitarea nomenclaturii „şoarecelui" faţă cu „şobolan" [adde, DR, III, 1096: aceeaşi confuzie, în turc. *guersîz çetchan*, „taupe", propriu : „rat aveugle" — Barbier, II, 666], pe de o parte, şi cu „sobol", „cîrtiţă" (în Moldova,

şi: *guziu* = ung. *güzü* şi *mitorlan*, p[entru] care v. *Dicţ.* Şăineanu, apoi: *cec*[?] = 'ţîncul-pămîntului', „Blindmaus", după Barcianu, care trimite la sin. *şuiţ*, în fine: *orbeţ, orbete*, ung. *vakand, -ok*, cf. fr. *orvet*, dr. *ceciliz*, gr. τυφλῖνος, n. de reptilă) e foarte relativă şi şovăitoare. — No. **11** e atestat în presupusul arhetip al *Lex. Berînda* şi derivă, după Hasdeu *(Cuvente den bătrîni*, I, 287), dintr-un cuvînt rom. pierdut *lost*, „gaură" (?). — No. **17,** cu var. *chinţă*, în „Arhiva", Iaşi, 1924, p. 8. — Bogata familie de supt no. **18** (cf. Zanne, *Proverbele românilor*, II, 902) are şi reflexe toponimice şi patronimice: *Popînzăleşti* (Romanaţi); cf. *Poponeţi* (cătun, Buzău), *Chiţcani* (sat, Putna), *Chiscani* (sat, Brăila; dacă nu e cumva un fonetism mold. pentru *Piscani-Piscu*), *Chiţoreni* (Prahova), *Ghiorţeni* (Dorohoi)[28]. Legătura cu *popă* (cf. „poponeţ, ca *popa* la praznic, în capul mesei"!), neetimologică (cf. totuşi Tiktin, s.v. *pop*[1], „hölzerne Säule", apoi *popic, popondoc*, „Stützpfahl", *poponete*), se vădeşte încă mai mult la no. **19,** al cărui înţeles propriu pare a fi, totuşi, acela de „convolvulus arvensis, lampion" (Cihac, II, 278) al sîrb. *poponac*, deşi la Panţu (s. v. *volbură*) cuvîntul lipseşte: sensul de „opaiţ", stînd drept, în capul mesei, ar putea fi, metaforic, la baza lui *poponeţ*, „rat", care, la cel mai mic zgomot, se ridică în două labe, proptindu-se pe coadă, spre a privi şi asculta; cf. şi *a sta popîndău*, „a sta în faţa altuia într-un mod provocător" (Codin, *O seamă de cuvinte*, p. 60), *a sta, a se pune potinteu* = 'a fi piedică, obstacol' (Boceanu, *Cuv. din jud. Mehedinţi*, p. 100, cf. ung. *pattantyú*, „tun; ciocîlteu"), cum şi *popînzoc*, „insulă, grind" (în rev. „Ion Creangă", VI, 153). — No. **20** e ung. *pocok*, „guzgan" (cf. M. Pompiliu, *Graiul din Biharea*, în „Convorbiri literare", XX, 1015 şi V. Caba, *Szilágy vármegye*, p. 99, cu varianta *paţoc*). — No. **21** e atestat la Săghinescu, *Vocabular românesc*, p. 68. — Pentru înţelesul de „Ratte" al lui *şoacăţ* (alături de acela de „neamţ", „austriac"), v. Tiktin, *s. v.*, apoi Bucuţă, *Românii dintre Vidin şi Timoc*, p. 132 (var. dial. *şocîte* = 'şoarece'), rev. „Ion Creangă", V, 375: „*şoacăţ* = şoarece" şi rev. „Izvoraşul", IV (1922), p. 4: „Au puiat *şocăţii* (= şoarecii) în tîrna cu cîlţi şi i-au ros *socăţii* toţi cîlţii": „*şocăţii* = şoarecii". — Pentru no. **24** (cu varianta *sobolan*), v. Cihac, II, 353 (supt *sobol*). — Ni se pare exclusă vreo urmă din gr. μῦς în n-le **13** (p[entru] care, cf. rev. „Ion Creangă", II, 55: „*mioarcă* = guzgan de baltă") şi **14** (p[entru] acesta, cf., pe lîngă no. **15,** şi *miogîlţan*, „prost, nătărău", din Furtună, *Vremuri înţelepte*, p. 92, apoi cunoscutul *mocîrţan*, „ţopîrlan", cum şi no. **4**: *ghiorlan*). — Să adăugim, însă, că lat. *mus* s-ar fi păstrat, după Candrea-Densusianu, *s. v.*, în *muşuroi* = lat. *mus araneus*, „musaraigne", şi că în rom.-dial. *mişină*, „locul sau borta, unde şoarecii strîng de-ale mîncării" („Rev. critică-literară", IV, 338), avem, poate, pe lîngă lat. *messio* (Candrea) şi pe sl. *mîşi*, „şoarece" (păstrat, dialectal, în sîrbismul *mişomor*, „otravă de şoareci, şoricioaică", şi, arhaic, deşi indirect, în vr. *mişiţă*, „braţ" = vsl. *mišica*, „muşchi", adecă: *musculus*, deminutiv din *mus*, „şoarece", analog lat. *lacerta*). Remarcabil, pentru fidelitatea reflexului fonetic al prototipului latin, e *sorocină*, n. bănăţean al

plantei *coada-şoarecelui*, Achillea Millefolium (Panţu, p. 68), cf. *şoricel* sau *codiţucă*, Myosurus minimus, Queue-de-souris, Mäuseschwanz *(ibid.*, p. 70)[29].

„Bouche; museau; bec": **1. badoc, — 2. bot, — 3. cioc, — 4. cioclonţ, — 5. ciort, — 6. ciup, — 7. clanţă, — 8. clobanţ, —9. clonţ, — 10. fle(o)ancă, — 11. fleură, — 12. flit, — 13. gură, — 14. pisc, — 15. plisc, — 16. plit, — 17. lio(a)pă, — 18. lio(a)rbă, — 19. rît, — 20. rost, — 21. surlă, — 22. teflu, — 23. tic, — 24. ţiu.**

Observaţiuni. — No. **1** e un ardelenism, obicinuit în expresia: „ţine-ţi badocu'! = ţine-ţi gura!" (Viciu; cf. *Dicţ. Acad., s.v.*). — No. **2** (pentru al cărui etimon nu trebuie pierdut din vedere sl. *chobotŭ*, „bot, rît", cu reflexu-i rom. *hobot*, „nez grand et diforme" etc.!) se zice, peiorativ, despre om (cf. *botos*) şi, excepţional, despre păsări: *bot-gros, bot-roş*; normal, despre animale (mamifere), în genere; după *Anon. Băn.* (ed. Creţu, p. 380), el ar designa în special „os bovis", precum *ciort* (no. **5**) ar fi „os equi" (în „Rev. Tocil.", I, 183: „gura de la o cană ori urcior") şi *plit* (no. **16**), adecă *flit* (v. *Dicţ. Acad.*), „os porci" (cf. mr. *stăflit*, „epiglottă" = ngr. σταφυλίτης, idem, şi mr. *gruniu*, „bărbie", faţă de lat. *grunnire*, din care fr. *grogner*, şi *groin*, „museau de cochon ou de sanglier", despre care v., supt „colină"),ca şi no. **19** (la *Anon. Băn.*: *rit*, „os avis"!), no. **21** (metaforic, din *surlă* = *surnă*, „trîmbiţă"; [...]) şi no. **24** (cf. *a ţîui*, *a coviţa)*: aluzie la forma şi mai ales la „rostul sonor" al *rîtului* (cf. mr. *ţiurare* s. *chiurari*, „gazouiller", apoi bănăţeanul *ţîu*, „clopot", lit.: *qui tinnit, tinnio*, „a ţiui", cum şi it. *istrumento di porco* = *salterio, psalterion*), ca şi în *pipur(a), chipur(a)* din cimilitura uliului şi găinii = **pipula*, de la *pipo, pipio, pipilo*, „piauler, gazouiller, caqueter" (Pascu, *Despre cimilituri*, I, 91), mr. *chipirare*, „pincer, gazouiller", *chipurari* = *chipinari*, „a pişca, a ciupi, a ciuguli, fig. a durea" (Dalametra), cum şi în *plisc* (cf. şi *flisc*, între sinonimele din Marian, *Ornitologia*, I, 51, n. 1, iar pentru etimologie, şi *a plescăi*), *ciup*[30] (no. **6**; cf. Duiliu Zamfirescu, *O muză*, p. 113: „[Puii], smulgîndu-şi cărăbuşul din *ciup*, unul altuia" şi *ciupesc*), *clonţ* (cf. *cloncan, a cloncăni, croncan, a croncăni)*, *cioclonţ* (= *cioc* + *clonţ*: N. Drăganu), *clobanţ* (şi „cîrlig": forma!). — Pentru no. **14** (la *Anon. Băn.*: „piszk"), compară, pe lîngă cele spuse supt no. precedent, şi: *a chiscui* (despre păsări), *pişcare* (cf. it. *pizzicare* şi dial. *pizzu*, „bec"), apoi mr. *chipitare*, „becqueter", *chipită*, „pointe; bec; pic, crête, sommet" = *pipitare, pipita* („Archivum Romanicum", VI, 256), megl. *piscă*, „plisc", *pigulesc* = **piculesc (ciugulesc* = **cioculesc*?), iar, în legătură cu fr. *pic*, rom. *pisc* (de munte): ideea de vîrf ascuţit (cf. *cioc, ţăcălie)*. — Pentru arhaicul *rost*[31] (lat. *rostrum*, „bec"), în înţeles de „gură", cf. *pe de rost, rostesc* (ca lat. *orare*, din *os,-oris*?) şi *Rost-de-aur* = Hrisostom (Gură-de-Aur); iar, pentru *gură* = lat. *gula* (fr. *gueule)*, substituit lui *bucă* = *bucca* (v. *Dicţ. Acad., s. v.)* sau lui *os* (cf. *osculum* = *guriţă*, „sărutare"), compară şi sinonimele peiorative (satirice) de la n-le **10, 11, 18,** cu toată familia lor semantică: *moară-hodorogită, hodoroagă, dîrdală* etc. (v. Candrea,

Scanned with OKEN Scanner

Poreclele, p. 76 sqq.[32]). — No. **22** *(teflu)*, atestat în Codin, *Îngerul românului*, p. 357 (supt *rîmà*; cf. *flit*), iar no. **23** şi-n rev. „Izvoraşul", V, 24: *„ticul* porcului". — Adăugim că fr. *museau* are un corespondent dialectal în mr. *muţă* (di porc), „rît" (cf. ngr. μούτζουνο), şi că prototipul francezului *bec* însuşi, lat. *beccus* (de origine celtă şi atestat ca poreclă a lui Antoninus, la Suetoniu, Vitellius, XVIII: „cui Tolosae nato cognomen in pueritia *Becco* fuerat, id valet gallinacei rostrum") se păstrează, indirect măcar, în rom. *becaţă*, mr. *bicaţă*.

„Cascadă": **1. cioroi, ciuruiană, — 2. Durăitoare, Duruitoare, — 3. Durduc, — 4. gherdap, — 5. Hăulita, — 6. hududoi, — 7. Huietura, Huitoarea, — 8. Huruitoarea, Hurhuitoarea, — 9. Picătoarea, — 10. Pişîtori, Pişolca, — 11. povornitoare, — 12. Prag(uri), — 13. Săritoare, — 14. Sfîrîitoarea, — 15. Sunători, — 16. Urlătoarea, — 17. vîjoi.**

Ovservaţiuni. — Am scris cu majusculă acele sinonime, care nu sînt atestate, după informaţiunile noastre, decît ca toponimice, deşi ele presupun, fireşte, existenţa unor apelative corespunzătoare, şi am exclus toponimicele de origine străină, care au acelaşi sens etimologic sau unul apropiat, cum ar fi, d. ex.: *Cricovul* („der Lärmende", după Weigand, „Anuarul", XXVI—XXIX, p. 80), *Govora* (vsl. *govorъ*, „larmă"), chiar *Grohotul*, *Grohotişul*, n. de părîie buzoiene (în care apelativele de bază, *grohot*, *grohotiş*, „morene", par a fi fost apropiate prin et. pop. de *grohăi*), cum şi formaţiuni îndoielnice ca: *Alăuta* (metaforă: *alăuta*, „vioară", prin aluzie la „cîntecul" apei?), *Dadalica* (pîrîiaş, Bacău), *Dadişa* (părîu, Suceava). E adevărat, apoi, că, strict vorbind, nu orice torent impetuos şi zgomotos e o „cascadă", o *cădere-de-apă* (termenul acesta, analog germ. *Wasserfall*, nu l-am întîlnit în gura poporului); dar graiul obişnuit nu face întotdeauna aceste distincţii precise şi distincţiile noastre sînt, de multe ori, artificiale. — În detaliu, avem de observat următoarele: la no. **1** (*cioroi*, „şipot", despre care v. şi „Dacoromania", I, 250, adăugind varianta *ciuroi* din Viciu, p. 31), aparţin, mai probabil ca la *cioară*, şi toponimicele *Cioroiu* (sat, Romanaţi), cu *Cioroiaş (ibid.)*, sau *Cioroiaşul* din com. Izvor (Dolj) şi *Ciorogîrla* (sat, Ilfov), iar pentru *ciuruiană*, *ciuruiene*, „cascadă" („Rev. critică-literară", III, 93), de origine patent onomatopeică, cf. şi mr. *ciuciurari*, „susur, şuşuit" (Dalametra), dr.-dial, *ciuciur*, „şipot", prin care d. E. Bucuţă glosează pe *ţuţuroi* din graiul românilor dintre Vidin şi Timoc (p. 132). — No. **2**, avînd la bază pe *durăiesc*, *duruiesc* („fac *dur*!", „dau *de-a dura*" = 'rostogolesc'), îl găsim ca n. de părîu în Suceava (*Durăitoare*; cf. tot acolo: *La-Durăitori* = 'la Cascade') şi ca n. de pîraie în jud. Băcău şi Tecuci: *Duruitoarea*. — *Durducul* (no. **3**) se cheamă nişte pîrîie din jud. Botoşani şi Vaslui, iar *Durduci*, un părîu din Vîlcea: *durduc* = *hurduc*? — No. **4** (din turc. *guirdab*, „tourbillon d'eau, gouffre") numeşte, în special, cataractele dunărene de la Porţile-de-Fier, gr. Καταρράκται, pentru care traducătorul vr. al lui Herodot (ed. N. Iorga, p. 370), întrebuinţează termenul *povornitoare* (no. **11**): aluzia

e, aici, la „povîrniş", pantă, versant, precum în *gherdap* avem de a face mai mult cu ideea de „vîrtej" (ca în *vir, vîrciolog, bolboană, dornă, toance* etc., despre care v. „Dacoromania", I, p. 217 [303][33]). — *Hăulita* (no. **5**) e numele unui părîu din Putna, unde se află şi un sat *Hăulişca*, iar legătura cu *hăulesc* (cf. *Urlătoarea*) e incontestabilă. — N-lui **6** (*Hududoi* se cheamă şi un sat vîlcean) rev. „Izvoraşul" (IV, 13) îi dă înţelesul de „rîpă", dar alte izvoare sînt mai precise: *hududoi*, „o vale strîmtă şi adîncă, pe unde curge o apă zgomotoasă "(„Şezătoarea", VII, p. 121, n. 4), „curge *hududoi* = curge iute şi cu zgomot" *(ibid.)* arată limpede baza onomatopeică (cf. şi *a dudui*, despre foc). — *Huietura* din Covurlui (cf. *huiet* = 'vuiet') şi varianta sa băcăuană (de la *huiesc* = 'vuiesc') sînt perfect clare. — Legătura cu *huruiesc* a lui *Huruitoarea* (loc cu izvoare şi pîrîiaş, în Băcău), dacă nu şi a lui *Horoeta* (părîu din Tutova), e vădită; iar, cît pentru varianta *Hurhuitoarea* (în Muscel), ea se explică uşor prin contaminaţie între *huruiesc* şi *huiesc* (cf. şi *horhăiesc*). — Pentru no. **9** (vale, în Buzău), cf. şi *Picăturile* (sat în Dolj), evident din *a pica*. — *Pişîtori* se zic cascadele din Gorj (în *Graiul nostru*, I, 13; cf. „Rev. Tocil.", I, 163, şi „Arhiva", Iaşi, XXIX, p. 124, n. 1: *Pişetoare*), iar *Pişolea* e un părîu din Vîlcea; metafora e aceeaşi, ca în cunoscutele n. romanice de cascade: it. *Pissavacca*, fr. *Pissevache, Pissechèvre* etc. — Pentru sinon. *prag* (no. **12**), cf. *Zaporojeni* (despre cazacii de *Za-poroja*, de la cataractele Niprului), v. şi „Arhiva", Iaşi, vol. cit., p. 123 sq., cum şi „Revista istorică", III, p. 94 (= operele lui Gheorghe Brancovici, pp. 7, 71). — *Săritoare*, „cascadă", e atestat la Codin, *o. c.*, p. 65 (ca n. topic, v. la acelaşi, *Muscelul nostru*, I, 122), avîndu-şi corespondentul în n. de cascadă (şi localitate) meglen. *Sarea-apu* (P. Papahagi, *Megleno-românii*, II, 47); cf. şi mr. *Apa-spindzurată*, corespunzînd it. *Acqua pendente*, n. topic şi personal, pentru care v. „Anuarul Inst. de ist. naţ." din Cluj, I, p. 334. — No. **14** apare ca n. de vale în Muscel (Codin, *o. c.*, I, 123): aluzie la „clocotul" apei? — No. **15** *(Sunători)* apare ca n. de părîu, în Suceava, şi e, firesc, diferit de n. de rîu *Sănătoarea* (Ştefulescu, *Gorjul istoric şi pitoresc*, p. 51), pentru care e de comparat n. de plantă medicinală („însănătoşitoare"), *sănitoare*, „pojarniţă", avînd, de altfel, şi varianta *sunătoare* (v. Panţu, p. 222). — *Urlătoarea* (no. 16) se cheamă un părîu prahovean (cf. no. 5). — *Vîjoi*, „cataract" (Frîncu-Candrea, *Moţii*, p. 20; cf. *ibid*, p. 22: „*scăldători* sau *cataracte*"), nu trebuie socotit ca identic cu *şivoi, şuvoi*, „torent", ci ca provenind din baza onomatopeică *vîj*! (cf. *a vîjîi*). — Să adăugim, în sfîrşit, că *Scăldăturile* se cheamă şi o vale din Muscel, unde găsim şi n. de vale *Surla, Vîrtejii* (Codin, *o. c.*, I, pp. 122, 126, 133).

„Colină": **1. bîteă, — 2. bobîlnău, — 3. cioacă, — 4. Cozlă, — 5. cucă, — 6. Curcubetă, — 7. dîlmă, — 8. dîmb, — 9. geană, — 10. gîlmă, — 11. glămei, — 12. gòmilă, — 13. gomîrdoi, — 14. grui, — 15. holm, — 16. hulă, — 17. monic, — 18. motîlvă, — 19. movilă, — 20. tîlvă, — 21. titvă, — 22. ţigmău, — 23. ţîlfă.**

Observaţiuni. — Cum se vede din listă, am lăsat intenţionat la o parte, atît nomenclatura relativă la înălţimile mai mari: *munte*[34], *muncel*, *muscel*[35], chiar *măgură* („crac de de munte", întocmai precum *iezerul* e „ochi de mare") şi *deal*, cît şi nomenclatura relativă la punctul culminant al înălţimii: *creştet*, *culme*, *munune*, *pisc* etc.[36]. Eliminarea nu putea fi, totuşi, absolută, fiindcă unele denumiri implică şi înţelesul de „colină" şi, de altmintrelea, terminologia omisă se va întîmpina adesea în consideraţiunile ce urmează, dîndu-se, astfel, posibilitatea întregirii tabloului sinonimic. — Pentru no. **1**, v. *Dicţ. Acad.*, *s.v.*: înţelesul variază între „petite montagne" şi „sommet de colline". — *Bobîlnău* (no. **2**) e atestat *ibidem*, p. 588, pentru jud. Muscel. — No. **3** la Viciu, p. 30, unde *cioacă*, „înălţime, loc ridicat, deluţ, colină", e separat arbitrar de *cioacă*, „vîrful unui deal" (cf. *cioc*, *pisc*). — Un *cozlă*, apelativ, s-ar putea deduce din cutare pasagiu din „Descriptio Tartariae" a lui Broniowski, în care se vorbeşte de *gorgane*, „tumuli"[37], ca de „*Cozles*, vulgo *Mogilii* [= *moghile*, *movile*] dicti" (cf. „Dacoromania", I, p. 215 [302], unde v. etimologia şi răspîndirea toponomastică[38]). — No. **5**, foarte bine reprezentat în toponimie (v. numeroasele dealuri *Cuca*, în *Marele dicţ. geogr.*, II, 793, cum şi *Vunocuc* = βουνὸ + *cuc?* din Frunzescu), e atestat ca apelativ, între altele, în rev. „Ion Creangă", VI, 204, şi „Rev. istorică", VIII, 170[39]. — Privitor la no. **6** *(Curcubetă)*, compară cele spuse în „Dacoromania", *l. c.* [*ibid.*], adăugînd, pe lîngă sinonimele de acelaşi resort metaforic („dovleac; craniu"[40]), relevate acolo *(tigvă, tîlvă)*, şi: *titvă* (cf. muntele gorjean *Titvele*), *motîlvă* (cf. *Motîlva*, pădure în Ialomiţa, apoi dr. *motofîlcă*, „tumoare, gîlcă", şi *ţîlfă*). — Pentru *dîlm(ă)*, cu variantele sale (cf. *Dîlma* s. *Gruiul Muierilor*, în Gorj), v. explicaţia d-lui Puşcariu („Dacoromania", I, 231), cum şi n-le **10** *(gîlmă)*, **11** *(glămei = gîlmei!)*, simple alterări din *glavn-*, ori din *holm* (no. **15**), despre care, ca şi despre *gòmilă* (no. **12**), v. *Dicţ. Acad.*, *ad loc.*[41]. — Dacă originea (ung.) şi sensul lui *dîmb* (no. **8**) sînt perfect clare, nu e acelaşi lucru cu *gomîrdoi* (glosat la Boceanu ca „muşuroi, măgură, moviliţă" !) şi cu sinon. mr. *golnă*, care are cu *colină*, probabil, aceeaşi legătură ca şi *colnic* (v. Capidan, în „Dacoromania", II, p. 813): prin *colnă*, contaminat, poate, cu *gol* (Dalametra dă sensul de „colină fără arbori, goală de tot"), sau cu *gor(na)*. — Referitor la originea lui *grui* (no. **14**), controversa continuă: etimologiilor latine, încercate de Spitzer (în „Arch. f. d. Studium d. neuer. Spr. u. Lit.", vol. 134, p. 138: lat. **coronium*) şi J. Brüch (*ibid.*, vol. 135, p. 416: lat. *grunium*, „groin"), G. Pascu le opune una proprie, pornind de la înţelesul de „pièce de bois du char (du traîneau)" al cuvîntului românesc: **goroneum*, din *gor-*, *gar-*, „arbre" („Archivum Romanicum", VI, p. 214). Dar, dacă în sprijinul acestei din urmă explicaţii, s-ar putea invoca, semantic, şi dublul înţeles al bulg. *gora*, „Wald; Berg" (cf. şi *codru*, vr. *pădure* = 'munte' din *Ps. Sch.*, rom-dial. *deal* = 'pădure'), etimologia propusă de Brüch ar corobora nu numai cu vfr. *groin*, „hauteur d'un côteau", ci şi cu ipoteza d-lui Papahagi relativ la originea rom. *măgură* (pe care Pascu, *l. c.*, p. 224, îl socoate trac)

din lat. *magulum* (v. *Notiţe etimologice*, p. 233), — ceea ce rămîne, însă, cu totul nesigur, în ciuda analogiei cu mr. *dzeană*, „deal, colină, movilă" (Dalametra), la care se alătură, firește, dr. *geană*, „colline" (no. **9**), înregistrat în *Dicţ. Acad.*; cf. şi: *sprînceana dealului*, cum şi *faţă*, ca termen topografic şi toponomastic.—*Hulă* (no. **16**) e un regionalism ardelean (care apare însă repetat şi-n toponimica musceleană din Codin, 104, avînd o curioasă asemănare cu ngr. ῥαχοῦλα = 'colline' (cf. *grebăn*, *spinare* de deal), precum *monic*, „movilă, dîmb mic, muşuroi" („Şezătoarea", 1922, p. 168), e un provincialism moldovenesc. — P[entru] *movilă*, cf. arhaicul şi dialectal. *moghilă* (din pol. *mogyla*). — Pe *ţigmău*, „vîrf de deal", îl culegem din rev. „Ion Creangă" (VII, 252), iar pe *ţîlfă*, „o mare ridicătură de pămînt în mijlocul unui şes", din glosarul citat al d-lui Codin (p. 75), care-l dă aiurea (*Muscelul nostru*, 126) şi ca n. topic: *Ţîlfa*, deal; cf. încă Furtună, *Vremuri înţelepte*, 93: „*ţîlfă* = movilă mică". — Însemnăm, în sfîrşit, pe *grumuleu* (O. Densusianu, *Graiul din Ţara Haţegului*, *Glosarul*); cf. mr. *grumur* şi dr. *grum*, *grumuleţiu* din *Lex. Bud.* (împreună cu familia semantică: *grămadă*, *mîglă*, *morman* etc.), apoi *gurgumeu*, „grămadă mică şi strînsă de paie, pămînt sau grăunţe" (rev. „Ion Creangă", V, 280), la Boceanu: *gurgumiu*, „movilă de pămînt" (cf. *gurgui*), şi *şomîldac*, „locuri neregulate, ridicături" (Lungianu, *Înseilări*, 220; cf. *şomoltoc*). — Pentru *stólmii*, numele supt care cunosc muscelenii cele 300 de movile de pămînt rămase din vremea rudarilor căutători de aur prin partea locului (= *sto-holm*, ca *sto-mogili*?), v. Rădulescu-Codin, *Muscelul nostru*, I, p. XXXIV.

[Adde, DR, III, 1096:] Pentru no. **3** şi **5**: *Cioaca*-Fetelor, *Cioaca-Sterpărilor*, „*o cucă*, numită straja lui Negru-Vodă" (rev. „Oltenia", I[3], pp. 132, 143, 141), „*cuca* dealului" (Cora Irineu, *Scr. băn.*, 67) sînt de adaus, împreună cu no. 424 din Puşcariu, *Et. Wb.*, observînd că însuşirea de „singuratică" a unei asemene înălţimi aminteşte izolarea proverbială a cucului („singur-cuc!"), iar expresia „cuc" pentru aruncarea mingii în sus aminteşte de „nephelokokkygia" gr. (mr. *ciucă* = bg. *čuka*, idem; no. **16** şi **17**: *hulă* = 'dîlmă', şi la Reteganul, *Poveşti din popor*, p. 7, iar varianta *momic*, cu o încercare de explicaţie, în „Arhiva" din Iaşi, 1923, p. 190 (Scriban); no. **8**: adauge baza (ὀμ)μάτι(ον), apoi ngr.-dial. 'ς τὸ τέμπο = it. *tempo* (G. Meyer, *Ngr. St.*, IV, 89), iar p[entru] *tempore puncto*, cf. acum „Rev. de Philol", XLVII, 2, p. 152 (Ernout contra Diels); no. 14: *a îngreci* = 'a traduce în greceşte', la Veniamin (DR, III, 285), ca germ. *verdeutschen*, iar p[entru] trad. literală (*ad literam*, *à la lettre*), cf. gr. κατὰ πόδα s. πόδας, „au pied de la lettre".

„Dacoromania", III, 1922—1923, p. 441—460.

NOTE

[1] Distingem, firește, între *sinonimie*, fenomenul lingvistic însuși al înrudirii semantice (de înțeles), și *sinonimică*, disciplina lingvistică, al cărei obiect îl constituie studiul acelui fenomen, — deși, în practică, termenii sînt adesea «sinonimi» , cel din urmă însemnînd și „totalitatea sinonimelor unui cuvînt".

[2] Lista, deși foarte îngrijit făcută, prezintă, firește, destule lipsuri: la cele relevate în „Dacoromania", II, 412 [441] (*holoată, lămujdie, pojijie, poșidie, schilă*), se pot adăugi: *arioi* s. *arămuc*, „grup de oi despărțit de turmă" (rev. „Ion Creangă", V, 316); *crilă*, „grup" (Păcală, *Rășinari*, p. 138), propr.: „aripă; cîrd"; *taifă*, „ceată" (Cantemir, *Hronicul romano-moldo-vlahilor*, p. 888) = turc. *taifè*, „compagnie, corps" (cf. și *taifas*), — pe lîngă atîtea altele: *ciurdă, tabon, tamazlîc, stavă* etc.

[3] *Numele dracului în românește*, în „Viața românească" din 1910, p. 298, reluat în „Archivum Romanicum", V (1921), p. 244; cf. și „Dacoromania", II, p. 788, adăugind încă: *Belial* („fiiul *belialului*", în textele vechi religioase) = biblicul Βελίαλ, lit.: „vaurien, Taugenichts, netrebnic" (ebr. *beli-yaal*, „sans utilité, probité"), ca și *Legheon* (cf. *lighioană*) = Λεγεών (Marcu, V, 9), apoi: *Eosfor* (Radu Grecianu, ed. St. Grecianu, p. 200) = Ἑωσφόρος (cf. *Lucifer*) și *bestrega*, „naiba", în expresii ca „du-te la ~" („Comoara satelor", I [1923], p. 43).

[4] În rev. „Sînziana" din Iași, I, p. 6. — Interesante observațiuni asupra sinonimicei rom. *basma* face, acum în urmă, d. Carlo Tagliavini, în „L'Europa Orientale", III (1923), p. 373.

[5] De întregit, între altele, cu *forminande* și *bîtuțe* din Frîncu-Candrea, *Moții*, p. 104 (supt *pirusce*), *sîrnic* (= **sîrgnic?* cf. *sîrnic* = 'harnic', în „Noua rev. rom.", VIII, 88), *șpițchi* [*spitz-*] din V. Moisiu, *Știri* ..., p. 146, cum și *feșcil* = sl. *sveštilo* din rev. „Izvorașul", IV (1923), no. 7—8, p. 11 (cf. *feștilă*). — *Bîc* din „Comoara satelor", I (1923), p. 142, e un sing. refăcut după pl. *bîce* = *bît'e*.

[6] Adde, inter alia: *cloadene* („Izvorașul", *l. c.*, p. 8) și *alune de pămînt*, pe care *Lex. Bud.* îl glosează, ca și pe sinon. *crumpenă* s. *crumpiră*, prin acel „țĕrmĕru" s. „țermăru", pentru care deja Laurian-Massim (*Glosarul*, p. 208, s. v. *crumpina*) găsise explicația dată de noi aici (I, 337 [278]). — Pentru originea toponimică a sinon. *bandraburcă*, cf. pe lîngă sîrb. *bavarac*, citat acolo (p. 340) și ung. *burgonya*, idem (v. Gombocz-Melich, *s.v.*), pol.-dial. *berlinka*, „längliche Kartoffel von dunkelvioletter Farbe" (Berneker, s.v. *brambor*), iar pentru sinonimica europeană, cf. acum și Max Niedermann, *Die Benennungen der Kartoffel im Litauischen und im Lettischen*, în „Wörter und Sachen", VIII (1923), p. 35 sqq.

[7] Nici listele de sinonime apărute prin „Adevărul literar și artistic" din 1923 nu trebuie trecute cu vederea.

[8] Ne gîndim la operele de acest soi, privitoare la limbile culte ale Apusului (Guizot, Lafaye; Weigand, Sanders, Eberhard; Luiz, Fonseca; Crabb, Ordway etc.) și, în special, la limbile clasice (începînd cu Simaristus și Pollux, prin L. Valla și Erasmus, pînă la Chatillon-Aler, Pillon, Gardin-Dumesnil, Barrault, Peucer, Döderlein, Ramshorn, Menge, Schmidt, Hill etc.; cf. și Carl Abel, *Sprachwiss. Abhandlungen*, p. 189 sqq.), fără a ne ascunde însă numeroasele lacune ce se întîmpină și-n privința acestora. Un exemplu: Joh. Compernass scrie, în „Glotta", V (1914), p. 215, următoarele: „Für 'Augenblick' hat die lateinische Sprache drei Ausdrücke: *momentum* (mit und ohne Beisatz von *temporis*), *ictus oculi* und *instans* ... Dem *momento temporis* entspricht genau ἐν μιᾷ καιροῦ ῥοπῇ ... Dem *ictus oculi* entspricht στιγμὴ, aber nicht mit ὀφθαλμοῦ, sondern mit χρόνου verbunden ... Nur στιγμὴ hat sich bis auf den heutigen Tag erhalten und beweist dadurch die echt volkstümliche Überlieferung". — Asta înseamnă, însă, că: 1° autorul uită tocmai pe lat. *punctum temporis* (Cicero, Caesar etc.), echivalentul perfect al gr. στιγμὴ χρόνου (pentru *puncto tempore* din Lucrețiu, II, 263, v. acum îndeosebi Lindsay, în „Classical Quarterly", XIII, p. 12), și 2° ignorează că-n gr.-mod. „clin d'oeil" (cf. rom. *clipă, clipită*) se zice tocmai: ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ (pe lîngă ἐν ῥοπῇ ὀφθαλμοῦ), deci = exact lat. *in ictu oculi*, — fără a mai pune la socoteală alte omisiuni, ca aceea a

sin. vgr. θῆξις, ori a unei forme dialectale ca φθαλμός = im Augenblick, în Kythera (v. „Neue Jahrbücher f. d. kl. Altertum", XXXI, p. 575, n. 6).

[9] Ş-a zis că Racine zugrăveşte oamenii aşa cum sînt, pe cînd Corneille îi zugrăveşte cum ar trebui să fie: cam aceeaşi deosebire ar fi între *psihologie*, care înfăţişează intelectul şi, în genere, sufletul omenesc aşa cum *este*, şi între *logică*, ştiinţă canonică, normativă, care arată cum *trebuie să fie* judecata, pentru a corespunde adevărului. — Toată „gramatica" antică (şi continuatoarea ei, cea franceză), însă, cum observă cu drept cuvînt F. de Saussure, „e bazată pe logică şi lipsită de orice vedere ştiinţifică şi dezinteresată asupra limbii însăşi; ea vizează numai să dea regule pentru a distinge formele corecte de formele incorecte": „c'est une discipline normative fort éloignée de la pure observation et dont le point de vue est forcément étroit" (*Cours de Linguistique Générale*, ed. a II-a, p. 13).

[10] Horaţiu, *Ep. ad Pisones*, v. 71 sq.: „ ... si volet *usus*, quem penes arbitrium est et ius et norma loquendi" (*usus* = *communis consensus, consuetudo*, ἡ κοινὴ συνήθεια, opus capriciilor inovatoare individuale); cf. *genitor usus*, „uzul generator, creator" (*Ep.*, II, 2, 119: „adsciscit nova, quae genitor produxerit usus") şi, îndeosebi: J. Marouzeau, *Notes sur la formation du latin classique*, în „Mémoires de la Société de Linguistique de Paris", t. XXII (1922), p. 265 sq.

[11] O categorie aparte, care merită a fi cercetată (fiindcă *isoglossia* nu se opreşte la echivalenţele fonetice sau semantice actuale), e aceea a sinonimelor ce s-ar putea numi „etimologice" sau „originare", adecă a cuvintelor care, fundamental diferenţiate în limba noastră, aveau totuşi în limba de origine un înţeles identic. De pildă: *Carandà* (ngr. -it. καραντᾶς), *carantină* (it. *quarantina*, fr. *quarantaine*), mr. *cărăntană, cîrîndană* (monetă, ca şi sinon. *sorocovăţ* = rus. *sorokovica*; cf. *pitac, dodecar, husoş, sfanţ, icosar* etc.), *păreasimi* (lat. *quadragesima*, fr. *carême*), *sărăcustă* = ngr. τεσσαρακοστή (şi n. de plantă, cu varianta *saracuscă* = *sarakustka*, în rev. „Ion Creangă", V, 152; cf. fr. *Pentecôte*), *sărindar* (ngr. τεσσαραντάρι), *sorcovă* (sl. -bulg. *sorokova*), *Sorocoteaja* (n. de fam. vr., i.e.: „Patruzeci-de-judecăţi", în *Doc. lui Ştefan cel Mare*, ed. Bogdan, I, 401), la care se pot adăugi: turcismele *cîrc(ăiac)* şi *cîrc-(serdar)*, — relativ la care v. interesantele observaţii din „Umblick auf einer Reise von Constantinopol nach Brussa", pp. 12, 153, ale lui Hammer, — apoi *Patruzecimea, paşoptist* (*patruzecioptist*), cum şi întreaga familie a lui *patru*: *pătrar* (cf. *şfert* = *cîvert, ciosvîrtă, cirtă, fîrtai*), *pătrat, pătrime, împătresc*, mr. *ampătur*, „mîn calul repede" (la alb. *te katra*, „în fugă", citat de Capidan, DR, II, 515, adăugim pe sp. *catrapos, catrapus!* 'onomatopöe des Pferdegalopps', *catrapeo*, 'Pferd' = *quadrupea*, 'patruped' [cf. dan. *firben*, „şopîrlă", lit: „Vierbein"], despre care v. Spitzer, *Lexikalisches aus dem Katalanischen*, p. 105), cu compusele (*patrulater* etc.) şi sinonimele sale: *cadră, cadru, cadran, cadrez, încadrez, cadril, cadrilat, caiet, carnet, chetrad* = *tetrad* [...], *tartaj (trataj), codru, cartier (cvartir, cortel, încortelà), careu, caro, tetraedru, tetravanghel, trapez, trapeză* (cf. sîrb. *trpezica*, de unde topon. *Tîrpeziţa*, cum şi *tetrapod*, din care *tartapod*), *in-quarto, quartă, cvartet, quatuor, catren, fertun* etc.: o cercetare a tuturor apelativelor derivate din numerale, nu numai pentru limba noastră, ar fi de făcut! — Dar, paralel cu această sinonimie „sui generis", există şi o omonimie, asupra căreia nu s-a insistat îndeajuns şi care s-ar putea chema: „omonimie sintactică". Dr. *de loc*, de ex., înseamnă nu numai: „d'origine, originaire de, oriundus" (cf. *a fi de loc din Cluj*), sau „indigène, autochtone, pays = Landsmann, ἐντόπιος, ἐπιχώριος" (aşa, în „Herodot", ed. N. Iorga, p. 241: „Vudinii sănt *dă loc*", ori în „Viaţa românească", 1916, p. 244: „Oamenii *de loc*"; cf. ardelenismul *din loc = din localitate, din partea locului, local, localnic*), ci şi: „nullement, pas du tout, nullo modo, minimè" (cf. *de feliu, nicidecum*), iar în Ardeal (dar nu numai acolo; v. „Oltenia", I², p. 87, şi Bucuţă, *Românii dintre Vidin şi Timoc*, p. 130): „sur place, sur-le-champ, incessamment, immédiatement, à l'instant, confestim, statim, stante pede": *de loc* = *pe loc*, „pe dată, pe şfert, la moment". — Vr. *în loc*, cu acelaşi înţeles temporal într-un fragm. de cronograf inedit, publ. în rev. „Ioan Neculce", III, 219 (puţin mai jos: *pre loc*).

[12] Cf. Quintilian, *Ist. orat.*, VII, 3: „Sed cum idem frequentissime plura significent, quod συνωνυμία vocatur, iam sunt aliis alia honestiora, sublimiora, nitidiora, iucundiora, vocalio-ra", cum şi Marouzeau, *Synonymes latins* (în vol. publ. cu prilejul „Cinquantenarului Şcolii practice de înalte-studii din Paris") şi *Sur la „qualité" des mots* (în „Revue de Philologie, de Litt. et d'Hist. anciennes", 1923, p. 65 sqq.). — Observăm, aici, că corespondentul etimologic lat. al gr. συνώνυμος, *cognominis*, n-ar putea înlocui cu succes termenul grec, deoa-

rece, dacă, pe de o parte, el trezește ideea de „cognomen", deci de nume accesoriu pentru aceeași persoană, adecă, în definitiv, „sinonim", pe de altă parte sensul său propriu e acela de „tiz", adecă de omonim (ὁμώνυμος).

[13] *Patrii sermonis egestas*, de care se plîngea Lucreţiu (I, 832), căutînd zădarnic un echivalent latin pentru gr. ὁμοιομέρειαν, rămîne o realitate, cu toată elasticitatea şi plasticitatea vocabularului plautin, invocate de E. Norden (*Bildungswerte der lat. Literatur u. Sprache*, p. 7), tocmai din pricina meticuloasei preocupări de puritate şi paritate a expresiei *(purus sermo, proprietas verborum)*, care urmăreşte termenul adecvat şi nu se mulţămeşte cu aproximaţii ori cu „succedanee", ca redarea tale-quale, în felul expeditiv al poporului (Liviu, XXVII, 11, 4: „quos 'androgynos' volgus, ut pleraque, faciliore ad duplicanda verba graeco sermone appellat"), sau decalcarea după grecește, oricît de circumstanţiată, potrivit reţetei lui Horaţiu (*Ep. ad Pis.*, v. 52 sq.: „et nova fictaque nuper ... verba ... si graeco fonte cadent parce detorta").

[14] V., în special: P. Cauer, *Die Kunst des Übersetzens*, passim, şi Wilamowitz-Moellendorff, *Was ist Übersetzen*, în „Reden u. Vorträge", pp. 1—26 (despre metafrastofobia lui Moriz Haupt, relevată acolo, cf. îndeosebi Chr. Belger, *Moriz Haupt als academischer Lehrer*, p. 144 sqq.: „Gegen das Übersetzen"). — Ca sinon. arhaice pentru „traducere" (cf. *translaţiune, versiune*), notăm, pe lîngă grecismul *metafrasis*, următoarele: *a întoarce, a tălmăci* (cf. *tîlcui*, „interpretà"), *a prepune* (v. *Omagiul Bianu*, p. 249, n. 1 şi cf. *a pune pe românește*, germ. *übersetzen*, fr. *transposer*), *a preface* (cf. *Bibl. rom. v.*, I, 200; II, 534), *„a scoate* dentr-o limbă pre l. românească" (*ibid.*, I, 95) s. „pre înţăles rumănescŭ" (*ibid.*, I, 228), *„a primeni* de în altă limbă pe l. rumănească" (*ibid.*, I, 121), *„a izvodi* din alte l." (*ibid.*, I, 168; cf. p. 234: „di pe izvod gr. pre l. noastră am întorsŭ"), ba chiar *„a descoperi* dintr-altă limbă pre limba neamului său" (*ibid.*, II, 32), pentru care cf. „scoţăndu-se dentru *acoperiré* limbii striine" (*ibid.*, I, 220). — *A grăi în limbă* s. *în limbi (ibid.)* e γλώσσαις λαλεῖν al *Scripturii*.

[15] Că, pentru „fericirea postumă", Horaţiu întrebuinţează, nu pe *beatus*, ci pe *felix*, se vede şi din cunoscutul pasagiu al satirei importunului (I, 9, 28): „Omnes composui. — *Felices!* nunc ego resto". — Aceeaşi idee, aproape, şi-n engl. *blessed*, „mort", propr.: „binecuvîntat" (cf. şi n. 17).

[16] Non possidentem multa vocaveris
recte *beatum;* rectius occupat
nomen *beati*, qui deorum
muneribus sapienter uti
duramque callet pauperiem pati
peiusque leto flagitium timet ...

[17] Cu tot înţelesul de „răposat" (fr. *feu*) al acestuia, *glückselig* n-are a face cu *Seele*, „suflet", mai mult decît *trübselig, armselig:* ele sînt, deopotrivă, derivate prin suf. *-sal*, păstrat în *Trübsal, Mühsal* (cf. dan. *salig*). Etimologia populară a găsit, totuşi, teren de exploatat în această omonimie, şi, astfel, alăturea de *armselig*, a rezultat, neapărat, şi un *seelenarm*, „sărac cu duhul, *pauper spiritu*" (cf. Bréal, *Sémantique*[2], p. 50), sinonim congener cu engl. *silly* (cf. şi fr. *benêt* = *benedictus*, sl. *blažen*, rom. *prost*).

[18] Despre *Τύχη-Fatum* (cf. Ἀνάγκη- *Necessitas*), cu sinonimele-i *Μοῖρα, Εἱμαρμένη, Πρόνοια*, v. Roscher, *ad. loc.*, şi mai ales: E. Rohde, *Der griech. Roman*[2], p. 296 sqq. — Paralela cadrează perfect, întrucît însuşi sensul etimologic al lui δαίμων e acela de „dispensateur" (v. Boisacq), al unei zeităţi a destinului, cu toate obiecţiile lui Fraenkel („Indogerm. Forsch.", XLI [1923], p. 169 sqq.), care pleacă de la înţelesul de „furios" al homericului (ἐπέσουτο) δαίμονι ἴσος. — Pentru sensul, secundar, de „defunct, mort" al lui δαίμων, v. Perdrizet, în „Revue des Études Grecques", 1921, p. 79 (δαιμόνων ἱδρύματα = cimitire) şi cf. lat. *divus* (în opoziţie cu *vivus*).

[19] Vr. *a eftini* = 'a milui, a se îndura' (*Ps.Sch.*, ed. Candrea, II, 386), *eftinătate* = 'îndurare, milă', dar şi: „belşug" *(ibidem)*. „Domnii cei mari şi *efteni*", şi-n *Predosl.* la „Ist. Ţării-Rum." (N. Iorga, *Cronicele muntene*, 154).

[20] Pentru forma *tifericesc* = 'fericesc', care a fost explicată ca provenind din *te fericesc* (v. Pamfile, *Jocuri de copii*, II, 417), cf. *tifilicie* = 'fericire' *(ibidem)*: corupţie din neologismele *heretisesc* (cf. vr. *sinharisesc* = συγχαίρω) şi *felicitez*, contaminate cu *fericesc*, sau ngr. τυχηρός

(cf. vr. *distihie* = δυστυχία), dacă nu un reflex al turc. *teferrüdj*, „récréation, délassement; certaines fêtes ou foires que les corps de métier se donnaient tous les dix ou vingt ans, pour célébrer la maîtrise de tous les apprentis du même métier, qui pendant ce long espace de temps étaient passés maîtres" (Kieffer-Bianchi, I, 312).

[21] Relevat şi la S. G. Longinescu, *Medicina legală în legile vechi româneşti* (extr. din „Curierul judiciar" pe 1923), p. 23. Cf. *Dicţ. Acad.*, s. v. *greu*, p. 307[2].

[22] Mr. *'ngîrcată*, „borţoasă" (Dalametra), aparţine însă la no. **6**: e = *încărcată*; cf. *'ngîrcari*, „a încărca, a însărcina, a împovăra, a umplea", *'ngîrcîtură*, „încărcătură, împovărare, însărcinare" *(ibid.)*.

[23] E sensul etimologic al germ. *Geburt*, „naştere", însuşi; cf. ngr. φοράδα, „iapă", lit.: „care poartă (mînzul)", faţă de ἀγελάδα, „vacă", lit.: „care face parte din cireadă (ἀγέλη)", comparabil, la rîndul său, cu germ. *Stute*, „iapă" = vg. *stuota*, „herghelie", cu rom. *femeie* = lat. *familia* (cf. mr. *fumealîa*, „copii", ca şi-n alb. *femije*) şi, poate (cu toată opoziţia lui Boisacq) şi cu vgr. δοῦλος, „sclav" = δοῦλος, „casă" (v. „Glotta", VI, 13). — Pentru germ. *Kalb*, v. Kluge, *s.v.*, şi Walde, s.v. *galba*.

[24] Sinonimica din monografia [...] [lui] Marian e, firește, departe de a epuiza toată bogăţia vocabularului românesc, — întocmai ca şi cea relativă la nomenclatura nunţii. Să se compare, de ex., sinonimica p[entru] *logodnă* (*Nunta*, p. 165) cu următoarea listă: *arvonă* (*arvună*, cf. mr. *arîvoană*, „arvună ce se dă la logodnă"), *aşezat* (Rădulescu-Codin, *Îngerul românului*, p. 331), *aşezămînt* (răsp. din Rîncezi-Prahova la *Chestionarul* Hasdeu, după excerptele d-lui G. T.-Kirileanu), *ceaiz* (*ibidem*, din com. Tătaru-Brăila; cf. turc. *djehez* , „dotă", şi rom.-dial. *diumurluc*, „propunerea mirelui către părinţii fetei, cererea în căsătorie"), *credinţă*, *(în)credinţare* (cf. fr. *fiançailes*, it. *fidanza[re]*, „dar fede di sposo"), *făgăduinţă* (cf. it *promessi sposi*), *împăcuire* (aceeaşi idee de „pact, contract, învoială", în *tocmeală*, *tomneală*, megl. *tucmiri*, la Papahagi, *Megleno-românii*, I, 125, mr. *isósmată* = ngr. ἰσιάσματα şi-n sinon. *vorbă*, 'tratative, pourparlers': „a fi în *vorbă*"; cf. „Analele Dobrogei", IV, 322: „Cînd se logodesc, se duc şi fac *orbili*"), *legămînt (legătoare, legătură)*, *logodnă*, (*logornă*, *logolnă*, *logonă*: acesta din urmă, în răsp. din Piua-Petrei, Ialomiţa, la acelaşi *Chestionar*). — Cf. în sfîrşit pasagiul din tratatul lui Radu Mihnea cu braşovenii la 1612, unde apare, cumulativ: „această *credinţă* şi *legătură* şi *tocmeală*" (N. Iorga, *Socotelile Braşovului*, p. 24).

[25] O variantă sporadică: *lutar*, în rev. „Ioan Neculce", III, 28, unde şi: *mozăcant* (p. 29).

[26] *Bandă* se spune, obişnuit, în sens rău: „bandă de tîlhari" (cf. *bandit*); pentru „bandă de lăutari" (v. *Dicţ. Acad.*, s.v. *bandă*) , termenul propriu e *taraf*, care, însă, şi el, se întrebuinţează (ironic?) în sensul peiorativ al lui *bandă*: „taraful lui Boţan", se spune, despre „banda" unui călugăr ticălos de la măn. Neamţul, într-o „Hronologhie", din veacul trecut (N. Bănescu, *Stareţul Neonil*, p. 26), cuvîntul avînd, de altfel, odinioară, obişnuit înţelesul de „partid", „fracţiune" (cf. şi *Istoriile domnilor Ţării Rum.*, ed. Iorga, p. XXXIII). Aceeaşi evoluţie peiorativă se observă, de altmintrelea, şi-n fr. *bande* din vechiul *la grand' bande*, „les musiciens du roi", faţă cu actualul *bande de voleurs*. — Pentru tehnica instrumentelor cu coarde, cf. şi teza d-lui Otto Andersson, *Strâkharpan*, en studie i nordisk instrument-historia, Helsingfors, 1923.

[27] O interesantă contaminaţie, între *maghiar* (cf. *magyar*, *magyarán*) şi *ghiorlan*, într-un cîntec pop. din col. Teodorescu (reprodus la Vulpian, p. 117):

Ungurean cu suman scurt,
. . . . . .
Moghior, *moghiorlan!*

Cf. şi *Dicţ. Acad.*, s.v. *gherlan*.

[28] Ar fi, poate, de examinat, dacă n. de sat [...] *Susleni* nu e pl. unui n. de fam. *Suslea*, resp. *Susul* = rus. *susolŭ*, „Zieselmaus", mai curînd decît un dublet al lui *Suseni* (cf. *Giosenii-Giosanu* şi în aceeaşi serie: *Dănsuş* din care *Densuşianu*, faţă de *Dînsus* = 'din sus', n. de loc. din Muscel, la Rădulescu-Codin, *Muscelul nostru*, I, 98).

[29] *Raton* din fabula lui Gr. Alexandrescu „Şoarecele şi Pisica" e, vădit, o simplă transcriere a fr. *raton*, „şoricel, şoricuţ", din modelul francez.

[30] Cf. însă şi *chipur* = *chipru*, „clopoţel, zdrăngălău" *(ibid.)*, poate din ngr. κύπριος, „din Cypru", i.e.: „de cupru" (cf. gr. χαλκεῖον, „clopot"); ori aluzie la zgomot?

[31] V. şi Weigand, *Die Bedeutungsentwicklung von „rost"*, în „Anuarul" său, XII, p. 97 sqq.

[32] Că *procatîr* s. *protacîr*, „avocat", e, de fapt, identic cu *brotacăr*, „broatec, buratec" (p. 82), iar nu germ. *Prokurator* (Mîndrescu), se dovedeşte şi prin paralelismul (deşi în alt sens: rapacitate faţă de locvacitate!), it.-dial. *avvocato* = *lucio*, „ştiucă" (cf. it. *raganella*, „răcănel, brotăcel").

[33] *Vier*, „putere, toi": *„vieru* apei" (Codin, *O seamă de cuvinte din Muscel*, p. 78) e o evidentă stilcire din *vir*. — Adăugim, că în slav. există încă *virij, verij*, „étang", care a fost, acum în urmă, deosebit de *vir* (cf. *viroagă*) şi explicat ca un împrumut din germ· *wi(w) ari* = lat. *vivarium* (v. „Revue des Études slaves", II [1922], p. 170) şi că interpretarea *Vîrciorovei* în legătură cu *vîrciolog*, „vir", găseşte o confirmare în n. de oraş *Admont*, explicat de Vasmer („Arch. f. sl. Philologie", 1922, p. 89) ca sl. **vodomotъ*, pol. *odmęt*, „Wasserwirbel". — Un sinon. ca *ircov*, „locul unde valurile apei sînt mai mari şi mai multe" (Codin, *o. c.*, p. 42), ar putea constitui, ca un „vocabulum medium", tranziţia între grupa sinonimelor aşa-zicînd dinamice (*vîrtej, genune* etc.) şi a celor statice: *ochi, noian* (cu varianta: *loian*, din rev. „Ion Creangă"); cf. *ştioalnă* şi *naclă* „ochi, vîrtej de apă" (aceasta din urmă, la Em. Bucuţa, *Românii dintre Vidin şi Timoc*, p. 131).

[34] Pentru sensul de „munte" al lui *mal*, cf. şi cunoscutul „cal cît un mal" din cimilitura purecelui = *instar montis equus*.

[35] Respectiv, din **muntcel* = *munticel* şi din **munţcel*, refăcut după pl. **munţcei* = *munţicei*; cf. *Monteoru* = **muntîorul*.

[36] Afară rămîne, de asemenea, *muşuroi*, cu variantele şi familia-i semantică.

[37] Pentru *gorgan (curgan)* însuşi, v. art. respectiv din *Dicţ. Acad.* — Numele de movilă buzoiană *Corcanul* e, de bună-seamă, acelaşi apelativ, care apare mai evident în alte toponimice, cum sînt *Gorgoanele* (movile, Brăila) sau *Gorganul* (sat, Muscel); cf. *Marele dicţ. geogr.*, III, 598.

[38] O şi mai mare răspîndire toponomastică are *Chiceră* (deosebit de importantă, atestarea documentară din 1500, în rev. „Ioan Neculce", III, 45), care, de asemenea, trebuie să fi existat cîndva ca apelativ în româneşte (de unde, după Capidan, bulg. *kičerъ*, „pădure măruntă, vîrf de munte") şi despre care v. „Dacoromania", I, p. 117 sqq., şi „Grai şi suflet", I, p. 160.

[39] De aceea toponimicul *Cucă* nu poate fi identificat, delaolaltă, fără alegere, cu numele păsării, cum vrea d. Iordan („Zeitschr. f. rom. Philologie", 1923, p. 201). — Pentru etimon, cf. şi: turcismul vr. *cuca*, „căciula înaltă şi ţuguiată, pe care sultanul o dăruia domnului la urcarea pe tron" (Şăineanu, *Infl. or.*, s.v.), *cuca*, „un joc copilăresc" (Viciu, p. 38) şi *cucùle* = 'solanum tuberosum' *(ibid.)*. — Mr. *ciucă*, „bulgăre şi căpăţînă de pămînt; vîrf de munte" (Dalametra), nu lipseşte în topon. dr. (cf. şi no. **3**).

[40] Cf. topon. *Glamnie* = sîrb. *glamnija*, i.e. *glavnija* (din *glava*, „cap"); ba chiar: *Glăvile*, deal în com. cu acelaşi nume din Vîlcea, *Căpăţina*, munte muscelean, şi *Cucuiova*, n. unei movile pe malul Timişului, în hotarul Căvăranului bănăţean (evident, din *cucui*). — Pentru *Gămălia*, munte prahovean, cf. şi varianta mold. a apelativului corespunzător: *măgălie* = *gămălie* (ca *măgar-gomar*), pe lîngă ung. *gomoly, gomolya*, „Ball; kugelförmiger Käse".

[41] Ca o alterare din *gîlmă, gîlmeà* poate fi socotit şi *ghelmea*, „ridicătură de pămînt, valul lui Traian" (*Graiul nostru*, I, 365), la Codin: *Ghemelia* = Valul, „un *dul* de pămînt ca de 40 m., paralel cu Piteştii" (*Muscelul nostru*, I, 50), iar topon. *Halmul* (deal în Suceava) se indentifică cu *Holmul* (cf. ung. *halom*). — Pentru *dul* însuşi, cf. Boceanu, *s.v.*: „ganglion, umflătură" (ca *tumulus-tumor* etc.).

Scanned with OKEN Scanner

NOTE SEMANTICE

Versiunea românească a „Fiziologului", publicată, după un manuscript din secolul al XVIII-lea, de d. C. N. Mateescu, în rev. „Ion Creangă" (vol. VII şi IX) şi-n „Calendarul" ei pe 1915, are unele curiozităţi de limbă, vrednice de a fi relevate.

Relevăm, deocamdată, una.

Vorbind de produsele de încrucişare între fiare de soiuri diferite, se spune acolo (IX, p. 11) că „să împreună străine cu străine gadini şi se fac ceale mai *preaslăvite* dihanii".

Este însă evident că nu „preaslăvit" e calificativul, pe care-l aşteptăm aici, ci: ciudat, minunat, monstruos, bizar, curios, straniu, extraordinar, extravagant, — *paradoxal*.

De fapt, originalul grec al acestui „paradoxal", anume παράδοξος, e răspunzător de această nepotrivire: ca şi-n „drept-slăvitor", din ὀρθόδοξος *(pravoslavnic)*, în loc de *drept-credincios* (v. D. Russo, *Elenismul în România*, Bucureşti, 1912, p. 28), înţelesul de „slavă, glorie, mărire" al lui δόξα s-a substituit, în mod greşit, aceluia de „părere, credinţă". — „*Orthodoxus*, rectae gloriae", interpreta, de altfel, şi Isidorus *(Etymologiae*, X, 195, ed. Lindsay), — dovadă că amfibologia n-a avut răsunet numai în biserica de răsărit.

Sl. *slovopoložitelь* (v. I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan-cel-Mare*, II, 603) a contribuit, la rîndu-i, foarte probabil, la falsificarea înţelesului gr. λογοθέτης = *rationalis* s. *procurator* (originalul latin, pe care-l reproduce, în terminologia administrativă a Bizanţului, cum a arătat A. Semenov[1]), deci: „contabil, grămătic" (cf. *logofăt* de moşie)[2], în: „vorbitor, expunător", cum îl tălmăcea şi Cantemir însuşi (v. *Descr. Mold.*, I, 6[3]), confundînd accepţiunea de „ratio" (socoteală, seamă) cu aceea de „oratio" (cuvîntare, vorbă)[4].

Adăogim că şi „Pré-*linului*", în loc de „Prea-Seninului" *(Serenissimus)* din adresa către domn în Prologul *Triodului* de la Iaşi, 1747 (*Bibliografia rom. veche*, II, 102), se explică, fără îndoială, în acelaşi chip: prin dublul înţeles al gr. γαληνότατος, „lin" (despre mare) şi „senin" (despre cer), ca şi lat. *caeruleus*.

Şi originalele greceşti sînt departe de acelea, cărora li se potriveşte epitetul de „verba non translaticia" al lui Gellius (IX, 9)!.

„Dacoromania", III, 1922—1923, p. 812—813.

Scanned with OKEN Scanner

NOTE

[1] *Über Ursprung und Bedeutung des Amtes der Logotheten in Byzanz*, în „Byzantinische Zeitschrift" din 1910, p. 440 sqq. — P[entru] γενικὸς λογοθέτης, „treasurer-general", v. şi Minns, *Scythians and Greeks*, p. 543; cf. *ibid.*, p. 612: ἐπὶ τῶν λόγων, „finance minister" (λόγος τῆς πόλεως = bugetul oraşului!).

[2] Pentru cunoscutul *feţi-logofeţi*, cf., pe de o parte: „Peste *feţi* De logofeţi, Peste mici De gramatici" (Baronzi-Iorga, *Un mănunchi de colinde*, p. 15), iar, pe de alta: *stea-logostea*. — De asemenea: vr. *oare făt, oare fată* = 'oarecare, oarecine', în „Leastviţa" lui Ioan Scărariul („Arhiva", Iaşi, 1915, p. 29): de adăugit în *Dicţ. Acad.*, s. v. *făt*, „plod, fiu, fecior". — *Logofăt-de-masă*, „copist, secretar", şi *logofăt-de-stranǎ*, „dascăl de biserică" (cf. *făt, crîstnic* etc.), deosebesc românii dintre Vidin şi Timoc (v. monografia d-lui Bucuţă, p. 131). — Adde: „Micu *Grămădicu*" din Reteganul, *Poveşti*, 48 (et. pop. cu *grămadă*).

[3] Cf. de asemene: „pré-cuvîntăreţul" = λογιώτατος, din epistola lui Cacavela către Cantemir, în *Divanul* acestuia. Greşeala lui Cantemir, care făcea din marele-logofăt un porte-parole al domnului (v. trad. Pascu, p. 99), în sensul quaestorului (κυαίστωρ) bizantin, poreclit στόμα βασιλέως (Zonaras, V), a rectificat-o, independent de studiul citat al lui Semenov, d. D. Russo, *o. c.*, p. 63, n. 1.

[4] Asupra semanticei gr. λόγος, v. acum în special disertaţia d-lui Erich Hofmann: *Qua ratione ἔπος, μῦθος, αἶνος, λόγος et vocabula ab eisdem stirpibus derivata in antiquo Graecorum sermone (usque ad annum fere 400) adhibita sint*, Göttingen, 1922; iar pentru adevărata explicare a ngr. ἄλογον, v. Bréal, *Sémantique*[2], p. 121. — Şi *cuvînt*, ca sinonim al lui „cauză, motiv" (cf. fr. *raison*), se întîlneşte în vr.: *cuvăntŭ* (aşa, în *Cod. Voron.*, XIX, 38, unde-i corespunde în versiunea lat. *causa*, iar în cele gr. şi sl.: λόγος şi *slovo*).

Scanned with OKEN Scanner

DIN SINONIMICA LUI „DRAC": *CHIORCHIOJILĂ*

Între diferite alte nume pentru 'drac', cele mai multe neatestate aiurea *(Bulicheriu, Cotilici, Desachi, Dodielnicu, Fesache, Găvozditu, Goidilă, Handrea, Hanțu, Hanțiutu, Moflea, Manghina, Polima, Paftaru, Sana* etc.[1]), pe care le înșiră d. V. Moisiu în manuscriptul înaintat pentru premiul Wright, — manuscript ce mi-a fost comunicat de d. Murgoci și Kirileanu, — îl găsim și pe acesta, explicat astfel: „Se crede că dracul e încrucișat și se uită pieziș, încrucișat, ca un om *chiorhuz, chiorcojat*" (cf. moldoven. *a se închiorchioșà*, pe care Șăineanu, *Dicț. Univ.*[4], îl scoate din *cocoș*!).

E, fără îndoială, turc. *keur gueuzlu*, „ingrat; surnom du diable" (Barbier de Meynard, II, 657); propriu: „aux yeux borgnes, aveugle" (cf. *ibid.*, II, 166, s. v. *cheïtan*, „diable", unde se explică de ce „les Turcs appellent le diable *kieur*", — cum îl numesc, de altfel, și ai noștri, după aceeași listă a d-lui Moisiu: *Chioru*)[2].

Ocazia e binevenită să adăugim că, printre numele dracului, de care s-a ocupat, în mai multe rînduri, G. Pascu (cf. DR, II, 789 și III, p. 454 [106]), trebuia însemnat și *Zarzavela* (la Alecsandri), pe care Șăineanu, *l. c.*, îl raportă, cu drept cuvînt, la mr. *zarzavuli* și a cărui proveniență ngr. e patentă[3].

Să mai adăugim, iarăși, că turc. *caraghioz*, în înțelesul său etimologic, de „ochi-negru" (cf. ngr. μαυρομμάτης, din care n. de fam. dr. *Mavromati*, mr. *mavruniat*, „oacheș", dar și *Caraghiuzelea* din *qara gueuzlu*, „joli, séduisant") se întîlnește, în terminologia pescarilor noștri, ca nume al „cosacului cu ochii mari și negri": *cosacul caraghios*, și al „scrumbiei cu cap negru" (rus. *ciornoglava*): *caraghioz* (v. Antipa, *Fauna ichtiologică a României*, pp. 146, 225); — cf. și n. pers. *Ciornoocuș* (Iorga, *St. și doc.*, III, 11).

„Dacoromania", III, 1922—1923, p. 815—816.

NOTE

[1] Pentru *naiba*, cf. şi turc. *na-yab* [= naïab !], „introuvable" (Barbier, II, 809). — *Urcoi*, şi-n „Comoara satelor", II (1924), 43, rimînd cu „drăcoi". — [Adde, DR, III, 1099:] Pentru *Sana*, cf. cr. *sana* ca n. al Avestiţii (DR, III, 860), confirmînd şi et. lui *Sancă* (*ibid.*, 822).

[2] Γκέραϛ, „blind", din „ντόρτικα", jargonul ţigănesc din provincia Εὐρυτανία (în apusul Greciei continentale), neidentificabil pentru d. Manolis A. Triandaphyllides (*Eine zigeunerisch-neugr. Geheimsprache*, în „Zeitschrift f. vergl. Sprachforschung", 52 [1923], p. 9), e, evident, acelaşi cuvînt turcesc; iar τσορνή, „Mütze, Kopfdecke aus schwarzem Tuch oder Atlas", nu aparţine la ţig. *tchor*, „Dieb", ca τσόρης şi τσορέλα, „Dieb" şi „Diebstahl" *(ibid.)*, cum crede autorul, ci, firește, la sl. *čorn, cern*, „negru" (după coloarea căciulii).

[3] Cf. acum şi P. Papahagi, în rev. „Dunărea", I (1923), p. 101 sqq.

DIN SINONIMICA „DRACULUI"

Bèstrega

'Naiba: „Du-te la *bestrega!*" (Mehadia, j. Caraş-Severin)' („Comoara satelor", I [1923], 143).

E bulg. *beztraga*, „fără urmă", care apare la românii din Macedonia subt forma adverbială *bestraga*, 'à travers les champs' (G. Pascu, *Dictionnaire étym. macédoroumaine*, II, 211, no. 451) şi la românnii din Albania, în expresia: *U lo bèstraga*, „a plecat, a fugit fără urmă", lit.: „o luă la sănătoasa, fără a i se mai putea da de urmă", relevată de Capidan (*Elementul slav în dialectul aromân*, ed. Acad. Rom., Bucureşti, 1925, p. 58[1]).

Pentru sens, cf. megl. *ştiva*, „urmă" (Per. Papahagi, *Megleno-românii*, II, 121) = gr. στίβος, „pas, urmă, drum" (?), şi mr. *stifa s-feaţe draclu* = 'dracul se făcu nevăzut' (Per. Papahagi, *Graie aromâne*, p. 143; Dalametra, s. v. *stifa* cu trimitere la *stihio* = 'stafie') — de unde şi *stifusiri*, „a pieri, a dispărea", — care e, credem, identic cu serbo-cr. *stiva*, *istiva*, turc. *istifè*, „Krümmel, Meerschaum", explicat odinioară de Miklosich (*Türk. Elem. in d. südost-u. osteurop. Sprachen*, I[2], 131) din ngr. στίφινος, iar de curînd („Arhiv f. sl. Philologie", XXXVII, 395) din εἰς Θῆβαι (Teba beoţiană fiind vestită prin frumuseţea spumei-de-mare), — dacă nu turc. *istifè*, „demission"; cf., de altfel, în sfîrşit, şi dr. *tiva*: „*tiva*, băiete!" (Creangă, ed. „Minerva", *Glosar*)[2].

Cel din lăgărie

Se zice în popor (com. Brăneşti, Dîmboviţa) la 'drac': „*Ucigă-te cel din lăgărie*".

Zanne (*Proverbele*, VII, 30), din care luăm expresia, spune că ea se întrebuinţează numai de către femei şi că cuvîntul *lăgărie* înseamnă la popor „un loc unde e zarvă, gălăgie mare".

Zanne, foarte probabil, se gîndea la . . . *logoree* şi ar fi mai curînd permis a ne gîndi la *răgălie*, 'Wurzel, Stamm': „îşi aduse o *răgălie* de stejar grea de o purta în umere" (Dosoftei, VS, 327, 6 Lacea), *răgălie,-ii*, „rădăcinile plantelor de pe marginea apelor, acelea în care se ascund peştii sau racii" (Codin, *O samă de cuvinte*, p. 63), identic, probabil, cu **algărie* (din *algă*),

sau mai degrabă cu ngr. λυγαρία, ἡ, „osier" (Legrand-Pernot, *Chrestomathie gr.-mod.* [gloss.[3]]) : forma *lăgărie* ar fi, în acest caz, cea intermediară.

Mai probabil însă avem a face cu un nume de localitate (pe care dicţionarele geografice de care dispunem îl ignorează)[4].

Ghiteu

Se zice la 'drac' prin Moldova de sus (Furtună, *Vremuri înţelepte*, p. 91 ; cf. DR, II, 789).

E, desigur, ruten. *dïdьko, dïtьko* (pron. *gitko*), „Bergmännchen, Teufel" (Želechowski, I, 184, 186).

Veliar

'Cuv[înt] ovr[eesc] : drac, satană' (*Glosariul* Golescului, f. 291 ; după excerptele d-lui G. T. Kirileanu).

Evident, biblicul Βελίαρ (Βερίαλ, *Beryîl*), variantă a lui Βελίαλ *(Belial)*, care, el însuşi, apare, ca *Velial*, şi-n „Ţiganiada" (ed. Cardaş, p. 496, împreună cu *Velzăvuv = Beelzebub)* : „Τίς δὲ συμφώνησις χριστῷ πρὸς Βελίαλ" (II, Cor., VI, 15) şi despre care am vorbit în DR, III, 454, [106], n. 3[5].

„Dacoromania", IV$_2$, 1924—1926, p. 874—876.

NOTE

[1] *Ibid.*, p. 358, se relevă mr. *iandză*, „naiba" = mbulg. *jendza*, despre care v. „Arch. f. sl. Phil.", XVII, 135.

[2] Şi pentru dr. *du-te-n budura* = 'pustiu, nelocuit de oameni, locuinţa necuratului' (v. *Dicţ. Acad.*, s.v. *bùdur* = 'o stîncă mare şi cu oarecare vegetaţie neregulată, unde capra neagră se ţine mai adesea') găsim la românii transdanubieni un corespondent : megl. *Ţe ţ-ai bùtură*, 'Ce ţi-e ? Ce mi te tot mînii ?', *Nu-lĭ-ai bùtură*, 'n-are nimic' [cf. dr. *n-are nici pe dracu!*] (Per. Papahagi, *Megleno-românii*, I, 63).

[3] De aici şi mr. *ligăreauă*, „răchită" (Capidan, *Românii nomazi*, p. 124). Cu mr. *lăgară* = λαγάρα, 'lie, marc' (Pascu, *Dict. ét. mr.*, II, 55, no. 1009), nu pare a avea nici o legătură cuvîntul nostru.

[4] *Frînga*, alt n. al dracului (Zanne, *l.c.*, p. 8) înseamnă, poate : cel cu tichie de *frînghie* (frîncească). — Din acelaşi volum culegem, ca n. pentru drac : „*Izicuţă* dracu" (p. 28 : prin aluzie la un om neastîmpărat) şi *înger-de-baltă* (p. 21), *Scaloiu* (p. 148, din *scaloi*, „usturoi", „grăunte" : acest din urmă sens, atestat în glosariul Codin, explică denumirea), iar la românii sudici : *Şuca, Daracu* (p. 13 ; celelalte : „Ţriscatarat", „Sl'icrepanuma", „Costor" sînt, cu greşeli de tipar sau de transcriere : *Triscatarat, s-l'i creapă numa* = 'să-i crepe numele', *Eosfor*). —

La cunoscutul *Benga* = ţig. *beng*, 'Teufel' (cf. şi Tiktin, *ad voc.*), se adauge şi *Benghisu* = 'dracul' : „Mă ia *benghisu* de fug" (rev. „Comoara satelor", III [1925], p. 78), pentru a cărui formaţiune cf. şi ţig. *banges*, 'krumm' (adv.), faţă de *bango*, idem, adj. (v. Wlislocki, *Die Sprache der transsilv. Zigeuner*, p. 73).

[5] Însemnăm aici alte cîteva nume ale dracului, pe care le culegem din rev. „Comoara satelor", III (1925) : *Anghipeţ*, *Dadulea* (p. 49), *Ghitcu* (50), *Zgaiba*, *Zgîmbea* (52). — *Matracucă*, de a cărui origine ca apelativ, cu înţelesul de „femeie urîtă, cu apucături rele", ne-am ocupat altădată aici (DR, I, 263 [160]) şi căreia Şăineanu îi dădea o explicaţie imposibilă *(mitră + cucă!)*, se întîlneşte şi ca n. masculin de persoană în zicătoarea : „de pe vremea lui *Matracucă*, de cînd e *Matracuca*" (Zanne, *Proverbele*, VI, 200), ceea ce intră, de altfel, foarte bine în explicaţia noastră ; cf. însă şi : *matracucă*, „femeie de nimic, proastă sau gură-spartă" *(ibid.)*, *mîcă*, *matrucă*, *handracucă*, „se zice femeilor proaste" (rev. „Ion Creangă", IV, 369).

ÎN CÎRNELEAGĂ

În însemnările sale, Creangă tălmăcea *cîrneleaga*, ca „săptămîna hîrţii, săptămîna cea din urmă a carnavalului".

Autorii preţiosului glosar al ediţiei „Minerva", dl. G. T. Kirileanu şi Al. Vasiliu, doi excelenţi cunoscători ai graiului popular, observă, cu dreptate, că marele povestitor se înşală. Săptămîna a noua a cîşlegilor de iarnă, adecă ultima înaintea postului mare, se cheamă, în adevăr: *săptămîna albă* (după „fruptul alb", care e singurul îngăduit în cursul ei) sau *a brînzei* (de unde şi cunoscuta locuţie: „nouă cu a brînzei", „opt şi cu a brînzei nouă"); săptămîna anterioară celei albe se numeşte: *vîrstată, vîrstită* sau *mistreaţă*, adică „amestecată" (< lat. *mixturicius*, cf. *porc mistreţ, vin mistreţ, mistriţoi, a-ţi merge mistreţ*, „aşa şi aşa, mediocru"), pentru că postul (secul) de miercuri şi vineri alternează cu fruptul (dulcele) din celelalte zile; săptămîna care precedă pe cea vîrstată, în sfîrşit, se cheamă *hîrţ* (după Melhisedec: săptămîna *arţiburilor* armeneşti, cînd oamenii „se spurcă" cu frupt şi în zilele de post, ca ereticii; cf. Hasdeu, *s. v.*), adecă dezlegare de postul de miercuri şi vineri, sau săptămîna *delaoltă*. După unii ţărani însă *cîrneleagă* ar fi „săptămîna antepenultimă a cîşlegilor de iarnă" (Kirileanu-Vasiliu, *l. c.*) şi, în acest caz, Creangă ar avea, totuşi, dreptate! *Non liquet.*

D. Philippide (*Specialistul român*, în „Viaţa românească" pe 1907, pp. 17—8) susţine, cu probabilitate, că, de la început, *cîrneleaga* a fost nu a zecea săptămînă înainte de Paşti, adecă *harţii* (cum crede, cu Creangă, Tiktin), ci a noua, deci aşa-numita *vîrstată*, în care zi miercurea şi vinerea se posteşte, adecă nu se mănîncă carne (de aceea: *carne leagă*), pentru că în săptămîna a 3-a nu se mănîncă decît frupt alb, iar de la a 7-a începe postul. De fapt, Marian (*Serbătorile*, I, p. 114 şi urm.) înţelege prin *cîrneleagă*, pe lîngă „timpul de la Crăciun pînă la lăsatul secului de brînză", tocmai: „a zecea săptămînă înainte de Paşti", — după cum prin *cîşlegi* se înţelege nu numai „intervalul dintre Crăciun şi lăsatul secului de brînză", ci şi „totalitatea zilelor de frupt de peste an".

Un lucru e, în orice caz, mai presus de orice îndoială: după cum rom. *cîşlegi* reprezintă un lat. *caseum ligare*, tot astfel rom. *cîrneleaga, cîrnelegi* (Iorga, *Gesch. d. rum. Volkes*, I, p. 223) e un *carnem ligare*.

Nu tot aşa e cazul, din acest punct de vedere, cu *carnavalul* occidentalilor.

În timpul din urmă, s-a publicat o întreagă serie de cercetări asupra originii acestui cuvînt, mai ales în revista „Wörter und Sachen": C. Merlo, *Der romanischen Benennungen des Faschings* (vol. III, p. 88 sq.); — Zan-

Scanned with OKEN Scanner

ner, *Zu Carneval im Franzosischen* (IV, 193 sqq.); — P. E. Guarnerio, *Il fantoccio del carnevale e il giovedi gresso a Sassari* (IV, 196 sqq.). Etimologiştii oscilează mereu între *carnem levare* şi *carne vale*: „adio, carne!" (după Meyer-Lübke, o glumă călugărească). Dar ca şi C. Clemens (*Der Ursprung des Karnevals*, în „Archiv für Religionswissenschaft" pe 1914, p. 139 urm.), ei sînt de acord în a contesta etimonul propus de Usener (*Gotternamen*, p. 118 şi urm.) şi adoptat de Korting: *carrus navalis*.

Etimologia învăţatului german merită, totuşi, să fie luată în seamă, dacă nu pentru alta, măcar pentru caracterul interesant al legăturilor pe care le stabileşte între străvechi practice dionisiace şi obiceiuri, obscure altfel, ale carnavalului modern.

Pînă pe la jumătatea veacului trecut, în adevăr, la Roma era obiceiul ca, în ajunul postului, femeile să se primble în căruţe care erau alcătuite în chip de năvi (cf. fr. *coche de terre*): *carrus navalis*. Se ştie însă, că, la Atena, la serbările lui Dionysos, zeul era purtat în oraş într-o corabie pe roate (reprezentări artistice, pe vase, ale acestui *Dionysos Pelagios* care, după Wilamowitz, *Einleitung in die griech. Tragodie*, p. 62, e şi patronul ditirambului, îl înfăţişează pe corabie, cu satiri vîslaşi, cîntăreţi şi menade). Dacă, acum, acest element, acest moment al procesiunii este chiar acela care i-a dat numele, — asta e greu de hotărît. E atîta amestec de elemente diverse, vechi şi nouă, de trivial şi grotesc, de orgiastic şi fantastic, în aceste bacchanalii moderne, — *cu hennula cervula*, cu *Kasper*-ul german (echivalentul lui *Vasilache* al „Gaşperilor" noştri ţigani; cf. „Convorbiri literare" pe 1907, p. 526 şi urm.), cu *Arlechino* şi *Pulcinello* italian, cu *Polichinelle* al francezilor şi întreaga familie, cari, toţi, descind din *cicirrus* latin, adecă din străvechea „persona osca" a Atellanelor: *pulcinus*, *pullus*, „omul cocoş" (v. A. Dieterich, *Pulcinella*, p. 139 şi urm.). Un cocoş autentic de astă dată apare, în anumite localităţi din Boemia, ca ... ţap ispăşitor, la nunţile ce se fac în timpul carnavalului: înveşmîntat într-un burnuz cenuşiu, cu tichie roşie ca creasta pe cap, victima e tradusă înaintea unui tribunal, înscenat ad-hoc, unde e judecat după toate legile artei şi condamnat la moarte. (Boemia nu are, totuşi, monopolul judecătorilor de carnaval cari osîndesc la moarte cocoşii!). Executat prin solemnitate, prin ştreang, capul revine, de drept, reclamanţilor, iar restul, condus la domiciliul nupţial, e pus în frigare şi — *consumatum est*. Cîntecele ce însoţesc aceste procesiuni populare, subsecvente procesului sau nu, sînt adevăraţi monştri de trivialitate. Aşa celebrele *Canti carnescialeschi* ale lui Lorenzo de Medici, aşa nu mai puţin celebrele *Fastnachtsspiele* ale lui Hans Sachs (un *Feige zeigen*, adecă it. *far le fiche*, de unde şi rom. *na fica* din „Revista critică-literară", III, 154, e floare la ureche pe lîngă altele!).

Dar să ne întoarcem la discuţia asupra originii numelui: *carnascialeschi* din titlul citat cere şi el o explicare.

Pe lîngă terminul, relativ recent, de *carnaval* (cf. şi calabr. *carnalevare*, sicil. *carnalivari*), latina medievală are: *carniprivum* şi *laxalio carnis* (Du Cange), adecă, exact: *lăsatul de carne* al nostru (rus. *miasopust*). Ace-

Scanned with OKEN Scanner

laşi sens şi aceeaşi factură o are it. *carnasciale* (din *carnelasciare*), şi tot astfel stă lucrul cu vsard. *karrasekare*, cat. *carnestoltas*, sp. *carnestolendas* etc. Din germ. *Fasching* (cu al său *Blaumontag*, pentru care cf. *Lunea curată* s. *Lunea păstorilor* de la noi), prin intermediul ung. *farsang*, avem apoi, rom.-dial. *fărşang*, iar, prin contaminaţie cu *sfîrşit : sfărşang* (N. Iorga, *Studii şi documente*, XII, *Glosar*).

După *lăsatul secului*, cu *spolocania* lui (probabil din *spălăcanie*, de la *spălăcesc*, ca *petrecanie* de la *petrec*), cîşlegile, expirate, fac loc postului-mare. Oricare ar fi fost întinderea lor (căci ,,cîşlegile merg cu postul Simpietrului''), un lucru e sigur : că ,,martie nu lipseşte din post'' (locuţiunea e, cum se ştie, proverbială, ca şi fr. *arriver comme mars en carême*, din care etimologia populară a făcut : *marée en carême*). Cu alaiul său de *babe* (ung. *babazile* sînt *zilele babei* noastre), dintre care prima, *Baba Dochia* (cf. germ. *Doche*, ung. *baba*, ,,păpuşă''), îi poartă pe alocurea şi numele : *Baba Maria*, — martie contribuie, neapărat, la *Păresimi* (v. Marian, *Serbătorile*, II, 31).

Cuvîntul *păresimi* însuşi e lat. *quadragesima* (neap. *quaraesema*, it. *quaresima*, sp. *cuaresma*, fr. *carême*), — unul din cele şase cuvinte din limba noastră, cu această însemnare fundamentală (,,patruzeci'') : *sărăcustă*, *sărindar*, *sorcovă* (cf. *sorocovăţ*), *carantină*, *Caranda*.

Foarte interesantă e forma : *miezupăreţi*, etimologie populară din *miazăpăresii* (variante, v. la Marian, *l. c.*, p. 211, cum şi la Ureche, ed. Popovici, p. 213), adecă *miezu-păresimi*, fr. *mi-carême*, lat. *media quadragesimae*. (Pentru acest *miez* pe lîngă *nămiez*, *amiază*, *miazăzi*, *miază-noapte*, compară şi : *miazăcoastă*, în ,,Doc. din Cîmpulungul românesc'' de Ştefaneli, p. 477). — Să însemnăm, înainte de a încheia, şi pe *cîşlig*, interesantul dublet al lui cîştig ,,îngrijesc'' (la moţi), ,,capăt, profit'', — o curioasă contaminaţie cu *cîşlegi*.

,,Neamul românesc'' din 6 februarie 1917 şi reprodus în ,,Şezătoarea'', XXXIII, 1925, nr. 7—9, p. 98—101.

Scanned with OKEN Scanner

IARĂȘI „CÎRNELEAGĂ"

Direcţia acestei reviste [„Şezătoarea"] făcîndu-mi cinstea neaşteptată de a reproduce, în [...] anul XXXIII, 1925, nr. 7—9, p. 98—101] un articol al meu din 1917 asupra acestui subiect, cred de datoria mea să revin, pentru a pune la punct sau măcar la curent informaţiile mele de atunci.

*

În primul rînd trebuie semnalată substanţiala contribuţie a [...] [lui] D. Furtună: *Pentru cuvîntul „cîrneleagă"*, din rev. „Ion Creangă" pe ianuar 1921.

Varianta plurală *cîrnilegile*, relevată acolo, e atestată şi la Codin-Mihalache (*Sărbătorile poporului*, p. 26), subt forma *cîrnălegi*, ceea ce lasă deschisă întrebarea dacă nu cumva avem a face mai curînd cu o falsă analogie, rezultată din interpretarea ca plural a compusului verbal *carne + legi*, simetric cu *caş + legi (cîşlegi)*, fiindcă un singular *cîşleagă* nu ştim să existe.

Interesant e şi epitetul de *pistriţa*, dat prin Oltenia „cîrnelegii", după [...] Furtună: explicaţia lui e absolut aceeaşi, ca şi a lui *vîrstată, vîrstită* sau *mistreaţă*, şi, de altfel, tot la Codin-Mihalache, *l. c.*, găsim şi epitetul *împestriţată*, pe lîngă „săptămîna de *praguri*" („cea din urmă săptămînă a cîşlegilor").

Cît priveşte, însă, cele spuse de [...] Furtună asupra genezei locuţiunii „opt cu a brînzii", „opt şi cu a brînzii nouă", „nouă cu a brînzii" etc., observăm, mai întîi, că explicaţia prin aceea că „cîşlegile de iarnă ţin pînă la opt săptămîni, şi dacă se adaugă şi a brînzii, pînă la nouă", a dat-o, între alţii, Tiktin (în *Dicţionarul* său, subt *brînză*), dar, probabil nici în gîndul său — şi nici într-al meu, care o pomeneam doar parentetic — n-a fost că „săptămîna albă ar fi *veşnic* a noua", ci numai că, în spiritul expresiei, e vorba de o durată cît mai mare — dacă nu chiar de durată maximă — a carnavalului.

Nu mă gîndesc să mă iau la întrecere cu păr. Furtună în „Evanghelistar", dar mi se pare că, în chestii de asemene natură, problema nu se poate mărgini la „Evanghelistar". S-ar putea, în adevăr, ca, dat fiind că durata cîşlegilor e variabilă iar a postului fixă, numărătoarea să se fi făcut în raport cu postul sau Paştele: săptămîna brînzii precedînd imediat cele

Scanned with OKEN Scanner

şepte săptămîni ale postului era, astfel, constant, a *opta* („opt cu a brînzii"). Semnificativ e, în orice caz, că variantele cu „şase", „şapte", „zece" şi chiar „unsprezece", de care vorbeşte [...] Furtună, sînt numai sporadic-hiperbolice, dar, evident, secundare, pe cînd expresia cu *opt* e cea curentă, generală; iar, pe de altă parte, variantele, ceva mai obişnuite de felul lui „opt şi cu a brînzii nouă" sau „nouă cu a brînzii", se pot explica perfect din „opt cu a brînzii": pierzîndu-se înţelesul primordial, care era acela de „opt săptămîni, cu săptămîna brînzii inclusiv"; echivocul *şi* din „şi cu a brînzii", interpretat ca „plus, pe lîngă" („opt plus a brînzii"), a adus, în mod firesc, adaosul: „opt şi cu a brînzii, *nouă*", de unde, apoi: „nouă cu a brînzii".

*

În cunoscuta monografie a lui Kaindl, *Die Huzulen* (p. 74) se spune că „în antepenultima (drittletzte) săptămînă cade punctul culminant al carnavalului: în ea mînîncă huţulul şi în zilele de post (miercurea şi vinerea) carne; de aceea se şi cheamă săptămîna *Zahalnuj tyzden* sau *zahalnycja*, adecă săptămîna în care e slobod să mînînci de toate [de la *za halem* «de-a valma»] ... În ultima săptămînă a cîşlegilor, în sfîrşit, se mînîncă, pe lîngă peşte şi ouă, de preferinţă numai lapte şi brînză, de aceea săptămîna poartă numele de săptămîna albă, *bilyj tyzden*".

Analogia sau, mai bine zis, identitatea — dată fiind originea românească a huţulilor — acestor denumiri, care corespund, respective, cu „săptămîna delaolaltă" *(harţi)* şi „săptămîna brînzii" *(albă)* de la noi, e pe cît de evidentă, pe atît de instructivă.

Numele de *Dochia* al „babei" de la 1 martie, fireşte identic cu *Evdochia*, care se serbează în acea zi; iar, cît despre *spolocanie*, originea lui e mai probabil rus. *poloskanie*, de la *poloskati*, „a clăti", cum spune August Scriban în „Arhiva" din Iaşi pe 1921, p. 477: metateza *(spolokanie)* din *poloskanie* va fi fost înlesnită şi prin etimologia populară cu *spăl*[1].

*

În sfîrşit, din literatura cea mai nouă relativă la problema originei numelui şi obiceiului *carnavalului*, vom pomeni îndeosebi părerea germanistului L. Wilser (*Die Germanen*, I—II, 1914—18), care, bazat pe constatarea documentară a existenţii unui vehicul simbolic în regiunile Rinului, studiată de Clemens într-un art. din „Kölnische Zeitung", critică aspru scepticismul acestuia în ce priveşte derivarea din *carrus navalis* şi vede în *carnevale* italian importul longobard al unui obicei ale cărui origini s-ar urca foarte departe, pînă la acel „Schiffswagen" sacral *(signum in modum liburnae figuratum)*, ce apărea odinioară, la germanii lui Tacit (*Germania*, c. 9), cu prilejul procesiunilor din preajma primăverii, în onoarea zeiţei *Nerthus*, „id est Terra Mater" (*ibidem*, c. 40), deci *Aertha*, „Mutter Erde"

identică cu Isis, despre al cărei cult Lactantius raportează textual: „Certus dies habetur in fastis, quo *Isidis navigium* celebratur", concordînd în totul cu descripţia ritualului din Tacit *(l. c.)*.

O părere asemănătoare exprimă acum în urmă şi americanul M. J. Rudwin (*The Origin of the German Carnival*, New-York and London, 1920), care consideră procesiunile carnavalului ca o „supravieţuire" a procesiunilor orgiastice ale Isidei, în care se transporta cu pompă o corabie, simbol al fertilităţii[2].

Oricare ar fi însă probabilitatea şi importanţa reală a acestor moşteniri ale păgînătăţii străvechi (foarte sugestive apropieri face şi Dawkins în articolul său: *The modern Carnival in Thracea Cult of Dionysos*, din „Journal of Hellenic Studies", XXVI, p. 191 şi urm.), totuşi, din punct de vedere etimologic, mai plauzibilă rămîne legătura numelui *carnaval* cu *carne* (fie *carne-vale*, fie, mai degrabă, *carnem levare*), pentru care vorbeşte şi *cîrneleagă (carnem ligare)* al nostru.

„Şezătoarea", XXXIII, 1925, nr. 10—12, p. 113—116.

NOTE

[1] *Caranda*, ca nume de persoană, are un corespondent exact în turceşte, unde *Karanta* înseamnă tocmai: „homme de trente cinq a quarante ans, homme d'un âge moyen" (*Zenker*, 696), iar exemple cu *miez (miază)* în genul lui *miezii-păresimei* se pot spori şi cu *miază-lună* din *Glosarul* d-lui Viciu (p. 60).

[2] Numele zeiţei egiptene se întîlneşte şi la noi, în numele de familie *Sidor*, din n. de botez *Isidor*, însemnînd „darul *Isidei*", întocmai precum *Teodor*, *Bogdan* s. *Bojidar* înseamnă „darul lui Dumnezeu".

Scanned with OKEN Scanner

SFINȚII-MEDICI ÎN GRAIUL ȘI FOLCLORUL ROMÂNESC

La 1 iulie, calendarul ortodox fixează pomenirea „sfinților fără de bani vraci Cozma și Damian”[1]. Rînduiala sfeștaniei celei mici sau rugăciunea celor șepte coconi pentru cei ce nu pot dormi invocă ajutorul „sfinților mucenici și vindecători fără de argint Cosma și Damian, Chir și Ioan, Panteleimon și Ermolae, Samson și Diomid, Mochie și Anichit, Thalaleu și Trifon”[2].

Acești „doftori fără de arginți” (ἰαματικοὶ ἀνάργυροι)[3] era firesc să pătrundă și la noi în traiul și graiul poporului, unde faima lor și numele unora dintre ei[4] răsună pînă astăzi în proverbe, idiotisme și descîntece.

I. — Zanne, *Proverbele românilor*, VII, 169, înregistrează zicătorile: „*A fi sfînt făr de argint*”, „*Sfînt făr de arginți*”, despre un „om, care-ți face treabă fără să ceară plată; om cinstit, dar sărac” (cf. „sărac, dar curat”).

Aluzia la sfinții „doftori fără-de-arginți” e atît de evidentă, încît — probabil, de aceea — meritosul strîngător al proverbelor noastre a crezut de prisos s-o releveze[5].

II. — Un „descîntec de bubă”, publicat în tînăra revistă de folclor din Blaj, „Comoara satelor”, an. I (1923), p. 16, începe astfel:

Amin, amin,
cosman de amin.
Vracii Domnului
descîntecul sfintei Mării[6].

Cele spuse pînă aici ajung pentru a înțelege că cele două versuri din mijloc trebuie interpretate și ortografiate precum urmează:

Cosma(n) [și] Damian,
Vracii Domnului.

Un „descîntec de șarpe”, reprodus după un ms. religios din Chiojdu-Mic (Buzău) în rev. „Ioan Neculce”, IV (1924), p. 236, sună, în adevăr, precum urmează: „Amin, amin ([de] doao ori), *Cozma* și *Damiian*. Să mînecă Maica Sîntă Măriia Dumineca de dimineața la fîntînă și găsi pe Spinărăulu [șerpe], șezînd pe piatră veninatu, topsecatu, pelinatu, ciumăratu ...”[7].

Scanned with OKEN Scanner

Greşeala pe care o face revista blăjeană însă, — care, de fapt, nu face decît să reflecte o confuzie populară, — apare totuşi în cele mai vechi culegeri de descîntece şi se întîmpină, delaolaltă, în mai toate publicaţiunile de acest soi.

„Amin, amin, şi *Cosma d'Amin*, ai iamata [= ἅγιοι ἀναργύροι!], că m-au muşcat giata cu muştere zimţi", începe un descîntec „de muşcătura şerpelului", tipărit, acum cîteva decenii, în „Buciumul român", III, p. 140. — „Amin, amin, *Cosma d'amin*" apare constant, ca „incipit", la o serie de 6 descîntece, diferite, din „Monografia com. rur. Stălineşti [= Stănileşti]", de N. T. Moceanu (pp. 135, 137, 138, 141, 143). — „*Cuzman de Amin*, liacu lu Diordie" sună, ca refren, invocaţia într-un descîntec de deochi din colecţia *Graiul nostru*, a d-lor Candrea-Densusianu-Sperantia (II, 126), cum şi-n *Graiul din Ţara Haţegului* al d-lui O. Densusianu (p. 343), supt forma: „*Cozmà d'e amin*". — „Amin, amin, *Cosman d'amin*", începe şi „descîntecul miluitelor, sfintelor" din *Colecţiunea folcloristică română din Răcăşdia şi jur*, de E. Novacoviciu, p. 132[8].

Identificarea era din cele mai uşoare. „Cosma şi *Diamin*", din descîntecele de „Samcă" sau „borză" (Marian, *Naşterea*, p. 35[9]), oferea, aşa-zicînd, un termin mediu, întocmai ca şi „Amin! amin! *Cosmă, Dămin*" din Pamfile (*Sărbătorile de vară la români*, p. 161) sau „Amin, amin, *Cosmandin*" (v. Hasdeu, *Etym. Magn.*, s. v. *amin*, col. 1074).

De fapt, aceste „etape intermediare" sînt absolut superflue pentru recunoaşterea numelor *Cosma* şi *Damian*, care se ascundeau subt deformaţiunile populare, o dată ce intervenţia acestor „Dioscuri creştini" în descîntece e binecunoscută[10] şi o dată ce ştim că „Sf. Cosmadin" se serbează în popor tocmai la 1 iulie[11], adică în ziua de Sf. Cosma şi Damian.

Singurul lor rost este acela că ne dezvăluie mecanismul etimologiei populare care a făcut din *Cosma* şi *Damian*: „Cosman de amin".

Numele acestea nefiind prea obişnuite şi ajungînd prin urmare obscure („obscurata diu populo", zice Horaţiu, *Epist.*, II, 2, 115), subt influenţa lui *amin* precedent, *Damian* a fost analizat în: *de* + *amin* (cf. *Demian* şi „Diamin" sus citat), iar, subt influenţa lui *Damian* însuşi, *Cosmà* a fost transformat în: *Cosman* („Cuzman", cf. „Cosmandin").

În ce priveşte *Cosmandin*, la formarea lui — după o procedare sintetică cunoscută din exemple ca *Antanasii* = *Anton* + *Atanasie* (17—18 ian.), *Todorusale* = *Todor* + *Rusalii* etc. — a putut contribui şi analogia cu *Costandin* (Constantin).

III. — O altă expresie populară, în care, după credinţa noastră avem a face cu nume de „sfinţi vindecători fără arginţi" este faimoasa locuţiune: „a umbla *teleleu-Tănase*". Dar, pentru demonstrarea lucrului, va fi necesar, de astă dată, un mai mare încunjur.

După sensu-i curent, expresia citată înseamnă: „a umbla mereu, fără rost; flâner, rôder, herumschweifen, bummeln". Ea face parte, ca atare, dintr-o întreagă grupă de locuţiuni sinonime, începînd cu *a umbla* sau *a bate*.

Scanned with OKEN Scanner

Pentru claritatea expunerii, le vom împărți în două serii (compuse cu *a bate* și compuse cu *a umbla*), deși cele mai multe din ele se întrebuințează deopotrivă cu ambele verbe[12].

1. *A bate berbunca* (*bărbunca, bărbunc, vărbunc* = germ. *Werbung*, „recrutare"; v. *Dicț. Ac.*, s. *bărbunc*, „racolage, danse paysanne", unde se citează expresia *a juca verbuncul* și adv. *în verbunci*, „în lumea largă", propr.: „în armată"[13]). — 2. ~ *brambura* s. *bambura* (v. *Dicț. Ac.*, *s.v.* și cf. *gambură*, „locul unde fug cei care au bătut țel în jocul cu mingea de-a tria-lunga", din glosarul Viciu, p. 45, it. *a bámbera*, „la întîmplare, la noroc, fără socoteală", turc. *bambere*, „gradus, ordo, échelle, Leiter": onomatopeic?[14]). — 3. ~ *ciamburul* s. *giamburu* („Șezătoarea", IX, 155): aluzie la „ceambulurile" prădalnice de odinioară ale tătarilor (v. Șăineanu, *Infl. orient.*, II[1], 121); cf. varianta secundară: *a umbla sambura* (*Graiul nostru*, II, 211)[15]. — 4. ~ *(h)alcaoa* (Zanne, *o.c.*, IV, 245): reminiscență istorică a vechilor exerciții militare orientale consistînd în aruncarea suliței (cf. *geridul*) printr-un cerc de fier (v. Șăineanu, *o.c.*, *ad loc.*). — 5. ~ *hambesa* (Pamfile, *Jocuri de copii*, II, citat în *Dicț. Ac.*, dă însă numai varianta cu *umbla*) se lămurește prin următorul pasaj din monografia lui Kaindl, *Die Huzulen*, p. 11 sq.: „De Paști, flăcăii obișnuiesc a lua parte la un joc, pe care-l numesc *hambas*. Acesta consistă în aceea că flăcăii formează un lung lanț, ai cărui membri au fiecare datoria ca, cu toată repeziciunea cea foarte mare a mișcării lor, să nu iasă din rînd. Conducătorul, prevăzut cu un băț ușor sau cu o ciuște (basma răsucită), aleargă repede, cînd la dreapta, cînd la stînga, așa că e aproape cu neputință să-l urmezi fără a părăsi rîndul. Unuia din cei ieșiți din rînd se silește conducătorul să-i aplice o lovitură. Dacă reușește, atunci întreg șirul se desface, pentru ca, la un semn dat, să se întrunească iarăși la joc"[16]. — 6. ~ *lela* („Rev. critică-literară", III, 87 etc.)[17] se explică, de asemenea, prin următoarea adnotație a lui Budai-Deleanu la versul „Nu va bate el în zădar lela" din *Țiganiada* (ed. Cardaș, p. 37): „... Precum este și acest cuvînt *lela*, care trebuie bine a se osebi de către altul asemenea cuvînt, *lele*[18]. În Ardeal, spre părțile Hațegului, au copiii țăranilor, mai vîrtos cei care păstoresc vitele, un fel de cîntec ce-i zic *lela*. Își strîng grumazii și se scutură din tot trupul, ș-așa cîntă izbucnind cuvinte tresărite, și făcînd schime urîte, rușinoase, și din gură cîntînd lucruri de rușine și adevărat satiricești. De-acolo se zice de obște de oarecare ce nu lucrează nimic, că *bate lela*". Un sens înrudit are și it. *falalella, falilella*, „cantilena sciocca del volgo; contadino tristo che non volendo lavorare si da a chiedere l'elemosina, cantando alcuni versi", *lellare*, „andar lento nel risolversi e nell'operare" (Fanfani-Rigutini-Tommasèo), cum și ngr. τρέλλα λέλα. — 7. ~ *laturile* s. *lăturile* (Philippide, *o.c.*, p. 24) își găsește comentariul în versurile populare citate mai departe (subt no. 33). — 8. ~ *pavelele (ibid.)* e copia fr. *battre le pavé*. — 9. ~ *pietre* (Candrea, *Poreclele*, p. 69) aparține la aceeași categorie cu precedentul (sinon. *a număra pietrele* din Zanne, I, 254, are, firește, alt tîlc) și următoarele. — 10. ~ *poduri* („Rev. crit.-lit.", *l.c.*) se referă,

Scanned with OKEN Scanner

probabil, la *pod*, „stradă" (cf. Tiktin, *s. v.*[19]) şi face, deci, parte, din aceeaşi sferă de ... ocupaţii de „surtucari tîrgoveţi"[20], ca şi 11 ~ *treta*, „a umbla pe uliţă" („Rev. crit.-lit.", IV, 87), „pe trotuar" (la nsl. *trata*, „Viehtrieb, Grasplatz", e mai greu de gîndit[21]). — 12. *a umbla de-a cileandra*, „fără nici o grijă, nepăsător, laidac, fără de nici un capăt" (D. Furtună, *Vremuri înţelepte*, p. 90), pare o deformare, prin fonetism moldovenesc, dintr-un „de-a fi *leandra*" (cf. şi no. 36) sau un „de-acilea-n ~ " (fiindcă de *hil'andră* mr. n-ar putea fi vorba, iar ţigan. *gealindrà*, întrebuinţat ca refren al unui cîntec în pofida ţiganilor, nu e prea popular); cf. însă şi no. 24. — 13. ~ *craina*, „a umbla fără rost, ca craiu (om fără căpătîi)" (Codin, *O seamă de cuvinte din Muscel*, p. 22), ar putea fi mai curînd în legătură cu **craina*, „marginea" (cf. no. 33) decît cu *crai*, cum sugerează glosatorul, deşi *crai* înseamnă, de fapt: „vagabond" (N. Iorga, *Scrisori de boieri şi negustori*, p. 189), „crai de poduri"[22]; cf. şi *crainic*, „herold; telal" (v. *teleleu*!). — 14. ~ *creanga* („Şezătoarea", IX, 155) s. *creangă* (Zanne, II, 788) formează o familie cu no. 16 şi cele următoare. — 15. ~ *d-a doina* (Codin-Mihalache, *Sărb. poporului*, p. 63) trebuie pus în legătură cu *oina (oinar, hoinar)* şi *doina*. — 16. ~ *de flori-de-cuc* (Zanne, I, 170), ca şi 17. ~ *de florile mărului (ibid.)*, 18. ~ *frunza frăsinelului* (*ibid.*, 183), 19 ~ *frunza lelii* (*ibid.*, II, 788) fac aluzie la hoinăreala pe cîmpuri şi prin păduri (cf. no. 30), dacă nu reflectă cumva cîte un început de cîntec popular („Flori de măr" se aude des prin colinde, iar „frunza lelii" ar putea fi şi: frunza *lalelei*; cf. însă no. 6, cu nota 3). — 20. ~ *fuioagă* (Zanne, II, 789; Pamfile, *Agricultura la români*, p. 248) a fost explicat din ung. *fújogni*, „a sufla încoace şi-ncolo" (*Dicţ. Ac.*); cf. şi rev. „Ioan Neculce", III (1923), p. 25, unde se înregistrează: „*fuiog, fuioagă* (magh.), étourdi". — 21 ~ *hăbăucă*, „în zădar, razna", aparţine, evident, la *hăbăuc*, „toqué", unde-l şi subsumă *Dicţ. Ac.*, din care luăm citatul. — 22. ~ *hai-hui* cuprinde un turcism, identificat de noi în DR, I, 277 [263] (pentru corespondentele mr., *haihum* şi *hahă*, cf. şi Dalametra, p. 107). — 23. ~ *haimanà*, cu sinon. *a hăimăni*, din turc. *haymana*, „vagabond, om fără căpătîi" (Şăineanu, *s. v.*; cf. însă şi Tiktin, *s. v.*). — 24. ~ *handralela* (*ibid.*, s.v. *handră*, „haillon") pare un compus cu acest *handră*, dar în sensu-i figurat, de „iubită", pe care-l autorizează simetricul *handralău*, „amant", din 25. ~ *handralău*, „încoace şi-ncolo, fără nici o treabă" (*ibid.*; cf. însă şi ung. *vándorló*, „wandernd, herumziehheld"!), ca şi sinon. — 26. ~ *de-a handramandra* (*ibid.*; cf. *mendre*: ori onomatopeic?) — 27. ~ *de-a harhageaua*, „a umbla pe cîmpi, fără nici o treabă, jucîndu-se: *harhageauă* a fost un joc, care s-a pierdut" (Zanne, IV, 377). — 28. ~ *hebereu* e ung. *heverö*, „inoccupé, fainéant" (Drăganu, DR, III, 719). — 29. ~ de-a *hoameghea* (Păcală, *Monogr. com. Răşinari*, p. 139) e, poate, identică cu *varmeghea*, „comitatul" (ung. *vármegye*). — 30. ~ *hoinar* s. *hoinaci* (acesta, la Zanne, VI, 146: „Umblă *hoinaci* ca hangerii = hangerliii, soldaţii lui Hangerlì") se referă originar, evident, la jocul *(h)oinei* (v. *Dicţ. Ac.*, *s.v.*, şi cf. Vámbéry, *Die primitive Cultur des turko-tatarischen Volkes*, p. 146 sq.). — 31. ~ *pe horaiţe* se gă-

Scanned with OKEN Scanner

seşte atestat în *Lex. Budan*, s. v. *horaiţă*, „uliţă", cu sensul de „vagor, circumvagor". — 32. ~ din *hudă* în *hudă* (Codin, *O seamă de cuvinte*, p. 40, sub *hudă*, „casă", recte: „gaură, peşteră") e de apropiat de *hudiţă* (uliţă) etc., cum şi de „*hîrbar*" rătăcitor „din cîşlă-n cîşlă". — 33. ~ *huş-margina* (Zanne, II, 789, probabil cu gîndul la *Huşi* sau la *huş* !), de fapt: *huci-marginea*, corespunde fr. *battre les buissons* (cf. şi *faire l'école buissonnière*) şi se lămureşte deplin prin următoarele pasagii din cîntece populare: „Măi, tu, (Gheorghe) Făt-Frumos, ce-mi tot *baţi* tu *laturile*, Laturile şi *plaiurile*, Plaiurile, *praveţile*[23]. Şi toate hotarele?" („Colind pentru ficior voinic", în I. I. Răuţescu, *Colinde*, p. 6), „Gruia piatra [închisorii] răsturna, Taică-său din grai grăia: Ai, Gruiţă, dragul meu, Tu îi *bate mărginile*, Eu oi bate *dricurile*, că eu sînt mai de demult, De ştiu rîndul la bătut" (Frîncu-Candrea, *Moţii*, p. 205), ultimele două versuri scoţînd în evidenţă şi ideea de evitare a unei greutăţi, proprie „hoinarilor". — 34. ~ *iorgusa*, „vîrjol, umblă în toate părţile, să dobîndească ceva" („Şezătoarea", V, 101), „tîrcol (dă) = *umblă iorgusa* primprejur, trăgînd nădejde să se capete cu ceva" (*ibid.*, 163), *umblă iorgusa*, „umblă fuioaga, fără nici un rost, de colo-colo" (Pamfile, *Agr. la români*, p. 248), *umblă iorgusa*, *iorga*, *iorcea*, „într-una, mereu, fără astîmpăr" (T. Crudu, la G. Pascu, *Despre cimilituri*, I, 6), pare o formaţiune adverbială turc., analogă lui *yoghoussa*, „sinon, autrement" (Youssouf), *ïoghsa*, *ïoqsa*, idem (Kieffer-Bianchi, II, 1290), din turc, *ïorgha*, „trot, allure de cheval au trot, cheval qui va au trot" (Kélékian), „cheval qui va l'amble" (Kieffer-Bianchi, II, 1287), din care şi sîrb. *jorga*, „Trab und Trott gehen; das Pferd, Postgänger, Zelter" (Filipović). — 35. ~ *laidac* (cf. sub no. 12) e un moldovenism, neglijat de dicţionar şi derivînd din polon-ruten. *łajdak*, „Lumpenkerl, Halunke", cech. *lajdak*, „Herumstreicher" (Berneker, 686). — 36. ~ *lainic*, „lăinici; flâner, vagabonder" (Cihac, II, 511; cf. şi toponimicele), pare a fi designat la început pe unul care se ascunde, doseşte, prin gunoiae: etimon ar fi, deci, ruten. *lajьno*, „stercus" (Berneker), iar nu sl. *lajha*, „paresseux" (Cihac) sau *laie*, resp. *lăieţ*, „rătăcitor" (Şăineanu); cf. şi: *pasăre lainică* (în basme[24]). — 37. ~ *langră*, „[ca un] pierde-vară" (Viciu, *Glosar*, 55; „Şezătoarea", II, 229), aminteşte pe *leangră*, 'larmă, zgomot', din Frîncu-Candrea (*Moţii*, 102), *landră*, „cu cînii *landră*, de-ţi ia auzul" (rev. „Ion Creangă", 1915, p. 87; cf. Viciu, *l. c.*: „niè *langră*", strigăt la cîni), dar şi pe *horlangăr*, *holoangăr*, 'hoţ de baie' (Viciu, 51, 98; cf. DR, II, 415, n. 4[442, n. 91]), cum şi pe mr. *hulăndar*, 'vagabond, rôdeur' (cf. Pascu, *Dict. étym. macédoroumain*, I, 210). — 38. ~ *leanca*, „umblă haimana" (Păcală, *o.c.*, 525), aminteşte de **foileancă (foileană)*, *leancă (cojoleancă)*, „haină lungă şi ponosită" (din rut.), şi de ung. *leányka*, „fată" (cf. *lele*). — 39. ~ *nearat nesămănat* (Zanne, II, 788) se înţelege uşor şi fără comentarii. 40 ~ *în poghiazuri* (rev. „Ion Creangă", IV, 85) înfăţişează, ca şi no. 3, o amintire a „podghiazurilor" de pe vremuri („Streif-, Raubzug", glosează Tiktin, *s.v.*, raportîndu-l la polon. *podjazd*, idem etc.). — 41. ~ *şuvai Chiranda* (Zanne, VI, 55; cf. „Şezătoarea", III, 90: *şvai chiranda*,

„om curvar, beţiv şi cu alte rele") exprimă, cu un timbru ţigănesc, aceeaşi idee de eschivare prin vagabondagiu: *şuvai* pare identic cu *şovaiu*, atestat la Dosoftei cu sensul de „subterfugiu, răspuns evaziv" (cf. Tiktin, *s. v.*), iar *Chiranda* e un cunoscut n. de femei ţigănesc, devenit şi apelativ, cu înţelesul de „femme de mauvaise vie[25]". — 42. ~ *uleţele* (rev. „Ion Creangă", VII, 242) a rezultat, probabil, dintr-o încrucişare între *ulate (olate)* şi *uliţe*. — 43. ~ *zoica-beată*, „a umbla fără lucru şi cam zăpăcit" (Zanne, II, 788), cuprinde, foarte probabil, o aluzie locală (expresia e din Vîlcea) la vreo femeie beţivă şi ulicernică (numele de femeie *Zoica* e atestat în „Archiva istorică", I², 89), fără a fi exclus însă ca baza expresiei să fie n. dialectal al gaiţei, *zaică* (Marian, *Ornitologia*, II, 69) într-o formaţiune analogă cu *curcă beată*[26].

Revenim acum la (44): „a umbla *teleleu-Tănase*".

Observăm mai întîi că se zice şi simplu: „a umbla *teleleu*", iar, pe de altă parte, nu numai *Tănase* („a fi un *tănase*", „a se face *tănase*")[27], ci şi *teleleu-Tănase* se întrebuinţează „adiectival": „Cînd cineva se vaită mereu că-i bolnav şi de fapt e un *Teleleu-Tănase*, îi urăm: Sănătatea tatei (bunicului) de la moarte-ncoace!" (v. rev. „Izvoraşul", IV [1922], 1—2, p. 7; cf. şi Şăineanu, *s. v.*).

În aceste condiţii şi-n cadrul întregii sinonimice, pe care am trecut-o în revistă, mai sus, se poate afirma — şi s-a afirmat de toată lumea, începînd cu Cihac, — că „a umbla *teleleu-Tănase*" nu e decît o amplificare a expresiei „a umbla *teleleu*", — acest *teleleu* însuşi nefiind decît o dezvoltare din *telal*, „misit, mijlocitor, samsar", întocmai ca şi fem. *teleleică*, „femeie care umblă fără rost, fără treabă" („Rev. crit.-lit.", IV, 86), propr.: „telăliţă".

Explicaţia (oricît de „dunkel" ar rămînea, cu drept cuvînt, pentru Tiktin, *s. v.*, relaţia acestor cuvinte[28]) mi s-a părut plauzibilă, pînă în momentul cînd am citit în Ad. Strausz, *Die Bulgaren* (Leipzig, 1898), p. 330, numele serbătorii bulgăreşti *Atanas Talalea*, ce se prăznuieşte la 2 mai, cînd calendarul ortodox fixează, de fapt, aducerea moaştelor Sf. Atanasie-cel-Mare[29]. Am bănuit atunci, cel puţin, o fuziune între *teleleu* din „a umbla teleleu" şi acel „Talalea" (Atanas), în care credeam că recunosc numele „doftorului fără de arginţi" *Thalaleu*[30].

Din nefericire mi-a fost imposibil a-mi procura date mai precise asupra acelei serbători bulgăreşti. Am găsit, în schimb, în comoara proverbelor şi dictoanelor noastre, cu atîta sîrguinţă adunate de Zanne, această variantă a expresiei, care constituie cea mai deplină confirmare a presupunerii mele: „A umbla **Teleleu şi Trifon**" (VI, p. 341)[31].

Quod erat demonstrandum.

IV. — Sf. *Trifon*[32] s-a învrednicit, însă, şi singur de amintirea poporului, care-l numeşte puţin reverenţios: *Trif*, ba chiar *Trif-cel-Nebun* sau *Trif-Nebunul*, fiindcă şi-a permis să „tuşească" pe Maica-Domnului (v. Marian, *Sărbătorile*, I, 245)[33], dar îl „ţine" cu strictеţe, la 1 februar, ca pe „Trifonul viermilor şi al lăcustelor"[34].

Scanned with OKEN Scanner

Colecţia de poezii populare a lui G. Dem. Teodorescu reproduce chiar, printre alte descîntece (p. 388 sqq.), etajînd-o în stihuri şi stihuleţe, „Rugăciunea Sf. mucenic Trifon, ce se zice la grădină, la vie şi la holdă", după „Aghiasmatar mic sau scurtare din molitvelnic", Sibiu, 1851, p. 153. Şi, dacă textul religios (v. şi *Molitvenicul* de la Iaşi, 1749, p. 378)[35], încorporat astfel în culegerea populară, nu aparţine de drept acolo, de fapt, prin atîtea elemente rurale şi superstiţioase ce conţine, el cadrează perfect cu restul „descîntecelor".

Astfel de sincretism nu are nimic extraordinar pentru cine cunoaşte manifestările similare de la alte popoare: Arnaud, în articolul citat mai sus (p. 517), relevă înadins caracterul „semiliturgic" al adaptărilor populare („accommodations populaires") de acest gen.

„Dacoromania", IV_1, 1924—1926, p. 169—182.

NOTE

[1] V. *Sinaxariul*, la sfîrşitul „Euhologhiului s. Molitvenicului" de la Iaşi, 1749: Chir şi Ioan îi preced imediat (31 iunie), după cum Ermolae (26 iulie) precede pe Panteleimon (27 iulie). — De fapt, însă, există trei perechi de sfinţi cu acest nume (Cosma şi Damian): una din Asia, alta din Arabia şi alta din Roma. La 1 iulie, calendarul ortodox prevede serbarea acesteia din urmă, dar şi celelalte sînt prevăzute, respectiv, la 1 novembre şi 17 octombre (V. pentru acestea, ca şi pentru tot ce se referă la viaţa şi cultul sfinţilor, monografia lui Ludwig Deubner: *Kosmas und Damian*, Texte und Einleitung, Leipzig, 1907, p. 38 sqq.). — Notăm însă, că *vracii*, numiţi altmintrelea şi *vălaşi*, care cad în joia din săptămîna albă (Marian, *Sărbătorile la români*, I, 255; „Rev. critică-literară", III, 206), sînt o simplă alterare din Sf.-*Vlasie*, serbat de popor la 11 februar (v. I.—A. Candrea, *Calendarul Babelor*, în „Adevărul literar" din 13 mai 1923); cf. şi D. A. Kerler, *Die Patronate der Heiligen*, art. *Ärtzte*, unde se dă (p. 9) un sfînt medic *Blasius* din *Sebaste* (Armenia): la el se referă „Blasiussegen" de la 3 februarie în Germania şi Boemia (v. Wetzer-Welte, *Kirchenlexiko* [2], *s.v.*).

[2] V. de ex. *Euhologiu*, ed. II, Blaj, 1893, pp. 130, 426 = Εὐχολόγιον, Veneţia, 1806 [tipărit greşit: 1086], pp. 397, 538: „τῶν Ἁγίων καὶ ἰαματικῶν Ἀναργύρων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ, Κύρου καὶ Ἰωάννου, Παντελεήμονος καὶ Ἑρμολάου, Σαμψὼν καὶ Διομήδους, Μωκίου καὶ Ἀνικήτου, Θαλαλαίου καὶ Τρύφωνος".

[3] Vechea sinonimică relativă la „medic" sau „doctor" se cuprinde în esenţă în următorul text din *Pravila* moldovenească: „Cînd va zice *vraciul* că iaste rana de moarte sau nu de moarte, îl vom crede; mai vîrtos, cînd se va afla că vraciul iaste *dascal*, cum le zice acestora *doftori*: atunce se crede şi mai bine, decît ar fi altul mai prost, *bărbiiariu*, sau *descîntătoriu*" (v. Longinescu, *Legi vechi româneşti şi izvoarele lor*, I, no. 504; idem, *Medicina legală în legile vechi româneşti*, Bucureşti, 1924, p. 11, n. 99). Ierarhia e, deci, evidentă: *dascălul* (profesorul, cf. ἰατροσοφιστής), *doctor* în medicină, e superior simplului *vraci* fără titlu, dar acesta e, la rîndul său, superior unui *bărbier* sau unui *vrăjitor*, deşi, originar, *vraci* şi *vrăjitor* sînt fraţi buni (cf. şi engl. *horseleech*, 'veterinar' = mgerm. *lâchenaere*, 'medic', propr.: 'descîntător'), iar *vraci* e termenul generic atît pentru medicul titrat, cît şi pentru cel empiric (v. Longinescu, *o.c.*, p. 7; cf. însă şi N. Iorga, *Medici şi medicină în trecutul românesc*, în „Ist. rom. în chipuri şi icoane", ed. II, p. 314). Din această terminologie arhaică, la care se mai poate adăugi, în acelaşi sens cu „descîntătoriu" (magician): *vîlhovnic* (care e şi „farmazon", dar şi „filozof", cum era firesc într-o vreme cînd filozofii erau puşi pe acelaşi plan cu astrologii, „numărătorii de stele": cf. Longinescu, *Din privilegiile filozofilor în dreptul vechi românesc*, în „Conv. lit.",

Scanned with OKEN Scanner

din 1910, p. 251 sqq.), apoi, pe aceeaşi treaptă cu „bărbierii": *fel(d)cerii* şi *patronii* (v. dr. V. Gomoiu, *Din istoria medicinei şi a învăţ. medical în România*, Bucureşti, 1923, p. 98), „lecuind", şi ei, ca şi alţi „şarlatani, care se zic dohtori" (*ibid.*, p. 77), mai tîrziu şi sporadic, chiar: *fizic* (cf. engl. *physician*, „doctor, medic", i.e. „vindecător de boalele trupului", dar şi gr. φυσικῶς ποιεῖν, lat. *physica*, „recepta": Röhr, *Der okkulte Kraftbegriff im Altertum*, Leipzig, 1923, p. 73 sqq.), singur „doctor" (*doftor, dohtor*) dăinuieşte, alături de *medic*. — Pentru *hirurg*, găsim, pe lîngă vechiul *gerah* turcesc şi *ţirulic* leşesc (Cantemir, *Hron.*, 890 etc.), varianta *firig* (Gomoiu, *o.c.*, p. 63). — În materie de ginecologie, avem: *moaşe, femei pricepute la moşit* (cf. fr. *sages-femmes*), pe lîngă *descîntătoare* şi *fermecătoare* (cf. Longinescu, *o.c.*, p. 3), adecă universalele şi eternele *babe* (cf. rus. *baba*, 'moaşă', litv. *senoji*, idem, lit. 'die Alte', vg. *hefianna*, din lat. *anus*, 'altes Weib', vgr. ἰατρομαῖα etc.): criteriul obişnuit e bătrîneţea, experienţa (v. Schrader-Nehring, art. *Hebamme*), cum arată, de altfel, însuşi *moaşă* (cf. *moş*), şi numai excepţional alte note: lat. *obstetrix* (asistenţa parturientei, ca-n rom. [dial.] *acuşeră*, „accoucheuse", sau engl. *midwife*, lit. 'Mitweib'), vgr. ὀμφαλοτόμος (cf. rom. *babă-de-buric, naşă-de-buric*). — Adăugim că, în această lumină, se pot explica şi cele două vorbe populare, rău înţelese de Zanne: „Calabalic la buric" (II, 22) şi „Noroace în floace" (II, 159), de fapt o urare grosolană la adresa tinerelor măritate, a cărei formă completă sună: „Noroc la floc şi calabalic la buric!" (aluzie la apropiata sarcină).

[4] *Sf. Pantelimon* („Marele mucenic şi tămăduitor", serbat la 27 iulie, a doua zi după Ermolae) e patronul „nosocomiului" sau „spitalului nemernicilor, săracilor bolnavi ot mănăstirea Sf. Pantelimon, care este zidită şi înzestrată de cel întru fericire răposat domn al doilea Grigorie Ghica voevod" (v. hrisovul logofătului Gr. Ghica, din 1813, la V. A.—Urechiă, *Istoria românilor*, X, p. 1012). — Venerat patron de spitale şi tămăduitor fără arginţi e şi *Sf.—Spiridon:* aşezămîntul spitalicesc din Iaşi şi biserica din Botoşani sînt vestite în Moldova. — Poate că şi *Ermolia*, n. de părîu sucevean (v. *Dicţ. geogr.*), să fie identic cu *Ermolaie* (firește, fără nici o legătură cu vreo presupusă putere de tămăduire a apei, ca şi topon. dobr. *Ermalai*, după n. unui pescar). — Ca omonimie, se poate compara şi vr. *Ermolai* (Bianu-Hodoş, *Bibliografia rom. veche*, II, 346) = rut. *irmolói*, „Buch, das die ersten Verse der Kirchenlieder (kanoni) enthält" (Želechowski, I, 327), adecă *irmologhiu*. — *Anichit*, poate contaminat cu *Nichita*, apare în n. de fîntînă dorohoian *Anichita* (v. *Marele dicţ. geogr.*); *Diomid*, în *Domide* (cf. rut.), iar pe *Samson* (Σαμψών) îl avem şi ca *Psampson*, cum vom arăta la alt loc, unde va fi vorba şi de celelalte nume în chestie. — Pentru *Luca* evanghelistul, ca patron al medicilor, şi pentru *Pantaleon* din Nicomedia, v. Kerler, *o. c.*, pp. 9—10 (unde „Nikodemien" e o greşeală de tipar).

[5] „În dar aţi luat, în dar daţi-ne" (δωρεὰν ἐλάβετε, δωρεὰν δότε ἡμῖν), sună o invocaţie populară ngr. către „Anargyri" (v. Arnaud, 1, infra c., p. 517).

[6] „Babele sînt convinse că darul de a lecui îl au de la Maica Domnului, sau de la Iele...; de asemenea cred că le vine în ajutor Sfînta Vineri..." (dr. N. Leon, *Istoria naturală medicală a poporului român*, p. 18). *Panaghia* (Παναγία), „Prea-Sfînta Fecioară Maria", apare consecvent în exorcismele grecilor moderni (v. L. Arnaud, *La Baskania ou le mauvais oeil chez les Grecs modernes*, în „Edios d'Orient" din 1912, p. 511 sqq.), precum apare uneori şi *Sf. Paraschiva* (Sf.-Vinere), împreună cu Sf. Pantelimon şi Cosma şi Damian (*ibid.*, p. 518), înlocuitori creştini ai vechilor divinităţi vindecătoare păgîne, detronate de evul mediu bizantin. Cf. şi Ed. Stemplinger, *Antike und moderne Volksmedizin*, Leipzig, 1925. — „Sfînta Maica Preacurata" apare şi-n descîntecul de deochi din recenta colecţie a [...] [lui] Bîrlea (*Cîntece popor. din Maramureş*, II, 327), care începe: „Doi ochi răi ţ-o stricat, şi *nouă sfinţi* ţi-o vindecat", iar într-o variantă mai nou publicată din „Comoara satelor", II (1925), p. 104, descîntecul „de deochi" (sau „ghiocitură" = deochetură) începe:

„Amin, amin
cosman de amin.
Vracii Domnului,
descîntecu' *sfintei Marie Maria*" (*sic*),

— acest „Maria" fiind, de fapt: *Mare*, cum se vede dintr-un alt pasagiu al colecţiei Bîrlea (II, 361): „O plecat *Sfînta Măria Mare*, Cu săcurea mare, În pădurea cea mare...". —

Scanned with OKEN Scanner

„Maica Sfînta Duminică" se invocă, în sfîrşit, într-un descîntec de dragoste, publicat acum în urmă de dr. Ch. Laugier (*Contribuţiuni la etnografia medicală a Olteniei*, p. 134), care, vorbind de brîncă (*o. c.*, p. 89), spune că „în Vîlcea şi Romanaţi, se scrie brînca, scriindu-se de-a îndărătele, sub numele *Sfinţilor fără de arginţi*: 'Vindecaţi brînca de la robul lui Dumnezeu cutare etc."

[7] Un descîntec „de muşcătură de şerpe", remarcabil prin formulele cabalistice ce cuprinde („Da zalea malea" aminteşte pe „halea malea" etc.), v. în colecţia bănăţeană, citată mai departe, a lui E. Novacoviciu, p. 138.

[8] *„Hera* împărat" din descîntecul de pocitură (*ibid.*, p. 137) pare a fi: *Ler-împărat.*

[9] „Mira Slava(?)" din colecţia de „Vrăji, farmece şi descîntece" a aceluiaşi, p. 88, e, după toată probabilitatea, satul ieşean *Miroslava.*

[10] Cf. şi Gaster, *Literatura populară română*, p. 417.

[11] V. Marian, *Sărbătorile la români*, I, 228; Pamfile, *l. c.*, şi I.-A. Candrea, *Calendarul Babelor, ad. loc.*

[12] *Bat berbunca* (atestat şi la Pascu, *Etimologii rom.*, I, 62), mi-e cunoscut din satul meu, Tîrnauca-Dorohoi, întocmai ca şi *bat hambesa:* nici bogata listă de „izolări" ale verbului *bat*, dresată de d. A. Philippide (*Specialistul român*, Iaşi, 1907, p. 24 sqq.) nu le dă însă; cf. şi *Dicţ. Acad.*, s.v. *bate*, **I, 1.**

[13] Sensul „verbuncului boalei", citat acolo din glosariul muscelean al lui Codin (p. 78), cadrează perfect cu ideea de „stagiu, durată" (a serviciului militar). Mai curios e *lăzăret*, „timpul ce-i scris cuiva să-l trăiască": 'şi-a făcut lăzăretul!' — sau timpul cît o să ţie o boală: 'degeaba cerci s-o lecuieşti, că nu scapi de ea, pînă nu şi-o face lăzăretul!' (acelaşi glosar, p. 46); dar şi aici, tranziţia de sens şi confuzia se explică destul de uşor prin durata carantinei. (O tot atît de interesantă confuzie se relevă în „Ztschr. f. vergl. Sprachforsch.", din 1925, p. 107, în mgerm. *Spittal*, „Aussatz, lepra", *spitalich*, „lepros", lit.: „spital", „bolnav de spital"). Glosatorul însuşi a înţeles aceasta, mai tîrziu (*Muscelul nostru*, I, p. 43, n. 2): „Carantine, care, înainte se numeau *lăzăret*, de unde, poate, a rămas cuvîntul *lăzăret:* 'să-şi facă boala *lăzăretul*, şi trece ea!'" — Dar, pentru că veni vorba de *lăzăret* şi pentru că sîntem în plin folclor medical, să observăm că însuşi numele acesta (it. *lazzaretto*) derivă, după o recentă explicaţie a lui L. Spitzer (admisă şi de Nyrop, *Italienske Ord i Dansk*, Copenhaga, 1922), nu din *Lazarus*, cum se credea pînă acum, ci de la insula veneţiană Santa Maria din *Nazareth*, unde s-a construit, în 1423, primul *lazaret* (cf. Herrig's „Archiv" şi „Die Neueren Sprachen", XXXIII [1925], p. 77 sq.), precum faimosul *ghetto* nu derivă din *aegyptius*, ci din veneţ. *ghetto*, tosc. *getto*, „Giesserei" (după turnătoria ce fusese odinioară în cartierul evreiesc: *ibidem*; cf. şi „Jahrbuch für Philologie", I [1925], p. 136).

[14] Cf. şi rut. *bamburá*, 'grosses, grobes Ding', (Želechowski, I, 12).

[15] Cf. mai jos no. 37, *paghiaz*, cum şi *năvrapi* (Ureche, ed. Giurescu, p. 55 = Iorga, *Din faptele strămunilor*, p. 66, unde se glosează: *„azapi*, oaste de avangardă turcească", identic cu *asapizii* = 'prădătorii', din Şincai: *ibid.*, p. 93). — Pentru asemenea supravieţuiri istorice în jocurile copilăreşti, cf. n-le următoare, cum şi O. Weise (*Die deutsche Sprache als Spiegel deutscher Kultur*, p. 41): „Auch das Kinderlied spiegelt z. T. die kriegerischen Ereignisse früherer Zeiten wieder", iar, ca exemple mai puţin cunoscute, v. interesantele jocuri de copii, din colecţia d-lui G. Precup (în rev. „Scînteia" din Gherla, II [1925]): *Hol van Iancu*, în care doi copii, prinzînd picioarele unui scaun, se lovesc reciproc cu un ştergar, întrebîndu-se: „Hol van Iancu" şi răspunzîndu-şi: „Itt van Iancu" (p. 64), şi *De-a mare-i tina pe Moldova*, în care un şir de copii, ţinîndu-se de mînă, vor să treacă pe subt porţile [...] închipuite de alţi doi copii prinşi de mînă, şi-l întreabă: „Mare-i tina pe Moldova?" şi: „Ce vamă luaţi?" etc. (p. 65).

[16] Cît priveşte etimonul, ne-am putea gîndi la un reflex al germ. v. *han(m)peiz*, 'Hahnenbiss', mlat. *gallimordium* (firma caselor de toleranţă înfăţişînd un ... coq avec sa ... cocotte), din care şi ceh. *hampejs*, *hanpas* etc. (Berneker, 376).

[17] Mai obişnuit însă: *a umbla lela* (Cihac, II, 169 etc.).

[18] Confuzia se şi vede într-un „a fi un *bate-lelea*", de fapt: un *bate-lela* = 'haimana' (Zanne, IV, 383), sau într-un „a umbla *lelea* pe drumuri" *(ibid.)*, explicabil şi prin influenţa sinonimelor: „a umbla *în dorul lelei, de dorul lelei, în dragul lelei*" *(ibid.)*.

Scanned with OKEN Scanner

[19] V. d. ex. Dionisie Ieclesiarhul (*Tesauru de monumente ist.*, II): „cu brutcile nimenea să nu umble pe *poduri* ... ca să nu facă zgomot pe *uliță*" (p. 219), „craii *podurilor*" (p. 232), „craii de pe *uliță*" *(ibid.)*, pentru care cf. și „cucii de poduri" (Gion, *Ist. Bucureștilor, ad loc.*).

[20] Cf. ngr. σουρτούκης, „batteur de pavés" (Byzantios, 570).

[21] Cf. și sinon. *a bate calea mînzului* (Philippide, *l. c.*), *a bate în buze* (Zanne, II, 28), cum și germ. *Gassenhauer*, lit.: „einer, der auf den Gassen 'haut', d. h. umherläuft" (Hatzfeld, *Vergl. Bedeutungslehre*, p. 75).

[22] Cf. no. 10, nota. — Pentru expresiile: „crai de Curtea-Veche" și „crai de Curtea-Nouă", v. Zanne, IV, p. 318 sqq.

[23] Pentru acest slavism, însemnînd „drum drept", cf. pe lîngă cele spuse de Cihac, Tiktin și Șăineanu, *s. v.* (acesta din urmă nu dă decît pe *pravăț*, „călăuză" din C. Negruzzi), și: *apravăț* [= a pravăț], „alături, aproape" (rev. „Ion Creangă", II, 109), „în *prăvitul* vîntului" (*ibid.*, III, 7), *preabet*, „preajmă, aret" (Frîncu, *o. c.*, 104) și, mai cu seamă: „căutîndu-i *pravățul* stîlpului" (Iorga, *Studii și doc.*, XIX, 30). — un exemplu, din care ar putea înțelege și d. Iorgu Iordan ce-i cu topon. rom. *Pravățul* și nu l-ar mai amesteca cu *Plavia* = *plavie*, „plută" și *Plăvoia* = *plăvai*, „alb, bălan" (*Rum. Toponomastik*, Bonn-Leipzig, 1924, p. 34).

[24] În chestionarul N. Densușianu („Rev. cr.-lit.", III, 212): „pasăre *larnică-barnică*". — A. Scriban („Arhiva", 1914) îl explică din **laidnic* = *laidac*, propunînd același etimon rut.-polon.

[25] *Chirandă* seamănă să fie n. de floare *Cheirantha* (gr. χείρανθος, „garoafă") sau, mai curînd: Κυρὰ "Ανθα (cf. "Ανθούλα, „Floarea"), ca Κυρὰ "Αννα = *Chirana* (cf. însă și varianta *pirandă*, 'Weibchen, Dirnchen', pe care Tiktin o raporta la țig. *pirano, pirani*, „Geliebte"): identificarea lui cu *Chirana* însăși și, cu atît mai mult, cu *chirană, cheramă* = χερά μου (Pascu, *Etim. rom.*, 49 și, deja, Filimon, *Ciocoii vechi și noi*, ed. „Cartea Românească", p. 130, nr. 3), ni se pare, însă, în orice caz, inadmisibilă.

[26] Am lăsat la o parte sinonimele: „*a tăia cînilor* (s. *la cîni*) *frunză* s. *boji*" (Zanne, I, 388). — Pentru sinon. *a umbla în bezdilă* = 'în zădar', din rut. *bezdile*, v. acum T. Papahagi, *Graiul și folclorul Maramureșului*, p. 214. — *Hîmpălăi*, „se zice celor ce le plac drumurile" (rev. „Ion Creangă", VII, 51), par a fi același cuvînt cu *hămplău*, „om mare, diform, necioplit" (Păcală, *o. c.*, p. 525); cf. germ. *humpelig*, „șchiop".

[27] Despre sinonimele *hariton, dilivan* ș. a., vorbim aiurea.

[28] Cf. și forma *teleleauă* din cimilitura calului cu șeauă: „*Teleleauă* pe cărare, cuciu-muciu pe spinare" (Pascu, *Despre cimilituri*, I, 210). — *Telerei* din cimilitura plugului *(ibid.)*, considerat de autor ca o prescurtare din **telegărei*, se identifică sigur cu *telelei*.

[29] Sf. mucenic *Talaleu (Thallaleu)* se serbează la 20 ale aceleiași luni (v. *Mineiul* respectiv. ed. Sibiu, 1854, unde *maslinitul* = măslinet, „olivetum", iar *postnicul* = *pustnicul* + *post*). — Un „Tănase de ciumă" se ține de popor la 18 ianuar (ziua cuvioșilor Atanasie și Chiril), după Codin-Mihalache, *Sărbătorile poporului*, p. 20.

[30] Simplă homonimie sau și o doză de semantism („vracii fără bani" vindecau doar „degeaba"!)? Ori, poate, amintirea vreunor procesiuni sărbătorești de odinioară? — *Tălăleu* și *Tălălău* apre și ca nume umoristic al unui „preaînvățat" comentator, în adnotațiile la „Țigăniada", ed. Cardaș, pp. 100, 105 etc. — Rut. *talalăi*, „Schwätzer, Lügner" (Želechowski, II, 945), e alt cuvînt, cu bază onomatopeică și corespunzînd lui *tololoi*, „om gălăgios", al nostru, evident, identic cu *tălălău*, „Tölpel", rămas neexplicabil lui Tiktin, *s. v.*

[31] Pentru *Tiuliuliuc-Tănase* (*ibid.*, p. 322), de aspect rutenesc [...], cf. și *tiuliuliuc*, „singur, gol" [?], din Pamfile, *Jocuri de copii*, II, 169, prin care Pascu (*o. c.*, 210) vrea să explice pe *tililică* din cimilitura „acului". Cf. și n. de fam. *Teleuță* („Anuar. înv. sec.", 1924—5, p. 485).

[32] Ca n. de fam. și: *Tripon*, iar în Ghibănescu, *Ispis. și zapise*, II², p. 257: *Trăful*.

[33] Dar, poate, și fiindcă numele sfîntului (al cărui sens gr. originar e, de altfel, acela de „viveur") trezește o asociație cu *trifnit, a (se) trifni*, cuvînt dialectal, însemnînd: „a se cherchéli, a se afuma" (despre începutul stării de ebrietate), poate din germ. *treffen* (cf. *trăsnit*, dar și rut. *truhniti*, „verfaulen, vermodern", și băn. *trienkienit*, „băut, chirchilit [trinken]" din dr. Gîrda, *Bănatu-i fruncea*², p. 93) și echivalînd, prin unele părți ale Moldovei de Nord, cu „țicnit, a se țicni", — după un foarte obișnuit procedeu de etimologie populară, în vigoare totdeauna și pretutindeni (cf. din lit. mai nouă a chestiunii: J. Scheftelowitz, *Gleichklang-*

zauber in Indien und im jüdischen Volksglauben, în „Zeitschr. d. Deutschen Morgenländ. Gesellschaft", 1924, p. 106 sq.). — De altfel, chiar abstracție făcînd de venerarea nebunilor ca agenți ai divinității în anticitate, pentru care nu numai profetismul, ci și inspirația poetică era o θεῖα μανία (cf. și vgr. θεομανής, „lovit cu nebunie de zei" = ngr. θεότρελλος, „nebun de legat"), există, precum se știe, o categorie de sfinți „nebuni pentru Hristos" (οἱ διὰ Χριστὸν σαλοί), la Dosoftei, *Viața și petrecerea sfinților*, 68 b, 23 și 26: „*Iarodivu* **ɋrodivĭ** [pentru Hristos]" (= vsl. **ɋrodĭlivŭ**, 'stultus', din **ɋrožda**, 'μωρία, stultitia': Miklosich, *Lex. palaeosl.-gr.-lat.*, 1164), ca Sf. Andrei; dar Sf.-Trifon nu e dintre aceștia.

[34] Codin-Mihalache, *o. c.*, p. 22, și Candrea, *l. c.*; cf. și rev. „Tudor Pamfile", III (1925), p. 74 sqq. — De altmintrelea, chiar Cosma și Damian vindecau „nu numai oameni, ci și dobitoace" (v. *Mineiul* pe 1 iulie, ed. Sibiu, și Deubner, *o. c.*).

[35] Confruntarea cu acest text permite a stabili că acel „șomiicii" din Teodorescu nu e decît o greșeală de tipar, în loc de: *somîlcii*, variantă atestată a lui *șomîc*, „Hamster" (cf. DR, III, 446 sq. [99 sq.]).

Scanned with OKEN Scanner

POST-SCRIPTUM LA „SFINȚII-MEDICI"

Studiile de filologie română au luat în ultimii ani un avînt atît de viguros, încît aceeași chestiune se nimerește să fie tratată în același timp de mai mulți cercetători.

Așa s-a întîmplat și cu *teleleu*, de care ne ocupăm mai sus, în legăturile: *teleleu-Tănase* și *Teleleu și Trifon*. În fascicolul apărut zilele acestea din vol. II al revistei d-sale, „Grai și suflet" (p. 350 sqq.), dl. Ov. Densusianu emite părerea că rom. *teleleu* din expresia: *a umbla teleleu* ar putea fi ung. *telelő* = 'de iarnă, care stă iarna, care petrece iarna', întrebuințat la început „despre acei ciobani care porneau cu oile ca să le ierneze dincoace".

Ipoteza e, în adevăr, nu numai ingenioasă și neașteptată, ci și foarte ispititoare: ideea de vagabondagiu cuprinsă în expresia citată se potrivește de minune cu nomadismul pastoral, iar o serie de expresii sinonime de acest tip sînt netăgăduit ungurești[1]. Toponimice ca *Deleleul*, munte în Suceava, care poate fi, evident, ung. *delelő*, 'merinzare, locul unde se face amiaza (cu turmele)'[2], dar ar putea fi și o simplă variantă a lui *teleleu*, fiindcă un text popular din colecția Tocilescu (II, 1131) vorbește — oricît de echivoc — de „vîrful *teleleului*" (sic), vin, iarăși, în sprijinul etimologiei d-lui Densusianu, mai ales dacă ne gîndim la paralele toponimice, de origine vădit păstorească, cum sînt: *Văraticul* (p. Neamț), *Tomnaticul* (munte în Ardeal), *Iernaticul* (sat în Rîmnicu-Sărat, dispărut prin surparea terenului, la 8 apr. 1915, după „Universul" din 14 april același an; în *Marele dicționar geografic: Iernatica*, sat, deal și pîrîu, în același județ). În sfîrșit, legăturile lui *teleleu* cu *Tănase* și *Trifon* s-ar putea explica foarte bine ca amplificări posterioare, *tănase* conținînd numai ideea de „prostănac", reprezintată și de *teleleu* (prin peiorizare ulterioară), iar *Trifon* anexîndu-se, prin etimologie populară, pentru că *teleleu* va fi fost înțeles ca numele de sfînt omonim.

Dificultatea de a ne opri definitiv la această explicație apare, însă, serioasă, îndată ce examinăm situațiunea mai de aproape.

Mai întîi, în articolul lui W. Christiani din „Archiv f. sl. Philologie", XXXIV (1913), citat de dl. O. Densusianu, se găsește cu același sens de „prost", pe lîngă rus. *thalalei* sau *thalelei*, raportat de autor la numele sfîntului, și *ermolaj*, alt nume de sfînt-medic fără argint (p. 326), precum alături de sinonimul ipocoristic *falea (ibid.)*, apare cu același înțeles și

Scanned with OKEN Scanner

Faleliuc (p. 343), corespunzînd exact rutenismului *Tiuliuliuc* din varianta *Tiuliuliuc-Tănase*, relevată de noi [p. 133, n. 31]. Aceasta ar reabilita, însă, identificarea lui *teleleu* românesc cu *Talaleu* (sf.), cu atît mai vîrtos, cu cît — dacă nu ne înşelăm — şi numele Sf. Damian apare în slavă cu aceeaşi accepţiune peiorativă *(demijan)*.

Ceea ce primejduieşte, însă, mai mult şi deopotrivă cele două etimologii, propuse de d. O. Densusianu şi de mine, pentru *teleleu*, e împrejurarea, trecută cu vederea, că, de fapt, cuvîntul există, în chiar această formă, cu înţelesul de „telal" sau „crainic", „pristav", fiind atestat în următorul pasagiu din traducerea veche românească a lui *Herodot* (ed. N. Iorga, p. 81 = I, 195, recte 196): „La toate satile, preste tot anul, era obiceiu, cînd era fetile de măritat, le aduna toate la un loc, şi atunci sta împrijurul lor bărbaţii. Şi să *(sic)* scula căte pre una, de tot vindè *teleleul*, întăi pre cei mai frumoasă..." (Originalul grec vorbeşte, în adevăr, de κῆρυξ: „κῆρυξ πωλέεσκε", — iar, puţin mai jos: „κῆρυξ πωλέων", neglijat de tălmăcitorul român, — deci de *crainicul*, *pristavul*, care făcea „tîrgul de fete"[3]).

Identitatea sensului acestui *teleleu* cu acela de „Ausrufer", „Ausrufer bei öffentlichen Versteigerungen", al lui *telal* e indiscutabilă, iar faima rea sau măcar lipsa de simpatie ce încunjură pe aceste personagii dubioase (cf. *zbir*) şi faptul că, de multe ori, ei îşi îndeplinesc meseria cutreierînd drumurile, fie ca „a m b u l a n t e Trödler", fie ca pristavi („au început a strigare telalii p e u l i ţ e", sună întîiul citat din Tiktin, *s. v.*), ne apropie de înţelesul de „vagabond".

S-ar putea, deci, ca *teleleu* din *a umbla teleleu* să fie totuşi acelaşi cuvînt cu *telal*, — cum admitea Cihac şi, cu unele rezerve, Tiktin.

Oricare ar fi însă etimologia lui *teleleu* însuşi, în varianta bucovineană citată de noi (din Zanne): „a umbla *Teleleu* şi *Trifon*", e incontestabil că numele sfîntului *Talaleu* s-a grefat pe el, graţie omonimiei, şi, în definitiv, — indiferent de mecanismul fenomenului, — expresia noastră cuprinde, cum spuneam, un reflex popular al pomeniţilor „Anargyri"[4].

Cu aceasta am sfîrşit esenţialul ce aveam de adăugat la articolul nostru. Profităm însă de ocazie, pentru a mai adăugi cîteva observaţiuni.

Numele Sf. *Trifon* s-ar putea să fie, el, baza verbului *trifuì* (din **trifonì*), prin aluzie la băutură, deoarece printre numirile populare bulgăreşti ale sfîntului, pe lîngă *Trifun-Zarězan* etc. etc., este şi: *Trifun-Pijaniţa*[5].

Cuzman de Amin (şi băn. *Cosman de amin*, p. 172) e chiar forma sîrbească a numelor respective: *Kuzman i Damjan*[6]. Şi e interesant de observat că în colecţia de descîntece bănăţene a lui E. Hodoş[7], în care formula iniţială de invocare a sfinţilor e foarte adesea omisă, în sensul reducerii la „Amin! amin!" (pp. 16, 18 etc.), sau măcar redusă: „Doamne ajută-mi, *Cuzman*" (p. 57), o singură dată (p. 35) întîlnim: „Amin! amin! *Cusma Damin*!" —, pe cînd „Sfîntă Maică Marie" sau „Maică Precurată" ori „Precistă" nu lipseşte mai niciodată, găsim, în schimb (p. 50), şi următoarea formulă introductivă, care explică pe „amin" iniţial:

În numele Tatălui
Şi al Fiului
Şi al Sfîntului Duh,
Amin!
Amin! Amin!

Rar de tot formula de invocaţie a sfinţilor apare la sfîrşitul descîntecului, ca în colecţia [...] [lui] Bălăşel (*Versuri populare române*, I², 59):

Să rămîie curat
Şi luminat
. . . . . .
Ca soarele-n senin
Ca luna-n plin
Ca Cosma şi Damian, Amin.

O variantă ulterior publicată în „Comoara satelor" (IV, 1926, p. 43) arată, în acelaşi timp, că „descîntecu' Sfintei Marie Maria", interpretat de noi ca „descîntecul Sfintei Maria Mare" [p. 131, n. 6], trebuie înţeles mai curînd ca: „descîntecul Sfintei *marei Maria*":

Amin, Amin
Cosman de amin.
Vracii Domnului,
Descîntecu' Sfintei *Marii*
Mării
Prea sfîntă Mariă (l. Maică?) Precistă.
Sfîntă Vineri
Şi cu drag îngeru' meu . . .

A umbla de-a hoameghea [p. 127] trebuie explicat, desigur, din ung. *hová megy*, „unde mergi?" [cf. p. 132, n. 15]; pentru posibilitatea legăturii etimologice a lui *hambesa* cu *hampejs* [p. 132, n. 16] putem aminti şi mfr. *coquebillet*, „mauvais lieu" (Sainéan, *Les sources indigènes de l'étimologie française*, I, p. 81), cum şi faptul că în oraşele din Ungaria se practica odinioară „am Gallustage (16 oct.) das sogenannte Hahnenbeissen" (v. „Ung. Jahrbücher", VI, 1926, p. 70); pentru *a bate alcaua* [p. 126], se poate compara obiceiul similar, cu datare precisă (în amintirea rezistenţei victorioase din 14 august 1715 contra paşei din Bosnia) şi soroc anual (15 august), la slavii din Dalmaţia (v. *Die östereichisch-ung. Monarchie in Wort und Bild: Dalmatien*, p. 148, sq.[8]); iar pentru *a umbla leanca* [p. 128] am putea pomeni şi pe dr. *leancă*, „alergătoare", „cicric" (cf. DR, III, 836[9]).

Cileandra („a umbla de-a cileandra", [p. 127]) trebuie pus în legătură cu numele de joc popular *ciuleandra*, pomenit în strigături (Gh. Cardaş, *Cîntece populare moldoveneşti*, Arad, 1926, p. 169).

Scanned with OKEN Scanner

În sfîrşit, sinonimica însăşi a expresiei poate fi sporită, întru altele, cu *a sări* (s. *juca*) *drăgaica*, pentru care v. Zanne, *Prov.*, IV, 355 şi Şăineanu, *s. v.*, şi — în acelaşi sens de „vîntură-ţară" — cu „a *cutreiera meleagurile*, nemernicind", din cutare text vr. (v. Cartojan, *Legendele Troadei*, p. 52), pe lîngă un *a umbla pustiu* (S. Opreanu, *Contribuţiuni la toponimia din ţinutul săcuilor*, Cluj, 1926, p. 28).

„Dacoromania", IV_2, 1924—1926, p. 909—913.

NOTE

[1] La cele deja semnalate se poate adăugi: „a umbla *techergheu*" (Cluj) = ung. tekergő, „umherschweifend".

[2] Cf. şi megl. *Mirindzu, Mirindzu-vecl'u* (Th. Capidan, *Românii nomazi*, p. 156).

[3] Interesant de observat că acelaşi traducător român redă pe gr. κῆρυξ, nu numai prin *teleleu*, ci şi prin *crainic* şi *strigător* (cf. DR, III, 408 [70]). — Femininul *teleloaică* (pe lîngă *teleleică*), pe care-l întîlnim la Filimon (*Ciocoii vechi şi noi*, ed. 1889, p. 170): „parcă e o brezaie sau *teleloaică*" (despre o femeie înzorzonată cu pietre scumpe), pe baza unui alt citat mai recent, îl înregistrează şi Tiktin traducîndu-l „Maklerin, Vermittlerin", ca şi Şăineanu, care-l glosează: „vînzătoare pe uliţi de lucruri vechi" şi îl raportă direct la *telal*.

[4] Subt aspectul slav apare epitetul la D. Cantemir (*Divanul lumii*, ed. Academiei Române, I, p. 3): „bezsrebarnici".

[5] V. D. Marinov, *Narodna věra i religiozni narodni običai*, în „Sbornicul" Academiei Bulgare, XXVIII (1914), p. 356. — Cu *trif* din jargonul evreiesc (opusul lui *coşer*), cuvîntul nostru nu poate avea, în orice caz, nimic comun, deşi termenul e cunoscut în tot Orientul (cf. şi turc. *terfa*, „immonde, repugnant", de l'hebreu: Barbier, II, 285). — Din vocabularul germ., ne-am gîndi şi la *triefen*.

[6] Cf. şi rutenismele bucovinene *Cosmaniuc* şi *Cosmiuc*.

[7] *Poezii poporale din Bănat*, III: *Descîntece*, Sibiu, 1912.

[8] Şi Sf.-Trifon (Tripun) apare acolo, mai ales la Cattaro, unde se dă la 3 febr., în onoarea sa, „cea mai strălucită serbare populară naţional-religioasă" (*ibid.*, p. 194 sq.).

[9] Relativ la *landră* etc., v. acum instructivele observaţiuni ale d-lui Ov. Densusianu (*l. c.*) asupra prov. *landaire* în raport cu germ. *landern*, cum şi cele spuse de Sainéan (*o. c.*, II, 59) despre prov. *balandra, landra*, 'battre le pavé', *landrin*, 'vagabond', *landra*, 'coureuse' etc., în raport cu it. *malandrino*, 'vagabond' etc.

Scanned with OKEN Scanner

SEMANTISM ROMÂNESC ŞI SEMANTISM BALCANIC

Problemele de semantică sînt, poate, cele mai delicate din problemele linguistice.

Filiaţia înţelesurilor unui cuvînt se înfăţişează cugetătorului ca un lanţ desfăcut, ale cărui verigi trebuie adunate şi rînduite după criterii de geneză şi diferenţiare treptată, în care cronologia şi logica joacă, neapărat, rolul de căpetenie, dar pot adesea da greş, dacă sînt lăsate singure. Mai mult decît o dată, legătura dintre acele verigi e turburată, ordinea lor normală intervertită, chiar pervertită, viciată, printr-o influenţă străină, strecurată într-un chip sau altul, în sînul limbii respective. Astfel pot apărea, în vocabularul românesc, însemnări, care, în mediul şi cu mentalitatea noastră, sînt cu totul inexplicabile, pentru că, în acestea, ar fi fost imposibile: ele au fost adoptate — sau adaptate — dintr-o zonă, în care condiţiile lor de producere existau. Dacă, de atîtea ori, exotismul unei accepţiuni e numai o iluzie, rezultată din dispariţia sau rătăcirea unei verigi intermediare, care stabileşte lămurit tranziţia şi restabileşte legătura întreruptă, de îndată ce se iveşte, dintr-un vechi document neştiut sau din vreun nou glosariu dialectal, de multe ori, în schimb, ceea ce ne pare, la prima vedere, un fenomen specific românesc, se poate dovedi a fi — dacă nu un împrumut — o simplă apariţie paralelă cu ceea ce se constată, independent de el, aiurea. Şi atunci, chiar lăsînd la o parte ipoteza unui „calque linguistique", rămîn de examinat următoarele posibilităţi: E vorba, oare, de manifestări autonome, dar coherente, ale aceleiaşi mentalităţi g e n e r a l e? E vorba de două (sau mai multe) reflexe ale unor împrejurări obiective şi subiective c o m u n e celor două (sau mai multe) popoare? Sau e vorba, pur şi simplu, de o întîmplătoare c o i n c i d e n ţ ă?[1].

Întrebările sînt, fără îndoială, vrednice de luare-aminte.

Vom încerca să le verificăm, într-un caz special, concret: terminologia românească relativă la *răsăritul şi apusul soarelui*.

I. RĂSĂRITUL

1. Expresiile româneşti ce se referă la începutul zilei, la ivirea zorilor, intră, cele mai multe, în cadrul general al expresiilor similare din alte limbi străine, neprezentînd nimic specific limbii noastre. Astfel, fără a

mai vorbi de „se face ziuă", „se luminează de ziuă", „se zăreşte de ziuă"[2], „se trage geană de ziuă"[3] şi alte locuţiuni mai mult sau mai puţin uzuale[4], chiar acele care, ca *a se crăpa de ziuă*, puteau da impresia că au un colorit propriu regiunii noastre[5], de fapt au îndepărtate paralele occidentale, cum arată, pînă la engl. *the day broke*, relevat de d-l Philippide[6], însăşi traducerea germană: „der Tag brach an", dată de d-l Papahagi (*l. c.*)[7]. Acelaşi lucru, cu mr. *a alghi (dzua)*, „dämmern" (Papahagi, *ibid.*, p. 165), al cărui „balcanism" se evaporează prin simpla amintire a vfr. *albe*, fr. *aube*, it. *alba (del giorno)*, *albore (al primo albore*, „prima luce") etc.: criteriul e tot ce poate fi mai natural şi el îşi găseşte simetricul desăvîrşit în opusul *a amurgi* s. *murgi* (seara), care trebuie raportat, deci, la *murg* 'brun', în acord cu fr. *brune*, „crépuscule", it. *brunisce (il giorno)*, germ. *es graut (der Tag)* etc., iar nu la *mulg*, cum făcea Hasdeu (*Etym. Magn.*, col. 1114), cu toată *mulgătoarea* şi misteriosul vgr. ἀμολγός (despre care, v. acum în special P. Wahrmann, ἐν νυκτὸς ἀμολγῷ, în „Glotta", XIII [1924], p. 98 sqq.[8]).

2. De un deosebit interes e, însă, expresia sinonimă: *a se sîmcela de ziuă*: „sîmcela (a se) = a se face ziuă, a se lumina de la vale" (Boceanu, *Glosar de cuvinte din judeţul Mehedinţi*, p. 20[9]).

Legătura acestei expresii cu *sîmceà*, „vîrf ascuţit"[10], e evidentă pentru oricine. Nu tot atît de limpede e, însă, resortul acestei legături.

Cu obişnuita-i ingeniozitate, d-l I. A. Candrea[11] o explica prin aceea că „soarele se arată în sîmceaua, în vîrful munţilor", invocînd-o în favoarea interpretării formei *răsări (soarele răsare)* ca: „a sări peste vîrful munţilor", — în acelaşi cadru al mentalităţii unei populaţiuni de munte[12].

Dacă, însă, e incontestabil că *sîmceà* înseamnă, nu numai „cuţitaş cu două tăişuri, ce se întrebuinţează la facerea fluierelor" (Boceanu, *l. c.*), ci şi „vîrful, piscul munţilor"[13], nu mai puţin incontestabile ni se par şi următoarele consideraţii, care se opun explicaţiei d-lui Candrea:

a) A răsări se zice şi despre o plantă, o floare, şi nu vedem de ce acelaşi înţeles, de „a se ivi, a ieşi la iveală, la suprafaţă", ar necesita o explicaţie specială în cazul soarelui ce apare la orizont[14]; *b) El sol sale* zic, cum s-a relevat[15], şi spaniolii, iar sensul rom. *răsare*, în esenţă, nu diferă de acela, de „a se ridica, urca", al it. *risalire* dintr-o expresie de felul lui *il fatto risale a una epoca più antica* (cf. fr. *le fait remonte à une époque plus reculée*); — şi, în sfîrşit, argument decisiv, *c)* O formaţiune perfect asemănătoare se găseşte în fr. *poindre* („le jour vient à poindre") faţă cu *point* sau *pointe de jour* („l'aube"), fr.-elveţian *pique* s. *piquette du jour* etc.[16]. Căci e clar că aici n-avem a face cu vreo aluzie la piscul munţilor, ci la lumina care s t r ă p u n g e, cu primele-i raze, cerul sau întunerecul nopţii[17].

3. Sinonimul *revărsatul zorilor*[18] a fost explicat prin „asemănarea luminii ce apare ca o apă ce debordă" (Şăineanu, *Dicţ. univ.*, *s. v.*) şi o variantă arhaică cum e *vărsat de zori*, care se întîmpină încă dialectal, la românii din Serbia[19], pare a confirma definitiv această interpretare, de altfel foarte firească (cf. şi lat. *manare*).

Scanned with OKEN Scanner

Totuşi, dacă ţinem seamă că fraţii din Craina nu zic numai: „vărsat de zori", ci şi: *a se vărsa soarele*, în loc de: „a răsări soarele" *(l. c.)*, iar, pe de altă parte, sensul etimologic al rom. *a (se) revărsa* e acela de „a (se) întoarce", întocmai ca al vr. şi mr. *torn(u)* şi actualului dr. *întorn* faţă de *turna* = *vărsa*, ni se pare că n-ar fi cu neputinţă ca, în expresia noastră, să avem păstrat înţelesul lat. *reverso* = *revertor*, 'retourner', prin aluzie, [nu] la lumina zorilor ce se varsă, se revarsă, inundînd orizontul, ci la însuşi soarele călător, care se „întoarce" dimineaţa[20].

4. De „*răsăritul* soarelui" însuşi nu ne vom ocupa mai mult decît am făcut-o, incidental, mai sus, deoarece semantismul ni se pare destul de clar şi exact expus, între alţii, de Tiktin în *Dicţionarul* său (s. v. *răsări*)[21].

Ţinem să observăm, numai, că varianta *răsărita soarelui*, atestată la Varlaam, e tot atît de accesorie, ca şi n. de plantă omonim (omis la Panţu, s. v. *floarea-soarelui*, unde şi-ar fi avut locul), sau *lăsata-secului*, cu care se compară pentru formă; că, tot atît de sporadic, se întrebuinţează şi o altă variantă: *răsăriş*, simetrică cu *scăpătiş*[22], şi că formaţiunea *soare-răsare*, „Sonnenaufgang, Ost", paralelă cu *soare-apune*, „Sonnenuntergang, West", înregistrată de Tiktin, s. v. *soare*, se găseşte şi în vechile noastre acte de hotărnicie[23].

5. Pentru istroromână, găsim în textele dialectale publicate de Iosif Popovici[24]: „dămareţa mânke nego (neg) *aw (a) verit sorele fâre*" (= 'dimineaţa, înainte de ce a venit soarele afară', i.e. 'a ieşit, a răsărit')[25], cum şi: „dămareţa, *facut-a zia*" (= 's-a făcut ziua': *ibid.*, p. 37).

6. Expresiv e termenul mr. *apiriri*, *apriri* = 'a se lumina, a se face ziuă, a se crăpa de ziuă', *apirită* = 'revărsatul zilei, în zori, cînd se crapă de zi' (Dalametra, p. 19), *àpiră*, v. unipers. „poindre (en parlant du jour)" (Tache Papahagi, *Antologia aromânească*, p. 394), care se identifică evident cu lat. *aperire*, „ouvrir"[26].

7. Un loc aparte se cuvine, în sfîrşit, sinonimelor meglenoromâne: *an zǫrli* = 'în zori', *la darea zǫrli* = 'în zori de zi', *la batirea soarlui* = 'la răsăritul soarelui', şi, mai ales: *ancriscù soarli* = 's-a luminat de ziuă, s-a făcut ziuă' (P. Papahagi, *Megleno-românii*, II, p. 35), *la-ncreştirea soarli* = 'la răsăritul soarelui', *ancreşti soarli* = 'răsare soarele'[27], instructive pentru ideea de „creştere", pe care o exprimă atît de explicit şi care ne va fi utilă şi la explicarea expresiei contrarii: *scăpitarea soarli* = 'apusul soarelui' *(ibid.)*, existentă deopotrivă şi-n dacoromână[28].

II. APUSUL

Pentru „apusul soarelui", nomenclatura românească e mai bogată ca pentru răsăritul lui, propriu-zis.

Avem, astfel, următorii termeni:

1. *A apune (soarele)*, expresie identică cu span. *el sol se pone*; cf. sp. *a sol puesto*, „nach Sonnenuntergang"; apoi sp. *poniente*, prov. şi fr.-v.

Scanned with OKEN Scanner

ponent, corespunzînd exact lui *apus* românesc: ideea de bază e, evident, aceea de „culcare" (cf. *mă pun în pat*, mr. *mi-apun*) seara, prin contrast cu „sculare" (cf. *lever*, *levante*) de dimineaţă[29].

2. Nu mai puţin lămurită ni se pare evoluţia semantică din sinonimul *a scăpăta (soarele)*, pe care Tiktin o consideră totuşi ca „dunkel": de la zenitul strălucirii sale („midi dela gloire" — „gloire du midi"), astrul zilei „scapătă", cînd coboară[30] spre apus: el scade, decade (cf. *occidens*!) treptat, — în măsura în care „creştea", la orizont, dimineaţa (cf. mai sus, **I, 7**), — pînă la totala dispariţie. La fel se vorbeşte, doar, de un „boier scăpătat", adică decăzut din bunăstarea-i anterioară (**ex. capito*)[31].

Perfect limpede apare, de altfel, dezvoltarea semantică şi în concepţia d-lui Ov. Densusianu, care, relevînd analogia alb. *kaptim*, „apusul soarelui" (faţă de *kapte*, „partea din dos a unui munte") şi a mr. *muntele Ascăpitat, in k'are soarle*, pe lîngă paralelismul lui *răsări*, scrie („Grai şi suflet", II [1926], p. 323): „în munţi soarele apunînd se vedea trecînd peste «capul», vîrful lor (comp. *capita montis* la Virgil; basc. *kapita* «vîrf de munte»)".

3. Românii macedoneni, cari au pe *ascîpitari*, „a înghiţi; a apune (soarele); a dispare" (să se observe semnificaţiile!) şi *ascîpitat*, „înghiţit, apus, dispărut; asfinţitul soarelui", obişnuiesc şi pe *chiriri*, „a pieri, a dispărea, a se eclipsa, a se rătăci", *chirită*, „pierdere, pierzare, apus", în expresii ca: „tu *chirita* a soarlii" = 'la apusul soarelui'[32].

4. La istroromâni, avem, după glosariul sus citat al d-lui I.Popovici (p. 118): *joidè sorele*, „soarele apune", a cărui variantă: *sorele av zaidit (ibid.)* reflectă în modul cel mai fidel originalul slav: *zaide* de la *zaiti*, 'δύειν, καταδύειν, occidere' (Miklosich, *Lex. palaeosl.-gr.-lat.*, s. *v.*), pe lîngă: *sorle a zveidit* (la A. Glavina[33]) şi: *soarele cade* (Byhan, *Istrorum. Glossar*, în Weigand's „Jahresber.", VI, p. 235 = I. Maiorescu, *Itinerar în Istria*[2], p. 96), întocmai ca latineşte *(sol occidit)*.

Cu excepţia lui Cihac (II, 388, s. v. *sfetesc*), care credea că-l poate reduce la vsl. *svĕtiti*, 'lucere', şi a d-lui Tiktin *(s. v.)*, care, relevînd dificultatea formală (am aştepta reflexivul: *a se sfinţi*), declară că nu se simte reţinut decît prin nesiguranţa existenţei de elemente vechi-germane în românește de la admiterea prototipului vg. *suintan*, „schwinden"[34], lexicografii români şi străini, cari s-au ocupat de originea acestui cuvînt, sînt de acord că el nu poate fi decît o accepţie specială a verbului *a sfinţi*.

Pe ce se întemeiază, însă, această admitere?

Pe analogia sinonimelor alb. *dieti perendòn* şi ngr. ὁ ἥλιος βασιλεύει, al căror înţeles propriu e: „soarele împărăţeşte".

Miklosich (*Alb. Forschungen*, II, 32) pare a o fi semnalat cel dintîi. Şăineanu (*Încercare de semasiologie*, p. 36, no. 2) şi, după el, Hasdeu (*Etym. Magn.*, *s. v.*) o invocă, cu drept cuvînt, împotriva soluţiei de „lucus a non lucendo", propuse de Cihac: „Legătura lui *asfinţesc* cu *sfînt* sau cu *sînt* e mai pe sus de orice îndoială serioasă", afirmă marele învăţat,

Scanned with OKEN Scanner

indicînd ca resort al metaforei motivul de apoteoză a „sfîntului soare" care moare, „abit ad sanctos". Abundînd în acest sens[35], putem aminti pe lat. *divus* = 'răposat', despre împăraţii romani, canonizaţi după moarte, ca şi craii sîrbi de mai tîrziu[36], şi adăugi, la analogia locuţiunii româneşti, citate de Hasdeu: „soarele e în *Scaun*, cînd apune", pasagiul dintr-un vechi manuscris bănăţean, excerptat de d-l G. T. Kirileanu, unde se spune că „stau *scaunele* [soarelui] în curmezişul cerului de la Găină pînă la steaoa de la Lariţă"[37].

La aceste paralele, d-l P. Papahagi (*l. c.*, p. 139) a mai alăturat şi pe ung. *le áldozik a nap*, „die Sonne geht unter", lit.: „die Sonne opfert", „ninunt das heilige Abendmahl", din ung. *áld*, 'immolare, offere, opfern; benedicere, segnen' (Gombocz-Melich, *s. v.*)[38]. Sfera e, evident, aceeaşi; totuşi, principalul suport al interpretării rom. *asfinţeşte (soarele)* în sensul pomenit rămîne paralelismul expresiilor alb. şi ngr. sus citate[39].

E, deci, important, — şi din acest punct de vedere —, să ne oprim mai de aproape la aceste două expresii paralele.

Împreună sau în parte, ele au făcut obiectul cercetărilor celor mai autorizaţi reprezentanţi ai filologiei şi folclorului sud-est-european modern. Începînd cu venerabilul Korais ("Ατακτα, II, p. 79), peste Politis ('Ο ἥλιος κατὰ τοὺς δημώδους μύθους, Atena, 1882, p. 8 sqq.) şi Hatzidakis (Φιλολογικαὶ ἔρευναι în „Anuarul Universităţii din Atena" pe 1911—1912, p. 1 sqq., şi în „'Αθηνᾶ", XXIV, p. 325), pînă la D. C. Hesseling (*Le coucher du soleil en Grèce*, în „Neophilologus", V [1920], p. 159 sqq.), cari, toţi, se ocupă de expresia ngr. şi-i caută explicaţia în mediul grecesc, s-au propus atîtea soluţii pentru enigmaticul βασιλεύει ὁ ἥλιος!

Părerea lui Korais găseşte dezlegarea în imnul religios „'Ο κύριος ἐβασίλευσεν, εὐπρέπειαν ἐνεδύσατο" etc., cîntat la vecernie şi asociat, astfel, cu apusul soarelui, încît a putut provoca, în graiul popular, substituţia lui βασιλεύει în loc de δύει. Ea a fost reluată, acum în urmă, de Hatzidakis, deşi numai subsidiar, — şi, dacă ne gîndim la un fr. *angelus*, la un rom. *pe la toacă* sau *pe la o (a) chindie*[40], *pe la vecernie*, la un polon *hejnat swita*, „das Morgengebet vom Turm der Krakauer Marienkirche", lit.: „der Hejnal (= ung. *hajnal*, 'Morgenstern') bricht an"[41], ca determinări de timp în raport cu manifestări ale serviciului divin, n-am putea zice, — cum pretinde Jokl, — că ipoteza e lipsită de orice temei serios.

Propria părere a lui Hatzidakis, însă, e alta. Deoarece, în cutare localitate din Pont, expresia ὁ ἥλιος βασιλεύει înseamnă încă: ὁ ἥλιος μεσουρανεῖ, învăţatul grec admite că înţelesul, primordial şi natural în acest caz (soarele la zenit „împărăţeşte" în adevăr), a putut aluneca spre cel actual, sub înfluenţa acelui început de cîntec bisericesc de seară.

Comentînd această explicaţie, Kretschmer („Glotta", V [1914], p. 289) opinează că ar putea fi vorba mai curînd de o deplasare în timp de felul germ. *Mittag* = *Nachmittag*, în graiul din Hessa, — fenomen

Scanned with OKEN Scanner

explicabil, poate, prin apusul foarte timpuriu de iarnă, — sau de cel mai înalt grad de căldură a soarelui, care nu e la amiază, ci pe la orele 3 după prînz.

Dar Hatzidakis a mai aflat un argument: ngr. κρατεῖ ὁ ἥλιος (v. Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον, XXVIII, p. 3). Nici acesta, însă, nu înlătură, pentru el, necesitatea explicaţiei lui Korais; iar, pe de altă parte, Kretschmer (*l. c.*, XI [1920], p. 236), care, el însuşi, vorbeşte în acest sens (*l. c.*, XII, p. 203) de lat. *regnare* (*ignis per alta cacumina regnat:* Vergilius), fr. *régner*, germ. *herrschen (es herrscht grosse Hitze)*, observînd totuşi că acest sens figurat nu e atestat pentru βασιλεύειν, conchide că „das letzte Wort scheint noch immer nicht über die merkwürdige Wendung gesprochen".

Aiurea decît în paralelisme linguistice caută dezlegarea tainei Hesseling *(l. c.)*: în maiestatea soarelui meridional, mai splendid ca oricînd, la apus, cînd „il est roi plus que jamais".

Teza pare, de fapt, cea mai naturală; şi, dacă lui Kretschmer[42] nu-i vine a crede că „prozaica limbă de toate zilele poate întrebuinţa o atît de patetic-poetică expresie", în schimb, L. Spitzer („Wörter und Sachen", IX [1924], p. 75, n. I) e mai puţin sceptic şi se alătură la părerea lui Hesseling, adăugînd la pasagiul din Byron, citat de acesta, privitor la asfinţitul grecesc, un expresiv pasagiu din Hebbel, unde e vorba de soarele, care, apunînd, străluceşte „doppelt hell", ca o făclie ce stă să se stingă. E locul să adăugăm, la rîndul nostru, că V. Hugo înfăţişează, în „Orientalele" sale[43], icoana unui apus de soare pe mare, într-o strofă, ce pare scrisă anume pentru a ilustra teza învăţatului olandez:

L'astre-roi se couchait. Calme, à l'abri du vent,
La mer réfléchissait ce globe d'or vivant,
Ce monde, âme et flambeau du nôtre;
Et dans le ciel rougeâtre et dans les flots vermeils,
Comme deux rois amis, on voyait deux soleils
Venir au-devant l'un de l'autre.

Dar, îmbrăţişînd atît de călduros o interpretare care explică locuţiunea grecească „aus rein griechischen Mitteln", Spitzer ia poziţie, în acelaşi timp, contra explicaţiei, admise de Meyer-Lübke („Zeitschrift für romanische Philologie", XL, p. 77), a lui Norbert Jokl. În „Mitteilungen des Rumänischen Instituts an der Universität Wien", I (Heidelberg, 1914), p. 298, sub titlul: *Eine albanesisch-neugriechische Wortparallele*, Jokl observă, mai întîi, că deja în 1866 Camarda relevase faptul că paralelismul ngr.-alb. în chestie fusese rău conceput, întrucît alb. *perendón* înseamnă numai „a apune", iar nu şi „a împărăţi", echivalînd, deci, cu gr. πέραν + δύω, ngr. δύνω (p. 298), iar nu cu βασιλεύειν. După ce constată, apoi, că explicaţia lui Politis *(o.c.)*, după care acel βασιλεύει înseamnă: „[soarele] devine rege, mergînd spre palatul său regal (βασίλεια δώματα), aşezat la apus", se loveşte de faptul că *Regia Solis*, citată de el din Ovidiu, nu e la

apus, ci la răsărit, iar, pe de altă parte, explicaţia lui Korais (cf. şi Grimm, *Deutsche Mythologie*[4], p. 618, n. 1)[44], respinsă de Politis, n-a fost măcar băgată în seamă de G. Meyer, care afirmă pur şi simplu *(Etym. Wörterb. d. alb. Sprache*, s. v. *perendi)*, că „*dieli perndon* ist = ngr. ὁ ἥλιος βασιλεύει", referindu-se, pentru rest, la Politis[45], — Jokl adoptă, în ce-l priveşte, punctul de vedere al lui Pedersen („Bezzenberger's Beiträge", XX, p. 229), care, „probabil cel dintîi, bănui traducerea expresiei gr. din albaneză, şi nu contrariul" (p. 300). Decît, pe cînd Pedersen raporta pe alb. *perendón* la *perendi*, „Gott, Himmel, König' , *perenduar*, 'König', Jokl pune la baza termenului pe alb. *pranón*, 'schreibe auf die Seite, lehne mich an, verscheide, neige mich, senke mich', pe care-l identifică, printr-o serie de subtilităţi fonetice: *prendón* etc. (p. 301 sqq.), cu *perendón*, pentru a ajunge la încheierea că „ngr. ὁ ἥλιος βασιλεύει ist Übersetzungslehnwort (Wortübersetzung) aus dem Albanesischen" (p. 305)[46].

Împotriva acestei concluzii se ridică, tocmai, Spitzer *(l.c.)*, însuşindu-şi „morala" lui Hesseling, care stabileşte, în evoluţia sensurilor expresiei ngr., o lentă nuanţare, iar nu un salt brusc, cum ar cere ipoteza unei influenţe străine: „din mici alunecări în connexul vorbirii rezultă un sens evoluat, care abia apoi se răspîndeşte în alt mediu".

Avantagiul explicaţiei lui Jokl rămîne, totuşi, incontestabil, după credinţa noastră, în reapropierea celor două expresii, greacă şi albaneză, pe care cercetătorii le izolau, de la un timp, fără dreptate. Căci e infinit mai probabil că, între cele două locuţiuni paralele, există o intimă legătură genetică, decît că ele ar fi creaţiuni spontanee, independente una de alta.

Totul e, însă, să se poată preciza natura acestei relaţiuni: este expresia ngr. o copie a celei albaneze (Pedersen-Jokl), sau viceversa (în ipoteza lui Hesseling, ca şi în ipoteza Hatzidakis etc.)? Sînt ele, amîndouă, reflexe ale aceluiaşi original? Şi care ar putea fi acesta? Iată întrebările la care vom încerca să răspundem.

Asemănarea soarelui cu regele e, aşa-zicînd, de domeniul obştesc: „roi-soleil" şi „soleil-roi" sînt termenii aceleiaşi ecuaţii. Nu e mai puţin adevărat, totuşi, că sînt anumite regiuni, meridionale şi orientale, în care cultul regelui şi cultul soarelui se înfăţişează asociate pînă la confundare, într-un caracteristic sincretism.

În textele de la Boghaz-kioi, regele hettit se cheamă, curent: „Soarele"[47]. Şi nu e vorba, cumva, de criterii cosmografice, cum ar fi, poate, cazul cu regele Iranului, „Domn al Soarelui, Răsăritului", în opoziţie cu împăratul Bizanţului, „Domn al Lunii, Apusului", din Malalas[48]. Nici numai de vreo aluzie la stăpînirea peste un teritoriu, în care „soarele nu apune niciodată", sau chiar peste întreg pămîntul, pe care-l vede soarele: ὅπως κυριεύητε πάσης χώρας, ἧς ὁ ἥλιος ἐφορᾷ[49]. Nici măcar la soare ca patron sau zeu tutelar al Imperiului Roman, cum apare în legenda monetară oficială: *Sol Dominus Imperii Romani*[50]. E vorba, apriat, de asimilarea, de identificarea suveranului cu soarele din care descinde: „βασιλέως καθάπερ ὁ Ἥλιος, μέγας βασιλεὺς τῶν τε ἄνω καὶ τῶν κάτω χωρῶν..." — „ᾧ ὁ

"Ηλιος ἔδωκεν τὴν νίκην, εἰκόνος ζώσης τοῦ Διὸς, υἱοῦ τοῦ "Ηλίου": aşa vorbeşte de Faraon inscripţia de la Rosetta (196 a. Chr.)[51]. De la Soarele-părinte emană puterea-i absolută şi veşnică: „"Ηλιος θεός, δεσπότης οὐρανοῦ, Ῥαμέστῃ βασιλεῖ δεδώρημαι τὸ κράτος καὶ κατὰ πάντων ἐξουσίαν" — „βασιλεὺς Ῥαμέστης "Ηλίου παῖς αἰωνόβιος", spun alte inscripţii[52]. Comparaţia „heliastică" e, aşa-zicînd, endemică în Egipt: capitolul despre *Alexandros Helios*, îndeosebi, din recenta monografie a lui Norden, în care se încearcă lămurirea eglogei messianice în lumina acestor concepţii orientale de divinizare a odraslelor imperiale[53], e plin de asemenea documente. Se relevă, în special, după Plutarc *(Antonius, 36)*, că gemenii născuţi din Antoniu şi Cleopatra fură numiţi: Alexandru şi Cleopatra şi supranumiţi: „τὸν μὲν "Ηλιον, τὴν δὲ Σελήνην". Formule ca: „Rè, cînd răsare la orizont", despre faraon, sînt dese, şi într-un text din cca. 600 a. Chr., regele, încoronat în templu, apare înaintea poporului „ca soarele cînd răsare" etc., observă Norden, *l.c.* (după Erman). Cutare faraon ambiţios, spune G. Jéquier[54], simţindu-se incomodat de preoţii lui Amon, zeul tatălui său, Amenophis III, îl înlocuieşte pur şi simplu prin *Aten*, „le disque solaire ou plutôt le dieu tout-puissant qui se manifeste par l'intermediaire du soleil", schimbîndu-şi numele în acela de *Khunaten*, „la splendeur du disque solaire", şi numindu-şi capitala: *Kut-aten*, „l'horizon du disque". Ideea faraonului, oricît de îndrăzneaţă, avea, însă, — remarcă egiptologul francez, — rădăcinile ei în cultul unuia din cei mai vechi zei ai Egiptului, *Rè* din Heliopolis, „le Soleil"[55]. Ca „fiu al lui *Rè*", faraonul, al cărui palat se cheamă „orizont", „răsare", cînd iese din el, iar, cînd închide ochii, „apune", precizează Hunger-Lamer[56].

Mai e de mirare, după toate acestea, că şi la greci şi romani[57], împăratul (ὁ βασιλεύς, *imperator*) putea fi salutat, în persoana unui Nero[58], ca „noul Soare ce străluceşte elinilor" (νέος "Ηλιος ἐπιλάμψας τοῖς "Ελλησιν), iar, la Bizanţ[59], împăratul Ioan V Paleologul (+ 1391) putea fi invocat ca „soare al Eladei" (ὦ τῆς "Ελλάδος ἥλιε βασιλεῦ[60])?

Asemuirea regelui cu soarele constituie, fără îndoială, o trăsătură fundamentală a mentalităţii orientale[61].

Dar, atunci, parcă, drumul firesc al expresiei, care o reflectă, ar fi mai curînd de la sud la nord, adică din Grecia spre Albania, decît invers.

Dificultăţile însă încep numaidecît. Cea dintîi e neexistenţa expresiei în greaca antică. Dar ea nu e singura.

În adevăr, că, în mediul grec, ecuaţia *soare* = *rege* avea posibilitatea să se dezvolte, — aceasta o acordă toată lumea. De ce, însă, tocmai *soarele care apune* să se bucure de acest privilegiu?

Vorbind de expresia βασίλευμα τοῦ ἡλίου, G. Deschamps scrie: „Il est impossible de traduire cette expression, qui évoque l'idée d'une pourpre royale et d'un déclin triomphant, et qui a dû éclore sous le ciel d'Orient à l'heure où le soleil descend lentement, comme un vaste incendie, derrière le rempart violet des sommets lointains"[62].

E punctul de vedere al lui Hesseling, — pentru noi, cu o sugestie în plus : ceva ca o aluzie la declinul glorioşilor βασιλεῖς bizantini, „apunînd" în vîrtejul vijeliei otomane ?

Grecia nouă — τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς — a avut, în adevăr, sub ochi acest melancolic spectacol al apusului gloriei sale şi asemănarea soarelui care „scapătă" şi dispare, ca străluciţii βασιλεῖς de odinioară, cu aceştia ar fi putut forma baza expresiei ὁ ἥλιος βασιλεύει (soarele face ca βασιλεῖς : dispare !).

Dar un amănunt de cronologie vine să întunece această perspectivă : Hesseling arată că βασιλεύει, despre soarele ce apune, se află atestat încă din 1365 p. Chr.[63].

Atunci ? Un recent studiu al d-lui Tache Papahagi[64] ne-a făcut să întrevedem, un moment, o nouă posibilitate de explicare.

Autorul constată, anume, că toponimicul *Impiratoarea* din ţinutul orăşelului aromân Aminciu (Meţova), dat de alţii ca : *Imperatoarea*, sună de fapt, în graiul localnicilor : *Mpiritoare* sau *n Piritoare* ; apoi continuă, textual : „Două ar fi formele ce ar putea sta la baza acestor forme înrudite ca fonetism. Pentru prima ar fi *imperatorem (sic*[65]*)* — şi în cazul acesta pe de o parte forma ar cadra perfect în cadrul etnic-geografic al evenimentelor istorice cu cele spuse mai sus[66], iar pe de altă parte am putea considera forma *Mpiritoare* ca rezultată prin armonie sau asimilaţie vocalică din *Impiratoare*, sub influenţa vb. *perire* > *k'irire*, mai ales că în decursul secolelor noţiunea şi forma de *împărat* au dispărut din grai — ; pentru a doua formă ar fi un derivat adiectival din vb. *perire*, şi atunci consecvent cu cele spuse mai sus că toponimia e uneori mai conservatoare în evoluţia fonetică, vb. *perire*, care în aromână a dat *k'irire*, a putut rămînea cristalizat în derivatul său cu labiala nepalatalizată : *Mpiritoare* = dr. *peritoare*" (p. 93 sq).

Chiriri înseamnă însă în mr., — cum am văzut mai sus (**II. 3**), — şi „a apune", iar, pe de altă parte, la un derivat de felul lui **mpiritor*, confuzia cu *(i)mperator(em)* apare ca destul de plauzibilă.

Dar tocmai acesta e cazul alb. *perendón (dieli)* şi ngr. βασιλεύει (ὁ ἥλιος), care cumulează sensul de „împărăţire" cu acela de „apunere".

În aceste condiţii, n-ar fi, deci, exclus , ca, de fapt, cele două expresii să-şi aibă izvorul comun într-o astfel de formă arhaică de „romanitate sud-ilirică", — întocmai precum sinonimele ngr. σουρουπώνει şi alb. *serpo-set* reprezintă deopotrivă după părerea unanimă a învăţaţilor (v. G. Meyer, *Neugr. Stud.* II, 78, *s.v.*, şi *Et. Wb. d. alb. Spr.*, p. 381, *s.v.*), pe *soare-apune* al ciobanilor noştri.

Explicaţia aceasta e, însă, evident, în funcţiune de combinaţia fonetică pe care se sprijină — şi nu voim să ne ascundem sentimentul, că, pînă acum, în ce priveşte rostul celor două paralele în discuţie, exceptînd vechea ipoteză koraisiană (care e departe de a fi atît de nevrednică de luare în seamă, cum s-a pretins), singurele soluţii în adevăr acceptabile rămîn : aceea a lui Hesseling (măcar că unilaterală) şi acea a lui Jokl (deşi cam artificială) ;

Scanned with OKEN Scanner

iar, dintre acestea, aceea, în care rom. *asfinți* își află locul și, pînă la un punct, lămurirea, constituind el însuși un temeinic suport pentru ea, ni se pare a fi cea dintîi[67].

Omagiu lui I. Bianu, București, 1927, p. 51—69, cu următoarea notă a editorilor: „Articolul de față, trimis de mult de regretatul nostru coleg în toamna anului 1926, n-a mai putut fi revăzut și corectat de dînsul. Un gînd de înduioșare deșteaptă în noi aceste pagini care n-au mai căzut sub ochii lui.

Stăpînind, ca puțini la noi, întreaga cultură antică greco-latină, urmărind cu pasiune aspectele filologice și literare ale culturilor romanice și îndeosebi viața sulfetească a poporului nostru, Vasile Bogrea a fost una din cele mai alese personalități ale științei noastre. Lupta lui eroică de a-și afirma conștiința științifică în cele mai tragice împrejurări de sănătate aruncă peste întreaga lui activitate o lumină de adîncă simpatie, care însoțește întotdeauna jertfa marilor idealiști. Tragicul sfîrșitului prematur al lui V. Bogrea va fi înțeles de toți cei ce pot măsura durerea creatorului, care-și vede curmată munca, înainte de a fi dat opera cea mare a vieții: măsura excepționalelor puteri sufletești sădite în el".

NOTE

[1] Cf. A. Philippide, *Coincidențe* (în „Viața românească", an X [1915], p. 159 sqq.), unde se relevă sugestiv rolul *întîmplării* în „concursul de împrejurări" și se indică cele trei modalități de explicare, obișnuite în prezența unui element, păstrat izolat, din complexul, căruia-i aparținea: *împrumut; înrudire; moștenire.* — De fapt, în foarte multe din cazurile citate de învățatul profesor, e foarte greu de a ne decide pentru ipoteza unei coincidențe. P. 181, d. ex., d-l Ph. atribuie lat. „tace, lingua, dabo panem" din Petroniu (LXIX, 3) sensul rom. „Îmbucătură mare să înghiți, și vorbă mare să nu zici" (variante, v. la Zanne, *Prov. rom.*, III, 581); dar, mai întîi, rostul cuvintelor latine e un apel la discreția limbii (ca în *Călin* al lui Eminescu: „Gură, tu! învață minte, nu mă spune nimărui!"), în schimbul unei recompense în alimente, expresia fiind mai degrabă simetrica opusă a rom. „Laudă-mă, gură, că ți-oi da friptură (plăcinte)!", iar, pe de altă parte, paralela pop. rom. se regăsește, absolut identică, în turcește: *buiuq lokmà ye, buiuq šai soilemè* și ngr.: μεγάλη χαψιὰ φάγε, μεγάλο λόγο μὴ λές [= λέγῃς] (Abbott, *Macedonian Folklore*, p. 145, n. 3), νὰ μὴν πῶ μεγάλο λόγο, μὴ λὲς μεγάλο λόγο, pe care B. Schmidt (*Der böse Blick u. ähnlicher Zauber im neugr. Volksglauben*, în „Neue Jahrb. f. d. kl. Altertum", XXXI, p. 581) îl apropie, cu drept cuvînt, de vgr. μὴ μέγα λέγε din Platon (*Phaedon*, p. 95 B), μὴ μέγα λίαν λέγε din Aristofan (*Ranae*, 835), iar Abbott îl pune în legătură cu motivul clasic al prevenirii contra vorbelor mari, în corurile tragediei antice: „μεγάλοι δὲ λόγοι μεγάλας πληγὰς..." (Sofocle, *Antigona*, 1350 sqq.) etc.; în sfîrșit, credem că, în legătură cu caracterul de parodie al scenei din Petroniu (vorbește Trimalchio!), nu trebuie pierdută din vedere nici formula liturgică *favere linguis*. — Că celebrul σκιᾶς ὄναρ ἄνθρωπος, „visul unei umbre e omul", din *Pytia* VIII a lui Pindar se găsește la Eminescu, e sigur; dar nu atîta în *Satira I-a* („Căci e *vis al neființii* universul cel himeric", cu care-l identifică eruditul filolog, p. 174), cît în versurile, nu mai puțin faimoase, din *Despărțire*:

„Cînd prin această lume să trecem ne e scris,
Ca *visul unei umbre* și umbra unui vis".

În genere, cînd zona de apariție a lor nu exclude cu totul o legătură, „coincidențele" sînt totdeauna suspecte, „simptomatice": nu degeaba însuși cuvîntul e un decalc al gr. σύμπτωμα!

[2] Cf. şi: *a zori de ziuă* (Frîncu-Candrea, *Moţii*, p. 120), care ar putea fi şi o simplă confuzie — sau o fuziune — între *a se zări de ziuă* şi *zori*.

[3] Metafora (cf. *genele* ochilor) e cu atît mai evidentă, cu cît comparaţia „ochiul zilei" s. „lumii" cu ochiul omenesc e din cele mai fireşti: în cutare cimilitură a porcului, capul animalului e simbolizat printr-un „apăsoi (rîtul) cu două *foflenduri*" (rev. „Ion Creangă", IV, 75) = *foflengheri*, *fofengheri*, „luceferi" (ngr. φωσφόρος, 'lucifer', + φεγγάρι, 'luna'), *luceflender*, „luceafărul ţigănesc" (cf. Şăineanu, *Semasiologie*, p. 61 şi *Dicţ. Acad.*, *s.v.*), sau mai bine amplificare prin suf. ţigăn. *-enghero* (v. acelaşi, *Ist. filol. rom.*, p. 227 şi „Dacoromania", I, 261 [158]), iar ngr. βασιλεύειν, despre care vom vorbi mai departe, se aplică şi la ochi. — Trebuie să adăugăm, însă, că *geană* (mr. *dzeană*) are, sporadic, şi înţelesul de „colină" (cf. *Dicţ. Acad.*, *s.v.*; Candrea-Densuşianu, *o.i.c.*, no. 726), iar *Dzeană-Aripidină* se cheamă, în basmele aromâne, un „deal-povîrniş", socotit ca „locuinţa soarelui" (v. colecţia P. Papahagi, p. 589; cf. p. 440: „Dumnidzăulu a Soarilui" se întoarce acolo „seara, amînat tru murdziş").

[4] Aşa: *a se omizi* = 'a se zări de ziuă, a se crăpa de ziuă, a ieşi zorile' (Pop Reteganul, *Poveşti din popor*, p. 213), *a (se) miji de ziuă*, „der Morgen, der Tag graut", de la *a miji*, „sich halbschliessen, blinzeln; kaum sichtbar hervorkommen" (Tiktin, *s.v.*). *A aumà*, 'anbrechen, grauen' (Ghiţă Pop, *Dicţ. român-german*, *s.v.*), etimologizat de Diculescu (*Dacia Romană în oglinda inscripţiilor şi a limbii de azi*, p. 57), pare a fi, de fapt, acelaşi cuvînt: *aumà* va fi fost reconstruit din *aumez* (de la *aumezi*) printr-o falsă analogie cu *formà* din *formez*. Sau *a se slomni de ziuă* (Ciauşanu, *Superst. pop. român*, p. 34), înregistrat — din Vlahuţă — şi de Tiktin, care-l consideră ca o variantă a lui *slov(e)ni* şi-l traduce: „mühsam hervordringen". — Pentru: „s-a început a face *zîmb de ziuă* = a început să se lumineze" (Vîrcol, *Graiul din Vîlcea*, p. 102), cf. *Amora zîmbe-n ziuă*, cum şi expresia: *a zîmbi a rîde*.

[5] V. Papahagi, *Parallele Ausdrücke und Redensarten im Rumänischen, Albanesischen, Neugriechischen und Bulgarischen*, în „Anuariul" Weigand, XIV (1908), p. 150.

[6] *Un specialist român la Lipsca*, în „Viaţa românească", V (1910), p. 182.

[7] Nu numai în mr. *(cripă dzua)*, ci şi în meglenoromână, expresia apare întocmai *cripò dzuua* = 's-a făcut de zori*(sic)*, se luminează de zi' (P. Papahagi, *Megleno-românii*, II, 35), împreună cu sinonimul *con şi privedi (ibidem)*.

[8] Pentru nota comună dintre zori şi amurg, „crepusculul" de dimineaţă şi cel de seară, personificate de popor în dioscurii *Zorilă* şi *Murgilă*, reprezintînd Luceafărul de dimineaţă şi de seară (cf. Şăineanu, *Basmele române*, p. 30), e instructiv germ. *morgen*, a cărui legătură cu vsl. *mruknati*, 'finster werden', *mraku*, 'Finsternis' (de unde şi megl. *mrac*, *mirac* = 'amurg', consemnat de Papahagi, *Megleno-românii*, II, 35) se admite, cu drept cuvînt, ca cea mai probabilă (v. Kluge, *Etym. Wb. d. deutschen Sprache*, *s.v.*); cf. şi lat. *crepusculum* însuşi, probabil din *creper(us)*, 'dunkel, dämmerig' (Walde).

[9] Alte exemple, v. la Tiktin, *s.v.* — Ciobanu-Pleniţa, *Cuvîntări adînci*, p. 318, dă varianta *sîmcerà* (contaminaţie cu *ceriu* sau *sîngerà*?), iar Frîncu-Candrea, *Moţii*, p. 120: *săncelà* („săncelează zorile").

[10] Mai probabil din lat. **summicella* (Candrea) ca din lat. **senticella* (Cihac); cf. însă Puşcariu şi Tiktin, unde v. şi exemplele, adăugînd următoarele variante arhaice şi dialectale: „*sincealele* sabiilor" (I. Bianu, *Catalogul ms. rom. din Biblioteca Acad. Române*, II, 452), *cimceà* = 'vîrful de la fus' (rev. „Ion Creangă", IV, p. 60).

[11] V. *Buletinul Societăţii filologice* din Bucureşti, II (1906), p. 12; cf. şi Candrea-Densusianu, *Dicţ etim. al limbii române: Elementele latine*, s.v. *scăpătà* (no. 242).

[12] O luminoasă argumentare în acest sens dă acum d-l Ovid Densusianu, în „Grai şi suflet", II² (1926), p. 322. Cf. însă mai departe, sub **II, 2.**

[13] De „sîmceaoa munţilor" = κορυφὴ τῶν ὀρέων, ca şi de „sîmcealele pămîntului" = ἄκρα τῆς γῆς, vorbeşte şi Dosoftei (după exemplele din „Buciumul român", II, p. 447).

[14] Acelaşi paralelism semantic se constată şi în megl. *ancreştire* (despre soare) şi *creştere* (despre plante); v. mai jos, no. **7.** — Mr. *arsărire*, *arăsărire*, obişnuit despre plante, nu se zice însă despre soare (cf. Pascu, *o.i.c.*, I, p. 152, no. 1355).

[15] V., d. ex., Puşcariu, *Etym. Wb. d. rum. Spr.*, I, no. 1440.

[16] V. E. Tappolet, *La Synonymie patoise dans la Suisse romande*, Lausanne, 1915 = *Synonymie patoise (sommeil, jour et nuit, lait et fromage)*, în „Bulletin du Glossaire", XIII

Scanned with OKEN Scanner

(1914), p. 54. Cf. încă: it. *a punta d'alba*, cum şi germ.-dial. *der Tag spitzt sich schon* (Grimm, *o.i.c.*, III, 221).

[17] De *‚sîmcelele* nopţii" („a ne apropia la ~") vorbeşte, iarăşi, Dosoftei (*Molitvenic*, 109 a), redînd prin acest termen aceeaşi idee din originalul slavon, pe care aiurea (*ibid.*, III b) o redă prin: „a nopţii *pistreală* (să trecem)" şi — cu toată confuzia ce o face la început între acest *pistreală* = vsl. *prěstrelu*, 'Schussweite, Stadium' (cf. *pistrele de săgeată*, la Tiktin, *s.v.*) şi *împistreală*, *pistruială*, *pestriţ*, *pistrui* — regretatul D. Puşchilă observă judicios, în studiul său asupra *Molitvenicului lui Dosoftei*, p. 84, că *pistreală*, corespunzînd lui *sîmcel* (= *sîmceà*), ar trebui să însemneze: „împunsătură" şi că (p. 76) înţelesul acesta se potriveşte cu acela de „initium, caput" al corespondentului *načatka* din original, pe care versiunea munteană din 1699 îl traduce prin „începuturile". — Prin: „de-abia zorile începusă a poli *vîrfurile orizonului*" se redă faimosul vers de la începutul cîntecului al II-lea al *Odiseii*, într-o veche traducere românească (v. N. Cartojan, *Legendele Troadei în literatura veche românească*, p. 4).

[18] Cf. şi, eliptic: „a se revărsa de ziuă", „în revărsatul zilei" (Frîncu-Candrea, *Moţii*, p. 120), cum şi varianta: *răvărsat*.

[19] V. Giulgea-Vîlsan, *De la românii din Serbia*, p. 399. — Din cele două pasagii din text (pp. 12 şi 51), la care trimite glosariul pentru *a (se) vărsa*, numai cel de-al doilea aparţine, strict vorbind, aici: „Cînd *soarile să vărsà*"; în celalalt e, de fapt, numai o comparaţie între soarele ce răsare şi strălucirea unor case ce „*varsă rază* pe pămînt", „din cotrò soare răsare", „par-că soare-a răsărit" (cf. şi: „*ploaie* de raze"). — Pentru vr. *vărsatul zorilor* şi *se varsă zorile*, v. Tiktin, *s.v.*

[20] „Soles occidere et *redire* possunt", zicea şi Catull (V, 4).

[21] Dar etimologia (sl. *razŭ*, resp. *răz* + *sărì*), propusă de d-sa, evident că nu poate fi admisă, faţă de **resalire* = *resilire*, general romanic (cf. Puşcariu, *l.c.*).

[22] V. Pamfile, *Podoabele cerului*, p. 26.

[23] V. Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, IV², p. 15: „de la biserică în sus, spre *soare-răsare*" (act din 1693) şi p. 33 sq.: „am mai pus altă piatră în zarea dialului despre *soare apune* ..., o piatră despre *soare răsare*" etc. (actul din 1694). — Pentru reflexele balcanice ale lui *soare apune*, v. mai jos. — De însemnat analogele: *soare-asfinte* (cf. şi rev. „Ion Creangă", VI, 43), din care: *asfintea soarelui* (pe lîngă *asfinţitul* s. *asfinţita*) şi, foarte rar: *soare-scapătă* (v. Rădulescu-Codin, *Îngerul românului*, p. 360).

[24] *Dialectele române din Istria*, II (texte şi glosar), p. 35 sqq.

[25] Se zice şi: *sorle iese fare* (Puşcariu, *Studii istroromâne*, II, § 201), ca it. *uscir* s. *venir fuori*.

[26] Cf. şi Giorge Pascu, *Dictionnaire étymologique macédoroumain*, I (Iaşi, 1925), p. 35, no. 90.

[27] V. I. A. Candrea, *Viaţa păstorească la megleniţi*, în: Ov. Densusianu, „Grai şi suflet", I (1923), pp. 35—6. — Pentru *la darea steauă* = 'la răsăritul luceafărului' (*ibid.*, Papahagi, p. 36), cf. *a da mugurii*, iar pentru *batirea soarlui*, cf., cu toată nuanţa de sens: dr. *a bate (soarele)*.

[28] M. Sadoveanu (*Ţara de dincolo de negură*, pp. 47, 125) scrie: „lucind viu în soarele *căzut*", „soarele *căzu* în asfinţit". — „L u c i s o a r e l e î n a u r ş i p u r p u r ă" (*ibidem*, p. 87) pledează pentru teza lui Hesseling, de care vorbim mai jos.

[29] Cf. Puşcariu, *o.c.*, no. 104 şi *Dicţ. Acad.*, s.v. *apune*; Candrea-Densusianu, *o.c.*, no. 1462.

[30] De remarcat şi sinon. *povîrnì*: „numai *povîrnis(ă)* soarele după amiadzădzi" (însemnare pe un ms. din „Alexandrie" scris de dascălul Grigorie din Tîrnauca, în an. 1802, publicată în rev. „Ioan Neculce", V [1925], p. 276). Cf.: „deal-*povîrniş*, locuinţa soarelui", glosînd pe *Dzeană-Aripidină*, în P. Papahagi, *l.c.*, sub I, 1, n. 2.

[31] Cf. Puşcariu, *o.c.*, no. 273, unde se menţionează şi derivatele: *scăpătat*, „Westen", şi *scăpăciune*, „Untergang, Verderben", pentru care v. însă şi rev. „Ioan Neculce", I³, 1923, p. 115 (act din 1786): „(descendenţii vel-logofătului Tăutul) au arătat că din vechiu stare neamului lor curge din Tăutul ... şi din întîmplările vremilor c ă z î n d neamul lor la *scăpăciune*, au rămas înstreinat din rînduiala neamurilor". — O legătură semantică cu *capăt*, „sfîrşit", sau *căpătîi*, „chevet", mi se pare mai puţin probabilă.

Scanned with OKEN Scanner

[32] V. pentru toate acestea: Dalametra, *Dicț. macedo-român*, pp. 30 și 53, și G. Pascu, *o.c.*, I, p. 56 (no. 299) și p. 104 (no. 836), adăugînd, în ce privește *chiriri*, și toponimicul mr. *Chiară*, explicat de Capidan („Dacoromania", I, 420) ca: „loclu iu chiare soarle", „apus".

[33] Comunicat de d-l S. Pușcariu. — Cf. sl. *za-va-iti*, dar și vr. *zveazdă* (Tiktin, *s.v.*).

[34] Preferabilă ar fi, în tot cazul, o bază latină, ca **ex-fingere*, propus ipotetic, ca și **ex-fungi*, de Giuglea, care pleca de la înțelesul de „a dispărea" ce-l are *a sfinți* la Săcele („a sfințit cutare obiect", un cuțitaș, d. ex.), sau un lat. *absentire* (din *absens*) = **asîmți* + *sfînt*. — Pentru legătura de înțeles dintre *sfinți* și *dispăreà*, observăm, totuși, că s-ar putea invoca și analogia lui *irosì*, dublet probabil al lui *ierosì* (cf. *afierosì*).

[35] Cf. și Pamfile, *Cerul și podoabele lui*, p. 13 sqq.; I. Otescu, *Credințele țăranului român despre cer și stele*, p. 484 sqq.

[36] V. C. Jireček, *Geschichte der Serben*, II, p. 7.

[37] *Ms. Acad. Rom.*, no. 3806 (miscell., sec. XVIII), f. 49 v. — „*Lariță*" e, evident: *Ràrița*, *Ràlița*, „Orion".

[38] Un sens înrudit, dar mult mai limpede, are expresia ngr. ὁ ἥλιος πάει γιόμα, 'le soleil va sur le midi' (Legrand-Pernot, *Chrestomathie grecque-moderne*, p. 445), unde γιόμα = γεῦμα, 'dîner'; cf. expr. rom. *i s-a pus (suit) soarele drept inima* (= stomacul), „i s-a făcut foame", cum și credința populară românească, relevată la Pamfile (*o.c.*, p. 26), că, înainte de a răsări, „soarele mănîncă bine, și pe urmă se ivește".

[39] În legătură cu ngr. ὁ ἥλιος βασιλεύει adăogăm:
În *Cronograful* românesc de la Sigmaringen, din care d. G. T. Kirileanu a binevoit a-mi comunica extrasele d-sale, găsim (f. 432/425): „trecu zioa și veni la săvrișit și *soarele să înpărăți*", — dar expresia nu e decît un decalc după ngr. și, ca atare, o dovadă mai mult în sensul celor susținute de dd. D. Russo și N. Cartojan, că traducerea s-a făcut din greceşte.

[40] Cf. turc. *ikindi*, „le temps entre le midi et le coucher du soleil; la prière que la loi prescrit de faire vers la moitié de ce temps" (Zenker, 150). — Pentru posibilitatea unei origini cumane, v. Ov. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, I, 381. — Ca sinonime, de relevat: *pe la ojină* s. *ujină* (sl.), „cina-mică, su-nimez (nămez, amiază)", *după prînz*, *pe la cină*, poate și *cinioară*, „oara cinei" (v. Drăganu, în „Dacoromania", III, 693); de asemene, megl. *viație* (Papahagi, *Megleno-rom.*, II, 131).

[41] V. A. Brückner, *Ungarn un Polen*, în „Ungarische Jahrbücher", IV (1924), p. 84; cf. Grimm, *Deutsche Mythologie*[4], II, p. 625 și III, p. 225. — La noi, *Hainal* ca n. de familie (Botoșani); cf. n. de fem. *Aurora*.

[42] „Glotta", XII (1923), p. 203.

[43] *Le Feu du Ciel*, IV.

[44] Grimm s-a lăsat înșelat însă de exemplele din Fauriel: ὁ ἥλιος ἐβασίλευε, ἐβασίλεψε, pentru a interpreta: „sie (die Sonne) hat geherrscht, herscht nicht mehr am Himmel, ist untergegangen", — în sensul unui *vixit*.

[45] Cît pentru ipoteza lui Hatzidakis, (βασιλεύει = μεσουρανεῖ), Jokl o înlătură, într-un postscriptum (p. 307 sq.), pe motivul că, chiar dacă această accepțiune poetică ar fi „altes Sprachgut", schimbarea înțelesului rămîne nelămurită. — Că βασιλεύειν avea, de fapt, în κοινή, înțelesul de „vivre en roi, prospérer", a arătat, însă, Hesseling (*l.c.*).

[46] Termenul „Übersetzungslehnwort" s. „Wortübersetzung" redă mai puțin adevărat ideea autorului decît *Bedeutungslehnwort*, obișnuit de alții (cf. E. Steiner, *Das Bedeutungslehnwort in Vergils Aeneis*, Königsberg, 1921), sau *calque linguistique* (cf. în special: Kr. Sandfeld-Jensen, *Calques linguistiques*, în „Festschrift V. Thomsen", 1912, p. 166 sqq.). — Vendryes (*Le Langage*, p. 241) zice: „création de mots par imitation" sau, mai exact: „emprunts par traduction".

[47] V. E. Forrer, *Die Griechen in den Boghazköi-Texten*, în „Orientalische Litteraturzeitung" din martie 1924, col. 115. — Pentru *Kuirvanas*, „unabhängiger Herr" (*ibid.*, col. 117) = gr. *κοιρϜανος. κοίρανος, cf. și restul terminologiei arhaice gr. pentru „rege": ἄναξ, ὄρχαμος, τύραννος, πάλμυς, despre care: J. Huber, *De lingua antiquissimarum Graeciae incolarum* = *Commentationes Aenipontanae*, IX (1921), cum și: μέδων, βασιλεύς, αὐτοκράτωρ (lat. *tenens* = ὁ βασιλεύσας, în „Divi Claudii 'Αποκολοκύντωσις per saturam", v. Bücheler,

Scanned with OKEN Scanner

Kleine Schriften, I, 476), καῖσαρ (din care şi derivatul καισαρεύειν, analog cu βασιλεύειν; v. L. Hahn, *Rom und Romanismus*, p. 226, n. 6).

[48] *Chronographia*, XVIII, 135, ed. Bonn, p. 449: „Κωάδης, βασιλεὺς βασιλευόντων, ἡλίου ἀνατολῆς, Φλαβίῳ Ἰουστινιανῷ, Καίσαρι, σελήνης δύσεως". — Acelaşi criteriu, în denumirea (străină) a *Japoniei*, „Împărăţia de Răsărit".

[49] Scrisoare din 158—7 a. Chr. (cu aluzie la Ptolemaeus Philometor şi fiii săi), în *Papyri Londinenses*, I, 23.

[50] V. L. Homo, *L'empire romain*, Paris, 1925, p. 313.

[51] V. Dittenberger, *Orientis gr. inscr.*, 90.

[52] Vezi-le la Ammianus, XVII, 4, 22; 18 etc.; cf. P. Wendland, *Die hellenistisch-römische Kultur*, p. 76.

[53] Ed. Norden, *Die Geburt des Kindes*, Leipzig, 1924, p. 137 sqq.

[54] *Histoire de la civilisation égyptienne*, Paris, 1923, p. 234 sqq.

[55] *Vodă Soare* şi *Soarele Moldovei* apar şi la noi, ca epitete populare ale lui Ştefan-cel-Mare (v. Simion T. Kirileanu, *Ştefan cel Mare şi Sfînt. Istorisiri şi cîntece populare*, ed. III, p. 149).

[56] *Altorientalische Kultur im Bilde*, p. 8.

[57] Despre cultul imperial în antichitate, v. îndeosebi admirabilul studiu al lui Kornemann, în „Klio", I, 104.

[58] V. Holleaux, *Néron*, p. 513 sq. (e vorba de decretul omagial, urmînd după discursul cezarului.)

[59] Pentru relaţiile Bizanţului cu anticitatea subt acest raport, v. L. Bréhier, *L'origine des titres impériaux à Byzance*, în „Byzantinische Zeitschrift", XV (1906), p. 161; cf. şi Psichari, *Études de la Philologie néo-grecque*, Paris, 1892 (*Prefaţă*, p. XLV sq.).

[60] Într-un ms. parizian al lui Ioannes Argyropulos, semnalat (după Sathas, *Documents relatifs à l'hist. de la Grèce au moyen âge*, I[1], p. XI sq.) de J. Jüthner, *Hellenen und Barbaren*, Leipzig, 1923, p. 154.

[61] În romanul lui Alexandru, ea e un loc comun: *„Eu sînt soarele perşilor"*, se recomandă Darie (*Alexandria*, ed. Braşov, 1915, p. 63), „şi *luminez întocmai ca soarele* pe lume", se laudă acelaşi (*ibid.*, p. 45): καὶ συναναπέλλων τῷ ἡλίῳ (*Pseudo-Callisthenes*, ed. Meusel, p. 732); iar, într-o variantă a Alexandriei greceşti, haina lui Alexandru însuşi e înfăţişată ca „de coloarea *soarelui ce răsare*": ἡλίου ἀνατέλλοντος (v. Millet, în *Recueil Kondakov*, Prague, 1926, p. 280).

[62] La *Grèce d'aujourd'hui*[12], Paris, 1910, p. 44.

[63] Trebuie să adăugăm, însă, că, în cunoscutul dialog ruso-bizantin din sec. al XV-lea, se zice: ὁ ἥλιος ἔδυσεν (nu: ἐβασίλευσεν!), şi că, în ngr., ideea de „apunere a soarelui" se exprimă de asemenea prin ἀνάγυρμα (ἔγυρε ὁ ἥλιος, propr.: „die Sonne hat sich gewendet"; cf. B. Schmidt, *Griech. Märchen, Sagen und Volkslieder*, p. 261, după Korais, *o.c.*, II, p. 101), [ἡ]λιόγερμα, „coucher du soleil" (Legrand-Pernot, *o.c.*, p. 459) sau τσάκισμα τοῦ ἡλίου (*ibid.*, p. 480).

[64] *O problemă de romanitate sud-ilirică*, în vol. I (1923) din „Grai şi suflet", p. 72 sqq.

[65] În notă: *„Beratoria* aus *Imperatoria* entstanden" (G. Weigand, *Die Aromunen*, I, 148).

[66] În legătură cu topon. *Cîmpul* şi *Calea al Késari* (p. 89 sq.).

[67] Despre crepusculul de seară (cf. şi: *se lasă umbra, se face seara, se înserează, se întunecă, se-ngînă ziua cu noaptea* etc.), ca epilog al eternei drame solare, a fost vorba la început (sub. **I. 1**) în paralelism semantic cu prologul ei, care e crepusculul de dimineaţă, aurora (n-rele **1—2** şi **6** referindu-se, de fapt, la acest preludiu al apariţiei „eroului zilei").

Scanned with OKEN Scanner

III

ETIMOLOGIE

„Acesta sînt eu: un **etimolog.** *Mă interesează, mă pasionează viața acelor insecte... verbale, care sînt cuvintele. M-am simțit totdeauna atras de aceste microcosme, al căror puls cunoscut mi s-a părut mai conform, mai congenial cu însuși pulsul inimii mele, decît vastul, eternul ritm macrocosmic".*

(V. B., *ms.*)

Scanned with OKEN Scanner

ETIMOLOGII

[I]

Elemente latine

[1] aret

Expresia *în aretul vîntului* = 'obviam vento, vor dem Wind' *(Lex. Bud.)*, ca şi poziţia accentului: *áret* (cf. Hasdeu şi Tiktin, *ad. voc.*), trimite la lat. *halitus, -m* (sc. *venti*), lit. „suflarea (vîntului)".

La cele spuse altă dată în acest sens („Arhiva" din Iaşi, XX, 528), adăugim acum: lat. *halitus* s. [h]*alitum* = 'aura venti' *(Thes. gloss. emend.*, I, 511), it. *alito di vento*, idem (Tommasèo), cors. *alitu, alda* (dell'aria), „alito, spiro, souffle" (Falcucci).

Dintre explicările mai recente, aceea a lui Auerbach (în „Anuarul" Weigand pe 1913, p. 212) reînvie pe *erectum*, iar a lui Viciu propune, din parte-i, pe sicil. *arretu*, „arreri, arrè, addietro" (*Limba română poporană şi dialectul sicilian*, p. 79).

[2] berc

Înţelesul de „scurt de coadă" (cf. recitativul copilăresc: „melc, melc, *codobelc*" = **codoberc*, după: *codolat, codalb, codoroş, codobatură*; mr. *scurtabec* = **scurtaberc*?, v. Dalametra) concordă foarte bine cu lat. *brevis (brevi coda)*, iar, supt raportul formal, dintr-un lat. **brevicus* (cf. *breviculus*) am putea avea rom. *berc* (pro **brec*), după cum dintr-un lat. **scrobula* avem *scorbură* (pro **scrobură*).

Observaţie. — *Berci* din „berbeci de-aceia berci" (Păsculescu, *Lit. pop. rom., Glos.*) ar putea fi şi alt cuvînt (slav); varianta din Giuglea-Vîlsan *(De la românii din Serbia)* are: „berbeci *belgi*", 'albi' (p. 388).

[3] fiulă

Variante: *fiolă, hiulă, hiolă.*

Întrebuinţat numai în Moldova (cf. *Dicţionarul Academiei, ad. voc.*) şi numai în locuţia: *a lua în hiulă*, „a lua în rîs, a lua la vale, a lua înainte", propr.: „a înţepa, a împunge, a lua în furculiţă, în frigare, în coarne" (?)

Scanned with OKEN Scanner

— Exemple, v. *o. c.*, unde adauge: *a lua în hiula calului*, probabil: „în pieptul (furca pieptului) calului" (în „Istoria Troadei", la N. Iorga, *Faze sufleteşti şi cărţi reprezentative la români*, p. 30; cf. „Povesté unui cocon de împărat cu un harap şi cu un cal de lemn", în Bianu, *Catalogul ms. rom.* I, p. 622). *Fiùl*, glosat: „coamă" (confuzie între κόμη şi κόμμα? — cf. totuşi *buclă* = fr. *boucle*, propriu: *fibula* = *buccula*), din „Fiziologul" vr. publicat în rev. „Ion Creangă", IX, p. 105 pare a fi rezultatul unei erori de transcriere din partea editorului, care a înţeles pe -ъ, echivalent în speţă cu -*ă (fiulă)*, ca -*ŭ*, şi l-a lăsat netranscris.

Dacă înţelesul propriu presupus de noi e exact (cf. fr. *brocard*, *brocarder*, „piquer par des railleries", faţă cu fr. *broche*, „ţăpuşă, frigare", ngr.-pop. σοῦβλα, „broche", „ţiglă", propriu: „sulă", l. *sub(ŭ)la*), etimonul lat. *fib(u)la* (cf. it. *fibbia*, mgr. φίβλα, ngr. φίμπλα, „Schnalle"), se impune. Cf. dr.-dial. *fiulare*, *hiulare*, „speteaza împreunînd jugul cu policioara" (Viciu), mr. *hiurare* (Papahagi, *Notiţe etimologice*, p. 21)[1].

[4] flaur

Se zice la „flaut" (j. Dorohoi, c. Tîrnauca).

Dacă nu e un product de contaminaţie (cu *fluier*), cuvîntul reflectă pe lat. *flabrum*, atestat în înţeles de „fluieratul vîntului".

[5] împătrez

'A *împătra-o* = a da de bucluc: — Dacă ştiam, nu făceam cutare lucru! — De ce? — Păi, nu vezi? Mă cheamă la judecată! *Am împătrat-o*!' (Într-un ms. de poveşti populare din Ialomiţa, de N. I. Dumitraşcu-Reny).

Identitatea cu lat. *impetrare*, „obţin", e evidentă. — Pentru nuanţa de înţeles, compară: *a se căpăta*, *a se procopsi*, *a se alege cu ceva (rău, — ironic!)*.

[6] sugrunde

Aurarii de la Novaci, jud. Gorj, zic aşa la „streşină".

Hasdeu (*Etym. Magn.*, t. IV, p. CXL sq.) decretează că acest *sugrunde* este „exclusiv veneţian", neputînd fi decît *sot[t]ogrondal* din glosariul lui Boerio („quella parte del gocciolatoio della cornice per la banda al di sotto, che si forma incavata onde l'acqua non s'appicchi alle membra della cornice

Scanned with OKEN Scanner

o altre, ma necessariamente si spicchi e cada''), şi vede în el ,,o dovadă dialectologică decisivă'' în favoarea tezei sale ,,veneţianiste''.

În realitate, cuvîntul nu e veneţian, ci latin: *subgrunda, suggrunda, -ae*, ,,proiectura tecti, qua stillicidium a pariete arcetur'', it. *gronda, grondaia* (Forcellini). Atestat la scriitorii antici (Varro, *De re rustica*, III, 3: ,,Apes enim subter *subgrundas* ab initio villatico usae tecto''), el ne întîmpină în latina medievală (v. Du Cange, s. v. *subgrunda*, ,,pars tectorum proeminens, qua aquae a muro projiciuntur'') şi la humanişti; Bonfinius, între alţii, îl întrebuinţează (supt forma unei variante cunoscute), cînd vorbeşte de palatul lui Matei Corvin: ,,In fronte *sub grundiis* [= subgrundiis, dat. pl.!] tectorum triglyphos subjicere decreverat et qua possit arte conspicuum opus efficere'' (*Historia Hungarica*, ed. Colonia, 1690, p. 460).

[7] uib

'Striga aşa, d-a surda, în *uibul* locului' (,,Conv. lit.'', XLIII, p. 924). — 'Către sfîrşitul lumii ... oamenii, nemaiavînd apă, setea îi va înteţi şi vor alerga în *uibul* locului, căutînd apă' (Pamfile, *Cerul şi podoabele lui*, p. 173). — 'Se duceau în *uibul* lumii toate gozurile firii, toţi hîrbarii fără sălaş, rătăcitori din cîşlă în cîşlă' (,,Conv. lit.'', XLVI [1912], p. 989). — '*Uib*, bucluc, pocinog' (,,Noua revistă română'', XIV [1913], p. 549). — *Oib*, idem (jud. Argeş. Dîmboviţa etc.). — 'Cunoştea *uibul* locului' (Codin, *Sărb. pop.*, 31).

E lat. *obvius, -um*, ,,à l'encontre, à la portée''. — Compară megl. *nuib*, 'întîlnesc', din lat. **inobviare* (S. Puşcariu, în ,,Convorbiri literare'', XXXIX [1905], p. 298), cum şi ir. *ăniurba*, 'întîmpin' (O. Densusianu, *Antologia dialectală*, p. 112).

Elemente greceşti

[8] ahîndòs

Se întîlneşte în cimilitura ,,fusului (încărcat de tort)'', alternînd cu: *folticos* (pentru care cf. şi ngr. φορτικός, ,,de charge, grossier, encombrant''), *burduhos, burdios* etc. (v. Pascu, *Despre cimilituri*, I, 241).

Probabil, corupt din **ahondròs*, **hondròs* = ngr. χονδρός, χοντρός, ,,gros, grossier'' (cf. χοντρόπανον, ,,lînă ordinară, pînză de saci'', χονδροβέλονον, χονδροβελόνι, ,,ac de cusut sacii'' etc.). Ori = *antihos* (**andihòs*, **ahindos*) din cimil. ,,uşii'' (*ibid.*, 120) = ἀντίχορος?[2].

Cimilitura ar putea fi de proveniență sud-dunăreană, importată la noi prin țigani: un țig. *a(v)indòs*, „viind, fiind", *acindòs*, „rămînînd", *başindòs*, „țipînd" (*başlò*, part. perf. al acestuia, iar nu turc. **başlü*, e țigăn. „cocoș"), un *Ştefanòs*, *Gavrilòs*, *Toderòs*, chiar *Românòs*, nume de robi țigănești ai mănăstirilor bucovinene (v. Dan, *Vartolomei Măzăreanul*, *passim*), au același ethos specific, ca și *ahîndòs*.

Cu χονδροβέλονον de mai sus ar fi de comparat *hondrobele* (lemne; *hondrobele*, „ustensilia, impedimenta", și-n *Lex. Bud*), *hondrobețe* din altă cimilitură (cf. ngr.-dial. γουτζουβέλλα = χονδρὸν τεμάχιον καψοξύλου din *Glosarul* lui Budona, p. 82, mgl. *bilă*, „prăjină", din *Glosariul* megl. al lui Papahagi, p. 58, dr. *bilă*, „trunchi", „scurtătură" din Pamfile, *Industria casnică*, p. 109, r.-dial. *bel*, „instrument de săpat", din „Documente și regeste" de I. Bogdan, p. 328, țig. *bel*, *beli*, „kleine Stange"). Poate că și *hondrolemne* = *hondrolene* (alterat prin ritm: *lemn*), *hodolene* dintr-o cimilitură a „scării": „două lemne *hondrolemne*, și mai multe mănînțele" (cf. *odolean*, prin Moldova-de-Nord, nu numai nume de plantă, — v. Pantu, — ci și dublet al lui *nadolean*, „de Anatolia": „găină *odoleană*", în înțeles de „mare") conține pe ngr. χοντρός, pe care-l cuprinde, după I. Caragiani (*Studii ist. asupra rom. din Peninsula Balcanică*), nu numai patronimicul *Hondrosom*, „Gros (la trup)", ci și un *hondrubălat*, „bucălat". — *Hondronesc* (v. „Revista istorică", VI, p. 203) = ngr. χονδραίνω, „grossi[e]r, rendre gros, devenir gras" (Contopoulos).

Ținem să observăm aici că, dacă nu însuși *coțoflengher*, „luceafăr" (pe care-l derivam, în „Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale", VII, 51, nota, dintr-un ngr. *κουτσοφέγγαρι, format prin analogie cu un κουτσοδαίμων, κουτσοδαιμόνιο, κουτσοδαιμονάκι etc.: cf. G. Meyer, *Neugr. Stud.*, II, 97—102), cel puțin *foflengher* și *luceflengher* s. *luceflender* (la Odobescu), care cuprind în partea întăia pe ngr. φωσφόρος și rom. *luceafăr*, în partea finală ar putea fi nu ngr. φεγγάρι, nici rom. *fleandură* (Weidelt etc.), ci țigăn. *-enghero* s. *-ender*, terminație a genetivului plural și sufix nominal foarte frecvent (v. P. Josef Ješina, *Romáňi Cib oder die Zigeunersprache*, pp. 17, 25, 27): *ciriklengero*, „Vogelhändler, Vogelsteller" (de la *cirikló*, „Vogel"), *dromengero*, „Wanderer" (d. *drom*, „Weg"), *šaflengero*, „Binder" (d. *šafli*, „das Schaf"), *verdangero*, „Wagner" (d. *verda*, „Wagen") etc.

[9] **bucherea**

Într-o variantă din Romanați a baladei „Costea [Gelepul]"

Avea o oaie *bucherea*,
Care, cînd era vremea rea,
Trăgea oile la perdea;
Iar, cînd era vremea bună,

Trăgea oile la păşune.
Mai avea Costea, avea,
D-un berbece prepeleag,
Cu patru coarne în cap ...

Păsculescu (*Lit. pop. rom.*, p. 325) explică: „lînoasă, cu lîna mare şi lungă la fir" (locul de origine, „Brăila", greşit!).

Contextul, însă, care vorbeşte îndată de berbecele cu patru coarne, putînd servi de „prepeleag" (pentru atîrnarea u[s]tensilelor ciobăneşti), pare a indica mai degrabă o „oaie rogoşă (ţapoşă), năzdrăvană" în genul calului din „Alexandrie", — ceea ce conduce la un prototip **vucherea* = ngr. βούκερως, „cu coarne de bou". Cf. totuşi *bucălaie* (modificat supt influenţa ritmului?)[3].

[Adde, DR, I, p. 557:] Cuvîntul pare, totuşi, identic cu (oaie) *bugără* = *bugar*, „bulgar" (*Dicţ. Acad.*), sau **bucară* = (oaie de) *Bukhara*, vestită pentru oile sale (cf. it. *bucherame*, fr. *bougran* etc).

[10] chichion

„Embarras, mauvaise affaire" (Cihac, II, 646, care-l derivă din ngr. κιλίκιον, „cilice").

E ngr. κυκεών, „miscellanea potio", „confusio", „balmoş" (cf. lat *polenta* = κυκεών, la Ovidiu, *Met.*, V, 450), „talmeş-balmeş", „încurcătură". — Etimologia am propus-o întîi într-o notiţă din „Neamul românesc" pe septembre 1914.

[11] chichiţă

'*Chichiţă* sau *chitiţă* = sertarul mesei' („Noua rev. rom.", XIV [1913], p. 349).

La înţelesurile date de Tiktin, *s. v.*, e de adăugit acela de „Geräthkasten am Hinterteil des Bootes", menţionat în *Suplement* (cf. Damé, *Termin. pop. rom.*, p. 126), cu acelaşi sens fundamental de „cutie, lădiţă".

E, probabil, rezultat prin asimilaţie din *θηκίτζα, *θηκήτσι (cf. θηκάρι, φηκάρι), deminutiv al lui θήκη „boîte, étui, fourreau"; cf. κορήτσι, κορητσάκι, „fillette", din κόρη, „fille", şi dubletul *tichiuţă-chichiuţă*.

Notăm, după excerptele d-lui G. T. Kirileanu, şi derivatul vr. *chichicear*, „fabricant de chichiţe", din ms. 670 al Acad. Rom., f. II, 425 (sec. XVII—XVIII).

[12] clapă

În expresia: *a trage (cuiva) clapa* (chiulul, renghiul).

E, probabil, mgr. κλάπα, κλάπος, 'cippus, instrumentum quo reorum pedes constringuntur' (Du Cange), ngr. κλάππα, „Thürriegel", κλάπος, „Fussfessel", κλαπωτάνος, „gefesselt" (G. Meyer, *Neugr. Stud.*, IV). Compară expresia sinonimă *a trage (cuiva) butucul*, în care *butuc* = „obezi": „cu *butuce* la picioare" (Giuglea-Vîlsan, *De la rom. din Serbia*, p. 19); cf. *a sta la gros*: „cu picioarele băgaţi în *gros*" (Dosoftei, citat în *Dicţ. Acad.*, s.v. *butuc)*; cf. *groşi* = *butuci*, într-o poezie populară din rev. „Tinerimea română", I, 423; *a pune la dubă*, din pol. *dyby*, „Fussfesseln", *dyba*, „Pranger" (Miklosich); de asemenea: *a pune în falangă* („Cron. exped. în Moreea", ed. Iorga, p. 11), *a duce în poante*, „Bänden" (Iorga, *Scris. şi inscr. ard. şi mar.*, I, p. 44); cf. şi gr. χοῖνιξ, „bois percé où l'on passait les pieds des criminels".

[13] halidră

'Gripsori înfocaţi, paseri cereşti, carele se cheamă finix, şi *halidri*' („Întrebările lui Panaghiot filozoful", ms. din sec. al XVIII-lea, apud N. Iorga, *Cărţi şi scriitori români din veac. XVII—XVIII*, p. 10).

Se identifică de la sine cu gr. ἄλυδρα, „hidră-de-mare".

[14] matracucă

Epitet satiric pentru o femeie urîtă, cu apucături rele (Iaşi).

E Μαντρακοῦκα (Daponte, Κῆπος Χαρίτων, p. 27), feminin corespunzător lui Μαντρακοῦκος, ὁ, „πρῶτος καὶ ἀρχηγὸς τῶν καλλικαντζάρων" (N. G. Politis, Μελέται περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς γλώσσης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, II, 1328), adecă şeful acelor *carcadzali*, „draci de la Bobotează", cari se întîlnesc şi la aromâni (despre caracterul şi originea numelor lor, v. foarte pe larg: Politis, *o. c.*, II, 1240 sqq.; cf. Legrand, *Mythologie néohellénique*, Paris, 1872, p. 8). — Pentru *carcanzali*, „sufletele pruncilor nebotezaţi" (rev. „Sînziana" din Iaşi, I, 16), v. supt *moroi*.

[15] mischie

'Un voinic din Ceobîlcie (= Ciubărciu s. Ciobalaccie [...]), cu sabie de *mischie*, pistoale de venetie' (Păsculescu, *Literatură populară românească*, p. 173)[4]. — 'Pistoale de venetie, săbioare de *mischie*' (*ibid.*, 219). —

'Amînar de *mischiu*, de la Dunăre viu' (*ibid.*, 102). — 'Rufele de primeneală, şi caii de călărie, cu săbidă *mischie*' (*ibid.*, 218). — 'Cuţite *mischii*' (rev. „Tiner. română", II, 223). — 'Arme de *maschiu*' (în „Istoria Troadei", la N. Iorga, *Faze sufleteşti şi cărţi reprezentative*, p. 30)[5].

Explicaţia: „oţel magnetic", pe care o dă autorul colecţiei în glosar, pare inspirată de Şăineanu (*Infl. orient.*, II[1], 261), care se gîndea la turc. *myskal*, „instrument qui sert à polir", din *mysk* = *čelik*, τζελίκι, „oţel" (cf. *čeljek* dintr-o „rumänische [?] Aufschrift mit cyrillischen Schriftzeichen auf einem altbosnischen Säbel in Ragusa", publicată în *Wissenschaftl. Mitteil. aus Bosnien und der Herzegowina*, I, 499, unde, la p. 498, într-un „Spottlied auf den Venetianern vor der Eroberung Kandias im Jahre 1669", acest *incipit*: „O vi Vlasi mletački" = „O, ihr Wlachen von Venedig!"). Etimologia n-a convins însă nici pe Tiktin, care, după ce adauge, la citatele din Cantemir (relevate de Şăineanu), altele, din „Şezătoarea" (*miscău, muscău*), o declară „unbekannt".

Înţelesul de „besonders harter Stahl, spez. Wetzstahl", totuşi, împreună cu ultimele două exemple de mai sus: *dă mischie* (deşi: „*de* premeneală", „*de* călărie") şi *de maschiu*, sugerează o explicaţie, care e, fără îndoială, cea adevărată: *de mischie* = *demischie, dimischie, damaschie*, „de Damasc (oţel)", „Damaszenerstahl", „acier de Damas": ngr. διμισκί, „Damas, lame de damas" (Contopoulos), alb. *dimiski*, „Damaskenerschwert", sîrb-croat. *dimiskija* (Filipović), sîrb.-bulg. *dimiškija* = turc. *dymyšky*, 'damasciert' (G. Meyer), *dimiški*, idem (O. Schrader, *Sprachvergleichung und Urgeschichte*, I[1], 98), it. *damaschino*, „di ferro o simile chi abbia la tempra di Damasco"; cf. turc. *damasqo* (de l'ital. *damasco*), „étoffe de soie ou de laine damassée, laine damasquinée, c'est-à-dire celle dont la surface est ornée de dessins moires" (Barbier de Meynard, I, 727), de unde — prin ruseşte — rom. *adamască*, cu varianta vr. *muschì*, corespunzătoare turc. *dimišqy*, gr. διμίσκιον (v. Hasdeu, s. v. *adamască*). — În toponomastică, cuvîntul apare ca nume al unui sat doljean: *Mischii* (de la *Mischiu*).

[Adde, *ibid.*:] Pentru proveniența sîrbă vorbeşte răspîndirea cuvîntului în cîntecul popular sîrbesc („sablija dimiskija") şi românesc.

[16] moroi

„Strigoiul (epifania) unui prunc mort nebotezat".

Etimologia consacrată e sîrb. *mora*, 'Alp' = vsl. *mora*, idem (cf. G. Meyer), mr. *mora*, mgr. μωρ(ρ)ά, „nomen quo donantur strigae, maleficae et sagae mulieres, apud Graeculos' (Du Cange); cf. *strigae*, 'maleficis mulieribus nomen inditum est, quas volaticas [cf. *Zburătorul* nostru!] etiam vocant' (Festus, ed. Lindsay, p. 414), *striga*, 'venefica nimirum vetula quae diabolica virtute infantes neonatos ignotis modis interit' (Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, 142). Deci: *moroi* de la *mora*, ca *strigoi* de la *striga*. — Cu-

vîntul a fost pus însă în legătură şi cu sl. *morŭ*, 'moarte' (v. Tiktin, *s.v.*), iar o origine onomatopeică, iarăşi, nu e exclusă; cf. vgr. μορρών, 'strigăt de groază', 'numele unui strigoi de speriat copiii' (la grecii moderni ἀράπης, ἀραπάκι = μαῦρος, it. *moro*, în insula Thera: μόρος şi δουδοῦ, la F. Pradel, *Griech. u. Südital. Gebete, Beschwör. u. Rezepte des Mittelalters*, p. 347; cf. ἀραπάδες, 'die in den Brunnen wohnenden Geister', *ibid.*, apoi *Harap-Alb* şi *Sfîntîniţă*, 'dracul din fîntînă', 'cel din puţ', al nostru: Pamfile, *Diavolul*, p. 68).

Adevăratul etimon ar putea fi, totuşi, ngr. μωρό(ν), 'copilaş, prunc' (cf. μωρουδάκι, μωρόπαιδον, 'infans, puerulus': Du Cange). — Momentul principal ar fi, adecă, însuşirea de „copil" a acestui strigoi în miniatură, care „pînă la al şeptelea an strigă în fiecare noapte: botez!" (Gorovei, *Credinţe şi superstiţii*, *Glosarul*, s.v. *striga*), mai precis: noţiunea de copil (mort) *nebotezat*, „păgîn"; cf. megl. *pijă*, „prunc nebotezat, păgîn", (Papahagi, *Megleno-românii*, II, 104), ngr.-epirot. παγανό = τὸ βρέφος, cu trimitere la δράκος şi μῶκος (Aravantinos, *Gloss. epirot.*, p. 72). — Formal, nu există nici o piedecă: *morò* va fi fost alipit la grupa sufixului *-oi*.

[17] părtălos

Înseamnă în megl.: „pestriţ, bălţat" (Papahagi, *Megleno-românii*, II, 103) şi e ngr. παρδαλός, idem, sau, mai precis, ngr.-dial. παρτάλας, [şi παρταλός?] = ῥακένδυτος, „rufos, felegos" (Budona, *Glosarul dialectului din Velvendhò*, p. 99), de la παρτάλι (τὸ) = ῥάκος, „rufă, zdreanţă" *(ibid.)*, „leancă, cojoleancă" (cf. megl. *partalincă*, „ţol, zdreanţă": Papahagi, *l. c.*, II, 102), — ceea ce corespunde perfect cu înţelesul propriu şi metaforic din cimilitura megl. a „găinii" (Papahagi, *l. c.*, p. 51): „Ună ghiupcă părtăloasă" etc., în care *ghiupcă* = 'ţigancă', lit.: 'egipteancă' (cf. *misircă*, „curcă", propr.: „egipteancă": *ibid.*, II, 95), „pasăre neagră" şi „cleşte" (*ibid.*, I, 30).

[18] proor, prour

'La ciobanii români de la Pind *pror* sau *prour* însemnează timpul de la 2—3 oare după miezul nopţii. Se zice: duc oile în *prour* = duc oile să pască înainte de zori, sau: sărmî oile tu *prour* = mînă oile la păscut de cu noapte' (I. Caragiani, la Hasdeu, *Etym. Magn.*, I, 1108). — '*Amproor* (cu doi *o* ca în *noor*), pe la 9—10 oare' (Liuba, Bănat, *ibid.*, 1107). — '*Prior* e timpul cînd merg dimineaţa, cu oile la păşune' (Viciu, *Glosar*, 71). — '*Ampróor, ampruăr*, timpul cînd se mulg oile întîia oară (dimineaţa pe la 7—3 ceasuri)' (Candrea, *Graiul din Ţara Oaşului*, 48). — '*Proor* însemnează ajunul lui Sf. Gheorghe' (Covurlui: la Hasdeu, *l. c.*). — 'Ne-a apucat

proorul Bobotezei de-atîta chin' (Calendarul rev. „Ion Creangă" pe 1912, p. 55)[6].

Ngr. πρόωρος, -ον, „frühzeitig, vorzeitig", προώρως, „vor der Zeit, zu früh" (Mitsotakis, cf. vgr. προώριος, „précoce"), ni se pare preferabil lui *per rorem* (Hasdeu, *l. c.*)[7], *prior* (Marienescu, *ibid.*), sau **priulus* (Pascu, „Arhiva" din Iaşi, XXV, 197). — Înţelesul lui *proor* din ultimele două exemple se lămureşte deplin prin sinonimul *mînicătoarea*, „serbătoare în ajunul Sf. Gheorghe" (Codin-Mihalache, *Sărbătorile poporului*, p. 58), de la a (se) *mîneca*, „a se scula des-de-dimineaţă, de noapte, cu noaptea-n cap, pînă-n ziuă". — Pentru *am-*, *au-*, cf. megl. *an zorli* = 'în zori' (Papahagi, *Megleno-românii*, II, 35).

Se poate, în schimb, ca ngr.-pop. πουρνό, „matin" (Contopoulos), să nu fie străin de *porneala* ciobanilor noştri. (Μπονόρα, πονορούλια, „frühzeitig", e it. *a buon ora*, după G. Meyer, *Ngr. Stud.*, IV, 61 ; cf. rom. *bună-oară*, *bunioară*).

[Adde, *ibid.*, p. 558:] *Implour*, "udatul cu apă îndatinat în ziua de Sf. Gheorghe" (Viciu, *Glosar*, 110; cf. Codin, *O seamă de cuvinte*, pp. 50, 70 şi „Rev. cr. -lit.", III, 66 : „ziua de *priilu* lui Sf. Gheorghe"), coroborînd cu fr. *ramasseurs de rosée* (cf. Ciauşanu, 32) şi spălarea cu rouă în dimineaţa Sf. Gheorghe la bulgari (Ad. Strausz, *Die Bulgaren*, 337), face totuşi plauzibilă derivarea din lat. *imperrorare* (cf. O. Densusianu, *Graiul din Ţara Haţegului*, pp. 53, 269).

[19] schilă

„Javră, potaie" („Revista critică-literară", III, 168), „grămadă de copii nebunateci" (Codin, 65), cf. *potaie*.

E ngr. σκύλα, „căţea", din aceeaşi familie cu *schilăesc*, *(s)chelălăiesc* etc., de origine slavă (!) după Cihac (II, 330).

(20] spolocanie

„Petrecere de lăsatul-secului" (cf. Marian, *Sărbătorile la români*, II, 3).

Însemnăm cuvîntul aici, pentru că din ngr. vine confirmarea originii lui româneşti: σπολοκάνι = ἐπίνιπτρις, ἀπόνιπτρον, „Waschwasser" (G.Meyer, *Neugr. Studien*, II, 59), „le vin qu'on boit après s'être rincé la bouche à la fin d'un repas" (Legrand).

Înţelesul de *spăl* e decisiv : e vorba de „clătirea, spălarea gurii (de frupt), în vederea postului". — *Spălăcanie*, intermediarul presupus (cf. Weigand), e în acelaşi raport cu *spăl(ăcesc)*, ca *petrecanie* cu *petrec*.

[21] mr. sucardi

„Sarică" (Papahagi, *Megleno-românii*, II, 119).

E ngr. (ἐ)σωκάρδι, „Weste der Männer, Seelenwärmer" (Dieterich), „camisole, chemisette" (Byzantios).

[22] tiri(mi)

'*Tirimi*, adv., tot una, la fel: *tirimi* Ioana, *tirimii* Stana' (Boceanu, *Cuvinte din jud. Mehedinți*, 105). — '*Tirimi*...; *tirimi* = ori..., ori...; ce mi-e..., ce mi-e...' (j. Gorj, „Conv. liter.", an. 1912, p. 1050, nota 1). — „*Tiri* drac, *tiri* Sotea" (Bănat: Zanne, *Proverbele românilor*, VI, 578; cf. *Anonimul Bănățean*, ed. Crețu: *tiri* = 'talis, qualis', precum și: *Sotya* = 'Satan'). — „*Tir*, asemenea: tir mie *(sic)* dracul, tir mie lacul; tir mie baba Rada, tir mie Rada baba" (Golescu, *Dicț.*, ms., f. 240; după extrasale d-lui G. T.-Kirileanu).

Ar putea fi ngr. τέρι, „semblable", τέρι μοι, „cela m'est égal", recte: ταῖρι, „paire" (= *ἑταῖρι?). — La Cihac, din vsl. *terĭ*, idem.

[23] mr. trifiruşcu

„Fraged, plăpînd" (Papahagi, *Basme aromâne*, glosar).

Din ngr. τρυφερὸς, idem. — Pascu *(Sufixele românești*, 345*)* îl raporta la mr. *firă*, „déchet, déminution" (Dalametra).

[24] troapă *(tropeie, tropìe)*

'Pe noi ne-o lăsat
Cea Sîntă-Mărie
Troapa lui *Iordan*'.

Viciu, *Colinde din Ardeal*, p. 92, adnotează: „De a se întoarce, — cum s-a întors Iordanul, — ca să iasă", și, de fapt, aceasta e formula de plecare a „feciorilor colindători, cînd ies din casă" (cf. 171: „*troapa* ni se-ntoarn" [toți ies]). Același înțeles are cuvîntul într-un cîntec popular profan, „Codreanu și Mocanul", din colecția Pamfile *(Cîntece de țară*, p. 41):

'Și-napoi drum că-și făcea,
În *tropea* drumului,
La tîrgul Divanului...'

Viciu scrie, însă, *o.c.*, p. 93: „*troapa* = semnul, steagul, crucea" (nota 2), iar „*tropea* drumului" din Pamfile nu exclude sensul de „crucile drumului".

Sensul fundamental pare a fi, totuşi, acela de „tour, détour, tourner" al gr. τροπή (cf. τρόπαιον, „semn de biruinţă, trofeu", *tropaeum*).

Elemente ungureşti

[25] dorîngă, dorungă

'Culme, băţ, prăjină' („Noua rev. rom.", VIII, 85), '*dorunga*, numită încă şi *părîngă*, este un druguleţ aproape de 3 m., gros de 10—12 cm. şi neted; de mijloc îi atîrnă, legată de un curmei, *crucea* [de unde şi numele de *crăşne* al unei speţe de dorungă!]' (Pamfile, *Industria casnică la români*, p. 218).

E ung. *dorong*, *dorung*, 'phalanga, fustis, pertica, palus' (Szamota-Zolnai).

Cunoscutul *dărîngă*, cu înţeles obscen, e, desigur, acelaşi cuvînt (metaforic). — Ca nume de familie, şi: *Dolîngă*, într-o „carte" din 1683 a ispravnicilor de Bucureşti (v. „Anuarul de geogr. şi antropogeografie", 1914—15, p. 61).

[26] fodormente

'*Fodormente* = mentha, *fodormente caluluj* = Calamentha' (*Anonimul Bănăţean*, ed. Creţu, p. 339).

Evident, ung. *fodormenthe*, „mintă-creaţă". Cf. n. de fam. *Fodor*, „Creţu" (dar şi: *Feodor* = *Theodor*); apoi: '*iarbĕ kracze* = mentha' (*ibid.*, p. 343) şi *ismă-creaţă*, 'Mentha crispa, menthe frisée' (Panţu).

Adăugăm că din ung. *bodor*, sinonimul lui *fodor*, „crispus" (v. Szamota-Zolnai), avem româneşte n. de bou *bodor* (Păcală, *Răşinari*, p. 136) şi de fam. *Bodor*, *Budur(escu)*, iar din quasi-omonimul acestuia, **blodor* (= germ. *blöder*?), apelativul *blotor*, 'homo vanus' (*Anonimul Bănăţean*, p. 330).

[26] homoc

'Nisip: *homok* = sabulum' (*Anon. Bănăţean*, p. 343 Creţu).

Vădit, un ungurism: *homok*, idem. Cf. numele topic *Homocea*.

[27] hurduzău

'Pod umblător' (rev. „Ion Creangă", II, 219), *'Hurduzăn (sic)*, funia groasă cu care se leagă podul' (Vîrcol, *Graiul din Vîlcea*, 94), *'hărdăzău, hurduzău*, funia cea lungă şi groasă, un ştreang rău' (Viciu, *Glosar*), 'm-au bătut tot cu *hurduzău[l]*' (N. Iorga, *Scrisori şi inscripţii ardelene şi maramureşene*, I, 210), *hurdudieu*, 'funie groasă, rudens' *(Lex. Bud.)*.

E ung. *hordozó*, „Träger" (cf. *hirhordozó*, 'Briefträger'), de la *hordoz*, 'führen, tragen'. — Pentru ideea de legătură, cf. *hurduz* din cimilitura *fedeleşului* — acest nume, el însuşi, un ungurism! — : *hurduz-burduz*, lit.: 'legat *burduf* s. *fedeleş*' şi, în special, amfibologia (ung. *hordó*, 'das Fass' şi 'der Träger'), fireşte exploatată în cimilituri.

[28] mărădic

'Urmaş, posteritate' (N. Iorga, *Scris. şi inscr. ardel. şi maramureşene*, I, p. 233).

E ungurescul *maradék*, idem.

[29] mereu

'Iaste întru această biserică o biserică mai mică făcută, a lui Litus, numai dintru o peatră. Şi în lung şi în lat iaste di 40 coţi, însă di o peatră *meriaia*. Şi acoperemîntul iarăşi o peatră singură, preste tot *meriae...*' (*Herodot*, trad. vr., ed. N. Iorga, p. 139) = "Ἐστι ἐν τῷ τεμένεϊ τούτῳ Λητοῦς νηὸς ἐξ ἑνὸς λίθου πεποιημένος ἔς τε ὕψος καὶ ἐς μῆκος, καὶ τοῖχος, ἕκαστος τούτοισι ἴσος τεσσεράκοντα πηχέων τούτων ἕκαστον ἐστί. Τὸ δὲ καταστέγασμα τῆς ὀροφῆς ἄλλος ἐπικέεται λίθος... (II, 155). — *'Mereiu*, rotund' („Şezătoarea", II, 42). — *'Meriu*, damblagiu' (Codin, *O seamă de cuvinte*, 49; *Îngerul românului*, 351). — 'A se *merei*, a înmărmuri, înlemni, încremeni' (Frîncu-Candrea, *Moţii*, 279). — *'Mereu*, încet' (O. Densusianu, *Graiul din Ţara Haţegului*, 324). — *'Mieriu*, trufaş, mîndru' (Bud, *Poez. pop. din Maramureş*, 80; cf. *ţeapăn, înţepat, ţanţoş*, germ. *steif*). — *'Mereu, meriu*, oblu, despre lemn' (Săghinescu, *Vocabular*, 97). — 'Un lemn retezat, nedespicat şi rotund se zice *mereu*' (rev. „Ion Creangă", XIII, 50). — *'Méreu* = rectus, sive *merejè* = recta' *(Anon. Bănăţ.)*. — 'Pădure *mereae*' (Ms. Ac. Rom., no. 4081, f. 32). — 'Codri *merei*' (C. Stamati, *Muza românească, Glosar)*. — *'Merei*, sat în j. Buzău' (Frunzescu), 'Tufele-*Mereilor*', *'Merei*, n. de dealuri *păduroase*, în j. Romanaţi' *(ibid.)*. — Alte exemple, v. Tiktin, *s.v.*

— Formal şi semantic, cuvîntul românesc corespunde perfect ung. *merö*, 'steif, fest, solid, lauter', 'solidus, rigidus, merus'. — Pentru înţele-

sul de 'solidus, uni, oblu' al lui *merău* din primul exemplu, cf. lat. *solido de marmore templum*, 'prisne de piatră', precum şi n. topic *Piatra-obla*, într-un document din 1392 (O. Densusianu, *Hist. de la langue roumaine*, I, 394). — Sensul, curent, de 'continuus', 'uno tenore', 'într-una', 'într-o-ntinsoare', care e şi cel din ultimele exemple *(codri merei*; cf. *lemn mereu)*, s-a dezvoltat firește din precedentul, prin ideea intermediară de 'rezistență, persistență'. — Reflexul terminaţiunii e, iarăşi, perfect normal: cf. *lepedeu = lepedö*, *melesteu = menesztö* (A. Scriban), *Ardeu = Erdö* etc.[8].

[30] retevei

'Gourdin, tricot'.

Cihac, înregistrîndu-l supt forma *retebei*, îi dă un etimon cu totul imposibil (nsl. *robatica*). Cuvîntul e, probabil, o alterare din **retefei*, **retesfei* = ung. *retesz-fej*, 'caput pessuli, Riegelkopf', atestat la Szamota-Zolnai *(Magyar Oklevél Szótár)*. — *Retez*, 'verrou, barre', însuşi, există în limba noastră (v. Cihac, II, 312).

[31] roni

'Ruptura de mal, mlaşniţă [= mlaştniţă], săpătură de apă' (Iord. Golescu, *Dicţ.*, ms., f. 262; după excerptele d-lui G. T.-Kirileanu).

Ar fi ung. *rona*, „flach, die Ebene" (cf. *Rona = Rodna* şi n. de fam. *Ronai*: Bîrlea, *Însemn. din bis. Maramureşului*, p. 229).

[32] sărîntoc

'Cerşitor.'

Pascu *(Despre cimilituri*, I, 199) îl referă la *sărac*, ... ceea ce făcuse de mult Cihac (II, 326). — Probabil, ung. *szarándok*, *zarándok*, 'peregrin, călător' (sc. după milostenii; cerşitor). — Cf. *zarnă* = 'sărîntoc': Viciu. — Şi n. geogr. *Zarand*?

* * *

[II]

[33] asturcan

Înseamnă, la Şincai şi Gane, „o speţă de cai", avînd variantele: *astrucan* şi *asturcon* (v. *Dicţionarul Academiei*, s. v.).

Originea cuvîntului e foarte transparentă: e vorba de calul de *Asturia* (provincie nordică a Spaniei, vestită prin rasa de cai viguroşi ce creşte),

asturco dextrarius (ab Astur, pro gente: quia apud illam gentem huiuscemodi equi abundant), *asturco*, 'equus ambulator' (Du Cange, *s. v.*), despre care v. Plinius, *Naturalis Historia*, VIII, 166: „In eadem Hispania Gallaica gens est et Asturica. Equini generis his sunt, quos celdones [s. thieldones; cf. J. Brüch, *Sech, Zelten, Mantel*, în „Zeitschr. f. rom. Philologie", XLI; p. 15 sq.] vocamus, minore forma appellatos *asturcones*", — un pendant al cunoscutului fr. *autour*, „o speţă de şoim", prov. *austor*, sp. *azor* (acesta e numele de cîne *Azor*, „Şoimu", de la noi), ml. *austorius, asturgius, asturco, asturcus* etc. (cf. Littré, *s. v.*).

[34] belengher

E numele dîmbovicean al *costreiului, bălurului, Sorghum hal[e]pense*, Sorgho d'Alep, Herbe-de-Guinée, Mohrenhirse (cf. *Panicum crus galli, iarbă-bărboasă* s. *ghimpoasă, mohor, mohor-gros*: Panţu, *ad loc.*).

Poate, totuşi, identic cu ţig. *pelengero*, 'Erdapfel' (din *pelo*, 'Hode', după Miklosich, *Mundarten u. Wanderungen d. Zigeuner*, în „Memoriile Acad. din Viena", XXX, pp. 450, 455). Legătura cu ung. *pelengér*, din care rom.-dial. *(ş)pelingher(iu)*, „potence" (v. *Lex. Bud.*), pare exclusă.

Ca o confirmare a etimologiei ţigăneşti, putem însă cita — şi cazul e din cele mai interesante! — pasagiul: „ţangăr, mangăr [= *mangăr*, „ban"?], na *cartof*, tu aftò [= τὸ αὐτὸ mai curînd decît καθαυτό!] *belengher* buf!" din recitativul copilăresc analizat aici [„Dacoromania", I, 1920—1921, p. 282; în acest volum, p. 266], a cărui origine ţigănească este, astfel, dovedită.

[35] bertelíe

Lex. Bud. îl consemnează (p. 53), cu sensul de 'limbus fasciae braccalis, der Hosenbandelsaum'.

Dicţ. Acad. îl reduce la *betelíe*, „ourlet (à la ceinture d'un vêtement, repli, poignet, col, liséré, lisière, ceinture"), de la *bete, bată*: „derivat din *bată* printr-un sufix neclar".

Cuvîntul pare identic cu it. *bertelle*, „due strisce per lo più di passamano per tener sui calzoni; cigne, stracche" (Rigutini-Fanfanni-Tommasèo), deci cu fr. *bretelle*, „courroie pour porter un fardeau, un fusil; tissu de fil, de soie etc., pour soutenir le pantalon", pe care Schuchardt („Ztschr. f. rom. Philologie", XXV, 347) îl derivă din v.-germ. *brittil*, „Zügel", — spre deosebire de *bretelle*, „filet pour prendre les chiens de mer", recte: „chien de mer" însuşi, care ar însemna originar: „Bretonin" (cf. gasc. *breto*).

Scanned with OKEN Scanner

[36] bobletic

'Om prostit' („Șezătoarea", II, 2), 'om moale, prostit, plictisit, trudit' *(ibid.*, V, 38*)*, 'prostănac, care n-are nici un Dumnezeu' (Pamfile, *Crăciunul*, 238), 'fără vlagă, molîu' *(ibid.*, p. 2*)*, 'moale, molatec, greoi, neputincios' (cf. *Dicț. Acad.*, s. v. *bobleț)*.

Balbaticus din *balbus* (Cihac, I, 26), **băbuletic* (Pascu, în „Revue de dialectologie romane", II, 78), *gogleză* (Scriban, în „Arhiva" din Iași) merg unul mai rău decît altul.

După noi, *bobletic* se explică simplu ca o alterare populară — de felul unui *pedepsie* = epilepsie sau *dropică* = hidropizie — din neologismul *apoplectic* = gr. ἀπόπληκτος, ἀποπληκτικός: „qui laborat apoplexia, percussus, attonitus, insanus, amens, vesanus, stupidus, stolidus" (Stephanus), din acelaşi radical cu *plicticos* (ngr. πληκτικός).

Sensul e, în adevăr, acela de „om în stare de prostraţie, din cauza oboselii excesive, sau din altă cauză organică" (deci avînd un substrat patologic); iar, cît pentru partea formală, metamorfoza poate fi justificată, — dacă mai are nevoie, — punct cu punct: ἀποπλήττω pro ἀποπλήκτω există şi în greceşte (cf. it. *apoplettico*); — afereza lui *a-* şi prefacerea lui *-p-* în *-b-* ne întîmpină în atîtea cazuri: rom. -dial. *potică* (cf. şi fr. *boutique*, sp. *bodega*) faţă cu gr.-lat. *apotheca*, „Apotheke", rom. *bobotează* = **păbotează* (din *apă-botează)*, rom. -dial. *Bobreajăn* = *Preobrajenie* (Codin, *O seamă de cuvinte*, p. 10), *bechet* = *pichet* (cf. „Anuarul de geografie", II, p. 111), — acesta şi ca n. topic, geografic, asemenea cu *Bodron* = *podron*, *podrum*, „beci, pivniţă", din sîrb. *podrum*, idem = gr. ὑπόδρομος (cf. Şăineanu, *Infl. or.*, I, p. LXXXIV).

P. S. — În legătură cu gr. ἀρτεμιδόβλητος, σεληνόβλητος, „zănatic" *(dianaticus)*, „lunatec" (la Păcală, *Monogr. com. Răşinari*, 140: *leonatic*, „spulberat, exaltat"), credem nimerit să amintim versurile din *Psalt.* lui Dosoftei (Ps. 120):

„Nice luna te-a păli-te
Noaptea cu lucori herbinte".

[37] cardarmà

În balada „Vişina" din colecţia Păsculescu (p. 208), „unzarul" (hînsarul) care „aruncă"-n „cocioară" pe pîrcălab, spune către însoţitorii săi:

Ridicaţi voi moţurile
Şi băteţi cu biciurile.
Bateţi cu ăle de curea,
Să curgă părul cu pielea,
Să mă uit pe *cardarmale*,
Să văd din obezi ieşind vîlvare.

Scanned with OKEN Scanner

E sîrb. *kaldrma*, „Heerstrasse, Plfaster" = turc. *kaldyrym*, „pavé, chaussée", rom. *caldarîm* (cf. Şăineanu, *Infl. or.*, II[1] 81); cf. şi n. topic *Kaldrmu* (biz. καλός δρὸμος), între Niş şi băile de la Banja, de asemenea „ein türkischer Reitsteg, d. h. Pflaster" Jireček, *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel*, p. 20, n. 20): de drumul spre Stambul e vorba acolo.

Explicaţia ca 'roată de car şi de căruţă', dată de autorul colecţiei după înţeles — sau, mai bine, după neînţeles —, are aceeaşi valoare, ca atîtea altele: *dangalale*, „decoruri, zorzoane: Dangalale pe supt poale [= *foale*: e vorba de un cal!]" (Păsculescu, p. 334), e, în realitate, *dangăle* (amplificat supt influenţa ritmului şi a analogiei cu *arbalale*), din *dangă* = alb. *dangɛ*, „Bauch, Wanst", *dangal*, „Dickwanst", sl. *danka*, „Mastdarm" (G. Meyer), sau turc. *damga*, *damka*, „semnul fierului la vite, înfierarea" (Şăineanu, *o. c.*, p. 154). — O modificare pricinuită de ritm e, foarte probabil, şi acel *gurmirile* din versul: „Arară joile toate văile, vinerile — *gurmirile*" (Păsculescu, p. 32), de fapt: *grumurile*, pl. din *grum*, „movilă, deal"; iar *haramn*, „codru nestrăbătut care-ţi inspiră groază" (*ibid.*, p. 345), e: *harman* = *(h)orman*, „pădure." — *Salamangea* = *şamalagea*, „alăgeà de Şam" (p. 375; cf. „Dacoromania", I, 289 [271]), are un prototip şi mai asemănător în s.-cr. *šalamadža*, „Damast" (Filipović, p. 471).

[38] chii

'Măciucă' (în *Glosariul* ms. al lui Iord. Golescu; după extrasele d-lui Kirileanu).

E rus. *kij*, „Stock", din care şi: *achiu* (v. *Dicţ. Ac.*).

[39] chimă

„Iei, da ce răcoare-i aici, *chima* răului pe malul părăului, îmi vine să nu mai ies afară!"

Citînd acest loc din „Harap-Alb" al lui Creangă, d. Philippide scrie (*Principii de istoria limbii*, I, 138): „Este vorba de fundul unei fîntîni. Aceste vorbe sînt izolate: *cima* nici nu se mai aude altfel decît în raportul de mai sus, *cima* este = κῦμα, răului = rîului, adecă 'valul rîului pe malul părăului', te răcoreşti în fundul fîntînii ca atunci cînd ai sta pe malul unui pîrîu şi ar aburi vîntul despre valuri, *răului* pentru *rîului* a căpătat această formă din cauza ritmului, pentru a se potrivi cu *pîrăului*".

Mai întîi observăm că expresia din Creangă (semnalată şi la Zanne, *Prov. românilor*, VI, 511) se întîmpină în *Glosariul* ms. al lui Golescu (f. 52), supt forma de înjurătură tri vială: „o, f . . . -i *chima!*" şi cu explicaţia:

„se zice la lucruri de mirare" (ca atare ar putea fi privit, cred, şi obscurul *chinea*, „cu sens de exclamare: *chinea* bată-l mamă-sa!" din Păsculescu, p. 330).

Apoi, vocabulariul românesc cunoaşte un *chimă*, „germe; Keim, colţ, făt, progenitură" (= ngr. κύημα, idem), pe care *Lex. Bud.* îl confundă cu *chimă*, „menton" (= germ. *Kinn*), — şi înţelesul de „germenul, odrasla răului = dracul" (cf. şi *Sfîntîniţă*, „dracul din fîntînă") s-ar potrivi foarte bine.

Adăugăm că *Chimiţă*, numele dracului, nu e un deminutiv din *chima*, ci — după cum se ştie — numele unui personagiu bucureştean vestit prin „drăciile" sale.

[40] ciuvani

„O *alfă* (dărab de lemn de trupină scobită [= albie!]), în care se frămîntă pîne" (Liuba-Iana, *Maidan*, p. 99, unde, din greşeală de tipar, e scris: *ciuvanin*). — „Troaca în care spală haine, săpunesc" (Viciu, *Glosar*, p. 32). — Variantă: *şuvan* (comunicat de d. C. Daicoviciu, originar din Căvăran, în Bănat).

Baza cuvîntului e acelaşi vsl.-bis. **чванъ**, *'ξέστης, sextarius'* (Miklosich), *čъvanъ*, „cupa, wanne, kufe, vas aquarium ligneum, eine hölzerne wasserkanne", care se reflectă în pol. *dzban*, rut. *zbanok*, sîrb. *džban*, ung. *csobány*, idem etc. (cf. Gombocz-Melich, *s.v.*)[9].

Dialectul mr. îl are, deasemenea: *ciuvaniu*, „vas ordinar de pămînt, ţucal" (Dalametra); cf. *ciubana*, „lingură mare de lemn, găvan, polonic" *(ibid)*.

[41] draghicame(a)

Cuvîntul corespunde, în *Psaltirea Hurmuzaki*, lui *paziia*, „topaz" (v. mai jos), din *Ps. Şcheiană* (ed. Candrea, II, p. 262).

Originea lui a rămas o taină pentru filologii noştri (cf. Pascu, *Istoria literaturii şi limbii române din secolul XVI*, p. 68), deşi ea e foarte clară: vsl. **драги-камы** sau **драги-камен**, „piatră scumpă" (cf. s.-cr. *dragi-kamen*, *drago-kamenje*, ung. *drágakő*, idem).

Denazalizarea desinenţei, — dacă nu e la mijloc o transcripţie greşită, — se explică, fie printr-o formă *kamenija*, analogă aceleia din care s-a explicat n. topic mr. *Kamja* = *Camia* (v. Weigand, „XXI.—XXV. Jahresbericht", p. 64), fie prin alipirea la grupa colectivelor în *-ame* (v. Pascu, *Sufixele româneşti*, p. 13, unde e de adaus, între altele: *văcărămă* şi *porcărămă*, „ocol, loc circular ocolind satul şi lăsat pentru păşunatul

vitelor şi pentru porci", din Vîlsan-Giuglea, *Românii din Serbia*, — extras din „Anuarul de antropo-geografie şi geografie", II,—p. 21).

Pentru răspîndirea lui *Camen(a)* în toponomastica dr., v. *Marele dicţ. geogr.*, II, pp. 159—60 şi IV, pp. 693—719 (*Piatra*, cu derivatele). — Nume vechi, de cancelarie slavonă sau ungurească, cum e sl. *Koročjunov kamen* (v. „Archiv für sl. Philologie", IX, p. 527) sau ung. *Karácson-kő* (V. A.-Ureche, *Codex Bandinus*, p. 60; I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan-cel-Mare*, II, 138), sînt copii efemere ale originalului rom. *Piatra-lui-Crăciun*, Piatra-Neamţ de astăzi, iar un „Gura *Cameniţei*" pentru „Piua-Petrei" (nu: *Pietrii*, cum scrie d. N. A. Constantinescu, *Cetatea Giurgiu*, p. 12), dacă identificarea este exactă, a rezultat din confundarea lui *Petrei* gen. de la *Petre* (ca: Duminica *Tomei*, ocaua *Cuzei*, Dealul *Spirei*), cu *pietrei*, gen. de la *piatră*, deşi, de fapt, sl. *Kamen*, ca n. de pers., traducînd pe *Petru*, se întrebuinţează, împreună cu sinon. *Stenco*, din *stana* (ca n. armenesc, la N. Iorga, *Stud. şi doc.*, V[1], 74): aceeaşi nesiguranţă transpare din şovăirea între *Chetreni* = *Petreni* şi *Petreşti*, la Bogdan, *o.c.*, p. 552. — În schimb, un „Ketrosy" = *Chetrosu* (Pietrosul) (v. Bogdan, p. 564), nu dă loc la nici o controversă: numele românesc nu s-a substituit acolo nici unui *kamen* rusesc (Asupra toponimicelor derivate din acesta, v., de altfel, Miklosich, *Die slavischen Ortsnamen aus Appellativen*, II, no. 195).

Relativ la apelativul vr. *camănă*, „piatră de ceară, lapis, sl. *kamen ot voskŭ*", v., pe lîngă Tiktin, N. Iorga, *Negoţul şi meşteşugurile*, p. 228; iar privitor la derivatul *căminet*, „o piatră tăiată în patru dungi, pusă de-a lungul păretelui, cît ţine vatra focului, ca să nu se aprindă părete (de lemn)" (Viciu, p. 25, cf. şi Codin, *O seamă de cuvinte*, p. 13): cuvîntul e, firește, altul decît *cameniţă*", „sobă", pentru care v. Tiktin şi *Dicţ. Acad.*

[42] ielcheme

„Pînze (la corabie)": Giuglea-Vîlsan, *De la românii din Serbia*, p. 392 *(Glosar)*; cf. p. 30 („Dascălă Pascălă"):

Pe-al ostrov de marea,
Pe-ale ostrovele,
Fuge, vere, fuge
Mică corăbioară,
Cinzăci de *ielcheme*,
Cinzăci de catarge ...

E turc. *ïelken*, „voile d'un navire" (Kieffer-Bianchi, II, 1279), din *ïel*, „vînt", — analog sinonimului vsl. *vĭtrilo* = germ. *Wetter* (cf. *Witterung* şi ruten. *viter*, „vînt"), din care rom. *vetrilă* şi, prin contaminaţie cu *vînt*, *vîntrele*.

Scanned with OKEN Scanner

[43] paziia

Candrea (*Ps. Şcheiană*, II, p. 452) glosează: „o piatră preţioasă, topaz(?)", iar Pascu (*Istoria lit. şi limbii române*, I, p. 91) numără încă un element „obscur".

E totuşi clar şi sigur că acest *paziie*[10] nu e decît o corupere din gr. τοπάζιον (versiunea slavă corespunzătoare are: **тумпазие**), analizat în: τὸ πάζιον, de unde pl. regulat: (τὰ) πάζια.

Astfel de interpretări ca articol ale silabei iniţiale sînt fenomene cunoscute în toate limbile: arab. *Iskender* în acest chip a rezultat din Ἀλέξανδρος, *Alexander*, înţeles ca *Al-Iskender*[11]; bizantinul μοῦλτος = lat. *tumultus*, prins ca τὸ μοῦλτος[12]; rom. *buric* = **umburic* (< lat. *umbilicus*), simţit ca *un buric*, sau — ca să adăugim un exemplu nou — *hrisov* = *hrisovul* (gr. χρυσόβουλλον), în care finalul *-ul* a fost considerat ca articol, şi ca atare, omis în forma „nearticulată"[13].

[44] safi

În expresia: „numai *safi* = absolut numai, numai sadea" (N. I. Dumitraşcu-Reny, *De pe Borcea*, — texte de literatură populară —, ms.).

E turc.-arab. *safi*, „clear, limpid, free from turbidity; pure, free from admixture, alloy or adulteration, mere" (Redhouse, p. 1159), — sinonim al turcismelor *sadeà* şi *salt* (acesta din urmă şi-n Eminescu, *Opere complete*, Iaşi, 1914, p. 601, neînţeles de editori) în dr., iar, în megl., al lui *saldi*, „numai" (Papahagi, *Megleno-românii*, II, 113); cf. şi mr. *schet*, „simplu, curat, sinon. *sadeie*" (Dalametra) = ngr. σκέτος, din it. *schietto*, idem (G. Meyer, *Ngr. Stud.*, IV, 82).

[45] sîmbe(a)

Într-o scrisoare românească din Bucovina, adresată la Rădăuţi, în 1800, către fiica vornicului Mihalachi Sturza, Paraschiva, văduva „răpuzatului banŭ Iamandi" (N. Iorga, *Boieri şi răzeşi* ..., p. 54), armeanul Axăntii Şimonovičŭ din Lănţeşti cere „o mărturie întărită prinŭ aghenţia Austrii, o mărturie prinŭ care să fie lucru doveditŭ cumŭ că cocoana *sămtulŭ simbe (sic)* estă soţul a răpuzatului Toma Iamandi, cum şi coconaşii toţ trii din trupulŭ ai cuconului şi ai cocoani ..."

Enigmatica expresie *sămtulŭ simbe* e atestată în *Lex. Bud.*, p. 643, precum urmează:

„*Simbe*, **съмѣ**, formula adfirmandi: certe, procerto, indubie: igazán, kétség kivül, bizonyosan: sicher, gewiss, zuverlässig. *Nota*: Aquéstă formulă a întăririi se întrebuinţează în graiul de comun şi întru aquesta typu: *sĭmbénu*, séu *sîntulu sĭmbeanu*".

Scanned with OKEN Scanner

Şi mai bogate lămuriri se dau la Frîncu-Candrea (*Moţii*, p. 114): „Între probele cu jurămînt, pe la poalele munţilor şi pe Crişul-Alb, cea mai de căpetenie era formula sacramentală care întotdeauna se începea astfel: *Sîmbea lui Sîmbe*; *Sînt Sîmbea*; *Sînt Sîmbeni*; *Sînt Sîmbenii*. La un asemenea jurămînt am asistat în persoană la 1857 în comuna Benic. În vorbire de asemenea se aude foarte des acel jurămînt, avînd aceeaşi putere afirmativă, ca şi *de bună-seamă, crede-mă, zo, zîc zo şi lui dumnezo*".

Ca *Sîmbea*, ori *Sîmbea lui Sîmbeanu*, „formă de confirmare, de jurămînt", locuţiunea e consemnată şi în *Chestionariul* lui N. Densuşianu din „Revista critică-literară", III, 209.

Aron Densuşianu (*Cercetări literare*, p. 104) descoperise în această formulă pe străvechiul *Semo Sancus* şi însuşi Meyer-Lübke vedea în *Sîmbea* un reflex al ml. (biz.) *Sibylla* („Convorbiri literare", 1912, p. 7 sq.)[14].

În realitate, *sîmbe(a)* e ung. *szembe*, „in's Gesicht, gegenüber", iar *sămtulu simbe* = ung. *szemtől szembe*, „Gesicht an Gesicht, vis-à-vis, faţă-n faţă" (cf. ung. *szembeállit*, „konfrontieren", ca şi vr. *a face rubar*, din turc. *ru-ba-ru*, „faţă-n faţă", mr. *αγnànγια, carşì*). Celelalte formaţiuni sînt, evident, creaţiuni ale etimologiei populare, sau personificări ale spiritului popular, care a văzut în *Sîmbe(a)* o fiinţă mitologică, iar în *sîmtul* un *sîntul*, „sfîntul".

[46] tăfaragă

„Brînză de vacă" (v. Viciu, *Glosar*, p. 82, unde se expune şi modul de fabricaţie prin încălzire şi răcire succesivă şi strecurare).

Cea mai veche atestare a cuvîntului e, pe cît ştim, la *Anonimul Bănăţean*: *teferagă*, „caseus vaccinus" (ed. Creţu, în rev. „Tinerimea română" n. s., I [1898], p. 373).

Etimologia, pe care Pascu (*Sufixele*, p. 205) crede a o fi găsit în *teafăr*[15], e sl. *tvarogъ*, „formaggio" („Archiv für sl. Philologie", 36 [1915], p. 586), propriu-zis: adjectivul substantivat *tvarogъ*, „res formam habens", din *tvarъ*, „opus, Schöpfung" („Wörter und Sachen", I [1909], pp. 97—9; cf. „Revue des études slaves", II [1922], p. 24), — ca însuşi lat.-pop. *formaticus*, din *forma*, sau ngr.-dial. μανοῦρα, „Art kleiner, runder Käse", lit.: „format cu mîna" (K. Dieterich, „Byz. Zeitschrift", X, 594), ori rus. *paner*, „Käse", lit.: *paner* „Korb" (Vasmer), sau încă sp. *manteca*, port. *manteiga*, „unt", din lat. *mantica*, „Mantelsack", cf. şi it. *maskarpa*, *maniskerpa*, „ricotta", din germ. *skarpa*, „saccoccia", deci lit.: „tasca da formaggio" (Bertoni, *L'elem. germ. nella l. ital.*, 156), — slov. *twaroh*, „caseus mollis, Quarg, Quarkkäse" (Bernolak, p. 3370).

Tăfăroagă, „moale de tot", în jud. Dîmboviţa („Rev. critică-literară", IV, 86), e, vădit, acelaşi cuvînt.

Scanned with OKEN Scanner

[47] tapinòs

În balada „Golea" din colecţia G. Dem. Teodorescu, p. 586:

Stan al Bratei, d-auzea,
Tapinos îi mulţămea
Şi din gură-i răspundea etc.

Înţelesul e, evident, acela de „humblement, modestement" al ngr. ταπεινῶς.

Varianta *dalbinòs*, atestată cu acelaşi sens aiurea, e un produs de etimologie populară cu *d'al-binele*.

În versurile:

Cîte vorbise mă-sa,
Cîte *sporise* ceata
. . . . . .
Ca să-l avem *harabaciu*,
Bun la minte şi dibaciu —

avem *(ibidem)* alte două exemple de etimologie populară: *sporise* = *zborise*, „vorbise" (cf. *sporovăiesc*) şi *harabaciu* = *harambaş*, „vătaf de voinici" (p. 588, cf. p. 627: „Aram, başi de voinici"), acomodat, pentru rimă, cu *dibaciu*.

[48] vèrghie

„Bir" (Giuglea-Vîlsan, *De la românii din Serbia*, p. 399):

Nu ie Stoian — *crez* — aicea,
Şi ie Stoian dus pe Craina,
Să-mi astrîngă *vèrghĭia*,
Verghĭia rămăşiţa,
Ce-a rămas pi la Răiá ... (p. 42).

E sîrb. *vergi*, *verdjija* = turc. *vergi*, „Steuer" (cf. Miklosich, *Die türk. Elem. in den südost-und osteuropäischen Sprachen*, I², p. 65).

O deosebită atenţie se cuvine însă şi lui *crez*, — atestat cu acest înţeles adverbial „oare nu, au doară, doară", încă în apocrifele contemporane cu primele texte religioase româneşti: „*credzŭ* iubire-ş eu să fiţi toţi ai miei au doară ..." (N. Drăganu, *Codicele Todorescu şi cod. Marţian*, p. 228), în „Alexandria", din *Cod. Negoeanus* (v. Cartojan, *Alexandria în literatura românească*, Bucureşti, 1922, p. 83): „*Crez* mult războiu făcut-am"

Scanned with OKEN Scanner

(cf. *ibid.*, pp. 98, 107), la Ureche (ed. Giurescu, pp. 210, 265) şi Miron Costin (*De neamul moldovenilor*, ed. Giurescu, p. 4): „*Crez* din Scripturi ştim şi din Scripturi avem şi sfînta credinţa noastră creştinească şi mîntuirea noastră cu pogorîrea Fiului lui Dumnezeu, şi împelitarea Cuvîntului cel mai nainte de veci în firea omenească (den afară de păcat)?" — Alte exemple de *crez*, în aceeaşi colecţie de poezii populare:

„Potera Banului Şi cu-a Măgureanului Şi cu-a Mehedinţului, *Crez*, cînii pămîntului" (p. 28), „Şalu lui şi capu lui, *Crez*, cît roata carului" (p. 30), „Că mă cheamă, *crez*, Begu" (p. 44), „Mai bine eu, *crez*, pe-a ta" (pp. 45, 47), „Ce eşti trist şi ofelit, *crez*, cu faţa la pămînt" (p. 156), „Pe tot răzorelu, *crez*, şi gutuelu" (p. 165), „Da tu mie să-mi aduci, *crez*, Craiova şi Moldova" (p. 188), — mai toate cazurile, însă, pasibile şi de altă interpretare (cf. turcismul *chez* = 'baş, chiar', sau *crez* = 'cred, socot'; v. de altfel *Glosarul*, p. 390: „*crezi*, zău, vezi-bine, crede-mă"). — Din col. Tocilescu, I, p. 183: „Capu' lu' Corbea că-l lua, *Crez* în bute mi-l strîngea".

* * *

[III]

[49] alivenci — ghismane — hamoni

Originea celor două sinonime populare, *alivenci* şi *ghismane*, designînd „un soi de plăcintă de făină de păpuşoi cu brînză şi smîntînă", n-a fost satisfăcător lămurită (v. *Dicţ. Acad., s.v.*).

Ele ar putea fi, cred, nişte apelative provenite din nume proprii: *ghismane* (cu variantele *ghesmane, ghizmane, ghiţmane, ghiţumane*) aminteşte numele vestitei grădini *Gethsemani* (χωρίον, οὗ τὸ ὄνομα Γεθσημανεί s. Γεθσεμανῆ) din Evanghelie, lîngă Ierusalim, unde s-a rugat Isus înaintea pătimirii, la poalele Muntelui *Măslinilor* (τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν s. Ἐλαιών, *Olivetum*), al cărui nume, în versiune slavă, ar explica pe sinonimul *alivencă* (cf. *Olivnij*: **olivenka*?). — Cele două nume proprii sînt, de altfel, ele însele sinonime, *Gethsemani* însemnînd în ebraică: „torcularium olei" (v. Forcellini, *Onomasticon, s. v.*).

Combinaţia noastră rămîne, natural, pur ipotetică, deşi, în sprijinul ei, se pot invoca destule consideraţiuni (pe lîngă neverosimilitatea unei simple coincidenţe): episodul rugăciunii mîntuitorului în grădina de la Muntele Măslinilor e, cu drept cuvînt, prăznuit de biserică, şi nume de „prăjituri" *ad-hoc*, de „turte" speciale unor anumite sărbători (cf. *Olivae dies* s. *Dominica olivarum* = *D. palmarum!*), numite după ele, ca: *pască, colindeţ, sfinţi* s. *mucenici* (*măcinici*, prin contaminaţie cu *a măcina*), se cunosc, iar, pe de altă parte, n-ar fi fără precedent ca, la origine, *alivencile* sau *ghismanele* să fi fost pregătite cu unt-de-lemn, ca acele *aladja, oladja* ruseşti, sau *oładka* rutene care, din „Ölkuchen" (= gr. ἐλάδιον: ἔλαιον), cum erau la început, au ajuns cu timpul nişte „kleine Pfannkuchen aus Hefenteig", „Buttergebackenes" (v. Berneker, *s. v.*).

Scanned with OKEN Scanner

Ca ultim argument, am rezervat — „pour la bonne bouche" — pe biblicul *hamon*: „Aŭ nu vezi ce facŭ ei în cetăţile lui Iuda şi în căile Ierusalimului? fiii lorŭ adună leamne, şi părinţii lorŭ ardŭ focŭ, şi muerile lorŭ fărîmă aluatŭ ca să facă **Хамѹнй (тврте)** oştii ceriului, şi aŭ turnatŭ turnări la Dumnezeĭ străini, pentru ca să mă mînie" (Ieremia, 7, 16—7, după *Biblia* de Sanctpetersburg, 1819). — „Şi pentru că noi tămîiem împărăteasii ceriului, şi am turnatŭ ei turnărĭ, aŭ făr de bărbaţii noştri am făcutŭ ei **хавóне (плъчинте)** ..." (idem, 44, 19, *ibid.*).

Textul grecesc, cînd nu substituie terminii uzuali, parentetici, ca *Biblia* de Oxford, d. ex., care dă respectiv: τὴν ζύμην (7, 18) şi πέμματα (44, 19), are, în ambele locuri: χαυῶνας, pe care Suidas îl glosează: ἄρτους ἐλαίῳ ἀναφυραθέντας κριθίνους ἢ λάχανα ὀπτά, i.e. panes hordeaceos oleo mixtos vel placentas (v. Stephanus, *s.v.*).

Acest χαυών, care explică perfect pe *havone*, nu face însă acelaşi lucru pentru *hamoni*.

Cine ştie însă, ce rol joacă pînă azi, în carnavalul evreiesc care e „Purim" (serbătoarea sorţilor), amintirea lui *Haman*, păternicul ministru al lui Asueverus, cel răpus de Esther, va recunoaşte fără greutate în acest *hamoni* un simplu pendant românesc la germ. *Hamanstaschen* s. *Hamansohren*, it. *orecchie d'Aman*, numele prăjiturilor simbolizînd chipul urgisitului prigonitor al lui Israel (v. Piercy, *Murray's illustrated Bible Dictionary*, Londra, 1908, p. 725), *„hamănul"* evreilor din Moldova noastră: un nume biblic, deci, designînd o speţă de turtă, — ca şi *alivencile* sau *ghismanele*[16].

[Adde; DR, III, p. 1098:] O contaminaţie cu *Amon* (vr. *Amonŭ*, gr. "Αμων, lat. Iuppiter — *Hammon*) e mai puţin probabilă, deşi e vorba de iudeii aflători în Egipt; cf. încă: lat. *ianual* sc. *libum*, „turtă sacrificată lui Ianus" (Festus), ngr. χριστόπηττα, χριστόψωμα, „prăjitură de Crăciun" (G. Meyer), scr. *krstijenta* = v. ragus. ~, „colindeţ" („Slavia", II, 37), rom. *pelincile* — *Domnului*.

[50] apusat

Cuvîntul se găseşte într-un cîntec popular din Romanaţi, publicat în *Graiul nostru* (I, 84):

Frunză verde salbă moale,
Mai pe valea Galbinii
Şi pe-a Gălbinuşii
Vin tătarii Crîmului
Şi cu ai Buzducului[17].
Sîn(t) trei sate *apusate*, nevăzute,
Şi de agi neştiute;
Da sătenii ce făcea?
Lua pe agi-n goană.

Culegătorul glosează : „dosite", iar autorul glosariului (II, 198) repetă, amplificînd : „*apusat*, dosit, ascuns", — gîndindu-se, evident, la *a apune* (cf. şi mr. *apus*, „jos, scurt, scund, umil"), deci : *apus* + *sat*.

În realitate, însă, acest *apusate* are a face, etimologic, cu *apus* şi *sat*, tot atît de puţin cît avea a face cu *iscusit* şi *sat* acel *iscusate* din varianta Păsculescu, care nu e decît mgr. ἐξκουσᾶτος = lat. *excusatus*, „scutit de bir", ca şi it. *iscusato* (v. *Omagiul Iorga*, p. 52 [21])[18].

Însuşi acest paralelism indică, în adevăr, direcţia în care trebuie căutat sensul şi etimonul.

E vorba de nişte sate „lăsate în pace, neturburate cu perceperea impozitelor" : „*Să fie în pace* şi 10 argaţi lumînărari, carii sînt de lucrează la lumînăria domnească, de bir slujitoresc" (N. Iorga, *Studii şi doc.*, VI[1], 345) ; — „Ca *să fiţi în pace* de bir şi de bou şi de oaie seacă ... Şi voi, toate slugile domnii meale ... să căutaţi foarte să vă feriţi de acest sat şi *în pace să lăsaţi* ..." („Arhivele Olteniei", II, 29) ; — „au fost sate domneşti de straje ţărăi ... Pentr-acesta lucru dumnealui frate-mieu ... *să dea pace* acestuia satu" („Rev. ist.", X, 100) etc. etc.

Acest soi de „requiescant in pace" (cf. fr. *quitte* = *quietus*, ca sinonim al lui *excusatus*) arată, însă, că originea lui *apusat* e într-un lat. **appausatus*, din acelaşi *pausare*, care a dat româneşte pe *paus* (cf. şi *apaos*), pe *răpaus*, care se întîmpină el însuşi în expresia *carte de răpaos* = 'carte de scutire' (v. *Ist. domn. Ţării Rom.*, ed. Iorga, p. 115, n. 2), ca şi pe *răposa*, al cărui sinonim, *odihnesc*, are, de asemenea, accepţiunea juridică în chestie : „I-au făcut măria sa [lui Gavrilaşco, biv vel-clucer] şi hrisov, ca *să fie odihnit* totdeauna de *dijmă*, şi să ţie oameni scutiţi, şi de tot felul de dobitoace ... Această milă o au făcut măria sa şi mai nainte cu Ioniţă Roset ... miluindu-l cu hrisov domnesc, ca să fie *odihnit de dăjdi*, iproci" (Radu Popescu, în „Magazin istoric", IV, 129).

Intervenţia lui *apus* — dacă e necesară — e, în orice caz, posterioară.

[51] beleaznă

Aparţine, fără îndoială, la familia rut. *blyzna*, „blessure, cicatrice" (e tocmai sensul său), cum a susţinut d. Puşcariu (DR, I, 225).

Intermediarul imediat este, însă, probabil, ung. *belezna*, „vitium telae, licium, fadenbruch, fehlwurf im weben, eintrag beim gewebe" (Gombocz-Melich), al cărui sens uşor divergent nu l-a împiedecat pe Miklosich *(Et., Wb.)* să-l subsume, împreună cu varianta *bilizna*, supt *blizna* (vsl. „narbe"), ca şi pe rus. *blizna*, „dünne stelle in der leinwand" *(ibid.)*.

[52] blazgonie

Cunoscutul termen popular pentru „parodie a cîntărilor bisericeşti slave" şi, apoi : „poznă, caraghiozlîc", n-a fost explicat satisfăcător.

Scanned with OKEN Scanner

Dicţ. Acad. trimite la *blaznă*, iar Şăineanu la *blagomanie*.

Adevărata origine pare a fi polonă: *błazgoń*, „radoteur", *błazgonić*, „radoter".

[53] botă

În locuţiunea: *a nu şti botă (boată)* = 'nimic' (cf. *boabă, tufă*[19]), „Primaru' nu ştie carte *botă*" *(Dicţ. Acad.)*.

E, foarte probabil, un simplu dublet al lui *bechiu*, idem, de fapt: *bet'u* = ung. *betű*, „slovă" (Tiktin, *s. v.*), reflectînd varianta ung. *bọţọ, boto* (v. Gombocz-Melich, *s. v.*).

De comparat sînt cunoscutele expresii gr. pentru *a nu şti carte*, i. e. *ceti* şi *scrie*: vgr. γράμματα μὴ εἰδώς = ἀγράμματος, *illitteratus*, „analfabet", în opoziţie cu περὶ γράμματος σοφός, apoi μήτε νεῖν μήτε γράμματα (proverb) şi ngr. δὲν ξέρει γράμματα, cum şi sinonimele româneşti: *nici o rîţă* = 'nimic' (rev. „Ion Creangă", I, 122), lit.: „nici un ρ (rîţă)", *nici o iotă*, idem, de obicei amplificat cu *o cirtă*: „după ce au sfat de obste au aşezat [Ipsilante] suma ... *o iotă sau o cirtă* n-au mai strămutat" (*Mineiul* pe nov., 1778, în *Bibl. rom. veche*, II, 228), lit: „nici un iota şi nici o linie (sl. *črŭta*)".

Alte nume de litere chirilice, păstrate ca apelative în lexicul rom. actual: *bucoavnă (azbucoavnă), bucvar, buche* (*bucher, bucheresc*; *buchisesc*, propriu: „silabisesc, slovenesc, slomnesc"?), *bucheazbà* (= *buche-az-vea*[*de*]; cf. *bucheasvè* în expr.: „ia aşa de *bucheasvé*" = 'de formă, de mîntuială': Furtună, *Cuv. scumpe*, 36), *on(urĭ)*, „nişte floricele mărunte şi înşirate în rînduri", pe pieptare (v. Păcală, *Răşinari*, p. 515, cu figura aşa-zisului „on ocolit"). — În *glagole* şi *mislete* (acesta, provincialism bucovinean, însemnînd „om greoi la minte"), nu avem a face, în schimb, cu numele *slovelor* respective.

[54] mr. bubótă

'Făină ori pîine de porumb, mălai: *pîni de bubotă* (pîni de porumb); *pită di bubotă* (plăcintă de porumb)' (Dalametra).

E alb. *bobotɛ*, 'Mais' (G. Meyer); varianta din Corcea: *bobotɛ*, 'ἀραπόσιτος βραστός' *(ibid.)* pare a indica radicalul *bob (boabă)*, care s-ar putea considera, faţă de rom. *buburuz(ă)*, în acelaşi raport ca *coc (cocă)*[20] faţă de *cucuruz* (cf. şi *cucuruz* de brad).

[55] calinarşi

'La 2 copii *calinarşi* de la biserica cia mare' (N. Iorga, *Docum. fam. Callimachi*, II, 133).

Scanned with OKEN Scanner

E pl. arhaic de la **calinarh* (cf. *monarşi, monaşi, patriarşi*), formă coruptă din *canonarh (*caninarh)* = ngr. κανονάρχης, „lector canonum", ale cărui reflexe slave se pot vedea la Berneker, sub sl.-bis. *kanarchъ*.

[56] calitaş

Numele unei substanţe chimice, întrebuinţate în vopsitorie; o menţionează Pamfile-Lupescu (*Cromatica poporului român*, p. 238), după un tarif vamal din 1827: „piatra de boia ce să cheamă *calitaş*" (Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, VI, 248).

E turc. *qalya tašii* (s. *toprağii*), „potasse" (Barbier de Meynard, II, 471); cf. *al-qali*, „cendres de soude et la plante elle-même" *(ibid.)*.

[57] chersin

'Covăţică adîncă şi scurtă' (Mold.).

Pol. *krzynow*, „jatte, plat rond de bois", la care se gîndea Cihac (II, 48), n-a fost acceptat nici de Şăineanu, care-i preferă menţiunea „originii necunoscute".

Dar turc.-pers. *kersenè*, „plat, vase pour contenir le pain, les fruits etc." (Kieffer-Bianchi, II, 591), poate spera altă soartă.

[58] chirfosală

'Încurcătură, amestecătură, de nu-i dai de rost' (Nicolăescu Plopşor, *Vorbe oltenești*, p. 6). — 'Încurcătură, zăpăceală: „se face o *chirfosală* şi un rîs" (Creangă)' (cf. Şăineanu, *Dicţ. univ.*: „origine necunoscută").

E sîrb. *krvosalija*, 'schwere [i. e. blutige] Arbeit' (v. Miklosich, *Et. Wb.*, sub *krŭvĭ*, 'Blut').

Chilfosală = 'bătaie' din rev. „Ion Creangă", II, 80, e o simplă variantă, implicînd, poate, totuşi, o apropiere de *chelfăneală* sau *sclifoseală*[21].

[59] cuţurèle

„Aşchii mici, surcele" (Codin, *O seamă de cuvinte din Muscel*, p. 24).

Derivat dintr-un **cuţur* = ngr. κούτσουρ, τὸ, „truncus" (Passow, *Popularia carmina Graeciae recentioris*, p. 616), κούτσουρον, τὸ, „bûche, souche" (Contopoulos).

Scanned with OKEN Scanner

[60] **dulupăresc**

'A *dulupări* = a săvîrşi un lucru presupus peste putere' (rev. „Ion Creangă", IV, 369).

Atestat în regiunea vecină cu mănăstirile din jud. Neamţ, cuvîntul ar putea fi o alterare din ngr. δουλοπαροικίζω, „robesc ca un şerb mănăstiresc (δουλοπάροικος)", „muncesc din greu, din răsputeri, peste puterile mele", al cărui reflex fidel ar fi fost **dulopărichesc* s. **dulopărichisesc*.

[61] **duvar**

'Zid' (Boceanu, *Cuvinte din jud. Mehedinţi*, p. 91).

E turc.-pers. *douvar*, „mur" (Kieffer-Bianchi, I, 573).

[62] **făşiu**

„Chacun des deux hommes ayant épousé deux soeurs, beau-frère" (în Bănat).

Dicţ. Acad. îl consideră ca un adjectiv substantivat (sc. *cumnat*), derivat prin *-iu* din *faşă*.

Cuvîntul există în croată: *faša* sau *paša* şi *fašo*, idem, fiind socotit ca identic cu *pašenog* (Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno — povjestni Rječnik*, p. 304), *pašanog*, adecă osm. *badžanak*, „beau-frère, mari de la soeur de la femme" („Revue des études slaves", I, 50), din care mr. *băginac*, idem; cf. cr. *kum*, 'compater, patrinus' *(ibid.*, p. 556*)*, o reducere hipocoristică din *kumpatr-*, *kumpotr-*, „cumătru".

De însemnat că *cumbară*, obicinuit în mr. (din ngr. κουμπάρα), se găseşte, sporadic, şi-n dr. (atestat în rev. „Ion Creangă", V, 278: „*cumbară* = cumătră").

[63] **fotaz**

A fost socotit ca reprezentînd pe ngr. φουτᾶς, „fotă" (v. *Dicţ. Acad.*) şi, în consecinţă, ca avînd, probabil, înţelesul de „cioltar", care ar rezulta dintr-un pasagiu ca cel din Miron Costin: „Copiii din case cu mare podoabe şi cu *fotaze* la cai", citat acolo.

Adevăratul etimon, în deplină concordanţă cu sensul, pare a fi turc. *(k)hotoz (qotaz, qotas, qotaq)*, despre care Barbier de Meynard (I, 718) dă

Scanned with OKEN Scanner

următoarele explicaţii: „Primitivement, c'était la queue d'un buffle qui vit entre la Chine et l'Inde; on la suspendait en guise d'ornement au cou des chevaux, ou comme enseigne, à la hampe des drapeaux. — En osmanli: 1°. parure, ornement, coiffure et beauté en général; — 2°. huppe, aigrette d'oiseau". — Cf. *ibid.*, II, 174, s. v. *çatch*, „cheveux, chevelure": *çatchlu çegher*, „buffle poilu c.-à.-d.: queue de buffle, jadis ornement des chevaux et, plus tard, synonyme de parure, ornement", şi II, 178, s.v. *çargheu*, „bande, bandelette, ceinture, lien": „la coiffure à aigrette [la femei], nommée *khotoz*".

Prefacerea lui **hotaz*, forma genuină, în *fotaz*, se poate explica, fie printr-un fenomen de hiperurbanism, fie prin influenţa lui *fotă* (din turc. *fotà*).

[64] garoş

'Tacheté (despre animale); pătat pe spinare cu negru, iar pe piept şi pe picioare cu roşu ori alb'.

Dicţ. Acad. compară ung. *garos*, „mîndru, fudul", şi declară etimologia necunoscută.

Exemple de felul lui *capră garoşă*, citate acolo, arată că originea cuvîntului rom. e în sîrb. *garuša*, „schwarzes Schaf", de la *gar*, „Russ, Schmutz, Strohasche", — deci, propriu: „cenuşiu, gris-cendre". — Aceeaşi obîrşie o are megl. *garş* din *capră garşă*, „capră pestriţă, care este neagră şi are pete albe, ori albă cu pete negre" (Papahagi, *Megleno-românii*, II, 81), pe care n-a izbutit să-l identifice d. Candrea („Grai şi suflet", I, 38)[22].

[65] gealalîu

„Puţinie tătari au fost veniţi ciaste dzile, neşte *gealalьi*; deci s-au turnat înapoi, şi au mănat măria sa vod soli la hanul pentru aeştea *gealalьi*; căci au venitu" (scrisoare cîmpulungeană de pe la începutul sec. XVII, în N. Iorga, *Doc. Bistriţei*, I, no. XVI).

E turco-tătarul *ğelalî*, „rebelle, bandit" (Youssouf), din care şi n. de fam. *Gealalău* (N. Iorga, *Studii şi documente*, VI², p. 420, nota), *Gealaleul* (Ghibănescu, *Ispis. şi zapise*, III, 1, p. 250).

Din aceeaşi familie: *adalîu* = turc. *adalî*, „insular" (N. Iorga, *l. c.*, p. 281: „Ne arăţi că sînt în Bosance vreo 7—8 *adalăi*"), *benderliu* (cf. *ibid.*, p. 307: „turcii *benderlii*", i. e. din *Bender*, Tighinea, ca şi „turcii *hotinceni*", din *Hotin*: *ibid.*, p. 326), *Sofialîu* = *Sofiot* s. *Sofian*, „din s. de Sofia": Acsentie Vlădica *Sofianul* (s. *Sufianul*), la Radu Grecianu, ed. St. Grecianu, p. 46[23].

Scanned with OKEN Scanner

[66] gulguleà

'Revoluţie, răzmiriţă' : „Şi în puţin au fost de n-au făcut atuncea norodul din Ţarigrad *gulguleà*, atîta cît şi sultanul în mare peire ar fi fost, de n-ar fi răspuns că va ucide pre Cara-Mustafa" (N. Iorga, *Operele lui Sava Brancovici*, Iaşi, 1916, — extras din „Rev. istorică", — p. 115)[24].

E turc. *ghoulghoulè*, „tumulte, contention, débat, vocifération" (Kieffer-Bianchi, II, 328) ; cf. *ghoulghoul*, „tumulte, cri, bruit ; glouglou de la bouteille" *(ibid.)*, din care şi sîrbeşte *gungula*, „Getöse, Tumult, Wirrwarr" (Filipović).

[67] îngena (a)

'A micşora viteza : omul *îngenează*, cînd îmbătrîneşte şi de-abia se mişcă' (rev. „Ion Creangă", I, 251).

Presupune un prototip latin **ingenuare*, de la *genu*, „genunchi" ; cf. *genuncheriu*, despre un cal slab de *genunche* (care *îngenunchează*, cade în *genunchi*), iar, pentru etimon însuşi : lat. *congenuare* şi *ingeniculare*.

[68] logoliţă

E atestat, împreună cu primitivul său, într-o cimilitură a cîntarului : „*logoliţă, loga*, spînzură-n Moldova".

Pascu (*Despre cimilituri*, I, 228) încearcă o explicaţie fantastică, din *cimiliga*.

Adevărata origine e, fără îndoială, ung. *lógó*, participiul de la *lógni*, „a spînzura, a atîrna", — tocmai înţelesul enigmei.

[69] moşneag

Onomastica slavă oferă o întreagă serie de nume de tipul : *Babonêg, Babonjeg, Boljenêg, Dragonêg, Mironêg, Ponêg, Pribinêg, Većenêg* (Mažuranić, *Rječnik*, pp. 12, 272), la care putem adăugi, ca reflexe din toponimica românească : *Cepeneag*, care pare mai aproape de *Ţepeneag*, n. de fam. bănăţean, ca şi *Zepeniag* („Şezătoarea", XXXI [1923], p. 81), decît de *Peceneag(ul)*, şi e, firesc, diferit de *Căpeneag* = *Chepeneag*, corespunzător cunoscutului ungurism ; apoi : *Dobroneag* şi *Voineag*, munte în Argeş, pentru care cf. şi n. pers. *Voineag* (Ştefulescu, *Doc. sl.-rom. rel. la Gorj*, p. 280), eponimul probabil al satului gorjean *Voinigeşti*.

Credem că un *-neag*, desprins, ca desinenţă comună, din această serie de nume, ar putea explica pe *moşneag* al nostru : *moş* + *-neag*, mai bine

Scanned with OKEN Scanner

decît *moșan* + *-eag* (Pascu, *Sufixele*, p. 205), sau *moșnean* cu substituție sau adițiune (cumul) de sufix: *moșneneag* (Hasdeu-Schuchardt, *Cuvente den bătrîni*, 294, no. 124; *Supl.* I, p. XCII), — ca să nu mai vorbim de explicația *Moș-Neagu*, în care crede, totuși, d. Weigand.

În *Boșneag* (de unde topon. *Boșnegi*), avem suf. *-eag*, substituit lui *-eac* (*Bosneac* = *Bosniac*).

[70] nisane

'Semne ca momîiele, legături de grîu, cînd se seceră' (rev. „Ion Creangă", II, 135).

Evident, turc. *nišan*, „marque, signe: décoration, insigne", atestat în acest din urmă înțeles la Șăineanu, *Infl. or.*, II²: *nișan*, „ordre, insigne", cf. *nișangiu* și *nișanliu* (*-s-* pro *-š-* nu e o greșeală de tipar, ci un indiciu de mediațiune ngr., ca și-n *nisangiu*, *nisamgiu*, pentru care v. Tiktin, *s.v.*).

[71] pazvant(ă)

Într-o poveste din Dobrogea: „iel [fiul] a sumețat mîna și s-a văzut *pazvantu* ăla, care iera dă la iel [tatăl-său] lăsat. — Ho, nu mă tăia, că ieu sînt ta-tău, ce, ce-i *pazvantu* ăsta? că ieu ți l-am lăsat" (*Graiul nostru*, I, 367; cf. p. 366, unde apare varianta *pazvanta*, glosată, după explicația bătrînului de la care s-a culeș: „un fel dă dicorație").

Originalul cuvîntului e, fără îndoială, turc. *pazvend*, din pers. *bazou bend*, „attache-bras, gros bracelet qui s'attache au bras, brassard" (Barbier de Meynard, I, 380), în fața căruia cad explicările ipotetice din „Anuarul Inst. de ist. națională" din Cluj, I (1922), p. 319 [9] nota[25].

De însemnat sinonimul *belezic*, „inel, verigă" (la pușcă), din turc. *belezyk*, idem (v. *Dicț. Acad.*); cf. și *belciug*.

[72] pleamă

'Soi: I-o *pleamă* rea, seamănă tat-so' (rev. „Ion Creangă", II, p. 277).

E vsl. **plěme*, nsl., s.-bulg. *pleme*, rus. *plemja*, „semen, suboles, tribus" (Miklosich). — Pentru sens, cf. și *poamă* din „poamă rea", i.e. *rod* rău (fig.), cum și acel *chijă* = „soi": „îi *chijă* rea și pace!" (*ibid.*), care e, vădit, identic cu *cheză* (piază), pl. *cheji*.

Neînregistrat la Tiktin, care nu dă decît pe omonimul *pleamă*, „Fleck auf der Haut" (din pol. *plama*).

Scanned with OKEN Scanner

[73] prepinge (a se)

'A socoti o parte de ceva într-alt loc. S. e.: 5 lei s-au *prepins* de la mine la el. Alt exemplu: S-a *prepins* de la fiecare tot cîte un stînjen, ca să iasă și pentru Stan Tăgîrță 10 pogoane' (rev. „Ion Creangă", VII [1914], p. 52).

Înțelesul de „a echilibra, a cumpăni cu scumpătate" al lat. *perpendĕre* er vădit.

Pentru fonetism, cf. *a (se) încinge* = lat. *incendere* etc.[26].

[74] prooratec

'Prorocitor, ghicitor': „un săhastru *prooratec*, adecă carile cunoșté lucrările viitoare" (D. Cantemir, *Hronicul vechimii romano-moldo-vlahilor*, ed. Tocilescu, pp. 409, 885[27]).

Originea e evidentă: ngr. προορατικός, „prévoyant".

Cuvîntul ridică însă — și, după părerea noastră, rezolvă — problema dublării lui *-o-* *(prooroc)* din etimologicul *proroc* = vsl. *prorokŭ*, lit. „praedictor".

Ni se pare, în adevăr, că legătura între „prezicător" și „prevăzător", amîndouă atribute esențiale ale profetului, pe de o parte, iar, pe de alta, faptul că, mai ales pe terenul bisericesc, influența slavă s-a încrucișat cu cea grecească, îndreptățesc concluzia că dubletul *prooroc*, care e posterior lui *proroc*[28], a rezultat din amestecul formei slave, originare, cu gr. προορῶ (προοράω, προορίζω).

[75] rapanghel(e)

În locuțiunea pop. „a lua la *rapanghele*" (la Ispirescu, de ex.), însemnînd, nu chiar: „a trage o bătaie țapănă", cum zice Șăineanu *(s. v.)*, ci: „a lua la socoteală, la răfuială, din scurt" etc.[29].

Se poate explica printr-o simplă metateză din ngr. παραγγελία, „ordre, précepte, instruction, commande", παραγγελτός, „commandé, ordonné": ideea unei intervenții autoritare, cominatorii!

De colaborarea ngr. ῥαπίζω, „pălmuiesc, lovesc", nu credem că e nevoie.

[76] rutes(u)

Explicația din lat. *rursum* + *item*, propusă (DR, I, 250) de Giuglea, — singura ce cunoaștem, — nu pare a fi găsit adepți.

Una mai puţin complicată ar fi, credem, din lat. *retroversum* sau *retrorsum (retrosum)*, de unde prin metateză şi disimilaţie: **rotreversum*, **rotresum*, **rutresu*, *rutes(u)*.

Greutăţi fonetice, care să se împotrivească acestei derivări, nu vedem, fiindcă cuvîntul poate avea accentul pe silaba *-te-* tot atît de bine ca şi pe iniţială, cum presupunea Giuglea; iar, în ce priveşte sensul, *retrorsum*, *retroversum* au acelaşi radical, ca şi *rursum*: ideea comună, fundamentală, e aceea de „întoarcere îndărăt", „reîntoarcere, revenire la punctul de plecare", „reluare", „repetare" (cf. cunoscuta formulă: „Şi iarăşi mă-ntorc şi zic ...").

[77] schilod

Sensul de „schilav, estropiat", permite, credem, derivarea dintr-un ngr. *σκελώδης, de la σκέλος, „Bein", „jambe" (ca ξυλώδης, de la ξύλον) = σκελετώδης, „semblable à un squelette, décharné"; cf. *numai pielea şi ciolanele* („per tenues ossa sunt numeranda cutes") şi ngr. σκελός, „cagneux".

Varianta *schidol*, sporadică, e ulterioară, ca şi *schilog*, explicat de Pascu (*Etimologii româneşti*, I, 68) prin contaminaţie cu *olog*.

[78] smidă

'Buschwald' (Tiktin). — 'Pădure, copăcărie, căzută jos' (M. Lungianu, *Zile senine*, p. 220). — Variantă: *sîmidă* (Bistriţa-Năsăud; comunicat de dl. S. Pop).

Pare identic cu ngr. (= vgr.) σημύδα, „mesteacăn".

Modovenismul *smideşte*, „fulgeră", cu care-l pune în legătură Şăineanu, *s.v.*, aparţine, evident, la *smidă*, „piatră, grindină", atestat în textele vechi (*Ps. Scheiană* etc.).

[79] stambă (a da în)

Într-o notiţă din „Arhiva" ieşeană, d. A. Scriban propunea, pentru această expresiune, o explicaţie deosebită de cea care i se dă de obicei, în legătură cu *stamba* (ngr. στάμπα = it. *stampa*), „presă" = „tipar" şi „ziar" (cf. şi *a da la gazetă*).

Putem opune nu o contra-propunere, ci documente, arătînd însăşi geneza expresiei.

În „Predoslovia" lui Chesarie la *Voroavă de întrebări şi răspunsuri întru Hristos*, Bucureşti, 1765 (v. *Bibliografia rom. veche*, II, 169), se spune

Scanned with OKEN Scanner

limpede: „Deci acum tîlmăcindu-să pre limba rumânească, *s-au dat în stambă* cu buna socotinţă şi cheltuială a présfinţii sale părintelui mitropolitu a toată Ungrovlahiïa Chyriu Chyrŭ Grigorie ...” — În „Predoslovia” la *Critilu şi Andronius*ŭ, Iaşi, 1794 (v. Gaster, *Chrestomatia*, II, 151): „... că este vrednică de *a se da la lumină în stambă* pre limba noastră”. — În ms. no. 301 din 1817 al Acad. Rom. (v. *Catalogul* d-lui I. Bianu, vol. II, p. 1), vorbindu-se de un hrisov, se spune că el *„s-au dat şi în stamba* tipografiiĭ politiceşti a oraşului Eşului”.

Nu e vorba, deci, — cum crede d. Scriban, — de „mahalaua” orală, de „gura-lumii” şezătorilor, ci de publicitatea prin presă, adecă prin „tipar” în genere şi, îndeosebi, prin ziare.

[80] stupai

Îl găsim atestat în fragmentul istoric în versuri: *Istorie Ţării-Românești la leatu 1769*, publicat de d. N. Iorga, în „Revista istorică”, IV (1918), p. 156. :

Un huiet şi-un chiloman
De *stupai* şi de aman.
. . . . . .
Orice mergea de-ntrebai,
Ei îţi răspundeau: *Stupai!*

Cuvîntul apare şi-n partitura „Rusului” („Pasmasky”) din *Jocul păpuşilor* (la G. Dem. Teodorescu, p. 122):

No, *stupaĭ* la tine
Na Sfete-Gheorghe, na grădine.

De asemenea, în „Cîntecul lui Priscoveanu” din colecţia Tocilescu (I, 99):

Că-n sat nu mai e de trai,
Că ne dau turcii *stupai*
Să ieşim cu toţi la plai!

E cunoscutul termin de comandă slav *stupaj*, „pas, pasă, pleacă, marş!”

Pentru cronologia cuvîntului — şi, implicit, a versurilor — însemnăm că „vremea *stupaiului*” făcuse epocă în istoria Bucureştilor, invadată, cu acest strigăt de teroare, de cetele prădalnice care-i ocupară, la 1769, puţin înaintea ruşilor (v. Hurmuzaki, X, p. XI): „Înaintea Divanului au avut

judecată Nicolae Braşoveanul, cumpanistul, cu Mihai Necula, mărgelari de aici din Bucureşti, pentru nişte bumbac al lui, ce i s-au luat de nişte ostaşi, la vremea *stupaiului* ...'' (N. Iorga, *Braşovul şi românii*, p. 54; doc. din 1770).

Cf. şi sinonimul rus. *paşol*[30].

[81] talion

'Numele popular al unui blastru făcut din diferite sucuri de plante'.

Nu e ngr. διάχυλον, termen farmaceutic pentru ,,impregnat de sucuri'', cum admite Şăineanu, *s. v.*, ci chiar turc. *talyoun*, ,,plante de la famille des malvacées, dont on fait des tisanes et des emplâtres'' (Barbier, II, 267).

[82] tarpan

'Un fel de coasă, cu coada scurtă, cu care se taie stuhul şi cînepa' (rev. ,,Ion Creangă'', III, 54).

E turc. *terpan* [= tîrpan], 'faux, instrument pour couper l'herbe et les céréales' (Barbier, II, 283), din ngr. δρεπάνη = vgr. δρέπανον, ,,secere'', din care şi mr. *δirpane*, ,,coasă'' (Per. Papahagi, *Basme aromâne*, 581), alb. *δrapεn*, ,,secere'' (G. Meyer).

[83] verincă

'Covor subţire de lînă' (Viciu, 89).

Evident, acelaşi cuvînt cu *velinţă*, cum recunoaşte şi glosatorul. Dacă îl semnalăm, o facem mai mult fiindcă ne dă prilejul de a fixa etimonul lui *velinţă*, adecă al originalului românescului *velinţă* însuşi.

Se ştie, în adevăr, că etimologiştii şovăiesc între *Veneţia* şi *Valenţa*: ,,covor de Veneţia'' sau ,,covor de Valencia'' (cf. REW, no. 9129 şi G. Meyer, *o. c.*, II, 17; III, 81).

Ei bine, în *Dicţionarul turc-francez* [al lui] Kieffer-Bianchi, turc. *velence* e glosat: ,,couverture de laine blanche à longs poils, dite de *Catalogne*'' (II, 1197), — ceea ce dovedeşte că originea *velinţei* trebuie căutată în oraşul spaniol *Valencia*, iar nu în Veneţia.

Reputaţia Valenţei spaniole ca un centru de industrie textilă datează, de altfel, din antichitate: ,,sudaria Saetaba ex Hibere'' (Catull, XII, 14) erau cearşafurile din Setabis, azi Xativa, în provincia Valencia (cf. Pliniu, *Nat. Hist.*, XIX, 9).

Scanned with OKEN Scanner

[84] vinimeriu

Ca şi *viniţel* şi *vinicer*, e un nume popular al lunii septembre, ca lună a culesului viilor, ngr. Τρυγητής[31] (v. Pamfile, *Sărbătorile de toamnă*, p. 41, nota 3, după Marian; cf. *ibid.*, p. 73, unde *viniceriu* se cheamă octombre).

Pe cînd însă celelalte sinonime sînt derivate pe teren românesc, din *vinaţ* (v. şi Pascu, *Numele lunilor în româneşte*, în „Viaţa românească" pe septembre, 1915), *vinimeriu* e, fără îndoială, descendentul direct al lat. *vindemiarius* (sc. mensis).

Cît priveşte *-n(n)-* pro *-nd-*, fenomenul nu e fără exemplu în româneşte: *gînesc* = *gîndesc*, *une* = *unde* (Cartojan, *Alexandria*[2], p. 111; Codin, *O seamă de cuvinte*, p. 76), *cîn eram* = *cînd eram*, *bolun* = *bolînd* (ung. *bolond*) etc.; cf. rime populare ca: „De nimica *neascultînd*, Făr' de dorul ei din *sîn*" („Conv. lit.", XXI, 1055). — Ni se pare, totuşi, mai probabil, că, în speţă, avem de a face cu un proces latinesc: **vin(n)emiarius* pro *vindemiarius*.

[85] zandan

'Iară pre unii [vinovaţi] îi zidea în nişte *zandanuri* (gropi), care era supt pirguri [= turnuri, πύργοι], făcute, şi acolo le rămînea oasele; căci, cînd s-au meremetisit monastirea [Secului], au găsit în gropile acelea mulţime de oase de oameni' (*Hronologhie Sfintei Mnri Neamţului*, 1849, ms. Ac. Rom., no. 318; la N. Bănescu, *Stareţul Neonil*, p. 14, nota 1)[32].

Sensul precis e acela de „başcă, închisoare, temniţă" al turc. *zyndan*, „prison, cachot, endroit obscur" (Kélékian, p. 648).

[86] zănat

Într-o scrisoare din „Beciu" (Viena), 9 mart 1767: „...Moşul cel de mijloc, care e *ab eadem stiva*, sau de un *zănat*, cu moşul cest mic ..." (N. Iorga, *Studii şi documente*, IV, 98). — În novela „În lume" de I. Popoviciu-Bănăţeanu (ed. „Biblioteca pentru toţi", p. 45): „Sandu avuse vreme ... să lucreze mai cu nădejde *zănatul*".

Şăineanu *(Dicţ. Univ*[4]*., s. v.)*, care-l înregistrează pentru Bănat, îi ştie înţelesurile: „obicei (ex.: „tot satu cu *zănatu*", din Zanne, V, 660, unde şi: „Nu-i *zănat* fără halat" = nu-i meserie fără unelte); meşteşug"; dar nu-i cunoaşte etimologia: turc. *zan'at*, forma vulgară a lui *çana'at*, *çan'at*, „art, métier, art industriel; habileté de fabrication" (Barbier, II, 218 şi 220), poate prin filieră sîrbă.

Scanned with OKEN Scanner

Cea mai veche menţiune a cuvîntului este, după cît ştim, acea din *Anonimul Bănăţean* (ed. Creţu, p. 380), unde apare ca *zenat*, fără traducere.

El e, deci, foarte probabil, numai un provincialism bănăţean: scrisoarea citată la început provine de la un cleric din aceeaşi regiune.

[87] zgarbură

Se află, cu înţelesul de „încălţăminte", nu numai în *Ps. Sch.*, ci şi-n *Anon. Bănăţean*, ed. Creţu, p. 380: „*zgarburĕ* = calceus", sau în *Glos. slavo-român*, socotit de Hasdeu ca prototipul *Lex. Berînda* (sec. XVII): „**скорни, зграбзри**" *(Cuvente den bătrîni*, I, 312*)*.

Candrea (*Ps. Sch.*, I, p. CCXXXIII) era pe drumul cel bun, cînd recunoştea o „rudă" a cuvîntului românesc în tirol. *sgalbera*, „Holzschuh" (Schneller, *Die romanischen Volksmundarten in Südtirol*, p. 182), dar, în această privinţă, Schuchardt îl precedase cu mult (v. *Suppl.*, p. XXXII, la Hasdeu, *o. c.*), iar adevăratele piese de convingere îl aşteptau aiurea (REW., sub *dalmata*, „Holzschuh"): trevis. *dálmeda*, friul. *dálmide, dálmine, tálmine, gálmine*, veron. *zgálmera*, buchenst. *dérmena*, val.-şug. *dambra* (şi bresc. *zgálmera*, „Stelzen") oferă toată gama transformărilor fonetice de la *dalmata* la *zgarbură*, — fără a fi măcar nevoie de ipoteza unei contaminaţii cu *(s)gaibără* ori *scrabe*, „încălţăminte rele" (Viciu, 76), pentru care cf. şi *şcarchi*, „papuci pe talpă, tîrîiţi" (rev. „Ion Creangă", IV, 251) = it. *scarpa* (de unde şi sl. *skarpeta*, „Schuh", la Miklosich, *Et. Wb.*, 298) şi lat. *carbatina* s. *carpatina* = gr. καρβατίνη s. καρπάτινον, „genus calceamenti rustici"[33].

* * *

[IV]

[88] mr. adoară

În interesantul său studiu asupra dr. *(a)doară*, pe care-l explică din *a doua oară*[34], dl Procopovici nu vede cum s-ar putea subsuma supt aceeaşi categorie mr. *adoară*, atestat în „Basmele" d-lui Per. Papahagi, cu înţelesul de: „în zori de zi, pe la cîntatul cocoşilor, spre cîntători" şi-l derivă din *ad+horam*, alăturîndu-l la tirolezul *adora*, „frühzeitig" (DR, III, 642).

Că *oară* (lat. *hora*) intră în compoziţia cuvîntului e neîndoios. Că direct sau prin determinantele sale, acest termin de timp prin excelenţă ne întîmpină pretutindeni: *de bonne heure*, „de vreme, de timpuriu", e îndeobşte cunoscut[35]; faimosul *siesta* e, în ultima analiză [?] (cf. lat. *meri-*

Scanned with OKEN Scanner

diare, fr. *faire la méridienne*, rom. *a face amiaza, popasul de după prînz)*, iar *noon*, cuvîntul englez obişnuit pentru „amiază", nu e decît lat. *nona*, sc. *hora*[36]; dr. *cinioară* perpetuează, cum a dovedit dl Drăganu (DR, III, 693), pe lat. *cenae hora*[37].

Termenii latini de cronometrie au avut deci o mai mare vitalitate decît s-ar crede.

Cîntatul cocoşului e, pe de altă parte, un element cronometric din cele mai generale: *pe la cîntători*, sc. *cocoşi*, e pretutindeni cunoscut (cf. şi „Tot în glas de *cîntători*, În vărsatul ăl de zori", la românii din Serbia, col. Giuglea-Vîlsan, p. 188, cum şi mr. *cătîndoraş* = *cîntăraşi*, despre care [v.] Capidan, DR, III, 757) şi expresia corespunde exact lat. *galli cantus*, *gallicinium* (cf. *de pullorum cantu*, în „Peregrinatio Aetheriae", ed. Heraeus, c. XXX, p. 38), gr. ἀλεκτοροφωνία, pol. *kuro-piew* s. *-piej*, „Hahnenschrei, Mitternacht" (Berneker, s. v. *kurъ*), vsl. *pevec*, „cocoş", lit.: „cîntător" (s.-cr. *pievac*, idem: Mažuranić, 915) din care şi vr. *peveţ*, idem (cf. „Arhiva", Iaşi, 1924, p. 84, n. 6).

Textul citat al „Silviei" dă, însă, ceva mai departe (c. XXXIV), ca determinare de timp, expresia: *a pullo primo*, „de la întîia cîntare a cocoşilor": „Item quarta feria aguntur omnia per tota die *a pullo primo*..." (p. 40), iar de *gallus secundus* vorbeşte, tot ca fixare a timpului, Iuvenal, în pasagiul celebru în care arăta că rezultatul indiscreţiei sclavilor e că „cîrciumarul de alăturea ştie înainte de zorii zilei ce a făcut stăpînul bogat [oricît s-ar obosi!] pe la cîntatul cocoşilor de-a doua oară", *ad cantum galli... secundi (Sat.* IX, 107)[38].

La fel cu romanii însă, fac şi românii din popor. [...] Marian *(Ornitologia*, II, art. *cocoş)* scrie: „Clasa de jos a poporului român... călculează oarele nopţii după cîntatul cocoşilor..., şi anume: cînd cîntă cocoşii întîia dată, atunci e miezul nopţii; cînd cîntă *a doua oară*, sînt aproape trei oare de dimineaţă; iar a treia oară cînd încep de cîntă, ... atunci îndată se şi face ziuă" (p. 242 sq.).

Mi se pare, deci, că mr. *adoară* poate fi înţeles foarte bine ca exprimînd eliptic acest „cîntec al cocoşilor de *a doua oară*"[39], şi intră, astfel, foarte bine în cadrul explicaţiei generale propuse de dl Procopovici[40].

[89] aer

Înţelesul bisericesc al acestui cuvînt şi contaminaţia sa cu *aer*, „văzduh" *(v. Dicţ. Acad., s. v.)*, are unele neclarităţi, care se lămuresc deplin, dacă ne gîndim la sl. coresp. *vozdovchŭ*, „văzduh" (aşa în *Stoglav*, ed. E. Duchesne, Paris, 1920, p. 60), explicat prin aceea că „avec ce voile le prêtre évente les *Saint dons* quand on chante le Symbole de la foi" (*ibid.*, n. 2).

[90] aliman; alimăni (a se)

'A ajunge la *aliman* = a nu mai fi chip de scăpare, a fi la mare strîmtoare; être à l'extrémité'. — *'A se alimăni* = s'établir chez quelqu'un à la manière d'un intrus; s'établir, s'abattre'.

Dicț. Ac. crede că se poate pleca de la sensul de „a ajunge la hotărîrea de a fi haiduc", „a se stabili, ca haiduc, într-un sat strein, ca să i se piardă urma", pentru a se admite ca bază turc. *alaman*, „hoț de codru, haiduc". Șăineanu, care propunea altădată *(Elem. turc.*, p. 9) arab. *el-emân*, „sûreté", și *liman*, „port", a renunțat la aceste explicații *(Dicț. univ.*[4], *s. v.)*, respinse pur și simplu de Hasdeu *(Etym. Magn.*, I, 872), care vedea în *aliman* pe *alaman*, „aleman, neamț".

Totuși, dacă la *liman*, „port", ca refugiu al unui naufragiat, nu ne putem gîndi, cînd e vorba de expresia citată, al cărei înțeles nu e acela de a fi la liman, la adăpost, ci tocmai contrariul, cellalt cuvînt turcesc, citat de Șăineanu, ni se pare că cuprinde toată taina *alimanului* nostru.

În adevăr, turc.-arab *el-emân* nu înseamnă numai „sûreté, sauf-conduit, quartier", ci și „grâce, pardon" (Zenker, 85[b]) = cunoscutul *aman*, din care expresia perfect sinonimă: „a fi (s. ajunge) la aman = être à la dernière extrémité" (v. *Dicț. Acad., s. v.*)[41], iar, pe de altă parte, există și un turc. *emâni*, „celui qui accorde un sauf-conduit, qui se met sous la protection; chrétiens étrangers au pays et qui vivent sur la foi des traités" (Zenker, 94[b]), care coincide perfect cu sensul lui *alimăni* românesc[42].

Varianta *alivănesc* (mă), „mă alipesc de cineva să trăiesc" (rev. „Ion Creangă", V [1912], p. 315), care ne făcea să ne gîndim la un reflex prin Bizanț (*ἀλιβᾶνος) al lat. *alibanus*, „aubain", se explică foarte bine ca o formă secundară din *alimănesc*, și tot ca atare trebuie explicat — poate și ca o contaminație cu *eliberez* — acel *a se alibări*, „a se despărți" de la românii din Serbia (Giuglea-Vîlsan, p. 387).

[91] aneraide

Așa numește Cantemir (*Descr. Mold.*, ed. Pascu, p. 157) pe Nereide: „(Călușerii) în tot timpul acela [de la Înălțarea Domnului pînă la Rusalii] nu dorm niciodată decît supt coperișul unei biserici, căci cred că, dacă s-ar culca în alt loc, îndată ar fi apucați de *aneraide*, pe care ei le numesc *frumoase*"[43].

Evident, avem a face cu o „etimologie populară" a lui Νεραΐδες, Νηρηίδες cu ἀνήρ, —δρός; cf. și ngr. ἀνεραϊδοβαρημένος, „von den Neraiden geschlagen" („Indogerm. Forsch", XXV, p. 375 sqq.), echivalînd exact cu „luat (pocit) de *iele*" al nostru. — Pentru *Frumoase*[44], compară și ngr. καλαὶ ἀρχόντισσαι, 'belles dames', nume al Nereidelor (v. Korais, "Ατακτα, IV, 211, s. v. καλημάντζαρος), cum și ἡ καλὴ τῶν

ὀρέων din Psellos, redată de Allatius (cca. 1630) prin *pulcra nemorum sive montium*, — ceea ce nu e o „amplificare" fără rost, cum crede Lawson (*Modern Greek Folklor und Ancient Greek Religion*, p. 167), ci se explică logic prin dublul înţeles al lui ὄρος, 'munte' şi 'pădure' (cf. *codru*, sl. *gora* etc.); compară de asemenea sinon. ἡ βασίλισσα τῶν βουνῶν, 'the queen of the mountains' (*ibid.*, 169).

[92] antică

Într-o foaie de zestre din 1823: „1 pereche cercei de aur sfranţuzesc; 1 inel asemene, cu lumina de *antică*" („Rev. istorică", X [1924], p. 272). — Dintr-un zapis din 1816: „să se ştie că i-am vîndut [lui Ioniţa Doftoru de la Fiştov = Sviştov, Şiştov!] pe Radu ţiganu în tl. 400... şi să-mi mai aducă o *antic (sic)*" („Arhivele Olteniei", II [1923], p. 216).

Identitatea cu it. *antica*, resp. ngr. ἀντίκα, „Ring oder Stein mit Aufschrift" = turc. *antiqa*, „alter Kunstgegenstand" (cf. G. Meyer, *Neugr. Studien*, IV, 11), e evidentă[45].

Dicţ. Acad. nu-l menţionează, iar Şăineanu — ceea ce e mai curios — înregistrează, fără etimon, numai un *antică*, „1. rămăşiţă curioasă din antichitate; 2. totalitatea obiectelor de artă din Grecia şi Italia", pentru care cf. germ. *Antike* (sc. *Welt*).

De însemnat şi tautologia *antică veche*, care se aude prin Moldova şi-n înţeles figurat de „poamă bună", „soi rău"; cf. *sculă, odor, podoabă* (ironic).

[93] arancă

'*Arancă* (s. *harancă*) = tot una cu armeancă; se zice despre muierile rele de gură, pe lîng' aceeea urîte şi urîcioase; pe bărbaţii de asemenea categorie îi numesc *haruţă* (ca şi pe armeni)'.

Cuvîntul, publicat, împreună cu alte „cuvinte dialectale", în numărul pe nov. -dec. 1925 (p. 132) al rev. „Comoara satelor", după un glosar ms. din 1868, atribuit fostului protopop Beniamin Pop din Mureş-Uioara, sugerează, la prima vedere, identificarea cu ungurescul *arang, harang*, „clopot" (v. *Dicţ. Acad.*).

În realitate, însă, lucrul stă altfel, şi, în fond, glosatorul are dreptate: *arancă* e, în adevăr, „tot una cu armeancă", dar numai ca înţeles; ca formă, el reprezintă, desigur, un femin. *ariancă*, al cărui corespondent masc. *arian*, ca şi primitivul său, *arie* („arie spurcată" etc.; cf. *Dicţ. Acad.*, *s. v.*), are, pe lîngă înţelesul mai general de „eretic", şi pe acela, special, de „armean". *Haruţ* e, evident: *hariuţ, ariuţ* (cf. totuşi şi: *arţi-urţi*). *Ariancă* a dat: *arancă*, în acelaşi chip, precum *arieni* a dat *areni* (v. „Anuarul Inst. de ist. naţ." din Cluj, I, 389).

Scanned with OKEN Scanner

[94] avela

Epitetul, care desemnează în Moldova de nord un „type de femme acariâtre, mégère", avînd de sinonim pe *scorpie* şi *aspidă (aschidă)*, a fost explicat de Hasdeu (*Etym. Magn.*, II, 2158) ca o modificare a rut. *Iaveda* = *vidmina*, „monstru, fiinţă infernală", subt influenţa lui *Avel*.

Dar *Avel*, tip al fratelui bun, jertfit de cel rău, nu se vede de loc ce amestec ar putea să aibă aici, iar, pe de altă parte, paralelele *scorpie* şi *aspidă* (primul menţionat chiar de Hasdeu)[48] conduc în chip firesc spre ngr. ἀβδέλλα, „lipitoare", fig : „fiinţă rea, care suge sîngele, ca o lipitoare ; vampir". Contaminat, la rigoare, cu *Savela* = Sibila mitologiei populare, un *avdelă* (existent, ca atare, în aromână) explică, socot, foarte convenabil pe *avelă*[47].

[95] băga (a)

Explicaţia propusă de G. Giuglea (DR, II, 372)[48] mi se pare nu numai ingenioasă, ci şi foarte probabilă.

Adăugim că există şi-n turceşte un *bag*, „lien, noeud, bande, bandlette, courroie ; botte de foin ou paille, faisceau ; Band, Binde, Schnur, Schlinge, Riemen, Fessel, Bund, Gebund ... *bag jeri*, die Stelle (an Armen oder Beinen) wo die Fesseln angelegt werden" (Zenker, 167 a) : formule romanice cu *o* (it. *boga* etc.) ale prototipului germanic apar, deci, în turceşte cu *-a-*, întocmai ca şi-n româneşte.

De însemnat e şi *băgătură* = 'impositio' din *Anon. Bănăţean* (ed. Creţu, p. 329).

[96] ir. baladur

'Balconul dinaintea porţii de casă, g. Balkon vor dem Hause' (Iosif Popovici, *Dialectele române din Istria*, I, 145).

Evident, un reflex dialectal it. (ven.) al obişnuitului *ballatoio*, ml. *ballatorium*, „moenianum, vulgo balcon" (Du Cange, *s. v.*).

[97] balanţă

Se consideră, de obicei, ca un neologism francez (v. *Dicţ. Acad.*, *s. v.*), pe cînd, de fapt, e it.-gr. *balanza* (G. Meyer, *Ngr. St.*, IV, 68). Dovadă : dubletul mold. *palanţă*, care reproduce exact pe ngr. παλάντσα, 'Wage' *(ibid.)*.

Ca o curiozitate mai mult însemnăm aici că, în „Istoria universală adică de obşte" a lui Milot-Molnar, Buda, 1800, p. 27, aflăm atestat „*bilanţa* sau cumpănirea"[49].

[98] mr. baltu

'Monopol' : „tutumca s-feaţi *baltu*, tutunul s-a făcut monopol" (Dalametra, 36).

Nu s-a învrednicit de atenţia etimologiştilor (şi Pascu îl ingnorează), poate pentru că e prea uşor de explicat — prin ngr. ἀμπάλτο — din acelaşi termen juridic it. *appalto, dare appalto* s. *in appalto*, 'concedere ad altrui per una somma determinata i pubblici dazi', care a dat în dr. pe *apalt*, 'ferme, bail' : „contraccii cu *apalt*", „*apaltul* cărţilor de gioc" (v. *Dicţ. Acad., s. v.*)[50].

[99] bîrc

Se cheamă „crestătura pe harag (pe instrumentul cu care măsură bacii laptele)" : Viciu, *Glosar*, p. 18.

Vădit, acelaşi cuvînt cu rus. *birka*, 'Kerbstock' (cf. şi Schrader-Nehring, *Reallex. d. indogerm. Altertumskunde*[2], art. *Schreiben und Lesen*).

[100] bărdăoasă

Se admite îndeobşte, cu multă probabilitate, că acest cuvînt, atestat în *Lex. Budan* cu înţelesul de „manducus, terriculum, terriculamentum, der Popanze" (el figurează deja, subt forma *bărdăoază* şi cu traducerea 'histrio', în *Dicţionarul latino-român* atribuit de Creţu lui T. Corbea), nu e decît o variantă a lui *burduhoasă*, „burtoasă" (cf. *Dicţ. Acad.*, s. *burduhos*).

Sînt însă două cuvinte, a căror relaţiune cu *bărdăoasă* nu poate fi ignorată : nsl. *brdavz*, 'Grobian', pus în legătură cu germ. *Bardauz*, cuvînt onomatopeic, imitînd zgomotul înfundat al căderii unui corp (v. „Arch. f. sl. Phil.", XXXIV, 32) şi, poate, *fîrtăuză*, „mauvaise plaisanterie" *(Dicţ. Acad., ad voc.)*.

[101] beigamber

'Au fost groznică jale de turci ; le-au dat [muscalii] hagmă *(sic)*, i-au jefuit şi îi trimete la Craiova, cu totul împreună, cu *beigamberi (sic)* lor' (N. Iorga, *Scrisori de negustori*, Bucureşti, 1925, pp. 196—7).

Scanned with OKEN Scanner

Cuvîntul e, credem, identic cu turc.-pers. *pejgamber*, 'Apostel, Prophet', din care şi sîrb. *pejgamber*, 'Christus' (v. Miklosich, *Die türk. Elemente in den südost. — u. osteurop. Sprachen*, în „Denkschriften" ale Acad. din Viena pe 1890, p. 11).

[102] **belbas**

Se spune, prin Moldova de sus, unui „om simplu, prostănac".

Probabil, o metatează din rus. *balbes*, 'Dummkopf, Tölpel', el însuşi din *bilbes*, forma chirghiză a turc.-osmanliu *bilmez*, 'ignorant', din care rut. *bel'mes* (Berneker, *s. v.*).

[103] **bertelie**

Am explicat acest cuvînt, însemnînd „ourlet (à la ceinture d'un vêtement), repli, poignet, col, liséré, lisière, ceinture", din it. *bertelle*, „bretelles" (DR, II, 651 [168])[51].

Voim acum să adăugim că există o variantă metatetică *belterie*, „fâşie de postav, pînză sau hîrtie, îngustă sau lungă" (rev. „Şezătoarea", XXXII [1924], 135), *belterii*, „fâşii din coaja unui arbore" (rev. „Izvoraşul", IV, no. 13, p. 4), şi că turceşte (resp. pers.) există, aşijderea, un cuvînt asemănător, *pertüle*, „mitre: die persische Mütze", după Zenker (186[b]), care dă însă, după Meninski, şi sensul de: „fasciae, teniae pedales" *(ibid.)*.

Nu trebuie pierdut din vedere, însă, mai ales nsl. *baltora, baltara*, 'Hosenlatz', pl. *baltore, baltre*, 'Falltor', care ar reprezinta, după R.Perušek („Arch. f. sl. Phil.", XXXIV, 20), pe germ. *Falltor* însuşi, prin venetian. *rebaltela*, 'quella parte delle bracche che copre lo sparato della parte dinanzi'.

[104] **bibi**

Se consideră, în genere, ca un neologism francez: *bibi*, „chéri, bien-aimé" *(v. Dicţ. Ac.)*.

Să ne gîndim însă şi la posibilitatea originii orientale, fiindcă un turc.-pers. *bibi*, „femme honnête, dame, demoiselle" (Zenker, 231[c]), există, ca şi un turc. *bîbek*, „prunelle, Augapfel" *(ibid.)*.

[105] **bijog**

Moldovenismul, întrebuinţat mai ales supt forma: „ghijog" (ghijoagă), pentru un „cal bătrîn" *(cf. Dicţ. Acad.)*, ar putea fi acelaşi cuvînt cu turc. *bišak, bišek*, 'vieux; alt' (Zenker, 199[a]).

Scanned with OKEN Scanner

Rut. *bižak*, 'Läufer', la care-l reduce dr. D. Scheludko („Balkan-Archiv", I, 160), are, desigur, altă proveniență: rad. *bež-(iti)*, 'fugire'.

Cu totul diferit e omonimul *bigioc*, 'mînz' (DR, I, 79, n.), care ar putea fi identificat cu rut. *bičok*, 'junger Ochs' (Želechowski, I, 27).

[106] bleg

'1º Pendant, aux oreilles pendantes; 2º Mou, veule, nigaud, niais, sot' (v. *Dicț. Acad.*, care declară etimologia necunoscută).

Legătura etimologică cu vsl. *blagъ*, „bun, blînd", prin ideea conexă de „inofensiv, docil, incapabil de reacțiune, imbecil", cuprinsă și-n ngr. ντόμπρος, 'einfältig' = vsl. *dobrъ*, 'gut' (G. Meyer, *Ngr. Stud.*, II, 48), se confirmă totuși pînă la evidență prin sinonimul ngr. μπλαγόφτικο, „Bezeichnung von Hunden und Ziegen mit herabhängenden Ohren" = *blagъ* + ἀφτί, φτί, 'ureche' (G. Meyer, *o. c.*, II, 44).

[107] boranță

Nume al pantei *borrago* (ml.), zise și: „limba-mielului" (Panțu).

Limba, prin mijlocirea căreia a venit la noi cuvîntul, e, foarte probabil, cea greacă-modernă, unde găsim un μπουάντζα, glosat: ἀρμπὲτα (erbetta) sau βούγλωσσον („limba-boului") și identificat de Korais ("Ατακτα, IV, 340) cu același ml. *borrago*: forma ngr. e mai apropiată de cea românească decît toate celelalte reflexe din limbile vecine, consemnate în *Dicț. Ac.*, *s. v.*[52].

[108] boscorodesc

Am încercat mai demult (v. DR, II, 899) să explicăm pe *bodogănesc*, 'marmotter, grommeler, grogner', ca o metateză din **bogodănesc* (< sl. *bogodan-*), deci ca un ecou din vremea cînd preoții noștri slujeau în slavonește, cum sînt, foarte probabil, și sinonimele-i *bogonosì* (raportat, cu drept cuvînt, la *bogonos*, „theophoros" etc.) și *blodogorì* = *blogodorì* (sl. „mulțămi"; cf. *Dicț. Acad.*): forma **bodorogănesc*, *bodogănesc*, de la care vrea să plece Șăineanu pentru a explica pe *bodogănesc* ca o formațiune onomatopeică, analogă lui *hodorogesc*, e sau pur ipotetică, sau secundară.

Cred însă că pot lămuri acum, măcar cu aceeași probabilitate, un alt termen al seriei: *boscorodesc*.

Dicționarul Academiei, care-l glosează exact: 'faire des incantations...; parler à voix basse...; parler indistinctement', îl consideră ca onomato-

peic, format „poate, prin fuziunea lui *bolborosì* + *boscoade*, s. cu ung. *boszorka*, vrăjitoare". Cihac propunea ca etimon pe rus. *vozgovoriti*, „commencer à parler"[53]; Tiktin vede posibilitatea unei corupţii din *boscoane*; Şăineanu îl declară de origine necunoscută.

De fapt, *boscorodesc* al nostru e rut. *božkoródìti*, 'Hokus Pokus treiben' (Želechowski, *Ruthen. -deutsches Wörterb.*, I, 37)[54].

În ce priveşte vechimea cuvîntului (lexicele citate nu cunosc decît exemple moderne: din Alecsandri, Negruzzi, Creangă), observăm că el e atestat încă în textele coresiene: „Pănă acmu socotiţi ce-aţi învăţat: mai nemică, că nu ştiţi nemica ; derep ce, că n-aţi înţeles că popii au *boscorodit* în biserecă" (*Cazania*, apud. N. Iorga, *Istoria literaturii rom.*, ed. a II-a, vol. I, p. 186), „nu *boscorodiţi*, că va bate voi Domnul" (*Molitvenic*; *ibidem*, după *Prinos Sturdza*, p. 251).

[109] bouri

Se zice şi despre mărginile pălăriei: „*bourii* pălăriei" (Sadoveanu, *Priveliști dobrogene*, p. 140).

Mă gîndeam altădată la o etimologie populară din neologismul *boruri* (borduri), întrebuinţat de asemenea.

Acum cred că avem a face, originar chiar, cu *bour*: terminul se va fi aplicat mai întîi pălăriilor cu două coarne — faimoasele *(chapeaux) bicornes*, răspîndite prin campaniile lui Napoleon pînă în cele mai îndepărtate părţi ale Răsăritului[55].

[110] bruft, -uì, -uială

Le punem la un loc, pentru că atît verbul (cu variantele *brustuì* şi *brusluì*), cît şi derivatul substantival au la bază, evident, pe *bruft*, atestat în înţeles de „lut moale ce zidarul aruncă pe pereţi" (cf. *tencuială* — *tencuì* — *teanc*), din care se explică uşor — prin sensul de „a împroşca, a murui" — şi accepţiunea figurată de „a terfeli, a reprimanda pe cineva" (cf. în special Zanne, *Prov. rom.*, V, 96: *a bruftui pe cineva* = 'a-l lua în răspăr, peste picior' [de la lutul moale ce-l aruncă zidarul pe perete], sau rev. „Ion Creangă", III, 376: a *bruftui* = 'a ocărî, a arunca cuvinte asupra cuiva'; *bruftuială* = 'fel de lut amestecat cu balegă şi apă multă, cu care se dă pe deasupra lipiturii, mai ales în casele fără duşumea')[56].

Originea acestuia, necunoscută pînă acum (cf. *Dicţ. Acad.*, *s. v.*, Tiktin, vezi şi Şăineanu, *Dicţ. univ.*[4]), e — socotim — în turc.-pers. *âbruft*, „arrosement, Besprengung des Bodens mit Wasser" (Zenker, 4[a]).

Scanned with OKEN Scanner

Din aceeaşi sferă, avem, cum se ştie, dr. *ceamur*, „lut frămîntat bine pentru făcutul caselor" (rev. „Ion Creangă", I, 121) = turc. *čamur*, „boue, limon" (cf. Şăineanu, *s. v.*).

Pentru evoluţia semantică, cf. şi dr. *bidineà* (mold. *badanà*), „perie de spoit pereţii", faţă cu prototipul turc. *badanà*, care înseamnă nu numai „badigeon", ci şi „chaux pour blanchir" (Zenker, 159[c])[57].

[111] butlagă

Şi: *buclagă*; cf. *buclan*, *butlan*, „tonnelet, boute" *(Dicţ. Ac.*, unde şi: *bîtlagă*, *bătloagă)*.

E acelaşi cu ruten. *bokláh*, *bokláï*, „Wasserschlauch; Fässchen, tellerförmiges hölzernes Geschirr" (Želechowski, 38).

[112] calabătină

Se zice în nordul Moldovei la o persoană corpulentă, greoaie.

Pare a fi identic cu rut. *kalabátina*, „Pfütze, Lache" (Želechowski, I, 330); cf. *bîhliţă*, propr.: „bahniţă" (apă *bîhlită*, stătută, puturoasă), cu acelaşi înţeles figurat.

Sinon. *kalabač*, *kalabaš (ibid.)* aminteşte viu, la rîndul său, pe rom. -dial. *călăbaş*, „omul care se negustoreşte, aducînd bucate (grîu, cucuruz) de la ţară cu căruţa şi le vinde în munţi" (Viciu, p. 25), de unde verbul *călăbăşesc*, „aduc bucate de vînzare" *(ibid.)*; dar legătura de înţeles nu se vede (poate cu *calabalîc*?).

Observăm însă că s-ar putea ca adevăratul etimon al lui *calabatină* să fie acel *kolobátina*, pe care Želechowski (359) îl identifică cu *kalabátina*, dar care aparţine mai probabil la *kólo*, „rund herum", sau chiar *kolóvatenъ*, „einzeln wachsende (daher grosse, ästige) Hanf-Samenpflanze" *(ibid.)*.

[113] calintir

'Gazdă', într-un izvod din 1819, pentru cheltuielile unei mori (T. Pamfile, *Mărunţişuri etnografice*, ms., p. 3; cf. rev. „Ion Creangă", VIII, 287 sq.).

Identitatea cu rut. *kalantir* = *karantin*, 'Quarantaine' (Želechowski, I, 330), se confirmă şi prin următorul pasagiu din interesantele însemnări de călătorie la locurile Sfinte ale lui Hagi Nicolau, din 1835, publicat acum, de N. Plopşor, în „Arhivele Olteniei", V (1926), p. 104: „apoi amî işitî la rodoşi... şi la cipru; apoi amî işitî la iafa: amî făcutî *călintirea* în corabie 7 zile, apoi amî mersî..."[58].

[114] cataramă

A fost explicat suficient, din săseşte, de Lacea (DR, III, 741). Atragem, totuşi, atenţia şi asupra turc. *kantyrma, kantarma,* „mors, frein (d'une bride); bride" (Zenker, 709[c]), cu forma şi înţelesul foarte apropiat de cuvîntul românesc.

[115] căţuie

'Encensoir'.

Şăineanu consideră cuvîntul ca un derivat din vr. *căţă* = it. *cazza.* Există însă un alb. *katsīja,* „paletta da fuoco" (Leotti), care nu pare strein de chestie.

[116] Chiceră

La cele relevate anterior asupra acestui cuvînt (v. bibliografia în DR, III, 151 şi 460, n. 38 [110]), adăugăm că cuvîntul există şi-n rutenește, nu numai ca toponimic, ci şi ca apelativ: *kičera,* (**кйчера**), *kičira* (dimin. *kičirka*), 'bewaldete Bergspitze; Hügelstrich; Name vieler Berge' (Želechovski, I, 344), — probabil, tot din românește.

[117] chiovean

Cuvîntul designează, în literatura populară, o speţă de cărăuşi, precum *chiovenesc* designează vehiculul şi animalele de tracţiune: „care chioveneşti", „boi chioveneşti".

Că nu poate fi vorba de negustori din Chiev, ci numai de cărăuşi moldoveni care făceau drumul la Chiev pentru transportul mărfurilor, dovedeşte, între altele, analogia cu „Tarschischschiffe" = „die nach Tarschisch fahrenden Schiffe" (A. Schulten, *Tartessos, ein Beitrag zur ältesten Geschichte des Westens,* Hamburg, 1922, p. 4), întocmai precum corăbiile egiptene, cari plecau spre Creta se chemau corăbii „keftin" (Bossert, *Altkreta,* 1921, p. 46).

[118] chişai

'Pămînt bun de lucrat: loc *chişăios*' (Codin, *O seamă de cuvinte din Muscel,* p. 18). — 'În aceste zăpodii apa nu se scurge în lături, ci rămîne locului, păstrîndu-l *jilav,* adecă umed. Prin judeţul Muscel, aceste locuri

se numesc *chişaiuri*, sing. *chişai*, locuri *chişăioase*' (Pamfile, *Agricultura la români*, p. 18).

Trebuie raportat, credem, la ung. *kősó*, 'Steinsalz, Salzstein', sau ngr. κισσάρι(ον) 'λαφρόπετρα,'pierre ponce' (Korais, "Ατακτα, IV, 233): incongruenţa e numai aparentă, deoarece piatra are tocmai proprietatea de a se îmbiba de apă, datorită porozităţii sale. — De vreo apropiere etimologică cu *pişà (chişcà)* [?], nu cred că poate fi vorba.

[119] chisnovatnic

Într-o cimilitură a raţei cu pui: „Am o latnică, patnică, *chisnovatnică*, cu două lătnicèle, pătnicèle, *chisnovătnicèle*..." (Variantă personal auzită în Moldova; altele, v. la Pascu, *Despre cimilituri*, II, 175).

Cred că avem a face cu rut. *tïsnovatiĭ* (demin. *tïsnovaten*[ь]*kiĭ*), 'nicht ganz eng; nicht ganz geräumig' (Želechowski, II, 967).

Epitetul continuă ideea din *latnic* şi, poate, şi din *patnic*, dacă acesta e, în adevăr, *pàtică*, 'cu picioarele scurte, despre raţă' (Pascu, *l. c.*), şi nu chiar sl. *patьka*, 'anas, raţă', cum cred mai degrabă.

Variante ca: *platnică* (Pascu, *l. c.*) implică, evident, contaminaţii cu *plat-*, întocmai precum *chiscofalnica* (cf. *chistovantica*, *-ile*) reprezintă contaminaţii cu *chisc (pisc)* etc. (cf. Pascu, *l. c.*).

[120] cincantin

Numele unei speţe de porumb, cu druga scurtă şi subţire, cu bobul portocaliu, zis şi *porumb nemţesc, mărunt, mărunţel, chircă, portocaliu* sau *moldovenesc* (cf. Pamfile, *Agricultura la români*, p. 68 şi Panţu, *Plantele cunoscute de pop. rom.*, s. *păpuşoi*).

Şăineanu, care singur îl consemnează, îi declară originea „necunoscută".

Etimologia e, totuşi, evidentă: it. *cinquantino*, 'specie di formentone o grano turco, cosi detto perchè cinquanta giorni occorrono dalla semina alla raccolta' (Fanfani-Rigutini-Tommasèo, *Vocabol. della l. it. scritta e parlata*, Napoli, 1904, p. 269), de unde şi germ. *Cinquantiner (Mais)*.

[121] cinga-linga

O cunoscută formuletă copilărească sună: „Unica, doica, treica, patica; *cinga, linga*, şopota, bocota; tangher, bangher, buf şi-un burduf" (Bogdan-Hoya, *Cîntece de copii şi jocuri*, p. 41, cu variante: „*cinca, linca*, şocote, bocote", „*cingăr, lingăr*, rotoco, botoco", pp. 41—2 etc.), sau (în Moldova):

IN-183092

Scanned with OKEN Scanner

„Uni, duni, tini, poni, *cinca*, *rinca*, ochi, scochi, baba, clonţ" (cf. la Bogdan, *o. c.*: „Unica, doica, treica, poinca; *cinca*, *linca*, ochii, mochii, sava; cioc").

Că în primele patru (sau cinci) numerale se reflectă înseşi numerele româneşti, e evident; tot aşa, e clar că într-un „ochi, scochi" se cuprinde nu numai o aluzie la *opt*, ci şi un reflex al obiceiului de a indica, pronunţînd recitativul, diferitele părţi ale figurii copilului: în speţă, ochii (cf. „ochii-bazaochi, nas-bazanas, barbă-barbarie" etc., apoi: *clonţ*[59], *cioc*, şi, în ce priveşte *rinca*, poate, şi gr. ῥιν-, „nas"; de asemenea *mîni* = nr. 9 în jocurile de copii, la Codin, *O seamă de cuvinte*, p. 50).

Ceea ce, pe cît ştiu, e mai puţin cunoscut, este faptul că, în graiul păstorilor din Serbia, *senga* şi *lenga* sau *penga* şi *renga* sînt terminii obişnuiţi pentru numeralele: „şapte" şi „opt" sau „cinci" şi „şase" (v. P. Skok, în „Archiv. für slav. Philologie", XXXV [1918], p. 81, nota 2).

„Coincidenţa" e, desigur, vrednică de semnalat, ca încă o dovadă de influenţă românească — prin ciobani — în Balcani[60].

În *prenga* s-ar putea recunoaşte şi influenţa ngr. πέντε, „cinci", care se întîlneşte anume în jocurile de copii, dar cu valoarea de „10" (Codin, *l. c.*, p. 57: *pinti*).

[122] mr. coacă

Originea acestui cuvînt a rămas nelămurită lui Capidan (*Românii nomazi*, extras din DR, [IV[1], 1924—1926], p. 172), care-i defineşte sensul precum urmează: „Oile unui proprietar, ca să se cunoască de oile altui proprietar, poartă diferite crestături la urechi: > numită *coacă*; se face la marginea urechilor" (*ibid.*, p. 106).

Cred că putem indica, totuşi, măcar familia romanică a termenului, deoarece identitatea lui cu terminii romanici pentru „răboj": fr. *coche*, prov. *coca*, it. *cocca* (v. Littré, *s. v.*), sp. *hueca* (REW, no. 2009) ni se pare mai presus de orice îndoială, — lăsînd altora grija de a decide dacă prototipul terminului romanic e celtic (cum crede Littré) ori latinesc (cum socoate Meyer-Lübke, care preferă a-l subsuma lat. *coccum*, „Fruchtkern": *coacă* mr. ar reflecta, în acest caz, pl. *cocca*[61]).

[123] corăbiă

'Art Zuckergebäck', österr. 'Busserl' (Tiktin).

Varianta *corăbioară (ibid.)* justifică, desigur, explicaţia lui Şăineanu: „prăjitură în formă de corabie"; dar însăşi forma *corabeà (sic)*, pe care o dă Ş. ca lemmă, trimite la turc. *kurabije*, *korabie*, „espèce de petit gâteau

rond et plat, fait aux amandes : petite boîte ; montre plate, montre à boîte" (Zenker, 695[a])[62], de unde şi ngr.-dial. καραβουλάχανον (Euth. Budona, Μελέτη περὶ τοῦ Γλωσσικοῦ Ἰδιώματος Βελβεντοῦ, Atena, 1892, p. 92)[63].

[124] coroabă

Unul din numele obişnuite ale „porumbelelor". Varianta *coroambă* (cf. şi *scoroambă*) pare că îndreptăţeşte, ca şi sensul sinonimelor *porumbeà* etc., derivarea din lat. *columba* (A. Philippide).

Ni se pare însă, că această înrudire e numai aparentă şi că adevărata origine e cea indicată de varianta **coroamă* (atestată, pe cît ştiu, ca n. de fam.) : κορόμηλον, idem, din care *coroamă*, ca din ἀβράμηλον : *avramă* (D. Russo).

[125] corenie

'Origine, început, începătură' : „a neamurilor ghenealoghii, adecă *corenie*" (Cantemir, *Hronicul*, p. 868). — 'Din *corènia* locului trebuia să-mi spui = de la început [cf. din *capul* locului]' (Pamfile, *Jocuri de copii*, II, 388).

Evident, sl. (vbulg.) *korenь*, gen. *korene*, 'ῥίζα, Wurzel' (Berneker, p. 570).

[126] cotor

'Partea plantei ce iese din pămînt şi scoate ramuri, frunze şi flori ; mîner de cuţit mare, coadă de topor'.

Forma *cătur* împreună cu *cotorişte* (nu : *codorişte!*) apropie cuvîntul rom. de sîrb. *katarište*, 'Fahnensta[n]ge' (Filipović).

[127] cruşîn

'Lemnul-cînelui, *Rhamnus frangula*'.

Nu din *cruşesc*, cum s-a presupus (cf. Şăineanu, *s. v.*), ci chiar rut. *krušina*, 'Faulbaum, Zwekbaum, Rhamnus frangula' (Želechowski, I, 385).

Scanned with OKEN Scanner

[128] **cufurtiță**

'Ființă mitologică, cu care se sparie copiii' („Rev. critică-literară", III [1895], 121).

Probabil, identică cu *curfuliță*, „pasăre fluierătoare de noapte" („Arhivele Olteniei", IV [1925], p. 150), asupra numelui căruia ne putem dispensa de a insista — *verecundiae causa*[64].

[129] **cumut**

Un colind putnean, cules de T. Pamfile, sună (rev. „Ion Creangă", I, 24):

Că pe cer s-a arătat
Un luceafăr de-mpărat,
Stea *cumută* strălucită,
Pentru fericiri menită.

Că, în adevăr, avem a face aici nu cu o greșeală de tipar sau de manuscris în loc de *comit*, „cometă" (căci înțelesul cuvîntului e evident acesta), ci cu femininul adjectivului *comut*, ne-o arată, pe de o parte, existența n. de fam. *Cumutul* (rev. „Ioan Neculce", IV [1924], p. 140), iar, pe de alta, existența în limbă a altor formațiuni analoge în *-ut*[65] *(limbut*[66], *năsut, cornut*, mr. *bîrbută)*, care indică limpede etimonul: lat. **comutus* = *comatus* < *coma*.

[130] **cuneal(ă)**

Cuvîntul se întîmpină într-o traducere moldovenească din sec. al XVIII-lea a „Vieții lui Bertoldo" (I. Bogdan, în „Convorbiri literare", XXV, 319): „și fiindcă între *cuneale* și nefiță[67] era mare vrajbă", „țara *cunealelor*".

E ngr. κουνέλι = sîrb. *kunelь* (G. Meyer, *Ngr. St.*, II, 36), lat. *cuniculus*, 'lapin' (Byzantios), germ. *Kaninchen*, slov. *kraljìk*, ceh. *králik*, pol. *królek*[68].

Forma *cuneà* e un singular refăcut de editor[69], după pl. *cuneale*, — formă desigur posibilă (cf. *flaneà, fîntîneà* etc.), dar neatestată: de aceea, lemma *cunea(lă)*.

Interesul cuvîntului pentru noi e cu atît mai mare, cu cît, în lexicografia și istoriografia noastră, *cunița*, 'droit prélevé sur les juments, chevaux, boeufs et vaches', a fost interpretat multă vreme ca sl. *konica*, 'equa' (Cihac etc.), pentru că s-a ignorat existența unui rus. *kunica*, 'die Steuer, die in Russland ein in ein anderes Dorf heiratendes Mädchen dem

Hofe zahlt, eig. Geld' (Miklosich, sub pol. *kuna*, 'Marder'), din *kuna*, 'jder', ale cărui derivate omonime provoacă asemene confuzii (cf. n. 68) : lucrul îl stabileşte, acum, documentat, dr. N. Lăbuşcă *(Despre Cuniţă — un impediment la căsătorie în vechiul drept românesc, o dare în Moldova din secolul XVIII*, Iaşi, 1925, pp. 29 sqq., 53) ; cf. şi Gh. Ghibănescu, în rev. „Ioan Neculce", V (1925), p. 91.

Pentru „ţara cunealelor", în special, e de comparat alb. *Hunavija*, 'zemlja kuniča' („Archiv za arbansky stariny, jezik i etnologiy", II, 2 [1924], p. 212)[70] şi lat. *cuniculosa Altiberia* (Catullus, XXXVIII, 18).

[131] curcubeu

Din explicările ce se cunosc[71], singur **concurveus* (ap. Puşcariu, *Et. Wb. d. rum. Spr.*, no. 458) merită o serioasă atenţie[72]. —

Nu pentru a confirma însă această etimologie, nici pentru a o infirma, scriem aceste rînduri, ci pentru a sublinia un fapt şi a trage o concluzie.

Faptul — observat de nenumărate ori[73] — e că imensa majoritate a numelor curcubeului cuprind terminul respectiv pentru „arc", singur sau urmat de verbul „a bea", în sensul clasicului *arcus bibit*. Astfel, — ca să ne mărginim la două exemple numai din cele mai puţin familiare, — ngr. δόξα τοῦ οὐρανοῦ, lit. : „slava cerului", nu e decît o creaţie posterioară, rezultată din interpretarea lui τοξάριον, „arc", ca δοξάριον (cf. Korais, "Ατακτα, II, 110 şi IV, 264), iar turc. *kemân-i felek, kemân-i âsümân (kemân-i sâm, kemân-i rüstem, kemân-i behmen, kemân-i šeitân)* 'l'arc-en-ciel, der Regenbogen' e înregistrat de dicţionare (Zenker, 760 c.) subt turc.-pers. *kemân*, 'arc ; sagittaire (signe du zodiaque) ; violon' (cf. *kemâne*, „arc, arcuş" : *ibid.*).

Dacă e însă aşa, atunci n-ar fi, oare, cu putinţă, ca *curcubeul* nostru (şi *cucurbeu* !) să cuprindă, în partea-i iniţială, pe rom. *cucură*, 'carquois, Köcher' (= mgr. κούκουρον, idem.) ?[74].

Vechimea cuvîntului (care e popular şi se găseşte şi la aromâni) n-ar constitui o piedecă, pentru că nici *cucură* nu e neapărat tînăr : faptul că el apare mai întîi în tratatele de strategie bizantine (Mauricius, Leo Tacticus), nu exclude timpuria sa răspîndire.

[132] curmei

'Strick aus Lindenbast ; Rebenholz'.

Tiktin se gîndeşte, ca şi Şăineanu, la *curmà, Kurmàn* ; *kurméĭ* există însă şi-n ruteneşte însemnînd „Schnur aus Werrig", cum şi „zerrissenes, lumpiges Kleid" (Želechowski, I, 391) ; cf. şi *kurmače*, „Lumpen. Fetzen" *(ibid.)*.

Scanned with OKEN Scanner

[133] cut

'Parte dintr-un sat, dintr-o cătună'.
Rut. *kut*, „Winkel, Ecke" (Želechowski, I, 392).

[134] curvantă

'Şi [cuviosul Constantin] petrecînd odinioară puţineà vrĕme fără mîncare, l-au dodeitu-lŭ o *curvantă* (кврвантж) fată de jidovŭ' (Dosoftei, *Viaţa şi petrecerea sfinţilor*, 239[b], 4).

Lectura e sigură („curváită" din teza germană a d-lui Lacea, p. 105, sub *dodii*, se explică prin uşoara confuzie între ѧ şi и cirilic[75]) şi cuvîntul reprezintă — probabil, prin filieră slavă şi o inevitabilă etimologie populară: *curvană!* — pe gr. κορυβαντίς, ῆ, fem. lui κορύβας, — αντος, „corybante, prêtre de Cybèle en Phrygie; fanatique, énegumène"[76], acc. κορύβαντα[77]; e vorba de un fel de pendant feminin, analog *bacantelor*, la celebrii miniştri orgiastici ai cultului frigian.

[135] cuşmete

'Bucată' (Ciobanu-Pleniţa, *Cuvîntări adînci*, p. 311). E turc. *kusmet* (şi *kasmet*), 'morceau d'un objet cassé, fragment' (Zenker, 703[a]), de fapt identic cu turc. *kysmet*, 'sort; lot' (Kieffer-Bianchi, II, 478, 483), al cărui reflex direct — familiar la aromâni — se găseşte sporadic şi-n dacoromână: *cîşmet*, 'soartă, noroc', în jud. Teleorman (rev. „Ion Creangă", V, 316). Pentru legătura semantică, cf. şi al nostru *parte*.

[136] dărăpăna (a)

1° 'Zu Grunde richten, ruinieren': „Arendaşii... *derapănă* pădurile şi ecaretele moşiilor"; — 2° '(das Haar etc.) zerraufen, zerzausen': ... „cozile mi-au *drăpănat*"; — 3° 'zerkratzen': „şi-l *drăpănară* preste coaste cu piepteni [= cängi, *pectines*]" (Dosoftei, *Viaţa sfinţilor*).

Tiktin, de la care luăm aceste citate, se gîndeşte — ca şi Cihac — la lat. *rapio*; Şăineanu, la lat. *deripere*. Mi se pare însă că formele populare şi arhaice (*derapănà*, *drăpănà*), împreună cu sensul originar ce transpare din citate, autorizà mai curînd derivarea din gr. δρεπάνη, δρεπάνι = δρέπανον, „coasă, secere", δρεπανίζω, „tai cu coasa, secerea; cosesc, secer"[78].

[137] dert

'*Dert* = dor: A luat să crească copil străin, în *dertul* copilului ei' (rev. „Ion Creangă", I [1908], p. 121). — '*Dert* = supărare, necaz: Fiecare cu *dertul* lui; ehei, am şi eu *dertul* meu!' (rev. „Tudor Pamfile", III [1925], p. 89[79]).

E turc.-pers. *derd*, „douleur, chagrin, maladie" (Zenker, 425 c), de unde şi alb. *dert-i*, „miseria, calamità" (Leotti, *L'alb. parlato*, p. 64), ngr. ντέρτι, ὁ, „douleur" (Legrand-Pernot, *Chrest. gr.-mod.*, p. 464).

[138] dezbăra (a, a se)

P. Skok a încercat, în timpul din urmă, o nouă etimologie a acestui cuvînt, care, de fapt, după convingerea noastră[80], nu e decît o simplă diferenţiare, în sens moral, a cunoscutului *dezbăierà*, 'diffibulo, solvo, apperio' *(Lex. Bud.)*, 'détacher, délier' (Damé), de la *baier(ă)*.

Un exemplu ca cel din „Şezătoarea", I, 341, 11: „a se *dezbăiera* de credinţa cea adevărată" (cf. şi rev. „Ion Creangă", V, 137) înlesneşte surprinderea procesului semantic, la săvîrşirea căruia va fi contribuit şi sensul de „talisman" al lui *baier* (cf. *leg* şi *dezleg*, în sens magic, în vrăji): o dată diferenţiarea făcută, legătura concretă, directă, cu *baier* nu s-a mai simţit, iar dubletul s-a cristalizat în forma şi însemnarea-i proprie.

E foarte probabil, de altmintrelea, că, paralel cu *a dezbăiera*, a existat cîndva şi un *a îmbăiera*, cu acelaşi sens moral (altfel, există şi acum) precum în mr. există un *ămbăirare*, „action de s'enfiler, conduite" (Tache Papahagi, *Antologia aromânească*, p. 389) alături de acel *disbîirari* (cu varianta *dismîirari*), „a strica şirurile" (despre pînză), pe care Dalametra îl glosează chiar prin „dezbăra". Forma aromână contribuie astfel la explicarea celei dacoromâne, — ca în cazul dr. *dezbîrnà* (cf. mr. *disbrinari*, „a desface cingătoarea, brîul"), dr. *dezmăţat* (cf. mr. *dismîţat*, „căruia i s-au scos intestinele") etc. etc.

[139] descăvesc

'Iar fimeile [sciţilor] facu aluat de tămăe, şi de molidvu tămăe şi de chiparis şi-şi ungu trupul, şi-l lasă o zi şi ... să *descăvesc* de acest aluat...' (*Herodot*, ed Iorga, p. 230).

Corespunzător lui ἀπαιρέουσαι din original (IV, 75, 3), cuvîntul se dovedeşte a fi o diformare din *desvĕşte(a)*, atestat în vechile texte religioase (exemple, v. în „Buciumul român", I, 490 şi II, 305, unde se dă greşit o formă de infinitiv *desvăscà*), cf. *disveşte: (ibid.*, III, 9) „fimeile" se *dezvăsc*, se dezbracă, de cataplazma, în care erau *învăscute*, „înveşmîntate"[81].

Scanned with OKEN Scanner

[140] desciocălà

Glosarul Viciu consemnează pe *înciocălà* = 'a lega laolaltă', fig. despre tineri: *a-i înciocăla*, „a-i face *cioc la cioc* = a-i face să se ieie în cununie" (p. 52). Glosatorul sugerează, vădit, şi o etimologie (cum fac şi autorii glosariului ed. „Minerva" a lui Creangă, cînd explică pe *deciocălez* ca „dejghioc sau dau pănuşile de pe păpuşoi", gîndindu-se deci la *ciocălău*); dar această sugestie, cu toată aparenta analogie a unui *îngurluì*, e inadmisibilă, iar adevărata derivaţie a cuvîntului a stabilit-o Lacea, reducînd pe *înciocălà* la săsescul *Tschachəl*, 'zală de lanţ' (DR, III, 744).

Trebuie totuşi să semnalăm că există şi un turc. *ćokal*, 'cuirasse, barde, Panzer, Harnisch eines Pferdes' (Zenker, 373c), din care *tchoqallu ât*, 'cheval de parade, cheval couvert d'une housse et conduit à la main' (Meynard, I, 8), şi că — indiferent de relaţia dintre el şi săsismul citat — avem impresia că *desciocolà* (obişnuit: *desciocăla*) al nostru, care nu poate avea o origine diferită de a simetricului său *înciocălà*, e identic cu cuvîntul turcesc: sensul de „a se desface de anumite piese de îmbrăcăminte, a se descheia, descopcia, descinge", pe care-l are azi terminul, s-a putut dezvolta în chipul cel mai firesc din acela de „a lua *ciocalul* de pe cal" (opus lui *înciocălà*, ca *deshămà* lui *înhămà*).

[141] dimon

Cetim într-o hotarnică din 1745 (T. G. Bulat, *Contribuţiuni documentare la istoria Olteniei*, Rîmnicul-Vîlcii, 1925, p. 10):

„Şi noi, căutînd acele semne [de hotar] ca să le dovedim, ... am chemat împrejureni bătrîni, vrednici de crezut, de ne-au arătat... Şi am pus şi noi semne după obicei, însă din picior rîpii roşu *(sic)* de sus, de unde am pus *dimon* între drumuri ... pînă în capul prundului graurului *(sic)* unde am pus *dimon;* şi dintr-acel *dimon* să întoarce spre apus ... şi dă într-un anin tînăr, care l-am înherat în valcea *(sic)* ... Şi din *dimon* merge în poducelul cel curat şi merge alăturea cu osica cea naltă..." (cf. şi pp. 11: „am pus *dimon*", repetat, şi 12: „la salcia cu crucea din gura zătonului, piatra în cîmp, spre răsărit, unde au fost *dimon* piatră...").

Terminul n-are, evident, nimic a face cu *dimon* (δαίμων): el e ngr. *δεῖγμον[82] = δεῖγμα, τὸ, „semn"[83].

[142] dinum-danum

Un „ospăţ", o „veselie", „bucurie", dar mai precis un „chef", o „petrecere cu băuturi", un „tămbălău" sau „ţanţavai" (acesta, în rev. „Ion Creangă", IV, 85), se cheamă aşa la I. Pop-Reteganul (*Poveşti din popor*, Sibiu, 1895, p. 102), — evident din ungureşte: *dinom-dánom*, idem (cf. şi germ. *lirum-larum*).

[143] dolofan

Acest cunoscut epitet pentru copiii „rotofei, grăsulii, durdulii" s-a încercat a se explica prin *dolf*, „delfin" (*dolfan*, „gras ca un delfin": Șăineanu), „Dauphin" (Tiktin) sau prin ung. *dölf*, *dölyf*, „îngîmfare" (Scriban, în „Arhiva" din 1912, p. 188, ivocînd „varianta ardeleană" *dolfan*).

Dolf, „delfin", apare însă numai în cîntecele populare de proveniență dobrogeană (adesea, corupt în *dulf*, *duh* sau *dop de mare*[84]), de popularitatea delfinului francez la noi n-ar putea fi vorba, iar *dolfan* se explică mult mai firesc din *dolofan* decît invers.

Ne-am gîndi mai curînd la o formațiune din *dol-* (cf. turc. *dolù*, „plein", și *doldora* al nostru) cu același *-fan* final, ca și în *mocofan* (din *moc*). Dar, dacă răspîndirea cuvîntului în Ardeal nu e de natură a se opune[85], *dolofan* ar putea fi turc. *olofan*, termen ce desemnează pe „spahii cu plată", „l e f e g i i" (cf. Șăineanu, *Infl. or.*, II², 91) în următorul pasagiu din Ureche, de ex. (ed. Giurescu, p. 108 = Popovici, p. 102): „După aceștia [silihtari], 5000 de *olofani*, așijderea dinadreapta împăratului [merg], și alte cinci mii dinastînga, carii sînt aleși din iniceri sau din creștini jurați, carii cu credință slujbă au arătat beglerbeiului sau pașei"[86].

[144] drămălì

'Plagen, züchtigen' (Dosoftei, ap. Lacea, p. 106). E, fără îndoială, același cu *dîrmolì*, curent pînă azi în Moldova de sus în înțeles de „abîmer, chiffonner" (Pamfile, *Boli și leacuri*, p. 88, dă un *dermeli* = 'îmblînzi', probabil accepțiune secundară, eufemistică) și nu poate fi identificat cu *dîrmonì* (cf. Tiktin), ci trebuie socotit ca venind din sl. *dьrmajǫ*, din care ceh. *drmoliti*, 'kurze Schritte machen; zerrütten, zerma[lm]en' (Berneker, p. 255).

[145] durbac(ă)

Păsculescu *(Literatură populară românească, Glosar*, p. 337*)* dă cuvîntului înțelesul de „bucăți, părticele" și forma singulară *durbaci*. Textul (p. 84) are însă forma de pl. *durbace*, iar sensul e, desigur, altul. E vorba, anume, de o cimilitură a *ghindei*, care sună astfel:

Am un lemn bun,
Nici d-o palmă,
Nici d-o șchioapă
Și-acela-n două crapă
Și se face două *durbace*,
Două fețe de masă,
Un capac de lulea.

După firea însăşi a lucrurilor, e mai logic să ne gîndim la dr. *durbac*, „cadă de lemn" (v. Şăineanu, *Infl. orient.* II[1], p. 165[87]) sau, — fiind vorba de fructul stejarului —, la acel *dubrac* mr., pe care Capidan *(Elementul slav în dial. arom*ân, p. 66) îl pune cu drept cuvînt în legătură cu vsl. *dąbŭ* (cf. *dumbravă*, dar şi *dubŭ*, „stejar", de unde *a dubi*), ori, mai bine, la amîndouă : echivocul e în natura cimiliturilor, care trăiesc din aluzii şi exploatarea lui.

[146] durlă

Rev. „Ion Creangă", VII, p. 252, îi dă sensul de „copil mic, băieţel", confirmat, indirect, şi prin augmentativul *durlan :*

„Cînd eram tînăr *durlan*,
De băteam la Lina-n geam"

(ibid., I, 152*)* ; cf. *durlan*, „flăcău" (Giuglea-Vîlsan, *De la românii din Serbia*, 390), *durlan*, „băiat de 15 pînă la 18 ani" din glosariul mehedinţean al d-lui Boceanu (p. 91)[88], unde se dă şi sinon. *vîrlogan* (p. 106), pentru care cf. *vîrlav*, „copilaş cu putere, sănătos, viu" („Ion Creangă", IX, 12 b.).

Adevăratul înţeles, propriu, originar, al cuvîntului pare a fi acela, cunoscut mai puţin, dar atestat deopotrivă în derivatul *durloi*, „un fel de fluier, făcut din coajă de alun" (Viciu, *Glosar*, p. 42), adecă : „fluier". — Acestea toate, însă, împreună cu *ciorligan*, „om cu picioarele lungi", poate : **piciorligan* (Puşcariu, *Contribuţii la gramatica istorică a limbii române*, p. 13), şi *cătărigu*, „νέος, june în etatea pubertăţii" (Cantemir, *Divanul*, 4 ; cf. *cătălige, cătărige, cătăroage = picioroange*[89]), însă întăresc în convingerea că şi *cotingan = *cotonogan* !90.

Legătura de sens s-a făcut nu prin caracterul „ţîvlitor, plîngăcios" al copiilor mici, ci prin *picioarele* lor, goale pînă la genunchi[91], prin *du(r)ligele* (cf. rev. „Ion Creangă", 1915, p. 91 : „*durligele* = picioarele de la glezne pînă în sus de genunchi", *în durlige* = 'fără izmene'), *ţurloaiele* (cf. în aceeaşi revistă, VII, 252 : „*ţîrloi* = piciorul de la genunchi în jos"), *gionatele* (cf. DR, III, 696)[92], *jugleiele* (de aici poate *julan = *juglan*, despre care v. serb. *giuglan*), *gobleiele, zgaibele* (cf. *ibid.*, II, 307 : „ditai *goblete*"), sau *gaiberele* lor, a căror asemănare cu „fluierul" apare şi-n lat. *tibia* (cf. rom. *fluierul piciorului*). Cf. şi *ciocîldan*, „fecior tînăr cam de 17—18 ani" (Bîrlea, *Cîntece poporane din Maramureş*, II, p. 261) = *ciocîltan*, dublet al lui *ciocîltău (ciocîlteu)?*

Originea lui *durlă (durloi* etc.[93]) e, vădit, onomatopeică *(cf a dîrlăi, dîrlîitură).*

[147] falet, -uri

'O carîtă cu *falet* de 4 cai de sînge arăpesc'; pl. *faleturi*: 'Pentru o carîtă... telegari ungureşti, *faleturi* şi livrele' *(Dicţ. Ac.)*.

Înţelesul atribuit acolo: „attelage à quatre chevaux, attelage à la Daumont; harnais (?)" se defineşte şi precizează prin următorul pasagiu din Radu Rosetti [istoricul], *Ieşul decadenţei* (din rev. „Lumea" din Iaşi, I [1925], p. 6): „... ţiganii ... întemniţaţi în livrele galonate, vechile butci şi carete trase de patru cai în şir, cu *faleţi* călări înainte şi cu feciori stînd în picioare în coada trăsurii...".

E vorba, aici, evident, de *valeţi* (cu pronunţare germană: *Faletu*, ca n. de fam., mi-e cunoscut din Tîrnăuca-Dorohoi), cari „călăreau înainte", ca *Vorreiter*, „falaitari" (= ung. *fellajtár*, cum spusese încă Cihac, II, 497), care pune pe *falet* la un loc cu *falaitar*; cf. şi Scriban, „Arhiva", 1921, 239, *fullajtár*) la trăsurile domneşti sau boiereşti: asemănarea acestor două reflexe, *falet*[94] şi *falaitar*, a favorizat — mai ales la plural — confuzia şi deviarea înţelesului[95].

[148] ferfen; ferfeniţă

Dacă nu şi *ferfeniţă* (pentru care cf. *zerfetzen*), cel puţin numele de pl. *ferfen* = *tagetes erecta* s. *patula (Passe-velours, Sammetblume)* se explică, socot, destul de bine din ung. *farfene*, „die Borstenfäule" (Ballagi).

[149] ferţă

'Laize; fiecare din făşiile din care-i compusă pînza unei corăbii'.

Etimologia, necunoscută în *Dicţ. Ac.*, de unde luăm cuvîntul, e, posibil, ung. *fércz*, 'Anschlag, Heft', din care *férczel*, 'heften, flicken'; cf. it. *filza*.

[150] firet(uri)

Dicţ. Academiei îl subsumă supt *fir* şi-l glosează: „haine sau broderii cusute cu fir", citînd exemplele: „guler înalt şi plin de *fireturi*", „ofiţerimea în *fireturi*". — Tot ca un simplu derivat din *fir* îl dă şi Pascu *(Sufixele româneşti*, p. 31); cf. *şiret(uri)*.

Ngr. φιρέτο, „aghetto" = *ferretto*, ven. *fereto*, „Nadel zum Einziehen von Bändern u. ä." (G. Meyer, *Ngr. Stud.*, IV, 95), ne face totuşi să ne gîndim la un neologism strein.

Pentru legătura de sens dintre acest *firet* şi *galon* (soldăţesc), *găitan*, cf. cunoscutul *eghilete* = fr. *aiguillettes*, lit.: „acuşoare, aculeţe".

Scanned with OKEN Scanner

[151] funicare

Ps. Scheiană are acest cuvînt în înţeles de „proprietate, stăpînire, sl. достоꙗниѥ' (Candrea, II, 396).

Forma şi sensul îngăduie presupunerea unui prototip lat **funnicale* = *fundicale*, de la *fundus* (cf. fr. *foncier*).

Pentru *nd* > *n(n)*, cf. cele spuse despre *vinimeriu*, în DR, III, 739 [189] — Cf. însă şi vr. *funaşi*, „proprietari ale căror *funi* de pămînt se învecinau" (Hasdeu, *Cuvente*, I, 61) : acest *fune* va fi contribuit, de altfel, la transformarea prototipului şi n-am putea declara exclus ca originalul acestui cuvînt românesc (cf. ml. *funis*) să fie şi la baza lui *funicare* însuşi.

[152] furlandisi (a se)

Aspectul cuvîntului indică incontestabil un intermediar ngr. ; dar baza însăşi ni se pare că se găseşte în it.-ven. *forlana* s. *furlana*, numele danţului favorit al gondolierilor veneţieni, propr. : „friulana, din Friul" (v. Titus Cerne, *Dicţ. de muzică*, II, 68 şi 99).

Accepţiunea iniţială va fi fost, deci : „a se simţi mîndru, îngîmfat, ca unul care joacă *furlana*".

Să se observe existenţa variantei *furlanisi (a se)*.

[153] găinuşă

Înţelesul de 'cărăbuş' pe care-l are dialectal acest diminutiv din *găină* (cf. *Dicţ. Ac., s. v.)* coroborează perfect cu sinonimul francez *hanneton*, din germ. *Hahn*, 'coq', cu engl. *cockchafer*, 'coq-scarabée', fr.-dial. (Haute-Bretagne) *poule de chêne* (cf. L. Sainéan, *Les sources indigènes de l'étymologie française*, I, [Paris, 1925], p. 48, unde se susţine însă identificarea cu vfr. *anneton*, *hanneton*, 'jeune canard', din *ane*, *anne*, 'cane')[96].

[154] gălbere

Într-o cimilitură a plugului : „Opt opintite, şepte fîrticăite înaintea lui Musteaţă *gălbere* găoază" (Gorovei, *Cimiliturile românilor*, p. 297). — O variantă a aceleiaşi cimilituri („Şezătoarea", VII, 121) sună : „Cinci ţipători, doisprezece opintitori, la gaură *ghelberi* găoază".

A fost greşit înţeles ca „puturos" şi pus în legătură cu alb. *kel'p*, „puroi" (Pascu, *Despre cimilituri*, I, p. 158)[97], cînd, de fapt, el nu e decît alb. *gél'bɛrɛ*, „grün, fahl" = lat. *galbinus* (G. Meyer, *Alb. Wörterb.*, p. 122),

sau chiar germ. *gelber*, „galben" (cu aluzie obscenă); cf. V. V. Haneş, *Din Ţara Oltului*, Bucureşti, 1921, p. 100: „îl cheamă pe nepotu-so Gheorghe, noi îi ziceam Gheorghe *Ghelberiaţă*, că era *galbin* aşa". (Pentru derivaţie, compară: *albeaţă*, *negreaţă*, *roşeaţă*, *verdeaţă*, iar, pentru radical, şi: *gălbează*). — O *Ghelbăroaia* (ovreică?), în Antonovici, *Doc. bîrlădene*, III, p. 398.

[155] gară

'Cenuşa de paie sau şi altă cenuşă uşoară, ce se ridică pe coş în sus de para focului', spune comentatorul următoarelor versuri culese din Maidan-Bănat şi comunicate ca răspuns la *Chestionarul Hasdeu* (vol. XVIII, f. 186v, după extrasele d-lui Kirileanu):

Dragostea de bălăioară
E ca *gara* de uşoară:
Gara zboară-n aer sus,
Băla uită ce ţi-a spus.

Poate şi-n cimilitura meliţei, care „iarna sub *gară* zace", acest *gară*, pe care Viciu îl înţelege ca fiind „probabil streşină", să fie acelaşi cuvînt (dacă n-o fi mai degrabă o greşeală de manuscript pentru *gard*!).

În orice caz, *gară* al nostru e sîrb. *gara*, idem[98].

[156] gîrgăriţă

Dicţ. Acad. declară etimologia necunoscută, fiindcă ungurii şi rutenii au cuvîntul de la noi, dar legătura dintre cuvîntul nostru şi lat. *gurgulio* = *curculio* nu e clară.

Originalul cuvîntului românesc ar putea fi, după socotinţa noastră, ngr. γαργάρι, idem (v. Korais, ''Ατακτα, IV, 68), al cărui corespondent exact, *gîrgără*, există (v. *Dicţ. Ac., ad loc.)*, ca bază normală pentru derivatul în *-iţă*, — dacă acesta nu vine de-a dreptul din greceşte.

[157] geac

'Trăistioară pentru de-mîncare' (rev. „I. Creangă", VI, 253).

Identic, probabil, cu it. *giacco*, din care şi ngr. τσάκος, 'Panzerhemd' (G. Meyer, *Neugr. St.*, IV, 91).

Scanned with OKEN Scanner

[158] ghiberesc

'Domnesc, vorbind de o calitate de cireşe (în cîntecele din Cîmpulung): mere creţeşti şi cireşe *ghibereşti* (pop.)' (Şăineanu, *s. v.*, care se gîndeşte, cu îndoială, la turc. *kebir*, „mare, puternic").

Dacă epitetul înseamnă în adevăr „domnesc" (cf. „princiar" din: pere *pergamote*), aş crede mai curînd într-un derivat din *ghereb*, „Graf" (prin **gherebesc*, „grofesc"). S-ar putea însă să avem a face cu un derivat de la un n. personal sau geografic *(Biberea, Gheberea?, Ghiber)*[99].

[159] giuglău

'Nom de chien; nume de cîne ciobănesc' *(Dicţ. Ac.)*.

E ţigănescul *jiuklo (dschjuklo)*, 'Hund' (= Wlislocki, *Die Sprache der transsilv. Zigeuner*, Leipzig, 1884, p. 93, unde se dă şi sinon. *jinkel*, apoi femin. *jiùklyi*, 'Hündin' etc.)[100].

Juglău, 'om morocănos, care nu prea deschide gura' („Comoara satelor", III [1925], p. 79), e, foarte probabil, o simplă variantă, de formă şi înţeles, a aceluiaşi cuvînt.

Giuglan, n. de fam. (Codin, *Muscelul nostru*, I, p. 11), ar putea fi, — cu toată simetria: *giuglău-giuglan*, ca *Bădărău-bădăran* —, diferit ca origine: poate, ca şi *giugleie (jugleie)*, o simplă variantă a lui *juglan, julan*, „flăcăuandru" (peiorativ) = bulg. *žuglan, žulan*, „gambă, picior" (cf. *durlan, durlău* faţă de *durlă, durlige*, cum şi cele spuse subt acesta).

[160] giuvan

'Mignon'. — *Dicţ. Acad.* accentuează: *giúvan* şi-l derivă din it. *giovane*.

Zenker (369[c]) dă însă un pers. *ġewân* sau *ġüvân*, adj. şi subst., 'jeune, adolescent, jeune homme; jung, jugendlich, Jüngling', iar locul respectiv din *Mag. ist.* (I, 316[17]) nu dă accentul.

Adăugăm, din glosarul ms. al Golescului (149, după extrasele d-lui Kirileanu), sinonimele: *olan, oglan, puştiu, ibneu* s. *ipneu*, „slugă, însă slugă pe care o întrebuinţează stăpînul..., urmare peste rînduiala firii", — toate, notorii turcisme (ultimul = *ibn, ben*, 'fiu').

[161] gologan

Vîrcol, *Graiul din Vîlcea*, 93, dă un *gologan(e)*, „prune rotunde", evident din acelaşi radical, *gog-, goagă, gogon*, cu însemnarea fundamentală de „rotund, umflat", din care avem o întreagă familie: ariciul este o „jăganie *gogoneaţă*", spune Iordache Golescu *(Glos.* ms.*)*, *gogonat* etc. (cf. şi *Dicţ. Ac., s. v.)*: *gogolan* = *gogonan* (prin disimilaţie).

Dacă ne gîndim însă că în loc de *minciuni gogonețe*, sau *gogonate*, se zice și *gogoși*, iar *gogoncață* se întrebuințează într-o cimilitură a harbuzului, identică cu a nucii (Pascu, *Despre cimilituri*, I, 162), putem conchide, cred, că *gogă*, *goagă*, „nuci proaspete, după ce au fost cojite de coaja verde" *(Dicț. Ac., s. v.)*, „coaja verde de nucă" (cf. Zanne, *Proverbele*, IX, 475: „deosebește *goaga*, de nucă"), din care *gogesc*, „despre coaja verde de pe o nucă coaptă" (Pamfile, *Cimilituri*, 122), e din aceeași familie și că, împreună, cuvintele aparțin, ca simple dublete, la *cocă*, *cocon*, *cocoașă*: ngr.-dial. (Velvendhò) γουγοῦσα = κοκόσα, explicat *(Glosariul* Budona, p. 82) prin „καρύδιον καθαρισμένον", adecă „nucă curățită de coajă", e încă o dovadă în acest sens.

Dar nu acesta era scopul articolului de față.

Întrebarea e: oare o metateză din acel *gogolan*, „rotund", deci: *gologan*, n-ar putea explica mai mulțămitor pe *gologan*, „monnaie de cuivre", decît rus. *golova*, „cap", care n-a convins pe nimeni (cf. și *Dicț. Ac.)* ?[101].

Gologani, ca și *parale*, se zice în genere, în loc de *bani*, iar „rotund" (cf. *rotungior, de cei rotunzi*) e un epitet familiar cunoscut (ca și *sunători, espèces sonnantes*) al banilor.

Metateza însăși va părea mai puțin imposibilă, cînd vom cita cazul unui *cîrpălab* = *pîrcălab*, și mai cu seamă al lui *bolofleți*, dat cu „înțeles necunoscut" de Ov. Densusianu (*Graiul din Țara Hațegului*, p. 310[102]), dar care, prin însăși locuția din care face parte: „doi feți *bolofleți*", se demască evident ca *logofeți*, prin metateză **golofeți*, de unde *bolofeți*, — ca *bologan* = *gologan*, după Pascu, „Arhiva", Iași, XXV, 198: *ban* + *gologan*; — cf. și *dologan*, „bumb de os, mare și rotund" (din Păcală, *Rășinari*, p. 139) și contaminație cu *nătăfleț*.

Adăugim în sfîrșit, în legătură cu sensul de „prună" al lui *gogolan(ă)*, că explicația lui *goldan(ă)* ca **clodan(ă)* = *Claude* (reine-), propusă de Pascu („Arhiva", *l. c.*, 195), se confirmă, nu numai prin sinonimul rom. *ringlote* (Reine-Claude), ci și prin sîrb. *glodiva*, „Härtling (Pfirsich[103])" (Filipović) = **kloďiva?*

De relevat mai e însă faptul că lexicele noastre, care consemnează, *s. v.*, pe secuiescul *gologany*, „monedă de aramă de patru creițari, dutcă" *(Dicț. Acad., s. v.)*, ignorează existența unui rut. *galagán*, „1. grosser (kupferner) Topf; 2. Kupfermünze: Vierkreuzerstück (tocmai înțelesul din secuiește!); 3. verloschener Feuerbrand" (Želechowski, 167; pentru sensul 1, cf. însă mai jos: *galadzán*, „grosser Topf").

Nota comună pare a fi 'metal' (arama, coloarea ei) sau forma (rotundă a) gologanului; dar să fie, neapărat, un împrumut din românește?

[162] gorgoane, gorgonì

Gorgonì, „chasser", a fost pus în legătură *(Dicț. Ac.)* cu *gorgoane*, propr.: 'a înjura pe cineva, trimițîndu-l la *gorgoane* („ființe mitologice")'.

Ni se pare, totuşi, că, în chestia aceasta, avem a face: 1° cu o tendinţă arhaizantă, care a stilizat măcar, dacă n-a creat, aceste *gorgoane* „mitologice" ca supravieţuire a *Gorgonelor* antice[104], şi 2° cu un efect de etimologie populară, care a asociat pe *gorgonesc* cu *gonesc* (*izgonesc*, *prigonesc* etc.).

În consecinţă, s-ar putea, credem, ca aceste *gorgoane* să se raporte la ceva mai puţin „mitologic" şi mai apropiat de timpurile noastre: la *gorgoanele* dascălilor de psaltichie de pe vremuri, al căror ecou se va fi păstrat astfel pînă la noi, împreună cu *isonul* şi *aghioasele*, atît de populare: „Cîntă [părintele Eufrosin] cu înfloriturі de minunate *gorgoane*, aşa cum numai sfinţia-lui ştia să cînte", spune un tînăr povestitor (Sandu Teleajen, *Casa cu muşcate albe*, Iaşi, 1925, p. 6[105]). Şi sensul tehnic, de „allegro", al vorbei cadrează cu această ipoteză: „[Semnul] *Gorgon* face ca nota, pe care se pune, să se cînte *mai repede*... Cînd voim însă a cînta două sau trei note şi *mai repede*, se pun două sau trei *gorgoane*[106] (Nifon N. Ploeşteanu, *Carte de muzică bisericească pe psaltichie şi pe note lineare*, Bucureşti, 1902, p. 87; cf. şi Titus Cerne, *Dicţ. de muzică*, II, 136, *s. v.*).

[163] **goteă**

Unul din cuvintele care şi-au ascuns mai bine originea.

Cei mai mulţi au propus o bază onomatopeică (aşa, şi Puşcariu, DR, I, 100: „poate şi *gotcă*, reconstruit din *cotcodăci*"[107]).

În „Anuarul Inst. de ist. naţ." din Cluj, II, 391, n. 1, în legătură cu topon. *Gotul*, *Goteşti* etc., în care Diculescu vedea pe *goţi*, mi-am exprimat părerea că *gotcă* ar putea însemna „pasărea *gotică*" (criteriul etnic şi geografic jucînd un mare rol în nomenclatura ornitologică).

În aceeaşi legătură de idei, A. Philippide (*Originea românilor*, I, Iaşi, 1925, p. 727) scrie: „Acelaşi cuvînt [*got* din toponimicele citate] formează probabil şi radicalul din *gotcă* ... *gotcă* este sigur un derivat prin sufixul de origine slavă *-ca* din *got*, compară *puică* < *pui*, *curcă* < vechi bulgar *kurŭ* gallus etc. ... — Primitivul *got*, care azi nu mai există şi a cărui origine este necunoscută, trebuie să fi însemnat şi el o pasăre, şi anume tetrao urogallus L. mas., tetrao tetrix L. mas. Acest *got* socot eu că se ascunde în numirile topice *Gotul*..., iar nu numele etnic *Gothus*".

Observaţia mi se pare dreaptă, deşi ea nu implică, neapărat, ca apelativul **got* să nu reprezinte originar etnicul *got*, întocmai precum lat. *gallus* reprezintă etnicul *gallus* (cf. sinonimele gr. μέδος, περσικός etc.). Dar, oare *gotcă*, formă feminină, presupune neapărat un masculin **got*, cînd un masculin *gotcan* există (v. *Dicţ. Ac.*, *s. v.*[108]) şi cînd, corespunzător lui *gîscă*, avem ca masculin *gîscan* (pe lîngă *gînsac*, de la *gînscă*)? O fi existînd şi-n acest caz un alt masculin, primitiv, **gîns*? Poate...

Fapt e în orice caz că în ruteneşte nu există numai un feminin *gotka*, „Auerhenne; Art wilde Ente" (pe care îl notează, în treacăt, *Dicţ. Acad.*, rămînînd însă la ipoteza originei imitative), ci şi un masculin: *gótur*, „Auerhahn (Tetrao urogallus); Federbusch" (Želechowski, I, 169); cf. rut. *kóţur*, „Kater, motan", faţă de sl. *kotka*, *kotka*, „mîţă".

De aceea cred că nu greşim cînd spunem că originea rom. *gotcă* este ruteană: *gotka* (Želechowski dă, p. 139, şi varianta *rétka*, resp. *hetka*).

[164] grăcina (a)

'A face zgomot (fără rost, fără folos)', despre moară:

Moara noastră macină,
Dar a voastră *gracină*.

Probabil, din s.-cr. *gráčěm*, *grákati*, „krächzen, heiser werden" (Berneker, 344).

[165] greş

'Grappillon laissé sur la vigne; ciorchină mică de struguri, pe care culegătorii o desconsideră şi o lasă neculeasă'. (Exemple, v. în *Dicţ. Acad.*, *s. v.*).

Derivarea dintr-un lat.-pop. **agrestius* = **acrestis*, „nicht zur Reife gelangte Traube" (cf. Meyer-Lübke, *Rom. et. Wb.*, no. 112), „aguridă", din care şi it. *agresto* etc.[109], admisă de Academie, se menţine cu greu faţă de sîrb.-cr. *greš*, „Herling (Traube)", *grešika*, „Herling; wilde Traube" (Filipović), pe care Berneker, s. *agrest*, îl desparte de it. *agresto*, 'unreife Traube', raportîndu-l la it. *grezzo*, *griggio*, 'roh'.

(Din sl. *grožd grožde*, „Traube", avem n. de fam. *Grojdea*, *Grojdeanca*, precum şi n. topic *Grojdibod*).

[166] hrincă

Moldovenismul, cu înţeles de 'geröstetes Stück Polenta, Brot' etc., avînd ca variante: *hreancă* şi *hlincă*, e dat, la Tiktin ca şi la Şăineanu, ca de origine necunoscută.

E, mai mult ca probabil, rut. *hrinka* (**грінка**), „geröstete Scheibe des Weissbrodes" (Želechowski, I, 160).

[167] iele

Diculescu (*Die Gepiden*, I, 186, şi *Din istoria religioasă a gepizilor*, p. 3 sq.) susţine identificarea lor cu *Elle*, „Elfen" (printr-un intermediar gepid), şi respinge, ca o „simplă etimologie populară", identificarea cu pron. *ele*. Că *iele* ar putea fi o formă [de] pl. de la sing. *(h)ală*, „bălaur" (v. *Dicţ. Ac.)*, e, desigur, pînă la un punct, admisibil[110].

Dar, pentru identificarea *Ielelor* cu pron. *ele*, pledează, în afară de caracterul de interdicţie, de „tabù", al numelor proprii, mult mai însemnat decît se credea (v. acum Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, p. 281), şi expresia *de-dînsele*, sinonimul moldovenesc al lui *dintru-iele* (i.e. boală) = 'reumatism'; cf. *Dînsele*, nume ale *Ielelor*, împreună cu *Dobrele* (Bunele, Milostivele), *Sfintele*, *Şoimenele* şi *Joimăriţele*, la Otescu, *Credinţele ţăranului român despre cer şi stele* (în „An. Ac. Rom.", XXIX, p. 497[111]), unde se spune, între altele, că „ceea ce le-a meritat [= ce qui leur a valu] îndeosebi numele de *Joimăriţe* este că ele pedepsesc *şoimărind (sic)* pe fetele leneşe, care şi-au tras cînepa şi inul pînă la joia-mare" (de comparat cu cele expuse în „Dacoromania", II, p. 899[112]). — Lucrul acesta îl spune şi Budai Deleanu *(Ţiganiada*, ed. Cardaş, p. 34, adnotaţia autorului la v. „ş-a ne descînta *dintru ele")*: „*Dintru ele:* este un obicei între ţărani prin multe locuri, că vreun lucru rău nu numesc, ci zic: *el* sau *ele*, precum să fie a zice: dracul; ci mai vîrtos: *el, cel rău*, ş. c., aşa este cu cuvîntul *ele*. Prin *ele* se înţeleg *duhuri rele*; şi, fiindcă babele, descîntînd *dintru ele*, şoptesc vorbe multe, pentr'aceea se zice de obşte, despre unul care vorbeşte multe fără ispravă, că 'descîntă *dintru ele*'". — *Quelle donne, signore*, zic, în acelaşi înţeles şi italienii (comunicat de G.-D. Serra)[113].

Firește, totuşi, că *dintru-iele* ar putea fi chiar de la început: *Dintru-Iele*, iar mold. *de-dînsele* o simplă interpretare de etimologie populară *(iele = Iele*, luat drept *ele = dînsele)*. Dar, pe de altă parte, — ceea ce vine în sprijinul derivării din turceşte — *yel* turc. înseamnă, nu numai „vînt" (cf. *Vîntoasele)*, ci şi „rheumatisme" (Barbier de Meynard, II, 884); cf. încă: *de-vînt*, „boală băbească, analogă cu *de dînsele* şi cauzată de un vînt rău" (cf. Şăineanu, *Dicţ. univ.*[4], s. v. *vînt)*[114].

[168] îmbufnà

Capidan a explicat acest cuvînt, împreună cu mr. *îmbufunare*, din lat. **inbufonare*, de la *bufo* (DR, III, 758). Cred că în acest verb avem păstrat pe *bufo* latin chiar în sensu-i propriu de 'broască', iar nu în acela românesc de 'buhă, bufniţă' — şi ca dovadă putem cita (după Sainéan, *Les sources indigènes de l'étymologie française*, I, 101) analogia vprov. *botenflat:* „se dit de quelqu'un qui a les joues bouffies de colère, de *bot*, crapaud qui parait toujours enflé".

[169] înalgios

Exemple vr. ca cele citate de Tiktin, *s. v.*, în care apare expresia *a face cuiva înalgiosul*, „Jdm Unbill zufügen", unite cu locuţiunea gr. ἄνω-κάτω κάμνειν, „mettre sens dessus-dessous, bouleverser, faire le diable à quatre" (cf. Byzantios, unde şi: ἀνάκατα, „pèle-mêle", ἀνακάτωμα, ἀνακάτωσις, „mélange, bouleversement"), au făcut să se creadă că adevărata formă, etimologică, a cuvîntului ar fi *înalt-gios:* „carii (sc. credincioşii lui Dumitraşco Cantacuzino) ... a mulţi făcuse *înaltŭgiosul*", scrie d. ex. Kogălniceanu (*Letopiseţele*[2], III, 84).

Acest sens juridic-moral însă, comparabil cu acel al it. *fare man bassa*, fr. *faire main basse*, „a lua tot, a despoia fără rezervă", nu e singurul probat, nici în literatura veche-românească, fiindcă la Cantemir *(Divanul*, 22[a], citat de Tiktin, *s. v.)* terminul *înalgios* apare în sens material, topografic: „[partea de sus a roatei] spre *înalgiosului* parte [πρὸς τὸ κάτω μέρος] cu mare răpegiune se povîrneşte"; iar un *năljosului*, „în jos, cu coborîş greu", opus lui *năldealului*, „în sus, cu urcuş greu" (Vîrcol, *Din graiul popular al jud. Mehedinţi*, în „Noua rev. rom.", VIII, 87[115]), comparabil cu fr. *en amont* şi *en aval*, dar mai ales cu mgl. *lănjosu*, „povîrnişul, mr. aripidina" (Papahagi, *Megleno-românii*, II, 89) şi vr. *înalsusul* („mearse *înalsusurile* cu degrabă" = abiit *in montana*, ἐπορεύθη εἰς τὴν ὀρεινὴν, în „Noul Testament" de la Bălgrad, 1648, citat de Hasdeu, *Cuvente, Addenda*, p. LXXXVI).

De aceea, şi adăogînd încă analogia mr. *cu totului, di cu totului, de a cu totului* (cf. dr. *cu totului tot*[116], gr. παντάπασι faţă cu πάμπαν), *dealungului, diavîrligalui*, 'de jur împrejur', *ngruţişalui*, 'în cruciş' etc. (v. o bogată listă la Pascu, *Despre cimilituri*, I, 240 şi cf. Hasdeu, *o. c.*, I, 60), cred, cu dl Puşcariu (DR, III, 406, n.), că în vr. *înalgios* n-avem a face originar cu *înalt* + *gios* (cf. şi *anapoda*), ci cu nominativul corespunzător genitivului (d-sa zice: „dativului") *în-al-giosu-lui*[117].

[170] îngăimà

Înţelesul de „a vorbi confuz, încurcat, împiedecat, parcă ţi-ar fi limba legată" se acordă destul de bine cu ipoteza unui derivat verbal din rut. *gaima* s. *galьma*, „Hemmkette, Hemmschuh" (Želechowski, I, 134—5).

[171] îngălà; îngălat

Ideea de „înegrire, murdărire", pe care o exprimă în fond aceste cuvinte (cf. *Dicţ.*), autorizà derivarea din *galla*, „noix de gale", „gogoaşă de ristic" (susţinută de G. Pascu, *Despre cimilituri*, I), cu atît mai mult cu cît există

şi paralela fr. *engaller*, „teindre en noir" (H. Roy, *La vie, les moeurs et le costume* etc., Paris, 1923, p. 429), din *galle*, „excroiscence du rouvre, *robur*, servant à teindre en noir" *(ibid.*, p. 432).

[172] jarcă, jarchină, jarpan, jerpelit

Jerpelit şi *jarpan*, *jărchinos*, se zice, în Moldova, la cel îmbrăcat prost, cu o *jarchină*, o *jarcă*, o cojoleancă uzată, din care curg flendurile (cf. Tiktin, *s. v.*).

Cuvîntul pare înrudit cu pol. *szarpanina*, „action de déchirer ; ce qui doit être déchiré ; pillerie ; curée", din *szarpać*, *szarperać*, „déchirer, mettre en pièces" (Schmidt), sau — fiindcă un *jarcă*, deşi neînregistrat de Tiktin, există — cu alb. *šarkɛ*, „weisswollener Überrock mit roten Tupfen" = ml. *sarica*, *sarca*, din lat. *serica* (G. Meyer, *Alb. Wb.*, 400).

[173] iuşcă

'Zeamă lungă, subţire' (Mold.).
E rut. *juška*, 'Brühe' (Popowicz).

[174] iz

'Arrière-goût'.
Se explică din ung. *iz* (Şăineanu).
Dar turc. *iz*, „vestige, trace" (Kieffer-Bianchi, I, 156) ?

[175] jimblă

'Weizen-, Weissbrot', glosează Tiktin, care consideră cuvîntul (cu variantele-i *jemblă*, *jemlă*, *jemnă*) ca o „Mittelbildung aus deutsch *Semmel*, vgl. poln. *žemla*, magy. *zsemlye* etc.".

Dacă ne gîndim însă la faptul că sinonimul *franzelă* trimite, prin însuşi înţelesu-i etimologic, spre Franţa (originar : „pîne franţuzească"), cred că e folositor să adăugim, în loc de „etc." al lui Tiktin, pe fr. *gimblette*, din fr.-dial. (Languedoc) *gimblo*, *gimelo* = vfr. *simble* (lat. *simila*), pentru care v. Sainéan, *Les sources indigènes de l'étym. fr.*, I, 329 : paralelismul, măcar, e instructiv.

[176] laţi

Se cheamă în Moldova aşa: *„laţi* de cămeşă" [=] *stanii* (de cămaşă). Termenul n-are a face cu *lat:* e germ. *Latz*, „pièce, pièce de corps, pourpoint, gilet". *Laţe*, „(Woll-, Haar-) Zotten", ar putea fi acelaşi cuvînt.

[177] lefărdău

„Limbut" (rev. „Ion Creangă", III, 378). — *Lefîrdae*, „om slobod la gură, care nu se poate stăpîni" (rev. „Şezătoarea", XXXII [1924], 137). — *Lefărdău, lefărdaucă* (ardelen.) = 'om care grăieşte fără şir, fără legătură' (*Etym. Magn.*, I, 2222).

Baza e acelaşi alb. *l'aperδi*, „schmutzige Rede", din care şi mr. *lăpărdie*, „palavre" (cf. DR, II, 535).

O formaţiune analogă pare acel *libordan* din cimilitura „buraticului" (Pascu, *Despre cimilituri*, I, 174; cf. *lidordan, ibid.*) = **lipordan* (?), cu care trebuie comparat sinonimul sîrb. *labrda*, „Schlabberer, Plauderer", *laprdanje*, „das Klatschen, unnützes Ding reden", *laprdati*, „klatschen, u. D. reden" (Filipović, I), s.-cr. *lábrda, lábrnja*, verätlich „Lippe", după Berneker (s. v. *lábam*), o probabilă dezvoltare din it. *labbro*, 'Lippe'; cf. încă r.-dial. *liorbă, liorbaucă*.

[178] ler(iu)

Vorbind de refrenul colindelor *hailerui, ler de măr* etc., am semnalat (DR, I, 467) existenţa în româneşte a unui apelativ *ler(iu)*, atestat în glosariul muscelean al d-lui Codin, p. 46 (*„ler* — vremea cînd cineva e în floare; vremea căsătoriei[118]; vremea încrucişării (la vite): 'i-a trecut *leru*'") şi în colecţia de *Cîntece de ţară* a regretatului Pamfile, I, 350 („Mi-a trecut *leriul* degrabă: Nici la plug şi nici la sapă Nu m-am dus şi nu mă duc, căci de boală mă usuc"). L-am mai întîlnit apoi şi în rev. „Ion Creangă", pe 1915, între o seamă de cuvinte din Teleorman: *„lériu:* i-a trecut *leriu* = a îmbătrînit, nu mai e în vremea cînd îi era căutată şi vorba şi faţa" (p. 87).

Parcurgînd, ulterior, excerptele din Dosoftei publicate prin „Buciumul român", III, am avut surpriza următorului pasagiu, în care proconsulul din Efes şi alţii lămuresc cronologia lui Iamblic, unul din cei şapte coconi adormiţi timp de 300 de ani în peşteră: „În aste timpuri nu este Decie, au fost în *lerii* cii de demult" (p. 150).

Cuvîntul ar fi, deci, atestat deja la Dosoftei!

Din nenorocire, neapărata verificare a citatului cu însuşi originalul ni-a răpit această iluzie.

Textul bătrînului cărturar sună, în adevăr simplu: „Într-a cĕstea vremi nu iaste Dechie, iară au fostŭ în *veacii* cei dedemultu" (*oct.* 22, p. 76). *Lerii* vin, deci, de la Săulescu.

Dar, dacă, prin aceasta, nimbul venerabilei vechimi dispare, atestarea cuvîntului — anterioară celorlalte două — rămîne, şi ea merită a fi reţinută.

[179] leşdeu

'Udat: m-a plouat, de m-a făcut *leşdeu*' (Frîncu-Candrea, *Moţii*, p. 102).

Cuvîntul e, fără îndoială, identic cu *leşteu*, 'crîsnic' (unealtă de prins peşte), consemnat la Tiktin ca de origine necunoscută, dar, foarte probabil, nefiind decît o prescurtare din *heleşteu (hălăştău)*.

[180] lighioană

'Animal, animal sauvage, immonde', traduce Cihac (II, 669), care consideră forma *lighioaie* ca singura autentică şi compară pe gr. ἄλογο(ν), 'cheval', lit.: 'irraisonnable'.

Lăsînd la o parte apropierea de *legheon* al *Scripturii*, mă întreb, totuşi, dacă adevăratul aspect al cuvîntului, originar, nu e **lighian* = *libian* s. *livian*, de la *Libya*, vechiul nume al Africei cunoscute[119], deci: „(animal) african".

Reputaţia de belşug în fiare a Africei, în special a „*Liviei* cei cu jigănii" (*Herodot*, ed. Iorga, p. 266 = IV, 181: ἡ θηριώδης Λιβύη), era proverbială în antichitate (cf. *quid novi ex Africa?*), iar, la Rabelais, felinele de la menageria din Florenţa se cheamă: *afriquanes*, după lat. *africanae (bestiae)*[120].

S-ar putea, deci, ca, atunci cînd Marin Alexandrescu scrie în memoriile sale: *livioană* (v. N. Iorga, *Un cioban dascăl*, p. 7), să nu avem o grafie hiperurbanizantă, ci însăşi forma etimologică a vorbii. Fonetic, n-ar fi, în orice caz, nici o dificultate deosebită[121], iar semantic încă mai puţin[122].

Un text popular din Bistriţa-Năsăud, tipărit de curînd în „Grai şi suflet" (II² [1926], p. 342), aduce însă o formă, care ne face să întrezărim posibilitatea unei alte explicaţiuni a cuvîntului: „Acolo umblă cirezi de cai sălbatici, de boi sălbatici, de felu de *ghiligane*".

Acest *ghiligane* reprezintă, evident, o diformaţiune din *gligan*, „porc sălbatic, mistreţ", dar înţelesul lui e aici, tot atît de evident, acela de „sălbăticiuni, *lighioane*". Ca *lighioană* a putut fi explicat, pe de altă parte, şi un *lighian* din „cap de *lighian*" (într-un descîntec din *Graiul nostru*, I, 90), „cap de *ghigean*" (Tocilescu, *Mat. folkl.*, I¹, 628), care apare, totuşi, ca *gligan*, în varianta din glosariul Boceanu (p. 94, s. v. *izdat*[123]).

O dată ce lucrurile se înfăţişează aşa, ar fi, cred, admisibil că *lighioană* poate reprezenta — printr-o metateză şi o disimilaţie — pe acel bizar *ghiligană* (sing. de la *ghiligane*), care, el însuşi, reprezintă, cu siguranţă, o dezvoltare din *gligan*, sau, mai precis, o variantă dialectală a lui *gîligan*, *găligan*[124].

[181] lipcă

'Alipit, nedeslipit' (peiorativ): „A şedea ~ pe capul cuiva". Legătura cu *a lipi* e evidentă: au văzut-o şi Tiktin, Şăineanu etc.; dar adevăratul prototip ar putea fi rut. *lipkiĭ*, „klebrig, zäh" (Želechowski, I, 404).

[182] megl. liscuveti

'Un fel de piatră' (Papahagi, *Megleno-românii*, II, 90), 'fel de piatră foarte moale' (Capidan, *Meglenoromânii*, p. 108). Explicarea din bulg. *leska*, idem, la care trimite şi Capidan, *l. c.*, sau din bulg. *leaskov*, „schisteux", pe care o admiteam cu Pascu, în DR, III, 734, n. 1, [247, n. 25], mi se pare acum mai puţin sigură.

Mă întreb dacă nu e cazul să revenim la acel sl. *bliskav-*, „blitzend, glänzend", la care ne gîndeam în „Anuarul Inst. de ist. din Cluj", I, p. 319, n. [9, n. 3], — mai ales că şi-n ruteneşte există, din aceeaşi temă (*lisk*, „Schimmer"), un derivat *liskovecь*, „Jaspis" (Želechowski, I, 404), precum, din varianta *losk*, „Schimmer", există derivatul *loskoviĭ* (*loskoviĭ-kobal't* = = 'Glanzkobalt'), care aminteşte varianta dr. *loscoboi* (v. DR, *l. c.* [*ibid.*]), pe lîngă: *(piatră) liscovată* şi *lescovată* din colinde.

[183] luced; lucezì

În *Ţiganiada* lui Budai-Deleanu (ed. Gh. Cardaş, p. 84), găsim următoarele versuri:

Dă [= decît] mursa proaspătă mai dulcică
. . . . . .
Mai *lucedă* dă [= decît] steaua dă seară.

Ca formaţiune, avem, evident, pe lat. *lucidus* (cf. *lucifer*, *lucidum sidus* etc.). Dar îndoiala rămîne: nu sîntem, oare, în prezenţa unei plăsmuiri artificiale a poetului?

Scanned with OKEN Scanner

Iată însă, că, într-un colind din culegerea [...] [lui] Bîrlea: „Balade, colinde şi bocete din Maramureş" (p. 89) se poate citi:

Colo sus la răsărit, —
Mîndră-i sara de Crăciun, —
Lucezit-o lucezit
Un lucer mîndru galbăn,
D-aceea nu-i *lucezire*,
Ci e sfîntă mănăstire.

Înţelesul e, firește: „strălucit-a", cum observă şi culegătorul, în notă (unde explică şi pe *lucer* prin „luceafăr"; cf. sp. *lucero*).

Nu mai încape, acum, nici o îndoială, că, — alături de *limpede-limpezì*, *lînced-lîncezì*, *muced*, *putred*, *rînced*, *umed* — *mucezì*, *putrezì*, *rîncezì*, *umezì*, a căror descendenţă latină directă nimeni nu o contestă, — avem şi-n *luced(-lucezì)* un reflex absolut normal şi autentic al lat. *lucidus*, dublet popular al neologismului *lucid* (fr. *lucide*).

[184] lupare

'Se ia plămînii lupului, care se păstrează ca o comoară, şi cînd cineva are vreo r a n ă r e a, pe care poporul o numeşte *lupare*, atunci se iau plămîni de lup, se ard în foc şi se prefac în pulbere; apoi această pulbere se pune pe rana pacientului' (Ciocănel-Patriciu-Salviu, *Braşoave*, p. 196).

N-am putea spune dacă numele popular corespunde sau ba cu *lupus*-ul medical (*Dicţionarul* d-nului Bianu nu-l dă)[125], dar identitatea lui *lupare* cu lat. **lupalis*, „de lup" (= *lupinus*; cf. *luparius*, 'lupar, lupaş'), ni se pare evidentă: o derivare pe teren românesc, din *lup*, cu suf. *-are* (despre care, v. Pascu, p. 90) e mai puţin probabilă.

[185] mălai

Se ştie că Weigand a încercat să explice acest cuvînt obscur din *mei-lai* („mei negru").

Rut. *melai*, dublet al lui *malai*, idem (Želechowski), — evident reflex din românește — ar vorbi în favoarea acestei explicaţii.

[186] Mămălata

N. de fam (Gh. Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, III, 1, 176[126]).

Nu pare a fi o formaţiune în *-at* (-ᾶτος = *-atus*), obişnuită în ngr. ca indicaţie a filiaţiunii, la fel cu -άκι, -πουλο etc. (v. Hatzidakis, în „Anuariul

Univ. din Atena" pe 1910), cum ar putea fi *Mărgilat (Surete şi izvoade*, VIII, 396 = Μαργελλᾶτος, din *Margella?)*, ci un apelativ dr. **mămălată* = *mălată* (cf. *măligă* faţă de *mămăligă*[127]).

Acest *mălată* există, de fapt, glosat în *Lex. Bud.*, p. 370, prin ung. *maláta*, „polenta, das Malz" (cf. şi Cihac, II, p. 513). El se poate, cred, recunoaşte şi-n *mama lata* din cimilitura „turtei" (Gorovei, 372): „*Mama lata*, zupăiata", pe care Pascu (*Despre cimilituri*, II, 9[128]) îl explică elegant aşa: „Turta e lată ca mama"[129]!

[187] mr. mînar

„Mielul care se ţine acasă pentru îngrăşare, miel care se învaţă să vie după om; fig. persoană care merge întotdeauna după alta' (Dalametra).

S-a explicat din lat. *manuarius*, 'de main, qu'on fait agir avec la main' (aşa, şi Pascu, *Dict. étym. macédoroumain*, I, 118, no. 987).

Există însă şi italieneşte un *manarro*, 'mouton' (cf. Sainéan, *Les sources indigènes de l'étymologie française*, I, 267), de care cuvîntul mr. s-ar putea să nu fie strein.

[188] mandră

'*Mandră* şi *coleşă:* 1. mămăligă; 2. pîne friptă-n unsoare' (Viciu, *Glosar*, p. 58).

E, desigur, identic cu ţig. *mandró (maro, manro, marnó)*, 'kenyér' (József Főherczeg — E. Thewrewk, *Czigány Nyelvtan*, Budapesta, 1888, p. 192)[130].

[189] mîrli(a)

'Bespringen; sich paaren' (von Schafen u. Ziegen). Tiktin consideră originea necunoscută; iar Şăineanu emite ipoteza bizară a unui dublet onomatopeic cu a *mierlăi, miorlăi* (despre pisici!).

Slov. *mrlit*, „formicare, jucken", din *mrle*, „formicatio, formicans pruritus quasi per formicas fugientes causatus" (Bernolák, *Lex. Slavicum*, II), oferă totuşi o bază foarte acceptabilă, cu o evoluţie semantică din cele mai explicabile.

[190] măruntaie; mărunteà

Pe lîngă înţelesul de „entrailles", singurul îndeobşte cunoscut şi consemnat de lexicografi, mai are şi pe acela de „mărunţişuri; lucruri, obiecte mărunte", în acest pasagiu dintr-o foaie de zestre de la 1817, publicată

în *Monografia orașului Cîmpina*, Cîmpina, 1924, de d. Stoica Theodorescu, p. 191: „2 sămizeturi de pàpăluri i alte *măruntae*"[131].

Alt act, din aceeași publicație (p. 169), se plînge (la an. 1820) contra îndrăznelii locuitorilor de „a vinde vin și rachiu cu *mărunteaoa*". Avem deci și pe *măruntea* în înțeles de „mărunțiș", — sensul expresiei fiind, evident, acela de „en détail" (cf. și *par le menu, cu de-a mănuntul*).

„Și ale caisă [= casei] *măruntăi*" se citește și într-o foaie de zestre din 1842, tipărită de N. Iorga (*Documente de pe Valea Teleajenului*, Vălenii-de-Munte, 1925, p. 67).

[191] mîzgălì

'A mînji'.

S-a presupus o legătură cu *mîzgă*, „sevă, noroi", foarte plauzibilă ca sens, dar dificilă ca formă (cf. Șăineanu, care pune la contribuție și pe *mînzălì*).

Adăugim — pe lîngă varianta munteană *zmîngălì* — pe rut. *maskaliti*, idem (Želechowski, I, 429), dublet al lui *maskariti* (a măscări).

[192] mișomòr

Cuvîntul e atestat, cu înțelesul de „otravă", în N. I. Dumitrașcu, *Flori de cîmp* (= bibl. rev. „Ion Creangă", no. 4), p. 38, ca și-n Giuglea-Vîlsan, *De la românii din Serbia*, p. 394.

Sensul precis e, foarte probabil, acela de „otravă de șoareci, șoricioaică" (cf. DR, III, 448 [100]), iar etimonul, sîrb. *mišomor*, idem (Filipović), sinon. gr. ποντικοφάρμακον, ἀρσεινικόν; cf. și vgr. μυόφονος, n. de pl. (Korais, Ἄτακτα, IV, 449).

De reținut și sinon. mr. *afrat*, „arsenic, venin, otravă, șoricioaică" (Dalametra).

[193] mistei

'Cremene'. — Glosat așa, ca adnotație la versurile: „7 iepi potrigiti, La cochiti *mistiieti*; cînd calca, Foc scăpăra", dintr-un „Plugușor" de la românii din Podolia, tipărit în *Calendarul „Glasul Bucovinei"* pe anul 1926 (p. 74, cu n. 5)[132].

Cuvîntul ar putea fi ung. *mészkö*, 'Kalkstein' din care Weigand („Balkan-Archiv", I [1925], 21) derivă toponimicul ardelean *Mischiu* (cf. și *Mischii* doljeni), dar în pasagiul citat ar putea fi vorba de un derivat din

mischiu, 'oţel': *mistiieti* = *mischiiate*, 'oţelite', i. e. '(copite) potcovite cu mischie'.

Profităm de ocazie, în orice caz, spre a întregi indicaţiile date asupra etimologiei acestuia în darea de seamă despre „I-îiul congres al filologilor români" (p. 54, n. 3 [343, n. 3]), cu o trimitere la foarte interesantul „Essai sur l'histoire de l'acier en Russie", publicat de N. Bilaiew în *Recueil Kondakov* (Prague, 1926, p. 173 sqq.) despre *Bulat* şi *Karalugh* (**О Вѹлатѣ и Харалугѣ**).

[194] mocoşì

'A lucra încet, meticulos; a pierde vremea'.

Compară rut. *makoša*, „altslavische Göttin der Ruhe" (Želechowski, I, 424): *a *măcoşì*?

[195] modîlcă

'Kleine, rundliche, harte Anschwellung der Oberfläche, Knollen, Knoten' (Tiktin), 'gîlcă'.

Cred că e o simplă variantă din **mogîlcă*, *moghilcă* = rut. *mogilka*, „kleiner Grabhügel" (Želechowski, I, 448), „moviliţă".

[196] morfolì

'A molfăi; a mototoli'.

Lexicografii trimit la *molfăì*, pe care-l consideră ca formaţiune onomatopeică.

Cf. totuşi rut. *merféliti* (*merhvéliti*, cf. *merva*, „Wirrstroh, -streu; Dünger") = 'verwirren, auseinanderwühlen, -stöbern' (Želechowski, I, 435).

[197] muscal

'Nai; Pansflöte: „Glasul trîmbiţei, *muscalului* [σύριγγος] şi alăută", *Bibl.* din 1688' (Tiktin). — 'O armonică de gură sau şapte fluieraşe — *Syringa Panos* — numit *moscal*', '*muscalu* sau vechiul syrinx' (v. C. Bobulescu, *Lăutarii noştri*, p. 26 sq., unde se indică toate izvoarele necesare).

Tiktin, *l. c.*, s-a oprit la t.-arab. *miskal*, propus de Şăineanu (*Infl. or.*, II[1], 266).

Cred însă, că t. -pers. *mûsîkar* (din gr.), 'flûte de Pan; musicien; musique' (Zenker, 892[c]), = 'espèce d'instrument de musique, composé de

roseaux de longueur différente' (Kieffer-Bianchi, II, 1046), e preferabil, fiind mult mai apropiat ca formă de reflexul românesc, în care et. pop. cu *muscal* s. *moscal*, 'moscovit', e evidentă.

[198] naiticeană

Şi: *nadiceancă*, 'un fel de trăsură'.

Şăineanu îi declară originea necunoscută.

Totuşi Tiktin sugerase etimologia sigură, glosînd: 'Neutitscheiner Wagen (brişcă de Neutitschein)'.

Rămîne numai să precizăm: rut. *najtičanka*, 'Kutsche aus der Neutitscheiner Fabrik' (Želechowski, I, 478).

Posibil ar fi, însă, ca şi *dician* („car *dician* = car ferecat", în „Rev. critică-literară", III, 224), pe care-l apropiam (DR, II, 409, n. 6 [440, n. 52]) de „de-un car ferecat, de la *Diiu* legat", să aibă aceeaşi origine.

[199] (ne)lutatec

'Pîrjolĕşte-mi cu foculь *nelutatecь* păcatele mĕle' (Dosoftei, *Molitvenicul*, 101[a]).

Puşchilă, în monografia sa (extras din „Analele Acad. Rom." pe 1914, p. 75), nu se putuse dumeri nici asupra înţelesului vorbei. Puşcariu (*Lat. ţi und kį*, p. 10), care o cunoştea din „Vieţile sfinţilor", de acelaşi scriitor, îi dădea sensul de „unüberwindlich", „inéluctable", şi-i propunea un etimon — logic şi ademenitor, ca şi sensul — latinesc: **luctaticus*.

De fapt, cu tot aspectul său venerabil, acest *nelutatic* nu e decît un banal derivat românesc din *lut* prin suf. *-atec*, întocmai ca şi opusul său, *lutatec*, de asemenea atestat la Dosoftei (v. glosariul tezei d-lui Lacea, p. 118 şi excerptele din „Buciumul român", II, 352), avînd înţelesul de „nepămîntesc", „imaterial"[133]: cuvîntul traduce, de fapt, pe gr. ἄυλος, „immatériel" (cf. II, 497).

[200] onănie

Se zice, în Moldova, la „o fiinţă slabă şi urîtă, o pocitură".

La o înrudire etimologică cu gr. νάνος, 'pitic', firește că nu ne putem opri, dar nici rut. *omana*, 'vedenie amăgitoare', cu care-l compară Şăineanu, n-ajută nimic.

Onănie e, după toată probabilitatea, identic cu *Onan (Annan)*, numele tristului personagiu biblic (*Geneza*, XXXVIII, 6—11), după care s-a denumit

în ştiinţă o urîtă perversiune sexuală : legătura de înţeles, între o „pocitură", un „avorton", şi un astfel de nume nu are nimic straniu ; iar calea de pătrundere în graiul popular va fi fost tot lumea bisericească, familiarizată cu scripturile[134].

[201] otozbir

În expresia : „a o lua cu *otozbirul*" (v. „Neamul românesc literar", serie nouă, din 25 decembrie 1925, p. 13 : „I-a părut rău, nu-i vorbă ; prea a luat-o cu *otosbiru* ; mai cu seamă focul de armă, nici în vînt, cum a fost dat, nu trebuia").

Etimon e, evident, turc. *otuzbir*, „treizeci şi una" (pe care Şăineanu, *Dicţ. univ.*, îl cunoşte ca numele unui joc de hazard şi-l recunoaşte în omonimul sinonim din Caragiale) ; remarcabilă e însă deviarea sensului pe care o arată textul citat de noi şi care va fi avînd la origine paralelismul cu „a lua la trei (parale)", sau contaminaţia cu *zbir* (executor neînduplecat, violent).

Adăugăm, că acelaşi *otozbir* se mai întrebuinţează şi ca denumire a unui soi de calapod : *otozbir*, „calup mare", spre deosebire de *cabarazghial* (mijlociu) şi *olaiac* (mic) (Popescu-Ciocănel, Patriciu şi Salviu, *Braşoave*, p. 5).

[202] ouă de Paşti şi „Paşti-de-ouă"

Răspîndirea obiceiului ouălor de Paşti („ouă roşii", „împistrite", „boite"), de la un capăt la cellalt al Europei (cf. *l'iòu de Pascas*, „à double rousset", în „Armanac Rouman", Mount-Pelie, 1884), e prea cunoscut [sic], ca să mai fie vrednic a stărui asupră-i[135].

Mai interesant de observat e că, de asemene, la ambele extremităţi ale continetului nostru, *ouăle roşii* intră ca element constitutiv în însăşi denumirea zilei de Paşti : it. *pasqua d'uovo*, 'Ostern' (pe lîngă *pasqua maggiore* : diferenţiarea se face faţă de „Florii", fr. *pâques fleuries*) şi turc. *kyzyljumurta*, „oeuf rouge ; la fête des pâques ; rottes Ei ; das Osterfest der Greichen", compl. : *kyzyl jumurta günleri*, „die Tage der roten Eier" (Zenker, 700[c]), din care ngr. Κιζιλγιουμουρτά = τῶν χριστιανῶν τὸ Πάσχα, însemnînd literal : ἡ κοκκίναυγος, „ou-roşu" (Korais, Ἄτακτα, IV, 401, s.v. Πάσχα).

[203] pălăurdi (a o)

„A o lua la sănătoasa, a lua fuga, a spăla putina, a o *spurikè*[136], a merge foarte repede" („Şezătoarea", V, 116).

Cuvîntul face parte din vocabulariul ţiganilor noştri: *palaordì*, „a veni (s. merge) din nou (s. înapoi)" = *palé*, „iarăşi" (din ngr.) + *aordè*, „viu" (ţigănesc, din t. -pers. *avurden*, „apporter, amener").

[204] paparugă

Cuvîntul a fost considerat în genere — şi, cred, cu dreptate — ca identic cu *paparudă*: sensul e, în orice caz, acelaşi, iar ca formă unul se poate reduce la cellalt.

Cea mai nouă încercare de explicaţie, din vgerm. (Diculescu, *Die Gepiden*, I, 208), nu ni se pare mai convigătoare decît una din cele mai vechi: lat. *pupula uda*, „fată udă" (Pascu, *Etimologii româneşti*, p. 31). Tiktin desparte pe *paparudă* de *paparugă*, înţelegîndu-l pe cel dintîi ca un reflex al vsl. *popelŭ*, *pepelŭ*, „cenuşă" (deci = *Popelcuţă*, *Cenuşotcă*), iar pe cellalt ca o contaminaţie a întîiului cu *buburuză* şi *papăruie* (i. e. *paparoană*, „floare de mac" = ngr. παπαροῦνα: lat. *papaver*).

Explicaţiunile acestea sînt unilaterale ori haotice.

Explicaţii coherente au adus, pe cît ştiu, Şăineanu, care aşază pe *paparudă*, *paparugă* etc. în cadrul general al „gogoriţelor" (în Bihor, paparudă se cheamă şi *gogu*) reprezintînd termeni infantili, ca şi sinonimele provenţale: *papalaudo*[137], *paparanguo*, *babarauno* (*Dicţ. univ.*[4], s. *paparudă*), şi Weigand („Jahresber. d. Inst. f. rum. Spr.", Leipzig), care, luînd în consideraţie şi pe mr. *pirpirună*, cu îndoitul, ba întreitul înţeles de „paparudă" şi „paparoane (mac sălbatec); fluture" (Dalametra, 170), se gîndeşte la lat. *papilio*, *-nem*, „fluture".

Explicaţia aceasta e, după credinţa noastră, cea mai potrivită, pentru că fixează cuvîntul în cadrul cel mai firesc şi mai apropriat[138].

Că *Peperuda*, numele paparudii la bulgari, împreună cu *dodola* şi *ojlula*, înseamnă propriu-zis: „Schmetterling", spune şi Arnaudoff, *Die bulg. Festbräuche*, p. 65 (= vol. IV din „Bulgarische Bibliothek", ed. Weigand).

Curios mi se pare numai că Weigand a omis tocmai una din paralelele cele mai concludente: pe bulg. *preperuga*, *peperuga*, 'Schmetterling', lit.: 'das flatternde', vsl. **prêperuga* (Miklosich, *Et. Wb. d. sl. Spr.*, sub *perpera*). Toate aceste, şi alte corespondente la dr. G. Pascu („Arhiva", XXV, pp. 195—6), dar despre *duduleţ* (nici nu-l dă p. dr.!) spune atîta (p. 196): „Pentru legătura între cuvintele balcanice şi cele romanice, este interesant de citat mgl. *duduleţ* 'paparudă' = alb. *dordolét* 'paparudă'; 'épouvantail' [cf. *gogoriţe?*], sîrb. *dodol'a* 'paparudă'".

În ce priveşte sinonimul mr. *duduleţ*, pe care Pascu (*l. c.*, p. 58) îl derivă prin suf. *-uleţ* din turc. *dudu*, „belle personne, coquette", trebuie să observăm că există variante dr. care indică mai degrabă o origine sîrbă: *dadaloaie* (în Bihor, după „Comoara satelor", II, 57, 60, care dă pentru Turda-Arieş: *băbăludă*) şi *dodoloaie* (Hodoş, *Cîntece bănăţene*, p. 123)

reflectă, evident, pe sîrb. *dodola, dodolja, dodoloje*, lit.: „fetiţă": *Dodola* chiar, pe lîngă *păpăruga*, se află înregistrat în Alexici (*Texte alese din lit. poporană română*, I, 198, n.). Şi e important de relevat că sîrb.-cr. *vodole*, „Refrain, der zu *Dodole*-Liedern stimmt", al „kalinarke"-i, erau stropite cu apă, odinioară, ca şi paparudele (Schneeweis, *Die Weihnachtsbräuche der Serbokroaten*, Viena, 1925, p. 148).

Un foarte interesant text al cîntecului „dodoloiului" *(sic)* dă E. Novacoviciu (*Colecţiune folcloristică română din Răcăşdia şi jur*, Oraviţa, 1902, p. 171). De remarcat dubletul: *dodoloi* (pe lîngă *dodoloaie*), însemnînd şi pe unul care „nu e îmbrăcat gingaş" (p. 172). — Deosebit de interesant, de asemene, pentru sinteza amînduror denumirilor, formula „Duduleţului" la meglenoromâni, publicată de I. A. Candrea în „Grai şi suflet", I, 2, 269: „Letai, letai, *pipiruga*, vai, *duduleţ*, vai *duduleţ* ..."[139].

[205] pîrtac

'Petec': „coasă-ţi *pîrtacul* de la şubă" (Viciu, 65).

Din vsl. **пръть**, ᶜῥάκος, pannus detritus' (Miklosich, *Rad. l. sl.*, 68), de unde, poate, totuşi şi megl. *părtălos* (cf. „Dacoromania" I, 266 [162][140]), cf. şi n. de loc. *Pîrtănoşi* (Bogdan, *Doc. lui Ştefan-cel-Mare*, II, tablă) = = *părtъ-nosъ*, „rufos", lit.: „purtător-de-rufe" (ῥακένδυτος).

[206] pater

„... pe la valea Tibrului [Ardeal], pe unde în puterea nopţii poporul zice că umblă *paterii*, — năluci îmbrăcate în haine albe lungi şi de bun augur dacă le întîlneşti ..." (Frîncu-Candrea, *Moţii*, p. 18).

Foarte probabil, amintire populară de *pater-ii*, protestanţi din partea locului.

Cf. *barat* etc.

[207] perinda (a se)

Tiktin trimite la *părîndà*, 'der Reihe nach vornehmen, durchziehen', *a se ~*, 'der Reihe nach, aufeinander folgen, vorüberziehen, defilieren', văzînd în el o probabilă „gelehrte Bildung" din *pe rînd*.

De aceeaşi părere e şi Şăineanu: „lit. a lua sau schimba *pe rînd*". Ea e, de altfel, cea mai firească şi fusese sugerată încă de *Lex. Budan*, care dă (p. 497) pe *părînd (pĕrĕndu)*, 'alterno, mutito', îndată după *pe rînd*, 'ordine, ex ordine, suo ordine'.

E, totuşi, posibil, ca aceste apropieri să fie numai efecte de etimologie populară, iar adevăratul prototip al cuvîntului românesc să fie ung. *perrend*, 'Prozessordnung'.

Aplicat mai întîi la procedura judecătorească (cf. *a se perinda înaintea instanţei*, despre martori), termenul — a cărui cea mai veche atestare pare a fi cea din *Lex. Budan* — s-a putut uşor generaliza apoi, depăşind sfera judiciară.

Ceva asemănător, ca termen juridic de origine streină confundat cu un omonim românesc, s-a relevat de curînd (Capidan, *Românii nomazi*, p. 37, n. 3) în turcismul mr. *carare*, „verdict", confundat de lexicografi cu *carare*, „sentier"; iar, în ce priveşte contaminaţia bazei ungureşti *rend* cu un cuvînt românesc asemănător, putem cita cazul unui *pe rîndelete* = ung. *rendelet*, 'comandă, ordin', + *pe îndelete*, în „Ţiganiada" (ed. Cardaş, p. 244):

...Iară voinicul cu bucurie
O-nvîrte [prăjina]-ntr-o mînă *pe rîndelete*,
Ca ş-un beţişor...[141]

[208] **pierseciu**

Ca nume de coloare, sinonim cu „vînăt", „albastru-închis", „violet", „vioriu"[142], „mohorît" (cf. *purpuriu*, *ghiveziu*), mai precis: „de coloarea piersecei", — ca *vişiniu*, „de coloarea vişinei", *cireşiu*, *căpşuniu* etc.[143] — există, de altfel, el însuşi, atestat ca epitet pentru cai: „dereş *piersiciu*" (P. Stavrescu, *Hipologie*, p. 195), cum şi într-un descîntec „de brîncă" din colecţia de *Versuri populare române* a [...] [lui] T. Bălăşel (ed. „Ramuri"), 1, 2, p. 46:

Tu brîncă neagră,
Tu brîncă albastră,
Tu brîncă roşietică,
Tu brîncă verde,
Tu brîncă turcheză[144],
Tu brîncă galbenă,
Tu brîncă vişinie,
Tu brîncă *piersecie*...

[209] **piersica (a)**

Reluăm problema originii acestui cuvînt[145], în speranţa că putem aduce argumentul hotărîtor pentru legătura etimologică cu *piersec(ă)* prin ideea de coloare (a pielii contuzionate), aşa cum susţinea aici ([„Daco-romania"], III, 654) L. Spitzer (cf. şi germ. *blau schlagen*).

Scanned with OKEN Scanner

Studiind sinonimica latină pentru „albastru": *caeruleus, caerulans, caeruleatus, caerulosus, subcaeruleus, aerinus, aerius, thalassicus, thalassinus, venetus, caesius, lividus, sublividus, glaucus, cyaneus, hyacinthinus* (cf. și Blümner, *Die Farbenbezeichnungen bei den röm. Dichtern*, p. 134), K. E. Goetz (*Waren die Römer blaublind?*, în „Archiv für lat. Lex.", 14 [1906], p. 75 sqq. și 15 [1908], p. 527 sqq.) citează, între alte texte, următorul pasagiu din Ammianus Marcellinus (13, 6, 75): „*Persae* subnigri vel *livido colore pallentes*".

De fapt, indiferent dacă se referă la însuși poporul sau numai la originea fructului numit după regiunea de unde s-a răspîndit (cf. Hehn-Schrader, *Kulturpflanzen* etc., p. 246[146]), *color persicus* însemna la romani: „violet, violacé" și, prin extensiune: „pâle, livide", ca și vfr. *pers*.

Relativ la acesta, însă, Maurice Mann (*La couleur perse en ancien français et chez Dante*, în „Romania", 49 [1923], pp. 186—203) observă următoarele: „Nous trouvons un emploi spécial de *pers* dans la description des taches sur la chair humaine, produites par des coups violents. Les taches sur la peau sont «livides ou p e r s e s», ce qui veut dire: livides ou v i o l e t t e s" (p. 194)[147].

E vorba, prin urmare, fără îndoială, de „v î n ă t ă i"[148], de „petele vinete" ce apar pe carnea lovită, — de „cianozarea", „înalbăstrirea" pielii prin contuziuni.

[210] piteică

'Cîntari împletit din aţe, sfori, spre a duce în el hîrbul cu mîncare la cîmp' (Viciu, *Glosar*, 67).

Probabil, din rut. *petel'ka*, 'Schlinge' [Želechowski, II, 630].

Peteucă, petiocă, 'gînjul ce leagă leuca de carîmb' (Tiktin), e, evident, acelaşi cuvînt.

[211] piţigoi

Numele acesta, cu variantele sale (v. Marian, *Ornitologia*, II, 143), al păsării *Parus maior* L., n-a putut fi definitiv explicat, pentru că explicările lui Tiktin („Ori după cîntec, cf. germ. *Pinkmeise*, fr. *pinsonnière*, ori după micimea sa, v. *piciu*, ori după amîndouă") sau Şăineanu („tras din *piţiga*, a pişca: pasărea obişnuieşte a lovi toate cu ciocul") nu satisfac, deşi legătura cuvîntului cu *piţigă* (cf. it. *pizzicare*, „ferir col becco, propriamente degli ucceli") e evidentă: ca derivat din *piţigă* consideră pe *piţigoi* şi S. Puşcariu (DR, III, 664).

Dar această *piţigare*, ca şi it. *pizzicare*, e, aşa-zicînd, în funcţie de „cioc"; unul din numele păsărelei, *ţiglău, ţiglean* (Marian, *l. c.*), aminteşte pe *ţiglă*, „frigare"; Şăineanu însuşi observă, cum am văzut, că „pasărea obişnuieşte a lovi toate cu ciocul". Şi atunci e firesc să ne întrebăm dacă *piţigoi* al nostru poate fi despărţit de cors. *pizzigone*, unul din numele

dialectale italieneşti ale „botgrosului", sinonim cu sard. *pizzugrossu*, piem. *bekdür*, mod. *teston*, *bekgross*, rov. *beccogrosso* etc.(G. Bertoni, *Italia dialettale*, Milano, 1916, p. 32).

[212] podiri

Pl. 'Intrară îmbrăcaţi în *podiri* veşminte mohorîte' (Dosoftei, *Vieţile sfinţilor*, 12, 15, apud Lacea, glos., care notează glosa marginală: „veşminte lungi"[149]).

Evident, gr. ποδήρης (χιτών), „talaris (tunica)", lit.: „(haine) care ajung pînă la călcîie"[150].

[213] pupăză

Părerea generală e că acest cuvînt reprezintă un derivat pe teren românesc din **pupă* (lat. *upupa*) prin suf. alb. *-ză*. (Aşa, acum în urmă, şi Capidan, DR, II, 626[151]).

El ar putea fi, totuşi, pe de-a-ntregul albanez, deoarece în albaneză găsim nu numai forma *pupa*, ci şi *pupëza* (v. Leotti, *L'Albanese parlato*, Milano, 1916, p. 147).

Constatarea e, firește, valabilă şi pentru mr. *pupuză* (Dalametra).

[214] ragade

În înţelesul etimologic, de „crevasse, fêlure, fente", al ngr. ῥαγάδα, 'σχίσις' (Korais, Ἄτακτα, IV, 471), cuvîntul e cunoscut şi la noi, ca termin ştiinţific; dar la noi el mai însemnează şi: „gurguiul, sfîrcul ţîţei"[152] (comunicat de d. dr. V. Bologa din Cluj).

Această nouă accepţiune se explică, cred, prin confuzia între ngr. ῥαγάδα şi ngr. ῥώγα τοῦ βυζίου, 'mamelon, Brustwarze', sens metaforic al lui ῥώγα, ῥόγα, 'grain de raisin' (Korais, *o. c.*, p. 486); cf. şi ῥωγαλίδα (*ibid.*).

[215] rogodele

'Tot felul de poame mărunte şi necoapte' (Tocilescu, *Materialuri folkloristice*, II, 1210).

Se explică, socot, ca o simplă variantă a lui *rocodele*, *rucodele*, vr. *rîcodeala*, *rîcodelii*, *rucodĕlĭa* = sl. *rucodĕlja*, 'lucru manual', 'ocupaţie pentru mîni', aplicat, cum ştim, şi la „desert, poricale".

Rogoade din „Graiul nostru": „că bate chiatra *rogoadele* şi bucăţele de pe cîmp" (I, 236), „dă pă *rogoade* mai iea sîrmanii cîti ceva bani" (p.237) are, fireşte, aceeaşi origine[153].

[216] sărad

'Gewinde; găitan' (Dosoftei, Creangă etc.).

Tiktin se gîndeşte la vreun reflex al germ. *Zierat*; Şăineanu nu-i ştie originea.

Ea e, totuşi, foarte apropiată: ngr. σειράδιον, τὸ, „cordon, galon, passement" (Contopoulos).

[217] sgîrià (zgîrià)

Că originea cuvîntului e în sl. *dŭrati, sŭdrati,* — e cunoscut. Dar un mai convingător exemplu decît „îşi *dărià* faţa" din Moxa (citat la Şăineanu, *s. v.*) oferă *Proloagele* lui Dosoftei, unde se păstrează chiar derivatul, intermediar: „*sderiară* corpul sîntei Teodule cu ţepuşi de fier înfocate", „cu *sdăruituri* cu unghii de her strugitŭ" (după excerptele din „Buciumul român", III, 152).

[218] sicritate

'*Sicritatea* moşului n-o ştiu... Mă obişnuisem să-l numesc numai: „moşul de la no. 93" ' („Ramuri"' II, p. 169).

Diculescu, care s-a ocupat de acest cuvînt, fără a-i putea fixa etimologia, scrie (*Originile limbei române,* p. 41 sq.) următoarele:

„Un cuvînt mai curios [decît *spelb*, pe care-l derivă din lat. *ex-peralbus*[154]] e *sicritate,* uzitat în toate judeţele de munte ale Ţerii-Româneşti, avînd înţelesul de «numele familiei, conume» şi prin extensiune «adresă». În vorbirea vulgului, *sicritate* n-are alt echivalent, căci poreclă, cu care s-ar părea că se poate înlocui, implică în sine ideea de *trivial.* «Numele i-l ştiu, dar i-am uitat *sicritatea* »(***)".

Originalul cuvîntului e, fără îndoială, ngr. σκλιτάδα, ἡ, „famille; nom de famille".

Subt forma-i genuină, el apare în „Babilonia românească"[155] a lui N. Istrati, unde Hagi-Tufă roagă pe „arhon cinovnic" să se recomande fiicii sale: „numai binevoieşte a spune fiicii mele *sclitada* dumitale" (p. 23 a ed. Iorga, care adnotează: „Numele?").

Prin apropierea de *secret,* probabil, *sclitadă* a putut deveni **siclitadă, sicritadă.*

Întîmplarea face să dăm chiar peste această din urmă formă intermediară a lui *sclitadă* în drum spre *sicritate*, într-un articol din ziarul bucureştean „Cuvîntul" (10 ianuar 1926): „Astfel a început şi s-a sfîrşit cariera bietului Don-Juan [e vorba de o piesă franceză cu acest nume, publicată subt pseudonim de un bancher din capitală], care, fără să-şi schimbe *sicritada*, scris în româneşte şi cu o anumită adaptare, putea să aibă la Tănase un alt destin..."

În ce priveşte originea terminului ngr. însuşi, adăugăm că, după G. Meyer (*Neugr. Stud.*, IV, 82, cu variantele: σκλητάδα, σκλετάδα, σκλέτη), el ar reprezinta o bază romanică: it. *schiatta*, idem (cf. *o. c.*, II, 88, s. v. σκλιτάδα, 'schiatta, razza, stirpe, parentela', Somavera etc.), pe cînd Miklosich (*Et. Wb.*, 341, citat de Meyer) îl subsuma subt ceh. *šlechta*.

[219] sihlă

Şi: *sîhlă*. — 'Junger u. dichter Nadelwald; Hochwald; (Edel-)Tanne' (Tiktin, care consideră posibilitatea unui lat. *silva* venit prin cancelaria ungară).

Cuvîntul e, în orice caz, identic cu rut. *sihla* (*сигла*), 'Bergwald, Hain' (Želechowski, II, 863).

[220] smălta (a)

'A împodobi cu diferite colori', glosează Şăineanu, care nu dă originea cuvîntului.

El e un derivat din *smalt* = ngr. σμάλτον, „émail", de unde ngr. σμαλτόνω, „émailler" (Contopoulos), — dublet al obişnuitului *smălţui* (din germanismul *smalţ*).

[221] smidă

Ocupîndu-mă de originea lui *smidă*, 'Buschwald' (DR, III, 736 [186]), am pomenit în treacăt şi de *smidă*, 'Hagel', ca de un simplu omonim al celni dintîi.

S-ar putea, însă[156], ca legătura celor două cuvinte să fie mai mult decît o asemănare fonetică: germ. *Hag*, 'bosquet, bois', şi *Hagel*, 'grâle', nu aparţin aceleiaşi rădăcini (*hag*, „schlagen")?

Dar atunci *smideşte*, „fulgeră", cu care-l punea în relaţie Şăineanu pe *smidă*, 'Buschwald', exact: „pădure doborîtă de trăsnet", — deşi nu

în sensul presupus de el, — constituie, în adevăr, un termin mediu, care înlesneşte tranziţia dintre cele două cuvinte (resp. însemnări).

Există, pe lîngă aceasta, în ruteneşte un cuvînt foarte asemănător: *smidь*, 'Moos' (Želechowski, II, 888).

Relativ la etimonul ngr. σημύδα însuşi, relevăm că Korais (Ἄτακτα, V, pp. 336, 356) îi dă, pe lîngă înţelesul cunoscut, de „betula" (mesteacăn), şi pe acela de 'φοῦντα = τξουλούφι, fiocco, flocon; pannicula, apex, floccus; toupet, touffe, huppe', — ceea ce ar oferi, iarăşi, o bază de conciliare a celor două accepţiuni româneşti (cf. *flocon de neige*).

Mai adăugim, în sfîrşit, că într-o schiţă moldovenească din „Adevărul literar" de la 16 august 1925, se întîlneşte, repetat, varianta: *zmidă*.

[222] vr. soran; soronar(iu)

Soran îl găsim atestat la Dosoftei (*Viaţa sfinţilor*, 315, 32): „cu îmbrăcăminte de *soránŭ* îmbrăcatŭ".

C. Lacea îl glosează, în teza d-sale din „Anuariul" Weigand (p. 133): „grober Stoff", — destul de exact, fiindcă originalul cuvîntului e, după toată probabilitatea, acel sl. **сoранныи** (s. **сьранныи**), care se întîlneşte în vechile noastre documente slavone, ca un calificativ al pieilor de oaie (cf. I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan-cel-Mare*, II, 278), şi pe care Hasdeu îl traducea prin: „piei *crude*" („Arhiva istorică", II[1], 130), desigur mai bine decît Kalužniacki: „piei *sure*".

Acelaşi cuvînt însă dă cheia înţelegerii derivatului *soronar(iu)*, atestat foarte des, atît ca apelativ, cît şi ca nume propriu, dar niciodată explicit:

'*Şoronarii (sic)* moldoveni, pomeniţi la un loc cu cizmarii, au vreo legătură, ce nu se poate încă deslușì, cu aceştia' (N. Iorga, *Negoţul şi meşteşugurile în trecutul românesc*, p. 172). — 'Tot felul de meşteşug: den blănari, den croitori... den stoliari, den *soronari* şi tălpălari, den făclieri...' (în „Condica lui C. Mavrocordat" pe 1629, la N. Iorga, *Studii şi doc.*, VI[2], p. 430; cf. *ibid.*, p. 433: „bresla cizmarilor şi *solonarilor*", cum şi Bianu, *Catalogul ms. Academiei*, I, p. 509 şi II, p. 425: *soronar* şi *suronar*[157]). — 'Staroste de *sorunari* (sopunari?)' (Antonovici, *Doc. bîrlădene*, I, p. 406; cf. *ibid.*, II, 23: 'Puţul *Soronarilor*'). — '*Soronar*, negustor de boi' (Gh. Ghibănescu, în rev. „Ioan Neculce", I, p. 20). — '*Solonariu* ce dubea piei' (Leca Morariu, *Un nou manuscris vechi:* „Isopia Voroneţiană", extr. din *Calendarul* „Glasului Bucovinei" pe 1922, p. 4, unde se notează şi numele de fam. *Solonariu*).

La un derivat din *Solun* (Salonic), în adevăr, ar fi mai greu de gîndit, iar la unul din *sol*, „sare" (cum e, de fapt, acel *solari*, „ţărani care umblă cu cantităţi de sare prin sate", din „Noua rev. rom.", VIII, 88 = sîrb. *solar*, idem; cf. şi *solărit*, vechea dare pe sare), tot aşa, măcar că s-ar putea crede că e vorba de „săratul" pieilor.

Scanned with OKEN Scanner

[223] sotea, șotie

„Sotea" e numele dracului în *Anonimul Bănățean*. El a fost considerat ca un fonetism local pentru *Socea* (Zanne, *Prov. rom.*, VI, 555), poate: „cel din soc" sau „cel ce sucește" (?).

Dar el poate fi pus, credem, în legătură cu *șotie*, „nebunie, poznă, drăcie", *șoticlnic*, „poznaș, neastîmpărat, care face boațe, drăcos" — și amîndouă cuvintele s-ar putea apropia de s.-cr. *lošotije*, „unsichtbare Dämonen, welche den nächtlichen Wanderer auflauern" (spre a-l sugruma sau da pe rîpă); v. Edm. Schneeweis, *Die Weihnachtsbräuche der Serbo-Kroaten*, Viena, 1925, p. 15.

[224] spăcumă

'O ață răsucită în două' („Șezătoarea", II, 43).

Supt această formă, cuvîntul e mai apropiat, într-un fel, de **spacuma* = gr. σφήκωμα, 'ficelle', 'σχοινίον λεπτόν' (v. Korais, "Ατακτα, V, 344, care citează și pe Hesychius: „σφήκωμα, πύκνωμα καὶ ὁ δεσμός"), decît subt formele: *spăgmă*, *spegmă*, 'acia răsucită, filum duplicatum' (*Lex. Bud.*), *spegmă*, *spemă*, 'ață mai groasă de cusut' (Frîncu-Candrea, *Moții*, 105), pentru care cf. și it. *spagato* și *spago*, 'funicella sottile, filo a più capi, torto e impeciato, con cui i calzolai cuciscono le scarpe' (Rigutini-Fanfani-Tommasèo)[158], de unde — indirect — *șpargă* = 'ață mai groasă' (Bîrlea, *Cîntece pop. din Maramureș*, I, 60), *șpogat* = 'sfoară, spargă, spagat' (Viciu, *Glosar*, p. 79, unde și: *spămă* = 'ață, spegmă').

Tot ca o variantă a cuvîntului nostru trebuie privit și *spîcnă*, 'fășie, viță de cînepă' (rev. „Ion Creangă", II, 302).

[225] șură

'Scheuer'.

Identitatea cuvîntului cu însuși glosa germană e sigură (cf. Tiktin și Șăineanu), dar intermediarul — avînd în vedere extensiunea termenului — pare a fi rut. *šura*, „Gebäude zum Trocknen der Tabakblätter" (Želechowski, II, 1102).

[226] șui

'Der nicht ganz richtig im Kopfe ist, schussig'.

Tiktin îi dă, ipotetic, ca etimon pe vsl. *šuj*, „link".

Poate mai curînd rut. *šuja*, „Lump, Lumpenkerl" (Želechowski, II. 1103).

[227] surchidi

'1. Antreiben, hetzen; 2. (Knöchelspiel) ~ *arşicul*, den Knöchel schnellen' (Tiktin).

Şăineanu, *s. v.*, vede aici o metaforă din jocul în *arşici*; cf. *surchidează*, „1. lăsare pe jos a ultimului arşic; 2. *fam.* bătaie".

Ne-am gîndi la turc. *sürkedik*, „maraudeur, Nachzügler des Heeres" (Zenker, 524[b]).

[228] şcrabă

'Schmähwort für alte, grobe Stiefel' (Tiktin, s. v. *scrabă*, cu variantele: *scroabă*, *scroambă* şi cu „Et. Unbek.").

Moldovenism, provenit din rut. *škrab*, „alter, abgetragener Stiefel" (Želechowski, II, 1093); cf. şi *škarbán*, idem (*ibid.*, 1091), cu sinon. *škorlat* (1093).

De însemnat şi derivatul verbal *a se scrombăi* (despre nişte ghete uzate), din care vrea Şăineanu să derive pe *scroambe*.

[229] şlampăt

Despre o persoană care umblă negligent şi lălîi.

Rut. *šlámpati*, 'schlappen, schlarfen, schlürfen beim Gehen'; 'langsam, schwerfällig gehen'; cf. *šlampák*, 'alter, zerrissener Stiefel, Schuh' (Želechowski, II, 1093), *šljampati*, 'hin u. her trotteln' (1094).

[230] şuntai-muntai

Expresia e atestată pentru Moldova în rev. „Ion Creangă", IV, 187: „*şuntai-muntai* = ori una, ori alta, sau taman (tocmai) pe taman (tocmai)".

Ea reflectă, foarte probabil, locuţiunea turc. *šunda bunda, (šurada burada)* 'dort und hier', *šundan bundan*, 'von dort und von hier' (Zenker, 551 [c]).

Un reflex mai fidel reprezintă, însă, expresia ardeleană *per şundam bundam*, „cu şoalda, prin tertipuri" (comunicat de dr. Haţieganu din Cluj), împrumutată — poate, prin ungureşte[159] — în această formă cărturărească, de la negustorii greci, specialişti în materie.

Pentru baza onomatopeică a formaţiunii, e interesant de comparat rut. *šúrdu-búrdu*, „vom Geschrei des Truthahnes" (Želechowski, II, 1102).

cum şi rom. *hurda-burda*: „Aicea sănt trebili cam *hurda burda*" (în corespondenţa lui Hagi-Pop, ed. Iorga, p. 83), iar, ca formaţiune analogă, deşi diferită ca înţeles: *hurduz-burduz* etc.

[231] tăbîrci (a)

'A ridica s. purta cu greu ceva în spinare' (Şăineanu, cu origine necunoscută).

Identic cu rut. *terbičiti*, 'anziehen, auf sich nehmen' (Želechowski, II, 957).

[232] tîrnosì

Nu în înţelesul de „a sfinţi" (fiindcă acesta e cunoscut ca origine), ci-n acela de „a trage de cap, de păr; a chelfăni", sinonim cu *tîrnuí* (Şăineanu), e, cred, rut. *tirmositi*, *te*[*r*]*mositi*, „starck rütteln, schütteln" (Želechowski, II, 964, 959).

[233] „Talăsu' şi hapţîţîţu'!"

Înjurătura, care se aude prin Dorohoi la adresa evreilor, se explică uşor ca o aluzie la costumul de rugăciune evreiesc: *tallith* (în jargon: *tallesz*) spune B. Kohlbach (*Die Gebetstracht bei den Juden*, în „Zeitschr. d. Verein f. Volkskunde", 1925, p. 14 sq.), „die aus reiner Schafwolle gewebte Umhüllung", înlocuită de vreo jumătate de veac prin una „aus weisser Seide mit den beiden Seiten eingewebten schwarzen Längstreifen verfertigte", are, la cele patru colţuri, lungi ciucuri sau „ţorţamuri" (franjuri) — *ţiţith* ai *Scripturii* (*Numeri* 15, 37—40, în *Deuteronom* 22, 12: *gedîlim*).

Dacă — deşi nu putem afirma cu siguranţă — aceste „ţiţiş" (cum li se zice în Moldova) se mai cheamă cumva şi *harhál(uri)*, — turcism care se întîmpină în dr. cu sensul de „salbă, colan" (v. *Dicţ. Ac.*) şi în mr. *hîrhàlĭă*, *-ĭi*, „bărbiile roşii şi cărnoase de la cocoş sau de la găină" (Dalametra, 110), — poate că şi *harhar* = 'evreu', explicat de obicei ca un onomatopeu (v. *Dicţ. Ac.*, s. v. *hárhăt*), s-ar raporta mai curînd la costum. (Accentul e şi: *harhár*, cum îl dă *Dicţ. Ac.*, *l. c.*, dar şi: *hárhar*).

[234] tîndală

Are şi un sens special în popor, pe care lexicoanele nu-l dau:

'În ziua de *tîndala* (la mijlocul postului mare), se numără ouăle şi mieii şi nu se lucrează' (rev. „Ion Creangă", V [1912], p. 149).

La bază e, evident, același înțeles de „a migăli, a mocoși, a lucra încet" al verbului *tăndăli*, (germ. *tändeln*), din care se admite că derivă numele *Tîndală* (cf. DR, I, 238)[160].

[235] tăpșan

'Platou'; 'lemn așezat dinaintea vetrei, ca s-o ție'.

Tiktin, ca și Șăineanu, se gîndește la un derivat din *tăpși, tepși*, el însuși neclar.

Amintim pe rut. *tapčán*, 'Schlafbank' (Želechowski, II, 948).

[236] mr. țîruhiă, -hi

„Opincă", de unde: „țîruhà(r), -ri, opincar" (Dalametra).

Reproduce, firește, pe ngr. τζαρώχι(α), „tsarouque, espèce de chaussure à la poulaine [gurguiate à la mode de Pologne !]" (Legrand-Pernot, *Chrest. gr. mod.*, 480), alb. *ţarihe*, idem, cum se spune de obicei[161], dar acesta însuși nu e, după toată probabilitatea, decît un reflex al rom. *iţari: *iţăruși;* cf. *ţărași*, iar pentru sens și mr. *cioàric*, dr. *cioareci*, față cu prototipul turc *čorik*, „încălțăminte de piele groasă" (Șăineanu, *s. v.*), *čaryk* (ngr. τζαρώκι), 'espèce de gros soulier, pantoufle des paysans et des bergers' la Zenker, 340[b][162].

Ar fi, prin urmare, de adaus la Pascu, *Rumänische Elemente in den Balkansprachen*, Genève, 1924.

[237] teflu

Între sinonimele pentru „bouche, museau, bec", am însemnat în DR, III, p. 448 [101] sq., și pe *teflu*, „bot sau rît, la porci" (Rădulescu Codin, *O seamă de cuvinte*, p. 73; cf. idem, *Îngerul românului*, p. 357, supt *rîmà: „teflul-botul"*[163] — și *Nevasta leneșă*, p. 72: „Porcii, dă-i cu *teflul* pe el..."), fără a-i arăta originea.

Ea ar putea fi în turc.-arab. *tefl (tüfl, tüfâl, tefü)*, 'crachat, crachotement, salive, écume; Speichel den man ausspuckt, öfter[e]s Ausspucken; Schaum' (Zenker, 298[c], 299[a])[164].

[238] teleap-teleap!

Sau: *talap-talap*! — Indică, în Moldova, un mers greoi, trăgănat (cf. Șăineanu, care trimite la sinon. *tala-tala*, „binișor, încet-încet", de origine necunoscută).

Originea e, fără îndoială, în rut. *taljapu-taljapu*!, 'int. zum Ausdruck von längerem gleichmässigen Plätschern' (Želechowski, II, 946), *talap, taljap*, 'int. von Hinfallen in eine Flüssigkeit' (*ibid.*, 945), *taljapalka, taljapalo, taljapati* etc. (*ibid.*, 946)[165].

[239] terfeli (a)

'Besudeln, beschmutzen', 'a mînji; a sudui, ocărî'.

Tiktin, ca şi Şăineanu şi alţii, întrevăd „neclar" o legătură cu *tearfă*, „cîrpă".

S-ar putea însă, ca înţelesul originar să fi fost ceva mai benign: „a glumi pe seama cuiva, a-l ridiculiza", — şi gama a putut urca uşor, prin „a-l lua în caraghioz", „a-l face de rîs, de tot rîsul", „a-l batjocori" etc., pînă la accepţia actuală, — şi, în acest caz, ung. *tréfal*, „scherzen, spassen", s-ar potrivi foarte bine; căci, formal, nu e nici o piedică: din *tréfal* avem regulat **trefălì*, **trefelì*, apoi *terfelì* (cf. *feştì* şi *feşteli* din *fest*, „malen", pentru desinenţă).

Adăugim că tot la etima ungureşti se gîndea şi A. Scriban („Arhiva", 1912, p. 190), propunînd să se aleagă între *terhelni*, „a împovora", şi *tereferelni*, „a flecări".

[240] tocmagi

Originea turcească a acestui cuvînt e pe cît de sigură, pe atît de nelămurită.

Şăineanu, cel mai expert în materie, îl consideră ca o accepţie secundară a lui *tocmag*, 'ciocănaş' (turc. *tokmak*, idem), iar Tiktin, ultimul care s-a ocupat de el[166], scrie: „Offenbar, dass[elbe] Wort wie *tocmac*. Die Bedeutungsentwicklung ist dunkel"[167].

Legătura cu ciocanul e însă aşa de neverosimilă din punct de vedere semantic, încît unii s-au gîndit să părăsească chiar terenul turcismelor şi să caute obîrşia cuvîntului în ungureşte: *tökmag*, 'sămînţe (sîmburi) s. maţe de bostan' (Scriban, în „Arhiva" din 1913, p. 237).

Fixarea etimologică e, deci, binevenită.

Tocmagii româneşti sînt turc.-pers. *toutmadj*, 'pâte coupée en rubans étroits, espèce de vermicelle' (Barbier de Meynard, I, 496), 'espèce de pâte taillée en long qui se prépare en potage avec du lait caillé' (*ibid.*, II, 303).

[241] tolăni (a se)

Cihac îl raportă la *toloacă*; altă explicaţie, mai plauzibilă, nu ştim să se fie încercat (Scriban, „Arhiva", 1913, p. 191, îl scoate din ungureşte şi-l pune alături de *tolojesc, tolocesc*).

Scanned with OKEN Scanner

Turc.-arab. *tûlâni*, adv., „en long, der Länge nach" (Zenker, 611ª), *toulani*, „allongé, oblong" (Barbier de Meynard, II, 325) n-ar merge? S-a zis întîi: a sta (a şedea) *tulanì*, „lungit"; apoi: *tulănit — tolănit*; în sfîrşit: *a se tolăni*.

Trebuie să însemnăm însă şi pe rut. *telenjiti*, 'müssig hocken' (Želechowski, II, 954), 'a lenevi, a trîndăvi'.

[242] ţureă

'Beţişor ascuţit de ambele căpătîie *(sic)*; *de-a ţurca*, joc de copii, care bagă beţişorul numit *ţurcă* într-o gaură săpată în pămînt şi alţi jucători îi opresc să se apropie' (Şăineanu, cu „originea necunoscută", ca şi Tiktin, *s. v.*).

E vădit acelaşi cuvînt cu rut. *ţurka*, 'Spange; Haft, Enterhaken; ein kleiner Pflock an beiden Seiten zugespitzt; Art Knabenspiel, mit Klötzen, od. mit [zehn] Kegeln, nach denen man mit einem Stocke wirft' (Želechowski, II, 1058).

[243] verdete

'Băţ scurt şi gros' (rev. „Ion Creangă", IV, 188).

'Par (de bătaie), lemn gros': „Ce faci cu *verdetele* ăla, vrei să omorî lumea?" (I. Boceanu, *Glosar de cuvinte din jud. Mehedinţi*, p. 106).

Semnalăm acest cuvînt, nu pentru că ar fi ceva insolit în sensul său special (analogia unui *nuià* = *novella*, sau *mlădiţă*, lit.: „tinerică", dovedeşte contrariul), ci pentru că spaniola oferă un pendant perfect exact: *verdugo*, „Sprössling, Schössling; ein grüner Zweig; eine Rute, Gerte; ein Degen mit einer sehr schmalen Klinge; eine Strieme von einem Peitschenhieb; ein Henker, Scharfrichter" (D. Terso Seckendorff, *Diccionario de las lenguas española y alemana*, Hamburg-Nürenberg, 1824, *s. v.*); cf. şi it. *verduco*, „spada di stretta lama che taglia da quattro lati" (Fanfani-Rigutini-Tommasèo), biz. βαρδοῦκα — şi n. de fam. rom. *Varduca* (Iaşi).

[244] vretie

'Sac, de punem bucate în el' (Giuglea-Vîlsan, *De la românii din Serbia*, p. 399).

E sîrb. *vreća*, „Sack" (Filipović, 529).

[245] vun

'Mulţămea mişeilor îndesîndu-se pînă la dînsul ş-au ajuns pînă la *vun*' (Dosoftei, VS, 3, 18); — 'du-te de stăi la *vun* şi trecînd morţăi, să-i numeri' (*ibid.*, 3[b], 2, apud Lacea, care notează că „in beiden Fällen steht am Rande *buori*").

Buori (bouri) înseamnă însă semnul de hotar, prin urmare *vunŭ* e „movila, moviliţa" (de hotar, de vamă), adecă gr. βουνό(ς), „Berg, Gebirge"[168].

[246] zibidiu

'Şi aşa s-au pornit inicerii *zibidii*, de ducea pe robi ca nişte oi spre junghere, fiind soţii doi pe unul, trei pe altul, unul pe unul, şi îngenunchindu-i, au preot de era, au mirean, au grec, au frînc, au boer, au sărac, au doftor, au gerah, le tăia cu măinele lor capetele şi căte o ureche, şi, arătând la vizirul, îşi lua bacşişul' (*Cronica exped. turcilor în Moreea*, ed. N. Iorga, p. 77).

Cuvîntul, atestat în toate manuscriptele cronicei, dar suspectat şi neidentificat pînă acum (v. *l. c.*, nota 3), e turc. *zibidi*, „homme de rien, vaurien" (Zenker, 477[b])[169].

[247] zlamac

Se întrebuinţează prin nordul Moldovei, în expresia: „a face pe cineva *zlamac*" = 'a-l zdrobi'.

E rut. *zlómok*, „Bruchstück" (Želechowski, I, 304), slov. *slomak*, „fragmentum" (Mažuranić, *Rječnik*, p. 1329).

[248] cîrcioc

'Chichiţe, clenci; pretext de ceartă, de nedreptate'.

Şi: *cîrciog*, cu derivatul *cîrciogar*.

Rutenește există *cručok*, „Häkchen", cu acelaşi înţeles figurat: „verfängliche Frage; Alles, was das Recht verdreht; Ränke, Chicanen" (Želechowski, I, 385).

[I] „Dacoromania", I, 1920—1921, p. 257—272; [II] *ibid.*, II, 1921—1922, p. 650—660; [III] *ibid.*, III, 1922—1923, p. 724—741; [IV] *ibid.*, IV_2, 1924—1926, p. 786—856.

NOTE

[1] Obscurul *făùlă*, „apparence" (v. *Dicț. Acad.*), să nu fie, totuși, lat. **fabulla* (= *fabella*)? [Adde, DR, I, p. 557:] V. și Scriban, în „Arhiva", Iași, 1921, p. 72. Pentru sens, cf. și fr. *affubler* = lat. *affibulare*. — *Făulă*, și-n *Lex. Bud.* cu var. *feură*.

[2] Un intermediar ngr. presupune, din cauza fonetismului (*-nd-*), și rom. *rămîndă*, „iapă de soi nobil" („Rev. p. ist. ...", I, 185), „herghelie" (Furtună, *Izvodiri*, 101), *cai de romîndă* („An. Ac. Rom.", XXXII, p. 1008) = fr. *remonte*.

[3] O mai bogată recoltă de grecisme culegem din descîntece (colecția citată): „nouăzeci și nouă de tartori cu *calîroaicele* lor" (p. 139, cf. *Glosarul*), recte: *cataroaicele*, de la *cataroi*, vr. propriu: „apóplexie", [=] ngr. καταῤῥοή, „fluxio" (cf. κατάρατος = καταραμένος, „procletul, dracul", τρισκατάρατος, idem, mr. *triscatarat*) [păstrat și la „trocarii" din Brașov, în înjurătura: *loi-te-ar* (= lovi-te-ar) *cataroaiele!* S.P.] (Sinonimul *urcoi*, *urcoaie* din unele variante [Pamfile, *Sărb. de toamnă*, p. 138; și-n „Rev. cr.-lit.", III, 210; cf. *orca du-te!* — „Archiva", Iași, XXIII, 398] corespunde lat. *orcus*, „infern, ființă infernală, drac"); — „99 de sfinți *artitori*..., 99 de sfinte *eleurome*, cu *inderile* suave[!]" *(ibid.)* = ἀρτύω, „assembler" (ori ἅγιος ἄρτος, „anaforă"?), ἐλέου ῥῶμαι, „puteri ale îndurării" (s. ἐλαίου-, cf. mironosițe?), ἔντερα, „entrailles" (cf. *cele din lăuntru*); — *roș-piroș* (p. 143), (cf. *piroșeață*, „roșeață înflăcărată", p. 368) [<]*roș* + ngr. πυρρός, „roșu" (totuși cf. ung. *piros*, „roșu"). — Într-o cimilitură a fragilor sau vîrtelniței (p. 83): „Într-o foaie, *cartifoaie* șede-o oaie *oacără*" (*cartifoaie* nu e „foaie de carte", ci *carcifoaie* = *carciofoi*, n. de plantă, explicat de d. A. Philippide, „Zeitschr. f. rom. Philologie" pe 1907, p. 301, din *caricis folium*; cf. totuși megl. *carti*, mr. *frîndză dihicate* = 'plămîn': aluzie la coloare?), avem pe *oacără*, binecunoscutul epitet al oilor cu cearcăn negru împrejurul ochilor (cf. *oacheș*), devenit *oacănă* în unele variante, supt influența lui *deapănă* (despre vîrtelniță); dar aceasta nu împiedecă pe autorul colecției să spuie în glosar că *oacără* ar însemna: „șireată, prefăcută, hoață" (s-o fi gîndind la ungurismul *ocoșă* = *okos*, „priceput, cu doxă"?), — o dovadă mai mult pentru cine ar vedea un obstacol la etimologia noastră în explicația d-lui Păsculescu. — Aceeași interpretare fantastică a unei estropieri populare avem în cazul lui *(lac) chizărel* și *lac lăzărel* (Păsculescu, *o. c.*, *Glosarul*) = *lac iezerel* (cf. colindul din „Analele Dobrogei", I, 145).

[4] Pentru *Mistricean*, numele eroului baladei în unele variante, cf., pe lîngă *Bistrițean*, și: *Mistrițoiu*, „român din Craina Serbiei" = român *mistreț*, „amestecat" (v. Giuglea, în „Anuarul de geogr. și antropogeografie", II); apoi: gr. μιξοβάρβαροι, μιξέλληνες, cum și *Mistra*, al cărei nume a fost identificat cu *mistra*, „brînză de capră", sau *mistrà*, „Liqueur, der noch heute in Venedig zur Mischung mit dem untrinkbaren Lagunenwasser dient" (C. Hopf, *Griechenland im Mittelalter*, ap. Ersch und Gruber, I, 85, p. 267).

[5] 'Eu sînt maistor la ales, La frînghie [= marfă frîncească], La *mestie* (oțel), Fierul bun de vitejie' (balada „Moș-Novac" din col. Vulpian, p. 78) trebuie apropiat de pasagiul: 'Și se-ncinse cu o spată de cinci degete de lată și cu una de *șider* (= ngr. σίδερον, „fier"), de străbate și prin fer' din varianta Hodoș (v. „Conv. literare", XXXVIII, 896; cf. varianta din col. Vasiliu, p. 15, unde e vorba de „ficiorul banului din țara *Harțagului*" = *Hațegului* s. *Herțegului*, „ducelui"). — Pentru *veneție*, „marfă de Veneția", cf. în special N. Iorga, *Scris. și inscr. ardel. și maramureșene*, I, 67 și 53: „confectur de *Veneție*", „a aduce *vineție* la Craiova" (an. 1750); cu un timbru special, cuvîntul se întîlnește și-n descîntece: „Și să vă duceți în *Veneție*, c-acolo-s mese-ntinse, făclii aprinse" (în varianta din rev. „Ion Creangă", XIII, 76: „Să vă duceți în *puneții* mari", — evident, corupt; cf. ngr. πουνέντης, πονέντες, „vînt de apus" = it. *ponente*: G. Meyer, *Neugr. Stud.*, IV, 72).

[6] Într-o „Carte de desfăcut farmecile", tipărită cu cirilic la Sibiu, s. a., p. 12, găsim: „Fapt cu luatul *în anii* vacilor și a oilor în *prejurul* Sfîntului Gheorghie". — Că *în anii* = *manei*, e evident; dar, dacă *prejurul* (cf. *preajma*, *preziua*, *prozorul*) = *prourul*, am avea, aici, poate cea mai veche atestare a cuvîntului după *apruĕr*, problematic și el, din *Anon. Bănățean*.

[7] Un exemplu ca acesta, din Viciu („Colind zori de zori", în *Colinde din Ardeal*, p. 35):

Și-mi veniți voi, junii buni,
Rourînd și *prăurînd*,
Ca vara mai greu plouînd

nu confirmă decît în aparenţă această interpretare, — forma explicîndu-se, ca un joc de cuvinte popular (poate chiar cu *a ura!*). — Cf. totuşi Frîncu, *Moţii*, p. 129, unde se vorbeşte expres de „o stropitoare, numită *împroor*".

[8] Deosebit de acest *mereu*, ca şi de *mereu, mieriu*, „albastru" (cf. totuşi înţelesul de „albăstrele, violete"), e refrenul *mereoare, merioare*, dintr-un cîntec de priveghi: „Daţi, mereoarelor, surioarelor!" (v. *Calendarul rev. „Ion Creangă"* pe 1913, p. 94), probabil, deminutiv din *mire* = ngr. Μοῖραι, „zînele ursitoare", mr. *miră*, idem, lat. *(tres) sorores*: cîntecul pare, de fapt, o invocaţie către Parce. — Observăm că Hasdeu, *Etym. Magn.*, I, col. 498, consideră pe sîrb. *merae*, „pustiu" mereu, ca românesc (din l. *merus*, cf. nsl. *v mêr*, „ununterbrochen" (Miklosich). — Dial. *hinteu*, „trăsură", din ung. *hintó*, idem, propriu: „leagăn", oferă o interesantă paralelă pentru vr. *leagăn*, „trăsură".

[9] *Cioi*, „un mic vas de lemn, ca 1/2 căpceă, cam 1 dcl. Forma lui e ca un tăieriu cu coadă de lemn" (Viciu, *ibid.*, p. 30), e, evident: *acioi* = vas de *acioaie* (v. *Dicţ. Acad.*, supt acesta din urmă, unde se înregistrează şi variantele: *cioaie, cihoaie*).

[10] Care, evident, nu are a face cu omonimul serb. *pazija*, alb. *pazi*, ngr. παζιά, παζιά, „bette, poirée" = turc. *pazy*, „Bete, Beisskohl" (Miklosich, *Die türk. Elem.*, *s. v.*).

[11] *Schender* (cf. *Scanderbeg*) e şi nume topic, în Constanţa.

[12] Un caz analog, în ed. de Bonn a Porphyrogenetului *(De adm. imp.)*, unde (τὸ) Ταμάταρχα (vsl. *Tmutorokanъ*, actualul *Taman*) de la p. 101, 7, apare, peste tot, ca: τὰ Μάταρχα (de unde *Matercha, Matrica* din hărţile italiene). — Fenomenul invers s-a petrecut în ed. lui Chalcocondylas (Bonn, p. 253), unde τὸ Σιβίνιον *(Sibiul)* din text a devenit, prin graţia traducătorului în latineşte: *„Tosibinium"!* — Acelaşi lucru s-a întîmplat cu porecla *Tutufeke* dintr-un cîntec popular (Teodorescu, p. 337) = τὸ ντουφέκι sau τοῦ τουφèκι („Puşcă", „al lui Puşcă"); ori *Tufecei?* — În *filaliu*, „ţesătură foarte fină" = turc. *filali*, idem, din *Tafilalet*, numele o aşului marocan unde se fabrică (cf. Şăineanu, *Infl. or.*, II[1], 171), avem o paralelă instructivă şi din alt punct de vedere: în cîntecul popular, acest cuvînt apare ca *filalea*, pe care cutare culegător îl înţelege — ca şi poporul — în legătură cu *lalea(ua)*, ca „o plantă" (v. Păsculescu, p. 339).

[13] Poate şi *şocodom*, „bîlci" (Iorga, *Ist. rom. ard.*, I, 303) = *şocodolom* (ung. *sokodalom*): **şocodomol*, interpretat ca *şocodom-ul*.

[14] Cf. totuşi: „nouă sfinte *Sîmbe* albe" („Rev. cr.-lit.", III, 207). — Despre identificarea sl. *Samovila* cu *Sembilja*, sora lui Solomon, iar a acesteia cu *Sibylla*, datorită lui Wesselofsky, v. cele spuse în „Anuarul Inst. de ist. naţ. din Cluj", I, p. 407, cum şi Şăineanu, *Studii folklorice*, p. 143 sqq.

[15] Tot în *teafăr* spera d-sa să găsească explicaţia lui *teferiş*, „loc neted" din „Jocurile de copii" ale [...] [lui] Pamfile (*ibid.*, p. 354), de fapt = turc. *teferrüğ*, „promenade pour se divertir, voyage d'agrément", sîrb. *teferić*, „Landhaus, Landpartie".

[16] Pl. *ghismale* (v. *Dicţ. Ac.*, *l. c.*) s-ar putea considera şi ca efect al analogiei cu *sarmale*, vreau să zic, în genere, cu turcismele în *-mà*, de care va fi fost apropiată terminaţia *-man(ă)*. Cf., de altfel, în acelaşi sens, şi: rom. *peştiman, băcan* (pe lîngă *bacal*), faţă de prototipele turc. *peştimal, baqal* (de unde: *Bacaloglu*).

[17] Probabil, fuziune din *Bugeac* (p[entru] *Bugeaclîu*, ca n. de fam., *ibid.*, I, 359, cf. şi *bugeaclăi*, alternînd cu *bugeceni* = 'tătari din Bugeac', în „Magazin ist.", IV, 154 sqq.) şi *Başbuzuc* (plus *Buzdugan*).

[18] Pentru condiţia juridică şi socială a acestor *iscusaţi (excusati)*, atît faţă de *libertini* şi *coloni*, „semiliberi", ca şi dînşii, cît şi faţă de cei neliberi *(homines, servi, ancillae, servae)*, v. special: Kretschmayr, *Gesch. von Venedig*, I, 199 şi A. Stöckle, *Spätrömische u. byzantinische Zünfte*, p. 12. (Despre ἐγκουσᾶτος, cf. nota lui Du Cange la Anna Comnena, ed. Bonn, II, p. 603 şi Schmitt, *The Cronicle of Morea*, p. 605).

[19] Cu acelaşi înţeles, de „nimic" (cf. *hici, canci* etc.), găsim în rev. „Ion Creangă", V, 376 şi: *tenchiu*.

[20] Pentru acesta, v. DR, II, 623 şi cf. ngr. κόκκος, „grain, graine", ngr.-pop. κουκί, κουκκί, „fève, grain; suffrage" (Contopoulos).

[21] Traducerea lui *chirfosală* prin „das Gekicher" (Barcianu) a rezultat din confuzia cu *chicoteală*, „rire étouffé; ris înfundat, pe înfundate".

[22] Pentru *varâşa*, „nume care se dă oilor bucălăi cu galben pe bot" („Convorbiri literare", 1922, p. 371 = Nicolăescu-Plopşor, *Vorbe olteneşti*, p. 16), cf. *varos*, „rubens" din *Anon. Bănăţean* şi *varoş(i)* din N. Drăganu, *Cod. Todorescu şi Marţian*, p. 231. — *Gároş* = 'om cu obrajii roşi şi frumoşi' din rev. „Ion Creangă", VI, 253, e glosat, evident, cu gîndul la *roş*.

[23] *Sugrumale* Căpitanul (*ibid.*, 225) e Σγουρομάλλης, „cu părul creţ", *Creţu*, apropiat de *sugrum*, *zugruma*.

[24] Un important izvor de limbă: „pungă de *fringhie*" *(ibid.)*; — „iară la *chibeaua*, cosciugul proorocului celui mare puindu-l afară" (p. 116) = turc. *kiabè*, „nom du temple de la Mecque" (Youssouf).

[25] Adevăratul etimon al megl. *liscuveti*, de care se vorbeşte acolo, e bulg. *leaskov*, „schisteux" („Archivum Romanicum", VI, 231), în sprijinul căruia se pot cita: dr. *leşcovă*, „bolovan mare de pămînt, scos de plug" (Boceanu, *Cuv. din Mehedinţi, l. c.*), *loscoboi*, „bulgăre mare şi lucit, scos de plug" („Şezătoarea", VIII, 87).

[26] *Împinge(a)* = *impendere*, şi la Cazaban, *Doamna de la Crucea-Roşie*, p. 15: „Ce crezi, domnule, ce crezi, că, dacă-mi *împingi* acolo o mie de lei pe lună, m-ai procopsit!". — Sensul e, evident, acela de „a plăti" şi cuvîntul n-are a face nimic, subt raport etimologic, cu *împinge* = *impingere*, ci derivă, precum arătase şi G. Giuglea într-o comunicare făcută la „Muzeul limbei române", din lat. *impendere*, cu acelaşi schimb analogic între *d* şi *g* ca în *purceg* etc.

[27] De *„bogonosnicii* sihastrii Aschitacii" = 'de-Dumnezeu-purtătorii *(theophoroi)* sihastri asceţi (ἀσκητικός), vorbeşte Dosoftei, în *Vieţile sfinţilor* (v. *Bibl. rom. veche*, I, 244). — Pentru sufix, cf. şi: *„arhiieraticească* bunătate", în „Prefaţa Triodului din 1762" (*ibid.*, II, 33) = ἀρχιερατικός, „arhieresc, episcopal, pontifical". — Alte derivate mai puţin obişnuite în *-atic*, dezvoltate însă pe teren românesc, v. la Radu Greceanu, ed. St. Grecianu: *„crudateca* lor răutate" (p. 104), „mintea lui cea *zburatică*, meletisind [= meditînd, avînd de gînd: ngr. μελετῶ] ... surparea şi dezrădăcinarea Domnului" (p. 202); cf. „mintea cea *zburatecă*" (p. 208); apoi: *streinatic* (D. Raletti, *Suvenire*, p. 242). — Pentru *pălăvatic*, „nebunatic, fluşturatic" (şi la Viciu, glosat: „beat de cap"), cf. bulg. *palav*, ngr. παλαβός, „fou, sot, imbécile".

[28] Прwрокъ Λ (1654), прowрwкъ Λ (cca. 1750), — găsim în Gaster, *Chrest.*, I, 19 şi II, 66, — faţă de пр̃рочиΛwр (Coresi, 1579), пр̃рокъ (1607), пр̃ркъ (1643), — după acelaşi, I, pp. 17, 40, 108, — şi пр̃р̃кь, пр̃р̃кь, пр̃р̃окь, пр̃р̃чїє din *Ps. Scheiană* (după facsimilele ed. Bianu, pp. 1, 3).

[29] Sinon. *a lua la rănciog pe cineva* = 'a-i lua socotelile, a-l lua de scurt' (Boceanu, p. 101), se explică prin *rănciog*, 'Deichsel des Pfluges' (Tiktin); cf. şi *a lua la resteu* (nu: „la rost"!), în rev. „Ion Creangă", II, 120.

[30] Pentru varianta *arş!* (v. Şăineanu, *Dicţ. univ.*), cf. şi turc. *arš!* (= fr. *marche*!), la Redhouse: *ársh*. — Pentru psihologia unor atari subtilizări ale iniţialei, cf. şi fr. *ardez* = *gardez!* (citat de Fraenkel, în „Anzeiger f. indo-germ. Sprach -u. Altertumskunde", 41, p. 15, nota 1).

[31] Asupra numelor de luni în ngr., v., pe lîngă Abbott (*The Macedonian Folklore, ad loc.*), în special: Buturas, Τὰ ὀνόματα τῶν μηνῶν ἐν τῇ Νεοελληνικῇ, Atena, 1910.

[32] De însemnat încă: *„părari*, treteni, costrăşi, şi mînzi" (p. 8) = *pătrari* (p[entru] *costrăşi*, cf. şi n. de peşte şi *strîjnic*); — *ezoviţi* (p. 51) = iezuiţi; — *cumplitie* (p. 53) = 'faptă cumplită, grozăvie (i. l. care le pune vîrf la toate, umple paharul)'; — *„umilindu-se* de nespusă bucurie inimile noastre" (în scris. stareţului Neonil către Şaguna, p. 67) = *umplîndu-se*; — *fecemînd* (p. 70, în scris. lui Şaguna: „apropiindu-mă de staolul turmei mele cei cuvîntătoare..., l-am văzut din depărtare încă tot *fecemînd (sic)*, abea potolită fiind flacăra războiului") = *fumegînd, fumînd?*

[33] *Stibletă*, glosînd româneşte pe *boconč*, „papuc, bocanci", în V. Caba, *Szilágy Vármegye román népe, nyelve és népköltészete*, [Viena], 1918, p. 95, e vădit acelaşi cu it. *stivaletto*, „piccolo stivale = aestivale", din care şi mr. *stifaletă*, idem (cf. şi germ. *Stiefel*).

[34] Cf. şi *adăoară* = „a doua oară", din Giuglea-Vîlsan, *De la românii din Serbia*, p. 387.

[35] Pentru *bunăoară* = 'de exemplu' (cf. *à la bonne heure*!), *exempli gratia*, gr. παραδείγματος χάριν, să se compare şi lat. *verbi gratia* cu rom. *de-o vorbă*. — *Adineauri* (cf. *odinioară* cu vr. *nece odeneoară* = 'niciodată') vorbeşte şi el pentru explicarea lui *pururе* din lat. *per* + *hora*, ca şi sinon. alb *perhera* (P. Skok, în „Archivum Romanicum", 1924, p. 157).

Scanned with OKEN Scanner

[36] Ceasul al 9-lea, adecă 3 p. m., era, după regula benedictină, menit pentru întreruperea ajunului, pentru *dejun*; practic, însă, ceasul dovedindu-se nepotrivit, iar pe de altă parte „regula" însăşi fiind imutabilă, s-a găsit un modus vivendi, dîndu-se oara dejunului cu trei ore în urmă, la sexta, dar păstrîndu-se denumirea consacrată de *nona*; v. în special G. Bilfinger, *Die mittelalterlichen Horen und die moderne Stunden*, Stuttgart, 1882, citat de Fr. Rühl, *Chronologie des Mittelalters und der Neuzeit*, Berlin, 1897, p. 211.

[37] Cf. şi cîntecul popular „Aseară pe vremea cinei" din colecţia Fira-Kiriac, p. 25.

[38] Despre semnificarea mistică-religioasă a cîntării cocoşului (şi a *treia* oară), v. rev. „Tudor Pamfile", II (1924), p. 68.

[39] Această explicaţie a fost comunicată într-o şedinţă a „Muzeului l. r." din decembre 1924. — În *Dict. étym. macédoroumain*, I, Iaşi, 1925, p. 135, G. Pascu aşază de asemenea pe mr. *adoara* subt *oară* şi-l compară cu dr. *la cîntatul de al doilea*, 'au deuxième chant du coq'.

[40] Cred că şi *dori*, *de a* ~, pe viitor, în anul ce vine: „În anul ăsta ară tu pămîntul, *de-a dori* îl voi ara eu"; „pe *de-a dori* bagă-te la mine slugă" (Viciu, 41) = *de adoară*, *de a doua oară* (cf. *didiori* = de două ori), i. e. anno insequente, secundo.

[41] Cred chiar că *aliman* şi *aman* nu sînt decît dubletul aceluiaşi cuvînt oriental: primul în forma articulată, cellalt fără articol.

[42] O paralelă semantică — în sensul de „nenorocit" al lui *alimănit* — avem în germ. *Elend*, „mizerie", propriu: „Aufenthalt im fremden Lande". — Dar pentru *alimănit*, cf. şi „Şezătoarea", XXXIII (1925), p. 13, unde el e glosat: „blestem uşor, nu rău, ce se adresează mai ales copiilor cînd nu se astîmpără: Fi *(sic)* alimanit *(sic)* să fi *(sic)* !".

[43] „Lucrătură frigiană" (*ibid.*, 156) traduce rău pe *opus phrygium*, 'broderie cu fir (de aur) s. sîrmă'.

[44] Cf. şi Budai-Deleanu, *Ţiganiada*, ed. Cardaş, p. 81, nota: „Un *codru*, în care se zicea de cei bătrîni că lăcuiesc *cele frumoase* şi multe năluci ac...".

[45] Pentru sinon. mr. *antică*, v. acum Pascu, *Dict. ét. macédoroum.*, I, 200, no. 44.

[46] Interesantă de notat, această comparaţie din *Cronograful* lui Dionisie Eclesiarhul (*Tesauru*, II, 193): „aveau urechile astupate ca *aspidele*" (despre oamenii fără milă ai stăpînirii). — Alte epitete satirice de acest fel, la adresa femeilor rele: *viespe*, *viperă*, *năpîrcă*, *streche*, *vidră*, *omidă* etc., v. la Candrea, *Poreclele la români*, p. 51 sqq.

[47] Nu credem în amestecul *Vilelor*, a căror zonă de extindere nu cuprinde Moldova.

[48] Şi relativ la lat. *fracta* = vgr. φράκτα ca etimon al it. *fratta*, „Zaun" (*ibid.*, pp. 255. 400), mai putem adăugi că cuvîntul vgr. trăieşte pînă azi în ngr. φράκτης, ὁ, „Zaun, Gehege" (Mitsotakis); cf. şi Rohlfs, în „Archivum Romanicum", 1925.

[49] Aceeaşi traducere, remaniată, din care s-a tipărit anterior singur fragmentul semnalat de dl N. Iorga (la Sibiu, 1798), dă — evident, ca reflex al originalului francez — şi neologismul *espas* (p. 7: „cît *espas* mare de vreme"), unde Molnar are: „cîtă mare de vrĕme" (p. 7).

[50] Cf. şi *abalda*, înregistrat de *Lex. Bud.* cu sensul de 'horreum, emporium mercium'.

[51] Despre fr. *bretelle* şi familia sa vorbeşte pe larg Sainéan, *Les sources indigènes de l'étymologie française*, I, 390 sq.

[52] Ulterior („Balkan-Archiv", I, 160), cuvîntul a fost derivat din ruteneşte, *barancja*, gen. de la *baraneć*, 'Bärlapp', de D. Scheludko, care pleacă de la varianta *baranţă*.

[53] Din sl. *pogovoriti* avem, însă, dialectal: *povogări*. „a critica, a vorbi de rău" (E. Novacoviciu, *Cuvinte bănăţene*, p. 18).

[54] Un rut. *božkar* (s. *božkodajlo*), 'Frömmler, Mucker, Scheinheiliger', pe care-l găsim tot acolo, concurează pe „Dumnealui Monsiu Bartolomei *Boscu*", adecă *Bosco*, ca prototip al lui *boscar* al nostru (v. *Dicţ. Acad.*), fireşte numai în ipoteza că vîrsta acestuia s-ar dovedi anterioară an. 1826 (cf. în special: O. Lugoşianu, *Boscărie — o serbare la Iaşi în 1834*, în „Biblioteca nouă" din Craiova, 1896, p. 6 sqq.).

[55] Cu acelaşi înţeles ca *bouriu*, „saillant", sau *bouresc*, „d'aurochs" *(Dicţ. Acad.)*, avem în *Herodotul* de la Coşula, ed. Iorga, p. 384: „urechi *boure*" (despre caii arabi); cf. şi: „viţelului îi *bouresc* coarnele = îi cresc" („Rev. critică-literară", III, 90), „ţîţe *bourii*, care stau tari şi *ţepure*, de se văd sub iie ca nişte corniţe" *(ibid.)*. — În expresia proverbială: „om cu *bour* în frunte" = 'om rău' (Zanne, *Prov. rom.*, V, 96), avem a face însă, evident, cu

înțelesul secundar de „pecete (cu cap de bour)", cu care se înfiera în frunte, ca la romani cu *K(alumnia)*, vinovatul.

[56] Ca o accepțiune secundară însemnăm și pe *bruftuí* = 'prăși, săpa', *bruftuială* = 'prașilă, praşă, prăşit, prăşitură, săpăluit, săpare etc.' (Pamfile, *Agricultura la români*, p. 73).

[57] Notăm și sinonimul mehedințean *a driscuí* (o casă): „se amestecă var cu nisip și apă, pînă se leagă și se aruncă pe pereți cu mistria; apoi se întinde varul și nisipul deopotrivă, spre a se netezi" (Boceanu, p. 90). — O „tencuială care nu este netezită" se cheamă în Dobrogea: *orozan* („Analele Dobrogei", IV, 100; cf. „Ramuri — Drum drept", XIX, 241: „năsip — niște chișai *orozănos*", cum și ungurismul *porozău*, „nisip", cu derivatul băn. *părăzel*, „un fel de nisip negru pentru uscat scrisoarea cu cerneală"). — În Ardeal: *păpălasca*, „lut amestecat cu nisip și cu apă și tencuiala așa formată la zidul de cărămidă, mai ales la pivnițe" (Viciu, *Glosar*, p. 65).

[58] Cf. *ibid.*, p. 106, cu același înțeles: „amî făcutî și *lazăretî* în galați".

[59] Și: *clanț*: cf. încă: *baba-cloanța*. — Varianta: „Unica, dodica, *tringa, linga*" etc. (*ibid.*, p. 41) amintește, ce e drept, pe *tinghi-linghi*, onomatop. glumeț imitînd (în bafta birjarilor evrei) zgomotul zurgălăilor, dar ea implică în rîndul întîi o adaptare anticipată a lui *cinga-linga* la *trei*: cu toată aparența haotică și capricioasă, formuletele își au logica lor.

[60] Despre aceasta, v. și studiul, uitat, al lui Șăineanu, din „Conv. lit.", XXVI, p. 134 sqq.: *Elemente române în limbile străine*. — Subiectul a fost reluat, în parte, de Candrea (în „Noua rev. română").

[61] Se știe că există și un mr. *cocă*, „fruit", considerat ca o formă reconstituită după **coc*, reflexul imediat al lat. *coccum* (cf. Pascu, *Dict. étym. macédoroumain*, I, p. 69, no. 446).

[62] Aceeași confuzie se trădează în următorul pasagiu din „Amintirile" istoricului Radu Rosetti (în „Adevărul literar" din 13 sept. 1925): „De *corăbiele* ei [cămărășiței] îmi aduc aminte cu jind și acuma... Bunica vorbea de Anghelina în termenii cei mai elogioși, și cunoscîndu-i superioritatea în facerea *corăbielilor*", prin șovăirea între *corăbiele* și *corăbielele*. — Turc. *jassy kadâif*, 'eine Art Zwieback' (*ibid.*, 704 c, s. v. *katîfe*), pare să fie mai degrabă „cadaif de Iași", decît „pesmet s. biscuit cu apă". — Despre echivalentele turcești ale it. *sorbetti*, care nu e turc. *šerbet*, ci *doñdurma*, și lui *dulceață* al nostru („die *Dultschaz*, d. h. *dolcezza*, der Walachen"), care e t. *tatly*, v. Zenker, I, 541[c], s. v. *šerbet*; iar despre *mamaligha*, 'bouillie faite avec la farine de maïs, polenta', v. Barbier, II, 786.

[63] De la noi au împrumutat apoi armenii din Bucovina pe *korabia*, 'Kuchen mit viel Butter und Zucker', ca și pe *dulczeatze* și *gogoscza* (D. Dan, în vol. *Bukovina* din col. „Die österr.-ung. Monarchie in Wort. u. Bild", p. 328).

[64] D. R. I. Călinescu, care a publicat în rev. cit. lista de nume populare zoologice și botanice cuprinzînd și cuvîntul în chestie, ne spune totuși că, de fapt, el se zice și la copii. — Față cu cunoscutele nume triviale, de strictă observație și realitate în acest caz, ale licuriciului: nord calabr. *culilúccia, culilúcida, cuddinúcciola* (v. Rohlfs, *Griechen u. Romanen in Unteritalien*, p. 47, n. 2) ne întrebăm dacă la baza cuvîntului nostru *curfutiță* nu e o etimologie populară dintr-un termen de acest tip, și anume ngr. κωλοφωτία, nume al licuriciului, numit altfel și: λαμπρινίτζα, λαμπορίδα, λαμπορίς, πυρολαμπίς, πυριλάμπη, πυριλαμπός (Coray, Ἄτακτα, IV, 271).

[65] Interesante observații nouă asupra acestui sufix latin, face R. Thurneisen (*Zu lat. -etum und -aster*, în Ἀντίδωρον, *Festschrift Jacob Wackernagel*, p. 117 sq.).

[66] Atît în înțelesul curent, de „guraliv", cît și-n acela, vechi, de „de altă limbă = naționalitate" (v. glosariul *Psaltirii Șcheiene*, ed. Candrea).

[67] Pentru *nefiță*, ajunge să spunem că e numele ngr. al „nevăstuicii", νυφίτσα = νυμφίτσα, 'belette' (Byzantios), întocmai ca și mr. *nifiță*, 'nevăstuică de casă' (Dalametra).

[68] Propriu: „königlich", — interesantă etimologie populară între germ. *kunig* = 'cuniculus' și *König*, 'crai', relevată de Hehn-Schrader (*Kulturpfl. u. Haustiere*, p. 607), și de Štrekely în „Sitzungsberichte" ale Academiei din Viena (1904, p. 34), iar ulterior, de Jokl, în „Mitteilungen" ale Institutului român de la Universitatea vieneză (p. 305, n. 1); cf. cazul analog al sl. *Drugutin*, redat prin *Carolus*, din cauza falsei derivări a acestuia din *carus*, 'drag, scump' (*carulus*). — Așa se explică și sensul de „impozit regal" (*kunigovanie*) al lui *kunica, kuniczne*, (v. Lăbușcă, *o. c.*, mai departe, în text; p. 30, n. 3).

[69] Relativ la *logoş* („un logoş măscărici"), rămas neînţeles editorului, observăm că el înseamnă „pitic" şi că, la exemplele din Tiktin, *s. v.*, se poate adăugi — pe lîngă cele din Dosoftei — următorul exemplu din traducerea vr. a lui *Herodot*, ed. Iorga, p. 162: „iaste (bozul) un chip de *om mic logoşi*", important prin aceea că, comparat cu originalul grec, care vorbeşte de πυγμαίου ἀνδρὸς μίμησις (III, 37), asigură înţelesul, pus la îndoială de Tiktin. — Ca etimon, *logoş* ar putea fi pol. *logosz* = ung. *lógós*, 'Beipferd; Figurant'.

[70] Din alb. *kunavjε* (G. Meyer, *Et. Wb.*, 214), ngr. κουνάδι, 'fouine, putois' (Byzantios), din care mr. *cunàvi*, 'dihor, belghiţă' (Dalametra; cf. şi Caragiani, *Studii istorice asupra românilor din Pen. Balcanică*, p. 261 sq.).

[71] Cihac, II, 717, face o apropiere imposibilă de alb. *ülibér* etc.

[72] La baza latină *curvus* se gîndise şi I. M. K[odrescu], în originala critică ce face *Dicţionarului* lui Laurian şi Massim, relativ la acest cuvînt („Buciumul român", II, 473).

[73] V. d. ex. Gaidoz în „Mélusine", sau Politis, în Μελέται, dar mai ales Şăineanu, în „Zeitschrift für rom. Philologie", XXX, 314 şi „Archivum Romanicum", I, 147.

[74] O apropiere de *cucurbătă* (lat. *cucurbita*), poate tot ca teacă de săgeţi, sugerează pers. *terbez*, „Melone, Kürbis, Gurke" combinat cu pers. *terbese*, „arc-en-ciel, Regenbogen" (Zenker, 275 c.).

[75] „*Pristă*" (Lacea, *l. c.*): „biserica *pristei* şi blgslovitei Dumnezău născătoarei" (89, 32; 297[b], 6), e, evident, (ca şi *blagoslovitei*) — *precistă*, prescurtat. — *Rînce* din „snopi de *rînce*" *(ibid)* nu e: „Getreide", ci fireşte: mănunchiuri de *rînci* (pl. de la *rîncă*, vină de bou).

[76] De asemenea grecisme mişună „Vieţile" lui Dosoftei (citäm, după Lacea, pe cele ce i-au rămas neclare): *ágalmă* (ἄγαλμα, „chip", cf. şi *trupişte*), *aforchist* (ἀφορκίζω = ἀπο — ὁρκίζομαι, cf. *jurat*), „chelei" = *helii*, *hel*, (gr. χέλι, „chişcar, ţipar"), *engomii* (ἐγκώμιον, „elogii"), *mînieci* (= *nebunii*) din *maniac*, *mirac* (μειράκι, „copil"), *synglit*, „singlitică, adecă senatorcă" (σύγκλητος).

[77] Forma masc. a cuvîntului o avem, poate, în n. de fam. *Corivan*.

[78] Pentru alte reflexe, româneşti şi balcanice, ale cuvîntului, v. DR, III, 738 [188]. — Exemplul din Dosoftei, de altfel, s-ar putea raporta chiar la gr. τρυπάνη, τρυπάνι = τρύπανον, „trepan, sfredel pentru trepanaţie".

[79] Cu excepţia acestui cuvînt (care, el însuşi era, de altfel cum se vede, atestat), şi a două-trei altele (*bodroanţă* [cf. *cotroanţe*, *cotrenţe*], *modrig* = 'neam rău şi mojicos' [cf. *modrigan* şi *modoran*], *ţîşmoacă* [= *ţîşpoacă*!] şi, poate, *chică* = 'ceată' [?]), toate cuvintele glosate de [...] Savin în acest număr sînt arhicunoscute: *zăhăit*, *blide*, *chiag*, *chişteală* [*pişteală*], *sătăra* [*satară*], *găbji*, *hindichi*, *curătură*, *bliot*, *livată*, *ghibirdic*, *hîd*, *caua*, *sdrelit*, *lefter*, *ştir(ă)*, *hadîn*, *lesoi*, *alean*, *tîngă*, *tăbuică*, *hîrţoage*, *golomoz*, şi adesea rău explicate: *liştav*, *clit* ... Asemenea glose uzurpă în dauna unor texte folositoare paginile revistei.

[80] Aceeaşi etimologie propune — cum am observat ulterior — şi Şăineanu, în ed. IV a *Dicţ.* său, dar fără a o sprijini: rămîne, deci, lămurirea semantică şi — o chezăşie în plus de probabilitatea etimologică.

[81] De nesiguranţele traducerii e vinovată, în speţă, nu numai metoda traducătorului de a inversa termenii enumerărilor din original, ci şi sinonimia dintre λίβανος, 'tămîie', şi numele muntelui *Liban*, cu cedrii săi: τῆς κυπαρίσσου καὶ κέδρον καὶ Λιβάνου ξύλου. — Aceasta nu e singura farsă, pe care a făcut-o *Libanul* (Livanul) bătrînilor noştri cărturari: „arborele de *Valanŭ* de *Vasanŭ*" din Dosoftei (după excerptele din „Buciumul român", II, 258), e de fapt: τὰς κέδρους τοῦ Λιβάνου (confundat cu βάλανος, „ghindă, stejar") ... τὰς δρῦς τῆς Βασὰν (Isaia, II, 13 sq.).

[82] Dicţionarele de care dispunem nu consemnează această formă, dar ea e totuşi posibilă, ca un singular refăcut de la δεῖγμα, înţeles ca plural (cf. şi σημεῖον faţă de σῆμα).

[83] De remarcat, de asemenea: *împrejureni* = 'megieşi, vecini' şi *înherat* (înfierat, ca semn de hotar). — *Osica* e *ovsică* (ovăsică), obişnuit: *obsigă*, *iarba-ovăsului*, *ochsigă*, *opsigă*, *orsigă*, *secăreà* etc., *Bromus secalinus* (Panţu, 190). — *Prundul-Graurului* (lui *Graur*?) e, evident, un toponimic, ca şi *Gura-Zătonului* (sau: gura *Zătonului*) pentru care cf. *Zatonul-Vechi*, 'gîrlă' (Tulcea), *Zătoana*, 'pichet' (Ialomiţa), *Zotunul*, 'ostrov' (Vlaşca) şi *zătonì*, „a se revărsa, a se înfunda încît să dea apa peste ţărmuri", despre un rîu (Giuglea-Vilsan, *De la românii din Serbia*, p. 400), — un slavism.

Scanned with OKEN Scanner

[84] Cf. şi sl. *dupinŭ*, 'delfin' (poate, şi-n vr. „inel de *dupinŭ*").

[85] Ea e, după cercetările noastre, problematică!

[86] Formal, n-ar fi nici o piedică; cf. *dalb*, *Dalimoş* pentru *alb*, *Alimoş* etc.

[87] În ce priveşte etimonul acestuia însă, evident că *dibek* al lui Şăineanu este insuficient; cf. arab. *durbeke*, „specie de darabană arabă făcută dintr-un trunchi de arbor sau dintr-un vas de teracotă" (Titus Cerne, *Dicţ. de muzică*, p. 351). — Adăugim, ca simple omonime măcar, dacă nu mai mult, şi pe ruten. *durbak*, 'Wetzstein', şi *drapak*, 'Waldbrombeere' (Želechowski, I, 210, 204).

[88] Am întîlnit şi varianta *durlac* (nu: „turlac"!).

[89] *Catarigă* e chiar „porecla ce se dă unui om cu picioarele lungi" se spune în Tocilescu, *Mat. folkl.*, I, 1209.

[90] Cf. şi sl. *kotrige*, 'Glied, Gelenk', pl. 'Skelett' (Berneker, 588).

[91] Mai radicală la ţigani, această paradiziacă simplificare a costumului copiilor explică, precum se ştie, pe rom.-ţig. *puradeu*, „danciu", propriu, „gol" (cf. şi Cihac, s. v. *purdè*).

[92] Se dau acolo şi o serie de sinonime, dintre care unele, şi aici, mai jos. — *Schilauă (şchilaua)* trebuie pus în legătură cu σκελέα, 'Untergerippe, Skelett', σκέλος, 'Schenkel, Bein' (din care explicam, DR, III, 736 [186], pe *schilod*: poate mai curînd, din σκύλος, 'Hund', cf. *cagneux*, ori σκύλλω, 'écorcher, torturer'), ca şi *cocale* (lit.: „oase"). — În sprijinul etimologiei *gionate* = **genuata* (Drăganu) vine şi: *„gioanate* = picioarele de la genunchi în jos" din rev. „Ion Creangă", 1915, p. 91.

[93] Adăugăm şi pe *duligar (durligar)*, cuvînt de ocară, zis copiilor mai mărişori, dar obraznici, ca şi *caligar* (rev. „Ion Creangă", IV, 337), pentru care cf. καλιγάρι, 'papugiu' (de la καλίγα = lat. *caliga*, 'încălţăminte'), întîlnindu-se la noi şi ca n. de familie.

[94] Cf. şi omonimul *făleţ*, „fălos, lăudăros", la Iord. Golescu (apud Zanne, *Prov. rom.*, VIII, 604 sq.), cum şi turc. *falet*, „imbécile, imp[r]udent" (Kieffer-Bianchi, II, 345).

[95] Cf. şi Bassarabescu, *Un dor împlinit*, nuvele şi schiţe, Bucureşti, 1919, p. 38: „calească cu patru *falaitari* şi cu surugiu". — *Ibid.*, de remarcat turcismele: *duvar*, „zid" (p. 38), *inacciu*, „inagiu, om cu inat, cu toane" (p. 42) şi grecismul *stenos*, „angor pectoris" (41).

[96] Din corespondentul ung. *cserebogár*, 'Maikäfer', avem n. de fam. rom. *Cerebogar* (şi-n însemnările de drum prin Ardeal ale lui M. Sadoveanu).

[97] Tot atît de puţin are a face cuvîntul cu turc. *ghelberi*, „vătrai", cum presupuneam aiurea, ori cu turc. *dilber(i)*, „frumos, tînăr", atestat şi-n „parimia" din *Descriptio Moldaviae*, în care calul moldovenesc *(bogdan barghisi)* rivalizează numai cu „un tînăr persesc" *(agem dilberi)*; cf. şi mr. *dulber*, „foarte frumos" (Dalametra).

[98] Cf. şi *garoş* despre care [v.] DR, III, 731 [182].

[99] Adăugim, din *Anon. Băn.*, ed. Creţu, p. 358: „pară *musketaricze* = Pirum Apianum" (cf. fr. *apic, d'apic*) = *muskatály*. — Pentru fonetism, cf. şi: *ghiribiţi* = 'beregăţi' (Giuglea-Vîlsan, *De la românii din Serbia*, p. 392).

[100] *Ţîuţi*, n. de cîne (Botoşani), e apelativul rut. *ţiúţea*, 'Hund, in d. Kinderspr.' (Želechowski, II, 1058); cf. *ţuţeníá*, 'Hündchen, Haushund', *ţúţik*, 'Mops, kleiner Hund', din *ţu-ţu*!, 'Lockruf des Hundes' *(ibid.)*, şi *ţîura*, 'Haushund' *(ibidem)*.

[101] Şăineanu, *s. v.*, se gîndise de asemenea la o „metateză din *gogolan*, cu sensul de ban rotund", ca *gologoţ* = *gogoloţ* etc.

[102] *Părsăty* (*ibid.*, p. 327) nu e decît ung. *pohárszék*, „der Glasschrank", cum arată varianta mai fidelă *peharsek*, 'abacus', din *Anon. Băn.*, ed. Creţu, pag. 359.

[103] *Doroanţe*, „piersici, care se coc tîrziu toamna, dar şi coapte au o carne tare" („Rev. critică-literară", III, 123, sugerînd, se pare, o apropiere de *durus*), ar putea fi un reflex indirect al it. *arancio, pomarancia* (cf. pomi d'oro şi ung. *aranyos*, „golden"), „orange", „năramze", „portocale", cum şi rut. *pomidor*, 'Liebes, Paradiesapfel' (Želechowski, II, 696).

[104] V. „Rev. cr.-lit.", III, 155: *„Gorgoane* şi *Horhoane*, fiinţe mitologice...". — *Gorgună, -e*, „femeie rea, răutăcioasă (se înţelege, totdeauna, şi bătrînă)"; cf. *ibid.*, pp. 32, 67, 96. (În *horholină* avem, desigur, alt radical).

[105] Şi alte forme sau locuţiuni interesante supt raportul linguistic se pot spicui din acest pitoresc album de icoane patriarhale: „un *fulgure* de păpădie" (p. 13) = *fulg* (cf. *fagure* — *fag* de miere), *„mîniecii*, gîlcevii, înstrîmbătăţi" (p. 62) = 'nebunii etc.'; — „ochiu *bolocănat*" (p. 65) = 'bulbucat' (cf. *bologan, Bolocan*); — *„a udà coada pisicii"* (pp. 6, 19) = 'a plînge';

cf. *a face rachiu pisicii* (Baronzi, la Zanne, IV, 100), obișnuit: *a face bere mîței* (Mold.). — P. 67: „pistoale și junghiuri *de Damasc*" (cf. *demischii*).

[106] Cu *gorgan, corhan* etc., în ciuda variantei *horhoane*, nu vedem o legătură mai plauzibilă.

[107] Cf. și pol. *świegot, świegotka*, „babillard(e)", *świegotać (swierkotać)*, „babiller, caqueter" (Schmidt).

[108] Un masculin simetric fem. *gotcă* e, într-un fel, și n. de fam. *Gotcu* (Iași).

[109] Cf. și mr. *agrandzală*, „strugure produs de viță sălbatecă, strugure necopt", *agrandzalican*, „aguridar, viță sălbatecă, lauruşcă" (Dalametra).

[110] Cf. și *bală* din expresiile: *bală* de cine; ~ de țigan; taci ~ = 'javră, potaie!' („Rev. cr.-lit.", III, 156), cu sinon. *bală* (cf. *bălaur*).

[111] Alte numiri ale *Ielelor*, vezi în „Rev. cr.-lit.", III, (Chestionariul N. Densușianu) și-n cunoscuta monografie de L. Șăineanu din „Studii folklorice".

[112] Credem acum, totuși, că legătura cu *șoim* este, ea, cea secundară, adevărata origine fiind în *joia-mare* (De *Joimirițe*, fem. de la *joimir*, ar putea fi și mai puțin vorba).

[113] Pentru evitarea prin eufemism sau pronume a adevăratului nume al divinității, cf. și I. Maxwel, *La Magie*, Paris, 1922, p. 41: „Les Australiens ne revèlent le nom de leurs Dieu Daramouloun qu'aux jeunes gens initiés. Les femmes ne le connaissent que sous le nom de «le Père». Ils emploient des périphrases cu *des pronoms* «Il», «*L'homme*» [= l'on] pour le désigner dans les rares occasions où ils en parlent".

[114] Pentru „bușteanul *Ielelor*" din basme, care se preface în cub și în căruță pentru trecerea gîrlei, v. colecția „Fundescu", p. 41 sqq.

[115] Ba chiar: *nălvalelui, nălvalele (ibid.)*.

[116] În „Sbornicul de la Cohalm": *„cu totuluș tot"* (rev. „Ioan Neculce", IV [1924], p. 234).

[117] O interesantă formă, neglijată, e: *înapoișurea* („purceasără ~", la Dosoftei, după excerptul din „Buciumul român", II, p. 501).

[118] Cf., în legătură cu aceasta: 'ler de măr' din refrenul colindelor și expresia proverbială *a-și pune mărul* (aluzie la un obicei practicat la un an după căsătorie) din Zanne, *Prov. rom.*, III, 659. — Pentru refrenul *oleranda, leranda* (DR., *l. c.*), care poate fi o alterare din *hailerum Doamne*, cf. însă și *Loranthus europaeus*, germ. *Loranth*, numele *vîscului-de-stejar* (Panțu, *s. v.*): analogia cu fr. *gui-l'Anneuf* e seducătoare. — O menționăm și pentru a cita și acest interesant pasagiu dintr-un cîntec popular francez, reprodus în Rolland, *Faune pop. de la France*, II, 241:

Le fils du roi s'en va chasser
Dans la forêt d'Hongrie;
Ah! donnez la *guillanée*
Monseigneur, je vous prie.

[119] Cf. vr. *liva* = sl. *liva*, 'africus ventus', λίβας (O. Gilbert, *Die meteorologische Theorien des gr. Altertums*, Leipzig, 1907, *s. v.*), fr. *labeche, lebeche*, it. *libeccio*, 'vent d'Afrique' etc.

[120] V. L. Sainéan, *La langue de Rabelais*, I, Paris, 1922, p. 38. Cf. și glosa hesychiană: Νῶβαι πυγμαῖοι, în care Νῶβαι a fost interpretat de A. Fick ca „pigmei din Nubia, nubieni" („Zeitschr. f. vergl. Sprachforschung", 43 [1910], p. 150).

[121] Cf. î. a.: „Sus la *Livion*, la Sfîntul Ion" (rev. „Ion Creangă", IX [1916], p. 63) cu: „Sus la *reghion*, la Sfîntul..." (Cristu Negoescu, *Colinde și cîntece de stea*, p. 17).

[122] Pentru sensul de „limbi, limbotenii, neamuri streine" al lui *lighioane*, cf. și dial. *jivină*, 'fiară sălbatică; om d-altă nație' (Codin, *O seamă de cuvinte din Muscel*, p. 44).

[123] Într-o variantă din Tocilescu însuși (*o. c.*, 329): „cap de *gîligan*". — Cf. încă: „Tudor Dobrogean, din cap *degiughian*" („Șezătoarea", III, 212) cum și: „la picioare *ghersgan* (!?)". într-un descîntec de izdat (Grigoriu-Rigo, *Medicina poporului*, I, 93), amintind izbitor pe turc.-pers. *guerguerdan, zerguerdèn, kerkedan*, 'rhinocéros' (Barbier, *II*), *gergedan*, 'Nashorn' (Miklosich, *Die türk. Elemente*, 118), *kerkodan, karkadan*, 'ὀδοντοτύραννος, μονόκερος' (Ausfeld, *Der griechische Alexanderroman*, p. 183).

[124] Etimologia (bulg.) a lui *gligan*, fixată de Candrea, fusese indicată deja de Hasdeu: „Vom adăuga că la bulgari porcul sălbatec se cheamă: гАик" (*Cuvente den bătrîni, Suplementul, addendum*, ad. p. LXXXI). — *Ghiligane* ar putea însemna, deci, şi: „animale mari, cît gliganul". Confuziunea între *gligan* şi *lighioană* e, în tot cazul, vădită.

[125] Ca paralelă, putem menţiona pe it. *volpe*, termen curent pentru *alopecia* (căderea părului), din gr. ἀλώπηξ, 'vulpe'; cf. engl. *fox-wil*, sp. *zorra* (Riegler, *Das Tier im Spiegel der Sprache*, p. 43).

[126] Cf. şi *Popolată* (*ibid.*, III, 2, 183), *Bobolată* („Rev. ist.", V, 225), cu it. *poppolata*, „vivanda quasi liquida" (Tommaseo).

[127] Cf. încă *mălai* şi bulg. *mamuly*, 'blé, le maïs ou blé de Turquie'.

[128] În cimilitura „hornului" (*ibid.*, 26): „*Ursu*-n sat, şi cînii nu bat", aluzia la *ursoaică* = 'horn' e evidentă.

[129] „*Mama lata*, tata lungu, nenea fluerici şi lelea *zopăiata*", cimilitura sobei, cu coşul, fumul şi scînteia (Pascu, *o.c.*, I, 116) e o vădită variantă amplificată, cu dublu înţeles obscen.

[130] Cu *mandra*, 'stînă', nu credem să aibă vreo legătură etimologică, cum o are, de bună seamă, rut. *mandrik*, 'Quarkkäse; Käsekuchen' (Želechowski, I, 426). — O legătură de această natură cu acelaşi cuvînt nu are nici rom. dial. *coşmandră*, 'bucătărie de vară' (rev. „Ion Creangă", V, 183), care poate fi, în ce priveşte finalul, mai curînd suf. *-andră*, decît *-mandră* (+ *coş*).

[131] *Sămizeturi* e, firește: *chemisettes*, iar *păpăluri* (şi *păpăluri*, ba chiar *papălări*): *Pappel*. — *Maltuf* (*ibid.*, 190) e identic cu *malteh, -ef, -in*, 'Art Kleiderstoff, viell. *Melton* od. *Molton*' (Tiktin): în partea finală e, sigur, germ. *Tuch* (Malter-?). — *Vuhur* e turcismul *buhur*, cu fonetism ngr. (cf. „părău *Vălţii*" = *Bălţii*, *ibid.*, p. 188), iar *crorzea* o simplă eroare de tipar p[entru] *croazeà (croisée)*: o greşeală de tipar se cuprinde şi-n „de către [= căte] 3 viţei" adaus din eroare lîngă „4 boi de jug", în loc de lîngă „2 vaci cu lapte" *(ibid.)*. — *Panbriu* (189) e 'stofa de merinos', *pambriu* (Şăineanu), iar *savăn*(?) (p. 193) e, probabil: *sovon, zovon*, „hobot, giulgiu", într-o formă mai apropiată de prototipul medieval *savanum* (cf. acelaşi, *s. v.*). — *Teoritra*, „dar [făcut de mire] a doua zi de nuntă" (într-o diată din 1827, *ibid.*, p. 171), 'Morgengabe', 'γαμήλιον δῶρον'.

Notăm, ocazional, şi: *sbor*, „tîrg anual", deci „sobor, adunare festivă, nedeie" etc. (p. 39).

[132] Se pomeneşte şi faimosul *Deal al Garaleului* (cf. şi *Harilau*) subt forma: „Şi ni-au arat dialurile *Hararimului* Şi văile Rusalimului" (p. 72).

[133] Cfr. şi *viatic(ă)*: *ibid.*, I, 7 şi II, 259, diferit de *Viatici* (sinon. cu Vareaci = Varegi) din cronica lui Gheorghe Brancovici (ed. Iorga, p. 25): < *(în)viat*,ca *tristatic* (II, 452) din *(în)tristat?* Cf. şi: *„firemviereaţă* (fire-nvieret) pruncă" = Φυσίζωος κόρη (*ibid.*, II, 494); de asemene: *„leietic* şi cu firea de viperă", despre *Leon* („leu!") Isaurul (*ibid.*, III, 54).

[134] O recentă ediţie botoşăneană a „Epistolei" are: *soldomeni* (p. 9), în loc de *sodomleni*, „cari practică viciul sodomiei", propriu: „locuitorii din Sodoma". — Cf. şi *Sodomeni*, n. de sat sucevean.

[135] Cf. şi proverbul românesc „ca oul roşu la paşte", despre un lucru ce nu poate lipsi la o anumită vreme (Zanne, *Prov. rom.*, I, p. 576, no. 2240). [...].

[136] De la *spur*, „urmă"? Cf. şi *a şpirlichet-o* = „a fugit, s-a făcut nevăzut repede" (rev. „I. Creangă", IV, 369), *a şpurlit-o* s. *şperlit-o*.

[137] Cf. rom. *păpăludă*, nume al paserii „mulge-capre" (Marian, *Ornit.*, I, 65).

[138] Cf. şi alb. *paparundë* (Jokl, relevat în DR, III, 823).

[139] Pentru *păpălug(ă)* e de comparat şi n. de pl. *papalungă*, (Trans.) „păpădie" (Panţu, 203).

[140] Pentru cuv. *părtiţă*, v. Capidan, *Românii nomazi*, p. 165.

[141] *Pe îndelete* însuşi, cu sensul său propriu, e atestat la acelaşi scriitor (p. 229) subt forma: *pe îndălete*.

[142] Cf. şi *viorint*: „Bubă albă, bubă neagră, bubă galbină, bubă *viorintă*..." (E. Hodoş, *Descîntece*, p. 49).

[143] Cf. Pamfile-Lupescu, *Cromatica pop. român*, p. 15.

[144] „Turquoise": de inserat, între sinonimele lui „albastru", împreună cu *mieriu* (dial. şi *mierău*), *civit*, „indigo" etc. (cf. Pamfile-Lupescu, *l. c.*). — Pentru rolul nuanţelor (deschis, închis) faţă de coloarea fundamentală, cf. observaţiile lui Goetz (*l. c.*, 14, p. 88), vorbind

Scanned with OKEN Scanner

de „Schattierungen dieser Farbe" şi ale lui Wölfflin *(ibid.)*, adăugînd comparaţia cu it. *vino nero*, „Rotwein", cum şi rom. *vin alb*; apoi: însuşi rom. *albastru*.

[145] El e atestat, cu înţelesul de „bat bine pe cineva", şi-n „Rev. crit.-lit.", III, 164.

[146] Pentru reflexele româneşti ale etnicului *pers*, [v] DR, III, p. 429 [86], adăugind încă: *piersidesc* (în *Alexandria*, ed. Braşov, 1915, p. 57), *pirsicean*, despre tutunul de Gheurgè „= Jenigè (*Cron. exped. turc. în Morcea*, ed. Iorga, p. 21)", precum şi „tutun *persaciu*" (Iorga, *Ist. comerţului românesc*, [II], p. 140) e tutun *persan*; cf. „tiuti[un] turcesc" *(ibid.)*, tutun „*tombechiu* şi de Janina" (101), „Enigè" etc.

[147] Cf. însă şi observaţiile lui E. Hoepffner, *ibid.*, pp. 592—7, cum şi L. Havet, *Sorus, adjectif de couleur* (*ibid.*, 45 [1918—9], p. 500 sq.): *sorus*, „pâle" (cf. rom. *sur*, derivat de obicei din s.-cr. *sur*, „pâle, gris".) — De asemenea, acum în urmă L. Sainéan. *Les sources indigènes de l'étymologie française*, II, 408, n. 1.

[148] Cf. *Vînătăi*, 'Augenringe' (Dosoftei, VS, ap. Lacea, 140), „cearcăne vinete în jurul ochilor" (cf. fr. *yeux cernés*). — *Vînătări*, „sus de tot, la o înălţime mare: cînd cineva se suie într-un pom, copac înalt, şi ajunge pînă aproape de vîrf, se zice că-i în *vînătări*" (rev. „Ion Creangă", VI, 252; cf. şi „norul *vînăt*", la care pleacă Făt-Frumos în basmul din Fundescu[4], p. 32), ca şi *vineţie*, „firmament" („Rev. crit.-lit.", III, 173), atestat şi în cimilituri (Pascu, II, 118, 204), *vînăţie*, „ceriu": pînă-n sus la ~ La Sfînta Maică Maria" (Novacoviciu, *Colecţiune folkloristică*, p. 126), *veneţie*: „spre veneţiile cerului" (Isidor Ieşan, *Secta paterenă în Balcani*, p. 566), confirmă, de asemene, sinonimica *vînăt-albastru*: lat. *caeruleus* (= **caeluleus*), „azuriu", despre cer; cf. şi *lazur albastru* (Gavril Protul, în descrierea măn. Argeşului, la Iorga, *Din faptele strămbunilor*[2], p. 134), ngr. λαζούριον = arab. *lazuarddi, lazuverddi*, din care ngr. λαντζιβερτί (Korais, "Αταχτα, IV, 275), cum şi turcismul *havaiu*, „azuré" (v. *Dicţ. Ac.*)

[149] *Mohorît* e, firește, propriu, violet. — Glosa „hîju" (p. 109) se referă, sigur, la „bordei", — „Intrăportu" (p. 113) nu e decît: intră port (haină).

[150] Cf. şi sinon. ngr. ποδόρτιον, 'cestis talaris' (Du Cange), cum şi ngr. ποδόπανα, obişnuit: κάλτζαι.

[151] Relativ la explicarea lui *împopoţonă*, e semnificativ şi exemplul din Tiktin, s. v. *popoţă*: „s-a *popoţat* ca o pupăză"; de altfel, aici ar putea fi la mijloc vreo confuzie mai veche între lat. *upupa* şi lat. *pupa*, 'păpuşă' (cf. *gătit ca o păpuşă*), iar, pe de altă parte, în compoziţia lui *împopoţonă*, e mai probabil să fi intrat sinonimul *înfoţonă* (cf. Tiktin), „înzorzonă", decît *împomponă* (Capidan, *l. c.*).

[152] Cf. şi: „*botul* ţîţei roşiu" (Fira-Kiriac, *Cîntece şi hore*, p. 80).

[153] Pentru sinonimul *bolbotine*, explicat de A. Scriban din bulg. *bulvotina*, 'vomitura', cf. pe de o parte moldovenescul *bolohaturi*, 'fructe crude, pe care le mănîncă copiii', iar pe de alta: *bolbotine*, 'poame' (Codin, *O seamă de cuvinte*, 10), *bolbotini*, '1. lobodă, ştir şi alte ierburi ce ies prin grîu, prin porumb, în locurile mai grase; 2. poame, fructe: „mănînci toată ziua bolbotini, o să te doară burta" ' (Boceanu, *Cuvinte din Mehedinţi*, 85), *bolbotină*, 'buruiană în general' (Giulgea-Vîlsan, *De la românii din Serbia*, 388); v. şi *Dicţ. Acad., s. v.*

[154] Adevăratul etimon latin *(helvus, *experhelvus)* l-a găsit Giuglea (DR, III, 1090).

[155] Nu pierdem ocazia de a observa că modelul ngr. (Βαβυλωνία, de Vizantios) al farsei lui Istrati, relevat de noi în „Rev. istorică" din 1920, p. 187, fusese semnalat deja de Ar. Densuşianu prin „Rev. critică-literară", III, p. 106.

[156] Chiar independent de „*lucus* a ... *lucendo*" !

[157] Împreună cu *chichicear, scăuiar, teslar*; ba chiar (p. 247): *cărturar* = 'legător de cărţi' (într-o însemnare din 1824).

[158] *Triplic*, „un sculişor de aţă răsucită, de coloare albă, roşie şi albastră" (Marian, *Naşterea*, p. 260, n. 3, cu gîndul, vădit, la lat. *triplex*, **triplicius* !), e, însă evident, o simplă variantă — prin sincopă — din turcismul *tiriplic*, „fir de bumbac; bumbăcel". — De acelaşi soi e etimologizarea *herezi* p[entru] *hărăzi* (aluzie la *herezi* !), ce se aude în Ardeal. — O interesantă etimologie populară citesc în „Neamul românesc" din 15 aug. 1925: „Cîrdăşie" = *cărdăşie* + *cîrd*.

[159] Căci expresiunea se întrebuinţează, exact în această formă, şi de unguri.

[160] Cf. totuşi şi turc.—pers. *telende*, subst. „bègue, Stammler" (Zenker, 307[c]). Alt nume interesant de etimologie populară e *Înătoarea*, personificată ca „o femeie lacomă, urîtă, care

mănîncă lumea" (Codin-Mihalache, *Sărbătorile de toamnă*, p. 94) şi identic cu *Ignatul, Ihnatul, Ignatul-porcilor* (Pamfile, *Sărb. de toamnă*, p. 197), deci: *Ignătoaia*.

[161] Cf. acum şi G. Pascu, *Dictionn. étym. macédoroumain*, II, p. 96, no. 1835 *(ţăruhe)*.

[162] Pentru evoluţia semantică, cf. acum şi K. Jaberg, *Zur Sach- u. Bezeichungsgeschichte der Beinbekleidung in der Zentralromania*, în „Wörter und Sachen", IX² (1926), p. 151 sqq.

[163] Cf. şi *tiflă* (pentru care v. Tiktin, *ad. voc.*).

[164] Profităm de ocazie pentru a adăugi sinonimele: *niciul*, „vîrful nasului de la porc (care e tare şi cu care rîmă)" [cf. *bercii* nasului de om], *rămuş* [= *rîmuş!*], „nasul, viciul [*sic!* = *niciul!*] (cu care rîmă porcii)" (rev. „Comoara satelor", III [1925], p. 51), *sfîrlă*, „rît de porc" (Sadoveanu, *Privelişti dobrogene*, p. 70 sqq.), pop.: „bobîrnac". — Adauge şi mr. *dintàmă (dhintamă)*, „cioc, plisc, cloţ" (Dalametra, 78). — Asemene, pentru „gură" (peiorativ): *loandră*, 'gură-rea': „mai ţine-ţi ~ !" („Rev. cr.-lit.", III, 159), probabil identic cu *landra*, 'potaie, haită de cîni' (v. DR, IV, 179 [128]).

[165] Cf. şi ung. *talaj*, „Fussgestell", cum şi derivatul verbal *tălăpesc*, despre aripă (E. Hodoş, *Poezii poporale din Banat*, III: *Descîntece*, p. 7).

[166] Pascu („Archivum Romanicum", IX [1925], p. 310) reduce la turc. *tokmak*, 'maillet', nu numai pe dr. *tocmagi*, ci şi pe mr. *tumaciu*, 'feuillage' = alb. *tumač*, 'nouilles, macaroni' (Capidan, DR, II); cf. mr. *tumaču*, 'mîncare de tăiţei, cu unt şi brînză' = alb. *tumatš, tumatše*, 'Blätterteig', < it.-dial. *tuma*, 'caş proaspăt', (idem, *Românii nomazi*, pp. 103, 173).

[167] Mai curios e că Tiktin desparte de acest *tocmac (tocmag)*, 'ciocănaş', pe *tocmăgel (togmăgel)*, 'Keuenschwamm, Clavaria', care înseamnă propriu-zis, evident: „maciuchiţă, ciocănaş".

[168] Amintim şi confuziile la care dă naştere — adesea, tocmai din această pricină — omonimia între gr. ὅριον, 'graniţă', şi ὄριον, 'deal'.

[169] În toponimicul *Odaia Zebede* (Frunzescu), avem a face însă, mai probabil, cu numele personal *Zebedeu, Zevedeiu*, dacă nu chiar cu o metateză din *Bezedè (bezadeà)*.

ORIGINEA ROM. *SAT*

Filologia românească oscilează încă în ce privește originea acestui cuvînt, între lat. *satus* și alb. *fšat* (din lat. *fossatum*).

Controversa dăinuiește mai ales din două cauze, — una sentimentală: greutatea de a renunța la un prototip latin atît de ademenitor, alta tehnică: unghiul redus, supt care a fost privită problema, care, de fapt, trebuie pusă în cadrul larg al „filologiei comparate".

Să încercăm a o face.

1. Pentru derivarea din lat. *satus* (de la *serere*), '(cîmp, ogor) sămănat', ar vorbi următoarele considerații:

a. Vr. *sat*, 'cîmp', din Coresi (invocat de d. S. Pușcariu, „Zeitschrift für rom. Philologie", XXXVII, 113), și din *Psalt. Șcheiană:* „Adapă toate ferile *fsatelor*" (Ps. c. III, v. 11; ed. Candrea, II, 214) = potum praebeant omnibus animantibus *agri* (la Dosoftei: „cîmpului"); cf. II, 96 (Ps. XLIX, 11). [Adde, DR, I, 557:] „ca florile *fsatelor*" (var. *satelor, cîmpului*): *Ps. Sch.*, ed. Candrea, II, 212 = Ps. 102, 15.

b. Rom. *mirište*, 'loc unde a fost o sămănătură, lan', față cu sl. *mir*, 'lume, mundus' (cf. preot de mir), și germ. *Dorf* (got. *daurp*, 'Acker'), la a cărui bază, ca și la aceea a rus. *derévnya*, 'sat', dialectal: 'Pflugland' (litv. *diruvà*, 'Acker'), stă ideea de 'arătură, ogor' (cf. O. Schrader, *Die Indogermanen*, p. 40).

2. Pentru derivarea din alb. *fšat*, resp. lat. *fossatum* (*massatum* [cf. Diculescu, *Orig. lb. rom.*, I, 33: **casatum*], propus de G. Meyer, *Alb. Wörterb.*, e inutil și imposibil, pentru motivele ce se vor vedea) pledează următoarele împrejurări:

a. Vr. *fsat*, pe care etimonul *satus* îl lasă neexplicat;

b. Greutatea de a admite existența a două cuvinte de origini diferite: unul, *sat*, latinesc, altul, *fsat*, albanez;

c. Absența unei reale dificultăți semantice, în ce privește trecerea de la *fossatum* la *fšat (fsat, sat)*.

D. Candrea (*Straturi de cultură și straturi de limbă*, în „Viața nouă", IX, p. 317 sq.) citează pe mr. *fusat*, 'șanț' (Vlaho-Clisura), pe it. *fossato* și fr. *fossé*, idem, pentru a conchide că *fossatum*, 'sat', se va fi dezvoltat dintr-o construcție ca: *sisto ad fossatum*, 'stau, locuiesc lîngă șanț' etc., devenită apoi eliptică: *(ad) fossatum*.

Scanned with OKEN Scanner

Ceva este, desigur, în această argumentare. Cred, totuşi, că n-avem nevoie de asemenea artificii, pentru a înţelege procesul de prefacere a sensului.

Du Cange înregistrează o întreagă serie de *fossata:* de la *fossatum*[1], 'vallum, fossa', pînă la *fossatum*[2], 'territorium, ut videtur, certis limitibus quasi fossato circumdatum'.

Nu e *acesta*, în esenţă, înţelesul primitiv al cuvîntului nostru? — Cheia o dă *fossatus*[3], '*exercitus*, seu potius *castra*, vallo et fossis circumdata' (*ibid.*; cf. vspan. *fonsato*, vport. *fosado*, „armată"): datele istorice-culturale confirmă că acest *fossatus* trebuie privit ca terminul intermediar între *fossatum*, 'şanţ' ('tranşee'!), şi *(f)sat*. Caracterul „militar", războinic, al aşezărilor omeneşti se împleteşte, în adevăr, pretutindeni, cu cel „civil", paşnic, — la origine, adesea, pastoral, — şi lucrul nu va surprinde prea mult într-o epocă de „armată constructivă": *verheeren*, 'a pustii' (de la *Heer*, 'armată'), n-a fost totdeauna şi exclusiv rostul unei armate, care, cu tot *populari*, 'pustiesc', rămîne, în sens pozitiv, un *populus* (cf. „Glotta", III, p. 196, 599), un σταρτός = στρατός sau λαός (cf. *pîlc*, 'stol, ceată', sl. *polkъ*, germ. *Fussvolk*, *Kriegsvolk* etc.). Iar a transformă o locuinţă provizorie, improvizată în vederea luptei, în una definitivă, statornică, nu e cîtuşi de puţin un proces nefiresc.

Astfel, mgr. φοσ(σ)ᾶτο(ν), φουσάτον, 'στρατόπεδον' (cf. Du Cange, *Gloss. Graec.*; G. Meyer, *Neugr. Stud.*, III, 72), e perfect sinonim cu ngr. κατοῦνα, 'camp, quartier, cantonnement' (Legrand, *Poèmes historiques en grec vulgaire*, p. 342), care e identic cu *cătun(ă)* al nostru[1], ca şi cu vsl. **катоунъ**, 'παρεμβολή, castra', propriu: 'cantonament' (cf. *cantone*), însemnînd şi: 'locus mulgendis aestate ovibus' (Miklosich), 'Hirtendorf' (v. „Indogerm. Forschungen", XXXIII, 431 sqq.); astfel, ngr. μετάτο, 'ἑταιρεία ποιμένων', 'fromagerie' (Legrand, *o. c.*, 349), it. *metato*, log.-campod. *medau*, rom. *mă cunetătesc*, „mă aşez la oi" („Rev. critică-literară", IV, 87: acesta ar cadra totuşi cu etimonul *comitatum*, propus de Iannarakis şi respins de Legrand, *l. c.*, şi G. Meyer, *Neugr. Stud.*, III, 45) etc., au la bază, toate, pe lat. *metatum*, termin tehnic pentru 'cartier' militar (cf. „Rheinisches Museum f. Philologie" pe 1915, p. 157), precum fr. *château*, it. *castello*, mlat. *castellum* au la bază pe *castrum*, *castra*, 'lagăr, tabără'. (Cf. încă: *-chester*, paralel cu *-wick* = l. *vicus*, din n. de localităţi engleze; apoi: cech. *kostel*, „Kirche" = lat. *castellum:* Kretschmer, în „Archiv f. sl. Philologie", XXVIII, p. 159; sîrb. *costol*, în *Costolac* = Viminacium; turc.-dobr. *Chiosteli*). Rom. *cetate*, 'place-forte, forteresse', faţă cu lat. *civitas (civis)* şi gr. πόλις (πολίτης) faţă cu ἀκρόπολις (cf. lat. *arx*, germ. *Burg* propr.: „jeder Ort, der Schutz [bergen!] gewährt") sînt tot atît de instructive[2].

Şi lucrul e foarte natural. Acelaşi „instinct (conservativ) al proprietăţii" şi aceeaşi necesitate a apărării, care fac pe gospodar să-şi *îngrădească*, să-şi împrejmuiască cu *gard* adecă, *ograda* sau *curtea* (cf. germ. *umfrieden*, *Friedhof*, lat. *cohors*, *hortus*, χόρτος[3]: 'ogradă', 'grădină'!), au făcut pe

om să-şi *îngrădească* şi aşezările comune (cf. *poarta ţarinei* de la satele noastre[4]) : sl. *grad*, 'oraş' (cf. *Grădişte*[5], *Tîrgovişte*, „loc unde a fost un oraş", *Selişte*, „loc unde a fost un sat", megl. *Cătùnişti*, „loc unde a fost odată cătun", *Băcìlişti*, „loc unde a fost trîla, băcie" : Papahagi, *Megleno-românii*, II, 38), rus. *gorod* (cf. *gorodişte*, rom. *Horodişte*) sînt — cu toată împotrivirea lui Jagić — acelaşi cuvînt cu rom. *gard*[6] (v. Hasdeu, *Etym. Magn.*, III, col. 2801 ; cf. vr. *„grădişul* cetăţii" din Diichiti, ed. Iorga, p. 99, de fapt : *îngrăditura*, fr. *enclos*, lat. *pomœrium*, „incinta"), *grădină* (cf. mgl. *Gărdiňia*), germ. *Garten*, întocmai precum celt. *dunum*, 'oraş' (cf. *Noviodunum*, „Tîrgu-Nou"[7] şi engl. *town*, idem (cf. *Newton* = *Newtown*, „Tîrgu-Nou"), sînt acelaşi cuvînt cu germ. *Zaun*, 'gard' (v. Schrader, *o. c.*, p. 38) ; cf. danez. *Kirkegaard* şi *Kjöbenhavn* (*-havn*, *-haga*, fr. *haie* : *La'Haye*). Lat. *forum* însuşi nu înseamnă, originar, alta decît 'umfriedigender Raum' : de la *forus*, 'Planke' (Walde, „Indogerm. Forschungen", XXXIX, p. 74).

Despre lat. *oppidum* ne învaţă însuşi Caesar : „'Oppidum' autem Britanni vocant, cum silvas impeditas vallo atque *fossa* munierunt, quo incursionis hostium vitandae causa convenire consuerunt" (*De bello Gallico*, V, 21) ; iar Varro (*De lingua Latina*, V, 32) : „Oppida condebant in Latio *etrusco ritu* multi, id est iunctis bobus, tauro et vacca, interiore aratro circumagebant sulcum (hoc faciebant religionis causa die auspicato), ut *fossa* et muro essent muniti. Terram unde exsculpserant 'fossam' vocabant et introrsum factam 'murum' ".

Dar, cu acestea, ne-am întors — *ad fossatum*. Cetitorul s-a lămurit, sperăm, asupra tranziţiei lui *fossatum* de la înţelesul de 'şanţ, tranşee', la acela de *(f)sat*.

Etimonul lat. *fossatum* ni se pare, de fapt, preferabil rivalului său *satus* : tot atît de potrivit ca înţeles fundamental (chiar sensul de 'ar, cultiv' nu lipseşte lat. *fodere!*), perfect clar ca evoluţie semantică (dacă *grad*, 'oraş', lit. : 'loc încunjurat cu gard', a putut fi numit după *gardul* împrejmuitor, de ce nu s-ar fi putut numi şi *fsat*, 'sat', după *fossatum*, 'şanţul încunjurător'?), formal, el are netăgăduitul avantagiu de a explica varianta arhaică *fsat*, fără a trebui să recurgem la mijlocirea alb. *fšat* şi, cu atît mai puţin, la ipoteza, neverosimilă, a unei duble provenienţe.

„Dacoromania", I, 1920—1921, p. 253—257.

NOTE

[1] Cf. *cătun*, „locuinţă de purcari şi pescari" (Păsculescu, *Lit. pop. rom.*, p. 329) ; la românii din Serbia (v. Giuglea-Vîlsan, glosarul) : *cătun*, „colibă, bordei" ; cf. nr. *călive*. — Despre *cătunul* meglenit, v. Papahagi, *Megleno-românii*, I, p. 40 şi urm. (megl. *clîeti*, „cămăruţa unde se păstrează haine, lăzi etc.", e identic cu *kleti*, *kletişta*, „locuinţe de păstori" în evul mediu ;

cf. vbulg. *kleto*. 'ταμεῖον, οἴκημα, Gemach, Zelle' etc.: Berneker, pp. 517—8). — *Caluna* îşi numesc „cătunarii', lăieşii şi căldărarii noştri „cortul" (cf. *şatra*), pentru care există şi terminul *ţara* (Barbu Constantinescu, *Probe de limba şi literatura ţiganilor din România*, p. 38); cf. bulg. *katún, katúnin*, „nomadisierender Zigeuner", *katúnište*, „Zigeunerlager" (Berneker).

[2] Cf. Jireček, *Gesch. d. Serben*, I, 156: „Das Hirtendorf heisst seit dem 13. Jahrhundert «Katun»; es ist ein Lager, nach der militärischen Terminologie der Byzantiner". — Un interesant termin de comparaţie oferă şi acele *katama* din sudul Abisiniei, „des postes ou villages palissadés", „des habitations de montagne", de care se vorbeşte în „Revue critique" din 1920, p. 410 (după un studiu al lui H. Dehérain). — Pentru *palissade* însuşi (din *pal*, lat. *palus*, „par"), cf. rom. *palancă* (cu „părînge"!), lat. *crebrisuro*, „vallum crebris suris, id est palis, munitum" (Ennius, ap. Festus, ed. Lindsay, p. 51). — Despre raportul dintre gr. πόλις şi lat. *Urbs*, v. studiul lui E. Kornemann, în rev. „Klio", V, p. 72 şi urm.

[3] Pentru *Curtea-de-Argeş* (= „Palatul de reşedinţă domnească de pe apa Argeşului"), cf. *Ruşii-de-Vede*, *Vălenii-de-Munte* etc.

[4] Interpretarea ca „loc de percepere a vămii (rut. *caryna*)", analog *rohatcei*, „barierei", de la tîrguri (Miklosich), e exclusă printr-un *mezökapu*, „poarta cîmpului", copia-i ungurească din Valea Crişului-Negru, unde sînt sate care-o păstrează pînă azi (v. St. Győrffy, *Das Ungartum im Tale der Schwarzen Körös*, p. 41 şi urm.), cum o păstrează şi atîtea sate româneşti din Ardeal. În cutare localitate, din aceeaşi regiune crişană, poartă însăşi a dispărut, păstrîndu-se numai numele de odinioară: „Porkolat" (Győrffy, *l. c.*). Cf. încă expresiile rom. pop. *a se îngrădi cu cineva*, „a găsi la el sprijin, bunăvoinţă", *a face sat cu cineva*, „a se întovărăşi, a se înţelege cu dînsul".

[Adde, DR. I, 557:] Rut. *caryna*, „Schlagbaum im Dorfe", raportat de Miklosich, ca şi alb. *carinɛ*, „Art Steuer", la *carъ* = *cesari* (*Et. Wb. d. sl. Spr.*, p. 27), e, probabil, împrumutat din rom. — Pentru *poarta* şi *gardul ţarinei*, v. îndeosebi Pamfile, *Agr. la români*, p. 27 sq.

[5] Un sens special al cuvîntului *grădişte* e acela de *popine*, „urme rămase în bălţi din terasele inferioare dunărene, îngropate supt sedimente" (v. „Analele Dobrogei", I, p. 597); cf. *Dicţ. Acad., s. v.* — *Pogîrzie* din rev. „Ion Creangă", VII, 203 [=] **pogrăzie*, **podgrăziă*: *podgrad*, „suburbie, varoş". — [Adde, *ibid.*:] Cf. *pograde, progade, prograde*, „ţintirim" (*Lex. Bud.*), *pogrăzuì*, „cufunda, îneca" (*Ps. Şch.*, ed. Candrea, II, 456).

[6] Slav. *grad, gard* însuşi ar reprezinta pe vgerm. *gardas*, got. *gards* (cf. *garto*), „Einfriedung, Saalbau" (cf. *sala*, fr. *terre de sale*: Wilser, *Die Germanen*, II, 329), „Hofraum (ogradă), Baumgarten (grădină) und Holzzaun (gard)"; obiceiul de a se întemeia sate din case izolate prin ogrăzi apare ca specific german la Tacit (*Germania*, 16: „vicos locant non in nostrum morem connexis et cohaerentibus aedificiis [συνοικισμός!]: suam quisque domum spatio circumdat...."). Cf. însă Tucidide, I, 10, 2.

[7] Cf. şi W. Meyer-Lübke, *Die Dunum-Namen*, în „Zeitschr. f. fr. Spr. u. Litteratur", XLV (1918), p. 350 şi urm.

Scanned with OKEN Scanner

CONTRIBUȚIE LA STUDIUL ELEMENTELOR ORIENTALE DIN LIMBA ROMÂNĂ

Cercetătorul per excellentiam al elementelor orientale la noi e d. L. Șăineanu. Cea dintîi lucrare a sa în această materie (*Elemente turcești în limba română*, Bucureşti, 1885) este anterioară comunicării lui Hasdeu la Congresul orientaliștilor din Viena (*Les éléments turcs dans la langue roumaine*, Bucureşti, 1886) şi posterioară numai lui Rössler (Viena, 1865), Cihac (Frankfurt, 1879) şi Miklosich (*Das türkische Element in den Südost- und Osteuropäischen Sprachen*, Viena, 1884, cu *Suplemente*, 1888—90); cea din urmă lucrare mai întinsă în chestie e, iarăşi, a d-lui Șăineanu: articolul din „Romania", XXX (1901), p. 539 şi urm. E drept că geniul capricios al marelui Hasdeu a revenit, — cu ocazia „Etymologicului", — la elementele orientale şi că, de la înteţirea activităţii lexicografice româneşti, o sumă de cercetători (de la Rudow pînă la d. Popescu-Ciocănel!) s-au ocupat cu elementele orientale din limba noastră. Dar acestea sînt numai episoade.

Biblia elementelor orientale din românește rămîne opera d-lui Șăineanu: *Influența orientală asupra limbii și culturii române*, Bucureşti, 1900, 3 vol. (Vezi totuşi: recenzia d-lui N. Iorga, în „Noua revistă română" pe 1901, critica d-lui I. Popovici, Sibiu, 1904, şi „Contribuţiunile" d-lui Teofil Löbel, în „Analele Academiei Române" pe 1908).

Nesocotirea acestei lucrări fundamentale a dus la rezultatul că zeci de etimologii turceşti, propuse în ultimul timp, sînt, în realitate, niște „plagiate" involuntare: ele erau deja publicate într-însa.

Caracteristic, în această privinţă, e cazul unui învăţat extrem de riguros supt acest raport, d. A. Philippide, care, criticînd pe d. Tiktin (*Specialistul român*, Iaşi, 1907, p. 31), dă ca nouă etimologia cuvîntului *beterdisesc (bitirdisesc)*, de mult cunoscută din Șăineanu (*Infl. or.*, II², 19). Nu mai puţin caracteristic, — deşi, firește, mai puţin surprinzător —, e cazul d-lui dr. Giorge Pascu, pentru care un cuvînt ca mr. *zărculă, zîrculă*, „capuchon", vr. *zarculă* (atestat şi la Diichiti, ed. Iorga, p. 100), a rămas pînă astăzi „obscur" (*Sufixele românești*, 280; *Beiträge zur Geschichte der rum. Philologie*, Leipzig, 1920, p. 70), deşi, acum două decenii încă, el fusese explicat, indubitabil, împreună cu întreaga-i familie balcanică: sîrb. *zarcula*, „calpacul ienicerilor", ngr. ξερκούλα, „bonnet, capuchon" etc., din turc.-pers. *zer-külah*, „bonnet bordé d'or", de Șăineanu (*o. c.*, II¹, 386)[1].

Misterele lexicografiei româneşti, ca şi revelaţiile ei recente, ar fi, desigur, mult mai puţine, dacă cercetătorii noi s-ar osteni să străbată prealabil, integral, opera înaintaşilor[1].

Sper că, în cele cîteva etimologii din turceşte ce urmează, nu voi fi căzut în acelaşi păcat. Şi ţin să adaug, — spre a înlătura orice neînţelegere, — că sînt departe de gîndul că monografia d-lui Şăineanu ar fi epuizat subiectul[2].

Bozgun, „guerre", înregistrat de *Dicţionarul Academiei*, e turc. *bozghoun*, „trouble, déroute" (Kieffer-Bianchi, I, 238), „désastre, défaite" (Barbier, I, 339).

Bulamac, „muruiala de făină de grîu, muiată cu apă căldicică, cu care se unge faţa mălaiului sau pitanului înainte de darea-i în cuptor" (Săghinescu, *Scrutare dicţ. Şăineanu*, p. 23), *bulamaci, bulumaci*, „ciulama preparată din făină de grîu în untură" (*Biblioteca folkloristică*, no. 18, p. 58) e, probabil, turc. *bulamak*, „rendre trouble, mêler" (Zenker, 224), *bulamač*, „une soupe épaisse et gluante, bouillie" (Vámbéry, apud Hasdeu, *Etym. Magn.*, s. v. *balmoş*), *bulamik*, „eine Mehlspeise von Fleischbrühe mit Fett oder Käsestückchen" (Vámbéry, *Türkenvolk*, p. 505). — *Bulamaciu*, ca n. de familie: „Analele Dobrogei", I, p. 389.

Butáş, „marcotte, bouture ('branche tenant encore à la plante mère, que l'on couche en terre pour qu'elle y prenne racine')".

Dicţionarul Academiei, şovăind între ung. *bujtas*, „butăşit", al lui Cihac, şi înrudirea cu *butuc, bucium*, îl lasă nelămurit.

N-ar putea fi însuşi *butac*, „ramus", din „Codex Cumanicus", ed. Kuun, p. 303?

Cazac, în expresia: *a se face cazac*, „a se bărbieri" (Moldova), e turc. *qazaq*, „rasé, barbifié" (Barbier, IV, 457).

Chiligiu, „fercheş" (rev. „Ion Creangă", IX, 27).

E un turc. **kiligi*, probabil derivînd din *qylydj*, „sabie" (Kieffer-Bianchi, II, 498), din care: *cîlîgi, chiligi*, „sabie"; *călăci-caftan* (*Cronica expediţiei turcilor în Moreea*, ed. Iorga, p. 104; la Şăineanu, *Infl. or.*, II², 25: *călîci*) = *kâlâgĭ-kaftan*, „semnul decorativ al unui comandant" (Löbel, p. 14), *celenghiu, celenchiu*, „surguciu, egretă de argint" (*Cronica* sus-cit., p. 67). Cf. *gylydjtchi*, „fabricant de săbii" (Kieffer-Bianchi, II, 499). — Toate acestea, bineînţeles, presupunînd că nu e la mijloc o simplă stropşire a lui *cilibiu*, pronunţat moldoveneşte: *cilighiu*.

[Adde, DR, I, 558:] Pentru sens, cf. şi it. *spadaccino*, „che porta la spada solo per pompa"; fr. *spadassin*.

Corbert, „ţigan" (Candrea, *Poreclele la români*, p. 108, îl derivă din *corb*), e, ca şi megl. *curbet*, idem (Papahagi, *Megleno-românii*, II, 72), sau n. de fam. *Curbet* (Ghibănescu, *Cuzeştii*, ed. mică, p. 13; la Erbiceanu, *Ist. Mitr. Moldovei*, p. 331: *Gurbet*), *gurbet*, „ţigan turcesc", *gurbeti*, „ţigani pribegi" (T. Filipescu, *Coloniile române din Bosnia*, pp. 205, 236), turc.-arab. *gurbet*, „long voyage à l'étranger, éloignement de sa patrie, exil, émigration: pays étranger, misère [Elend!], malheur" (Zenker, 646): cf.

alb. *kurbet*, 'Reise, Fremde', *kurbat*, „Zigeuner, Siebmacher" (G. Meyer, *Alb. Wörterb.*). — Noţiunea de bază n-a fost coloarea, ci caracterul *nomad*, vagabond, al ţiganilor; cf. bulg. *karvan*, „ţigan", din turc. *karvan*, „caravană"[3].

Cuşmete, „bucată", de ex.: „un *cuşmete* de slănină" (Ciobanu-Pleniţa, *Cuvîntări adînci*, p. 311), *hujmete*, „boabe, ştiuleţi mici şi necopţi de păpuşoi" (rev. „Ion Creangă", XIII, 115), ar putea fi turc. *kysmet*, „part, partie; sort", existent în mr. şi megl. — *Uidumu*, „cu grămada" (Ciobanu, *l. c.*) = (cu) duiumul. —*Nagarà*, „belea" (Ion Creangă, *l. c.*) n-are a face cu *nagarà*, „instr. muzical", turcesc (cf. gr. ἀναχαά = μετὰ βυκανων καὶ σαλπίγγων, la Nicetas Akominatos, ed. Bonn, p. 243), ci e = *angara*, *angarea*, idem (grecesc, din persană). — *Roitoman*, „binefăcut" (aceeaşi revistă, VII, 52) = *iortoman*, *otoman*, iar *maceoală*, „femeie proastă" (*ibid.*, 312) = *paceaură* (prin **baceoară*?).

Dihai, în expresia: mai dihai, „mai vîrtos".

Cf. turc. *diha*, interj., „voici, voilà" (Barbier, I, 786).

Diudiuc, „instrument muzical de vînt" (Oltina, jud. Constanţa; în chestionarul Hasdeu), e turc. *düdük*, „flûte, flageolet" (Kieffer-Bianchi, II, 549).

„Dubas cu capu' ars" = 'vătrarul' (Pascu, *Despre cimilituri*, II, 180). S-ar putea să nu fie *dubas*, *dubaz*, „ponton" (cum crede autorul citat), ci — modificat supt influenţa rimei — turc. *durbaş*, „măciucă" (Zenker, 538), lit.: „fii departe, fereşte-te!" (cf. *odîr*, „marş!", în „Noua rev. rom.", XIV, 235, *dur*, „stai!", la G. Dem. Teodorescu, p. 74, ţigăn. *durbač*, „bici", *durkalo*, „dracul", lit.: „departe, cel negru, călăul!"), sau sl. *dubač*, „gouge, goujon". — Cuvîntul nu are a face, în orice caz, cu *durbaci* din cimilitura ghindei (Păsculescu, *Lit. pop. rom.*, pp. 84, 337), care e, probabil, rus. *dubač*, *dumbač*, „stejar, de stejar, ghindă". Cf. *durbace*, „răcitoare (la velniţele moldoveneşti)" (Pamfile, *Industria casnică*, p. 236; Şăineanu, II[1], 165, 405).

Fîş-fîş, interj., imitînd un foşnet uşor.

Cf. şi turc. *fech-fech*, onomatopee, „bruit léger, sifflement, bruissement" (Barbier, II, 418).

Fîrlifus, 'petit homme maigre et chétif, gringalet; se zice despre oamenii slăbuţi, de constituţie delicată'.

Aşa, *Dicţ. Acad., s. v.*, care menţionează, fără a o admite, etimologia d-lui Tiktin: germ. *Firlefanz*, „om uşuratic".

Adevăratul etimon pare a fi turc. *feïlesouf*, „philosophe; en turc vulgaire, dans un sens péjoratif: homme dé ravé, impie" (Barbier, II, 437), *feïléfous*, „pierre précieusse que les Orientaux croyaient changer de couleur 72 fois en une heure", deci un soi de „pierre philosophale" (Kieffer-Bianchi, II, 408; cf. II, 398: *filîfous*, „Philippe, Philippus", cu care-l confundă!).

Pentru reputaţia „filozofilor" în popor, cf. cunoscutul *filoscos*, *firoscos*; iar, pentru formă: pop.-dial. *filofoşi*, „filozofi" (Vîrcol, în „Buletinul Soc. filol. din Bucureşti", an. II, p. 23).

Ghimirliu, „ferestrău de mînă, avînd o coadă, mîner sau mănunchi, şi o punte, obişnuit de fier, care ţine pînza întinsă" (Pamfile, *Industria casnică la români*, p. 122); *ghimirlie*, idem (Damé, 30).

Evident, din acelaşi turc. *demirlì*, „de fier", din care şi *dimerlie*, „baniţă de fier" (cf. *ferie*, originar cetluită în fier, — v. rev. „Ion Creangă", VII, 53 —, ngr. κύπρος s. μέδιμνος, „măsură de capacitate", propr.: „de aramă", ngr. -dial. λαμνί, ϐαμνί, „Wasserkrug", după G. Meyer, *Ngr. Stud.*, IV, 75, din it. *rame*, „Kupfer, Kupfergeschirr", rom. *arămie*, bulg. *aranija*).

Ghiobecuri, în expresia: „lucrează în *ghiobecuri* = în bătaie-de-joc" (Rădulescu-Codin, *O seamă de cuvinte din Muscel*, p. 34).

Legătura cu turc. *göbec*, „nombril", la care Şăineanu (*Infl. or.*, II¹, p. 397) raporta, fără convingere, numele brăilean al zăbunului, *ghiobec* (cf. Löbel, p. 21, şi *Dicţ. Acad., ad. v.*), se impune. Ea ar rămîne, însă, tot atît de neclară, pe cît e de neîndoioasă, fără ajutorul acelui *Glosariu* manuscript al lui Iordache Golescu, asupra importanţei căruia, ca izvor de limbă, a atras atenţia şi d. N. Bănescu (*Viaţa şi scrierile marelui-vornic Iordache Golescu*, pp. 47—8). În adevăr, la f. 382 a acestui ms., — pe care nu-l cunosc decît din extrasele d-lui G. T.-Kirileanu —, se pot ceti următoarele: „*Ghiubec, -uri*, partea burtei dă la buric în jos: Ăm [= îmi] mişc, ăm arăt *ghiubecul*, cînd umblă *(sic)*. Muiere linguşitoare ce-şi arată, ce-ş mişcă *ghiubecul*, ăş arată c...., cînd umblă".

E vorba, deci, de turc. *göbek atsân*, „den Nabel werfen", terminus technicus pentru obscenul „danse du ventre" (v. G. Jacob, *Türkische Bibliothek*, VI, p. 134).

Expresia populară se dovedeşte, astfel, a fi încă un ecou al influenţei turceşti, o „survivance" orientală la români.

Gujban, „vreun semn vechi de care se serveau domnii" (Ciobanu-Pleniţa, *Cuvîntări adînci*, p. 313), e o variantă a lui *gugiuman, gugiman*, „căciula de samur a lui vodă" (v. Şăineanu), printr-un **gugiban* intermediar, mai probabil decît „o amplificare din *kaba*", cum îl socotea Şăineanu, care nu cunoaşte decît varianta *cujban* (II¹, 148).

Haihui, interj., adv., înregistrat de *Dicţ. Acad.*, ca şi mr. *haĭ-haĭ*, „om fără scaun la cap, pierde-vară" (Papahagi, *Graie aromâne*, p. 80), e turc. *haï-houï*, „mots imitatifs des cris d'une foule quelconque, particulièrement de combattants, brouhaha" (Kieffer-Bianchi, II, 1205). — Cf. megl. *hahă*, „hai-hui, gură-cască" (Papahagi, *Megl.-rom.*, II, 80) = ngr. χάχας, ὁ, „badaud, bouche-béante, gobe-mouches, nigaud, benêt" (Byzantios). — Ca o contaminaţie între acest χάχας şi ngr. λέρα, „vaurien, coquin", s-ar putea explica acel sinonim *hahaleră*, pe care Candrea (*Poreclele la români*, p. 76, după Baronzi) îl aduce din Spania (prin evreii „sefaradin", în acest caz, ca turc. *palavra*).

Hăşt, *-uri*, „lance" (*Herodot*, trad. vr., ed. Iorga, p. 485).

E turc. *hecht* [= *hîşt*], idem (Calfa, *Dict. franç.-turc.*, s. v. *lance*).

Iontîe. — Se găseşte într-o gîcitoare a „buricului", reprodusă de Pascu (*Despre cimilituri*, I, p. 169) după „Şezătoarea", VII, 78, supt forma:

„În mijlocul cîmpului, cuibul *iontîcului*" (în text: *Iontîcului*), la care putem adăugi, din aceeaşi revistă, XIII, 15: *iontîcului*, iar, din rev. „Ion Creangă", VIII, 39: *iontîncului*.

Avem a face, probabil, cu un reflex al turc. *göndök*, „nombril, Nabel" (Zenker, 779).

Înţelesul e în deplină concordanţă cu însemnarea cimiliturii, iar, formal, un *ghiondîc (ghiondioc)*, sau *ghiontîc* putea ajunge uşor la *iontàc*, ca: *ghionteà* la *ionteà* („Ion Creangă", IV, 7), *ghimburuc* la *iumuruc* (Şăineanu, *o. c.*, II², 56), *ghemetlic*, „revistă navală" (*Cronica exped. turc. în Moreea*, ed. N. Iorga, p. 22), la *iemetlic*, rău derivat de Şăineanu, *o. c.*, II², 148, din *gemiğilik*; poate chiar *iordan* din cimilitura „cintarului" (Pascu, *o. c.*) nu e decît *ghiordan*, dublet cunoscut al lui *gherdan* = turc. *gerdan*, „cou", (lit.: „ce qui tourne"), „collier" (Şăineanu, *o. c.*, II¹, 279): *goldan* din varianta publicată în rev. „Ion Creangă", VII, p. 233, să nu fie o etimologie populară din acelaşi *ghiordan*?

Cimilitura înfăţişează, prin urmare, tipul, cunoscut, al acelora care cuprind, în însuşi enunţiul lor, „le mot de l'énigme", avînd ca prototip drastic cimilitura *ciupercii*: „Mănăstire-ntr-un picior, gîci — ciuperca! — ce-i?" De obicei, însă, aluziile se mulţămesc să fie numai transparente (d. ex. „Nataliţa" = *Nadoliţa*, „nadoleanca", într-o cimilitură a cloştei prădate de „Nataloiŭ" s. *Cataloiu* = cotoi: *gatolo?*) şi, în orice caz, mai puţin drastice, iar omonimia oferă, în acest scop, destule mijloace. O cimilitură a ploscei (Pascu, *o. c.*, p. 84) exploatează, astfel, echivocul *tiugă*, „ploscă" (Panţu, *Plantele cunoscute de pop. român*, p. 299), şi *tiugă* = *tiucă*, „găină" („Şezătoarea", V, 162), din ung. *tyúk*, idem (cf. *tiugu-tiugu-tiugu*, interj. p[entru] chemat găinile: *ibid.*, III, 190). Altă cimilitură, a găinii, la meglenoromâni (Papahagi, *Megl.-rom.*, I, 51), exploatează echivocul obscen *curu* (bulg. *kurŭ*, „găină", megl. *curişnita*, „găinaţ", de unde, poate, şi *curlă, corlă*, „găinuşă de apă"*). — *Titirişcă* dintr-o cimilitură a cloştei (Păsculescu, *Lit. pop. rom.*, 78), ca şi *titirişcă plişcă* din cimil. coţofenei (*ibid.*, 80), se bazează pe o amfibologie asemănătoare: *titirişcă* = *titirez* şi *trişcă*, apoi *plişcă* = *plisc* şi *frişcă* (acest din urmă cuvînt însemnînd, — pe lîngă „femeiuşcă", în sens peiorativ, ca şi „coţofană", — şi: „fluierătoare, ţipătoare", ca *trişcă*). — „Tîrguţ într-un vîrf de *măcăuţ*" (Gorovei, p. 216) aminteşte, prin acest deminutiv din *măcău*, „bîtă", pe *mac* (înţelesul cimiliturii). Foarte adesea, iarăşi, se recurge la un termen regional, o glosă obscură, pe care rar cine o înţelege**, şi în această privinţă, tezaurul de turcisme al limbii era binevenit: cazul lui *iontîc*.

Revenind la cimilitură: *iontîc* fiind un cuvînt, pentru cei mai mulţi, neînţeles, el a fost înlocuit, — fie după formă: cuibul *cionticului* („Şezătoarea", XIII, 15), *ciontîcului* (cf. *ciont* = *ciunt, bont*, „tăiat la vîrf, rătezat la capăt, mutilat", şi *ciont* „os" = ung. *csont*, idem, *csontók*, „ciolănos": Candrea, *Graiul din Ţara Oaşului*, p. 49; T. Bud, *Poez. pop. din Maramureş*, p. 76), sau *ciotîcului* (de la *ciot*), — fie după înţeles (continuarea ideii de „cuib"): *cocostîrcului, cucului* („Ion Creangă", VIII, 146), *terte-*

leacului („Şezătoarea", *l. c.*), de fapt, cred: *teptalacă*, „prepeliţă" (Marian, *Ornitologia*, II, 221), confundat cu *terteleac*, „băţul care mişcă teica (cutia cu grăunţe), la moară" (Damé, *Term. pop. rom.*, p. 153, nota 1); cf. *perperiţă, prepeliţă*, „rudă lungă de fag cu crengi pe ea" (Viciu, *Glosar*, p. 70), *perpeliţă, prepeliţă*, „o bucată de fier, în care se prinde capătul fusului de fier care învîrteşte piatra alergătoare a morii" (Damé, *o. c.*, p. 153), şi *prepeliţă*, pasărea. Adăugim că o confuzie asemănătoare există şi-n ngr., între πέρδιξ, -ικος, „perdrix", şi πέρκα = *pertica*, „perche". — De altfel, o piesă din mecanismul morii, tocmai aceea prin care trece fusul de fier, se cheamă *buric*; iar, pe de altă parte, rom. *ghiondic* înseamnă, ca şi *ghionderă*: „prăjină", „perche" (v. *Dicţ. Acad.*). — Pentru *ghiontac* (Mehedinţi, *Oameni de la munte*, p. 23), probabil, din *ghiont*, „pumn", cf. gr. πυγμαῖος: asemănarea e pur formală şi întîmplătoare.

De observat este că multe din aceste turcisme s-au păstrat în poporul nostru prin cimilituri[4] „ţigăneşti", dintre care unele sînt pe de-a-ntregul turceşti, iar altele, în bună parte. *Şaică-baică*, despre „gîsca plutind" (Pascu, *o. c.*, II, 129), e un efect de ritm frecvent în turceşte, avînd la bază pe *şaică*, „barcă" = „ciobacă" (turc.-arab. *ṣabbāk*); cf. *şundà-bundà, şuradà-buradà, şoilè-boilè* etc. (cf. rom. *hoidea-boidea* = 'treacă-meargă' din Rădulescu-Codin, *o. c.*, p. 39). — *Şocarda* din cimilitura „ţesutului", explicat de d. Philippide ca *čicardi* (Pascu, *o. c.*, II, 75), ar putea fi mai curînd turc. *şu-kadar*, 'tant, assez' (Zenker, 551; cf. totuşi tăt. *şacârdî*, „s-a suit", într-o form. copil. [„An. Dobr.", II, 373]), — această formă, iar nu forma *şo(l)hada(r)*, cum spune Şăineanu, *o. c.*, I, CCCXXIX, e şi prototipul rom. *şucada*, „atît de mare, enorm", din Alecsandri, — sau ngr. (ἐ)σωκάρδι, „camisole chemisette" (Byzantios), megl. *sucardi*, „sarică" (Papahagi, *Megleno-românii*, II, 119). Forma *socardea*, acurată, o găsim într-un joc de cuvinte dintr-un recitativ „ţigănesc" (V. Păcală, *Monografia com. Răşinari*, p. 215): „Carno [cf. ţig. *kanro*, „spin" = ac?] parno (cf. ţig. *parnò*, „alb"), *socardea* [= soc ardea], şosarea [= ş-o şea s. şosearea], şunacbun [= ş-un ac bun], şocosea [ş-o cosea]"[5]. — *Başcaliii* cei doi, între cari şedea *şoşoiul* ţigănesc, „iepurele" (şi „ţigan": *Noua rev. rom.*, XIV, 236), din cimilitura acestuia (Pascu, *o. c.*, I, 123), sînt, foarte probabil, totuşi „cojocarii" turceşti (vînătorul şi ogarul), oricît s-ar certa dd. Şăineanu şi Löbel asupra existenţei ca atare a prototipului turc. *başkali*. Cf. descîntecul: „De-ţi găsi-o şezînd c-un flăcău frumos, de *băşcăluit* s-o *băşcăluiţi* [= s-o despărţiţi de el] şi la mine s-o porniţi!" (A. S. Michailescu, *Crîmpeie din viaţa pop. român*, p. 29). — Cît despre *fat faur* din cimilitura aceluiaşi, rămas un mister pentru Pascu (*o. c.*, II, 75), el nu e decît un fonetism ţigano-românesc, pentru: *făt-faur* (cf. *fătul meu, Făt-Frumos; fiu-fiu* e „foiul, foalele", cf. megl. *fiŭ*, „instrument de suflat pentru a lipi ceva": Papahagi, *Megleno-românii*, I, 30; *cucioaie, ibid.*, e ngr. κότσι, „oscior"?). Relativ, apoi, la calcularea iepurelui în elemente de fierărie, aşa de firească ţiganilor, compară gluma populară cu ţiganul, care, vrînd să împrumute anumite unelte (sfredel, cuţitoaie, topor) de la un turc, i

se adresează „turceşte". „Turchilinghili [evident, cuvîntul n-are valoarea arheologică a lui *Turcilingi!*], dă-mi on (= un) *şoilè*, on *şe şe* ş-on *hacanà* cu coada ia aşa!" (*Graiul nostru*, I, p. 417). Pentru timbrul ţigănesc al cimiliturii, cf. rolul ursarului (ţigan) din „Jocul păpuşilor" (G. Dem. Teodorescu, p. 124). Avem chiar motive să credem că şi mult dezbătutul „incipit" al strigăturii de la *Alimori* (şi nume de sat): *„Alo, more, more, silito, silito, more!"* e o formuletă sillografică grecească, importată la noi prin ţigani (v. ce spune El. Niculiţă-Voronca, *Studii în folklor*, I, 136, despre „Societatea Voevodei *(sic)* ţiganilor" de lîngă Cluj, care colecta datele de „chronique scandaleuse" şi organiza „strigarea peste sat" în sîmbăta Paştilor). Dar despre aceasta, altă dată. — Că în *halea-palea* din cimilitura „lupului" cu variantele ei (*halea-balea, halea-malea* etc.), pe lîngă a *hali* şi *bală*, note atît de adecvate în definiţia unei fiare prin excelenţă vorace, sau ţigano-gr. *palè*, „din nou, iarăşi" (Pascu, *o. c.*, II, *ad loc.*), se amestecă şi turc. *haleà-paià*, — se vede din epitetul satiric de „jupîn *halea-palea*", ce i se dă lupului într-o snoavă din popor (v. rev. „Ion Creangă", XIII, 16): o notă de satiră socială.

Un studiu sistematic, din punct de vedere lexicografic, al acestor recitative şi formulete copilăreşti, multe foarte vechi[6] — păstrînd, d. ex., amintirea lui Mihai Viteazul[7], sau parodiind rugăciuni slavone (v. mai jos), — altele de dată recentă, produs al şcolilor secundare (aşa, de ex., cele din rev. „George Lazăr", II, 27, unde însă *şe vu bre* nu e, evident, „qui vous voulez", cum se spune, ci: *je vous prie*), — lipseşte. Baza necesară pentru o asemenea cercetare nu lipseşte, totuşi, de loc: *Ritmica cîntecelor de copii* a [...] [lui] Alex. Bogdan şi cele trei volume de *Jocuri de copii* ale d-lui Pamfile oferă un vast material. Cele mai multe din aceste recitative înfăţişează numerele pînă la zece: fie că încep cu *uniele* (după *dodiele*, cf. vr. *dodeĭale*, „năcazuri", *dodii*, „bîjbăieli", şi după *cărăiele* = *caraiel*, „crivăţ", lit.: „vîntul negru", din turc. *qara-yel*, „vent du nord-est-ouest", cf. lat. *aquilo*, idem, meglen. *boari-neagră*, „vînt negru, vînt turbat": Papahagi, *Megleno-românii, Glosar*; cf. încă: *traistă-goală*, „vîntul pustiitor de sud-vest", în „Revista pădurilor", X, 299, *cara-il*, „an[!] negru", apoi: *coşeava*, „vînt de răsărit", *gorneac*, „vînt de apus", propr.: „muntean", din „Noua rev. rom.", XIV, 234—5, şi *iugă* „vînt de sud" = sl. *jugъ*, idem, s.-cr. *gornjak*, „Westwind"), sau cu *unerogu* (probabil = *inorogu*, „unicornis", de unde varianta: *una ruga*) şi sfîrşesc cu *saicoteţ* (= sai, coteţe!), ori *dutcă* (monetă rus. de 50 cent.), ori cu *vig* (poate ung. *vég* = sfîrşit), ca acele din rev. „Ion Creangă", VIII, 243; fie că disimulează supt cîte un quasi-omonim românesc numele fiecărei cifre: „(B)unili, [d]oile, miile [= triile], 'mpăratuli [= patrule], mincile [= cincile], nasăle [şasele], şerpele [= şeptele], (sc)optule, [n]ouăle, berbecile [zecile]", sau cuprind numerale greceşti-moderne: „opisena, sena di (ὀπίσω, ὄπισθεν, s. εἰς ἕνα, δύο), chistin boli (καὶ εἰς τὴν πόλιν), ţangăr, mangăr, na cartof, tu aftò (καὐτὸ, τοῦ αὔτοῦ, κατ'αὐτὸ?) belengher buf, cioc boc, treci la loc!", ca formuletele din Pamfile, *o. c.*, pp. 27—8 (variante ale

ultimei, v. şi la Hasdeu, ,,Revista nouă", VII, p. 269, la Bogdan-Hoya, *Cîntece de copii şi jocuri*, p. 25, sau la Teodorescu, p. 192, care observă că originalul ei ar fi ,,şese versuri greceşti, puţin cuviincioase"), ori chiar numerale latineşti, ca *simălul*, ,,jocul popicilor", ardelenesc: ,,*simăl* se strigă, cînd se dă întîia oară în popic; a doua oară: *bist*; a treia: *terciu*" (Pamfile, *ibid.*, III, 19) = lat. *semel, bis, ter* (cf. *tertius*), — ele sînt, oricum, foarte interesante[8].

Alt recitativ copilăresc: ,,Unuma, dunuma, zaia, paia, chicura, cucura, hurduc, burduc, sacalie, pic, poc!", însemnînd ,,puşcă" (Pamfile, care-l publică, *Cimilituri româneşti*, p. 7, e de părere că ,,nu poate să însemne *puşca*, după cum crede poporul, sau vrea să fie crezut"!), conţine elemente de cel mai mare interes: *unuma, dunuma*, sînt un fel de comandă de încărcare; pentru *zaia*, cf. ung. *zaj*, ,,vuiet" (cf. *huieşte*, despre puşcă), iar p[entru] *paia*, cf. *a da paiele*, ,,a aţîţa, a înteţi"; *chicura* e *picura* (picur), iar *cucura* = ,,tolbă de săgeţi"; *hurduc, burduc* se referă la încărcătură şi zgomot (cf. cimiliturile fedeleşului); *sacalie* aminteşte pe *săcăluş*, ,,treasc, tun mic" (cf. vr. *puşcă*); restul — cunoscute interj., imitînd ,,picnitul" capsei şi pocnetul armei (explozia).

Cu deosebire interesant de studiat e, însă, procedeul de transpunere şi adaptare a acestor recitative în domeniul cimiliturilor[9]. Un exemplu. În colecţia de ,,Poezii populare" a lui G. Dem. Teodorescu (p. 259), găsim următorul recitativ:

O ce naşe
ije
ese
şi ne b....
Da pinde ţarca
dă-i buliarcă
şi chliban.

Episcopul Melhisedec încă (,,Revista p. ist., arh., filologie", III, p. 54) a recunoscut în aceste cuvinte, — ca şi-n varianta: ,,Oce naşca taşca, da bună-i budaşca" —, o parodie a rugăciunii domneşti slavone: *Otce naş, ije esé na beseh* (,,Tatăl nostru carele eşti în ceruri"). Dar, nu numai începutul recitativului, ci şi restul este, în întregime, compus cu elemente din aceeaşi rugăciune: *da priìdet ţarstfie (tvoià)*, ,,vie împărăţia ta", e, fără îndoială, originalul lui *da prinde ţarca; da budet volià tfoia* (,,facă-se voia ta") trebuie să fie la baza lui *dă-i buliarcă*, iar *chliban* e, evident, identic cu *hleb naş* (,,pînea noastră"), adecă cunoscutul *hliban*, ,,miche de pain", care derivă, în ultima analiză, din vsl. *hlebŭ*, ,,panis" (v. Cihac, *s. v.*), exact: l. *clibanicius*, sc. *panis*, gr. κλιβανίτης, de la κλίβανος, ,,cuptoraşul de lut, tuci, fier sau argint, în care se cocea pînea" (v. Blűmner, *Technologie und Terminologie der Gewerbe u. Künste bei den Griechen und Rőmern*, I, p. 82).

Scanned with OKEN Scanner

O dată format astfel, ca parte integrantă a parodiei, acest final s-a izolat, apoi, supt forma: „Dă-i prinde ţarca, dă-i *buleaşcă* şi chiliban" (Pamfile, *o. c.*, II, 317), în care *ţarca* nu se mai înţelege în legătură cu textul slavon, ci cu numele păsării (ajuns, ca şi sinonimu-i *coţofană*, la înţelesul de „femeie depravată"), iar restul echivalează cu: „dă-i *băutură*, *udătură* (= *buliarcă* de sus, cf. ud *bleaşcă* s. *lioarcă* etc.) şi mîncare (pîne)". Ca atare, *ţarcă bulearcă* apare, însă, în cimilitura coasei: „Am o *ţarcă bulearcă*, tot cîmpul aleargă" (Pascu, *o. c.*, I, 132). — Pentru *bulearcă* (ritmul va fi ajutat, ca şi sus, la formaţiunea cuvîntului), mai ales în legătură cu cositul, ar fi, poate, de comparat, pe lîngă *lioarcă*, *holercă*, „băutură de calitate inferioară, rachiu", şi: *buleacăr*, „tot felul de iarbă, amestecată cu uscături şi spini" (Viciu); iar, pentru *buleaşcă*, pe lîngă varianta *ocenaş budaşca* (= *budaşcî*, „fiind", „carele eşti" !) a parodiei citate, sînt de însemnat: rom.-dial. *bulă*, „dihanie, despre femei rele" („Conv. lit.", XX, 1006), *bulă*, „turcica mulier", *bulaşcă*, *bulaşkĕ*, „quod turcicae mulieres conficiunt" (*Anonimul Bănăţean*), turc. *bulaşîc-su*, „Spülwasser" (Zenker, 575), *bulamac* (v. mai sus)... Amalgamul e prea complex pentru a putea fi lămurit cu certitudine![10].

Un alt teren care rămîne de exploatat supt raportul turcismelor, — d. Şăineanu neatingîndu-l decît foarte în treacăt, — e *onomastica*.

Un studiu special, amănunţit, ar trebui, neapărat, să distingă strict patronimicele turceşti de cele tătăreşti (o listă de acestea, v. acum în „Analele Dobrogei", I, p. 163), obişnuite mai ales la armeni (v. N. Iorga, *Armenii şi românii*, — o paralelă istorică, — *passim*)[11]. Astfel, un *Hulubei*, cu tot aspectul său de derivat din *hulub* (un *Holub* Trohin, în N. Iorga, *Istoria comerţului românesc*, I, 208; cf. n. de sat doljean *Columbeiu*), analog lui *Corbeiu*, *Lupeiu*, *Griveiu* etc., se dovedeşte a fi identic cu tătăr. *Olobey* (şi tatăl Mariei din Mangup), *Ulubeiŭ* (negustor armean din Suceava, la 1476, ap. N. Iorga, *o. c.*, p. 148; cf. „*Uluc-beiŭ*, gheograful", în *Cronicarii munteni*, de acelaşi, p. 71), *Olbeiŭ* (notabil armean din Siretiŭ, în 1610, ap. Hasdeu, *Etym. Magn.*, II, 1698; cf. Goilav, în „Revista Tocilescu", X, 246), deci = cuman. *Olubey*, *Ulubey*, „magnus princeps" (v. *Codex Cumanicus*, pp. 258, 260, 300; cf. pol. *Kutlubey* = cum. *Kutlubey*, „felix princeps": *ibid.*, p. 265); — un *Danabasi* e turc. *danabassy*, „cap-de-viţel" (cf. *Cap-de-bou*, n. de armeni „moldoveneşti" din Ardeal); — *Derewal* (armean din Suceava, la Iorga, *Ist. com. rom.*, *l. c.*) e turc. *derè*, urmat de traducerea românească: *vale* (un armean din Moldova ar putea fi şi acel „Dominus *Czyran*" de la p. 153, nota 2: *Ţăranu!*); — *Ghiulea* e turc. *gül*, „trandafir" (cf. *Triandafil*, *Vartic* etc.)[12]; — un *Pălăuz*, iarăşi, e identic cu însuşi etnicul *Polowci*, „cuman", lit.: „Bewohner der Fläche" (v. Zeuss, *Die Deutschen und die Nachbarstämme*, p. 744), ca şi bulg. *Palauzoff*, ung. *Palócz* etc.

Scopul nostru, însă, aici, nu poate fi acesta; cu atît mai mult, cu cît, în curînd, vom avea prilejul să insistăm asupra chestiunii. Pentru acum, ne mulţumim a înşira cîteva nume proprii româneşti de origine orientală

(evitînd, negreşit, pe cele deja relevate) : *Balasan* = Balhassan ; — *Balmez* e turc. *bilmez*, 'prost', prin rus. *balbes*, idem (Berneker), de unde şi rom.-dial. *belbas* (Mold. nord.) ; — *Carabela*, „Stîncă-neagră" (cf. Ramsay, *Hist. Geogr. of Asia Minor*, 61 : 'Black Neck', 'Terrible Pass') = cuman. *bila*, „cos" (*Codex Cumanicus*, p. 304 ; cf. mgl. *Bila-lungă*, „Stîncă-lungă", n. de loc., la Papahagi, *Megleno-românii*, II, p. 39, şi mr. *bel, abel, abeali*, pietrele cari servesc la jocul „în cinci pietre" : Dalametra, *Dicţ. mr.*, Papahagi, *Din. lit. pop. a arom.*, p. 168) ; — *Carabaş*, din t. *hara-bach*, „prêtre, mélisse" (Youssouf), lit. : „cap-negru" (cf. oaie *cărăbaşă*, bulg. *cernoglava*), sau = *cărăbaş*, în jocul căluşarilor, „cîntăreţul din *carabă*" (*carabă*, fig. : „umflat, sătul", — v. rev. „Ion Creangă", V, 310 —, înseamnă o parte a cimpoiului şi vine, probabil, de la turc.—ar. *qarabba*, propriu : „garafă, ploscă"[13]) ; — *Caracuş* (lit. „pasăre-neagră", cf. l. *aquila*, sc. *avis*, gr. μέλας şi μορφνός, „de couleur sombre (aigle), vautour" : Boisacq, 64), *Dugan, Togan, Tohan* (t. *doghan*, „şoim" ; cf. megl. *duan*, „şoim de munte", *Buzdugan, Zăgan, Zăgănescu, Tohăneanu*), ambele avînd, împreună cu *Balaban* şi *Şahin*, aceeaşi însemnare generică de „vultur" (cf. *Vulturescu, Şoimescu, Coroiu*, poate chiar *Bărăgan*, atestat şi ca n. de persoană : „fîntîna lui Bărăgan", într-un act din 1615, ap. Hasdeu, *s. v.*), ca şi n. topic *Cartal* (Zenker, 699 ; Barbier, III, 449 [...]) ; — *Bezu, Beza* = turc. *qez*, „toile" (Kieffer-Bianchi, I, 209), cf. *Bezeşti* şi *Bezari*, „Pînzari" ; — *Buicliu*, „Mustăciosu" (t. *buiuq*, „grand", s. *biiqlu*, „jeune homme", əp la *bouiq*, „moustache" : Bianchi, I, 250, 262), cf. *Burnea*, „Nărtilă", din t.-pers. *burnĭ*, „nasutus" (*Cod. Cum.*, 345), *Dudac*, „Buzilă, Buzatu", din t. *doudaq*, „lèvre" (Barbier, I, 306), *Deşliu*, „Colţatu", din t. *dichlu*, de la *dich*, „dent" (Bianchi, II, 571) ; cf. *Zubcu, Zubaşco* etc. : originar, porecle satirice (Pe *Samurcaş*, din *samour gach*, Barbier, II, 459, îl explică : „sourcils touffus") ; — *Carataş*, t. *kara-tach*, „ardoise", lit. : „piatră-neagră" (Ureche, ed. Popovici, p. 92 ; „stînce negre de piatră, de fac foc cu dînsa"), cf. *Cărătaş, Caretaş*, „fabricant de carete" ; — *Ciogolea*, „Vrabie", t.-pers. *čugûl*, „moineau" (Zenker, 358[b] ; cf. *ibid.*, 358[a] : *ćugul*, „intrigant, détracteur, calomniateur") ; — *Cocuz*, „nevoiaş" (Zenker ; Barbier, II, 568 : *qoqoz*, „indigent, sans ressources") ; — *Curt*, „Lupu" (cf. *Curt-Bunar*, „Fîntîna-Lupului") ; — *Djuvara*, „pardon, permission" (Bianchi, I, 397 ; cf. megl. *giavara-giuvara* = 'ceat-pat' : Papahagi, I, 70) ; — *Erhan* = *Er-chan*, „Mann-Fürst" (Vámbéry, *Das Türkenvolk*, p. 22) ; — *Faca*, „pauvreté, indigence" (Youssouf, 262) ; — *Ghidigiu* (de unde : *Ghidigeni*), din t. *gudidji*, „qui mène paître, pâtre" (Bianchi, II, 656), mai curînd ca din *ghidigiu*, fonetism moldovenesc pentru *bidiviu*, „cal" (aşa, Şăineanu, *Infl. or.*, I, p. CCCXXVIII ; *Bidiviul*, ca n. de fam., v. St. Nicolaescu, *Doc. slavo-rom.*, p. 294) ; — pentru *Halippa*, cf. turc.-arab. *galib*, „vainqueur, supérieur, le plus fort, prépondérant" (Zenker, 644), dar şi rom.-dial. *halipa*, „vêtement déchiré" (v. *Dicţ. Acad.*), băn. *halupă*, „haină" ; — *Giani* = t. *djani*, „criminel" (Barbier, I, 521) ; — *Ispir*, „palefrenier, groom" (Youssouf) ; — *Mazlîm*, „modeste, persécuté" (*ibid.*) ; — *Murafa*, „pro-

Scanned with OKEN Scanner

cédure" (Calfa, *Dict. fr.-turc*) ; — *Possa*, „dépôt" (Youssouf) ; — *Sofian* poate fi şi *sofiian*, „pieux, dévots" (Kieffer-Bianchi, II, 130) ; — *Tafrali*, „fastueux, insolent" (Barbier, II, 290), „arrogant, prétentieux, anmassend" (Zenker, I, 600), „proud, conceited" (Redhouse, 1241) ; — *Tell*, „colline" (Youssouf). — N. de fam. *Borzea* aminteşte pe *Borzul*, n. de şef cuman din 1211 (cf. N. Iorga, *Hist. des Roum. de Trans.*, I, 49) = *borz*, „aes alienum", *borzli*, „debitor" (*Cod. Cum.*, p. 302), şi pe sl. *bîrzo*, *borzo*, „iute" (cf. *Bîrzu*), ung. *borz*, „arici". — Pentru *Bengliu*, cf. ţigan. *bengli*, „teuflisches Weib, Teufelin" (P. J. Ješina, *Români Cib*, p. 73), rom. *Bengea*, *Bengoiu*, *Bengescu*, *Bengulescu*, de la *benga*, *bengu*, „drac" (acesta din urmă, în „Revista istorică", VI, p. 264). — O menţiune specială, în sfîrşit, pentru *Caraiflac*, cunoscutul nume turcesc al Munteniei, care apare într-o baladă din Păsculescu, p. 261, ca nume de persoană : „alelei, taică Novac, fecior lui *Caraiflac*" („Turcilor, *Spahiilor*" de acolo sună la Tocilescu, I, 84 : „Turcilor, *Pasfi(r)ilor*, şi mai mari *Nicenilor*" = *ienicerilor* !)[14].

Cît priveşte toponimicele turceşti, — majoritatea, dobrogene —, v. între altele : N. Iorga, *Droits nationaux et politiques des Roumains dans la Dobrogea*, *passim*, şi *La Dobrogea roumaine* (extras din „Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale" pe 1919). — O. Tafrali, *La Roumanie Transdanubienne*, Paris, 1918, cînd nu împrumută din Iorga, dă traduceri greşite : *Turcoaia*, „le Turc" (în loc de „la Turque"), sau *Văcăreni*, „les vachers", în loc de : „colons ou habitants venus de *Văcari*", care, acesta, înseamnă : „vachers" (p. 130), şi pune semn de întrebare după „Merland" al lui Allard (p. 144), în care, — dobrogean get-be-get cum se recomandă, — nu recunoaşte totuşi pe *Mîrleanul* nostru !

Izdad, „cînd se umflă burta boului" („Noua rev. română", XIV, 235), **izdat,** „umflare la stomah" (Boceanu, *Cuvinte din jud. Mehedinţi*, p. 94), contra căreia se descîntă „de izdat" (v. d. ex. colecţia Daniil Ionescu), apoi, printr-un proces firesc : „drac".

Cf. turc. *izdiad*, „accroissement, augmentation" (Kieffer-Bianchi, I, 27).

Lambă[1], 'coulisse, rainure', **lambă**[2], 'corde de tilleul qui est attachée de l'esse de l'essieu soit au palonnier soit au marchepied d'une petite voiture' (Cihac, II, 164).

Cf. turc. *lamba*, „lignes ou filets servant de bordure autour d'une corniche" (Barbier, II, 697).

Moglan, „bădăran, ţăran prost".

Cuvîntul pare înrudit cu *olan* (turc. *oghlan*) şi *icioglan* (v. Şăineanu), *adam-oglan*, „om", lit. : „fiul omului". Prototipul său ar putea fi *agemoglan* sau *iamoglan*, de care vorbeşte cronicarul (Kogălniceanu, *Letopiseţele Moldaviei şi Valahiei*, 410) : „Obiceiŭ au turcii, în al patrulea an, să iea a zece den copii, parte bărbătească, ca să adaoge pururea slujba împărăţiei ... Pre carii apoi îi duc la Ţarigrad, pre alţii la Odriiu şi pre la alte schele, de-i dau de-i hrănesc, pre unii la Brussa, pre alţii la Karaimanĭ, de se

învează la ţarine. Acestora le zice *agemoglanĭ* sau *iamoglani*, adecă nevinovaţi coconĭ . . .” (cf. *ageamiu* şi *prost*, originar: „nevinovat”, şi *Dicţ. Ac.*, s. v. *gloan*, iar, în altă ipoteză: *moc*, *mog*, *mogul*, lit.: „mongol”?).

Negeac, „băţul cu ciocan al *ceiuşului* (ceauşului), în jocul căluşerilor” (Pamfile, *Sărbătorile de vară*, p. 55), e turc. *nadjaq*, „marteau masse d'armes” (KiefferBianchi, II, 1073), precum *canciuc*, „bici”, e turc. *kančuk*, idem, ngr. καμτσίκι (Byzantios).

Năbîrgeac, adj. şi subst., „prostănac” (Codin, *O seamă de cuvinte*, p. 51), *năbărgeag*, „prostuţ, prostălău” (Pamfile, *Agricultura la români*, p. 252), *năvîrgeac*, „copil rezgîit, necertat de părinţi, care face boţoroage” (rev. „Ion Creangă”, VIII [1915], p. 39), e turc. *na-bè-ğa*, „déplacé, inconvenant, inopportun” (Youssouf, 857), *naberdja*, „déplacé, désagréable, inconvenant” (Kieffer-Bianchi, II, 1071), alipit la grupa suf. *-eac (-eag)*. — Un *Năvîrgeacul*, n. topic, în j. Vîlcea, v. *Dicţ. geogr.*

Neder, interj., strigătul repetat al burateculuĭ în cimilitura sa (Pascu, *Despre cimilituri*, I, 108), atestat şi în „Cîntecul păpuşilor” (Burada, *Istoria teatrului în Moldova*, I, p. 39), e adv. interog. turc. *nedŭr*, „qu' est-ce? quel est? qu'y a-t-il?” (Kieffer-Bianchi, II, 1099). — Compară varianta din Păsculescu (*Literatura pop. românească*, p. 386), unde strigătul broatecului (tot „pui de ungurean”) e: *verder, verder* = germ. *wer der? wer da?* „qui víve?” (din acesta din urmă, cu fonetism unguresc: rom.-dial. *berdo*?), — cuprinzînd, în acelaşi timp, şi o aluzie, obişnuită în cimilituri, la coloarea broatecului (verde, cf. fr. *verdier*).

Oină, numele cunoscutului joc de minge, n-a fost, pe cît ştiu, explicat în mod satisfăcător.

Tiktin, plecînd de la varianta *hoina* (contaminaţie cu *hoinar!*), îl raporta la rus. *vojnà*, pol. *wojna*, „Krieg”, — ceea ce nu se potriveşte de loc cu caracterul jocului, care n-are nimic războinic.

Pascu (*Etimologii româneşti*, p. 66) îl consideră ca pe un joc „de oi” (cf. *de-a baciul*).

„Codex Cumanicus”, ed. Kuun Géza, p. 256, are însă următoarele două cuvinte, care nu se pot despărţi de *oină* şi *oinaş (oinar)* ale noastre: *oyn*, „ludus”, *oynas*, „collusor”*.

Salamangea, „stofă de mătase verde, taftă” (Păsculescu, *o. c.*, p. 375: „cort de catifea şi *salamangea*”), n-are, firește, nimic comun cu *salle à manger*, ci e o simplă corupţie populară din *şamalageà* = alăgea (de) Şam (Damasc), turc. *şam-alağasi*, „étoffe de soie rayée, fabriquée à Damas” (v. Şăineanu, *Infl. or.*, II¹, 335; N. Iorga, *Negoţul şi meşteşugurile în trecutul românesc*, pp. 75, 254), precum *gerfe* (p. 57) e *gevrea*, „batistă” (Şăineanu, II¹, 179) şi nu trebuie confundat cu *ghebrea* (p. 342) = *gebrea*, „otreapă” (II¹, 177).

De astfel de estropieri şi confuzii mişună, în special, colecţia citată a d-lui Păsculescu (nu relevăm decît turcismele sau cele în legătură cu ele): *Dereà*, glosat: „costiş, loc ridicat, deluşor” (p. 335), de fapt, tocmai contrariul: turc. *derè*, „vale”; — *gîrbojie* („tărtăcuţă roşie plină de ~”)

Scanned with OKEN Scanner

din cimilitura măcieşului sau nasului (p. 341) = *cîrmojie*, „miche de pain", s. *cîrmîz* = turc. *kyrmyz*, „cramoisi", „vermeil", lit.: *vermiculus*, „Scharlachlaus", contaminat cu *gîrbov* (cf. nas *coroiet*, „acvilin", lat. *aduncus*) şi *boz*, *boji* (cf. Panţu); — în *gealap* (p. 342) e evidentă confuzia dintre *ge(a)lat*, „gîde", şi *gelep*, „oier"; — *singir*, „stînjen, lanţ" (p. 378) = *singir*, idem, iar *singer*, „cuţit mare turcesc" *(ibid.)* = *hanger* (contaminat, poate, cu *sînge*); — *Chizel*, *chizil* din Ialomiţa (p. 52) n-are nevoie să fie transportat în Asia-Mică (p. 312), pentru a fi turc. *kyzyl*, „roşu" (deşi cunoaştem un cîntec popular obscen, în care e vorba de „o jalbă la sultan" a „fetelor din *Natapan*" = Matapan!); — *ierbănaş*, „dajdea ce o dădeau populaţiile prădate" (p. 348), e o fantazie glotologică (probabil, datorită etim. pop. cu *ban*) pentru *ierbinaş* (cf. p. 48) = *arbănaşi*, „albanezi"; — *Odridului* din text (p. 261) redă tot atît de greşit, ca şi *Odrihul* din indice, pe: *Odriului* (rimînd cu *cadiului*), — care, firește, nu e Ohrida (indicele), ci Adrianopolea (şi: Udriiu); — *Dîrşovean* (pp. 301, 303) nu e *Dîrstorean* (indice), ci *Hîrşovean* (cu *d-* protetic) etc. etc. — Cazul lui *televechie*, „un fel de aşternut, chilim" (p. 382), care, ca formă, reproduce prototipul turc mai exact decît obişnuitul *tivilichie*, „pieptar lung al ţăranceior" (p. 383), e drept să fie semnalat ca o „excepţie onorabilă". Şi aici, însă, înţelesul e greşit dat!

Tîlv, „*Lagenaria vulgaris*, *curcubita lagenaria* L., cucurbătă, tidvă, tiugă, troacă" (Panţu, p. 299), să nu fie, totuşi, identic cu turc. *telv*, „épine, buisson" (Kieffer-Bianchi, I, 326)?

Tiutiuc, **1.** bucată de lemn scurtă şi groasă: „pune un tiutiuc sub roata căruţei, să nu fugă la vale"; **2.** nume de familie' (Boceanu, *Glosar de cuvinte din jud. Mehedinţi*, p. 105), **tutuc**, „trunchiul de lemn pe care se sparg lemnele de foc" („Noua rev. română", XII [1913], 285), e turc. *tutuc*, „obstacle, ce qui retient" (Kieffer-Bianchi, II, 199), *toutouq*, „voile, rideau, paralysie" (Barbier, I, 302, 305). — De adăugit la sinonimele: *opritoare*, *piedică*, *carastolă* din Pamfile, *Industria casnică la români*, p. 139[15].

„Dacoromania", I, 1920—1921, p. 272—290.

NOTE

[1] Nu numai Şăineanu (*o. c.*, II[1], 142), ci însuşi Cihac (II, 568) l-ar fi putut lămuri pe d. Giorge Pascu (*Istoria literaturii şi limbii române*, Bucureşti, 1921, p. 68) asupra originii altui cuvînt „obscur": *colun*, „măgar sălbatec"!

[2] *Canară*, în înţelesul etimologic apriat de „étalage de boucher, abattoir" (cel de „piatră, stîncă de mare", atribuit de d. Ş., II[1], 84, e contestabil în ex. citate; cf. Diichiti, *Cron. exped. turcilor în Moreea*, ed. Iorga, pp. 44, 48), se găseşte la Păsculescu, *Literatură pop. rom.*, p. 221 (fals glosat!) şi chiar la Ş., II[1], 403, acesta e sensul lui „vite pentru *canara*". — *Chezi*, „tocmai", din *Herodot*, ed. Iorga, p. 442, e de adaus la art. *chez* (I, 62), şi, tot de

acolo (pp. 525, 548): *gedia, ţidea*, la art. *giudea*, „jevelot", care nu e, deci, un ἅπαξ (II², 92). — Sensul de „neputincios" al lui *cîrjăliu* (Giuglea-Vîlsan, *De la rom. din Serbia*, p. 389), de fapt, cunoscutul *cîrjaliu* (vezi-l la Ş.), se datoreşte, vădit, etimologiei populare cu *cîrjă*. — *Săleaf* (*ibid.*, p. 108) nu înseamnă „suflet" (v. *Glosariul*), ci „tolbă s. chimir de arme" (v. Ş., *ad. voc.*). — *Oturac* există româneşte, nu numai ca termin militar (II², 92), cum apare şi-n „Cronica" sus citată, p. 223, ci şi-n înţelesul de „banc de rameur dans le caïque" (Barbier, I, 137); v. Antipa, *Pescăria*, Glosar (unde şi varianta *hotărac*). — *Ghelbereu*, „instr. de pescuit" (*ibid.*), *ghelberiu* la Iord. Golescu (v. infra), e turc. *ghelberi*, „vătrar", lit.: „vino-ncoa!" (cf. dobr. *gheal*, „haide!"): *gălbere, ghelberi* din cimil. plugului (Pascu, I, 158; cf. Păsculescu, p. 86) are aceeaşi origine.

[3] *Modoran*, „ţigan lingurar, prost" („Şezătoarea", III, 36), să nu fie corupt dintr-un **domodoran* = sl. *domorodan*, „indigen"?

* Aici s-o fi raportînd şi „poame de kurr = Eier" din Wolf (cf. „Ion Creangă", XII, 75)? — Sigur, da, *curuelnic*, „coteţ de hoară" (Boceanu, p. 88), „găinărie".

** *Cimilcaga* din cimilitura albinei (Pascu, I, 140), ca şi *heligă, meligă* etc., din diferitele-i variante (*ibid.*, 52), ar putea fi identică cu ung. *csëmëlyke, csömély* = rus. *čemel*, rut. *čmelj*, „apis terrestris, apis muscorum, bombus terrestris, abeille souterraine" (Gombocz-Melich, *s. v.*, cf. Berneker, I, 167). — P[entru] *dumbră* din cimilit. apei (Pascu, I, 30), cf. şi sl. *dămbrŭ*, „vale, apă" (de origine celtă? V. Holder).

[4] Pentru origina, obscură, a rom. *cimilitură*, cf. şi slov. *čin*, „Zauber", *činilica*, „Zauberin" (Fr. Krauss, *Volksglaube und religiöser Brauch der Südslaven*, pp. 125, 127). — Pentru *cinel* = **cineal (cinea-l!)*, imperativ de la un *a cini*, cf. *citea-l*, de la *a ceti* (= ceteşte-l!), *păzea-i, risipè-le* = rispeşte-le (Leca Morariu, *De la noi*, poveşti bucovinene, ed. a III-a, p. 76).

[5] Cf. o altă variantă, inedită, comunicată de d. Dumitraşcu-Reny:

Un sas ara
O suşa ra;
Soc avea,
Soc ardea,
C-alte lemne nu avea.

Sau încă:
An aram,
Soc aveam,
Soc ardeam.
Ş-o şea rea aveam,
Ş-o şea rea ardeam.

Pretutindeni, o largă exploatare a omonimiei. — *Tulumbuci* nu e „tu-l îmbuci" (Pamfile, *Jocuri de copii*, I, 369), ci varianta unei cunoscute expresii scabroase (*'tu-l în buci*). — Patent ţigănească e expresia *a hănghi moiul cuiva* (*a hînghi*, „chier", *moi* = ţig. *mui*, „gură": Constantinescu, p. 19), ca şi *a mardi* (pr.: „a bate", p. 20) şi *a buli* (de la *bul*, „dos": p. 29; cf. „Şezătoarea", XIV, 82).

[6] Un recitativ publicat în rev. „Ion Creangă" pe 1909, p. 150, mîntuie:

Dară ţapul fără coarne.
Şepte fete *pe-o mascoane*, —

după ce le aşezase, prealabil, „pe o *lăiaţă*" (oaie laie) şi „pe un ţap"; avem deci, în forma cea mai arhaică *(măşcoanie)*, pe *măşcoaie*, „catîrcă".

[7] O variantă gorjeană inedită (comunicată de d. I. Popescu-Voiteşti):

Stai, ploaie
Steregoaie,
C-o să vină soarele,
Să-ţi taie picioarele:
C-un pai,
C-un mai,
Cu căciula lui Mihai,
Plină de coji de mălai [cf. „Mălai-Vodă"!]
Uscate de nouă ai.

Ameninţarea cu „soarele", care „taie picioarele", — deşi nu „strigoaicei" —, şi într-un „descîntec de deochi" din jud. Romanaţi (Păsculescu, p. 120).

[8] *Bimbirică*, cunoscuta poreclă pentru un om mărunţel, să nu fie o colecţie glumeaţă de numerale turceşti: *bin* (1000) + *bir* (1) + *iki* (2)? Cf. însă turc. *bin* = *ibn*, „fils", şi it.

Scanned with OKEN Scanner

bimbo, „bambino", „Kind", de unde ngr.-dial. μπίμπικας, „kleiner Insekt, Laus" (G. Meyer, *Neugr. Stud.*, IV, 60), rom. *bibic*, „drăguț", *bibică*, „amourette"; de asemene, n. pop.-dial. de plantă *bombir*, „crin" (?), în „Povestea numerilor" din col. Alexici, p. 201.

[9] Cf. cimilitura „șerpelui" din Pascu (I, 196) și descîntecul de șerpe din Frîncu-Candrea, *Moții*, de la p. 180; de asemenea, cea din farmecul de la p. 182 („laumă daumă" = *lau-mă, dau-măl*), sau începutul baladei „Petrea" (*ibid.*, p. 226).

[10] *Avel favel domene* dintr-o formuletă copilărească (Bogdan-Hoya, p. 27) ar putea fi o parodie a lui *„ave, fave, Domine!"* (cf. p. 18), tot așa de bine, ca și o estropiare din *Avel, (Abel), Pavel, domnule!* (cf. p. 32). — Pentru *àțăla, bàțăla* de la începutul formuletei (p. 18), cf. ngr. ἄτζαλος, „sale", de unde mr. *aț̦al*, idem, și, în legătură cu bulg. *maț̦alo*, „boue", mr. *aț̦ala-maț̦ala*, despre un om murdar (v. Pascu, „Rev. de dial. rom.", V, 227). — Interesante dublete de sens (prin glosare), în formuletele de la pp. 15 (*chi a far = ki*, „afară", ung.), 20 (*bica, bica, taoru = bica*, „taur") etc.

[11] Nume tătărești poartă uneori și „tătărașii", adecă *țiganii*, robi ai tătărilor, stabiliți pe la noi (cf. *Tătărușii*, sat.). *Tamârtașowci* (cuman. *temir-taš*, „piatră-de-fier") sînt, d. ex., „tătărașii" creștini, duloparecі ai măn. Neamțului în sec. al XV-lea (v. „Arhiva istorică", I[1], 102). Cf. Picot et Bengesco, *Alexandre le Bon*, Viena, 1882, p. 37 și urm. (etimologiile de acolo sînt, însă, cele mai multe, false).

[12] Pentru omonimul *ghiul*, „scul, ghem" (Șăineanu, II[1], 182), cf. și exemplul din N. Iorga, *Brașovul și românii*, p. 24: „940 *ghiuluri* de aț̦ă de cusut fel", unde *fel* = germ. *Fell*, „blană, cojoc, piele".

[13] Caracterul românesc al „Kaluscharilor" bulgari se trădează, fără voia lui Arnaudoff (*Bulgarische Festbräuche*, Leipzig, 1917), și prin numele cîntecului lor: *„Floritschika"* (p. 62).

[14] *Caterdzi* (Simon), „începătorul neamului Catargiilor în părțile noastre" (N. Iorga, *Ist. com. rom.*, I, p. 221), ar face mai probabilă etimologia *catîrgi*, „crescător s. negustor de catîri", decît *catargi*, „fabricant de catarge", fără gr. κάτεργο, „galeră". — Tot așa, *Culoglu* poate însemna, nu numai *Robescu*, ci și: *Pedestrașu* (cf. *Peșacov*, din sl. *pešak*, de unde și ngr. πεσιάκ = πεζὸς și rom. *într-un peș*: Codin).

[* Cf. *Dicționarul Academiei* subt *hoină*, de unde (copil) hoinar, pentru care C. Lacea propune etimologia turc. *ojun*, „joc", *ojnamati*, „a se juca"].

[15] Pentru dubletul *tiutiuc-tutuc*, cf. *titiun-tutun*, *tiuleiu-tuleiu* (turc. *tülè*, „plume d'oiseau" din Zenker, 326?).

UN ECOU AL VECHII MODE FRANCEZE LA NOI: *PULPANĂ*

Întrebuinţat astăzi numai în expresia: *a se ţinea de pulpana cuiva* (v. Zanne, *Proverbele românilor*, III, 324), sinonimă cu *a se ţinea de poalele cuiva* (*ibid.*, p. 313), cuvîntul acesta demodat însemna, precum se ştie: „panîde vêtement, basque". Înregistrîndu-l, supt forma *plopană*, în *Dicţionarul* său manuscript (f. 215, după excerptele d-lui G. T.-Kirileanu), Iord. Golescu îl glosează: „îndoitura hainelor celor largi ce se pune, se învăleşte, se aduce una peste alta. Cum: plopana anteriilor, jubelei, binişului ş.c.l.; haine lungi ce sînt dăspicate, dăschise pă denainte". — „Părţile de jos şi dinainte ale hainei", glosează şi Păsculescu (*Literatură pop. rom.*, 373) versul: „Şi-l luară [pe pîrcălab] de *pulpană*" (p. 208). — Dintre scriitorii mai noi, îl găsim la N. Iorga, în *Amintiri din Italia*: „Deodată, pe neaşteptate, la o răspîntie, dai cu ochii de un domn corect, de marmoră ori de bronz, îmbrăcat în surtuc cu *pulpană*, cu perucă şi haină din al XVIII-lea veac..." (cf. „Revista nouă", III, p. 139).

Etimologic, cu excepţia lui Cihac, care-l socotea ca de aceeaşi origină (slavă) cu *poală*, cuvîntul a fost explicat din rom. *pulpă*: „partea hainei care atinge pulpele" (cf. vgr. ποδήρης, „hitonul ionic, lung pînă la glezne", lat. *talaris*, sc. *tunica*, şi rom.-dial. *pulpar* din „Noua rev. română" pe 1914, p. 37). Cel dintîi care a derogat de la această părere generală, bănuind „originea străină" a lui *pulpană*, e d. S. Puşcariu (*Contribuţii la gramatica istorică*, p. 16[1]).

Cred că putem face un pas mai departe, precizînd că rom. *pulpană* e fr. *pourpoint*.

Formal, variante ca: *polpană* (Polizu), *pulpoană* (Cihac) ar reprezinta înseşi fazele intermediare între un **purpoan(ă)*, reflexul imediat al neologismului, şi *pulpană;* iar rom. *şarabană*, „haraba", din fr. *char-à-banc*, prin ruseşte, are îndoitul avantagiu de a oferi o analogie pentru schimbarea de gen şi de a indica filiera prin care va fi pătruns la noi cuvîntul francez: rusească sau polonă. E drumul pe care ni-au sosit un *mundir* (fr. *monture*), *surtuc* (fr. *surtout*), *jiletcă* (fr. *gilet*), *botfor(ţ)i* (fr. *bottes fortes*: de aici şi obscurul *fărtebote*, într-un inventariu din sec. al XVII-lea, publicat în „Arhiva istorică", I[1], 63? Cf. pop. *bofturi*: Pamfile, *Industria casnică*, p. 342), *brunel* (originar: *priunel* = fr. *prunelle*; cf. însemnarea pe o „Henriade", aparţinînd lui V. Vîrnav, în „Neamul românesc" din 8 oct. 1915; intermediarul ar putea fi, totuşi, în acest caz, grecesc: ngr. μπρουνέλα,

„prune sauvage" = it. *prunella*), *baidir* (fr. *bayadère*, după Philippide, „Arhiva" din Iaşi, XX, 480), apoi: *patret* (fr. *portrait*), vr. *hărjeate* (după Tiktin, „Archiv f. d. Stud. der neueren Spr. u. Lit.", vol. 129, p. 171 şi urm., fr. *hasard*) etc. etc. (*Fildicòs*, „flanelă supţire", e turc. *fildeqoz*, „fil d'Écosse": Barbier, II, 436).

Cît priveşte sensul, el nu opune nici o piedică serioasă: un *pourpoint* avea, adesea, „des basques" (v. Piton, *Le costume civil en France du XIII-e au XIX-e siècle*, p. 149), putînd fi şi „une veste à manches et à girel" (cf. Quicherat, *Histoire du costume en France, ad. loc.*). Dar, şi făr' de asta, o schimbare de înţeles în această materie nu are nimic surprinzător: dacă un turc. *mahramà*, „ma(h)ramă, năframă", a putut deveni în greceşte μαχλάμην, „sorte de vêtement, tunique" (Sathas-Legrand, *Les exploits de Digénis Akritas*, pp. 211, 293), supt influenţa etimologiei populare cu χλαμύδα, „manta", de ce ar fi imposibil ca, printr-un fenomen analog de etimologie populară (cu *pulpă*), *polpoană* al nostru să fi ajuns a însemna ce înseamnă?

Observăm, în fine, în legătură cu varianta *plopană* din Golescu, că cuvîntul nostru nu are a face cu *poplean* din cutare cîntec popular: „fuştiuliţe de *poplean*" (N. I. Dumitraşcu, *Flori de cîmp*, p. 27), care se identifică, credem, cu ung. *paplan*, *paplon*, „Bettdecke", „macat" (Szamota-Zolnai, 746) = gr. πάπλωμα, 'plapomă'?

„Dacoromania", I, 1920—1921, p. 291—292.

NOTE

[1] Că dubletul *rotan* = *rodan* (cf. mr. *aruideaŭă*, bulg. *rodan*, ngr. ῥοδάνι etc.) ar putea fi, totuşi, etimologic, — dovedeşte însuşi echivalentul francez: *rouet*, din *roue*, „roată".

SPAN. *NINGUNO*, „NICI UNUL"

Proveniența celui de-al doilea *-n-*, neetimologic, din acest cuvînt, e încă o problemă a filologiei romanice (cf. Meyer-Lübke, *s. v.*).

E. Kieckers, care o reia în „Indogermanische Forschungen", XXXVIII (1920), p. 211, se gîndește la repetarea anticipată a lui *-n-* din *uno*, ca în lat.-vulg. *semptem*, *vinginti*, fr. *concombre* (lat. *cucumerem*), adăugînd în același timp că Vossler, după o comunicare verbală, ar fi mai curînd pentru o contaminație cu *non*.

O explicație încă mai simplă și mai directă a fenomenului ar fi, poate, a se admite influența lat. *ningulus* = 'nullus' (Festus, ed. Lindsay, p. 184), — el însuși, produs al analogiei cu *singulus*.

„Dacoromania", I, 1920—1921, p. 292—293.

Scanned with OKEN Scanner

CÎTEVA CAZURI DE ETIMOLOGIE POPULARĂ LA NUME DE PLANTE

1. Cruzăţea se întîlneşte adesea (Ureche, *Dicţionar francez-român*, s. v. *bruyère*; Ciotori, *Note despre Scoţia*, în „Viaţa românească" pe 1915, p. 241) ca nume românesc al plantelor *Barbarea vulgaris* R. Br. (la Panţu, p. 78: *cruşăţea*), *Calluna vulgaris* Salisb. (*iarbă-neagră* la Panţu, p. 129, etc. — Adevăratul nume e: *crujăţea* = *cruşăţea* (cf. *cruşîn*), de la *cruşesc*, „roşesc" (pentru care, v. Philippide, în „Zeitschr. f. rom. Philol.", XXXI, 308).

2. Fiara-pămîntului (Iord. Golescu, *Dicţ.* ms., f. 22) nu e decît *fierea-pămîntului*, lat. *fel terrae*, it. *fiele di terra*, mgr. φελτερά γῆς χολή = *Erythrea Centanesium* Pers. (cf. Langkavel, *Botanik d. spaeteren Griechen*, p. 47). — Numele popular latin de *fel terrae* (Plinius) infirmă aserţiunea lui Pascu („Arhiva" din Iaşi, XXV, 193) că *fierea pămîntului* ar fi = *febra* pămîntului.

3. Floarea-oştilor (Rev. „Tinerimea română", III [1898], p. 158) = *Anemone nemorosa* L., zisă şi *floarea-paştilor*, e o etimologie populară din *Osterblume*, numele german. — De la *paştilor* (floarea), prin *păştiţă* (cf. fr. *Pâquette*), s-a ajuns, în acelaşi timp, la: *oiţă*, *oiţe* (v. Panţu, p. 100): prin a *paşte*.

4. Frunză-de-potcă, fr. *patte-d'oie*, germ. *Mauer-Gänsefuss*: contaminaţie între *patka*, „gîscă" (v. bulg. **патька, anas**, „raţă", nsl. *patka*, bulg. *patkъ*, mr. *pata*, „gîscă"), şi *pot(e)că*, „drumuşor"; cf. *iarba-drumurilor*, cellalt nume al plantei (Panţu, p. 104).

5. Lingura-popii = *Asarum Europaeum* L. (Panţu, p. 222): „popa" a răsărit, în denumirea plantei, probabil, din *popivnic (pochivnic, popilnic)* = sl. 'băutor', 'beţiu' (cf. fr. *cabaret*).

6. Răstupească = *Melissa officinalis* (Ardeal), numită încă: *roiniţă*, *iarba-roilor*, *mătăcină (matcă!)*, *iarba-stupului*, *floarea-stupilor* (Panţu, 239), e o contaminaţie între *rostopască* s. *iarba-rîndunelei* = *Chelidonium maius* L. (Panţu, 240) şi *stup*.

7. Ţermer, una din numeroasele denumiri pentru „cartofi", e atestat la Panţu, p. 48. — Spitzer (*Die Namengebung bei neuen Kulturpflanzen im Französischen*, în „Wörter und Sachen", IV [1912], p. 163) îl notează, fără a-i da de rost. — Să nu fie o traducere „sui generis" a germ. *Erdäpfel*: *ţer(i)mer(e)?* (Cf. şi ngr. γεώμηλα, iar, pentru *ţară* = 'pămînt', cf. megl. *ţară-albă*, „pămînt alb": Papahagi, *Megleno-românii*, II, 183).

Scanned with OKEN Scanner

8. O simplă alterare fonetică are de rezultat adesea desprinderea numelui plantei de adevărata-i tulpină şi alipirea lui la alta. Astfel, *corobaţică* din Panţu, p. 74, numeşte planta *Centaurea Gyanus* L., „vineţelele", pe cînd, în realitate, ea se potriveşte mult mai bine plantei *Lactarius volemus* Fr., fr. *vache, vachotte,* „vineţica-cu-lapte" (p. 329): *corobaţica* e, de fapt, *corovaţica,* deminutivul lui *corovă* = rus. *korova,* „vacă", de unde *corovatic,* numele a două varietăţi de *Verbascum,* zise şi *coada-vacii, coada-boului* (p. 154). — Pentru aceasta din urmă denumire notăm varianta *volovatic,* de la rus. *volove,* „boi" (jud. Iaşi).

9. Tăciunul = *Symphytum officinale* L. (Grigoriu-Rigo, *Medicina pop.,* II, p. 221), deci: *iarba-lui-Tatin* s. *iarba-Tatinului* (în răspunsurile la *Chestionariul* Hasdeu, şi: *iarba-Lotatinului* s. *iarba-lui-Lotatin,* din: *lu-Tatin* = lui Tatin), se explică uşor prin varianta de pronunţare dialectală *tacinul* (*ibid.,* p. 221), interpretată de etimologia populară ca: „tăciune".

10. Mîndruşaim, nume al *muşcăţelului* (în com. Cazacu din jud. Brăila), e un evident dublet prin etimologie populară (cu *mîndru*) al lui *indruşaim* (v. Panţu, supt *muşcat*), *indrişaim,* — de origine turcească (Şăineanu, *Infl. or.,* II[1], 226), ca alte cîteva din n. de plante româneşti: pentru *sînge-de-nouă-fraţi* (Panţu, 252), cf. turc. *iki qardaš qanî,* „le sang des deux frères. plante pharmaceutique, *sanguis draconis*" (Barbier de Meynard, II, 233).

„Dacoromania", I, 1920—1921, p. 336—338.

CORDUN

Dacă originea numelui *Bucovina* (*bucovină* = 'făget') însuşi e în afară de orice controversă (v. în special I. Nistor, *Originea numelui Bucovina*, în rev. „Flacăra" din 24 ianuarie 1915, p. 102 sqq.[1]), sinonimul său, *Cordun*, nu se bucură încă de acest privilegiu: A. Scriban (în „Arhiva" din Iaşi) şi G. Pascu (în „Archivum Romanicum", VI [1922], p. 220) preferă identificării cu *cordun* = 'cordon militar (sanitar, grăniceresc)' derivarea dintr-un *koroda*, de la *codru* (**codrun*).

Faţă cu acestea, e necesar să trimitem la cele arătate de noi în DR, I, p. 216 [302] şi-n „Anuariul Inst. de ist. naţ. din Cluj", I, p. 303, n. 2; iar, dacă locurile citate acolo nu sînt de ajuns, să adăugim din N. Iorga, *Doc. familiei Callimachi*, II, pasagiul dintr-o scrisoare moldovenească de la 1782, în care se vorbeşte de „Sucĭav[a], în *Cordon*" (p. 204), şi acela, dintr-un raport diplomatic francez din 1795, în care e vorba, expres, de „la surveillance des *officiers du Cordon*" (p. 505): *sapienti sat!*[2].

[Adde, DR, III, 1099:] Cf. şi „*cordonaşii* de pe graniţă", la Bălcescu (P. P. Panaitescu, *Contrib. la o biogr. a lui N. Bălcescu*, p. 90).

„Dacoromania", III, 1922—1923, p. 814.

NOTE

[1] V. şi numeroasa familie toponimică (*Bucov, Bucovăţ, Bucovel, Bucoveni, Bucovicior, Bucovina*) din *Marele dicţ. geogr.*, dar, mai ales, cf. acest pasagiu dintr-o hotarnică mehedinţeană de la 1699, unde, lîngă numele originar românesc, apare traducerea slavă: „am pus piatră... alăturea cu padina *Făgeţelului*, despre *Bocovicior*" („Arhivele Olteniei", III [1924], p. 42).

[2] Pentru apelativul românesc însuşi, cf. şi turc. *gordoun*, din fr. *cordon*, „chaîne de montre" (Barbier, II, 508).

ORIGINEA POL. *MULTAN*

Cercetătorii noştri şovăiesc în privinţa originii terminului pol. şi ceh pentru „moldovean", afirmînd adesea că el ar reflecta pe românescul *muntean*, „român din Muntenia, valah", generalizat, extins şi asupra moldovenilor (v. Candrea-Densusianu, *Dicţ. et.*, supt *munte*; „Arhiva", Iaşi, 1923, p. 374.)

Că „polonii şi ruşii numesc pe moldoveni: valahi *(Volochos)* adecă italieni, iar pe valahi: munteni *(Montanenses)*", spune lămurit Cantemir (*Descriptio Moldaviae*, I, 1); iar documentele slave vorbesc, precum se ştie (v. I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan-cel-Mare*, II, 596), de Moldova, ca de „Voloscaia Zemlia" (cf. *Ţara Românească*), şi de moldoveni, ca de „Volohove" (pl. lui *Voloşin*[1]).

Dar aceasta nu prejudecă întru nimic chestiunea derivării etimologice.

Miklosich (*Et. Wb. d. sl. Spr.*, p. 204) explică pe pol. *multanka*, „Rohrpfeife", ca „aus der *Moldau (multany)* stammend", şi că această *multanki*, „[moldanische] Hirtenflöte" (Brückner, K. Z., 1914, p. 214), întocmai ca şi l. *multan* „eine Art Säbel" (v. Wedkiewicz, în „Mitteilungen des Rum. Instituts" din Viena, I, p. 265), reflectă pe *moldovan* (**moldvan*, **moldan*, **muldan*), iar nu pe *muntean* (din care rus.-dial. *muntean*, „Gebirgsbewohner", consemnat la Miklosich, *l. c.*), se vădeşte, în chipul cel mai neîndoios, prin corespondentul slovac *moldanky*, „bucium" (citat şi la Şăineanu, *Istoria filologiei române*, p. 220).

Am crezut necesară această punere la punct a unei erori, care nu se mulţămeşte cu meritul de a fi făcut, odinioară, pe [...] Marian (*Portretul lui Miron Costin*, p. 35), să dăruiască pe Miron Costin „muntenilor", fiindcă interpretase ca *muntean* pe *multan* din legenda polonă a medaliei comemorative pentru vizita „logofătului Miron din Moldova" *(logofeta Mirona z Multan)* la Cracovia[2].

„Dacoromania", III, 1922—1923, p. 814—815.

NOTE

[1] Cf. şi *moldovlahijskij*, „moldovenesc", faţă de *muntenskьij*, „muntenesc" (*ibid.*, p. 599).

[2] Să amintim, cu titlu de curiozitate, şi „etimologia" lui Costin însuşi: *mult* sau *M-Oltean*!

DIN NOMENCLATURA CALULUI

[I]

— În legătură cu *Chestionarul* d-lui Pușcariu —

1. abraș

Cu toate distinguo-urile lui Hasdeu *(Les éléments turcs dans la langue roumaine*; cf. *Etym. Magn., s. v.*), etimonul acestui cuvînt[1] e sigur: turc. *abraš*, „bariolé, (cheval) nuancé de taches blanches" *(Dicț. Acad.)*.

Sensul originar, ca și cel figurat, al cuvîntului se întîlnește, întocmai, la sinonimul vgr. αἰόλος, „abraș" și „pintenog", despre cai (πόδας αἰόλος ἵππος, Ξάνθος, din *Iliadă*, XIX, 404—5, e, astfel, mai curînd: *Bălțatul*[2], „calul cel pintenog s. abraș", decît: „*Bălanul* cel vinteș" = πόδας ὠκὺς, ca Achille, cum traduce d. Murnu, deși nu s-ar putea tăgădui că însuși ἀργός, „albus", are, la Homer, acest din urmă înțeles), apoi: „versicolor, ποικίλος", în sfîrșit: „versutus, subdolus, astutus, callidus, vafer, fallax" (v. în special studiul d-lui L. Parmentier, *Sur le sens méconnu de quelques mots homériques: αἰόλος et ses dérivés*, în „Revue Belge de Philologie et d'Histoire", I, p. 417, și Martin Ninck, *Die Bedeutung des Wassers im Kult und Leben des Altertums*, în „Philologus", Suppl. XIV, p. 164).

Dacă, cu toate acestea, sensul figurat, de „méchant", ar face dificultăți, s-ar putea invoca, pe lîngă paralelisme semantice românești, ca: *mațe-pestrițe, cacior, terchea-berchea* etc., și mr. *abrașcu*, „obraznic" (Dalametra).

2. arom. bal'ŭ

Cercetătorii originii acestui epitet arom. pentru un 'cal *breaz* (cu o pată albă-n frunte)' (Dalametra[3]), ca și acei ai originii dr. *bălan*, socotit de obicei ca un derivat românesc dintr-un *băl* = sl. *bĭelo*, „alb" (v. *Dicț. Acad., s. v.*), au scăpat din vedere un însemnat pasagiu din Procopius (I, 18, 6), în care, vorbindu-se de calul lui Belisariu, „ὃς δὲ ὅλον μὲν τὸ σῶμα φαιὸς ἦν, τὸ μέτωπον δὲ ἅπαν ἐκ κεφαλῆς μέχρι ἐς ῥῖνας λευκὸς μάλιστα", se adauge expres: „Τοῦτον (sc. τὸν ἵππον) Ἕλληνες μὲν φαλιόν, βάρβαροι δέ βάλαν καλοῦσι".

Importanța pasagiului constă în aceea că el nu ne dă numai explicația clară, că e vorba de un cal „murg pe tot trupul, pe frunte însă, de

la cap pînă la nări, foarte alb", deci *breaz*, ci ne dă în acelaşi timp numele unui asemenea cal, atît la greci (φαλιός), cît şi la „barbari" (βάλας).

Gr. φαλιός, însă (din *φαλι-Ϝο-ς), nu e decît o variantă a acelui φαλός, pe care Hesychius îl glosează: λευκός şi care, după Boisacq (p. 1013), corespunde aceluiaşi sanscr. *bhalā-m*, 'éclat; front', căruia-i corespunde alb. *balε*, „frunte" (G. Meyer), v.-prus. *batto* (= *ballo*), „frunte", gall. *bal*, „(cheval) marqué au front d'une tache blanche", bret. *bal*, „tache blanche au front des animaux domestiques", engl.-dial. *ball*, „cheval marqué en tête" etc.

Βάλας al textului grec (nom., corespunzător ac. βάλαν) se aşază, deci, într-o întinsă familie indo-europeană, avînd la origine nu numai însemnarea de „strălucire" (din care, de altfel, se putea dezvolta cea de „coloare strălucită, albă": *candidus*, ἀγλαός), ci şi aceea de „frunte", care, dată fiind localizarea specifică a albului la frunte, în cazul lui *breaz* (ceea ce nu e cazul cu *bălan!*), s-ar putea, socotim, considera, în speţă, ca fundamentală. Ca şi megl. *bal'ă*, „oaie cu o pată albă în frunte" („Grai şi suflet", I, 31), mr. *bal'u* ar fi, adecă, identic, ca radical, cu alb. *balε*, „frunte", care, el însuşi, ar fi baza derivatului alb. *bal'oš*, *bal'aš*, „von Pferden und Ochsen, die eine weisse Stirne haben" (G. Meyer, p. 25), — însemnînd, deci, propriu: „frunteş"[4], — iar nu sîrb. *bjelaš*, „Schimmel" (cf. *farij*), din radicalul sl. *bjel-*, „alb", cum voia G. Meyer (*l. c.*)[5].

Apropierea — prin et. pop. — de acesta nu se înlătură, de altfel, nicidecum prin această ipoteză, precum nu se tăgăduieşte nici îndepărtata înrudire a familiei de cuvinte sus citate cu vsl. *bělŭ*, care-i aparţine, ca şi celt. **belo*, „clair, brillant", lat. *flavos*, „blond", vgerm. *blao*, „bleu" (v. Boisacq, *l. c.*, şi cf., pentru ultimul exemplu, rom. *albastru* faţă de *alb*); mai mult: însuşi sinon. *breaz* (= bulg. *brĕz*, idem, vsl. *brěza*, „mesteacăn") se ştie că aparţine aceleiaşi familii, a sanscr. *bhrāçatī*, „flamboyer, reluire", ca şi gall. *berth*, „nitidus, pulcher", got. *bairhts*, „clair, brillant", vgerm. *beraht*, mgerm. *berht*, „brillant" (cf. engl. *bright*), ca şi alb. *barδ* (din care mr. *bardzu*, „bălan", şi dr. *barză*) şi gr. φορκός, glosat: λευκός, πολίος la Hesychius (v. Boisacq, p. 1034).

Dacă, deci, în *breaz*[6] ideea dominantă, determinantă, a fost acea a colorii, în *bal'u*, în schimb, e vorba, originar, de frunte.

[Adde, DR, III, 1099:] Asupra corespond. vfr. *baille*, v. acum Gamillscheg, în ZRPh., 1923 (resp. 1924), p. 552 sqq. (unde, şi citatul respectiv din „Bell. Goth", ca şi-n G. Meyer, *o. c.*, II, 69, supt ngr. μπάλιος).

3. rotat

'Ghiol Dumitru-ncăleca, Pe *Vînătu rotatu*', după care încalecă 'pe Roşu-închisu' şi 'pe Galbinu-nebunu' (Giuglea-Vîlsan, *De la românii din Serbia*, p. 213)[7].

Scanned with OKEN Scanner

Pasagiul, între altele, asigură lectura d-lui N. Iorga (*Doc. Bistriței*, I, 19): „cel cal *sur rotat*" (doc. de pe la începutul sec. XVII), împotriva conjecturii ce propuneam: sus arătat (v. „Rev. ist.", VI, 227, unde s-a tipărit greșit: „sur arătat").

Ceea ce voim să relevăm aici e sensul epitetului.

El pare a corespunde, în adevăr, francezului *gris pommelé*, prin care Barbier de Meynard (II, 590) traduce pe turc. *qer(ât)*, sau latinului *scutulatus*, pe care Palladius (*Opus agriculturae*, IV, 13, ed. Schmidt) îl citează printre „colores praecipui" la cai (v. nr. următor), iar Isidorus (*Etymologiae*, XII, 1, 51, ed. Lindsay), îl explică precum urmează: „*scutulatus* vocatus propter *orbes*, quos habent, candidos inter purpuras"[8].

4. șoricíu

Epitetul e consemnat, între calificativele date cailor după coloare, și-n *Chestionariul pentru un Atlas lingvistic al limbei române*, I: *Calul*, redactat de d. Sextil Pușcariu (p. 14)[9].

El corespunde exact lat. *murinus*, „mausgrau" (Niedermann, *Contributions à la critique et à l'explication des glosses latines*, p. 29), pe care-l enumeră, *l. c.*, Palladius („badius [fr. *bai*], aureus [cf. *grangur*], albineus, russeus, murteus, cervinus, gilbus, scutulatus, albus, guttatus, candidissimus, niger, pressus; sequentis meriti varius cum pulchritudine, negro vel albineo, vel badio mixtus, canus cum quovis colore, spumeus, maculosus, *murinus*, obscurior"[10]) și pe care M. L. Wagner (*Das Fortleben einiger lateinischer, bzw. vulgärlat. Pferdefarbennamem im Romanischen, insbes. im Sardischem und Korsischem*, în „Glotta", VIII [1917], p. 235 sq.) crede a-l recunoaște în sard. *(kaḍḍu) murru*, „ein graues (Pferd)".

5. răvan (în)

'Chiostece = legătura calului la picioare ca să meargă *în răvan* sau *în buestru'* (Bucuță, *Românii dintre Vidin și Timoc*, p. 129).

Cuvîntul e același cu mr. *rivàne* s. *arivane*, pl. *arivăñĭ*, „amble" (v. Tache Papahagi, *Antologie aromânească*, p. 397, unde se dă exemplul: „și el si s-ducă *arivăñĭ* = și el să joace [mergînd] *în buestru*"), adecă turc. *revan*, „coulant, qui a cours, qui s'exécute", *revanè*, „allant, coulant, marchant, avançant" (Kieffer-Bianchi, I, 603), după cum și *chiostec*, „butuci la piciorul cailor, spre a le domoli mersul", e turc. *kőstek*, „entraves" (Șăineanu, *Infl. or.*, II[1], 115).

Alt sinonim important e *păivan*, care se regăsește identic în sîrbește și-n bulgărește, reprezintînd pe turc.-pers. *paivand*, „lien de pied, entraves, liens pour retenir le cheval et les bêtes de somme" (Barbier, I, 388), și

care se compune „din două ştreanguri şi din nişte bucăţi de pîslă", avînd, după Boceanu (*Cuvinte din jud. Mehedinţi*, 99), următorul rost: „Pentru ca animalul (de obicei, calul) să meargă mai lin, *în buestru*, se împăivănează. Împăivănarea se face în chipul următor: Deasupra de glezne i se leagă pîslă, iar cu ştreangurile i se leagă picioarele de dinainte de cele dinapoi, apoi se ridică puţin ştreangurile cu o chingă. Ştreangurile se lasă într-adins mai lungi, ca să nu se încurce, iar chinga nu se strînge de burtă: 'umblă de parcă are păivane la picioare' ".

Am crezut de folos să semnalăm aceste informaţii, care au fost trecute cu vederea în cercetarea d-lui Giuglea asupra lui *buiestru* (v. în special p. 401 din DR, II), şi profităm de ocazie pentru a releva, în ce priveşte *buiestru* însuşi, un exemplu neglijat, care, împreună cu *embuiéstru* (fără traducere) din *Anon. Băn.*, relevat de *Dicţ. Acad.*, e cea mai veche atestare a cuvîntului: „Şi oamenii, cari strîng pămîntul acela [cu aur], au mare frică şi osteneală, căci că încarcă cămile *în buestri*, parte muerească, şi merg cu disagii în ceasul de miazăzi, cînd odihnesc furnicele", (în *Fiziologul* vr. din veac. al XVIII-lea, publicat de C. N. Mateescu, în rev. „Ion Creangă", IX, 9)[11].

„Dacoromania", III, 1922—1923, p. 807—812.

NOTE

[1] La Nicolăescu-Plopşor, *Vorbe oltenești*, p. 10; *ibraş*, „abraş, piază-rea, nenorocos".

[2] Sensul riguros al lui *bălţat* ar fi, însă: „încins" (lat. *balteatus*), ca şi al megl. *prăpăşcană* (despre oi) = bulg. *prĕpašjѫ*, „încing" (v. Candrea, în „Grai şi suflet", I, 37), iar ξανθός = obişnuit „bălan, blond".

[3] După Tache Papahagi (*Antologie aromânească*, p. 405), epitetul se aplică, nu numai „aux chevaux", ci şi „aux chiens de couleur bigarrée, surtout à la tête". — Cf. şi *tărciat* = *tărcat*, „pestriţ, amestecul de păr alb cu negru la mielul ieşit din încrucişarea unui berbec cu o oaie de păr diferit" (Lungianu, *Zile senine*, p. 221).

[4] Cf. Hasdeu, *Etym. Magn.*, III, 2938 (care citează, după G. Meyer, glosa frigiană βαλήν = βασιλεύς, pentru a conchide la un prototip tracic) şi A. Philippide, *Prejudiţii*, Iaşi, 1916 (extr. din „Viaţa românească"), p. 9, unde n. de fam. *Balş(a)* e explicat ca un derivat prin suf. sîrb. *-ša* din alb. *bal'ε*, „frunte".

[5] Aşa şi Capidan, în DR, II, 519.

[6] Un sinonim dial. al lui *breaz* este *pic(ă)*, 'despre boi şi vaci breze' (Boceanu, *Cuvinte din jud. Mehedinţi*, p. 100).

[7] Pentru *nebunu*, cf. şi *belnicu* (în alte variante: *besnicu* = sl. *bĕsny*, „wütend, besessen"), la Păsculescu, *Lit. pop. rom.*, p. 198—9 („Tot pe roşul *belnicul*") şi Păcală, *Răşinari*, p. 137: *belnic*, „şiret, isteţ, zglobiu". — O foarte interesantă listă de porecle tătăreşti pentru cai, în „Analele Dobrogei", I, 156—7.

[8] Pentru cal rotat la coamă, cf. *rotată* despre creasta pupezei, la Tiktin, s. v. *rotat*. Cf. gr. ῥαβδωτός = *scutulatus*, „vărgat, tărcat" (despre stofe).

[9] La bogata sinonimică p[entru] „cal" (*ibid.*, p. 8—9), de adaus şi: *parip* (Reteganul *Poveşti din popor*, 27; cf. *Lex. Bud.*, Miklosich, Cihac).

Scanned with OKEN Scanner

[10] La Isidorus, *o. c.*, I, 48: „badius, aureus, roseus, myrteus, cervinus, gilvus, glaucus, scutulatus, canus, candidus, albus, guttatus, niger. Sequenti autem ordine, varius ex nigro badioque distinctus; reliquus varius color vel cinereus deterrimus" (urmează explicațiile etimologice reale). — P[entru] *cinereus*, cf., osebit de *cenușiu*, și *garoș* (despre care, v. art. special). — O foarte interesantă nomenclatură relativă la cal, în *Onomastikon* al lui Pollux, ed. Bethe, p. 57 sqq. (= I, 181—221: Ἱππικὰ ὀνόματα etc.).

[11] Pentru sinon. sl. **прѫс**, **прѫсьць** „equus gradarius", cf. și I. Bogdan, *Relațiile Țării-Românești cu Brașovul*, I, 213, n. 1. — Despre calul care s-a ridicat în două picioare, fr. *cheval cabré*, avem în traducerea vr. a lui Herodot, ed. Iorga, pp. 387, 477, expresia: *a sta furcă*, redînd pe gr. στὰς ὀρθὸς și ἵσταται ὀρθὸς din original (VII, 88; IX, 22).

Scanned with OKEN Scanner

DIN TERMINOLOGIA CALULUI
II

Ms. 1511 din Bibl. Acad. Române, cuprinzînd un „Catastif cu însemnări de gospodărie a bucatelor Sf. Episcopii a Buzăului" (1735—47), oferă date interesante subt acest raport, pe care le dăm aici, după excerptele d-lui G. T. Kirileanu:

„1 iapă murgă *steae*, 1 jugan în 2 peri, 1 jugan *steiu*, 1 tretin vînăt breaz, 1 tretin vînăt pintenog[1], 1 *tunsu* negru *stărnut*, *vite de cai* mari și mici" (f. 12), „una iapă neagră ce au fost *neleapcă*, ... tretin *plesnic*" (f. 20).

De remarcat mai cu seamă *stei*, *steae*, care arată că nu avem a face cu o formă „nevariabilă" *(stei, stei în frunte)*, cum bănuia Tiktin, *s. v.* (etim. lat. *stelleus*, propus de Diculescu, *Die Gepiden*, I, p. 176, e însă preferabil unei derivări pe teren românesc din *stea*); apoi *tuns*, care nu e decît replică românească a slavonismului *strîjnic* (lit.: „tuns, costrășat").

Pentru epitetele cailor după culoare, v., de altfel, îndeosebi: P. Stavrescu, *Hipologie*, Bucureşti, 1900, p. 192 sqq., unde „negru *buciu*" (cf. *Dicț. Ac.*) nu se referă însă la ce sugerează autorul, ci la *buc(i)*, „cîlți; bourre", ca *șoriciu (ibid.)* la *șoareci* (acesta, cunoscut și la Damé, p. 48, are un sinonim slav la Berneker: *kulaš*, „mausfarbenes Pferd"); nici ultimul alineat din definiția lui „vînăt *rotat*", adecă atunci cînd „perii albi și negri formează roate-roate" (p. 194), în care, după ce se spune că „aproape toți vineții sînt rotați", se adauge că „cei cărora le zice *suri* sînt *nerotați*" nu e riguros exact: de un „cal *sur rotat*" se vorbește în *Doc.-Bistriței* (v. DR, III, 810 [284])[2].

dr. răvan

Am fixat altădată (DR. III, 811 [284]) originea turcească a acestui sinonim al lui *(îm)buiestru*.

Adevăratul original turc credem a-l fi găsit, însă, acum, în t.-pers. *rahvan*, „cheval qui va l'amble, cheval bon marcheur, dont le pas est régulier" (Barbier de Meynard, II, 12), *râhwân*, „guide, gardien des routes; cheval qui va l'amble, cheval bon marcheur; amble" (Zenker, 458[a], s. v. *râh*, 'route')[3], din care și ngr. ῥαχβάνι, bulg. *rahvan*, idem[4].

Scanned with OKEN Scanner

Turc. *revan(e)* (cf. Zenker, 470[b]), etimonul dat *l. c.*, rămîne totuşi valabil pentru sinonimul mr. *arivane* (cu obişnuitul *a*-protetic), bineînţeles, întrucît această formă este etimologică: un proverb mr., citat de Zanne, *Prov. rom.*, I, p. 350, no. 1403, vorbeşte, în adevăr, de *aravani* („cal bĕtrĕn nu si-nveaţă *aravani*").

Împătrez (o)

Am derivat acest cuvînt (DR, I, 258 [156]) din lat. *impetrare*.

Aspectul latinesc ni se părea evident, cum i se va fi părut şi lui Şincai însuşi, cînd întrebuinţează un *împătrez*, — dacă acesta e acelaşi cuvînt.

De fapt, asemănarea pare a fi numai aparentă. În adevăr, pe lîngă exemplul din ineditele dlui Dumitraşcu-Reny, pe care-l cunoşteam atunci (şi care se poate ceti acum în „Comoara satelor", 1925, p. 50), cuvîntul nostru se mai găseşte, pe cît am putut afla, în glosariul mehedinţean al dlui Boceanu (p. 94: „*împătra* (a) = a avea de furcă cu cineva, a o băga pe mînecă: A împătrat-o cu tine, credea că e glumă!") şi în colecţia de proverbe a [...] [lui] Zanne, (III, p. 192), unde apare subt forma *a o* **împătura**, „a fugi".

Fiindcă asemănarea celor două cuvinte e prea mare pentru ca ele să nu fie originar identice, iar o etimologie populară nu ne pare verosimilă, e mai probabil că avem a face de la început cu un derivat din *pătură*: aluzie la cineva care trebuie să-şi facă bagajul (cf. *plier bagage*), să-şi „împătureze" marfa — sau să şi-o strîngă în patru (ceea ce ar explica mai uşor sincoparea) — *împăturat*, „făcut în patru", găsim la Tache Papahagi, *Graiul şi folklorul Maramureşului*, p. 226 — şi să plece, în urma unei discuţii sau afaceri sfîrşite rău pentru dînsul.

Intervenţia numeralului *patru*, ca şi înţelesul de „a fugi", dat de Zanne, *l. c.*, ne face totuşi să ne întrebăm dacă cuvîntul dr. nu e etimologic identic cu mr. *ampătur*, „mîn calul repede; călăresc în fuga mare", *ampăturlu*, *ampaturledz*, pe care Capidan (DR, II, 515) le consideră ca formate din *ăn-patru-le*, sc. *picioare*, după alb. *tɛ katra*, „în fugă" (cf. DR, III, 456 [107])[5].

Dacă, cu toată această seducătoare analogie, credem că trebuie să ne oprim la derivarea din *pătură*, motivul e că acelaşi glosar mehedinţean al d-lui Boceanu dă, cu acelaşi înţeles de „a o băga pe mînecă", şi un *a împîsli*[6].

Cucovă

„poreclă pentru un cal înalt şi slab, mai mult bătrîn decît tînăr": „poreclă dată femeilor, dar mai ales fetelor înalte şi slabe" (263)[7] e, fără îndoială, *cucovă*, „lebădă" (Polizu), *cucuvă*, idem („Anuariul" Weigand,

IX, 226; cf. sl. *kukava*, 'Kukkuck'), *curcuvă* (rev. „Ion Creangă", IV, 18), — dovadă: sinonimele *cocostîrc*, *cocoară*. — Nici *corcovă*, „calul mare şi slab" (273), nu e, probabil, alt cuvînt.

Ghioabă[8]

„cal bătrîn, mîrţoagă" (353), e o simplă variantă a lui *gloabă* (cf. alb. *gobε*, „Geldbüsse": G. Meyer, 141)[9]. Ca sens, dovada categorică o aflăm în paralelismul semantic dintre *gloabă*, „prime pécuniaire, amende" şi *gloabă*, „mauvais cheval, rosse" (Cihac, II, 121), de o parte, şi *dabilă*, *deabilă*, „mauvais cheval, rosse, squelette, lourdaud" (idem, II, 89, după Polizu), *dabălă*, *dabilă*, *daghilă*, *dabghilă*, „mîrţoagă, cal rău" (Viciu, *Glosar*, p. 39), şi vr. *dabilă*, „exaction, corvée, impôt écrasant, impôt en général" (Cihac), pe de alta. Sensul primitiv a fost, desigur, acela de „dare", din care s-a dezvoltat acela de „cal rău", fiindcă, — precum observă şi Cihac — darea plătindu-se în cai sau în servicii prestate cu cai, calitatea acestora nu era din cele mai bune.

Chişiţă

„Unterstes Gelenk am Pferdefuss; Vogelbauer; Blechröhrchen, mittels dessen die Ostereier... mit Wachs betropft werden".

Sensurile sînt luate din Tiktin, care, pentru ultimul, admite legătura cu mold. a *chica*. Ele se întîlnesc, însă, aproape identice, în s.-cr. *kičica*, „Krone am Pferdefuss; Tausenguldenkraut; Pinsel".

Deosebit de înţelesurile citate, *chişiţă* se mai întrebuinţează la moţi (Frîncu-Candrea, p. 62, n. 3), în sens de povară ce se încarcă pe cal şi constă din un număr de vase, pe care le enumeră autorii *(l. c.)*.

Malic (melic)

Această denumire a unei boli de cai trebuie pusă în legătură cu sl. *malik* altfel decît socoate Tiktin, *s. v.*, fiindcă ea nu are a face cu bulg. *malik*, 'Kobold' (din *malъ*, 'klein'), ci se identifică — precum arată A. Brückner, în „Zeitschrift f. vergl. Sprachforschung", 48 (1918), p. 215, — cu v.-pol. *malik*, 'nux fatua', v.-ceh. *malik*, 'mellopus, Nuss': „*malikovaty* heisst bei Polen (und von ihnen bei den Kleinrussen, nicht umgekehrt) ein Rind oder Pferd mit *malik*, d. h. eingefallenen Rücken, das als etwas Dämonisches gilt, denn, krepiert es, so werden seinem Besitzer dreimal neun Tiere nachkrepieren; daher auch südsl. *malik* 'Dämon, Echo'

(etwas Dämonisches). Nun liegt es gewiss nahe diese Dämonennamen von der Kleinigkeit (Zwerge!) abzuleiten, so konnte auch ein *malik* (Zwerg) auf dem Rücken des Pferdes hausen, aber die 'taube Nuss' deutet klar auf *ma-* 'täuschen'". — Acesta e, evident, şi adevăratul tîlc al rom. *malic*, 'un fel de bubă în grebăn la cai' (Pamfile, *Crăciunul*, glosar; în *Boli şi leacuri* de acelaşi, lipseşte!), din care şi derivatul *malicos*, semnalat de Leca Morariu, în *Isopia Voroneţeană* (v. Suplementul la „Junimea literară", XIV [1925], p. 10, cu n. 6): „Era [Isop] la spate gribănos şi *malicos*"[10].

şefar

„negustor de cai, sfîrnar, corupt", nu e, în nici un caz, derivat prin *-ar* din *Schaf*, „oaie" (754), ci, cel mult, germ. *Schäfer* (cf. „şefar de oi"). Adevărata-i origine e însă germ. *Schaffer* (cf. evreo-germ. *şufar*), „Macher". Nici

ţînzar

(ţenzar, ţensar, cenzari), „negustor de cai, intermediar între cumpărător şi vînzător", nu e un derivat românesc prin *-ar* din germ. *Zins*, „impozit, bir, chirie" (835), ci germ. *Sensal*, „censal, courtier", — perfect sinonim cu: *samsar, mecler, barîşnic, geambaş, şafar* etc., depotrivă atestate cu aceeaşi funcţiune; cf. şi ven. *censario (censarius)*.

Votru

'O samă de legi scriu să se taie capul *votrului*, alesu cînd va umbla votrind de faţă; altele zicu să alunge pre *votru*, de unde va fi făcînd *votrie*' (*Pravila lui V. Lupu*, ed. Longinescu-Patrognet, *ad. loc.*), 'Leno, Kuppler' (*Lex. Bud.*, încercînd o derivare, imposibilă, din lat. *adulter* şi dînd, de asemenea, întreaga familie a cuvîntului: *voatră, votrie, votresc*). — Variante: *hotru*, la Dosoftei (*Vieţile sfinţilor*, 300, apud Lacea, p. 110), chiar *ghotră*: „o *ghotră* curvă fără ruşine".

Etimon e biz. βόθρος care designează, în cap. XXI, al Edictului lui Leon Înţeleptul (ἐπαρχικὸν βιβλίον), privitor la breslele din Bizanţ în sec. al X-lea, un „*mango, maquignon*, Rosskamm, Markthelfer, Makler, Viehhändler", avînd din partea statului însărcinarea de a cumpăra de la ţărani vitele aduse la tîrg şi rămase nevîndute, dar numai acelea (v. A. Stöckle, *Spätrömische und Byzantinische Zünfte*, Leipzig, 1911, p. 51)[11].

Pentru nuanța semantică, cf. *mecler*, „geambaș", pe lîngă, „pezevenghi, proxenet, cordoș, verigaș"[12], — nota comună fiind, evident, aceea de „intermediar, mijlocitor, intermetteur".

„Dacoromania", IV$_2$, 1924—1926, p. 877—882.

NOTE

[1] „Equum *lyz* et *potonog*" (Mažuranić, *Rječnik*, 598) = cal *lis* (alb în frunte) și *pintenog*, iar sinon. *leucopis* (?), glosînd pe *putonog (ibid)* e, evident, o stîlcire din *leucopus* = λευκόπους.

[2] Interesant sub acest raport e și următorul pasagiu din balada *Agoș al lui Topală* (culeasă de T. Bălășel și publicată în „Revista nouă", VII, p. 442 sqq.):

[Agoș] Ține trei cai la coșare,
Pe grăunțe și pe sare.
Unu-mi este *Vînătul*,
Ce-mi e drag ca sufletul;
Altu-i *Hîtul* cel *rotat*,
Ce plătește cît un sat,
Altu-i *Negrul dereșul*,
Ce nu-i ajunge locul.

Hîtul, scris și: *Hătul*, de fapt: *hatul, atul*, „calul" (turc.).

[3] Cf. și sinon. pers. *bertek* și *bagânoš*, pe care le găsim *ibid.*, 126^b și 202^a.

[4] Cf. Pascu, *Dictionn. étym. macédoroumain*, II, 109, no. 46.

[5] Cf. „a merge *trei-trei*" (adecă nu cu tuspatru picioarele!), despre un cal care merge prost, încet. — După Pascu (*Dict. étym. macédoroumain*, I, p. 33), cuvîntul ar fi lat. **petulare* (cf. *petulans*).

[6] Ceva mai departe (subt *păivan*), glosatorul vorbește, de fapt, de legarea cu *pîslă* a gleznelor calului „împăivănit", iar, pe de altă parte, *pătura* sau *cerga* e o piesă obișnuită la înșeuarea cailor: geneza termenului ar putea fi în transportul sarcinilor, pe cai.

[7] Izvorul, cînd nu e indicat expres, este manuscriptul tezei de doctorat la Universitatea din Cluj a d-lui Sever Pop *(Cîteva capitole din terminologia calului)*, care a binevoit a mi-l pune la dispoziție în acest scop.

[8] Față cu *ghioabă-gloabă*, ne putem întreba, dacă și *ghigar*, „porcar" (Cantemir), n-ar putea fi o variantă a unui **glicar*, din *glig-an*, „sanglier; grand et bête", mai curînd decît o alterare din *ghiogar (Dicț. Ac.)*.

[9] Pentru originea obscurului *neghiob*, e interesantă atestarea acestui epitet pentru „un cal bătrîn, urît, netrebnic" (585), astfel zis: *picat, picătură* (634—5), cf. *căzătură*, „caduc", *hleab* etc. — Pentru *drîglă* (Weigand-Tiktin), cf. și mold. *a drîgîi*, 'a tresări, a scutura' (neglijat de lexice!) = sl. *drgati*, „zittern, beben, schütteln" (Berneker, 231), iar, privitor la *rablă*, notează că înțelesul e acela de „lucru vechi, purtat, ponosit" (c. *rabilă*). — Cunoscutul epitet *bijog* are un quasi-omonim *dîrjog*, „cal rău, dîrdală" („Șezătoarea", II, 226). — *Îndămînă*, „cal bătrîn, putîndu-se folosi mai cu puțină grijă" (490), oferă o paralelă exactă la: *iedec*, lit. „cal de mînă", din *yed*, „mînă" (Șăin., *Infl. or.*, II^1, 223).

[10] Observăm ocazional că „țara *frînceasca*", dată acolo ca patrie a lui Esop (pp. 9 și 10), a ajuns să înlocuiască: țara *frigieneasca* (Frigia), printr-o confuziune între omonime sau, mai curînd, printr-o tendință de modernizare ori localizare ce se întîmpină adesea în textele noastre vechi; cf. între altele, în textul slavo-român de „Apostol", publicat de Gh. Ghibănescu în rev. „Ioan Neculce", V (1925), p. 263: „.... și cumu-i audzim noi careleș de înș în limba

noastră intr-aceaia ce ne-am născut ...*srăbeaște* și *nemțeaște* și *ceșeaște* [originalul vorbește de limbile partă, medă și clamită]... în jidovi și-n Capadochiia, în Pondŭ și Asiia în **Frîncie** (въ фригїиже) și în *spîniori* [= spanioli, în loc de Pamfilii originalului] ..., în Eghipt și în latura Levii [Libiei] cei după Chirenciu [Cirenaica] ... *greceaște* și *arbăneaște* [în original: limba cretană și arabă] ..." — Dar „funia *furcească*", menționată într-un document din „Arhivele Olteniei", III (1924), p. 429, împreună cu „funia țarogească" (impărătească), nu e „frîncească", cum interpretează editorul documentului, ci: funia (cf. gr. σχοῖνον) *turcească*.

[11] Ἐντίμιοι καὶ χρήσιμοι ἄνδρες, funcționînd ca martori la primirea în corporații (cap. III, 1 și VI, 6 din Edict; p. 56), sînt prototipul *oamenilor buni și bătrîni* de la noi, iar βαγδαδίκια, 'Waren aus Bagdad' (p. 34) e interesant de notat în legătură cu problema originii fr. *bagatelle*. — Aceeași etimologie (βότρος [sic], „maquignon") o dă, incidental (și ulterior, față de comunicarea mea la „Muzeul l. r.", în „Revue Historique du Sud-Est Européen", juillet-sept., 1925, p. 186) d. Per. Papahagi.

[12] De observat că *verigariu* e numele plantei *Rhamnus cathartica*, zisă și: *crușin* (colorant în roșu) sau *pațachină* (Panțu, *Plantele cunoscute de pop. român*, 207), iar *pațachină* înseamnă, precum se știe, și: „femeie stricată; putain".

ETIMOLOGII POPULARE

1. Colecţia *De la românii din Serbia*, de Giuglea şi Vîlsan, are în balada „Miu Aiducu" (p. 76) versurile:

Da boierii ce mîncà?
— Săvai cigă şi păstrugă
Şi plătică *să-i dea* murgă...

Nu mai încape însă nici o îndoială, că acel „să-i dea" e o simplă interpretare a lui *sadeà*, „curat, prisne, safî"; cf. p. 125:

Ciugă şi păstrugă,
Plăticuţă murgă,
Boieri mi-o mănîncă.

2. Tot acolo, p. 162:

Lină verde de-un *ocleaz*

trebuie înţeles ca: „*foileană* verde de atlaz (aclaz)". Dovada — dacă mai e necesară — o dă versul: „*lină* verde catifea" (p. 163) comparat cu „frunză verde catifea" (p. 153) din aceeaşi baladă a lui „Novac"; cf. şi p. 315: „Cînd oi zice de-un atlaz".

Verdele atlazului e tipic pentru popor, ca şi acel al mătasei: „Nalt ca casa, *verde ca mătasa*..." (cimilitura nucului). Poporul îl întrebuinţează curent (*mătăşică* de la pp. 255, 258, e, fără îndoială, diminutivul lui *mătasă*), deşi literatura populară nu se fereşte nici de ... spanac:

„Cînd oi zice de-un spanac" —

începe „Colinda" aceluiaşi „Novac"[1].

3. — „Măr tostat"

În colecţia de poezii populare, întitulată: *Spicuiri din Gorj*, a tînărului licean Nistor Nicolaescu (Şimleul-Silvaniei, 1926), sînt două cîntece care încep cu: „Şi iar verde *măr tostat*" (p. 69) şi „Foaie verde *măr tostat*" (p. 99).

De fapt, dacă în alte cîntece e vorba în adevăr de *măr*: „Şi iar verde de *măr dulce*" (p. 60), „Foaie verde *măr mustos*" (p. 87), „Foaie verde *măr creţesc*" (p. 111), „Foaie verde *măr pălit*" (p. 113), care poate fi însă şi *mărgălit* (mărgărit), „Frunză verde *măr dungat*" (p. 119), poate şi: „Foaie verde *măr în lete*" (p. 90)[2], în cazul celor două cîntece avem de a face, fără îndoială, cu o „etimologie populară" (a culegătorului?) din: *matostat*, numele cunoscutei pietre preţioase = ngr. αἱματοστάτης, „Blutjaspis" (Tiktin, *s. v.*).

4. — „Păsmercen"?

Un cîntec popular din col. Tocilescu (I, 1473) începe, în chip enigmatic, aşa:

La *păsmercen* mi se plimbă,
Valerum Doamni,
Tot Ileana mi se plimbă.
Plecaţ', voi, meri, vîrvureli
Să rup două flăriceli ...

E limpede însă, că (lăsînd la o parte refrenul ce le desparte) versul al 3-lea răspunde la întrebarea celui dintîi — şi atunci dezlegarea enigmei se prezintă de la sine:

La *pas, măre, cine* mi se plimbă?

Sau, fiindcă se vorbeşte îndată de „meri":

La *pas* (s. *la apă*) *su(b) meri cin'* etc.

Asemenea amalgamări de cuvinte, subt influenţa ritmului allegro mai ales, sînt destul de fireşti[3].

5. — Mana (s. rugul)-jidovului

Numeşte popular, ca şi *smeură*, planta care, ştiinţific, se cheamă: *Rubus idaeus* (v. Panţu, p. 269).

Jidovul (care aici nu înseamnă: „uriaş") a răsărit desigur prin etimologie populară: *Idaeus* (de la numele de munte cretan *Ida:* cf. rug-de-munte) a fost luat drept *Iudaeus*.

Numele german *Himbeere* (vg. *hintperi*) înseamnă, precum se ştie: „Beere der Hinde (Hirschkuh)"; cf. H. Marzell, *Unsere Heilpflanzen*, Freiburg im Breisgau, 1922, p. 64.

Scanned with OKEN Scanner

6. — Ţilidonie

Într-o reţetă pentru durere de ochi (Gaster, *Lit. populară română*, p. 540) se spune: „Să iai de la spiţărie zeamă de *helidonica*, adică buruiana rîndurelii, şi cu zeama aceea să speli ochii. — Chiag de ied să-l bei, şi cu zeamă de *Ţilidonie* să te ungi pe lîngă gît".

Identitatea lui *ţilidonie* cu „helidoniea", *Chelidonium maius*, „rostopască, iarba rîndunelii", am relevat-o, în treacăt, altă dată (DR, I, 459). Aici voim să arătăm, în ce priveşte originea însăşi a formei *ţilidonie*, că ea se explică prin pronunţarea germană a lui **coelidonium*, *coelidonum*, „Geschenk des Himmels", dublet de „etimologie populară" al lui *chelidonium*, care ar explica, după dr. H. Marzell (*Unsere Heilpflanzen: ihre Geschichte und ihre Stellung in der Volkskunde* — ethnobotanische Streifzüge —, Freiburg im Breisgau, 1922, p. 61), şi numele german de *Gottesgabe*[4].

„Dacoromania", IV_2, 1924—1926, p. 892—894.

NOTE

[1] Numeroase alte exemple citäm sub no. 3.

[2] Cf. şi: „Frunză verde *măr pătat*", în recenta col. Gh. Cardaş (*Cîntece poporane moldoveneşti*, Arad, 1926, p. 167).

Foicică de-*arţăgaş* (p. 53) = *arţăraş (arţar)*. — De reţinut, ca termen de comparaţie, extrem de luxurianta colecţie de „frunze verzi" (sau „foi"): *de-avrămeasă* (3), *colelie* (9), *busuioc* (10), *foaie ltă* (11), *lămîiţă* (14), *de-o lalea* (17), „*cosmetin*" (22), *stejerel* (23), *mărgărit* (27), *de trei mure*(28), *de trei fire* (29), *foi ş-o fragă* (30), *ş-o lalea* (31), *foi de nuc* (31), *mărăcine* (32), *peliniţă*(34), *de-un bujor* (34), *de anghinare* (35), *foi trifoi* (37), *de-ormuz* (37), *solzi de peşte*, *de lipic* (rimînd cu „colnic", 39), *bob alună*, *bob năut* (40), *de susai* (41), *trei lămîi* (42), *foi de fag* (43), *eirele*, *bob lalea* (44), *ca mura* (46), *trei grăunţ*, *trei smicele*, *foi de tei* (47), *viorea* (48), *micşunea* (50), *trei zambile* (51), *trei migdale*, *popîlnic* (52), *de-o lăptucă* (53), *o buruiană* (54), *lobidragi*, *trei lămîi* (55), *de trei nuci* (56), *trei granate*, *bob făsui* (57), *d-un dudău* (58), *bob areu* (62), *foi de praz*, *de ghizdei* (63), *ca lipanu* (67), *trei masline* (70), *trei granate* (71), *trei bujori* (72), *de trei mure* (73), *pătrunjel* (74), *de alun* (74), *două poame* (80), *de-un spanac* (82), *trei oglici* (83), *sămulastră* (89), *de trei poame*, *de trei flori* (91), *mătăcină*, *trei spanace* (95), *de-o alună* (99), *trei lămîi* (99), *macului* (100), *de pe prund* (101), *rug şi mure*, *leuştean* (103), *trei lalele* (104), *d-un areu* (107), *ca rugu* (109), *bob anglaz*, *bob areu*, *de-o cicoare* (110), *bob săcară* (112), *murele*, *ismă creaţă* (113), *foi de soc*, *foi de nucă* (114), *de-alisetru*, *de nisetru* (115), *de pelin* (117), *flori mărunte*, *murele* (121), *lemn cînesc* (122). — Ca termeni interesanţi, notăm: *negru buştean*, „negru ca tăciunele" (p. 15), *cîrtogel*, dim din *cîrtog*, „plast de fîn" (p. 107), obişnuit: „culcuş, vizuină" (cf. Viciu, s. v. *cîrtog*, „culcuş făcut din fîn") = sl. *krtog*, θάλαμος (dintr-un *Cîrtogea*, probabil şi: *Cîrtojani*). — *Aşeza* (*a*) (p. 17) e = 'a se logodi' (cf. *aşezămînt* = 'logodnă'). — „Neica-l ei" (p. 11) şi „bărbat de-a două-ra" (p. 21) trebuie ortografiate: *neic-al ei* şi *bărbat de-a doua oară (adoară)*. — Terminul de „semi-balade" (p. 26) nu ni se pare fericit.

[3] Mai bizar e că, uneori, ritmul e mai slab ca etimologia populară. Aşa, în versurile: („Bre! Avradini sictir! Cu toţii ne prăpădim" (aceeaşi colecţie, p. 1614), *prăpădim* n-a putut sprijini destul pe *sictim* (cf. şi *Dicţ. Acad.*, s. *avradini*) împotriva faimoasei variante populare

[4] Planta *Poterium sanguisorba* se cheamă româneşte *cebarea* (Panţu, 54), deci „potir" (ciboria); dar numele pare tot atît de puţin popular, ca şi *bibernil* (după *Gartenbibernelle*: *ibid.*)

Scanned with OKEN Scanner

IV

ONOMASTICĂ

„Numai cu dicționarul geografic într-o mînă și cu colecțiile de documente în cealaltă se poate ajunge la rezultate temeinice în acest domeniu".

„Nu există, în adevăr, nume propriu care să nu aibă la bază... un nume comun oarecare... Se înțelege, prin urmare, de ce onomastica poate fi exploatată ca un izvor de limbă".

Scanned with OKEN Scanner

CÎTEVA CONSIDERAȚII ASUPRA TOPONIMIEI ROMÂNEȘTI

În „Viața românească" din april 1920, p. 274, se exprimă mirarea că „numiri geografice românești dintre cele mai răspîndite au rămas pînă astăzi, în ceea ce privește originea lor, necunoscute, nu numai marelui public, dar chiar specialiștilor".

Afirmația trebuie luată cum grano salis. Adevărul e că toponimia românească, dacă n-a fost pînă acum sistematic explorată, n-a fost nici cu totul neglijată de cercetătorii noștri. Așa, lăsînd la o parte pe cei mai vechi, ca: Hasdeu, Melhisedec etc. (o schiță bibliografică, v. la Șăineanu, *Istoria filologiei*, p. 252, nota 1), și, dintre cei mai noi, pe cei fără chemare (legiune!), am putea pomeni studiile d-lor Iosif Bălan (*Numiri de localități*, Caransebeș, 1898), D. Dan *(Din toponimia românească)*, O. Densusianu (*Urme vechi de limbă în toponimie*, în „Studii de filologie română" pe 1898), Giuglea (în „Anuarul de geografie și antropogeografie" pe 1909—10, p. 39 și urm.), N. Iorga *(passim)*, G. Pascu (în „Arhiva" din Iași), A. Philippide (în „Viața românească"), S. Pușcariu (în „Convorbiri literare"), V. Vîrcol (în „Viața nouă").

Dar, chiar dacă constatarea citată ar fi riguros exactă, — cum este, într-un fel, nu numai pentru toponimia românească, ci pentru *oricare* alta! —, explicația e foarte simplă.

Exceptînd categoria, așa de numeroasă, a numelor topice derivate din nume de persoană (al „moșului" eponim, întemeietor[1]): *Ștefănești* (cf. *Tețcani* = **Ștefțcani*), *Mihăileni*, *Corlăteni (Corlat)*, *Rădăuți* (cf. *Pilipăuți* = **Filipăuți*?), *Bădărăi* etc., — cazul se regăsește, identic, la greci: Φίλιπποι, Ἀθῆναι etc.[2]; la slavi: *Martinics*, *Lobkovics* etc., de fapt, plurale ale patronimicelor în *-ic*, însemnînd: „urmașii lui Martin" etc.; în Nivernais, unde cele mai multe sate poartă numele familiei întemeietoare: *les Gariots* etc. —; exceptînd, apoi, numele derivate din apelative românești, care se identifică de la sine, și pe cele derivate din apelative străine (majoritatea, slave) pentru a căror identificare e destul să deschizi pe Miklosich, *ad loc.* (astfel: *Tîrnauca*, „Spinoasa", — cf. *Tîrnova*, *Cîmpina* —, *Probotești* = Pobrătești [sl. *Pobrato*, „Fîrtat", *Pobrata*], *Cobîla*, „Iapa", *Volovăț*, „Bouleni" etc.), — restul constituie un mănunchi de enigme.

Ajutorul, întru dezlegarea lor, trebuie căutat în documentele istorice. Acestea oferă adesea forma arhaică, primordială, sau măcar una inter-

mediară, care denunţă originea. Mai mult: fără ele, etimologiile cele mai plauzibile în aparenţă pot fi, de fapt, false şi, din contra, cu ele, cele mai neverosimile se pot dovedi juste. Cîteva exemple. Există, în jud. Vaslui, numele de loc. *Fereşti*. Care-i originea lui? Cîmpul ipotezelor e deschis: *fier, fiere, Fierea, Fiera, Herea, fereşti* etc.; documentul însă (I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan-cel-Mare*, I, 292) închide orice controversă, dînd forma originară: *Feereşti*, care indică eponimul *Feer, Feir* = ung. *Fehér*, „Albu"[3]. — *Bala-de-Jos*, n. de sat, din jud. Mehedinţi, pe care ai fi dispus a o considera ca *bala*, „fiară", „şarpe", se revelează, în cutare hrisov de la Mircea-cel-Bătrîn (publicat de I. Bogdan, în „Analele Academiei Române" pe 1908, p. 7), ca *Beala*, fem. lui *bel, băl*, „alb" (slav). [Adde, DR, I, 554:] Fonetisme ca *Bala* = *Beala* fac probabilă derivarea lui *Balş(a)* din *Beaşl (a)* (Skok, în „Memoriile Acad. sud-slave", 1920, p. 117; altfel, Philippide, în art. asupra barangilor din „Viaţa rom." pe 1916). — *Vocoteşti* din jud. Iaşi (v. Frunzescu, p. 529), faţă cu *vocot*, „furtună, vijelie" (Frîncu-Candrea, *Moţii*, p. 107) ar fi greu de explicat sigur, fără formele primitive: *Văcoteşti*, atestată într-un document din 1685 (v. C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei şi Sucevei*, p. 7), *Vacotă*, n. de localitate lîngă Iaşi (*ibid.*, p. 331), evident după „moşul" *Vacotă*, de la *vacă* (cf. *Bootă, Calotă, Iapotă* etc.; tot aşa: *Bealotă, Bărhotă, Borbotă, Casota, Cernota, Cosotă, Dracota, Drobotă, Gogotă, Grănot, Habotă, Harcotă, Horhotă, Junotă, Lopotă, Milot(eanu), Mănot(eşti), Momot (eşti), Ochiota, Oota, Oprot(escu), Pîncotă, Plumbotă, Radota, Rascotă, Secotă, Tacotă*, — profităm de ocazie, pentru a întregi listele date în „Neamul românesc" din 24 iulie 1916 şi 20 april, 1917).

Numai cu dicţionarul geografic într-o mînă şi cu colecţiile de documente în cealaltă se poate ajunge la rezultate temeinice în acest domeniu[4].

„Simon *Herţa*, de la care să numeşti tîrgul *Herţăi*, din leat 7123 mart 24", glăsuieşte o însemnare în ms. Acad., no. 4104, f. 39 (după excerptele d-lui G. T.-Kirileanu), întărind definitiv originea numelui de orăşel din jud. Dorohoi; cf. *Cetatea Herţii, Movila Herţului* (Ciocoiu, *Note la monografia bisericilor din jud. Dorohoi*, s. a., p. 64); un *Hiarţea*, la 1599, în N. Iorga, *Studii şi documente*, XI, p. 85. (Pentru etimologia numelui personal însuşi, cf. rom.-dial. *hercz*, consemnat în *Anonimul Bănăţean* ca sinonim al lui *shomek* = *şomîc, şoarece*, şi n. de fam. *Şoarec*). [Adde, *ibid.*:] Cf. *hîrciog*, „cricetus", ung. „hörcsög" *(Lex. Bud.), herţiu*, „linteum crassum", „hurduzău" *(ibid.), Alecu Herţea*, ţigan mănăstiresc, în 1470 (Bogdan, *Doc. lui Şt.*, I, 145). *Valea Herţului*, în j. Gorj (din germ. *Herz ?*). — Numele satului *Ibăneşti*, din acelaşi judeţ, ca şi al apei care-l străbate, se lămureşte ca un derivat din n. de pers. (slav) *Liuban, Iuban*, prin intermediarul *Liubăneasa, Iubăneasa*, atestat în documentele de la Ştefan-cel-Mare (Bogdan, II, 563); cf. *Ibăneştii* Ardealului, ung. *Libánfalva*. (Un sat *Ibana*, în Tutova). — „Nepoata bătrînului Iuban, fiica lui Andreica *Cordaru*", pomenită într-un document slavon din 1519 (v. „Archiva istorică", I[1], p. 86), explică numele altui sat dorohoian: *Cordărenii* (de la *Cordaru* = *cordar*, „arcufex"). *Macsut*,

vornic de Botoşani în 1712, care nu era grec, ci tătar (v. Papadopol-Calimah, *Note istorice despre oraşul Botoşani*, p. 50), cum îl arată însuşi numele (turc. *macsud*, „ţintă, ţel": Calfa, *Dictionnaire français-turc*, p. 139, cf. *Murat-Murad*), clarifică originea *Macsutului* botoşănean. — *Sîrca*, n. de apă şi loc. din jud. Iaşi, e, foarte probabil: *Sîrbca* = „Sîrboaica" (cf. *Sîrbţe*, n. de sat în Craina; *Sîrsca* = **Sîrbsca*, *Srpska*, sat şi deal, în j. Dolj, unde şi *Serca* = *Serbca*; *Srbaca*, n. de fem., la Iorga, *Scr. şi ins.*, I, 246; apoi: *Românca*, *Franţusca*, *Rusca*, *Sasca*, n. de moşie, Frunzescu), atestat documentar ca nume al surorii lui Miron Barnovschi (v. „Arhiva genealogică" a d-lui Sever Zotta, II, 35), mai verosimil decît *Scripca* (cf. Miron Costin, ed. Ureche, I, 209)[5]. Pentru formă, cf. *Săcele*, *Muncel*, *Tîrşor*, *Molceanu* = *Săt(u)cele*, *Tîrg(u)şor*, *Moln(i)ceanu* (de la *Molniţa*; cf. *Molna*, dar şi sîrb. *molnica*, „Betthaus"), poate şi *Mîrşani* = **Mîrcşani* (de la *Mrkša*; cf. *Vîlsan* = *Vîlcsan*). Numele, firește, nu implică neapărat o origină sîrbească a satului; cf. totuşi satele *Sîrbii*, *Filozofii*, din j. Vaslui, despre care v. Bogdan, *Doc. lui Ştefan-cel-Mare*, II, 81, precum şi satul tecucean *Vitorogi*, de la un *Vitorog* = sîrb. *vitorogū*, „mit ungewundenen Hörnern" (*Iveştii* din acelaşi judeţ pornesc de [la] un *Ivo*). Să adăugim cunoscutul patronimic *Sîrcu* (= *Sîrbcu?*). Un n. de fam. *Sărca*, la N. Iorga, *Privilegiile şangăilor de la Tîrgu-Ocna*, p. 6.

O altă cauză de rătăcire în materie de toponomastică e tendinţa spre arhaizare cu orice preţ.

Băznoasa, d. ex., sat ca oricare altul, din jud. Botoşani, trebuie să-şi urce obîrşia pînă la Bisseni: „In quibusdam nominibus geographicis Moldaviae Bissenorum memoria adhuc viget, ita pagus quidam Moldaviae *Beznoasa*, alius pagus *Bezest* nominatur" (Géza Kuun, *Codex Cumanicus*, p. LXXVIII), cînd *Bezeşti* e un simplu derivat din *Beza*, iar *Bîznoasa* nu e, în realitate, decît sl. (rut. s. pol.) *beznosy*, „fără nas, cîrn", ca atîtea alte *Cîrna*, sat în j. Tecuci, *Cîrnul*, sat în j. Neamţ, *Cîrnecea*, sat în Ardeal, unde şi: *Cîrna*, *Cîrneşti*[6]. Un *bazanas*, „cîrn", se află, de altfel, într-un recitativ copilăresc: „nas *bazanas*" (Pamfile, *Jocuri de copii*, în „Analele Acad.-Rom." pe 1906, p. 366), precum, într-o variantă a aceluiaşi recitativ (rev. „Ion Creangă" pe 1914, p. 101), se găseşte şi *bazaochi* („ochi bazaochi"); cf. acelaşi, *o. c.*, Buc., 1909, p. 64: „nasul *fîrtănasul*" = 'făr'de nas?' [Adde, *ibid.*, 555:] Pentru *fîrtănasul*, cf. n. de sate dispărute *Pîrtănoşi*, *Părtănoşi* (Bogdan, *o. c.*, II, 580). — În treacăt, amintim că *bezmetic*, a cărui etimologie, datorită lui Weigand (rut. *besmatok*, „roi fără matcă"), ni se pare neîndoioasă, se zicea, originar, şi la noi în special despre albine: „*bezmeticesc* fără matcă" (Conachi, citat de însuşi Cihac, *s. v.*), „un roi de albine se învîrtea în zbor deasupra capului său şi umblau *bezmetice* de colo pînă colo, neavînd unde să se aşeze" (Creangă, *Opere complete*, ed. I, „Minerva", p. 317; cf. *Dicţ. Acad.*, *s. v.*, şi M. Costin, ap. Kogăln.[2], 350: „o oaste ce era ca un roi fără matcă") şi că acelaşi înţeles propriu îl întîlnim în sîrb. *bezmatok*, „Bienenstock ohne Königin", *obezmaticiti se*, „die Bienenkönigin verlieren". [Adde, *ibid.*:] Pentru *bezmetic*, cf. şi pasagiile din Teli-

Scanned with OKEN Scanner

man (*Nuvele umoristice*, ed. Socec, 76) şi Zanne (*Proverbele*, IX, 264: „zăpăcit ca un roi fără matcă").

Iaşul chiar, a cărui etimologie a fost căutată pînă în pecenegă (după horda *Iasy-huban*: Tomaschek; cf. *gyász ország* din cîntecele populare secuieşti: Kuun, *Additamenta*, n. s., p. 3) şi cumană (Şăineanu), — alte explicaţii, v. la N. A. Bogdan, *Oraşul Iaşi*, ed. II, p. 13 şi urm., care uită pe Cihac —, s-ar putea să-şi aibă originea în numele de persoană al unui *Iaşu*, întemeietor al satului *Iaşi*, cum spunea deja Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. Socec, p. 43: „un morariu bătrîn *Ioan*, căruia îi zicea şi *Iassi*". De fapt, pol. *Iaś*, *Iasia*, *Iasiul* înseamnă: „Jeannot", „Ionică"; cf. pol.-dial. *jaś*, „Teufel, Hase" (Berneker, s. v. *Ivan*). — Pentru eponimul „văcar" al lui Bandinus, cf. *Iaş purcăraş* din poezia populară (v. N. Iorga, *Geschichte des. rum. Volkes*, I, 179) şi sîrb. *Iašo*, „Iacob".

Ceea ce dă o deosebită autoritate mărturiei lui Cantemir şi Bandini e faptul că ele se bazează, desigur, pe tradiţia populară.

Aceasta nu înseamnează, totuşi, de loc, că tradiţia populară trebuie urmată în genere şi că, în speţă, numele Iaşului n-ar putea fi de origine cu mult mai veche[7], — cum e, cu siguranţă, cazul la altele. Fantaziile „etimologiei populare", care din *Cernagora* Neamţului („Munte negru"), lîngă Piatra, face *Cernegura* (aşa, la Grecescu, *Consp. flor. Rom.*, 372), pretinzînd că „cerul e înnegurat" într-acolo, cînd stă să ploaie, sînt prea cunoscute, ca să nu ne pună „en garde". De altfel, „etimologiile populare" nu sînt monopolul poporului: în „Pseudokynegetikos" al său, Odobescu vorbeşte de muntele buzoian *Curcubeta* aşa fel, încît e vădit că se gîndeşte la — *curcubeu*, pe cînd, din nenorocire, adevăratul etimon al numelui e prozaicul „bostan": *cucurbetă* (cf. piscul *Cucurbeta* din munţii Bihorului, precum şi sinonimele: *Tigva*, munte în j. Buzău, iar, la românii din Bănat şi Serbia: *Tîlva Frăsinelului* etc.).

Un element din cele mai de preţ în cercetările toponomastice sînt *dubletele* (luînd cuvîntul în înţelesul larg), mai exact: *paralelele* toponimice. *Cozla*, numele de munte din Neamţ, trebuie comparat cu *Cozla*, n. de localitate din Ardeal, cu *Kozgrad* de lîngă Bistriţa bosniacă, precum şi cu acele „*Kozles* seu tumuli, vulgo *Mogilii* dicti, altissimi et maximi et frequentissimi maximorum et cruentissimorum, ut plurimi asserunt, ac verisimile rationique consonum videtur, quondam bellorum certissima signa, seu illustrium virorum sepultura conspiciuntur" (Broniovius, *Descriptio Tartariae*, în *Scriptores rerum Hungaricarum*, I, p. 815), — deci, *cozlă* ca apelativ, în felul unui *movilă*, *holm*, *dîlm*, *gîlm*, *glămie*, *grui*, *dîmb*[8], *măgură*, *gorgan*, — iar, împreună cu acestea, el trebuie raportat la sl. *kozla*, „ţap", *kozlea*, „ied", *koz*, „capră" (cf. n. de fam. *Buznea*, idem *Coşbuc*, lit.: 'Ziegenbock'?). Explicaţia cîştigă în siguranţă prin această comparaţie, datorită căreia numele nu mai apare izolat, ci ca membru al unei numeroase familii onomastice.

Cordun, numele popular al Bucovinei (despre cestalalt, v. studiul d-lui Nistor, în „Flacăra" din 24 ian. 1915, p. 102 sqq), din *cordonul* militar al

„anexatorilor", se asigură prin comparaţia cu *Cheia Cordunului*, „numire ce se dă punctului Cheia, jud. Buzău, din com. *Nehoiaşul*, pe unde rîul Buzău intră din Transilvania în judeţ", *Corduniţa*, în aceeaşi comună, făcînd hotar între ea şi Chiojdul-din-Bîsca, *Cordunul*, sat în jud. Mehedinţi etc. (v. *Marele dicţ. geografic*): pretutindeni, ideea de „hotar" (cordon grăniceresc[9]), — şi aiurea: „Nous avons parcouru ce qu'on appelle, dans le pays, le *Cordon*, la route qui conduit à la frontière; sous le régime turc, il n'y avait qu'un affreux sentier" (A. Bordeaux, *La Bosnie populaire*, p. 258). Cf. în acelaşi înţeles, de „graniţă": *bouri* şi *pajură*: „Printre arvaţi [= croaţi], în tabăra lui Ipsilante, era şi un popă grec, ăla de care vorbeşte şi acuma lumea şi-i zice: *Popa de la pajură*" (Rădulescu-Codin, *Legende, tradiţii şi amintiri istorice*, p. 101)[10].

Vîrciorova Mehedinţului merge împreună cu dubletul ei bănăţean *Verciorova* (cf. *Warthalova*, într-un doc. din 1475, ap. Csánki, *Magyarország történelmi földrajza*, II, p. 71), iar amîndouă nu se pot despărţi de *Vîrciorogul* din Bihor = rom.-dial. *vîrciolog*, „vîrtejul de apă" (Viciu) = = sîrb. *vrtlog*, idem; cf. *(a umbla) vîrciog*, „repede, sprinten, priceput" (Pamfile, *Ştefan cel-Mare*, p. 66) = **vîrtciog?* (Ori *vîrfciorog?* Cf. dubletul latinesc *vertex-vortex*, „creştet; vîrtej, vir"). Numele s-a dat, în speţă, prin aluzie la apele Dunării, întocmai ca în cazul Munţilor *Virului*, din preajma Porţilor-de-Fier, „numiţi aşa, pentru că acolo, în dreptul lor, fierbe şi clocoteşte apa" (Rădulescu-Codin, *o.c.*, p. 9, 109), — *Vir* însuşi fiind identic cu sîrb. *vir*, „bulboană, vîrtej"; cf. *viroagă* (vsl. *virŭ*, lat. *vortex*), *An Vir*, *Viru-Ejului*, *Moara-di-la-Vir*, în Meglenia (Papahagi, II, 45, 50, unde şi: *An Vrîcia*), *Lacul Virului* (jud. Fălciu) etc. (Sinonimul *dornă*, „bolboană, bolboacă", din Viciu, explică originea numelui topic *Dornă*; cf. *Şarul* — Dornei = ung. *sar*, „viroagă", *Toance*, „bolboană"; [Adde, *ibid.*:] cf. *dornă*, „bulboană, ochi în rîu": „Rev. cr.-lit.", III, 123; la O. Densusianu, *Graiul din Ţara Haţegului*, 57, şi et. topicului). — Substituţia de sufix *(-ova* pro *-oga)*, care nu e fără exemplu în limba noastră (cf. dubletul *Şovîrlov-Sovîrlighiu*, n. de sat, dintr-un doc. de la Matei Basarab, în „Anuarul de geografie", IV, 59, sau *belciuv* = *belciug*, în „Herodot", ed. N. Iorga, p. 517, dar mai ales n. de plantă *slobonov* = = *slăbănog:* Panţu, p. 268; *slobonog: Lex. Bud.*), s-a făcut supt influenţa toponimicelor în *-ova*, caracteristice regiunii respective (cf. dubletele sîrbeşti în *-ovo*, *-ova*), mai mult decît cele în *-adia* (cf. *Mehadia*, *Ciocadia*, *Amaradia*, sîrb. *Şumadia*, „dumbravă, bunget, stejăriş", *Sîrbadia*, „sîrbimea")[12]. Compară şi varianta *Vîrcioroaba* (Codin, *o. c.*, p. 12), explicabilă ca etimologie populară (cu *roaba*), dacă nu ca un simplu fenomen de disimilaţie.

În ce priveşte etimonul *vîrfcior* + *-ova*, propus de d. Giuglea („Anuarul" citat, II, 207), observăm că el se sprijină, de fapt, pe existenţa prototipului **Vîrfciorova*, care s-ar fi găsind într-un document din Arhivele Statului, după o comunicare a d-lui Nedioglu, — ceea ce, după cum mi-a confirmat-o însuşi d. Nedioglu, era o eroare de amintire din partea d.-sale[13].

Scanned with OKEN Scanner

[Adde, *ibid.*:] Ca paralelă pentru *Vîrciorova — Vîrciorog(a)* (v. şi Pascu, *Sufixele*, 218), cf. dubletul *Orşova — Orşoga*.

Mehedinţi însuşi (cu variantele: *Meadinţi, Miedinţi*) trebuie pus în legătură cu întreaga grupă a sufixului toponimic *-inţ(i) : Dunărinţu* (şi n. de vînt; apoi: *Sîrbii Dunărinţi*, în N. Iorga, *Oltenia în epoca lui Tudor Vladimirescu*), *Mărgininţi, Stroinţi, Negrinţi, Miculinţi* (cf. *Nicolinţ*, dar şi *Hudinţi*), *Gîdinţi (gîde?), Scobinţi (scoabă?), Serbinţi, Berlinţi, Ciorlinţi, Gorlinţi, Răspopinţi, Buninţi* etc. (Pentru *Voivodinţ*, — din rom. *Voivod* —, *Binţinţ* [= *Vincenţiu?*], *Băcăinţ* etc. etc., cu desinenţa corespunzătoare ung. *-encz*, v. *Dicţionarul numirilor de loc. cu poporaţie română din Ungaria* de Moldovan şi Togan [...]). Un *Ducărinţu*, în N. Iorga, *Corespondenţa lui D. Aman*, p. 157. — Sufixul acesta lipseşte în monografia d-lui Pascu, ca şi *-lui* dintr-un *Bahlui* (cf. *Etym. Magn., s.v.*, unde nu se exclude identitatea cu *Bahlui, bahnă*, din care-l derivă şi Pascu, prin suf. *-ui*), *Băldălui* (Dolj), *Bărlui* (Vîlcea), *Cătălui* [*Cataloi!*], *Covurlui, Derehlui, Derlui, Geamartalui, Orlui* (Buzău, cf. *Or*), *Sărtălui, Suhului, Teslui, Vaslui*.

Acest paralelism al dubletelor conduce uneori la rezultate suprinzătoare. [...]

„Dacoromania", I, 1920—1921, p. 210—219.

NOTE

[1] Din corespondentul ngr. πρωτόγερος, „ancien [= ancêtre] d'un village" (Contopoulos), avem n. de fam. dobrogean *Protoghiru* („Analele Dobrogei", I, p. 389). — *Protosinger*, sat în j. Prahova (Poni, *Statistica răzeşilor*, p. 158) = *protosincel* (rang bisericesc).

[2] Pentru *Nicolina* (cartier al Iaşului), cf. şi ngr. Νικόλινα, Παύλινα, Ἰωάννινα etc. (v. „Anuarul ştiinţific" al Univ. din Atena pe 1915, p. 1 şi urm.).

[3] Un *Fereşti* [...] maramureşean, v. la Bunea, *Încercare de ist. românilor.*, ed. Academiei Române, p. 157.

[4] Un criteriu decisiv poate fi, uneori, „cercetarea la faţa locului" a elementului topografic: ea arată, d. ex., dacă un nume ca *Arinoasa* s. *Ariniş (Aninoasa* s. *Aniniş)* derivă din *arina, anină*, „nisip" (de unde şi *renie = arenie*, „plajă", din Păsculescu, *Lit. pop. rom.*, p. 374), ori din *arin, anin* „aulne". — Că *Suceava* are la bază pe *soc* (cf. *Soci*), se dovedeşte, nu numai prin arhaicul *Socîav(a)*, ci şi prin apelativul *suceava*, numele „ţevii de ţesut" cînd e „de soc" (Pamfile, *Industria casnică la români*, p. 277). — *Ciric = cicric* (*ibid.*, p. 261), de origine turcească (cuman. *sicric*, „cursor": Kuun, p. 295), să nu fie apelativul corespunzător numelui din topicul *(Dealul) Ciricului* (lîngă Iaşi)? Cf. şi ung. *csirikk*, „perdrix". — [Adde, DR, I, 554:] *Ciric*, „codru de pîne" (Codin, 16; Lungeanu, *Zile senine*, 213; Arhibald, *Porcii*, 135), „măsură de suprafeţe" (Gîdei, *Mon. com. Bragadiru*, 114) = turc. *çerek*, „quart" (Şăineanu, *Infl. or.*, II[1], 397); — pentru etim. falsă, din ung. *szücs*, „suci, cojocar", v. deja Ureche, ed. Kogălniceanu[3], I, 379; cf. şi satele (sucevean, nemţean) *Soci* etc.; — pentru *renie*, cf. încă: *renişul = *arenişul*, „plaja *nisipoasă*" (rău explicat la Pamfile, *Duşmanii* ..., 291).

[5] *Viorica* nu poate fi adus în sprijin, el neraportîndu-se la *vioară*, „scripca", ci fiind numele plantei, întrebuinţat ca nume de femeie: *Floarea, Călina, Calomfira*, ba chiar *Cînepa* (n. alegoric al „spînzurătorii" — obişnuit: *Vişa Cărpenişa*, de la sl. *vişu*, „suspendat" — într-o variantă a baladei „Corbea", la Pamfile, *Cîntece de ţară*, p. 28), pentru care cf. sîrb. *Konoplia*. — Etnice, ca n. de femeie (de botez), nu sînt ceva neobişnuit: bulg. *Gîrcina*, lit.: „Greaca", apoi: *Englessa, Ungara*, n. de femei din Dalmaţia evului mediu (Jireček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens*, I², pp. 35, 61) etc.; cf. *Roman, Romèo* ('Ρωμαῖος), *Francisc* etc.

[6] Interesant că Maretić, într-un studiu asupra numelor proprii publicat în „Memoriile Academiei Iugoslave", LXXXI, p. 95, derivă pe *Krnul*, evident: rom. *Cîrnul*, din „palaeosl. врнь, ὀτότμητος, cui aures amputatae sunt".

[7] *Basbazarj*, „lieu de la résidence du prince de Moldavie", din memoriile lui La Croix, secretarul ambasadei din Constantinopol, 1670—3 (N. Iorga, *Acte şi fragmente*, I, 83), e mai curînd turc. *Başbazar*, „Hauptstadt, Capitale", decît încă un exemplu de acel *Iasbazar, Jászvásár*, atestat mai întîi la Schiltberger, în 1424: „Asparsery" (ed. Langmantel, p. 111); cf. *Stepanoviţa* (= Ştefanoviţa): „Stepanovetia vel Iassi" (Broniovius, *loc. infra cit.*, p. 2). Pentru „Gessmark" = *Jassmark*, v. Iorga, *Istoria comerţului românesc*, I, p. 176. — Să adăugăm pe „forum *Iassutam*" din tratatul de la Lublau (1412) şi pe *Bahloijazwar* din Reichersdorf (la Papiu, *Tesauru de mon. ist.*, III, 138).

[8] Pentru înţelesul de „tumulus", cf. şi dr. *tumbă* din *a se da de-a tumba*, „culbuter", cu fr. *tomber*, apoi mr. *culutumba*, idem, ngr.-dial. κουλουμουντρίζω, idem (după G. Meyer, *Ngr. Stud.*, IV, 39, dintr-un it. *culomontare*; altfel, Xanthoudidis, în „Ἀθηνᾶ" pe 1915, p. 153), mr. *tumba*, „tombe(au), coline" = lat. *tumba*, „mormînt".

[9] Aici se raportă acei *Kordany* turci şi români, de cari se vorbeşte în scrisoarea latinească din Ungaria (1663), al cărei extras îl publică d. N. Iorga, în *Acte şi fragmente*, I, p. 261. — „Kordonstellung" a trupelor e, de altfel, începînd de la Adrian, organizaţia tipică a pazei hotarului *(limes)*.

[10] *Arade*, n. de movilă în Dolj, n-are a face cu *Aradul*, de care-l apropie Hasdeu (*Etym* III, 1449); el e, poate, plur. unui **aradă* = ngr. ἀράδα, „şir, rînd" (acesta însuşi din it. *arada*, ml. *rada*, fr. *raie*, după Triandaphyllidis, *Die Lehnwörter der mgr. Vulgärliteratur*), care se găseşte în mr. *gumuradă*, „grămadă de pietre strînse, stog de pietre strînse într-un ogor" (Dalametra) = **grumaradă*, lit.: „aradă (şir) de grămezi de acest soi" (din **grum* = lat. *grumus*, „petit tas de terre, petit tertre, petite éminence, limite d'un champ", al cărui deminutiv, *grumulus*, a dat pe mr. *grumur*, „stog, grămadă": *ibid*; cf. Papahagi, *Notiţe etimologice*, p. 24; [Adde, *ibid.*:] cf. dr. *grum, grumuleţ*, „movilă", *grumuiesc*, „umplu cu vîrf": *Lex. Bud.*, ultimul, s. v. *popîlnesc*). — *Arada* se cheamă, de altfel, şi o parte din satul Albac, după pîrîul cu acelaşi nume. — În legătură cu sinonimele de mai sus ale lui „cozlă", cf. încă: *mîglă* [atestat şi la Ureche, ed. Giurescu, 57; cf. Cihac, II, 513 şi n. de sat *Mîgla*, în j. Roman], „grămadă de bulgări de sare" de unde *mîglaş* (cf. „Rev. p. ist.", X, p. 523).

[11] *Măişoarele*, „necazurile, dorurile", din aceeaşi povestire (p. 73), e, probabil: *băişoarele*, pl. deminutivului de la *bai*, idem.

[12] Despre larga răspîndire a acestui sufix poate da o idee prezenţa lui în numele *Moldovei* înseşi (după apă; cf. *Moldova* din Bănat [...]) şi în localităţi ca: *Blagova, Rahova, Topolova*, ba chiar *Bucovina*, din Pelopones. Un munte *Tutov* şi un sat *Tutova* există şi în Mehedinţi (v. Frunzescu).

[13] *Petrovo selo* din Craina ar putea ajunge, cu timpul, nu numai, *Petrovo* simplu, după obicei (Giuglea, *l. c.*, p. 206), ci şi: *Petrovasela*, ca omonimul său ardelean (ung. *Románpetre*), iar, cu ajutorul etimologiei populare, chiar: „Petru-Vasile"! — Un corespondent pentru *Breb* (*ibid.*, I, p. 45) găsim în Banat: *Hodoş* (= ung. *hódos*, „loc bogat în castori"). Alte urme de faună, arhaică sau nu, în toponimie (obişnuit, prin n. de familie): *Colun*, n. de sat în Ardeal şi de pîrîu în Dolj („asin sălbatic"), *Colonești* (Codrescu, *Uricariul*, XV, 370), *Colonoasa*, alias *Colunoi* (Bogdan, *o. c.*), *Pelecani* (Olt), *Turia* (de la *tură*, „taurus"), *Plotun* („soi de cerb"; cf. Pârvescu, *Hora din Cartal*, p. 66: „opinci de plotun"), *Orlea* („vultur"), *Vrancea* („Corbea"), *Socola* („şoim") etc. — Pentru „montes nivei" ai documentelor latineşti (Giuglea, p. 50), cf. însuşi numele unguresc al Munteniei: *Havasalföld*, din *havas*, „munte", lit.: „cu zăpadă" („Schneeberg"), şi *alföld*, „cîmpie", „ţară".

Scanned with OKEN Scanner

NOTE DE PROSOPOGRAFIE DOBROGEANĂ

1. Originea românească a lui **Chrysos** e mai presus de orice controversă. Avem însăşi mărturia, categorică, a lui Nicetas Choniates[1]: ἦν δ' ὁ Χρύσος οὗτος Βλάχος τὸ γένος. — Fraza continuă cu date asupra „staturii mici" a valahului şi atitudinei sale în conflictul dintre „romei" şi *Asan*, a cărui naţionalitate românească se confirmă indubitabil prin episodul[2] în care preotul grec, prizonier, trebuie să i se adreseze în româneşte spre a-i cere îndurare: Τότε δὲ καὶ τῶν δορυαλώτων τις ἱερέω δεῖται τοῦ Ἀσὰν ἀφεθῆναι, δι ὁμοφωνίας ὡς ἴδρις τῆς τῶν Βλάχων φωνῆς εἰς ἔλεον αὐτὸν ἐκκαλούμενος.

Cf. *ibid.*, p. 818: Βλάχον τινά, Ἐτζυϊσμένον [= ismeanu !] τὴν κλῆσιν, φρουροῦντα τὸν Πρόσακον[3] καὶ ὅσα τῶν ἐκεῖθι τῷ (Μυσῷ) Ἰωάννῃ κατήκοα.

În ce priveşte originea numelui însuşi, ea s-a căutat, fie în gr. Χρυσός[4], de unde, după Leger[5], şi numele zeului ***Chorsŭ***, la care Jireček[6] raporta, împreună cu slav. **Chrssŭ** şi topicul **Chrssova** şi pe *Chrysos* însuşi, — fie în mr. *cruş* = 'scoruş de munte'[7], fie în cumană: cf. turc. — pers. *khyrs* = 'hîrs' = 'urs'[8]; în *Codex Cumanicus*, p. 319; *chers* = 'ursus'; deci: *Ursu, Ursachi, Ursoiu, Medvighi, Arcuda.*

Această din urmă etimologie, care ni se pare cea mai probabilă, a fost propusă de d-l A. Philippide[9] care ar fi putut adăogi la exemplele de întrebuinţare a lui *Hîrs* cu derivatele sale, în patronimica şi toponimica românească, numele de familie *Hîrs* din documentul lui Ştefan Milutin[10] şi al lui Ştefan Duşan[11], precum şi numele de familie *Hîrsea* şi numele de sat *Hîrsomunţii* dintr-un document de la 1501[12], — acesta din urmă avînd un interesant „air de famille" cu Γεμελλομοῦντες al lui Procopius[13]. Cf. însă şi *Antihîrs, Netehîrs*, n. rom. al „Antihristului" (ἀντὶ + Χριστὸς), de unde: *Hîrs = Hîrst, Hristu, Cristu* (Cristofor).

2. Pentru originea numelui **Ciolpan** (în transcripţia genoveză: *Iholphani* = Džolpani), solul lui Ivanco, fiul lui Dobrotici, e important de ştiut că în româneşte există nu numai numele propriu (un *Drăgan Ciolpan* d. ex. pîrcălab de Roman la 1603), — ci însuşi apelativul: *ciolpan* = „pom înalt, fără ramuri şi fără frunze"[14]; *ciolpan* = „pom căruia i s-au dărîmat crăcile"[15]; *ciulpan* = „o creacă dintr-un pom, uscată şi ruptă"[16]. Adăugim, în legătură cu înţelesul de „luceafăr", ce se atribuie numelui: turc. *tcholapan* = „1° qui marche en traînant la jambe; 2° étoile du berger, Vénus"[17].

Scanned with OKEN Scanner

3. Pentru naţionalitatea românească a lui **Dobrotici** (Τομπροτίτζας, *Dobrodiza, Dobrodicius*), care nu e numai decît un slav, cum pare a-l arăta numele[18], pledează faptul că el era frate cu acel Balica (ἄρχων Μπαλίκας), al cărui nume, identificat cu turc. *balyk* = 'peşte'[19], putea fi raportat mai curînd la cumanul *balic* = 'piscis'[20] şi nu lipseşte din onomastica noastră: un *Balica* e hatmanul lui Ieremia Movilă[21].

Originea cumanică a lui Balica o admite, de altfel, însuşi Işircov[22], dar aceasta nu-l împiedecă să considere pe Dobrotici, însuşi fratele său, ca bulgar pur sînge[23].

„Analele Dobrogei", II, 1921, p. 41—43.

NOTE

[1] N. Choniates, ed. Bonn, p. 643.
[2] N. Choniates, ed. Bonn, p. 617.
[3] *Prosakon*: identificat de Jireček (*Gesch. d. Serben*, I, p. 285) cu slav. *Proseak*, „Durchhau", pentru care cf. rom. *prisacă* (v. Melhisedec, *Cronica ep. Huşilor*, p. 357) şi topon. *Prisacă*, interpretat ca „Gräben, Hecken, meist aber Verhaue aus Stämmen und Steinen *(ad incidendas indagines, insectio viarum)* an offenen Stellen des Grenzurwaldes", corespunzînd ungur. *Gyepüs* (St. Györffy, *Das Ungartum im Tale der Schwarzen Körös*, p. 6; cf. şi S. Dragomir, în revista orădeană „Cele trei Crişuri", I).
[4] H. Moritz, *Die Zunamen bei den byz. Historikern u. Chronisten*, I, p. 17; cf. „Glotta", V, 123: *Chrysaor*. Accentul n-ar fi o piedică: cf. κοντός, σταυρός, faţă cu κόντος, Σταῦρος (v. Thumb, în W. Streitberg, *Gesch. d. indogerm. Sprachwissenschaft*, II[1], p. 61).
[5] L. Leger, *Mythologie slave*, p. 118.
[6] Jireček, *Gesch. d. Serben*, I, p. 285, nota 4.
[7] Papahagi, *Megleno-românii*, I, p. 8.
[8] Kieffer-Bianchi, I, 468.
[9] A. Philippide, „Viaţa românească", 1916, p. 228.
[10] V. lista numelor de români din hrisoavele sîrbeşti, la Kadlec, *Valaši a Valašskě právo*, p. 456.
[11] „Arhiva istorică", II, 184.
[12] I. Bogdan în *Omagiu lui T. Maiorescu*, p. 593.
[13] *Ruşmunţii, Ruşii-Munţi*, din comit. Murăş-Turda [...] (v. Moldovan-Togan; cf. *Ruşi*, [...] din com. Sătmar), rămîne o bună paralelă topică (sintactică), chiar dacă e să-l explicăm ca *Rosemunzi (Rosamundus)*, cf. *Roşmon-Craiu* (faţă cu *Jîcmon-Craiu* = Sigismundus şi Rujalin) din cîntecul popular; de asemenea un *Dalbokival* = 'Valea adîncă', bulgăresc. — Observăm cu acest prilej că Τρεδετιτιλίους din acelaşi scriitor bizantin, abstracţie făcînd de gen (cf. τρία τίλια, n. de tabără sau localitate la Anna Comnena, ed. Bonn, p. 413), nu e din cele mai sigure prodrome de româneşte: dacă τρεδετε corespunde lat. *tredecim* (cf. it. *tredici*, fr. *treize*), atunci e vorba de *Treisprezece* tei, iar nu de *treizeci* = lat. *triginta* (it. *trenti*, fr. *trente*). — Cu acelaşi caracter de paralelă topică, cf. încă gr. χρυσοῦν ὄρος, Χερσόνησος (= peninsulă).
[14] Păsculescu, *Literatura pop. rom.*, p. 331; în text, p. 240, metaforic = „spînzurătoarea", ca şi la Pamfile, *Cîntece de jară*, p. 60.
[15] Rev. „Ion Creangă", IV, p. 390.
[16] Ciobanu-Pleniţa, *Cuvîntări adînci*, p. 311.
[17] Barbier de Meynard, II, 614.

[18] *Dobrotă* însuşi e, de altfel, familiar la români; cf. N. Iorga, *Notele unui istoric relativ la evenimentele din Balcani*, p. 32 şi Guérin-Songeon, *Histoire de la Bulgarie*, p. 208; „un seigneur valaque, Dobritsch".

[19] Jireček, *Einige Bemerkungen über die Ueberreste der Petschenegen und Kumanen*, p. 15.

[20] V. *Codex Cumanicus*, p. 300.

[21] Cf. art. resp. din *Etymologicum Magnum*, col. 2384, care-l derivă din *Balc.* Rom.-dial. *bălăciu, bălăcciŭ* = 'pescar' (Giuglea-Vîlsan, *De la românii din Serbia*, p. 388), *a bălăi* (= bălăci?), „a vîna peştele cu luntrile, a pescui" *(ibid.)*, aparţin, desigur, direct sau indirect, aceluiaşi radical.

[22] Işircov, *Les Bulgares en Dobroudja*, p. 46.

[23] Id., p. 47.

NOTE DE TOPONIMIE DOBROGEANĂ

1. Dobrogea, ca nume al provinciei, vine, fără îndoială, de la *Dobrotici*[1]. Scepticismul d-lui O. Tafrali, care pune pe același plan această etimologie cu altele, patent eronate[2] — a uitat doar pe τοῦ Πέτρου al lui Vasilievschi! —, e cu totul deplasat. Ar fi de ajuns să amintim analogia altor provincii românești, numite la fel, după numele întîiului stăpînitor: *Bogdan, Cara-Bogdan, Bogdan-Ili*[3], pentru Moldova, *Basarabia,* pentru Țara Românească[4].

E, totuși, interesant de observat că un *Dobrogeia (Dobrodjeja)* e atestat, ca nume de femeie, încă din sec. XII: așa se chema, la Chiev, fiica principelui Mstislav, căsătorită cu fiul cel mare al lui Ioan Comnenul, Alexios (1106—42)[5].

2. Se știe că numele brațului **Sf. Gheorghe** se păstrează și în copie turcească: *Cadîrleț,* din *Kedrellez,* „nom que les Turcs donnent à Saint-Georges et à Saint-Elie qu'ils considèrent comme patrons des voyageurs"[6].

3. Ceea ce se știe mai puțin e că **Lykostomon** = 'Gura Lupului', vechea denumire a *Chiliei,* trăiește încă în haină slavă: e *Vîlcovul,* la ramificația gurilor Chiliei, de la slav. *vîlc* = 'lup', de unde *Vîlcu, Vîlcea, Vîlculeşti, Vîlcan,* [Vulcan][7]; ca nume comun: *vîlcan, vîltan,* „vultan care mănîncă mieii, ca lupul"[8]; *Vîlcana, Vîlcovici,* poate și *Vîlsan* = *Vîlcsan,* atestat într-un document românesc din 1437[9].

4. Cît privește **Sulina,** numele celui de al doilea braț dunărean, el e, de bună seamă, grecesc. Forma σουλῆνα însăși = σωλῆνα, de la σωλὴν (ὁ θαλάσσιος), se găsește în *Glosariul* dialectal grecesc — românesc în mare parte! — din Velvendhò, publicat de Budona, p. 103, s. v. σλῆνα; cf. ngr. σωλήν = „canal, tuyau, tube; pop. manche de coteau"; σουλῆνα = „solen, manche de couteau; couteau de mer" (Contopoulos).

Cuvîntul e răspîndit în toată Peninsula Balcanică: sîrb. *sulundar,* din σουληνάριον[10]; mr. *șulinare* = 'scursori'[11]; el era familiar bătrînilor noștri: vr. *sulinarŭ* = 'canal, conductă'[12]; *sulinare* pentru puțuri[13]; un *Petru Sulinariul,* locuitor din Tîrgul de Floci, în sec. al XVII[14]. În înțeles de „bold, care străbate acoperișul casei, la cele două stinghii ale căpriorilor și rămîne afară", *sulinar* se întrebuințează sporadic și astăzi[15].

Forme ca Σελινάς, *Selina* în atlasul catalan din 1375, ca și *Saline* din portulanul de la 1318, — care ar trimite, altfel, evident, la pendantul *Tuzla* (cf. sl. *solennoiŭ* = 'sărat'), — nu sînt decît reflexe ale lui *Solina,* el însuși atestat în portulane, din biz. σωλῆνα.

Scanned with OKEN Scanner

5. Ceatal, de la turcescul *ceatal* = 'bifurcare', menţionat încă de Paul din Alep ca „un loc numit Chatel sau separaţiunile, de unde scoborîrea la Marea Neagră se face pe trei canaluri separate"[16], — e pomenit de Ion Ionescu între forturile mărginaşe ale Dobrogei ; „le fort Satal entre Sactchea et Ismail"[17]. Sub forma *Csatal* el figurează, cu semn de fort, la punctul de despărţire al braţului Chiliei, pe „Carte der Europäischen Turkey" a lui Fr. v. Weiss din 1829[18].

6. Silistra derivă, după d. N. Iorga, din εἰς τὴν Δρίστραν, sau εἰς Δριστραν. Cf. *Sythines, Setines* din ς Ἀθῆνες ; *Stife, Stives,* din ς Θῆβες ; acestea din urmă şi-n „Cronica expediţiei turcilor în Moreea", ed. Iorga, p. 40, împreună cu *Istindil,* din εἰς τὴν Τῆνον (p. 41). Compară încă şi turc. *silisterè, silistrè* = „siflet des bateliers"[19].

7. Balcic este cumanicul *balčuc* = 'lutum'[20].

8. Un dublet al **Obluciţei,** — din slav. *obluc* = 'arc', cf. sîrb. *oblucica* = 'coviltir de leagăn', — s-ar fi găsit cîndva în jud. Buzău : *Oblucita,* menţionată într-un document de la Alexandru-Vodă, din 1495[21].

9. Relativ la „bulgăria" **Poturului,** trebuie luat în consideraţie nu numai epitetul *potur* = 'prădător, corsar', relevat de Cantemir[22], ca aplicat de turci bosniacilor, ci şi următorul pasagiu din relaţia călătorului Montalbano, din 1630 : „Et aliud eo in regno (sc. ottomanico) hominum genus, *Potur* appellatum, qui neque Christiani, neque Turcae circumciduntur tamen pessimique habentur"[23].

10. Hîrşova aminteşte prea mult pe anticul *Carsium* pentru a nu fi urmaşa lui. După cum faptul că străvechiul Tanager a devenit astăzi *Negro,* nu înseamnă că acest *Negro* ar fi pur şi simplu adiectivul *negro (nero),* iar faptul că străvechiul *Tierna (Tsierna)* a devenit *Cerna*[24], nu înseamnă că acest *Cerna* reprezintă, exclusiv, pe banalul „negru" slavonesc (despre ape, în înţeles de „adînc" sau „repede", ca turc. *Carasu*)[25], — tot astfel simpla asemănare a radicalului din *Hîrşova* cu un *Hîrşi,* pluralul de la *Hîrs* (obscur şi acesta !), nu poate însemna că el trebuie redus la aceasta şi, ca atare, nu mai reflectă nimic din precursorul antic, cum e cazul cu *Isaccea,* fosta *Obluciţă,* faţă de celtul *Noviodunum.*

Credem, dimpotrivă, că acest radical trebuie identificat cu acela al lat. *Carsium,* adecă, probabil, cu acelaşi *cars* = celticul *caer* = 'piatră', care se regăseşte în numele masivului *Carso, Karst*[26], în numele cutărui castel tracic, Κάρσος cu care se identifică *vicus Calsus* dintr-o interesantă inscripţie creştină quasiromanică[27], pînă în Frigia[28].

În sprijinul acestei etimologii vine şi împrejurarea că vocabularul românesc posedă, dialectal, un *cărşie,* în acelaşi înţeles de „piatră, stîncă"[29], în care se întrebuinţează curent sîrbescul *Krš*[30] şi că natura terenului şi situaţia topografică a Hîrşovei cadrează perfect cu acelaşi înţeles de „Pietroasa", „Stîncoasa".

Aşezată la egală distanţă între vechiul *Noviodunum* (= Isaccea) şi *Durostorum*[31] (= Silistra), deopotrivă celtice, — *Hîrsova-Carsium* e o verigă mai mult în lanţul ce ne leagă de galo-romanitatea apusului.

11. Problema identificării numelor de localităţi dobrogene din descripţia raguzanului Paul Georgić (1595), abordată de Jireček[32], iar acum în urmă de d. Arbore[33], e considerabil îngreuiată prin nesiguranţa textului din *Monumenta historica Slavorum meridionalium*[34], care îngrămădeşte greşeli de tipar peste cele de lectură şi transcripţie.

Ceea ce însă pare a nu se fi observat pînă acum este că Macusev a dat, la sfîrşitul volumului, o erată. *Sassaucci* din text apare, astfel, îndreptat *Sassauni*, care n-ar mai îngădui identificarea cu Isaccea[35].

Irosta a textului e arătată ca *Irosla* — ceea ce, dat fiind aşezarea [...], ar corespunde cu *Iresli* [...]. La *Tuzla* = 'Saline', care e însemnată acolo „*Uzlu*", nu ne putem gîndi.

Pentru originea şi înţelesul numelui *Tuzla* însuşi, binecunoscute, cf. „Cronica expediţiei turcilor în Moreea", ed. Iorga, p. 29: „Aice, la podul de piatră sînt *tuzulà*, adică ἁλυκές, sărării, — lacuri marine sărate".

Trebuie să mărturisim, totuşi, că erata aceasta nu inspiră prea multă încredere: un *Zatuchio* din text, care ar putea reprezenta, ca atare, foarte bine pe un *Satischioi* (dacă nu chiar, printr-o tautologie obişnuită în regiunile poliglote: un *satu-chioi*!), în erată figurează ca *Fatuchio* neidentificabil. Finalul turcesc *chio* = *chioi* = 'sat', exclude şi dînsul identificarea cu *Zatoka*.

„Analele Dobrogei", II, 1921, p. 33—38.

NOTE

[1] Cf. N. Iorga, *Droits nationaux et politiques des Roumains dans la Dobrogea*, p. 45. De aceeaşi părere sînt, între alţii: Engel, Kanitz, Drinov, Jireček.

[2] O. Tafrali, *La Roumanie Transdanubienne*, p. 18 şi urm.

[3] Legătura acestei denumiri turceşti cu turco-tatarul dobrogean *bogdai* = 'grîu', — presupusă de d-l Dumitrescu în interesantele-i „Însemnări" din no. 1 al revistei [...] [„Analele Dobrogei"], p. 173, — e inadmisibilă, între altele, din cauza cronologiei: *bugday* sau *boday* = 'frumentum' stă deja în *Codex Cumanicus*, ed. Kuun, p. 303. De altfel, ea se făcuse de mult: „*Carabogdana*, detta cosi perchè fà *il formento negro*", într-o descriere a Europei din sec. XVI. (La N. Iorga, *Acte şi fragmente*, III, p. 72). — „Transalpina Valachia, quae a Turcis *Carabogdana* minor, eo quod *nigrum frumentum* ferat, vocatur" (Gorecki, *Bellum Ivoniae*, Frankfurt, 1578, în Papiu Ilarian, *Tesauru*, III, p. 211). — Identitatea *cazîlbaşilor* (aceleaşi „Însemnări", în no. 3, p. 492), asupra cărora exprima nedumeriri şi [...] G. Diamandi prin „Flacăra" pe 1913, este totuşi deplin stabilită: sînt *persani* „cu fes roşu", în deosebire de turci, care purtau fesuri albe, deci erau „acbaşi", pînă pe timpul lui Soliman-cel-Măreţ. Numele apare şi în *Alexandria* noastră. Lucrul se poate afla, de altfel şi din „Influenţa orientală" a d-lui Şăineanu. — „*Maghiariştat*" (*ibid.*, p. 494) e, probabil, o formaţie nouă: *Magyarstaat*. Adevăratul termin pentru Ungaria ar fi: *Madgiaristan*. Cf. *Iunanistan* = Grecia, propriu: Ţara Ionienilor; *Turchestan*, *Arabistan*, *Afganistan*, *Belucistan*, *Curdistan*, *Farsistan*, *Luristan*, *Industan*.

[4] Cf. şi *Terra Bozorabie*, într-un document unguresc din 1377: „Revista istorică", VI, p. 200.

[5] Informaţia o împrumutăm din „Byzantinische Zeitschrift", XII, p. 686; cf. XIV, 351.

[6] Barbier de Meynard, II, 704; cf. numele de familie *Cotîrleţ*.

Scanned with OKEN Scanner

[7] Forma aceasta alterată, interpretată cărturăreşte, o întîlnim deja la D. Sestini (*Viaggio per la Valachia ...*, Firenze, 1815, p. 57), care menţionează în acelaşi timp pe „il monte *Büdos(ch)*, volcano non peraneo, estinto", cum şi alte nume geografice: *Rivadulc* (p. 46) = Riul Vadului; *Monte Bobol*; *Laota* (= Leota, Leaota); *Muntelelui* (sic) *Krai* = 'monte del Re' (= Piatra Craiului); *Istriţa* (p. 37); *Apa nembulla*, „pazza o furiosa" (p. 39) = Apa nebună; *Sanatrucolo* (p. 35) = Sălătrucul.

[8] *Graiul nostru*, I, p. 121; cf. ngr. Λούπη = 'milan'; Λοῦππος = 'Name eines Raubvogels', fals explicat de G. Meyer, *Neugriechische Studien*, II, 84.

[9] V. I. Bogdan, în „Omagiu lui T. Maiorescu", p. 593; cf. Kadlec, *Valaši a Valašské právo*, p. 462: *Vl8k8san*.

[10] V. „Arch. f. slav. Phil.", XXIX, p. 622.

[11] Papahagi, în Tocilescu, *Materialuri folcloristice*, II, p. 375.

[12] „Arhiva" din Iaşi, XXV, p. 105.

[13] N. Iorga, *Braşovul şi românii*, pp. 106—107, no. 13.

[14] N. Iorga, *Studii şi documente*, V, p. 605.

[15] Pamfile, *Industria casnică la români*, p. 422.

[16] V. *Călătoriile patriarhului Macarie*, ed. E. Cioran, p. 262, unde *Chatal* din traducerea engleză a lui Belfour e greşit identificat cu Tulcea.

[17] I. Ionescu, *Excursion agricole dans la Dobrogea*, Cospol, 1850, p. 72.

[18] Comunicat de G. Vîlsan.

[19] Zenker, p. 515 [c].

[20] Kuun, p. 300. Cf. G. Popa Lişeanu: *Cetăţi şi oraşe greco-romane în noul teritoriu al Dobrogei*, *ad. loc.* — Numele Βαγατοὺρ, Βαγαϊνοῦ din inscripţia publicată de Kalinka în *Antike Denkmäler in Bulgarien*, p. 75, a cărui explicaţie o caută G. Popa Lişeanu în ungureşte (p. 51), e cunoscutul v. bulg. *bagatur* s. *bogotor*, din mongol. *baghatur* = 'erou' (cf. şi *bahadîrcă!*), titlu onorific al celor ce se distingeau, dintre boierii (βολιάδες), sau „boiernaşii" bulgari, numiţi βαγαΐνοι, — ceea ce explică pe Βαγαϊνοῦ. — *Turrificare* (Popa Lişeanu, *Dîrstorul-Silistra*, p. 218) e, de fapt: *turificare*, de la *tus* = 'tămîie', confundat cu *turrificare* = 'turrim aedificare', πυργοποιεῖν

[21] V. Bărbulescu, *Relations des Roumains avec les Serbes ...*, p. 265.

[22] D. Cantemir, *Istor. imp. otoman*, p. 134.

[23] Citäm după Isidor Ieşan, *Secta paterenă*, p. 799.

[24] V. Philippide, *Specialistul român*, p. 47. Cf. Hasdeu, *Istoria critică*, I, p. 273 şi urm.; Jung, *Römer u. Romanen*, p. 267 şi urm.; Pichler, *Austria Romana*, apud Sieglin, „Quellen u. Forschungen zur antiken Gesch. u. Geogr.", caietul 34, p. 140 şi urm.; Jireček, *Gesch. der Serben*, I, p. 69, nota 1.

[25] Barbier de Meynard, II, 513.

[26] Cf. Edm. Oppermann, *Geographisches Namenbuch*, p. 92.

[27] V. V. Pârvan, *Contribuţii epigrafice la istoria creştinismului daco-roman*, p. 56.

[28] La Holder, *Alt-Celtischer Sprachsatz*, I, col. 816: *Carsius*, *Carsia*, sînt nume de persoane.

[29] V. Hasdeu, *Program pentru adunarea datelor privitoare la limba română*, p. 8.

[30] Cf. „*cîrşii* stîncoase" la românii din Serbia, în „Anuarul de geografie şi antropogeografie", II, 187; *ibid.*, III, 10: *cărşe* = 'vîrfuri stîncoase'; istr. *cîrşii*, idem, confundat în „Itinerariul" lui Ion Maiorescu cu „grije": Iosif Popovici, *Dialectele române din Istria*, II, p. XIII.

[31] Pentru acesta, v. totuşi Holder, *op. cit.*, I, 1386, unde nu se exclude originea tracă.

[32] Jireček, *Einige Bemerkungen über die Ueberreste der Petschenegen und Kumanen*, p. 17 şi urm.

[33] Arbore, în „Arhiva Dobrogei", I, p. 29 şi urm. Afirmaţia d-lui Arbore (*l. c.*, p. 19, nota 2), că numele satului *Teliţa* nu e atestat „decît tocmai tîrziu, în veacul XVIII şi al XIX", e eronată. Paul de Alep îl menţionează (ed. Belfour, I, p. 42) şi nu e exclus ca însuşi acel *Telicha*, neidentificat, din titulatura „cavalerului Theodorcha de Telicha" cca. 1455, să fie identic cu dînsul [...]. — *Tomisvara* şi *Puglicora* din La Mottraye („Arh. Dobr.", I, p. 98) = *Tomiszvár* şi Παλαιοχωρα.

[34] II, p. 243 şi urm.

[35] Arbore, *l. c.*

[A D A O S: „Analele Dobrogei", II, 1921, p. 307]

1. Orăşelul relevat de Paul de Alep în traducerea lui Belfour (*The travels of Macarius*, I, p. 42), ca „a small town of Bulgarian christians" („chrétiens de Bulgarie", interpretează d. N. Iorga în „Droits nationaux et politiques des Roumains dans la Dobrogea", p. 57), nu e *Teliţa*, cum am afirmat în [...] [„Analele Dobrogei", II 1921, p. 38, nota 34; v. mai sus, p. 312], ci *Igliţa* („Iglitsa").

2. Profităm de ocazie pentru a arăta că *Rimeshti*, din aceeaşi ediţie engleză, a fost greşit interpretat ca *Rîmnic* în traducerea d-rei E. Cioran (p. 176), întrucît un sat *Rîmeşti* exista, de fapt, în jud. Vîlcea (cf. P. Poni, *Statisticele răzeşilor*, p. 188). Un „Micul din Rîmeşti" se pomeneşte într-o scrisoare din 1530 (St. Nicolaescu, *Doc. slavo-române*, p. 55); iar un act de la Mihnea-Vodă, din 1586, vorbeşte de acelaşi sat vîlcean (*ibid.*, p. 299), pe care d. G. Vîlsan mi-l semnalează şi pe harta rusească din 1835, cu 84 de familii (V. şi *Dicţ. geogr.*, s. v. *Rîmeşti*).

23. Relativ la etimologia *Hîrşovei (Carsium)* notăm, pe lîngă existenţa unui dublet toponimic vasluian (vezi Poni, *op. cit.*, p. 135), numele de sat mehedinţean, din regiunea deluroasă, *Cîrşiu (ibid.*, p. 203). [...].

DIN TOPONIMIA ROMÂNEASCĂ

Abrud

Pentru originea acestui nume, de care s-a ocupat pe larg d. Drăganu în [...] [„Dacoromania"] (I, 129 sqq.), ar fi, totuşi, de luat în seamă şi turc.-pers. (deci cuman?) *abroud, ebroud,* „hyacinthe (fleur)" (Kieffer-Bianchi, I, 728), adecă: „jacinthe, zambila, hyacinthus orientalis" (Panţu, 335), cum şi acel ung. *abrud (fü),* „Gürtel (kraut), sieb[enbürgisch]", din care Miklosich (*Über die Mundarten u. Wanderungen d. Ziegeuner Europa's,* X, în „Denkschr. d. Wien. Akad.", XXX, 433) derivă pe ţig. *abruditikon (ĭar)*[1].

Caransebeş

Asupra finalului *-sebeş* (vechi: *şebeş*) nu există îndoială: identitatea lui cu ung. *sebes,* „răpede, iute", e pentru toţi evidentă.

Nu tot aşa stă lucrul, însă, cu partea întîia: căci puţini pot crede, ca dd. Ghidiu şi Bălan, în „fostul opid" *Căran* (*Monografia oraşului Caransebeş,* p. 2).

Soluţia problemei trebuie căutată în forma arhaică a numelui: *Cavaranşebeş* (N. Iorga, *Scrisori şi inscr. ardelene şi maramureşene,* I, 45), *Căvăransebeş* (Idem, *Documente nouă relative la Petru Şchiopul şi Mihai-Viteazul,* p. 30; în catagrafia financiară a Ardealului, orînduită de Mihai imediat după cucerire), „oraşu *Căvăran Şebeşului*" (în *Predoslovia Paliei de la Orăştie;* v. Bianu-Hodoş, *Bibliografia românească veche,* I, 95).

Această formă singură, care se păstrează şi azi în numele satului vecin *Căvăran,* exclude un etimon turanic de felul lui *Karanъ* din serb. *Karanovaţ* (cf. satul *Cărănău* din Rîmnicul-Sărat) sau *Karano-Tvrtkovits* (v. „Revue des Études Slaves", I, 53), zădărnicind o întreagă serie de ipoteze oţioase[2]. Dar ea face mai mult: coroborînd cu *Căvăranul* amintit şi cu *Caravanul* din Teleorman[3] (= *caravan,* „car mare pentru transport", la Păsculescu, p. 328[4]), arhaicul *Cavaransebeş,* care, prin forma sincopată *Căvransebeş* (atestată în catagrafia sus-pomenită, p. 31), duce direct la forma de disimilaţie *Caransebeş,* adecă la aspectul actual al numelui, se dovedeşte a nu fi

decît un reflex prin metateză al lui **Caravansebeş*, „tîrg (de caravane, cu han) pe apa Sebeşului", din turc. *karvan* s. *kervan (seray)*, „caravansérail, hôtellerie pour les carrosses" (Şăineanu), alb. *karvan* s. *karavan*, sîrb. *karvan*, bulg. *karavan* (G. Meyer); cf. ngr. καρβασάρης, rom *Carvasar* (în graiul evreilor din Iaşi, după Tiktin, „uliţa vămii turceşti de odinioară", despre care v. rev. „Ioan Neculce", I, 227), *carvasară*, *cărvăsărie* etc.

Lăune

Numele de deal şi sat argeşean *Lăunele-de-jos* şi *Lăunele-de-sus* vine desigur, de la părîul *Lăune*, afluent al Oltului (cf. şi *Gura-Lăunului*, sat în Argeş).

Numele părîului însuşi reprezintă, credem, un apelativ dispărut, **lăune*, dintr-un prototip latin de felul lui *miro*, *-onem* (din care: *minune*), *gyro*, *-onem* (după Candrea, *genune*[5]) sau **salo*, *-nem* (rom. *sărune*, „locul unde se dă sare la oi"): lat. **lavo*, *-onem*, „loc de scăldat, lăutoare, baie" (din *lavare*, „lau, spăl, scald").

Ar fi, deci, de adaus la elementele latine ale lexicului românesc şi la derivatele în *-une* (Pascu, *Sufixele româneşti*, p. 54).

„Dacoromania" II, 1921—1922, p. 666—667.

NOTE

[1] Pentru *Deva*, cf. n. femeiesc vr. *Deva*, *Devă* („Archiva istorică", I, 89), sl. *Děva*, *Děvana*, „die Göttin des Frühlings und der Fruchtbarkeit" (Krek, *Slav. Literaturgesch.*[2], p. 403) = bulg. *děva*, „Jungfrau" (şi n. de personaă: *Děva*; v. Weigand, „Jahresb.", XXVI—XXIX, p. 161). [Adde, DR, II, 906:] *Devul*, n. de fam., şi n. de loc. *Dobrodeava*, în Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, VI, 255, 256.

Tot astfel, pentru Bihor (cf. *Biharea*) explicat de obicei din *Vifor*, dar nesigur (v. O. Densuşianu, *Graiul din Ţara Haţegului*), ar fi de gîndit şi la arhaicul *bihor* = bivol: „bihori = biholi, bivoli", într-un act din 1659 (N. Iorga, *Studii şi documente*, V[1], 86). [Adde, *ibid.*:] Un topon. *Bihori*, în Hecquard, *Hist. et descr. de la Haute-Albanie*, p. 95.

Şi cu privire la numele *Crişului*, explicat ca „rîul aurifer" (Kisch), se poate menţiona un apelativ: *criş*, „tină, murdărie pe piele" (Codin, *O seamă de cuvinte din Muscel*, p. 23).

[2] Rămîn totuşi destule: sîrb. *kovaran*, „falsch, ränkisch", *kvaran*, „verdorben, schandhaft" (Filipović), sau ung. *kővár*, „cetate-de-piatră", pînă la Καρουάγκας, „Karawanken", numele prelungirii Alpilor Carnici dintre Dunăre şi Sava, la Ptolemaeus (Γεωγραφικὴ ὑφήγησις, II, 13).

[3] Nu: *Carvanul* s. *Garvanul* (cf. *Gavran*, s.-cr. *gavran*, 'Rabe', mr. *gavran*, „corb mare", bulg. *garvan*, dr. *garvan*) = *Corbul*, din Constanţa (*ibid.*: *Cuzgun* = turc. *quzgun*, „corb"). — Cf. tot în Teleorman: *Caravaneţi*, *Carvaniţa*.

[4] Şi: *carvan*, „(car) domnesc şi negustoresc" („Rev. Tocilescu", III, 262). — În *Caraş-Severin* avem, poate, sîrb. *karaš*, „Karausche" (Filipović).

[5] Explicaţie incontestabil de preferat celei din gr. ὠγενός, „ocean" — celt. *genu* din *Genua* (Hasdeu, *Cuvente*, II, 205 sqq.), *gheenă* (Cihac) sau *geană* (Pascu, *Despre cimilituri*, I, 159).

Scanned with OKEN Scanner

CONTRIBUȚII ONOMASTICE

Baţaria

Numele trebuie apropiat de mr. *badzară*, 'plăcintă de făină de porumb, cu urzici' (Dalametra, 36), *bădzară*, 'un fel de plăcintă de calitatea cea mai proastă, făcută dintr-o singură foaie groasă de făină de mălai, fără unt', la păstorii din Veria (Capidan, *Românii nomazi*, p. 103) = ngr. μπατζάρα (*ibid.*, p. 173), mai precis: ngr.- epirot μπατσαρ̣ιά 'ζύμη μετὰ λαχάνου κατασκευαζομένη ὡς πίττα' (Aravantiòs, 'Ηπειρωτικὸν Γλωσσάριον, p. 64), din ngr. μπατσάρω, μπατσέριον, 'sich nähren, übernehmen' = it. *impacciare*, ven. *impazzar* (G. Meyer, *Neugr. Stud.*, IV, 58)[1].

Bogrea

Nu pentru a releva publicului „ce înseamnă numele meu", cum făcea acum cîţiva ani un italian[2], ci pentru a pune la punct o afirmaţie a d-lui Giorge Pascu, relevată la originea acestui nume, ne ocupăm aici de el.

Că n. de fam. *Bogrea* poate fi interpretat ca o formaţiune de tipul *Negrea — Negru, Bunea — Bunul* etc. de la mr. *bogru, mbogru*, 'pauvre, malheureux' = găg. *bögri, bögrü*, 'courbe, courbé', cum spune Pascu (*Dictionnaire étymologique macédoroumain*, II, p. 113, no. 127), — proprietarul numelui o ştia de mult şi, dacă nu-l înşală memoria, o spusese, între alţii, şi d-lui Giorge Pascu. În adevăr, mr. *(m)bogru*, „pauvre, pauvre diable", provine din giagataicul *bögri, bögrü*, 'krumm, gebogen' (Vámbéry, *Et. Wb. d. turko-tat. Spr.*, 210), adecă, mai precis, din turc. *bögrili*, 'a se gîrbovi' (Zenker), *egri boughri*, 'courbé, tortu' (Kieffer-Bianchi, I, 79).

Dar familia părintelui meu fiind originară din Egina, o legătură directă cu reflexul mr. al cuvîntului oriental e puţin probabilă, iar, pe de altă parte, numele însuşi se găseşte atestat într-un celebru hrisov al lui Andronic I Paleologul pentru biserica din Iannina, în care, printre alte sate cu celnicii lor, se pomeneşte şi un „Χωρίον ἡ Τοβόλιανϊς σὺν τῷ Βόγρῃ" (v. Sp. Lambros, Χρυσόβουλον 'Ανδρονίκου Α' Παλαιολόγου ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας 'Ιωαννίνων în „Νέος Ἑλληνομνήμων", XII [1915], p. 38 sq.).

Acest Βόγρης (Μπόγρης) ar putea fi, însă, o formă sincopată din *Bogoris* = mongol. *boghori*, 'jos, scund, scurt, mic' (v. Tomaschek, la Pauly-

Wissowa, s. v. *Bulgarus*, cu al cărui reflex bogomilic fr. *bougre, bogre*, evident că numele nostru n-are a face), analogă dubletului *Boris* (cf. *Borislav*).

De răspîndirea acestui nume — care nu trebuie confundat nici cu turc. -or. *Bogra*, numele unui han mongol (v. Zenker, 202 [c]) identic, probabil, cu t. -o. *bogra*, 'sorte de pâte plate ou [de] vermicelle' *(ibid.)*, sau *bogra*, 'Hals- o. Fusskette' (Vámbéry, *Die primitive Cultur des turko-tat. Volkes*, p. 126) — ne poate da o idee un *Vogoride*, evident derivat ngr. din *Bogoris* (la noi în popor: *Bogorete;* v. Beldie, *Monogr. com. Jorăşti*, p. 48), un *Bogrov (Bogroff)* bulgăresc, cu dubletul *Borisov*, cum şi faptul că, într-o poruncă (slavonă) a lui Alexandru-Vodă din 1628 (v. Ştefulescu, *Doc. sl.-rom. relative la Gorj*, p. 567 şi „Buletinul Soc. geogr. rom.", XXVIII, p. 25), se întîmpină ca n. de loc un *Bogoroiĭ*, evident de la un *Bogoroiu*, iar în „Scrisorile şi inscr. ardelene", publicate de N. Iorga (II, 311) găsim un *Bogoroiu*, n. de fam., — mai probabil, din aceeaşi tulpină primitivă orientală decît derivate dintr-un *Bohor (bour)*[3].

Breviman

Numele (de familie ieşeană) e, foarte probabil, o „latinizare" (*brevi manu*, sc. homo, „à courte main" sau „à l'instant, sans cérémonie") dintr-un *Mînă-Scurtă* (cf. ngr. Κοντοχέρης, Κουτσοχέρης) opus lui *Labă-Lungă* (cf. rus. *Dolgoruky*), deşi aspectul său aminteşte, fără îndoială, formaţiunile germane în *-mann* sau cele româneşti în *-(o)man*. Le aminteşte fără să le aparţină măcar indirect (cum e cazul cu *Alăman* faţă de *Alemannus;* cf. însă turcismul *Aliman, Alimăneşti, Alimăneşteanu*), întocmai ca şi un *Curduman*, care nici el n-are a face, etimologic, cu suf. *-man*, nefiind decît o variantă a lui *Curduban* = pol. *kurdyban*, 'cordonnier', lit.: 'Cordovan'[4], sau ca un *Cojman, Cozman* = *Cosmà* etc.

Dar că, în ultimele două exemple cel puţin, analogia sufixului în chestie joacă un rol, lucrul e de la sine înţeles. Şi atunci se pune, în mod firesc, întrebarea: era, în adevăr, atît de frecvent în limba noastră şi-ndeosebi în onomastica noastră acest sufix, încît să poată exercita o atare influenţă? Căci, după cele cîteva exemple date de Pascu (*Sufixele*, p. 340 sqq.)[5] nu pare aşa. — O explicare a materialului lexic şi onomastic, din acest punct de vedere, era, deci, necesară: am făcut-o, şi dăm, în cele ce urmează, rezultatele ei, mai ales în ce priveşte onomastica:

Aldoman (cf. *Aldea*), *Batiman* s. *Bătiman, Băldiman* (cf. *Băldea*[6]) s. *Beldiman, Borcoman, Bozoman, Buciuman, Buchiman, Buliman, Butiman, Butuman* (cf. *Butu, Butescu*; cf. şi *Butufoi* [Stoica Teodorescu, *Monogr. oraş. Cîmpina*, p. 205], probabil: *Butuvoi* = *Butu* + *-voje*, ca *Berivoi, Stanovoi;* cf. topon. *Hodivoaia, Redivoaia, Retivoiul, Retevoieşti*), *Caraiman, Căliman* (în „Arh. ist.", I[1], 89: *Calimanŭ*. — Bulg. *Kalimana*, 'Anrede an die Taufpatin' [Weigand; v. DR, II, 804] e însă = ngr. maced. καλημάνα, 'κουμπάρα, νουνά', faţă cu καλητάτας, 'κουμπάρος, νουνός'

— Abbott, *Macedon. Folklore*, pp. 135, 158), *Cîrloman*[7], *Chircoman*, *Codoșman*[8], *Dărman* (cf. *Dărmănești*). Un *Dărman*, și-n doc. de la Ștefan Dușan („Arhiva istorică", III, 184), împreună cu *Altoman*, *Grădman (ibid.)*, *Rășman* și *Stroiman* (p. 185). — Pentru formațiunile onomastice sîrbe corespunzătoare: *Drman*, *Grdoman*, *Vlkoman* etc., v. și Jireček, *Gesch. d. Serben* (I, 312, n. 1), unde se citează și un „*Cotrumano Gotto*" dintr-un act raguzan din 1432, schimbat de Orbini în „*Cotromanno Tedesco*", evident și subt influența dezinenței echivoce. — Un *Altomanovici* (*ibid.*, II, 10), *Dolojman*, *Dorcioman*, *Dudiman*, *Duluman* (cf. *Dule*), *Durmanu*, *Fodorman*, *Frățiman*, *Gărman*[9], *Gheleman*[10], *Ghirdoman*, *Ghiurman* (cf. și ir. *Iurman* la Iosif Popovici, *Dial. rom. din Istria*, I, 37), adăugînd pe problematicele *Pohmăn* și *Șermăn* (*ibid.*, 39), cu topon. *Pokmani*, *Fâimani* (p. 42), *Giormanu*, *Giurgiuman* (cf. *Giurgiu*, *-ea*), *Gîlman* (din *Gîlă* [n. de fam. Dorohoi], mai curînd ca din *gîlm* + *an*), *Gîrdoman* (cf. *Gîrda*), *Gîtman*, *Gligoman* (cf. *gligan*, *Gligore*), *Goman* (?)[11], *Goșman*, *Goțman*[12], *Hrăman* (cf. *Herrmann*!), *Huidoman*, *Hulduman* (?), *Iliciman*, *Iliman* (Ilici, Ilie), *Kuskoman*[13], *Lodroman*, *Marghiloman*[14], *Momanu*, *Motoman*[15], *Neguman*, *Nicoman*, *Petriman (Petriaman)*, *Săsărman* (?)[16], *Stăneman*, *Șomăn(ești)*, *Șușman*[17], *Talașman*[18], *Teleman*, (*Tiliman*[19]), *Todorman*, *Tortoman*, *Tuliman*, *Turcuman*[20], *Țuțurman*[21].

Originea sufixului[22], pe care unii o vedeau în nume proprii turcești de felul lui *Osman* și *Soliman* (la Ghibănescu, *Ispis. și zapise*, II[1], 272, un „*Săliman*, birar")[23], e, după toată probabilitatea, identică cu a serbo-cr. *-man* din *vuk(o)man* (Pascu, *l.c.*), *rac-man*, 'rățoi', *pur-man*, 'curcan' (DR, III, 835)[24].

Cît de greu însă e de distins, dacă avem a face în adevăr cu sufixul *-man* sau cu o întîmplătoare desinență omonimă[25], se vede, între altele, din cazul s. -cr. *Kostroman* = *Castrum Romanum* (Mažuranić, 340) sau al rom. *Crîman* (N. Iorga, *Doc. Callimachi*, II, 752), foarte probabil: *Crîm* + + *an(-ean)*, „Crîmlean" (din Crimeia)[26].

Carale

N. de fam. și loc., d. ex. în Păsculescu (*Lit. pop. rom.*, 298):

Și-l băgî prin Arale
Și-l deteră pe Olt devale
Și-l prinseră la *Carale*

Nu trebuie confundat cu *Carare* (și el, întrebuințat în onomastică): e turc. *karaly*, „schwarz gestreift", cf. *akly karaly*, „weiss und schwarz gestreift" (Zenker, 699[b]).

Kara-Ali („Ali-cel-Negru") e, iarăși, alt nume.

Catargi

A fost pus în legătură, în timpul din urmă, cu *catarg* sau *catargă* şi explicat ca „fabricant de catarge" sau „galeongiu" (cf. şi DR, I, 287 [274][27]), părăsindu-se vechea explicaţie a lui Şăineanu: „catîrgiu".

Credem însă că trebuie să revenim la aceasta, fiindcă în Zenker (703c) se poate citi expres: *katarġy*, 'conducteur d'une file, Zugtreiber, Zugführer', din turc.-arab. *katar*, arab. *kytâr*, 'chaîne de chameaux, de mules, etc., attachés l'un à l'autre; série, file, rangée'.

Comşa

Considerat în genere ca un derivat *coamă* prin suf. *-şa* (Pascu, *Sufixele româneşti*, 278), acest nume ar putea fi totuşi chiar sîrb. *komša*, 'Nachbar' (Filipović[28]), ori rus. *komšá*, 'Raufbold' („Arch. f. sl. Ph.", XXXIV, 359).

Sufixul însuşi se întîlneşte, de altfel, foarte des în onomastica sîrbă: *Drakša, Ezemša, Iakša, Iukša, Mrkša, Vukša* etc.[29], — indiferent dacă e chiar sîrbesc de origine, cum admite dl A. Philippide (*Prejudiţii*, în „Viaţa românească" din 1916, p. 65 sqq. = p. 9 sqq. din extras), sau, mai degrabă, un aspect particular al suf. diminutival albanez *-š*, cum susţine dl. S. Puşcariu (DR, III, 821[30]).

În orice caz, pentru a avea o icoană adevărată a răspîndirii sufixului în onomastica noastră, cele 6 exemple din monografia citată a d-lui Pascu *(Comşa, Capşa, Focşa, Tomşa, Bocşa* şi *Lupşa)* nu ajung şi e, credem, folositor să facem loc aici celorlalte (cca. 40) exemple ce le avem adunate: *Apşa* (?), *Babşa, Chepşa,* (poate şi **Chipşa: Chipşoiu), Copşa, Cucşa, Domşa*[31], *Dracşa, Dragşa, Dumşa, Ezemşa, Feacşea, Grubşa, Izemşa, (Izimşa), Iucşa, Iugşa, Iurş(e)a, Japşa, Lepşa, Lipşe, Locşa, Micşa, Nicşeni, Ocşeni, Omşu, Popşa, Racşa, Rapşa, Sacşa, Semşa, Stropşa, Tecşa, Tepşea, Topşa, Tripşa, Tupşa, Ţicşa, Vicşa(ni), Vierşa(ni)* — la care mai putem adăugi, cu Philippide *(l.c.)*, pe *Balş(ea)*, cum şi patronimicele armeneşti *Agopşa* şi *Francşea.*

Observăm, în acelaşi timp, că, alături de formele în *-ša*, există uneori dublete în *-cea: Capcea*, pe lîngă *Capşa*, d. ex., sau *Romcea, Tomcea*[32] şi *Topcea*, pe lîngă *Romşa, Tomşa* şi *Topşa*; cf. şi *Gopcevici*, faţă de *Gopşa (Agopşea*, „Iacobaş").

Aceasta ar explica, poate[33], şi pe rom. *Mircea* = s.-cr. *Mirča*, faţă de srb. *Mrkša* (din *Mrk* = Marcus) sau *Mrša* (cf. *Mîrşani*); explicarea din *Mir-* (mero:) *Mira* (cf. *Mirea, Mirescu*), *Miruš* (cf. *Miroşi*), *Mirota, Mirogoj* (cf. Mažuranić, p. 660, unde se înregistrează însă, greşit, subt acelaşi radical *Mironja*, evident *Miron* = Μύρων[34]), *Miroslav, Mirko* (cf. *Mirkovo* = = *Mircești*) ni se pare totuşi preferabilă.

Scanned with OKEN Scanner

Cotlarciuc

Poate fi socotit, fie ca o dezvoltare prin suf. patronimic rut. *-iuc*, atît de răspîndit în Bucovina[35], dintr-un *Cotlarciu*, de la *Cotlar* = rut. *kotlar*, „Kesselschmied, Kupferschmied", fie — mai curînd — chiar ca dimin. rut.-pol. *kotlarzyk*, „garçon de chaudronnier" (ca şi *kowalczyk*, „garçon de forgeron", din care, la noi, *Covalciuc*, *Covalciu*).

Dindar

N. pr. de fam.

Aşa se chema un agent al Brîncoveanului (N. Iorga, *Istoria literaturii române în sec. al XVIII-lea*, II, p. 61), precum şi un pisar domnesc („Revista istorică", X [1924], p. 264).

Primul gînd ce se prezintă e că am fi în prezenţa unui echivalent popular al lui *Teodor*, *Bogdan*, *Bojidar* etc., „din — dar". Dar aceasta e numai o iluzie[36].

Dündar, *Dümdar* e un cunoscut nume turcesc (cf. *Dundar*, „oncle du Sultan Osman", şi *Weli-Dumdar*, „rebelle karamanli, de même que Kalender-Oghlou", la Joannin-Gaver, *Turquie*, pp. 20, 129) şi el se identifică cu apelativul alb. *dintar*, 'Mohammedaner', de la *din*, 'mohammedanische Religion' (v. Weigand, „Balkan-Archiv", I, p. 242), în adaptare ngr.

Dobrunul

Nu s-a dat cuvenita atenţie formaţiunilor onomastice (patronimice şi toponimice) în *-un*(ă).

Pascu, *Sufixele rom.*, p. 52 sqq., nu citează nici un singur exemplu.

Împreună cu *Dobrunul* citat, *Drăgunoiul* şi *Movila-Drăgunei* există în *Marele dicţ. geogr.*, iar Želechowski (I, 376) dă un rut. *krasúnja*, 'die Schöne, schönes Weib; Freudemädchen', în care, la baza slavă (*kras-*, 'pulcher'), s-a alipit, ca şi-n exemplele româneşti, *-un* al nostru (cf. *grăsună*).

Dolhaia

Radicalul acestui nume de loc e, evident, sl. *dolh-*[37], *dolg*, 'lung', întocmai ca şi-n *Dolhasca* dorohoiană (în Bacău *Dorhasca*) sau *Dălhăteasca* putneană (din *Dălhătescu: Dălhotă*, *Dîlgotă*, *Dolgota*) şi *Dîlga*, din Ilfov, ori *Dălhăuţul*, din Rîmnicu-Sărat, *Dolheni*, *Dolheşti*...

Interesantă e însă desinența, care se întîlnește — curios — mai ales la localități vîlcene: *Bobaia, Burnaia, Cernaia*[38], *Dobraia, Ebraia, Hobaia, Hlinaia, Malaia, Mazanaia*[39], *Negaia, Negraia, Șerbaia, Strehaia, Suhaia, Suraia*[40], *Zegaia.*

Din aceeași familie fac parte, evident, n. de femei vr.: *Stănaie* (nu: „Stănoaia" !), *Vlădaie, Vilaie* (cf. *Vilăie, Vila*) din „Arhiva istorică", I[1], 90, cum și n. de vacă: *Suraia* (cf. și T. Papahagi, *Graiul și folclorul Maramureșului*, p. 138), *Lunaia* etc., despre care v. Pascu, *Sufixele rom., ad loc.*

Gilău

Am exprimat altă dată (DR, I, 219, n. 2) părerea că acest nume topic românesc n-ar fi decît un originar *Dealu* românesc, prefăcut de unguri în: *Gyalu* și reîntors ca atare la români, care au ajuns astfel la forma actuală, *Gilău.*

O confirmare indirectă a acestei păreri găsim și-n monografia Ibașfalăului (*Erzsébetváros Monográfiája*, Gherla, 1896) de Avedik L., unde între alte interesante toponimice românești din partea locului se dă și *Gyalu mare* és (și) *mik* (p. 51).

Mehedinți

Numele a fost explicat ca: locuitor din *Mehedia* (v. Pascu, *Etimologii românești*, I, 13 sq.), și de fapt un astfel de derivat, prin suf. *-inți* (cf. DR, I, 218 [304]), e foarte indicat. În aceeași zonă bănățeană de influență sîrbească, întîlnim un *Rîmneanțu* sau *Gataianțu* [sic], care nu sînt decît niște derivate din toponimicile *Rîmna (*Rîbna)* și *Gătaia* (în jud. Timiș-Torontal), echivalînd perfect cu „Rîmneanul" și „Gătăianul".

Însuși *Dunărințu*, 'vîntul ce bate despre Dunăre' (cf. DR, *l.c.* [*ibid.*]), are o variantă *Dunăreanțu* (E. Novacoviciu, *Monogr. com. Răcășdia din jud. Caraș-Severin*, p. 24), la fel cu *Măidănianțu (ibid.)*, 'vîntul dinspre *Măidan*'.

Mehadia însuși, al cărui omonim vasluian *Mehedia* e, după Philippide (apud Pascu, *o.c.*, p. 14, *n.*), un cuvînt de „cu totul altă origină" (turc-pers.), a fost explicat, precum se știe, ca un rest dac sau ca un element unguresc (Dan).

E însă și un alt element, care a fost trecut cu vederea. Indiferent dacă *Mehedinți* trebuie interpretat ca „locuitori din *Mehadia*" ori ca *Mehedinții* s. județul *Mehedințului* (i. e. lui *Mehedințul*), pentru baza *mehed-* ni se pare că trebuie să ținem seamă și de existența unui nume personal *Mehéd* (dim. *Mehédko*), reflex slav (rutean etc.) al lui *Methodius* (v. Želechowski, *Ruth.-Deutsch. Wb.*, I, 436).

Scanned with OKEN Scanner

Monteoru

E numele unei comune, unei moşii, unei staţii de cale ferată şi a trei munţi din judeţul Buzău, apoi al unui părîu prahovean şi unui părîiaş putnean (v. *Marele dicţ. geogr., s.v.*).

Faptul că numeşte atîţia *munţi*, unit cu acela că există chiar un *Munteorul*, ca nume al unui munte din hotarul Putnei cu Rîmnicu-Sărat (v. *ibid.*) ar veni în sprijinul părerii că acest *Munteoru* nu e decît un *munteorul*, *muntiorul*, „muntişorul" (el însuşi, apărînd ca toponimic). Dar, formal, un astfel de deminutiv din *munte* e imposibil.

Adevărata explicaţie a acestor toponimice e, desigur, alta. Toponimicul *Monteoru* e, foarte probabil, posterior patronimicului *Monteoru:* comuna respectivă (şi, inclusiv, celelalte dependinţe secundare) s-a numit după cătunul *Monteorul* (v. *Dicţ. geogr.*), care, el, poartă, vădit, numele întemeietorului sau al proprietarului: din familia acestuia face parte acel „răposatul Gr. Monteoru", de care vorbeşte *Dicţ. geogr. (ad loc.)*, şi după membri ai acestei familii se poate să se fi numit — ca după proprietari — şi munţii omonimi (cum şi celelalte elemente geografice, din Buzău şi vecinătate).

În ce priveşte originea patronimicului însuşi, în care s-a sugerat a se vedea un derivat diminutival din patronimicul *Muntiu* (S. Puşcariu), el ar putea fi, originar, şi un nume levantin, italian sau neogrec, avînd de bază apelativul fr. *monteur*, „ouvrier qui monte les pièces d'une machine, etc.", — ceea ce ar explica şi forma cu *-o-* în radical *(Monteoru)*, inexplicabilă în ipoteza unui derivat din *Muntiu*.

Ba, dacă ne gîndim la instalaţiile minelor de păcură şi băilor de la Sărata-Monteoru, poate că acel sens etimologic al numelui (nu ştiu cît e de vechi) nu e numai întîmplător.

Mozolea

Nume de baltă (Romanaţi).

Derivat din sl. *mozol*, 'vibex, vitex; espèce de saule' (Miklosich), mai curînd decît din *mozol-(esc)* sau dintr-un obscur **moz-*, prin suf. *-ole*, ca: *Bibolea* (cf. *Bib*, dar şi *bibol* = 'bivol'), *Bîrzolea* (cf. *Bîrzul*), *Borolea*, *Botolea* (cf. *Botea*), *Caprolia*, *Ciorbolea (ciorbă?)*, *Grînolea (grîne)*, *Pişolea*, *Pîrjolea (pîrjol)*, *Ursolea*, *(Urs)*, *Uzole* (cf. *Uzu*, dar şi *uză*, *vînzolesc*), — toate, nume topice[42].

Partea sufixului însuşi, v. Pascu, *Suf. rom.*, p. 271 sq., unde se citează poreclele *Piţigolea* (cf. *piţigoi*) şi *Năsolea (nas)* şi n. de vaci *Cerbolea (cerb)*, *Marţolea (marţi)* şi *Sîmbolea (Sîmba, Sîmbotina: Sîmbătă)*.

Rareș

Presupunerea că acest derivat din *rar* înseamnă 'Spînul' („Rev. ist.", VI, 228[43]), întemeiată doar pe *rareș* din Dosoftei (*Viețile sfinților:* „era scund și *rareș*"), glosat dubitativ de Tiktin *(s. v.)* prin „von spärlichem Haarwuchs (?)", o putem confirma documentar, acum, prin glosa: *„spănatec = rareș"*, de pe o copie munteană din sec. al XVII-lea a „Mineielor" lui Dosoftei (v. Bianu, *Catalogul manuscriptelor românești [din Bibl. Acad.]*, II, 42, no. 339)[44].

Rareșul se cheamă și o pădure din Covurlui (v. *Dicț. geogr.* respectiv), foarte probabil după numele proprietarului, iar nu după ... desimea arborilor, cum pare a fi cazul top. *Rărișul* (pisc din Vîlcea)[45].

Spre a da însă o idee cît mai exactă de productivitatea sufixului *-eș* în această materie[46], profităm de acest prilej pentru a adăugi, la cele cca. 85 de exemple înșirate în „Rev. ist.", *l. c.*, următoarele alte nume în-*eș* (cca. 100):

Acheș(?), Aldiș(oiu), Anteș(?), Badeș, Bardeș, Băcleș (Bîcleșu), Bătеș(ul), Beareș, Beleș, Bîrleș, Boambeș, Boarteș, Bogdeș, Bolbeș, Bondeș(ir.), *Bragheș, Brebeș, Brehneș, Bozeș, Buceș, Bucleș(ul), Buneș, Burtiș(ul), Buteș, Caldeș, Ciureș, Chinceș, Chițăș(?), Clineș, Cloambeș, Coaeș, Coarțeș, Codreș, Corcheș, Corneș, Cresteș, Culpeș, Daneș, Dicheș, Dudeș, Drumeș, Feteș, Foaleș, Furchiș(eni), Ganeș, Găvanișŭ(?), Glaveș, Golăieș, Grebleș, Goteș(u), Groteș, Haleș(u), Hancheș, Herteș (Hirteș), Hăntareșŭ(?), Havreș, Hudreș, Ileș, Iuliș, Iureș (Iurie), Iuteș, Joldeș, Largăș(?), Letreș(ul), Lungeș, Medriș, Meleș*[47], *Memeș, Mineș, Mireș, Moaleș, Mordeș, Mugureș(?), Nareș, Oaleș, Oaneș, Padeș, Paleș(u), Panteș, Petreș(ul), Pialeș, Pișteș, Poameș, Porciș(eni), Potreș(ul), Pruneș, Puntiș(eni), Rîneșu, Roateș, Scafeș, Șepteș, Spedeș, Speteș, Stăniș(ești), Stoeș(ești), Taneș, Temeș, Tîmpiș(ul), Trăheș, Treabeș, Tufeș* (cf. *Tufescu*), *Turbeș, Țegheș* (cf. și *țeleș*, „țeapăn, puternic", la T. Papahagi, *Graiul și folclorul Maramureșului*, p. 23), *Țibleș, Țipleș, Urdeș, Valeș, Vetreș, Viatreș, Viepriș*[48], *Vintreș, Vremeș, Zeameș, Zemeș*[49].

Tohăneanu

Că acest n. de familie trebuie explicat din *Tohani*, e tot atît de evident ca și faptul că toponimicul *Tohani* nu e decît pluralul patronimicului *Tohan*: dificultatea e de a fixa originea acestuia; iar, în această privință, cred acum, mai curînd, că avem în el o variantă a lui *Tofan* (cf. și *Togan*), adică *Teofan* (cf. *Tohilat = Teofilact*, alături de *Chifană*[50] = *Epifanie* etc.), decît un problematic reflex al turc. *doghan*, „șoim" (DR, I, 286 [269]).

Tuducescu

N. de fam.

Foarte probabil, simplă variantă a lui *Tutucescu*, din *Tutuc*, despre a cărui bază de apelativ, turcesc de origine, v. DR, I, 290 [272].

Udrişte

Numele de botez, cu drept cuvînt celebru, al lui *Udrişte* Năsturel a fost identificat cu biblicul *Uriil* (N. Iorga, *Ist. lit. rel.*, 141), cum semnează uneori cumnatul lui Matei Basarab (v. facsimile din traducerea lui „Varlaam şi Ioasaf", făcută de el şi tipărită de generalul P. V. Năsturel, p. XLII[51]), dar şi cu gr. *Orest*, cum, de asemene, iscălea scriitorul muntean (v. *ibid.*, p. XLVI, în precuvîntarea „Antologhiului" slavon din 1643), ori chiar cu *Iorest*.

În realitate, acest Udrişte nu e decît o dezvoltare — datorită, desigur, analogiei cu *Batişte* = *Baptist*, *Battista*[52], pe de o parte, iar pe de alta asemănării cu *Orestes* din *Udrea*, care, el însuşi, nu e decît aspectul slav al lui *Adrian*, cum demonstră, pîn' la evidenţă, chiar numele bătrînesc al Adrianopolei la români: „Şi acest *Adrian* au făcut şi *Udriiul*, oraşul, pre numele său, unde se împreună trei ape: Tungea, Mariţa şi Narda, pe pămîntul Trachiei" (Miron Costin, *De neamul moldovenilor*, ed. Giurescu, p. 43).

Pentru sceptici, ţinem să adăugim că Udriiul se chema greceşte nu numai Ἀδριανούπολις, ci şi Ὀρεστιάς (la Nicitas Akominatos, ed. Bonn, p. 9, 17, d. ex.), — ceea ce constituie un desăvîrşit paralelism cu *Udrişte* — *Oreste*. Iar, cît pentru echivalenţa *Udrea* = *Adrian*, putem indica şi analogia lui *Undrea* = *Andreas* (Sf. Andrei, ca patron eponim al lunii decembrie), cu care *Udrea* se şi confundă adesea[53].

Vîlsan

În „Analele Dobrogei", II, 34 [309], am explicat acest nume din *Vîlcsan*, de la sl. *vîlk*, „lup", alăturîndu-l la familia onomastică: *Vîlcu*, *Vîlcea*, *Vîlcan* („Vulcan"), *Vîlculeşti*, *Vîlcov*, *Vîlcovici* şi la apelativul *vîlcan*, „vultan care mănîncă miei, ca lupul" (*Graiul nostru*, I, 121).

În „Arhiva" din Iaşi, 1922, p. 478, A. Scriban opune acestei derivări pe sîrb. *vlasan*, „păros", din care ar veni numele de peşte *vîlsan*, „din cauza unor năsturaşi, cu care se acopere în epoca reproducerii".

Dar, mai întîi, peştele de care e vorba *(aspius rapax)* poartă între alte nume[54] ca: *vrespere*, *vîigan*, *boulean*, *peşte-ţigănesc*[55], *peşte cu şapte*

Scanned with OKEN Scanner

nume, avat[56], *havat, haut* (cf. *Dicț. Acad.*, subt acesta din urmă), și pe acela de *vîlcan* sau *lupul-peștilor* (v. tot acolo); iar, pe de altă parte, forma intermediară *Vîlcsan (Vălcsan, Vlăcsan)*[57] nu e ipotetică, reconstruită de mine, cum presupune d. Scriban, ci e atestată în străvechi documente românești din an. 1430 (Ștefulescu, *Doc. slavo-române relative la Gorj*, p. 15; cf. p. 91) și 1437 (I. Bogdan, în *Omagiu Maiorescu*, p. 593[58]).

E clar, însă, că la baza numelui topic *Vîlsan* (de părîu și munte argeșean) nu poate fi numele de familie *Vîlsan*, ci, — ca și la baza acestuia însuși, — numele de pește *vîlsan*[59].

Zamfta

N. monahal: *Zamfta* Hrisoverghi, monahia (v. DR, III, 861).

N-are a face cu *Safta* (Elisabeta) și, încă mai puțin, cu *Sanfte*, „Blanda, Placida", cum presupuneam *(l. c.)*: e un reflex românesc al ngr. *Xantha*, „Bianca, Bălașa" (prin **Sanfta*).

Zubașco

Nume de familie rom., de origine slavă, însemnînd, ca și *Zuban* („Zuban Codreanu")[60]: „Dințatul, Colțatul" (cf. *Colțea, Deșliu*).

Face parte din categoria diminutivelor ipocoristice în *-aška, -ašek* (v. Pușcariu, *Die Diminutivsuffixe im Rumänischen*, p. 131; cf. Pascu, *Sufixele românești*, p. 297), — simțit, poate, în speță, ca o sinteză din *-aș + -cu (-ko): Ion + aș (Ionaș) + -cu (Ionașcu)*, — și se întîmpină, în onomastica noastră, mai adesea decît ar reieși din cele 6 exemple *(Dumitrașcu, Iliașcu, Ionașcu, Pătrașcu-Petrașcu, Toderașcu*, mr. *Tașcu*), date de Pascu *(l. c.): Amarașcu, Bădașco, Bilașco* (cf. și *Bilaș*), *Cherașcu, Costașcu, Gavrilașcu, Glăvașco, Grigorașcu, Iurașcu, Ivașcu, Labașco, Lupașcu, Mihăilașco, Nanașcu, Onașco, Pașco (Pașca), Rașcu (Rașca), Romașcu, Vasilașcu, Vidrașcu*[61], — unele curat slave (ca *Bilașco*, „Albuț", *Glăvașco*, „Căpățînă") sau cu bază onomastică slavă (*Iurașco*, „Gheorghiță: Iurii", *Ivașcu*, „Ivănuț, Ivanco", *Pașco*, „Păvălucă)", iar altele obișnuite scurtări românești *(Rașcu*, din *Grigorașcu* sau *Toderașcu)*, ori derivate din apelative rom. întrebuințate ca nume de persoane *(Lup-așcu, Vidr-așcu)*. — *Cherașcu* are și variante: *Chirașcu* (cf. *Chiru*), *Onașco* e evident = *Ionașcu* (cf. *On* = *Ion*), *Nanașcu* se explică din *Nan* (*Anania* sau *Naum*), iar *Romașco* explică pe *Romășcan*, „locuitor din *Roman*". — Pe *Amarașcu* îl culegem, ca nume de fam., din „Anuariul Univ. din Iași" pe 1924—25, p. 64.

„Dacoromania", IV_2, 1924—1926, p. 857—873.

NOTE

[1] Cf. însă şi dr. *Vărzare, Varzariu*, n. de fam., cum şi topon. *Lahani* (jud. Covurlui; ori = *Lohani*?), iar pentru faimosul *Trahanache*, cf. şi megl. *trahanà*, 'pastă din făină de grîu, lapte şi ouă' (Papahagi, *Megleno-românii*, I, 38). — Pascu (*Dict. ét. macédoroumain*, II, 239) înregistrează apelativul mr. ca „mot obscur".

[2] O. Pianigiani, *Che cosa significa il mio nome*, Lucca, 1911.

[3] Cf. totuşi, în topon. Mehedinţiului: *Bohorelul, Buhorelul*. — Ngr. *Buhòr*, din care Μπουχουρή (v. Buturas, Τὰ νεοελληνικὰ κύρια ὀνόματα, p. 51), e, sigur, alt cuvînt; iar, în ce priveşte *bogorici*, 'arici', în formuletele copilăreşti (Pamfile, *Jocuri de copii*, I, 364), dacă nu e o simplă alterare fonetică (prin **pogorici*), el se poate explica printr-o contaminaţie între *pogonici* cu *bog*, în cadrul legendei binecunoscute, care face din arici asistentul lui Dumnezeu la „uzina" Pămîntului.

[4] Cf. A-Chr. Thorn, *Quelques dénominations du 'cordonnier' en français*, în „Archiv f. d. Stud. d. neuer, Spr. u. Litt.", LXVI (1912), p. 118 sqq., cum şi rom. *cordovan* (piele), *cordovar* (v. şi Gh. Tulbure, *Cîntece din lumea vechiă*, Făgăraş, 1908, p. 45).

[5] Două din „cuvintele obscure", înregistrate acolo (p. 341), sînt foarte clare: *cotoşman*, 'motan', e, evident (cf. „Rev. ist.", II, 191), *cotociman*, augmentativ de la *cotoc*, 'cotoi' (cf. însuşi *motan, motîrlan*, faţă de *motoc*), iar *lişman*, 'păzitor de porci sau boi', = rut. *ličman*, 'der älteste unter den Schafhirten, welcher die Schafe für Zucht u. Schlachten sortiert; überh. Hirt' (Želechowski, I, 407).

[6] Cf. şi *Beldie, Beldy*, în orice caz diferit de *boldiman (Holban)* = 'cu ochii boldiţi' (v. *Dicţ. Acad.*, s. v. *boldi*, „a privi fix [*figere*, 'înfige'!], cu ochii ca *boldul, ţaglă*" : *acutum cernere*, ὀξὺ βλέπειν, despre bălaurul epidauric, care „*săgeată* cu privirea", cum spune „Fiziologul" din rev. „Ion Creangă", IX, 69). — Pentru *Baldea* cf. şi *Băldică* (cf. *Aldica*), *Baldovin. Baldovici*.

[7] Dublet al lui *Cîrlan (cîrlan)* ? Ori din *Carlomagno* ? *Calomagno* şi *Carleman* figurează, de fapt, în calendarul catolic şi protestant (la 28 ian.), iar într-un doc. din „Rev. ist.", X (1924), 267, găsim: „rupţii Bodei, adică *Carlomani*". — Cf. şi *Cîrlomăneşti*, dar şi: *Cîrleşti* s. *Cărleşti, Cîrlova* (= Krylov?), *Cîrlovoaia* (s. Buzău), cu apelativul *cîrlogancă*, 'varietate de struguri', (Şăin., *Dicţ. univ.*[4]) = **cîrlovancă*, sau mai curînd din *Cîrlogan* s. *Cîrlogani* (s., Vîlcea), el însuşi după n. pers. *Cîrlogan* („Bulet. Soc. geogr.", XXVIII, 49). — *Kîlova* e şi un orăşel din Rumelia.

[8] N. topic în Dolj: din *codoş*, 'Kuppler', ori = *cotoşman* (v. mai sus)?

[9] Nu: *Hărman* s. *Ghèrman*. — Pentru *Giorman, Georman* = **Giur-man*(?), cf. *Giurgiuman* da *Ghiorman* („Arch. ist.", I[1], 89).

[10] Nu: — *Kelemen!*

[11] Poate, mai curînd derivat prin *-an* din *Gom-* (cf. *Goma, Gomoiu*).

[12] Probabil, identic cu apelativul *gociman* = 'Gott(e)smann'.

[13] Atestat expres, ca „Volachus", într-un doc. ardelean din 1398 („Rev. ist.", IX [1923], p. 116).

[14] Augumentativ din *marghiol*, echivalînd perfect cu *baş-marghiol*. Pentru etimologie, v. Şăineanu, *Infl. or.*, II[1], 39. — Popular, şi femininul: „*Căprioară*, mioară, Nu fi rea, nu fi *marghioală*"! — Interesant de notat, în legătură cu *baş-tîlhar, lohoman*: „*baci* de hoţi = căpetenie de hoţi" (Pamfile, *Comorile*, p. 6).

[15] V. Bulat, *Contrib. doc. la ist. Olteniei*, p. 134; cf. însă şi derivatul *Motomancea*.

[16] În „Anuarul" liceului din Sibiu: din *Sachsermann* s. *Süssermann*? (Cf. şi „Anuarul" lic. din Gherla pe 1924—5, p. 47. *Săsărman* Traian).

[17] Ştefulescu, *Doc. sl.-române*, 595, unde şi: *Şuşul*; cf. însă şi *Şişman* (Grosul).

[18] Cf. şi n. de bou *Tălăşman*, despre care v. Şăineanu, *o. c., s. v.*, (cf. *talaşman*, 'tont': Pascu, *l. c.*), dar şi *talaschman*, 'concionator', din *Codex Cumanicus*, p. 285, — deosebit de *talasman*, 'praedo', *ibid.*, — it. *talacimanno*, 'muezzino'. — Ca toponimic şi: *Toloşmanul* (Tulcea).

[19] Ori = *Tillemann?*

[20] Cf. şi *Turcoman*, iar ca paralelism: *Draguman* faţă de *dragoman*.

[21] Cf. *Ţuţor(a)* şi *ţurţur*, împreună cu megl. *ţăţuman*, 'înalt şi urît', corespunzînd aromân. *galĭaman* (Papahagi, *Megleno-românii*, I. 85), cum şi cu dr. *goliman*, 'golan' (Pascu, *l. c.*), poate acelaşi cu *Guliman*, n. de erou ţigănesc din „Ţiganiada" (cf. însă şi: *Gulea, Gulianòs*). — Dintr-un *Ariman*, avem topon. *Arimăneasa* (Brăila).

[22] Paralel cu *hoţoman* din *hoţ*, avem, de la *lotru: lotroman* („Rev. cr.-lit.", IV, 144).

[23] Evident diferit de germ. *Seelmann* şi evr.-mold. *Zalman* (*Salomon, Solomon*; cf. *Salomoneşti*, s., Dolj). — Cf. topon. *Sulimanul, Sulimanca, Şahmanul* (ultimele două în Dobrogea).

[24] Acelaşi sens augumentativ-peiorativ pare a avea şi *-aman* din alb. *frikamán*, 'fricos', *šurdamán*, 'surd', şi mr. *retšcamán*, 'zdrenţuros' (Capidan, DR, II, 546; cf. „Archivum Romanicum", IX, 312).

[25] În *Gogiomanu*, top. argeşean („Rev. ist.", X, 129), avem, probabil, apelativul *gugiuman* (ca şi-n *Dragoman, Dragomăneşti*, apelativul *dragoman*, „tîlmaci"); cf. şi *Cuciumăneşti* („Arhivele Olteniei", III, 237), *Răcmanul* (deal prahovean) pare identic cu *Rahman* ori *Răgman* (Regmann?). — *Ricman*, măcar că „Ştefan" (Dăscălescu, *Jurnal operativ*, Roman, 1925, p. 107), pare a fi: *Rückmann* (cf. *Ric.*) Un *Malamudman*, n. de fam. („An. Univ.", Iaşi, 1924—5, p. 66), ar putea proveni din *Melamed* + *-man*.

[26] Dintr-un echivalent rutean, *krimka*, 'Mütze aus Lammfell von Krim; Pelz aus L. von Krim' (Želechowski, I, 380), vine, probabil, n. de fam. al veştitului mitropolit caligraf, Anastasie *Crimca*, „bucovinean" (sucevean) de origine.

[27] Un *Catargiu*, ţigan făurar, apare într-un interesant „Colind de Anul nou" din colecţia [...] [lui] Bălăşel (ed. „Ramuri", I, p. 70):

Dar gălbiorii ceia nu-s făcuţi de fiecine,
Ci-s făcuţi de *Argiu*,
Al meu *Catargiu*,
Din fundul mării,
De subt poalele cerului,
De Nicolae ţiganul,
Care bate cu ciocanul...

[28] Cf. şi *comşie*, 'vecin', la românii din Serbia, după Giuglea-Vîlsan, p. 390.

[29] Cf. *Milşa, Pribşa, Pulşa*, în doc. lui St. Duşan („Archiva ist.", III, 185).

[30] Cf. *Neacşu-Neacşa* etc., din baza *Neag(u), Neagoie, Neagomir, Negoslav* („Arch. ist.", I[1], 90); *Negoslava (ibid.), Neagşa*, ca n. de botez, în Bogdan, *Doc. lui Ştefan-cel-Mare*, II, 18, împreună cu *Magoşa*.

[31] Considerat ca formă slavă din *Damianus* (Jireček, *o. c.*, 32) ca *Dumşa* din *Duma* = *Meletios* ('studiosus') sau *Dumitru*.

[32] Cf. şi *Tomceşti* (nu: *Tonceşti*!), în „Rev. ist.", XI, p. 261.

[33] Zicem: „poate", pentru că formantul *-cea* ar putea fi total diferit ca origine, reprezintînd cunoscuta desinenţă din *Isaccea, Casimcea, Amzacea, Turbencea, Fodorcea, Grigorcea, Codincea, Zăgancea, Nicolicea* (cf. *Nicolici*) etc.

[34] Şi s.-cr. *Mikša* ar fi după acelaşi autor (p. 652), din Maximilian. — Pentru *Tugomir, Tîhomir*, (Τῶχος, Τωχομέρης) ca toponimic: *Tehomirul* (Mehedinţi), alt nume domnesc de la noi, cf., afară de: *Dragomir, Liubomir* etc., şi apelativul sl. (rut.) *tihomire*, 'stiller Friede' (Želechowski, II, 965), cu antonimul *Cazimir*, 'Störenfried' (*ibid.*, [I] 330), *Răzmiriţa* (*Razmiriţa*, ca n. de fem. în „Arch. ist.", I[1], 90; cf. şi n. de familie, cu apelativul *răzmiriţă*). — Din *Adomir* (şi *Aldomir* s. *Ladomir*), n. topic *Adomireasa* (Vîlcea); cf. *Adumireasa, Aldeanu, Aldeni, Aldeşti, Aldea* (topon.; ca patron, şi *Aldulea*), *Andimir* („Arch. ist.", I[1], 89), *Antemir, Antemireasa, Antemireanu, Balomir(ul), Ba[l]omireşti, Dohomir, Tatomir, Ţaţomir, Trantomir, Vaidomireşti, Vidimireşti, Vitomireşti, Vladimirul, Vladomirul.* În *Tihova* (Ghibănescu, *Isp. şi zap.*, I[1], 251) avem, ca flexiune, elementul iniţial din *Tihomir*; tot aşa, probabil, şi în *Tihu, Tifu*: „Popa Tifu" (cf. însă *Tihon!*). — *Tiha*, n. de femeie, în „Arch. ist.", I[1], 90.

Mai remarcăm paralelismul: *Dragomir-Dragoslav, Miroslav* etc. (din acest *Slav*, n. vr. *Slav, Slovco, Slava*, „Arch. ist.", I[1], 90, şi *Slavici*). — *Iar* din *Iaroslav* trăieşte sigur şi-n topon. rom. *Ieroslovești* (Vlaşca), dar poate şi-n *Iarul* (cf. însă şi apelativul *iar*, „grîu primăvăratec").

Scanned with OKEN Scanner

[35] Cf. *Ivaniuc, Romaniuc, Marmeliuc* (al cărui radical românesc, *Marmelea*, se găsește și în ir. *Marmilici*, pentru care v. Ios. Popovici, *Dial. rom. din Istria*, I, 37); *Sauciuc* (*Săvescu, Săveanu: Savciuc*), *Tcaciuc* (= „țesător", ca și *Kadlec* bohem) etc.

[36] O etimologie arhaizantă imposibilă ni se pare și etnicul vechi-iliric Δίνδαρος, *Dindarus* (v. H. Krahe, *Die alten Balkanillyrischen geographischen Namen*, Heidelberg, 1925, pp. 22, 87).

[37] Cf. și n. de fam. *Dolh* (fost portar al Sucevei: Ghibănescu, *Sur. și izv.*, I, 230).

[38] Cf. *negraia* din cimilitura mămăligii (făcute în ceaun, pe pirosteie): „Cu *crăcaia* și *negraia* Faci *mălaia*" („Junimea literară", XIV [1925], p. 324); cf. și topon. *Malaia* citat mai jos!

[39] Cf. *Măzănești* (Bacău), din *Mazan*, poate = s.-cr. *mazan*, 'măsură p[entru] lichide, vas' (Mažuranić, 666); *Mazanariul* se cheamă un pârîu tecucean.

[40] În Putna; diferit de *Suroaia*, din Teleorman (după soția unui *Suru*; cf. *Șărboaia* s. *Șarba* din jud. Tecuci). — P[entru] *Șarba* = *Șearba*, cf. *Vîrful-Șărbei* și *Șasa* (= *Șeasa*) din Gorj.

[41] *După Gard, De la Cruce, De la țigle, De la biserică* (drumuri de ogoare), *Furcile bătrîne* (p. 49), *Supt vii, Capu-Luncii* (p. 50), *Dilma (sic), din kolo (sic) de Pereu Mare* (p. 51) etc.

[42] Cf. și *Dorolea*, despre care, DR, III, 1090 (îndoielnic!).

[43] Pentru *Țepeș*, cf. și Joannin et Van Gaver, *La Turquie*, p. 80, unde „le Voïvode de Walachie, *Wlad*", apare ca „*Drakul*" (le diable) și „*Tchepelpuch* (le bourreau)", evident: *Țepeluș*, la turci: „*Kazikli-Woda* (le voïvode empaleur)". Cf. și p. 62.

[44] Cf. și dialectalul *spînzac* (L. Costin, *Mărgăritarele Banatului*, p. 123 sq.). — Din sinon. bulg. *kjose*, 'σπανός', iar nu direct din turc. *kösè*, 'bartlos, Dünnbart' (ca topon. dobrogean *Chioseler*), vine numele faimosului dascăl *Chiòsea* (v. I. Ghica, ed. Haneș, III, 48): observă accentul! — *Chioasea*, 'mahala și deal în Vîlcea', ar putea fi bulg.-dial. *kjosa* = *kosa*, 'mierlă'.

[45] Cf. și n. de pârîu *Răroaia* din Fălciu (*Marele dicț. geogr.*).

[46] Pascu, *Sufixele românești*, p. 284 sq., dă în total 18 exemple.

[47] Cf. ir. *Mâleș*, (Ios. Popovici, *Dial. rom. din Istria*, I, 36).

[48] Numele care se întrebuința în *Doc. bîrlădene* ale [...] [lui] Antonovici (II, 254) aparține, ca și n. satului sorocean *Vepreca*, la slav. *veprь*, 'aper, mistreț'. Alt nume binecunoscut la noi, *Pitiș* e = ung. *pitis, pityis*, 'bespitzt, berauscht' (cf. gr. ψελλός).

[49] Numeroase derivate prin *-eș* cuprinde următoarea formulă de „menire" a cărților „mestecate": „*Tatěș, maměș*, fanfanapěș, ciocîrda, flisc"! (Alexici, *Texte alese din lit. pop. rom.*, I, 221) și următoarea formuletă copilărească din rev. „Ion Creangă" (VII, 171): „*Uneș, dodeș, tredeș, catradeș*, țîncăr, vîncar, vonosăn, *gogleș*, goman" (din: *un, doi* — etc.; cf. și it. *undeci, dodici, tredici, quattordici*, apoi *cinque, cinquar* — ? Finalul pare un joc de cuvinte: *gog, gogleț* + *gogoman*). Istrorom. *kiteša*, n. de bou, la Ios. Popovici, *Dialect. rom. din Istria*, I, 39. — *Veneș*, atestat într-un doc. din 1750 și însemnînd „pînă azi, pe la Roman, un arbore din specia ulmului" (Melhisedec, *Cron. Romanului*, II, 77), e obișnuitul *velniș* (Panțu, 325), un slavism, ca și sinonimu-i arhaic *viaz*: „*viaz*, adică ulmu" (Ghibănescu, *Surete și izv.*, II, 125), explicat de I. Bogdan (*Doc. lui Ștefan-cel-Mare*, II, 595, s. v. *verest, idem*). — Dar oare misteriosul *Moș-Apěș*, din basmele populare (v. *Etym. Magn., s. v.*), să nu fie în realitate: *Ápeș*, din *apă* („duh, stihie a apei"), cu accentul deplasat, poate, prin contaminație cu *apeși* (cf. *Alpendruck, incubus*)? Un *Acheșului* (pârîul și vîrful), în jud. Suceava (cf. și *Acheș* sus citat), există de fapt. — În Olah *Ioanăș* (Bogdan, *Doc. lui Ștefan-cel-Mare*, II, 159) avem, evident: Oláh János (cf. *Hanăș* = Hannes, Johannes). — *Ghemiș*, „pitic năzdrăvan" (Șăineanu, *Basmele*, 178), e derivat din *ghem*, dară diferit de *Ghimeș* sau *Ghimici*.

[50] Nu numai vr., ci și actual: *Chifane* T. apare în însemnările d-lui M. Văgăonescu (*Viața în război*, București, 1925, p. 349), împreună cu un *Primnicheru* Gh. (351) = *primicheriu* (mgr.-sl.).

[51] Cf. încă: *Uriilă* Nasture (*ibid.*, p. XLIV, cum și *Genealogia Năsturelilor*, de același, în „Rev. p. arh. și filol.", XI, p. 37 sqq.). — Pentru reflexe românești ale acestui nume biblic, cf. și: *Urie*, s. în Olt, și *Uriești*, s. în Argeș (Frunzescu). Udrište însuși se întîlnește, de asemene, în toponimie: *Udriștea*, s. Mehedinți, ca și *Udrești* (Argeș, Dîmbovița, Prahova).

[52] Cf. și actualul n. de fam. rom. *Batist*.

Scanned with OKEN Scanner

[53] Cf. de altfel şi *Adrian*, cum şi fr. *Andrinople;* de asemene: turc. *Endirnè*. — V. în special: Hasdeu, *Etym. Magn.*, s. v. *andrea*[1], şi *Cuv. den bătrîni*, I, 144, unde citează şi un feminin *Udrişcă* (cf. şi *Udrischi*, pol. *Udriski, Udricki*, „Udreanu", cum şi *Udrican*, din „Archiva ist.", I[1], 89); iar, cu titlu de informaţie: Ilie Bărbulescu, *Studii privitoare la limba şi istoria românilor*, Bucureşti, 1902. — Adăugim, în sfîrşit, că în topon. dr. *Idriceni* (cf. *Idriceanu*), vechi *Iadricĭ(eni)*, avem ca bază un derivat patronimic prin *-ici* din *Iadre* = *Andrei*, care se întîlneşte, ca atare, la românii din Istria (v. I. Popovici, *Dial. rom. din Istria*, I, p. 35).

[54] Şi *vîrjan*, după Tiktin, *ad. voc.*

[55] Cf. turc. *cinghinè-balîc*, ngr. κατσιβελόψαρι (v. Antipa, *Fauna ihtiologică*, p. 170).

[56] În *Marele dicţ. geogr.*, art. *Razim*, p. 183: *Arvat.*

[57] *Vlăcsanu*, şi-n pomelnicul Govorei (N. Iorga, *Ist. domnilor Ţării Româneşti de Const. Căp. Filipescu*, p. 45, n. 1); cf. *Vlăsan* („Archiva istorică", I[1], 90: Iorga, *Studii şi doc.*, XVI, 447) probabil din *Vlasie (Blasius)*.

[58] Cf. acelaşi, *Doc. lui Ştefan-cel-Mare*, II, 173: „Satul lui *Vîlcsan* (Vilcsăneşti)".

[59] Cf. şi n. de fam. *Murgociu* faţă de n. de peşte *murgoci*, „boarfe, borfete, phoxinus laevis" (*Glosariul* Golescu, ff. 784, 774 sqq., după excerptele d-lui G. T. Kirileanu), pe lîngă n. de bou *murgoci* (Gaster, *Chrestomatia*, II, 259, după „Opincarul" lui Jipescu). — Pentru sufix, cf. pe lîngă cele din DR, II, 787, şi *Mavrociu, Spîrcociu*, resp. *Spîrcoceni, Ragoci* (cătun, Gorj, faţă de *Ragul*, idem, Dîmboviţa), *Drăgociul* (părîiaş, vălcea, Teleorman), *Găinoci* (revista „Oltenia", I [1923], p. 142).

[60] Cf. *Zubca, Zupco* (Ghibănescu, *Surete şi izv.*, II[1], 264). — Rutenescul *Sobko*, dimin. din Sebastian (Želechowski, *s. v.*), e alt cuvînt.

[61] La Ghibănescu, *Sur. şi izv.*, V, 354: *Gidraşco*. — Cf. la acelaşi (*Ispis. şi zapise*, III[1], 245): *Chiemaşco*.

Scanned with OKEN Scanner

DIN ONOMASTICA FOLCLORICĂ

Drumul Tabanului

Balada „Marcu" din colecţia Pamfile (p. 42) vorbeşte de „drumul Ţarigradului, Pe drumul *Tabanului*".

Acest *Taban*, pe care nu l-am putut identifica altădată (v. DR, II, 406, n. 3 [440, n. 27]), pentru că *Marele dicţionar geografic* nu-l dă, putem preciza acum (după generalul Al. Averescu, *Operaţiile de la Flămînda*, p. 64) că e localitate situată pe Dunăre, la vreo 14 km. din sus de Flămînda[1].

Podul de la Tingrele

Se pomeneşte într-o colindă putneană din colecţia Baronzi (ed. Iorga, p. 26).

Dacă e vorba de „un pod pistă marea", ca-n *Iana Sînziana* din colecţia Giuglea-Vîlsan (p. 225), acel *Tingrèle* ar putea fi v.-ung. *tengerelv, tengerelü*, 'transmarinus'.

Munţii Crinului

Poezia populară cîntă adesea:

Tot la munţii *Crinului*
Tot la fagul Miului ..., —

ca în balada „Ştefan-Vodă şi Miul" din „Revista critică-literară", III (1895), p. 184.

Alte variante au: *Crimului*, — ceea ce ar face să se creadă că e vorba de *Crîm* (Crimeia), — pe cînd, de fapt, e vorba de nişte munţi acoperiţi cu *crină*, sau pădure de *crin* (specie de arin, pentru care, v. Panţu, *ad loc.*).

Trebuie să adăugim, totuşi, că, adesea, „munţii *Crinului*" se pomenesc la un loc cu „ai *Rozmalinului*" (*Rusalinului, Rusalimului* etc.) şi că

Scanned with OKEN Scanner

în culegerea de *Povești alese* a d-lui N. Mateescu (I, Vălenii-de-Munte, 1910, p. 106) se cuprinde și „Povestea din *floarea crinului* și a rosmalinului".

Muntele Hiriului

Într-o variantă a basmului „Făt-Frumos și fata lui Roșu-Împărat" din colecția Fundescu (ed. IV, p. 35), Jumătate-de-om, iscodit de fată, după sfatul lui Făt-Frumos, „unde-i stă puterea", îi răspunde că în muntele *Hiriului* „este un lac cu lapte dulce, și acolo este un *porc*, și în porc este un iepure, și în iepure un cocoș, și în cocoș sînt trei gîndaci, și în gîndacii aceia îi stă puterea...", — ceea ce, aflînd Făt-Frumos, „încalecă și pleacă la satul unde se află muntele *Hiriului*" și, cu tot avertismentul popii, la care se tocmise cioban, merge cu oile tocmai în acel munte, provoacă pe adversar la duel, strigîndu-i: „vino, *porcule*, să ne batem!" și, „după o luptă învierșunată", îl răpune, îl spintecă și pleacă cu gîndacii din el acasă...

Din toate acestea, însă, noi vom conchide că numele muntelui nu e decît genitivul ngr. *χοιρίον, -ου = χοῖρος, -ου, „porc" — și că originalul basmului însuși e, foarte probabil, grecesc.

„Dacoromania", IV_2, 1924—1926, p. 873—874.

NOTE

[1] Cf. și *Tabanovți*, sat din provincia Kossovo (Vivien de St. Martin, *Dict. de Géogr. générale, ad. loc.*).

GLOSE ROMÂNEȘTI ÎN PATRONIMICELE ARMENEȘTI DIN ARDEAL

Chestiunea raporturilor dintre numele proprii și cele comune merită, fără îndoială, mai multă atenție decît i se acordă de obicei. Dacă, principial, importanța ei e îndeobște recunoscută, avem totuși impresia că, practic, aplicarea, exploatarea principiului, în domeniul etimologiei românești, e aproape total neglijată: cercetătorii originei cuvintelor românești — acestor călători năzdrăvani prin veacuri și neamuri, care de atîtea ori nu spun de unde vin și-și rîd de tentativele de identificare ale celor mai abili detectivi — nu caută destul în această direcție. Și, totuși, ea poate fi darnică în rezultate din cele mai surprinzătoare și sigure. Că *advar (avgar)* poate însemna epistola lui *Avgar* din Osroena[1], că *astrucan (asturcan)* poate fi calul de *Asturia*[2] sau că *mischie (demischie)* poate reflecta oțelul de *Damasc*[3], nu se știa pînă mai deunăzi, numai și numai pentru că acest resort etimologic fusese ignorat. Adevărata origine a lui *șarlă*[4], care se căutase, de altfel, în aceeași direcție, în n. de pers. francez *Charles*, dat la cîni, a putut fi stabilită, cred, definitiv, abia acum în urmă: e vorba de rasa canină *King-Charles* (pronunțat însă franțuzește)[5]. De curînd s-a arătat — adecă, de fapt, s-a repetat, fiindcă Șăineanu o spusese deja[6] — că *chivuță*, „țigancă sau alt neam de femeie, care lipește și văruiește, pe bani sau haine vechi", e diminutivul numelui *Chiva* (Paraschiva)[7]. Credem că putem adăuga că și *gavaon*, una din cele mai vechi porecle ale țiganilor la noi, atestată încă într-un document slavon de la Matei Basarab, din 1647, în care „un *Aținan* (edinŭ Aținanŭ) anume Lupul și un danciu (momku za *Țiganŭ*), anume *Radul*" se dăruiesc, „pentru că acești mai sus zișii *Gavaoni* (**гававѣни**) au fost ai boierului domniei meale Chircă Rudeanul" (Ștefulescu, *Doc. sl.-române relative la Gorj*, p. 538 urm.), și păstrat pînă azi în cîntecul popular[8], nu e decît biblicul *Gavaon* (Γαβαών), numele faimosului oraș canaanit din preajma Ierusalimului, ai cărui locuitori *(Gabaonitae, Gabaoni)*, dovediți haini, ajunseră „iloții lui Israel"[9]: termenul mediu a fost, fără îndoială, condiția analogă de sclavie a țiganilor „holopi"[10], iar transmițătorii epitetului vor fi fost, probabil — pe lîngă dieci — aceleași fețe bisericești sau, mai bine, mănăstirești, prin care a putut pătrunde pînă la noi și un *haldeu*, „poreclă dată de călugări preoților de mir" (la Creangă)[11].

Mai puțin convins sînt de identitatea lui *jeleaică* s. *jelaică*, epitetul jian pentru o femeie „fățarnică, mișea" (Viciu, 54), cu *Zuleiha*, 'Zuleika,

die Frau Potiphars; bildl. femme séduisante' (Zenker, 481 a), *Züleïkha, Zelīkha*, „amante du patriarche Joseph et dont les Orientaux racontent mille traits romanesques" (Kieffer-Bianchi, I, 624); dar, cînd atîtea din cele mai depărtate nume exotice pe care moda, cartea, negoţul le-au sămănat pretutindeni, îţi răsar în cale, unde te-ai aştepta mai puţin — nu se cheamă şi azi în Maramureş *carmaniolu*, „jocul îndătinat la făcutul cununei miresei"[12], evident după vestita *carmagnole* a revoluţionarilor francezi din 1793, în al cărei faimos refren s-a putut vedea originea „filfizonilor" noştri?[13] —, cînd *Zulaika* e numele eroinei uneia din cele mai populare poeme romantice ale poetului persan Mevlamà-abd-er-Rahman Giami (sec. al XV-lea): „Jusuf şi Zuleika", avînd la bază tocmai faimosul motiv biblic[14], cînd, în sfîrşit, însuşi glosatorul spune expres că o formă masculină a acestui „adiectiv" nu există, epitetul aplicîndu-se exclusiv „muierilor" *(l. c.)*, mărturisim că, în ce ne priveşte, nu vedem de loc imposibilitatea, ca *jeleică* de la Uricani pe Jiu să fie un îndepărtat ecou al numelui oriental pomenit[15]. Şi iată un alt cuvînt misterios: *tălăniţă*, „femeie desfrînată" (Cantemir, *Hronicul*, 888; *Biblia din* 1688; Filimon etc.)[16]. Tiktin, care reproşează cu dreptate lui Cihac că a falsificat forma cuvîntului în *tolăniţă*, pentru a-l adapta etimologiei sale *(tolănesc)*, nu face el însuşi altceva decît să-l compare cu rut. *talánnycja*, „die Begabte, Glückliche"[17]. Dacă observăm însă că o variantă populară a cuvîntului nostru sună *talaimiţă*[18] şi că, nu numai *Talian*, ci şi *tălănesc* sînt forme obişnuite poporului („moaşă *tălănească*" apare, în cutare descîntec[19], în societatea „moaşei franţuzeşti" şi altor „moaşe puturoase"), iar Iordache Golescu, care ştie de *tălaniţă*, ca de o „femeie îndrăcită, îndărătnică"[20], vorbeşte de „o nouă capcană", numită *talianul*[21], ne putem întreba, socot fără păcat, dacă acel *tălăniţă* n-ar putea reprezenta un *tăláiniţă* = sl. *Italjániţa*, după cine ştie ce „maşandră" (marchande)[22] de iubire, patronă sau pupilă celebră, de pe vremuri, la noi ori undeva aiurea. Exemple de etnice, devenite apelative de această speţă, se cunosc destule[23].

Ipoteze? Desigur că da! Dar ştiinţa prin ele merge înainte. Şi, cînd drumul într-o direcţie pare că ţi s-a închis, ce lucru mai firesc decît să încerci în alta?

Iată *gîde*. Cîţi nu i-au căutat obîrşia, fără a-i da de capăt! Hasdeu, care-l întîlnise printre cele mai vechi nume de ţigani de la noi, într-un act din 1536, l-a urmărit pînă în sancrită[24], dar degeaba: de nicăieri nu răsărea — şi nu răsare — prototipul în stare să explice acest apelativ românesc. Dar dacă am inversa raporturile? Dacă am presupune că apelativul *gîde* îşi trage originea de la un călău ţigan cu acest nume, *Gîdea* (cf. *Gîdan, Gîdei*, poate şi *Gîdinţi, Gîdinceanu*), care se va fi „distins" în această tristă profesie, specific ţigănească? Numele lui putea deveni, astfel, ca şi al întregului său neam (*kaló* se ştie că înseamnă ţigăneşte, originar: „ţigan; negru", în opoziţie cu *parnó*, „alb"), sinonim cu „călău, gelat, măciucaş"[25]. Fiindcă sînt, în speţă, două lucruri care dau de gîndit: prioritatea atestării lui *Gîde*, nume propriu, faţă de *gîde*, nume comun

(v. *Dicț. Acad., s. v.*)[26], și — curios — neatestarea (pe cît știm) a sinonimului *călău* ca nume de persoană. — Nu știu cît e de vechi nici *cochinț*, alt cuvînt obscur, ce se întrebuințează, ca și *cațaon*, ca poreclă pentru grecii arendași (cea mai veche atestare cunoscută e la Filimon)[27], dar știu că un ticălos de grec moșier, risipitor și bețiv, cu numele de Ianache *Cochințu*, se pomenește într-un act vîlcean din 1827[28], și mai știu că în satul meu din nordul Moldovei, *Nahabed*, nume de familie armenesc (însemnînd etimologic: „patriarh, guvernator, vizir"[29]), ajunsese un *nahabeț*, vorbă de batjocură la adresa unui individ indolent și pretențios.

Și nu e vorba, aici, de vreun expedient comod și inert, barînd calea cercetării mai departe, ci numai de o sugestie, menită a indica o posibilitate de explicare mai mult. Numele proprii se coboară din turnul de fildeș al izolării lor și se confundă în marea masă a numelor comune mai adesea decît ne închipuim noi.

Totuși, dacă asemenea cazuri de metamorfoză a unui nume propriu, personal sau geografic, în apelativ sînt mai frecvente de cum se admite în genere[30], nu e mai puțin adevărat că această frecvență apare cu totul redusă și inferioară în comparație cu aceea a cazului invers — prefacerea apelativelor în nume proprii —, care e, așa-zicînd, cazul normal. Nu există, în adevăr, nume propriu care să nu aibă la bază, în ultima analiză, un nume comun oarecare: substantiv, adjectiv, ba de atîtea ori — cum e cazul poreclelor — o întreagă propoziție. Atîtea din ele păstrează, astfel, cristalizate în forma lor firește conservativă, arhaică, adevărate fosile de limbă. Se înțelege, prin urmare, de ce onomastica poate fi exploatată ca un izvor de limbă.

„Mărgăritarele" Zlataustului (ed. 1691, f. 141[a]; ed. 1746, f. 203[a])[31] au cuvîntul *scriptoare:* „de aceste [vicii] și de altele asemenea acestora se leapădă fiștecarele credincios în sfînta *scriptoare* a botezului". Tiktin, *s. v.*, traduce: „Schreibstube", cu semnul întrebării, și propune ca etimon pe ml. *scriptorium*. Dar, că cuvîntul nu e cărturăresc, ci popular, se vede din aceea că *Scriptoarea* se cheamă un părău buzoian[32]: existența interesantului ἅπαξ fe, astfel, deplin confirmată, iar semnificația (și, implicit, etimologia) atribuită de Tiktin, infirmată, printr-un toponimic.

Alt toponimic românesc, fără de asemănare mai ilustru, *Tighinea*[33], sună perfect la fel ca apelativul *tighină*, însemnînd, în Teleorman, o „poiană verde, unde nu s-a înfipt plugul niciodată"[34]. Și, dacă n-am putea afirma că acest omonim stă la temeliile *Tighinei* [...] vîlcene (căci există și un sat în Vîlcea, cu acest nume), n-am putea nici nega că, în calculul atît de delicat al probabilităților etimologice, umila glosă teleormăneană trebuie să conteze ca o cît de slabă posibilitate.

Că patronimicul *Bădărău* evocă, fatal, pe *bădăran*, înțeleg și nefilologii. Analogia cu *bodîrlău-bodîrlan, lungău-lungan*[35], pe de o parte, iar, pe de alta, cu n. de fam. ca *Hădărău*, eponimul *Hădărăeștilor*, din ungurismul *hădărău*, dublet al obișnuitului *hadarag*[36], sînt decisive și ele au făcut pe filologi să admită că reflexul ung. *badaró*, 'care vorbește neînțeles, încurcat',

Scanned with OKEN Scanner

păstrat în *bădăran*, s-a conservat absolut fidel „numai ca pe nume propriu"[37]. Ca o confirmare şi întregire a acestei explicaţii, ţinem să adăugim că, de fapt, un apelativ *bădărău* există, probat în mai multe locuri, deşi ignorat de lexice, cu înţelesul de „un fel de mîncare: mămăligă prăjită în untură"[38], „mămăligă cu untură, mestecată bine şi pregătită la foc"[39]. Sensul e, firește, divergent, dar nu cu totul ireconciliabil (cf. nota comună de „amestec, confuzie") şi, în orice caz, din aceeaşi sferă democratică[40].

Mai interesante ca oricînd sînt însă aceste glose românești, cînd ele transpar, melancolice parcă şi parcă ironice, prin cele mai savante şi complicate travestiri de fonetism şi ortografie străină: aici plăcerea surprinderii se amestecă cu duioşia[41]. Putea cancelaria maghiară să tot scrie: *Csámbléstyi, Csékéstyi, Gráncsestyi, Jánestyi, Kázákestyi, Kopécséstyi* (Rafael), *Mánulábu, Moszkulya, Neneka, Pápárungá, Piráncsestyi, Pujá*[42], *Pujestyi, Sztojka, Tutyestyi, Kékéránó, Zdravunó* etc.: asta nu ne va împiedeca niciodată să recunoaştem de la prima vedere şi să salutăm cu simpatie, în aceste nume de ţigani pribegi prin Ungaria[43], vechi formaţiuni onomastice şi vechi baze lexice româneşti, luate pe vremuri de la ai noştri de către „faraonii" trecuţi peste munţi.

Acelaşi fenomen însă, pe o scară mult mai întinsă, se observă şi în onomastica altor conlocuitori alogeni ai noştri, emigraţi în Ardeal.

La Gheorgheni (Gyergyó Szt. Miklós), la Remetea, la Frumoasa (Szépviz) şi Şimlăul (Somlyó) Ciucului, la Turda, Cluj, Dej, dar mai cu seamă la Gherla (Szamosújvár) şi Ibaşfalău (Erzébethfalva) — sporind contingentul conaţionalilor lor răzleţi din partea locului, de felul lui „Johannes Armenus de Septemcastris", student la Universitatea din Viena, în 1399[44] — trăiesc pînă azi urmaşii acelor armeni din Moldova care se refugiaseră[45], în mare parte după 1670, în Ardeal —; desigur nu atîta din cauza persecuţiunilor religioase sau resentimentelor populare[46], cît din pricina stingherirei afacerilor şi a vexaţiunilor îndurate de negustori în cursul războaielor turco-polone desfăşurate pe teritoriul moldovenesc[47]. Limba lor e azi cea maghiară[48], legea lor e de mult cea papistaşă; dar numele moldoveneşti de acasă, dinaintea exodului — oricît de deghizate ungureşte — s-au păstrat delaolaltă, începînd cu acel al şefului lor religios — după Minas din Tokat[49] — şi ctitorului „cetăţei noi de pe Someş" a Gherlei[50], care era să devină centrul principal, capitala armenimii ardelene *(Armenierstadt, Armenopolis)*[51]: *Verzereskul Oxendie*, adecă *Axinte Vărzărescul*[52]. Uneori numele nu e românesc, dar purtătorii lui îşi aduc aminte prin el de ţara şi oraşele româneşti din care au purces înaintaşii lor şi mărturisesc că, înainte de a ajunge *Gêrláczhi* (73)[53] sau chiar *Szamosújvári* (129—30), ei erau *Moldovai, Moldovczhi, Moldován* (129—30), *Bocsánczi, Botosan* (31), *Romaskán* (152)[54], *Vászlovszki* (180), *Foksánczhi* (66), *Chutinczhi* (40), *Szêcsavezhi* (163), *Krájováczhi* (108). Dacă adăugăm pe *Marosán* (117), *Márámarusán* (120), indicînd deopotrivă ţinuturi româneşti, vom avea, sper, de pe acum, o icoană destul de limpede a legăturilor acestor „maghiari de naţionalitate armeană" cu pămîntul patriei noastre.

Scanned with OKEN Scanner

Materialul lingvistic direct, care constituie substratul acestor constatări, e însă prea îmbelşugat şi însemnat, pentru a zăbovi la ele: să intrăm deci — era şi timpul! — în cercetarea lui.

*

Patronimica şi, în genere, onomastica armeană din Ardeal ofere, sporadic, baze armeneşti sau altfel cu terminaţie românească, mai ales *-ul, -uţ* şi *-ar: Cheul* (39, cf. *Keul, Kheul, Hávul*) = arm. *Chev*, „nebun", + rom. *-ul*; *Handsul* (80), *Mángárul* (120), *Petul* (146: *Bed* + *-ul*); *Vêrténucz* (180: *Vêrtan* + *-uţ*, mai rar: *Vártus* = *Várt*, „rozã", + *-uş*: 179); *Facsarár* = ung. *facsaró*, „Dreher, Dringer", + rom. *-ar* (64) etc., şi, încă mai sporadic, derivate din radical românesc prin sufixe armene: *Lupig* (116) = rom. *lup* + suf. dimin. arm. *-ig* (ca-n *Vartig, -ic*, din *Vart*[55]), *Kokonyigá*, „coconiţă" (103, cf. *Annig* = Anica, 193), *Andrulencz* = Andrul + suf. patr. arm. *-encz*[56]. Cea mai frecventă din aceste desinenţe este, firesţe, *-ul* şi, afară de cazurile, cu totul rare cînd el face parte din însuşi cuvîntul străin, ca într-un *Tumul* = arab. *tumul*, 'schuldig, strafbar' (176), sau într-un *Tarangul* = turc.-or. *tarangu, tarangku*, 'tamaris, Tamariske' (Zenker, 275[b]), el e totdeauna indiciul provenienţei româneşti a numelui (cf. şi *Márkul*, 40 sau *Szávul*, 163). În ce priveşte *-ucz (-uţ)*, categoria derivatelor prin acest sufix ne va preocupa mai departe.

Asemenea formaţiuni hibride sînt, însă, numai excepţionale. Adevărata recoltă de românisme o ofere grosul numelor armene pe de-a-ntregul româneşti: simple, derivate, compuse.

Le vom examina pe rînd, începînd cu cele din urmă, mai expresive şi mai puţin numeroase. Avem, mai întîi, următoarele compuse verbale sau nominale: *Dájbukát, Daibukát* (67) = *dai* (s. *dă-i bucate*, sau, mai curînd, *taie-bucata*, cum probează variantele *Táebukat, Tajébukát-ibid.*); — *Dsokêbin* (55) = *joacă-bine*[57]; — *Fridsêborz* (67) = *frige-borş*; — *Káterev* (*Kátrev, Kátrov, Kattero*, 97[58]) = *cată-rău* (cf. *Cătărău*, de fapt, originar: *Catărău*, ca în *Doc. fam. Callimachi*, ed. Iorga, II, 94[59], şi „Ioan Neculcea", IV, 161); — *Kátênszusz, Katênszuszencz (ibid.)* = *cată-n sus*[60]; — *Phungyérêv* (137, 146) = *(îm)punge-rău* (?); — *Czugucza* (47) = mold. *ţugu-ţugu, ţugu-ţa, ţîgă-ţîgă*, interj. pentru chemat porcii[61]; — *Kápálb* (94, cf. *Pelalb*, 143[62]), *Kápdebó* (95), *Káprikoda* (96, cf. *Kápri*, 95, iar pentru structură: *căprifoi*, dacă nu *capricorn*[63] şi *caprimulg*, ngr.-pop. γιδοβύζι, it. *tetta-vacche*); — *Ládákuszopon* (111) = *lada cu sopon* (*săpun*, mold.); — *Pátrubán* s. *Patrubány* (143) = *patru-bani*[64].

Avem apoi următoarele adiective (cu participii şi derivate): *Albul* (14), *Bátrin* (26), *Bejteág, Beteag* (28), *Bleská* (31: *pleşcat*, cf. *Pleşca*), *Bogiát* (*boghet* s. *bogat, bugăt, boghet*, 33), *Budzát* (35), *Burduhosz* (36), *Csuntuleá* (45, cf. *Ciuntul, Ciuntuleac*), *Esztêrbul, Esztrêmb* (62, 63, cf. *Stirbul*, 159), *Gogoman* (75)[65], *Gusát* (78), *Kêrpit* (100), *Kolczátá* (104), *Megrus* (124) = *Negrus, Negrucz* (134, şi *Nyegrucz*, 137), *Mêndrul* (124,

cf. *Mundra*, 132), *Pribág* (149: observă fonetismul moldovenesc!), *Sjévucz* (166, unde şi *Sjév*: rom. *siv*, „sur", cf. *Negruţ*, *Bărnuţ*, ngr. Μαυροϐτζικος, dar şi *Săvuţă*, de la Sava!), *Szêrêkucz* (165), *Tulburá* (175: *tulbure*), *Uszkátul* (178)[66].

Avem, în acelaşi timp, numeroase substantive (primitive): *Báltá* (23: *baltă*), *Belcsug* (27: *belciug*[67]), *Bihul* (29: *bivol*), *Bobhok* (31: *boboc*), *Bostin* (34: *boştină*, „*voştină*, *goştină*")[68], *Bulbuk* (35), *Bunda* (36: *bundă*), *Burik* (36), *Csercsel* (41, cf. *Csercser*), *Czárán* (45, notaţi pronunţia moldovenească!), *Czárká* (45), *Csorbá* (43: *ciorbă?*), *Csucsul* (44: *ciuci*, „măgăruş"?)[69], *Eszfênt*, *Esztezár* (62—3, cf. *Szvênt*, 169), *Fálá* (64), *Gêlczává* (73), *Hêrcz* (82: *hercz*, „sorex", în *Anon. Băn.*, ca şi *Herczeg* = *hîrciog*, ung. *hörtsög*)[70], *Kápatán* (90, cf. *Kapitan*, 91), *Kopács* (105), *Korbuly* (105), *Korn* (106), *Kovrig* (107, cf. *Govrîk*, 76)[71], *Kroitor* (110), *Kuku* (110), *Ládá* (111, cf. *Ládái* = *lădoi!*), *Lcbed* (113), *Lupul* (116), *Machlár*, *Máchliár* (117: vr. *mahlear*, din rut. ***mahlĭar***, „Betrüger, Gauner, Schwindler", sau pol. *machlarz*, „Makler")[72], *Mászlin* (122), *Megura* (124)[73], *Mosoroj* (131), *Oczêt* (137), *Pakulár* (140: *păcurar*, „păstor"), *Papug* (142), *Pêrcsul* (144: *pîrciul*), *Perint* (144: *părinte*, „preot"), *Pêrkêláb* (144), *Pituch* (147: *pitic?*), *Pop* (149: *popă*), *Számká* (161: *samca*, „convulsio")[74], *Tukmads*, *-áds* (175—6: *tocmagi?*), *Urszul* (177), *Zugrav* (184).

Relevăm separat, acum, derivatele substantivale sau, mai exact, apelativele derivate, deoarece sînt, printre ele, unele deosebit de importante din punct de vedere lexical: *Arzsintár* (19), *Beltegar* (27: *băltăgar*[75], din *baltag*), *Bányász* (25: *băńaş*, *băiaş*, „miner"), *Bêrbiár* (27), *Bêrgar* (27: *bercariu*, „pădurar"), *Bovteá* (34: *buftea*), *Brêndzár* (34), *Csiricsár* s. *Cserecser* (42: *cireşar*), *Czizmás* (42—3: dublet al lui *cizmar*), *Csobotár* (43), *Geinar* (72)[76], *Gêzducz* (74), *Hêskálá* (83: *hîşcală*, „piele slabă, subţire"; „fig. om jigărit, vită slabă", din *haşcă*, „piele", cf. *Dicţ. Acad.*, s. *hărşie*, idem)[77], *Hornoj* (83: din *horn*, cf. *hornoaică*, 'ursoaică'), *Hororoj* (18: **hororoi*, *horoi*, „Specht; pic", atestat la Cihac, ca reflex al ung. *horokály*, *harkály*, idem şi pe nedreptul contestat de Tiktin)[78], *Kolczá* (103: *Colţea*, cf. însă şi *colţat*), *Kormás* (106: nu „cerb", i.e. *cornut*, cum crede Sz[ongott], ci *cornaci* de la plug sau „buciumaş", „surmaci", „trîmbaci"), *Lêkêtus* (113), *Mámicz*, *Mámiczoiá* (119: *mămiţă*, *mamiţoi*, *-oaie*, care se aude în Moldova, ca un pendant la *mamiţică*), *Morar* (131, cf. *Molnár*, 130), *Olár* (138), *Osztian* (139: *oştean*), *Pêndaş* (143: „pîndaş, pîndar"), *Pepinar* (144: *pepenar*, „harbuzar"), *Pêpugár* (144, cf. *Papudsi*, 142), *Placsintár* (147), *Pungutz* (150: *punguţă*)[79], *Popoi* (149: *popoi*), *Roska* (152: *Roşca* = *roşcat*), *Szapanár* (159, cf. *Szoponár*, 167, *Szappanyos*, 159), *Szabondsi* (160: **sopongiu*), *Szurugdsi* (168), *Szutás* (169), *Tábákár* (169, cf. *Têbêkár*, 170)[80], *Trásztádsi* (174, cf. *trăistar*), *Vákár* (178) şi *Verzár* (181: *Verzariu*, *Varzariu*).

Ajunşi, astfel, la *Verzerescul*, de unde pornisem, ne-am putea opri aici; dar materialul onomastic e încă departe de a fi epuizat. Înainte de a trece mai departe totuşi să adăugim cîteva observaţii cu privire la une e nume care aparţin, mai puţin evident, la categoriile cercetate mai sus.

Scanned with OKEN Scanner

Abur (12), cu tot derivatul *Aburján*, ar putea fi tot atît de bine apelativul românesc (cf. şi *Aburel*, ca n. de fam. la noi)[81], ca şi cel armenesc, însemnînd „zeamă", pe care i-l atribuie Sz., întocmai precum *Hurmuz* (85) ar putea fi luat de la români, iar *Gágáz*, 'balbus' (70), se poate pune în legătură cu *găgăuţ, gagă* (cf. şi topon. vr. *Găgeni*, la N. Iorga, *Stud. şi doc.*, XVI, 428), ca şi cu *Gagh*, 'Claudius', însuşi *(ibid.)*, de altfel. — Problematic rămîne dacă porecla *Astá* (19) e, în adevăr, *asta* românesc[82]; dar posibil e ca şi inelegantul *Kákat*, în armeneşte: „cranium", pentru Sz. (93), să fie chiar pe româneşte (cf. şi *bocciu*). — *Kákár* s. *kakar (ibid.)* pare a fi în schimb: *cocor*. — *Bêrdul*, românesc după desinenţă, ar putea fi românesc şi în radical (Sz., 27, îl raportă la armen. *bord*, „nombril"), pentru că un *bărdo, berdo*, „coasta, aripa dealului; rădiu, pădurice; spată" (= s.-cr. *brdo*, 'Hügel', rut. *berdo*, 'Abgrund, Steile', din Berneker, 118)[83] se află consemnat în *Glosariul* Golescului (f. 15, 17, după excerptele d-lui Kirileanu). Şi armenismul lui *Blid* (din *blith*, 'plăcintă', după Sz., 31) e pus în cumpănă de rom. *blid*. — Dar *Borcs* să fie în adevăr *borş* al nostru (34)? Şi *Borcea?* — Tot atît de puţin sigure ni se par identificările lui *Gordul* cu *Korbul* (75), lui *Hulbá* cu *hulubaş* (84): de ce nu cu *holba(n)?* — Nici aderenţa lui *Hulubuj (ibid.)* nu e mai presus de îndoială, cu tot *hulubiu* şi *Hulubei* ce s-ar invoca în favoarea-i, tocmai pentru că acest *Hulubei* se documentează, la armenii din Moldova şi aiurea, ca o etimologie populară din *Ulubei, Olbei*, de origine cumano-tătară (cf. „Dacoromania", I, 285 [268]) sau din *Chutlubej* (v. mai jos). — *Mune* (132) poate fi şi *mînă*, ca şi *mîne*; dar *Munds*, dat ca armenesc *(ibid.)*, aduce a *Mînz* românesc. — Şi de ce adecă *Násztur* să nu fie *nastur* (cf. *Năsturel, Năsturaş*), ci *Nestor* (133)? — *Rátz* poate fi rom. *raţă*, cum vrea Sz. (150), dar şi ung. *Rácz*, „sîrb". — N-am garanta nici că *Szárêsztá* e *staroste* (162), dar *Vikol*, explicat insuficient din armeneşte (181), pare, de fapt, identic cu mold. *vicol*, „viscol". — Cît pentru *Zsorá* (184), el vine, probabil, din Polonia, ca şi, la noi, *Jora*.

Supuse controversei, într-un sens sau altul, rămîn, de asemenea, următoarele patronimice: *Áffumi* (p. 12), considerat ca rom. *afumat* (cf. de altfel: *Fumul, Fumotă*); *Bihár* (29), redus la o simplă variantă a lui *Birár* = *berar*, pe cînd varianta *Bihárjan (ibid.)* aminteşte mai mult de *Bihor (Biharea)*. — *Bumbar*, explicat de Sz. ca „gombkötö" (35), „Schnurmacher" (sensul concordă, de altfel, cu înţelesul originar al lui *nastur!*), dar care e, evident, „mehrdeutig": *bumbar*, „bombar, bondar, bărzăune" (v. *Dicţ. Ac.* şi „Dacorom.", II, 385), mr. *bumbar*, „saucisse" (turc.). — *Fugulyán* e o formaţiune armeană, echivalentă, poate, cu *fugar* al nostru (p. 67, cf. *ibid.*: *Fugá*), dar jenantă rămîne prezenţa ung. *fogoly*, „der Gefangene; das Rebhuhn". — *Lokovan, Lukovan* e mai greu de interpretat ca *localnic* (115), decît ca *Lucovan* (din *Luca*) sau din sl. *luka, loka, locov*, „luncă, livade", ori sl. *lukъ*, 'ceapă' (v. Berneker, 739, s. v. *lǫka*, şi p. 744, s. *lukъ*; cf. şi topon. rom. *Locoviţa*, rut. *Lukaviţĭa*, afl. al rîului *Lukva*: *lukoviţĭa*, „Agaricus alliatus"). — *Krákátics* (p. 108) ar putea fi, cum îl

consideră Sz.: *cracatiță* = *caracatiță* (rus., din baza *krakŭ*, cf. ung. *karikalábú*), dar poate, mai curînd: *cracatici* = *racatici*, „răcănel, buratec" (cf. „Dacorom.", III, 687 și rut. *kŕiačka*, „Laubfrosch"). — *Nevelics* (134) păstrează prea mult din sensul și fonetismul sl. *nevolja*, ung. *nyavalia*, „epilepsie", ca să poată fi identificat sigur cu rom.-dial. *nevoie*, idem (pentru sufix, cf. *tremurici*); poate, mai curînd, cu *năvală*. — Sensul de „gîlcevitor", atribuit rom. *piticar*, presupus la baza lui *Pitikár* (p. 149), trădează o confuzie cu *tipicar*, „formalist, pedant, meschin"; dar, ca derivat din *pitic* (peşte)[84], *petec* sau chiar *potică* (apotheca), un *Piticar* există, de fapt, în patronimica curat românească. — *Remundás* (151), căruia i se presupune un original german (*Remonte*, „cal de remontă"), poate reprezenta foarte bine, nu numai în sufix, un reflex românesc: *rămîndă*, *cai de rămîndă* se întîlnesc des în actele vechi româneşti[85] — şi fonetismul cuvîntului pledează pentru această alternativă. — *Retezar* (151) pare a avea o legătură cu *rătezá* (cf. variantele *Retesár* şi *Retezan*), dar nici cea cu ungurismul *retez*, „zăvor", deci un „zăvorar" (cf. *rezar*), n-ar fi exclusă. — *Szákulá*, adus din armeneşte sau latineşte, *sacculus* (161), are un evident aspect românesc (cf. şi *Szêkula*, p. 162 cu rom. *Secul*, dar şi cu *Seculici*). — Posibil, în sfîrşit, ca *Fedik* (p. 64) să fie rom. *fetică* (dacă nu, mai curînd, o aferează din *Avedik*), iar *Bedicz* (cf. *Bedițeanu*[86]): *bădiță* (nu *Bedig* = *Bedros*, „Petru": *ibid.*).

Cu aceasta, rostul comunicării noastre ar fi încheiat.

Nu mai puțin importante socotim, însă, că sînt patronimicele româneşti din onomastica armeană a Ardealului, cum şi acele patronimice sadea armeneşti, care oferă un element de confirmare sau explicație pentru atîtea nume de origine armeană de la noi. Credem, dar, de folos a le face loc aici, pe rînd.

1. — Nume româneşti în onomastica armenească:

Álexa (15), *Ántonás* (18), *Budzeskul* (35), *Drágán*, *Dregán* (58, cf. *Drágics*, *Drêgics*, p. 54), *Dumitru*, *Dumitrászá* (57), *Frenkul*, *Frênkucz*, *Frunkul*, *Frunk* (65, 67), *Flora*, *Floria*, *Florián*, *Florik*, *Issekutz* (86)[87], *Kendris*, *Kendra* (98: Candrea?), *Kosztin* (106), *Kresztya* (109), *Krisztis* (110), *Mêrkucz* (190), *Onucz*, *Onucsán* (138), *Pászkucz* (142), *Petrucz*, *Petrásko* (145), *Toder*, *Toderás*, *Todericz*, *Toderig* (192)[88], *Todgyerik* (173), *Tomesk* (174), *Turcsa* (176; cf. *Thurk*, 173, *Tháthár*, p.171, cum şi: Asfandur *Turci* din „Ioan Neculce", IV, 159), *Turdea* (176)[89], *Zsákotá*, *Zakotá* (după Sz., un apelativ ung. însemnînd 'allerlei Zeug', p. 184, dar avîndu-şi originea în *jacotă*, derivat din *jac*, „jaf", care apare în n. de fam. şi loc. *Jacotă* de la noi).

2. — Patronimice armeneşti aflătoare şi în onomastica românească din Vechiul-Regat:

Abkár (11; cf. *Abgar*)[90], *Agop*, *Agopsa*, *Hágopsáh* (13, 14), *Gopcsa* (74), *Hákubás* (188), 'Iacobaş', (cf. *Agob*, în Ghibănescu, *Familia Răşcanu*,

p. 517) ; — *Ákoncz* (14), raportat la gr. ἀκοντίστης, 'Sperwerfer' (cf. *Aconț*, iar p[entru] sinonimie : *Dsigar*, p. 55, cu turcismul *gideá*, „lance")[91] ; — *Álács* (14 : turc. 'strălucit', dar și 'potrivit', de unde rom. *alaci* din *Et. M.*, I, 668 ; cf. *Alace*, *Alaci*, iar, pentru origine, și *alaci*, „bigarré") ; — *Állaverdi*, 'Deus dedit'[92] (p. 15), ca și sinon. *Asvadur* (20 ; cf. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, V, 342 : *Asfadur ;* în „Ioan Neculce", IV, 159 : *Asfandur*), oferind un termin de comparație pentru topon. dobrogean *Tariverdi*[93] ; — *Avendikh*, *Avend* (arm., p. 21 ; cf. *Avendic*, la Iorga, *Stud. și doc.*, XXIII, 374, poate și *Vidic*, iar, p[entru] etimon : *Efendi*) ; — *Bábig* (24, cf. *Babic*) ; — *Bárándsi* (turc. 'pregătitorul, preparatorul', p. 25 ; cf. *Baranga ?*) ; *Azarian* (rev. „Armenia" ; cf. la noi : *zarian*) ; — *Bároncs* (26, cf. *Báron*, p. 25, cum și al nostru *Baroncea*) ; — *Bedrosz* (26) = *Petrus* (cf. *Bădros :* Iorga, *Stud. și doc.*, XVI, 438 și *Bădroșești*[94]) ; — *Beszter* (28, din germ. *Bester*), dar și *Pester* (care ar explica, poate, pe *Peister* al nostru, de lîngă Iași ; cf. și ung. *peszter*, „Sticdhegen") ; — *Boghosz* (233) = Paul (cf. *Bogos*) ; — *Budách*, *Budák* (34, cf. *Budac*, *Budacă*) ; — *Chacshig* (= 'cruce', 37 : Crucifer, Stavrofor ; cf. un *Hacig* Ciumiș din Botoșani, în Iorga, *Inscr. din bis. rom.*, I, 235, un *Hacic* [...], în Iorga, *Stud. și doc.*, XI, 279, cum și variantele arm. de la pag. 79 : *Hácskó*, *Hácskul*, la care se alătură un Bedros sîn *Hacioc* din „Ioan Neculce", IV, 159) ; — *Cheul* (*Heul*, *Hevul*, *Havul*, p. 39, cf. la noi *Heul*[95]) = „bolînd, nebun", foarte des în compuse : *Chev-Eszdephán*, 'Bolond-István' etc. (cf. *Delimarcu* = Marcu „deliul", i. c. „îndrăzneț, viteazul", ngr. *Deliannis*[96]) ; — *Chutlube*, *Chutlubej* = Kutlubej, 'Beatus, Fortunatus, Felix, Maharios' (p. 40, cf. *Hutlubei* Lebădă, în Iorga, *Inscr. din bis. rom.*, I, 230 și *Hulubei*) ; — *Czáusz* (40, cf. *Ceauș*), turcesc, ca și *Csomák* (43, cf. *Ciomac*, *Ciomag*) ; — *Csonka* (43), ungurește 'ciunt' (cf. *Cionca*) ; — *Czecz* (45), armenește : „molie" (cf. *Țețu*, pe lîngă biz. *Tzetzes*[97]) ; — *Dondon* (p. 52)[98] explică pe al nostru *Dodon* (Iași), iar echivalentul său arm. *Derder* = *Der*, „părinte, preot" (p. 49), în compusele cu patronimice (cf. *Dêr-Mêndrul*, *Der-Nikulá*, p. 50, ca *Papacostea* etc.), explică, prin varianta-i *Ter* (cf. „Revue de l'Orient chrétien", XXIV [1924], p. 214), numele de fam. *Terian* (Iași) ; — *Durák*, turcesc după Sz. (57), poate fi și sl. *durak*, 'stultus, ineptus' (cf. *Durac*) ; — *Ergán*, armenește : „Lupul" (60), ar explica bine pe *Erhan* al nostru ; — *Ferkul* (65), cu terminațiune românească, explică pe *Firculescu* ; — *Gál* (71), armenește : „șchiop" sau „lup" (recte : *kál*), amintește pe *Gal* de la noi, precum *Geczö*, *Geczi* (72), corespunde lui *Ghețu*, *Ghețea* (cf. *Kárêngecz*, armenește : „sămănător de orz", p. 97) ; — *Giragozs* (74), probabil : *Kyriakos*, răspunde lui *Gheragos* al nostru (Dorohoi)[99] ; — *Gorovei* de la noi își află explicația în armenescul *gorovi*, „viteaz", „vîrhovnic, lăncier" (p. 76 : *Gorove*), poate, mai probabil ca în *Gorov*, *Gore* = *Grigorov*, *Grigore*[100], care, la armeni, sună : *Chircor* ; — *Hulian*, *Ulian* (p. 85) oferă o paralelă cu *Ulian* al nostru, care e însă, probabil, *Iulian* (cf., de altfel, însuși n. armenesc *Uliánná* = Iuliana, p. 197) ; — *Iszáhágian* (86), cf. *Sahaghian*, „Isăcescu, Isăceanu"[101] ; — *Iszáki* (87 din *Isac*, cf. *Isachie*, *Asaki ?*) ;

— *Málikh* (119: *Melik*, „rex" = t.-ar. *melîk*, „possesseur, roi": Zenker, 879); — *Mánug, Mánya* (120) = Emmanuel (cf. *Manuc, Manea*); — *Mêgêrdics* (123) = Ioannes Baptista, cf. *Măgîrdici*[102]; — *Melkhon* = Melchior (124, cf. *Melcon* Frişu Buzatov, preot, în Iorga, *Inscr. din bis. rom.*, I, 229); — *Mêszir* (126) = Egipt: *Misir, Misirliu;* — *Meszrob* (126) = *Mesrob, Mesrop*, s. *Mašdots*, „un demnitar bisericesc armean, ca şi *Qahany* (ebr. *Cohen, Kohn*), *Vardapets* = διδάσκαλος" etc. (v. art. *Armenian Church* din „Encyclopaedia Britannica"): *Mesrobeanu* (Botoşani); — *Moroz*, rus-polon: 'funie, odgon' (131), aminteşte pe *Moruz, Moruzan*, iar un *Papinian* (141) există şi la noi, întocmai ca şi *Zadig* (184, armeneşte: „Paşti"[103]), *Şahin* (din *Şah:* 152[104]) şi *Zsumerd, -ian* (184; cf. turc. *gömerd*, „généreux", de unde dr. *giumert*, pentru care v. *Dicţ. Ac.*).

În ce priveşte însă numele *Hábusesk, Hêbêseke, Hêbêseski, Hêbêseszki*, raportate la *Hêbas* (cf. şi *Hêbásián*), cu bază de apelativ turcesc însemnînd 'sac, traistă, raniţă' (p. 82), formaţiunile patronimice sînt patent româneşti *(Hăbăşescul)*, iar baza apelativă ar putea fi turcismul vr. *habeşi* (abisinieni)[105], din care: *Hăbăşescul*, ca *Găläşescu* (prin *Găleşescu*), din *Galeş*[106]. Varianta *Hêbêses(z)ki* e interesantă, însă, şi pentru un alt motiv: coroborînd cu *Dăbăceski*, forma precursoare lui *Dăbăcescu*, din satul *Dobîca* (Hasdeu, *Et. M.*, IV, p. CCXV), ea arată, socotim, că patronimicele româneşti în *-escul*, cînd derivă din nume de localităţi, sînt rezultatul unei confuziuni între obişnuitele derivate din toponimice în *-c(v)ski* şi rom. *-eşti* (pluralul normalului *-escu*).

Dar şi lista numelor de botez armeneşti (Sz. — p. 185 urm.)[107] furnizează un bogat material util pentru cercetările de onomastică românească: *Aszlán* (Aslan, Leon), *Avák* (Mareş: nu „Avacum" !), *Blágá* (Blaga, Benedict), *Gheghemesz* (Clemens), *Huszig* (Hesychius), *Káétan* (Caetano, cf. însă şi *Găitan*), *Keork, Kivork* (Gheorghe), *Márkulea, Minya* (128 = Minea, Mihnea?), *Nikulá, Kula* (cf. Niculai, Niculea, Culea), *Okoszdinosz* (Augustinus), *Ovagim* (Ioachim), *Párszégh* (Vlasie, Blasius), *Pheruz* s. *Feruz* (Victor), *Szárkiz* (Sergius, Sirghie)[108], *Sinkuly* (din *Sinko* + *-ul*, p. 158), *Szoghomon* (Solomon), *Taniel, Távit, Vászil* (Vasile), *Vincze* (= Vincentius; cf. toponimicul ardelean *Vinţul-de-sus* şi *-de-jos*)[109]. — Ca nume de femei: *Antiká* (Antonia), *Annachatun* (cf. şi *Ulchatun, Melqatun*, toate compuse cu *qatun*, „cadînă")[110], *Azád* (Liberta, Liberata), *Bêrbêruk* (Barbara, -uca), *Chutlube;* apoi: *Dolváth* = Beatrix, Fortunata, Felicia (193), des la armenii din Moldova (v. Melchisedek, *Inscr. bisericilor armeneşti din Moldova*, p. 63, şi *Cronica Romanului*, p. 35, unde *Dolváth* apare împreună cu *Melusa*, — poate, *Melus* = 'Methilda' din Szongott, p. 196 —, ca fiică a lui *Donig* [= *Domnic, Dominic:* ibid., 52, unde şi: *Donigfi, Donigovics*], şi cu soţia lui Agopşa, *Mugala* [cf. *ibid. Mughál*, „moghol"]); *Dsuhár, Guhár* (turc. 'giuvaer') *Gulab, Gulisztán* („apă şi grădini de trandafiri", cf. *Varte, Vartig* etc.), *Mánuság* (Viorica, armeneşte), *Nurig* (Steluţa: dimin. din *nur*, „lumină, nuri"), *Priska* (Prisca, ung. Piroska), *Szákhár* („zahăr"), *Szultán* (Sultana), *Zátreg* (hyssopus), *Suzánná* — pe lîngă o samă de alte nume,

foarte obişnuite şi la români, multe chiar evidente copii după româneşte, ca: *Anisor* (56), *Anucza*, *Dolkucz* (după Sz., 194, din *Dor-*, *Dorna*, *Dorothea* + suf. rom. *-uță*; cf. însă şi *dulce* s. *Dolca*, *Dolcuța*), *Duducz* (cf. *Dudu*, din care şi *duduie*), *Ilenucz* (cf. *Ilinucz*, 87), *Katalin*, *Katrin*, *Mêriucz* etc.

Repertoriul — şi cu atît mai mult extrasul — nu e, firește, complet. Atîtea nume armeneşti, cunoscute la noi, nu sînt reprezentate în el: *Apic*, în compusele-i sinonime *Apiczadè* şi *Apicoglu*, „fiul lui *Apic*" (Ghibănescu, *Dorohoiul*, pp. 89, 92), *Aref* (Iorga, *Stud. şi doc.*, XXIII, 436; cf. *Haref*, la Hasdeu, *Et. M.*, şi n. de sat argeşean *Areful* s. *Arifu*[111]), *Ferhat* (din t.-pers. *Ferhâd*, „Name des von den Dichtern gefeierten Liebhabers der Schirin": Zenker, 665), *Trancu* (un „Iodia T.", în Iorga, *Inscr. din bis. rom.*, I. 233)[112], precum şi multe alte nume biblice, atît de iubite la armeni, ca *Goilav*, *Goilea Gvoliav* = *Goliath* sau *Zorobabel* (Ζοροβαβέλ: căci acesta e Manug *Zorapapel* din „Universul" de la 14 febr. 1925)[113], pe lîngă unele nume de femei ca: *Khudret*, *Hagica*, *Hopisa*, *Sarica* (toate, la Iorga, *Inscr. din bis. rom.*, I, 230, 232, 235).

EXCURS

asupra românismelor din graiul armenilor ardeleni

Am relevat [...] [p. 350, n. 74] prezența cuvîntului *samcă* în graiul de pînă azi al armenilor din Ardeal[114].

Cuvinte româneşti se păstrează, încrustate în versuri, şi în cîntecele armeneşti ardelene, culese şi reproduse, cu traducerea ungurească, de Szongott, în monografia Gherlei[115].

„Cîntecul negustorilor" — o elegie asupra soartei acestei bresle, nevoite să-şi petreacă viața în călătorii departe de cămin — cuprinde următoarele românisme (în ortografie maghiară): *desztul ál szélit* (IV, 369), *zid* (370), *nekaznun*, *pêczit*, *kikiczárcre*, *kikiczárnjere*, *sápátê*, *mákár... mákár*, *bánê*, *„cse áj ádus?"* (371) = *necaz* (cu desinența cazuală armenească), *pățit*, *chichițar*, „Krämer" (cf. *chichicear: chichiță*), *şapte* („de şapte ori, săptămînal"), *măcar... măcar* (şi p. 372), *bani*, *ce-ai adus*? (corect ortografiat, ungureşte: *ádusz*!).

Aşa-numitul „Cîntec al politicei lumei" (*ibid.*, pp. 373—377) cuprinde, de asemenea, vorbe româneşti: *dusmán* (373), *kurkánu*, *pápuráje* (374), *kokonán*, *pêpusovê* (375) = *dușman*, *curcan*, *de papură*, *cocoană*, *păpușă* (sc. *de tutun*, „Tabakrolle"); poate şi: *koplámen*t, *popán*, *krêcsmán(ere)* (p. 376) = 'compliment, popă, crîşmar'.

[...] Ultimele versuri în special („Pájez háju e párégám: Ze gividsáre zdámghán") sînt interesante, ca unele ce atestă vechiul proverb: „Armeanul plătește gloaba"[116].

Altă zicătoare o găsim atestată în cîntecul „Baia" (p. 394), în care cîntăreţul povesteşte cum, „la 1775, luna iulie 30", plecînd din Gherla cu carul cu boi şi trăgînd la casa numitului Haller, i-a mers de minune acolo: „de toate am căpătat: în zi de frupt, mult vînat: în zi de post, păstrugă (păstrăvi) multă; dar din *gardul lui Nago* [Neagoe?] *cel mare" (Pájcz mêdz Nágoin cshátnen)*, spune el ironic, iar editorul explică: „nici pe bani".

Este evident că avem aici o variantă, o adaptare a vechiului dicton moldovenesc — transplantat de armenii pribegi —: „din gardul *Răzoaei*" (v. Ghibănescu, *Din traista cu vorbe*, p. 121 sqq.: „Îi mînca din gardul *Răzoaei*") sau *Mîntulesei* (v. Zanne, *Proverbele*, VI, 194, cu trimitere la *Răzoaia*, p. 274, şi *Iloaia*).

„Cîntecul Gherlei" ne înfăţişează (378) numai românismul *bánov* = 'bani', iar cel imediat următor *(ibid.)*, în care se cîntă *dáláuzi*, 'un fel de prăjitură armenească de Anul-Nou, făcută cu miere, nuci şi coajă de năranză' (v. p. 85[117]), nu ofere nici un specimen de româneşte. În schimb, „Cîntecul de jale", ce vine la rînd, aduce două românisme: *dusménnjérész* (380) şi *mêschul* (381) = 'mişel', în sensul arhaic de „nenorocit, mîhnit", iar „Cîntecul îngrijitorului" (p. 381) mişună de vorbe româneşti: *mêschul, purtat* (382), *portán, mêschul, sápáthê, darê, báltánérê, krecsunnál* (383), *sápát, desztul, êszvádê* (384) = *mişel, purtat, poartă, mişel, şepte, dară, baltă, Crăciun, şepte, destul, vad. — Nêkáznérêsz, morczhile, domnah* (385) = *necaz, moarte, doamnă*, apoi *êntreg* (387) şi *bán* (repetat, pp. 388—9) ne întîmpină în dialogul elegiac între două soacre.

În sfîrşit, în ultimele piese, „Cîntecul bancnotelor depreciate" (an. 1811) vorbeşte de *mêschulvinkh* şi *nêkázê* (390), de *bán* şi „farşangul" (carnavalul) *Brasovê* (391, unde şi: *dárêm* = 'dară') şi de *jépuránjer* (392: „iepure"!) [...], pomenind de *zápisz* (zapis), de „viţei ce devin *bucşani (buksánnérê)* şi *bucşan (buksán)* care devine junc *(dsunk)*" (*ibid.*[118]).

Foarte des întrebuinţat e auxiliarul *e* (este): pp. 370, 373, 374 etc.

I-îiul Congres al filologilor români, Bucureşti, 1926, p. 54—88.

NOTE

[1] „Anuarul Inst. de ist. naţională" din Cluj, I (1922), pp. 318 urm., 409 urm. [3]; cf. *ibid.*, II (1924), p. 362 [41] urm.

[2] „Dacoromania", II (1922), p. 650 [167].

[3] *Ibid.*, I (1921), pp. 264 urm., 557 [161]; II, 790; III, 872, n. 1. Cf. încă: Berneker, s.v. *dèmeškinja* (reflexele slave), apoi Bartal, s.v. *damascenus* (ung. *dömäczki*, 'habos aczélu'), cum şi sinon. rom. *bulat*, 'cuţit de oţel (sc. de Damasc)' = rus. *bulatŭ*, '[Damaszener-]Stahl' (Tiktin) şi *taban* = turc. *taban kylyğ, šam kylyğ*. (Cele mai bune săbii „dimischii" erau însă cele din oraşul persan *Kûm*: Zenker, 721[c]). — Însuşi numele greco-latin al oţelului, *chalybs*, e, de altmintrelea, cum se ştie, un nume geografic (al fluviului spaniol, în apele căruia se

călea mai bine fierul). — Pentru sinon. turc-ar. *muhenned*, „fabriqué de l'acier indien", v. Barbier, II, 1061. — „De mascos" („Făt-Frumos", 1926, p. 43) e chiar forma gr. a topon. Δαμασκός (rimînd cu „jos").

[4] Şi n. de cal (cf. Tiktin, *s. v.*).

[5] R. I. Călinescu, *Şarlă, javră, potaie*, în „Arhivele Olteniei", III (1924), p. 348 urm. — Dar „Javarra", din care se derivă acolo *javră*, e, din nenorocire, o regretabilă confuzie cu *Navarra*.

[6] *Dicţ. universal*[4], *s. v.*

[7] Iorgu Iordan, *Chivuţă*, în „Arhiva" din Iaşi, XXXII (1925), p. 66 urm.; cf. şi rut. *kivúha*, 'die zuwinkt, kokette' (Želechowski, I, 342), cu acelaşi sufix ca şi *klevetúha*, 'schimpfendes Weib' (*ibid.*, 347). — O *Chiva Ţiganca*, la N. Iorga, *Studii şi doc.*, XVI, 142; altă „Ţigancă slobodă, *Chiva* bobáseasa", la Sandu Teleajen, *Casa cu muşcate albe*, 68. — Un caz analog avem în *chirandă*, „muiere necinstită", din n. propriu ţigănesc *Chiranda* (Şăineanu, *o. c.*), el însuşi, probabil, n. de floare *Cheirantha* (ngr. χειράνδος), cum arătăm aiurea. — Adăugim că rut. *kir*, gen. *kira*, „Beiname des Zigeuners = Dieb" (Želechowski, 346), pare a fi onomatopeicul *cîr!* interj. imitînd strigătul ciorilor (cf. *cioară*, *cioroi*, după Viciu, *Suplem. la „Glos."*, p. 5, şi *corău*, ca epitete satirice ale ţiganilor).

[8] V. S. Fl. Marian, *Satirele poporane române*, Bucureşti, 1893, pp. 345 şi 351 („Măi ţigane, *Gavaoane!*"); la pp. 248 („Să ne dai un popă bun Din neamul lui *Găvăun*"), cum şi 222 şi 236 („Măi ţigani, Măi *gărgăuoani!*") apar evidente modificări supt influenţa ritmului (cf., de altfel, şi pendant-ul *caţaon-caţaun*, iar, în alt sens, chiar *Savaon* = *Sabaoth*: „Şezătoarea", II, 99), sau a etimologiei populare (cu *gărgăun*), care a indus în eroare pe Tiktin, făcîndu-l să subsume cuvîntul nostru sub acesta — desigur, greşit: faptul că *gărgăun* există de asemenea ca poreclă a ţiganilor (v. Candrea, *Poreclele la români*, pp. 108, 117) dovedeşte că *gavaon* trebuie redus la el tot atît de puţin, pe cît o variantă ca bucovineanul *corbert* (*ibid.*, p. 108) a altui epitet ţigănesc, *curbet* (ca n. de fam., la Ghibănescu, *Cuzeştii*, p. 313: *Curbet*, şi Erbiceanu, *Ist. Mitropoliei Moldovei*, p. 331: *Gurbet*), ar putea dovedi că acest *curbet* nu e identic cu alb. *hürbetš*, 'Fremdling', *kurbat*, 'Zigeuner, Siebmacher', sîrb. *gurbet*, 'nomadischer Zigeuner' (G. Meyer, *Alb. Wb.*, 215), adecă, în ultima analiză, cu turco-arab. *gurbet*, 'long voyage à l'étranger, éloignement de sa patrie, exil, émigration, pays étranger, misère, malheur' (Zenker, 646[b]), ci cu *corb* al nostru. — Varianta *găvăun* o citează şi O. G. Lecca, *Istoria ţiganilor*, Caransebeş, 1898, p. 102, iar un *Gurbet* apare acum şi în „Ioan Neculce", IV (1924), p. 150 (doc. din 1678). — Pentru zicătorile relative la ţigani, v. Zanne, *Proverbele*, VI, 351—399.

[9] V. Wetzer u. Welte's *Kirchenlexikon*, ed. II, Freiburg im Breisgau, 1888, vol. V, v[0] *Gabaon:* „[Die *Gabaoniten*] verloren die Freiheit, und mussten den Israeliten Helotendienste leisten".

[10] Cf. *Dicţ. Acad.*, *s. v.* (unde şi: *hlopiţ*, „danciu, puradel"), şi Berneker, s. v. *chlop* (p. 394). — „*Holopi* ţigani", la Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, IX, 54, iar în ms. Ac. Rom. n-rul 1318, f. 139 (după excerptele d-lui G. T.-Kirileanu): *clopiţă* („Vai de voi, vrăjitoarele şi fermecătorile... Vai de strigele şi *clopiţele*!").

[11] Cf. *Dicţ. Acad.*, *s. v.* — *Chaldaeus* (χαλδαῖος) era deja în latineşte un apelativ, cu un sens de „astronom, matematic; astrolog, şolomonar"; iar, în ce priveşte răspîndirea elementelor biblice la noi, ea se făcea nu numai prin biserică, ci şi prin cancelaria slavonă: acel *mara anatema* din doc. slav. („da bîdet proclet i anatemu mara anatema"), care a lăsat perplex pe d. Ghibănescu (*Surete şi izvoade*, II, 246), e formula magică arameică μαρανα θα, μαραναθὰ ἀμή, „unser Herr, komm!" (interpretată şi ca: μάραν ἄθα, „der Herr ist gekommen"), cu care sfîrşeşte rugăciunea de la cina cea de taină (cf. Ed. Meyer, *Ursprung u. Anfänge des Christentums*, Berlin, 1923, III, p. 232, n. 1).

[12] I. Bîrlea, *Balade, colinde şi bocete din Maramureş*, Bucureşti, 1924, p. 132; cf. şi mr. *cărmăñolă*, „guillotine" (Pascu, *Dict. étym. mr.*, I, p. 204, n-rul 101).

[13] Deformare din *vive le son*: „Fivrelzon! fivrelzon! aşa pronunţa el (Manea Nebunul) pe româneşte cuvintele cîntecului său favorit: Dansons la Carmagnole; vive le son, vive le son du canon!" (Ion Ghica, *Scrisori*, ed. „Socec", Bucureşti, 1887, p. 508). Cf. *bonjurist* şi, ca replică, *tombatera* = τὸν πατέρα (v. Tiktin, *s. v.*). — Pentru însuşi fenomenul acesta, de „echoic words", v. curioasele exemple din Jespersen, *Language*, London, 1923, p. 399, adău-

gînd, în ce ne privește, pe *Ține-minte*, porecla românilor la sași („Tzinye a Minthye": Haltrich, *Zur Volkskunde der siebenbürger Sachsen*, p. 129) și unguri („Cine Mintye" e și titlul unui roman de Dozsa E., Budapest-Kolozsvár, 1903), pe *Moj, Moi* (măi, măi), porecla aceloraşi la saşi (cf. Zanne, *Prov. rom.*, VI, 279), pe *Stupai* („Dacorom.", III, 737 [187]; „Conv. lit.", 1925, p. 285; cf. Dion. Ecl., *Hronogr.*, în *Tesauru de mon. ist.*, II, 164 urm.) etc. — Gazda mea de la liceul din Pomîrla făcea, ca toți pomîrlenii, mare haz de un consătean chefliu, care-și anunța totdeauna intrarea prin cuvîntul: *„macahon!"* Omul nu vorbea însă de speța de melesteu numită așa prin nordul Moldovei, ci de însuși mareșalul *Mac-Mahon*, al cărui nume însemna cîndva, și la noi, o băutură („un spriț, un *macmahon*", comandă „Moșul" lui A. Bacalbașa), întocmai precum numele fortăreței luate de el, Malakof, designa monumentalele fuste-turn de pe vremuri.

[14] V. G. Frilley, *La Perse littéraire*, Paris, s.a., p. 137 urm. — *Suleika* lui Goethe, a cărei familie onomastică n-o știe R. Hirzel (*Der Name*, Leipzig, 1918, p. 80, n. 1), e, în orice caz, același nume oriental de hetairă. — Interesante elemente de acest soi, avînd la bază apelative exotice (orientale, africane etc.), adună, pentru limba germană, Enno Littmann, *Deutschland und Morgenland im Lichte der Lehnwörter*, în: „Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft", n.s., vol. III (1924), p. 73 urm.

[15] *Halaică*, „sclava unei hanîm" (v. Șăineanu, *s. v.*), din același turc. *chalaika*, „Sklavin, Dienerin", ca și bulg. *alajka* (Miklosich, *Türk. Elemente*, I, 307), nu e o rivală serioasă, iar de vreo scurtare ipotetică dintr-un ipotetic *mișeleaică* (Pascu, *Despre cimilituri*, I, 231) nici nu poate fi vorba. — Ceva mai primejdios e *tălaniță*, 'iapă bătrînă', probabil fem. de la *talan*, 'dalac de cal; cal rău', fiindcă metafora e în adevăr obișnuită (cf. *iapă, iepornițe: talaniță, calan huidumă*, „iapă; femeie mare, diformă", ca sl. *kobyla*, iar, pe de altă parte, epitete ca: *hoșcotină, pîrțotină* sînt comune iepelor și femeilor depravate, acesta din urmă avînd și un masculin, *pîrțotin*, „om ușurel, flecar"; întrebuințat și ca n. de copac: Zanne, *Proverbele*, VI, 262). — Dar *tălant, talant*, „cal urît și netrebnic; cal în genere; nărav, învăț" (comunicat de d. S. Pop, din răspunsurile la *Chestionarul* „Muzeului limbei române" din Cluj), mi se pare = *talant*, „talent", figurat și ironic.

[16] *Ciocoii vechi și noi*, ed. a 3-a, București, 1924: „...noi vrem lucru bun, iar nu *tălaniță* din Scaune" (p. 130, cu nota: „Pe vremea aceea și chiar mai în urmă se numeau *tălaniță* femeile cele mai degradate și ordinare; mahalaua Scaunelor, cartierul femeilor de felul acesta"); cf. p. 177.

[17] Criteriul cîștigului? Cf. lat. *meretrix* (de la *mereri: corpus lucro apponere, ex corpore suo lucrum facere*, „a sta la interes", poate și turc. *ruspulu, ruspa*, „amantă", față cu it. *ruspo*, 'zecchino', cum și germ. *Schaz*, fr. *trésor* etc.).

[18] Giuglea-Vîlsan, *De la românii din Serbia*, p. 398, glosat: „hoțoaică, vicleană". — Aceeași formă se ascunde, cred, și în vr. *talaichiță*, „ἑταίρα, meretrix" din *Herodot*, ed. Iorga, p. 131 (probabil, o confuzie grafică între -in- și -ik- cirilic), precum *tălăniță* (atestat, ca atare, la Păsculescu, *Lit. pop. rom.*, p. 307: „Taci, șireato, *tălăniță*!") se ascunde în corupțela: „Pupu-ți legea *ta, lăniță*!" (*ibid.*, p. 255), unde e interesant de observat și eufemismul asonant, corespunzător pînă la un punct fr. *baiser* (pentru înjurătura trivială de *lege*, „religie, credință", cf. echivalentul ngr. γαμῶ τὴν πίστιν σου).

[19] Candrea-Densusianu-Sperantia, *Graiul nostru*, II, 146.

[20] *Glosariul* inedit, f. 276 (după excerptele d-lui G. T.-Kirileanu).

[21] *Ibid.*, f. 417. *Talian*, „unealtă mare de pescuit pe coastele Mării Negre" (Șăineanu, *Dicț. univ.*, 4), evident, același cuvînt; iar etimologia-i „necunoscută" e, foarte probabil, rut. *talian*, „1. talijan (italian), 2. Art. Fischnetz (beim Fischfang im Meere gebraucht)", din Želechowski, II, 946; cf. și „Arhiva", 1913 (Scriban).

[22] Cf. și Arhibald, *Porcii*, I, 209: *„maşandrele* din Lipscani".

[23] V. L. Spitzer (în „Wörter u. Sachen", IV [1912], p. 134, n. 2) și H. Gelzer (în „Zeitschr. f. rom. Philologie", XXXVII [1913], p. 257 urm.); cf. și t.-pers. *lolo*, 'femme publique', = pers. *lûlû*, „Name eines Stammes indischem Ursprungs, berühmt durch schöne Knaben und Mädchen, auch *Karagy*, 'Zigeuner' genannt" (Zenker, 796[c]). — Pentru răspîndirea faimei în acest domeniu, putem cita vorba de ocară: „curvă de la *Podu-Roșu*", în care e vorba de faimosul „*Podu-Roșu* din orașul Eșului" (T. Vîrnav, *Istoria vieței mele*, ed. Gorovei, p. 97; cf. rev. „Ioan Neculce", III, 184 și N. A. Bogdan, *Monogr. orașului Iași, ad. loc.*) și pe care

Scanned with OKEN Scanner

am auzit-o, în copilărie, la Tîrnauca în jud. Dorohoi. — *Pod* are aici, evident, înţelesul de „stradă" *(podită)*, ca şi în *Podul-Mogoşoaiei* bucureştean; cf. şi „muieri *podărese* curve" = 'femei de stradă', în „Cronograful lui Dionisie Eclesiarhul" (*Tesauru de mon. ist.*, II, 194), mai curînd ca: „femei de podari".

[24] *Cuvente den bătrîni*, I, 239: ГЖДЄ — pe lîngă alte nume, printre care relevăm: *Mănjina* (omonimul cunoscutului toponimic) şi *Armeanca* (n. de ţigancă). — Un *Gîdea*, şi în „Anuarul inv. sec. din România" pe 1924—5, p. 468, iar o „jupăniţă *Armanca*", la Iorga, *Inscr. din bis. rom.*, I, 209.

[25] Ultimul (*ibid.*, n-rul 68) e de adăugit la sinonimica dată în *Dicţ. Ac[ad.], s. v.*, ca şi **bacău* = ung. *bakó*, în expresia: „a-şi găsi *bacăul*" (după Weigand, „Jahresber.", XVI, 76, şi Gombocz-Melich, s. *bakó*).

[26] Cf. şi la românii din Serbia (Giuglea-Vîlsan, p. 43):

Un şărpe cu paiu-n gură:
Gîde-al mieu cu ştreang în gură.

Pentru patronimicul *Gîdan*, v. şi strigătura satirică din rev. „Izvoraşul", 1925, p. 9.

[27] *Ciocoii vechi şi noi*, ed. citată, p. 85:

Aideţi, fraţi, la haiducie,
Să scăpăm de lighioi,
De *cochinţi* şi de ciocoi!

Cf. adnotaţia: „*Cochinţi* şi *caţaoni* sînt numele obişnuite ce le dau ţăranii grecilor arendaşi", cum şi Candrea, *o. c.*, p. 135 (unde se înregistrează şi „etimologia" lui Baronzi, din „Kakoinsii" care ar fi locuit cîndva în „Dacia-Alpestră"). — Mai ademenitor ar fi ngr. κοκκινούτσικος = κοκκινωπός, „roşcat", din care, dialectal, n. de bou, κουκκίντς, „bou roş" (Velvendhò, după *Glosarul* lui Budona): acesta ar putea fi, de altfel, apelativul la bază.

[28] V. „Revista istorică", XI (1925), p. 51.

[29] Szongott, *o. infra c.*, p. 133.

[30] Mr. *hăşot*, „hoţ de vite" (Doru, *Vlahula*, pp. 25 etc.), e, evident, *Hăşot*, locuitor din *Hăşi* (cf. şi Pascu, *Sufixele*, pp. 68, 397), cu toate „explicările" de altă natură încercate de autor (Doru, *o. c.*, p. 65, unde şi *Venzi*, „tilhari", luat drept n. propriu, e, probabil, identic cu *levenzi*, „levinţi", dacă nu chiar cu *benzi*, „bande": legătura apelativului cu n. pr. e, în acest caz, tot atît de iluzorie, deşi mai puţin amuzantă, decît în alte „etimologii" ale autorului nostru: *isusitul*, „logodnicul, venitul de la Isus" [p. 199], de fapt, din *isusescu*, = ngr. ἰσιάω, „tocmesc": *ciceroană*, „comănac, probabil din timpul lui Cicerone" [p. 207], *caţaon* = Caciu-Anton, Caciandoni [p. 218], *Ţinţar*, „fiu de ţar" [p. 223], i.e.: *sin-Tzar* [„etimologia" o cetisem de mult, prin rev. „Albina"!], etc.). — E drept să spunem însă, că, dacă romanul d-lui Doru, care consideră pe Beniamin de Tudella *(sic)* ca un „scriitor bizantin" (p. VI), e opera unui diletant fără critică, el nu e, totuşi, şi opera unui scriitor cu totul lipsit de talent şi, ca pictură de moravuri aromâne, e interesant.

[31] De fapt, citatul nu face parte din textul hrisostomic însuşi, care se încheie (în ed. a II-a a versiunei româneşti) la f. 191[b], ci din „Cuvîntul la cruce şi pentru pocăinţă şi pentru a doua venire" al lui Efrem Siruli, adaus, ca apendice, la capăt, împreună cu „Alte cuvinte ale multora sfinţi, şi dascăli"; iar pasajul original corespunzător (pe care a avut amabilitatea de a ni-l copia d-nul D. Russo, la Cluj neexistînd un text grecesc al *Mărgăritarelor*) confirmă întru totul bănuiala noastră, arătînd că e vorba de „b a i a n a ş t e r e i d e a d o u a (cf. *Renatus, René*), a b o t e z u l u i, î n c r i s t e l n i ţ ă" („sălduş dumnezeiesc de prefacere", traducea Dosoftei; cf. „sfînta scăldătoare", la Gheorghe Brancovici, *Opere*, ed. Iorga, p. 31): „Ταῦτα καὶ τὰ τούτων ὅμοια ἀποτάσσεται πᾶς, πιστὸς ἐν τῇ Ἁγίᾳ κολυμβήθρᾳ" (Μαργαρῖται, ἤτοι λόγοι διάφοροι τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρυσοστόμου, Veneţia, 1675, p, 269, r. 8 = Τὰ τοῦ ὁσίου πατρὸς Ἐφραὶμ τοῦ Σύρου πρὸς τὴν Ἑλλάδα μεταβληθέντα: *S. Ephraim Syrus, graece, e codd. mss. Bodleianis*, Oxford, 1709, p. 381, r. 39—41, cu varianta χριστιανὸς în loc de πιστὸς). Sensul lui *scrip-*

toare e, deci, acela de „locus ubi natare possumus aut nos mergere; piscina; lavacrum", al gr. χολυμβήθρα, care cadrează perfect cu numele apei citate, iar etimologia e, după toată posibilitatea, slavă: vsl. скрипати, „strepere" (Miklosich, *Lex. palaeosl. gr.-lat.*, 851), prin aluzie la zgomotul apei curgătoare; cf. şi vsl. скрипание, „crepare" *(ibid.)*, iar, pentru formaţiune, sinonimele: *lăutoare, scăldătoare*, ba chiar *botezetoare* = βαπτιστήριον (Dosoftei, după excerptele din „Buciumul român", II, 550). — Cu totul alt cuvînt e, evident, *scripitoare* din „Ţiganiada" (ed. Cardaş, p. 43) = *sclipitoare*.

[32] V. Iorgulescu, *Dicţ. geogr. al jud. Buzău*, p. 447. (*Marele dicţ. geogr.* îl neglijează.)

[33] Din aceeaşi familie, poate: *Tigheciu* (*Chigheciu*, şi ca patronimic: Postolachi *Chigheciu*, la Iorga, *Doc. Callimachi*, II, 677), *Tigoiu* (sat, în Rîmnicu-Sărat). — Forma genuină a numelui e, cum se ştie: *Tighinea*; în „Arhiva istorică", I: *Tinghiania*. — După Géza Kuun, care citează din Broniovius (*Descriptio Tartariae*, ap. Schwandtner, I, 319) forma *Techina*, numele ar fi cuman: *tegni, tegana*, „lavellum" (*Codex Cumanicus*, p. XXXV). Observăm, însă, că un vechi-turc. *tigin, tegin* apare în manuscriptele „runice" din Turkestan, iar un *Kül tegin*, „tyrkisk prins", şi *Tegin*, „prins af kaganhuset", apare în inscripţiile vechi-turc. din Mongolia, descifrate de V. Thomsen (*Samlede Afhandlinger*, III, 266, 514, 516) — ceea ce ar duce mai curînd la o origine tătară. — Să adăugim că, în ce priveşte originea *Hîrşovei*, nu trebuie pierdut din vedere nici numele femeiesc vr. *Hîrşova*: „*Hîrşova*, fata lui Curuia clucer" (Ştefulescu, *Tismana*, 101), dacă n-o fi la mijloc vreo greşeală în loc de *Hîrsova*, fem. de la *Hîrs*: „jupăniţa *Hărsova*" (Iorga, *Inscr. din bis. rom.*, I, 209).

[34] V. rev. „Ion Creangă", IX (1916), p. 94.

[35] Legătura sinonimului *mitocan* cu *mitoc* o văzuse deja Filimon care vorbeşte de „dulgheri, zidari şi alţi meseriaşi ce locuiesc în mahalale şi mai cu samă pe la *metohul* din Dealul Spirei, de unde derivă chiar numele de *mitocan*" (v. *Nenorocirile unui slujnicar*, ed. M. Dragomirescu, p. 55).

[36] V. *Dicţ. Acad., s. v.*

[37] V. S. Puşcariu, *Contribuţii la gramatica istorică a limbei române* (din „An. Ac. Rom.", XXXIII), p. 17; cf. A. Scriban, „Arhiva", Iaşi, 1923, p. 276 şi N. Drăgan, „Dacoromania", III (1924), 714. — Adăugim că există şi pendantul dimin. *Bădărică* (v. „Anuarul înv. sec." pe 1924—5, p. 460).

[38] Rev. „Ion Creangă", V, 152.

[39] „Şezătoarea", XXXI, 14; cf. şi răspunsurile la *Chestionarul* Hasdeu (după extrasele D-lui Kirileanu): „un fel de mîncare" (Satu-nou, Dobrogea).

[40] Cf. de altfel şi sinonimele: *cocîrţău* („Şezătoarea", IV, 159), *zăbic* (Boceanu, p. 106) etc., cum şi: *crihan* (Viciu, *Glosar*, s. *cleanf* şi *Supl.*, s. *clifan*) frecvent ca n. de familie (corespunzător mr. *Bucuvală*, despre care v. G. Meyer, s. *bukε*, şi „Dacorom.", II, 521), *gîgău* (*ibid.*, 44) etc. — Ar fi, desigur, interesant de adunat şi studiat, pe lîngă numele de mîncări preparate din făina de păpuşoi (*bobeală, cocoradă* etc.: Viciu), sinonimica „mămăligei": *coleaşă, mandră, răşunoi* (rev. „I. Creangă", VI, 314, evident identic cu *rusuroniu, -e*, „plinea ce se face din răzăturile de pe covata în care s-a frămîntat aluatul", din „Rev. critică-literară", III, 167), *troşmei* („Şezătoarea", cit. de Zanne, *Prov. rom.*, III, 605, unde se dau o sumă de termeni şi informaţii preţioase în această privinţă), *palincă* [= **părincă?*], *şfîrleică* (rev. „I. Creangă", III, 378) etc.

[41] *Aldojaszketyézik*, forma supt care s-a întors la unguri un copil rătăcit al lor, *ald.* 'benedicere', trecut prin *alduiesc* al nostru (Gombocz-Melich, *s. v.*, col. 68), îi va fi mirînd, oare, pe ei mai puţin?

[42] Apelativul *puja*, „Bubi", din ungureşte, e, evident, din românește, ca şi: *pulya*, „klein, zwerghaft", *pujka* s. *pulyka*, „Truthunh" (şi *pulyka-gunár*); cf. *ficsór*, „der Mauthmass (in der Mühle); der Bursche, Kerl", şi *fiú*, „der Knabe, Junge, Bursche; Sohn" (Ballagi), apoi însuşi suf. *-fi* (diminutiv, indicînd filiaţia) dintr-un *urfi*, „domnişor", lit.: „fiu de domn". [43] V. E. Thewrewk, în *Czigány Nyelvtan* al arhiducelui Iosif, Budapesta, 1888, p. 232.

[44] V. „Archiv des Vereins für siebenb. Landeskunde", n.s., XXXVI (1909), p. 396. Cf. de asemenea: Czoernig, *Ethnographie der österr. Monarchie*, Viena, 1867, I, p. 73 şi, cu titlu de document: Kr. Lukácsi, *Historia Armenorum Transsilvaniae*, Viena, 1859, p. 9 urm.

[45] „Călare pe bivoli", spune tradiţia populară ardeleană (comunicarea d-lui prof. Camil Negrea din Cluj).

[46] Cum susţinea, polemizînd cu Hasdeu, regretatul Gr. M. Buiucliu (*Cînt de jălire asupra armenilor din ţara valahilor* de Diaconul *Minas Tokatţi*, extras din „Convorbiri literare" pe 1895, p. 26 urm.).

[47] V. N. Iorga, *Armenii şi românii : o paralelă istorică* (din „An. Ac. Rom." pe 1913), p. 31. — Cf. şi acest pasaj din motivarea petiţiei arhiepiscopului din Liov către Iosif al II-lea, cu privire la jurisdicţia armenilor din Ardeal : „Natio Armena sub finem proximi saeculi ex Moldavia et Valachia *propter Turcicas hostilitates* in Transsilvaniam velut in locum refugii se recepit" (Lukácsi, *o. c.*, p. 132).

[48] La 1750 încă, totuşi, femeile din Gherla nu ştiau ungureşte (Iorga, *o. c.*, p. 32). — Despre Gherla în special, v. acelaşi, *Neamul românesc în Ardeal şi Ţara Ungurească*, II, pp. 470 urm., 480 urm.

[49] „Minas vel Mennas, Armenorum Episcopus" (Lukácsi, *o. c.*, p. 66), „Doctor Minas Eudoxiensis [= Tokatţi, din Tokat], Csillifdar-Oghlu cognominatus, Episcopus Moldaviae", convertit la catolicism în 1686 (*ibid.*, p. 68). — Pentru faptele istorice, cf. N. Iorga, *Ist. bisericei româneşti*, I, p. 418 urm.

[50] Din n. de pers. *Gerlach*, după G. Kisch (*Nordsiebenbürgisches Namenbuch*, Hermannstadt, 1907, p. 94). — Atestată ca sat (românesc), *Gherla falu*, la 1410 (Szongott, *Monogr.*, I, p. 65), *Gherlahida*, în 1291 (*ibid.*, p. 3, cf. *Apahida*). — Pentru identificarea lui *Új Bálványos* cu Gherla (Motogna, „An. Inst. de ist. naţională" din Cluj, II, 321) putem găsi în aceeaşi monografie a Gherlei, I, p. 3 sqq., toate dovezile documentare necesare. — Pentru *Mintiul-Gherlei*, cf. şi *Mintitele*, sat (Iorga, *Studii şi doc.*, XVI, 431), i.e. *M.-telek*. — Pentru apelativele *gherlă, gherlan*, v. *Dicţ. Ac., ad voc.*

[51] Şi la d. Philippide : Ἀρμενόπολις (cf. „An. Inst. de ist. naţ.", Cluj, II, 202). — Armeneşte : *Hájoczhkhághákh* ; cf. *Cîntecul oraşului* (*Monogr.*, IV, 377) : „Hájoczh khághákh, tun mjédz Gérlá" = „Oraş al armenilor (tîrg armenesc), tu, mare Gherlă !". — Şi ungureşte, deşi mai rar : *Örményváros*. — Pentru *Hájoczh*, cf. *Haig, Haik*, eponimul armenilor, şi *Armenag, Armenak*, fiul său.

[52] *Axentius Verzár*, în actul latinesc de constatare judiciară a succesiunei (v. Szongott, *Szamosújvár szab. kir. város Monográfiája*, I, p. 285 ; cf., la p. urm., lista obiectelor rămase, unde „materia Turcica *Zoffelicta*" trebuie cetit : m. T. *Zoff dicta*, fiind vorba de cunoscuta stofă turcească *sof* s. *zof*, „ciambellotto, camelot"), iar în legenda portretului *(l. c.)* : „Oxendius *Versellescus*, Armeno-Moldavus". — De aceea şi încercarea lui Hanusz („Archiv für sl. Philologie", IX [1886], 474) de a deriva pe *Verdžeres, Werzireski* din armen. *verdž*, „Ende, letzter", e zadarnică. — Tot un Axinte şi tot din Moldova e şi acel *Hagi Oxindie* „din ţărişoara *Buhdan*", pomenit într-o inscripţie botoşăneană (Iorga, *Inscr. din bis. rom.*, I, 232).

[53] Cifrele fără altă specificare, din paranteze, indică pagina din monografia lui Cristofor Szongott, fost profesor la gimnaziul din Gherla : *A Magyarhoni örmény családok Genealogiája*, Szamosújvár, 1498, principalul izvor din care ne-am ales materialul onomastic — împreună cu alte publicaţiuni ale acestui autor, ca : monografia Gherlei (4 vol.) şi revista „Armenia", pe care le citãm, expres, la locul lor.

[54] P[entru] armenii din tîrgul lui *Romaşco-Vodă* sau *Romaşcani*, v. şi Iorga, *Ist. comerţ. rom.*, II, 29. Cf. în schimb : armeni „ungureni", la Iaşi (*ibid.*, 24).

[55] Deci : „Trandafiraş" ; cf. *Chalig* = *Kálig*, „lupuşor", din *Kál*, „lup" (187), *Hanig* = Ionică (188), *Luszig* (189, cf. Hagi *Lusig* Maximovici, în Iorga, *Inscr. din bis. rom.*, I, 232), *Nurig* („Steluţa", din *nur*, cf. *nurliu*) : contaminaţia cu suf. rom. *-ic(ă)* nu e, de altfel, nicidecum exclusă !

[56] În *Tájdonján (Tájdoján)* avem chiar cazul unui hibrid cumul de sufixe eterogene : arm. *Tavit* (*David, Daud*, alb. *Dauti*, ngr. Δαούτης) + rom. *-oń* (*-oi*) + arm. *-ian*. — Puţin diferite, în acelaşi gen : *Handsulovics* = *Ohannes* (cf. Carabet sin Hagi *Ohan*, alături de Hagi *Ovanes* şi *Ovanes* Mosor din rev. „Ioan Neculce", IV, 159 ; apoi : *Hanko*, rom. *Hango* şi, poate, *Hîncul*) + *-ul* + *-(ov)ici*, sau *Krêcsmardsi* (108) = *crîcimar* (cîrciumar, crîşmar) + *-giu* (din turc.). — De notat că satul mold. *Hangani* (Bacău) se chema înainte : *Urmeniş* (v. „Ioan Neculce", IV, 331).

[57] Cf. şi dictonul : „a fi al lui Radu *Joacă-bine*" (Zanne, *Proverbele*, VI, 273). — E tipul clasic : *cantagallo, cantamerlo, cantalupo, cantacapra, cantalapiedra, salimbene, frangipane, patifame* etc. La foarte numeroasele exemple adunate de Skok (*Cantare in franz. Ortsnamen,*

in „Zeitschr. f. rom. Philologie", XXXII [1908], p. 555 sqq., şi *Die Verbalkomposition in der romanischen Toponomastik*, în *Prinzipienfragen der roman. Sprachwissenschaft*, II, p. 15 sqq.), se poate adăugi o întreagă serie românească: *Cîntă-bine*; *Belibou*, n. de fam. (v. Kogălniceanu, prefaţa la *Poeziile* lui Hrisoverghi, Iaşi, 1843, p. XIX), după care topon. *Belibou*, han în Suceava (*Marele dicţ. geogr.*, I, 363), fîntînă în Neamţ (greşit tipărit în *Dicţ. geogr.* respectiv: „Belibon") şi în Ibăneşti-Dorohoi (*Belebou*; cf. şi un *Belibău* bucovinean, la Dan, *Măn. şi com. Putna*, 131, cum şi it. *Cimabuë*, „tunde-bou"); — *Belivacă* (Ion Ghica, *Opere*, ed. „Minerva", III, 13; N. Iorga, *Doc. fam. Callimachi*, I, 580, şi *Situaţia Olteniei în epoca lui T. Vladimirescu*, 255); — *Belikine*, i.e. „excorians canes", porecla lui Ioan cel Cumplit la Bandini (ed. V. Urechiă, p. 76; cf. şi *Mélanges de l'Ecole roumaine*, 1925, 308: „Bellichini"), *Belicîine*, vornic ot Angheleşti (Ghibănescu, *Ispis, şi zapise*, IV², 147), *Belecîine*, canal în pl. Borcea, jud. Ialomiţa (*Marele dicţ. geogr.*, I, 362); — *Frige-vacă*, porecla marelui spătar Ilie Ţifescu (Tanoviceanu, în „An. Ac." din 1910); — *Pîrlivie* (= pîrleşte vie s. de vie, cf. *Radeneagră*, sc. *barbă*, şi sîrb. *Pržibaba*, pentru care compară: *Belibabă* — în rev. „Ion Creangă", IX, 224 —, *Taie-babă*, *Sprăvale-babă*: acesta din urmă, şi-n „Ioan Neculce", IV [1924], unde şi *Pişcă-babă*, 20); — *Papăjemnă* (*ibid.*, 89, ca it. *Mangiapane*); — *Cacă-mei* (într-un act din 1592, la Bianu, *Doc. româneşti*, I, p. 2), eponimul satului ialomiţean *Cacomeanca*, apoi: *Cacă-fîn* („român", porecla românilor la saşi, după Zanne, *o. c.*, VI, 280). — Un *Taeîncoş*, din 1446, se găseşte la N. Iorga, *Studii şi doc.*, V, 170, deosebit de *Tain(u)coş Crănul* din 1598, despre care, ca şi despre alte exemple româneşti de acest tip, v. şi „Neamul românesc" din 19 mart 1917, pe lîngă „Dacoromania", I, 472—3, 498. — *Frige*, *Frigea* („Codrul Cosminului", I, 105 sq.) e, însă, forma simetrică lui *Frigul*, ca *Lupea-Lupul* etc. — *Sărapa*, „nom d'une famille serbe de Lika", nu e *sară (salare)* + *apă*, cum crede Skok, care-l relevează, discutînd n. morlac *Sarebire (Sare-bine)*, în „Arhiv za arbansky stariny, jezik i etnologijy", II, 2 (1924), 334 (cf. şi S. Dragomir, *Vlahii şi morlacii*, pp. 63 şi 101, n. 2), ci *sare* + *apa*, atestat ca n. de cascadă (cf. *săritoare*) şi localitate în megl. *Sarea-apu* (cf. „Dacoromania", III, 451 [103]). — Un *Cadeğos*, în rev. „Ioan Neculce", VI, 134.

[58] Dacă nu dintr-un slav *Kataroff*. — Poate şi *Cătălin*, considerat de obicei ca masculinul corespunzător lui *Cătălina* (*Ecaterina*, cf. ung. *Katalin*), e: *„cată-lin"* (cu privirea lină). — Să mai adăugim că, faţă cu caracterul satiric al poreclelor, deasa întrebuinţare a lui *rău* nu poate surprinde? Cf. *Patrău* (Ghibănescu, *Sur. şi izv.*, IV, 343), *Pate-rău* („Dacorom.", III, 414 [75]), *Patereale* (Iorga, *Stud. şi doc.*, XVI, 445); apoi: *Carte-Rè* (*ibid.*, p. 344), *Mălai-Rău*, *Plug-Rău* (Teodorescu, *Monogr. or. Cîmpina*, p. 203). — Din n. pers. *Pate-rău* (i.e.: „păţeşte rău") vine, evident, topon. *Pate-rău*, înţeles de Iordan (*Rum. Topon.*, I) ca: „(der Ort, wo) Uebles geschieht"!

[59] Puţin mai jos, *ibid.*, se dau şi „variantele" obscene: *Kákêrêv*, *Kákenszuszencz*.

[60] Într-un: Costache *Du-te-l caută* (I. Bianu, *Catalogul ms. rom.*, II, 93), avem verbul omonim într-o formaţiune analogă; cf. şi: Valea lui *Caută* (Zanne, *Proverbele*, VI, 435). — De acelaşi tip, n. armenesc moldovean *Calcăntraur* (Iorga, *Doc. Callimachi*, II, 752), parodiat, probabil, în *Calcăntraramă*, de R. Rosetti (*Alte ţoveşti moldoveneşti*, p. 115).

[61] De fapt: *guţu-guţu*, *gîţă-gîţă*. — Onomatopeea nu trebuie confundată nici cu *ţîgă-ţîgă*, *ţîgă-ţîgălie*, cu care se cheamă caprele şi care aminteşte pe germ. *Zicgele* (v. „Dacoromania", I, 79, n.), nici, cum face Tiktin (s. *ţugu*), cu *tiucu-tiucu*, interj. p[entru] chemat găinile, care e = ung. *tyúk*, „găină" („Dacor.", *l. c.*); cf. şi *sugu-sugu*, interj. p[entru] chemat iezii, în legătură cu apelativul *sugurel*, „ied" (Codin, *O seamă de cuvinte*, 69) şi *miel sugar*. — Probabil, originar, identic cu *gîţ*, *gîţi!*, „onomatop. cu care se alungă porcii" (*Dicţ. Ac.*; cf. *haţ*, *ibid.*): *ţîgă-ţîgă* din *gîţi-gîţi* — cf., de altfel, şi rut. *aţiò*, „Scheuruf gegen Schweine" (Popowicz), cum şi *guiţ(à)*, pentru care v. „Dacorom.", II, 113. — Pentru rom. *Ghiţă*, ca n. de porci, cf. şi s.-cr. *gica*, „Schwein (in der Kindersprache)", *gic!*, „Lockwort für Schweine" (Filipović), alb. *gutš*, „Sau" (din care, ngr. γκέλλι, 'Ferkel': G. Meyer, *Neugr. Stud.*, II, 21), cum şi sinonimul *coviţ*, *coviţăi*, a cărui familie slavă, vezi-o la Berneker, s. *kvičo*, *kvičati*. — Pentru legătura (dintre apelativ şi onomatopee), cf. încă: *tas!-tas!*, interj. pentru chemat raţele (Mold.) = rut. *tasja*, „Ente", *tasьkalo*, „der (die) *tasь-tasь* rufende an die Enten)" (Želechowski, II, 950), *celu*, *cei*, „expresie cu care se cheamă porcii" (în Bihor; Pompiliu, „Conv. lit.", XX, 1006), evident, scurtat din: *purcelul*, *purceii* (v. şi „Dacoromania", I, 78, n.), iar pentru interpretarea ca n. propriu a apelativului: *Onică*, n. de măgar (Păcală, *Răşinari*, p. 137).

Scanned with OKEN Scanner

= *Ionică*, faţă de gr. Νίκον = τὸ [ὁ]νικόν (Hesseling, „*Byz. Zeitschr.*", III, 149). — Adăugim că şi acel *cioana, cioana! cioana-ne*!, „expresie de strigat porcii', dat acum de Viciu în *Suplementul* „Glosarului" său (p. 5), are un corespondent perfect în rut. *ʧonъ*! *ʧonъ*!, 'Lockruf der Pferde u. der Schweine', *ʧonъka* (Kinderspr.), 'Pferd; Schwein' (Želechowski, II, 1057).

[62] Un *Piele-Albă* Armeanul, şi la Iorga, *Doc. Callimachi*, I, 448; cf. idem, *Istoria comerţului românesc*, [II], Bucureşti, 1925, p. 25, n. 1.

[63] Cf. totuşi: „Dar spre *Capricorn* Norii se răstorn", într-un cîntec bătrînesc din Oltenia („Neamul românesc pentru popor", XIII [1925], p. 153); de asemenea, enigmaticul *caprinogi* dintr-un descîntec „de potcă" (rev. „Scînteia" din Gherla, II [1925], p. 50), cum şi ung. *kápri*, "Kaper'.

N-am garanta totuşi că nu e în joc vro greşeală de transcripţie, pentru că numele apare sub forma: *Kápsihoda, Kápsikodo* = *Cap şi coadă* la A. Lukàos (*Erzsebéberàros Monogr.*, 66, 256), împreună cu: *Dajbukatt, Sokebinye* (66), *Zsok* (92), *Arcsindar* (66), *Kerpit, Kozocsa* (256), *Olár, Porumbi, Retezár, Urszuli* (257) etc.

[64] Poate, prin aluzie la sărăcie sau la obiceiul salbelor-amulet: „Hop, leliţă din Susani, La grumaz cu *patru bani*, Nu te-or lua bocotani" (I. Bîrlea, *Cîntece pop. din Maramureş*, II, 314); cf. *tri-coroane* s. *trei-zloţi*, epitete batjocuritoare pentru cai proşti (antonime cu cunoscutul vfr. *milsoudour*, „wertvolles Pferd", = lat. *mille solidorum*, sc. *caballus*), fr. „être philologue de *quatre sous*". — [...].

[65] Cf. satira populară: „Armean *Gogoman* Noaptea fură, ziua jură, c-un ciolan de cine-n gură" (Marian, *o. c.*, 217).

[66] *Mêrmékándrucz* (125) nu s-ar putea identifica, însă, cu *marma(n)ziu*, „roş (despre vinul de Malvasia)", — cf. *Kermeczján* (100) = turc. *qermez*, „vermeil; cîrmojie; cîrmeziu, cărămiziu" — decît, cel mult, în partea iniţială (cf. *Mêrmêzan-Mêrmêkan, ibid.*, poate din *berbecari*): restul rămîne să se explice ca *Andruţ* (ipocoristic din *Andrei*, cf. *Mêrkucz, ibid.*) sau ca un cumul de sufixe româneşti (*-andru* + *-uţ*).

[67] Nu *belşug*, cum afirmă Sz.

[68] Cf. *Bidin* = *bidîncă* (29), *Mászlin* etc.: identificarea cu *bostan* (Sz.) e vădit eronată.

[69] Cf. Gheorghe *Ciuciul* (rev. „Ioan Neculce", IV, 16).

[70] Cf. însă rom. *hîrciog*, „cal slab" = ung. *hörcsög* (în răspunsurile la *Chestionariul* „Muzeului limbei române" din Cluj), cum şi *Horceag* din „Ioan Neculce", IV, 175, pe lîngă ung. *herczeg*, 'Herzog'.

[71] Din sinonimul maghiar *perecz* vine n. de fam. *Pereţ* al nostru (cf. însă şi [evr.-] span. *Perez* = *Pedrez*, din *Pedro* = Petru).

[72] Cf. Cihac, II, 181. — Cuvîntul există şi azi dialectal, supt formele: *maleriu*, „tînăr de spirit, care subjugă partea femeiască" (rev. „Ion Creangă", VIII, 88), *malercă*, „femeie rea şi ticăloasă" (*ibid.*, III, 54), din care, scurtat: *lercă*, „lele, ţaţă" (Codin, *Îngerul românului*, 180); cf. şi rut. *mahlîarka*, femininul lui *mahlîar* sus citat (Želechowski).

[73] Probabil: *Măgură*, dar şi: *Negură* (cf. *Megrus* = *Negruş*).

[74] Autorul monografiei observă că cuvîntul românesc există încă, cu acest înţeles, în graiul armenilor din Ardeal (cf. *Excursul*). — De observat şi întrebuinţarea lui *gujulie*, „ginganie", cu sensul special de „animal cu blană, piei, blănuri", în graiul negustorilor armeni din Botoşani: „Noi, armenii dughengii... ţinem pe la dughenile noastre spre alijveriş oareşcare *gujulii* din parte blănării..., ne-am învoit [cu blănarii] orice fel de *gujulii* să nu putem a... ţine..., iar strai gata, blănite, maloteli şi caţaveici, să nu fim opriţi a ţine..." (învoială din 1797, în N. Iorga, *Breasla blănarilor din Botoşani*, p. 10 urm.).

[75] Cf. Irimie Străchinuţă *Baltagariul* (rev. „Ioan Neculce", IV, 17, unde şi „căpitani de *baltag*", p. 83).

[76] Dacă în sens de „Hühnerhändler", cum crede Szongott, sau de „Hühnerdieb" (cf. şi bulg. *kokošarъ*) — rămîne, oricum, controversat.

[77] *Hîşcală*, „cal s. iapă bătrîn(ă), şi slab(ă)", ca şi *hoaşcă, hoşcotină, piele, pielhoacă* etc., e atestat în răspunsurile la chestionariul „Cal", *s. c.*, îmi spune d. S. Pop.

[78] Duplicarea silabei *-ro-*, amintind derivate ţigăneşti de felul lui *bakroro*, „miel", din *bakro*, „berbec", *bakri*, „oaie", s-ar putea explica printr-un fenomen de armonie vocalică; la rigoare, prin contaminaţie cu *ráró*, „rarău".

[79] Sau din *Pungă*, ca n. de fam.; în orice caz, nu e acelaşi cuvînt cu *Pongrácz* (148) = *Pancratius*.

[80] Evident, nu „fumător de tabac", cum crede Sz., ci „tăbăcitor de piei", cf. vr. *soronar*, cum şi întreaga grupă a derivatelor în *-ar*, indicînd pe meşteşugari s. negustori, foarte obişnuite în vr. ca porecle sau n. de familie: Frangoli *Săoariul*, Ilia *Zălariul*, N. *Sahăidăcariul* („Ioan Neculce", IV, 135), Alexa *Livăraru* (89) etc. (Un *Lefticariu*, în Iorga, *o infra cit.*, II, p. 37, n. 5). — Un Hagi *Căpril* (Gabriel), „Arman", în aceeaşi revistă, p. 129, iar ceva mai departe, un Sava „erman" (*sic*) Cojocar (p. 143; cf. şi Hagioaia armanca Marici, p. 144). — „Ormenopol" (184) e, evident, *Armenopulos*, faimosul pravilist, iar „nearaoa lui *Chirleon*" *(ibid.)* e novella lui Kyr Leon. — După negustorii lazi, dar, mai ales, armeni din Trapezunt (turc. *Trabzun*, *Tarabuzan*), care pot fi socotiţi printre cei mai vechi negustori din Iaşi, s-a numit „Uliţa *Trepezănească (Trăpujăniasa, Tărbujăneasa)* din acest oraş (*ibid.*, III, 9, 10; II, 333; v. şi III, 31: *Trapenzalăul* = Trapezanli); cf. Memat [= Mehemet] *Trapiţanl* (Iorga, *Ist. comerţului românesc*, II, p. 140, unde şi: „Chiuzi" = curzi, negustori, p. 33), cum şi: „pînză *trepezenească*" (N. A. Bogdan, *Din trecutul comerţului mold.*, Iaşi, 1925, p. 160).

[81] Evident, însă, că nu putem exclude o origine pur armenească a numelui: familiile *Aburel* pot fi, ele însele, armene.

[82] Un *ashta*, pl. 'Lippen', corespunzător lui *usta* al ţiganilor din Vechiul Regat, există în graiul ţigănesc din Ardeal (v. Wlislocki, *Die Sprache der transsilv. Zigeuner*, p. 71).

[83] Ruteneşte există însă (după Želechowski, I) şi un *berdo*, 'Weberkamm, Weberblatt', cum şi un al treilea, însemnînd: 'tote Hand, toter Fuss', — care, acesta, ar fi, poate, cel mai indicat ca etimon al unui nume personal. În orice caz, cu *bîrdău*, „feu fait avec des épis de maïs", din ung. *borgo (Dicţ. Ac.)*, nu credem că are a face. — Cf., în sfîrşit, şi *Bearde*, starostele, din „Ioan Neculce", IV, 155.

[84] Şi *Logos* (Der-Logos), raportat de Sz. la gr. λύγος (114), ar putea fi în realitate vr. *logoş*, „pitic", sau ung. *lógós*, „Beipferd; Figurant".

[85] V. „Dacoromania", I, 260, n. 1. [245, n. 2]. — Semnalăm ocazional provincialismul *arimont*, 'armăsar' (rev. „Izvoraşul", IV) şi barbarismul *etalon* = fr. *étalon*, it. *stallone* („stalloni" trebuie cetit şi-n scrisoarea lui Kaunitz către Raicevich din *Doc. Hurm.*, XIX[1], p. 86), pe lîngă sinonimele curente sau arhaice: (h)*armăsar*, (h)*argamac* (cf. *Dicţ. Acad.*), *duvalmă*, *stăvar* (cf. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, I, pp. 59, 303).

[86] N. de fam. de negustori din Bucureşti; cf. şi *Bediuţian* în „Anuarul înv. secundar din România" pe 1924—25, p. 461.

[87] Şi *Szikucz*, p. 192.

[88] Şi *Thumán (ibid.)* e mai curînd *Daman (Dominic)* decît *Tamás* (Toma).

[89] Glosat: „Tordai" = din Turda (cf. *Tordasi*); ca n. de fam. românesc, la Frîncu-Candrea, *Moţii*, p. 120: *Turdea*.

[90] Importantă de notat forma ung. *Ábágár*, care coincide perfect cu cea din titlul cărţei bulgăreşti a lui Stanislavov (v. „Anuarul Inst. de ist. naţ." din Cluj, I, p. 321 [4]).

[91] Acelaşi înţeles şi în turc. *Sinân*, 'fer de la lance; lance' (Zenker, 520 a).

[92] *Deodatus*, *Adeodatus* (cf. *Dieudonné*, *Donnadieu*, *Déodat*, *Daudet*), Θεόδωρος ,Δωρόθεος, Θεόδοτος, Θεοδόσιος, sl. *Bogdan*, hebr. *Nathanael*, *Matthias*, sanscr. *Deva-Datta*, pers. *Hudâ-Dâd* (Zenker, 404; cf. *Mithradates*, cart. *Baalyaton*, egipt. *Petosiris*, creşt. *Hristodor* etc., la păginii antici: Ἰσίδωρος, Ἡρόδοτος = 'darul Isidei, al Herei' etc. — Pentru anastrofa componentelor, compară: Ἀνδρόνικος cu Νίκανδρος, poate chiar (după Krumbacher) *Laonikos* = *Nikolaos*, cum şi germ. *Hartmann-Mannhart* etc.

[93] Faimosul *Techir-ghiol (ibid.)* e turc. *tekir*, *tekür* (recte *tekfür*, considerat ca o corupţie din Νικηφόρος sau din armen. *tecavor*), „empereur (du bas-empire), prince, gouverneur d'une province" (Zenker, 304[b]), des întrebuinţat în toponimice de tipul 'Kaiser-Au', 'Kaiser-Berg' *(ibid.)*, în cazul nostru: 'Ghiol (lac) împărătesc'.

[94] Odinioară sat în Tutova (v. „Buciumul român", I, 84). — Un *Şişman* („Grosul") *Bedros*, la Iorga, *Inscr. din bis. rom.*, I, 232.

[95] V. Goilav, *Armenii ca întemeietori de oraşe* ..., în „Rev. Toc.", X, p. 351, şi „Anuarul învăţămîntului sec." pe 1924—5, p. 470.

Scanned with OKEN Scanner

[96] Dintr-un echivalent slav de acest tip, *Deli-Ivan*, s-a născut apelativul şi calificativul bănăţean *dilivan*, 'prost: nu fii *dilivan!*' (Ê. Novacoviciu, *Cuvinte bănăţene*, Oraviţa, 1924, p. 9) — echivalent cu „tănase": cu *pe(h)livan* n-are nici o legătură.

[97] Nume armenesc, probabil, ca şi *Katakalo(n)*, pentru care cf. şi *Catacalo* (N. Iorga, *Studii şi doc.*, VI², 281), Anton *Catacal(l)o*, numele negustorului ginere al doamnei lui Iancul-Sasul, în socotelile Lembergului (Iorga, *Relaţiile com. ale ţărilor noastre cu Lembergul*, I, p. 77 = *Studii şi doc.*, XXIII, tabla), cum şi *Catacalŭ*, postelnicul (idem, *ibid.*, XVI, 148).

[98] Dar *Donszki* (53) nu trebuie socotit aici: el înseamnă „de la Don" (cazac). — Ducele (herczeg) *Dádián*, încuscrit cu aristocraţia maghiară (Szongott, *Monogr.*, IV, p. 18), poartă numele mongolic de *dadian*, sinonim cu „jude" al nostru (N. Iorga, *Armenii şi românii*, p. 13), care se întîlneşte în relaţiunea de călătorie a lui Paul de Alep: „ţara *Dadian*" (v. „Anuar. Inst. de ist. naţ." din Cluj, I, p. 408 [19]).

[99] Numele *(Chiragos)* se pomeneşte şi pe o veche evanghelie armenească din Roman („Rev. ist.", XI [1925], p. 110).

[100] Sau în *gorov* din *gora* (sl.); cf. şi *goroveie*, 'lemne uscate' (Novacoviciu, *o. c.*, 10).

[101] Primitivul *Sahag* e atestat, între altele, în înscr. armen. din Botoşani (v. Iorga, *Inscr. din bis. rom.*, I, 230, 235).

[102] Un Cantargi *Macartici*, în „Anuarul înv. sec." pe 1924—25, p. 463.

[103] Cf. şi derivatul *Zadigheanu* (Iorga, *Inscr. d. bis. rom.*, I, 229).

[104] Mai probabil, însă, *Şahin* = *šahin*, „vultur" (cf. „Dacorom.", I, 286 [269]); din *Şah* avem, în orice caz, pe *Şahan* = *Šahan*, 'şah, rege', din care, şi derivatul *Şahanian* (Iorga, *l. c.*, I, 229 sq.). — O interesantă dezvoltare românească din *Şahin*, avem, cred, în n. de fam. *Şainoiul* (act. din 1704, în „Arhivele Olteniei", 1925, p. 181) = **Şahinoiu* (cf. Marian, *Orn.*, I, 92: *şain*, „şoim").

[105] Un Gavril *Habîş*, la I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan-cel-Mare*, I, 269. — Cf. însă şi turc.-arab. *habîs*, 'impur, méchant, fourbe' (Zenker, 403), *habbaz*, 'boulanger' (*ibid.*, 402).

[106] Un Radul Drăgoiu *Găleşescul*, negustor, originar din *Galeşul* ardelenesc, de lîngă Sibiu, la N. Iorga, *Istoria comerţ. rom.*, II, p. 12; cf. şi n. de sat *Găleşeni* (după un *Galeş*), la acelaşi, *Stud. şi doc.*, XVI, 428.

[107] De unele dintre ele (altele decît cele ce urmează aici), ca şi de unele patronimice armeneşti, ne-am ocupat, în treacăt, în „Dacoromania", I, 284 [268], n. şi II, 426—7 [423—4], nota. — În ce priveşte *Ioan*, ca n. de familie, el ar putea fi de fapt: *Ioanu*, *Ioannu* = Ἰωάννου; cf. Hristodur Ioannu, lipscan din Iaşi (Iorga, *Ist. comerţului*, II, 128).

[108] Cf. *Sarkezea* („Arch. ist.", I, 90), *Sarkiz* (rev. „Ioan Neculce", III, 93, cu interpretarea: „Cerchez", greşită, ca şi „Sava" pentru *Sahag*).

[109] Dar *Máxim* nu e Auxentius (190), ci *Maximus*, precum *Merza* nu e identic cu *Mircza* (Mircea!), cum crede Lukácsi (*o. c.*, 15), ci, evident, cu turc.-tatar. *Mîrza* (cf. Szongott, *ad voc.*).

[110] *Khatuna* însuşi se întîlneşte ca n. de femeie în înscr. armeneşti botoşănene (Iorga, *Inscr. din bis. rom.*, I, 231).

[111] Numeroase nume de negustori armeni, la N. Iorga, *Istoria comerţului românesc, epoca mai nouă*, Bucureşti, 1925, 81: *Mangiuc* (cf. *Hagi-Manciuca* Abeecletlù, p. 140, şi *Mangiuca*), *Artum Dilanoglu*, *Aracagioglu* [= Arabagioglu?], *Ovanes Vartanoglu*, *Vartan Hagicov Chircor Buiuclioglu*, *Sarchis* (cf. *supra*), *Asadur (sic)*, *Amedov* [= Ahmetov], *Garabet Melicovici* (fiul lui *Melic*), întocmai ca şi *Cealicovici*, armean de asemene, după nume: fiul lui *Cealîc*, *Cealic* (= turc. *tchaleg*, „passé; effacé, frappé, impressionné; rayé, éffacé des rôles de l'armée": Barbier de Meynard, I, 569), *Hagi Chicor (sic)*, *Buiucoglu* etc. — *Hagi-Lelan*, *Hagi-Mane*, *Ion Mardaros* (*ibid.*, p. 29, unde şi: „jupînul *Ioanes*, neguţitoriu arman din Eş"). De asemene, la N. A. Bogdan, *Din trecutul comerţului moldovenesc*, Iaşi, 1925, pp. 32 *(Avac. Vîrtan)*, 39 *(Sîrzîncă, Hagiadur)*, 103 *(Hagì-Bagdasar, Hudicoglu, Melcom, Căpitan, Ghiumuş Caracaş*, ba chiar: *Hagi-Chircor Baş-Caracaş*, *Hagi-Tatos*, *Rusciucliu*, *Melidon*: acesta, din gr.), 180 *(Navasart, Hudig, Inge* = Ienigè? etc.). — Cf. şi topon. dobr. *Aţîsadic* = *Hagişadi*.

[112] *Ibid.*: „preotul *Avidis*, ce i-am zis *Barhudar*" (p. 231), „Ştefan *Mîrzic*, căruia i s-a zis şi *Tenghian*" (p. 234) etc.

[113] Dacă originea armeană a lui Spiru *Haret* nu e o simplă legendă, numele său de familie s-ar putea explica prin arab. *Hareth*: „Est nomen proprium *Hareth* in Arabum libris valde

obvium, et in Graecorum etiam 'Αρέθας" (Boissonade, *Anecdota Graeca*, V, p. 10, n. 1 ad „Μαρτύριον τοῦ ἁγίου 'Αρέθα"). — Din pomenitul „Anuar" al inv. sec. mai notăm pe *Nazlímov* (din *Mazlîm*) şi *Tacorian* (pp. 476, 485); iar din vol. jubiliar al liceului „Laurian" din Botoşani (Botoşani, 1909) culegem: *Aritoneanu* Iacob (p. 2), *Avedic* St. Marcovici (3), *Chesim* Bogdan (5), *Abgarovici* Alfred (6), *Bolfosu* Asfadur (26), *Ciomag* Deodat (29), *Ciomac Mardiros* (42), *Şahan* Carol (17), *Zarug* Gr. (24), *Misihănescu* (37), *Hasicovici* (38), *Harhas* (41), *Gorgos* (50), *Manea Donic (ibid.)*, *Păjbagian* Paul (53), *Misireanu* (59), *Gagos* (63), *Malaxovici* Cristea (p. 63; cf. *Malaxà*, dar şi *Malhasovici*, p. 80), *Caruban* (79), *Caizăreanu* Manea (85), *Garabedeanu Garabet* (94) etc. — Un *Zaropopil*, în „Anuarul Univ. Iaşi", 1924—5, p. 65.

[114] Numeroasele românisme din graiul armenilor galiţieni au fost relevate, după J. Hanusz (*Sur la langue des Arméniens polonais*, Cracovie, 1886), de Hasdeu (*Etym. Magn.*, s. *Armean*, col. 1703 sq.).

[115] *Szamosújvár szab[ad] kir[ályi] város Monográfiája*, vol. III, p. 248 sqq.; IV, p. 368 sqq.

[116] Pentru sensul lui, v. Hasdeu, *Istoria toleranţei religioase la români*, p. 61; cf. şi Zanne, *Proverbele românilor*, VI, p. 13, unde se dă şi varianta: „Cine greşeşte, tot *armanul* plăteşte". — Tot la armeni se referă, evident, şi proverbe ca: „Pînă la Hristos, Iese pielea lui *Bedros*" (= Petru), sau „~, Ţi-a luat sufletul *Bedros*" (*ibid.*, VI, pp. 19, 453); cf. şi: „coltuc de la *Baibic*" [pitar celebru prin calitatea pînei sale] *(ibid.)*, „Parcă e *Sfîntul-Agop Verzarul*", despre un om prost sau rău îmbrăcat etc. (*ibid.*, VII, p. 172 sq.). — *Hariton*, „nias" *(Dicţ. Ac.)*, e, sigur, n. propriu, foarte obişnuit la armeni, iar *arancă*, „armencă muiere rea" („Comoara satelor", 1925, p. 32), e: *arieancă*; cf. *arie*. — Pentru rostul satiric al n. de fam. (poreclelor) armeneşti, v. şi Marian, *Satirele pop. rom.*, unde „Armanul *Bulicheriu*" formează rima lui „frunză verde de piperiu", iar „Cuconaşul Ovaneş" — la „frunză verde de ověs" (pp. 215—6). [...] Să adăugăm, în sfîrşit, din recentul *Suplement la „Glosarul dialectal"* al d-lui Viciu, următoarea cimilitură a lacătului: „*Armănaş* cu haine scurte, Ce găseşte, tot ascunde", cum şi pe rut. *kabzan*, „Fürsprecher; Armenier (trivial)" (Želechowski, I, 328).

[117] Cea de Paşti se cheamă *pászká* (p. 84), românește, ca şi alţi termini din domeniul culinar (pp. 80, 82 urm.).

[118] *Bucşan, bocşan*, „o rasă de vite moldoveneşti" (cf. *Dicţ. Ac.*, *s. v.*), ar putea veni din rut. *bokšiĭ*, „schwarzer od. brauner Ochs mit weissen Seiten, od. weiss mit schwarzen od. braunen Seiten", cu fem. *bokša* (Želechowski, 38): din ruteneşte avem, precum se ştie, şi pe *boghian*.

Scanned with OKEN Scanner

CONTRIBUȚIE LA ONOMASTICA ROMANULUI LUI ALEXANDRU ȘI ROMANULUI TROIEI

Numele proprii au fost utilizate cu succes, în ultimul timp, pentru stabilirea filiațiunei vechilor traduceri românești. Mario Roques a putut ajunge — independent de Iosif Popovici — pe această cale la determinarea originalului unguresc al *Paliei de la Orăștie*. N. Cartojan are meritul de a fi aplicat acest criteriu la textele de care ne ocupăm. Dar materialul onomastic pe care ni-l ofer cele două romane, cu multiplele lor remanieri, este, firește, departe de a fi fost epuizat.

Ne propunem, deci, să examinăm aici cîteva cazuri a căror interpretare confirmă în genere concluziile de pînă acum, dar în același timp le depășesc, permițînd unele precizări relativ la filiațiunea versiunilor românești sau lămurind mecanismul unor transformări, numai în aparență întîmplătoare, în aspectul numelor din original.

Povestea lui Alexandru Macedon, ca și legendele Troiei sînt pline de „ostroave" minunate.

Printre aceste „ostroave", care adesea sînt niște pseudoostroave, întîlnim două, la care ne vom opri în special: *Ostrovul Dalfionului* și *Ostrovul Sitarilor*.

Vom trece deci repede — ca Alexandru însuși — pe lîngă *Ostrovul Muierilor*[1], unde locuiesc femeile brahmanilor[2], observînd numai, în treacăt, că el apare distinct de *Ostrovul Amazoanelor*[3], dar trebuie pus în legătură cu *Femenie, Famenie*, „pays d'outre la Mer Rouge", ce apare în *Roman de Troie* ca „pays de femmes" și a putut fi identificat de Gilles le Bouvier cu „le pays des Amazones"[4], pe cînd alții — după Langlois[5] — văd în ea pustiul *Philomelium* din Asia-Mică, adică un echivalent al *Nadoliei* noastre[6].

Ostrovul clasic al *Alexandriei* e ostrovul brahmanilor înșiși: „Este acolo *Edemul* [1. *Edenul*], ce ziceți voi *Macaron*, și sînt acolo nagomudri, oameni goi și drepți; și au și împărat, Evant împărat", explică „filozofii" lui Alexandru[7]. Dar numele de *Macaron* („ostrovul *Macaronului*", *Makaron'skъj otokъ* în redacțiunea sîrbă[8]) e atît de transparent pentru prototipul gr. Μακάρων νῆσος, „Insula Fericiților"[9], încît n-am fi zăbovit de loc la acest ostrov, dacă n-am avea de remarcat o variantă interesantă ca *Macarele*[10], formă hibridă turco-grecească (Μακάρελη, ca Ῥούμελη), pe care ediția brașoveană din 1915 a *Alexandriei* o glosează parentetic: „țara *feciorilor*" (p. 74)[11], în loc de: „țara *fericiților*", adică: *Ostrovul Feri-*

ciţilor din *Herodotul* de la Coşula (p. 157) sau *Ostroavele* blajinilor din *Mărgăritarele* Grecenilor[12].

Încă mai transparent e *Ostrovul Delfon* din romanul Troadei, unde vine să consulte oracolul „popa idolesc" Calchas[13], fiindcă textul însuşi spune lămurit: „În ostrovul *Delphon (sic)* era şi capişte făcută de elenii cei vechi, în care era un idol al lui Apolon dumnezeu, căruia îi aduceau nebunii elini jertfe şi tămîie, numindu-l spre pieirea sa Dumnezeu, în care intrînd dracul da răspuns celor ce întreba"[14]. E, evident, „bozul de la *Delfi*", „Dumnezeul de la *Delfi*" şi „capiştea *Delfilor*" (τῶν Δελφῶν), de care, e vorba, în pomenita traducere a lui Herodot (p. 21 = I, 50).

Ce poate fi însă: *Ostrovul Dalfionului*?

El apare în următorul pasaj din ediţia de la 1833 a romanului lui Alexandru (p. 17 urm.):

„Iară într-acĕia vrĕme era la *Ostrovul Dalfionului* măestrii făcute de lemn pe o roată, şi era acolo nişte vitĕji, şi cine vrea să-şi ispitească vitejiea şi norocul vitejiei din lume, acolo mergea şi se lovia cu acei viteji... Alexandru auzi de acea roată, la *Ostrovul Dalfionului*, şi mĕrse la Filip şi zise: Filipe! să mă laşi să mă duc la *Ostrovul Dalfionului*, să-mi încerc striştea şi norocul. Filip zise: dragul mieu Alexandre! nu ţi se cade ţie să mergi la *Ostrovul Dalfionului*, că eşti prea tînăr, de cincisprezĕce ani, şi acolo sînt vitĕji bătrîni. Alexandru zise: Să mă laşi, Filipe, să merg acolo. Filip zise: Alexandre, să fie voia ta deplin, şi te du cu ajutoriul lui Amon, şi Apolon dumnezeu să te întărească... Şi [Alexandru] luă cu el pre Potolomeiu şi pre Filon... şi încălecă pe Ducipal, şi plecă la *Ostrovul Dalfionului*", unde, spre marea admiraţie a filozofului uranic, birui pe antagonişti.

Nu avem la îndemînă ediţiile anterioare acesteia[15], spre a vedea dacă ele vorbesc de *Ostrovul Dalfionului* (studiul lui Cartojan, care a compulsat întreg materialul disponibil, tipărit şi manuscris, nu-l pomenesc), dar ediţiile moderne, care o urmează cu mici modificări, nu totdeauna fericite, îl au[16].

Că pasajul se referă la participarea eroului macedonean la jocurile olimpice, vede oricine. Unele versiuni româneşti vorbesc, explicit, de „*Ostrovul Olîmbiei*", unde „în vremea aceea era două roate făcute cu măestrie elinească"[17], redacţia sîrbească editată de Novaković vorbeşte de asemenea de „*olimbištemь* kole" de la „*Olimbiiski* otokъ" (p. 15), iar originalul bizantin aminteşte de cererea lui Alexandru către Filip de a i se da voie să plece „ἐς Πίσας ... ἐπὶ τὸν ἀγῶνα τῶν 'Ολυμπίων"[18].

Aceasta nu limpezeşte însă originea *Dalfionului* însuşi, fiindcă, pe de o parte, redacţiunile streine nu-l cuprind, iar, pe de alta, ele nu lasă îndoială că prin *Dalfion* trebuie să înţelegem „Olympia". Problema rămîne, deci, întreagă: de unde provine acest bizar substitut al numelui *Olympiei* şi cum de a răsărit el în anumite versiuni româneşti?

Răspunsul la întîia întrebare îl găsim în faptul că jocurile olimpice se chemau în antichitate şi *alfeice* (*Alfeei premia*, zice Marţial)[19], după

numele fluviului *Alfeu* (Ἀλφειός, *Alphēus*), care udă localităţile Olympia şi Pisa (în Elida)[20]. *Apa Alfeonului* apare, de altfel, ea însăşi într-un alt pasaj al romanului (unde se povestesc luptele lui Alexandru cu Por)[21], în deplin acord cu redacţiunea sîrbă, care vorbeşte, la locul corespunzător[22], de *Al'fionь rěka* (s. *rěku*) ; iar cît pentru formă, *Dalfion* a putut rezulta din *Alfeon* (Ἀλφειὸν, ac. lui Ἀλφειὸς)[23], fie prin imixtiunea lui *Dalion* (Δαλίων), numele afluentului său, *Diagon*, la Strabo (VIII, 344), a lui *Delfon*, „ostrov" şi dînsul[24], ori a lui *Dafneonu Apolonu*[26] din sîrbeşte, fie, mai de grabă, printr-un fenomen de proteză analog celui din *Dalion*, *Dalimoş*, *dalei*, *dalb*, *dargint*, *daurit* etc.[26].

În ce priveşte întrebarea a doua, afară de cazul cînd s-ar admite că „Ostrovul *Dalfionului*" reprezintă o inovaţie a traducătorului român — ceea ce e greu de crezut[27] —, răspunsul nu poate fi, după judecata noastră, decît că redacţiunea sîrbă intermediară, din care descind versiunile româneşti ce cuprind acea formă onomastică, rămîne de aflat.

La aceeaşi încheiere duc, de altmintrelea, şi atîtea alte discordanţe onomastice între versiunile româneşti şi textul sîrbesc editat de Novaković. Astfel, regina amazonelor, *Talistrada* (în legendele Troadei, *Penthesilea*, deformat în: *Pantazalia*), se cheamă în redacţiunea sîrbă *Cliterva*, *Pliterva (Plin'ter've)*[28], sau ca să luăm un exemplu chiar de la începutul *Alexandriei* — lui *Tarkiniju ţarju*, stăpînind *velikago Rima*, din aceeaşi redacţiune, în versiunea românească îi corespunde un *Merlichie împărat:* „şi spre amiazăzi împărăţia marele Darie împărat, iară R î m u l împărăţia *Merlichie împărat* şi tot Apusul cu toţi craii", scrie vechea ediţie citată (p. 1), iar ed. Casei Şcoalelor parafrazează: „şi la amiazăzi domnia peste Persia marele Darie împărat, iară *Merlichie împărat* stăpînia R î m u l şi tot Apusul cu toţi craii" (p. 3). O enigmă mai mult, a cărei dezlegare ne-o înlesneşte menţionata ediţie braşoveană din 1915, care scrie: „... iară R o m u l împărăţia *Merlichia* şi tot Apusul cu toţi craii" (p. 5), deoarece, chiar dacă *Romul* nu e *Romulus*, ci *Roma (Rîmul)*, *Merlichia* arată limpede că e vorba de *Mira Lichiei* (τὰ Μύρα τῆς Λυκίας), celebra metropolă a celor 32 de episcopate unde a strălucit Sf. Nicolae din Patara şi de unde ni-a venit vestitul Matei al Mirelor, ajunsă sub Teodosie II capitala Liciei subjugate de romani: ca „*Merilichie*, de unde este Sfîntu Nicolae", apare acest simbol al Orientului roman şi în pomenitele note de drum la Ierusalim, din 1835, ale negustorului craiovean Hagi-Nicolau (*l. c.*, 106)[29].

Dar să ne întoarcem la ostroavele noastre.

Mai interesantă geneză ca *Dalfionului* are *Ostrovul Sitarilor* din istoria Troadei.

El apare în manuscrisul n-rul 2183 din Biblioteca Academiei Române, în care Cartojan[30] a descoperit de curînd „cea mai frumoasă ca stil... şi mai interesantă prin originea ei dintre versiunile româneşti ale istoriei Troadei".

Se spune, anume, acolo — după rezumatul autorului — că „Paris[31], însoţit de Deifov, Eneia şi Polidon, plecă cu 22 de corăbieri şi debarcă

la *Ostrovul Sitarilor*, unde se afla o capiştea Afroditei, unde se adunase norod mult din toate părţile lumii greceşti" (p. 43).

Autorul meritoasei monografii adnotează: „*Ortygia*, eo quod ibi primum nate fuerunt coturnices" (Guido da Columna).

Confuziunea e, însă, evidentă.

Ostrovul, vestit prin cultul Afroditei, de care e vorba în textul românesc, nu are a face cu *Ortygia* (Ὀρτυγία), insula consacrată Asteriei, celei prefăcute de Zeus (= etimologia populară) în prepeliţă (ὄρτυξ) şi, apoi, în insulă (Delos sau alta): „sitarii" din ostrovul Afroditei au cu totul altă origine decît prepeliţele din Delos. Ei au răsărit — de fapt, tot printr-o etimologie populară — din însuşi numele grecesc al insulei Afroditei, Κύθηρα (lat. *Cythēra*, azi *Cerigo*)[32]. Şi Cartojan ne furnizează el însuşi toate piesele necesare dovedirei acestei filiaţiuni.

Ca şi Μυκήνη (Μυκῆναι), care apare în textul român ca *Misena*, şi ca şi Κίρκη, care devine în acelaşi manuscris: *Sirsa* — reflexe evidente ale unor prototipe romanice, la care trimit o sumă de alte consideraţii expuse de autor[33] — Κύθηρα apare acolo (f. 21 v.) sub aspectul francizat: „ostrovul *Sitaria*" (cf. fr. *Cythère*)[34].

De la „Ostrovul *Sitaria*", însă, şi pînă la „Ostrovul *Sitarilor*" nu e decît un pas; iar trecerea a fost uşurată de un intermediar ca „Ostrovul *Sitarii*" (p. 45), în care forma de gen. sing. fem. *(Sitariei, Sitarei)* se putea uşor confunda cu *sitarii*, nom. pl. masc. de la numele de pasăre *sitar(ul)*. Şi astfel, odată trecerea făcută, lesne s-a putut ajunge, atît la „Ostrovul *Sitarilor*" (cf. şi p. 44), cît şi la „Ostrovul *Sitarului*" (p. 49).

Dar — fiindcă se prezintă ocazia — să ni se permită a spune un cuvînt şi despre originea apelativului *sitar* însuşi.

Exceptînd pe Cihac, care-i atribuia o etimologie slavă („vsl. *sitije* 'juncus': l'animal habite les jonchères"), majoritatea lexicografilor noştri consideră pe *sitar* ca un derivat din *sită* fie pentru că „ciocul lui aduce cu o sită" (Şăineanu, *Dicţ. univ.*), fie pentru că „beim Nahrungssuchen Löcher dicht nebeneinander in die Erde bohrt" (Tiktin, *s. v.*). Sugestia a venit, probabil, din *Ornitologia* lui Marian (II, 299), unde se vorbeşte de „ciocul subţire, drept şi cilindric [al sitarului], care-i serveşte ca o *sită*(!) pentru scoaterea insectelor şi a viermilor ce-i servesc de nutreţ, de prin mlaştine, din muşchiuri şi gunoaie" — observaţie bizară, vădit influenţată de etimologia populară, pe care n-o găsim în nici un tratat ştiinţific sau popular analog din literatura streină[35], deşi toate atrag atenţia, cum era firesc, asupra dimensiunilor şi structurei caracteristice a ciocului pasărei, care alcătuieşte criteriul fundamental al nomenclaturei ei în limbile vechi şi nouă, de la vgr. σκολόπαξ (înrudit, după Boisacq, cu σκόλωψ, 'pieux, pal') pînă la fr. *bécasse (bec)* sau germ. *Schnepfe* (rudă cu *Schnabel*, 'cioc', după H. Paul[36]).

Căutînd în această direcţie, am avut un moment iluzia că originea rom. *sitar* ar putea fi în ngr. σαϊττάρι = σαγιττάρι (cf. it. dial. *gallina arciera*

Scanned with OKEN Scanner

etc.). Dar extensiunea cuvîntului, între altele, face puţin probabilă o asemenea bază.

Ne oprim, deci, la părerea că *sitar*, care nu e numai *scolopax rusticola*, ci şi *sitta europaea*, nu se poate despărţi de vgr. σίττη, ἡ νῦν, οἶμαι, λεγομένη σιταρὶς (Suidas), σίττη s. σίττας, ὄρνις ποιός (Hesychiu), σῖττον, οἱ μὲν γλαῦκα ἢ κίσσαν ἢ ἱέρακα *(idem)*, σιταρίς, 'pica', σίτταρις, 'avis quaedam' (v. Stephanus, *s. v.*), ngr.-dial. σιταρίδα, σιταρήθρα, σιταρούθα 'πτηνόν, ἄλλως ἀμπελουργὸς' (Amantos[37]) — adecă o pasăre oarecare din genul *sitella*[38], o *pica* sau un *picus*[39], cu ciocul mare, ca şi *becaţa* sau *ciocăneaua*[40] însăşi: sp. *pitorra*, sinonim cu *becaza*, explicat din *pit* = *pic*, faţă de lat. *picus*, 'Specht', şi *pica*, 'Elster', ofere un pendant convingător în ce priveşte partea „reală" a problemei, iar, cît despre latura formală, formaţiuni ca σιταρὶς etc. fac plauzibilă existenţa timpurie a unui derivat în -άρι(ος), postulat de rom. *sitar(iu)*, **sitarius*, *-m*.

Închizînd, acum, această paranteză etimologică, ne mai rămîne de elucidat o chestiune finală.

Spuneam că multe din „ostroavele" celor două romane sînt, de fapt, pseudoostroave.

Astfel, într-un pasaj din *Războiul Troadei* (ed. Leca Morariu, p. 47) cetim: „... mulţime de oşti de la Atina, de la Fitalie[41], de la Elada, de la Rodos, de la Itisia[42], de la Salamina, de la Krit, de la *Argos*, de la *Corint* şi din *alte ostroave* multe".

Trebuie să observăm, însă, că obiceiul de a numi aşa, fără discernămînt şi preciziune, oraşe sau ţinuturi situate în apropierea mării sau unui fluviu, nu constituie o particularitate a textelor noastre, care vorbesc, în adevăr, de *Delphi* şi *Olympia* ca de „ostrovul *Delfon*" şi „ostrovul *Dalfionului*".

În însemnările de călătorie la locurile sfinte, amintite mai sus, Hagiul din Craiova scrie: „de la mînăstirea Vatupetului[43] cu 32 de oameni în corabie am işîtî *pă la ostrove adecă pă la oraşe* ce să va arăta... la sîcîşî[44] ... la potămosî[45], unde este sfîntulî Ioanî bogoslavî..." (p. 103).

Iar, după toate acestea, vom înţelege şi cum se face că Simion Dascălul a putut scrie, despre Despot: „şi au tras spre R î m ... şi de acolo mutîndu-se la *alt ostrov*" (ed. Giurescu, p. 181) şi — abstracţie făcînd chiar de faptul că în capitolul imediat precedent se vorbise de „naşterea sa la o s t r o v u l S a m o s" — nu vom mai întreba: „credea Simion Dascălul că Roma este *un ostrov*?"[46].

„Grai şi suflet", III, fasc. 1, 1927, p. 1—11.

NOTE

[1] V. Carotjan, *Alexandria*[1], 62: „[Evant] îl lămureşte [pe Alexandru] că femeile nagomudrilor locuiesc într-un alt ostrov şi se întîlnesc cu bărbaţii lor numai o dată pe an ... Alexandru plecă de acolo şi trecu pe lîngă cetatea de aramă a muierilor fără să intre înăuntru"; cf. acelaşi, *Alexandria*[2], 88 urm.

[2] Forma *rahmanţi*, sub care apare numele lor în glosarul lui Iord. Golescul (v. „Şezătoarea", 1922, 107), se explică uşor prin contaminaţia lui *rahmani* cu *garamanţi*; cf. însă şi gr. βρεχόμαντις, 'şolomoner'.

[3] V. Cartojan, *o. c.*[1], 65: „Din India Alexandru plecă spre *Ţara Amazoanelor* şi scrise carte *Talistradei*... Bărbaţii lor trăiesc în alt ostrov şi le agonisesc de mîncare, pe cînd ele poartă grija războaielor"; cf. acelaşi, *Legendele Troadei*, 49: „Moartea eroilor troieni este însă compensată, pentru cîtăva vreme, prin venirea *Pantazaliei*, regina *amazonilor*. Acestea locuiau singure, în părţile răsăritului, despărţite de bărbaţii lor, cari trăiau aparte într-un ostrov foarte frumos..."

[4] Cf. L. Sainéan, *Les sources indigènes de l'étymologie française*, Paris, 1925, II, 438.

[5] Cf. şi W. Wilke, *Die französischen Verkehrsstrassen nach den Chansons de geste*, Halle a. S., 1910, 25, 28.

[6] V. Păsculescu, *Lit. pop. rom.*, 167: „Tocmai din *Nadolie*, Cea ţară pustie", „În *Ţara nadolească* Să se prăpădească, Tocma-n *Nadolie*, Cea ţară pustie". Cf. şi: „pămîntu *andoli*", în însemnările de călătorie la locurile sfinte ale lui Hagi-Nicolau din Craiova (publicate în „Arhivele Olteniei", 1926, 106). Aşa trebuie înţeleasă, socot, şi „cetatea *Indolie*", care singură a rezistat creştinării, din cele „trei cetăţi ale lui Irod" (T. Bălăşel, *Versuri populare române*, Craiova, f. a., I[1], 34).

[7] Cartonaj, *Alexandria*[2], 86.

[8] V. ed. Novaković, 85.

[9] Deja la Hesiod ('Έργα καὶ ἡμέραι, 169): Μακάρων νῆσοι; cf. ngr. τὰ νησία τῶν Μακάρων şi *ostroave a' blajinilor* (v. n. 12).

[10] Cf. şi Şăineanu, *Basmele române*, 42, 94.

[11] Poate, şi o aluzie la brahmanii „feciori", „flăcăi", „bărbaţi", ai „muierilor" din celălalt ostrov; dar, mai probabil, o simplă confuzie grafică.

[12] Cf. *Dicţ. Acad. Rom.*, s. *blajinii*, cum şi sîrb. *ostrova blaženih*, glosînd pe *Makaron'skbj otokb* din text, la Novaković, *l. c.*, nota. — Pentru legătura etimologică reală, de altfel, între acest Μακάρων (νῆσοι) şi *macaroane*, v. acum şi A. Schiaffini, *La diffusione e l'origine di fidelli 'ermicelli'* etc. („Archivum Romanicum", VIII [1924], 300).

[13] Cartojan, *Legendele Troadei*, 44.

[14] *Ibid.*, 55.

[15] *Istoriea lui Alexandru*, acum a treia oară tipărită, la anul 1833. — Exemplarul ce posed a fost cîndva proprietatea „lui giupînu Iacov neguţătorul ot Botoşani" (*ex-libris* autograf, cu chirilice).

[16] V. ed. braşoveană sus citată, 16, sau ed. „Astrei" şi „Casei Şcoalelor" (de M. Sadoveanu), Bucureşti, 1920, 15.

[17] V. M. Gaster, *Lit. populară română*, Bucureşti, 1883, 18.

[18] *Pseudo-Callisthenes*, herausgg. v. H. Meusel, Leipzig, 1891, 717; cf. Ausfeld-Kroll, *Der griechische Alexanderroman*, Leipzig, 1907, 40.

[19] *Epigrammata*, VI, 85, 8.

[20] Cf. W. Smith, *Dictionary of Greek and Roman Geography*, art. *Alpheius*.

[21] Cartojan, *Alexandria*[1], 64, şi *Alexandria*[2], 96.

[22] Novaković, 103.

[23] Cf. şi Ἀλφειωνία, sc. Ἄρτεμις, venerată acolo.

[24] Cazul n-ar fi de loc izolat: un *Neptenabuš*, numele unuia din cei doi demoni htonici care ajută lui Priam la zidirea Troii (Cartojan, *Legendele Troadei*, 12), identificat cu *Neptunus* (cf. fr. *lutin*), e modelat evident după *Nehtenav*, *Nehtinav* (Cartojan, *Alexandria*[2], 8 = Νεκτεναβὼς, Νεκτανεβὼς, numele fabulosului Faraon-mag (Meusel, *o. c.*, 707 şi passim; Ed. Meyer, *Geschichte des Altertums*[3], I[2], 26).

Scanned with OKEN Scanner

[25] *Ibidem*, 8, 15. — E vorba, evident, de epitetul lui Apolo în legătură cu laurul (dafinul) consacrat lui (Δαφναῖος, ac. Δαφναῖον).

[26] Pentru aceasta din urmă, cf. totuşi şi fr. *doré*, pe lîngă *dapleca* şi *dumbla*: „Ca pe pruncul lasă-l maica, Cînd la ţîţe mi-l *dapleacă*" (rev. „Ioan Neculce", V [1925], 344), „Şi-mpotrivă nu-mi *dumbla*..., Nice-n gînd nu mi-o *dumblat*" („Junimea literară", XV [1926], 6).

[27] Altceva e cînd din *Ariz'var'nь* sîrb (el însuşi, o corupţie din Ἀριοβαρζάνης grec), traducătorul nostru face: *Rizvan*, *Răzvan*, *Răsvan*, *Rădvan* (Cartojan, *Alexandria*[2], 10), sau cînd din sîrb. *Miman'du*, „voevoda Darijeva" (Novaković, 56), se face un *Mamant* voievod, „boier al lui Darie" (Cartojan, *Alexandria*[1], 57), cu numele *Sf. Mamant*, prăznuit după calendarul ortodox la 2 septembrie: sînt adaptări fireşti, în care iniţiativa fiecărui copist, necum tălmăcitor, nu se poate tăgădui. — Dar, relativ la numele *Răzvan* însuşi, e, poate, locul să spunem aici că, după socotinţa noastră, cu tot vsl. *razvъnь*, 'catena' (reflexul onomastic unguresc contează şi mai puţin), originea acestui nume e, probabil, orientală: turc. *rizvan*, 'bon plaisir, agrément, bénédiction, paradis; nom de l'ange qui garde l'entrée du paradis', *ryzvani*, 'qui appartient au paradis' (Kieffer-Bianchi, I, 595); iar reputaţia de nume ţigănesc, pe care o are numele eroului din *Răzvan şi Vidra* lui Hasdeu, se datoreşte, poate, şi presupusei obîrşii ţigăneşti după tată a domnului Moldovei, *Ştefan Răzvan* (v. Heidenstein, *Rerum Polonicarum ab excessu Sig. Augusti l. XII*, Frankfurt, 1672, 315, apud N. Iorga, *Pretendenţi domneşti în sec. al XVI-lea*, 53), dar, mai probabil, tocmai în legătură cu acest nume de domn, obiceiul ţigănesc de a se numi cu astfel de nume ilustre (cf. *Basarabă* etc.): un *Răzvan Ţiganul* apare şi în *Ţiganiada* (ed. Cardaş, 82).

[28] Novaković, 108; cf. Cartojan, *Alexandria*[1], 76.

[29] La prefacerea toponimicului într-un nume de împărat va fi contribuit, poate, şi relativa asemănare cu numele împăratului bizantin *Mavrichie (Mauricius)*; cf. şi „Revista critică-literară", III (1895), 296.

[30] V. a sa *Legendele Troadei în literatura veche românească*, 41 urm.

[31] Obişnuit: „Alexandru Parij" (Cartojan, *o. c.*, 13, 18). Relevăm lucrul incidental pentru a arăta că cercetările mai nouă au ajuns la concluzia că singurul nume propriu al răpitorului Elenei era, la Homer: Ἀλέξανδρος, — Πάρις nefiind decît un apelativ, cu înţelesul de „arbitru"; cf. lat. *par* (v. R. Blümel, *Paris = Schiedsrichter*, în „Indogerm. Forschungen", XLIII [1926], 274 urm.).

[32] Cf. Smith, *o. c.*, *s. v.*, unde şi forma adiectivală Κυθήριος.

[33] *O. c.*, 60. — Dar *Brisaida* poate fi socotită mai degrabă ca forma de ac. gr. de la Βρισηΐς — Ἕρμης şi Κύτηρα trebuie corectate în: Ἑρμῆς şi Κύθηρα etc.

[34] Cf. şi: „Memnon ‚voevodul *sirisinilor* [= *saracenilor*]" (Cartojan, *Alexandria*[2], 29).

[35] V. d. ex. Edm. Perrier, *La vie des animaux illustrée*, t. IV; J. Salmon, *Les oiseaux*, 193, 599, sau Brehm, *Tierleben*, *ad loc.*

[36] Cf. şi Kluge, *s. v.* — Pentru alte numiri ale sitarului, v. Rolland, *Faune populaire de la France*, II, 353, 599, şi Riegler, *Das Tier im Spiegel der Sprache*, 183.

[37] Συμβολὴ εἰς τὸ χιακὸν. γλωσσάριον, Atena, 1926, 600, unde se dau ca sinonime şi σιταρίτης, σιταρᾶς. probabil tot atît de streine de σιτάριον, 'grîu, cereale', ca şi ψιττακὸς, 'papagal', însuşi (cf. σίττα, ψίττα, 'pst!').

[38] Cf. şi Korais, Ἄτακτα, IV, 502.

[39] V. Marian, *o. c.*, sub *ţarcă* şi *ciocănitoare*.

[40] *Ibidem*, II, 299 (după Cihac).

[41] *Thettalia* = Thessalia.

[42] *Ithaca*.

[43] *Vatopedi*.

[44] *Chios*, turc. *Sacîz*.

[45] *Patmos* (care se va fi întîlnit, poate, cu gr. ποταμὸς în mintea negustorului originar din sudul Dunării), ostrovul renumit prin patimile Sf. Ioan Teologul. Cf. şi recenta relaţiune de pelerinaj la Ierusalim a [...] dr. Gr. Cristescu: *Mai aproape de tine, Doamne!*, Sibiu, 1926, 41 urm.

[46] P. P. Panaitescu, *Influenţa polonă în opera şi personalitatea cronicarilor Grigore Ureche şi Miron Costin*, Bucureşti, 1925, 52, cu nota.

Scanned with OKEN Scanner

V

FILOLOGIE CLASICĂ

„...Ce-a fost muritor din antichitate nu e clasic, iar ce e în adevăr clasic nu e mort, ci s u p r a v i e ț u i e ș t e — acum și pururea!"

Scanned with OKEN Scanner

DOUĂ METODE ÎN PROPUNEREA GRAMATICEI COMPARATE A LIMBILOR CLASICE. — O EXPERIENȚĂ DIDACTICĂ

S-a spus de multe ori că o „gramatică comparată" nu există, ci numai *o metodă comparativă*, şi că denumirea aceasta, nejustificată, s-ar perpetua numai datorită rutinei.

Cea mai nouă şi —ceea ce nu e totdeauna cazul—, cred, cea mai bună[1] gramatică comparată a limbilor clasice, aceea a lui A. Meillet şi J. Vendryes, împărtăşeşte în totul acest punct de vedere. Autorii cred necesar să se scuze că, din respect pentru tradiţie, şi-au intitulat opera: *Grammaire comparée des langues classiques*, deoarece, de fapt, „il faut avouer qu'il n'existe pas de science de ce nom; il n'existe qu'une méthode comparative" (p.I). După ei, „ce qu'on appelle improprement grammaire comparée n'est qu'une forme particulière de la grammaire historique. Faire de la grammaire comparée *d'une langue*, c'est faire l'historie de cette langue en s'éclairant des lumières que fournit la méthode comparative ..." *(ibid.)*.

La aceste subtile obiecţii, s-ar putea, socotim, întîmpina următoarele:

Prin „gramatica comparată a limbilor clasice" nu se înţelege gramatica istorică a limbei latine plus gramatica istorică a limbei greceşti, juxtapuse în acelaşi tratat, în loc să fie studiate aparte, în două tratate deosebite[2]. Departe de a constitui o simplă alăturare anorganică, artificială, fără legătură vitală, a două limbi eterogene, gramatica comparată a celor două limbi clasice -*utraque lingua*, ἑκατέρά γλῶσσα, cum le spuneau anticii[3] — e o firească σύγκρισις permanentă între două idiome, care, ca italo-celt unul, ca elen celălalt, sînt, genealogic, istoric şi cultural, înfrăţite din cele mai vechi timpuri. Gramatica comparată a limbilor clasice nu are de obiect lămurirea istorică a uneia singure din cele două limbi antice prin alta acolo unde ea nu se poate lămuri suficient prin ea însăşi, ci lămurirea lor *reciprocă, una prin cealaltă, ex aequo* — şi cine face acest lucru, cine compară, adecă, sistematic două limbi între ele, stabilind asemănările şi deosebirile lor, reliefînd astfel atît fondul comun, cît şi propria individualitate a fiecăreia, acela face, credem, în cel mai propriu înţeles al cuvîntului, *paralela, comparaţia* lor, din punct de vedere gramatical, adecă — nu-i aşa? — *gramatica* lor *comparată*. Dar *numai* acela! Căci „a face gramatica comparată a *unei* limbi", cum spuneau autorii noştri, ni se pare o imposibilitate aşa-zicînd materială: comparaţia implică o pluralitate sau, cel puţin, o dualitate de termeni.

Peste cîteva pagini însă (p.18), autorii francezi revin şi-şi precizează, ba îşi agravează, concepţia: „On conçoit donc une grammaire historique du grec et une grammaire historique du latin, où seraient étudiées les transformations qu'ils ont subies l'un et l'autre depuis l'époque indo-européenne et les innovations qui les caractérisent. Ces grammaires historique ... comporteraient l'emploi de la méthode comparative. C'est en ce sens qu'il faudrait entendre l'expression de «grammaire comparée», appliquée *séparément* au grec ou bien au latin. Il vaudrait mieux dire «grammaire *comparative*», pour éviter toute ambiguïté".

Comparativ — ca engl. *comparative*, germ. *vergleichend* — e, poate, preferabil lui *comparat*; dar, „gramatică comparativă" a unei *singure* limbi, aceasta, încă o dată, ni se pare de neînţeles.

Că, în marginile aceleiaşi limbi, există cronologic o evoluţie, cu arhaisme şi inovaţii, iar, geografic, o diferenţiere dialectală, cu particularităţi de tot soiul, e evident. Graiul e ca soarele lui Horaţiu: *alius et idem*. Şi e tot atît de evident că, într-o gramatică ştiinţifică a oricărei limbi, comparaţia între diversele faze şi aspecte ale ei se impune. Dar comparaţia unei limbi cu alta sau altele nu poate fi, în acest caz, decît accesorie, subsidiară, iar esenţialul unei astfel de opere ni se pare că intră perfect în cadrul gramaticei *istorice*. A exagera importanţa acestor întîmplătoare confruntări cu elemente externe pînă la a denumi gramatica de acest fel „comparativă", ni se pare cu totul nepotrivit. Şi nu mai puţin nepotrivit e, credem, a exalta importanţa elementelor interne ca termeni de comparaţie între ele însele: aceasta ar constitui — în sens opus — o greşeală identică cu aceea care ar socoti că gramatica limbilor indoeuropene poate fi tratată ca o gramatică istorică, fiindcă, în definitiv, toate limbile ce-i aparţin sînt simple efloreşcenţe ale aceleiaşi rădăcini, simple forme particulare sau variante ale aceluiaşi idiom primitiv. Nu: *deosebirile* sînt prea mari aici pentru a nu ne da seama că, în ciuda *unităţei* primordiale, avem înaintea noastră tot atîtea *individualităţi* lingvistice distincte, şi, dincoace, *asemănările* sînt prea mari pentru a nu înţelege că, cu toată *multiplicitatea* aparentă, avem în faţa noastră o *unitate* lingvistică. Gramatica istorică a unei limbi nu se poate pulveriza într-o gramatică comparată a dialectelor ei, iar gramatica comparată a două sau mai multe limbi înrudite nu se poate dizolva într-o singură gramatică istorică a uneia din ele. Şi unul şi altul din aceste procedee pot fi fatale ... *Exempla trahunt*. Istoria grecilor, în epoca lor de splendoare, rezultă din jocul admirabil al celor două tendinţe contrare, de συνοικισμός şi διασπορά, superior ritmate şi armonizate laolată: cînd spiritul individualist al glorioaselor πόλεις s-a exacerbat, aducînd sfărmîmarea coeziunei politice; cînd sufletul naţional s-a risipit în οἰκουμένη, înecîndu-se în cosmopolitism, — ἀκμάζουσα Ἑλλάς trăise. Roma însăşi, care n-a cunoscut decît o *languens Graecia* [4] — gata să devină, ca o simplă *Africa tonsa*, o ῥωμαϊοκρατουμένη Ἑλλάς, o Ἑλλὰς δουλεύουσα —, cînd disciplina spiritului de subordonare faţă de *res publica* s-a relaxat; cînd miraculosul echilibru dintre forţa de convergenţă şi cea de expansiune a făcut loc ten-

dinţelor centrifugale; cînd *orbis in Urbe erat* şi Statul roman, împotriva testamentului lui August (*coërcendi intra terminos imperii*), *magnitudine sua laborabat*, ceasul destinului îi sunase: *urgent imperii fata*, vestea profetic Tacit. Exemple mari, din care — *si parva licet* ... — şi gramatica limbilor clasice s-ar cădea să înveţe (căci ce sînt ele decît nişte fragmente din uriaşa viaţă a antichităţei?): că există realităţi peste care o disciplină nu poate trece, fără a se nega şi condamna pe sine însăşi, şi sînt ambiţii de anexiune care pot fi funeste, prin însăşi violenţa reacţiunilor ce provoacă.

În adevăr, iată — aşa cum este sau „nu este" gramatica comparată a limbilor clasice, adecă lingvistica aplicată la studiul lor — din diferite părţi, dar mai ales din Italia, s-au ridicat, în timpul din urmă, glasuri energice de protestare împotriva „tiraniei" sale.

Se revendică drepturile *istoriei* împotriva „filologismului" în studiul limbilor şi literaturilor antice — a filologismului vinovat de „uscăciunea" erudiţiei clasice, a filologismului care tratează literatura veche ca obiect de speculaţie, ca „material de studii", „comme natura morta, irrigidita e cristallizzata in formule, in schemi, in pregiudizi scolastici ..." Sînt cuvintele lui Augusto Rostagni, care sccate, împreună cu G. De Sanctis, minunata „Rivista di Filologia e d'Istruzione classica", în lecţia-i de deschidere a cursului de literatură greacă la Universitatea din Cagliari (*l.c.*, n.s., III [april, 1925], p. 2). Şi cartea de blestem continuă: „Non contro la filologia, che è «beata e ciò non ode»[5]; bensì contro il *filologismo*[6], voglio dire contro quella gretta e inadeguata maniera di studiare gli antichi che non adempie alla sua vera funzione, non si sviluppa e non si risolve in *storia*". Şi Rostagni nu e singur. În acelaşi nr. al revistei italiene, într-un articol intitulat: *Influssi della Linguistica generale sulla Linguistica storica del latino*, B. A. Terracini denunţă — pornind de la recentele lucrări ale lui Schopf şi Juret — în domeniul studiului limbei latine aceeaşi direcţie *neistorică* pe care o releva Rostagni în domeniul literaturei greceşti — direcţie care, după părerea sa, ignorînd distincţiile schuchardtiene între „elementar verwandt" şi „geschichtlich verwandt" (p.27), aplicînd principii construite „fuori di limiti di spazio e di tempo", constituie o adevărată primejdie pentru studiul limbilor clasice: „la linguistica generale ... viene a costituire una specie di pericolo permanente che incombe sulla linguistica storica" (p.33)[7].

Ce e adevărat şi ce nu, în această alarmă?

Întrucît nu ţine să degenereze într-un fel de metafizică filologică, fără contact cu realităţile, adecă cu relativităţile limbei, *lingvistica generală*, oricît de filozofică, ştie să rămînă *istorică* atîta cît trebuie pentru a da satisfacţie la tot ce e legitim în doleanţele exprimate[8]. *Comparativ* şi *istoric*, în materie de gramatică a limbilor clasice, în special, sînt concepte care nu numai că nu se exclud, dar *se implică*[9].

Şi, de fapt, în genere *aşa* se întîmplă.

De la „*Vergleichende* Grammatik des Sanskrit, Zend, Armenischen ..." a lui Bopp şi „Compendium der *vergleichenden* Grammatik der idg.

Sprachen" al lui Schleicher pînă la magistralul „Grundriss der *vergleichenden* Grammatik der idg. Sprachen" al lui Brugmann[10], care, toate, nu omit sau nu exclud punctul de vedere *istoric*, trecînd prin toată gama de „*Vergleichende* Grammatik der griechischen und lateinischen Sprache" (Leo Meyer, ed. II, Berlin, 1882), de „Short Manual of *Comparative* Philology for Classical Students" (P. Giles, în trad. germ. a lui Jos. Hertel: „*Vergleichende* Grammatik der klassischen Sprachen", Leipzig, 1896), de „Précis de grammaire *comparée* du grec et du latin" (V.Henry, ed.V,Paris, 1894), pînă la cea mai recentă „Grammaire *comparée* des langues classiques" (Meillet-Vendryes, Paris, 1924), elementul istoric n-a fost niciodată proscris din studiul comparativ al limbilor antice. Titluri ca: „*Kritisch-historische* Syntax des griechischen Verbums d. klass. Zeit" (J.M.Stahl, Heidelberg, 1907) indică doar o nuanţare a punctului de vedere, care e, expres, „istoric" şi rămîne, în anumită măsură, aşa, chiar cînd e vorba de opere cu caracter esenţial didactic (ca „*Methodische* Gramm. der gr. Sprache" a lui Westphal, Jena, 1870)[11] sau descriptiv (celebrele „*Ausführliche* Gramm." ale lui Kühner). Preocupare, măcar secundară, de laturea istorică se întîmpină pînă şi în acele tratate ale căror titluri proclamă deschis nota lingvistică a concepţiei autorului, ca „Manuel de *Linguistique* grecque" al lui P. Carnoy (Louvain, 1924), sau par a le ignora intenţionat: „*Comparative* grammar of the Greek language" a lui Jos. Wright (Oxford, 1912) face parte, de fapt, din ale sale „Students series of *historical* and comparative grammars", iar „Éléments de grammaire comparée du grec et du latin" ale lui Paul Regnaud (Paris, 1895) poartă în însuşi subtitlu adaosul: „d'après la méthode *historique* inaugurée par l'auteur". Şi nu mai vorbim de „*Historische* Grammatik d. lat. Spr." a lui Landgraf (Leipzig, 1903) sau Stolz (Leipzig, 1894), şi atîtea altele. Clasicele „Handbücher" de fonetică şi morfologie latină şi greacă ale lui Sommer (1902) şi Hirt (1912) nu sînt mai puţin istorice[12] ca „*Historische* Lautlehre des Lateinischen" a lui Niedermann (ed. II, 1911) şi „Morphologie *historique* du latin" a lui Ernout (1914); Meillet însuşi scrie un neîntrecut „Aperçu d'une *histoire* de la langue grecque" (ed. a 2—a, Paris, 1920); o „Grammaire *historique* latine" şi o „Grammaire *historique* grecque" se cuprind în excelentul Manual al lui Laurand; iar reviste germane, ca „Rheinisches Museum für klassische Philologie", publică în cele mai nouă n-re apărute (v. vol. 74 [1925], p. 64 sqq.): „Bausteine zu einer *historischen* Grammatik der gr. Sprache" ale răposatului H. Kallenberg.

De o sută şi mai bine de ani, gramatica comparată şi cea istorică merg, astfel, mînă în mînă.

Lingvistica generală, de care se tem reprezentanţii prea zeloşi ai şcoalei istorice, nu vrea să fie, în ultima analiză, decît sinteza generală a celor sinteze parţiale care sînt istoriile tuturor limbilor, înmănunchind principiile generale ce se desfac din ele, în lumina psihologiei şi sociologiei, a etnografiei şi folclorului. Şi, în acest înţeles, ea are, desigur, dreptul de a spune, prin Meillet (*Linguistique historique et linguistique générale*, Paris, 1921, p. 7),

Scanned with OKEN Scanner

fără aer de superioritate sau tendinţe de exclusivism şi acaparare care să justifice aprehensiuni şi antipatii, că „istoria limbei ... nu poate fi ţinta lingvisticei, ci numai un *mijloc* al ei" — mijlocul cel mai sigur de a da generalizărilor sale substratul concret şi solid al realităţilor corespunzătoare, ferind-o de aventuri *in abstracto*.

„La coordination des deux linguistiques" — a celei descriptive, statice sau sincronice şi a celei istorice, evolutive sau diacronice — este, fără îndoială, singura soluţie echitabilă, în materie de limbi clasice, ca şi în materie de limbi semite[13].

Cu aceasta am răspuns, credem, la întrebarea de la care plecasem, şi ne-am întors la Meillet şi Vendryes. Cuvintele ce urmează, din opera lor, vor apărea, sper, şi mai nedrepte, după cele spuse pînă acum: „Une ambiguïté plus fâcheuse se cache dans l'expression de «grammaire comparée du grec et du latin». L'exercice qui consiste à mettre en regard les sons, les formes, les tours de deux langues pour en faire un parallèle, a peut-être une utilité didactique, celle d'aider la mémoire à retenir la grammaire de chacune d'elles[14]: il n'a aucune valeur scientifique. Abstraction faite de l'existence d'examens, où les candidats doivent justifier de la connaissance des deux langues, une comparaison du grec et du latin n'a pas plus de portée qu'une comparaison du latin et du russe, du grec et de l'allemand" (*l.c.*).

Că o comparaţie între latineşte şi greceşte ar fi, din punct de vedere ştiinţific — care, nici el, nu poate face „tabula rasa" de istorie! — tot atît de indicată ca şi o comparaţie între latineşte şi ruseşte sau greceşte şi nemţeşte, ni se pare, în adevăr, mai mult o „boutade" polemică, excesivă, decît o afirmaţie ştiinţifică. De altfel, rîndurile ce vin imediat după acestea şi anumite părţi, cel puţin, ale operei înseşi aduc cuvenitele „temperamente", dînd satisfacţie, măcar în parte, prejudecăţilor curente, şi, la urma toată, pentru ce ne interesează direct în comunicarea de faţă, care priveşte laturea *didactică* a problemei, recunoaşterea, fie şi ipotetică, a utilităţei gramaticei comparate a limbilor clasice, din partea autorilor francezi, ne poate mulţumi pe deplin.

[. . . . .]

I-iul Congres al filologilor români, Bucureşti, 1926, p. 38—46.

NOTE

[13] Că, în ciuda tuturor aparenţelor contrare, „la grammaire comparée proprement dite traverse en Allemagne — où elle a été créée — un âge ingrat", e un fapt pe care-l constată cu dreptate Meillet, în recenzia-i din „Litteris, an international critical review of the Humanities" (I [1924], p. 44) despre vol. festiv pentru W. Streitberg: *Stand u. Aufgabe der Sprachwissenschaft*, Heidelberg, 1924.

Scanned with OKEN Scanner

[2] De o „réunion de deux grammaires comparatives" — cum prezintă autorii înșiși opera lor (p. 19) — ar putea fi vorba încă mai puțin; se va vedea îndată de ce.

[3] Cf. Heinze ad Hor., *Carmina*, III, 8, 5, și Kroll, *Studien zum Verständnis der römischen Literatur*, Stuttgart, 1924, p. 5, n. 12.

[4] Expresia e a lui Cicero (*Tusc. disp.*, II, 2): „Quamobrem hortor omnes... ut huius quoque generis [sc. philosophiae] laudem *iam languenti Graeciae* eripiant et transferant in hanc urbem..." și ea cadrează perfect cu reflexiunile melancolice pe care le făcea prietenul său, Servius Sulpicius, în acel admirabil specimen antic de „Consolation à Mr. Dupérier sur la mort de sa fille" care e scrisoarea de condoleanțe pentru moartea Tulliei (*Ad familiares*, IV, 5): „Ex Asia rediens... post me erat Aegina, ante me Megara, dextra Piraeus, sinistra Corinthus; quae oppida quodam tempore *florentissima* fuerunt, nunc prostrata et diruta ante oculos iacent... uno loco *tot oppidorum cadavera*". — *Florentissima* echivalează perfect cu ἀκμάτουσα (ἐν ἀκμῇ, *in flore*), epitetul dat Eladei de Nero în faimoasa-i cuvîntare către grecii din Corint (v. Dittenberger, *Sylloge inscr. graec.*, I, 376) [...].

[5] Cf. A. Meozzi, *Carducci*, Firenze, s.a., p. 110; „La storia *è beata e ciò non ode*".

[6] Din confuzia acestui „filologism" cu filologia au rezultat, în Italia, și atacurile lui Camillo Pellizzi *(Gli spiriti della vigilia)*, pe care le respinge cu dreptate G. De Sanctis (v. „Rivista" citată [1924], p. 558).

[7] Cf. același, *Questioni di metodo nella linguistica storica* (în „Atene e Roma", n.s., II [1921], pp. 99—116).

[8] Cf. și J. Marouzeau, *La linguistique et l'enseignement du latin*, Paris, 1924 (extras din „Revue des Études latines", I—II).

[9] Cît de necesară e, de altfel, această cooperare istorico-lingvistică, nu numai în ce privește metoda, ci și într-un sens mai înalt, ca discipline științifice autonome, spune frumos tot un italian, Salvatore Frascino, aiurea: „Il più alto ufficio della linguistica è certamente quando essa, uscendo dalla stretta cerchia della curiosità scientifica ed erudita, entra a servigio della storia, ed, unica testimone di tempi sepolti, alza la sua voce non meno autorevole d'ogni altro documento rintracciato in papiri, in bronzi, in marmi" („Die Neueren Sprachen", XXXIII [1925], p. 49). Exact ceea ce spunea Meillet *(l. infra c.)*: „La linguistique n'a pas le moyen de remplacer l'histoire et elle n'y prétend pas; mais, à défaut de précisions que fourniraient des textes suivis, elle apporte au moins les seules lumières qu'on puisse exposer sur une période qui ne nous a laissé aucun témoignage direct, ni de ses actes, ni de sa pensée". — Lărgind problema, cf. mai departe: K. Brugmann, *Sprachwissenschaft und Philologie* (Strassburg, 1885); P. Kretschmer, *Philologie und Sprachwissenschaft*, în Gercke-Norden, *Einleitung in die Altertumswissenschaft*, I², p. 463 sqq.; Wilhelm Werner Jäger, *Philologie und Historie* (în „Neue Jahrb, f. d. kl. Alt.", XIX [1916], p. 81 și urm.); Paul Wendland, *Philologie und Geschichte* (*ibid.*, XX [1917], p. 1 și urm.).

[10] Cf. și recentul *Compendio di grammatica comparata delle lingue indoeuropee*, de E. La Terza (Napoli, s.a.).

[11] Cf. și F. Sommer, *Vergleichende Syntax der Schulsprachen (Deutsch, Englisch, Französisch, Griechisch, Lateinisch) mit besonderer Berücksichtigung des Deutschen*, ed. a 2-a, Leipzig, 1925.

[12] Deși, firește, nu exclusiv (cf. Hirt, p. 2, cu Sommer, p. XI).

[13] V. M. Feghali, *Linguistique évolutive ou linguistique descriptive?* (în „Revue des Études anciennes", XXIII [1921], p. 140). — Nici asupra domeniului arheologiei nu ridică pretenții lingviștii, deși istorici ca Jullian li-l adjudecă în termenii cei mai categorici: „La vraie science du passé, je le crois de plus en plus, c'est la linguistique, ce n'est pas l'archéologie" — ceea ce a provocat protestul legitim al arheologilor, care revendică, cu drept cuvînt, autonomia disciplinei lor: „Il faut une collaboration, non une sujétion" (W. Deonna, *L'Archéologie*, Paris, 1922, p. 240).

[14] Aceasta înlătură, în orice caz, acuzația superficială ce se aduce gramaticei comparate, că ar dispensa pe studenți de a cunoaște cele două gramatici care se compară.

Scanned with OKEN Scanner

ORIGINALITATEA POEZIEI ROMANE

Literatura latină, sau, mai exact, literatura *romană*[1] a fost prea adeseori studiată ca un „lucru în sine", — oarecum metafizic: victimă a aceluiași spirit de raționalism neistoric, care, în domeniul lingvisticei, privește limba ca o simplă garderobă a cugetării, iar noțiunea, ca o fantasmă abstractă, pentru înțelegerea căreia lumea lucrurilor n-are de ce să fie întrebată.

Remediul a venit, firește, de la istorici. Cel dintîi, care a înțeles și tratat literatura romană ca o parte integrantă a vieții romane, a fost Mommsen[2]. Și e meritul altui istoric german, Eduard Meyer, că a înțeles deplin, el cel dintîi, că nu numai civilizația *romană* nu se poate cu nici un chip despărți de cea *greacă*, dar amîndouă la un loc nu pot fi separate de civilizația *orientală* (egipteană, asirică, babilonică, iranică): trei *unități*, formînd laolaltă o *individualitate umană*, adecă un *tot organic și indivizibil*[3].

Dar, dacă principiul e atît de adevărat și fecund, aplicarea lui n-a fost, din nenorocire, totdeauna prea fericită. Căci a studia, d.ex., literatura romană din acest punct de vedere nu înseamnă a o reduce, pur și simplu, la cea grecească, negîndu-i, direct sau indirect, orice individualitate. Și, din nefericire, aceasta s-a făcut adesea.

S-a făcut — și lucrul e interesant de remaracat — mai ales din partea germanilor.

Profesorul E. Norden, un spirit cu totul ponderat, de altfel, definește istoria literaturii romane: „Die Geschichte von der Aus-und Umbildung der aus der griechischen Literatur herübergenommenen γένη"[4].

Evident, însă, că aceasta nu mai e o σύγκρισις — comparație sau confruntare permanentă, studiu paralel continuu[5], a două literaturi, ci curată *capitis deminutio*! Și atunci ne mirăm mai puțin cînd auzim de „dincolo" cuvinte ca acestea: „C'est le génie français que l'on vise à travers le génie latin, et ce dédain pour la littérature de Rome a la même source que la touchante candeur avec laquelle on proclame l'identité du génie hellénique et du génie allemand"[6].

E drept, totuși, să recunoaștem, noi, cari, ca latini, ne simțim, oricît, atinși de asemenea aprecieri sumare, — „nous aussi, nous avons sucé le lait de la louve!" — că, în cele mai multe cazuri, ele nu sînt, însele, decît o replică, o reacțiune, mai mult sau mai puțin legitimă, față de unele exagerări encomiastice din lumea latină. Ascultați numai:

Scanned with OKEN Scanner

„Come manifestazione immortale del genio politico del più politico dei popoli che sia stato al mondo, essa (literatura latină) è la sola face perennemente durevole e veracemente adatta a sottrarre gli uomini dello stato di barbarie per condurli a quello di felicità"[7].

Dar să revenim.

A studia literatura romană nu înseamnă a studia încă o dată literatura grecească[8]. Literatura romană poate şi trebuie să fie studiată comparativ cu cea greacă, nu pentru a fi micşorată şi umilită, ci pentru a fi înţeleasă şi preţuită, mai bine cunoscută şi mai drept recunoscută. Modelele ei greceşti, *exemplaria Graeca*, izvoarele ei de inspiraţie, pînă la cei mai ascunşi şi mai îndepărtaţi afluenţi extraitalici, trebuiesc cercetate cu de-amănuntul tocmai pentru a evidenţia acele elemente proprii, care „nu se pot lua de la dînsa" şi care constituie adevărata, reala ei *originalitate*.

Căci, dacă literatura Romei nu s-a născut, ca aceea a Helladei, — vom vedea, însă, în ce măsură —, din ea însăşi, *ex se nata*[9], dacă ea nu e, după vorba poetului[10], o *proles sine matre creata*, — un lucru nu i se poate tăgădui: acea *severă frumuseţă bărbătească*, am zice chiar: *marţială*, pe care nu i-o dăduse Atena, pentru bunul şi simplul cuvînt că n-o avea.

„*Graeci, quibus est nihil negatum*", există, totuşi, mai mult în epigrama lui Marţial (IX, 11).

1. Wilamowitz începe caracterizarea sa despre literatura greacă veche din „Kultur der Gegenwart"[11] cu următoarele cuvinte: " Literatura grecească e singura din lumea noastră culturală, care s-a dezvoltat, cu totul din sine însăşi ... Literatura greacă e vasul, care cuprinde sau a cuprins operele fundamentale ale tuturor ştiinţelor".

Marele elenist are, desigur, dreptate. Dacă a existat pe lume o literatură *originală* în sensul *absolut* al cuvîntului, aceea nu poate fi decît literatura greacă. Toate celelalte sînt *literaturi*, ea e *literatura*. Şi e *literatura* κατ' ἐξοχήν, nu numai prin excelenţa ei artistică, ci şi prin prioritatea ei cronologică. Literatura greacă e singura literatură *primară* din lume: celelalte, toate, sînt secundare şi — terţiare. Toate-i sînt debitoare, prin însuşi acest fapt, că s-au născut *după* dînsa.

Emerson observă, în „Plato" al său[12], că e o nenorocire să vii pe lume după o personalitate covîrşitoare: eşti copleşit de înrîurirea ei, ca de o fatalitate. Observaţia e adevărată. Şi, cînd pictorul Galaton înfăţişa τὸν μὲν Ὅμηρον αὐτὸν ἐμοῦντα, τοὺς δὲ ἄλλους ποιητὰς τὰ ἐμημεσμένα ἀρυομένους[13], — anticipînd astfel, drastic, „Apoteosa" lui Cabanel, pe care, în alt gen, o anticipase şi Archelaos din Priene —, el nu făcea decît să exprime o firească realitate istorică. Cum zice Sellar[14]: geniului grec singur i se poate aplica cuvîntul bardului din Odyssee (XXII, 347):

αὐτοδίδακτος δ' εἰμί. θεὸς δέ μοι ἐν φρεσὶν οἵμας
παντοίας ἐνέφυσεν.

Şi încă! Nici soarele elenic n-a fost scutit de căutători-de-pete. Limba greacă nu e imună de elemente „barbare"[15]. Calendarul, dacă nu şi alte achiziţii ale ştiinţii, e un import din Egipt[16]. Papyri de la Elephantine au revelat, de curînd, o întreagă operă literară arameică, produs şi expresie a culturii „orientale", cuprinzînd sentinţe morale: 'Achiqar'[17] (*Vixere fortes ante Agamemnona* ...). Wilamowitz însuşi contestă calitatea de cetăţean grec lui Apollon, care ar fi, după el, originar din Lycia[18]. Şi am putea continua ...

Totuşi nimănui nu i-a trecut prin gînd să tăgăduiască suverana originalitate, *unică*, a literaturii greceşti.

Acest caracter *unic*, însă, al originalităţii greceşti, — creatoare şi iniţiatoare în mai toate genurile —, este blăstemul literaturii romane, originală *în felul său*, relativ, nu în acela absolut, al literaturii elene.

2. Elenismul a avut totdeauna, din cele mai vechi timpuri, intrare în Latium. De pe la sfîrşitul primului război punic, însă, se constată la Roma o adevărată invazie a lui. *Invazie*, nu infiltrare lentă, — e cuvîntul[19].

Atitudinea spiritului roman faţă de această intruziune e aceea a unei continue defensive şi protestări[20]. *Sermone eo debemus uti, qui innatus est nobis, ne, ut quidam, Graeca verba inculcantes iure optimo rideamur*, —ca „franţuziţii" noştri, — sfătuieşte Cicero[21]. De la *obliti sunt Romae loquier lingua latina*[22] de pe mormîntul lui Naevius pînă la invectivele lui Iuvenal la adresa „grecoteiului lihnit" *(Graeculus esuriens)*[23], trecînd prin "nil patrium, nisi nomen, habet Romanus alumnus" al lui Propertius[24], e plină literatura romană de tînguiri şi constatări amare! Reacţia apare în fiece moment, prin adevărate accese de purism: dacă Tiberius consultă senatul înainte de a întrebuinţa cuvîntul *monopolium* şi ordonă ştergerea cuvîntului ἔμβλημα[25], Tacit însuşi se fereşte ca de foc de gr. σωτήρ, cînd vorbeşte de Milichus, descoperitorul conspiraţiei contra lui Nero, şi-i preferă perifraza: *'conservatoris' sibi nomen, Graeco eius rei vacabulo, adsumpsit*[26].

Dar — Cato cenzorul însuşi, care denunţă în Senat primejdia influenţei greceşti, în termeni expresivi, transmisă de Liviu (XXX, 4,5): „ne illae magis res nos capiant quam nos illos (sc. Graecos)", la bătrîneţe învaţă greceşte (*Graecas litteras senex didici*, spune el în dialogul lui Cicero: 8,26; *cf. Acad. pr.*, II, 2,5: *Graecas litteras M. C. in senectute didicisse*[27] şi însuşi titlul operei sale, *Origines*, pare a fi o traducere a gr. κτίσεις[28]). De ce se temuse, mîndrul roman nu scăpase: *Graecia capta ferum victorem cepit* ... Grecii erau mari vrăjitori, iar romanul, om practic: un *modus vivendi* trebuia să se găsească. Mars şi Aphrodite se simţiră, totuşi, bine împreună. Căci e o simplă calomnie afirmaţia că poporul roman ar fi fost nesimţitor la farmecele frumosului: *Testis ipse populus, qui auditis in theatro Vergilii versibus, surrexit universus et forte praesentem spectantemque [Vergilium] veneratus est sic quasi Augustum*[39]. Cum se acomodaseră odinioară cu atotputernica influenţă etruscă (pe jumătate greacă, şi ea)[30], aşa ştiură să se acomodeze acum cu grecii (prezenţi în insulele vecine, pînă la Graecia

Magna, încă de pe la 600—500 a. Chr.; la Cumae, de prin anii 800). Și aici se vădește, tocmai, caracterul original al spiritului roman.

„Orice alt popor barbar", observă Leo[31], „s-ar fi mulțămit să vadă pe scenă originalele, jucate de trupe în turneu; un alt popor, cu o atît de puternică impulsie spre cultură, ca acel roman, s-ar fi grecizat, măcar în păturile sale superioare. Romanii ..., în loc de aceasta, au născocit *arta traducerii*": *Demophilus scripsit, Maccus vortit barbare*[32]. 'Poeta barbarus' se intitulează[33] plebeul 'cum latranti nomine'[34], mîndru că poate tălmăci pe greci în graiul stăpînilor locului, dar, ca și 'dimidiatus Menander', conștient că *ex Graecis bonis Latinas fecit non bonas*[35].

"Temptavit quoque rem, si digne *vertere* posset", zice Horatius (*Epist.*, II, 1, 164), înțelegînd, de altfel, nu numai „traducerea" pieselor grecești în latinește, ci transferarea teatrului grec *(res!)* la Roma. Acest *vertere* joacă un rol incomparabil de-a lungul întregii literaturi romane și e o întreagă gamă, o întreagă scară de grade în aplicarea lui: de la traduceri servile și, de-atîtea ori, incorecte, de școlar mediocru, pînă la cele mai libere imitații, aproape complet emancipate de modelul elin. Adeseori, ba chiar de regulă, „traducerile" sînt simple împrumuturi nemărturisite, adecă curate *plagiate*, — ceea ce se cheamă, însă, benign: *imitari, mutuari, sequi, trahere, transferre* etc., și, numai foarte rar, de cîte un zoil detractor: *furtum*[36]. — Celebrul *sine ira et studio* al lui Tacitus (*Ann.*,I,1) s-a dovedit a fi χωρὶς ὀργῆς ἢ φθόνου al lui Polybius (VI,9,11). Nu mai puțin faimosul fragment al lui C. Gracchus (*quo me miser conferam*, cett.) se reduce, cum a arătat Norden acum în urmă[37], la topos-ul predilect (Andokides, *Myst.*, I,148): τίνα γὰρ καὶ ἀναβιβάσωμαι δεησόμενον ὑπὲρ ἐμαυτοῦ; τὸν πατέρα; ἀλλὰ τέθνηκεν. ἀλλὰ τοὺς ἀδελφούς; ἀλλ' οὐκ εἰσί. ἀλλὰ τοὺς παῖδας; ἀλλ' οὔπω γεγένηνται. Tot Norden arată aiurea[38] că vestitele vorbe ale lui Tacitus (*Ann.*, II, 88) despre Arminius: *canitur adhuc barbaras apud gentes* sînt influențate de vorbele lui Xenophon despre Cyrus (I,2,1): ᾄδεται ἔτι καὶ νῦν ὑπὸ τῶν βαρβάρων și că amîndouă pasagiile își găsesc o paralelă în Dionys. Halicarn. VIII, 62,3: ᾄδεται καὶ ὑμνεῖται πρὸς πάντων ὡς εὐσεβὴς καὶ δίκαιος ἀνήρ (despre Coriolanus) [29]. — Dar acele „împrumutări", care au stîrnit mai multă vîlvă, cînd gramaticii Perellius Faustus și Octavius Avitus le-au denunțat antichității, au fost *'furta vergilli'*.

Homerus Mantuanus al lui Macrobius[40], în adevăr, nu s-a mulțămit să imite 'in omnibus', direct și indirect, pe Homer[41].

Exceptînd comediile lui Terentius, nu există în literatura romană o operă mai *imitativă* decît *Eclogele*. Asemănările — ὁμοιότητες — sînt așa de mari, traducerea e pe unele locuri atît de literală, încît, pe baza ei, s-au putut face emendări în originalul grec al lui Theocrit! *Incipe, Damoeta, tu deinde sequere, Menalca* (III,58) garantează pentru IX,2 lectura: ᾠδᾶς ἄρχεο πρᾶτος, ἐφεψάσθω δὲ Μενάλκας; *certent* din VIII,35 și *texunt* din IX,42 au înlesnit îndreptările δηρίσαιντο (pro γαρύσαιντο, I,136) și ὕφαινον, (pro ἔφαινον, VII, 8)[42]. Totuși, eclogele lui Vergil nu sînt, ca teatrul lui Terentius[43], pur *exotice:* ele apar, mai degrabă, ca un compromis între

obiectivitatea bucolicei greceşti şi subiectivismul elegiei romane, ca o combinaţie de elemente greceşti şi elemente italice[44].

Acesta e însă, — mai presus de orice controverse de μίμησις sau ζῆλος —, un fapt care domină totul: *literatura romană*, în adevăratul înţeles al cuvîntului, nu e altceva, ea însăşi, decît *sinteza specifică* între *afluxul grecesc* şi *sedimentul italic*, — deopotrivă de real şi important. — Căci, după cum, pînă la influenţa greacă, nu se poate vorbi de o literatură *romană* în sensul eminent al cuvîntului, tot astfel nu se poate concepe existenţa acesteia fără existenţa prealabilă a unei literaturi *italice*[45], oricît de primitive şi rudimentare.

Să ne oprim un moment la dînsa.

3. Din vechea literatură italică, cu versul ei „antediluvian"[46], cu „ciclopica" structură a prozei sale[47], noi nu avem astăzi decît foarte puţine ruine[48]. Un vast cîmp de ruine, însă, e pentru noi întreaga literatură antică, — un splendid „Temple enseveli"[49]. Şi, din cît ni s-a păstrat, ne putem face, totuşi, o idee destul de exactă asupra ei[50]. Ne ajută, întru aceasta, şi mărturiile celor mai aproape de dînsa.

Utinam extarent illa carmina, quae multis saeculis ante suam aetatem in epulis esse cantitata a singulis convivis de clarorum virorum laudibus (τὰ κλέα ἀνδρῶν!) *in 'Originibus' scriptum reliquit Cato*, spune Cicero (*Brutus*, XIX, 75; *cf. Tusc. disp.*, I, 3 şi IV,2).

Menţiunea e atît de categorică şi verosimilă, încît, chiar independent de faptul că ea coroborează cu altele (v.mai sus, n.X), o putem primi, — fără a împărtăşi, neapărat, exagerările lui G.De Sanctis[51], care, pe urmele lui Niebuhr, declamă împotriva acelei „imitazione greca la quale uccise nel Lazio lo sviluppo originale della poesia, che pur s'era iniziato in modo assai promettente con l'epopea popolare".

„Cîntece bătrîneşti", întru preamărirea acelor *maiores*, pentru cari romanul tradiţionalist a avut totdeauna un cult, — *moribus antiquis res stat Romana virisque*![52], nu se putea să nu existe în Italia[53]. Şi, dacă dovezi directe de existenţa lor lipsesc, cele indirecte ajung pentru a fi siguri de ele şi a ni le închipui, aproximativ, cum erau: amestec de elemente istorice cu elemente fantastice şi mitice.

Expresie a unui suflet practic, legat de viaţă şi lume, poezia italică trebuia să reflecte împrejurările acestei vieţi, în legătură cu omul, cu pămîntul, cu zeii[54]. De aici acele litanii poetice, pe care le putem judeca după fragmentele, nu prea inteligibile, ce ni s-au păstrat în *Carmen Saliare* ('*axamenta*') şi *Carmen Arvale*[55], acele 'incantamenta maggica' (v.Varro, *De re rust.*, I, 2, 27)[56]; de aici acele *neniae*, cîntece de îngropăciune, 'bocete', pe care le vor înlocui mai tîrziu imitaţiile artistice ale θρῆνος-ului grec[57]. De aici şi acele *carmina triumphalia*, zise de corul soldaţilor ce însoţeau carul de triumf al comandantului, în care *Italum acetum* (Horatius, *Serm.*, I,7,32) îşi face apariţia, alternînd „strigăturile" cu elogiul (v.Suetonius)[58].

Dar, unde această pornire spre luare-în-rîs a romanilor, caracteristică în genere poporului, dar mai ales inteligenţei lucide a italicilor, unde acest *spirit satiric* nativ se simte mai la largul său, este în *versus fescennini* (de la oraşul falisc Fescennium). Pline de vervă batjocoritoare şi agresivă (*malum carmen occentare* e pedepsit de legea decemvirală)[59], cînd se cîntau la serbări rurale, versurile acestea se mulţumiră, pare-se, să fie o tachinerie grobiană şi pornografică (fescennina iocatio s. licentia) atunci cînd ele se adresau, într-un fel de oraţie, sau conăcărie tînărului căsătorit, la nunţi[60].

Din *versus fescennini*, poate, dar, în orice caz, mai presus de ele, se ridică, însă, o nouă specie de poezie: *satura*.

Ce e cu originea acestui cuvînt şi cu înţelesul vorbei lui Quintilian, — se va vedea mai amănunţit pe urmă (capit. 4). Aici vom spune atîta, că, supt numele de *satura*, s-a înţeles în literatura romană, nu numai genul clasic, în care au excelat Lucilius şi Horatius, ci şi un soi de compoziţie intermediară între fescennine şi adevărta dramă, inaugurată mai tîrziu (240 a. Chr.) de Livius Andronicus.

Germenii dramatici erau deja în 'alterna verba' (alterni versus) din fescennine şi, supt influenţa etruscă[61], satira dramatică e pe cale de înfiripare; dar, strînsă între drama grecească, cu care nu se putea, evident, compara, şi între *fabula Atellana* [62], strîmtorată de lege, care o împiedeca în atacurile ei personale, vechea *satura* plebee se menţine un timp 'in cauda', ca *exodium* al reprezentaţiei greceşti, pînă cedează cu totul.

Dacă adăugăm acum *mimul*, caricatura bufonă, 'caraghiozlîcul' popular, curat şi străvechi italic[63], am încheiat revista poeziei italice. Iar, dacă amintim, pe lîngă acestea, de *annales pontificum* [64], de *libri pontificii* şi *augurales*, de *commentarii consulum* şi *acta fratrum arvalium*, de *commentarii* şi *foedera regum*, de *leges regiae* (despre *leges XII tabularum*, *lex legum*, *lex decemviralis* sau *carmen necessarium* a fost vorba, tot în treacăt, mai sus)[65], de *stemmata* şi *tituli* (*sepulcrales* sau *imaginum*), — am isprăvit această σύνοψις (*conspectus*) a literaturii italice şi nu ni rămîne decît să conchidem.

Concluzia vine singură.

Cu toată „structura ciclopică" a literaturii romane începătoare, de care se vorbeşte şi de care am vorbit, această epocă însăşi a ei, care preludiază de departe — prin bronzul întîielor fuziuni cu spiritul grec — la aurul epocei republicane şi imperiale a lui Cicero şi Augustus — de la Livius Andronicus pînă la Titus Livius şi de la Augustus pînă la Augustinus — , nu poate fi socotită ca o simplă epocă preistorică a pietrei cioplite sau şlefuite, pentru că ea e însăşi prefaţa sau, mai bine, primul capitol din istoria literară a Romei: metafora „structurii ciclopice" nu trebuie exploatată împotriva realităţii. Fără influenţa grecească, literatura romană, evident, n-ar fi fost ce a fost; de existat, însă, ea ar fi existat, desigur, pentru că — există[66], iar vorba lui Carneades despre sine însuşi, că, să nu fi existat Chrysipp, n-ar fi existat nici dînsul (εἰ μὴ γὰρ ἦν Χρύσιππος,

οὐκ ἂν ἦν ἐγώ: Diogenes Laertius, IV, 9), s-ar aplica aici încă mai puțin decît în cazul faimosului retor. Căci, dacă poezia grecească n-a găsit, la venirea ei în Italia, o floră literară vrednică de dînsa, ea n-a găsit nici un pustiu. Așa-zisa absolută „sterilitate" poetică a spiritului roman e un mit tot atît de exagerat, ca și dogma despre forța creatoare *ex nihilo* a spiritului grec: πάντα δι αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδέν (Ioan, I, 3).

4. Să ne întoarcem la *satiră*.

Quintilian, pe care Marțial îl proclamă bombastic *'gloria Romanae togae'*, dar care era, în realitate, un *rhetor* κατ' ἐξοχήν, cum i-a zis, cu mai multă dreptate, Iuvenal, a lăsat, în acea „Institutio oratoria" a sa, care e, de fapt, nu numai o εἰσαγωγή[67], ci cea dintîi istorie a literaturii romane[68], rîndurile acestea:

„*Satura quidem tota nostra est*, in qua primus insignem laudem adeptus *Lucilius* quosdam ita deditos sibi adhuc habet amatores, ut eum non eiusdem modo operis auctoribus, sed omnibus poetis praeferre non dubitent. Ego, quantum ab illis, tantum ab Horatio dissentio, qui Lucilium 'fluere lutulentum' et 'esse aliquid quod tollere possis' putat. Nam eruditio in eo mira et libertas atque inde acerbitas et abundantia satis. Multum eo est tersior ac purus magis *Horatius* et, nisi labor eius amore, praecipuus. Multum et verae gloriae quamvis uno libro *Persius* meruit. Sunt clari hodieque et qui olim nominabuntur. Alterum illud etiam prius *satirae* genus sed non sola carminum varietate mixtum condidit *Terentius Varro*, vir Romanorum eruditissimus. Plurimos hic libros et doctissimos composuit, peritissimus linguae Latinae et omnis antiquitatis et rerum Graecarum nostrarumque, plus tamen scientiae collaturus quam eloquentiae. *Iambus* non sane a Romanis celebratus est ut proprium opus: cuius acerbitas in *Catullo*, *Bibaculo*, *Horatio*, quamquam illi epodos intervenit, reperietur" (X, I, 93).

Wilamowitz[69] asigură că, dacă Horațiu ar fi cetit rîndurile acestea, cu 'satira tota nostra est', ar fi rîs din toată inima. „Roman e în ea numai numele, și pe acela el îl desprețuia".

Nu știm ce ar fi făcut Horațiu; dar alți învățați decît Wilamowitz nu recunosc nici atîta: romanitatea numelui.

Iată, P. Lejay nu vede nici o piedică, pentru ca, nu numai forma *satira*, ci și *satura* să reprezinte pe gr. σάτυρα: ca *Burrus* din *Pyrrhos*, sau *scutica* din σκυθική, 'la lanière des Scythes, la nagaïka de Cosaques'[70].

E sistemul, cu drept cuvînt condamnat în ultimul timp [71], de a căuta explicarea unui fenomen roman pe malurile Gangelui sau măcar ale Acheloului, fără a fi încercat, prealabil, s-o afli pe malul Tibrului, — cum e cazul cu *satura*.

În adevăr, lat. *satura*, în sensul literar, nu poate fi cu nici un preț separat de *satur: satura lanx*, farfurie 'con tutti frutti' care se oferă în fiece an zeilor, *satura lex*, lege miscellanee, referitoare la obiecte disparate[72], duc,

în mod firesc, prin analogie, la *satura*, sc. *fabula*, *poesis*[73], 'literaris ches Quodlibet, potpourri'. Înţelesul fundamental, comun, e acela de 'amestec'[74].

De fapt, aşa cum apare încă la Ennius, — pe care Quintilian îl neglijează[75], *saturae* are sensul gr. ἄτακτα, σύμμικτα[76]. Termenul n-a fost întrebuinţat, însă, după Ennius, decît de Seneca ('Apotheosis Ann. Sen. *per saturam*') şi Pescenn. Festus ('historiarum libri *per saturam*'[77], în legătură cu *Saturae Menippeae* ale lui Varro). Lucilius pare a-şi fi întitulat satirele sale: *poemata* ('per saturam'?) sau *sermones*. Horaţiu, care pomeneşte într-un loc de *satira*[78], şi le-a întitulat, sigur: *sermones*.

Sermones însă e traducerea grec. διατριβαί, care trimite direct la Bion, considerat, după Horaţiu[79], ca părintele *diatribei* (cca. 280), — harangă populară în care oratorul întreabă şi-şi răspunde singur, specie de predică scurilă şi patetică în care se critică şi se moralizează, „Umwertung aller Werte", plină de anecdote, de epigrame... Aşa o defineşte Wilamowitz (*l.* c.), observînd însă, în acelaşi timp, cu dreptate, că nu se poate numi cu un nume propriu şi că, dacă e să i se arate neapărat un începător, ar fi: *cinicii*[80].

De la aceştia, cît şi de la Bion: de la iambii lui Archilochos, pe cari Quintilian nu i-a uitat de loc, cum afirmă Boissier (*l.c.*, p. 8), pentru că vorbeşte de ei în liniile imediat următoare (v. citatul!)[81]; de la *rhintonica*, atribuită Tarentinului Rhinton; de la σίλλοι şi satira menipee[82]: de la toţi şi de la toate acestea purcede, de toate depinde satira romană: *hinc omnis pendet Lucilius* — şi, împreună cu el, *Horatius*.

Şi, cu toate acestea, satira romană e *romană*, — *originală* per excellentiam. Pentru că, — şi aici împrumutăm, în totul rezultatele lui Boissier, care ni se par definitive, — ea a reuşit să împreune, într-o sinteză caracteristică, cele două elemente, obişnuit separate, ale satirei greceşti: elementul polemic al iambilor şi elementul didactic al gnomicilor[83], — temperînd prin morală violenţa personalităţilor şi înviorînd prin personalităţi solemnitatea moralei[84]. Mai rămîne o întrebare: *quis primus?* Quintilian, — am văzut, — nici nu pomeneşte de Ennius [85].

Horaţiu, ale cărui aprecieri, puţin amabile pentru Lucilius, le raportă Quintilian, pare a face aluzie la Ennius în versurile (I, 10, 64 sqq.):

> — — — U U —. Fuerit Lucilius, inquam,
> Comis et urbanus; fuerit limatior idem,
> Quam *rudis et Graecis intacti carminis auctor*,
> Quamque poetarum seniorum turba.

Cu cîteva rînduri mai sus însă, în aceeaşi satiră (v. 48), el dă lui *Lucilius* epitetul de *inventor*, iar aiurea (II, 1, 63 sq.) spune apriat:

> — U U — U U —. Quid? cum est *Lucilius* ausus

Primus in hunc operis componere carmina morem, cett.

Şi atunci ne întrebăm, firește, ca toată lumea: cum poate fi *altciueva*[86] 'creatoul' *(auctor)* satirei, dacă *Lucilius* e, în acelaşl gen, *inventor primus?*

Dar lucrul se complică încă mai mult, cînd ne amintim că Quintilian, în pasagiul citat, numește pe Varro *conditor* ('condidit') în genul satirei.

Contradicția nu e, totuşi, atît de flagrantă pe cît pare.

Din înseşi cuvintele lui Quintilian, în adevăr, se vede clar că e vorba de a *doua speță* ('alterum genus', scrie el), a satirii, alta decît aceea, enniană, în care s-au ilustrat Lucilius, Horatius, Persius: pe *aceasta* 'a întemeiat-o' *(condidit)* Varro[87].

În ce privește , însă, deosebirea dintre *auctor* şi *inventor*, pe care, după credința lui Boissier, o va fi făcut Horaţiu, dar care ,,nous échappe'', Norden[88] pare a voi s-o rezolve în sensul că Ennius a fost introducătorul, inițiatorul *genului* la Roma, iar Lucilius, acela care i-a dat τὴν ἑαυτοῦ φύσιν. Formal, dificultatea subzistă, totuşi, întrucît rămîne întrebarea, dacă, în acest caz, Lucilius putea fi calificat de εὑρέτης *(inventor)* şi nu mai degrabă, să zicem, de κτίστης sau aşa ceva. Sensul poate fi, însă, acela: oricîți precursori ar fi avut Lucilius (şi l-a avut nu numai pe acel ἀνώνυμος 'auctor', de satură primitivă şi fără contact, ce înnobilează, cu arta greacă, ci şi o întreagă *'turba—minuta*! — poetarum *seniorum'*: Pacuvius etc.), el rămîne adevăratul ἀρχηγέτης:primul care a coborît peste *satura* rudă razele grației (χάρις) elene şi adevăratul precursor în acest gen al lui Horatius[89]. Denumirea de *Luciliano charactere libelli* (Varro, *De re rust.*, III, 2, 17) e foarte semnificativă din acest punct de vedere[90]. Lucilius rezumă în el satira romană, cu toate notele ei: tonul de ,,*causerie*'' al lui Horatius, tonul de ,,*sermon*'' al lui Persius, ca şi *invectiva* lui Juvenalis (care-l recunoaşte, expres, de model: 'Lucilius ardens'; I, 165)[91].

Acela, însă, care, — zice Wilamowitz[92], — ,,el, nu deja Lucilius, a meritat în adevăr gloria de a prelucra materia străină şi felurită cu un sentiment adevărat artistic, mult mai elenic decît modelele sale elenistice'', e *Horaţiu*[93].

Centrul de greutate, însă, al acestuia nu era aici. Nu *Musa pedestris* a satirei (*Serm.*, II, 6,17)[94], care se tîrăşte pe jos (*Epist.*, II, 1, 250: *sermones repentes per humum*)[95], putea să-l conducă spre acele piscuri ale poeziei, către care îl îndemnau cele mai nobile aspirații ale sale: *Sublimi feriam sidera vertice* (*Carm.*, I, 1, 36), — ci *lyra: quod si me lyricis votibus inseris* (*ibid.*, v. 35). Să fie al 10-lea, la rînd (ἐγκρίνεσθαι) cu cei ἐννέα (λυρικοί), al căror catalog îl face undeva (*Carm.*, IV, 9)[96] — aceasta rîvneşte ,,barbarul'' roman plin de conştiința valorii şi a meritelor sale. *'Sume superbiam quaesitam meritis'*, îşi zice acela care poate spune despre el însuşi (*Epist.*, I, 19, 21):

Libera per vacuum posui vestigia princeps,
Non aliena meo pressi pede

sau (III, 30, 13 sq.):

Princeps Aeolium carmen ad Italos
Deduxisse modos. (*Sume*, cett.)

sau încă (I, 19, 32 sq.):

Hunc (sc. *Alcaeum*) *ego, non alio dictum prius ore, Latinus*
Volgavi fidicen[97].

Şi cu drept cuvînt. Căci, dacă, cu prilejul lui 'carmina non prius audita' din „Cîntecul secular", Porphyrio i-l scoate înainte pe Laevius [98], dacă un 'relicta non bene parmula' se poate reduce la o banală μίμησις τῶν ἀρχαίων, iar un motiv ca *lupum videre* e un τόπος răscunoscut (pînă azi!)[99], — iată, în schimb, o apreciere globală asupra lui Horaţiu, făcută de un 'vir Latinis litteris Graecisque imbutus', care poate fi crezut pe cuvînt[100]:

„Cel mai grec dintre poeţi. Numai cine ştie greceşte cît dînsul şi e cît el de accesibil neîntrecutei frumuseţi greceşti, îl poate judeca drept. De unde vine aceasta? O spune el singur, pentru că el poseda *spiritum Graiae tenuem Camenae* şi pentru că învăţase din filozofia greacă *malignum spernere volgus*. De bună-seamă însă, nu fiindcă ar fi copiat pe greci. De copiat, de tradus, cuvinte fără spiritul lor, traduseseră ei toţi de la dascălul Andronicus, toţi poeţii aceia pe care Horaţiu îi dispreţuia. Şi din filozoficalele lui Cicero, pe care autorul lor însuşi le numia *apographa*[101], nu şi-a dobîndit Horaţiu libertatea de spirit. Pe un Ennius şi Pacuvius îi putem întrebuinţa pentru Euripide, pe un Terentius pentru Menandru, pe Cicero pentru Poseidonios. Cine cearcă aşa ceva la Horaţiu, mîntuie degrabă—degrabă. La Catullus în poeziile-i docte şi în deplină măsură la Vergil dăm destul de adesea de *disiecta membra* ale poeţilor streini. La acest nivel stătea Horaţiu, cînd a compus 'vides ut alta' şi 'pastor cum traheret'; dar el n-a rămas acolo. Imitaţie, μίμησις, strigară epigonii grecilor jur împrejurul lui Horaţiu ... Dar, cînd Horaţiu strigă 'vos exemplaria Graeca versate' al său, atunci, de pe înălţimea concepţiei sale estetice şi a puterii sale creatoare, el *nu mai voia* μίμησις, ci ζῆλος: el pricepuse spiritul grecilor, şi acesta e *spiritul libertăţii*. Poetul celor dintîi cărţi de ode putea să privească încă drept supremă recompensă faptul de a fi numărat ca al zecelea pe lîngă cei nouă lirici greci. Poetul, care nu catadixise să copieze pe Pindar, era mai mult decît poetul lui *Aeolium carmen: Romanae fidicen lyrae* era el, şi pe acest poet nu-l va înţelege nimeni, care nu ştie să preţuiască după cuviinţă *maiestas populi Romani* şi al său *custos Caesar*. Dacă însă înţelege cineva această lirică, şi, pe deasupra, *epistolele, pentru care la toată urma nu există niciun model la greci*, atunci îşi dă seama şi de aceea că Horaţiu este, întîi, *o stea cu lumină proprie, nu mai puţin decît grecii*, şi al doilea, adevăratul mijlocitor între noi şi greci, faţă de cari, în cele din urmă, el dobîndise acea libertate, pe care şi noi vrem s-o afirmăm".

Scanned with OKEN Scanner

Trecem acum la elegie.

Primul cuvînt îl va avea aici tot Quintilian, iar ultimul — tot Wilamowitz.

5. E celebru pasagiul, în care Quintilian îşi expune judecata sa asupra elegiei şi elegiacilor romani (*l.c.*):

„*Elegia Graecos provocamus*, cuius mihi tersus atque elegans maxime videtur auctor *Tibullus*. Sunt qui *Propertium* malint. *Ovidius* utroque lascivior, sicut durior *Gallus*".

Atît: urmează pasagiul, deja citat, despre satiră.

Dar, după cum acolo i-am putut pune alături pe unul dintre împricinaţi, — Horaţiu, — tot aşa aici îl putem pune pe *Ovidiu*. Şi, anume, nu în versurile, citate de obicei, cu diadohia cronologică 'succesor fuit', cett. (*Tristia*, IV, 10, 51 sq.), ci în acea interesantă *syncrisis* estetică din *Tristia*, V, 1, 15 sqq.:

> Delicias si quis lascivaque carmina quaerit,
> Praemoneo: non est, scripta quod ista legat.
> Aptior huic *Gallus*, blandique *Propertius* oris,
> Aptior ingenium mite *Tibullus* erit.

În aceste trei nume, în adevăr, la care se adaugă al autorului distihurilor, şi în nu mai mult de jumătate de veac se cuprinde toată elegia lirică romană [102], — una din gloriile cele mai autentice, totuşi, ale literaturii antice şi unul din cei mai străluciţi exponenţi ai *originalităţii* romane[103].

Întîiul dintre aceste nume, *Cornelius Gallus*, nu e, din nenorocire, astăzi, decît *numai* un nume: opera lui nu ni s-a păstrat. Mai fericiţi decît noi, Tibullus, Properţiu, Ovidiu, Marţial au cunoscut-o şi admirat-o. Unii din ei au şi imitat-o, Vergil însuşi, între alţii. Şi, dacă ştim azi ceva despre el, în afară de anume mărturii răzleţe (la Cicero, Probus[104] etc.), ştim atîta cît transpare, din opera lui, prin imitaţiile acestora, — evident, ipotetic. Şi tot ipotetic putem face oarecari deducţii, relative la unele „modele" greceşti ale sale. Aşa, de ex., din paralela între Vergilius, *Ecl.* X, 18 *(et formosus oves ad flumina pavit Adonis)* şi Tibullus, II, 3, 11, *(pavit et Admeti tauros formosus Apollo)*, Skutsch[105] conchide la un izvor comun, care ar fi tocmai *Gallus*, al cărui 'succesor' era; iar, mai departe, din paralela cu Theocrit, XX, 33 (χὠ καλὸς Διόνυσος ἐν ἄγχεσι πόρτιν ἐλαύνει), ajunge la încheierea că „Gallus a tradus pe Theocrit,sau, cel puţin, în operele sale, existau imitaţiuni din Theocrit". Combinaţiunea e ingenioasă; decît, nimic nu ne poate garanta că e mai fericită ca aceea, tot a lui Skutsch, privitoare la „Ciris": Gallus cată, adecă, să fie autorul acestei poeme, pentru că se găsesc în ea trei versuri din *Ecl.*, VI (75—7) a lui Vergil, care, bănuieşte Skutsch, trebuia să le fi reprodus de acolo, — pe cînd faptele, cum a dovedit Leo, stau tocmai dimpotrivă: „Ciris", le-a reprodus din eclogă[106].

Dar, fiindcă am atins această problemă, a raporturilor dintre Vergil şi elegiaci, — să insistăm un moment.

Ecloga VI-a lui Vergil stă absolut izolată în întreaga literatură greco-romană. Nici un model, care să-i fi putut servi, nu s-ar putea arăta[107].

Ea a servit însă ca model lui Ovidiu în „Metamorfoze", pentru care nu se găseşte nici un prototip grecesc[108]. Cum se vede, *originalitatea* literaturii romane nu e o simplă „ambiţie". Oamenii aceştia nu s-au mulţumit a adopta şi adapta modelele greceşti; ei au creat înşii tipuri literare, pentru cari nu există corespondent în litertatura greacă[109]. Prezenţa versurilor din ecloga vergiliană în „Ciris" e încă un indiciu de popularitatea ei: căci nu încape îndoială că autorul acestei poeme e un contemporan al lui Ovidiu. Influenţa *Eclogelor* şi *Georgicelor* asupra lui Tibul, îndeosebi, e din cele mai probabile[110].

Întorcîndu-ne acum la Gallus, vom spune că, fără a putea exclude în mod absolut o influenţă a lui Theocrit sau Euphorion asupra sa [111], nu credem că ea ar fi putut fi decisivă asupra operei sale: Euphorion nu se constată să fi scris, nici el, elegii[112], — cu atît mai puţin elegii erotice, al căror reprezentant prin excelenţă, la Roma, era Cornelius Gallus.

Pînă la proba contrarie, deci, credem, cu Némethy şi Jacoby, că Gallus e *creatorul* elegiei lirice romane [113].

De la el porneşte Tibul[114], care nu-l pomeneşte însă, — cum nu pomeneşte, de altfel, nici modelele-i greceşti.

Se pomeneşte, în schimb, Properţiu, cu profuzie.

Crainicul entuziast al lui Vergil, — umbrian, ca şi dînsul[115], — se proclamă pe sine însuşi: *Romanus Callimachus*[116]. Alăturea de Callimachos ia loc *Philitas: Callimachi manes et Coi sacra Philitae*[117]. — Pentru întrebuinţarea lui *Mimnermos* nu există o dovadă sigură, dar, — precum observă Wilamowitz[118], — nici contra ei. — Elementele de judecată se reduc, în această privinţă, la două pasagii: unul din Propertius, celălalt din Horatius. Acesta, care lui Tibul îi adresează o epistolă (I, 4)[119], pe Properţiu nu-l numeşte nicăieri, dar avem motive să credem că la el face aluzie, cînd scrie (*Ep. ad Florum*, II, 100 sq.):

> Quis, nisi *Callimachus?* Si plus adposcere visus,
> Fit *Mimnermus* et optivo cognomine crescit[120].

Locul din Properţiu, însă, de care vorbirăm mai sus, spune atîta (I, 9, 11):

> Plus in amore valet *Mimnermi* versus Homero.

Evident, nu e chiar ce spune Horaţiu, cu un fel de 'Romanus Mimnermus' şi cu promovarea de la 'alexandrin' la clasic; dar, chiar dacă n-o fi fost *de fapt* decît atîta, — atîta ajungea pentru a provoca şi explica răutatea lui Horaţiu, căruia Properţiu îi era, desigur, antipatic: de ce, altfel, această 'damnatio memoriae'?

Scanned with OKEN Scanner

Din Mimnermos, însă, are Propertius ceva mai mult decît din „uscatul învăţat de cabinet" care e Philitas [121] şi pe care, totuşi, îl invoacă, repetat, ca model al său. Philitas trebuie să fi fost un fel de Theocrit, total diferit de Properţiu, ca şi de Mimnermos: Ναννώ a acestuia [122], nu numele proprii pe care le găsim la Euphorion şi Parthenios ca titluri şi de cari nu putem afirma că designau cartea întreagă, — Nannó a lui Mimnermos se reflectă singură în *Cynthia* lui Properţiu, întrebuinţată ca titlu al cărţii [123]. Şi aceasta, cum s-a observat, dă un sens deplin cuvintelor lui Horaţiu. Căci, ca şi Mimnerm, Properţiu şi-a întitulat cartea sa 'Cynthia', după numele iubitei pe care o cînta şi care dă operei o unitate ce nu se regăseşte la Tibul: elegiile asupra *Deliei* sînt cu totul disparate[124]. Ca şi personalităţile lor, — doi poli, — operele lui Tibul şi Properţiu sînt diametral opuse.

O influenţă încă mai puternică, însă, a avut asupra elegiei romane *Catullus*: fără strălucitul compatriot al lui Pliniu, care se făleşte cu el (*Nat. Hist., Praef.*, 1), nici Properţiu, nici Sulpicia n-ar fi făcut elegii ...

Aceasta ridică însă o nouă problemă, — de ordin intern, am zice — şi anume: problema priorităţii, în materie de elegie, în cadrul literaturii romane. Cînd Properţiu exclamă (III, 1, 3 sq.):

> *Primus* ego ingredior puro de fonte sacerdos
> Itala per Graios orgia ferre choros

şi ceva mai apoi (v. 17—8):

> Sed, quod pace legas, opus hoc de monte sororum
> Detulit *intacta* pagina nostra via

să ne aducem aminte însă de atîţia 'primus' cu rost şi fără rost (Verg. *Georg.*, III, 10; Hor., *Carm.*, III, 30, 13 etc): κοινὸς τόπος — şi să rămînem la *Gallus*[125].

Problema de căpetenie rămîne însă cea externă: a raporturilor elegiei romane cu 'exemplaria Graeca'. Şi din acest punct de vedere, lucrurile sînt oarecum definitiv stabilite.

Nu poate Gallus să fie considerat ca un imitator al lui Euphorion, care, în viaţa lui, n-a făcut un δίστιχον (versus elegiacus)[126]. Imitaţia lui Mimnerm, care pare reală, Wilamowitz însuşi o limitează numai la Propertius, şi numai la o parte a operei sale. Iar Callimachus şi Philitas, — întrucît citarea lor ostentativă nu este mai mult o manifestare de *doctus poeta*, scriind, cum au scris: nu elegii personale, cu sentimente proprii, ci simple episode mitice cu subiect erotic, nu pot constitui un prototip adecvat pentru elegia romană, esenţial *lirică, subiectivă, personală*, — cum am văzut că era, în parte, însăşi ecloga vergiliană: o particularitate a sufletuui italic![127].

Începînd cu *Gallus*, creatorul ei, continuînd, — cred, ascendent[128], — cu *Tibul* şi *Properţiu*, de la cari datează, propriu-vorbind, existenţa ei,

şi sfîrşind cu *Ovidiu*, care i-a fixat, canonic, pentru toate timpurile, forma, — elegia romană poate fi privită, astfel, ca un product propriu al 'geniului latin': *din comparaţia cu grecii, originalitatea ei iese absolut intactă* [129].

Şi, la urma urmei, nimic mai firesc.

„Cu trimiterea la modelele lor se clasează numai poeţii cari nu sînt poeţi. Poeţii romani ai scurtei epoce de aur, cari nu-şi procurau de la retor receptele ieftine, cu cari se poate spune tot sau şi nimic, cunoscuseră, prin muncă serioasă la gramatici, mulţi şi foarte feluriţi poeţi ai grecilor. Din cele mai felurite flori supseră ei cea mai aleasă cultură a gustului; dar ceea ce au produs era miere proprie. Şi, dacă s-ar scula din groapă Alkaios şi toţii cei nouă lirici, Horaţiu ar rămînea Horaţiu, — indiferent, cît i-ar cere ei îndărăt. Astfel au devenit, deci, Properţiu şi Tibul *creatorii unei noui elegii, elegia lor, fiecare pentru a sa* ,— cu toate că ştim în parte, iar parte bănuium, că ei datoresc, ca material, şi tratare, nesfîrşit de mult grecilor, faţă de cari stau ca Goethe faţă de 'triumvirii amorului', ba mult mai liberi decît dînsul, fiindcă ei aveau înaintea lor poeţi din timpuri şi culturi foarte felurile, de foarte felurite specii şi stiluri"[130].

Victor Hugo defineşte într-un loc [131] pe Vergil: „la lune d'Homère". Cine ştie ce înseamnă *Troica Roma* [132], cîtă mîndrie se cuprinde în *Romanum nomen*, cît devotament mistic în *Augustus* şi în acea *pietas*, care n-a avut, în istoria romană, un rol mai mic decît vitejia,— *'nam quantum ferro, tantum pietate potentes stamus'* zicea Properţiu[133] —, acela înţelege şi cîtă nedreptate se cuprinde, pe lîngă atîta adevăr, în sensul metaforei poetului. Acela ştie că celui mai mare dintre poeţii Romei, — ba: *poetului* ei — nu i se poate refuza epitetul, dat de Wilamowitz lui Horaţiu: „stea cu lumină proprie". Pentru că epoceea aceea de „imitaţie" homerică e o măreaţă „dramă tragică" în sensul aristotelic (τραγικὸν δρᾶμα), care face din Vergil, alături de Tacit, cel mai mare tragic roman; pentru că în întreaga poezie greacă nu vom găsi hexametri de perfecţia celor din „Aeneis"; pentru că în toată imitaţia lui din Homer, nota care domină este *autonomia*: „*Selbstständigkeit* in der Imitation" e signatura tehnicii lui Vergilius, după cei mai riguroşi cercetători ai ei [134].

Dar caracterizarea poetului francez e nedreaptă pentru un motiv mai simplu: opera lui Vergil nu se rezumă întreagă în *Aeneis*, — chiar presupunînd că aceasta s-ar putea reduce întreagă la eposul homeric, cum făceau acerbii 'obtrectatores' din vremuri.

O privim, totuşi, de bună şi nu numai atîta: o lărgim asupra întregii literaturi romane. Da, întreaga literatura romană e, într-o privinţă, „luna" celei greceşti. Dar tocmai în acest fapt stă *originalitatea* ei *unică*.

Nu se cunoaşte în istorie un exemplu de dezvoltare culturală, care să fi durat mai istoric, mai fără întrerupere decît literatura romană[135]. În evul mediu, în noaptea aceea de o mie de ani, cînd soarele grecesc apusese[136], „luna" aceasta şi-a făcut datoria, luminînd fără încetare drumurile obscure şi grele ale progresului uman. În evul mediu care nu ştia grecește[137], litera-

tura latină a fost, — mai mult decît traducătorii arabi, — interpretul dintre lumea greacă şi Apusul în transformare. Cel mai chemat interpret şi cel mai statornic [138]. Cel mai chemat, fiindcă, pentru răspîndirea, pentru vulgarizarea culturii şi frumseţii greceşti, nu se poate închipui un factor mai înzestrat cu însuşirile trebuitoare; cel mai statornic, fiindcă, de atunci şi pînă astăzi[139], el îşi continuă rolul. Cu mici eclipse, trecătoare, cu diferite fluctuaţii, într-un loc sau altul[140], — a fost unul, în Germania, cînd marele Mommsen smulsese coroana de lauri lui Cicero, *parens facundiae Latinarumque literarum* al lui Plinius[141], tratîndu-l ca pe un duşman personal[142], — peste toate vicisitudinile, influenţa romanităţii, şi, prin ea, a grecităţii antice durează mereu. *Manet aeternumque manebit.* La noi, — ca pretutindeni.

Cînd, pe la 1532, Francesco della Valle, italianul din Padova, călătorind prin părţile noastre, se opreşte la mănăstirea Dealul, călugării de acolo „racontarono tutta l'historia della venuta di quelli popoli ad habitar in quel paese che fu questa che havendo Trajano Imperator debellato et acquistato quel paese, lo divise a suoi soldati..." *(Una breve narracione)*[143]. Paginile cronicarilor şi clericilor noştri vorbesc nu o dată de descendenţa noastră romană. Iar cînd, pe la 1700, ne-am întors cu faţa spre Roma, călugării ardeleni nu inovau cu desăvîrşire.

Sufletul întunecat şi smerit al mezinului de la Dunăre se apropia de Necropola străbună fără patetice extazuri verbale, ca ale poetului italian[144]:

Roma, parola magica,
Simbolo d'ogni gloria,
Il sol tuo nome è cantico,
Poema è la tua storia

sau ale aventurierului britanic[145]:

O Rome! my country! city of the soul!

ci liniştit, concentrat şi cucernic:

Un român al Daciei vine la strămbuni, ca să sărute
Ţărna de pe-a' lor mormînturi şi să-nveţe-a lor virtute[146].

„Anuarul Institutului de studii clasice", III, 1928—1932, p. 3—32, cu menţiunea redacţiei: „Publicăm acest studiu întocmai precum l-am aflat între manuscrisele răposatului nostru coleg. Probabil că V. Bogrea ar mai fi introdus schimbări şi întregiri pe cari noi nu ne-am crezut îndreptăţiţi să le facem".

NOTE

[1] „*Römische* (nu: lateinische) Literatur" este expresia curentă la germani pentru literatura Romei, dar ea nu înseamnă totdeauna accentuarea asupra caracterului național, specific *roman*, al acestei literaturi: „Eine *römische* Literatur im strengsten Sinne des Wortes gibt es nicht und hat es nie gegeben..., sondern lediglich eine *lateinische*. Ihre Form und ihr Inhalt sind in weitaus den meisten Fällen *griechisch*; nur der sprachliche Stoff ist das *Lateinische*" (H. Joachim, *Gesch. d. röm. Literatur*[3], Leipzig, 1911, p. 5). La celelalte popoare, inclusiv romanicii, „literatura *romană*" se zice foarte rar: P. Thomas, *La littérature romaine* (Bruxelles, 1892); E. S. Sikes, *Roman Poetry* (London [1923]) sau Fowler, *History of Roman Literature* (New-York, 1923), față cu *Latin Literature* al lui Mackail etc., — termenul obișnuit fiind: *latin*. Dacă am preferat să ne abatem, totuși, de la această normă, am făcut-o înadins, ca să apăsăm asupra ideii de *originalitate* a literaturii *romane*: epitetul e, fără îndoială, mai sugestiv. Că, în legătură cu idea de 'scris', 'literar', *latin (sermo Latinus)* și nu *roman (lingua Romana)*, 'graiul popular', e mai indicat (cf. P. Volcker, *Bedeutungsentwicklung d. Wortes 'Romanus'*, în „Zeitschrift f. rom. Philol.", X, p. 485 sqq., cum și, ulterior: H. J. Muller, *On the use of the expression Lingua Romana from the first to the ninth Century*, ibid., LXIII [1923], p. 9 sqq.), e tot atît de indiferent, pe cît de adevărat: esențialul e, că nu *limba*, în care e scrisă o literatură, ci *spiritul*, caracterul ei național, importă — și, din acest punct de vedere, *latin*, deși plecat din *Latium*, s-a decolorat și diluat atîta, prin generalizare, pînă la înțelesul medieval de *limbă* per excellentiam (v. Nyrop, *Das Leben d. Wörter*, p. 109), încît nu mai evocă aproape nimic *specific* din sufletul Romei antice: ceea ce nu e cazul cu *roman!* Pentru mai multe informații în această privință, v. între altele (pe lîngă celebrul articol-program al lui G. Paris, din primul nr. al revistei „Romania", retipărit în ale sale *Mélanges linguistiques*, I): V. Crescini, *Romana Lingua*, în „Miscellanea di studi in onore di A. Hortis", Trieste, 1910, I, p. 441 sqq., și *România*, în „Conferenze e prolusioni", II, no. 23 (din „Rivista d'Italia" pe decembrie 1908); A. Counson, *Romania*, în „Musée Belge", XV (1911); K. Dieterich, *Römer-Romäer — Romanen*, în „Neue Jahrb." pe 1907, p. 482 sqq.; M. G. Bartoli, *România e 'Ρωμανία'*, în „Scritti vari... in onore di Rodolfo Renier", Torino, 1912, p. 981 sqq. — P. Monceaux, *Les origines et l'histoire du mot Romania* (extras din „Bulletin de la Société Nationale des Antiquaires de France" pe 1920); Elise Richter, *Was ist Vulgärlatein?* (în „Prinzipienfragen d. rom. Sprachwissenschaft", — dedicate lui W. Meyer-Lübke — II, p. 57 sqq.); Marx, *Die Beziehungen des Altlatein zum Spätlatein*, în „Neue Jahrb." pe 1909, p. 434 sqq. (pentru existența unei lat. vulgare, adecă vorbite de popor, alături de limba scrisă, din cele mai vechi timpuri, v. K. Meister, *Altes Vulgärlatein*, în „Indogerm. Forschungen" pe 1909, — vol. de omagiu pentru K. Brugmann —, p. 69 sqq.); — Fr. Pfister, *Vulgärlatein und Vulgärgriechisch*, în „Rhein. Mus. f. Klass. Philologie", n.s., LXVII (1912), p. 195 sqq.; J. Marouzeau, *Notes sur la formation* [resp. *fixation*] *du latin classique*, în „Mémoires de la Soc. de Linguistique de Paris", XVII, 266; XVIII, 146; XIX, 77; XX (1922), 174 și 263 (ultimul, în special, tratînd despre „une antinomie: «archaïque» et «vulgaire»"; cf. idem, în „Bulletin de la Soc....", 1922, p. 28 sqq.: *Un trait du parler rustique: l'atténuation; ibid.*, 1924, p. VII: „Un trait du language paysan: la tendance à exprimer la pensée par approximation, par détours et par formules" și, mai ales, în „Mélanges Vendryès", Paris, 1926, p. 251 sqq.: *Le latin, langue de paysans*); — ca să ne mărginim la o parte din bibliografia mai nouă (cf., de altfel, și referatul lui Karl R. v. Ettmayer, *Vulgärlatein*, în W. Streitberg, *Die Erforschung der indogermanischen Sprachen*, I, Strassburg, 1916, p. 231 sqq., adăugînd studiile lui Compernass... din „Glotta" și Bährens din „Philologus", cum și, mai recent: K. Vossler, *Neue Denkformen im Vulgärlatein*, în „Hauptfragen der Romanistik" — omagiu lui Ph. Aug. Becker, — Heidelberg, 1922). Adde: Varro, fr. 41 Wilm.: „*latinitas* est incorrupte loquendi observatio secundum *Romanam linguam*", fără 'vestigia ruris'.

[2] *Römische Geschichte, passim* (deși foarte subiectiv; v. mai jos!). Cf. O. Crusius, *Wie studiert man Klassische Philologie?* (München, 1911, p. 12): „Es ist kein Zufall, dass die lebendigste römische Literaturgeschichte von einem Historiker geschrieben ist, von Theodor Mommsen".

Scanned with OKEN Scanner

[3] *Geschichte des Altertums*[2], I, 1, p. 196 sqq.; *Der Gang der alten Geschichte: Hellas und Rom* şi *Die Bedeutung der Erschliessung des alten Orients für die gesch. Methode*, în „Kleine Schriften", pp. 68 sqq., 233 sqq. — „Unhistorische Auffassung und Isolierung Homers" îi impută Ed. M. (*Gesch. d. Altert.*, II, p. 93) lui Erwin Rohde însuşi, care se apără violent („Kleine Schriften", II, p. 245). De altfel, Rohde e dintre aceia cari au recunoscut necesitatea concepţiei *istorice* a antichităţii şi au evoluat spre dînsa: „Ich lebe an mir selbst, und eben gerade an meinen Collegien die allmähliche Umarbeitung der ästhetischen und absoluten Schätzung des Altertums in die historische und relative durch..."; cf. W. Kroll, *Gesch. d. Klass. Philologie*, Leipzig, 1909, p. 146 sq.). — V. şi Strzygowski, *Orient oder Rom?* (Leipzig, 1901).

[4] Gercke-Norden, *Einleitung in die Altertumswissenschaft*[2], I, 324. — Tot ce precede influenţa grecească la Roma e, pentru Norden, *preistorie* (Vorgeschichte), nu *istorie*, a literaturii romane! (p. 317); cf. mai jos! — Că această concepţie ultraradicală asupra autonomiei literaturii romane nu exprimă, totuşi, judecata definitivă a lui Norden, o dovedeşte, între altele, următorul pasagiu din recenta sa operă *Ennius und Vergilius* (Leipzig-Berlin, 1915), p. III: „Roms Literatur ist bei aller Abhängigkeit von der hellenischen doch nur dadurch eine Literatur der Welt geworden, dass sie in dem nationalen Boden feste Wurzeln schlug". — Mai departe, însă, în cursul aceleiaşi opere, revenind asupra acestui motiv, autorul scrie: „Die Römer werden nicht εὑρετικοὶ wie andere Völker, — lernen wir doch durch die Forschungen der letzten Jahre, wieviel sie auch in Staatseinrichtungen, die vor alle als originalrömisch anzusehen gewohnt waren, anderen italischen Völkern und Stämmen verdankten —, aber in hohem Grade μιμητικοί: ihre virtus lag in einer erstaunlichen Anpassungsfähigkeit und einer zielbewusten Ausgestaltung der von anderen übernommenen Einrichtungen" (p. 97). Oricum, deci, un echilibru nestabil se constată, de fapt, în atitudinea învăţatului german faţă de problema originalităţii romane. Aserţiuni asemănătoare cu ale lui Joachim (v. nota 1) fac pe J. Wight Duff să scrie: „To my mind this wholly ignores the genius of the people and their environment" (*A literary History of Rome*, p. 107, n. 1).

De altfel, Norden are precursori foarte vechi: pe *Poseidonius* şi *Varro* (cf. *Teuffel-Kroll-Skutsch*, I, Leipzig, 1916, p. 3), cari privesc şi ei cultura romană ca o treptată apropriare a feluritelor εὑρέματα greceşti. (Pentru domeniul special al gramaticei latineşti, aceeaşi părere o exprimă — deşi precizînd că nu e vorba de „Quellenforschung" — Fr. Muller, *De veterum, imprimis Romanorum studiis etymologicis*, Utrecht, 1910, I, p. IV: „... nihil iam dubitationis mihi reliquit, quin huius doctrinae historia ut tot aliarum rerum maximam partem apud Graecos investiganda esset").

O judecată din cele mai autorizate, în materie, e aceea a lui G. Boissier (*Tacite*[3], p. 203): „Les Romains ne sont pas des inventeurs: ils ont pris toute leur littérature à la Grèce; mais ce qu'ils imitent, ils le tournent à leur usage et y mettent leur empreinte. Ils ont donc conservé en tout une certaine originalité, et ils n'ont jamais cessé d'être eux-mêmes".

O atitudine analogă, de capitulare a Romei faţă de *Orient* (în legătură cu scrierea citată a lui Strzygowski), constată şi condamnă E. Weigand, în „Mitteilungen des archäol. Instituts, Ath. Abt", XXXIX (1914), p. 51: „Man kann nicht mehr von Rom sprechen, ohne zugleich vor dem Orient eine tiefe Verbeugung zu machen".

[5] Despre σύγκρισις, v. acum studiul special al lui F. Focke din „Hermes" pe 1923, p. 237 sqq.: *Synkrisis* (despre σύγκρισις în critica literară, îndeosebi pp. 339—348). — Ocazia e bună, ca să relevăm o scăpare din vedere *(Quandoque bonus dormitat Homerus)* a lui Wilamowitz însuşi, care scrie (*Die Griech. Lit. des Altertums*, în „Kultur d. Gegenwart", I, 8, p. 44): „...ein Prototyp jener σύγκρισεις oder conflictus": confuzia lui σύγκρισις *(comparatio)* cu σύγκρουσις *(conflictus, collisio)* e manifestă.

[6] P. Thomas, *La littérature romaine*, Bruxelles, 1892, p. 6. Pentru faimosul ἱερὸς γάμος între spiritul elen şi german, proclamat de Wilamowitz ca şi de Winckelmann, v. şi J. Burckhardt, *Griechische Kulturgeschichte*[4], I, p. 10.

Pentru duelul dintre germanizanţi şi germanofobi în materie de filologie clasică, se poate ceti în special polemica dintre Giorgio Pasquali (*Filologia e Storia*, Firenze, 1920) şi Ettore Romagnoli (*Minerva e lo Scimmione*, Bologna, 1916; *Lo Scimmione in Italia*, Bologna, 1919).

[7] E. Cocchia, *Introduzione storica allo studio della letteratura latina*, Bari, 1915, p. 160. — (Citãm pasagiul numai ca specimen, pentru că, de fapt, e posterioară lucrărilor lui Norden

şi Leo, care au provocat-o; v. *La letteratura latina anteriore all' influenza ellenica*, de acelaşi, Napoli, 1924, I, prefaţa). Cf. Novati, *L'influsso del pensiero latino sopra la civiltà italiana del medio evo*[8], Milano, 1899 (mai temperat!); A. Counson, *La pensée romane, essai sur l'esprit des littératures dans les nations latines*, Louvain et Paris, 1911 (excelent); G. Michaut, *Le génie latin*, în „Discours de combat", I, p. 249 sqq.; A. Grenier, *Rome et la Grèce* (le génie romain dans la religion, la littérature et l'art) = vol. 17 din „L'évolution de l'humanité"; J. Finot, *Le Roman de la race française : le mensoge latin*, în „La Rome", din 15 nov. 1904, p. 153 sqq. (reacţiune excesivă, ca şi cea din Ed. Schuré, *L'âme celtique et le génie de la France à travers les âges*[2], Paris, 1921; cf. Fouillée, *Psychol. du peuple français*, passim).

— Aceasta nu înseamnă totuşi că, din tabăra romanică, nu s-ar auzi „butade" împotriva literaturii romane: „Si, quando io penso alla feroce ingiustizia del caso nel naufragio dell'antichità classica nel turbine medievale, uno sdegno terribile mi assale: il cuore mi sanguina quando io penso che noi possediamo tanti volumi di Cicerone e poche dozzine di versi di Saffo; e nei miei malinconici contratti coll' invida fortuna vorrei poter gettare nella gola del monstro distruttore metà ed anche *tutta la inutile letteratura latina*, gli storici ed i poeti, i filosofi, i tragici, i comici, Virgilio e Cicerone, Tito Livio ed Orazio, pur riavere un verso di Saffo! Sol per un giambo di Archiloco io darei tutto il sonoro mercato di parade del principe degli oratori", scrie Enrico Thovez (*Il pastore, il gregge e la zampogna*, Napoli, 1920, p. 185), reeditînd şi generalizînd furios „butada" celebră a lui Scaliger, care declară că ar fi preferit să se fi pierdut atîţia poeţi tîrzii ce ni s-au păstrat („utinam haberemus Ennium... et amisissemus Silium, Statium, Lucanum et tous ces garçons-là!") şi să se fi păstrat în întregime Ennius. — Compară, în sfîrşit, acum în urmă, afirmaţia lui Marouzeau (*Le latin*, — dix causeries —, Paris, 1923, p. 115): „Mais ce n'est pas dans le développement des genres et dans la genèse des œuvres qu'il faut chercher l'originalité des latins, c'est dans la façon dont ils traduisent la pensée grecque" cu reflexia lui V. Ussani („Rivista di Filol. Classica", 1924, p. 125): „Chi scrive questo, pensa alla filosofia, ma dimentica il diritto, per il quale Claudiano salutò Roma *mater legum*", cum şi cu capitolul „Römische Nachahmung" din recenta operă a lui Wilamowitz: *Hellenistische Dichtung in der Zeit des Kallimachos*, I, (Berlin, 1924), p. 228 sqq.; şi Ussani a scăpat din vedere pasagii mai radicale ca acesta (Marouzeau, *o. c.*, p. 131): „La littérature n'est pas sortie de la terre de Rome et de cerveau romain; elle est d'importation"... etc. Apoi, nu numai în materie de drept, ci chiar în artele plastice Roma poate revendica, fără îndoială, personalitatea sa: „Von einer Überlegenheit der römischen Porträtkunst über die griechische schlechthin kann heute nicht mehr die Rede sein, wie umgekehrt *nicht mehr die römische Kunst als ganze gegenüber der griechischen nur mehr als unselbständiger Nachklang grosser Überlieferung bei den Verstehenden unserer Tage gelten kann*" (K. Lehmann-Hartleben, *Köpfe der Trajanssäule*, în rev. „Di Antike", I [1925], p. 320).

Totul e, de altfel, chestie de nuanţe, şi, poate, nicăiri nu se învederează aceasta ca în atitudinea lui A. Meillet, care, deşi reproşează lui Marouzeau („Bulletin de la Soc. de Linguistique de Paris", t. XXIV [1924], p. 64) că, în cartea sus citată, „a arătat prea puţin influenţa grecească, de care latina e cu totul pătrunsă" şi afirmă că „partea intelectuală a civilizaţiei romane este cu totul greacă, şi limba exprimă tocmai laturea intelectuală a civilizaţiei", poate, totuşi, fără contrazicere, susţine (*ibid.*, t. XXV [1924], p. XVI), „independenţa şi originalitatea spiritului latin", oglindite în limbă: e vorba, evident, de caracterul latin al acelei „limbi populare", capabile de întrebuinţare juridică şi oficială, dar nu de a fi un instrument de cultură intelectuală: „străduinţa autorilor posteriori lui Plaut a fost de a turna în cuvintele latine conţinutul gîndirii greceşti, evitînd împrumutul de vorbe streine. Această străduinţă, mai ales aceea a lui Cicero, a ajuns la constituirea unui instrument perfect adaptat acelui aspect al civilizaţiei care e umanismul. Acest cadru solid a fost armatura mai multor renaşteri succesive în Europa occidentală şi orientală".

[8] Parafrazăm o vorbă a lui Bourget, în scrisoarea-prefaţă la E. Gilbert, *France et Belgique*, Paris, 1915: „Étudier le roman français depuis Balzac, n'est-ce pas de nouveau étudier Balzac?".

[9] Cf. Tiberius despre Rufus la Tacitus, *Annales*, XI, 21, 12.

[10] Ovidius, *Metamorph.*, II, 553.

[11] *Die griech. u. lat. Literatur u. Sprache*[2], p. 3.

Scanned with OKEN Scanner

[12] *English Traits and Representativ Men* („The World's Classics", XXX), p. 207.

[13] Aelianus, *Varia Historia*, XIII, 22. — Cf. W. Olney, *Homer and the critics*, în „University of California Chronicle" din april 1907, p. 156 sqq.

[14] *The Roman Poets of the Republic*, Oxford, 1905, p. 2.

[15] Babilonice (Weidner, „Glotta", IV, 303), semite (A. Thumb, *Die griechische Spr.*, Strassburg, 1916, p. 98), egiptene (Erman, „Hermes", XXVIII, 479; Spiegelberg, „Zeitschr. f. vergl. Sprachforsch.", XLI, 127 sqq.).

[16] Fr. W. v. Bissing, *Aegyptische Weisheit und griechische Wissenschaft* (în „Neue Jahrb. f. d. kl. Altertum" din 1912, p. 81 sqq.) concede acest minimum polemizînd cu egiptologii relativ la Plato. Pentru Herodot, în special, v. Heath, *Herodotus in Egypt* (în „Journ. of Philology", XV, p. 215 sqq.) şi, mai ales, C. Sourdille: *La durée et l'étendue de voyage d'H. en Egypte*, şi *H. et la religion de l'Egypte* (ambele, Paris, 1910). Părerea egiptologilor, de altfel, nu e totdeauna prea măgulitoare pentru egipteni (A. Erman, *Aegyptus*, I, *Introducere*). — Adde: V. Bérard, *Les Phéniciens et l'Odyssée*, 2 vol. (cf. acelaşi, *Introduction à l'Odissée*, I, Paris, 1924); Kugler, *Im Bannkreis Babels*, p. 116 sqq.; — F. Cumont, *Babylon und die griechische Astronomie* (în „Neue Jahrb. f. d. kl. Altertum" pe 1911, p. 1 sqq.): cercetările mai nouă reduc, în genere, contribuţia Orientului la cultura grecească. — Cf., în special, faţă cu Beloch (*Griech. Gesch.*, I¹, 75), părerea lui How şi Wells, *A commentary to Herodotus*, I, p. [illegible] sqq., relativ la influenţa feniciană asupra vieţii culturii egeice. — Referitor la elemente egiptene în vocabularul grec, v. mai ales: W. Spiegelberg, *Ägyptische Lehnwörter in der älteren griech. Sprache*, în „Zeitschrift für vergl. Sprachforschung", 41 (1907), p. 127 sq. (ca şi Erman, deşi nu în sens negativ, S. nu se ocupă de egiptenisme în greceşte: Φαραώ(ν), βᾶρις, κῦφι, κόμμι, στίμμι, πάπυροςς, ci de cuvinte vechi-gr. de origine egipteană: βύσσο, — prin egipteană din semitică —, Γασις s. Οασις, ἔβενος — deja Herodot, III, 97, 114 —, κώνωψ ...)- — Se ştie că acei *Aqaiwaša*, cari, după monumentele egiptene, au atacat, ca şi *Turša* (etrus-. cii?), Egiptul (1220 a. Chr), sînt după toată probabilitatea identici cu Ἀχαιοί ai lui Homer (Ἀχαιφοί, lat. *Achivi*), „aheeni"; cf. şi Meillet, *Aperçu d'une histoire de la langue grecque*², p. 35.

[17] Ed. Meyer, *Der Papyrusfund von Elephantine*, p. 114 sqq. — Un compendiu asupra raporturilor dintre greci şi India dă L. de la Vallée Poussin, în „Musée Belge", I—III (1897—9): *La Grèce et l'Inde* (în special, II, 126 sqq.).

[18] *Greek historical writing and Apollo*, Oxford, 1908, p. 31 sqq.; cf. Jane Ellen Harrison (în „John Rylands Library", 1916) şi J. Fraser, Λυκάβας (în: *Streitberg-Festgabe*, Leipzig, 1924, p. 93 sqq.). — Contra: Ed. Meyer, *Gesch. d. Altertums*³, I², p. 719; Wolf Aly, *Der kretische Apollokult*, 1908; E. Bethe, *Apollon, der Hellene* (în Ἀντίδωρον, *Festschr. Jakob Wackernagel*, Göttingen, 1924). *Labirintul cretan* (Λαβύρινθος, „Stadt der Doppelaxt") ne întîmpină, iarăşi, în Caria: *Labraynda*, închinat zeului tunetului, purtător al unei securi, *bipennis*, λάβρυς (v. Wilamowitz, *Stadt und Gesellschaft der Griech.*, p. 6); cf. *delabra pontificalis* = *securis, sacena*, la Festus, 318 (Ribbeck), *dolo*. — Pentru alte divinităţi greceşti de origine străină (Ἀλήθεια, Δίκη ἀκέφαλος, chiar *Nemesis*!), v. Isidor Lévy, *Divinités égyptiennes chez les Grecs et les Sémites*, în „Cinquantenaire de l'École Pratique des Hautes Études", Paris, 1921, partea II, p. 271 sqq.

[19] Cf. Wight Duff, *A literary History of Rome*, p. 92 sqq.: „The invasion of Hellenism". — Un excelent compendiu asupra acestei chestiuni dă G. Cardinali, în „Scientia" din 1913, p. 90 ssq.: *Roma e la civiltà ellenistica* (începînd cu primul contact direct între Grecia şi Italia prin războiul cu Pyrrhus, dar, mai ales, prin lupta de la Cynoscephalai, cînd acest contact devine stabil şi permanent). Cf. şi G. Ilinstin, *Les Romains à Athènes avant l'Empire*, Paris, 1877.

[20] V. mai ales: A. Besançon, *Les adversaires de l'hellénisme à Rome pendant la période républicaine*, Paris, 1910, în special p. 342 sqq., cum şi cap. VI din E. S. Sikes, *Roman Poetry*, Londra [1923]: excelentă analiză psihologică a aşa-zişilor *graecissantes*. Ch. Newton Smiley, *Latinitas and* Ἑλληνισμός, Wisconsin, 1906. — Asupra noţiunilor de *latinitas* şi ἑλληνισμός în terminologia gramaticală antică, v. şi Karl Barwick, *Remmius Palaemon und die röm. ars gramatica*, în „Philologus", S.B. XV, 2, 1922, p. 182 sqq., cum şi, în genere: Muller (*De veterum, imprimis Romanorum doctrina etymologica*, I). — Despre ἑλληνισμός în raport cu κοινή, v. iarăşi, îndeosebi: Adam Maidhof, *Zur Begriffbestimmung der Koinë besonders auf Grund des Attizisten Moiris*, Würzburg, 1912.

[21] *De officiis*, I, 111; cf. A. Font, *De Cicerone gracca vocabula usurpante*, Paris, 1894 (teză); B. Linderbauer, *De verborum mutuatorum et peregrinorum apud Ciceronem usu et compensatione*, („Program" al gimn. din Metten-Straubing pe 1892—1893), şi H. J. Rose, *The Greek of Cicero* (în „Journal of Hellenic Studies" pe 1921, p. 91 sqq.). — Lupta pentru puritatea limbii latine Cicero o duce, de altfel, pe două fronturi: atît contra grecismelor, cît şi contra barbarismelor, (*peregrinitas incendit latinitatem*, va spune mai tîrziu Capito) şi vulgarismelor; iar discursurile sale arată rezultatul strălucit al acestei *cura*, în care eufonia (*concinnitas*, lit.: συμφωνία) şi raţiunea (*tamquam obrussa ratio*: νοῦς βασιλεύς!) erau judecătorii supremi. O colecţie de pasagii asemănătoare, la Cooper, *Word-Formation in the Roman Sermo Plebeius*, p. 315, n. 1.

[22] V. Diehl, *Poetarum Romanorum veterum reliquiae*, p. 12.

[23] *Sat.*, III, 77.

[24] IV, I, 32.

[25] Suetonius, *Tib.*, 71.

[26] *Annales*, 15, 71 (după Wölfflin, la Cauer, *Kunst des Übersetzens*, p. 147): cf. Weise *Charakteristik d. lat. Sprache*[4], p. 55 sqq.

[27] După Plutarch (Cato, II, 4—6), iniţiarea în greceşte se făcuse încă din tinereţe, la Tarent, prin pithagoricianul Nearchos, iar influenţa literaturii greceşti asupra lui Cato fu atît de mare, încît scrierile sale erau împestriţate din belşug cu maxime şi episoade greceşti şi multe erau simple tălmăciri literare (κατὰ λέξιν) în sentinţe.

[28] Cf. H. Peter, *Historicorum Romanorum reliquiae*, I (Leipzig, 1914), p. CXLIV sq.

[29] Tacitus, *Dial. de orat.*, XIII. Restul capitolului e un entuziast şi mişcător ἐγκώμιον al poeziei. Şi, de fapt, e aici o *problemă psihologică*, pe care o pune acut Nettleship (*Lectures and Essays*, I, 46): poate fi împlîntat simţul artistic într-un suflet mort pentru orice impresie de artă? Dar întrebarea e eludată prin însuşi faptul *existenţei* unor manifestări, oricît de rudimentare, de embrionare în domeniul literaturii, — rezultate incontestabile ale celor dintîi sforţări de a crea o literatură italică, *anterioară* influenţei greceşti (v. cap. IV). Şi, din acest punct de vedere, orice i s-ar răspunde din partea doctei „scienza di oltralpe", E. Cocchia (*La letteratura latina anteriore all' influenza ellenica*, I: *Elementi fantastichi d'ispirazione popolare nella mitologia romana*, Neapoli, 1924) are, fără îndoială, dreptate, cînd protestează împotriva prejudecăţii, moştenite de la vechii romani de altfel, de a începe istoria literaturii romane cu Livius Andronicus. Cf. şi Borinski, *Die antike in Poetik und Kunsttheorie*, Leipzig, 1914, p. 5.

[30] Livius, IX, 36: *Tum Romanos pueros, sicut nunc Graecis, ita Etruscis litteris erudiri solitos*; cf. şi pasagiile în care influenţa grecească e arătată ca venită *via Etruria*: „Graecus ignobilis *in Etruriam* primum venit" (XXXIX, 8), „huius mali labes *ex Etruria* Romam ... penetravit" (*ibid.*, 9). — Pentru etrusci *(tusci)* şi înrîurirea lor asupra Romei: G. Pontrandolfi, *Gli Etruschi e la loro lingua* (trad. articolelor despre etruscă, Körte etc., din Pauly-Wissova, Firenze, 1909); — W. Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen* (Berlin, 1904), cu complementul lui Karl Meister, *Lateinisch-griechische Eigennamen*, I, Berlin, 1916; — Fr. Skutsch, *Der lateinische Accent*, în „Glotta", IV, 287, sqq., *Kleine Schriften von Fr. Skutsch*, hgg. v. W. Kroll, Berlin, 1914, p. 491 sqq. (cf. Thurneysen, *Die Betonung des Oskischen*: *ibid.*, I, 232); — G. Boissier, *Nouv. promenades archéol.*, p. 63 sqq.; — J. Martha, *La langue étrusque*, Paris, 1913 (o nouă ipoteză asupra originii ei): *„affinités ougro-finnoises"*; altă ipoteză, măcar tot atît de neverosimilă: De Barenton Hilaire, *La langue étrusque, dialecte de l'ancien égyptien*; cf. rev. ital. „Aegyptus", II (1921), p. 363, unde, p. 276 sqq., şi un studiu al lui E. Lattes: *Ancora dei cleruchi étruschi in Egitto*. — *Rumo*, numele vechi al Tibrului, *Tuscus amnis* (Vergil, *Aen.*, VIII, 473; Horatius, *Serm.*, II, 2, 34—35), *Tuscus alveus* (Horatius, *Carm.*, III, 7, 28) etc. (pentru origina etruscă a lui Thybris — Θύβρις, v. Karl Meister, *o. c.*, p. 73, sqq.), aminteşte prea mult pe *Strymon*, „Struma", pentru ca o legătură cu *Roma*, prin mijlocire etruscă, să nu pară probabilă, iar *Latium* nu se poate despărţi de Λατῖνος din Hesiod, nume de rege tyrrhenian; cf. Walde, *Et. Wb. d. lat. Spr., ad voc.* (Pentru *Romulus-Romanus* se aduce, cu drept cuvînt, paralela lui *Siculus-Sicanus*). Simbolic, însă, pentru amestecul italic, e numele regelui *Numa*: etrusc (probat ca praenomen), nu grec (ἀπὸ τῶν νόμων!), dar îmbinat cu *Pompilius* = osc. - umbr. **pompe*, „quinque", din care

și: *Pompeius* = *Quintus*, *Quinctius*, *Quin(c)tilis*, *Quintilius* (cf. Buck, *Elementarb. b. osk-umbr. Dialekte.*, 25), cum și *Pumptius*, *Pontius (Pilatus)*. De altfel, după Schulze *(o. c.)* însuși sistemul de *triplex nomen* al romanilor este etrusc. — Adde: Fr. Seymour, *Up hill and down dale in ancient Etruria* (Londra, 1910); Mars. C. Waiter, *The early Etruscan and Roman House* (în „Class. Philol." pe 1914, p. 113 sqq.); Lily Ross Taylor, *Local Cults in Etruria* (în „Papers and Monographs" ale Școlii americane din Roma, II [1923], p. I sqq); A. Grünwedel, *Tusca*. Leipzig, 1922 (colecție de texte etrusce, cu un glosar tusco-latin și comentarii filologico-arheologice, culminînd în ciudata sentință: „Per Tuscos Asianosque defoedata antiquitas" și critica lui G. Herbig, *Die Geheimsprache der Disciplina Etrusca*). Pentru faimoasa monetă, simbolizînd triumful etruscilor asupra Romei printr-un taur care răpune lupoaica (romană, resp. samnită-sabină; cf. acum J. Carcopino, *La louve du Capitole*, Paris, 1925, p. 67 sqq.), v. în special Babelon, *Coins of the Roman Republic*, II, p. 327. — Punctul (ἀκμή) culminant al supremației etrusce în Italia: sec. VI—V; momentul decisiv pentru înfrîngerea ei: an. 396 a. Chr., cînd Melpum cade în mîinile galilor și Veii în ale romanilor (cf. Körte, *l. c.*). Asupra procesului de romanizare a Italiei centrale, v. mai ales W. Soltau, *Wie gelang es Rom so schnell Mittelitalien zu romanisieren?* (în „Zeitschr. für d. österreich. Gymn.", 65 [1914], p. 97 sqq.); R. A. L. Fell, *Etruria and Rome* (Cambridge, 1924), iar pentru stadiul actual al problemelor și cercetărilor de glottologie: G. Herbig (în „Neue Jahrb.", 34, p. 453 sqq.) și E. Lattes, *A che punto siamo con l'interpretazione dei testi etruschi?* (în „Rhein. Mus. f. Phil." p. 1913, p. 513 sqq.). — Același („Rendiconti del R. Ist. Lombardo di scienze e lettere", ser. II, XLV, p. 846 sqq.) începe un „index a tergo" al tezaurului lexical etrusc, al cărui „dicționar etimologic" încheie monografia sus citată a lui Martha; iar în „Atene e Roma", n.s., I (1920), pp. 112—9 și 221—5, supt titlul: „Per l'interpretazione dei testi etruschi maggiori e per la posibile parentela dell'etrusco coll'hetheo e col lidio, oltre che col latino", ia poziție față de descoperirile și teoriile actuale. Adde: P. Kretschmer, *Pelasger und Etrusker*, în „Glotta", XI (1921), p. 276 sqq., cum și Fraser (în „Anatolian Studies presented to Sir W. M. Ramsay", Manchester, 1923: relațiile etrusco-lydiene).

Pentru celți, v. în special Bertrand-Reinach, *Les Celtes dans les vallées du Po et du Danube*, Paris, 1894; Camille Jullian, *Hist. de la Gaule* (cu rezumatul: *La Gaule* și continuele adăugiri și îndreptări din „Revue d. Études Anciennes"); — Dottin, *Manuel pour servir à l'étude de l'antiquité celtique*[2], Paris, 1915; Alb. Grenier, *Les Gaulois*, Paris, 1923 (coll. Payot). — O prețioasă culegere de texte antice relative la diferite popoare în raport cu romanii a dat Walter I. Snellman: *De interpretibus Romanorum deque linguae Latinae cum aliis nationibus commercio*, II: *Testimonia veterum* (Leipzig, 1914; partea I, cuprinzînd „Enarratio", a apărut abia în 1919).

[31] F. Leo, *Die Originalität d. röm. Literatur*, Göttingen, 1904. Studiul lui Giri, *Del tradurre presso i Latini*, mi-a rămas inaccesibil.

[32] Prologul la *Asinaria*; tot așa, în prologul la „Trinummus", v. 20: *Philemo scripsit, Plautus vortit barbare*. Pentru Plautus, cf. în special F. Leo, *Plautinische Forschungen*, p. 54 sqq. și *Gesch. d. röm., Lit.*, I, 95: două atitudini. Acum în urmă, v. G. Michaut, *Histoire de la comédie romaine*: *Plaute*, 2. vol., Paris, 1921 (în special, II, 203 sqq.: „Originalité de Plaute: imitation et adaptation") și Ed. Fraenkel, *Plautinisches im Plautus*, Berlin, 1922.

[33] De fapt, îl intitulează autorul prologului, proloagele și epiloagele nefiind ale lui Plaut, — precum știm de la Ritschl *(Prolegomena*, cap. XIX*)*.

[34] Prolog la *Casina* (v. 34) *'plauti* appelantur canes': Festus, ed. Lindsay, p. 159; cf. *latras* din Hor., *Serm.*, I, 3, 136: aluzie la cinici, și Cicero, *De orat.*, II, 220: oratorul Philippus, la adresa unui *Catulus*. *Canis*, ca poreclă, la Horatius, *ibid.*, II, 2, 55 sq.: 'Avidienus, cui *canis* ex vero ductum, cognomen adhaeret'. Nu e exclusă, totuși, o aluzie la piesă *(Casina*, ca n. de cățea), iar nu la autor; v. Michaut, *Plaute*, I. p. 62, nota 1. *Maccus* (p. *Maccius*) e etrusc *(Mace)*: Schulze, *o. c.*, p. 298.

[35] Pentru noțiunea lui *vortere (vertere)*, compară, pe lîngă acest pasagiu din prologul „Eunucul", Cicero, *De finibus*, I, 1—3: *de malis Graecis Latine scripta deterius — cum Sophocles vel optime scripsit Electram, tamen male conversam Atilii mihi legendam puto — fabellas Latinas ad verbum e Graecis expressas—si plane sic verterem Platonem aut Aristotelem, ut verterant nostri poetae fabulas, male, credo, mererer de meis civibus. V.*, de altfel: Cauer, *op. cit.*, și

Michaut, *Sur les tréteaux latins*, Paris, 1912, *passim*. Pentru raportul dintre Terentius şi modelele sale, în legătură cu acuzaţiile lui Luscius Lavinius (Lanuvinus), v. în special Ph. Fabia, *Les Prologues de Térence*, p. 176 sqq., cum şi minunatul articol al lui L. Havet din *Cinquantenaire de l'École Pratique des Hautes Études*, Paris, 1921, partea II, p. 2 sqq.: „La nuit de l'enlèvement dans l'original grec des Adelphes". *Contaminare*, „terminus technicus" pentru prelucrările terenţiane şi chiar plautine (dacă nu şi virgiliane; cf. Goumy, *Les Latins*, p. 179), are nu numai înţelesul material de „compilaţie", ci şi acela, peiorativ şi moral, de 'contingere', 'polluere', 'maculare': dovadă *integer* ('întreg', 'teafăr', lit.: 'intact', 'neatins' = *in-tegер*) întrebuinţat atunci, cînd e vorba de o piesă luată pe de-a-ntregul, 'singură':

'ex *integra* Graeca *integram* comoediam
hodie sum acturus Heautontimorumenon'

(Prologul la „Heautontimorumenos", v. 4 sq.; cf. „Berl. Phil. Wochenschr.", pe 1918, col. 287). — Naţionalitatea greacă a lui Livius Andronicus ἀρχηγέτης, nu poate infirma, singură, originea romană, a artei traducerii: cultura romană e cea dintîi cultură bilingvă. Despre *bene vertere* din prologul „Eunucului" lui Terenţiu, v. în special: E. Fraenkel, *Zum Prolog des Terenzischen Eunuchus*, în „Sokrates", VI, p. 302 sqq.

[36] V. Ed. Stemplinger, *Das Plagiat in d. griech. Literatur*, Leipzig, 1912; — acelaşi, *Das Plagiat in d. antiken Literatur* (în „Germ.-rom. Monatschr." pe 1914, p. 193 sqq.); — acelaşi, *Das Plagiat* (în „Die Ewigkeit der Antike", Leipzig, 1924, pp. 15—30); — Peter, *Wahrheit u. Kunst. Geschichtschr. und Plagiat im klass. Altertum*, Leipzig, 1911. Un foarte spiritual articol asupra aceluiaşi subiect, de Faguet, în „La Revue" din 1 oct. 1909. Concluzia: „Il est beau d'être le fils de ses oeuvres, mais surtout... il est correct d'en être le père" (p. 321) ar fi părut prea aspră celor vechi, pentru cari totul era *proprie communia dicere* (Horatius, *ad Pisones*, 128), τὰ ἀρχαῖα (κοινὰ) καινῶς λέγειν, — οὐ[γὰρ] περὶ χρημάτων τὸν ἀγῶνα ποιεῦνται, ἀλλὰ περὶ ἀρετῆς (Herodot, despre jocurile olimpice [VIII, 26, 5], ap. Stemplinger): un fel de *comunism* literar (*publica materies privati iuris erit*: Horatius, *l. c.*, v. 131). Adde: C. Hosius, *Plagiatoren und Plagiatbegriff im Altertum* (în „Neue Jahrb. f. d. kl. Alt." pe 1913, p. 176 sqq.), şi d-ra A. Guillemin, *L'imitation dans les littératures antiques et en particulier dans la littérature latine*, în „Revue des Études Latines", II (1924), pp. 35—57. Cele mai multe din „concordanţele" (ὅμοιοι ἔλεγχοι) între Vergil şi Ennius (*alter Homerus*), pe care contimporanii poetului îl cunoşteau, firește, ca şi „plagiatorul", erau, de altfel, cu siguranţă, *citaţii* (v. Norden, *Ennius und Vergilius*, p. 35) şi „plagiatul" era, de multe ori, un omagiu, un compliment pentru autorul respectiv: *non subripiendi causa, sed palam mutuandi, hoc animo ut vellet agnosci — ut Ennianus populus adgnosceret in novo carmine aliquid antiquitatis* (Seneca, la Gellius, XII, 2, *ibid.*, p. 153); cf. Ph. — E. Legrand, *La Poésie Alexandrine*, Paris, 1924, pp. 21—22. Picant e felul cum se demască Plinius, ca „plagiator" al lui Demosthenes, într-o scrisoare către Iul. Genitor (VII, 30, 4): „licet tu mihi bonum animum facias, qui libellos meos de ultione Helvidii orationi Demosthenis κατὰ Μειδίου confers: quam sane, cum componorem illos, habui in manus, non ut aemularer (improbum enim, ac paene furiosum), sed tamen imitarer et sequerer quantum aut diversitas ingeniorum, maximi et minimi, aut causae dissimilitudo pateretur". Că această concepţie nu e o particularitate romană, ci o concepţie general-antică, se vede clar dintr-un aforism ca ἁμάρτυρον μηδὲν ἀείδειν, precum şi din cutare fragment din Bacchylides (4, ed. Jebb): Ἕτερος ἐξ ἑτέρου σοφὸς τό τε πάλαι τό τε νῦν/οὐδὲ γὰρ ῥᾴστον ἀρρήτων ἐπέων πύλας/ἐξευρεῖν. *Misoneismul* e, aşa-zicînd, o boală cronică a lumii literare antice. E drept, totuşi, să spunem că, la romani, pe lîngă existenţa modelelor greceşti, spiritul conservativ, *tradiţionalist*, accentua această atitudine faţă de operele consacrate prin vechime (cf. *antiquior-melior!*). Grija de a evita *ineditul*, tot ce era *inauditum, non exauditum, inusitatum, insolens*, în vocabular, dar nu numai acolo, mergea pînă la fobie, la superstiţie (cf. Caesar, *De analogia*, ap. Gellius, *Noct. Att.*, I, 10, 4; Horatius, *Ad Pisones*, 48 sqq.; Cicero, *Acad. post.*, I, 6, 24; *De oratore*, I, 34, 155; III, 10, 39; II, 40; 13, 50 etc.; aiurea, totuşi, ca-n *Brutus*, 258, Cicero repudiază *rutina*, „pravissima consuetudinis regula"!). Un „carmina non prius audita" din Horatius n-are, desigur, timbrul revoluţionar, nerespectuos de dogmă, pe care-l are următorul fragment din Timotheus (12, ap. Athenaeus, III, 95):

οὐκ ἀείδω τὰ παγαιά·
καινὰ γὰρ ἅμα κρείσσω·
νέος ὁ Ζεὺς βασιλεύει
τὸ πάλαι δ' ἦν Κρόνος ἄρχων·
ἀπίτω Μοῦσα παλαιά, —

o formală pensionare din oficiu a venerabilei Muze... („Odio l'usata poesia", va striga şi Carducci).

[37] *Antike Kuntsprosa*[2], adaos la p. 171, resp. K[arl] F[uhr] în „Berl. Phil. Wochenschrift" pe 1916, col. 715.

[38] *Einleitung in die Altertumswissenschaft*, I, 446. — Pentru *aquae potor* din Horatius (*Epist.*, I, 19, 3) = *male sanus (ibid.)* se poate compara şi Demosth., *Philipp.* VI: λέγουσι ὡς ἐγὼ μὲν ὕδωρ πινών, εἰκότως δύσκολος κτλ. Cf. de altfel *Epist.*, I, 19, v. 6 sqq.: „*Laudibus arguitur vini vinosus Homerus, Ennius* ipse pater nunquam nisi potus ad arma prosiluit dicenda" (exact acelaşi lucru despre Eschil, la Athenaeus, *Dipnosoph.*, ed. Kaibel, I, 22 a): elogiul vinului, mai sigur decît al lui Ennius (v. Vahlen, *Ennianae poesis reliquiae*[2], p. LVI): „*de potando* magis quam de «*poetando*» dixit" (cu o aluzie mai fină, Propertius, III, 3, 5—6: *parvaque tam magnis admoram fontibus ora unde pater sitiens Ennius ante bibit*).

[39] De astă dată, însă, Norden ar fi putut cita un analog mai desăvîrşit, din acelaşi autor (I, 79, 10): ὡς ἐν τοῖς πατρίοις ὕμνοις ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ἔτι καὶ νῦν ᾄδεται (despre Romulus şi Remus). Citatul din Xenophon (pentru care, v. acum în special K. Münscher, *Xenophon in der griechisch-römischen Literatur*, Leipzig, 1920, p. 92) are, apoi, nu numai ᾄδεται, ci: λέγεται κ. ᾄ. şi aceasta e important: λόγιοι (de la λόγος = ἱστορία) şi ἀοιδοί laolaltă se întîlnesc la Pindar, *Pyth.*, I, 183 (Καὶ λογίοις καὶ ἀοιδοῖς), *Nem.*, VI, 51 (ἀοιδαὶ καὶ λόγοι) = în poveşti şi în cîntece (comp. versul logaedic: λογαοιδικὰ ταῦτα καλεῖται, ὅτι ὁ μὲν δάκτυλος ἀοιδοῖς μᾶλλον ἐπιτήδειος, ὁ δὲ τροχαῖος λογογράφοις; Schol. Hephestion, 163): formula se întîlneşte şi azi în ngr. ᾄδεται λόγος ὅτι, fr. *chanter et dire*, germ. *singen und sagen*, rom. *a zice* = 'a cînta' (v. O. Immisch, *Über eine volkstümliche Darstellungsform in der antiken Literatur*, în „Neue Jahrbücher", I, 1921, p. 420, unde se poate adăugi la vfr. *chantefable*: it. *cantafavola* şi *cantastorie*, împreună cu toată terminologia relativă la „Bänkelgesang", despre care vorbeşte Naumann, în „Ztschr. d. Vereins f. Volkskunde", 1921, p. 1 sqq.). — Cf. Vergilius, *Georg.*, II, 385 sqq.: *versibus incomptis ludunt — Baccho dicemus honorem carminibus patriis* (cf. gr. ἐπιλήνιος, cîntecele de la culesul viilor, pentru care v. cap. „Volkslied" din Flach, *Gesch. d. gr. Lyrik*, I, p. 19 şi Silius Italicus, III, 346 sq.: *Gallaeciae pubem barbara nunc patriis ululantem carmina linguis*). — Locul despre Coriolanus, de altfel, îl relevă, în legătură cu cîntecele lui Arminius, şi Reitzenstein („Hermes" pe 1913, p. 268; cf. p. 471: replica lui R. M. Meyer), adăugînd încă o paralelă din Platon: ἅπερ αἱ γραῖαι ᾄδουσιν (*Lysis*, 205 c.; cf. μῦθος γραιώδης, *anilis fabula*). — Explicaţia pasagiului din Tacit ca o reminiscenţă din Xenophon o dăduse, cu mult înaintea lui Norden, Münzer şi Reitzenstein (în „Hermes" pe 1918), F. Rühl: *Zu Tacitus*, în „Rhein. Mus." pe 1901, p. 508 sqq. (omis de Münscher, *o. c.*). — Adăugăm, în sfîrşit, că într-o recentă comunicare la Academia din Berlin, Wilamowitz şi-a exprimat convingerea că, înainte de poeziile hexametrice recitative, trebuie să fi existat la greci cîntece epice, asemănătoare cu ale germanilor: odată găsită forma, în care cunoaştem cu toţii eposul recitativ, epopeea şi cîntecele izolate sînt numai *cantitativ* deosebite (v. „Berl. Phil. Wochenschr." pe 1916, col. 379). — De observat în special atenţia deosebită pe care o acordă poeziei populare şi-n genere *folclorului* latin ca factor de istorie literară un G. Curcio, *Storia della letteratura latina*, I, p. 81 sqq.: „Poesia popolare primitiva", şi mai ales regretatul Paul Lejay, *Hist. de la litt. latine des origines à Plaute* (publ. par L. Pichard, Paris, s.a.), p. 4 sqq.: „La littérature et le folk-lore". Acelaşi interes pentru folclor se accentuează acum în urmă şi la un istoric de importanţa lui Camille Jullian (v. A. van Gennep, *Le Folklore*, Paris, 1924, p. 120 sq.).

[40] *Saturnalia*, I, 16. — Despre *Andicus* (de la *Andes;* cf. *Alpicus-Alpes, sonticus, amnicus* etc.), alt epitet al lui Vergilius, v. Brugmann, în „Indogerm. Forschungen", XXVI (1910), p. 128 sqq., contra Norden („Rhein. Museum" pe 1906, p. 175).

[41] Ennius, pe care-l imită adesea Vergil, vine în multe privinţi, via Naevius, de la Homer. Despre împrumuturile lui Ennius din Naevius (*qui a Naevio vel sumpsisti multa, si fateris,*

Scanned with OKEN Scanner

vel, si negas, surripuisti: Cicero, *Brutus*, 75 sq.) şi ale lui Vergil din Ennius, v. îndeosebi: E. Norden, *Ennius und Vergilius*, Leipzig, 1915, pp. 63, 153 sqq. (Profesorul berlinez, care e, acum, poate cel mai de seamă „Vergils forscher", — cf. *Aeneis, Buch VI!* —, spunea, la un collegium Vergilianum din 1914, în care expunea rezultatele cuprinse în *op. cit.*, — Aen. VII = Ann. VII —, că el aude, în Vergil, glasul lui Ennius: îl recunoştea după timbru! Cf. de altfel: „locus plane Ennianus" al comentatorilor antici şi explicaţia din Gellius, XII, 2: „Vergilius quoque noster non ex alia causa duos quosdam versus et enormes et aliquid supra mensuram trahentis interposuit, quam ut *Ennianus populus agnosceret in novo carmine aliquid antiquitatis*".

— Despre posteritatea lui Homer, v. însă: *Homer in der Neuzeit* de G. Finsler (Leipzig, 1912) şi, în aceeaşi ordine, adauge: D. Comparetti, *Vergilio nel medio evo*[2], Firenze, 1896; Ramorino, *Tacito nella storia della coltura*[2], Milano, 1898; — Ed. Stemplinger, *Das Fortleben der horazischen Lyrik seit d. Renaissance*, Leipzig, 1906 (în special, p. 6 sqq.: *Horaz in der Weltliteratur*); — idem, *Horaz im Urteil der Jahrhunderte*, Leipzig, 1921; — Zielinski: *Cicero im Wandel d. Jahrhunderte*[2], Leipzig-Berlin, 1908; — Stemplinger, *Die Befruchtung d. Weltliteratur durch die Antike*, în „Germ.-rom. Monatschr." pe 1910, p. 529 sqq.

[42] Wilamowitz-Moellendorff, *Die Textgesch. d. griech. Bukoliker*, Berlin, 1906, p. 110 sqq.; cf. Kurt Witte, *Der Bukoliker Vergil. Die Entstehungsgeschichte einer röm. Literaturgattung*, despre care v. mai jos.

[43] Cf. şi J. Köhm, *Altlat. Forschungen*, Leipzig, 1905, *Prefaţa*, p. IX.

[44] Cf. Postgate, în *Encycl. Britannica*, XXVIII, 113.

[5] Luăm cuvîntul în înţeles de: „anterior influenţei greceşti".

[46] Acest sens pare să aibă epitetul de *Saturnius (numerus)*, dat de poeţii elenizanţi de mai tîrziu (cf. Joachim, *Gesch. d. röm. Lit.*, p. 8). V., de altfel: L. Havet, *De saturnio Latinorum versu*, Paris, 1880; F. Leo, *Der saturnische Vers*, Berlin, 1905, (cantitativ!), contra Lindsay, *The Saturnian Meter*, în „Amer. Journ. of Philol.", XIV („accentuativ"), *Saturnian verse* (în „Berl. Philol. Wochenschr." pe 1914, coll. 412—13) şi, mai ales, *Eearly Latin Verse*, Oxford, 1922, precum şi teza lui H. Bergfeld, *De versu Saturnio*, Gotha, 1909 şi *Das Wesen d. lat. Betonung*, în „Glotta" pe 1916, p. 1 sqq. (tranzacţie între 'expiratorism' şi 'muzicalism'), mai ales însă Fr. Skutsch, *Forschungen zur lat. Grammatik u. Metrik*, I; acelaşi în „Vollmöllers Jahresber. über d. Fortschr. d. roman. Philol.", VI[1], p. 460 sq. (categoric şi decisiv pentru natura v[ersului] sat[iric] analogic cu dimetrele choriambice greceşti!). — Între 'tonic' şi 'dinamic', *cantitativ* şi *calitativ*, unul preferat de l. liter. (supt infl. greacească), altul de l. populară, stă Abbot („Classical Philology" pe 1907, p. 444 sqq.) şi O. Immisch, în „Neue Jahrb." pe 1912, p. 31 sqq.; cf. însă obiecţiunile lui A. C. Juret, *Manuel de Phonétique latine*, Paris, 1921, p. 71 sqq. — Importante, din literatura recentă, în special: Meillet, *Les origines indo-européennes des mètres grecs*, Paris, 1923 (scoate în evidenţă caracterul cantitativ al ritmului indoeuropean; cf. p. 24; K. Meister, *Die homerische Kunstsprache*, Leipzig, 1921 şi E. Leumann, *Die neueren Arbeiten zur indogerm. Metrik*, în „Kuhn's Zeitschr.", 1924, p. 177 sqq.); Blümel, *Grundbedingungen der quantitierenden und der akzentuierenden Dichtung* (în „Streitberg-Festgabe", Leipzig, 1924, p. 15) şi Saran, *Die Quantitätsregeln der Griechen und Römer* (*ibid.*, p. 299); cf. încă: Fr. D'Ovidio, *Versificazione italiana e arte prosodica medievale*, Milano, 1910, iar acum în urmă şi E. Cocchia, *L'armonia fondamentale del verso latino*, Napoli, 1920, 2 vol. (în special, cap. VII şi VIII), ajungînd la o „conformità originaria dell' accentuazione greco-latina" (cap. IX). — *Saturnius*, interpretat ca 'Vers d. Säers', în legătură cu o întreagă teorie: Bücher, *Arbeit und Rhytmus*[3], cap. VII (Cicero nu face, deci, o simplă metaforă cînd spune, *De legibus*, I, 1: „Nullius autem *agricolae cultu* stirps tam diuturna quam poetae versu (?) seminari potest"!). Adde: J. Fraser, *The Saturnian Meter*, în „Amer. J. of Phil." pe 1909, p. 430 sqq. — Ca un versus saturnius, atestat de altfel şi pentru oscă, umbrică şi peligniană (Leo, *o. c.*, p. 66 sqq.), a fost considerată de curînd şi celebra inscripţie faliscă pe cupă (C.I.E. 8179): *foied vino pipáfo, crà căréfo* (J. Friedrich, *Ein faliskischer Saturnier*, în „Indogerm. Forsch.", 37 [1916/17], p. 143).

[47] Caracterizarea e a lui Skutsch, în „Kult. d. Gegenwart", I, 8, p. 442.

[48] Livius, VI, 1: [*litterae*] *etiam si quae in commentariis pontificum aliisque publicis privatisque erant monumentis, incensa urbe* [*a Gallis, ann.* 387] *pleraeque interiere.*

[49] Cf. Wissowa, *Bestehen u. Vergehen in d. röm. Literatur*, Halle a. S., 1908, p. 4.

Scanned with OKEN Scanner

[50] Pentru inscripţii, v. E. Diehl, *Altlateinische Inschriften* (coll. Bonn, 1909).

[51] *Storia dei Romani*, II, 500. — Aiurea (*o. c.*, I, 22, n.), De Sanctis însuşi combate exagerarea lui Niebuhr şi, în genere, exprimă asupra literaturii romane păreri din cele mai competente şi judicioase. V. în special discuţia asupra autenticităţii textului celor XII table: II, 62 sqq. — Cf. Gaetano Curcio, *Storia della letteratura latina*, I, Napoli, 1920, p. 81 sqq.

[52] Ennius, *Annales*, v. 500 Vahlen[2].

[53] V. cap. precedent, n. 39, cum şi: E. du Méril, *Poésies populaires latines antérieures au 12-e siècle*, Paris, 1843, *Introduction*.

[54] Un 'liber vetustissimorum carminum, qui ante omnia quae a Latinis scripta sunt compositus ferebatur' e pomenit la Macrobius, V, 20, 17; scholiastul la Georg. I, 100 extrage din el o regulă ţărănească versificată: *hiberno pulvere, verno luto grandia farra, Camille, metes*, (v. E. Diehl, *Poetae Romani veteres*, p. 4; cf. Leo, *Gesch. d. röm. Lit.*, I, p. 13, n. 2).

[55] V. C. Thulin, *Italische sakrale Poesie u. Prosa*, Berlin, 1906 — cf. Horatius, *Epist.*, II, 1, 85—6: *Iam Saliare Numae carmen qui laudat, et illud, Quod mecum ignorat, solus vult scire videri;* Quintilian, I, 6, 40: *Saliaria carmina vix sacerdotibus suis satis intellecta.* — O nouă încercare de reconstituire şi interpretare a lui *Carmen Arvale* face A. Zimmerman, în „Zeitschr. f. vergl. Sprachforschung", XLVIII, p. 151 (acelaşi, în „Philologus" pe 1917, p. 472 sq., încearcă acelaşi lucru pentru inscripţia „Duenos", asupra căreia revine *ibid.*, 1923, p. 425); alta, R. Meringer, în „Wörter und Sachen", VII (1921), pp. 33—49. Din literatura mai nouă, v. încă: broşurica lui A. Reichardt, *Die Lieder der Salier und das Lied der Arvalbrüder*, Leipzig, 1916; A. Ernout, *Recueil de textes latins archaïques*, Paris, 1916; — G. Minasi, *L'antica poesia sepolcrale latina* (studio critico), Roma, 1920. — Pentru tot ce priveşte versificaţia latină arhaică, v. W. M. Lindsay, *Early Latin Verse* sus citată.

[56] Heim, în „Jahrb. f. Kl. Ph." pe 1893, p. 465 sqq.; Audollent, *Devotio ou defixio?* (în „Mél. Boissier", p. 37 sqq.; cf. idem, *Defixionum tabellae*); — W. F. Otto, *Religio und superstitio*, în „Arch. f. Religionswissenschaft", XIV (1911), p. 406 sqq.; W. Warde Fowler, *The Religions Experience of the Roman People from the Earliest Times to the Age of Augustus*, Londra, 1911 (în special, cap. XVIII: Vergil, ca exponent al religiozităţii romane, — *pietas*, — despre care, şi Norden, *Aeneis*, Buch VI, p. 335); acelaşi, *Roman ideas of deity in the last century before the christian era*, Londra, 1914.

[57] V. în special: Fr. Vollmer, *Laudationum Romanorum funebrium historia et reliquiarum editio*, Leipzig, 1891; asemenea: Amatucci, *Neniae e laudationes funebres*, în „Rivista di fil.", XXXII (1904), p. 625 sqq., cum şi teza d-lui E. Galletier: *Étude sur la poésie funéraire romaine d'après les inscriptions*, Paris, 1922. — Pentru epitaf, v. Bücheler, *Carmina epigraphica* şi Fr. Plessis, *Poésie latine: Epitaphus*, Paris, 1905 (cu un studiu „sur la Poésie funéraire à Rome d'après les inscriptions" de H. Focillon); cf. şi V. Pârvan, *Gînduri despre lume şi viaţă a greco-romanii din Pontul stîng*, în *Memoriale*, Bucureşti, 1923, p. 11 sqq.

[58] Ritmul în care erau compuse aceste „carmina triumphalia" (atît de pornografice, încît *lar* putea fi numite mai exact: *triumphallica*!), era *tetrametrul trohaic*, prin excelenţă popular (cf. metrul poeziei noastre populare însăşi!).

[59] *Si mala condiderit in quem quis carmina, ius est iudiciumque* spune Trebatius (Hor., *Serm.*, II, 1, 83); *quin etiam lex poenaque lata, malo quae nollet carmine quemquam describi* (acelaşi, *Epist.*, II, 1, 152 sqq.): dovezi suficiente de lipsa de temei a teoriei, care contestă existenţa la Roma a invectivei personale: ὀνομαστὶ κωμῳδεῖν a vechii comedii attice. — Pentru sceptici, să adăugăm totuşi mărturia lui Hieronymus (ep. XXII, 32, 2): *nomina taceo, ne saturam putes* (v. însă şi cele spuse mai departe, sub *satura*), precum şi celebra polemică între Naevius şi Metellus (despre ea, acum: Jachmann, *Naevius und die Meteller*, în Ἀντίδωρον, *Festschr. Wackernagel*, Göttingen, 1924, pp. 181—9 şi E. Vetter, *Naevius und die Meteller*, în Χάρισμα, Festg. zur 25 jähr. Stiftungsfeier des Vereins Kl. Philologen in Wien, Viena, 1924, pp. 48—51): *dabunt malum Metelli Naevio poetae*, ca răspuns (apocrif!) la *fato Metelli Romae fiunt consules* (exemplele tipice pentru 'saturnius numerus') cu următorul epilog (retractare!) din Gellius: „sicuti de Naevio quoque accepimus, fabulas eum in carcere duas scripsisse, 'Hariolum' et 'Leontem', cum ob assiduam *maledicentiam et probra* in principes civitatis de *Graecorum poetarum more dicta* in vincula Romae a triumviris coniectus esset: unde post a tribunis plebis exemptus est, cum in his quas supradixi, fabulis *delicta sua et petulantias dictorum quibus multos ante laeserat* diluisset" (*Noctes atticae*, III, 3, 15). Despre *invectivă*

la Roma (cu bibliografie), v. A. Kurfess, *Invektivenpoesie des röm. Altertums*, în „Jahresb. d. phil. Vereins zu Berlin" pe 1916, p. 184 sqq. — Cf. totuşi şi Quintilian, IX, 2, 36 sq.: „est et iactus sine persona sermo" (v. supt *satura*); Plin. jun., *Epist.*, VI, 21, 5 (despre comedia lui Verginius Romanus): „Ornavit virtutes, insectatus est vitia, fictis nominibus decenter, veris usus est apte". — Cf. în sfîrşit fr. *chanson(nette)* cu caracter satiric, cf. *mala canzone* etc. (v. L. Olschki, în „Archivum Romanicum", VIII, p. 325).

[60] Cazul lui Archilochos, la greci, pe care-l citează Horatius (*Epist.*, I, 19, 23 sqq.) comparîndu-l cu Alkaios, care „nec socerum (sc. Lycamben) quaerit, quem versibus oblinat atris, nec sponsae laqueum famoso carmine nectit", are cu totul alt caracter.

[61] Histrionii etrusci au fost, spune Livius (VII, 2), profesorii de teatru ai tineretului roman (cf., de altfel, controversa Leo-Hendrickson): *persona* însuşi, originar 'mască' (cf. τὰ τοῦ δράματος πρόσωπα, cum şi vr. *faţă, obraz*, 'personagiu'), e de asemenea etrusc: **perso* (= etr. φersu) — *personare* — *persona* — *caupo* — *cauponari* — *caupona* (Skutsch, în „Arch. f. lat. Lexikogr.", XV, p. 145 sqq.). Însuşi lat. *scaena* se demască, graţie vocabulismului său, ca transmis prin etruscă: gr. σκηνή, resp. σκανά, întocmai ca etr. *calaina* = gr. γαλήνη, dor. γαλάνα (W. Schulze, în „Zeitschr. f. vergl. Sprachforschung", 52 [1923], p. 242). Să adăugim aici că, după o nouă explicaţie (Herbig, „Glotta", V, 248; *Rel. u. Kultus der Etrusker*, p. 12), *Mercurius* n-ar fi el însuşi decît o veche divinitate a gintei etrusce *mercu*: legătura cu *merx, mercari* — care a făcut posibilă stabilirea relaţiei cu gr. Ἑρμῆς — n-ar fi decît o etimologie populară.

[62] Originare 'a civitate Oscorum Atella' (în *Campania*. Ţinutul locuit de *campani* = Καππανοί, „Capuani"!), aceste străvechi *commedie dell'arte*, piese cu personagii fixe (pentru *Maccus, Bucco, Dossennus*, v. Schulze, *o. c.*, pp. 298, 315, şi E. Lattes, în „Glotta", II, 269), se reprezintau în dialectul osc pînă pe vremea lui August (cf. *osci ludi*). V. şi A. Dieterich, *Pulcinella*, Leipzig, 1897, p. 87 sqq.

[63] V. H. Reich, *Der Mimus*, Berlin, 1903. — „Dramatische Volkspoesie" (I, 331), cu un accentuat caracter de *improvizaţie* (αὐτοσχεδιαστική: 324), nota dominantă a mimului nu e antipatica ἰδέα ἰαμβική a vechii comedii, cu atacul personal (ψόγος), ci *humorul*, cu *tipuri* generale (327). *Atellanele*, după R., nu sînt decît „ein Kind des italischen Mimus" (42); iar, relativ la origine, e de notat *stupidus Graecus* (23). — În Tacitus, *Dialogus de Orat.*, 40: 'populi quoque et histriones *auribus* uterentur' s-ar putea ceti, cred: *pappuli (s. pipulo coqui?) q.e.h. *naribus* u. (Vahlen: populi poetae q. e. h. a. u.). — *Naribus* (s. *ut*?), deja Roth: v. ed. Gudemann, Leipzig, 1914, p. 179, *in appar.*

[64] Sînt cele dintîi periodice din anticitate şi, oricum ar fi soluţia controversei relativă la originalitatea legislaturii romanilor, „*eine* Erfindung kann mann ihrem nüchternen und praktischen Sinn nicht abstreiten: *die Erfindung des Zeitungswesens*" (W. Riepl, *Das Nachrichtenwesen des Altertums mit besonderer Rücksicht auf die Römer*, Leipzig, 1913, p. 376). „Cel mai vechi redactor, editor şi depozitar în Roma a fost *Pontifex maximus*" (*ibid.*, p. 377).

[65] V. Bruns-Gradenwitz, *Fontes iuris Romani antiqui*[7], I, p. 15 sqq. Th. Kipp, *Gesch. d. Quellen des römischen Rechts*[2], Leipzig, 1903; — G. Declareuil, *Rome et l'organisation du droit*, Paris, 1924; Paul Lejay, *Histoire de la littérature latine des origines à Plaute*, Paris, [1924!]: consacrată, în mare parte, literaturii juridice. — Extrem de interesant, articolul *Le latin et le droit roman*, de H. Lévy-Brühl, din „Revue des Études Latines", II (1924), pp. 103—120; cf. W. Kalb, *Das Juristen-latein*, Erlangen, 1886 şi *Roms Juristen, nach ihrer Sprache dargestellt*, 1890. — Manualul d-lui I. C. Cătuneanu, *Curs elementar de drept roman*, Cluj, 1922, oferă o bună orientare în materie pentru începători. — Pentru *lex* = 'articol (de lege)', v. Mommsen, Δωδεκάδελτος, în „Mélanges Boissier", p. 1 sqq. — Controversa relativă la autenticitatea textului, între Pais şi Lambert (contra) şi Girard şi Lenel (pentru), încheiată în favoarea acestora, vezi-o la De Sanctis, *o. c.*, II, cap. 14. — Pentru întrebuinţarea textului, deşi modernizat (în fonetism), ca bază a studiilor de gramatică în şcolile din Roma, cf. *docent litteras, iura, leges*, din „Mostellaria" (ap. Leo, *Gesch. d. r. Lit.*, I, 40, nota): întocmai ca în şcolile cretane, al căror program de studiu prevedea în rîndul întîi: μανθάνειν τοὺς νόμους... μετά τινος μελῳδίας (Aelianus, *Varia hist.*, II, 39). — Asemănările pînă la identitate cu formulele juridice greceşti (gravate în 12 coloane de piatră) de la Gortyna (Creta; v. acum J. Kohler u. E. Ziebarth, *Das Stadtrecht von Gortyn und seine Beziehungen zum gemeingriechischen Rechte*, Göttingen, 1912), legătura incontestabilă cu legiuirile greceşti

din Italia-de-jos, acuză, totuşi, categoric, o influenţă greacă (compară, între altele, Livius, III, 34, cu Cicero, *De oratore*, I, 42). Ea se constată, de altfel, încă la Appius Claudius Caecus (alias Crassus), primul scriitor roman, ale cărui sentinţe în versuri saturnice înfăţişau γνῶμαι pythagoreice (Cicero, *Tusc.*, IV, 4: *etiam Appi Caeci carmen... Pythagoreum videtur*), precum, mai tîrziu, „Ennius sapiens" va reda în latineşte *somnia Pythagorea* (Horatius, *Epist.*, II, 1, 52). — Pentru asemenea maxime pythagoreice etc., v. şi W. Schultz, *Rätsel aus dem hellenischen Kulturkreise*, I (Leipzig, 1909), p. 112 sqq. — Încă la anul 343, cînd senatul roman ridică, precum se ştie, o statuie lui Pythagoras, influenţa grecească era, oarecum, *oficial* recunoscută şi pragul literaturii romane *graecanica arte*, trecut: însuşi tratatul *de agricultura* al bătrînului Cato, prima scriere literară în proză (v. în special F. Leo, *Gesch. d. röm. Lit.*, I, 272 sqq.), nu e, în esenţă, decît o colecţie de precepte (agronomice) şi recepte (medicale, culinare, magice); cf. şi biografia sa la Plutarch, II, 4, unde Cato e înfăţişat ca elev al pythagoriceanului Nearchos.

[66] Cf. Plessis, *La Poésie latine*, Paris, 1909, *Introducere*, cum şi Cartault, *La Poésie Latine*, Paris, 1922, p. 7, Cf. sugestivul essay al lui E. G. Sihler, *From Augustus to Augustine*, Cambridge, 1913.

[67] Menţinem această caracterizare, datorită lui Norden: obiecţia că corespondentul lat. ar fi în acest caz *introductio* nu schimbă faptul.

[68] G. Boissier, *Satura tota nostra est*, în „Annuaire de l'École pratique des Hautes Études" pe 1895, p. 7. — Cf. A. Croiset, *Deux observations de Quintilian sur la littérature grecque*, în „Mélanges Boissier", p. 143 sqq. — După W. Rennie, *Satura tota nostra est* (în „Classical Review", XXXVI, p. 21 sqq.), Quintilian nu înţelege „*originea* romană", ci „*caracterul* roman" al satirei şi perfecţionarea ei de către romani.

[69] *Die griech. Lt. d. Altertums*, p. 101 (în „Kultur d. Gegenwart"). — „Pointa" marelui învăţat se găseşte, de altfel, la însuşi Horaţiu: *Si foret in terris, rideret Democritus...* (*Epist.*, II, 1, 194). De fapt, ea e un loc comun: πόσον δ'ἂν ἐπ' ἀυτῷ Δημόκριτος ἐγέλασε καὶ αὐτός, τί δεῖ καὶ λέγειν, ᾧ ἔργον τοῦτο ἦν; zice Aelianus (*Var. Hist.*, IV, 29), vorbind de regretul lui Alexandru-cel-Mare, că n-a putut cuceri măcar toată lumea cunoscută, cînd, după cum aflase din Democrit, mai existau şi altele, necunoscute. Cf. *ibid.*, 20: „κατεγέλα δὲ πάντων ὁ Δημόκριτος ... ὅθεν καὶ Γελασῖνον αὐτὸν ἐκάλουν οἱ πολῖται (=Ἀβδηρῖται)", iar, pentru *alte* paralele, v. Kiessling-Heinze, *ad. loc.*

[70] *Les Satires d'Horace*, p. 91. (Ar fi putut adăugi pe fr. *cravache*, it. *corbaccio*, 'gîrbaciul croat'; cf. şi Marţial, X, 62, 8: „cirrata loris horridis *Scythae* pellis"). Dar, — lăsînd la o parte, că în ce priveşte *scutica*, derivarea din σκυτακή, de la σκῦτος, 'cuir, fouet' (cf. *scutum*), e preferabilă, — dificultatea de căpetenie stă aiurea: lat. *satura* postulează un grec. ἄτυρα (v. Wilamowitz, în „Götting. gel. Nachrichten" pe 1895, p. 224, nota; cf. totuşi dubletul gr. ὗς şi σῦς = lat. *sus*!), iar lat. *satur* există deja în „Carmen Arvale". Semnificative în chestie sînt şi următoarele pasagii din Tibullus (neglijate îndeobşte):

> Turbaque vernarum, *saturi* bona signa *coloni*,
> Ludet et ex virgis extruet ante casas (II, 1, 23—4).
> Agricola assiduo primum satiatus aratro
> Cantavit certo rustica verba pede
> Et *satur* arenti primum est modulatus avena
> Carmen, ... (*ibid.*, vv. 51—4).

De notat că lat. *colonus* e părintele engl. *clown* (cf. şi ngr. χωριάτης, „grossier", lit.: „ţăran", germ. *Tölpel* = *Dörfler* etc.).

[71] Fr. Skutsch, *Zur Wortzusammensetzung im Lateinischen*, în „Festschrift C. F. W Müller", Leipzig, 1900, p. 83 = *Kleine Schriften* von Fr. Skutsch, ed. Kroll, Berlin, 1914 p. 154.

[72] Expresia, ca atare, pare a fi totuşi o inovaţie a gramaticilor; atestată la clasici e numai *(legem ferre) per saturam*. Cf. Sallustius, *Bellum Jug.*, XXIX: 'Igitur rex, uti constituerat, in castra venit, ac pauca praesenti consilio locutus de invidia facti sui, atque ut in deditionem acciperetur, reliqua cum Bestia et Scauro secreta transigit; dein praetero die,

Scanned with OKEN Scanner

quasi *per saturam* sententiis exquisitis, in deditionem accipitur' (= 'in bloc'; cf. 'cu hurta'). Cf. *imperium per saturam dare, aliquid in (per) saturam facere* etc.: (Teuffels Gesch. d. r. Lt., ed. Kroll-Skutsch, I [1916], p. 6).

[73] Asupra înţelesului termenului *fabula*, v. „Revue de philol." pe 1912, p. 276, şi „Hermes" pe 1916, p. 233 sqq. — Termenii lat. pentru 'poet', afară de *fescenninus* (italic) şi *grassator* ('parazit') sînt streini: *vates* (celt), *poëta* (grec). Cf. şi *lusor* (la Ovidiu, unde şi *ludicra*); apoi: *carmen, poesis, nugae* (= παίγνια, ἐρωτοπαίγνια, la Philitas întîi, de unde l-a luat Catull, după Wilamowitz, *Hellenist. Dichtung*, II, 306) etc.; — cf. Horatius, *Epist.*, I, 1, 10: „et versus et cetera ludicra pono"; Plinius, *Epist.*, IV, 14, 9: „proinde, sive 'epigrammata', sive 'idyllia', sive 'eclogas', sive, ut multi, 'poematia', seu quod aliud vocare malueris [*nugas* meas], licebit voces: ego tantum *hendecasyllabos* praesto (ἑνδεκασύλλαβοι)". — Concepţia poeziei ca un „lusus" nu e, de altfel, specifică romanilor: drept παιδιά e taxată întreaga poezie la Platon, *Republ.*, p. 602 b.

[74] Paulus ex Festo, p. 315 M.: *'Satura' et cibi genus dicitur ex variis rebus conditum, et lex multis aliis conferta legibus, et genus carminis, ubi de multis rebus disputatur* (cf. Festus, ed. Lindsay, pp. 416—7). — Schol. Pers., p. 241 Jahn: *'Satira' est genus clarni vel lancis multis ac variis frugum generibus plena.* Caracterul acesta de „mélange" (cf. fr. *farce* faţă cu *farcir*) al satirei romane în genere îl accentuează şi Iuvenal, cînd vorbeşte (I, 85) de *nostri farrago libelli; omnigenum carmen* al lui Probus (ad Verg., *Bucol.*, VI, 31), despre satira varroniană, are acelaşi sens (cu privire la varietatea metrică). De altfel, *satura* ar putea fi socotit şi ca un cuvînt independent, neutru plural al adiectivului, fără nici un substantiv subînţeles (cf. Ullmann, *Satura and Satire*, în „Class. Philol." pe 1913, p. 172 sqq; acelaşi, *The present status of the 'Satura' question*, în „Studies in Philology", XVII[4] [1920], p. 397 sqq.). — Cf. O. L. Wheeler, *'Satura' as a generic term*, în „Classical Philology" pe 1912, p. 457 sqq. — După Ingersoll, *Roman Satire: its early name?* (*ibid.*, 1912, p. 59 sqq.), în terminologia literară din vremea lui Cicero şi Horaţiu s-ar fi întrebuinţat ca denumire a satirei *schedium* (cf. mai jos, n. 80). — Asupra numelui, ca şi asupra genului însuşi, v. în sfîrşit art. respectiv al lui Kroll, *Satura*, din Pauly-Wissowa-Kroll-Witte şi, recent de tot, studiul olandezului F. Muller Jzn: *Zur Geschichte der römischen Satire*, în „Philologus" pe 1923, pp. 230—80: o adevărată monografie!

Asupra titlului şi caracterului romanului lui Petronius (*Satiricon*, nu „Satyricon"!), v. cele spuse de O. Immisch în „Neue Jahrb. f. d. Kl. Alt." din 1921, p. 419, n. 1 (titlul e grecesc şi n-are a face cu lat. *satura*, cum credea Bücheler, fiindcă reprezintă τὸ σατυρικὸν μέρος al vieţii prin acei ἄνθρωποι ἐφήμεροι καὶ σατυρικοὶ τοῖς βίοις, de cari vorbeşte Plutarch, Galba, 16 şi Pericles, 5, în contrast cu τραγικοὶ ἄνθρωποι din tragediile lui Seneca), şi de A. Ernout (*Pétrone*, ed. „Les Belles Lettres", Paris, 1922, p. XXXV), după care titlul *Satiricon* e gen. pl. *alla greca*, obişnuit în materie *(Poimenicon, Ephesiacon, Aethiopicon)*, de la adj. *satiricus* formaţie hibridă, poate intenţionat parodică, din lat. *satura, satira*, grafia *Satyricon* explicîndu-se prin influenţa gr. σάτυρος

[75] Cf. Porphyrio, *ad. Hor., Serm.*, I, 10, 47: *Ennius IV libros saturarum reliquit.*

[76] Fr. Marx, *C. Lucilii carminum reliquiae, I, Prolegomena*, p. IX sqq. *Satyra* e 'forma in umbra scholarum a doctis excogitata', iar *satira*, 'non Latina, sed Graecanica' *(ibid.)*. Pentru *satura* lui Petronius, v. ed. Bücheler—Heraeus (Berlin, 1912), cum şi consideraţiunile introductive ale lui A. Ernout [...] (*Le Satiricon* de Pétrone). Să notăm, în legătură cu problema originalităţii, părerea lui Collignon (*Étude sur Pétrone*, p. 324): „S'il a imité un roman grec, son imitation reste profondément originale" (cf. Friedländer, *Cena Trimalchionis*[2], p. 7).

[77] Cf. ποικίλη ἱστορία („istoriia cé înpistrată", traduce Filaret al Rîmnicului, în prefaţa mineiului pe aprilie!) a lui Aelianus. (Observaţia a făcut-o, mult înainte de Norden [*Ennius u. Vergil*], Casaubonus, *De Satyrica Poesi*, Paris, 1605, p. 322, care adauge şi alte cîteva titluri *eiusdem farinae:* le-am putea înmulţi cu prisosinţă, din prefaţa la *Naturalis Historia* a lui Plinius şi *Noctes Atticae* ale lui Gellius. Adăugăm că Bion Borysthenitul e caracterizat la Diogene Laertius: πολύτροπος καὶ σοφιστὴς ποικίλος [IV, 47]; cf. Th. Ch. Burgess, *Epideictic Literature*, Chicago, 1912, p. 225 sqq.: διατριβή). Cf. Plinius, *Epist.*, VIII, 21, 4: *liber fuit et opusculis varius et metris.*

[78] *Serm.*, II, 1, 1: 'sunt quibus in *satira* videor nimis acer'.

[79] *Epist.*, II, 2, 60: *Bionei sermones.*

[80] Pentru caracterul improvizaţiilor de acest gen, cf. şi σχέδιον = *ex tempore dictum, silva*: 'ex tempore scribunt' (Klotz, în „Rhein. Mus." pe 1909, p. 473 sqq.). Dionys. Halicarn., *Antiquit. Rom.*, VII, 72: Νῦν δὲ ποιήματα ᾄδουσιν αὐτοσχέδια (cf. *ibid.*, II, 34: θεούς τε ὑμνοῦσα πατρίοις ᾠδαῖς καὶ τὸν ἡγεμόνα κυδαινοῦσα ποιήμασιν αὐτοσκεδίοις). Pentru κυνικὴ ἰδέα în satura romană, cf. alternarea între *cynicae* şi *Menippeae*, ca epitet al satirei varroniene (v. A. Riese, *Sat. Menip., Prolegomena*, p. 7), dar mai ales titlul de κυνοδιδασκαλικά, dat de Varro unor sature, în care, ca şi precursorul său, Accius, trata chestii de metrică. Pentru *silva*, cf. şi gr. ὕλη (e.g. περὶ ὕλης ἰατρικῆς): aluzie la forma indefinitivă — îngrămădire de „materie, relativ amorfă"?

[81] Pentru metru, v. Wilamowitz, în „Götting. Gel. Anzeigen", CLX, p. 702: ὁ κατὰ ἴαμβον δάκτυλος, cum şi *Griechische Verskunst*, p. 285 sqq.

[82] *Menippus, cuius libros M.* [*Terentius*] *Varro in satiris aemulatus est, quas alii 'Cynicas', ipse appellat 'Menippeas'*: Gellius, II, 8, 7. Despre încercarea neizbutită în acest gen a celuilalt Varro, Atacinus, ştim numai din Horatius (*Serm.*, I, 10, 46): *experto frustra Varrone Atacino-Irritata canes* din Lucilius (I, 1, Marx) are „littera canina" (deci nu: *inritata*!); cf. *hirritus*, „hîrîit", şi Athenaeus, III, 51: τοῖς δὲ κυνικοῖς τοῦτο παρακελεύομαι σιωπᾷν, κεχορτασμένοις ἀφειδῶς, πλὴν εἰ μὴ καὶ τῶν διαγόνων καὶ τῶν κεφαλῶν κατατρῶξαι βούλωνται καὶ τὰ ὀστά, ὧν οὐδεὶς φθόνος αὐτοῖς ἀπολαύειν, ὡς κυσί, τοῦτο γάρ εἰσι, καὶ εὔχονται καλεῖσθαι (cf. *ibid.*, 56: ἀλλὰ μὴ βάυζε... μηδὲ ἀγριαίνου τὴν κυνικὴν προβαλλόμενος λύσσαν, τῶν ὑπὸ κύνα οὐσῶν ἡμερῶν). Pentru raportul dintre satiră şi Menippus în special şi dintre sat. şi cinism în general, v. mai ales: K. Mras, *Varros Menippeische Satiren und die Philosophie*, în „Neue Jahrb. f. d. kl. Alt.", XVII (1914), p. 390 sqq.

[83] Între satirele şi epistolele lui Horatius tranziţia s-a făcut cu atît mai lesne, cu cît nu exista nici o diferenţă radicală de la un gen la altul: elementul didactic şi moral a fost totdeauna preponderent. Pentru Horaţiu în special, epistola iese în mod natural din satiră, continuînd opera în hexametri (*hexametrul*, — observă Boissier, — e, de altfel, încă un element de romanitate al satirei: toga solemnă a moralistului!). E. Courbaud (*Horace, — sa vie et sa pensée à l'époque des épîtres* —, Paris, 1914, p. 11 sq.) face aceste observaţii independent de Marx (*o. c.*, p. 13), care ajunge la aceeaşi echivalare a satirelor cu epistolele, numai cît în sens contrariu: 'rectius dicas Horatium *quattuor* libros saturarum scripsisse. quorum duos extremos quia ἐπιστολικὸν habent charactera, *'epistolarum libros'* vocaverit, librum alterum, quamquam suum sibi habeat charactera δραματικόν, tamen voluit diiungere a primo libro et utrumque appellavit *sermones'*. Cf. încă: *'Scrisorile'* (= satirele) lui Eminescu. — Pentru rolul moralizator al literaturii, cu riscul derogării de la cerinţele genului, de notat în special aceste „testimonia veterum": 'Neque *spurcidici* insunt *vorsus* [cf. *vocabula sordida* ale satirei!] inmemorabiles... comico choragio conari desubito agere nos tragoediam' (*Prolog* la „Captivi", v. 56 sqq.), 'Huius modi paucas poetae reperiunt comoedias, ubi *boni meliores fiant'* (*ibidem*, în epilog, v. 36 sq.); — ἀπόκριναί μοι, τίνος εἵνεκα χρὴ θαυμάζειν ἄνδρα ποιητήν; — δεξιότητος καὶ νουθεσίας, ὅτι βελτίους τε ποιοῦμεν τοὺς ἀνθρώπους ἐν ταῖς πόλεσιν (celebra σύγκρισις dintre Eshil şi Euripide, în „Broaştele" lui Aristofan, v. 1008 sqq.; cf. *ibid.*, v. 1054 sq.: τοῖς μὲν γὰρ παιδαρίοισιν ἐστὶ διδάσκαλος ὅστις φράζει, τοῖς ἡβῶσιν δὲ ποιηταί). — *Captivi* e, de altfel, în însăşi concepţia autorului, ceea ce se cheamă o „piesă morală": 'ad *pudicos mores* facta haec fabula' (v. 1029).

[84] *L. c.*, pp. 15—16. — Pentru sensul lui *condere*, cf. încă: „sumque argumenti *conditor* ipse mei" (Ovidiu, *Tristia*, V, 1, 10), cum şi cele spuse de E. Cocchia, *La Letteratura latina anteriore al' infl. ellenica*, I, p. 97 sq., despre accepţiunea sacrală a lui condere (saeculum), „a inaugura (o eră nouă)", „a deschide, a începe", opus lui *claudere (lustrum)*.

[85] Aiurea însă (IX, 2, 36) spune explicit: 'mortem ac vitam quas contendentes in *satura* tradit *Ennius'*.

[86] *Ennius*, mult mai probabil decît *Andronicus*, cum susţine Riese, *o. c.*, p. 5, n. 2. Pentru Knapp (v. nota urm.), *auctor* din v. 66 e, sigur şi singur, *Lucilius* (pp. 143—144).

[87] Despre aşa-zisa „satura dramatică", v. un rezumat critic al cercetărilor, cu toată bibliografia respectivă, în „American Journ. of Philology" pe 1912, p. 125 sqq.: Charles Knapp, *The sceptical assault on the roman tradition concerning the dramatic Satura*. — Cel ce a recunos-

Scanned with OKEN Scanner

cut mai întîi pe Varro ca izvor al lui Livius, VII, 2, a fost, înainte de Hendrickson, Jul. Orendi, într-un *Program* de la „Bistritz" din 1891.

[88] *Einleitung*, I, 328. Cf. Rasi, *Di Lucilio 'rudis et Graecis intacti carminis auctore'*, în „Riv. di filologia" pe 1903, p. 121 sqq. — Pentru raportul dintre Luciliu şi Horaţiu, v. C. Cichorius, *Lucilius und Horaz* şi, acum în urmă: C. Pascal, *La critica dei poeti romani in Orazio*, Catania, 1920, p. 51 sqq. (cap. III; cele următoare, tratate după Catull, Pollio, Tibull, Properţiu). — O frumoasă sinteză asupra lui Horaţiu ca poet, în „Neue Jahrb.", pe 1922, p. 24 sqq.: R. Reitzenstein, *Horaz als Dichter*.

[89] „Lucilius, qui primus condidit stili nasum" (Plinius, *Nat. Hist.*, Praef.). Cf. M. Richter, *Priscorum poetarum et scriptorum de se et aliis iudicia*, în „Commentationes philol. Ienenses", Leipzig, 1914, p. 62 sqq.: „Lucilium demum saturam novum poesis genus atque Romanorum proprium condidisse inter omnes constat", cett. — „Lucilius, homo doctus et perurbanus", — îl numeşte Cicero (*De oratore*, II, 25); cf. *ibid.*, III, 171: „in quo lepide soceri mei persona lusit is, qui elegantissime id facere potuit, Lucilius". — Vocabularul satirei luciliane e plin de grecisme (vezi lista lor la Marx, I, pp. 156—8), de care apare purificat la Horatius (cf. Marx, II, p. 10). Lucrul n-a împiedicat, totuşi, pe Lucilius să atace pe un Albucius ca grecizant (II, 88 sqq.), precum faptul, că el însuşi atacase „nominatim" în dreapta şi în stînga, n-a oprit pe acest Aristophanes roman să dea în judecată pentru ultragiu pe mimul care-şi îngăduise să-l jignească (*Rhet. ad. Herenn.*, II, 13, 19). Pentru „Graecis intactum carmen", cf. *intemptatum Romanis ingeniis opus* (Seneca, *Consol. ad. Pol.*, 8, 27; „der Sklawe Phaedrus existiert für den Aristokraten nicht", explică Bücheler lui Norden, *Antike Kunstprosa*[2], I, p. 243, cf. n. 1).

[90] Pentru sensurile cuvîntului *auctor*, v. *Thesaurus L. Lat., ad. voc.* — De altfel, şi mai ales pentru ceea ce urmărim aici (originalitatea poeziei romane *faţă de cea grecească*, fireşte!), toată discuţia aceasta e oţioasă. Totul e că, indiferent de numele „autorului", şi chiar de al ei înseşi, o farsă populară („eine volksmässige Posse") *a existat* la Roma înainte de prelucrările artistice greceşti ale lui Andronicus (cf. Schantz, *Geschichte der röm. Literatur*[3], I[1], p. 22).

[91] Cf. Pichon, *Hist. de la littérature latine*[3], p. 115.

[92] *Kult. d. Gegenw., l. c.*

[93] *Ridentem dicere verum* (*Sermones*, I, 1, 24) se raportă la σπουδογέλοιον al cynicilor, desigur, dar aminteşte nu mai puţin pe τἀληθῆ λέγειν al stoicilor (cf. ἀληθεύειν διὰ παντὸς τοῦ βίου — sinceritate! —, principiul cardinal al educaţiei tinerimii la perşi, după Herodot, I, 136); de fapt. Horatius era mult mai puţin 'Epicuri de grege porcus', cum se recomandă (*Epist.*, I, 4, 15), decît stoic: epicureismul său era, în mare parte, o atitudine, o poză (cf. Courbaud, *Horace*, Paris, 1914, p. 102).

[94] Cf. „Ars Poetica", v. 95: *sermone pedestri*.

[95] „Ars Poetica", v. 229: *humili sermone*.

[96] Despre aşa-zisul „canon" al liricilor, v. Wilamowitz, *Die Textgeschichte der griech. Lyriker*, p. 5 sqq. — O interesantă σύγκρισις (recte: *comissatio*, συμπόσιον!) între liricii greci şi romani, putînd servi ca punct de plecare în studiul comparativ al liricii antice, v. la Gellius, *Noctes Atticae*, XIX, 9.

[97] Un loc comun encomiastic, de altfel: „Prima Syracosio dignata est ludere versu nostra nec erubuit silvas habitare Thalea", spune şi Vergil, glorificîndu-se ca introducător al bucolicei greceşti la romani (cf. Kurt Witte, *Der Bukoliker Vergil*, Stuttgart, 1922, p. 1).

[98] *Laevius lyrica ante Horatium scripsit* (Porphirio, *Ad Hor.*, III, 1, 2). Dar Laevius (v. despre el în special „Revue des études anciennes", Bordeaux, II [1900] p. 204 sqq., 304 sqq.; III [1901], p. 11 sqq.) imită pe liricii elenişti, pe cînd Horaţiu se urcă sus, la vechea lirică elenică!

[99] Nici acea curioasă autoimitaţie nu lipseşte: 90 din 107 pp. ale lucrării lui Th. Fritzsche *(Die Wiederholungen bei Horaz)* sînt ocupate numai cu înşirarea locurilor! Concluzia lui Roiron, *Étude sur l'imagination auditive de Virgile*, Paris, 1908, studiind 'l'influence de Virgile sur lui-même', pare a se impune şi aici: „Le fait est, par lui-même, significativ, et montre dans quelles conditions étroites se meuvent la liberté et l'imagination du poète. Il fait mieux comprendre à quel point la littérature antique est une littérature de formules". Adevărul e că prea mare bogăţie sufletească nu indică aceste repetiţii şi că, precum ştim de la Norden, stilul

era, în anticitate, „eine Grossmacht" (*Agnostos Theos*, p. 143); totuşi, originalitatea *personală* rămîne şi, *cînd era*, în cadrul însuşi al acestor genuri, ea s-a putut manifesta distinct, — ceea ce e, orice s-ar spune, cazul unui Horaţiu, unui Virgil etc. — Asupra repetiţiilor la Ovidiu, v. Carl Ganzenmüller, *Aus Ovids Werkstatt*, II, în „Philologus" pe 1911, p. 397 şi urm.; la Lucreţiu, v. Carolus Gneisse, *De versibus in Lucretii carmine repetitis* (teză la Strassburg, 1878). — Pentru acelaşi fenomen, de altfel, la Homer, cf. J. A. Scott, *Repeated Verses in Homer*, în „American Journ. of Philology" pe 1911, 313 sqq., sau C. Rothe, *Die Wiederholungen bei Homer*. — Un studiu sintetic, în această privinţă, dă W. Bannier, în „Rhein. Mus." pe 1914, p. 491 sqq.: *Wiederholungen bei den griech. u. lat. Autoren* (cf. *ibid.*, an 1912, p. 515 sqq.).

Pentru influenţa *modei* asupra scriitorilor antici, e tipic cazul lui Plinius-cel-Tînăr, care, „homo severus", cînd nu face versuri, cînd se apucă să facă, „brave l'honnêteté": *Epist.*, VII, 4; IX, 25, 3. — Despre neajunsurile şi excesele acestei metode, cu specială privire la comentariul lui Ed. Norden la c. VI din „Aeneis", vorbeşte, însă, cu dreptate şi talent d-şoara A. Guillemin, *Quelques injustices de la critique interne à l'égard de Virgile* (teză la Dijon, 1921), arătînd că nu e destul să descoperi un clişeu la Virgil pentru a striga că imita pe Ennius, amintind că autorul celor mai multe clişee ale sale e Virgil însuşi şi ajungînd la concluzia, spirituală, că: „le premier résultat de cette méthode, résultat prévu et voulu, est la disparition complète de la personalité du critique; le second, qui, on doit l'espérer, n'a été ni prévu ni voulu, est la disparition non moins complète de la personalité du poète"; iar J. Marouzeau („Revue de Philologie", 1923, 91—92) subliniază că „imitaţia se face mai puţin prin împrumuturi, decît printr-un soi de contaminaţie incontinuă şi inconştientă: autorul nu împrumută de la un autor, ci dintr-un fond comun inconştient în conştiinţa sa, din reminiscenţe, asociaţii, asonanţe, dintr-un *mediu* poetic", şi datoria criticii literare ar fi să studieze „cette sorte de κοινή de concepts et de sentiments". Compară, în sfîrşit, ingenioasele reflexiuni, despre „les exigences de la *formule*" în literatura modernă, pe care le face F. Baldensperger în cap. II, al interesantei sale opere: *La Littérature* (Paris, 1913), pp. 54—82.

[100] Wilamowitz-Moellendorff, *Sappho und Simonides*, Berlin, 1913, p. 305 sqq.: Horaz und die griechischen Lyriker.

[101] [Ἀπόγραφα *sunt*; *minore labore fiunt: verba antum affero, quibus abundo: Ad Atticum*, XII, 52, 3; pe nedrept omis în *Thes. l. l.*, *s.* v. *apographon*]. Cicero se micşora de astă dată: Wilamowitz îi face dreptate, cînd relevă că, pentru romani, el e un Platon şi un Demostene, în aceeaşi persoană (*Platon*, I, p. 745)

[102] O fugară revistă a întregii literaturi antice pînă la el (v. *Amores* I, 15).

[103] În ce priveşte originea numelui *elegie* însuşi, v. pe lîngă art. resp. din Walde, părerea lui Wilamowitz, *Sappho und Simonides*, p. 297, n. 1: „Un vers care se înfăţişa în ἔλεγος primi tot aşa de bine numele de ἐλεγεῖον, ca şi ἰαμβεῖον după ἴαμβος ... şi σπονδεῖον de la σπονδή", dar, faţă cu bocetul 'carian', originea acelui ἔλεγος însuşi e, foarte posibil, străină. Despre raportul dintre ἐλεγεῖον, εὐλογία şi *elogium*, v. O. Nazari, în „Rivista di filologia e di instruzione classica" pe 1912, p. 573 sqq. Pentru forma latină a cuvîntului, cf. Ovidius, *Heroides*, XV, 6—7: „*elegeia* flebile carmen non facit ad lacrimas barbitos ulla meas" (Sappho către Phaon). Idem, *Amores*, III, 9, 3 sqq.:

> Flebilis indignos, Elegeïa, solve capillos!
> A! nimis ex vero nunc tibi nomen erit, cett.

Cf. *ibid.*, III, 15, 19 (în epilogo): „imbelles elegi, genialis Musa, valete".

[104] V., neapărat, vestitul repertoriu care e *W. S. Teuffel*, ed. 6 (prelucrată de W. Kroll şi Fr. Skutsch), II, 50 sq., şi Schanz, *ad loc.*

[105] *Aus Vergils Frühzeit, II: Gallus und Vergil*, Leipzig, 1906, p. 177 sqq.

[106] Dreptate are, sigur, Skutsch, cînd compară pe 'invito, o regina, tuo de vertice cessi' din Βερενίκης πλόκαμος (LXVI, 39) cu *Aeneis*, VI, 460: 'invitus, regina, tuo de litore cessi' (*o. c.*, p. 17). Dar aceasta o observase deja Ellis, *A Commentary on Catullus*[2], p. 369; cf. Wilamowitz, *Reden u. Vorträge*[2], p. 195 sqq.: „Die Locke der Berenike", cum şi *Hellenistische Dichtung in der Zeit des Kallimachos*, II, 277 sqq.: „Catulls hellenistische Gedichte". O nouă ediţie critică a dat de curînd W. Kroll.

Scanned with OKEN Scanner

Un punct de vedere cu totul nou în faimoasa „Cirisfrage" în semnul priorității vergiliene reprezintă acum Kurt Witte, *Horaz und Virgil, Kritik oder Abbau?* (Erlangen, 1922): spre deosebire de Skutsch, care credea în originalul horațian imitat de Vergiliu, Witte socoate că versul lui Horațiu (*Epod.*, XVI, 34): *credula nec ravos timeant armenta leones* e copia celui vergilian (*ubera, nec magnos metuent armenta leones*) și, lărgind cadrul, susține că, și-n *Ciris*, „nu Vergil a imitat *Ciris* în fiecare din eglogele sale, ci autorul lui *Ciris* e acela care, într-un singur poem, a utilizat cea mai mare parte din eglogele lui Vergil" (p. 10), fiindcă în cele două poeme ale lui Horațiu (*Epod.* II și XVI) se întîlnesc numeroase motive ce apar și-n egloge, împreună cu altele ce figurează în Georgice. Lucrarea aceasta a lui Witte, de altfel, nu e decît complementul alteia, fundamentală în chestie: *Der Buholiker Vergil, Die Entstehungsgeschichte einer röm. Literaturgattung* (Stuttgart, 1922), în care eglogele poetului latin sînt explicate nu numai în comparație cu idilele lui Teocrit (se semnalează, pentru I-a ecl., împrumuturi din elogiul lui Ptolemeu, ca: Theocr., v. 60 Εἰλείθυιαν ἐβώσατο... βεβαρημένα ὠδίνεσσιν = Verg., v. 36 *maesta deos... vocares*; Theocr., v. 66 ὄλβιε κοῦρε = Verg., v. 46 *fortunate senex*), ci și prin ele însele, stabilind, în același timp, cronologia lor, pe baza motivelor bucolice întrebuințate de poet.

[107] V. totuși Némethy, *De sexta Vergilii ecloga* (Budapesta, 1909) și *Ciris*, excursul III: „de Euphorione Vergilii in ecloga sexta auctore" (p. 142), unde se afirmă că v. 31 și urm. ale acestei ecloge sînt excerpte din „epyllia Euphoriana".

[108] Norden, *Einleitung*, I, 376: „Metamorphosen — Enzyklopädie"; cf. și Wilamowitz, *Hellenistische Dichtung*, I, 241: „Nur *ein unsterbliches episches Gedicht* enstand noch unter Augustus [pe lîngă „Aeneis"], die Metamorphosen Ovids. Es verdrisst mich immer wenn sie dies Gedicht rhetorisch schelten", — după ce *ibid.*, pp. 239—240, spunea despre *Amores* și *Fasti*: „Dann wagt Ovid ein Lehrgedicht in Disticha zu kleiden, zu dem ihm Tibulls Marathusgedichte Anregung gegeben hatten, *kein Grieche*. Er wird auch seine Rezepte für Hauptpflege in derselben Form gegeben haben, *ohne nach einem griech. Vorbilde* zu suchen, und man soll die Fasten nicht aus den Μῆνες des Simias ableiten, von denen man nur den Titel kennt". O părere cu totul contrarie exprimă Rohde, *Der griech. Roman*[2], p. 132. Nici pentru poemele latine (Vergil, Horațiu, Tibull, Properțiu) în stil de γενεθλιακὸς λόγος, cu toată mențiunea lui Dionysios din Halicarnassus, nu se găsește pînă acum un model în literatura greacească (cf. Burgess, *The Epideictic Literature*, p. 144).

[109] Se știe cît datorește filozofiei epicureice Lucretius și cît se plînge el de 'patrii sermonis egestas'. Despre el s-au putut scrie, totuși, cu cea mai mare dreptate, cuvintele următoare: „Cet homme, disciple absolument asservi des Grecs, pour le fond des idées, *est demeuré un vieux Romain pour la rudesse inculte de la forme*" (Ed. Goumy, *Les Latins*, Paris, 1892, p. 122). Cf. Patin, *Études sur la poésie latine*, I, p. 100 sqq.

[110] Wilamowitz, *Sappho und Simonides*, p. 295, a putut scrie: „Tibull nu aduce mai nimic altă-ceva decît cele zece ecloge ale lui Vergil". Despre sentimentul naturii la Tibull, plin de nostalgia vieții de țară, v. Biese, *Naturgefühl bei d. Griechen und Römern*, II, p. 88 sqq.

[111] Leo, *Römische Lit. d. Alt.* (în „Kult. d. Gegenw.", p. 369), observă judicios că, la întrebarea dacă tăcerea tradiției înseamnă *negreșit* că sîntem în fața unei creații originale a poetului roman, „va da, poate, odată răspunsul pămîntul Egiptului", — despre ale cărui revelații, v. între altele: J. Partsch, *Papyrusforschung* (Leipzig, 1914), p. 3 sqq. și Wilamowitz, *Reden und Vorträge*[2], p. 224 sqq.: „Aus ägyptischen Gräbern". Cf. de altfel Vergilius, *Ecl.*, IX, 50. Despre traduceri ale lui Gallus din Euphorion, v. Meineke, *Anal. Alexandr.*, p. 24 sq. La aceeași grupă de *cantores Euphorionis* (Cicero, *Tusc. disp.*, III, 19, 45; cf. acum și Wilamowitz, *Hellenistische Dichtung*, I, 229 sqq.), „Alexandrini", „neoterici" (νεότεροι), aparține Catullus însuși (c. LXVI; cf. LXV, CXVI), împreună cu discipolii săi: Cinna, Bibaculus Cornelius Nepos (căruia îi dedică volumul), Val. Cato etc. (cf. Horatius, *Serm.*, I, 10, cu comentariul lui Lejay). Pentru Val. Aedituus, Porcius, Licinius și Q. Lutatius Catulus, v. Gellius (*Noct. Att.*, XIX, 9, 14; cf. Apuleius, *Apolog.*, 9); iar despre versurile lui Varro Atacinus, ca și despre întreaga situație a acestei faze din poezia romană față de cea greacă (hellenistică), v. Rohde, *Der griechische Roman*, Leipzig, 1900, p. 130 sqq. (în special, nota 1). — O adunare la un loc a fragmentelor din Euphorion (cele din Meineke și cele din „Berliner Klassikertexte", V[1], p. 57 sqq.), în teza lui Scheidweiler (*Euphor. fragm.*, Bonn, 1908).

Scanned with OKEN Scanner

[112] Cf. J. H. Lipsius, *De elegiae Graecae primordiis*, în „Xenia Nicolaitana", Leipzig, 1912, p. 1 sqq., şi P. Troll, *De elegiae Romanae origine*, disert. Göttingen, 1911.

[113] Némethy Géza a revendicat, cel dintîi, într-un studiu asupra „Elegiei romane în raport cu cea greacă", din 1903, originalitatea elegiei latine. Scrisă ungureşte însă (pentru cunoscători: *A római elegia viszonya a göröghöz*), lucrarea a rămas, firesc, inaccesibilă lui F. Jakoby, care, în studiul său: *Zur Entstehung der röm. Elegie*, din „Rh. Mus." pe 1905, p. 38 sqq., ajunge, independent, la aceeaşi concluzie, — ceea ce n-a împiedicat, totuşi, o copioasă şi acerbă polemică (v. Némethy, *A Tibulli Carmina*, p. 344 sqq; *A római elegia*, Budapest, 1905, p. IX, sqq; *Ciris*, epyllion pseudovergilianum, p. 8 sq.: „F. Jakoby ille, qui originem elegiae Romanae duobus post annis denuo detexit... Tempus est enim, ut talibus homuncionibus, qui nos Hungaros impune laedi posse credunt..., ostendamus veritatem antiqui proverbii: *Cave laedas Hungarum!* [Vetustius venustiusque Nostri illud 'Cave canem' excogitarunt]. Habemus enim linguam Latinam, quae patribus nostris erat altera paene vernacula, scimus loqui, ut totus audiat terrarum orbis" etc.). — Culegem, în sfîrşit, aceste cuvinte ale lui Wilamowitz, fixînd poziţia elegiacilor romani faţă de greci: „Wie gern möchten wir das [imitaţiile lui *Properţiu* din Mimnermos şi Kallimachos] im einzelnen verfolgen, aber, auch wenn wir es könnten, würde sich daran nichts ändern, dass *diese Elegie weder mimnermisch noch kallimachisch, sondern properzisch ist.* Ganz ebenso *ist die Elegie des Tibullus tibullisch*, und noch viel weniger lassen sich ihre Elemente als Nachahmungen von dem und jenem erweisen, geschweige denn das Ganze... Die Griechen hat *Ovid* wie *P.* u. *T* gekannt und genutzt, aber *es ist seine Kunst, er hat sich die Gesetze gegeben, denen er sich fügt, ohne dass sie ihn in der freien Bewegung hemmen.* Es scheint, dass *diese drei Dichter vor den Griechen auch das voraus haben, dass sie ein Gedichtbuch so abrunden können, dass erst das Ganze jedem einzelnen die volle Wirkung verleiht. Wenigstens wissen wir von keinem so gebauten griechischen Buche; es ist auch von den Epigrammensammlungen schwer denkbar*" (*Hellenistische Dichtung in der Zeit des Kallimachos*, I, p. 237, 240).

[114] O foarte nimerită şi amănunţită analiză şi caracterizare a personalităţii lui Tibull, în: A. Cartault, *Tibulle et les auteurs du Corpus Tibullianum*, Paris, 1909, p. 39 sqq.: calităţi romane ('goût de la campagne, piété, amour')! V. acum şi Kurt Witte, *Die Geschichte der römischen Elegie*, I: *Tibull*, Erlangen, 1924 (= *Die Gesch. der römischen Dichtung im Zeitalter des Augustus*, III. Teil).

[115] Marx greşeşte cînd îl socoate celt, cum observă Wilamowitz (*Red. u. Vortr.*, p. 266, n. 1): „Catull ist Franzose, Vergil Italiener".

[116] *Umbria Romani patria Callimachi* (IV, 1, 64). Cf. I, 22, 9 sq.: *Proxima supposito contingens Umbria campo me genuit terris fertilis uberibus.*

[117] III, 1, 1; III, 9, 14 (ms. *poeta*); IV, 6, 3. — Repetiţiile sînt, şi la Properţiu, frecvente.

[118] *Mimnermos und Properz*, în „Sappho u. S.", p. 276 sqq.

[119] V. Ullmann, *Horace and Tibullus*, în „Amer. Journ. of Philology" pe 1912, p. 149 sqq.; — Postgate, *Albius and Tibullus* (*ibid.*, p. 450 sqq.; cf. p. 456 sqq.). P[entru] *Lygdamus*, v. mai ales „Musée Belge" pe 1904, p. 339 sqq., (de Mirmont), şi „Rivista di filologia" pe 1901, p. 273 sqq.; Calonghi, *De Lygdamo Ovidii imitatore;* de altfel, ca şi pentru *Sulpicia*, v. Cartault, *o. c.*, p. 81 sqq. (autorul respinge atribuţia „Panegiricului" lui Propertius, susţinută de Némethy, *Lygdami carmina*, Budapesta, 1906). — De adaus, acum în urmă: ediţia Smith şi tezele d-lui M. Ponchont (I. *Tibull et les auteurs du Corpus Tibullianum*, texte et traduction, II. *Études sur le texte*), anunţate în „Revue des Études Latines", II (1924), p. 18.

[120] Horatius însuşi citează din Mimnermus: *Epist.*, I, 6, 65 sq. (βίος φιλήδονος), probabil, însă, nu direct.

[121] Aşa, şi nu „Philetas", cum se scrie de obicei, e ortografia corectă a numelui (cf. Wilamowitz, *o. c.*, p. 288).

[122] Citată de Athenaeus (XIII, 597 *A*) printre ἔνδοξαι ἑταῖραι: τὴν Μιμνέρμου αὐλητρίδα Ναννώ.

[123] *Cynthia Monobiblos* a gramaticilor (cartea I din *Elegiae*); cf. Marţial, XIV, 189: *monobiblos Properti.* — Numele istoric al eroinei era, de altfel, Hostia (*Schol. ad Juven.*, VI, 7; Apuleius, *Apolog.*, 279), precum al Deliei era *Plania* (δῆλος = *planus*) (Apuleius, *l. c.*, 10): poate chiar să fie vreo legătură între alegerea amîndurora: *Cynthia* şi *Delia* sînt deopotrivă

INV. 183072

Scanned with OKEN Scanner

acasă în *Delos* (oraşul cu acest nume fiind aşezat lîngă muntele Cynthius) şi epitete ale Dianei — *Lesbia* lui Catullus (= *Clodia*, la Cicero şi: „Quadrantaria Clytaemnestra", „Medea Capitolina", Βοῶπις, „flagrantibus oculis", despre care v. acum M. Rothstein, *Catull u. Lesbia*, în „Philologus" pe 1922, pp. 1—34 şi A. H. Weston, *The Lesbia of Catullus*, în „Classical Journal", XV [1920], p. 501 sqq), *Lycoris* a lui Gallus, *Nemesis*, „cura recens", neidentificabilă, a lui Tibull (v. elegia lui Ovidiu la moartea acestuia: *Amores*, III, 9; cf. *Ars amatoria*, III, 535—537) sînt în aceeaşi situaţie. — Pentru cei iniţiaţi versul permitea, de altminterea, restituirea adevăratelor nume: pseudonimele erau isometrice. Cynthia din Ovidius (*Heroides*, XVIII, 74), ca şi întreg pasagiul, pare un ecou properţian, cum sînt atîtea în opera relegatului de la Tomis, — deşi, de fapt, e vorba de lună (*Cynthia*, sc. *Diana*). După obiceiul său, Ovidiu repetă pînă la saturaţie acest „canon" al „amicelor" poetizate:

„Nomen habet *Nemesis*, Cynthia nomen habet;
Vesper et Eoae novere *Lycorida* terrae
Et multi, quae sit nostra Corinna, rogant"

(*Ars amat.*, III, 536—538); cf. *Amores*: III, 9, 31:

„Sic *Nemesis* longum, sic Delia nomen habebunt."

Ibid., v. 55 sqq.: o *contentio* între cele două amante ale lui Tibullus, aducînd şi o precizare cronologică:

„*Delia* descendens 'felicius' inquit 'amata
Sum tibi: vixisti, dum tuus ignis eram'.
Cui *Nemesis* 'quid' ait 'tibi' sunt mea damna dolori?
Me tenuit moriens deficiente manu".

[124] Wilamowitz, *l. c.*, p. 295, n. 1, declară că nu poate găsi, în toată lumea greacă, echivalentul, ca relaţii sociale, al eroinelor elegiei romane: Cynthia, Delia, Cytheris. „În special tipul de *femme galante*, al cărei bărbat e cînd indiferent, cînd incomod, apare, după cît ştiu, numai la Roma". Deci, oricum, — încă un element de *originalitate* romană! — Ad rem, cf. încă, la Properţiu, II, 6, *catalogul hetairelor* apoi Athenaeus, XIII, 21 (καλός γε ὁ τῶν Κορινθίων σοφιστής, ὁ τοῖς μαθηταῖς διηγούμενος, ὅτι Ὤκιμον ἑταίρας ὄνομα. καὶ ἄλλα δὲ πολλά... δράματα ἀπὸ ἑταιρῶν ἔσχε τὰς ἐπιγραφὰς Θάλαττα Διοκλέους, Φερεκράτους Κοριαννώ, Εὐνίκου ἢ Φιλυλλίου Ἄντεια, Μενάνδρου δὲ Θαὶς καὶ Φάνιον, Ἀλέξιδος Ὀπώρα, Εὐβούλου Κλεψύδρα. Cf. 52; 52) şi, în special: K. Borinski, *Literarische Schicksale griech. Hetären*, în „Philologus" pe 1908, p. 606 sqq. — De fapt, cum observă Leo (contra Rothstein), izvorul primordial pentru întreaga poezie artistică-erotică e în *comedia attică*, în special *Menandru*: raportul dintre amant şi curtizană. — *Claudia* din Marţial, V, 78, 31, nu e însă o femeie, cum s-a crezut, ci vestita conductă de apă din Roma (W. Fröhner, în „Philologus" pe 1912, p. 166 sq.).

[125] Contradicţia, relevată de Jakoby (*l. c.*, p. 38, n. 1), între patosul unui *'libera* per vacuum posui *vestigia princeps, non aliena* meo pressi pede' şi motivarea următoare: *'Parios* ego *primus iambos* ostendi Latio' ni se pare, în schimb, mai puţin reală: Horaţiu se referă la poezia *romană* şi *înlăuntrul* ei trebuie înţeles acel *non aliena*, ca element de *inovaţie personală* faţă de colegii săi *romani: el cel dintîi*, fără a păşi pe urmele *altora dintre aceştia*, a introdus cutare sau cutare gen grecesc în 'agreste Latium'.

[126] V. definiţii ale distihului, la Ovidiu: *Amores*, I, 1, 27 sqq. (cf. şi v. 19), II, 17, 21 sq. — Cf. acum şi: G. Pasquali, *Orazio lirico*, Firenze, 1920, p. 642 sqq.: „Gli elementi romani della lirica di Orazio". (Autorul aduce importante modificări în concepţia raporturilor lui Horaţiu faţă de „exemplaria graeca", incontestabil utilizată totuşi, precizînd înţelesul metodei sale de a traduce literal primul vers al modelului, ca un fel de „motto", pe care-l dezvoltă apoi personal: μηδὲν ἄλλο φυτεύσῃς πρότερον δένδρεον ἀμπέλου [Alc., fr. 44] = *nullam, Vare, sacra vite prius severis arborem* [Hor., *Carm.*, I, 18, 1] — pentru *sacra* s-ar fi putut cita şi *sacra e vite* din Properţiu, III, 22, ..., după conjectura lui Haupt —, νῦν χρὴ μεθύσθην

καί τινα πρὸς βίαν πώνην, ἐπειδὴ κάτθανε Μύρσιλος [Alc., fr. 20] *nunc est bibendum...* [Hor., *Carm.*, I, 27, 1] etc. etc.).

[127] Părerea contrarie, anume că această subiectivitate n-ar fi specifică elegiacilor Romei o reprezintă, între alţii, Fr. Wilhelm (*Zur Elegie*, în „Rhein. Mus." pe 1916, p. 141), care aduce, ca piesă de convingere decisivă, portretul Glykerei de Menandru (Alkiphron, IV, 19, 20 ἐν ᾧ ἐμὲ γέγραφας), — dovadă, după el, de existenţa unei elegii elenistice subiective (*Credat Judaeus Apella, non ego...*). — O bună recenzie a lucrărilor lui Jakoby, Leo (care n-a putut convinge pe Wilamowitz!), Gollnisch etc., asupra problemei elegiei romane, face R. Bürger, în „Jahrb. über die Fortschr. d. kl. Altertumswiss." pe 1911, vol. 153², p. 135 sqq. — Importante contribuţii la cunoaşterea elegiei greceşti publică, acum în urmă, Jakoby în „Hermes" pe 1918, p. 304.

[128] 'Sunt qui Propertium malint' nostra quoque aetate. — Într-un foarte frumos „medaillon", J. W. Mackail, d. ex., nu crede că exagerează întru nimic, cînd scrie: „În izbitor contrast cu Vergil sau Horaţiu, Properţiu e un geniu de mare şi, în adevăr, fenomenală precocitate" (*Latin Literature*, London, 1909, p. 124). — Cf. şi Sellar, *The roman poets of the August Age: Horace and the elegiac poets*, ed. A. Lang, Oxford, 1892; — I. P. Postgate, *Propertius*, în „Encyclopaedia Britannica", vol. 22, p. 439 sqq. Cîteva rînduri de Anatole France, culese de Giraud din „Temps" (*Les Maîtres de l'heure*, Paris, 1914, p. 189), arată şi pe romancierul francez ca pe un fervent admirator al lui Propertius. — Pentru *Passienus Paulus*, „municeps Propertii" şi imitator al lui, v. *Epistolele* lui Plinius-cel-Tînăr (VI, 15; IX, 22), al cărui omonim, mai bătrîn, era el însuşi un „conterraneus" al lui Catullus (*Nat. Hist.*, praef. 1).

[129] O formulare pregnantă a relaţiei dintre scriitorii romani şi greci în evoluţia ei, a dat-o Merkel (ad. Ovid., *Ibis*, p. 359): „Primum Graecos *vertendo* eorum artificio assueverunt, mox *imitati* sunt, postremo felicissime aemulati". Vorbind îndeosebi de elegie şi, mai îndeosebi, de Propertius, F. Jakoby („Hermes" pe 1918, p. 304) accentuează încă o dată: „...wie *vollkommen anders* behandelt der Römer... Aus der *Gedanken* — ist *Gefühlspoesie* geworden, wenn man Schlagworte brauchen darf".

[130] Wilamowitz, *Sappho u. Simonides*, p. 303. — Cf. *ibid.*, p. 257 sqq.: *Solons Elegie* εἰς ἑαυτόν, despre care, acum în urmă, şi K. Reinhardt („Rhein. Mus." pe 1916, p. 128 sqq.)

[131] *Cromwell, Prefaţa*. Cf. S. Chabert, *Virgile et l'oeuvre de Victor Hugo*, în „Ann. de l'Univ. de Grenoble" pe 1909, p. 673 sqq. (De adăugit, în acest sens: L. Rava, *L'ultimo figlio di Virgilio, — Giovanni Pascoli* — Bologna, 1913).

[132] V. studiul, cu acest titlu, al lui Fr. Plessis. — Cf. Propertius, V, 1, 87: 'Troia cades et *Troica Roma* resurges!' (după Ennius, *Ann.*, I).

[133] *Eleg.*, III, 22, 21 sq. — Cf. vorba sf. Prosper: *Facta caput mundi, quidquid non possidet armis, religione tenet* [*Roma*]: tradiţia de „catolicism" continuă, cu mijloacele-i clasice.

[134] R. Heinze, *Virgils epische Technik*, Leipzlg, 1908, p. 255. Cf. încă: W. Kroll, *Die Originalität Virgils* (în „Neue Jahrb. f. d. Klass. Altertum" pe 1908, p. 513 sqq.) şi J. Tolkiehn, *Homer in der römischen Poesie* (passim). — 'Romanus Vergilius' e poetul pentru Petronius (*Sat.*, 118), care ştia totuşi prea bine că opera lui e în mare parte „Homericis filis texta" (Macrobius, *Saturn.*, V. 2). Acelaşi lucru constată P. Cauer despre totalitatea literaturii şi culturii romane: „Die Römer zeigen, wie man grösste Empfänglichkeit mit voller Selbständigkeit verbindet" (*Das Altertum im Leben der Gegenwart*, p. 15). Εἷν ἐνὶ Βιργιλίοιο νόον καὶ μοῦσαν Ὁμήρου, spune inscripţia funerară, despre Claudianus (Dessau, *Inscr. Lat. selectae*, no. 2049; cf. III², p. 751): o sinteză de Vergil şi Homer! Aşa-zisul „Homerus latinus" e, precum se ştie, pseudonimul lui *Baebius Italicus* (v. Vollmer, *Poetae Latini minores*, II, 3, Leipzig, 1913).

[135] Cf. Fr. Leo, *Die Originalität. d. röm. Literatur*, Göttingen, 1904.

[136] *Perenne splenderà co'l sole Omero* (Carducci, *Omero*, II, în „Poesie", Bologna, 1907, p. 548, cf. p. 112 sqq.).

[137] Cf. totuşi M. Vogel u. V. Gardthausen, *Die griech. Schreiber d. Mittelalters u. d. Renaissance*, Leipzig, 1909. *Interpretatio Romana* se găseşte la Tacitus, *Germ.*, 43.

[138] Cf. G. Wissowa, *Bestehen u. Vergehen in d. röm. Literatur*, p. 3 sq.

[139] Pînă azi, *palliata* romană (Plautus, Caecilius, Terentius) e singura formă supt care ni s-a păstrat o bună parte din comedia greacă, atît de tragic naufragiată (aproape 1400 de piese nu-s pentru noi, decît un nume sau un fragment!).

Scanned with OKEN Scanner

[140] Cf. W. Kroll, *Unsere Schätzung d. röm. Dichtung*, în „Neue Jahrb." pe 1903, p. 1 sqq.; — Leo, *o. c.*

[141] *Nat. Hist.*, VII, 30. — Cînd un Nigolius îl numea: „sacrosanctum eloquentiae latinae parentem", el nu inova nici măcar expresia, necum sentimentul admirațiunii. Cît pentru meritele lui de cetățean și patriot, alături de jenantul auto-encomium „o fortunatam natam me consule Romam!", se cade să nu uităm versul lui Juvenal: *Roma 'patrem patriae' Ciceronem libera dixit.*

[142] *Röm. Gesch.*[10], III, 619: „Staatsmann ohne Einsicht, Ansicht und Absicht... als Schriftsteller steht er ebenso tief wie als Staatsmann". Tot atît de dur, aproape, îl tratează și Goumy (*Les Latins*, p. 104: „On comprend maintenant avec quelle hauter de dédain Mommsen laisse tomber sur Cicero son écrasant arrét: «Feuilletoniste»!"). Reacțiunea (v. Zielinski!) n-a întîrziat, însă, și, în violența ei, s-au auzit aprecieri ca aceasta: „Mommsen ist kein grosser Historiker" (Ernst u. August Horneffer, *Das klassische Ideal*, Leipzig, 1909, p. 110; cap.: 'Cicero und die Gegenwart'). Ca un reviriment îmbucurător trebuie salutată aprecierea lui Wilamowitz (*Platon*, I, p. 745): „Er (Cicero) ist seinem Volke Platon und Demosthenes zugleich geworden: unverzeihlich, die Grösse dieser Leistung zu verkennen".

[143] Cf. Hasdeu, *Magnum Etym.*, III, 3142, s.v. *Bănat.* Pasagiul anterior e acesta: „Vivono quelle genti secondo la legge Greca... La lingua loro e poco diversa dalla nostra italiana, si dimandono in lingua loro Romei perche dicono esser venuti anticamj da Roma ad habitar in quel paese, et se alcuno dimanda se sanno parlar in la loro lingua valacca, dicono a questo modo: «sti rominest», che vuol dire: sai tu Romano, per esser corotta la lingua... Sopra una collina alla vista della città è posto un monasterio, o vero Abbatia assai grande, nel qual habitano alquanti sacerdoti greci i quali ne fecero molte cortesie, e ne racontarono etc."...

[144] La V. Chledowski, *Rom, — die Menschen der Renaissance*, — trad. germ. de Rosa Schapire, München, 1912, p. 1. Cf. A. Graf, *Roma nella memoria e nelle immaginazioni del medio evo*, Roma, 1882—1883 (2 vol.); ed. nouă, 1923. — Pentru faima Romei în anticitate, v. literatura panegirică respectivă în teza de la Rostock (1918) a lui W. Gernentz: *Laudes Romae*; iar pentru răsunetul gloriei Romei în literatura italiană și străină, v. Guido Mazzoni, *Roma imperiale e Roma italiana nella nostra poesia*, și Luigi Rava, *Roma negli scrittori stranieri*, ambele în „Nuova Antologia", an. 61, fasc. 1298, din 21 april 1926 (dedicat aniversării Romei), pp. 391—429; cf. *ibid.*, p. 351 sqq.: T. Tittoni, *La Profezia... di T. B. Macaulay*. — Ca „pendant" artistic, v. nl special din „The Studio", 1926, închinat Romei: *Ancient and modern art of Rome.*

[145] Byron, *Childe Harold's Pilgrimage*, c. LXXVIII.

[146] Asachi, *La Italia* (în „Poezii", Iași, 1863, p. 10).

VI

VARIA

„...În cadrele strîmte ale unei specialități nu putea încăpea o minte de o elasticitate atît de mare, de o sete atît de nepotolită de a-și mări necontenit cunoștințele, un spirit de o universalitate atît de pronunțată, pentru care lingvistica, istoria, etnografia, folclorul și literatura alcătuiau diferitele fețe ale aceluiași întreg: istoria culturală".

(Sextil Pușcariu)

Scanned with OKEN Scanner

CERCETĂRI DE LITERATURĂ POPULARĂ

I. — Toponimice sud-orientale în poezia poporană

Cîntecul nostru popular răsună de ecouri istorico-geografice sud-orientale de cel mai mare preţ, care n-au fost cercetate şi puse în lumină pînă acum*.

Vom încerca a o face.

1. În „Omagiul Iorga", p. 54, nota 3 [27, n. 9], atrăgeam atenţia asupra menţiunii *Porţii* otomane în baladele noastre. Numărul exemplelor de acest fel e cu mult mai mare decît îl îngăduia cadrul notei citate:

Tot din vad în vad
Păn' la *Ţarigrad*,
Tocmai la-mpărat.
Aici ajungea,
La *Poartă* -mi stătea
. . . . . .
Dar la *Poarta* palatului,
În faţa seraiului...[1]

În *Ţarigrad* ajungea,
Pe-mpăratul c-aştepta,
Trei zile-n *Poartă* şedea[2]

Şapte boieri de ţară
Să mergem la jăluială,
Să dăm jalbă împăratului
În *Poarta Ţarigradului*[3]

Să slujască împăratului
În *Poarta Ţarigradului*[4].

Să-i dea fiu de trupul lui,
Să slujească *Porţiei*,
În *Poarta Ţarigradului*[5]

El, frate, ca să slujească
Porţilor
Cetăţilor,
Înaintea împăratului,
În *Poarta Ţarigradului*[6].

În *Poartă* la *Ţaligrad*,
Un voinic înţînţilat
Să sfădè cu maică-sa[7].

La *Poartă* la *Ţîligrad*
Şede Ion supărat[8].

În *Poartă* la *Ţarigradu*
Se zăreşte Iionu Bradu[9].

La *Poartă* la *Ţiligrad*
Iăst[e]-on voinic ne-nsurat
Cu pişţoale cătă soare[10]

La *Poartă* la *Ţaligrad*,
Ţiner ficior s-o-nsurat[11].

Spre tîrgul Odriiului,
La *Poarta*-mpăratului
. . . . . .
În tîrgul Odriiului,
În *Poarta*-mpăratului[12].

Ba încă, o variantă a acestui din urmă pasagiu[13] sună:

În oraş în *Ţaligrad*,
La *Portiţă* de-mpărat.

„Pe *Poarta mică* intra" la împăratul turcesc şi Pătru Haiducul, în balada ce-i poartă numele[14].

Evident, pretutindeni e vorba de „Sublima-Poartă". Totuşi, mai toţi editorii citaţi scriu: „poartă", cu literă mică, — semn că au trecut pe lîngă ea ca pe lîngă o poartă oarecare.

2. Din citatele de mai sus reţinem însă şi pomenirea capitalei sultanilor ca „Ţarigrad", cu mici alterări[15].

De „*Ţelegradu*" e vorba într-o strigătură[16], de grajdul din „*Ţeligrad*", într-o baladă[17]; iar, într-un descîntec, „Ielele şi Şoimanele" sînt trimise:

La *Ţarigrad*,
Unde e locul curat[18].

Sînt băiat din *Ţeligrad*,
Bag calu-n grajd ne-ntrebat,
Şed la masă nechemat
Şi beau vinul ne-nchinat, —

se recomandă un tînăr, aiurea[19].

Drumu' *Ţăligradului*,
La Cetatea turcului,

sau:

În drumu' *Ţăligradului*,
Nădejdea-mpăratului

cetim în col. Popovici[20] etc.[21].

Ţariglat chiar apare într-o colindă ardeleană[22].

Numirea turcească de *Stambul* n-am întîlnit-o, în schimb, decît o singură dată, într-un colind din Teleorman:

Mai dă vale dă *Stambol*,
Să scaldă Sfîntu-Ion[23].

3. O variantă a baladei „Chira" din col. G. Dem. Teodorescu[24] păstrează însă amintirea celebrului *Corn-de-Aur* (Χρυσόκερας, turc. *Khaliğì Dersa' adet)* al Constantinopolei, în următorul „propos galant" al Arapului către nefericita... Persefonă:

Gust cînd îi avea
'n caic îi întra
şi mi te-i plimba
'n Corn' aurului,
schila soarelui,
Ţarigradului
şi -mpăratului.

4. Și *Schila*, „schela, scala, debarcaderul", revine, în împrejurări analoge:

Drum de Țarigrad,
Schelă de-mpărat[25]

'n drumul Țarigradului,
La *schela*-mpăratului[26].

În drumul Tabanului[27],
Drumul Țarigradului,
Pe *schelea*-mpăratului[28]

Că ie-n *schelă*-n Țăligrad,
Unde ie Corbu-nțăpat[29].

După toate acestea și ca unii ce știm că „schelă, port" se cheamă turcește, după persană și arabă: *bender* [...], înțelegem ușor ce sens poate avea, în cutare variantă a bal. „Novac", pasagiul (rău transcris):

O agiuns în *Țarigradu* lui *(sic)*,
La *Bindir* împăratu lui *(sic)*[30]

și — fără supărare — nu putem decît zîmbi, cînd cetim această naivă întrebare a editorului: „Binder — împărat cine poate să fie?" (*l. c.*, n. 5).

5. *Grădina sultanului* se bucură și ea de oarecare popularitate în baladele noastre.

Bal. „Șerpele" din col. Teodorescu[31] cuprinde următoarele versuri:

Foiae verde ș-o lalea,
frățiorii, de-i vedea,
numa-n lacrimi îi scălda,
apoi în brațe-i lua
și la Dunăre-i ducea
și în Dunăre-i spăla:
coșciuge că le făcea
și frumos mi-i îngropa
în *grădina-mpărătească*,
vestea-n lume să pornească
și s-ajungă pîn-aici
tot la cruce de voinici[32].

Scanned with OKEN Scanner

Un pasagiu asemănător se află în bal. „Juganii" din aceeaşi colecţie:

Iar nea Stan din Piersica
mai trăia ce mai trăia,
pînă vodă-l boierea,
pînă de bătrîn murea
Şi-n Moldova-l îngropa,
în *grădină-mpărătească,*
vestea-n lume să pornească
Şi de el să pomenească
la mai mari şi la mai mici,
la boierii de pe-aici[33].

Altul, compendiar, se găseşte, tot acolo[34], în bal. „Ilincuţa Sandului":

Foicică ş-o lalea
Capul unde-i îngropa?
În *grădină,* la *Bacceà*[35],
În *grădina-mpărătească,*
tot de ea să pomenească,
pe la cruce de voinici,
la boierii de pe-aici.

Economia celor trei cîntece nepermiţînd ca ele să fie considerate ca tot atîtea variante ale aceluiaşi tip, coincidenţele dintre fragmentele relevate nu se pot explica altfel decît prin întrebuinţarea pasagiului cu „grădina împărătească" (în sens generalizat: ea e la Dunăre, în Moldova etc.) ca un clişeu demontabil şi adaptabil, în condiţii similare, oriunde. Dar despre aceasta vorbim, îndeosebi, mai departe **(III).**

6. Pomeniri ale *Adrianopolei,* supt forma slavă *Odriiu,* familiară cronicarilor noştri, am văzut deja, supt no. 1. Ele trebuie însă completate:

Din dealul *Odriiului*
Pînă-n preajma *Diiului,* —[36]

Tîrgului *Odriiului,* —[37]

Pe uliţa tîrgului,
Tîrgului *Odriiului,* —[38]

Pe uliţa *Driiului,*
Driiului
Codriiului[39].

Ca o etimologie populară pentru *Odriiu* se demască, prin însăşi simetria versurilor, *Iederă* dintr-o variantă maramureşeană[40]a „Horii Firulinii":

Peste dealul *Iederii,*
Către podul Dunării.

Se poate compara, de altfel, şi varianta:

În tîrgul *Iodriului*,
La fata cadiului[41].

Acelaşi nume se recunoaşte în începutul unei balade din col. Alexici[42]:

Sus, la *Udria*, -n orăşel...

Cu numele lui turcesc *(Edirnè)* apare Adrianopolul în „Cîntecul lui Priscoveanu":

Pîn [= prin] *Idirna* că mi-şi da,
La Ţarigrad ajungea[43].

7. *Ianina* se întîlneşte, repetat, în bal. „Badiul":

De mergea şi pomina
d'aici pînă-n *Ianina*,
din *Ianina-n* Ţarigrad
şi d-acolo la Bagdat[44].

8. *Belgradul* apare, destul de des, în tovărăşia Ţarigradului ori singur:

Cu vin vechi din *Beligradu*,
Cu colac din Ţăligradu[45]

Cîte fete-n Ţaligrad,
În Ţaligrad şi *Beligrad*[46].

Şălvărei de ciocîrlat
Din *Beligrad* cumpărat[47]

Ca *Boligrad*, îl avem în col. Pamfile[48]:

În oraş în (s. la) *Boligrad*.

Cîteodată, ca în bal. „Arîmbaşa şi feciorii de ţară" din col. Popovici[49], apare chiar forma genuină sîrbească:

Mai frumos el s-a purtat
Ca domnii din *Biograd*.

Scanned with OKEN Scanner

E locul să notăm că în versurile din aceeaşi baladă (p. 93):

Frunză verde de lămîie
Nu ca domnii la *Ţîrvie*
Bir pe ţară or aruncat.
Ţîrvia s-o ridicat
Şi curtea le-o ocolit etc.,

acel *Ţîrvie* trebuie înţeles ca: Serbia, Sîrbia (cf. ngr. Σερβία)[50].

9. „Vadul *Negotinului*" se pomeneşte o dată în bal. „Vîlcan" din col. Teodorescu, p. 556, şi, firesc, de mai multe ori, în cîntecele din Craina, a cărei capitală e acest centru de negoţ cu România (Giuglea-Vîlsan, p. 384).

10. *Vidinul* e reprezintat şi dînsul în cîntecul nostru popular:

Din ţara streinului,
Pe malul *Vidinului*[51].

Obişnuit, însă, întîlnim forma arhaică, *Diiu* (păstrată şi-n numele de fam. *Dianu*[52]):

Casapi de la *Diiu*,
Haiduci de la Jiu[53].

Nu te duce la *Diià*,
C-a venit, maică, Ciumà, —

e sfătuit Vălenaş, într-o variantă a bal. „Voicu"[54].

Balada „Iancu-Vodă"[55] vorbeşte de:

Mustafà de la Babà[56],
Irimia din Chilia
Şi cu hogea *Diiului*[57],
Nădejdea-mpăratului.

La fel, bal. „Gheorghiţă Poianu", despre:

Trei beşlii şi trei zapcii,
Acuşi sosiţi de la *Dii*[58].

Aiurea[59] e vorba, în acelaşi gen, de

Trei beşlii,
Cari ţin raiaua-n *Diiu* etc. etc.

Scanned with OKEN Scanner

Menţiunile sînt dintre cele mai numeroase: una din ele, v. şi mai sus, supt **6**[60].

11. Vrednică de semnalat, deşi problematică, e menţiunea vestitei *Fruška-Gora* din Sirmium[61] (**Фроущъскаю гора**, *mons Francorum*, poate identic cu Φραγγοχώριο din Nicetas Akominatos[62]), într-o variantă a baladei „Ivan Iorgovan"[63], în care eroul merge la vînătoare:

În *munţii Sfranţului*
Ş-ai *Sfranciogului*[64].

Ca *Sremljan*, „din Sirmium", trebuie interpretat, în această ipoteză, şi faimosul epitet de „(căpitan s. fecior de) *rîmlean*"[65], aplicat în unele variante [66] eroului (pentru *Iorgovan* însuşi, din sîrb. *jorgovan*, „liliac", cf. şi *Liliac*, numele „slugii lui Novac", la Corcea, p. 87). — Cellalt epitet, „herculean" (la Alecsandri, *l. c.*: „erculean"), e, desigur, o inovaţie cărturărească, în legătură cu Băile Herculane *(Fontes Herculis, Herculesbad)* din aceeaşi regiune a *Cernei* (de notat refrenul *„Cerneleo, Cerneleo*, soru-mea *Cerneleo*!"[67]) şi cu caracterul de erou al lui Iorgovan: dacă pe muntele Negoşina din Buzău se întîlneşte *Urma-de-Jidov*, „unde, pe o stîncă, se vede încrustată urma piciorului gol al unui om, în de două ori mărimea naturală" (Iorgulescu[68]), asemenea acelor „urme ale lui Hercule" (ἴχνος Ἡρακλέος... ἐν πέτρῃ ἐνεόν) pe care le arătau sciţii lui Herodot (IV, 82; cf. Lucian, *Vera historia*, I, 7), *Piatra-Iorgovanului* din regiunea Haţegului, de la Rătezat spre graniţă (O. Densusianu[69]), păstrează încă, după tradiţie, semnul copitei calului iorgovănesc (comunicat de d. prof. G. M.-Murgoci), ca şi, de altfel, însăşi albia Cernei:

P-ăl mijloc de apă
Ş-acum se cunoaşte
Copită de cal,
Gheară de ogar,
Picioruş[70] de om,
Gheruţă de şoim[71].

Să adăugim, *in cauda*, un mic excurs asupra cînilor lui Iorgovan — şi altora.

Vijla (p. 133), în *Lex. Bud.*: *vişla*, „canis aquaticus, Pudel, Wasserhund", din sîrb. *vižla, vižle*, „vestigator, odorator, cuniculator, canis sagax, Spürhund" (Bernolak, 3971), — omonimul *vîjlă*, „ băţul de bătut mingea, dacă e lat la un capăt" (*Viciu*) = *vîslă!* —, a fost înţeles de Teodorescu (p. 420) ca n. propriu: „*Vijla*, boldeica", evoluînd apoi, prin „*Vija*, căţeaua" (p. 417), spre „*Vişa*, căţeaua" (p. 415, n. 1), adecă confundîndu-se cu reflexul vsl. *vislŭ*, „pendens", bulg. *visja*, „pendere" (cf. *Vişa Cărpenişa*, „spînzurătoarea s. ţeapa de carpen" a lui *Corbea*[72]), sau, prin sensul originar de „canis aquaticus", spre *Vidra*[73], — cunoscut nume de *cuţe* (Viciu, 39), *boldeice*, „căţele boldite" (cf. *Dicţ. Acad*, s. v. *boldei*), sau *ţînce* (cf. Ureche,

ed. Popovici, 237: *„ţînca Molda"*, la Const. Căpitanul Filipescul, ed. Iorga, p. 10: *„coteica* Molda"), feminin din *ţînc: ţînci*, „căţei" (rev. „Ion Creangă", I, 91), *ţîncul pămîntului*, „căţelul-pămîntului"; *braică*, „chienne braque" (*Dicţ Acad.*).

Interesante de notat sînt sinonimele: *gudă* din col. Tocilescu (II, 1267; cf. *Dicţ. Acad.*[74]), *schilă* (v. „Dacoromania", I, 267 [163]), *tăbăluşă*, „căţeluşă", din *Lex. Bud*[75], cum şi apelativele: *puşlăţei* (cf. *puşlă*, „căţea", „femeie rea"; *puşlău*, „erro, vagus, vagabundus": *Lex. Bud.*), *poşărlăi* (cf. *şarlă* şi *pohîrlă*, „cîine"[76]) din Păsculescu (p. 295) şi Vulpian (p. 31), designînd coteii din suita dulăului *Togan* (Teodorescu, p. 512) sau *Potlogan* (Păsculescu, *l. c.*) şi a căţelei *Dolfa* (Teodorescu, p. 511) sau *Dolca* (v. combinaţiile lui Hasdeu, în „Columna", V, 173), celei dolofane.

Pentru înţelesul, probabil, de „şoim", al n. de cîne *Togan* (din turc.), atestat ca atare şi-n „Şezătoarea", V, 163, cf. şi *Sacol*, n. de cîne (*ibid.*, VIII, 115) = *socol* „şoim" (sl.).

Ultimul loc citat cuprinde însă o întreagă listă de nume de cîni, din care alegem: *Arpaduş* (*Arpadus* = *Arpád* însuşi![77]), *Busoi* (= *Bosoiu*, „golanul", sl.), *Blanşa* (= *Blanche*, „alba", cf. *Garson* = *garçon*, „băiat"), *Braica* (cf. *Braiu*, sl. *brajo*, *brajko*, „frăţior"), *Cain* (cf. *David*, *Solomon*, poate şi *Samson*, deşi *samson*, *sampson*, turc. *samsun*, ngr. σαμψώνι, „dulău din *Samsun*", adecă: 'ς'Αμισόν = *Amisus*, la Marea-Neagră, e atestat şi ca apelativ,: *samsoni*, „dulăi de curte", — ca rivalul lui *Samurache* din fabulă, — de ex. la Iorga, *Scrisori către Hagi-Pop*, p. 40), *Dirviş* (= *derviş*, cf. *Turcu*, *Sultanu*, *Suliman* = *Soliman*, *Suleiman*, *Osman* etc.), *Filodor* (*Filodor*, cf. *Ghibon* = *Gibbon*, *Oteli* = *Othello* etc.), *Hercu* (=*Hercules*, *Hercul*), *Paris*, *Pariş* (nu Parisul, ci *Paris*, fratele lui *Hector*, — cf. *Parisache*, — precum n. de căţea *Vieana*, *Viena* e *Diana*) etc. etc.: lista se poate completa, între altele, cu cele din Liuba-Iana (*Măidan*, p. 114 sq.), Gaster (*Chrestomatia*, II, 260) şi Damé (*Terminologia*, 181). — P[entru] nume ca *Fidel*, *Corbu* etc., v. deja la antici: O. Keller, *Antike Tierwelt*, *I*, p. 135 sq. — P[entru] megl. *Şarcă*, n. de căţea (Papahagi, *Megleno-românii*, II, 121), cf. pol. *szarka*, „chien gris".

Ca o contre-partie, putem pomeni cîteva n. de familie cu însemnarea originară de „cîne": *Chercea* = sîrb. *kerče*, „Spürhündin" (Filipović; cf. însă şi n. fam. şi georgr. *Cherciu*); — *Cobelea* = sl. *kobelj*, „der männliche Hund" (Berneker); — *Cutava* = ngr. κουταβᾶς, κουτάβι, „căţeluş" (cf. mr.); — *Cuţui* = *cuţ(u)* + *-ui*; — *Spacu* = cech. *spako*, „canis": aşa se cheamă la Herodot (I, 110) Meda care a alăptat pe Cyrus, ca Lupoaica pe Gemeni[78]: Κυνὼ κατὰ τὴν Ἑλλήνων γλῶσσαν, κατὰ δὲ τὴν Μεδικὴν Σπακώ (cf. npers. *aspâka*, turc. *spaka*, „cîne"). — Nu credem că e acelaşi lucru cu numele lui *Barac*, care corespunde, în adevăr, unui apelativ *barac*, „cîne" (=turc. *baraq*, „Pudel", sîrb.-bulg. *barak*, idem; cf. *Dicţ. Acad.*), dar şi numelui biblic, Βαράκ, „Fulger", „Ilderim" (v. Zonaras, *Annales*, ed. Bonn, I, p. 85; cf. Cedrenus, ed. Bonn, I, p. 95)[79]; cf. alb. *barak*, „schnellfüssig" = turc. *barak*, pl. arab. *bark*, „Blitz" (G. Meyer).

Scanned with OKEN Scanner

12. Munţii *Ceardagh* (nu *Ceardac*!) se pot, cred, recunoaşte în anume variante ale baladei lui Novac.

Varianta gorjeană din Tocilescu[80] vorbeşte, în adevăr, cînd de ,,munţii de *Cearideal*", cînd de ,,munţii de *Cerdeal*", cînd de ,,munţii din *Ardeal*",— ceea ce nu poate însemna decît o etimologie populară, consecutivă înlocuirii lui *-dagh* prin echivalentul românesc.

De *Ardeal* e însă vorba, apriat, în ,,Cîntecul lui Ghiţă Cătănuţă":

Trecea dealu-*Ardealului*
Şi valea Sabarului,
Cîmpii Severinului[81]
. . . . . .
Pe culmiţa dealului,
Dealului *Ardealului*[82].

Interesantă, apoi, varianta din Bănat (,,Gruia înainte de însurat"), în care se pomeneşte de *Stari-deal*, ,,Dealul-Vechi":

Sus la munţi, la *Stăligeal*,
La cerdacul lui Novac,
Este-o masă mare-ntinsă
Cu postau verde cuprinsă...[83]

13. *Nicopole* se găseşte, ca atare, în ,,Aguş al lui Topală" din col. Teodorescu (p. 612) şi în următoarele versuri din col. Tocilescu:

Ca să ridic ordia
S-o duc în deal la Uda *(sic)*[84]
Să bată *Nicopolea*[85].

De adaus, această enumerare a raialelor turceşti:

Turcii malageni[86],
Cînii giurgiuveni,
Hoţii brăileni
Şi *nicopoleni*[87].

14. De *Nadolia*, adică: Anatolia, e vorba, în special, în bal. ,,Voica din Nadolie" a col. Păsculescu:

Dedeşi pe Voica
Să se prăpădească
În *Ţara Nadolească*,
Tocma-n *Nadolie*,
Cea ţară pustie[88].

Peste *Nadolie*,
Cele ţări pustie

din bal. „Domnul Chipor-Craiu" a aceleiaşi culegeri[89] a devenit aproape o formulă, întrebuinţată în descîntece şi cimilituri[90].

15. O pomenire a *Bagdadului* am văzut deja supt. no. **7**; alta, o aflăm tot în col. Teodorescu, p. 640:

Stăncuţa de la *Bagdat*,
nepoată de împărat.

16. Cu „oraşul *Jubbel* de pe rîul Tigru, mai jos de Bagdad" identifică Teodorescu (p. 571, n.) pe *Şupel* din balada „Stanislav":

Paloşul de la *Şupel*,
Cu tăişul de oţel.

17. „Un colind de însurat" din col. Teodorescu (p. 80) vorbeşte de găteală:

Cu brîu de *Tocat*,
Cit de Ţarigrad[91],
Cinci galbeni luat.

Alt colind, „de fată-mare", din aceeaşi colecţie (p. 87) are această foaie-de-zestre:

Şi brîu lat
De Ţarigrad
Cu cinci galbeni luat,
Şi ciumberi
De la *berberi*[92],
Călţuni laţi
De la *Tochaţi (sic)*[93]

Avem, deci, menţiunea acelui *Tokat* s. *Tokad* anatolic, capitală a sangeacului şi cazalei turceşti din vilaetul Sivas (Asia-Mică), vestit odinioară prin „les impressions sur étoffes pour coiffures et voiles" (Vivien de Saint-Martin[94]): „basma şi cit de *Tocat*" figurează printre „stofele aduse din Constantinopol" la noi, în Şăineanu (*Infl. or.*, I., p. CCX[95]).

18. De pomenirea *Ierusalimului* [96], *Galileii* etc., firească în colindele religioase mai ales, ne-am ocupat, deşi incidental, aiurea (v. „Dacoromania", I, 468). Aici, ne vom mărgeni să semnalăm oarecare amănunte nouă, relative la *Iordan*.

Scanned with OKEN Scanner

Cînd, în cutare descîntec din Tocilescu, se spune că „pleacă şarpili la rîul lui *Iordan*" (II, 1143) sau cînd, într-un alt descîntec din acelaşi (II, 1138), se vorbeşte de „rîul lui *Iordan*"[97], e clar pentru toată lumea că e chestia de „rîul *Iordanului*", în care s-a botezat Mîntuitorul, iar nu de apa unui Iordan contemporan şi profan oarecare.

Nedumeririle nu privesc numele însuşi, dar ele există.

Un colind din Ardeal sună:

Pe noi ne-a lăsat
Cea Sîntă-Mărie
Troapa lui Iordan.

Editorul, Viciu, interpretează: „de a se întoarce, cum s-a întors Iordanul" (p. 92) şi, gîndindu-ne şi la „Iordanul turnă-se înapoi" din *Psaltire*, am propus („Dacoromania", I, 268 [165]) ca etimon pe gr. τροπή (cf. *troparіu* , dar şi nota 1). N-am putea admite, însă, acelaşi lucru, d. ex., pentru următorul pasagiu dintr-un descîntec (de orbalţ) din col. Hodoş[98]:

Să se ducă-n *Tropă (sic)* roşie
Să prindă o mreană roşie, —

unde numele propriu e fictiv, rezultat din înţelegerea greşită a versului:

Să se ducă-*ntr-o apă* roşie.

19. Întorcîndu-ne în Europa, mai putem însemna: *Drinul* adriatic (albanez), de care e vorba în versurile din bal. „Aga Bălăceanu"[99], — „pădurea Drinului", de lîngă „munţii Gambrinului" (cf. ngr. γαμβρός, „ginere", „cumnat"), — şi care nu poate fi una ca *Adrianopolul*, cu tot bulg.—pop. *Drĕnopolje* (Krek, *Slav. Literaturgesch.*[3], p. 552); — apoi: *Bosnia*, în „Baba de la *Bozna*" din col. Alexici (I, 32)[100]; *Cladova*[101] şi *Tîrnova*[102], împreună cu *Diiul* (Teodorescu, 422), sau, de cealaltă parte a cursului Dunării: *Silistra*[103] şi *Aslovăţ* (p. 690)[104], pînă la *Marea-Neagră*, menţionată în descîntece din Botoşani, Tutova sau Vlaşca[105] şi, în sus, pînă la *Tighinea* („Tanghinea" din col. Codin, „Tighenia" din Ciobanu-Pleniţa[106]), de la „*coadele* Prutului, [...]" (Mateescu, p. 45) spre „*coadele Tinosului*[107], [...]", spre „coada *Ialpăului" (Ialpugului)*[108], ori spre „coade de mări"[109].

Dacă nu lipseşte, apoi , „ţara *Harţagului*" (Haţegului)[110], nu lipseşte nici „tîrgul din *Moviloi*" (= *Moghilău*), unde „s-a dus tata cu opt boi"[111]; ba încă, alături de „dealul Piscului" [...], avem curioasa apariţie a „cîmpilor *Leşiei* ş-ai *Şovedriei*"[112].

Exotică e pomenirea munţilor *Caucaz* supt forma: *Capcaz*[113], dar perfect explicabilă în cîntece de cătănie [...], — precum explicabile sînt în

cîntecele cătanelor „austriace" (sau în „strigăturile" care le păstrează ecoul) menţiunile Vienei[114]:

Hai, maico de mă petreci
De aici pînă la *Beci*,
Din *Beci* în Italia
Că-acolo mi-i staţia mea[115], —

ale *Custozzei* (amalgamate cu *Cosova*):

Frunză verde ca iarba,
Viersu de la *Costova*[116],
Din ţara Italia[117], —

sau *Milanului*[118]:

Foaie verde foi de rouă
Din anu' cincizeci şi nouă
Mi-o venit o carte nouă,
Carte de la *Măielant*[119],
De la-nălţatu-mpărat,
La Italia-am plecat,
Tocma-n ziua Paştilor,
În ţara *vîrvorilor*...[120]

20. Cu privire la „Tătărimea *Crimului, Nadolii* pămîntului" din balada analizată în *Omagiul Iorga, l. c.* [27], evident: „Tătărimea Crimeii", Crîmului[121], e de notat varianta: *Crinului*, — poate efect al ritmului:

Vin tătarii *Crinului*
Şi cu-ai *Rosmalinului*[122].

Iar, privitor la *Rosmalin* însuşi, care, de obicei, desemnează nişte munţi, cf., pe lîngă cunoscuţii „munţi ai *Rusalimului*" din colinde (deci: Ierusalimului), şi: „munţii *Rozmarinului*", cadrînd cu „Crinul" de mai sus, care poate fi înţeles însă şi ca sinonim al lui *zadă*, „larix" (v. Panţu, *Plantele, s.v.*)[123].

În aceeaşi ordine, trebuie citaţi „munţii *Catrinului (Cadrinului)*" sau „munţii *Crinului*" din bal. „Miu Haiducul"[124], într-o variantă a căreia se spune şi:

Din floarea *Cadrinului (sic)*,
De sub frunza teiului[125].

Să adăugim, pentru a încheia: „Munţii *Chilimbarului*" din bal. „Ioniţă"[126] şi „codrii *Londrului*" din „Ghiţă Cătănuţă"[127], iar — în legătură,

Scanned with OKEN Scanner

poate, cu „cîmpii Leşiei ş-ai Şovedriei" sus pomeniţi, cum şi „codrii *Ghinghii*, ai *Măgdăliii* şi ai *Şovirgii*" din Pamfile[128], enigmaticii „Codri *Irşivini (sic)* ş-ai *Suvelniţi*"[129].

II. Prosopographica

Numele diferitelor personagii din poezia populară se lămuresc adesea prin comparaţia aspectelor ce le iau în deosebitele variante.

În cele ce urmează, ne ocupăm de cîteva dintre ele, care au fost nebăgate în seamă ori explicate greşit.

1. Un descîntec de bube-dulci, publicat de Pamfile *(Boli şi leacuri*, p. 18) păstrează, socot, — ca reflex cărturăresc în popor, — numele lui *Joie* şi *Apollo*:

M-am sculat la prînzişor
Şi-ncălecai pe-un mînzişor
Şi m-am spălat
Cu aur şi cu argint
Şi m-am închinat
La *Gioi* şi *Apilo*
Şi la lemn
Şi la fiarele pădurilor,
La puterile întunericului,
La lună şi la soare
Şi am plecat pe cale
Pe deal şi pe vale...

În adevăr, *Apilo* nu poate fi interpretat, din cauza lui *Gioi*, ca: „apelor", iar *Gioi* nu poate fi înţeles, după simţul nostru, ca un *Joi Doamne* din refrenul colindelor („Rev. critică-literară", III, 194): etimologie populară, cu *joi* (ziua), din obişnuitul *Ler(oi) Doamne*! Cf. mr. *giòea*, „constelaţiune [= Iupiter]" (Dalametra, 99).

2. Un colind muscelean din culegerea Codin (p. 138) cuprinde un confuz pomelnic de sfinţi, în care Sf. Nicolae stă alături de sfinţii din serbătorile Crăciunului, dar şi de „Sfîntu-sfete Gheorghe" şi „Sfîntu-sfete Ilie" (*sfete* = sl. *sveatii*, „sfîntul", şi *Trisfetitele* = *Trisveatiteli*, „Trei-Ierarhi": tautologie!).

Adevăratul caracter al pomelnicului se clarifică prin varianta de „colind religios" din colecţia Baronzi (*Un mănunchi de colinde*, ed. Iorga, p. 69), care prezintă în plen soborul sfinţilor dintre naşterea şi botezul Domnului, fără alt amestec şi-n ordine strict calendaristică:

Scanned with OKEN Scanner

Lîngă bunul *Dumnezeu* (şi *Maica-Precista*)
Şade Moş, *Moşul-Crăciun* [25 dec.].
Lîngă Moşul, Moş-Crăciun,
Şade sfînt, *Sfîntul Ştefan* [29 dec.].
Lîngă sfînt, Sfîntul Ştefan
Şade sfînt, *Sfîntul Vasile* [1 ian.].
Lîngă sfînt, Sfîntul Vasile,
Şade sfînta *Bobotează* [6 ian.].
Lîngă sfînta Bobotează,
Şade sfînt, *Sfîntul Ion* [7 ian.].

De notat, şi-n acest soi de calendar poetic popular, repetarea epitetului, — poate ca simplu efect de ritm, mai curînd însă ca un răsunet al formulelor bisericeşti : ,,Sfînt, sfînt, sfînt Domnul Savaot'', ,,Domnul Domn'' etc.

3. ,,Toma *Alimoş*, boier din ţara de jos'', la Alecsandri ; ,,Toma *Alimoş*, haiduc din ţara-de-jos'' la Teodorescu (p. 581) ; ,,T. *Alimoş*'' la Corcea (p. 15) ; ,,T. *d' Alimoş*'' la Tocilescu (I, 38 ; în titlu : ,,T. *Alimoş*'') ; ,,T. *Dalimoş* s. *Dalimoj*'' la Vasiliu (p. 13, pe lîngă *Alimoş*) ; ,,T. *D'Alimoş*'' la E. Hodoş[130] ; ,,T. *Alimoş* şi *D-Alimoş*'' la Alexici (I, 34) ; ,,T. *Dalmoschi*'' la Codin[131] (sporadic, ca şi *Dalimon*) : aşa apare, obişnuit, numele personagiului legendar din celebra baladă a lui Alecsandri (colecţia Popovici, I, 91, îi zice : ,,Toma Haiducul'').

Alături de acest nume[132], însă, şi-a făcut loc interpretarea de etimologie populară : ,,Toma *lui Moş*'' (în text : ,,Toma *a lu moş*'') la Păsculescu (p. 250), cf. Arbure (*o. c.*, p. 186) : ,,Toma *Lumoş*''.

Atîta a fost de-ajuns, pentru ca Hasdeu, combinînd varianta populară cu balada ,,Aguş al lui Topală'', pe care o consideră ca un dublet al celeilalte, să afirme că *Toma Alimoş* = ,,*Topal Ali-Musà*'', ,,Turc ori Tătar'' (*Etym. Magn.*, supt *Alimoş* ; cf. *ibid.*, IV, p. CCLXXIII, unde Hasdeu stabilea altă ecvaţie : *Alimoş* = *Athlamos*, hanul tătăresc din 1345[133]).

De fapt, oricît de ademenitoare ar fi identificarea cu *Athlamos*, care, ca *Altamişi*, s-a transmis prin ,,Alexandrie'', păstrîndu-se, poate, şi ca n. de munte (v. ,,Rev. istorică'', VI, 183), şi cu toate că, în cutare însemnare din 1744, pe un *Octoih*, se pomeneşte chiar de ,,Odaia *Ali-başu Topal*'' (v. rev. ,,Tiner. română'', III[1], 179)[134], se pare că numele de *Alimoş* nu e altceva decît un termin oriental pentru ,,vultur, vultan, vîlcan'' : un *Alimosch*, cu trimitere la ,,Geier'' (cf. *Lämmergeier*, vgr. αἰγυπιός, lat. *aquila barbata* s. *gypaetus barbatus*), se găseşte înregistrat în vol. I din ed. a VI-a a *Lexiconului* Meyer.

Pentru a putea controla datele şi a preciza lucrul mai de aproape, ni-ar trebui o literatură din care, aici şi acum, nu avem la îndemînă decît — titlurile[135].

4. Despre *Manea* (la Popovici, p. 91 : ,,Maniu''), rivalul şi ucigaşul lui Toma Alimoş, Hasdeu (*Etym. Magn.*, I, 880) spune că e ,,un nume de

rău augur în poezia poporană română şi-n acea slavică meridională: la serbi şi la bulgari *Manoilo Grecul* este personificaţiunea epică a cruzimii şi a perfidiei totodată".

Remarcăm întîi că identificarea e admisibilă pentru

Manea slutul
Şi urîtul,
Manea grosul
ş-arţăgosul

din varianta Teodorescu (p. 582), nu însă şi pentru

Drăgălaşul fetelor
Iubeţul nevestelor

din versiunea Păsculescu (p. 250), d. ex.

În mai toate variantele, însă, Manea e înfăţişat, în acelaşi timp, ca

Stăpînul moşiilor
Şi *domnul cîmpiilor*.

V., d. ex.: Teodorescu şi Păsculescu, *l. c.*[136].

Dar, atunci, poate că nu e o simplă coincidenţă, că, în cutare poveste suceveană, culeasă în „Şezătoarea" (IV, 193 sqq.), numele unui năzdrăvan, fiu al lui „Andrii Pavăl de la Moghiliţă", e tocmai aşa: *Manea Cîmpului*, ceea ce, povestea explică, în legătură cu *mana cîmpului*, astfel: mama eroului „o purces groasă" după ce „s-o luat pi cîmp şi-o strîns di tăti buruienili cîte-o floare — le-o fiert şi li-o băut zama" *(l. c.)*; deci, o personificare a roadei cîmpului.

E, în orice caz, o relaţie ce nu se poate tăgădui între „Manea Cîmpului' din poveste şi *Manea cîmpilor* din următoarea variantă a baladei:

Toma de prînz s-apuca;
Dar la el cine venea?
Venea *Manea cîmpilor*,
Stăpînul pădurilor,
Drăgăleţul fetelor,
Iubitul nevestelor[137].

Observăm, totodată, că epitetul de „*cumpărosul* (= ngr. κουμπάρος, mr. *cumbar*, „compère"?)[138] fetelor" dintr-o variantă vîlceană a bal. „Ghiţă Cătănuţă"[139]:

Haiducu moşiilor,
cumpărosu fetelor,
drăgostos nevestelor

apare ca perfect paralel cu „*drăgăleţul* fetelor" de mai sus; iar, dacă ne gîndim că cellalt epitet: „haiducul moşiilor" e mult mai la locul său în balada „Toma Alimoş", sîntem în drept să presupunem că tiparul pasagiului citat din „Cătănuţă" a fost desprins din *această* baladă.

5. Caracterul de baladă „solară" sau „meteorologică" al baladei „Marcoş-Paşa şi Gerul" („Arhiva Dobrogei", I, p. 104 sqq.), cu variantele ei: „Arcoş-Paşa şi Gerul" (Mateescu, p. 107), „Marcoş-Paşa" (Codin[140]), „Marcoş" (col. *Din popor*, p. 87), „Marcu-Viteazul şi Crivăţul" (O. Densusianu[141]), „Colceag-Paşa" (Giuglea-Vîlsan, p. 275) etc.[142], se fixează prin însuşi ţesătura ei şi personagiile dintr-însa:

Să vezi, Doamne,
Şi s-asculţi.
Că la mine nimerit-au,
Poposit-au
Ia, Marcoş, paşă bătrîn,
Cu barba pînă la brîu,
Cu oştiri cîtă frunză cîtă iarbă,
Cu mine ca să se bată!
Şi mă rog, Doamne, de tine,
Ca să nu te-nduri de mine:
Dă-mi trei zile din *Undrea*,
Trei din *Gherar*
Şi trei din *Făurar*...[143]

Cel ce vorbeşte aşa e *Crivăţul*, provocat la... duel de sfidătorul Marcoş-Paşa, „bătrînul", şi împrumutul de zile viforoase (de decembre, ianuar şi februar) ce-l cere, aminteşte motivul, clasic, al lui Februar (Iarna), provocat de Baba Dochia (zisă şi: *Baba-Marta*) şi împrumutînd de la Mart trei zile ca să-şi înfrîngă rivala („a trece [= a petrece] ca *Secica* [Februar, cf. mr. *Şcurtlu*] cu Marte" e un dicton cunoscut la meglenoromâni [Papahagi, II, 82], de „reguiguado de la Veio" vorbeşte şi Mistral, iar o poezioară populară bizantină cu acest subiect publică Lambros în „Byz. Zeitschrift", III, 165): puneţi în loc de *Baba-Dochia* pe *Marcoş-Paşa* — şi totul e în regulă.

Dar o altă confirmare a caracterului de care vorbim e însuşi numele eroului: *Marcoş* implică, fără îndoială, o aluzie la *mart*[144], — chiar dacă, în comparaţia numeroasei oştiri a paşei cu „frunza şi iarba", ar fi prea subtil să vedem o aluzie la primăvară.

Trăsăturile din portretul bătrînului paşă aduc foarte mult cu ale baciului Radu din unele variante ale baladei „Novac" (Păsculescu, p. 275), — tipul veteranului patriarhal[145].

6. *Vartici*, personagiul titular al baladei din col. Mateescu, p. 29 sqq., a fost identificat de d. N. Iorga cu „hatmanul *Petru Vartic*, poate armean de obîrşie, om priceput, învăţat, harnic"[146].

Cred că putem aduce dovada filologică decisivă, atît în privinţa identităţii personagiilor, cît şi a originii armeneşti a lui Vartic.

Varianta din Corcea (p. 47) numeşte pe erou: *Rozan* (legătura acestui nume cu *Roza* = *Rosa*, ca n. de pers., a fost pe nedrept negată). Din mormîntul „finului", ucis, împreună cu doamna infidelă[147], din ordinul lui Ştefăniţă-Vodă, — străvechiul motiv biblic (soţia lui Putifar) şi homeric (soţia lui Proitos din *Iliadă*, VI, 160; cf. Horaţiu, *Carmina*, III, 7, 13 sqq.), reeditat de călugărul Alberic *(Trium fontium chronicum)* pe socoteala soţiei lui Ioan Asean şi a lui Balduin de Flandra, alcătuieşte intriga cîntecului, — răsar „trandafiri"[148].

Ei bine, tocmai „trandafir, roză" înseamnă în limba armeană cuvîntul *vart* (turc. *verd*), al cărui deminutiv, *vardik*, e însăşi forma originară a numelui *Vartic*, resp. pol. *Wartyk*[149], cu varianta de influeţă sîrbească: *Vartici*.

Istoria vine să coroboreze, la rîndul ei, argumentul filologic.

Hatmanul lui Petru Rareş a fost, de fapt, ucis de fiul acestuia, Ilie, fratele acelui groaznic prigonitor al armenilor care era Ştefan Rareş[150]: „Şi în domnia lui [Iliaş], în anii 7056, april 7, sîmbătă după Paşti[151], au tăiat capul lui Vartic hatmanul în tîrg la Huşi şi l-au dus de l-au îngropat în mănăstire, în Pobrata". (Ureche, ed. Popovici, p. 156; cf. Eftimie, în I. Bogdan, *Vechile cronici moldoveneşti pînă la Ureche*, p. 214).

Fiul acestui Vartic, Iuraşco, îşi zice: *Varticovici* (N. Iorga, *Armenii şi românii*, p. 27; cf. *Studii şi doc.*, I, 5). Ursul Vartic, dvornicul, apare într-un document din cca. 1633 (Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, X, 19) — şi, pînă în zilele noastre, numele *Vartic* e unul din cele mai răspîndite nume armeneşti: un „Wartyk, Armenus de Iassi" şi un „Wartyk Agopsowic[152] de Schoczava" se întîmpină într-un act din 1587 (Iorga, *Stud. şi doc.*, XXIII, 393); un Toma Vartic e autorul „poveştilor populare şi amuzante" *Trei şireţi* şi *Doi gheboşi* (cf. Gaster, *Lit. pop.*, p. 173); un *Vartic* e „moşul" eponim al *Varticăuţilor* (cf. *Rădăuţi* [...] etc.), pomeniţi în Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, III[2], p. 409. — Acelaşi lucru, cu dubletul *Vardan* (cel ilustrat de regele *Vardanes*): de la un „*Vardan*, care era de să chema al lui Filipescu" (Bianu, *Catalogul manuscriptelor rom. din Bibl. Academiei*, I, 296), sau un *Vărtan* Antonaş (Iorga, *Stud. şi doc.*, V[1], 263), sau un *Vartan* Hagicov şi Ovanes *Vartanoglu*, negustori bucureşteni pe la 1818 (Iorga, *Negoţul şi meşteşugurile*, p. 141), pînă la *Vartan*, asociat cu *Ţăranu*, în „Societatea anonimă *Missir*", pe coperta „Lecturii pentru toţi" a d-lui Lovinescu (nr. 3), inclusiv, poate, *Vartenciu*, n. de fam. din rev. „Ion Creangă", IV, 254 (cf. *Armenciu*, *Bucurenciu*, *Sîrbenciu*, *Vasilenciu* etc.)[153].

7. O variantă din Giuglea-Vîlsan (p. 63) numeşte pe Mihu Cobiu („Copilul" e, se ştie, o etimologie populară): „Miu *Znobiu*".

Epitetul e, cred, o alterare din *zlobiu*, care nu e însă = *zglobiu* (cf. şi dubletul *zlătar-zglotar*), în sensul cunoscut de „sprinţar, vioi, agil", ci

are la bază pe acel vr. *zlob*, „malfaiteur, voleur" (cf. *Miu Haiducul*), atestat în *Pravila* lui Vasile Lupu, 32: „Oamenii cei drumeţi încă de se va prileji să fie *zlobi* şi va face asuprele..." (Cihac, II, supt *hoţ*).

III. — Formule călătoare

Străbătînd diferitele culegeri de poezii populare, descoperi fără să vrei anumite tipare care — cu anume retuşări — revin, nu numai în cadrul firesc, organic, al variantelor aceluiaşi cîntec, ci, adesea, chiar dincolo de ciclul sau tipul din care s-au desfăcut.

1. Apostrofa turcului: „baca, baca, ghiaurul, este el, balaurul" = 'iată, priveşte (turc. *baq*, cf. *baq sañа*, „schau doch einmal!") nelegiuitul' etc., ar fi, poate, la locul ei în bal. „Iorgovan", unde e vorba, în adevăr, de o „ală", adecă de un balaur („*boca, boca*" din Teodorescu, p. 561, e o etimologie populară cu *boc*!).

Dar varianta respectivă e o pseudovariantă a bal. „Iorgovan" şi, pe de altă parte, aceeaşi formulă — fără „balaur" — răsună autentic în atîtea alte balade, ca „Tanislav" din Păsculescu (p. 244: „baca, baca, gheaura"; cf. var. Giuglea-Vîlsan, p. 8; „Bacas inghir ghiaoru"), „Mogoş-Vornicul" din Tocilescu (I, 119: „baca, baca, Gheaurca"; cf. *ibid.*, p. 122) sau „Badiul" din „Şezătoarea" (V, 64: „aoro cu ghiaoro"; la Vasiliu, p. 11: „aarò cu ghiaorò").

Ba — mai mult decît atîta — timbrul ei („Nachklang") se poate recunoaşte în cunoscuta formuletă copilărească:

Bica, bica, taoru,
Face ca balaoru,
Bica, bica bea ulcica[154].

2. Un pasagiu din balada brăileană „Domnul Chipor-Craiu" (Păsculescu, p. 153)[155] sună:

La late corlate,
La corn de cetate,
Unde *Mureş* bate...

În balada „Trei crai" din Timişoara (Alexici, p. 56), el apare supt forma:

Pă vale de jos
Şi pă munţi în *Criş*,
La „Mica Corlată",
Facă-şi ochii roată,
Vadă lumea toată...

Iar în bal. ,,Jecman Craiu'' din Giuglea-Vîlsan (*De la românii din Serbia*, p. 203):

La late polate,
La corn de cetate,
Unde *marea*-mi bate,
Strigă domnu Jigmon Crai...

,,Corlate'' într-un loc, în altul ,,polate'' (= palate), ,,Mureș'' colo, dincoace ,,marea'', — filiația variantelor e greu de stabilit (deși e evident, bunăoară, că asemănarea dintre prima și ultima variantă e mult mai mare decît între amîndouă și cea de a doua): pînă aici sîntem, totuși, înlăuntrul aceluiași tip.

Lucrul nu mai e același, cînd, într-o baladă de tip total deosebit, cum e ,,Corbea'', întîlnim pasagiul cu pricina:

La late
Corlate
Unde *murii*-și bate,
La colți *(sic)* de cetate...[156]

Ne grăbim a adăuga, însă, că varianta baladei în chestie, din care reproducem aceste versuri și care se găsește în colecția Tocilescu (I, 180), stă cu desăvîrșire izolată în concertul celorlalte variante ale baladei haiducești ,,Corbea''[157] și — brodată pe alegoria corbului — are multe puncte de contact cu ,,Domnul Chipor-Craiu'' din Păsculescu: ca și-n cazul bal. ,,Iorgovan'' de mai sus, ar fi vorba, deci, de o pseudovariantă.

Dar faptul rămîne.

IV. — Un 'cento' popular

Balada ,,Domnul Chipor-Craiu'' însăși (Păsculescu, p. 152 sq.) are la rîndul ei, atîtea puncte de contact, atîtea părți comune cu diferite alte balade, mai mult sau mai puțin înrudite, încît, analizată, ia înfățișarea unui adevărat mozaic.

O reproducem în întregime, cu ,,izvoarele'' în față:

La cîmp, la cîmpie,
Unde tufă nu e,
Făr' decît că-mi este
Un ciungur înalt,
Înalt și minunat,

Ștefan-Vodă s-a sculat
. . . . . .
Și în vînătoare a plecat
Pe cîmpu' la Calafat
. . . . . .

Făr' de ciot de leac!

În el s-acioat
Corb, pasăre neagră,
Lighioană-ntreagă,
Lișiță domnească,
Sîlă-mpărătească,
Cuibul că-și făcea:
Cu oase de cal *(sic)*,
Rabdă vînturi tari;
Cu piei de juninci,
Rabdă vînturi reci.
Și ea se oua
În luna lui undrea,
Cînd e vremea rea,
Puii că-mi scotea;
În luna lui făurar[158],
Cînd sînt vremuri tari!
Puii că-mi scotea;
Dar cu ce-i hrănea?
Cu ceosvîrți de miei
De la vătășei;
Cu felii de caș
De la ciobănaș.
Și ea că-i creștea
Măricei, dolofănei.

Sălta și zbura
Peste Nadolie,
Cele țări pustie,
Să ia frunză de căpșună
Să dea puilor în gură.
Ea că mi-și pleca,
Iar cînd se-ntorcea,
Departe-mi zărea
Ciungur dărîmat,
Cuibul ei stricat.
Și ea că-mi sosea,
Puii că-i vedea,
Și pe cîmp că s-a uitat
D-un ciungur-nalt c-a ochiat,
Ciungur-nalt,
Nalt și minunat,
De coajă curat,
De crăci dărîmat,
De vîrf aplecat:
În el Corbea mi-a-mpuiat,
În luna lui undrea,
Cînd îi iarna grea,
Corbul că oua,
Corb, pasăre neagră,
Lighioană-ntreagă.
În luna lui cărindar
Și a lui făurar,
Cînd sînt geruri tari
Și nopțile mari,
El că mi-și clocea,
Puii că-i scotea,
Martie venea,
Pui dolofănei,
Zac ca vai de ei!
Corbea că-mi pleca
Pe munți,
Cărunți,
Soarele-mi pripește,
Piatra se-ncălzește,
Fraga că-nflorește,
Corbea c-o păzea
Pînă ce cocea
Și el că mi-o lua
Și la pui venea

(„Corbea"[159]).

Tocma-n Nadolie,
Cea țară pustie

(„Voica"[160]).

Vîntu-mi abătea[161]
Despre Calafat,
Cînele spurcat,
Tare adia,
Ciungur jos că-mi da,
Cuibul că-l surpa.
Corbea, cînd venea,
El se supăra

Puii omorîţi,
La pămînt trîntiţi!
Cu aripi lăsate,
Gurile căscate!
Şi ea se-ntrista
Şi ea că se zbura,
Vezi, la Chipor-Craiu,
Domn de peste plaiu,
Că-i bolnav de nouă ai.
Şi ea ce-mi făcea?
Pe zid se punea,
Începea a ţipa
Ş-a se văieta.
Chipor-Craiu auzea,
Din gură striga:
— Stănilă, Mănilă,
Tu, slugă bătrînă,
Dai cu flinta bine,
Dar asta ce-o să fie?
Că-s trei zile şi trei nopţi,
Eu, frate, că nu mai pociu
A boli, a hodini!
Stănilă auzea,
Flinta c-o lua
Afar' că ieşea,
Pe corb, pasăre neagră, zărea,
La cătare mi-o lua,
Dar ea că-mi striga:
— Stănilă, Mănilă,
Tu, slugă bătrînă,
Nu da-n mine, mă strica,
Loc de cuib tu cat' a-mi da
La late corlate,
La corn de cetate,
Unde Mureş bate.
Stănilă auzea,
Loc de cuib că-i da,
Ea cuib că-şi făcea,
Apoi că-mi striga,
Din gură-mi zicea:
— Stănilă, Mănilă,
Tu, slugă bătrînă,
Trei pui c-oi scotea,
Unul jos c-oi da,
Tu că l-oi lua,
Şi el că pleca,
Mai sus se sălta.
Corbea-mi cloncăneşte,
Ziduri se clăteşte;
Corbea-mi cloncănea,
Ziduri se surpa,
Pagubă făcea.
Ştefan-Vodă ce-mi făcea?
Ştefan-Vodă al mai mare,
Care era domn în ţară,
Multă oastă aduna,
Aşa el că poruncea,
Ca pe Corbea să-l împuşte.
Ei, cu armele trăgea,
Pe Corbea nu-l nimerea.
Dară Corbea ce-mi făcea?
Mai la vale se muta,
La late
Corlate,
Unde murii-şi bate,
La colţi de cetate.
(„Corbea").

Dacă voinic d-auzea,
Mîna pe puşcă punea,
Direapta pe sabie
Şi cu puşca-mi d-aducea.
Corbul din gură grăia:
— Stăi, voinice, tu nu da,
Nu da, nu mă săgeta,
Că pe mine m-a mînat
D-oi, bătrînul tată-to,
Eu pe tine să te caut.
(„Credinţa corbului")[162].

Tu că l-oi fierbea
Ş-apoi cu zama
Pe Chipor-Craiu oi scălda,
Şi cu carnea l-oi ungea;
El de rău s-o lecuia.
Stănilă auzea,
Şase boi *junghia*[163],
La cuib că venea,
Puiul că-l lua,
În car că-l punea:
Pana puiului,
Coşul boului!
La cazan mergea
Şi el mi-l fierbea
Pîn'oasele cădea,
Jos cazanul da,
De se răcorea.
La Chipor-Craiu mergea,
Unde-l îmbăia,
Frumos mi-l scălda,
Cu carnea-l ungea:
Drept în sus sărea,
De rău se lecuia,
Din gură-mi zicea:
— Ăst bine cin' l-a făcut,
Ţine-l, Doamne, pe pămînt!
Corb, pasăre neagră, se scula,
Prin curte se plimba,
Un inel, frate, avea,
Pe pană-l punea
Drumul în casă-i da,
Domnul Chipor-Craiu că-l lua,
Foarte bine-l cunoştea,
Cînd veleatul mi-l vedea,
Şi din gură cuvînta:
Ăsta-i inel de savat[164],
Care ne-a fost de schimbat
Cînd din[165] oaste am plecat.
Afar', neică, el ieşea,
Corb, pasăre neagră-l vedea,
Şi peste cap că se da,
Femeie că se-ntrupa,
Tocmai după cum era,
Şi la domnul se ducea,
Şi-n braţe că se lua,

Voinicelul se scula,
În pieptar mi se căta,
Un inel că mi-şi scotea,
Un inel de salavat
Ce i-a fost de cununat
. . . . . .
La mireasă că-l ducea
. . . . . .
Mireasa se ploconea
. . . . . .
Că, inelul de-mi privea,
Salavatul cunoştea,
Că era de salavat
Şi-i fusese de schimbat,
De schimbat la cununat.
. . . . . .
Şi veleatul îl citea,
Pe veleat îl cunoştea
— Cu inel m-a dăruit,
Cu inel de salavat,

Prea bine se cunoştea
Şi la masă se punea.
Şi domnea domnia-n pace,
N-avea domnia ce face.
Cu inelul de schimbat,
Ce ne-a fost de cununat.
(„Moşneagul"[166]).

Exemplul arată, drastic, economia şi tehnica muzei populare: formulele, elementele sînt culese de pretutindeni, dar sinteza fragmentelor e combinată cu atîta măiestrie, încît cîntecul pare, la prima vedere, „dintr-o bucată".

De fapt, cazul citat nu diferă decît prin proporţii de atîtea altele. Iată unul, care-l urmează de aproape (din aceaşi colecţie, p. 211 sqq.):

„La măidan, la cioc-măidan", „pe drumul Istreţului, sus la Tabla-Leului", unde „Moş-Radu, bărbuţă sură" îşi păzea turma, vine „Căpitan *Balaura*[167], cu trei coade pe spinare, împresădite cu parale, tot parale turalii, aduse de la beşlii" şi cu „revorvere", făcînd cunoscut baciului că vrea să mîie peste noapte, cu „ceata" sa, la tîrlă. Moşul îi primeşte şi-i ospătează. A doua zi, pe ceaţă, hoţii, cari-şi fixaseră de cu seară itinerariul „pe vale pe la Cerneţi", se pomenesc „la Măgura Lupului, la casele *Marcului*"...

Marcu? — Dar garderoba epicei populare posedă un asemenea personagiu gata echipat! Şi atunci rapsodul îl ia — din balada lui „Marcu Viteazul şi Crivăţul", „Marcoş Paşa şi Gerul" etc. (v. mai sus):

Moş Marcu Paloş Bătrîn,
Barba albă de zăpadă,
Mustăţile numai chidă,
Cu toiag de gheaţă-n mînă.
E Marcu, paşa bătrîn,
Cu mustăţile de brumă,
Cu barba de chidinie [168],
Cu toiag de ghiaţă-n mînă[169].

Că icoana Marcului, evident organică în cadrul baladei cu Gerul, e împrumutată în cealaltă, se va vedea şi din cele ce urmează. Interesant e însă, că acest caracter adventiv al ei n-a împiedecat ca titlul însuşi al baladei să fie: „Moş Marcu, Paloş Bătrîn". Dar să continuăm:

„Moş-Marcu" e binecuvîntat, în sfîrşit, cu un moştenitor, întocmai ca „Moşneagul" din balada cu acest nume şi acest motiv fundamental:

El cît fu la neagre tinereţe,
Fiu din trup n-a cîştigat.
Dar la dalbe bătrîneţe,
Fiu din trup a cîştigat,
Duminecă l-a botezat,
Luni nunta i-a aşezat,
Marţi carte că i-o sosit
. . . . . .
Acum joi, în aia joi,
El din dalbe tinereţe,
Pîn' la arse bătrîneţe,
Fiu dintr-însul n-a făcut
. . . . . .
Iată, măre, se-ntîmpla,
Că la negre bătrîneţe,
Ca la dalbe tinereţe,
Fiu dintr-însul dobîndea.
. . . . . .

Este timpul de război,
La măgura lui Drăgoi.

Că sîmbătă-l logodea,
Duminecă-l şi nuntea,
Luni uncropul că-i cînta,
Marţi acasă mai şedea,
Firman miercuri îi sosea,
Joi la oaste că-l pornea,
C-a întrat tătărimea[170].

Restul — urmarea — le-ai căuta însă zădarnic în aceeaşi baladă. Ele sînt împrumutate din balada „Mizîl-Craiu" sau „Mizilica":

Marţi carte că i-a sosit
Să dea fiu din trup la oaste,
Să slujească cu dreptate,
Nouă ani şi jumătate,
Poarta Ţaligradului,
Înaintea-mpăratului
. . . . . .
Unde domnul c-auzea,
Îndată-ncepea a plîngea.
. . . . . .
Intra-n casă suspinînd,
Ieşea afară lăcrămînd,
Dar noru-sa că-l vedea
Şi din gură-l întreba:
— Aba, taică, măre taică,
Întri-n casă suspinînd,
Ieşi afară lăcrămînd,
Cu mine ţi s-a urît,
C-am venit pe acest pămînt?
— D-ale, noră, noru-mea,
Cu tine nu mi s-a urît
. . . . . .
Ci mie că mi-a sosit
Carte de la-mpărăţie
. . . . . .
Să vezi domnul ce făcea!
Bărbieri că aducea
Frumuşel că mi-l rădea.
Lăsa chică voinicească
Şi tîmplă iortomănească...

Departe, vere departe,
Nu aseară, alaltăseară,
Nemerit-a, tăbărît-a

În curte la Mizîl-Craiu
Firman de la-mpărăţie,
Să-i dea fiu de trupul lui,
Să slujească Porţiei,
În Poarta Ţaligradului,
Nouă ani şi jumătate
. . . . . .
Dară d-nu *(sic)* Mizîl Craiu
Aşa tare se-ntrista
. . . . . .
Întra-n casă suspinînd,
Ieşea afară tot plîngînd
. . . . . .
Grîia d-na *(sic)* Ilinca:
— Ce, taică, te-ai întristat
Şi tu, taică, te-ai mîhnit,
Au murgu ţi-a-mbătrănit,
Au de chelciug ţi-ai fîrşit?
Rău, taică, te-ai mîhnit.
. . . . . .
— Of, leleo, o fiică taică,
Nici murgu n-a-mbătrînit
. . . . . .
Da la mine mi-a sosit
Firman de la-mpărăţie...
Grăia d-na Ilinca:
— Ado trei bărbieri bătrîni
Să mă tundă ciocoieşte,
Mă rătează cerchezeşte...[171]

Episodul ,,ochianului'' e şi el cunoscut de aiurea:

Să vezi, domn Paloş Bătrîn
Ochian în mînă lua
Şi la ochi că mi-l punea
Peste oşti că se uita,
Toate steagurile vedea
. . . . . .
Dar steagul lua Ivăşcuţă
. . . . . .
Nu-l vedea, nu-l cunoştea.
Iară Sinea ce lucra?
Ochianu frumos lua,
Pe ochian mi se uita,
Să-şi vadă mîndră nunta:
,,Săracul de mine,
Iacă nunta vine,
Urîtă, tristă, smolită,
Parcă-i de moarte lovită''[172].

Epilogul, explicînd absenţa lui Ivăşcuţă prin ,,romanul'' cu soţia infidelă a lui Dumitraşcu Cazacul, aminteşte, de asemenea, aventura lui Ienăşel cu Ileana lui Bogdan din balada bănăţeană ,,Ienăşel cel Frumuşel'':

— Ce stă patul urduit,
Perini albe risipit?
Iar nevastă-sa-i spunea:
— Să vezi, domnu Dumitraşcu,
Fata noastră-i copiliţă,
Este-o fată mititică.
Ionică, ştii, şi el
Este încă mititel.
. . . . . .
Ei patul au urduit!
El şi p-aia o credea,
Dar el, frate, ce-mi făcea?
El din gură că-mi zicea:
— Ado-ncoace cheierul,
Să deschid vistierul,
Să-mi ţiu oastea cu mîncare
Pînă-n alba-i primăvară.
Dar nevasta de-mi vedea,
Aşa din gură-mi zicea:
— Ale, doamne, Dumitrache,
Ionică ăl răzgîiat
Cheierul că l-a luat,
La fîntînă c-a plecat,
La fîntînă că s-a dus,
Acolo că l-a răpus!
Dumitraşcu ce-mi făcea?
El şi p-asta o credea
Şi din gură cuvînta:
— Ado-ncoa buzduganul,
— Ce ţi-e părul fluşturat?
Faţa cine ţi-a muşcat?
Iar Ileana-i răspundea:
— Eu cu mîţa m-am jucat
Şi în joc m-a zgîriat!
Dar Bogdan îi zicea:
— Dă-mi tu mie cheile,
Să deschid eu lăzile,
Ca să-mi plătesc oştile,
Că mi-au scutit zilele!
Ioana-atunci răspundea:
— Ştii, Bogdane dumneata,
Coconaşul s-a rugat,
Eu cheile i le-am dat,
Cu ele şi-a petrecut
Şi nu ştiu ce le-a făcut!
Şi Bogdan se mînia,
Nouă fauri aducea,
Nouă chei îi făurea,
Lăzile le deschidea
Şi pe Ienăşel afla...[173]

Să deschid vistierul.
Buzduganul că-l lua
Şi în palmă că scuipa,
De trei ori că-l învîrtea
. . . . . .
Uşa-n patru c-o făcea,
Înainte că intra,
Pe Ivăşcuţă mi-l găsea!

Pe o scară ceva mai redusă, acelaşi procedeu clasic al compilaţiei sau contaminaţiei se constată, neîndoios, şi-n această nouă mostră. Cîte un epitet, o întorsătură, variază desigur (pentru aceasta ar fi de-ajuns nesiguranţa memoriei!): tinereţele „negre" (aluzie la coloarea părului dintr-un cîntec) corespund tinereţelor „dalbe" (sens moral) din cellalt şi bătrîneţele „negre" (sens moral) din unul sînt bătrîneţele „arse" (sau „albe", prin aluzie la păr) din altul; dar *tiparul* rămîne acelaşi.

Şi să se noteze că am făcut abstracţie de atîtea „formule" care revin, gata cristalizate, — după străvechea datină a cîntăreţilor epici, — în atîtea locuri diferite[174].

V. — Etimologii populare

1. Am arătat aiurea[175] cum din „*Săvai* Iencea Sabiencea" s-a format: „*Sava* Enciu Sabienciu"[176], dublîndu-se numele de botez al lui Ioan Hunyadi (căci faptul că în alte balade sîrbeşti eroul „maghiar" nu se cheamă „Sibinija(nin)", după capitala Ardealului său, ci „Ugrin", nu împiedecă identificarea).

Putem adăugi acum un interesant pendant feminin: *Calea* (= gr. Καλή „Frumoasa, Muşata, Krassa", ori „Buna, Dobra, Agatha"[177]), sora lui Miu Cobiu, se numeşte într-o variantă din col. Tocilescu, I: *Savaica* (p. 165: „Dar *Savaica* ce făcea?"), numai din cauză că, în cutare vers al cîntecului, numele de *Calea* e precedat de particula *săvai*: „*Săvai* Calea, fată-mare, sorioara Miului" (*ibid.*, I, p. 164).

2. În balada „Ghiţă Cătănuţă" din colecţia Teodorescu, p. 629, este această caracterizare, acest „portret psihologic" al femeii:

Că aşa e muierea:
Poale lungi şi minte scurtă,
Judecată mai măruntă,
Cap legat, inimă-*ncinsă*
Şi de nimeni necuprinsă.

Versul penultim cuprinde, virtual, o etimologie populară.

Adevăratul înţeles al lui *încinsă* e, aici, firește, acela al lat. *incensa* şi rima s-ar fi îmbogăţit, dacă amfibologicului *încinsă* i s-ar fi substituit sinonimul fără echivoc *aprinsă*. O dată ce *încinsă* a fost preferat însă (sau întrebuinţat din întîmplare, într-o vreme cînd verbul *a încinde* = lat. *incendere*[178] era tot atît de viu ca şi *a încinge* = *cingere*), el s-a contaminat de înţelesul lui *legat* precedent, pe care se părea că-l continuă. Rezultatul? — Pentru orice om din popor, astăzi, „inimă-*ncinsă*" apare (întrebaţi!) ca ... inimă cu cingătoare, cu „băieri" (cf. *băierele inimii*).

Asta, însă, numai dacă-l întrebi, silindu-l, astfel, să analizeze expresia, s-o explice; căci, îndeobşte, el repetă versul fără a-i demonta piesele, mecanic, — ceea ce, nu numai că nu-l împiedică de a-l „înţelege", dar e, poate, condiţia neapărată a vrajei poetice[179].

3. Colecţia Tocilescu, II, 1534, are un descîntec care începe aşa:

O purces X,
Cari-i apără *Rusaliele*,
Pe cale
Pe cărare
Şi, ca la mijloc de cale,
Cu *Rusaliele* întîlnitu-s-o,
În faţa lui izbitu-s-o,
Mîinele dămblăgitu-i-o...

Descîntecul e ţesut, tot, pe tema *Rusaliilor*, şi totuşi titlul său e: *Joimăriţele*.

Joimăriţele, însă, sînt *Joimarele*, — ceea ce se explică de obicei ca: *Joi-marile* (v. Marian, *Serbătorile, ad loc.*) sau *Joi-Marţile* (*Descriptio Moldaviae* a lui Cantemir).

Aceste fiinţe mitologice ar putea fi, după părerea noastră, socotite ca de aceeaşi natură cu Rusaliile şi, întrucît *şoimane* (şi *şoimare*!) e un epitet cunoscut al acestora (v. d. ex. colecţia citată, II, 1145), numele lor — *Joimarele, Joimăriţele* — ar putea fi o răstălmăcire, prin etimologie populară, cu *joi* (în legătură cu *joia-mare*, adică *joia* din săptămîna-mare[180], ori cu *Sfînta-Joi*: *ibid.*, II, 1569), a epitetului *şoimane* (**şoimare*).

Pentru titlul descîntecului citat la început, în orice caz, explicaţia se impune, — oricare ar fi valabilitatea ei în genere.

4. Balada „Stănislav Voinicu" din colecţia Giuglea-Vîlsan (*De la românii din Serbia*, p. 4)[181] cuprinde următorul loc obscur:

Da turculeţ mititel
— *Trei cît iel din bumbăzel*, —
Nepotul lui Ciupăgel,
Se temea Giurgiu de iel.

După ce observă că versul subliniat e „neînțeles de lăutar", culegătorii adaugă: „Probabil, trebuie să înțelegem așa: turcul este atît de mic încît faci trei ca el din «bumbădzel», cuvînt neexplicabil".

Cuvîntul devine explicabil totuși și, cu el, întreg versul, îndată ce comparăm pasagiul citat cu următorul, din bal. „Iancu-Vodă" a aceleiași colecții (p. 285):

Numa-un turculeț mai mic,
Stricățel de bumbățel,
Nici nu bea, nici nu mînîncă...

Pentru că acest *bumbățel* — și, implicit, *bumbăzel, bumbădzel* — se dovedește a fi: *bubățel*, deminutiv din *bubat*, „vărsat" (v. *Dicț. Acad.*): „stricățel de *bu(m)bățel*" = 'stricat de *bubat*' (sau *vărsat*, ori *cozaci*, — cum se scheamă „morbul" respectiv în Ardeal, după Viciu, p. 37).

Forma deminutivală e necesitată de rimă (cf. *vărsățel* de mai jos!) și, de altfel, ea e cu totul în nota contextului: „turculeț", „stricățel"; iar inserțiunea lui *—m—* se explică prin contaminația cu *bumb*, în spiritul ideii de „mic", „mititel", asupra căreia unele variante insistă exclusiv (Teodorescu, p. 562):

Iar de turcul mărunțel,
Mărunțel și bondocel,
Feciorul lui Ciupăgel,
De țipă Giurgiul de el.

Sau (*ibid.*, p. 564):

Ceaușul cel mărunțel,
Mărunțel și bondocel...

Ori încă, în bal. „Badiul" (*ibid.*, p. 540):

Dar ceaușul mărunțel,
Mărunțel și ocheșel, —

ceea ce, în varianta din col. Vasiliu (p. 9), devine:

Iar un turc mic de stat,
Mic di stat
Și bun de sfat...

Acestea, în ce privește *bumbă(d)zel*.

Stricățel e sigur: îl cere, ca deminutiv, simetria (cu *bubățel*), iar, ca idee, atît expresia uzuală însăşi („a fi *stricat* de vărsat"[182]), cît şi paralele ca aceasta, dintr-o variantă a bal. „Badiu" (Mateescu, p. 72):

Iar' un turc că s-alegea,
Mi-este un turc mai mărunțel,
Cu semne de vărsățel,
Îmbrăcat cu-un cojocel,
Nepotul lui Ciupagiu,
Care-a-nspăimîntat Giurgiu.

Cum rămîne însă cu „*Trei cît iel* din bumbăzel"?

Rămîne, cred, numai aşa, că, *bu(m)bățel* nemaifiind înțeles, „stricățel" a fost prins ca: *(î)s-trei cîți el* = *trei cît iel* din text,— o etimologie populară ca atîtea altele.

Şi un exemplu mai mult de siguranţa cu care, prin simpla confruntare a variantelor, se poate ajunge la stabilirea lecturii autentice[183].

5. O cimilitură din Păsculescu (p. 343) sună: „strigă *Gogia* din copaciu şi *Gogioaie* din odaie".

Simpla alăturare de varianta: „Rage *hogea* din cetate" etc. (Pascu, *Despre cimilituri*, I, 13) ajunge spre a vedea că *Gogia* = *Hogea*, „prêtre musulman", şi că *Gagiul* din cutare altă variantă: „strigă *Gagiul* din pădure şi *Gajgura* din gaură" (Pascu, *o. c.*, p. 88) are la bază pe acelaşi *Hoge (Goge)*[184], alipit numai prin etimologie populară la *gagiu* (= ţigan. *gağo*, „om", fem. *gagică*, „iubită, amantă", avîndu-şi originea în turc. *aghadjiq*, „petit monsieur [terme de caresse]; les Bohémiens ou tchinguianè se servent volontiers de ces diminutifs": Kieffer-Bianchi, I, 62; cf. *Agachi*, „mic Aga", şi ţigăn. *banuk*, „bădiță", din *ban*)[185]: „strigarea" de pe turnul minaretului e de esenţa rostului *Hogii*.

Altă etimologie populară, cu *helge*, „nevăstuică" (Pascu, I, 14), are un resort analog.

6. *Arvune, arvun, arvon, iarvant, arvant, arvînt, darvon (d-arvon), d-arvant*: supt acest proteic aspect apare, în diverse colinde, numele unui arbore exotic, pe care Hasdeu îl socotea ieşit din lat. **laurentum*, **laurinum*, cu ajutorul lui *Arvinte* (= sl.-biz. *Lavrentie*), — ceea ce *Dicț. Acad.*, cu drept cuvînt, nu acceptă, — şi care e, probabil, sl. *javorъ*, „πλατάνος, *platanus*" (Miklosich), germ. *Ahorn*; cf. sîrb. *javarov* (despre guzlă, în poezia populară)[186].

O formă metatetică: **iavro*, **iarvo*, a putut înlesni trecerea spre forma românească, la a cărei desăvîrşire va fi colaborat ulterior etimologia populară cu *arvonă, arvună*, — cum a fost, probabil, cazul în *arvunaşi* = *arvănaşi, arbănaşi*, „albanezi", din Tocilescu (I, 523):

D-aia parte-s *arvunaşi*,
Arvunaşii-s oamenii graşi, ——

la Păsculescu (p. 48), într-un colind de flăcău:

D-aia parte *ierbănaș*,
Ierbănaș tot oameni graşi[187].

La *arbănași*, *albănași* se referă, evident, și pasagiul respectiv din varianta dobrogeană apărută în „Arhiva Dobrogei", II, 34:

Și-i trecură-n d-aia parte,
'n d-aia parte-n d-*albinaș*, —

recte: *Dălbinași* (cf. *dalb-alb*).

Dar cuvîntul *arvun*, *darvon* mai are o variantă care trebuie explicată: *d-arpun*.

O întîlnim, între altele, într-un „Colind de fată" din aceeași „Arhiva Dobrogei" *(l. c.)*:

Sub zare de soare,
În ostrov de mare,
Născut-a, crescut-a
D-un verde *d-arpun*.
Sus mi-e frunza deasă,
Jos mi-e umbra deasă etc.

Comparînd acest colind cu „Colindul de cocon" din colecția de cîntece dobrogene a d-lui Burada (*Uă călătorie în Dobrogea*, p. 82):

Sub zare de soare,
În ostrov de mare,
Născut-a, crescut-a
D-un verde *d-arvon*,
D-un rumen călin.
Sus, în vîrful lui,
Sus mi-e frunza deasă,
Jos mi-e umbra groasă, —

identitatea lui *d-arpun* cu *d-arvun* sare în ochi, — deși, considerat singur, el amintește destul pe *(h)arbuz* (cf. *Carpuz*) pentru a putea fi luat drept o stîlcire a acestuia (N. Iorga); cu atît mai mult, cu cît varianta contaminată *d-arpus* apare, de fapt, în condiții identice, în „Colindul de copil" de la p. 32 a aceleiași reviste:

În zare de soare,
În ostrov de mare,
Născut, mi-a crescut
D-un verde *d-arpus*.

Sus e frunza deasă,
Jos e umbra groasă;
. . . . . .
. . . . . .
La dumbrita lui
Uşi mi-au tăbărît,
Uşi moldoveneşti,
Şi craioveneşti.

(Că *uşi* = *oşti*, se vede clar din pasagiul corespunzător al variantei, citate, Burada[188]).

Trebuie, iarăşi, să recunoaştem că, dată fiind regiunea plină de turcisme din care provin colindele în chestie, n-ar fi exclus ca în acest *d-arpus* să se ascundă şi turc. *ïarpous*, „marjolaine" (Kieffer-Bianchi, II, 1246), „măgheran, sovîrf" (v. Panţu, *s. v.*).

7. O poezie populară publicată de Elena D. O. Sevastos în „Convorbiri literare" (XX, 89)[189] începe:

Jijioară, apă dulce,
Face-te-ai neagră cerneală.

Menţiunea *Jijiei* e, însă, cu siguranţă fictivă, vreau să zic: neoriginară, altoită, prin etimologie populară, pe baza cunoscutului *jioară*, pronunţare moldovenească a lui *vioară*:

Prutule, apă *vioară*,
Face-te-ai neagră cerneală

se poate ceti şi în colecţia de poezii populare, publicată de aceeaşi autoare (Iaşi, 1888, p. 14).

Numeroase alte exemple, v. la A. Philippide (*O rămăşiţă din timpuri străvechi*, în „Arhiva" din Iaşi, XXV, p. 145 sqq.), care respinge însă etimologia cea mai firească: din *vie (apă-)*.

Dovadă că avem a face cu o remaniere ulterioară e însăşi rima (asonanţa).

O etimologie populară a aceluiaşi cuvînt cu *vioară*, „scripcă", face I. Boteni, cînd scrie că „apa ca vioara îţi cîntă" (*Drumuri*, p. 76).

VI. — Anexă istorică

O satiră grecească de la începutul secolului al XV-lea, „Călătoria lui Mazaris la Iad" (Ἐπιδημία Μάζαρι ἐν Ἅιδου), publicată de Ellissen în *Analekten der mittel- und neugriechischen Literatur*, IV, vorbeşte de unul

„numit Dracu şi supranumit Physignatos", care, „văzînd pe *cîntăreţul Polos* întors din Valahia cu o considerabilă sumă de bani, porni şi el într-acolo, doar' s-o procopsi, dar, la plecarea-i din patrie, naufragiă şi, acum, petrece, flămînd, la curtea regelui": ὁ Δρακοντώνυμος, ὁ παρωνύμως Φυσίγναθος κεκλημένος, τὸν ἀοιδὸν Ἴωλον ἰδὼν ἐκ Βλαχίας ἐπανήκοντα μεθ'ἱκανοῦ ἀργυρίου πρὸς τὴν ἐνεγκαμένην, ὥρμησε καὶ αὐτὸς ἀπελθεῖν ἐκεῖσε, ὥστε πλουτῆσαι, ἐξ. (p. 223).

Pasagiul e interesant, nu numai pentru vechimea reputaţiei de Eldorado al aventurierilor ce aveau Principatele dunărene, — cum observă Ellissen, p. 344, — ci şi pentru amănuntul, instructiv, că norocosul îmbogăţit era un cîntăreţ.

„Dacoromania", II, 1921—1922, p. 403—444.

NOTE

* Ceea ce dă, în această privinţă, meritosul studiu al d-lui D. Ionescu-Sachelarie: *Elemente geografice în poezia noastră populară* (în „Convorbiri literare" pe 1913, p. 1008 sq., 1093 sq., în special pp. 1112—20) e cu totul insuficient.

[1] Bal. „Dobrogean Tudor", în Păsculescu, p. 305.

[2] Bal. „Tudorel", în Teodorescu, p. 671; cf. p. 677:

[Tudorel] la *Poartă* se ducea
. . . . . .
Trei zile la *Poartă* şedea.
Împăratul se uita
. . . . . .
La *Serai* că mi-l chema.

[3] „Cîntecul lui Priscoveanu", în Tocilescu, I, p. 97.

[4] Bal. „Moşneagul", *ibid.*, I, 94.

[5] Bal. „Mizil-Craiu" în „Şezătoarea", X, p. 57; cf. Tocilescu, I, p. 126.

[6] Variantă a aceleiaşi balade, în Tocilescu, I, p. 128.

[7] „Şezătoarea", II, 135; reprodus în *Graiul nostru*, I, p. 452.

[8] *Graiul nostru*, II, p. 122.

[9] Miron Pompiliu, *Bal. populare române*, p. 32 („Ionu Bradu [= Bratu, „fratele"?] şi soro-sa").

[10] Bal. „Soacra şi nora", în Iosif Popovici, *Bal. pop. din Bănat*, p. 55.

[11] Început de strigătură, în Tocilescu, II, p. 951; cf. însă şi *Floarea darurilor*, II, 380 şi 77.

[12] Bal. „Doicil [Bolnavul]", în Teodorescu, p. 580.

[13] Păsculescu, p. 252.

[14] Col. *Din popor*, p. 42.

[15] „Cearigrad" scria (şi zicea) Vasile Lupul, ca şi „Ceara Muntenească", în scrisoarea-i autografă din 1654 (N. Iorga, *Studii şi documente*, IV, 31).

[16] Tocilescu, II, p. 961.

[17] Pamfile, *Cîntece de ţară*, p. 77.

[18] Toc., I, p. 1145.

[19] *Ibid.*, p. 1252.

Scanned with OKEN Scanner

[20] Pp. 17 („Răpirea Ileanei") şi 110 („Vitejia lui Gruia"; cf. varianta din Corcea, *Bal. poporale*, p. 131: „Drumul *Ţărigradului*, La *Poarta Ineului*").

[21] Adauge din Teodorescu, p. 636: „Din Orava-n *Ţarigrad*, la feciorul de-mpărat", spre a rectifica identificarea de acolo cu Rahova: e vorba de *Oreava* (= *Oreahova*, „Nucet") din jud. Mehedinţi; cf. *ibid.*, p. 651, în bal. „Kira": „de la Craiova şi din *Oreava*", — greşeală repetată de d. Ionescu-Sachelarie, *l. c.*, p. 1115.

[22] Viciu, *Colinde din Ardeal*, p. 205.

[23] Tocilescu, II, p. 1486.

[24] P. 649.

[25] Teodorescu, p. 671. — Cf. Giuglea-Vîlsan: „*Scara* Ţăligradului" (p. 110).

[26] *Ibid.*, p. 663 (bal. „Marcu-Viteazu").

[27] Cf. Pamfile, p. 42 („Marcu"): „Drumul Ţarigradului. Pe drumul *Tabanului*"; cf. *taban*, „oţel, bulat", *pală de taban* (la Bălcescu, *Ist. lui Mihai-Viteazul*): „Taban" — turc. *taban kâlâğ (šam kâlâğ, dameškâ)*, „sabie de Damasc", dar şi *Taganului* = *Taganrog*, „Capul *Taganului*", lit.: „Cornul Taganului" (cf. *Cornul-de-Aur*); ori „drumul *tabanului*" = drumul cu taban (traverse)? („Şlialu *Adesului*" = „drumul *Odesei*", în Arbure, [...] p. 183).

[28] *Ibid.*, p. 64.

[29] Giuglea-Vîlsan, p. 22: e vorba de *Corbea*; cf. mai jos ([441], n. 72).

[30] V. Moisiu, *Ştiri* ..., cu un „Cuvînt înainte" de D. Furtună, p. 171. — Versiunea obişnuită vorbeşte de „*birtu*-mpăratului" (cu „Aniţa crîşmăriţa").

[31] Teod., pp. 443—4.

[32] Pentru *cruce de voinic*, „gewaltig starker Mensch, Athlet, Hercules" (Tiktin), cf. — fiindcă nu ştim ce autenticitate pot avea „crucile de voinici" din cortegiul istoric al încoronării — germ. *kreuzbrav* (asupra căruia, v. Kluge, *s.v.*). P[entru] *cruce-de-pară*, cf. *Kreuzer*

[33] *Ibid.*, p. 692.

[34] P. 639.

[35] *Baccea* s. *bagcea* = turc. *bagcè*, „grădiniţă", din *bag*, „grădină" (cf. *baccevan*, „bostangiu", „grădinar"). — La Giuglea-Vîlsan, p. 388: *băşteà*, „grădină".

[36] Teodorescu, p. 605.

[37] *Ibid.*, p. 640.

[38] Mateescu, p. 40 („Corbea").

[39] Tocilescu, I, p. 73; cf. *Diiu* şi *Şkodr* (Scutari).

[40] Tit Bud, p. 9. — Îndoios, totuşi: nume de munţi *Iedera* (după plantă) există (în Bacău, d. ex.).

[41] Tocilescu, II, 733 („Novac").

[42] La p. 98 („Radu şi Anghelina").

[43] Tocilescu, I, 97. — De „cetatea *Irdime*" vorbeşte, fără a „şti unde-o hi", un octogenar din *Covurlui* (*Graiul nostru*, I, 342). — *Inigea* din Păsculescu, p. 288, e oraşul *Ienigè-Vardar*, spre apus de Salonic: „tutun *inigeà* = tutun de *Ienigè*" (cf. şi *Graiul nostru*, I, 54). — *Matapanul* chiar n-a fost uitat (v. „Dacoromania", I, 290 [272]). — Dar *Tracia* (Păsculescu, p. 217) e suspectă, ca şi întreaga poezie ce o pomeneşte. Şi nici în *Tăchiia* (Giuglea-Vîlsan, p. 385) nu cred că o putem recunoaşte.

[44] Teodorescu, p. 549; cf. p. 566.

[45] Pompiliu, *o. c.*, p. 50 („Feciorul şi pedepsirea maică-sa").

[46] Păsculescu, p. 252 („Doicin Bolnavul").

[47] Tocil., II, 1076.

[48] *Cîntece de ţară*, pp. 93—4 („Doicin Bolnavul"); cf. *Bolgrad* şi *Bălgrad*.

[49] P. 94.

[50] N-am putea spune dacă „tîrguţul *Graiului*" din „Ana Ardeleana" (Pompiliu, *o. c.*, p. 71) este = *Craiului*.

[51] Pamflie, *o. c.*, p. 51 („Catincuţa Gendrulesei").

[52] Cf. Suliman-Baş[a] *Diianul*, într-un act din 1760 (N. Iorga, *Stud. şi doc.*, VI, 327). — *Dianul* e un sat în Vîlcea; *Dieanca*, 'un părîu din Bacău şi un deal' (*Dianca*). — Un *Vidin* (din *Vidu*, acesta?), 'deal şi sat dispărut, în Tecuci' (v. *Dicţ. geogr.* resp.). — Poate

şi *car dician* = 'car ferecat' („Rev. cr.-lit.", III, 224) să aparţină aici: „d-un car ferecat, de la *Diiu* legat" (Păsculescu, 21); mai curînd însă, la *Dicienii* dobrogeni, cari, firește, n-au a face cu dacii (cf. sirb. *dičian*, „glorios, mîndru").

[53] Teodorescu, p. 651.

[54] Pamfile, p. 36.

[55] Tocilescu, II, 731.

[56] Cf. Pamfile, p. 81: „Mustafà din Babadà" [= Babadag] (bal. „Badiu şi Neculcea"). — Ca un „Cara Mustăfa, Mustăfa di la Băba" apare eroul în chestie la românii din Serbia (Giuglea-Vîlsan, p. 111 sqq.): e vorba, fără îndoială, de cîrjaliul Cara-Mustafa Felibeli („Filipopolitanul"; cf. la noi n. de fam. *Filibiliu*).

[57] „Boieri de-ai *Diiului*" se pomenesc şi-n colindele putnene ale lui Baronzi (ed. Iorga, p. 46); versul următor: „şi de-ai *Diamantului*" pare o amplificare de ritm, fără valoare istorico-geografică. — Obscur e „podul de la *Tingrele*" (p. 26: *Tengr-ilì*, „ţinutul mării"? cf. „un pod pistă marea", în Giuglea-Vîlsan. p. 225) [...]. — De „podu pe la *tingrele*, în casa de peste drum" şi „poduri pe la *tingrele*, care trec porcii pe ele" se vorbeşte şi-n varianta (tot buzoiană) din „Convorbiri literare", XXV, pp. 846, 847.

[58] Tocilescu, I, p. 137.

[59] Teodorescu, p. 666.

[60] Şi „drumul *Vigheniului*" (Liuba-Iana, *Măidan*, pp. 41, 327) pare a fi: drumul *Vidinului* („Vighinului").

[61] Un reflex al n. unguresc *Szerém vármegye* pare a fi „ţara *Scremului*" *(sic)*, cu „cetatea Marcului", dintr-o variantă ardeleană a bal. „Marcu" (Tocilescu, II, 1071), de fapt: *Sremului*; cf. *Operele lui Gheorghe Brancovici*, ed. Iorga, p. 85: „Ioan Despot stăpînind *Sremul* şi Ţara Slovenească, dupre ce *Sremul* cu Mateiaş Craiu în estea războae au fost izbînditoriu ..." (slov. *Srim*, *Srym*).

[62] Cf. Jireček, *Das christl. Element in d. topogr. Nomenklatur d. Balkanländer*, p. 94.

[63] O. Densusianu, *Flori alese din cîntecele poporului*, pp. 134, 135 (după „Rev. critică-literară", V, 23).

[64] Pentru *Sfranciog*, aici o simplă amplificare tautologică, cf. însă şi n. de pasăre *sfrancioc*, „*Lanius excubitor*, der grosse Würger", zis şi: *francioc*, *sfercioc-gheoş* (Marian, *Ornitologia*, II, 77), *lupul-vrăbiilor*, *capra dracului (ghioş*, „alb", e un epitet al caprelor: v. *Dicţ. Acad.*, *s. v.*, şi *Lex. din Velvendhò* al lui Budona: ngr-dial. γιόσου, ca „ὀνομασία αἰγῶν"), serb.-cr. *svračak*, „Ortolan, Gartenammer" (Filipović; cf. Cihac, *s.v.*).

[65] Pentru „Dealul *Rîmului*" din colinde (N. Densusianu, în „Rev. cr.-lit.", III, 196). cf. „Dealul *Gararîmului*" *(ibid.*, 223), despre care v. „Dacoromania", I, 468.

[66] Alecsandri, p. 16; Teodorescu, p. 419.

[67] „Şezătoarea", I, 114; cf. Tocilescu, I, 33 („Iorgu Iorgovan"): „*Cerneleo, Cerneleo!*" şi Păsculescu, p. 37: „Sălco-*leo*, Vasîlco-*leo*" (p. 38: „Sîlco, Sîlco, *lea Vasîlco*"); apoi, exclam. pop. *oleo, Doamne!* (cf. bulg. *božele*).

[68] *Dicţ. geogr. al jud. Buzău*, p. 279.

[69] *Graiul din Ţara Haţegului*, p. 65.

[70] Deminutiv alintător, afectuos (hipocoristic), iar nu, propriu-zis, micşorător; cf. *gheruţă*.

[71] Densusianu, *Flori alese*, p. 140; cf. Rădulescu-Codin, *Legende, tradiţii şi amintiri istorice*, p. 16. — Un duios epilog, ca al „măicuţei bătrîne" din „Mioriţa", înfăţişează varianta *Stan Iorgovan*, apărută în „Floarea darurilor", II, 394.

[72] „La ţapa lui Corbea" ajunge chiar o designaţie geografică (Corcea, p. 88, în bal. „Gruia lui Novac"): un fel de *Spigae* = ς Πηγάς (pe *Cornul-de-Aur*).

[73] Rădulescu-Codin, *Din Muscel*, I, p. 191: „Ogăraşii-nainte, *Vidrili* pe urmă".

[74] Apelativul *gudă* e luat drept n. propriu, atît la Toc., *l. c.*, cît şi-n Ciobanu-Pleniţa. p. 298.

[75] Pentru etimologie, cf. *tălabă*, „mai mulţi oameni împreună: merg oamenii cu *tălaba* la oraş" („Rev. Tocilescu", I, vol. II, p. 185), despre a cărui sinonimică v. Gheorghiu, *Colectivul ceată şi sinonimele sale*, în „Arhiva" din Iaşi, IX, 392: *potaie*, *haită* etc. (avînd şi înţelesul de „căţea, puiţă", ca şi *schilă*). — Lista lui Gheorghiu *(l. c.)* e, de altfel, incompletă: *gloată*, *holoată*, *lămuşdie*, *pojijie*, *poşidic* etc. lipsesc.

[76] „Șezătoarea", III, p. 85. — *Jalap*, „cîne voinic" (Codin, 41), ar putea fi *gelep* (cf. *ciobea*, „cîine ciobănesc").

[77] Cf. *Burcuș* — ung. *burkus* (din *Brandenburgus*), pop.: „Prusian" (de „Burcuș" sau „Prais", cu care s-au luptat cătanele ardelene la „Cîne-Creț" = *Königgräz*, vorbește tradiția pop.); *burcoș*, „cîne mițos" = ung. *burkos* (v. *ibid.*, unde și *buț*).

[78] Același motiv, al alăptării prin animale, se întîlnește în legenda lui *Miloș Cobilici* (în loc de: *Obilici*, prin et. pop. cu *kobila*, „iapă"), care, născut dintr-o „româncă" (păstoriță), fu nutrit de o iapă: „Vlahijnica rodila, prod kobilom odhranila" (Milklosich, *Beitr. zur Kentniss d. slav. Volkspoesie*, în „Denkschr. d. Wien. Ak.", XIX, p. 71); cf. și „Făt-Frumos, *Fiul-Iepei*" (o frumoasă variantă, în „Floarea darurilor", în care e de remarcat și numele *Cujbă-Lemne*, al cunoscutului personagiu mitic *Strîmbă-Lemne*, la Frîncu, *Moții*, p. 274: *Cîrnă-Lemne*, adecă: „încujbă, îndoaie copacii ca o cujbă"). — Nu ca „fii ai iepei", ci mult mai peiorativ trebuie înțeles, firește, epitetul satiric de *iepași*, dat de „joimiri" moldovenilor, după spusa lui Neculce (ed. Kogălniceanu, II, p. 258): ἱππόπορνοι!

[79] Sensul de „bășici supt limbă, pricinuite, după credința poporului, de mușcătura unui cîne turbat" al pl. *căței* (cf. *căței de turbă*) există și-n slavă: rut. *stencea*, serbo-cr. *stenci*, „Zungengeschwülste", pl. lui *stenac*, „junger Hund" („Arch. f. sl. Philologie", XXXVII, p. 472); cf. gr. κύων, „convulsie a gurii", κυνικὸς σπασμός.

[80] Pp. 107, 108, 106, vol. I.

[81] P. 169.

[82] P. 173.

[83] Popovici, p. 99.

[84] Poate: *Oda(ie)*.

[85] Bal. „Rădița" (I, p. 90).

[86] Probabil: *Ma(h)alag(i)eni*, din *Mahalà* (cf. *Ghighen*).

[87] Tocilescu, I, 67; cf. 69.

[88] P. 167; cf. Giuglea-Vîlsan, pp. 254, 256 (varianta „Voichița").

[89] P. 152.

[90] Cf. „Cîntecul Crișului" (Tocilescu, I, 32):

M-am dus în țări pustii,
În ale *nadolii*.

[91] Cf. Pompiliu, p. 59:

Și inel mîndru suflat
Și basma din *Țerigrad*;

sau Mateescu, p. 38:

Și brîu lat de *Țarigrad*,
Șapte galbeni cotul luat.

(Despre „mere de *Țaligrad*", v. „Șezătoarea", V, 42). De însemnat, în aceeași ordine de idei mențiunea *Indiei*, în col. Alecsandri, p. 78:

Papuci în badii,
Aduși din *Indii*.

P[entru] *badii*, v. Șăineanu, *Infl. or.*, II[1], 34, și *Dicț. Acad.*, s. v. *bădîi*; iar pentru *Veneție* (arme, pistoale, țoale de ~), v. „Dacoromania", I, 265, n. 2, [245, n. 5], adăugînd, între altele, și „urma de *veneție*" din cănăcaia publ. în „Rev. Tocil.", III, p. 399 sq. („rĕsvan" = *rădvan*!), cum și „hobotul roșu cumpărat de la *Veneția*" sau „*Veneții*" din alte orații nupțiale (Marian, *Nunta*, pp. 821, 827; cf. *ibid.*, p. 332: *Olendreni* = *Holländer*, negustori *olandezi*, — ca și „bă ieșii" *holoangări* din Viciu, p. 156, care poate fi *Handlanger*, *Dicț. Acad.*).

[92] Pentru *berberi*, cf. obişnuitul *barbarezi*, în „Herodot", ed. Iorga, p. 20: *bavarezi!* (Acceaşi confuzie în albaneză: G. Meyer, *s. v.*). — Despre *tarabolùs*, „broboadă turcească de Tripolis", v. Şăineanu, *s.v.*

[93] Cf. şi Tocilescu, I, 67:

Să-ţi ia iie dintr-o mie
Şi rochiţă de *cuhnie*
Şi brîu lat de *Ţaligrad*,
Cotul cinci galbeni luat
Şi papuci de la turci,
Potcoviţi cu coji de nuci.

Originalul are, desigur: *cutnie*, care a fost înlocuit prin *cuhnie* („bucătărie"!) sau *cutie* (p. 70), — etimologii populare.

[94] *Nouv. Dict. de Géogr. Générale*, v⁰.

[95] Să amintim totuşi că *toqat* înseamnă turceşte şi un „petit endroit à l'extrémité de l'échelle dite du Grand-Seigneur [= *Schela 'mpăratului!*]" (Kieffer-Bianchi, I, 340) şi că n-am putea recunoaşte pe *Tokat* de mai sus în Păsculescu (p. 274):

Pantaloni de şaiu *tocat*,
Cotul opt galbeni luat,
Tot adus din Ţarigrad.

Pentru „Tochaţi", cf. ritmul şi *Tokatţi*, „din Tokat", epitet al lui Minas, autorul „Cîntecului de jelire" armenesc (tradus de Buiucliu).

[96] „Cetatea *Irodului*" se pomeneşte într-un colind buzoian („Conv. liter.", XXV, 760; cf. *ibid.*, p. 761: „legea *rodului*"), ca şi „Marea-Roşă" (p. 761).

[97] „Pe cărarea lui Trăian, la pîrîul lui *Iordan*" duce „Maica Domnului" pe suferindă, într-un descîntec din Pompiliu Pîrvescu, *Hora din Cartal*, p. 66. — Acolo, „o băgat-o pira-n brîu, în apa *Iordanului*" *(ibid.)*.

[98] *Descîntece*, Sibiu, 1912, p. 57.

[99] Tocilescu, II, 1265.

[100] Menţiunea *Timişoarei* în bal. „Corbea", var. Păsculescu (p. 228: „zace Corbea-n *Temişoară*" şi p. 229: „În temniţă, în *Temişoară*"), e, probabil, efectul et. pop. cu *temnicioară*, care şi apare în var. de la p. 224: „Din temniţă în *temnicioară*"; cf. în „Rev. cr.-lit.", III, 60: „La *Chimniţă* mi-l băga".

[101] Foarte frecventă menţiunea *Cladovei*, ca şi a numeroase alte localităţi (din „Bugărie" şi „Rumânie", acestea), se face, natural, în col. Giuglea-Vîlsan, passim.

[102] La Giuglea-Vîlsan, p. 105: *Tîrniava*. — Posibil însă, ca aici să fie vorba de o *Tîrnavă*, apriat; cf. şi acest „incipit" al unui cîntec din Teleorman („Şezătoarea", V, 31):

Frunzuliţă foi ca nalba,
Voinicul de la *Tîrnava*,
Ce-i născut la Asanaga [= Asan-aga],
Botezat în Botoroaga.

[103] De obicei: *Dristor* (v. Teod., p. 570), de unde: *Dristureni* (p. 562).

[104] Bal. „Juganii": „Colo-n tîrg la *Iasloveţ*, und' se vînd jugani cu preţ". — „În oraş în *Dobrogea*" se face căsătoria domnului cu fata „Letinului bogat şi de lege lepădat"; — „p-ăl cal bun şi *dobrogean*" vine un „voinicel ortoman", în *Cîntecul şarpelui* din col. Tocilescu, I, 10. Legătura originară cu Dobrogea e totuşi dubioasă din cauza slav. *dobro*, care ar putea fi o simplă versiune a lui *bun*, — la Păsculescu, însă, p. 173: „cal *negru* dobrogean", — precum „în oraş în *Dobrojiţă*" din Ciobanu-Pleniţa, p. 268, aminteşte pe: „La Moldova-i *dobro jitie*", i. e. viaţă bună, [...] despre care v. monografia [...] [lui] State Dragomir [...]; —

p[entru] epitetul *pazarghean* (*bazarghidan, bazarcan,* „tirgovăţ, negustor"), al lui Tudor *Dobrogeanul,* numit încă: *zavalaş* („sărman") şi *heisicol* (probabil: *heisicoglu, hasicoglu,* „fiu de *hasichiu*", „soldat din garda imperială"), v. Şăineanu, *Infl. or.,* şi Tiktin, *s. v.,* cum şi Giuglea-Vîlsan: „Şi cîrnii *(sic)* de ieşeni, şi de *dobrogeni* şi de *bezărgheni*" (p. 168), „Cinii de ieşeni şi de *bezărgheni* şi de ungureni" (p. 278). — Pentru „oraşul *Paraipan*" din Corcea (p. 78), cf. şi satul *Paraipani* din Putna.

[105] *Ibid.,* II, 1519, 1522, 1530.

[106] *Cuvîntări adînci,* p. 298, (în bal. „Costea"):

Pe cîmpul *Tigheniei*
Şi pe-al *Tighenuţei.*

Colinde moldoveneşti inedite, ce posed în manuscript, vorbesc aşijderea de „Tighina", ca de un tîrg vestit prin fierărie.

Că *Ceobîlcie* din Păsculescu, p. 173, e în adevăr: *Ciubărciul* [moldovean] (deşi, în poezie, e vorba de „voinic ardelean"), arată varianta din Tocilescu, I, 6: *Ciobîrcie* (rimînd ca şi dincolo, cu „de mischie" = *demischie*). Adăugim că *Ciubărciul* are un quasi-omonim în n. de girlă ieşean *Ciobîrciu, Ciobîrcia* (cf. şi n. de baltă *Ciobarciul,* tot acolo).

[107] Tipărit greşit: *Finosului,* în Păsculescu, p. 309.

[108] Alecsandri, p. 49. — Menţiune nesigură a *Smilului* (Ismail): „De la vadul Diului (= Dinul, Vidinului?), pînă-n cîmpul *Sminului*" (Teod., 560).

[109] Giuglea-Vîlsan, p. 214, cu explicaţie: „smîrcuri, golfuri" (cf. *boaz boghaz,* turc., „canal", în „Iovan Iorgovan": poate şi *provaz* din „ogari de *provaz*" nu e apelativul, cu înţeles de „lanţ", cum se înţelege de obicei, ci — acomodată cu *Bogaz,* „Bosforul" — *Provadia* bulgărească).

[110] Pompiliu, p. 64; Vasiliu, p. 15. — Ori: *Herţegovina* (e vorba de „banul" ei)? — *Orăştia* e pomenită în bal. suceveană „Necşan" (Vasiliu, p. 82): „La tîrgu la Oriştia".

[111] Pamfile, p. 327. — *Movilău* apriat, în Marian, *Nunta,* p. 338.

[112] Teodorescu, p. 444; cf. p. 446: „Şerpii *Leşiei* ş-ai *Sovedriei*" = Lehiei (Poloniei) şi Suediei? Cf. încă *Movila Svezilor* (lîngă Bender) şi, la Pamfile, p. 284: „Nu-i nici *polah* [= *poleac*], nici tatar".

[113] „Lungu-i drumul la Capcaz" (col. Madan; cf. [...] D. Ralet, *Suvenire şi impresii:* volumul acesta, tipărit la Paris, în 1850, cuprinde specimene din cele mai vechi de poezie populară). — Un cîntec ostăşesc despre *Plevna,* în col. *Din popor,* p. 122; altul, în „Floarea darurilor", II, 394. — Nici ecoul emigrărilor în lumea-nouă nu lipseşte: „Vino, dor, de la badea: Din fundul *Americii,* Din mijlocul fabricii" (*ibid.,* II, 523).

[114] Poate şi *vienez,* mai curînd însă *veneţian,* în Teodorescu, p. 574 („Stanislav"):

Mai din josul vadului,
Vadului *Venezului* ...

Ca *veneţian* trebuie înţeles, însă, neapărat: Diamandi *Viniţeanul* Roşca (Iorga, *Stud. şi doc.* III, 86), poate şi Grigoraş *Venitic* (*Stud. şi doc.,* VI², 235), precum Dumitraşco *Rogojanu* (Ştefulescu, în „Bulet. Soc. geogr. rom." pe 1907, p. 105) e, foarte probabil: *Raguzan* „Dobrovenetic" tot aşa, *Rogojanca,* n. de sat din Prahova (cf. însă *rogoş,* „cornut", *rogoz* şi *rogojanca,* nume de joc, ca şi *simianca* = *Sibianca,* deci = *logojanca,* „lugojana", din Lugoj).

[115] Tocilescu, II, 1084.

[116] „Cîmpul Mierlei" (sîrbeşte *Cosovo,* la noi: *Cosoba* în Ilfov şi *Cosovăţul* în Mehedinţi) a viciat, astfel, numele it. *Custozza* = lat. *Custodia,* „Veglia, Filareta (ngr. φυλαρέτο). Straja, Storojineţ".

[117] Tocilescu, II, 948.

[118] *Ibid.,* II, 1035.

[119] Din germ. *Mailand* (cf. şi *Mailat*). — Cf. *Chenigreţ* etc., în poeziile „cătuneşti" din Pop-Reteganu, *Trandafiri şi viorele,* p. 64 sqq.

[120] Contaminaţie între *varvari* (barbari) şi *vîlvoare* (vîlvătaie, flacără).

[121] *Crîmul* (Crimeia), împreună cu *Bugeacul*, dar şi cu *Craina* (sîrbească), obvine în bal. „Stoian Bulibaşa" din col. Tocilescu, I, 58; cf. şi Alecsandri, p. 72:

Şi *Bugeac* am pustiit,
De balmeţi [= cai, armăsari tătăreşti] l-am pustiit,
Bugeacul pe jumătate
Şi *Crîmul* a treia parte ...

Şi bal. *Şiret Cîrpălabu* („Conv. liter.", XXXIII, 772 sq.), după ce vorbeşte de „manafi", „tătari" şi de *Diiu*, spune (p. 773):

Iar el, Şiret Cîrpălabu,
Care-a sărăcit *bugeacu (sic)*,
De cînd au cîrpălăbit ...

Cîrpălab, în loc de „pîrcălab" (aici, în sens de „perceptor"), — o etimologie populară cu *cîrpă* (cf. şi a *cîrpi o labă*, „a da o palmă"), — se întîlneşte şi-ntr-o poveste din *Graiul nostru*, I, 159.

[122] Alte exemple, v. *Omagiul Iorga, l. c.* [27, n. 9].

[123] Pentru „cîmpi' *Oimacului*, înde-i prînzu turcului" (Popovici, p. 52), cf. n. de plantă *omiac, omac, omag* (Panţu, p. 194).

[124] Tocilescu, I, 162, 164; cf. Pamfile, p. 80.

[125] *Ibid.*, I, 184.

[126] Pamfile, p. 89.

[127] Rev. „Ion Creangă", III, 272 (împreună cu „Fîntîna Porumbului" şi „Moşia Păunului").

[128] În bal. „Călina-Mălina" (p. 55), cu varianta (p. 57):

La codrii *Ghinghii*,
Ai *Ghenghelinii*.
La *Şoverjîi* (= ung. *Also* — ?).

[129] Var. a bal. „Miu Zglobiu", în Tocilescu, I, 187. — Cf. „codrii *Arşinilor*", dintr-un descintec de samcă bucovinean, în cari Hasdeu *(s.v.)* vedea pe însăşi *Hercynia (silva)!*

[130] *Poezii poporale din Banat*, II, 69.

[131] *Din Muscel*, 263.

[132] De „Alimoş" vorbeşte, în „Scrisorile" sale, şi I. Ghica: „cobzarul zicea din gură pe *Alimoş*" (ed. Haneş, III, 112).

[133] În *Chiran-Hanul* din „Stoian Bulibaşa" (Tocilescu, I, 58) avem, în schimb, pe *hanul Ghirai*. — Cf. şi *Almyš*, n. de principe bulgar (turanic).

[134] Cf. şi *Toma cel bogat* din „versul de la Vergel" („Rev. cr.-lit.", III, 213).

[135] H. Suolahti, *Die deutschen Vogelnamen*, Strassburg, 1909; — Rolland, *La faune populaire de la France*, II, IX (1911) şi X² (1915); — Giglioli, *Avifauna italica*, Firenze, 1907; — D. Bikélas, *Sur la nomenclature moderne de la faune grecque*, Paris, 1879; — Swainson, *The Folklore and Provincial Names of British Birds*, London, 1886; — A. W. Thompson, *A Glossary of Greek Birds*, Oxford, 1895. — O. Keller, *Antike Tierwelt*, II (Leipzig, 1913), deşi foarte bogat în nomenclatură poliglotă, nu dă pe *Alimosch*.

[136] În var. Popovici, totuşi: „Săvai Maniu *Cînele" (l. c.)*. — Pentru „*Hanea-Manea* cinchilor, stăpînu moşiilor", cf. cunoscutul *halea-malea* = 'lupul, din cimilituri şi fomulete' (v. „Dacoromania", I, 281 [266]).

[137] Col. Hodoş, ed. „Asociaţiunii transilvane", p. 70; cf. Tocilescu, I, 38:

Săvai *Mane — al cîmpiilor*,
Stăpînul moşiilor,
Drăgăstosul fetelor,
Iubitul nevestelor.

[138] Un sinonim ngr. sporadic e καλητάτας, lit.; „tată-bun", coresp. lui καλημάνα lit.: „mamă-bună", în loc. Meleniki (Abbott, *Macedonian Folklore*, p. 135, n. 1).

[139] „Şezătoarea", XIII, 200.

[140] *Legende, tradiţii* etc., p. 93 sq. (*ibid.*, p.117, var. „Cîntecul Gerului"); cf. *Din Muscel*, p. 206 sqq.

[141] *Flori alese*, p. 140 (în text: „Marcu, *paşa* bătrîn").

[142] Ceea ce dă Păsculescu (*Literatura populară românească*, p. 211) supt titlul: „Moş Marcu, Paloş Bătrîn", n-are comun cu balada noastră decît titlul (pentru „Moş-Radu, bărbuţă-sură", v. mai jos).

[143] „Arhiva Dobrogei", *l. c.*, p. 105.

[144] *Arcoş* e un nume unguresc obişnuit (*Arkos*), însemnînd, poate: „arc" (sau „fossa circumdatus, fossam habens": *árkos*). — *Colceag* e turc. *qoltchag*, „bracelet, gantelet" (Kieffer-Bianchi, II, 528). — *Marcoş* e, de altfel, forma ungurească a lui *Marcus*, adecă *Marcu*, numele atît de popular în epopeea sîrbă: dintr-un *Marco Oprici* (s. *Priici*) se poate explica şi „Drumul *Marcopriciului*", de pe Valea Vodiţii (cf. şi dealul mehedinţean *Marcupriciu*: *Dicţ. geogr.*), tălmăcit de popor ca: „Marcu *p'ici l'*" (Codin, *Legende* etc., p. 61 sq.).

[145] Ca orice „paşă" ce se respectă, Marcoş are, în oastea sa, „parhii" adecă: *spahii*, şi „ostaşi *mehedinţi*" (Codin, *Legende*, p. 94) sau *medinţi* (v. „Convorbiri literare", XXXII, 104), — ceea ce înseamnă şi aiurea: „levinţi", *leventi*, în privinţa cărora, la cele spuse, pe larg, de Şăineanu (*Ifl. or., s. v.*, după Miklosich, *Die türk. Elemente*, I², p. 166, şi Cihac, *s. v.*), putem adăugi următoarele: vr. *léventĕ* = 'effeminatus' (*Anonimul Bănăţean*, ed. Creţu, p. 350); — în N. Iorga, *Doc. Bistriţii*, II, p. 94, no. CCCLIII: „Că nu ni s-ar cădè noî cari sîntem omeni drepţi să petrecem rău pentru tîlharii cari ni sînt mai mari noî, precum săntu şi la măriile vostre nemţii şi *lьvьnţi*[*i*]" (scrisoare către bistriţeni, relativ la un cal pierdut, găsit la un „jonir" = *jolnir, joimir*, „mercenar polon, Söldner"); — în Bianu-Caracaş, *Catalogul ms. Acad.*, II, 729: „căpitan de *levinţi*" (cf. *ibid.*, 721: „căpitan de *drăgani*"). — Ca variante populare mai nouă, corupte: *livrint* (d. ex. în Păsculescu, pp. 213, 356), *nevrinţ* (cf. *Valea-Nevrinţului* şi Tocilescu, II, 157: „Tot *Nevrinzi* din sus, cu căciuli de urs"), *velenţi* (cf. Giuglea-Vîlsan. p. 64: „Tot voinici *velenţi*, cu căciule nălţi"). — În special p[entru] *mehedinţi, medinţi*, cf. *mehedinţi*, „locuitori vînduţi pe bani" (Bianu, *Catalogul ms. rom. din Bibl. Acad.*, II, 730), recte: „oameni din jud. Mehedinţi" (*ibid.*, I, 528); un cîntect pop. din „Floarea darurilor", II, 158, zice: „Voi, haiduci de Mehedinţi".

Referitor la evoluţia sensului („soldat" — „mercenar" — prădalnic" — „tîlhar": ultimul e înţelesul obişnuit din poezia populară, unde „voinicii levinţi streini de părinţi" sînt „duşi pe la potici, de cînd erau mici", ca în var. „Miu Zglobiu" din Teodorescu, 498), cf. între altele: mgr. λεβέντης, praedo, ληστής πειρατής (Du Cange), vr. *hînsar*, rom.-dial. *răitar* = pol. *rajtar*, „cavalier", „reître; brigand, larron", vr. *voinic*, „hoţ, criminal" (v. I. Bogdan, în „Conv. lit.", XXV, p. 37; cf. şi n. de pl. *crucea-voinicului*).

[146] *Balada populară românească*, p. 147.

[147] *Ileana*, numele doamnei — aşa se chema, de fapt, sîrboaica lui Petru Rareş, mama lui Ştefăniţă, — apare şi-n unele versiuni mai diferite ale baladei, ca, d. ex.: *Ileana lui Bogdan*, în „Ienăşel cel Frumuşel" din col. Cătană, p. 65 sqq., sau *Doamna Iliana*, eroina unei aventuri galante cu „Nourel", în col. Vasiliu (p. 91 sqq.).

[148] Încă un motiv străvechi, obişnuit nu numai în poezia balcanică (v. Murko şi Dieterich), ci, cu un evident caracter simbolic (cf. şi Wentzel, *Symbolik im deutschen Volksliede*, Marburg, 1915, p. 34 sqq.), şi în poezia antică: *nunc non e tumulo fortunataque favilla nascentur violae?* (Persius, *Sat.*, I, 39 sq.), ἄνθεα πολλὰ γένοιτο νεοδμήτῳ ἔπι θύμβῳ ... (*Analecta Brunck.*, III, 303) etc. — Pentru „îmbrăţişarea" arborilor în lit. pop., v. „Şezătoarea", XIII, p. 151 (unde e vorba tocmai de balada noastră).

[149] Numele se găseşte în lista de armeni galiţeni întocmită de Hanusz („Arch. f. slav. Philologie", IX, p. 475), împreună cu: *Zadig* („Paşti"), *Hacig* (= *chač*, „cruce"), *Manuc* („Prunc"), *Gogan* („prună-sălbatecă"), *Magearu* („Maghiar").

[150] V. Bandinus, ed. V. A.-Ureche, în „Analele Acad. Române", cum şi *Cîntul de jălire asupra armenilor din ţara valahilor*, trad. de Gr. Buiucliu (Bucureşti, 1895); cf. Dan, *Die Verfolgung der Armenier im Jahre 1551*, Cernăuţi, 1894.

Scanned with OKEN Scanner

[151] De luat aminte că scena dintre doamnă şi Vartic s-a petrecut „în Vinerea mare" (cînd Vodă era la vînătoare).

[152] Adecă: Iacobovici (de la *Agopşa*, „Iacob, cech. Cuba"). — Hagiografia ortodoxă are interesante reflexe şi paralele în onomastica armeană: *Hrchor* (*ibid.*, p. 308) = *Chircor*, „Grigore"; *Steotzko* (p. 130) = *Şte(f)ţcu*, „Ştefan" (*Ffortat*, *ibid.*, p. 308, e *Fîrtatul*); *Capriel* = *Gabriel*, „Gavril"; *Săhag* (*Săhac*: Iorga, *Stud. şi doc.*, II[1], 75) = *Isac*, *Oxendie* = *A(u)xentie* etc. — *Bogos* e *Paul (Pavel)*, iar *Ovanez Măgărdici Carabed (Garabet)* = *Ion Botezătorul (Giambattista, Baptist, Batiste)* înainte-mergătorul (Πρόδρομος, sîrb. *Predteča*).

[153] N. de sat gorjean *Vîrt*, însă, e, probabil, sîrb. *Vrt*, „grădină" (de unde: *vrtić*, „grădinar"). El n-are a face, în nici un caz, cu numele armenesc, — cum n-are a face cu acesta nici un *Vîrteş*, *Vîrteşcoi*.

[154] Bogdan-Hoya, *Cîntece de copii şi jocuri*, p. 21 (*bica* = 'taur'). — O responsiune de un gen puţin diferit constatăm între cimilitura ţigănească: *„tutulă pe mandală"* = *„tutile pi măndile*, la gagi nu pre[a]" (Pascu, *Despre cimilituri*, II, *p.* 75) şi următorul pasagiu dintr-un „răvaş de la Hristos", ţigănesc (Tocilescu, II, 1131):

Arac, arac, arariţa
Pe tuti pe Mandi (sic)
Mai Cardaş *(sic)*
Mumă-ta bengului etc.

[155] P[entru] *Chipor*, cf. *chipura* din cimilituri (Pascu, I, 91), apoi n. bulg. *Kiprъ*, „mit schönem Mund" (Weigand) şi alb. *Kiparε* (de unde n. de fam. rom. *Chipară*). — *Jecman*, în text: *Jicmon*, de mai jos, e, cum se ştie: *Siegmund* = *Sigismund* (cf. *Roşmon-Craiu* din col. Ţiplea, p. 3); v. şi varianta *Jăman-Craiu* din Păsculescu, p. 153. — *Sfîntul Ştefan-Craiu* (Alexici, p. 54) = *Szent-István-Király*. — Pentru bal. *Mizil-Craiu* din „Şezătoarea", X, p. 57, să se confrunte var.: *Mizil-Craiu* din col. Tocilescu (I, 126), apoi bal. „Iordăchiţă", cu *Mizîrca*, din colecţia *Din popor* (p. 82) şi bal. „Mizilca" din Giuglea-Vîlsan, 88 (varianta crăineană „Mizil-Craiu al bătrîn" n-a putut fi, din nenorocire, culeasă: *ibid.*, p. 378). — Şi acel *Mezăr-Craiu*, care ţine sfat de război „la masa de piatră", împreună cu „Domn Sila Miai" şi boierii, în bal. „Trei Crai" (Alexici, p. 56), aparţine, fireşte, aici. — Un *Cataram-Craiu*, pentru care se poate compara celebrul *Ban-Cataram* sau *Cataram-ban*, înlocuind pe *Basarabă*, în unele versiuni ale cunoscutei formulete copilăreşti (ca şi *Cataramă* sau *Vamă-Cataramă*: „Conv. lit.", XXVII, 1030), este eroul poveştii „Feciorul de crai surgunit" din „Floarea darurilor", II, 141. — În legătură cu „doi aramă cataramă" din cutare altă formuletă numerică, publicată în Bogdan-Hoya, *Cîntece de copii şi jocuri*, p. 48, (cf. Pamfile, *Jocuri de copii*, III, 18), e interesant de observat că o cunoscută monetă orientală din evul mediu se cheamă aşa: turc.-pers. *qathrani*, „sorte de monnaie" (Kieffer-Bianchi, II, 488); cf. it. *quattrino*, „un sfert dintr-un *soldo*, bănuţ".

[156] *Murii-şi* („zidurile-şi") se explică, socotim, ca o etimologie „populară" din *Mureş* (v. var. Păsculescu). — *Colţi* (= 'colţuri') e: *colţ*.

[157] La acelaşi tip aparţine bal. „Mîrza Lotrişorul" din col. Vulpian, p. 76, diferind de „Corbea" numai prin numele eroului: o simplă adaptare.

[158] Ţipărit: „Făurat".

[159] Tocilescu, I, 180.

[160] Păsculescu, p. 167.

[161] *Bătea*, — ca şi „cînele spurcat".

[162] Pop-Reteganul, la O. Densusianu, *Graiul din Ţara Haţegului*, p. 297. Cf. corbul mes ager de veşti cernite din „Gruia în Ţarigrad" (la acelaşi, *Flori alese*, p. 153 sqq.).

[163] Evident: *înjuga*. — O confuzie asemănătoare se face între *a (în)zimbi* şi *(în)junghia*, din cauza pronunţării moldoveneşti: *a (în)zînghi*; cf. *a zîmbi a rîde*, în *Graiul nostru*, I, p. 341: „s-o zinghit di rîs".

[164] P[entru] turcismele *savat* şi *salavat*, v. „Anuariul Inst. de ist. naţională din Cluj", I (1922), p. 319 [9], nota (*salavat* ar putea fi, aici, şi o contaminaţie: *savat* + *veleat*). — În acest cadru se explică şi acel βέρα = sl. *vera*, „credinţă" (cf. arom. *veră*, „cercel"

[Papahagi, *Basm. arom., glosar*] = ngr. βέρα, din ven. *vera*, it. *viera*, „bague" [G. Meyer, *Ngr. Stud.*, IV, 17], sau sîrb. *vera*, „Ring"; cf. rom. *verigă*, „inel de lanț; verighetă" [ș vslv., bulg., sîrb.], *credință* s. *încredințare* = 'logodnă', fr. *fiançailles*) din χρυσὴ βέρα στὰ χέρια = βεροδαχτύλιδα, „Trauring", al neogrecilor: el n-are nevoie a fi „emendat" în βέρτα, cum făcea Bernhard Schmidt (*Griech. Märchen, Sagen und Volkslieder*, p. 277); cf. Abbott, *Macedonian Folklore*, p. 151: ἀλλάζει τὰ δαχτυλίδια (*ibid.*, p. 153: δαρός, „gifts" = *'daruri* de nuntă').

165 Corect: la.

166 Teodorescu, p. 621; cf. var. Giuglea-Vîlsan, p. 150: „Moșneanu *(sic)* ăl bătrîn".

167 I. Caragiani, *Stud. ist. asupra rom. din Pen. Balc.*, p. 97, vorbește de un *Balaura*, „adiutant al lui Iani-Gura, mare general român în revoluțiunea greacă" (Μπαλαούρας, la Filimon, Δοκίμιον ἱστ. περὶ τῆς ἑλλην. ἐπαναστάσεως, IV, 442).

168 Din *chidie*, „chiciură, promoroacă", și *inie*, „pruina".

169 O. Densusianu, *Flori alese din cîntecele poporului*, p. 140.

170 G. Dem. Teodorescu, p. 616.

171 „Șezătoarea", X, p. 57 („Săbioară *de Mischie*", p. 58, e: sărbătoară *demischie*, „de Damasc").

172 Balada „Nunta lui Neagu-Vodă" din col. Vulpian, p. 84[4]. — Pentru pasagiul „Și cîntecu s-o cînta, Pînă soare-n cer va sta" din *desinit (ibid.)*, compară Giuglea-Vîlsan, p. 268: „Și, frate, s-o pomeni, Cît soare pe cer va fi" etc. (bal. „Cozia").

173 Gh. Cătană, *Balade poporale din gura poporului bănățean*, Brașov, 1916, p. 69 sq.

174 „Tot soldați împletoșați [= împlătoșați], *Cu scumpe arme-ncărcați*" din aceeași baladă (Păsculescu, p. 213), d. ex., se poate alătura de: „La fagu-ăl dărîmat, *De scumpe arme-ncărcat*" din „Miu Aiducu" (Giuglea-Vîlsan, p. 77), sau de: „La cel ciorpac dărîmat, Și *de arme încărcat*" din „Stanciu" (Arbure, p. 189).

175 „Anuarul Institutului de istorie națională" din Cluj, I, p. 379 sq.

176 Cf. *Ienciu Săbienciu* din bal. „Ienciu Viteazu" (Giuglea-Vîlsan, p. 53 sqq.) și *Iancu-Vodă* din balada cu același nume (*ibid.*, p. 283 sqq.).

177 Ca deminutiv: *Calița* (v. d. ex. „Archiva istorică", I, 89) se întîlnește pînă azi în Dobrogea (v. Pîrvescu, *Hora din Cartal*, p. 121).

178 Un exemplu recent (rev. „Ramuri-Drum drept", XVI [1922], p. 512): „Iar către sat se-*ncinge* adînc de răsărit".

179 În versurile din col. Tocilescu (I, 6):

Cel voinic din Ciobîrcie
Cu paloșiu de mischie
P-un cal galben *conteșat*

culegătorul, ca și poporul, raportă pe *conteșat* la *cal*, pe cînd el se referă la *voinic* (deci: „p-un cal galben, conteșat"), la voinicul în costum de călărie: *binișul* era, în adevăr, echivalentul exact al *redingotei* (= engl. *riding coat*, „haină de călărie").

Aiurea, în col. Păsculescu, p. 259, avem versurile:

Iar la umbra unui fag
Bea Gruia și cu Novac
Beaoș Novac novăcește,
Cum se zice românește,
Iară Gruia lui Novac,
Lui Novac, Baba-Novac,
Nici nu *bea*, nici nu mînca.

Încadrat, cum e, între cei doi *bea*, acel „beaoș" (= *bea-își* s. *bea-auș*) e înțeles, totuși, deși cu aproximație, de toată lumea. („*Vinu-i* bun și oca-i mică" din col. de *Cîntece ale poporului*, Vălenii-de-Munte, 1908, p. 12, trebuie scris: *vin nu-i* bun etc., în antiteză cu „Vinu-i bun și oca-i mare": deficitul calitativ și cantitativ e compensat prin frumusețea

crişmăriţei !). — *Stoli* (Tocilescu, I, p. 57 : „Doi *stoli* de la-mpărăţie, Să mă scoată din domnie") = *soli* + *stol* (cf. şi *apostoli*) ; — *iangineri (ibid.)* = *ianiceri* + *ingineri* ; — „*sfeşnicii* împăratului" *(ibid.*, p. 156 sq.) = *sfetnicii* + *sfeşnic(e)*, cf. *cirac* ; — „cojoaci de Samur *(sic)* cusute cu *barbă fir*" (p. 77) = *baibafir*. — „Săriţi turci, săriţi *ogalii*, Că ne-a-ncunjurat muscalii" (Pamfile, *Cîntece de ţară*, p. 285) = *agale*, adaptat la muscalii (fenomen de ritm ; poate şi înlăturarea confuziei cu adv. *agale*) ; — *cadriu* (*ibid.*, 89) = *cadiu* (+ *cadru*).

[180] Ngr. Μεγάλη Πέφτη. Cf. *joia-neagră*, joia de după Paşti, *joia bulcilor* („Rev. critică-literară", III, 198). — Din *joia-mare*, prin et. pop. şi ritm, în Corcea, p. 78 : „La *joia marilor (sic)*, la vinerea Paştilor".

[181] Pentru Stoian din această baladă, cf. bal. „Stoian Bulibaşa" din aceeaşi colecţie, p. 38 sqq., împreună cu variantele : Picot, *Chants pop. des Roumains de Serbie*, p. 392 sqq. ; Florea Drăghici, în rev. „Ion Creangă", IV, p. 388 sqq. (unde *Craina* din „Căpitanu de Craina" e rău înţeles ca : „ceata de crai") etc.

[182] Alt termin, mai puţin obişnuit, e : *ciupit* de vărsat, — cu o imagine ce apare mai colorată, de ex., la Vissarion (*Vrăjitoarea*, p. 113) : „*ciugulit* de vărsat".

[183] *Maroga* din : „Să fugi, să te duci la *Maroga !*" (într-un descîntec, la Teodorescu, pp. 358, 380) duce, via *Moroacă* (*ibid.*, p. 365), la prototipul *Moroaică* (din *moroi*). — *Raiu-Împărat* (p. 362) se dezvăluie ca fiind un „*Craiu*-Împărat" (p. 365), adecă un soi de K. K. Imperator Rex. — Pentru *Maroga*, totuşi, nu e exclusă posibilitatea identităţii cu *Magoga* ; cf. it.-ven. *magoga*, „decrepita" (Nazari, p. 99), *goga magoga*, „detto per esprimere paesi lontanissimi" (Fanfani-Rigutini-Tommasèo, p. 573), despre care v. cele spuse în „Analele Dobrogei", III, no. 3 : printr-o greşeală de tipar ori o et. pop. cu *mă rog* (cf. *a veni la „mă-rog !"*) ? Cf. încă ven. *maròca*, „spia, spion".

[184] În „trei stele, *gogostele*" (vrajă, la Pamfile, *Cerul şi podoabele lui*, p. 115) avem, evident, o corupţie din *logostele* ; cf. o stea *gostea (ibid.)* = *logostea* (după gr. ἀστρολογία), iar pentru mecanismul ritmului : „trei feţi, *logofeţi*". — O variantă bucovineană are chiar : „o stea *obistea*" (*ibid.*, p. 186).

[185] Din turceşte vine şi cunoscutul *aordè*, „haide, vino !", al ţiganilor de la noi : turc.-pers. *âourden, âverden*, „porter, emporter" (Kieffer-Bianchi, I, 126). — P[entru] ţig.-rom. *mardeală*, cf. şi alb. *mardel'e*, „Mädchen, Geliebte" (G. Meyer, *Alb. Wb.*).

[186] Vsl. **лѣворъ**, „Art Pflanze", ar fi însă din ngr. λιβέρι, „boz", λιβόριον, „sambucus" = it. *l'ebulo*, după G. Meyer (*Neugr. Stud.*, IV, 44).

[187] Glosarea editorului (p. 348), care înţelege prin *ierbănaş (sic)* „o dajdie ce dădeau popoarele prădate", seamănă şi ea a etimologie populară : cu *bani*. — „Istoria pentru blăstemul ţiganilor cînd s-au făcut negri" (ms. Ac. 3013, f. 185 sqq.) din „albi" ce erau, fiindcă, mărturisind strîmb împotriva „episcopului Grigorie al *Crangatiei* [= Akragantului]", fură blăstămaţi de acesta ca „numele lor să fie *arbănaşi*, adică ţigani", implică, socot, o îndoită etim. pop. : cu *alb* şi cu *băniaş*, „ţigan", propr. : „băiaş, miner" (în Bănat, d. ex.).

[188] „Bulz *de amprior*, bulburuc de aur" dintr-un colind acuzat ciobănesc (col. Baronzi-Iorga, p. 69) nu e *ambrior* (*ambru*, „chilimbar"), ci = *amproor*, *proor* (v. „Dacoromania", I, 266 [162], cu addenda) : „bulz de caş din *amproor*". — În acelaşi colind, p. 68 : „cel miel sugărel, berbece *doichişel*" = 'de lapte' (din sl. *doiciti*, „a alăpta", de unde şi *doică*). — *Ciortan*, la cai (*l. c.*, 22) = *cioltar*, confundat cu *ciortan*, „soi de ţipar". — *Făţişel* (p. 37) = *'nfăşăţel*. — *Ghindoseşte*, „*vinici, vinitici*", *sticlă*, *cîrmona* şi *plozul* (*ibid.*, pp. 9, 29, 31, 33) = *chindiseşte*, *venetici* (galbeni), *steblă*, *cormana*, *plazul*. — *Mirioare* din „Colindul oilor" maramureşean tipărit în rev. „Şezătoarea", XXX (1922), p. 112 : „Fluer tace, turma-ntoarce. Tot o-ntoarce pe răzoare, Ca să-şi pască *mirioare*, Tot o-ntoarce la dîmboace, Ca să-şi pască bărbănoace. Tot o-ntoarce la vîlcele, Ca să-şi pască floricele" nu poate fi, iarăşi, „diminutiv din *mioară*", cum se spune acolo, ci, cum arată contextul însuşi, numele de floare *mirioare*, *mierioare*, *mereoare* = *vinefele*, *albăstrele*, fr. *bluet*, *Centaurea Cyanus* (Panţu, 328), de la *meriu*, *mieriu*, „albastru". (Cf. „femei cu ochii *mierei*", — ca „Vudinii foarte *merăi*" din *Herodotul* vr., p. 241, — într-un descîntec din col. Teodorescu, p. 371).

[189] „Frunză verde *Arţaraş*" (*ibid.*, p. 189) e, evident : *arţăraş*, — precum „şi-am zis, *Leana*, doi arginţi" (*Floarea darurilor*, II, 619) e : *leana* = *foileana* (de la *foaie*).

ÎN JURUL „ALEXANDRIEI"
„PAȘTELE BLAJINILOR" ȘI ALTELE

I. — Numărul din oct—dec. 1921, al revistei [...] [„Analele Dobrogei"], reproduce (p. 578 sqq.) un articol al d-lui Th. Sperantia asupra *blajinilor* sau *rohmanilor*, în care excelentul anecdotist ajunge la rezultatul, senzațional, că „*rohmanii* sau *blajinii* sînt *români*, adecă frați de-ai noștri, pe cari i-am lăsat, nu peste mare, ci la mare, în partea unde se varsă apele Bucovinei, adică în Dobrogea". Aceasta, din cauză că în cutare versiune bucovineană a credinței despre rohmani se spune că ei „trăiesc pe lîngă mare, pe unde se varsă apele din Bucovina, în țara păgînească".

Monografia *Sărbătorile la români* a [...] [lui] Marian, totuși, din care și-a cules d. Sperantia „argumentele" și la care trimite o dată, i-ar fi putut arăta că ipoteza d-sale nu se sprijină pe nimic solid și că, asupra originii rohmanilor, s-au exprimat de mult păreri fără de asemănare mai plauzibile.

„*Rocmanii*, numiți altmintrelea și *rogmani*, *rochmani* și *blajini*", — se poate ceti acolo, în vol. III, p. 171 sqq., sub titlul de *Paștele blajinilor*, — „sînt, după credința și spusa românilor din cele mai multe părți ale Bucovinei, un popor creștin, care locuiește într-o țară depărtată. Însă cum se numește țara aceea și în care parte din lume se află ea, nime nu știe cu siguritate. Așa, *românii* din Volovăț și cei din Gura-Humorului cred și spun că *rocmanii*, numiți de cei din urmă *rohmani* și *blajini*, locuiesc lîngă apele cele mari, în care se varsă *toate*[1] rîurile, pîraiele și pîrîiașele; cei din Boian și Comănești zic că trăiesc într-o *pustietate* mare, pe țărmul mării; cei din Suceava, Rădăuți și Fundul-Moldovei spun că trăiesc în *ostroavele mărilor* . .; cei din Mihalcea spun că *rohmanii* sînt români[2] ca și noi, ba încă mai buni decît cei din Moldova și că ei trăiesc foarte departe *peste mare*, tocmai acolo [...], la *Ierusalim*, dar mai încoace de ei . . .".

Mai precis (p. 173, nota 5): rohmanii sînt „niște călugări, cari trăiesc *în pustie*", niște „*pustnici*, cari postesc opt săptămîni și au Paști abia atunci cînd văd că vin coji de ouă pe rîuri". Căci la Paștele noastre, gospodinele au grije să arunce în apă găocile ouălor, iar „găocile aruncate pe apele curgătoare încep a pluti și a se duce pe apă în jos, pînă ce dau de *Apa-Sîmbetei* și cu aceasta ajung apoi în țara *rocmanilor*" (p. 176 sq.), cari află, astfel, de sosirea Paștilor și le serbează la rîndul lor. Le serbează, însă, și românii noștri, dar mai ales româncele, cîntînd „întru amintirea fericiților blajini" (p. 179).

Că această prăsnuire a „fericiților" nu e decît un străvechi aspect popular al cultului morților, — pretutindeni „buni" (lat. *manes* din *manus-bonus*), „blajini" (sl. *blažen*), „fericiți" (gr. μακάριοι)[3], — va recunoaște, sper, și d. Sperantia. *Apa-Sîmbetei*, care curge prin țara lor, e fluviul tipic al infernului (v. n. următor!).

Blajini, „fericiți", sînt însă și locuitorii *Insulei-Fericiților* din „Alexandria", celebrul „ostrov al Macaronului" (Μακάρων νῆσος)[4], care, în versiunea sîrbească (ed. Novaković, p. 85, nota), se cheamă: *Ostrova Blaženik* (cf. *ostroave a'blajinilor*, în „Mărgăritare" din 1744, citat în *Dicț. Acad.*, s. v. *blajini*[i]). Iar, pe de altă parte, se știe că aceiași blajini, adecă *nagomudri*, „înțelepți goi" (γυμνοσοφισταί), în redacția bizantină a romanului lui Alexandru obvin ca *brahmani* (Βραχμᾶνες), — nume foarte curînd corupt în: *rahmani* (v. Novaković, p. XXVIII, nota 1); cf. și acei *rahmanți*, din zilele cărora ar data vîrcolacii, după Iordache Golescu (G. T. Kirileanu, în „Șezătoarea", 1922, p. 107).

Îndentitatea *blajinilor* sau *rohmanilor* cu *brahmanii*, — care se impune, așa-zicînd, cu rigoare matematică, — a stabilit-o cel dintîi Dr. Ign. Joh. Hanusch, în opera sa: *Die Wissenschaft des slavischen Mythus, im weitesten, das altpersisch-lithauischen Mythus mitumfassenden Sinne*, Lemberg, 1842, p. 197 (apud Marian, *o. c.*, p. 186 sqq.). Ea a fost reluată apoi de d. N. Cartojan în *Alexandria în literatura românească*, p. 100[5].

Concluzia e evidentă:

Paștile blajinilor [...] nu au în ele nimic specific dobrogean[6]. Originea *blajinilor* sau *rohmanilor* e în „Alexandrie".

II. — „Apa-Sîmbetei", lîngă care locuiesc blajinii, apare azi în locuțiunea *a se duce pe apa sîmbetei*, „a se duce pe copcă", și-n imprecațiunea: „ducă-se pe apa sîmbetei, — și a duminicii!" (cf. Hasdeu, *Etym. Magnum*, II, col. 1288).

Topografia ei e următoarea:

„Împrejurul Iadului se află un fel de cîmpie stearpă, ca și cînd ar fi arsă de foc; iar prin cîmpia aceea trece *Apa-Sîmbetei*, care se revarsă în Iad" (Marian, *Înmormîntarea*, la Hasdeu, *o. c.*, I, col. 184), — spre deosebire de *Apa-Duminicii*, „un rîu mare și limpede", care „trece prin mijlocul cîmpiilor întinse din prejurul Raiului" și „se revarsă în Rai" *(ibid)*.

Pomenirea *Apei-Sîmbetei* în povestea bucovineană cu „Premintele Solomon" (*o. c.*, II, 1288), adecă însuși Solomon înțeleptul, arată limpede atmosfera biblică, de *Vechi-Testament*, a superstiției — și *Apa-Duminicii* nu e, fără îndoială, decît un pendant creștin, o *contre-partie* a Apei-Sîmbetei iudaice.

În acele părți ale Orientului, însă, această *Apă a Sîmbetei* a avut, se pare, un substrat geografic real: fluviul *Nahr-Arka*[7] de astăzi se chema, în adevăr, odinioară Σαββατικὸς ποταμός (Josephus, *Bell. Jud.*, VII, 5; cf. Pauly-Wissowa, *s. v.*), deoarece „curgea șese zile pe săptămînă, iar în a șeptea seca". E cunoscutul Σαββάτιον, *Sabbation*, *Sambation*, „Sabbat-

fluss, ein mythischer Fluss, der nach der jüdischen Sage die Sabbatruhe beobachtet", despre care se vorbeşteşi-n *Lexiconul* Meyer[8].

I. Marquart (*Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*, Leipzig, 1903, p. 197) îl caută prin Africa, respingînd părerea lui Westberg, care-l localizează în Rusia, la Chiev, interpretînd greşit pe Σαμβατάς (= scand. *Sandbakki*, „Sandbank"), numele acestui oraş la Porphyrogennetos (*De adm. imp.*, ed. Bonn, p. 75, 1)[9], în legătură cu iudaismul chazarilor. Controversa asupra realităţii, substratului şi situaţiei fluviului, nu are însă decît un interes secundar pentru noi, o dată ce e fapt că, în anume redacţii, „Alexandria" vorbeşte de-o „Apă a Sîmbetei", ca de unul din rîurile care, împreună cu *Rîul-de-Lapte* şi *Rîul-Nisipos*, duc la „ostrovul" brahmanilor, — „rohmanilor" sau „blajinilor" noştri (v. îndeosebi: Th. Nöldeke, *Beiträge zur Geschichte des Alexanderromans*, în „Denkschriften der (Wiener) Akademie", vol. XXXVIII, 1890, p. 48, cu nota 4).

III. — Măru-Roş. Ca o expresie „egală cu duce-te-ai pe apa sîmbetei!" se citează în Gh. F. Ciauşanu, *Superstiţiile poporului român*, p. 10, blăstămul: „Duce-te-ai la măru-roşu!".

„E unul din cele mai îngrozitoare blăsteme".

„În Vîlcea", expresiunea *măru-roşu* este egală cu limita cunoştinţelor geografice pe care le are poporul. Aşa, un ţăran, care făcuse armata la Bîrlad, — oraş care pentru el era un fel de finis terrae, — îmi spunea că de la Bîrlad încolo „este Măru-Roşu" (*ibid.*, p. 9).

„Pînă mite la *Măru-Roşu*, unde-i Călăraşul de astăzi", ştie că i-ar fi gonit odinioară nemţii pe turci un ţăran din Covurlui (*Graiul nostru*, I, p. 323).

Fireşte că localizări ca acestea (Bîrlad, Călăraşi) sînt lipsite de orice valoare — ca şi, mai sus, „rîurile Bucovinei": ele nu sînt decît expresia individuală, subiectivă, a orizontului geografic al celui ce vorbeşte. Ar fi interesant de văzut unde aşază *Măru-Roşu* — dacă expresia li-e cunoscută — locuitorii din cutare cătun mehedinţean, care el însuşi se cheamă — desigur pentru un motiv mult mai concret — *Măru-Roşu*. E psihologia tuturor adaptărilor.

Ceea ce e general în această credinţă este extrema depărtare a locului indicat prin *Mărul-Roş* — şi, cu acest înţeles, expresia românească, atestată şi aiurea (v. „Dacoromania", I, p. 455) este, fără îndoială, identică cu ngr. ἡ Κόκκινη μηλιά, la care am raportat-o, după Politis *(l. c.)*, şi care se întîlneşte, la grecii moderni, în legendele din ciclul lui Alexandru (cf. încă: Ath. Buturas în „Zeitschrift des Vereins für Volkskunde zu Berlin", XXIV, p. 169).

Interpretarea de „Persia" ce i s-a dat, în cadrul acelor legende şi în legătură cu celebra profeţie din Dukas, cu Μονοδενδρίον, din hotarul Persiei, pînă unde vor fi izgoniţi turcii de către romei (cf. şi Θρῆνος τῆς Κ-πόλεως, v. 866), coroborează cu *cazîlbaş*: „persan", literal: „Cap-roş" (fes-roşu), — în „Alexandria" românească şi: *cazîrvaşi* — şi cadrează, mai larg, cu cele ce ştim relativ la criteriile orientale de deosebire şi denumire a ţinuturi-

lor, după colori: *Marea-Roşie* pare a însemna, de fapt: „Das Merr des roten Landes", sau „Marea-Străinătăţii" (rot = ausländisch) — *Te Teşèr*, adecă „Ţara-Roşie" sau „Străinătatea", fiind, pentru vechii egipteni, întreg ţinutul dintre Nil şi Marea-Roşie, din cauza nisipului roşietic (cf. *Kâzâlkum*), în opoziţie cu *Kem*, pământul negru (cf. *karakum*) al Egiptului propriu-zis, adecă al *Kam-it-ilor*, sau *Kem-it-ilor* (v. A. Wiedemann, *Das alte Aegypten*, Heidelberg, 1920, p. 14).

Kara-agaci, „Copacul negru", s-a numit „die in Mittelasien der Grösse halber bekannte Ulme" (Vámbéry, *Die primitive Cultur des turko-tatarischen Volkes*, p. 232), iar un sat *Qara ag[h]adj*, omonim cu *Caragaci* [...] (care nu e, cum s-a spus, pl. lui *caragace*, „ţarcă"), se află „sur le Bosphore" (Kieffer — Bianchi, II, 468). — *Karaagaci* se chema, de altfel, şi o seminţie de nogai. — Cf. şi sl. *agac*, 'Agazbaum, acacia' (Bernolak).

IV. — Nedeia-Cetate. D. Cartojan a arătat, în cartea citată, p. 97, că vestita cetate *Antina*[10] din Romanaţi nu e, în fond, decît însăşi *Atena* din Alexandria, „Antina" şi ea, deşi nu, neapărat, ca „floare a cetăţilor". ἄνθος!

Cred că putem adăogi încă un ecou de acest fel al romanului lui Alexandru: faimoasa *Nedeia-Cetate* din basmul muntean, pe ruinele căreia Hasdeu a construit odinioară un întreg eşafodaj de ipoteze.

Iată, mai întîi, pasagiul din „Fiul vînătorului" (căci aşa se cheamă povestea, culeasă de Ispirescu):

„— Fiule al vînătorului, zise împăratul, mi s-a spus de un oarecine că tu te-ai fi lăudat că poţi să aduci meşteri de la *Nedeia-Cetate*, să-mi zideşti un palat, cum nu s-a mai văzut altul, cu oasele astea de fildeş şi să-l înveleşti cu peile de aspidă ce mi-ai adus".

Flăcăul se învoi, dar ceru împăratului să-i dea „o sută de corăbii cu sare" şi, pornind la drum, „după o călătorie foarte lungă", ajunse la *Nedeia-Cetate*, unde voi să intre, dară la porţi îl opriră ostaşii.

Hasdeu (*Oltenescele*, Craiova, 1884, p. 113; cf. *Etym. Magn.*, IV, p. CXXXV) şi, pe urmele lui, tiptil, autorii eterogeni ai „Dicţionarului geografic al jud. Dolj" (p. 219), vedeau în „Cetatea " basmului „satul Nedeia din jud. Dolj". Economia poveştii, totuşi, — cu „fildeş" şi „aspidă", cu „ostaşi" la porţi de cetate etc., — evocă atît de sugestiv mediul „Alexandriei", iar *India-Cetate*, numele capitalei indiene, în care se retrage Por, biruit, şi intră triumfător Alexandru, — evenimente făcute pentru a impresiona puternic şi durabil sufletul popular, — sună atît de asemănător cu *Nedeia-Cetate*, încît identitatea lor mi se pare absolut verosimilă.

Pentru topică (redact. sîrb. din Novaković, p. 103, are: *gradu Indipolie*, sau Înzdipolъ), compară: *Persida-Cetate* (Cartojan, p. 59), *Filipus-Cetate*, *Filipa-Grada*, alăturea de *Cetatea-Filipusa*, *Cetatea-Filipusului* = Philippopolis (*ibid.*, pp. 50, 36, 34), *Argos-Cetate* din „Herodot" (ed. Iorga, p. 14); iar, sub raportul sensului („India-Cetate" = cetatea indiană prin excelenţă, capitala Indiei), cf. gr. *Persepolis*, propriu: „Cetatea perşilor, capitala Persiei", *Sidon*, originar: „Capitala sidonilor, adecă a fenicienilor"

(cf. Ed. Meyer, *Reich u. Kultur der Chetiter*, Berlin, 1914, p. 15, nota 1), sîrb. *grad Iegipat* (Novaković, p. XLVIII) = *Eghipet cetate* „capitala Egiptului", mfr. *cité d'Aufrique* = it. *città di Mehdia*, capitala Africei, numită după întîiul stăpînitor fatimid, Obeid-Allah, zis: *Al-mahdi*, „Dezrobitorul": *Almadia, Almedia*, sau — fără articol — *Madia, Media*, actualul *Mahedia*, lîngă coasta estică a Tunisului (v. F. Settegast, *Odyssee als Quelle mittelalterlicher Dichtung*, în „Zeitschrift für romanische Philologie", 1918, p. 332); apoi, în aceeaşi epică medievală franceză, *chité de Roussie* = Russland (v. W. Wilke, *Die franz. Verkehrsstrassen nach der Chanson de geste*, Halle a. S., 1910, p. 25), *Bilad el-Moskof*, „Ţara moscoviţilor (muscalilor)" pentru arabi, cari numesc Siria şi Damascul în acelaşi chip: *Eş-Şam*.

Ceea ce a înlesnit trecerea de la *India-Cetate* la *Nedeia-Cetate* a fost, — pe lîngă asemănarea fonetică, accentuată, poate, prin pseudografii sau pseudoergii ca: *Nindia Cetate* = *În India Cetate* (cf. *Nidia* — India, în toate ms. lui Ureche, ed. Giurescu, p. 97), — şi popularitatea apelativului *nedeie*, „zi de tîrg, tîrg, bîlci, iarmaroc, slavă, hram, rugă, şocodolm", lit.: „zi nelucrătoare, duminică", de origine slavă[11].

Ca o nouă paralelă, putem aduce pe „*Neagra-Cetate*", spre miază-noapte, dintr-o „poveaste la un 'mpărat", din Giuglea-Vîlsan (*De la românii din Serbia*, p. 369), întru totul asemănătoare cu „*Neagra-Cetate*, ce spre miază-noapte bate" din „Arghir şi Elena" al lui Barac (ed. Braşov, 1915, p. 21), adică cu ung. *Feketeváros* din originalul lui Albert Gergei (cf. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, II, p. XXXVIII), identificat cu *Şopron* (Purbach, Podbuk).

Ecoul e cu atît mai probabil, cu cît în aceeaşi colecţie de cîntece româneşti din Serbia, găsim balada lui „*Ardiu Crăişor*" (p. 229), evident identic cu Arghir[12], precum şi varianta „*Chilidor*" (p. 251) din: *Heliodor* — altă reminiscenţă din literatura scrisă; „a lui Eliodor istorie ethiopicească!" — în care, alături de Arghir („Arghiu"), apare şi Elena: „Ilenuşa" (p. 252).

Un fragment din „Istoria lui Arghir şi a Elenei", cules de la un moşneag din Văleni — Prahova, se dă în col. Tocilescu, II, p. 1078; iar vestitul dialog rimat între „Leonat beţivul şi Dorofata soţia sa", al aceluiaşi Barac, l-a putut culege, de curînd, d. Giuglea [...] (*Din literatura populară de astăzi* [...], p. 12).

Pretutindeni, deci, răsfrîngeri, în produsele populare, ale literaturii scrise în spiritul poporului.

Poate, — dacă nu e la mijloc „un topic fictiv" (Şăineanu, *Basmele române*, p. 685), — chiar acel *Sablja-Grad, Sabie-Cetate*, din alte basme, să nu fie decît *Sibiul, Săbiiul* lui *Iencea-Săbiencea*, sau Iancu Sibiiancu, „Iancu Sibianul" adecă Ioan Corvin din Inidoara.

V. — Figura lui **Alexandru-cel-Mare** însuşi, care s-a impus totdeauna ca un termin de comparaţie ideal în materie de vitejie şi ca un suprem elogiu pentru un emul, se întîlneşte în literatura noastră populară orală mult mai des decît lasă a se vedea ancheta d-lui Cartojan (*o. c.*, p. 101).

Alăturea de „mărirea lui Darie", de „înţelepciunea lui Solomon" şi de „darul lui Avram", „*vitejia lui Alexandru Machedon*" e aproape nelipsită din conăcării şi oraţii nupţiale (v. d. ex.: Valeriu Dugan — Opaiţ, *Vătăjelul sau oraţiuni ţinute la nuntele ţărăneşti*, Braşov, 1906, p. 38). Pînă şi-n parodii obscene ţigăneşti, ca „anecdota" din Tocilescu, II, 1131, vîrsta celor „trei tărîţe şi-un pasat" se determină prin: „de cînd cu Alexandru-Împărat"[13].

Adesea, totuşi, numele viteazului macedonean apare alterat, ca în acel „*Martidor* împărat" dintr-o urătură de Sf. Vasile din colecţia Vasiliu (p. 173), care e, negreşit: *Machedon, Machidor* (cf. *Suhodol — Socodor*), poate şi prin contaminaţie cu *Melchior* din „Irozi".

Că, în un „împărat *Constantin*, care a fost cel dintîi împărat al nostru" şi care stă cu oastea lui supt pămînt, aşteptîndu-şi sorocul şi norocul, spre a ieşi la iveală, ca într-un *mundus patet* antic (culegerea *Din popor*, în „Biblioteca pentru toţi", p. 30), se ascunde — aliat cu Constantin-cel-Mare, împăratul creştin κατ' ἐξοχήν — însuşi Macedoneanul, o dovedeşte „calul lui, care are un corn în frunte" (p. 32), ca *Ducipal*.

VI. — **Criş** sau **Cris,** numele lui Croesus în „Alexandria", s-ar fi păstrat, după Şăineanu (*Semasiologie*, p. 173), cu sensul de „bogat, puternic" în locuţiunea „*crişu-eu!*" din Alecsandri:

Dar, crişul-eu! toţi mă rîvnesc
Şi ca de-un drac toţi se feresc,
Că-s subprefect într-un ocol
Şi-n ţara mea joc mare rol!

Versurile sînt din „Rusalii" (*Teatru*, p. 711).

Alt pasagiu, din „Florin şi Florica" (*ibidem*, p. 912) sună: „În sfîrşit îs boier! ... cu ciubucu meu, cu giretca mé, cu surtuca me ... Crişu eu! ştiu că am să mi-o scot în piele de acu-nainte" (cf. încă p. 1635).

Exclamaţia are însă mai curînd aerul unei invocaţiuni religioase, în genul germ. — pop. *Je, o je, ach a je!*. (= Jesus; o Jesus; ach, Herr Jesus!,) *Jesus Maria* etc., — şi, ca atare, ar putea fi o prescurtare din *Christus Jesus*! (poate în forma ungurească: *Krisztus Jézus!*). Cf. şi formula ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, despre care v. Deissmann, *Die neutestamentliche Formel, „in Christo Jesu"*, Marburg, 1892, passim.

VII. — Părerea că rom. *hoţ*, rămas pînă astăzi neexplicat, ar reprezinta etnicul *got (goţi)*, nu mai are azi nici o trecere. *Gotofinţişor* din „Nemţişor, *gotofinţişor*" (Pamfile, *Jocuri de copii*, III, p. 63) e o simplă variantă a cunoscutei formule: „Neamţ, *cotofleanţ*" sau „*cotrofleanţ*", care poate fi explicată prin *Kartoffelpflanzer* sau altfel, dar n-are nici o legătură cu goţii. „Sigoţii" [...] [lui] N. Densuşianu odihnesc în chestionariul din „Revista critică — literară" (III, 224), alături de „blînzii *strogoţi*", tot atît de reali şi tot atît de imaginari ca şi dînşii. Toponimice, ca *Goteşu* etc. (cf. *Hoteş* etc.), nu inspiră mai multă încredere.

Există, cu toate astea, un loc, în scripturile noastre bătrîneşti, unde goţii s-au pitit sigur, profitînd de o asemănare de nume, şi ni s-au păstrat pînă astăzi: „Alexandria".

Goţi, magoţi, *agar, axos, dichis, hotin, hanarte, hasan, climand, talnii, heanii, martatin, fohanii, agramantri, aflit, psogol, faracii, iraţii, sisochia* şi *nichieni, lescrătenii,* — aşa sună pomelnicul „limbilor păgîne", închise de Alexandru Machedon între cei doi munţi, în cunoscutul episod din „Alexandrie" (ed. Ciurcu, p. 96; cf. ed. Sadoveanu, p. 109).

Identificarea acestor „limbi" fabuloase cu diferite seminţii istorice — în parte, biblice — se complică, mai mult decît se explică, prin confruntarea cu variantele sîrbeşti: **Gothi i Magothi,** *Anongesъ (Anagisъ), Amesъsъ (Agesъ), Ietrenishi (Exanihei), Divaresъ, Fotinei, Nevni (Ovih Dvojidh), Far'zani, Ilmadi, Zanarotъ, Theani, Mar'mathiani, Hahoni, Agrimatri, Anonfagi, Psoglavi, Far'dei, Alanesъ, Fosonikei, Ansinei, Tatari*" (Novaković, p. 110; cf. *ibidem*, începînd de la „Ilmadi", variantele: „*Klimadiksa, Narthiteia, Nimъraglav, Farъdei, Alanesъ, Fosonikei, Anъsinikei, Salatari*").

Ici-colea, identificările se pot face fără mare dificultate; în genere, însă, ele merg foarte anevoie: *agar* sînt, evident, *agarenii, agarinenii,* coborîtori din *Agar,* roaba, soţia lui Avram, prin Ismail; — *axos* e populaţia de lîngă fluviul Oxus, actualul Amù-Daria, afluent al M. Aralului; — *iraţii* sînt, cu siguranţă, iranienii, persanii din *Irak* (v. Kieffer-Bianchi, I, 155); — pentru *faraci* în care se pot amesteca şi *thracii,* ne-am gîndi la *farsalu, ferselii,* „parsi, perşi" (din *Fars*), ori la *Araxes,* iar în *hanarte* sau *xanarte* s-o fi ascuzînd *Iaxartes* (Syr-Daria de azi), dacă nu chiar numele seminţiei trace a *anartilor* ("Αναρτοι). *Fohanii* sînt, foarte probabil, *phoceenii; heanii,* poate *hioţii* (cu sufix slav); *agramantii* sînt *garamanţii* (complicaţi, poate, cu *arimaspii,* „arimathii" din unele versiuni); *hasan* = *hassani* (Asan?), *nichienii* = *niceenii, psogol* = *psogolav, psoglav,* „căpcîn" (Κυνοκέφαλος). Pentru *Anonfagi* din sîrbeşte ajută întrucîtva *Agriophagi* din cutare redacţiune occidentală (v. lista respectivă, în Ausfeld, *Der griechische Alexanderroman,* p. 30 sqq., 124 sqq.: *sciţi,* Δαπίσιρες (= Δάαι Πίσσουροι ?), *kautoni, iberii,* Σίνδοι, *arabi, oxydraki, kausiani,* 'Απταῖται, *bosporani,* "Αγροι, Χάλυβοι οἳ καὶ Χαλδαῖοι, *euonymiţi, alani).*

Un preţios auxiliar pentru identificarea formelor sîrbeşti este, în schimb, tabloul sinoptic al variantelor din Marquart, *o. c.,* p. 357, nota 4: *Anig, Anog,* 'Ανουγοί şi *Agig, Ageg,* 'Εγεῖς explică pe *Anagésъ* şi *Agesъ*; — *exaniheii* se identifică cu 'Εξενάχ, în cari s-au recunoscut *aşkenazii* din *Geneză* (10, 3); — *Divaresъ* = *Dipor,* Διφάρ, iar *fotineii* = *pothimheii,* Φωτιναῖοι; — *Far'zani* sînt *Parzaje,* Φαριζαῖοι; — *Mar*[']*mathiani*: sînt *sarmatiani,* gr. Ζαρμαντιανοί, Σαυρομάται; — *hahonii* reprezintă pe gr. Χαλόνιοι, avînd de corespondent în unele texte pe *Agrimardi,* cari, de fapt, ca gr. 'Αγριμάρδοι (în versiunea latină: *Alani*), explică pe sîrb. *Agrimatri* următor şi, deci, — cu toate cele observate mai sus —, şi pe rom. *agramantri. Alanesъ* apare la fel: *Alanaje,* "Αλανες; — pe *fosonichei* îi

avem în *Philosonici*, Φισολονικαῖοι = *Pisilon* (cf. Ἀψίλων); — ultimul termen al enumerației, *tatarii* se echivalează cu *Saltraje, Saltarcacik* din red. orientale, lat. *Paltarci*, gr. Σαλτάριοι. — *Thragaje*, Θαρβαῖοι (=Θαρκαῖοι), coroborează interpretarea lui *faracii* din red. rom. ca: „*thracii*", iar Ἀνουφάγοι, pe cari versiunea siriacă [sic] îi arată ca o conrupere din ἀνδροφάγοι sau ἀνθρωποφάγοι, explică mai bine decît ἀγριοφάγοι pe *Anonfagi* din red. sîrbă, unde, într-un *Anongesъ* sau *Anusъsъ*, trebuie să vedem reflexul lui Ἀνουγοί = Νοῦνοι, Οὖννοι (cf. Porphyrogenn., *De caerim.*, p. 740), etiop. *Nûlî* sau *Nûjâl* (Nöldeke, p. 33, nota 2).

Acum să ne întoarcem la *goți*. În „*goți și magoți*" din capul pomelnicului avem o interesantă amalgamare între legenda biblică despre *Gog* și *Magog*, vestiții „jidovi" (uriași), dușmani ai lui Israel, trecuți din Apocalips în romanul lui Alexandru, și realitatea istorică contemporană a *goților* (cf. Τὸν Γὼγ καὶ Μαγώγ, ἄρχοντα Ῥῶς, Ezechiel 39, 1): de unde, acel produs hibrid „*goți — magoți*", — paralel cu it. dial. *gogemagòga*, „distruzione, sfacelo", *goghemagoga*, „distruggimento" = *Gog e Magog:* „andar *gogemagoga* — andare in rovina" (G. Bertoni, în „Archivum Romanicum", II [1918], p. 77; cf. și fr. *magot*, „speță de maimuță fără coadă").

Se știe, în adevăr, că la scriitorii orientali, *madjoudj*, ca și *ïādjoudj*, conrupții resp. din *Magog* și *Gog*, înseamnă: „les peuples habitant l'extrémité du monde connu et contre les invasions desquels Alexandre-le-Grand, surnommé *Zulqarneïn*, fut obligé d'élever un mur de fer" (Kieffer — Bianchi, II, 730; cf. p. 1244: *ïedjoudj[u] meedjoudj*, „*Gog et Magog*").

Magog reprezinta, încă de la Iosephus, pe sciți, iar în versiunile creștine ale „Alexandriei", *Gog* și *Magog* reprezintă pe huni: „et de Alexandro rege, legimus, quod ad conclusionem gentium *Goc et Magoc*, quae Gazares (= chazari!) nunc vocantur, gentes quondam *Hunnorum*, petierit" (*Christiana expositio in Matth. c. 37*, la Marquart, *l. c.*). Trecerea în Γὼθ-Μαγώθ, la Pseudo-Kallisthenes, s-a operat supt influența părerii lui Ambrosie, combătute de Jeronim, dar reluate de Cassiodor, că *Gog* și *Magog* ar fi numele *goților*: „Scio quemdam *Gog* et *Magog* tam de praesenti loco quam de Ezechiel (cf. mai sus!) ad *Gottorum* nuper in terra nostra bacchantium historiam contulisse" (citat de Marquart, p. 358, nota).

VIII. — Textul grecesc al „Alexandriei" pare a cuprinde și o mențiune a românilor. Iată, anume, cum:

Originalul grec al versiunii sîrbești numește, pe lîngă Κουμάνοι, și pe Ἀλαμάνοι sau Ἀλαμίται, — la cari, mai tîrziu, s-au adaus Σακουλάται = *socolații, scoloții* (cf. turc.—arab. *saqālibet, saqālibè*, „Scythes, Slaves, Russes et autres peuples septentrionaux", pl. lui *syqlāb:* Kieffer — Bianchi, II, 113). Acești Ἀλαμάνοι însă au fost identificați de Wesselofsky („Archiv für slav. Philologie", VIII, p. 333), o dată cu *alanii*, iar altă dată — — pe baza cunoscuților Κουμάνοι τῆς Ἀλαμανίας din aceeași „Alexandrie" grecească — cu înșiși *cumanii*, a căror țară se cheamă, la Edrisi: „Al-Kamania".

Acum, Ἀλαμάνοι sînt, la bizantini, „nemţii" (*Alaman, Gherman*, scrie şi Miron Costin, *De neamul moldovenilor*, ed. Giurescu, p. 46) şi — cum e sigur că numele mocănesc, de cioban şi dulău, *Alăman*, de la noi, sau *alaman*, „Fresser, gefrässiger Mensch" al serbo-croaţilor (Filipović), sînt acelaşi cuvînt, — sigur e şi că acei *alamani*, despre cari se spune, în faimoasele clasificaţii zoologice ale popoarelor după însuşirile lor dominante, că-s „vulturii" (*orelъ*), sînt germani.

Decît, aceleaşi zodii etnice, după cumanii-pardoşi, unguri şi cerchezi, numesc a doua oară pe *alamani*, de astă dată ca „zimbri" (*Zebrъ*, „Auerochs").

Aceşti *alamani-zimbri*, însă, apărînd în tovărăşia cumanilor, pot fi socotiţi, cred, fără păcat, ca *români*.

Ordinea enumerării e, de altfel, pînă la punct tipică şi paralelă cu cea din „Oraşele" împăratului Leon Filozoful (Legrand-Gidel, în „Annuaire de l'Association des études grecques", 1874, p. 155, relevat de d. N. Iorga, în „Revista istorică", 1920, p. 272) [:]

Οἷον Οὔγγρους τε καὶ Ζήχους,
Ἀλανούς, Βλάχους, Κουμάνους,

unde, după d. Iorga, prin „alani" se înţeleg, probabil, tot „valahi". Fiindcă e vorba de „valahii" lui Ioniţă *Asan*, nu e fără interes să subliniem că într-o anume variantă a „Alexandriei" bizantine, în loc de Ἀλανοί, se zice Ἄζανοί, iar în cutare red. sîrbească, „*Anasarhos*, Pelagonski ţar" se cheamă repetat: *Asanarhos* (Novaković, p. XLV). — Tot aşa, de ex., în Θρῆνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, v. 648 (ed. Ellissen): Φράγκους, Κουμάνους, Τζερκασούς, Βλάχους καὶ Ἀλαμάνους.

Observăm, în fine, că Ζήχους (cf. şi Ζιχοί), care aminteşte la prima vedere pe *cehi*, înseamnă, cu siguranţă (aşa, încă la Strabo, XI, 2), ca şi Ζυγοί din zodia pomenită şi ca *zăcheii* din Gaster (*Literatura pop. rom.*, p. 456), pe cerchezi (Τζερκασοί din „Threnos") şi că acel *Alamanco*, „turc", din argotul balcanic, de care se pomeneşte în „Archiv", *l. c.*, a rezultat, probabil, din fuziunea lui *Alaman (alamanka* e, în sîrbeşte, şi „un fel de sabie") cu *Allah* şi *Othman (Osman, Aliotman)*.

„Analele Dobrogei", III, 1922, p. 325—338.

NOTE

[1] Nu numai ale Bucovinei, deci!

[2] Etimologie populară *(rohman-român)*, ca şi *rogman — rog* (corn) sau *rugmani — rug* (Coşbuc, p. 182).

[3] Firește, însă, că „preafericitul", ca titlu al patriarhilor (gr. μακαριώτατος alături de παναγιώτατος, preasfinţitul), nu îndreptăţeşte la concluzii relative la data morţii acestora.

Scanned with OKEN Scanner

cum credea d. Giorge Pascu *(Istoria literaturii române din secolul XVII*, p. 155; cf. rectificarea d-lui D. Russo, în „Adaos"). O expunere completă, relativ la aceste epitete, dă H. Gelzer, *Der Patriarchat von Achrida*, p. 17 sqq. (în special despre μακαριώτατος, v. pp. 181—3).

[4] Μακάρων νῆσος, încă în Pindar, Ol., II. 77 şi Herodot, III, 26 („Ostrovul fericiţălor" în trad. vr., ed. Iorga, p. 157). Interesantă, mai ales, această menţiune, uitată, din corespondenţa lui Cicero: „Ne vivam, mi Attice, si mihi non modo Tusculanum, ubi ceteroqui sum libenter, sed μακάρων νῆσοι tanti sunt, ut sine te sim tot dies" (*Ad. Atticum*, XII, 3, 1). — Observăm aici că numele împăratului din „Macaron" în red. bizantine, *Dandamis*, căruia i s-a substituit ulterior epitetul *Evant*, εὐάντης, „plăcut" (Cartojan, p. 43, cf. Ivan-Împărat din basme), era, în realitate, numele unuia dintre filozofii din suita lui Alexandru, cinicul *Dandamis*, la Strabo, greşit: Μάνδαρις(v. Camillo Morelli, *Sulla tracce del romanzo e della novella „Alessandro e Dandamis"*, în „Studi italiani di Filologia classica", n. s., I [1920], p. 25 sqq.), ceea ce explică numele *Meneadra* din versiunea sîrbă, care-l consideră, „împreună cu *Aristotelea*", ca „dva makedonske filosof" (p. XLIV, Novaković, unde „filosof Sofoklje", p. XLVI, corespunde cu „filozoful *Soflochie*" al nostru: Cartojan, p. 53).

Pentru *Dardauş*, voievodul (cf. în *Marele dicţ. geografic: Muntele Dărdălușului*), pe care l-am indentificat cu *Dandarușa*, *Dardanușă* din Novaković (v. „Dacoromania", I, p. 456), sînt de comparat nu numai Δάρδανοι, („Dardalii" din col. de poez. pop. Giuglea-Vîlsan, p. 276 [=] *Dardanlii*?), ci, mai cu seamă, acei Δανδάριοι caucazieni, identificaţi de Tomaschek (*Die alten Thraker*, p. 26) cu cerchezii (Κέρκεται), şi chiar Δαρδανέες curzi din Herodot *(ibid.)*. — N-am putea spune dacă aparţine aici n. topic vlăscean *Dandara*; dar faimosul n. de familie bulg. *Dandarevschi* e, foarte probabil, din familie.

[5] Părerea, divergentă, susţinută de Kaindl (*Die Huzulen*, p. 76, ap. Marian, *o. c.*, p. 187, nota 1), că numele rahmanilor ar deriva din arab. *rachmân*, „blînd, blajin", — frecvent în toponimia balcanică, şi-n Dobrogea! — a reprezentat-o la noi d. Şăineanu (*Infl. orientală*, I, p. CCLXXX).

[6] Cf. şi rut. *na rachmanskyi velyk dén*, propriu: „la paştele rahmanilor", adecă „la paştelele calului", *ad Graecas Kalendas* (Miklosich, *Die türk. Elemente in den südost-und osteuropäischen Sprachen*, s. v. *rahman*, p. 145).

[7] De fapt: fluviul *Arka*, deoarece *nahr* = *nahar* e cuvîntul semit pentru „fluviu", precum *dwipa* din *Dwipa Sukhatara*, „Socotora" (una din insulele cu care a fost indentificat „Ostrovul Macaron") e terminul sanscrit pentru „insulă".

[8] Ca o curiozitate de istorie culturală, notăm că ngr.—pop. σαββατιατίκιον, „centime ou centimes payées au maître d'école par les écoliers chaque samedi, honoraires" (Contopoulos), se plătea pe vremuri şi-n Ardeal, în natură: „Merită crezare împărtăşirile tradiţionale, că plata (preoţilor sau «dascălilor») o formau contribuţiunile de bună voie ale locuitorilor, ouă, poame, brînză, lapte, grăunţe şi lemne de foc, ce le aduceau copiii de acasă (Sabbatalii)". (V. Păcală, *Monografia com. Răşinari*, p. 375).

[9] Numele tătăresc al Chievului ar fi, după Bruun, acel Μαγκαρία la Neilos Doxopatres, în 1143, care ar corespunde cu „oraşul scitic", *Mangalia*, „ubi Europa terminatur", din Simon de Keza (Marquart, p. 59), identificat de Kuun Géza cu *Mongolia*. — Adăogim că şi *Mangalia* noastră ar putea fi o pronunţare slavă a lui *Mongolia*, deci fără legătură cu *mangal*, cum se crede.

[10] De „apa Antuia" *(sic)*, peste care „să mai vede o zidire de cetate mare la ţinutul Românaţilor", vorbeşte „O descripţie a Ţerii Româneşti", tipărită de d. N. Iorga, în *Studii şi documente*, III, p. 47.

[11] Sub formă dialectală *neghee*, „saltus paganalis in agris celebrari solitus, ein Dorfschmaus, oder Dorftanz, der ausser dem Dorfe angestellt wird", îl are şi *Lexiconul Budan*, p. 425. Cf. Pop—Reteganul, în O. Densusianu: *Graiul din Ţara Haţegului*, p. 275.

[12] Ceea ce nu e cazul cu „*Arghir*" din cutare pluguşor: „(Morăreasa) cu degetele înghenărate, cu mînile îmbîrnate, zicea că-i de *Arghir* muşcată şi era de Dumnezeu lăsată" („Şezătoarea", XIII [1913], p. 126) unde *Arghir* = *alghini*, pronunţare moldovenească pentru albine (care şi apare, de ex., în varianta Baronzi—Iorga, *Un mănunchi de colinde... din jud. Putna*, p. 36).

Scanned with OKEN Scanner

[13] Firește, însă, că nu e același lucru cu „Alexandru—Împărat" din cîntecele lui Napoleon (v., între altele: varianta din Iosif Popovici, *Balade populare din Banat*, p. 117, sau aceea de origine evident cărturărească — din col. Alexici, *Texte de lit. poporană română*, I, p. 124, în care se pomenește de „Viliton" = Wellington, de „Ludăvacă-mpărăteasă" = Ludovica, „Louise" și de „Ilin-apusului" = Sf. Elena, în apus): îl denunță cazacii și muscalii lui! — Alte variante, v. în col. Teodorescu și în Pop-Reteganul, *Trandafiri și viorele* (p. 27).

[CÎTEVA SPECIMENE DE GERUNDIU ÎN *-URE*]

Fiindure-că cu variantele: *cindură-că, cinderi-că, cindrilea-că, cindreacă* (v. *Dicț. Academiei*, supt *fiind-că* și cf. it. *essendo che*, fr. *étant donné que*) e singura formă de acest fel, cunoscută pînă acum în dialectul dacoromân[1].

Iată însă că, într-o carte de judecată pentru moștenire, din „Condica lui Constantin Mavrocordat ca domn al Moldovei, 1741—2" (N. Iorga, *Studii și documente*, VI[2], p. 257, no. 394), întîlnim alte două gerundii de această factură, extrem de interesante:

„La cheltuiala nunții *neputîndure* îmbla ei la bani" — și (ceva mai departe): „*Îmblăndure* ei și-n casă, cercînd ca să mai caute bani, i-ar fi găsit iute oameni streini, tufeccii, ș-au mers di-au spartŭ casa și au luat din casă un brîŭ de argintŭ a unui Arman ..."

[Adde, DR, II, 906]: Alte două exemple, într-o copie din 1817 a unui act din 7190: „deci eu *neavîndurea* cu ce plăti ..., iar *nefiindurea* vaca la Sfete Petre ..." (Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, IV, 1, p. 58).

Fenomenul nu e, deci, izolat nici înlăuntrul dacoromânei și, în explicarea lui, trebuie luat în considerație și acel curios *-re*, pe care-l scoate la iveală (ca pe *u-* mut) cîntarea la sfîrșitul unor versuri populare:

Da la Sălcuță mi-*era-re*
. . . . . .
Dară-n iel cine-mi *ședea-re*?
— Savai moichiliță lui,
Moichiliță lui a bună
Și-i spăla *iliecile-re*,
Toate *diminețile-re*,
Cînd iliecile-i *spăla-re*,
Apa, frate, că-i *roșa-re* ...

Faptul că, în acest specimen, luat din colecția craineană a dd. Giuglea și Vîlsan (p. 3), enigmatica particulă apare și după substantive, nu trebuie să ne înșele asupra adevăratei ei naturi: ea s-a propagat acolo de la verbe[2].

La acestea, ea e uneori atît de solidară cu forma verbală însăși, încît un culegător mai puțin experient o consideră ca parte integrantă a acesteia;

așa, d. ex., în următorul fragment de colind din colecția d-lui I. I. Răuțescu (*Colinde*, ed. „Dumineca Poporului", p. 28 sq.):

[Gheorghe] cînd îmi *auziră*
'n grajd de piatră că-mi *întrară*,
Pe negrul mi-l *țăsălară*,
De sudoare grajdului,
De praful soltarului.
Și la scară mi-l *trăseră*,
Cu undelem mi-l *unseră*
Și frumos mi-l *înșelară*
Și pe el *încălicară* etc.

Căci, după părerea noastră, toate aceste forme nu trebuie interpretate ca acorduri „mahalagești" (tip *fostără*), ci ca tot atîtea fuziuni ale verbului cu particula *-re: auzi-re, întra-re* etc.[3].

„Dacoromania", II, 1921—1922, p. 661—662.

NOTE

[1] Un *fiindur[e]* (fără *că?*), și-n Stefanelli, *Doc. Cîmpulungului moldovenesc*, p. 355.

[2] Pentru *cumure?* „cum? cum ai zis?" (Frîncu, *Moții*, 99), cf. și *pururе*, *pretutindere (-ne)*, dar îndeosebi: *cum oare, cum goge = quovis, modo?*

[3] Cu totul deosebit e cazul lui *berea* din următorul pasagiu al unei balade din col. Pompiliu, reproduse de Gaster (*Chrestomatie*, II, 292):

Turcu be și nu pre be
Și be bere de ce re;
El *berea (sic)* cu viclenie,
Să n-ajungă la beție, —

acest cuvînt nefiind decît o stîlcire, o răstălmăcire din *be(a) re(a)* = bea bere rea.

ÎN CHESTIA POSTPUNERII ARTICOLULUI
— O nouă ipoteză —

Fenomenul curios al articolului postpus era socotit, cum se ştie, ca o particularitate a limbilor română, bulgară şi albaneză. Apariţia lui excentrică, dincolo de zona „balcanică", în Scandivania (cf. vng. *fe-et*, „das Vieh", *sol-ena*, „die Sonne"), a fost explicată — împreună cu alte elemente de asemănare în costumul popular suedez — prin „lunga conlocuire a goţilor, cari s-au îndreptat apoi spre nord, cu tracii în regiunile Rusiei-Mici şi ale ţărilor române" (N. Iorga, în „Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale", II, p. 115, n. 1)[1].

Cercetările mai recente însă asupra limbii armene, a cărei independenţă de grupa iranică a fost recunoscută graţie lui Hübschmann şi Meillet, au scos în evidenţă faptul că acea limbă posedă de asemenea articolul postpus: *-s*, *-d*, *-n*.

Brugmann cel dintîi a subliniat acest lucru indicînd paralela cu bulgara (*Demonstrativpron.*, p. 45).

Dar Brugmann mergea mai departe, afirmînd că articolul postpus bulgăresc nu putea fi împrumutat din româneşte, şi încă mai departe — de astă dată, desigur, prea departe! — respingînd ca învechită presupunerea lui Miklosich că articolul românesc şi bulgăresc s-ar datori unei influenţe autohtone traco-ilirice (*ibid.*, p. 44): postpunerea articolului bulgar ar fi, după el, un „armenism", rezultat din contactul cu armenii aşezaţi în Bulgaria.

Învăţatul indogermanist uita că ceea ce constituise odinioară trecerea, legătura dintre *armeană* (ca ultim termin indo-european pe teritoriul asiatic) şi *greacă* (termin extrem indo-european în Europa) era tocmai acea grupă *traco-frigiană*, al cărui ultim termin, *frigienii*, sînt recunoscuţi, de acord cu tradiţia istorică (Herodot, VII, 73), ca *brigii* balcanici, „conlocuitori cu macedonenii" (σύνοικοι Μακεδόσι), din cari au roit armenii însişi (v. d. ex.: G. Feist, *Kultur, Ausbreitung und Herkunft der Indogermanen*, Berlin, 1913, p. 432)[2].

Împreună cu ilirii, tracii şi macedonii, aceşti *Briges* (Βρίγες), deveniţi, după transferarea în Asia, *frigieni* (Φρύγες), au locuit, deci, teritoriul „balcanic", pe care se constată fenomenul lingvistic în chestie: e de mirare că el se găseşte, nu numai la români (dacii erau o seminţie înrudită cu tracii), la bulgari (în fiinţa cărora s-au topit rămăşiţele trace), la albanezi (descendenţi din iliri), ci şi la posteritatea vechilor *Briges*, — la armeni?

Scanned with OKEN Scanner

Cam aşa argumentează şi d. Ernest Lewy, în articolul său: „Eine kaukasisch-balkanische Beziehung?" din „Orientalische Literaturzeitung", XXV (1922), col. 145 sqq.

D-sa se ocupă, însă, exclusiv de bulgară: cel mai bun mijloc de a nu înţelege problema în toată complexitatea ei, care nu permite fragmentarea, izolarea diferitelor elemente. Şi, pornind de la constatarea că fenomenul postpunerii articolului, firesc faţă de caracterul accentuat demonstrativ al limbilor băştinaşe din Caucaz[3], nu e nici vechi indo-european, nici uralo-altaic, d. Lewy conchide că el ar fi „altbalkanisch" şi-l explică prin aceea că bulgarii locuiesc într-o regiune unde au locuit odinioară brigii, adecă frigienii: de la rudele acestea ale armenilor au bulgarii postpunerea articolului.

Ea n-ar fi, deci, un împrumut „armean" propriu-zis, direct, de la armenii stabiliţi în Bulgaria — cum susţinea Brugmann, — ci o moştenire din vechime: d. Lewy e de acord. Numai cît, transmiţătorii acestei moşteniri ar fi, după d-sa, exclusiv brigii, pe cînd, după părerea lui Kopitar şi Miklosich, — pe care, lărgind-o, ni-o însuşim, — fenomenul ar aparţine, originar, *întregului* grup *iliro-traco-frigian*, adecă *autohton-balcanic*[4].

„Dacoromania", II, 1921—1922, p. 662—664.

NOTE

[1] O dificultate e, totuşi, împrejurarea că în limba transmiţătorilor înşişi fenomenul e inexistent („omnibus vero dictionibus praeponebat articulum *tho* aut *the*", spune Busbeck): să se fi pierdut fără urmă?

[2] Frigiana se poate socoti ca terminul mediu între armeană şi tohariană, pe care Pokorny o considera ca limbă a cimmerienilor traco-frigieni (v. Ed. Hermann, *Tocharische Sprachreste*, în „Zeitschrift für vergl. Sprachforschung", 50 [1922], p. 302).

[3] Pentru posibilitatea unei influenţe a idiomelor caucaziene asupra tohariei, v. Hermann, *l. c.*, p. 309.

[4] V. despre el, în genere: H. Hirt, *Die Indogermanen, ad loc.*, iar, în special, despre traci, — pe lîngă cartea clasică a lui Tomaschek (*Die alten Thraker*, 1893—4), — : Dr. Gawril I. Kazarow, *Beiträge zur Kulturgeschichte der Traker*, Sarajevo, 1916, şi G. Seure, *Connaîtrions-nous, enfin, un texte en langue thrace?* (extras din „Revue des Études anciennes", XXII [1920], pp. 1—21).

Scanned with OKEN Scanner

CONTRIBUȚII LA STUDIUL SUFIXELOR ROMÂNEȘTI

1. Un sufix unguresc în românește

A trecut neobservată prezența suf. ung. *-ul* în rom. *lupiul* = 'more lupino' din *Anonimul Bănățean* (ed. Crețu, p. 351)[1].

Curiosul ἅπαξ, căruia, ca sens, îi corespunde normal adv. *lupește* sau loc. adv. *ca lupii*, e, în adevăr, un evident decalc, regional sau personal (cf. și lat. *lupi ceu*, la Vergil, *Aen.*, II, 355 = gr. λύκοι ὡς din *Iliadă*, XVI, 156), după ung. *farkasul*, „farkas módjára, farkas gyanánt" (Czuczor-Fogarasi, *A magyar nyelv szótára*, II, 611), din *farkas*, „lup" + același sufix adverbial, care se întrebuințează obicinuit în *oláhul* s. *românul*, *franciául*, „românește, franțuzește" etc.[2].

Derivarea de la plural se explică prin necesitatea de a evita confuzia cu forma articulată de singular *(lupul)*, sau, cum îmi sugerează N. Drăganu[3], prin forma arhaică și dialectală a însuși sufixului, *-jul* (cf. Simonyi, *Tüzetes magyar nyelvtan*, I, 677), dacă nu chiar din gen. latin *lupi* + suf. *-ul* = *lupi* s. *lupino more*, fiind vorba de un cuvînt latino-unguresc, de care mai sînt în *Anonim.* [Adde, DR, III, 1099:] *lupiș*, formă dial. băn.

2. Încă un sufix neglijat

E suf. rom. *-astru*, pe care monografia d-lui G. Pascu îl ignorează pur și simplu, ca pe atîtea altele (v. DR, II, p. 786 și urm., adăogind ocazional sufixe patronimice, ca: *-ade* din *Gheorghiade*, *-ide* din *Philippide*, *-oschi* din *Scaraoschi* = *Iskariotski* sau *Pisoschi* = *Pisovski*, *-oțchi* dintr-un *Potoțchi* = *Potocki* etc., cum și suf. patronimice și toponimice, ca *-ărea* s. *-área* din *Purcărea*, *Nucărea*, *Văcarea*: n. de loc. muscelene la Codin, *Muscelul*, I, pp. 113, 119 și 129, unde și n. de munte *Văcăruia*)[4].

Popular-moștenit într-un cuvînt ca *fiiastru*, *-ă* = lat. *filiaster* (v. d. ex. rev. „Oltenia", I[2], p. 68), acest sufix, care se regăsește și-n rom. *albastru* = lat. *albaster* (cf. it. *biancastro*, fr. *blanchâtre*)[5], apare — prin filieră modernă — în neologisme ca: *poetastru*, *criticastru* etc.[6], și — prin substituție — într-un *sihastru* = ἡσυχαστής, dacă, în acest din urmă caz, nu

avem a face cu o simplă epenteză, ca în *mistreț* etc., sau, mai curînd, cu o influență de analogie a lui ἡσυχαστήριον (după μοναστήριον); cf. și vsl. *sihastrija*, „sihăstrie" = gr. ἡσυχάστρια (v. Cihac, s. v. *sehastrie*).

3. În chestia suf. -ar

Asupra funcțiunii topice a suf. *-ar* a atras atenția, întîi, [...] D. Pușchilă, în „Convorbiri literare" din 1914, p. 662 sqq.

D. Iordan relevă ulterior același lucru („Arhiva", Iași, 1921, p. 259), adăugindu-i pe suf. *-aș*, cu aceeași funcțiune (cf. și *ibid.*, 1922, p. 429). Pe de altă parte, în DR, I, 327, d. Pușcariu, observînd că *-ar* se adauge de obicei la toponimicele ce cuprind un *-n-* în radical, emite ipoteza că *-ar*, cu această funcțiune topică, n-ar fi decît o disimilație din obicinuitul *-an (ean)*.

În replica sa din „Arhiva" (1923, p. 104), d. I. se declară dispus să creadă mai degrabă contrarul: că *-an* ar fi secundar, înlocuind cu vremea pe primitivul *-ar*, oriunde disimilația nu se opunea la aceasta, dar, față de alte exemple de topice în *-ar*, car nu au în radical nici *-n-*, nici *-l-*, trebuie să admitem că cele două sufixe, *-ar* și *-an*, sînt deosebite (cf. și Bărbulescu, *ibid.*, 1923, p. 60 sqq.).

Astfel de exemple sînt, firește. La cele aduse de noi înșine (v. „Anuariul Inst. de ist. nat." din Cluj, I, 386) și de d. Iordan (dar *Șorogari* din Iași n-are a face cu *Șoroca* din Mehedinți, cum crede d-sa, p. 105, fiindcă forma veche a numelui, *Ciorogari*, atestată în rev. „Ion Neculce", I, 119, arată că baza e apelativul *ciorogar*, consemnat la *Anon. Băn.* și Cihac cu sensul de „sutor, cordonnier, savetier", iar în „Rev. critică-literară", III, 93, cu acela de „nemeș sărac, pantalonar", de unde și n. de fam. *Ciorogariu*![7]), se pot adăugi oricînd altele (deși d. I. e convins că le-a dat pe „toate"!): *Bercarul* (vîrf în Muscel, unde și pîrîul *Berca*: Codin, *Muscelul nostru*, 90), *Luncarul* (deal, *ibid.*, 108), *Pisicari* (*ibid.*, p. 117: după unul *Pisică*?), *Groșari* s. *Groșani* (Ștefulescu, *Tismana*, 476), *Gruiari* (idem, *Gorjul istoric și pitoresc*, p. XX), „*Peștenaru* Simion Mengiarlîul" (idem, *Istoria Tîrgu-Jiului*, 480 = S. M. din *Pesteana*, „Nisipuri", ori, cum îndreaptă erata: *Peșteraru* = din *Peștera*; cf. măn. din Muscel, Dîmbovița etc.), *Săcuiari*, azi *Bîrzeiu-de-pădure* (idem, *Schitul Crasna*, 64), = *Secuiani*; *Cîmpănari* = moții din ținutul *Cîmpeni*, în graiul mocanilor (Frîncu-Candrea, p. 64: formă interesantă și ca diferențiare față de *Cîmpinean*, din *Cîmpina*, „Spinoasa"); apoi: *Apostari* (cf. *Apostul*, vale doljeană, din *Apostol*, *Apostu*, ori *apust* = *opust*, la moară?), *Ceaușari* (cf. *Ceauș*, *Ceaușoaia* etc.), *Ercari* (cf. *Iarca-Iarcu* și pol. *jarka*, „noaten": vsl. *jarŭ*, „Frühjahr", rom. *iar*, „grîu-de-vară", ca n. de deal muscelean etc.); *Fînacari* (pîrîu putnean, după *Fînacu — fîn*? cf. *Fînari* s. *Funari*; [adde, DR, III, 1099:] *funar* = 'frînghier', — lipsă la Pascu, *Sufixele*, unde remarcăm întîmplă-

tor şi absenţa suf. *-oste* din slavismele *iuboste, mîndroste, miloste*: v. *Ps. Sch.*, ed. Candrea, *Glosar*); *Ghebari* (cătun putnean, după *Ghebu*; cf. *Gheba*, deal fălciian, *Ghiaba* prahoveană, *Ghebani, Ghebeni* etc., din *gheb*, dar şi n. pers. *Gebhard*, ca *Bernhard* faţă de *Bărnar*, cf. *bîrnar* şi *brînar*); *Şotîrcari* (= *Ciotîrcari*, din *Ciotîrcă* = *ciotîrcă?*), *Supănari* (cf. n. de fam. *Supan*) etc. Un *Vălari*, înţeles de d. I. ca *Văleni* (cf. *Vălenari* = *Văleneni*), poate fi, ca şi *Albinari* (Buzău, Prahova; cf. *Albina*[8]), *Cremenari* (Argeş), *Fusari* sau *Gogoşari* (Vlaşca), nu numai pl. unui nume personal sau local: *Vălaru, Albinaru, Cremenaru, Fusaru, Gogoşaru* (cf. topon. *Gogoşul, Gogoşi*), ci chiar pl. apelativului respectiv: *vălar* = *vălaş*, „piuar, dîrstar, învălitor (de sumane)", *albinar*, „stupar", *cremenar, fusar* (= fabricant de fuse), *gogoşar* (= sericicultor).

Acelaşi, de altfel, ar putea fi şi cazul unora din celelalte exemple citate[9] — în lipsa probei documentare —, fără ca, prin aceasta, datele problemei ce ne interesează să sufere prea mult, fiindcă, în definitiv, un lucru ni se pare că se poate afirma cu siguranţă: că nu e vorba de vreun sufix deosebit, ci numai de două funcţiuni deosebite ale aceluiaşi sufix, — dovadă: însuşi faptul că şi *-aş*, dubletul său simetric în cea dintîi funcţiune (cf. *arcar-arcaş, cizmar-cizmaş, lăutar-lăutaş, puşcar-puşcaş, răvar-răvaş* etc.), apare, de asemenea, paralel cu *-ar* topic, şi-n cellalt ipostaz (cf. *Poenaş*, s. tecucean, faţă de *Poenari, Vălenaş-Vălenar*, apoi s. dîmbovicean *Crîngaşi* etc.). Reducerea lui *-ar* la *-an*, sau viceversa, nu ni se pare necesară.

Faptul că suf. *-ar* nu se intîlneşte numai la radicale cu *-n-*, nu constituie însă, după părerea noastră, o dovadă hotărîtoare împotriva ipotezei d-lui Puşcariu, fiindcă e posibil ca generalizarea aceasta să fie ulterioară, avînd ca punct de plecare grupa în care exista acea raţiune fonetică, — nu de disimilare, în sensul presupus de d-sa, ci de substituire pentru evitarea disimilaţiei, ca în cazul ipocoristicelor ruseşti, care se derivă prin suf. *-eńka* sau *-ečka*, după cum primitivele respective nu conţin sau conţin în tulpină o nazală: *Káleńka, Mašeńka, Sašeńka, Vašeńka, Valódeńka*, faţă de *Fénečka, Manečka, Sónečka, Vánečka* (v. Max Vasmer, *Dissimilationsvermeidung im Russischen*, în „Zeitschr. f. vergl. Sprachforschung", 51 [1923], p. 66).

Privită în cadrul acestor consideraţii, şi etimologia rom. *tîlhar*, derivat de obicei din ung. *tolvaj*, idem (*Cihac*, II, 530), apare în altă lumină.

Cînd avem românește un *tîlhiş*, „pădure", *tîlhăriş*, „pădure măruntă, tufişuri" (*Graiul nostru*, II, 211), *tîlhăreà*, „susai-de-pădure", „*Pernanthes muralis*" (*Lex. Budan*, 695), „susai-păduret, *Lactuca sagittata*" (Panţu), nu vedem ce motive s-ar putea invoca pentru a despărţi pe *tîlhar* de această familie de cuvinte. Un derivat prin *-ar* din *tîlh-* ar explica însă foarte bine numele acestui „pădurar" sui-generis[10], acestui „fiu al pădurii", cum îi zice, cu o eufemistică perifrază, T. Vîrnav (*Istoria vieţii mele*, ed. Gorovei, p. 68), pe cînd inversa ar fi mai greu de admis: ca celelalte forme citate să fi fost, ele, construite pe baza lui *tîlhar*.

Pentru oscilaţia, firească, între înţelesul de „sălbatec [silva!], fiară" şi „fur" al unui *tîlhăros*, ca epitet al lupului în cimilituri (v. Pascu, *Despre cimilituri*, I, 208), cf. şi breton. *ki c'hoat*, „loup", lit.: „chien de bois" („Rev. des. trad. pop.", XX, 54), ml. *forstrarius*, „lupo", lit.: „guardia forestrale" („Arch. Romanicum", V, 106).

Contra derivării din ungureşte pledează şi rom.-dial. *tulai*!, „aoleo!", „au voleur!" (cf. M. Pompiliu, în „Conv. lit.", XX, 1019), arătînd cum trebuia să sune în limba noastră ung. *tolvaj*, care, în orice caz, lasă neexplicată varianta uzuală în *-ar* (fiindcă analogia cu *vătrai-vătrar* nu ajunge); iar vr. *tîlhuì*, „tîlhări", se explică tot atît de bine din acelaşi *tîlh-* (din care, cu suf. ung., şi *tîlhuşag*).

„Dacoromania", III, 1922—1923, p. 803—807.

NOTE

[1] Notăm, în treacăt, că de acest vocabular s-a ocupat şi Şeghescu (Siegescu Jozsef) în „Egyetemes Philologiai Közlöny", XXIX (1905), p. 77 sqq., emiţînd ipoteze inadmisibile asupra paternităţii lui şi dînd cîteva excerpte cu lecturi ridicule ca: „Abuschilé — Infantium incestus [= incessus!] quadrupes" (p. 78; cf. p. 77, la fel, cu o greşeală de tipar în plus: „Abaschilé — Infantium incestus quadrupes"!).

[2] Invers s-au petrecut lucrurile în cazul hibridului *veroshaték* din acelaşi *Anonim* (p. 377), unde reflexul rom. al ung. *vörös*, „roşu" (cf. *varosh*, „rubeus", *ibid.*, 351), a suferit influenţa rom. *roşatec (roşiatic)*. — Un interesant paralel ar oferi şi mr. *mintimen*, „înţelept" (P. Papahagi, *Basme aromâne*, 640), modelat, din *(cu)minte*, după un *gramén*, nefericit, biet" (*ibid.*, 603) = ngr. γραμμένον, „destin", lit.: „scris" (şi γραπτόν); cf. şi mr. *mintiminilĭă*, „înţelepciune" (Dalametra).

[3] De vreun *lupiŭ* n-ar putea fi vorba.

[4] Pascu (p. 149) nu cunoaşte decît n. de plantă *mielăreà*, 'agneauchaste', < *miel*: reflex românesc al unei celebre glose greco-latine (ἁγνός = *castus*, interpretat ca: *agnus-castus*).

[5] De notat: *gălbinastru, gălbinast*, „păr la cal, alb prin gălbeneală" (Em. Bucuţă, *Românii dintre Vidin şi Timoc*, p. 130), [adde, DR, III, 1099:] iar pentru explicarea dubletului *gălbinast(ru)*, cf. dial. *nost(ru)*.

[6] Sensul e acela, peiorativ, de „cel ce face pe poetul, pe criticul" etc. („vrea-poet", „vrea-critic", zicea Aron Densusianu, cf. fr. *soi-disant, pré-tendu*); el există, de altfel, nu numai în latineşte (*patraster, filiaster*, „care face pe tatăl, pe fiul", la Cicero, chiar: *Fulviaster*, „cel ce imită pe Fulvius, un alter-Fulvius", ca *sullaturio, antonesco* etc. — după prototipul gr. φιλιππίζειν, cu sens încă mai rău: „a servi interesele lui Filip, pentru bani"), ci şi-n greceşte, unde un πατραστήρ, μητράστειρα (care au servit de model formaţiunilor analoge) erau continuarea firească a derivatelor substantivale în —αστήρ (δικαστήρ, ἐργαστήρ etc.) de la verbele în — άζω (cf. Bréal, *Sémantique*[2], p. 46). — De însemnat că *vitreg* apare, sporadic, şi substantival: „denaintea lui Toderaşco, *vitregu* mieu" (Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, III, 1, p. 62), — ca: *bunul* meu.

[7] De rectificat în acest sens şi etimologia d-lui A. Scriban („Arhiva", 1922, p. 49).

[8] În *Albeşti-de-Mur* (Prahova) avem, se pare, păstrat lat. *morus*, „Maulbeerbaum", mr. *mur* (ad Puşcariu, *Et. Wb.*, no. 1132), mai probabil decît pe *murus*, „zid" (*ibid.*, no. 1131); cf. *Vadul-Părului*, în aceeaşi comună, iar pentru factura numelui: *Ruşii-de-Vede* etc.

[9] *Botoşariu*, n. de fam., într-un doc. de la Matei-Basarab (Nicolăescu-Plopşor, „Oltenia", I, p. 2), *Botoşarul* (*ibid.*, p. 17), probabil = bulg. *botušar*, „ciobotar", e comparabil cu *Botoşan(i)*, în acelaşi chip ca şi *Mitoşariu* cu *mitocan* (de la *metoh-mitoc*). — *Ruxăndariu*, *Tonigar* din Stefanelli (*Doc. Cîmpulung. moldovenesc*, pp. 465, 467) sînt nume personale negustoreşti, de origine levantină (it.-gr.), în care caracterul diminutiv al suf. *-ar* e tot atît de evident ca şi-n grecismul *Leondari* = λεοντάρι, „leu mic, leuţ, leuşor". — Pentru răspîndirea suf. *-ar* cu accepţiunea locală, comp. încă rus. *volgar*, „der Schiffer auf der Wolga; Bewohner der Uferstrecken an der Wolga" (Pawlowsky; cf. rom. *burlac*).

[10] Notăm ocazional sinonimele: *şumariu* (în Haţeg, din *şuma*, „dumbravă": Viciu, 81; cf. sîrb. *lugar*), *gornic* (Cora Irineu, *Scrisori bănăţene*, p. 22), *bereznic*, „pădurar" (în M-ţii Sucevei, „Şezătoarea", II, 23), *lişniţ* (Moisiu, *Ştiri nouă* ..., p. 143), — pe lîngă cunoscutul *e(r)şter*, „Förster" (prin ung. *festér* ?).

CONTRIBUȚIE LA STUDIUL ONOMATOPEELOR ROMÂNEȘTI

S. Pușcariu (*Despre onomatopee în limba română*, în DR, I, 75 sqq.) și S. Șutu (*Strigătele animalelor*, *ibid.*, II, 85 sqq.) au dat, cei dintîi, atenția cuvenită acestei provincii neexplorate a lexicografiei noastre.

Am comunicat la timp d-lui Pușcariu unele însemnări ale mele relative la acest subiect (v. *l.c.*, p. 78, n., cu Addenda). De atunci însă provizia de note și observații a crescut și cred că e momentul să le dau la lumină — întrucît nu și-au găsit sau nu-și pot găsi locul aiurea — aici, supt forma de întregiri la cele două studii amintite.

Pentru strigătul corbului trebuie însemnat, pe lîngă: *cîrr*, *carrr* și *car* (Șutu, 141) sau *gar*, și: *cra*, atestat la A. Pann: „Din gura corbului n-auzi decît *cra*!" (cf. Marian, *Ornitol.*, II, 23), cum și-n mr.: „Di la corac, *cra* vai avdzi" (Zanne, *Proverbele românilor*, I, p. 436, no. 1723 și IX, p. 601, no. 7842).

Trebuie să relevăm însă, — ceea ce n-a observat Zanne, — că, în realitate, avem de a face cu o simplă traducere literală a proverbului ngr. Πὸ κόρακα θἀκούσῃς κρᾶ! (K. Dieterich, *Sprache und Volksüberlieferungen der südl. Sporaden*, în „Memoriile Acad. din Viena", 1908, p. 401[1]).

În acel *Cîrții, cîrții, vranița*, cu care începe o strigătură satirică maramureșeană culeasă de [...] Bîrlea (*Cîntece poporane din Maramureș*, II, p. 231):

Cîrții, cîrții 'vranița',
Trece mama pe-aicea,
Cu doi pui de turturea etc.

vranița e, însă, slavismul dialectal *vramniță*, *vraniță*, iar *cîrții*, „poarta țarinei" = *scîrții*: omonomia cu *cîr* și *vrană* (cioară) e numai accidentală.

— Pentru *a văcăi*, ca strigăt al rațelor (Șutu, 132), e interesant de comparat și turc. *vaqvaq*, „cri du canard, de la cigogne etc." (Barbier, II, 844).

— În legătură cu *gîrîi*, despre gîște (Șutu, 129), e de remarcat pasagiul „Pentru *Gîr-Mîr*" din „Povețuiri și cuvinte adevărate" ale lui Iord. Golescu (culese de Zanne, *o. c.*, VIII): „Gîr mîr [= gîr-gîr] la muiere privește, ce ca gîsca *gîrîește*, și mîr mîr la bărbat, ce ca cînele mîrîește. — Mai bine în pustie te lasă, decît cu gîr-mîr în casă. — Pe gîr-gîr și pe mîr-mîr îi desparți cu pîrț-pîrț, că p-amîndoi îi faci de rîs. — De gîr-mîr să te ferești ca de cel mai rău vrăjmaș" (p. 188).

Pasagiul e preţios şi fiindcă poate ajuta la fixarea adevăratei origini, onomatopeice, a rom. *gară*, „médisance, clevetire". Atestat pentru Bucovina şi raportat de *Dicţ. Acad.* la pol. *qwar(a)*, „zgomot" (cf. şi fr. *gare*, it. *gara*, „strigăt de alarmă ; ceartă"), el ar putea fi totuşi o simplă variantă a lui *gîră*, „ceartă continuă, ură, clevetire, dispreţ general" (Păsculescu, *Lit. pop. rom.*, glosariu), d. ex. „Dar nu mai sînt înconjurată : cu dat, cu fapt, cu aruncat, cu adăpătură, cu *hîră*, cu *mîră*, cu *gîră*" (e într-un descîntec, p. 116), a cărui legătură etimologică cu interj. *gîr!* ni se pare incontestabilă[2].

— *Gîri* şi *gîriţa*, ca interj. p[entru] chemat gîştele, se găsesc atestate în glosariul muscelean al d-lui Codin, p. 35.

— În acelaşi vocabular, p. 57, e înregistrat *a pielcăni*, „a striga curcile" (după strigătul ale cărui variante : *chercăni* etc., le dă Şutu, p. 134).

— La strigătele copoilor (Şutu, 166) e de adaus : *cheof! cheof!* (rev. „Flamura", III, 142 ; dar, „un *chefuit* de copoi" de acolo e, probabil, o greşeală de tipar, pentru : *chefnit, cheofnit*).

— Din aceeaşi revistă, p. 109 sq., culegem varianta *a furui*, despre cal (ad. Şutu, 168).

— Pentru *schilău!*, „lătratul vulpii" („Comoara satelor", 1925, p. 53), e de comparat — pe lîngă *a schelăloi* etc. — şi alb. *skile*, „vulpe" (Leotti, 155), rom. -dial. *schilă*, „căţea" = ngr. σκύλα, idem (DR, I, 267[163]), şi-n „Ţiganiada", ed. „Buciumul român", II, 225.

— *Fonf*, despre unul care „fonfăeşte" s. „fomfoneşte", care vorbeşte pe nas (cf. lat. *balba de nase loqui*), are o bază onomatopeică evidentă, ca şi *mohnăit, cohnăit* etc. (*Dicţ. Acad., s. v.*, o spune cu dreptate), ca şi fem. *fomfoană*, „femeie ce vorbeşte încurcat" (Codin, *O seamă de cuvinte din Muscel*, 32)[3], *fonfănesc*, „vorbesc pe nas" („Rev. cr. lit.", III, 154). E însă tot atît de evident că cuvîntul românesc, cu baza lui cu tot, nu poate fi despărţit de turc. *fañfañ*, „femme qui a une voix nasillarde" (Zenker, 655[b]), *fañ-fañ*," 1°. onomatopée qui s'emploie en parlant d'une façon de prononcer les mots indistinctement, comme les vieillards qui n'ont plus de dents ; de là *fañ-fañ seuïlemek*, parler en bredouillant, marmotter ; 2°. insecte de l'espèce de l'escarbot ou du scarabée" (Barbier de Meynard, II, 397) ; cf. şi ngr. φαφούτης, ὁ, „édenté" (Legrand-Pernot, *Chrest. gr. mod.*, 481), iar cu deosebire prov. *fanfan*, „murmure", it. *fanfano*, „hâbleur" etc., din familia romanică (v. Sainéan, *Les sources indigènes de l'étym. française*, II, 55).

O lacună în cercetările despre onomatopee de la noi e neglijarea indicării sistematice a termenilor de comparaţie vecini, pentru Moldova, în special, a paralelelor rutene, adesea extrem de instructive : un *tprru!*, 'Haltruf für Pferde' (Želechowski, II, 978), se află, tocmai, la noi, ca şi un *ţiba!*, 'marsch! (zum Hunde)' (*ibid.*, II, 1054) ; un *rilja!*, 'Scheuruf f. Gänse' (I, 142), e identic cu *halea!* al nostru etc. — În rut. *ts!*, 'interj. pentru tăcere şi mirare' (II, 990), se confundă, oarecum, rom. *st!* (cf. *pst! ţst!*), indicînd tăcerea, şi *ts! (nts! ţţţ!)*, exprimînd mirarea, precum în rut. *tfè! tfù! thù!*, 'pfui!' (995), apare al nostru *tfè! tfì! tfù!* (interj., imitînd

sau însoţind scuiparea), iar în rut. *tjò!*, 'holla! lass doch!', *tjo-tjo!*, 'interj. bei Bewunderung und Spott' *(ibid.)*, *tiohúl*, (996) avem pe *tio! tihò! (tiohăi)* al nostru. — Rut. *tjo-tjo-tjo!* e şi un 'Lockruf d. Hühner' (cf. *tiugu-tiugu* !), găina numindu-se în limba copiilor şi: *tjutja (ibid.)*. — Rom. *ceala!* şi *cea bou!* apar în rut. *čala!* şi *čabél* (II, 1059).

„Dacoromania", IV_2, 1924—1926, p. 882—886.

NOTE

[1] Mai de mirare e că i-a scăpat (Zanne, I, 435 sq.) şi echivalentul turcesc al rom. „corb la corb nu scoate ochii": *gargha garghanuñ ġözini oïmaz*, „la corneille ne crève pas les yeux à la corneille" (Barbier de Meynard, II, 452); cf. şi varianta ardeleană: „Corb la corb nu scoate ochii, dar nici cioară la cioară" (Zanne, *o. c.*, IX, 601), cum şi fr. *le corbeau, n'arrache point l'oeil au corbeau*, it. *corvi con corvi non si mangian gli occhi*, port. *corvos a corvos não se tirão os olhos*, germ.-dial. *Ein Rab' hackt dem anderen das Auge nicht aus*, faţă de germ. *Eine Krähe hackt der anderen kein Auge aus* şi engl. *one krow neer pulls out another's eye* (R. Riegler, *Das Tier im Spiegel der Sprache*, p. 149). — Pentru *corb* ca simbol al discordiei (şi-n „Ţiganiada" !), cf. turc. *ghourab ul-bëm*, „corbeau de la séparation" (*ibid.*, II, 381).

[2] Singura restricţie ce s-ar impune ar fi caracterul forţat al multor formaţiuni feminine care ne intimpină în descîntece, ca pendant obligatoriu la formele masculine simetrice: „Să-mi aduci dragoste ibastă [= liuboste], Albeţe de la împăraţi şi împărătese, de la crai şi crăiese, de la spaii [= spahii, „nobili", „boieri"], şi *spăioane*, de la chinez şi *chinezoane*, de la căprar şi căprăriţă, de la şumar ['pădurar'] şi şumăriţă..." („Şezătoarea", 1925, p. 68, unde „pe dos de cine podos" = poate: *plodos* sau 'de pod, uliţă', iar *buchiţă* = 'guriţă'), „99 de deochitori şi 99 de deochitoare, 99 de moroi şi 99 de *moroaie*, 99 de *ursoi*, 99 de *ursoaie*" (recte: *urcoi, urcoaie* — v. DR, I, 262 [245] — + *ursitoare*), 99 de pocitori, 99 de pocitoare" (rev. „Scinteia" din Gherla, 1925, p. 49), „s-au tălnit cu ochitorii, pocitorii, cu strîgoi, cu strigoaie, Cu moroi, cu moroaie, cu mirători, cu mirătoare" (*ibid.*, p. 50, unde e vorba încă de „bărbaţi curaţi, necuraţi, Cu ochii de *vîrcolac*, Cu gura de lup turbat" şi de „*bucine zimbre*" [= coarne de zimbru], cu care se „bucină peste lume" de pe „munţii Garaleului", despre cari v. DR, I, 468 şi „Anuarul Inst. de ist. naţ." din Cluj, I, 329, n. 2), — sau efectele de ritm: „din mîni, din *vîni* [= vine!], din creştet pînă-n călcîni" („Şezătoarea", no. cit., p. 70). — Pentru „ochii de vîrcolac", e de notat zicătoarea mr. *are ocl'i di vărculacu* (Mihăileanu, *Dicţ.*, 531) = 'nu voieşte să doarmă' (Zanne, VII, 216). — Alt exemplu avem într-un descîntec din „Comoara satelor", 1925, p. 78, unde se vorbeşte de „un *muscur* cioban" (cf. oaie s. capră *muscură*). Un caz tipic de asemenea fabricate simetrice avem într-un descîntec din „Buciumul român", III, 136:

„strînsul cu strînsoaica,
potca cu potcoaica,
ceasul rău cu ceasoroaica" !

Adăugim că Tiktin, s. v. *gîr(a) — mîr(a)* nu recunoaşte legătura onomatopeică cu gîsca fiindcă nu cunoaşte pasagiul cel mai expresiv din Golescu (cf. şi Cihac, s. v. *dîr — mîr*). Şi pentru *pîspîi, pîspîitor*, „intrigantul care veşnic şopteşte la urechea patronului, linguşindu-l", Tiktin, *s. v.*, a omis tocmai grosul exemplelor din Golescu (Zanne, *o. c.*, VIII, 300—5), care dă acolo, în felul său glumeţ, şi „etimologia" cuvîntului, cînd scrie (p. 304): „Depărte de casa ta omul *pişpăitor* şi linguşitor, că unul cu *linci-linci* te linge pîn' la oase, şi cellalt cu *piş-piş* [= pîş-pîş] îţi pişcă inima toată".

[3] La aceeaşi familie aparţin: *fomfolog, fofolog, fofoloc* (cf. *Dicţ. Ac.* şi Zanne, *o. c.*, II, 555).

Scanned with OKEN Scanner

O STRĂVECHE FORMULĂ DE EXORCISM ÎN DESCÎNTECELE NOASTRE

Într-un descîntec „de mătrici" din colecţia Bîrlea (*Descîntece, vrăji, farmece şi desfaceri*, Bucureşti, 1924, p. 360), Maica Domnului e implorată:

Să-i strîngă [bolnavii] mătricile şi rosurile
Din toate închieturile
Să le ducă
În pădurile cele întunecoasă,
Unde *cocoşii negri nu cîntă,*
Vaca neagră nu rage,
Rădăcină nu se trage,
Foc nu se face:
Acolo să peie şi să răspeie...

În aceeaşi colecţie, p. 365, într-un descîntec „de bubă", răul e trimis:

... în loc necercetat,
Unde *cocoşii negri nu cîntă,*
Unde *oameni nu umblă:*
În munţii Galareului.

Formula e bine cunoscută. Am citat-o după culegerea maramureşeană, pentru că e una din cele mai nouă; dar o găsim pretutindeni:

Să te duci
Unde *popă nu toacă,*
Unde *cocoş negru nu cîntă,*
Unde *fata mare cosiţă nu-mpleteşte*

sună un descîntec din colecţia de literatură populară a lui Păsculescu (p. 147); iar în vechea culegere a lui G. Dem. Teodorescu, Ielele sînt invitate (p. 380) în aceşti termeni:

Voi, Elilor,
vă duceţi în locuri depărtate,
în baltă, trestiă, pustietate,
unde *popa nu toacă,*
fata nu joacă...

Scanned with OKEN Scanner

La fel, în colecţia, mai nouă decît acea a [...] [lui] Bîrlea, *Mărgăritarele Banatului* (Timişoara, [1925]), scoasă de Lucian Constin:

Duceţi-vă în munţi codri pustii,
În putrezile rădăcini,
Unde *nu-i glas de cocoş*,
Nici *fluierătură de voinic*. (p. 48).

Luaţi-vă şi vă duceţi,
Unde cal n-o călări,
Fată chica n-o-mpleti,
De Hristos n-o pomeni. (p. 49).

În zănoagă le ducea,
Unde *cocoşul nu cînta*,
Calul nu rîncheza,
Şi săcurea nu tăia,
Fata mare nu-mpleteşte,
Voinicul nu chioteşte. (p. 51).

Să te duci în munţi pustii,
Unde om nu locuieşte,
Nici nu-i urmă de secure,
Nici *glas de cocoş*. (p. 56).

Sau, cu o coloratură specială:

Voi duceţi-vă în codri pustii,
Unde vă aşteaptă masa cu făclii.
. . . . . .
Să te duci şi pe jos în codrii pustii,
Că v-aşteaptă mese întinse
Cu făclii aprinse (p. 53).

Să vă duceţi
În munţi-strămunţi,
Că acolo vă aşteaptă
Cu mese-ntinse
Cu făclii aprinse,
Unde nu-i
Nici tăietură de voinic
Nici glas de fată mare (p. 56 sq.).

Scanned with OKEN Scanner

Şi tot aşa, într-o altă colecţie bănăţeană de descîntece (E. Hodoş, Sibiu, 1912, p. 27):

Du-te-n văi şi munţi
Cărunţi,
Acolo-s, mese-ntinse
Şi făclii dalbe
Aprinse.
Şi păhare scrise.
Acolo să lăcueşti
Şi să sălăşlueşti!

Sau încă, într-o recentă colecţie, mai puţin cunoscută, a [...] [lui] Bălăşel (ed. „Ramuri", I², 17 sq.):

Să se ducă în scorburi pîrlite,
În păduri îmbumbite,
La fetele lui Ler împărat[1],
Că-i adastă cu mese puse
Şi cu făclii aprinse,
Să bea, să se veselească,
De trupul (cutăruia) să lipsească,
Cocoşu-n prag a cîntat...

Ori (p. 40):

În ostroveala mărilor să te duci...

Sau, mai precis:

În coadele[2] mărilor
În rădăcinile pragurilor[3].
Unde popa nu toacă,
Unde cocoşi nu cîntă,
Unde cîne nu latră...

Ori (p. 77):

Să te duci în munţi,
La fetele lui Crai,
C-acolo sînt mese puse
Şi făclii aprinse,
Acolo ţine cina,
Acolo hodina...

Şi, iarăşi precizînd (p. 101):

În munţii cărunţi,
La brazii mărunţi,
Acolo să trăieşti,
Acolo să văcuieşti...

Sau, în sfîrşit (p. 110):

În munţii
Cudcudaţi...[4]

Uneori, acele ,,locuri depărtate'' sau ,,necercetate'',acele ,,pustietăţi'' etc. sînt precizate geografic: duhurile rele sînt trimise ,,în Veneţia'' (v. DR, I, 265, n. 2 [245, n. 5]), care poate fi, totuşi, apelativul *vineţie*, ,,cer'' sau ,,la *Maroga*'' (= Maroc?)[5], unde le ,,aşteaptă, cu mese-ntinse, cu făclii aprinse şi cu pahare pline'' (Teodorescu, p. 358). Sînt echivalente ale acelei *Anatolii*, care apare, de asemene, în cîntecele populare, cu timbrul acesta (v. DR, II, 431 [427]):

Peste *Nadolie*,
Cea ţară pustie...
Peste *Nadolie*,
Cele ţări pustie...

Important e, însă, prin ce elemente de viaţă, cari le lipsesc, se definesc acele locuri — şi semnificativ, că, printre ele, figurează mai totdeauna *cocoşul*.

E o trăsătură, străveche a exorcismelor, aceasta.

În faimoasele Εὐχαὶ ἤτοι ἐξορκισμοὶ πρὸς τοὺς πάσχοντας ὑπὸ δαιμόνων καὶ ἑκάστην ἀσθένειαν, atribuit Sf. Vasilie-cel-Mare (Migne, *Patrologia Graeca*, XXXI, col. 1681), este o litanie, unde spiritul rău e îndreptat εἰς γῆν ἄνυδρον, ἔρημον, ἀγεώργητον, ἣν ἄνθρωπος οὐκ οἰκεῖ[6], iar într-o εὐχή din Fritz Pradel (*Religionsgeschichtliche Versuche und Vorarbeiten*, III, p. 268) durerea de cap e alungată de mîntuitorul pe un munte, ,,unde cîne nu latră şi *cocoş nu cîntă*'' (ὅπου κύων οὐκ ὑλατεῖ ὅ τε ἀλέκτωρ οὐ φωνεῖ).

Formula e însă şi mai veche, putînd fi urmărită pînă în sec. al II-lea al erei creştine, de cînd datează placa de plumb de la Amorgos, pe care e scrisă o *defixio* la adresa Demetrei (v. Homolle, în ,,Bulletin de Correspondance hellénique'', XXV [1901], p. 414).

Această trimitere a duhurilor necurate în pustii şi secrete locuri, unde nu se pomeneşte ,,ţipenie de om'', concordă perfect cu psihologia şi formulele exorcizării şi izgonirii dracului însuşi (cf. *ducă-se pe pustii*, ca nume al

dracului şi al epilepsiei). R. Wünsch a adunat, sub titlul de *Zur Geisterbannung im Altertum* (în „Festschrift zur Jahrhundertfeier der Universität zu Breslau", Berlin, 1911, pp. 9—32), o sumă de exemple de formule conjuratorii. Conjurate cu formule ca: ἔξελθε, *ἀναχώρει, tolle te, exi, abi* etc., după ce şi-au îndeplinit „chemarea", spiritele sînt „liberate" (ἀπολύειν) şi lăsate să se întoarcă — ori chiar expediate — la domiciliul lor natural, prin formulele: χώρει εἰς τοὺς ἰδίους τόπους, δόμονδε, εἰς τὰ ἴδια βασίλεια, — înţelegîndu-se sau numindu-se Tartarul[7] ori Pămîntul, — ori să intre în anumite animale, „Seelentiere", în care obişnuiesc a locui, precum: capra, corbul, porcul[8].

Mai rămîne însă o chestie de lămurit: de ce „cocoş *negru*" (cf. *cocoş-gai*, „năzdrăvan")?

Lucrul se explică foarte uşor prin aceea că, în descîntece (ἐπῳδαί, *incantamenta*), e vorba, în mod firesc, de cocoşul *infernal*, consacrat Persefonei, deci de cocoşul *negru*, iar nu de cocoşul *roş*, care se pune pe edificii, simbolizînd focul (fulger sau incendiu), de care trebuie să se apere clădirea. Credinţa în puterea antidemonică, apărătoare, a cîntatului cocoşilor, vestind ivirea luminii neprielnice duhurilor rele, stă, în ambele cazuri, la temelia acestor manifestări: de la sarcofagele din sec. al IV-lea pînă la columnele comemorative din Bavaria superioară de azi, unde apare încă celticul „Gockel"[9], *gallus gallicus* veghează neadormit asupra destinelor umanităţii. De aceea nu ne putem mira cînd îl vedem că apare, în exact aceeaşi legătură simbolică din descîntecele noastre şi străvechile formule magice elene, în cutare „chanson de geste" francez (*Huon de Bordeaux*, v. 2890 sqq.):

Sauvages teres trova Hues asés;
Par Femenie est outre trespasés:
C'est une tere ù moult a pouretés:
Solaus n'i luist, feme n'i puet porter,
Ciens n'i aboie, ne *kos n'i puet canter*.

În sfîrşit, în ce priveşte, aşa-zicînd, tehnica intervenţiei cocoşului în descîntece, adăugim, ca piese de demonstraţie, următoarele pasagii din colecţia Bălăşel, care ni se par deosebit de instructive (pp. 104—5):

Taci, cocoş, din cîntat
Şi cioban din chiuit,
Să-i treacă [cutăruia] de obrintit.
. . . . . .
Într-o pădure neagră
Zbiară o oaie neagră
Şi latră un cîne negru,
Şi chioteşte un păcurar negru.

Tacă oaia din zbierat
Şi cînele din lătrat
Şi păcuraru din chiotit
Trecu şi [cutăruia] de obrintit.
. . . . . .
Cocoşii cîntară,
Porcii se sculară,
Cîinii lătrară,
Venin de la [cutare] mîncară;
Iar [cutare] rămase curat
Şi uşurat.

„Dacoromania", IV_2, 1924—1926, p. 886—891.

NOTE

[1] E vorba de *Iele*, zise şi „fetele lui *Sandu*" (p. 130), obişnuit: *Şandru*. De remarcat, în special, epitetul: *Mironice*, ce li se dă (p. 131), împreună cu acela de „Diaconese" şi „Împărătiţe" (p. 132): să fie = *emiroaice* (cf. *amiroană*)? (Cf. însă: *moroaice* şi *mereonce* din alte variante).

[2] Golf, sîn, lagună.

[3] Cataractă.

[4] Aluzie la *cotcodăcit*?

[5] Cf. însă şi sl. *maroga*, 'Streif, Fleck', despre vaci (Miklosich, *Et. Wb.*, cu trimitere la *Maura*), cum şi *moroaca* = 'moroaica' (Teodorescu, p. 365).

[6] Cf. Bernhard Schmidt (*Der böse Blick und ähnlicher Zauber im neugriech. Volksglauben*, în „Neue Jahrbücher f. d. klass. Altertum", 1913, p. 610, n. 1), care compară: „ὅπου αἱ ἔλαφοι τὰ κέρατα ἀποβάλλουσιν" (cf.: „Ieşi şi du-te în *coarnele cerbilor*", într-un descîntec din col. Tocilescu, I^1, 627).

[7] Cf. ἔρρε ποθ' ᾿Αιδαν s. ἴθι Τάρταρον (Plutarch, *Moralia*, p. 241; Suidas, Εὐρώταν, p. 643). — Exact aşa, în col. Costin (p. 49): „Eu pe tine [ceas slab] te iau şi te trag *În mijlocu pămîntului* ... Unde om viu n-o locui, Nici cu mine n-o vorbi..."

[8] Cf. ἐς αἶγας, κατ' αἶγας ἀγρίας, ἐς κόρακας etc. — Relativ la aceste din urmă, trebuie să observăm, pe de o parte, explicaţia dată de Kukules, în legătură cu expresia lat. *corvorum offa* (aluzie la soarta spînzuraţilor), iar, pe alta, sensul atenuat de „envoyer promener" al derivatului σκορακίζειν (cf. şi eufemisticul ἐς μακαρίαν). — Şi germ. *vogelfrei* înseamnă nu „frei wie der Vogel", ci: „frei für den Vogel", prin aluzie la corpul osînditului, devenit după executare prada păsărilor (cf. R. Riegler, *Das Tier im Spiegel der Sprache*, pp. 96 şi 146).

[9] V. în special cap. *Hellenisches im Christentum*, din Ed. Stemplinger, *Die Ewigkeit der Antike*, Leipzig, 1924, p. 148.

Scanned with OKEN Scanner

MĂRUNȚIȘURI

Baba-Coaja

În mitologia populară: „ogresse qui tue les enfants non baptisés".

Hasdeu, *s. v.*, o identifică cu „cea mai teribilă babă din mitologia serbă, *kuga*, la diminutiv *kužița*, adiectivul *kužna*", personificînd, în genere, „ciuma", „pestis", și reprezintînd, în ultima analiză, pe germ.-ren. *koge*, „stîrv, cadavru".

Observăm că personagiul mitologic în chestie există și la ruteni, care-l pomenesc în expresia: *bába kózi gónit*, „von leichter Wellenbewegung der jungen Getreidesaat" (Želechowski, I, 356).

Evident, însă, că el ar putea fi împrumutat de la noi: întrebuințarea lui la românii din Transilvania și prezența unui prototip renan, ca cel semnalat de Hasdeu, concordă perfect cu teoriile mai noi asupra originii moselane a sașilor[1].

Malanca

Obiceiul, foarte răspîndit prin [...] nordul Moldovei, de a umbla, în ajunul Anului-Nou sau al Bobotezii, cu un băiat deghizat ca fată etc. (cf. Pamfile, *Crăciunul*, p. 194 sq.) reflectă, fără îndoială, pe rut. *malánka*, 'Unterhaltung mit Verkleidung eines Burschen als Mädchen, mit Liedern und Neujahreswünschen am Abend vor dem Neujahr" (Želechowski, I, 424).

Cuvîntul e, de fapt, un deminutiv al numelui *Sf.-Melania*, care se serbează tocmai în ziua de 31 decembre (cf. Manastyrski, *Die Ruthenen*, în colecția: „Die österreichisch-ungarische Monarchie im Wort u. Bild", vol. *Bukowina*, p. 259, unde se dă și textul cîntecului „Malancei")[2].

Întrătunul, Trătunul

Găsesc în „Comoara satelor", II (1924), p. 88, acest nume ardelean al sărbătorii zise de obicei „Aflarea capului Sf. Ioan Botezătorul" (25 mai st. v., deci „a treia aflare": ἡ γ' εὕρεσις s. φανέρωσις τῆς τιμίας κεφα-

λῆς τοῦ Προδρόμου). Nu e vorba de etimologie, pentru că aceasta-i evidentă: *întră-tunul*, i. e. *tunetul*, resp. *trăznetul*, iar dacă se mai cere vreo probă, o avem în faptul că, în aceeaşi zi, „femeile se reţin de la orice lucru ca să fie scutiţi (sic!) de trăznete" (*l. c.*; cf. *ibid.*, 1925, p. 37). Ceea ce face interesul cuvîntului e accepţiunea specială (neglijată de lexice) a verbului a *intra*, pe care el o implică şi care are analogii perfecte într-un fr. *carême-entrant* sau *moisentrant;* (cf. vechiul *mois à l'intrar*, opus lui *mois à l'issir* = *mensis intrans, introiens ingrediens*, i. e. *incipiens, initians* faţă de *mensis exiens, in exitu mensis* etc.; v. Gr. Rühl, *Chronologie des Mittelalters und der Neuzeit*, pp. 75—6).

Văzăndure

În DR, II, 661 şi 906 [461], am relevat cîteva specimene neobservate de gerundii în *-(u)re(a) : îmblăndure, neputîndure, neavîndurea, nefiindurea.*

Putem adăugi acum încă un exemplu, pe care-l găsim într-un act moldovenesc din 1670, tipărit de d. N. Iorga (*Procesele călugărilor de la Sîntilie şi Gheorghe, pisarul leşesc*, extras din „Analele Acad. Române", 1925, p. 5): „*Văzăndure (sic)* eu că are dumnealui aceia danie..."

Tătîne, mămîne etc.

Studiind acest curios tip flexionar, d. Ov. Densusianu *(Hist. de la langue roumaine*, I, p. 139*)* l-a aşezat în cadrul latin-romanic al cazului oblic la substantivele în *-a*, referitoare la persoane[3].

Formele româneşti sînt arătate ca fiind reflexul dubletelor lat. *tatani, mamani*, aflătoare în inscr. din sec. III p. Chr., ca şi *barbane(m)* = *barba(m)*, „unchi"[4], şi ca făcînd parte din familia romanică a formelor oblice în *-ain (putain, nonnain* faţă de *pute, nonne;* cf. it. *puttana, mammana)*, — resortul însuşi al formaţiunii putînd fi căutat, fie în confuzia substantivelor masc. în *-a* cu cele în *-o, -onem* de decl. III (Densusianu, *l. c.*), fie în analogia cu tipul flexionar germanic *-a, -un*, dezvoltată mai întîi la numele proprii de origine germanică[5] şi extinsă apoi la unele apelative (Guarnerio, *l. c.*[6]), fie într-o virtualitate latină, puţin accentuată la început, dar potenţată ulterior prin influenţa germană.

Oricare ar fi, însă, geneza fenomenului, fapt e că *tătîne* şi *mămîne*, — cu diferitele lor variante, arhaice şi dialectale[7], — nu reprezintă singure, cu *frăţine*[8], familia cazului oblic, de care ne ocupăm, în limba noastră: *bărbăţîne (-meu)* şi *cumnăţîne (-meu)*, pe lîngă: „bărbată-meu" (bărbatului meu) şi „comnată-meu" (cumnatului meu[9]), se aud mai tot atît de des prin nordul Moldovei.

Mai mult decît atîta. Ni se pare că formaţiuni din limbile vecine, ca pol. *babúnia*, „Grossmütterchen", *mamunia* etc., cu formantul *-unia*, pe care Brückner („Zeitschrift f. vergl. Sprachforschung", 1918, p. 221) îl consideră drept „caracteristic" pentru limba polonă (faţă cu celelalte limbi slave), ar putea fi de provenienţă moldovenească, cum e, fără îndoială, rut. *tatúnь*, *tatúnьo*, „Väterchen" (Želechowski, II, 951), al cărui sinonim *tatusь* şi *tatúlьo*, ambele deminutive din *táto*, 'tată' *(ibid.)*, trebuiesc alăturate atît la rom. *tatul*, cît şi la acel *Tat(ul)*, de care s-a vorbit mult în ultimul timp[10]. O interesantă fuziune între rom. *tată* (poate, subt forma alterării ţigăneşti : *tetea*[11]) şi sl. *dědju* (cf. *Dediul*[12]) pare să reprezinte n. de fam. vr. *Tetea*, *Tetiul* (Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, II[1], p. 15).

Adîncă bătrîneţe

Latinul *altus*, din care al nostru *înalt*, avea şi înţelesul de „înalt" şi acela de „adînc" ; dar echivalentul latin al expresiei rom. *adînci bătrîneţe* e *summa aetas*, adică : „vîrsta supremă" (cf. vgr. ἐσχατογέρων), în sensul de „cea mai *înaltă*" (cf. germ. *hohes Alter*). E perspectiva ascendentă, a vîrstei, care, crescînd, urcă scara anilor, pentru a ajunge — ca la o *summa linea* dintr-o adiţiune — la *dies supremus* (cf. *obire diem supremum* = *cedere e vita*, *mori*).

La noi, din contră : vîrsta înaintată — trecută de limita cînd era *în floare*, ἐν ἀκμῇ, şi după care începe declinul, panta descendentă — apare ca o scădere a energiei vitale, ca o coborîre în *adînc* : „pînă la *adînci bătrîneţe*".

Aceeaşi concepţie se oglindeşte în ngr. βαθὺ γῆρας, 'extrême vieillesse' (Korais, Ἄτακτα, IV, 42) şi-n rut. *glubokiĭ vik*, 'hohes Alter' (Želechowski, I, 144), — adectivele respective însemnînd, propriu-zis, deoportivă : „adînc".

Burtă-verde

Cunoscutul epitet dispreţuitor pentru un burghez materialist, apărînd şi ca epitet satiric colectiv la adresa poporului nostru în genere, subt forma de *Ianache burtă-verde*, a fost explicat de Şăineanu *(Dicţ. univers., s. v.)*, în legătură cu *român verde*, ca „burtă robustă, adecă om robit pîntecelui".

Explicaţia e posibilă ; în orice caz, nu cunoaştem alta, nici mai bună, nici mai rea. Dar Şăineanu putea adăugi, în sprijinul ei, pe fr. vechi *culvert*, poreclă glumeaţă pentru „paysan ou rustre" (analog actualului vulgar *cul terreux*), pe care chiar dînsul (Sainéan, *Les sources indigènes de l'étymologie française*, II, 348) îl înţelege, nu ca o etimologie populară dintr-un reflex fr. al ml. *collibertus* (cf. vsl. *klevrětь*), ci ca un exemplu de „appellatif facétieux".

„Frumos-scris"

— Consideraţii semantice —

Între expresiile româneşti pentru un chip omenesc de o excepţională frumuseţe, se întrebuinţează, — pe lîngă atîtea altele: *frumoasă de pică*[13], *frumos picat (rupt, coborît) din soare*[14], *frumoasă — coz, frumoasă de muc, frumos de foc* s. *mama focului* (cf. şi *urît-foc, urît de mama focului*), toate consemnate în art. respectiv din culegerea Zanne (II, p. 567), ba chiar: *frumoasă în curmeziş* („Şezătoarea", 1925, p. 63), — şi expresia: *a fi frumos-scris* (Zanne, *l. c.*).

Rostul expresiei se precizează pînă la evidenţă prin paralele, ca: „parcă e *zugrăvit*" (Zanne, V, 661) sau prin echivalente, ca: „frumos ca o *cadră*" (cf. şi germ. *bildschön*); „*cadră*, s-o pui în perete" (*ibid.*, III, 292)[15]. Iar un pasagiu din cronograful lui Danovici întăreşte această constatare, cînd spune: „Elena era mai frumoasă decît toate muierile den lume, că, unde o vedeai, *părea-ţi că iaste zugrăvită*, cum spun la istorii" (v. Cartojan, *Legenda Troadei*, p. 27).

Avem, deci, semantismul pe care-l semnala dl. Ov. Densusianu, în subtila-i analiză din „Grai şi suflet" (II[1], p. 12 sq.).

Expresiuni analoge, ca: „a avea faţa *scrisă* în icoane", despre un om slab şi prizărit de tot, de „parcă-i de pe icoane" (Zanne, VII, 19), — se ştie că pictura bizantină dă sfinţilor o înfăţişare ascetică, — sau „a rămînea (ca) *scris* pe perete", adecă: „încremenit de frică sau de mirare" (*ibid*, III, 292), cu alte cuvinte: „a rămînea *tablou*", — cum se zice —, arată, vădit, acelaşi proces semantic: *scris* = *zugrăvit* (cf. de altfel şi mr. *scriat*, „beau, peint", în glosariul „Antologiei aromâne" a dlui Tache Papahagi, p. 484[16]).

Întrebarea e însă: avem a face aici cu o evoluţie de sens particulară limbii noastre? — Credem că nu.

Acelaşi semantism se constată, în adevăr, şi-n ngr. ἀγγελογραμμένος, „schön wie ein gemalter Engel" (G. N. Hatzidakis, Ἄγγελος *und Verwandtes*, în „Sitzungsberichte", ale Acad. din Viena, 1913, p. 6)[17]. Şi, dacă vechii noştri cărturari, ca M. Costin, de ex., pot spune că „chipul lui Barnovschi este *scris*", adecă zugrăvit, ca al unui ctitor, la biserica cea mare din Liov (v. N. Iorga, *Din faptele strămbunilor*[2], p. 207), să nu uităm că, în greceşte, sinonimica aceasta e curentă: despre icoana mîntuitorului „cea *nefăcută* de mîni" se spune la Theophanes (*Chronogr.*, ed. Bonn, I, 467): "ἣν χεῖρες οὐκ ἔγραψαν" şi, mai mult decît atîta, însuşi termenul propriu uzual pentru „pictură" e, cum se ştie, în greceşte un compus al lui γραφία: ξωγραφία.

Ţinînd seamă de vîrsta cuvîntului, care nu e numai grec modern sau măcar bizantin, ci vechi-grecesc[18], cum şi de influenţa exercitată de greci la noi în domeniul iconografiei, sîntem — socot — în drept a considera semantismul acesta ca un reflex grecesc sau, la rigoare — fiindcă semantica în chestie e populară — un fenomen paralel cu cel din greceşte: ace-

laşi procedeu, care a făcut pe grec să aplice picturii termenul obişnuit pentru „scriere" (cf. de altfel şi lat. *describere, delineare*, sinon. cu *pingere, depingere*)[19], va fi dictat omului din popor de la noi să zică picturii „scriere"[20].

Economie de termeni sau confuzie între noţiuni?

Dar, oare, la baza celor mai multe sisteme de scriere, dacă nu a tuturora, nu e pictura?

Istoria culturii dă dreptate poporului.

A vorbi în ponturi

În expresia a *da în ponturi* s. *a vorbi în ponturi*, „a face aluzie, a vorbi în pilde, în alegorii" (Şăineanu, *Dicţ. univ.*[4], *s.v.*), corespund [sic] exact ngr. πουντολογῶ s. ποντολογῶ, „mordre, blesser, piquer, se moquer par des mots couverts" (Korais, Ἄτακτα, V, 310), — par des *pointes*[21].

Originea ngr. πόντος însuşi e însă, firește, în acelaşi it. *punto* (lat. *punctum*, lit.: „împuns"), la care a fost raportat cu dreptate şi ung. *pont*, menţionat atît de Şăineanu, cît şi de Tiktin (s. v. *punct*), pentru rom. *pont* („clauză de contract"; „reion": sergentul din *pont* etc.).

A se avea

A se avea cu cineva se întrebuinţează adesea, eufemistic, pentru „a trăi, a avea relaţiuni amoroase cu cineva":

Căci mi-a fost iubită mie
Din mica copilărie,
Care *m-am avut cu ea*,
Şi mi-a secat inima, —

oftează, cu un evident timbru mahalagesc [...], cîntecul „Fire-ai a dracului Mărie" din colecţia Fira-Kiriac (p. 29[22]).

Expresia e o elipsă din: *a se avea bine* (cu o femeie), „être du dernier bien" (avec une femme).

O relevăm, pentru că a fost trecută cu vederea în art. respectiv din *Dicţ. Acad.*

A o da rasol

Se întrebuinţează pentru a indica „expedierea" unei trebi „la repezeală", fără multă atenţie. 'Eine Arbeit nachlässig, schleuderhaft ausführen', traduce Tiktin şi verbul *a rasoli*, 'abkochen'. Baza ar fi, deci, *rasol*,

'im Wasser gekochtes; Suppenfleisch', pentru care Tiktin, *s. v.*, compară sl. *razsol*, 'Salzbrühe'.

Dar *rasol* mai înseamnă, în graiul bărbierilor ardeleni, un anume preparat chimic, cu ajutorul căruia barba se poate „da jos", fără brici, în cîteva minute — şi e foarte posibil ca expresia noastră să fie un reflex al acestui procedeu expeditiv de „a da rasol" barba clientului grăbit.

Numele însuşi are la bază — după cum mi s-a explicat — pe *ras* (de la *rade*), fiind format prin asemănare cu alte numiri de preparate uzuale în *-ol: odol, lysol, menthol* etc.

Expresia ia loc, deci, în rîndul metaforelor pornite din oficina lui Figaro: *a trage un perdaf, a da o săpunealâ, a rade fără brici* etc.

A fi slab de înger

Expresia, care se aplică unui individ fără energie morală, fără curaj, incapabil de a rezista ispitelor sau ameninţărilor, se întîmpină întocmai, în ruteneşte: *vin mnjakogo angilja*, 'er ist weichen Herzens'(Želechowski, I, s. v. *angilъ*, 'Engel').

A arde la ficaţi

Bine cunoscuta expresie populară, bogată în variante: *a frige, roade, seca, tăia la ficaţi* (v. Zanne, II, 157, şi *Dicţ. Acad.*, s. v. *ficat*), o au, aproape la fel, grecii de azi: ngr. ἐμαύρισε τὸ σηκῶτι μου, 'je me suis fait du mauvais sang', χαλνᾷ τὰ συκῶτια του διὰ τὸ τίποτα, 'il se fait du mauvais sang pour des riens' (Contopoulos, s. v. συκῶτι).

Dar ea exista deja la romani: „quid referam, quanta *siccum iecur ardeat ira*" (Juvenal, *Sat.*, I, 45)[23].

Cf. de altfel şi fr. *échauffer la bile à quelqu'un*, cu un înţeles înrudit.

A fierbe piatră scumpă

În frumosu-i volum „Drumuri moldovene" (Cernăuţi, 1925), d. Leca Morariu scrie (p. 56):

„Şi cine-i harnic să prindă atîtea, atîtea alte fărîme din *cheatra cea scumpă* care *se hierbe* la stînă! (*Hierbem chiatră scumpă* înseamnă pe aici: stăm de vorbă, stăm de poveşti)".

Asta nu înseamnă însă că se poate scrie: „piatră-scumpă (taifas)" (p. 147), ci altceva, şi anume iată ce:

Există, la poporul nostru, credința că piatra scumpă nu e decît bale de șerpi și că găurile de șerpi sînt pline de asemene pietre[24].

Dar această credință nu există numai la poporul nostru: „Les serpens entrelacés en grand nombre font une pierre qui est un diamant. Si on les surprend, on attend qu'ils s'en aillent pour le ramasser", spune „Bulletin de la Soc. de statistique des Deux-Sèvres" din 1877 (citat de Rolland, *Faune populaire de la France*, III, p. 42, care reproduce, din Alecsandri, *Ballades de la Roumanie*, p. XLI, și informația despre credința analogă la români).

Varianta franceză, care vorbește de un număr mare de șerpi încolăciți, colaborînd toți la facerea diamantului, explică limpede și sensul metaforic de 'conversație' al expresiei „a fierbe piatră scumpă".

Am relevat lucrul, și pentru că *Dicț. Acad.*, s. *fierbe*, nu consemnează această accepțiune, precum n-o consemnează nici pe aceea de 'a cînta (din fluier)': *a fierbe un cîntec* (v. Tit Bud, *Poezii pop. din Maramureș*).

Mr. *liu-herbu*, „a avea necaz pe cineva" (Dalametra, s. v. *hearbiri*), se explică, desigur, la fel cu sinon. dr. *a i-o coace* (sc. *turta*) *cuiva*, „a medita, a cloci răzbunare asupră-i".

A și-o scrie-n frunte etc.

Cînd amenințăm pe cineva că n-o să uităm și n-o să-i iertăm un rău ce ne-a făcut, zicem adesea: „Să ți-o scrii în frunte!"

Sensul e evident: să n-o uiți, — că nici eu n-o uit! Dar semnificația acestei formule cominatorii pare a fi mai adîncă și mai veche.

În *Exod* 13, 14—6, scrie: „Și așa va fi, cînd te va întreba mîne fiul tău: ce este asta? [sacrificiul ritual, adus lui Iehova], atunci să-i răspunzi: 'Cu puterea brațului său ne-a scos Iahvè din Egipt... De-aceea-i jertfesc lui Iahvè tot ce deschide pîntecele mamei [născîndu-se], însă pe fiul meu întîiul născut îl scutesc [de această jertfă]. Și să fie ca semn *(ôth)* pe mîna ta și ca «*tôtâfôth*» *pe fruntea ta*, că cu puterea mînii sale Iahvè ne-a condus din Egipt".

Tôtâfôth e explicat, în adevăr (*ibid.*, 13, 9) ca *sikkarom*, „Zeichen der Erinnerung, der Mahnung" (v. Kohlbach, în „Zeitschrift d. Vereins f. Volkskunde" din Berlin, XXXV [1925], p. 20).

Dar chestiunea nu se oprește aici.

La turci există un amulet, al cărui nume, *lâm*, nu e decît numele literei arabe, care *se scrie*, cu un amestec de ambră (soi de rășină aromatică), mosc, rută, indigo și lazur, *pe fruntea* sau după urechile copiilor și mireselor (v. Zenker, *s.v.*, 789^{c} — 790^{a}).

Obiceiul concordă, desigur, cu practica așa-ziselor „amulete frontale" evreiești[25] sau tatuarea frunții primului născut, de care pomeneam mai sus. Dar el intră, pe de altă parte, în cadrul mai larg al legăturii dintre

frunte şi *destinul scris*: „Ce ţi-e *scris*, *în frunte* ţi-e pus", zice un cunoscut proverb popular românesc, în care trebuie să recunoaştem, de bună seamă, un reflex al superstiţiei orientale[26].

De fapt, abstracţie făcînd de ngr. γραπτόν sau γραμμένον, care corespunde perfect lui *scris(ă)* românesc, însăşi legătura, de care vorbeam, dintre acest *scris* fatal şi *frunte* apare explicit în expresia uzuală turcească: *âlen yazouçe*, „ce qui est écrit sur le front; la destinée" (Barbier de Meynard, I, 113)[27].

„Ceci m'était écrit sur le front; c'est l'ordre d'Allah!", fură, după Joannin (*Turquie*, p. 251), cuvintele de resemnare, cu care sultanul Ibrahim se predete rebelilor, lăsîndu-se să fie dus în închisoare: tot fatalismul musulman e în ele.

Ca un antipod al lui *a-şi scrie-n frunte*, de unde plecasem, însemnăm, sfîrşind, zicala ngr. ἐσκότωσαν ἕνα Βλάχον, 'ς τὰ παπούτσια μου τὸ γράφω, „am ucis un valah, mi-o scriu pe papuci" (Cf. Zanne, *P rov. rom.*, VI, p. 278).

A se culca şi scula cu cineva

Se zice despre doi tovarăşi nedespărţiţi, — mai ales în sens rău: „D-ta, care te culci şi te scoli cu jidanii!"

Expresia pare un ecou al medievalului fr. *homme couchant et levant*, „dans les coutumes du moyen-âge, synonym de *manant* ou homme demeurant sur un domaine" (v. Chérnel, *Dictionnaire historique des institutions, moeurs et coutumes de la France*, I, 551, unde se citează, din Du Cange, o veche anchetă, în care un egumen reclamă pe unul „tamquam *hominem suum cubantem et levantem*").

Ideea e, de altfel, comună cu aceea dintr-un *contubernalis*, *coniux* συσσίτιος, *compagnon* etc., şi o formaţiune analogă avem în expresia lat. *dare et accipere cum aliquo* = gr. δῶς καὶ λάβῃς μετ' αὐτῶν (v. „Indogerm. Forschungen", XVIII [1925], p. 115).

A trage pe panglică

Notăm, din *Scrisorile* lui Ion Ghica (*Opere complete*, ed. „Minerva", vol. IV, p. 422), această interesantă expresie, sinonimă cu *a trage pe sfoară* (rău explicat de Ghibănescu, în „Arhiva" din Iaşi, X, p. 178 sqq.), din vocabulariul „panglicarilor", al scamatorilor şarlatani: „Scrie-mi asemenea dacă în testamentul lui Mihai Sturza a fost vreo pomeneală despre Academie, sau *ne-a tras pe panglică*, ca un vulpoi ce-a fost".

Pentru alte expresii sinonime, v. în special: „Dacoromania", I, 263 [160] şi *Mitteilungen des rum. Instituts an d. Univ. Wien*, I, 139.

Scanned with OKEN Scanner

Pînă-n pînzele albe

Despre unul care-şi persecută victima pînă la moartea ei, se zice că „o urmăreşte *pînă-n pînzele albe*".

Zanne *(Proverbele românilor)* nu înregistrează expresia, la capitolul respectiv (vol. III, p. 269, no. 7477 sqq., unde e vorba de *pînză*); dar Tiktin o consemnează sub v. *alb* (I, 5, h), traducînd-o: „bis an den Tod".

Că, în adevăr, acesta e înţelesul *grosso modo*, o dovedeşte şi expresia (citată şi de Zanne): „alb la faţă, de parcă i-a luat pînza de pe obraz", în care *pînza* e, evident, giulgiul ce acoperă mortul.

De ce se adauge, însă, epitetul: *albe?*

Explicarea ne-o dau, cred, vechile inscripţii creştine, în care expresia *in albis decessit* apare adesea, cu un profund sens mistic, al cărui tîlc îl înţelegem numai dacă ştim că „für die Christen als grosses Glück galt, wegen der bewahrten Taufunschuld im weissen Taufkleid sterben zu können" (v. dr. St. W. J. Teenwen, *Sprachlicher Bedeutungswandel bei Tertullian*, Paderborn, 1926, p. 2).

Iarăşi „Mărul Roş"

A fost de atîtea ori vorba aici (ultima dată, DR, III, 877—8) de această expresie[28], echivalentele şi originea ei, încît nu se va mira nimeni că mai revenim o dată, pentru a întregi şi preciza lucrurile.

Am relevat, după Barbier de Meynard, că turc. *kyzyl elma* e un „surnom de la ville de Rome". Confirmarea expresiei o găsim şi-n J. M. Jouannin et J. von Gaver, *Turquie*, Paris, 1840, p. 6, nota, unde „Rome le Grande", ai cărei moştenitori se consideră uzurpatorii Bizanţului, se cheamă în limba lor: „*Roumiet-ulkubra*, qu'ils nomment aussi *kyzil-elma*, la pomme d'or"; iar explicarea denumirii ne-o dă Zenker, s. v. *kyzyl* (p. 700 c): „*Kyzyl Elma*, n. pr. (Gold-Apfel oder rother Apfel) Rom *(von der Kugel auf der St.-Peterskirche)*"[29].

Pentru echivalentul it. *in Oga Magoga* şi fr. *jusqu'au Sec Arbre* (cf. Μονόδενδρον), v. admirabila monografie: *La Leggenda di Gog e Magog*, în Arturo Graf, *Roma nella memoria e sulle immaginazioni del medio evo*, Torino, 1923, p. 797.

„Ortus, mortus"

De mult auzisem, din gura unui bătrîn consătean, aceste cuvinte[30], spuse cu o nuanţă de ironie despre o afacere sfîrşită pe neaşteptate, cam în genul lui „hocus pocus" (hoc est opus, hoc est corpus).

Scanned with OKEN Scanner

Bănuiam că e o formulă magică latină.

Acum ştiu care anume:

Un manuscript din sec. al XVI-lea (*Codex Palat. Germ.*, 267) cuprinde următoarea reţetă pentru friguri, : „Sprich + *Ortus* + *Mortuus* + Cristus + + Surrexit + . Diese Wordte screib uff Salbenbletter ... Et sonabitur p[robatum]" (*Alemannia*, 27, 113, la dr. H. Marzell, *Unsere Heilpflanzen*, Freiburg im Br., 1922, p. 147).

Ceva despre sufixe

Relativ la suf. — *-(n)giu.*

O nuanţă, peste care s-a trecut uşor în studiul sufixului *-giu* (v. Pascu, *Sufixele*, p. 410 sqq.) este varianta *-ngiu.*

Ea există, totuşi, nu numai în cazuri în care —*n*— aparţine evident radicalului: *hangiu, dughengiu,* ci şi-n cazuri care nu sînt pasibile de această explicaţie, ca: *boccengiu (buccengiu), cafengiu* (mai ales femin. *cafengiţă* şi mai cu seamă în înţelesul de „amatoare de cafea"[31]), *boiangiu (boiengiu)* etc.

Care poate fi originea acestui —n—?

Într-un *chiulangiu* sau *moftangiu,* avem a face, după toată probabilitatea, cu derivate secundare, de la augmentativele *chiulan* (cf. însă şi turc. *külah-ği,* 'şiret') şi **moftan.* Într-un *tufingiu* (-paşa), evident: „tufeccì-baša" (*Stihuri pentru pieirea lui Gr. Ghica-Vodă,* în rev. „Miron Costin" pe 1916, p. 5) avem cazul special al substituţiei sufixului originar *-cì(-ciu)* prin *-gì(-giu)* şi, de altfel, însăşi forma literară a turc. *tufek* e *tufenk,* aşa încît —*n*— poate fi privit aici ca etimologic (cf. şi *hîlvîngì,* 'halvagiu', menţionat de Pascu, *l.c.*).

Dar în celelalte exemple?

Nu vedem decît o explicaţie: analogia cu cazurile, în care prezenţa lui —*n*— se justifică pe altă cale.

„Dacoromania", IV_2, 1924—1926, p. 895—908.

NOTE

[1] *Mama pădurii* ar putea fi, cred, apropiată de v. germ. *holzmuoja,* 'Waldeule', 'Hexe' (R. Riegler, *Das Tier im Spiegel der Sprache,* p. 115), în sensul unei antropomorfizări a bufnei de pădure.

[2] În vol. din aceeaşi colecţie, consacrat *Galiţiei,* p. 417, cetim: „Am Vorabende des Neujahrs, das ist am *Melanietage (na Malanky)* ..."

[3] Pentru bibliografie, v. Savij-Lopez, *Le origini neolatine,* ed. Guarnerio, p. 283, n. 1 şi Philipon, în „Romania", XXXI, p. 201 sq.

Scanned with OKEN Scanner

[4] Pentru acest *barba*, cf. şi E. Tappolet, *Die romanischen Verwandtschaftsnamen*, p. 103 sqq. — *Oma*, „Mutter" (p. 23), are un pendant la noi în dialectalul *oamă*, „femeie bătrînă, babă". — De notat (*ibid.*, p. 21) ipocoristicul *tĕta*, pl. *tĕtan*, „Vater", cum şi analogia rom. *bărbat* (ngr. βαρβᾶτος, „berbece nebătut", la Dehèque şi: ἄλογον βαρβάτον, „étalon", s. v. βαρβάτος, „robuste"; cf. şi mr. *mascur*, „bărbat", faţă de dr.), în sens propriu, ca şi-n sens figurat: „cîni mai *bărbaţi*" (voinici, în „Miorița"), *bărbat la gură (Lex. Berînda)*, bun-de-gură, εὔστομος, εὔγλωττος.

[5] *Tatanem*, ca acc. de la n. pr. *Tata*, se întîmpină şi-n Cassiodorus, p. 157. — Toponimice, aparţinînd aceluiaşi tip, relevă Paul Marchot, în „Archivum Romanicum", VII (1923), p. 397 sq.: „Noms de lieu en *-anius* ou *-ania*, à radical germanique, dans la cité des Tongres".

[6] Cf. şi E. Bourciez, *Linguistique Romane*[2], p. 225.

[7] Forma rotacizată, *tătări*, se întîlneşte nu numai în *Ps. Şcheiană*, ed. Candrea, II, 494, ci şi-n *Poezii pop. din Maramureş*, col. Ţiplea, p. 5: „Şi soarele, socru-mare, C-acela mi-o fost *tatare*". — Poate şi în „Tata-i *tătăran*, roată de bostan" din Pascu (*Despre cimilituri*, I, 42) avem acelaşi reflex. — Un cunoscut fenomen de metafonie reprezintă *„tătăine* nostru" („Arhivele Olteniei", II, 126), iar un interesant caz de „etimologie populară" se găseşte în „Şezătoarea", IX, 57: „Mizilcuţa carte ştie, Lumele *tată-in* său scrie" = numele *tătîni*-său scrie. — Tot astfel, *mumîne*: „mumîni" se atestă în rev. „Ion Creangă", IX, 248, ca şi în fragmentele de cazanie braşoveană, publicate de N. Iorga, în *Ceva despre episcopul maramureşean Iosif Stoica* (p. 157).

[8] Cf. *frăţine-meu, -tău, -său*; într-un doc. din 1625, publ. în „Arhivele Olteniei", II, 125: *„fratinenostru" (sic)*. — Regionalismul *frateano* (voc.) a fost explicat *(Dicţ. Ac.*, s. *frate)* din: *frate a'nost(ru)*. — De remarcat e forma de voc. popular: *frăţine-meu* (la G. Dem. Teodorescu, *Poezii pop.*, p. 684), „măi frate-mieu!" (deasă, la nuvelistul I. C. Vissarion), apoi forma de nom. sing. *suroră-mea* (în locul obişnuitului „soră-mea", „soru-mea", „sor-mea"), cum şi întrebuinţarea formei oblice *tătîne-tău* ca nominativ sing.: *„tătîne-tău* mi-a spus", ca şi: *„matale* şi *dumitale* mi-ai spus" (în loc de: *mata* s. *dumneata*).

[9] Cf. lui *tată-meu* = tatălui meu (lui *tata al meu*); *tatăl nostru* = tată al nostru! — Altfel: *bărbatu-meu, cumnatu-meu*.

[10] V. şi ale mele *Pagini istorico-filologice*, [III], p. 17 sqq. (extras din „Anuarul Inst. de ist. naţ." din Cluj, III), cum şi „Rev. istorică", XII (1926), p. 8 sq. (unde citez şi pe Τατοῦλος din Priscus).

[11] *Tetila* şi *Tetoiul*, n. de com. în jud. Gorj şi Vîlcea, au însă, foarte probabil, altă bază. — Din *Tetoiul*, care seamănă a nume mocănesc, avem derivatul *Tetoianu* (prin n. de loc).

[12] Cf. varianta băn. *Gegiu* (Iosif Popovici, *Balade populare din Bănat*, p. 43), ca *Bagiu* (*ibid.*, 86) = *Badiu (Badea)*.

[13] Metafora e luată, evident, de la fructe: merele coapte etc.

[14] Aici, probabil: „de o frumuseţe suprapămîntească", deci: „căzut pe pămînt din stele" (cf. *coborît cu hîrzobul din cer*), dacă nu = damă de pică (în jocul de cărţi), ca: *frumoasă-coz*. — Plastica expresie din basme: „la soare te puteai uita, dar la dînsa ba", am aflat-o întocmai în greceşte, la Apollonius Rhodios *(Argonautica)*.

[15] Cf. şi: *„Icoană*-ntr-un altar s-o pui la închinat" (Coşbuc).

[16] Dr. a *scria* înseamnă „a **z**gîria", în următoarele versuri de la românii din Serbia (Giuglea-Vîlsan, p. 273):

Că-s potunii (poturii) de bumbac.
Nici veninu n-o întrat
. . . . . .
Mică sabie trăgea
Şi, cînd o dată-l lovea,
Nici solţii [solzii] nu să *scria*.

[17] Din aceeaşi sferă face parte şi sinon. ngr. εἴδωλο γλυμμένο = ὡραία γυνή (Kukules, Διὰ ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ βίου, Atena, 1922, p. 34).

[18] Sensul de ζωγραφίζω al ngr. ἱστορῶ s-a putut raporta la epoca bizantină, cînd „creştinii vedeau pretutindeni pe zidurile bisericilor istoria lui Moisi, Iosif şi alte feţe ale *Vechiului*

și *Noului-Testament* în icoane" și, deci, ἱστορία și εἰκών au putut deveni sinonime (Kukules, *l. c.*, p. 31), cu tot *picta* παρ' ἱστορίαν = *ficta, irrealia*, „plăsmuiri", din Marțial (*Ep. gr.*, I, 21, 8, ed. Lindsay). — Aceasta nu împiedecă, totuși, ca ngr. στόρια, ὀστόρια, 'Bild', să fie = it. *storia*, deci un împrumut modern (G. Meyer, *Neugr. Studien*, IV, 86). — Pentru „ouă *scrise*" (încondeiate, împestrite), cf. și rut. *pisanka*, „Osterei", pe lîngă *galínka*, „färbiges Osterei" (Popowicz), și *mazanka*, „einfarbiges Osterei" (Želechowski), propriu: „măzgălit".

[19] Din lat. **pictare (pictum)*, avem, după o recentă presupunere a lui Giuglea (comunicată la „Muzeul limbei române"), rom. *a păta*.

[20] Observăm că tălmăcirile românești din *Manualul* de pictură bizantin traduc adesea pe ἱστορία, ἱστορίζειν prin „istorie", „istorisi" (cf. însă și: „scrisorilor celor închipuite, adecă a zografilor", la V. Grecu, *Griech. Malerei u. Hermenien in den rum. Ländern*, în „Bullet. de la Sect. hist. de l'Acad. Roumaine", 1924, p. 47), în deosebire de cărțile bisericești, care traduc corect prin „zugrăveală", „zugrăvi" (cf. D. Russo, *Studii și critice*, p. 77).

[21] De „*poanta* desenului" (unei caricaturi) vorbește și L. Blaga (*Daria*, p. 65).

[22] În aceeași colecție, întîlnim cîteva derivate interesante: *părungeni* din *par* (p. 35, cf. *părușlean*); *pisocei* = 'pisoiași, motocei, motănași' (p. 39). Tot acolo, p. 33, găsim explicația de fapt a expresiei „a lua la răsteu" sau „rînciog", [în] următoarele versuri:

În fața barbatului
Face semn iubitului.
Dar bărbatul priceput
Ia *resteul de la plug*
Și-i croiește șapte-n lung,
Și-i dă-n cornul capului,
Sparse cuibul dracului.

[23] Ficatul ca sediu al pasiunilor apare și-n it. *fegato*, sp. *higado*, 'curagiu', fr.-arg. *foie blanc*, 'feiger Mensch'; cf. de asemene: it. *è un fegato*, despre un om apucat, și germ. *jemandem ist eine Laus über die Leber gelaufen*, despre care v. Riegler, *Das Tier im Spiegel der Sprache*, p. 275.

[24] Cf. „Comoara satelor", III, 1925 (ca să citățm cel mai recent izvor): „Românii din Bucovina cred că stăpînul bălaurilor e Sf. Petru, la porunca căruia bălaurii *fierb piatra*" (p. 102). „[Balaurii] spumegă la gură, și din spuma aceasta se face mărgea, *piatră scumpă*" (p. 103).

[25] Cum e „cornul", care poartă adesea pe el sigla ebraică a lui Iahvè, întocmai precum cureaua ce înfășoară mîna evreilor habotnici în rugăciune trebuie astfel potrivită, încît să deie, în caractere ebraice, cuvîntul *Saddai*, unul din cele mai vechi nume ale Dumnezeului lui Israel, întrebuințat pînă azi pe amulete (v. Kohlbach, *o. c.*, p. 19). — Alte date despre asemene însemne și amulete, v. în „Zeitschr. d. Morgenländ. Gesellschaft" pe 1926.

[26] Cf. acum și Ov. Densusianu, în „Grai și suflet", II (1926), p. 311. — Descîntece de „scrisă" sau „orîndă", v. în colecția Tocilescu, (I[1]), 688, 690 etc.

[27] O identică expresiune curdă relevă d. Ov. Densusianu, *l. c.*, n. 2. Cf. și Fr. Kauffmann, *Über den Schicksalsglauben der Germanen*, în „Zeitschr. f. deutsche Philologie", L (1926), p. 400. — Expresia *fata scribunda* e interesantă și pentru sinteza ce oferă între destinul „scris" *(scribunda)* și cel „vorbit" (*fata* din *fatum*, 'Orakelspruch').

[28] Un nou exemplu, în forma de blestem vîlceană din colecția [...] [lui] Bălășel (ed. „Ramuri", I, 104):

„Să te duci, duci, duci,
Mările negre să le treci,
Să te duci la *Măru'-Roșu*'
Să te văz cînd voi vedea pe moșu!"

[29] Cf. și mr. *mer aroșu*, în vîrful „flamburei" de „lînă alică" (roșie), arborate pe casa mirilor (Capidan, *Românii nomazi*, p. 120).

[30] În formula completă: „Ortus, mortus, ceapalîc Bucecea".

[31] Dacă n-ar putea fi explicat din *cafene(a)-giu*; cf. însă *cafeniu*, în care avem influența lui *galben* (Pascu).

TREI PROBLEME FOLCLORICE ȘI ASPECTUL LOR ROMÂNESC*

În cuvîntarea ţinută la adunarea generală a „Astrei" din 1921, dl A. R. Wright, vicepreşedintele Asociaţiei de folclor din Londra, îşi exprima convingerea că „cheia pentru o bună parte din istoria europeană se găseşte în trecutul nostru" şi că, studiind manifestările poporului român, „vom ajunge să dezlegăm multe probleme ale istoriei umane"[1].

Dacă lucrul e în adevăr aşa, sau dacă părerea învăţatului englez e numai o iluzie generoasă, nu ne aparţine s-o spunem.

Ceea ce ni se pare, însă, în afară de orice îndoială e datoria cercetătorilor români de a pune în circulaţie ştiinţifică *aspectul românesc* al problemelor, oriunde el există, — indiferent de valoarea lui relativă.

E, poate, cel mai bun şi mai firesc mijloc de a contribui la mişcarea generală a ştiinţei, rămînînd totuşi în cadrul celor mai legitime şi imperioase obligaţiuni naţionale.

Ca o modestă încercare în acest sens trebuie considerată şi seria de comunicări mărunte, care începe aici.

1. Pietre-Scrise

Într-o interesantă comunicare, apărută în „Comptes-rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres" din Paris, pe 1920 (p. 103 sqq.), subt titlul *Le rocher de* **Peresc**rita, *près de Cenicientos (province de Madrid)*, Pierre Paxis explică numele acelei localităţi prin basorelieful ce împodobeşte faţa de sud-est a stîncii: două icoane suprapuse, în josul unei firide, reprezentînd un călăreţ şi o ceată de fauni, cu o inscripţie aproape total indescifrabilă, fac din ea, în adevăr, o *Piedra-Escrita*.

Cîţiva ani mai înainte, Eduard Meyer (*Reich und Kultur der Chetiter*, Berlin, 1914, p. 6) observa că o stîncă sculptată, de lîngă Boghaz-chioi (în Anatolia), înfăţişînd o lungă procesiune de zei într-un stil cu totul necunoscut pînă acum, cu inscripţii într-o scriere pictografică sau figurativă *(Bilderschrift)* deopotrivă de necunoscută, se cheamă, la turcii din partea locului: *Yazyly-Kaja*, „beschriebener Stein". Iar, cu mult înaintea amîndurora, celebrul arheolog englez Arthur J. Evans, vorbind[2], în opera sa

Scripta Minoa (Oxford, 1909, I. p.5), despre aşa-numitele *hadjrat mektubat*, „written stones", ale semiţilor din nord-vestul Africei, relevase răspîndirea şi importanţa acestor monumente pentru istoria culturii şi îndeosebi a scrierii.

Astfel de „Pietre-Scrise" există însă şi la noi.

Evident, nu e vorba de expresia însăşi, întrebuinţată de unii scriitori[3] ca echivalent popular pentru inscripţiile lapidare: de „piiatra cea scrise" pomenesc, de altfel, din vechi, documentele noastre (v. N. Iorga, *Studii şi doc.*, XVI, 239), pe cînd bătrîni cărturari, ca traducătorul lui *Herodot* (ed. Iorga, p. 119), tălmăcesc obeliscul cu ieroglife prin „stîlp cu slove", iar muza populară zugrăveşte plastic (col. G. Dem. Teodorescu, p. 555) o „piatră mare [ce] sta trîntită, de ciocane ispitită, de veacuri părăginită şi *cu slove rîcîită*".

Dar *Piatra-Scrisă* se cheamă „un loc izolat, în Putna, pl. Vrancea, com. Spineşti, unde se află o piatră mare, pe care se află scris, din vechime, numele lui Ştefan-cel-Mare" (v. *Marele dicţ. geogr. al României*, IV, 699), şi *Pietrele-Scrise* se cheamă „un loc izolat, în jud. Buzău, com. Vintilă-Vodă, unde se află o mare lespede de piatră cu inscripţiuni indescifrabile din cauza vechimii lor" (*ibidem*, IV, 709; cf. Iorgulescu, *Dicţ. geogr. al jud. Buzău*, p. 447), iar, asupra rostului acestora, evident că numai o cercetare competentă la faţa locului ne-ar putea lumina întrucîtva, — fiindcă în contemporaneitatea lor cu Ştefan-cel-Mare şi legendarii „feciori ai Vrîncioaii" n-am putea crede, cu poporul.

Subsidiar, adăugim că toponimicul *Pietrele-Înfierate*, „o pădure din Prahova" (v. *Marele dicţ. geogr.* citat), adecă: „pietrele legate în fiare, în fier", constituind o perfectă paralelă la numele topic italian *Sassoferrato*[4] (cf. şi lat. *Mons Ferratus*, în Africa romană), — bare de fier se află, de altfel, şi la Perescrita spaniolă, — se referă, probabil, la nişte pietre de hotar, întocmai ca *copacii înfieraţi* din hotărnicia de la 1699, publicată în „Arhivele Olteniei", III (1924), p. 42: „...pînă în drumu ce vine de la Călugărei în *cerul înfierat* ... la locu unde am pus *piatră*, aproape de *gîrniţa împletită, înfierată;* de-acolo drept în jos prin *copacii înfieraţi* ... unde am pus *piatră* lîngă *gîrniţa cea mare înfierată;* de-acolo... în cornu pămîntului Teiului, unde am pus *piatră* la *gîrniţa încinsă;* de-acolo drept la vale, în *ceru cu ulmu înfierat* ... la *gîrniţa încinsă*... pînă la *gîrniţa îngemînărată*..."[5].

Copacii oferă, în adevăr, un element natural de delimitare, ce apare foarte des în concurenţă cu pietrele, împărţind cu ele, într-un izbitor paralelism, atît rostul, cît şi epitetele: *Pietrei-Rîioase*, nume de deal din Tulcea (*Marele dicţ. geogr., ad. loc*), îi corespunde, astfel, *plopul rîios* dintr-o hotărnicie de la 1779 (rev. cit., II [1923], p. 465), iar *Pietrelor-Scrise* însăşi le corespunde un *Fagu-Scriptu*, n. de localitate macedoromână (v. Tache Papahagi, *O problemă de romanitate sud-ilirică*, în „Grai şi suflet", I [1923], p. 93).

2. „Gardul dinţilor"

Ἕρκος ὀδόντων, faimoasa expresie homerică (*Iliada*, IV, 350; *Odiseia*, X, 328 etc.), a făcut obiectul unei străvechi controverse: Solon (*fragm.* 26, 1) credea că ea nu se referă la buze, ci la dinţi, pe cînd Eusthatios (ad. *Od.*, I, 64) afirmă că ea ar însemna şi una şi alta.

Reluînd problema (v. „Revue des Études Grecques", XXIX, pp. 275—80 şi *Wochenschrift für klassische Philologie*, 1916, col. 1234), D. C. Hesseling dă dreptate lui Solon: ὀδόντων nu e un genetiv obiectiv, indicînd străjuirea dinţilor de buze, ci un genetiv subiectiv, arătînd „gardul" format de dinţi, ca o strajă a gurii.

Ceea ce ne interesează însă aici nu e formularea gramaticală a concluziei, ci documentarea ei etnopsihologică, la care putem, cred, adăugi unele argumente decisive.

De fapt, credinţa populară despre mortalitatea timpurie a celor cu *strungă*, adecă cu dinţii superiori de dinainte depărtaţi unul de altul, coroborînd cu închipuirea sufletului însuşi, ca un abur subtil şi volatil („Hauchseele" a lui Wundt[6]), captiv în trupul de lut ca-ntr-un mormînt (σῶμα-σῆμα) şi trebuind reţinut ca să nu evadeze, confirmă rostul de „gard" al dinţilor, prin care nu ies numai tot atît de faimoasele ἔπεα πτερόεντα, „cuvinte înaripate" (cf. *verba volant*[7]), culminînd în *irrevocabile fatum* (de la *fari*, „a vorbi"), ci însuşi πνεῦμα *(spiritus)* sau ψυχή *(anima, vita)*.

Acelaşi sens îl are expresia grecească-modernă μὲ τὴ ψυχὴ 'στὰ δόντια, „with the soul between the teeth" (J. C. Lawson, *Modern Greek Folklore and Ancient Greek Religion*, Cambridge, 1910, p. 111), al cărei echivalent românesc n-ar fi însă *a-şi lua inima în dinţi*, — fiindcă acesta indică mai curînd curajul *in extremis*, energia disperării, — ci *a fi cu sufletul în buze* sau *la gură* (v. Zanne, *Proverbele românilor*, II, 440), adecă „a fi aproape de a-i ieşi sufletul": „Deschide gura, ca să-ţi iau sufletul", zice însuşi Charon către victima sa (Lawson, *l.c.*)[8].

O dovadă directă, însă, că „gardul" homeric se raportă în adevăr la dinţii cari-l compun, o găsim în cunoscuta cimilitură a dinţilor, la români: „Doisprezece *parmaci*, într-al cui ... îi bagi?" (Giorge Pascu, *Despre cimilituri*, I, 186), cum şi-n nu mai puţin cunoscutul dicton satiric la adresa celor cu dinţii rari: „Ai dinţi în gură, ca *parii* la curătură" (Zanne, *o.c.*, II, 116).

Ca şi *parii* care servesc îndeobşte la facerea gardului, *parmacii* înseamnă, cum se ştie, propriu: „ostreţele, zăbrelele", ce alcătuiesc *parmaclîcul* (balustrada, ceardacul, grilajul, incinta, îngrăditura). Metafora, care defineşte şirul dinţilor ca un „gard" (ἕρκος) al gurii, e, prin urmare, populară, iar aceasta curmă, socotim, orice controversă savantă asupra sensului expresiei.

3. Uciderea bătrînilor

Oricît ar repugna lucrul mentalităţii noastre moderne, e sigur că anticii au practicat, nu numai „expunerea" pruncilor diformi[9], ci şi suprimarea bătrînilor infirmi: „*depontani senes* appellabantur, qui sexagenarii de ponte deiciebantur" (Paulus ex Festo, ed. Lindsay, p. 66), „*sexagenarii per pontem* mittendi" (Verro, apud Nonium, p. 523, 20[10]) sînt evidente aluzii la obiceiul de a arunca în Tibru pe aceşti „argei" în carne şi oase; iar, cine vrea mărturii greceşti, poate găsi destule la Schrader-Nehring (*Reallexikon der indogerm. Altertumskunde*, subt „Alte Leute").

Interesant de observat e însă, mai cu seamă, procesul de dispariţie treptată, paralel cu progresul îmblînzirii moravurilor, a acelei practice barbare. Şi, din acest punct de vedere, tipic e însuşi cazul *argeilor* pomeniţi, al argivilor (grecilor) vrăjmaşi ai Troii, pe cari „Troica Roma", răzbunătoare, se mulţumea să-i înece *in effigie*, subt forma unor manechini de papură (Varro, *De lingua lat.*, VII, 44), după ce odinioară îi înecase în original, — potrivit aceluiaşi sistem de eludare prin surogate a unor datine învechite ce nu mai corespundeau împrejurărilor vieţii şi spiritului vremii, care substituia victimelor înseşi imaginea lor simbolică, de aluat sau metal preţios[11].

Mai vrednic de atenţie încă ni se pare ecoul sufletesc al abolirii obiceiului, în popor — şi aici se adauge literatura noastră populară, ca un nou izvor important.

Bernhard Schmidt (*Griechische Märchen, Sagen und Volkslieder*, p. 26) relevase, după Vretòs (Ἐθνικὸν Ἡμερολόγιον pe 1867, p. 97), motivul acestei părăsiri, aşa cum îl atestă tradiţia din insula Hydra, unde numele unei stînci, Ζασιᾶς, perpetuează amintirea crudului obicei, ca şi „Stînca-Moşnegilor" (ὁ Γεροντόβραχος) de aiurea: pe cînd era pus în coş, spre a fi aruncat, de către propriul său fiu, bătrînul îi zise acestuia: „Păstrează bine coşul, fiul meu, pentru ca, atunci, cînd vei fi ca mine, şi copiii tăi să-l poată întrebuinţa", — cuvinte ce au zguduit adînc sufletul fiului şi au adus lepădarea obiceiului.

Acelaşi motiv apare însă, nu numai în acea „Geschichte aus der Römerzeit" din colecţia de basme româneşti a fraţilor Schott[12], în care moşneagul cruţat scapă populaţia de un monstru, ci şi în interesanta legendă suceveană, întitulată: „Cînd se tăia[u] oamenii cei bătrîni" şi apărută în rev. „Şezătoarea" din 1894, p. 110 sq., unde se povesteşte cum, pe un timp de cumplită foamete, un bătrîn, ascuns de un fiu mai cu inimă, dădu sfatul să se are drumurile şi, din seminţele căzute pe ele, răsări recolta mîntuitoare, iar stăpînirea, aflînd de aceasta, rîndui ca pe viitor să nu se mai taie bătrînii.

„Anuarul Arhivei de folklor", Cluj, I, 1932, p. 47—52.

NOTE

* Comunicări făcute la „Societatea etnografică română" (Cluj), în anul 1924.

[1] V. rev. „Transilvania" pe 1921, p. 865.

[2] După Don Manuel Góngora y Martinez, *Antigüedades prehistoricas de Andalucia*, pp. 65—7 (unde se dau reuşite reproduceri de figuri cu inscripţii de pe Piedra-Escrita de lîngă Fuencaliente) şi G. B. M. Flamand, *Les Pierres écrites (Hadjrat Mektoubat) du Nord de l'Afrique et spécialement de la région d'In-Sâlah* (Congrès international d'Anthropologie et d'Archéologie préhistorique, Paris, 1900).

[3] V. d. e. Pârvan, *Începuturile vieţii romane la gurile Dunării*, Bucureşti, 1923, *passim*.

[4] Pentru aşa-zisele *pietre-fitte* ale sarzilor, v. E. Pais, *La Sardegna prima del dominio romano*, p. 116.

[5] Evident însă, că atunci cînd e vorba de copaci, „înfierarea" se poate înţelege şi altfel decît ca o încercuire cu fier: ca pecetluirea cu fierul ţării („bourul"), de pildă.

[6] Cf. rom. *suflet-suflare*, lat. *spiritus-spirare*, gr. ψυχὴ — homeric ψύχω, „suflu, răsuflu, respir", apoi *animus*, „suflet" — ἄνεμος, „vînt", θυμός, „suflet" — *fumus*, „fum". Alte exemple în acelaşi sens aduce Ov. Densusianu în „Grai şi suflet", II[1] (1925), p. 5.

[7] Cf. încă rom. *gură-spartă*, ngr. ἀθυροστομία, „vorbărie", lit.: „gura fără uşă", cum şi cunoscutul cuvînt al *Scripturii*: „Pune, Doamne, pază (strajă) gurii mele şi uşă de îngrădire împrejurul buzelor mele!"

[8] Pentru varianta sau mai bine zis echivalentul lat. *mihi anima in naso esse* (Petroniu, 62), gr. καρδίη δὲ ῥινὸς ἄρχις ἀνέβαινε *(Anacreontica)*, cf. şi A. Philippide („Viaţa românească", X [1916], p. 179), completînd pe P. Papahagi (*Parallele Ausdrücke*, p. 147).

[9] E şi părerea, autorizată, a lui Wilamowitz-Moellendorff (*Hellenistische Dichtung in der Zeit des Kallimachos*, Berlin, 1924, I, p. 83, n. 1): „Wie hätten die Zuschauer dann den Pataikos des Menander ertragen? Wer vollends an die Sklavenkinder, die es geben musste, denkt, gibt sich die Antwort auch ohne Beweisstellen. Wo sind sie denn geblieben"?

[10] Cf. Otto, *Die Sprichwörter der Römer*, s. v. *sexagenarii*, şi Cicero, *Pro S. Roscio Amerino*, c. XXXV, § 100, cu comentariul lui Landgraf. — Recenta încercare a lui Th. Birt (*Pontifex und sexagenarii de ponte*, în „Rheinisches Mus. f. Philologie" din 1926, p. 115 sqq.) de a proba, în legătură cu gr. γεφυρίζειν şi un pasagiu din Catull (c. 17), că bătrînii nu erau înecaţi, ci numai aruncaţi în glumă de pe pod, ca unii ce nu puteau lua parte activă la popularul „joc pe pod" ritual, nu e convingătoare.

[11] „Ainsi s'accordaient le culte des survivances, le respect de la forme et les exigences de la vie. De tels détours sont fréquents dans la religion et le folklore: on substitue des gâteaux de forme animale aux victimes prescrites, des moutons appelés cerfs aux cerfs requis par le rituel, des mannequins à des victimes humaines", — scrie [...] P. Lejay, în a sa recentă *Histoire de la littérature latine, des origines à Plaute*, publ. par L. Pichard (p. 65 sq.), prima operă de acest fel, care dă folclorului toată atenţia cuvenită.

[12] *Walachische Maerchen*, Stuttgart u. Tübingen, 1845, p. 152 sqq.

Scanned with OKEN Scanner

MUSCA COLUMBACĂ ÎN TRADIȚIA NOASTRĂ POPULARĂ ȘI ISTORICĂ (CU O PARALELĂ ROMANICĂ)*

Chestia „Muștei columbace", care a făcut atîta vîlvă în primăvara lui 1924, cînd, din peștera de lîngă Orșova, unde-și are reședința, a roit asupra întregii Oltenii, pînă-n Argeș, Muscel, Olt și Dîmbovița, mușcînd mortal mii de vite și chiar oameni, are și o latură care poate interesa pe membrii acestei societăți.

1. — Dl profesor I. Simionescu[1] releva ecoul pe care primejdioasa jivină îl trezise, din vechi, în închipuirea poporului din partea locului, citînd chiar fragmentul din balada „Iovan Iorgovan", în care se spune că, din capul balaurului răpus de erou,

Mușiță ieșea,
Caii îi mușca,
Boi-i otrăvea,
Plugurile-oprea.

Balada, pe care o citează și dl dr. D. R. Olariu prin „Curierul băilor" din 1 iunie 1923 (p. 10), după monografia d-rului A. Popoviciu asupra „Băilor Erculane" (Pesta, 1872), înfățișează, în adevăr, într-un chip impresionant, dialogul dintre Iorgovan și monstru:

— De m-ei omorî,
Capu-mi s-a-mpuți,
Viermii s-or mulți,
Muște-or slobozi,
Calul ți-a mușca,
De loc va crăpa,
Boi s-or otrăvi,
Plugul s-a opri,
Oameni vor muri!
— Șerpe-afurisite,
Încă porți cuvinte!
Țara-oi învăța, —
Și ea m-asculta, —
Fumuri puturoase
Și din pietre scoase

Ție ca să-ți facă,
Și de muscă scapă;
Calu-mi n-a pieri,
Boi n-a otrăvi,
Plug nu s-a opri,
Oameni n-or muri,
Dar tu mort îi fi!

Am dat versiunea din colecția de *Poezii poporale din Bănat*, II (Sibiu, 1906) a d-lui E. Hodoș, care subliniază, de asemenea, aluzia la „așa-numitele muște columbace" (p. 31), fiindcă ni s-a părut cea mai pregnantă; dar am fi putut lua oricare din variantele, în versuri și în proză pe cari le-a adunat demult, cu admirabila-i sîrguință, [...] Sim. Fl. Marian, în capitolul cu același titlu, ca și foiletonul d-lui Simionescu, din monografia-i despre *Insecte* (p. 332 sqq.[2]), și în care se vorbește de nașterea veninoasei gîngănii din „al doisprezecelea cap al balaurului", care, „rămas nezdrobit", „cu o bucată de corp", fuge pe Cerna la vale, intră în Dunăre, se urcă în sus pînă la *Columbaria*, suie dealul și se ascunde într-o peșteră (p. 337).

Acest „Columbaria" e, de fapt, numele vestitei cetăți *Golubaci* (= *Golumbaci*, *Columbaci*, „Porumbeni, Hulubeni"), dintre Belgrad și Severin, pentru care luptase odinioară (cca. 1428) Sigismund al Ungariei cu turcii și brancovicești și după care s-a și numit în știință insecta: *Simulia columbaccnsis*[3].

2. — Legenda arată, și în acest caz, cum imaginația populară, impresionată de un fenomen neobișnuit, caută și află o explicație în lumea supranaturală de fantasme ce-i e familiară, cu logica ei specială: numai ca o infernală răzbunare a „balaurului", — monstrul prin excelență al basmelor, — se putea concepe apariția unor atît de vătămătoare lighioane! Și un interesant „pendant" la legenda românească găsim, de ex., în legenda sardă despre „Sa musca macedda" ('musca măcelărească'), publicată de Gino Bottiglioni (*Leggende e tradizioni di Sardegna*, Geneva, 1922), în care e vorba de ceva asemănător și care amintește, în același timp, legendele privitoare la „șolomonarii" fermecători de guzgani:

„Într-o vară din vremea veche, în toată Sardinia și mai ales în Iglesias («Igresia»), toată lumea murea și apăruse năpraznic o muscă nemaivăzută și nemaicunoscută, care, cînd înțepa, ucidea omul. Era musca măcelărească, pe care nime n-o putea distruge, nici măcar rugăciunile făcute la sfinți. Întreg orașul era deznădăjduit, cînd un om sfînt, mult venerat și slăvit, zice norodului să se roage și să-l urmeze, unul după altul căutînd să calce urmele lui. Toți, auzind așa, îl urmară, făcînd un cerc atît de mare, încît îmbrățișa toată piața bisericii. Atunci omul cel sfînt le porunci să micșoreze cercul acela puțin cîte puțin, pînă s-a închis în mijlocul pieții. Atunci s--a văzut un fapt în adevăr ciudat: toate muștele «macedde», care erau în aer, se lăsară jos, pînă făcură o grămadă mare în mijlocul pieței bisericii. Omul cel sfînt, care, înainte de a face minunea,

pusese să se pregătească şepte buţi în piaţă, le umplu atunci, cu lopeţile, de muşte şi, închizîndu-le bine-bine, le transportă în subterana de la castelul vechi. În piaţă, de frică să nu mai fi rămas vreun vierme de muscă de acelea, şi de plăcere, lumea aprinse o focărie, de ţinu trei zile. Dar mîntuirea de această muscă nu e sigură, pentru că, în ziua în care ar reuşi să iasă din nou, va fi sfîrşitul lumii şi distrugerea omului" (p. 154 ş.u.).

3. — Există însă, pe lîngă aceste date de folclor, şi un document istoric, de un deosebit interes, relativ la „musca rea": el a scăpat d-lui Simionescu şi celorlalţi, precum — sau pentru că — scăpase [...] [lui] Marian.

Anume, în „Istoria Ţerii Româneşti de la anul 1689 încoace", tipărită în *Magazin istoric pentru Dacia*, t. V, Radu Popescu (căci el e, probabil, „anonimul" continuator), însărcinat de Constantin Vodă-Brîncoveanul, în primăvara anului 1695, „să fie de pază la locu la Cerneţi", unde domnul însuşi primise poruncă de la turci „să păzească vadul Dunării care trecea şeicile cu zaherea şi furcatele[5] cu oşti, cu iarbă şi gloanţe, spre Beligradu", poate înfăţişa, ca un lucru văzut, o icoană a ravagiilor columbacei:

„... ci miercuri după Paşti au purces [Brîncoveanul cu ai săi] cătră Cerneţi, pre zăpadă, cu fîn hrănind dobitoacele; care, ajungînd la satul domnului, Brîncovenii, au şezut cîtăva vreme, pînă s-au strîns boiarii, cari era rînduiţi de tabără, şi alte oşti, şi pînă s-au făcut iarbă verde, hrana vitelor. Şi iar au purces în sus la Cerneţi, însă iar încet, pentru ca să treacă vremea unor muşte veninate ce ies primăvara la Cerneţi, de fac multă pagubă oamenilor în dobitoace; că este între munţii carii taie Dunărea, de curmeziş, de iese la Cladova cetate, care au făcut-o Clavdie împăratul, şi la Turnul-Severinului, care l-au făcut Sever împăratul, unde sînt şi picioarele podului lui Traian împăratul ce au făcut preste Dunăre, se văd *(sic)* că este o piatră găunoasă[6], a căruia găunosităţă (gură) este neagră, afumată, ca cum ar ieşi un fum dinăuntru, de negreşte mărginile găurilor, iar nu este fum, ci în toţi anii primăvara iese un fel de muscă mitutică, care, ieşind din piatră asupra Dunării, multă se îneacă, că, ca un vifor întunecat, se porneşte pre Dunăre în jos, şi ies la cîmp la dobitoace, pre care le muşcă, şi le venineză, şi mor, ci cu fum de tufă, de fîn îşi păzesc cîţiva oameni dobitoacele şi pre ei, că şi oamenii pătimesc rău de muştile acelea, însă nu mor. Ci pentru acestea mergea domnul încet" (pp. 137—8).

Fără îndoială, tot ca un reflex al baladei populare trebuie socotită şi menţiunea „muştei columbace" din James O. Noyes (*Roumania: The Border Land of the Christian and the Turc*, New-York, 1858, p. 61): „Din jos de ostrovul Moldova, o enormă stîncă neagră iese din sînul fluviului [Dunării], pe care se spune că un turc gelos şi-a părăsit mireasa bănuită, zicînd către ea: «*Babakail babakai*!» (pocăieşte-te! pocăieşte-te!), un nume care s-a aplicat stîncii însăşi. Aproape de aceasta este peştera de la *Golumbat, unde se crede că Sf. Gheorghe a ucis bălaurul din al cărui trup, şi azi în stare de putrefacţie, purced roiuri de muşte vătămătoare*".

Menţiunea aceasta prezintă un deosebit interes, nu numai pentru că e, foarte probabil, cea dintîi pomenire americană (autorul cărţii venise prin părţile noastre ca chirurg în armata turcească) a columbacei, ci şi pentru legătura ce stabileşte între Sf. Gheorghe, omorîtor al „dragonului"[7], şi eroul baladei româneşti, — desigur, datorită interpretării numelui *Iorgovan* ca *Iorgu* (Gheorghe), pe lîngă motivul comun.

„Anuarul Arhivei de folklor", Cluj, I, 1932, p. 41—45.

NOTE

* Comunicare făcută la „Societatea etnografică română" (Cluj), în şedinţa de la 6 februarie 1924. (Manuscrisul a fost pus la dispoziţia „Arhivei de folklor" prin bunăvoinţa d-lui Emil Panaitescu, directorul Institutului de studii clasice al Universităţii din Cluj).

[1] *Musca rea*, în ziarul bucureştean „Viitorul" din 13 mai 1922.

[2] Alte numiri populare ale insectei: *muscă năpraznică, muscă veninoasă* (v. şi Ciurea, *l. c.* mai jos).

[3] Un studiu ştiinţific asupră-i a dat, în 1909, dl prof. dr. N. Leon. V. şi foiletonul d-lui Secrieriu, din ziarul clujean „Patria" (iulie, 1923), cum şi, mai ales, articolul d-lui I. Ciurea din rev. „Natura" pe mai-iunie, acelaşi an, no. 7—8, pp. 3—8 (unde se dau şi interesante microfotografii şi chipuri în mărime naturală ale insectei).

[4] Cf. *ibid.*, p. 25 şi urm., unde numele teribilei insecte *(musca macèdda, machèdda, maghèdda)* e explicat ca „una mosca che fa macello, che mena strage", iar varianta *musca manchedda*, ca „la mosca diabolica" (din *mancu* = 'sinistro').

[5] „Fregatele", din turceşte *ferqata* = catalan. *fargata* (Barbier de Meynard, II, 411—2).

[6] „Peşteră, grotă"; cf., de altfel, şi dubletul toponimic dorohoian: *Movila Găunoasă şi Movila Bortoasă* (Ghibănescu, *Dorohoiul*, Iaşi, 1924, pp. 22, 65), în speţă, probabil, nişte *gorgane* s. „kurgane" preistorice (cf. „Arhiva", Iaşi, 1924, p, 267).

[7] V, în special: Aufhanser, *Das Dracheowunder des Heiligen Gecrg* („Byzantinisches Archiv", Heft 5).

AVERTISMENT

Cele trei capitole ale *Indicelui* urmăresc să cuprindă în primul rînd materialul inclus în volum. Pentru (a) m a t e r i i şi (b) c u v i n t e, el trimite, însă, şi la scrierile, în cea mai mare parte recenzii dezvoltate, *neincluse în ediţia de faţă. Indicele de cuvinte* reţine *selectiv* acele cuvinte (apelative şi nume proprii) pentru care VASILE BOGREA oferă soluţii etimologice sau stabileşte corespondenţe, pe care le discută semantic sau cărora le întregeşte „biografia" prin atestări documentare noi, prin indicarea unor relaţii semantice, sintagmatice sau formale; s-au reţinut de asemenea şi alte forme lexicale atrase în discuţiile sale etimologice. Pe lîngă formele româneşti, am consemnat în indice şi acele cuvinte, destul de reduse ca număr, din diferite limbi, pe care V. Bogrea le discută sub aspect semantic, dar mai ales etimologic. Nu am considerat necesară înregistrarea separată a acestora, ci le-am cuprins în repertoriul lexical general. Nici pentru cuvintele româneşti, nici pentru cele străine nu am înregistrat etimoanele, care ar fi încărcat enorm şi inutil indicele.

Pentru scrierile neincluse în volum, am trimis prin siglă la revistele din care am extras materialul:

I = „Dacoromania", **1**, 1920—1921; *ibid.*, **2**, 1921—1922; *ibid.*, **3**, 1922—1923; *ibid.*, **4**, 1924—1926
II = „Anuarul Institutului de istorie naţională", Cluj, **1**, 1921—1922; *ibid.*, **2**, 1923; *ibid.*, **3**, 1924—1925
III = „Revista istorică", **2**, 1916; *ibid.*, **5**, 1919; *ibid.*, **6**, 1920; *ibid.*, **12**, 1926
IV = „Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale", VII, 1920
V = „Codrul Cosminului", II—III, 1925—1926
VI = „Conştiinţa românească", I, 1923
VII = „Convorbiri literare", LVI, 1924
VIII = „Cugetul românesc", II, 1923
IX = „Făt-Frumos", II, 1927
X = „Grai şi suflet", II, fasc. 2, 1926
XI = „Neamul românesc", **13**, 1918; *ibid.*, **20**, 1925
XII = „Ramuri — Drum drept", XVIII, 1924
XIII = „Societatea de mîine", I, 1924
XIV = „Şezătoarea", XXII, 1926
XV = „Transilvania", **51**, 1920; *ibid.*, **52**, 1921; *ibid.*, **53**, 1922
XVI = [extras din „Neamul românesc", 1916:] *În amintirea lui Anastasie Başotă*, Vălenii-de-Munte, 1916.

În ce priveşte abrevierile care însoţesc unele cuvinte, menţionăm că ele sînt în general cele utilizate de V. Bogrea. Fiind foarte cunoscute, a le consemna aici ni se pare de prisos. Precizăm doar că, pentru dialectul aromân, apar două abrevieri: *mr.* (= macedoromân) şi, mai rar, *ar.*, iar pentru elementele româneşti din graiul armenilor trănsilvăneni am adoptat indicaţia: *arm.* Sub aspect tehnic, menţionăm că trimiterile la scrierile necuprinse în ediţie au fost consemnate după cifrele care indică paginile volumului de faţă; cifrele arabe culese cu aldine, plasate după siglă (= cifră romană şi aldină), reprezintă anul de apariţie al revistelor. În cazul ziarelor s-a indicat şi numărul.

abstract și concret în limbă 83; — v. și *sens*
Africa 222
Alexandria (adaptări) 47, 48; (indicații bibliografice) **I, 1**: 453, **I, 3**: 868; (localizare) **I, 1**: 456; (onomastică) 354—360, 452, **I, 1**: 456—458, **I, 3**: 869—871; (identificarea limbilor fabuloase) 456—457
Alexandru-cel-Bun (numele) **I, 2**: 783—785, **III, 6**: 226—227; (titlul domnesc) 24
Alexandru-cel-Mare (în folclorul românesc) 454—455; (prototip de vitejie) **I, 1**: 456—457
analogie 6, 18, 49, 246, 275
anastrofă 84, 90, 351
antropomorfism 149, 488
apelative (din nume proprii) 176; (din etnice) 333; (din numerale) 107, 120; (din nume de litere chirilice) 179; — v. și *nume, toponimie*
ardelenisme 69
argou **I, 2**: 771; (balcanic) 458
arhaisme 69, 84, 97, **I, 3**: 874—877
armeni (din Gherla) **II, 3**: 534; (galițieni) 446; —v. și *elemente, nume, onomastică*
armonie vocalică 350
articol (postpus) 463, 464; (postpus bulgăresc) 463; (prepozitiv) 69
asimilare 9, 159
Avestița 6, 10, 42
Av(b)gar (legenda lui ~) 45, **II, 3**: 707—708; (practica „avgarelor") 6—7, 41—42; (un „Argariu" bănățean) 7

baladă (Iovan Iorgovan) 496; (sîrbească; influența epopeii franceze) **II, 1**: 381; (solară, meteorologică) 423
barangi (urme de ~ în istoria și limba română) **II, 3**: 526
bilingvism (cultural la romani) 390
bizantin v. *influență*
Blakumen **II, 3**: 526
bogomilism 41; — v. și *huțuli*
Brancovici (cronica sîrbească a lui Gh. Brancovici): (emendare la red. lat.) 35; (legende istorice paralele cu ale noastre) 46—48
București (istorie) 187—188

calc lingvistic 139, 151, 465
carnaval (~ul modern și relațiile cu practici străvechi) 119—123; (~ul evreiesc) 177
caz oblic (tătîne etc.) 480
cimilitură (aluzii) 264; (echivoc) 264; (limbă) 265
civilizație (antică: individualitate) 369; (~ și cultură) 369—370
cîrneleagă 118—123
colinde **I, 3**: 878; (formule introductive) **I, 4**: 1038; (refren) 221, **I, 1**: 465—467, **I, 3**: 861, 872, **I, 4**: 1038; (vestigii de limbă) **I, 4**: 1039; (informații bibliografice) **I, 1**: 464
comerț românesc (istoric și aspecte lingvistice) **II, 3**: 701—703
contaminație (în fonetică și semantică) 10, 24, 33, 61, 103, 133, 156, 172, 176, 177, 191, 201, 215, 229, 263, 271, 272, 278, 359, 434, 435, 444, 447; (procedeu în literatura populară) 426—433; — v. și *etimologie populară*
Costin (pasagii obscure din cronica lui Miron Costin) 11—17
cult (imperial în antichitate) 152; (~ul morților) 451; (~ul soarelui) 144—151
cultură (greacă și romană) 371—373; (greacă și egipteană) 371, 387; — v. și *limbă*
cumani (informații bibliografice) 43

Dabija (Eustratie Dabija: portret inedit) **II 3**: 533
denazalizare 171
descîntece (formule: cabalistice, de exorcism) 132, 473, 476—478; (limbă) 94, 124—125 130, 136—137, 490, **I, 4**: 1040, 1042

Scanned with OKEN Scanner

disimilație 84, 214, 223, 303
Dobrișan („fratele Mircii-Vodă") **II, 1**: 328—332
documente (un document moldovenesc din 1442) **II, 3**: 532—533; („Letopisețul Țării Rumânești": manuscris din cca 1740) 42
drac v. *sinonimică*
Dracula 40—41, 44; („Dracul" în onomastica universală) 41

„*echoic words*" 344—345
egiptean v. *cultură, elemente*
elegie (română; raporturile cu cea greacă) 379—382, 399—403
elemente („barbare" în greacă) 371, 387; (dialectale) 84; (egiptene în greacă) 387; (grecești în română) 157—165, 245, 250; (latine ale lexicului rom.) 155—157; (orientale în cultura greacă) 387; (orientale în română) 260—274; (românești în graiul armenilor ardeleni) 342—343; (~ galițieni) 353; (ungurești în română) 165—167
ἑλληνισμός 387
epenteză (*-i-* epentetic) **III, 5**: 131—132
epitete (după culoare, pentru cai) 287
etimologie populară 15, 22, 39, 44, 78—79, 80, 91, 92, 93, 102, 108, 112, 120, 122, 124—125, 133—134, 136, 174, 175, 192, 198, 206, 216, 218, 228, 232, 249, 254, 264, 273, 276, 283, 293—295, 302, 303, 305, 338, 344, 357, 411, 416, 420, 424, 425, 433—438, 443, 445, 447, 449, 458, **I, 3**: 857, 858, 859, 860, 864, 870, 881, **I, 4**: 1047, **IX**: 24, **XI, 13**, nr. 39: 1; (la nume de plante) 278—279
etnopsihologie 493
expresii (semantica unor ~, sintagme, locuțiuni) 10, 25, 62, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 97, 98, 103, 108, 112, 115, 121—122, 124, 125—129, 131, 132, 137, 138, 140, 141, 142—148, 149, 150, 160, 166, 179, 185, 186—187, 192, 218, 240, 248, 259, 261, 263, 265, 266, 278, 279, 286, 303, 312, 346, 349, 411, 440, 441, 450—451, 452, 455, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 490, 491—493, **I, 1**: 277, **I, 2**: 762, **I, 3**: 858, 868, 875, 876, 881, **I, 4**: 1041, 1042, 1044, 1045, 1047, **II, 1**: 334, **III, 5**: 134, **VI, 1**, nr. 19: 1, **IX, 13**, nr. 39: 1, **XVI**: 3, 6

„*Fiziologul*" (publ. de C. N. Mateescu: note semantice) 111

folclor (latin) 391; (comparat) 477, 491—495, 496—499, **I, 4**: 1038, 1041, **XII**, nr. 8: 32; (paralele folclorice romanice) **I, 3**: 880—883; (și concepție de viață) **XI, 20**, nr. 240: 1; (medical) 132; („formule călătoare") 425—426; („Sfinții-Medici" în folclorul românesc) 124—138; — v. și *Alexandru-cel-Mare, baladă, cimilitură, colinde, contaminație, descîntece, geografie, goții, jocuri de copii, metodologie, motive, romane populare, sincretism*

genitiv (arhaic) 84; (obiectiv și subiectiv) 493
geografie (~a Europei septentrionale după Ptolemeu) **I, 3**: 854—855; (populară: localizări, topice fictive) 22, 451—454; (criteriile orientale de deosebire a ținuturilor după culori) 453
gepizii **II, 2**: 390—393
gerunziu (în *-ure*: atestări) 461—462, 480, **II, 3**: 703
goții (în folclorul românesc și balcanic) 455—457
grai (~ul păstorilor din Serbia) 202
gramatică v. *metodologie*
greacă v. *cultură, elegie, elemente, imitație, influență, modele*
Greceanu (un pasagiu nelămurit la Radu Greceanu) 48
„*grecisme*" 88

H*alis* („șef dobrogean") 35
heliastic (comparația „heliastică") 146
heraldică (semnificație simbolică în ~) **I, 4**: 1057
Herodot v. *Irodot*
hiperurbanism 182
Homer (posteritatea lui ~) 392
huțuli 55; (*Sur le bogomilisme des Huțuli*) **IV**: 55

imitație (~a scriitorilor greci la Roma) 372—373
individual și general în evoluția limbii **I, 3**: 879
indo-european **I, 2**: 777; — v. și *ritm*
Ielele 10, 131; (numiri) 218, 252; (bușteanul Ielelor) 252
influență (bizantină la noi) 20—28; (etruscă la Roma) 371, 388—389; (grecească la Roma) 371—373, 395; (neogreacă în iconografia românească) 482—483; (românească în Balcani) 202; (slavă la noi) 31

Scanned with OKEN Scanner

invectivă (personală la Roma) 393—394
„Irodot"-ul de la Coșula: (exegeză lingvistică a textului) 69—94

jocuri de copii (recitative și formulete) 266—267, **I, 4**: 1047
juridic (formă de jurământ) 174; („vornici de poartă") 44; — v. și *terminologie*

latină (influențe străine; puritatea limbii) 388; — v. și *elemente*
latinitate (conceptul de *latinitas*) 387; (latin și roman) 384; (mărturii despre latinitatea noastră la umaniști italieni) **VIII**: 369—370; (spiritul latin oglindit în limbă) 386; (latinitatea noastră: Gh. Lazăr) **VI**, nr. 30: 1
legende (apocrife) 6; („Ciubăr-Vodă, mîncat de guzgani") 46—47; (Dumbrava Roșie) 46; (lui Dragoș) **I, 4**: 1039; (lui „Ler-Împărat") 93; (lui Mezer-Craiu) **I, 3**: 875; *(Meșterul Manole în sud-estul european*: cele patru variante ale motivului în neogreacă) **XI, 20**, nr. 240: 1, *ibid.*, nr. 241: 1; (Sf.-Gheorghe) 309, 499; (șolomonarilor) 497; (musca columbacă în ~) 496—497; — v. și *Brancovici*
limbaj (origine) **I, 2**: 765; (bisericesc) 72
limbă (sensurile arhaice ale cuvîntului ~) **III, 2**: 186—191; (~ și grai, ~ și națiune, ~ și popor) **III, 2**: 186—191; (~ și cultură) **I, 4**: 1043; (~ comună și dialect) **I, 3**: 879; (~ și istorie) 3; (necesitate și întîmplare în ~) 148
lingvistică (și arheologie) 368; (și istorie) 368; (și istorie literară) **I, 3**: 880; (și pedagogie) 367—368; (comparată) 363—367, **I, 2**: 766; (generală și istorică) 365—366
literatură (și psihologie) 388; (comparată) 369—404; (italică) 373—374; (română: concept și originalitate) 369—404; (romanică: *N. Iorga ca istoric al literaturilor romanice*) **XV, 52**: 424—427; (rolul moralizator al literaturii) 397
locuțiuni v. *expresii*
logică (și psihologie) 95, 107; (specială a fantasticului) 497
lusus (concepția poeziei ca ~) 396

Macarie (Călătoriile patriarhului ~: îndreptări, întregiri și lămuriri la trad. rom.) 18—19, **II, 2**: 339—344
magie (formule magice) 487—488, **I, 3**: 882; („mara anatema" în texte slave) 344; (formule de exorcism) 131, 473—478; (funcția magică a cocoșului) 191, 476—478; (~ a inelului) 9; (amulete și insemne) 485—486, 490; (practici latine) 495; — v. și *Avestița, Av(b)gar, descîntece*
metafonie 489
metaforă (în antroponimie) 345; (în toponimie) 94, 103, 104, 149, 306, 307
metateză 50, 55, 110, 122, 196, 197, 215, 223, 251, 255, 315; (teoretizare și exemple) **I, 4**: 1055
metodă (comparativă) 363; (comparativ-istorică) 365—366; (metafizică = „neistorică") 369
metodologie (în gramatica limbilor clasice) 364—367; (în studiul toponimiei) 299—300, 301, 304; (~ antroponimiei) 332—334; (în studiul semanticii) 139; (în cercetarea folclorului și literaturii) **XI, 20**, nr. 240: 1
Mihai-Viteazul (poreclă) 39; (amintirea lui M.V. în recitativele și formuletele copilărești) 266; *(Soarta faimei lui Mihai-Viteazul)* **XV, 53**: 329
modă (un ecou al modei franceze la noi) 275
modelare semantică 468
modele (grecești ale poeziei romane) 370—396; (în derivație) 468
moldovenisme (în „Irodot") 69
morlaci 34, **II, 1**: 334—335
motive (folclorice călătoare) **I, 4**: 1040; (alăptarea prin animale) 442; (arbori îmbrățișați) 446; (coborîrea în infern) **II, 3**: 527; („omul — visul unei umbre") 148

neutru (eterogen) **I, 4**: 1056
nume (de botez armenești) 341—342; (nume de negustori armeni) 352; (patronimice turcești și tătărești) 268; (patronimice armenești în onomastica românească) 339—341; (proprii rom. de origine orientală) 268—270; (de proveniență rom. în onomastica armeană) 336—339; (~ onomastica țigănească) 335; (ardelene într-un vechi roman englez) 37; (proprii rom. din faună și floră) 93, 133, 305, 415, **I, 3**: 879; (proprii din nume de popoare) 305; (contribuții la studiul unor „serii" onomastice: nume în)
-aia: 321
-ășcu: 325
-eș: 323, 328, **III, 6**: 227—228
-iuc: 320, 328
-(ne)ag: 183
-oci(u): 329, **I, 2**: 787

-oiu: **I, 1**: 474
-(o)man: 317—318
-ută: **I, 3**: 873, **XVI**: 5—6
-șa/cea: 319
-uc: 328
-un(ă): 320;
(nume de cîini) 414—415; (nume de luni în ngr.) 247; — v. și *apelative*

obiceiuri (la naștere) 67; (copil [mort] nebotezat) 161—162; (la nuntă) 28, **I, 3**: 872; (la înmormîntare) **I, 3**: 877; („draci de Bobotează") 160; (ouăle de Paști: origine, răspîndire) 229, 490; (paparuda: paralele romanice și balcanice) 230; („partea sufletului") **XIV**: 90; (uciderea bătrînilor) 494; (sărbători populare) 137—138, **I, 3**: 872—873; —v. și *carnaval, cîrneleagă*
omonimie (lexicală) 129, 133, 136, 321; (sintactică) 107; (în ghicitori) 264, 273; — v. și *sens*
onomastică (nume propriu—apelativ) 51, 332—335; (antroponim—toponim) 22; (nume proprii în probleme de filologie) 354; (onomastica din „Istoria Troadei") 356; (reflexe și paralele ale hagiografiei ortodoxe în onomastica armeană) 447; (compuse în onomastica românească) 349; (familie onomastică) 302—304, 309, 320, 324; — v. și *Alexandria, nume, porecle, toponimie*
onomatopee (~ și interjecții) 349—350; (noi contribuții) 470—472
oriental v. *elemente, geografie, nume, toponimie*
originalitate (a unei literaturi: *absolută — relativă*) 370; (~a poeziei romane) 369—404

palliata romană 403
patologie (a limbajului) 82, **I, 3**: 856
pavlichianism 41—42
păstorit 26; (nomadism pastoral) 135; — v. și *grai*
plagiate (romane după greci) 372—373, 390—391
plastică (romană) 386; *(Doi sfinxi ai picturilor murale de la mănăstirile Bucovinei: „Elen Astakoe" și „Elin Zmovagl")* **V**: 607—608
poezie v. *literatură, lusus, originalitate*
porecle (românești) **I, 1**: 338—340; (ale românilor la populațiile vecine) 345, 495, **III, 2**: 191
poșta română (în vechime: descriere) **II, 3**: 530—531
„proprietas verborum" 96, 108
proteză 356, 360
Psaltirea Șcheiană (recenzie dezvoltată la ed. Candrea) **III, 5**: 128—135
psihologie v. *literatură, logică*

Rákóczy (știre despre ~) **II, 1**: 336
Rareș (Petru ~: numele) **III, 6**: 226—228
reconstrucție **I, 2**: 766
ritm (indo-european) 392
romane populare („Războiul Troadei": corecturi și adnotări lexicale la ed. L. Morariu) **I, 3**: 865—866; — v. și *Alexandria*
romani (~i și celții)389; —v. și *bilingvism, cultură, elegie, influență, invectivă, literatură, modele, originalitate, plagiate, plastică, satira*
români (Românii în civilizația vecinilor) **II, 3**: 493—499; *(Mențiuni humaniste despre noi)* **II, 1**: 333; *(Știri străine despre noi)* **II, 3**: 526—531; (românii în textul grecesc al Alexandriei ?) 457—458
rotacism 84, 489; (emendări la un document rotacizant) **III, 5**: 128—129

sașii (stabilirea lor în Ardeal) 8, **II, 3**: 718; (originea lor moselană) 479
satira (romană: relațiile ei cu cea greacă) 375—379, 395—398; (satiră și cinism) 397; *(satura)* 374
„scutelnicii" 21
semantică (conceptul) 82—83; (~a și istoria culturii) 483, **I, 4**: 1043; (~ și etimologia) **I, 3**: 858; (evoluție semantică: filiație, schimbări lente și salt, verigi intermediare) 139, 145; (semantică comparativă) 139—152, 481—483, 493, **I, 3**: 875—877, **I, 4**: 1042—1046; (echivalență ~) 76; (relația semantică: arhetip—original—copie) 86; — v. și *expresii, „Fiziologul", „Irodot"-ul, metodologie*
semnificații (poetice în limba comună) 144—145, 151, 482, 489
semasiologie 82
sematologie 82
semiologie 82—83
sens (mecanismul schimbării sensului; cauze: metonimie — omonimie; comentarii și exemple noi la H. Sperber) **I, 4**: 1042—1044; (abstract și concret) 71
silabă (~a inițială > articol) 173
sincopă 18, 254
sincretism (folcloric, religios) 130, 145, 359, 457
sincronie și diacronie 366—367

sinonimie (conceptul) 95; (~ şi sinonimică) 106; (~ şi isoglosie) 107; (relaţia sinonimică) 95; (sinonime „etimologice" sau „originare") 107
sinonimică/„probe de sinonimică românească":
— „amulet" 3, 9
— „apusul soarelui" 141—148
— „Calea Laptelui" 81—82, 94
— „cascadă" 102—103
— „căţel" **I, 3**: 875
— „chip de o excepţională frumuseţe" 482
— „cioc" 101—102
— „colină" 103—105
— „crepusculul de seară" 151—152
— „drac" 106, 113—117, 238, **I, 2**: 789
— „frunze verzi" 295
— „fugări" 77
— „gravidă" 97—98
— „lăutar" 98—99, **I, 3**: 868
— „logodnă" 109
— „mămăligă" 347
— „medic" 130
— „patruzeci" 120
— „pădurar" 469
— „răsăritul soarelui" 139—141
— „şobolan" 99—101
— „taraf" 109
— „traducere" 108
— „a umbla mereu, fără rost" 125—138;
/sinonimică latină:
— „albastru" 233
— „poet" 396;
/sinonimică greacă (arhaică pentru „rege") 151—152
sintagme v. *expresii*
sistem şi personalitate în limbă **I, 3**: 880
spiritul literaturii române 383
substrat autohton 463—464
sufixe (rectificări şi completări la G. Pascu, *Sufixele româneşti*) 465, 488, **I, 2**: 785—788; (cumul de sufixe eterogene) 348—350; (substituţie de sufix) 303;
-ac: 39
-ame: 171
-andru: 253
-astru: 465—466
-atec: 228
-atic: 247
-ciune: 84
-eac: 184
-eag: 184
-ină: **XVI**: 6
-inţă: 84
-iţă: 213
-lui: 304
-neag: 183
-(n)giu: 488
-oci(u): 329, **I, 2**: 787
-oi: 162
-oste: 467
-otă: 300, **XVI**: 5—6
-ui(e): 31, 33
-ul: 465
-une: 315
-ură: **III, 5**: 131
-ut: 204;
— v. şi *nume, toponimie*

tautologie 92, 193
terminologie (agricolă) 95; (botanică) 95; (~a calului) 282—292; (ihtiologică) 95; (industrială) 95; (juridică şi administrativă) 21—28, 29—33, 56, 232, **I, 1**: 452; (numismatică) 7—8, 52—54
toponimie (toponimia în scrierile istoricilor şi geografilor antici) **I, 3**: 856; (toponim şi apelativ) 299; (toponime < antroponime) 299; (paralele sau dublete toponimice) 302; (toponime de origine turcească) 270; (toponime sud-orientale în poezia populară rom.) 407—420; *(Camen(a)* în toponimia rom.) 172; (troian ~) 94; (toponime în):
-adia: 303
-aia: 321
-an: 467
-ar: 351, 466—467, **II, 1**: 386
-aş: 466—467
-inţ(i): 304
-ole: 322
-ova: 303—305
-un(ă): 320;
(sufixul toponimic *-ean*: funcţie) **II, 1**: 389;
— v. şi *metaforă, metodologie*
traducere 89, 96, 372
Traian (O audienţă la împăratul Traian) **XV, 51**: 484—486; (legende despre ~) 57—58, 79—82, 94, **I, 3**: 869, 877; (o poreclă) 88
„turcisme" 62, 88, 214, 251

Ţepeş (Vlad ~) 39—41, 328

Udrişte Năsturel (originea numelui, pseudonime) 324, 328—329
umanism 386, **I, 4**: 1047, 1058; (la D. Cantemir) **VI**, nr. 34: 1
Ureche (un cuvînt obscur la Gr. Ureche) 36

Valahia (referinţă despre ~ la Mazaris) **II**,

3: 526—527; („valahi") II, 3: 529—530; („Βλάχοι ὁδῖται" la Cedrenus) 23, 158, IV: 50—53; (valahii lui Ioniță Asan) 458
variante morfologice (în „Irodot") 71, 89
verb (forme analogice de perfect simplu) III, 5: 131; (forme multiple de participiu) 91; (forme de conjunctiv perfect și imperfect atestate dialectal) I, 3: 865
versul satiric 392
„vocabulum medium" 110, 125; — v. și *semantică*
vocativ (forme dialectale și arhaice) 489, I, 4: 1040

Scanned with OKEN Scanner

b) cuvinte (apelative şi nume proprii)

a manu (~ servus) (lat.) 84
a mănă (a fi cu vinul ~) 84
à nulle autre seconde (fr.) X: 353—354
Abazu II, 1: 384
Abăza II, 1: 384
abeali (mr.) 269
abel (mr.) 269
abraş 282
abraşcu (mr.) 91, 282
Abrud 314
Abur (arm.) 338
Acbaşi II, 1: 384
achinachis 86
acieaşi 85
acov 32
acuşeră 131
adaliu 182
adamască 161
adaoge 75
adiaporisì I, 2: 794
adîncă bătrîneţe 481
adăoară 247
adoara 90
(a)doară (mr.) 190—191, 248
Adomireasa 327
advar(e) 3, 332, II, 3: 710
aer 191
afară (~ de s. din) 83
aforchist 250
afrat (mr.) 226
Áffumi (arm.) 338
agar 456
Agarici I, 3: 860
Agemler II, 1: 384
agemoglan 270—271
áglamă 250
Agob 339
agramantri 456
agramatii 456
agrandzală (mr.) 252
agrandzaliean (mr.) 252
ahîndòs 157—158
ahlandia I, 3: 872
ajder I, 2: 788
ajunel 85
ajuns (~ de cap, ~ la minte) 86
alaci 340
Alamanco 458
alamani 458
alamani-zimbri 458
'Αλαμάνοι 457—458
alăutar 98
alăutaş 98
alb 449
alban I, 3: 875
albănaşi 437
albăstrime 43
Albeşti I, 3: 867
Albeşti-de-Mur 468
Albotă XVI: 5
Alcalia I, 2: 799
alcaua (a bate ~) 137
Aldoman 317
Alecsandri I, 2: 774
alegănd 83
aleluia I, 1: 465
alerg 92
ales 83
alesătoriu (~ de ocine) 91
aleş XI, 13: 1
alfeice (jocurile ~) 355
alghi (a ~ dzua) (mr.) 140
Alheonului (Apa ~) 356
alibări (a se) 192
aliman 248; (a ajunge la ~) 192
alimăni (a se) 192, 248
Alimoş 421, 445
alivănesc 192
alivenci 176—177
alrăgat I, 1: 452
altanîc 36
altembasowey 36
Altinovici 36
altîlîc 36, 62
altîn 36
altîngea 36
altîngic 36
Altînliu 36
altozano (sp.) I, 4: 1045
aluguciar (mr.) 28
Aluta 55
aman 192, 248
ambrior 449
Amedov (arm.) 352
amfivolie 88
amiază I, 3: 857
amiroană 61
ampătur (mr.) 107, 288
amprior 449
amproor 162, 449
ampruăr 162
amulet(ă) 9
amuletum (lat.) 9
amurgì 140
Anadola II, 1: 384
Anadolca II, 1: 384
Anadolchioi II, 1: 384
ancreşti (~ soarli) (megl.) 141
andoli (pămîntu ~) 359
Andrulencz (arm.) 336
anecdotă 87
ἄνεμος I, 4: 1055
aneraide 192—193
angarea 262
anină 70
antică 193, 248
Antihîrs 306
apa negrită (mr). I, 4: 1042
~ neîncepută I, 4: 1042
Apa Caprei 89
~ „nembulla" 312
~ Sîmbetei 451
~ Spindzurată (mr.) 103
apalt 195
apaos 178
apă-botează III, 5: 132
apestì I, 3: 864
Apilo 420
àpiră (mr.) 141

apiriri (mr.) 141
apoplectic 169
aprinsă 434
apriri (mr.) 141
apune (~ soarele) 141
apusat 177—178
Aracagioglu (arm.) 352
Arade 305
arancă 193
Arapul **II, 1**: 384
aravani 288
arămie 30, **II, 3**: 493
arăt **III, 5**: 133
arătat (~ lucru) 70
arăţel **III, 2**: 190
arbănaşi 436, 437, 449
arbos **I, 4**: 1044
Arcoş 446
Ardaloaia **II, 1**: 386
arde (a ~ la ficaţi) 484
Ardeal 416
Ardele **II, 1**: 386
Ardelei **II, 1**: 386
Ardeoani **II, 1**: 386
Ardeu 167
Ardiu (~ Crăişor) 454
arenie 304
Arenii **II, 1**: 389
aret 155
areti 88
arezi **I, 1**: 452
argar(e) 3
Arghir 459
ariancă 193
arimaspi 43
„arimathii" 456
arină 70
Ariniş 304
Arinoasa 304
Arişinilor (codrii ~) 445
arivane (mr.) 284, 288
arîng 27
Arjoca **IX**, 23
arminturi 15, 18
armînt 18
Arnota **II, 1**: 387, **XVI**: 5
arpun (d- ~) 437
arpus (d- ~) 437, 438
artic 70
artitori 245
arş! 247
aruguciari (mr.) **I, 3**: 881
aruideaŭă (mr.) 276
arvant 436; (d- ~) 436
arvănaşi 436
Arvăteşti **II, 1**: 384
Arvinte 436
arvînt 436
arvon(ă) 436
arvun(ă) 436, 437
arvunaşi 436
arvune 436
Asachi **I, 2**: 791
asăminia (de ~ cu cineva) 86
ascîpitari (mr.) 142
ascîpitat (mr.) 142
Asfadur 340
asfintea soarelui 150
asfinţeşte (~ soarele) 142—148
Astá (arm.) 338
astal 16
astaluş 16
astrucan 167—168, 332
asturcan 167—168, 332
aşa **III, 2**: 190
aşca **I, 3**: 859
aşezà 295
aşezămînt 295
Atlamiş **I, 3**: 869
atotţiitor 24
aţal (mr.) 274
Aţîsadic 352
aumà 149
auş **I, 3**: 874
avdelă (mr.) 194
avea (a se ~ cu cineva) 483
avela 194
Avendic 340
avestiţa 6
Avestiţa **I, 1**: 458
avgar(e) 3—7, **II, 3**: 707—708, 710
Avgare 41
avramă 203
Azderoglu 41
Azor 168
axos 456

Baba-Coaja 479
~-Dochia 120, 423
~-Marta 423
babazile (ung.) 120
babe 131
Baboţ **XVI**: 5
babúnia (pol.) 481
baca 425
Bacaloglu 246
bacău (a-şi găsi ~l) 346
bacceà 411, 440
baccevan 440
baci **XVI**: 6
badanà 199
badoc 101
badzară (mr.) 316
bag 440
bagatur (v. bg.) 312
Βαγατουρ 312
bagcea 440
Bagdat 412, 417
bahadîrcă 312
baiarac **I, 3**: 875
baidir 276
baier 9
Bala 300
Bala-de-Jos 300
Balaban 269
baladur (ir.) 194
balangă 24
balanţă 194—195
Balasan 269
balaur 98
bală 252, **I, 3**: 875
bal'ă (megl.) 283
balbuţesc **III, 2**: 189
Balc **IX**: 56
Balcic 310
Baldea 326
Balica 307
Balmez 269
Balş(a) 285
Báltá (arm.) 337
báltánérê (arm.) 343
baltu (mr.) 195
bal'ŭ (ar.) 282—283
bambura (a bate ~)126
bandaş 98
Bandrabura **I, 1**: 340, **II, 1**: 384
bandraburcă 106, **I, 1**: 340
bán(ê) (arm.) 342
„bani de sînge" **II, 1**: 334
„bani în baş" **XVI**: 6
Bányász (arm.) 337
baraghinòs **II, 1**: 387
baragladină 24
Baranc(g)a **II, 1**: 387
barangă 24, 27
Baranicuţ **I, 3**: 873
baraon 24
barbarezi 443
barbaros (gr.) **III, 2**: 189
Barbotă **XVI**: 5
barbută 52
bardzu (mr.) 283
baroi 24
Baroncea 340

Scanned with OKEN Scanner

barză 283
Basbazarj 305
Βασιλεύει (ὁ ἥλιος) 147
bastardă **XVI**: 6
baş **XVI**: 6
baş-boier **XVI**: 6
~-tîlhar **XVI**: 6
Başa **XVI**: 7
başardină **XVI**: 6
Başău **XVI**: 7
başcaliu 265
başlo (ţig.) **XVI**: 7
báşno (ţig.) **XVI**: 7
Başot **XVI**: 5
Başotă **XVI**: 4—7
baştardiţa **XVI**: 6
bate (a) 126—127; (a-şi ~ capul) 90
bate—lelea (a fi un ~) 132
batirea-soarlui (megl.) 150
Batişte 324
Baţaria 316
bavareji 79
bazanas 301
bazaochi 301
bazarean 444
bazarghidan 444
băbăludă 230
băcan 246
bădărău 335
Bădărău 334
băgà 194
băginac (mr.) 181
băl 282
bălan 282, 283
bălăi 308
Bălăuzul **II, 1**: 387
Băldiman 317
Bălgrad 440
Bălgunea **I, 1**: 461
băniaş 449
bălţat 285
Bărăgan 269
bărbat 489
bărbier 130
bărdăoasă 195
bărdăoază 195
bărdo 338
Băsnegi **II, 1**: 384
Băşcuretul **II, 1**: 387
băşteà 440
bătrîneţe v. *adîncă*
Băznoasa 301
Beala 300
beatus (lat.) 96—97, 108
becaţă 102, 358
beccus (lat.) 102
bechet 169
Beci 419
Bedicz (arm.) 339
beigamber 195—196
bel (mr.) 158, 269
belbas 196
Belcot **III, 2**: 189
Belcsug (arm.) 337
beleag 83
beleaznă 178
belengher 168
beleuz **II, 1**: 387
belgi 155
Belgun **I, 1**: 461, 462
Belguna **I, 1**: 461
Belgunul **I, 1**: 461
Belial 106
Belibău 349
Belibou 349
Beligrad(u) 412
Belikine 349
Belivacă **I, 3**: 867
belnic(u) 285
Beltegar (arm.) 337
belterie 196
benga 270
Benga 41
Bengea 270
Bengescu 41, 270
benghisu 117
Bengliu 41, 270
Bengoiu 41, 270
bengu 270
Bengulescu 270
berberi 417, 443
berbinţă 56
berbunca (a bate ~) 126
berc 155
berci 155
berdo 338
Bêrdul (arm.) 338
Bêrgar (arm.) 337
berlinga (it.)7
bertelie 168, 196
besnicu 285
bèstraga (mr.) 115
bèstrega 106, 115
bez 90
Beza 269
Bezari 269
bezdilă **IX**: 58
Bezedè 255
„Bezerenbam" **II, 1**: 382—383
Bezeşti 269, 301
bezmetic 301, **V**: 634—635
bezmeticì 301
bezsrebarnic 138
Bezu 269
bibi 196
bibic 274
Bibolea 322
bicaţă (mr.) 102
bică 274, 425, 447
bidineà 199
Bidiviul 269
bigioc 197
Bihár (arm.) 338
Bihárjan (arm.) 338
bihor 315
Bihori 315
Bihul (arm.) 337
bijog 196—197, 291
Bila-lungă (megl.) 269
bilanţă 195
Bilaş 325
Bilaşco 325
bilă (dr., megl.) 158
bileg (megl.) 83
Bildescul 86
bimbaş 89
bimbaşa 89
bimbirică 273
Bindir 410
„binec ome" 84
Binţinţ 304
Biograd 412
Birár (arm.) 338
biştari **XVI**: 6
bîc 106
bîhă **III, 2**: 190
bîndurari (mr.) 87
bîrc 195
Bîrza **I, 3**: 867
Bîrzolea 322
bîtcă 103—104
blajini 450
blană (i-a făcut popa ~) **I, 4**: 1047
blazagonie 178—179
Blăjeri **II, 1**: 386
bleg 197
blehotesc **III, 2**: 189
blem **I, 3**: 869—870
Bleská (arm.) 336
Bliaha 55
Blid (arm.) 338
blodogorì 197
blotor 165
boacăză **I, 3**: 873
boari-neagră (megl.) 266

Scanned with OKEN Scanner

bob(e)ală **II, 3**: 504
bobîlnău 103—104
bobîrnă 88
bobhok (arm.) 337
bobletic 169
Bobolată 253
bobotează 169
Bobreajăn 169
boc 425
boca 425
Bocovicior 280
bocşan 353
bodan **II, 1**: 383
boday 311
bodogănesc 197
bodor 165
Bodor 165
Bodron 169
bofturi 275
bogărele **I, 4**: 1038
bogdai (tc.-tat.) 311
bogdan **II, 1**: 383
Bogdanului (Drumul ~) **II, 1**: 386
„Bogdan-Ili" 48
Bogiát (arm.) 336
Bogonos 9
bogonosi 197
Bogorete 317
bogorici 386
Bogoroiu 317
Bogos 340
bogotor (bg.) 312
Bogra (turc.) 317
Bogrea 316
Βόγρης 316—317
bogru (mr.) 316
bohor **I, 1**: 473
boierel 92
bolbotine 254
boldeice 414
Boldiman 326
Boldoveni 44
Bolgrad 440
Boligrad 412
bolocănat 251
bolofleţi 215
bologan 215
bolohaturi 254
Bolota **XVI**: 5
bolovan 86
bombir 274
Boncota **XVI**: 5
boranţă **III, 2**: 190
Borcs (arm.) 338
borească 51
boroanţă 197
borţoasă 97
Borusul **II, 1**: 384
Borzea 270
Borzul 270
Bosancea **II, 1**: 384
boscorodesc 197—198
Bosinceni **II, 1**: 384
Bosnea **II, 1**: 384
Bostin (arm.) 337
Boşneag 184
Boşneagul **II, 1**: 384
Boşnegi 184
boştur(ă) **II, 3**: 712
bot 101
botă (a nu şti ~) 179
botezetoare 347
botfor(ţ)i 275
„Botochan" **XVI**: 7, 8
Botolea 322
Botoşariu 469
bour 198, 248, **II, 1**: 388
Boura **II, 1**: 388
boure (urechile ~) 93, 248
bourel **I, 1**: 473
bourì 198, 248
Bourul **II, 1**: 388
Bovteá (arm.) 337
bozgun 261
Bozna 418
Bozninca **II, 1**: 384
brahmani 451, **I, 1**: 455
brambura (a bate ~) 126
Brandaburul **I, 1**: 340
brant 13, 14
Brăilat **IX**: 57
breaz 282, 283, 285
brebeniţa **I, 3**: 873
Breotă **XVI**: 5
Breviman 317
brezaia **I, 3**: 881
Brisaida 360
brînduşă **II, 3**: 493
brînzii (săptămîna ~; opt s. nouă cu a ~) 121—122
bruft 198
bruftul 198, 249
bruftuială 198, 249
brunel 275
brusan **IX**: 58
Brusanus 37, **XIII**: 539
bruslui 198
brustul 198
Bruştani **IX**: 58
bruţac **IX**: 58
bubat 435
bubă **II, 3**: 504
bubăţel 435, 436
bubótă (ar.) 179, **II, 3**: 503, 504
bubota (ung.) **II, 3**: 503, 504
bucată **I, 1**: 452
bucălaie 159
bucca (lat.) 76
buchereà 158
buchiţă 472
buc(i) 287
bucine zimbre 472
buciu 287
buclagă 199
buclă 156
buclucaş 31
Bucov 280
Bucovăţ 280
Bucovel 280
Bucoveni 280
Bucovicior 280
bucovină 280
Bucovină 280
bucşan 353
Bucuvală (mr.) 347
Budac(ă) 340
budura (du-te-n ~) 116
Budur(escu) 165
bugăt 85
bugday 311
bugeaclăi 246
Bugeaclîu 246
bugeceni 246
Buicliu 269
bu(i)estru (în ~) 284, 285
buksán(nérê) (arm.) 343
bulamac 261
bulamaci 261
Bulamaciu 261
bulaşcă 268
bulat 343
bulă 268
buleacăr 268
bule(i)arcă 268
buleaşcă 268
Bulgari **II, 1**: 388
Bulgărie (La ~) **II, 1**: 388
Bulihariul **II, 1**: 384
bulumaci 261
bumb 435
Bumbar (arm.) 338
bumbă(d)zel 434, 435
bumbăţel 435, 436
Bun (Alexandru-cel-~) 84, **I, 2**: 783—785, **I, 4**: 1054, **III, 6**: 226—227

Scanned with OKEN Scanner

bunăfacere 89
bunăoară 247
Bunda (arm.) 337
bunebrut I, 3: 872
burcoș 442
Burcuș 442
burduhoasă 97
buric 173, 265
burlinc 7, 52—53
burliŭ 53
Burnea 269
Burtă-verde 481
Burtălău VI, nr. 29: 1
butac 261
butáș 261
butin I, 4: 1041
butlagă 199
butuc (a trage cuiva ~ul) 88, 160, (a pune în ~) I, 4: 1041, 1047
butufoi 317
Butuman 317
bùtură (megl.) 116
Buzduc 177
Buzdugan 269
Buznea 302

Caceaun 15
Cacomeanca 349
Cadan II, 1: 383
cade 91
Cadîrleț 309
cadră (frumos ca o ~) 482
Cadrinului (munții ~) 419
caeruleus (lat.) 88
cafengiu 488
cafeniu 490
calabalîc (~ la buric) 131
calabátină 199
caldarîm 80
cale IV: 52
Calea 433
Calea laptelui 81, 82
~ lui Troian s. Traian 81
~ rătăcită 82
~ robilor 81
~ Troianului 80
~ Țiganului 82
caligar 251
calinarh 179
calinarși 179—180
calintir 199
calitaș 180
camănă 172
Camen(a) 172
Cameniței (Gura ~) 172
Canagalilor (munții ~) I, 1: 469
canciuc 271
cantor I, 4: 1059
Capcaz 418, 444
Caplani II, 1: 385
Capotă XVI: 5
capra-dracului 441
„capul lui" I, 3: 875
Carabaș 269
carabă 269
Carabela 269
Caraconcea 41
Caracuș 269
Caragaci 453
caraghioz 113
Caraghiuzelea 113
caraiel 266
Caraiflac 270
Caraitari I, 3: 875
Caraitaș 269
Carale 318
Caramfil I, 3: 860
Caranda 107, 123
Caransebeș 314, I, 4: 1056
carantină 107
Carare 318
Caraș (~ Severin) 315
Carătaș 269
carcalete 98
carcanzali 160
carcifoi 245
carcifoaie 245
cardarmà 80, 169—170
carè (careii) I, 2: 794
Caretaș 269
carmaniolu 333, I, 4: 1041
carnascialeschi (it.) 119
carnaval 122—123
Carp I, 3: 861
carrus navalis (lat.) 119, 122
Carsium 310, I, 3: 855
Cartal 269
carte de rugă 70
Casași II, 1: 386
Caşolț I, 3: 874
Caşotă XVI: 5
Catacalo 352
Catalan(u) II, 1: 384
Catalanul II, 1: 384
catandisì I, 1: 451
cataramă 200
Cataratul XVI: 8
catargi 274; (a da la ~) I, 4: 1047
Catargi 319
Catargiu 327
catarigă 251
cataroi 245
Caterdzi 274
catîrgì 274
Catrinului (munții ~) 419
catuna 259
Cațaoani 15
cațaon 15, 334, II, 1: 384
Cațaoni II, 1: 384
Cațaonul 15, II, 1: 384
cațaveică 15
Cațichea 15
Cațichi 15
Caținul 17
cațon 15
Cavaransebeș 314
cazac (a se face ~) 261
Cazacincu II, 1: 384
Cazaclia II, 1: 384
cazîlbaș 311, 452
cazîrvași 452
Căciăuni (mr.) 15
Căciulata I, 3: 867
călăbaș 199
călăbășesc 199
călător 74, IV: 52—53
Căliman 317
călugăr 28
căluș 28
călușer 28, I, 3: 881
căminet 172
Căpeneag 183
Căpril (Hagi ~) 351
cărăbaș 269
cărăntană (mr.) 107
cărinte IX: 55
cărmujurele III, 5: 131
cărșie 310
cărturar 254
căsari 90
căsătoresc 74
Cătălin 349
Cătălui 304
cătărig(u) 210, II, 2: 392
cătîndoraș (mr.) 191
cătun(ă) 257, 258
cătur 203
căță 69, 200
Cățăval II, 2: 342
Cățăvălu 15
căței 442
Căținul 17
cățîn 17
cățuie 200

Căţunul 17
Căvransebeş 314, I, 4: 1056
ceaiu de mintă s. de teiu I, 3: 858
ceaiz 109
Cealic (arm.) 352
ceamur 199
Cearideal 416
Ceatal 310
ceaţă I, 3: 881
Ceaurul II, 1: 385
Ceauş II, 1: 385
ccbală I, 3: 875
Cel din lăgărie 115
cela 90
celenchiu 261
celenghiu 261
celnic 77, 90
celu, cei! 349
cenuşiu 286
cenzari 290
Cepeleagul II, 1: 387
Cepeneag 183
Cepeneagul II, 1: 387
Cerbolea 322
cerc 84
cercătà 92
Cerdeal 416
Cerebogar 251
Ceremuş II, 1: 386
ceribaş 27
Cerna 310, I, 2: 798
cetate 257
ceteraş 98
chaldaeus (lat.) 344
chefelui I, 4: 1041
Cheirantha 133
chelbe 15
„chelei" 250
cheman I, 3: 868
Chenigreţ 444
Chera 51
Cherafama 51
cherama 61
Cherana 50, 51, 52
Cherană III, 12: 7
Cherăşcu 325
Cherata 50, 51, II, 3: 715, III, 12: 1—3, 7, XVI: 8
Chereata III, 12: 7
chersin 180
Chetrosu 172
chezeaş 33
chezi 86, 272
Chiajna 51
chibălu I, 4: 1038
chibeauă 247
Chicera 110, 200
chichicear 159
chichion 159
chichiţă 159, I, 3: 859
chichiuţă 159
chidinie 430
chiemani I, 3: 868
Chieriaţa II, 3: 715, III, 12: 7
Chifană 323
chii 170
childl 86
chilfosală 180
Chilidor 454
chiligiu 261
Chilimbarului (munţii ~) 419
chilom 86
chilum 86
chimă 170—171
Chimiţă 171, I, 4: 1046
Chinezu II, 1: 387
chinovie I, 3: 866
Chiorchiojilă 113—114
Chioru 113
Chioasea 328
Chiòsea 328
Chioseà III, 6: 228
Chioseler 328
chiostec 284
chiovean 200
Chioveanul II, 1: 384
chioveneşti („cară ~") 16, I, 3: 875
chip 71; (întru ~, a face un ~) 86
Chipor 447
chipru 110
chipur 110
chipura 447
Chira 51
Chira-Chiralina 93
Chiraleisa I, 3: 881
chirama 61
Chirana 51, 61
chirandă 52, 344
Chirandă 133
Chiraşcu 325
Chiraţa II, 3: 715, III, 12: 1—3, 7
Chircot(ă) XVI: 5
Chirghijii (, ~ Chitai) II, 1: 384
chirfosală 180, 246
chiriri (mr.) 142
chirita (tu ~ a soarlii) (mr.) 142
chiscofalnica 201
chisnovatnic 201
chisnovătnicèle 201
Chison 63
chişai 200—201
chişăios 200—201
chişiţă 201
chitap I, 1: 451
chitiţă 159
chitosă 84
chiţcan 99
chiţoran 99
chiulangiu 488
chivuţă 332
chize(i)l 272
Chr8su (sl.) 306
Chrysos 306
ciamburul (a bate ~) 126
cicric 304
ciga-miga III, 2: 191, III, 5: 134
cigă-mică III, 2: 191
cileandra (a umbla de-a ~) 127, 137
cilibiu 261
cimceà 149
cimileaga 273
cimilură 273
Cimişeni II, 1: 386
cin I, 2: 782
cina 16
cinca-linca 201—202
cinca-rinca 202
cincantin 201
cinel 273
cinga-linga 201—202, 249
cingăr-lingăr 201
Cinghineaua II, 1: 384
Cinghineni II, 1: 384
cinghereasă I, 3: 868
cinghireasă I, 3: 868
cinie, -i 11, 16, 70
Cinii (Părîul cu ~, Mucheade-la ~, Dealul ~lor) 16
cinioară 16, 191
cinişoara 16
cioacă 103—104
Cioană I, 3: 877
ciobea 442
Ciobîrcie 444
cioc 101
ciocăneaua 358
ciocîldan 210
ciocîltan 210
cioclaşi I, 3: 975
cioclonţ 101

cioclovine I, 3: 875
ciocoinicie I, 3: 875
ciocotnițe I, 3: 875
Ciogolea 269
cioi 246
ciolpan 306
Ciolpan 306, IV: 51
Ciolpănești IV: 51
cioltar 449
cionă (mr.) I, 3: 877
ciont 264
ciontîc 264
cioplea I, 2: 788
Ciorbolea 322
ciorlogan 210
Ciorogari 466
Ciorogîrla 102
cioroi 102
Cioroiaș 102
Cioroiașul 102
Cioroiu 102
ciort 101
ciortan 449
Ciortea 41
ciot 264
ciotîc 264
Ciotîrcari 467
Ciotîrcă 467
ciribiri III, 2: 191
ciric 304
Cison 63
cisium (lat.) I, 3: 859
Ciubărciul 444
ciudat III, 5: 133
ciudă 70, III, 5: 133
ciudese (de ~ făcătorul) 87
ciudi (a se) III, 5: 133
ciudotvoreț 72
ciuf III, 5: 130
ciugulesc 101
ciuleandra 137
ciun 16
ciup 101
ciuruiană 102
ciuvani 171
cîlîgi 261
cînestră (mr.) 32
cîrc (~ serdar) 107
cîrc(ăiac) 107
cîrcioc 244
cîrciog 244
cîrciogar 31, 244
cîrcotaș 31
Cîrcot(ă) XVI: 5
cîrîndană 107
cîrjăliu 273
cîrlogancă 326
Cîrloman 318, 326
Cîrlova 326
cîrmîz 272
cîrmoajă III, 5: 131
cîrmojie 272
cîrneleagă 118—123
cîrpă 445
cîrpălab 215, 445
Cîrșiu 313
cîrșoară I, 3: 873
cîrtog 295
Cîrtogea 295
cîrtogel 295
Cîrtojani 295
cîșlegi 118
cîșmet 206
cîștig 120
clanță 101
clapă 160
clățănog I, 2: 780
clîeti (megl.) 258
clobanț 101
clonț 101
clopițe 344
cloțan 99
Cneaghina 51
coacă (mr.) 202
coace (a i-o ~ cuiva) 485
coada-boului 279
coada-vacii 279
Coana III, 12: 8
cobuz 87
cocă (mr.) 249
cocă 215
cochinț 334
Cochințu 334
Cocoana 51
cocoașă 215
cocon 215
Cocona 51, III, 12: 8
coconoz 15
cocoș-baș XVI: 6
cocoș gai XVI: 7
Cocotă XVI: 5
Cocuz 269
codîrvaci I, 1: 340
codobelc 155
Codoșman 318, 326
Codriiu 411
codruri 89
cofași I, 3: 875
cofrînge I, 3: 878
cognominis (lat.) 107
colac 84
colăci 84
colbaci IX: 24
Colceag 446
Columbaria 497
Columbeiu 268
colun III, 5: 130
Colun 305
Comșa 319
coneț 88
„Constantin Împărat" 455
contenì I, 3: 864
conteșat 448
continății I, 3: 864
convoià I, 2: 793
coptorì I, 3: 875
corabeà 202
corăbià 202
corăbioară 202
corb (~ la ~ nu scoate ochii) 472
corbaci IX: 23—24
corbert 261, 344
Corcanul 110
corcovă 289
Cordaru 300
Cordărenii 300
Cordon 280
cordonaș 280
cordonu II, 3: 705
cordovan 317, III, 5: 134
Cordovan 317
Cordun(ul) 280, 302, 303, II, 1: 333, II, 3: 705; (Cheia Cordunului) 303
cordună II, 1: 333
Cordunița 303
corenie 203
corhan 252
Corivan 250
corlă 264
corn,-uț I, 3: 859
Corn' aurului 409
coroabă 203
coroambă 203
corobațică 279
Coroiu 269
corovatic 279
corovațică 279
corovă 279
Cosma III, 5: 130
Cosma d'Amin 125
Cosmadin (Sf. ~) 125
Cosman de Amin 125
Cosmandin 125
Costova 419
Coșbuc 302
coșeava 266

coşmandră 253
Coşotă **XVI**: 5
cotingan 210
Cotîrleţ 311
Cotlar 320
Cotlarciu 320
Cotlarciuc 320
Cotnar(i) **II, 3**: 502, 704
cotociman 326
cotor 203
cotorişte 203
cotoşman 326
cotroană **I, 3**: 873
cot(r)ofleanţ 455
coţoflengher 158, **IV**: 51
coviţ 349
coviţăi 349
cozaci 435
cozlă 104, 302, 305
Cozlă 103—104
cracatiţă 339
crai 127, 133
craina (a umbla ~) 127
crainic 136, 138
crăciun **I, 1**: 464, **II, 3**: 500—501; -v. şi *Piatra lui* ~
crăpa (a se ~ de ziuă) 140
creanga (a umbla ~) 127
Creaţa **II, 3**: 715, **III, 12**: 7
credinţare 109
credinţă 448
crepusculum (lat.) 149
crez 175—176, **I, 3**: 870
Crim 419
Crimca 327
Crimuleşti **II, 1**: 384
Crin 419; (Munţii ~ului) 330
criş 315
Criş 315, 425, 455
„crişu-eu!" 455
Criteanca **II, 1**: 385
criţă **I, 4**: 1048
Crîm 445
cruce de voinic 411, 440
~ ~ parà 440
crucea-voinicului 446
crujăţea 278
cruş (mr.) 306
cruşăţea 278
cruşi 278
cruşin 292
cruşîn 203, 278
cruzăţea 278
„cse áj ádus?" (arm.) 342
Cserecser (arm.) 337
Csiricsár (arm.) 337
Csorbá (arm.) 337
Csucsul (arm.) 337
Csuntuleá (arm.) 337
cuc 105
cucă 103—104, 110, **II, 1**: 381
Cucă 104, 110
Cuchiniş **I, 2**: 799
„cucinii" 11
cucovă 288
Cucuiova 110
cucunos 15
cucunoz 15
cucură 205
cucuvă 288
cufurtiţă 204
cuhnie 443
culca (a se ~ cu cineva) 74; (a se ~ şi scula cu cineva) 486
culme 43
Culoglu 274
cultură 72
culutumba 305
cumbar (mr.) 422
cumbară 181
Cumpănaşul **I, 3**: 867
cumpăros 422
cumpătà **I, 3**: 874
cumure 462
cumut 204
Cumutul 204
cunàvi (mr.) 250
cuneà 204
cuneal(ă) 204—205
cunetătesc 257
Cungrea **I, 2**: 799, **II, 1**: 388
cuniţa 204
cununiţă **I, 3**: 872
cură 69
curbet (megl.) 261, 344
Curbet 261
Curcubeta 302
Curcubetă 103—104
curcubeu 205
curcuvă 289
Curduban 317
curduman **III, 5**: 134
Curduman 317
curfùtiţă 204, 249
curişnita (megl.) 264
curînd 92
curîndă-vremi 70
curlă 264
curmei 205
curmiel **I, 3**: 875
Curt 269
Curt-Bunar 269
curuelnic 273
curvantă 206
cust 84
custà 90
cuşmete 206, 262
cut 206
cutie 443
cutnie 443
cuţit **I, 4**: 1047
cuţurèle 180
cuvînt 87, 112
Cuzgun 315
Cuzman de Amin 125, **III, 5**: 130
Czizmás (arm.) 337
Czugucza (arm.) 336

da (a ~ de gol) **VI**, nr. 19: 1; (a ~ mîna) 33
dabălă 289
da(b)ghilă 289
dabilă 289
dachiani **I, 3**: 869
dadaloaie 230
dádos (rut.) 61
δαίμων 108
Dájbukat (arm.) 336
dalb 251
dalbinòs 175
Dalimoj (Toma ~) 421
Dalimon (Toma ~) 421
Dalimoş 251, 421, **I, 3**: 871
Dalmoschi Toma 421
damaschie 161
damă 61
Damian **III, 5**: 130
Danabasi 268
Dandamis (gr.) 456
Dandara 459
dangă 170
dant **I, 3**: 874
Dardauş **I, 1**: 456, **I, 3**: 869
darê (arm.) 343
dárêm (arm.) 343
darn (în ~) 89
darvon 436, 437
dascăl 130
Dauş **I, 4**: 1046
Dălhăteasca 320
dărăpănà 206
dăringă 165
Dărman 318
de 83, **I, 3**: 872
deabilă 289

deal 104, **III, 5**: 129
decinde 87
Decindea 87
Decindeni 87
Decindeşti 87
deficit 56
Deleleu(l) 135, **I, 1**: 329, 468
delfin 86
Delimarcu 340
demischie 161, 252, 444, 448
demischiu **I, 2**: 790
dendrophorus (lat.) **I, 4**: 1044
dereà 271
dereage (a) **III, 5**: 133
Derewal (arm.) 268
dermeli 209
dert 207
descăvesc 89, 207
deschebăluì **I, 3**: 875
desciocălà 208
desciocolà 208
descoperi (a ~ dintr-altă limbă) 108
desetnic 89
Despa 51
Despina 51
destul 85
desztul (arm.) 342, 343
Deşliu 269
Deva 315
Devă 315
Devul 315
dezbăra (a se) 207
diac 87
Diamant 441
Diamin 125
Dianu 413
diblaş 98
dician 228, 441
Di(e)anca 440
dies (lat.) **I, 3**: 857
dihai 262
Diià 413
Di(i)anu(l) 440
Diiu(l) 228, 411, 413, 418, 440, 441
dilivan 352
ðimaschin (mr.) **I, 3**: 872
dimerlie 30, 263
diminie **I, 2**: 793
dimischie 161, **I, 3**: 872
dimon 208
Dindar 320
dintru-(i)ele 10, 218
dinum-danum 208
diplaş 98
ðirpane (mr.) 188
discolie **I, 2**: 794
distihie 109
diudiuc 262
div **III, 5**: 130
dîbă (a pune la ~) 88
dîlmă 103—104
dîmb 103—105
Dînsele 218
Dînsus 109
dîrèle **III, 5**: 130
dîrjog 291
dîrmolì 209
Dîrşovean 272
Djuvara 269
Dobrodeava 315
Dobrogea 48, 309
Dobrogeia 309
Dobrojiţă 443
Dobroneag 183
Dobroneagul **II, 1**: 387
Dobrotici 307
Dobrunul 320
dodeiesc 91
dodii 266
Dochia 122
docladarisì **I, 3**: 862
dodoloaie 230
dodoloi 231
Dodon 340
doftori (~ fără de arginţi) 124
Doftana **II, 2**: 391, **VII**: 959
dohot **VII**: 959
doică 449
doichişel 449
doina (a umbla d-a ~) 127
„dolac" **II, 1**: 334
Dolca 415
dolf 209
Dolfa 415
dolfan 209
Dolh 328
Dolhaia 320
Dolhasca 320
Dolîngă 165
dolofan 209
dologan 215
Dolota **XVI**: 5
Domide 131
Dominica 51
domnah (arm.) 343
domnar **I, 4**: 1031
Domnica 51
Domnul-de-Rouă 80
dori 248
dorîngă 165
Dorna **I, 2**: 799
dornă 303, **I, 2**: 799
doroanţe 251
Dorolea 328
dorungă 165
Dospina 51
Dospinescu 51
drac 39, **I, 4**: 1045
Dracea 41
Dracul 40
Dracula 40
draghicame(a) 171—172, **I, 2**: 780
Dragobete **I, 2**: 793, **I, 3**: 872
Dragoman 327
Drăculeşti 40
drăgaica (a sări ~, a juca ~) 138
drămăli 209
Driiu 411
Drincea **II, 1**: 388
Drinul 418
driscul 249
Dristor 443
Dristureni 443
drîgîì 291
drîglă 291
Drogotă **XVI**: 5
δρομίτης 23
dropică 169
drumul orbilor 82
~ robilor 81
~ şchiopilor 82
Dsokêbin (arm.) 336
dsunk (arm.) 343
duan (megl.) 269
dubas(z) 262
dubaş 262
dubă 160
dubì 210
dubrac (mr.) 210
Duchina 51
Dudac 269
Dudu(ca) 51, **III, 12**: 8
duduleţ 230
duduman **III, 5**: 134
Dugan 269
dulber (mr.) 251
dulf 209
Dulfu 86
duligar 251
Duluman 318
dulupăresc 181
dumărì **I, 3**: 870
dumbră 273

dumic(aţi) 28
Dumnezăoaică 84
Dumşa 327
Dunăre 58—60, 62
dupinŭ 251, I, 1: 452
Durăitoare 102
durbac(ă) 209—210, 262
durbaciŭ 262
durduc 102
Durduc 102
durduman III, 5: 134
durlac 251
durlan 210
durlă 210
durligar 251
du(r)lige 210
durloi 210
Durostorum I, 3: 855
Duruitoare 102
dusmán (arm.) 342
dusmênnjérêsz (arm.) 343
dutcă 266
Du-te-l caută (Costache ~) 349
duvar 181, 251
Dündar (tc.) 320

e (arm.) 343
ebghe I, 1: 452
Edeleanu II, 1: 386
eftinătate 108
eftini 108
eleurome 245
enbodisesc I, 1: 451
engomii 250
engomion 88
êntreg (arm.) 343
Eosfor 106
epos 87
Ercari 466
Erhan 269, 340
Ermalai 131
Ermolai 131
Ermolia 131
êszvádê (arm.) 343
etalon 351
εὐτυχής 96
exoflisîs I, 2: 794
exorie 88
explozà I, 3: 874

Faca 269
Facsarár (arm.) 336
falaitar 211, 251
falangă 160
falet 211
faraci 456
Faraonea II, 1: 384
Faraonele II, 1: 384
Faraoni II, 1: 384
farmazon 92
fata scribunda (lat.) 490
„Fatuchio" 311
favere linguis (lat.) I, 3: 882
făfălugă II, 2: 392
făgăduinţă 109
făleţ 251
fără căt 90
~ treabă 89
fărcuşul sabiei 70
fărtebote 275
fărşang 120
făşiu 180
făt (oare ~, oare fată) 112
făt-faur 265
făţişel 449
făúlă 245
Fedik (arm.) 339
Feer 300
Feereşti 300
feferic 53
Feir 300
fel(iu) 87, 274
felfene I, 3: 878
felicare (lat.) I, 3: 869, III, 5: 131
felix (lat.) 96—97, 108
femeie 109
fereà (să ~ bisericii) 89
ferecare I, 2: 763
ferecat 88
Fereşti 300
ferfen 211
ferfeniţă 211
fericiţi 451
ferie 30, 32, 263
férie 31
feriile 29—33, 56
fe(r)şter 469
ferţă 211
ferzeliu 86
feşcil 106
feştell 242
feştì 242
feţi-logofeţi 112
feură 245
fiara-pământului 278
fica 119
ficior copil 90
ficior drept 90
fiel 87, I, 4: 1039
fieräia 56
fierbe (a ~ un cîntec) 485; (a ~ piatră scumpă) 484
fierea pămîntului 278
fiiastru 465
fil(ŭ) I, 1: 450, 456
filalea 246
filaliu 246
fildicòs 276
Filibiliu 441
filofoşi 262
filoscos 262
findiş III, 5: 132
fiolă 155
Firculescu 340
firemviereaţă 253
firet(uri) 211
firfiric 53
firig 131
firoscos 162
fiulare 156
fiulă 155—156
fizic 131
Fînacari 466
fîrlifus 262
fîrtănas 301
fîş-fîş! 262
Flatausis 55
flaur 156
fle(o)ancă 101
fleură 101
flit 101
floarea-oştiior 278
~ paştilor 278
~ stupilor 278
floaster I, 3: 866
Flondora II, 1: 384
Flondoroaia II, 1: 384
Flor I, 4: 1047
flori de cuc (a umbla de ~) 127
flosterit I, 4: 1040
flotocos I, 3: 874
fluieraş 87
Flutausis 54—55, II, 2: 391
fodormente 165
fofengheri 149
foflengher 149, 158
fofolog III, 5: 134
fohanii 456
foiachiu I, 3: 872
folie (fr.) I, 4: 1045
folticos 157
Fonf 471

Scanned with OKEN Scanner

fonfănesc 471
fotaz 181—182
fotinei 456
francioc 441
franzelă 220
Frănceşti **II, 1**: 384
frăsesc 33
frăsuesce 33
fregate 499
Frenciugi **II, 1**: 384
Frenţa **II, 1**: 384
Fridzsêborz (arm.) 336
friji **II, 1**: 385
Frijoaia **II, 1**: 385
frişcă 264
Frînca **II, 1**: 384
frîncească 291
Frînceşti **II, 1**: 384
Frînciugi **II, 1**: 384
Frîncului (Movila ~) **II, 1**: 384
Frînga 116
Frînghiul **II, 1**: 384
frons (lat.) 76
frontul 92
Frumoase 192
frumos-scris (a fi ~) 482
frunte (a şi-o scrie-n ~) 485
frunza frăsinelului (a umbla ~) 127
runza-lelii (a umbla ~) 127
frunză de potcă 278
(f)sat 256, 258, **III, 5**: 130, 133
fugi (să-ţi ~)77
Fugulyán (arm.) 338
fuioaga (a umbla ~) 127
fulgure 251
funaşi 212
funicare 212
furcate 88
furcă (a sta ~) 286
furcească 292
furlandisi (a se) 212
furlanisi (a se) 212
fusat (mr.) 256
fustis (lat.) **I, 4**: 1044

Gágáz (arm.) 388
gagică 436
gagiu 436
Gagiul 436
gaiţă **XVI**: 7
gal (mr.) **XVI**: 7
Galaleros 85
Galareului (munţii ~) **I, 4**: 1040, **IX**: 56
Galariului (dealul ~) **I, 1**: 469
galben 62
Galea **XVI**: 7
Galilea **I, 1**: 469
Galileşti **II, 1**: 388
Galileului (aşa: dealul, munţii ~)**I, 1**: 469
Galionului (Muntele ~) **I, 3**: 875
galiţă **XVI**: 7
galon 211
Gal(u) **XVI**, 7
Gambrinului (munţii ~) 418
Ganaleilor (munţii ~) **I, 1**: 469
Garaleului (dealul ~) 253, **I, 1**: 468, 469, 470, **II, 1**: 329
garalim **I, 1**: 468
Garalimului (dealul ~) **I, 1**: 468
Garaliu **I, 1**: 469, **II, 1**: 329
Garalivului (munţii ~) **I, 1**: 469
Gararăului (dealul ~) **I, 1**: 467, 468
Gararîmului (dealul ~) 441, **I, 1**: 468
gară 213, 471
gard 258; (~ul dinţilor) 493
Gargaleu **IX**: 56
garoş 182, 247, 251, 286
garş (megl.) 182
gaşper 98
Gataianţu 321
gavaon 332
Gavrileşti **II, 1**: 388
găgăuţ **III, 5**: 134
găgi (a i se ~) 91
găinuşă 212
găitan 211
gălbere 212—213, 273
gălbinast(ru) 468
Găleşeni 352
Găleşescul 352
găligan 223
Gămălia 110
Gărcea **II, 1**: 385
Gărgăuţului (munţii ~) **I, 1**: 469
Găvăun 344
geac 213
Gealalău 182
Gealaleul 182
gealalîu 182
gealap 272
gealindrà (ţig.) 127
Geamandura **I, 1**: 460—461
geană 103—105; (se trage ~ de ziuă) 140, 149
Gebhard 467
gedia 273
gelep 442, **XVI**: 7
genrure **I, 2**: 780
gentes (lat.) **III, 2**: 188
genu(s) (lat.) 67, **I, 4**: 1057
genuncheriu 183
genunchi 67—68
gerah 131
Germanului (dealul ~) **II, 1**: 384
Gerota **XVI**: 5
Gheba 467
Ghebani 467
Ghebari 467
Ghebeni 467
Ghelbăroaia 213
ghelbereu 273
Ghelberiaţă 213
ghelberiu 273
ghelmea 110
Ghemelia 110
ghemetlic 264
Ghemiş 328
Ghenghelinii (codrii ~) 445
gherdap 102
gherghilău **I, 3**: 873
gherlan 99
ghesmane 176
Gheţea 340
Gheţu 340
Ghezaurele **I, 3**: 873
Ghiaba 467
ghiberesc 214
Ghidigeni 269
Ghidigiu 269
ghigar 291
ghigean 222
ghiligane 222—223
ghimburuc 264
ghimirlie 263
ghimirliŭ 263
Ghinghii (codrii ~)420, 445
ghioabă 289, 291
ghiobecuri 263
ghiogar 291
ghiondic 265
ghiondioc 264
ghiondîc 264
ghiont 265

ghiontac 265
ghionteà 264
ghiontîc 264
ghiordan 264
ghiorlan 99
ghiorţan 99
ghioş 441
ghiribiţi 251
ghiscan 99
ghismale 246
ghismane 176—177
Ghiţcu 116
Ghiţă 349
ghiţmane 176
ghiţoran 99
ghiţumane 176
ghiul 274
Ghiulea 268
ghiupcă 162
Ghiurman 318
ghizmane 176
ghizoroiu **I, 3**: 873
ghotră 290
giamburu (a bate ~) 126
Giani 269
giavara-giuvara (megl.) 269
gidea 70
Gilău 321
ginecolatru 88
giòea (ar.) 420
Gioi 420
gionate 210, 251
Giorman 326
giucătura de muzică 87
Giuglan 214
giuglău 214
giugleie 214
giurelu 85
Giurgiuman 318
giuvan 85, 214
gîde 333—334
Gîdea 333
Gîdinţi 304
gîligan 223, 252
Gîlman 318
gîlmă 103—104
gînd (în ~) 90
gîră 471
gîrbojie 271
Gîrceni **II, 1**: 385
Gîrcina **II, 1**: 385
Gîrcova **II, 1**: 385
Gîrdoman 318
gîrgăriţă 213
gîrîi 470
gîtiţă **I, 3**: 876
Γκέρας 114
glagole 179
glamnică **I, 3**: 877
Glamnic 110
glavă **I, 3**: 874
glămei 103—104
Glăvile 110
gligan 222—223, 253, **III, 5**: 130
Gligoman 318
gloabă 289, 291
gloată 441
γλυκυῤῥίζα **I, 3**: 859
goagă 214—215
gociman 326
godîrvaci **I, 1**: 340
gogă 215, **III, 2**: 191
gogì 215
Gogia 436
Gogioman 327
gogolan 214—215
gogoneaţă 214, 215
gogostele 449
gogoşi 215
gogu 230
Goilav 51
goldan(ă) 215, 264
Goldrac 41
Golgofta **XVI**: 5
Golgota **XVI**: 5
Goliaf 51
Goliav **III, 12**: 7
golnă (mr.) 104
gologan 214—215
gologoţ 251
golte 94
Goman 318, 326
gòmilă 103—104
gomîrdoi 103—104
gorgan 252
gorgoane 215—216
gorgoni 215
Gorgota **XVI**: 5
gorgună 251
gorneac 266
Gorovei 340
gorştină **I, 3**: 861
gostea 449
*got 216
Gotăuţi **II, 1**: 388
gotcă 216—217, 252, **II, 2**: 391
Gotcu 252
Goteşti 216
gotofinţişor (Nemţişor ~) 455
Gotul 216, **II, 2**: 391
Goţa **II, 1**: 388
goţi-magoţi 456—457, **I, 3**: 870
Goţman 318, 326
Goţul **II, 1**: 388
grad (sl.) 259
grădiş 258
grai **III, 2**: 186—187
Grajdana **III, 12**: 8
granatir **I, 4**: 1038
grăcinà 217
grădina împărătească 410—411
grădişte 259
Grădman 318
grăi (a ~ în limbi) 108
Grămădicu 112
grămătic 87
grea (~ de prunc, ~ în pîntece) 97
greaţă 75
grecioasă 97
grecotei 15
Grejdana **III, 12**: 8
greş 217
griv 99
grivan 99—100
Grînolea 322
groasă 97
Grojdea 217
Grojdeanca 217
Grojdibod 217
gros (a pune în s. la ~) 73, 160, **I, 4**: 1041
grui 103—104
grum 170
grumuleu 105
gsune 85
gsunelash 85
gsunevel 85
gudă 415, 441
gugiman 263
gugiuman 263
guguleà 183
gujban 263
gujulie 350
Guliman 327
gumuradă (mr.) 305, **II, 1**: 381
gună **I, 1**: 461
guneală (mr.) **I, 1**: 461
γυνή 68
guniş **I, 1**: 461
Guralinului (dealul ~) **I, 1**: 468
gură 101
gurban **I, 3**: 866

gurbet 261
Gurbet 261, 344
Gurcar **II, 1**: 388
gurgumiu 105
gurlan 99
Gutul **II, 1**: 388
guţu-guţu ! 349
Guzariul **II, 1**: 388
guz(g)an 99—100
guziu 100

Habîş 352
haburi **I, 3**: 868
Hacic 340
Hacig 340
hahaleră 263
hahă (megl.) 263
hai-haĭ (mr.) 263
hai-hui **III, 5**: 134; (a umbla ~) 127, **I, 1**: 277
haimana (a umbla ~) 127
halarip **I, 4**: 1041
(h)alcaoa (a bate ~) 126
haldeu 332
halea-balea 266
Halea-Malea 266, 445
halea-palea 266
halidră 160
Halil **II, 1**: 388
Halileşti **II, 1**: 388
halipa 269
Halippa 269
Halis 35
Halmul 110
Halota **XVI**: 5
halupă 269
hambas 126
hambesa 137; (a bate ~) 126
hamon 177
hamoni 176—177
hanarte 456
handal **I, 4**: 1041
handralău (a umbla ~) 127
handralela (a umbla ~) 127
handramandra (a umbla de-a ~) 127
handră 127
Hanea-Manea 445
hanger(iu) 86, 272
har 74; (făr-de ~) 74; (în ~) 89; (a şti ~) 74
harabaciu 175
harancă 193
Harapu **II, 1**: 384
Hararim 253
(h)arbuz 437
Haret 352
harhál(uri) 240
hárhar (harhár) 240
Harilau 253
harîng 27
Harţag 245, 418
hasan 456
hasicoglu 444
haslă 92
Haţopol **I, 2**: 793
Havasalföld 305
havoane 177
Hăbăşescul 341
Hădărăeşti 334
Hădărău 334
hăimăni 127
hăitul **I, 3**: 878
hămplău 133
Hăneşti **II, 1**: 386
hărăţuia (să ~) 70
hărdăzău 166
hărjeate 276
hăşot (mr.) 346
hăşt 263
Hăulişca 103
Hăulita 102—103
hediece (a pune la ~) 88
heiabă (în ~) 89
heisicoglu 444
heisicol 444
hel 250
heligă 273
helii 250
Hera împărat 132
herba parietina (lat.) 88
Hêrcz (arm.) 337
heretisesc 108
Hergot **XVI**: 5
heriaş 31
herie 30
hèrmêsin **IX**: 25
Herţa 300
Herţea 300
Herţului (Valea ~)300
Hêskálá (arm.) 337
highidiş 98
hil'andră (mr.) 127
hinteu 246
hiolă 155
Hiotù **XVI**: 5
Hiriului (Muntele ~) 331
hiula calului **I, 3**: 866
hiulare 156
hiulă 155, **I, 1**: 456
Hîmpălăi 133
hînsar 22, 23, 24, 446
hîrăţ 70
hîrciog 99—100, 350
Hîrcoi **IV**: 55—56
Hîrgot(ă) **XVI**: 5
Hîrst 306
Hîrs(u) 61, 306, 310
Hîrşova 306, 310, 347, **I, 3**: 855
Hîrşovean 272
hîrţ 99—100
hliban 267
hlincă 217
hloricar **II, 3**: 711
hlujan **I, 3**: 859
hluz **I, 3**: 859
Hoagele **I, 3**: 874
hoameghea (a umbla de-a ~) 127, 137
hobot 101
Hociot **XVI**: 5
Hoge(a) 436
hohol 43
hoina 271
hoinaci 127
hoinar 127
holercă 268
holm 103—104
Holmul 110
holoangăr 128, 442, **I, 2**: 415
holoată 441
holopi 344
Holub 268
homoc 165
Homocea 165
Homor **II, 3**: 704
Homorîciu **II, 3**: 704
hondrobele 158
hondrobeţe 158
hondrolemne 158
hondronesc 158
hondrubălat 158
Horceag 350
horhoane 252
horholină 251
Hornoj (arm.) 337
Horoeta 103
Hororoj (arm.) 337
hotarac **XI, 13**, nr. 39: 1
hotărac 273
hotru 290
hoţ 455
Hrăman 318
hreancă 217
hrincă 217
Hrinouţi **II, 1**: 385

hrisov 173
hristoave **II, 1**: 329
Hromot **XVI**: 5
Hronet **XVI**: 5
huci-marginea 128
hududoi 102—103
Hududoi 103
Huietura 102—103
Huitoarea 102—103
hujmete 262
hulă 103—105
Hulbá (arm.) 338
hulub 268
Hulubei 268, 338, 340
Hulubuj (arm.) 338
humiennik 89
Humora **II, 3**: 704
hurda-burda 240
hurdudieu 166
hurduz (~ -burduz) 166, 240
hurduzău 166
Hurhuitoarea 102—103
Hurmuz (arm.) 338
Huruitoarea 102—103
husar 23
huscă **XII**, nr. 5—6: 24
huş-margina (a umbla ~) 128
Hutlubei 340

Iadre (ir.) 329
Iadrici(eni) 329
Ialomiţa **III, 12**: 8
Ialpău 418
ia'mblă 70
iamoglan 270—271
iandză (mr.) 116
iangîn **I, 2**: 794
Ianina 412
iarba-drumului 278
iarba-lui-Lotatin 279
~ ~ Tatin 279
iarba-lotatinului 279
~ -rîndunelei 278
~-roilor 278
~-stupului 278
~-Tatinului 279
iarbă (a bea o ~) **I, 3**: 858
iarbă-neagră 278
Iarul 327, **I, 3**: 879
iarvant 436
Iasloveţ 443
Iaşi 302
Ibana 300
Ibăneşti 300
ibneu 214
ibosté **II, 1**: 383
ibraş 285
icioglan 270
Idirna 412
Idriceni 329
ie(=e) **III, 2**: 190
Iedera 411, 440
ieften 97
ielcheme 172
iele 218, 478
iemetlic 264
iepaşi 442
ierbănaş 437, 449
Iernatica 135
Iernaticul 135
ierosì 151
Ieroslovești 327
Ignătoaia 255
igreţ 98
Iliciman 318
Iliman 318
„Ilin-apusului" 460
implour 163
inaşu 92
Inătoarea 254
inderile 245
India **I, 2**: 793
Indii 442
indirmeà **I, 3**: 875
Indolie (cetatea ~) 359
indrişaim 279
indruşaim 279
inigeà 440
Inigea 440
innacciu 251
inorogu 266
inventor 377
Iobusteluke **II, 1**: 383
Iodriiu 412
ionteà 264
iontîc 263—264
iordan 264
Iordan 417—418, 443
Iorgovan 414
iorgusa (a umbla ~) 128
iortoman 262
iotă (nici o ~) 179
Iotă **XVI**: 5
ipneu 214
Ipotești **XVI**: 5
iraţii 456
ircov 110
Irdime 440
Irod 443
irosì 151
Irosla 311
Irosta 311
Irşivini (codri ~) 420
iscusate 20—22, 178
iscusaţi 246
isòsmată (mr.) 109
Ispir 269
ispre 33
isusescu 346
isusit 346
Istindil 310
istucan 86
iugă 266
iumuruc 264
Iunanistan 311
Iuraşco 325
iuşcă 220
iuzbaş 89
Ivaşcu 325
ivit (~ lucru) 70
iz 220
izbrăni (a ~ o pricină) **I, 3**: 868
izdat 270
Izicuţă 116
Izlozeanul **XVI**: 8
Izmeşa 319
izvodi (a ~ din alte limbi) 108

îmbăierà 207
îmberdosesc **III, 2**: 191, III, **5**: 134
îmblà 90
îmbordosit **III, 5**: 134
îmbufnà 218
îmbuibà **II, 3**: 504
împăsonià 75
împătrez 156, 288
împăturà 288
împinge (a) **I, 2**: 780
împogodeală **I, 3**: 876
împopoţonà 254
împotrosu 93
împovărată 97
împroor 246
înalgios 219
înalsusul 219
înapoişurea 252
încărcată 97
încări (a se) **I, 2**: 780
închiorchioşa (a se) 113
închipuì 83; (a se~ cuiva) 86
încinde (a) 434
încinge (a) 434

încinsă 434
înciocălà 208
încontrà 87
încredințare 109, 448
înndălete (pe ~) 253
îndesărà I, 3: 874
înfruntà 77
îngăimà 219
îngălà 219
îngălat 219
îngenà 183
înger (a fi slab de ~) 484
îngrădi (a se ~ cu cineva) 259
îngrecată 97
îngreci (a se) 105
îngreunată 97
îngroșată 97
înpotriva 87
însăgità 90
însărcinată 97
însemnare 83
însemnată (piatră ~) 83
însemnați (oameni ~) 83
însemnătate 82
întorlocà 86
(În)trătunul 479
întruchipà 86
întuneric I, 2: 762, I, 3: 876
înțîntelat I, 2: 790
înțînțîlat I, 2: 790
învià I, 2: 780
învinceau 86
(în)vînzoli (a se) 86

jalap 442
jarcă 220
jarchină 220
jarpan 220
Jecman 426, 447
jelaică 332—333
jelance I, 4: 1038
jeleaică 332—333
jemblă 220
jemlă 220
jépuránjer (arm.) 343
jermoaie I, 4: 1039
jerpelit 220
jertfelnic 89
jertvennic 89
Jicmon 447
Jidovina II, 1: 386
jidovină II, 1: 386
jiiu I, 2: 800
jijioară 438
jiletcă 275
jimblă 220
jioară 438
jirebie I, 3: 859
jirtăvnic 89
jirtevnic 89
jivină 252
joi 434
joia-mare 252
joidè (~ sorele) (ir.) 142
Joimarele 434
Joimăriţele 434
joimir 89, 252
Joimiriţe 252
joldă 89
juglan 214
juglău 214
julan 210, 214
junel I, 2: 792

Kalimana (bg.) 317
Kákár (arm.) 338
Kákat (arm.) 338
Kápálb (arm.) 336
Kápdebó (arm.) 336
Káprikoda (arm.) 336
kara 43
Kara-Ali 318
kara-ulag 34
Kara-Ulagh II, 1: 383
Kara-Ulah 34
karácsony (ung.) II, 3, 500, 503
Karsidava I, 3: 855
κασιόπηττα 26
Kátênszusz(encz) (arm). 336
Káterev (arm.) 336
Kedreles 61
Kendra (arm.) 339
Keratamar 51, 61
kikiczárcre (arm.) 342
kikiczárnjere (arm.) 342
kir (rut.) 344
kokonán (arm.) 342
Kokonyigá (arm.) 336
Kolczá (arm.) 337
koplament (arm.) 342
κοράλλιον I, 3: 859
Kordany 305
Kormás (arm.) 337
Krâkátics (arm.) 338
krêcsmán (arm.) 342
krecsunnál (arm.) 343
Krnul (sîrb.) 305
kurkánu (arm.) 342
„kutnar'sche Weine" II, 3: 502
kutnarz (pol.) II, 3: 502

la I, 4: 1053
Lacon 90
laconesc (poslușnic ~)90
Ládái (arm.) 337
Ládákuszopon (arm.) 336
lafete I, 4: 793—794
lagator 92, I, 1: 452
Lahani 326
Lahova II, 1: 385
laidac (a umbla ~) 128
lainic (a umbla ~) 128
Laiotă XVI: 5
lambă 270
lamură 72, 87
landră 138, 255
langră (a umbla ~) 128
Laota 312
Lariță 151
latin 384
Latinul II, 1: 389
latnic 201
lature (a bate laturile) 126
lat 78
lați 221
Laz (Dealul-Lazului) II, 1: 386—387
lazur albastru 254
Lazurile II, 1: 387
Lăbuștea II, 1: 383
lăcui (a ~ cu) 74
lăgărie v. *Cel din* ~
Lăhoveni II, 1: 385
lămurà 72
lămurì 72
lămușdie 441
lănjosu (megl.) 219
lăpărdie (mr.) 221
Lăune 315
lăutar 98
lăzăret 132
leanca (a umbla ~) 128, 137
leandra (a umbla ~) 127
Leaota II, 1: 387
leaotă II, 1: 387
Leaotă XVI: 5
Leaotul II, 1: 387
leaț 78
Lec(c)a XVI: 11
lecovată 9
lefărdaucă 221
lefărdău 221
lefîrdae 221
legheon 222

Legheon 106
legno (it.) I, 4: 1044
Lehliu II, 1: 385
lela (a bate ~) 126
lelea (a umbla ~)132
lemn III, 5: 133
~-dulce I, 3: 859
lemnie 32
leonatic 169
Leondari 469
Leorda IX: 58
Leostina 93
Leota II, 1: 387
Leoteşti II, 1: 387
lepedeu 167
leranda 252
lercă 350
ler(iu) 221—222
lescovată 223
Lescrătinii I, 3: 870
lespezi 88
leşcovă 247
Leşculeasa II, 1: 385
leşdeu 222
Leşia 418, 444
Leşilor (Pîrîul ~) II, 1: 385
Leşii II, 1: 388
leşteu 222
Leţcani II, 1: 385—386
Leuleşti II, 1: 385
leuştean I, 3: 859
léventě 446
leventi 446
libian 222
libordan 221
Lidvul II, 1: 387
ligăreauă (mr.) 116
Ligeti IX: 58
lighian 222, III, 5: 130
lighioană 222—223, 253
Lihet IX: 58
Liliac 414
limbă 70, I, 4: 1039, 1053, II, 1: 389, III, 5: 133, 134, XIV: 90
limbătate III, 2: 188
limbăvesc III, 2: 191
limbesc III, 2: 191
Limbile-Schitului II, 1: 386, III, 5: 133
limburuş III, 2: 191
limbut III, 5: 133
lingura-popii 278
lio(a)pă 101
lio(a)rbă 101, 221
lioarcă 268
liorbaucă 221
lipcă 223
Lipcăneasa II, 1: 386
Lipcăniţa II, 1: 386
Lipoveni II, 1: 387
lipsă 85; (a fi de ~, a avea ~) 91
liscovată 223
Liscovăţ 9
liscuveti (megl.) 9, 223, 247
lişman 326
liştav 86
Liteanca II, 1: 387
Liteni II, 1: 389
λίθινον 86
Litovoe II, 1: 380
Litovoiu II, 1: 380
litvă II, 1: 389
liva 252
Liveni II, 1: 387, 389
livian 222
livioană 222
livrint 446
Livrintul II, 1: 388
lîncote I, 3: 876
lîngă (~ voia sa) 90
loandră 255
loc (în ~, întru~, de~, pe ~) 86, 107
Locoviţa 338
logofăt 87, 111, 112
logofeţi 215
logojanca 444
logoliţă 183
λόγος 112
logostea 449
logostele 449
logoş 250, 351
Lokovan (arm.) 338
Lom XVI: 5
Lomotă XVI: 5
Londrului (codrii ~) 419
loscoboi 223, 247
lostun 99—100
lotroman 327
lovele XVI: 6
lua (cît îl ~ gura) 91; (,,au luat crîngul în cap'') I, 3: 876; (,,a-şi lua inima în dinţi) 493; (,,a lua ochi de fiară'') I, 3: 876
luced 223—224
luceflender 158
luceflengher 158
lucezi 223—224
lucid 224
Lucin I, 3: 881
Ludăvacă-mpărătească 460
luînrii 84
Lukovan (arm.) 338
lume I, 2: 762, III, 5: 133
Lumoş (Toma ~) 421
lunatec 89
lupare 224
Lupaşcu 325
Lupig (arm.) 336
lupiş 465
lupiul 465
lupul-vrăbiilor 441
lutatec 228
Lykostomon 309

macahon 345
Macarele 354
maceoală 262
Máchl(i)ár (arm.) 337
Macsut 301
madem 70
Maghiariştat 311
Magir II, 1: 390
Maglavit I, 3: 867
magog I, 3: 871
mahlear 337
Mailat 37
majakъ (rus.) 79
mákár (arm.) 342
Μακάρων (νῆσος) 359, 459
mal 110
Malamudman 327
Malanca 478
malercă 350
malic 289
malicos 290
Malmezen IX: 25
Malotă XVI: 5
maloteà XVI: 5
Maltezi II, 1: 385
maltuf 253
Mamalocco 26
Mámicz(oiá) (arm.) 337
mamunia (pol.) 481
mana-jidovului 294
Manaful II, 1: 385
mandră 225, 253
Manea 421—422; (~ cîmpului) 422; (~ cîmpilor) 422
mangal I, 3: 876
Mangalia 459
mangialîc I, 3: 876
mara anatema 344

Marcoci-Paşa I, 3: 871
Marcoş-Paşa 423, 430, 446
Marcopriciului (Drumul ~) 446, I, 3: 867
Marcupriciu 446
mardeală 449
mare I, 1: 472
Marea I, 2: 761
Marea-Roşie 453
marfă I, 1: 452
Marghiloman 318, 326
marhă I, 1: 452
mari (socri-~) I, 3: 872
Marmadzău IX: 24
marma(n)ziu 350, IX: 24
Marmeliuc 328
Maroga 449
marşut I, 2: 794
mart 423
martalog II, 1: 334
Martalogi II, 1: 334, 385
martoniţă I, 4: 1038
Marţolea 322
masă 69
maschiu 161
maslinit 133
matracucă 117, 160
mavrofori I, 2: 794
Máxim (arm.) 352
Mazan 328
Mazanariul 328
Mazlîm 269
măcăuţ 264
măcinici 176
măgălie 110
Măgdăliii (codrii ~) 420
Măgeru II, 1: 390
Măgireşti II, 1: 390
măgură 104
măiacan 79
Măican 79
Măielant 419
Măişoarele 305
mălai 224
Mălai-Vodă 39
mălată 225
Mălălăeşti 85
Mămălata 224—225
Mămăligă-Vodă 44
mămîne 480
mănule 84
măr-tostat 293—294
mărădic 166
mărăndău IX: 58
mărăsalnic IX: 58
mărăsin IX: 58
mărăşin IX: 58
Mărgilat 225
mărit 74
mărmeziu IX: 25
„măru(l)-roş" 487, I, 1: 455, I, 3: 877
Măru-Roş(u) 490; (Duce-te-ai la ~) 452
măruntaie 225—226
măruntea 225—226
măşcoaie 273
măşcoanie 273
mătaşică 293
mătăcină 278
măzac II, 3: 711
Măzăneşti 328
(m)bogru (mr.) 316
mediţi 446
Megrus (arm.) 336
Mehadia 321
mehediţi 446
Mehedinţi 304, 321
Meiotă XVI: 5
melesteu 167, II, 2: 392
melic 289
Melicovici (arm.) 352
meligă 273
meraie 88
merăi 88
mereae 166
merei 166
Merei 166; (Tufele-Mereilor) 166
mereiu 166
mereoare 246, 449
meretrix (lat.) 345
mereu 166, 167, 246
merioare 246
meriu 88, 166, 449
Merlichie (împărat) 356
mermeziu IX: 25
meropi 38—39
Merza (arm.) 352
mêschul (arm.) 343
mesereri 33
Mesrobeanu 341
mezaftra I, 3: 866
miază-lună 123
Micotă XVI: 5
mierioare 449
mieriu 166, 246, 449
miezupăreţi 120
Miliort III, 12: 8
milord 61
minajală I, 3: 874
mintimen (mr.) 468
Mintiul (~ Gherlei) 348
minune I, 2: 780
mioară 99—100
miogîrţan 99—100
mira (a se) I, 1: 473
„Mira Slava" 132
mirac 149, 250
miraz I, 2: 790
miră (mr.) 246
Mircea 319
mire 246
mirioare 449
mirişte 256
mironice 478
Mironja (sîrb.) 319
mischie 160—161, 332
Mischii 161, 226
mischiu 161, 227, I, 1: 456
Mischiu 226
misir (porumb ~, ban ~) 86
misircă 162
misirlineanii 86
misirliu (porumb ~, ban ~) 86
Misir(liu) 86, 341
misiurcă 86
mislete 179
mistei 226—227
mistiieti 226, 227
mistra 245
mistreaţă 118
Mistriţoiu 245
mişină 100
mişiţă 100
mişomòr 226
mitoc I, 2: 799, II, 1: 387
Mitoc I, 2: 799, II, 1: 387
mitocan 469
mitorlan 469
Mitoşariu 469
miţogan 99—100
miţurcă 86
Miţurcă 86
miţuşcă 86
mizda (sl.) 89
Mizivtra I, 3: 866
mîglaş 305
mînar (mr.) 225
mînă (datul mînii) 33
Mînă-Scurtă 317
mînci (catastişe ~) 88
mîndru 279
mîndruşaim 279
mînicătoare 163
mînie 91

mînieci 250, 251
mînurile 84
mînzi 90
mîrlì 225
Mîrşani 301
Mîrzaca II, 1: 386
Mîrzacu II, 1: 386
miţa I, 4: 1046
mîzdă 89
mîzgăli 226
Mlaci IX: 58
Mladenaţ II, 1: 390
moaşă 131
moc 271
mocofan 209
mocoşi 227
modîlcă 227
modoran 273
mog 271
moghilcă 227
moghiorlan 109
moglan 270
mogul 271
mohorît 254
moldanky (slovac) II, 3: 495
moldovan 281
Moldovlahia 38
Moln(i)ceanu 301
Molniţa 301
monic 103—105
Monteoru 322
morczhile (arm.) 343
Mordana II, 1: 386
morfolì 227
mormondzău IX: 25
moroaca 478
Moroacă 449
moroi 161—162
Morotă XVI: 5
mortiare I, 4: 1039
Moscalu II, 1: 385
moscălării I, 3: 864
Moş (Toma lui ~) 421
~-Apeş 328
moşneag 183—184
motîlvă 103—104
movilă 103—104, 105
Movilău 444
Movilele-jidovilor I, 3: 872
Moviloi 418
Mozolea 322
mrac (megl.) 149
Mrk 319
Mrkša (sîrb.) 319
mult (~ aur) 72, 88
multan (pol.) 44, 281, II, 3: 497, 705
multanki (pol.) II, 3: 495
multzany 85
multzenesc 85
mulţămesc 85
mulţi (~ ca sarea lui Başotă) XVI: 3
mundir 275
Munds (arm.) 338
Mune (arm.) 338
muntean 281
„Muntelelui Krai" 312
Murafa 269
murahazi I, 2: 794
Mureş 425, 426, 447
Murgaşi II, 1: 390
murgì 140
Murgilă 149
Murgociu 329
Murmenţi 18
murmini (mr.) I, 3: 881
muscal 227—228
Muscani II, 1: 385
Muscălești II, 1: 385
muschì 161
muscur 472
mustră 86
muţă (~ di porc) (mr.) 102
muzicant 98
muzicaş 98
muzicuş 98
Myletto 37, XIII: 539

nacialnic I, 2: 762
nadiceancă 228
nadol 27
nadolean 158
Nadoleanul II, 1: 384
nadolească (Ţara ~) 359
Nadolie 359, 416, 417, 442
nagară 262
nagomudri 451, I, 3: 871
nahabeţ 334
naiba 114
Naipul II, 1: 385
naiticeancă 228
Nanaşcu 325
Nanotă XVI: 5
naramziu IX: 25
naseweis (germ.) I, 4: 1045
Násztur (arm.) 338
„naterspan" 39
naţie III, 5: 133
„navis kerep" 8
navis olch 8
Nazîrul II, 1: 385
năbărgeac 271
năbîrgeac 271
năldealului 219
năljosului 219
nălvalele 252
nălvalelui 252
născănd 89
Născutul I, 1: 465
Năsolea 322
năvîrgeac 271
Năvîrgeacul 271
Neacşa 327
Neacşu 327
Neagota XVI: 5
Neagra-Cetate 454
neales 75
neaţaluş I, 3: 874
nebunu 285
Nedeia-Cetate 453
neder 271
nefiţă 249
nefolosinţă 84
negeac 271
neghiob 291
negoaţe 85
Negraşi II, 1: 390
neiasită 87
nêkáznérêsz (arm.) 343
nekaznun (arm.) 342
nelutatec 228
nemernicind (a cutreiera ~) 138
neobrăzat 76
nepestită vremi 70
Neptenabuş 359
neputute (~ lucruri) 89
nesfătuinţă 84
neslobodă 97
Netotul II, 1: 384
Netoţi II, 1: 384
Nevelics (arm.) 339
nevoie 91
nevolnic 90
nevrere 91
Nevrincea II, 1: 388
nevrinţ 446
Nevrinţi II, 1: 388
Nevrinţului (Valea ~) 446, II, 1: 388
nichieni 456
Nichit I, 2: 799
niciul 255
Nicolina 304
Nicopoe I, 2: 780

Scanned with OKEN Scanner

Nicopoia I, 2: 780
Nicopole 416
nifiţă (mr.) 249
ninguno (sp.) 277
nisane 184
nişangiu 184
nişanliu 184
niur (mr.) 88
nive II, 3: 715
nocturnus (lat.) I, 2: 762
nod (a căuta s. găsi ~ în papură) I, 3: 876
noi (a fi luat ~) I, 4: 1041
noon (engl.) 191
noroace (~ în floace) 131
nouă I, 4: 1041
noveliere (it.) 87
nu-adivăr 89
Nucşoara 19
număruş 9
nuta I, 2: 780

O-sută-de-Movile II, 1: 381
oacănă 245
oameni v. *însemnaţi*
oaste 91
obicei (~ legat) 70
obistea 449
Obluciţa 310
obraz 92; (a nu avea ~) 77; (a-i da ~ sau nas) 77; (fără ~) 76; (gros de ~) 76; (ruşine obrazului s. la obraz) 77
obraznic 76
obrăzuire 92
ochii (~ inimii, ~ minţii) I, 4: 1044
ὀδιτῶν IV: 50
odobeală (a pune la ~) 88
odolean 158
Odriiu 411
oglan 214
Ogrinul II, 1: 385
oib 157
Oimacului (cîmpi' ~) 445
oinaş 271
oină 271
oiţă(e) 278
olan 214, 270
ὄλβιος 96—97
olch 8
olendreni 442
oleranda 252
olofan 209
olt I, 2: 800
Olt(ul) 54—55
olţi I, 2: 800
om (~ bărbat, ~ flueraş, ~ pers, ~ robu) 87
Omătă XVI: 5
omizi (a se) 149
Omotă XVI: 5
onagru III, 5: 130
onănie 228—229
Onaşco 325
Onică 349
orca (~ du-te l) 245
Oreaova II, 3: 702
Oreava 440, II, 3: 702
Oriştia 444
Orlea 305
Orlui 304
Ormenopol 351
orozan 249
orozănos 249
Orşoga 26
„ortus, mortus" 487
Oru 48
os (lat.) 76
Oslea II, 1: 383
Oslu II, 1: 383
ostrov 354, 358
Ostrovul Dalfionului 355—356
~ Delfon 355
~ Macaronului 354 — 355, 451
~ Muierilor 354
~ Olîmbiei 355
~ Sitarilor 356—357
Osztian (arm.) 337
Otlu II, 1: 383
otozbir 229
oturac 273
Ovidiopol I, 4: 1052
ovoluit I, 3: 862
ouă de Paşti 229
ouă scrise 490
Oxendie (arm.) 335

paceaură 262
pacient 91
Paiele-Ţiganului 62, 82
Pakulár (arm.) 337
palancă 259
palanţă 194
paliczê 85
palincă 347
paltin 78,93
pam(e)neţe 84
pamente 84
Panaghia 131
panbriu 253
Pancota XVI: 5
pandora 87
panglică (a trage pe ~) 486
Pantazalia 356
Papalugă II, 2: 392
paparudă 230
paparugă 230—231
Paparugă II, 2: 392
Papă-jemnă 349
păpăluri 253
paporniţă 32
pápuráje (arm.) 342
paracherniţă 73
Paraipan 444
Paraipani 444
parasimă 82
parhal I, 1: 338
parhă I, 1: 338
parip 285
Πάριος 360
parisie 88
pas(ă) 86
pasă (îmi ~) 74
pasăre 92, I, 2: 768
paşan I, 2: 780
Paşco 325
Paştile-blajinilor 450—451
„Paşti-de-ouă" 229
pat I, 1: 472
patacă II, 2: 343
Pate-rău 349
pater 231
pàtică 201
Patmos 360
patnic 201
patola 88
patret 276
patrofie III, 5: 130
patru 288
Pátrubán(y) (arm.) 336
paţachină 292
pavelele (a bate ~) 126
Pavlicheni (Popeşti ~) II, 1: 389
pazarghean 444
pazarghidenii I, 2: 793
paziia 173
pazvant(ă) 9, 184
pădure 104
păivan 284, 291
pălăurdi (a o ~) 229—230
Pălăuz 268

păleață 85
Păltin (mr.) 93
pănătà I, 2: 779
păpăludă 253
păpălug(ă) 253, II, 2: 392
păpăluri 253
părăzel 249
părcasimi 107
păretar(iu) 73
păresimi 120
părià 85
părnăhai I, 4: 1038
părsăty 251
părtălos (megl.) 162, 231
părtiță 253
păs 75
păsările (pelecanii ~) 87
păsmercean 294
păşoi 99—100
păştiță 278
pătură 288
păţesc 75
Peceneaga II, 1: 387
Peceneagul II, 1: 387
Pecenicica II, 1: 387
pêczit (arm.) 342
pedepsie 169
peharsek 251
Peister 340
pelingher(iu) 168
Pêndas (arm.) 337
Pepinar (arm.) 337
Pêpugar (arm.) 337
pêpusovê (arm.) 342
Pêrcsul (arm.) 337
Perecop 93
perendón (alb.) 142, 147
Pereţ 350
perinda (a se) 231—232
peringyele IX: 58
Perint (arm.) 337
peripisì 88
peripisie 88
periplocat III, 5: 131
perjă 86
perpeliță 265
perperiță 265
pers 71, 254
persaciu 254
Persescu 86
Persianca 86, II, 1: 384
persoaică 71
Persu 86
Pervan II, 1: 334
Pesîda IX: 56
pestì I, 3: 864
Peşacov 274
peşte-ţigănesc 324
Peşteraru 466
peştiman 246
peteucă 233
petiocă 233
Petrădaia 61
petrecanie 163
Petro-Dava 61
Petrovăsela XII, nr. 1—2:29
Petul (arm.) 336
Phungyérêv (arm.) 336
Piatra-lui-Crăciun 172
~-Iorgovanului 414
piatră v. *însemnată, şolovată*
pic (mr.) I, 1: 474
pic(ă) 285
Picătoarea 102—103
Picăturile 103
pice 43, I, 1: 474
piciu I, 4: 1046
pierde-vară I, 1: 472—473
pierseciu 232
piersicà 232—233
piersidesc 254
pietre (a bate ~) 126
Pietre-Înfierate 492
Pietre-Scrise 491—493
piezi I, 2: 763
Pifagor III, 12: 7
Piftagor III, 12: 7
pigulesc 101
pijă (megl.) 162
pildă 71
Pilipăuți 299
pil(ũ) 71, I, 1: 450, 451, 456
pilure I, 1: 456
pinaxu 89
pinţă 99—100
piroşeaţă 245
pirsicean 254
pisc 101
Pisicari 466
pistosesc I, 2: 794
pistreală 150
pistriţa 121
Pişitori 102—103
Pişolea 102—103
pişpăitor 472
pită (a fi într-o ~) 25
piteică 233
Piticar 339
Pitikár (arm.) 339
Pitiş 328
Pituch (arm.) 337
Pitvagor III, 12: 7
piţigare 233
piţigoi 233
Piţigolea 322
Pivagor III, 12: 7
pîlc 257
pîngăriți 89
pînzele albe (pînă-n ~) 487
pîrcălab 26
Pîrjolea 322
Pîrjota XVI: 5
pîrlit (a fi ~) I, 4: 1046
Pîrlivie 349
pîrtac 231
Pîrtănoşi 231
platnică 201
pleamă 184, I, 1: 459
plicticos 169
plisc 101, 264
plişcă 264
plit 101
plopană 275, 276
Plotun 305
plumb I, 4: 1048
poante 160
poarta ţarinei 258, 259
Poarta(ă) („Sublima-Poartă") 27, 36—37, 407—409, 439
Pobrăteşti 299
Pobrota XVI: 5
Pobroto XVI: 5
pochivnic 278
pod 346
podărese 346
Podbăniceanul I, 3: 866
podiri 234
Podoleanul II, 1: 385
podos 472
poduri (a bate ~) 126
poet 71
poghiazuri (a umbla în ~) 128
pogîrzie 259
pogonì 77
pohîrlă 415
pojijie 441
pol 90
polpană 275, 276
pominocu 84
Pongrácz (ung.) 351
ponturi (a vorbi în ~) 483
Pop (arm.) 337
popán (arm.) 342
popilnic 278
popinteu 99—100
popivnic 278
popîndău 99—100

Scanned with OKEN Scanner

popînzac 99—100
popînzoi 99—100
poplean 276
Popoi (arm.) 337
Popolată 253
popondoc 99—100
poponete 99—100
poponeț 99—100
poporniță 32
popuștină I, 4: 1041
porneală 163
porni 97
porozău 249
portán (arm.) 343
poslanică 90
Possa 270
postnic 133
poșărlăi 415
poșidic 441
potcă I, 2: 769
pot(e)că 278
potică 169
potinteu 99—100
Potlogan 415
Potopin 93
potronic XII, nr. 4: 14
potur 310
Potur 310, II, 1: 385
poțoc 99—100
povăjile I, 3: 878
povîrnì 150
povogări 248
povornitoare 102
poziție (în ~) 97
Prag(uri) 102—103
pravăț 128, 133
prăpășeană (megl.) 285
prăură 245
pré-cuvîntărețul 112
„Pré-linului" 111
preaslăvit 111
preface (a) 108
pregiur 83
prenga 202
preot 28
prepeliță 265
prepinge (a se) 185
prepune 108
presudstvie I, 3: 862
priceav 31, 84
prigorii I, 3: 875
primicheriu 25
primichir 25
Primnicheru 328
prior 162, 163
Prisacă 307
prisne 88
prisnea I, 1: 452
pristav 136
priunel 275
privilie 56
Probotești 299
procajen 78
procatîr 110
proeresis 88
profora 88
proor 162—163, 449
prooratec 185
prooroc 185, II, 3: 765
proroc II, 3: 765
prosforisì I, 2: 794
prostime 84
protacîr 110
protimisì I, 2: 794
protimos 88
Protoghiru 304
Protosinger 304
prour 162, 245
provalisì I, 2: 794
provaz 444, I, 3: 875
Prut I, 2: 799—800
pruțac IX: 58
Psampson 131
psoglav I, 3: 869
psogol 456
pulpană 275—276
pulpar 275
pulpă 275, 276
pulpoană 275
punctum temporis (lat.) 106
pune (a se ~ cu cineva) I, 4: 1045
puneții 245
Pungutz (arm.) 337
punte I, 1: 473
pupăză 234
pupuză (mr.) 234
puradeu 251
purtat (arm.) 343
pururе 247
pustiu (a umbla ~)138
pușlă 415
pușlăței 415
pușlău 415
pușțiu 214

rablă 291
Radota XVI: 5
rafturi 88
ragade 234
Ragoci 329
rahmani 451, I, 1: 455
rahmanți 359, 451
raiții I, 3: 868
rapanghel(e) (a lua la ~) 185
rapeznic (megl.) 16
rareș 323
Rareș 323, III, 6: 227—228
rasol (a o da ~) 483
Rașcu 325
Raton 109
Rátz (arm.) 338
Razmirița 327
răbduliv 88
Răcătăul I, 2: 799
Răcman 327
răducè 78, 86
rădvan 442
răgălie 115
Răileanu 15
răilenești 15
răilești 15
răitar 446
rămas (a se prinde în ~)89
rămîndă 245, 339
rămuș 255
Răpotini I, 3: 873
Rărișul 323
răsărì 140
răsăriș 141
răsărita soarelui 141
răschirat 89
răscol I, 4: 1041
răscovăitul I, 3: 878
răsteu (a lua la ~) 490
răstriște 43
răstupească 278
răsturna (a ~ carul s. căruța) 97
rășunoi 347
Rățulești II, 1: 385
Răus(a) II, 1: 385
Răuseni II, 1: 385
răvan 287; (în ~) 284
răvaș de rugă 70
răvăși (a ~ oile) I, 3: 878
răvășitul oilor I, 3: 878, I, 4: 1041
Răzmirița 327
Răzvan 360
redingotă 448
reduce („lucrul se ~ la aceeași") 78
Reghina 51, III, 12: 8
Regia Solis (lat.) 144—145
Regina 51, III, 12: 8
Remundás (arm.) 339

renie 304
retebei 167
retevei 167
retez 167
Retezar (arm.) 339
retšcamán (mr.) 327
Reuseni II, 1: 385
revărsatul zorilor 140
revedere (la ~) 43
reveduire I, 3: 862
Ricman 327
Riga 51
Rimeshti 313
Rimești II, 2: 339
rinca 202
Rinești II, 2: 339
ringlote 215
Rivadule 312
rivane (mr.) 284
rîcodeală 234
Rîmma 321
Rîmneanțu 321
Rîmului (Dealul ~) 441
Rîmești II, 2: 339
rîndelete (pe ~) 232
rît 101
rîță (nici o ~) 179
Robceanul II, 1: 391
rochmani 450
rocmani 450
rocodele 234
rodan 276
rogmani 450
rogoade 235
Rogobete I, 2: 793
rogodele 234—235
rogojanca 444
rogoș 444
rogoz 444
„rohmani" 450
„roi-soleil" 145
roiniță 278
roitoman 262
Romadă I, 3: 867
roman 384
Roman II, 1: 390
Romanat II, 1: 390
Romanați II, 1: 390
Romanești I, 3: 867
Romanul II, 1: 390
Romașco 325
Românești II, 1: 390
Romășcan 325
român II, 3: 494—495
Românești II, 1: 390
romîndă 245
Romul 356
Rona 167
Ronai 167
Ronet XVI: 5
roni 167
Ropcea II, 1: 391
Roska 337
Rosmalin 419
rost 70, 101
rost-de-moarte 70
rostopască 278
roșie 89; (haină de ~) 87
roș-piroș 245
Roșmon-Craiu 307
rotan 276
rotat 283—284, 287
Rozan 424
Rozmalinului (munții ~) 330
Rozmarin 419
rubar 174, I, 2: 794
rucodele 234
Rufeni II, 1: 385
rug I, 1: 472
rugă I, 1: 472
rugul-jidovului 294
Rum-elì 60
Rum-ilì 60
Rumelia 60
Rumeniori II, 1: 390
rupe (a o ~ de fugă) 91; (a ~ legea s. judecata; a ~ prețul; a ~ sfat) 75
ruptă-bucățică 86
ruptul-prețului 75
Rusalim 419, I, 1: 467, 468
Rusălin I, 1: 467
Rusneaca II, 1: 385
rusuroniu 347
Ruschiu I, 3: 867
rutes(u) 185
Ruxăndariu 469

Σαββάτιον 451
Sabie-Cetate 454
Sablja-Grad 454
Sacol 415
Sacot XVI: 6
Sacsoni II, 1: 385
sadacat I, 2: 794
sadeà 293
safi 173
saicoteț 266
salafiu 9
salamangea 271
salavat 9, 447
sambura (a umbla ~) 126
samcă 5—6, 10
Samodia 10
Samodiva 10
Samovila (Sila ~) 10
sampsoni I, 1: 456
Samurcaș 269
Samvila 10
Sanatrucolo 312
sană I, 3: 860
sancă 6
Sancă 114
Sandipa I, 3: 866
sápát(h)ê (arm.) 342
saracacianî I, 1: 461, 462
saracuscă 107
Sărapa (sîrb.) 349
satura (lat.) 374, 395
„sare-mare" I, 2: 761
Sascut II, 1: 387
sat 256—259
Sauciuc 328
Sava Enciu Sabienciu 433, II, 1: 380
Savaica 433
savat 9, 447
savăn 253
Savela 194
să 83
Săbiencea (Iencea ~) 454, II, 1: 379
Săcuiari 466
săderiu I, 2: 790
săleaf 273
sălutări I, 4: 1038
sămcuță 6
Sănătoarea 103
săncelà 149
sănhisti (a se) I, 1: 451
săpături 70
sărad 235
sărăcustă 107
sărindar 107
Săritoare 102—103
sărîntoc 167
Săsărman 318, 326
săvai 433
Săvai Iencea Sabiencea 433
Săvela 10
săvîrșitul (~ lucrului) 89
sbor 253
sbori I, 3: 874
scacaleț 98
scalnița I, 3: 874
Scaloiu 116
scalopatii I, 1: 472

Scanned with OKEN Scanner

Scapeț **II, 1**: 389
scaradă **IX**: 56
scarandiv **I, 4**: 1059
scatină **I, 3**: 863
scaun (~ al soarelui) 143; (om cu ~ la cap) 91
scăpăciune 150
scăpătà 142
scăpătat 150
scăpătiș 141
schelă 410
schelea 410
schet (mr.) 173
schidol 186
schila 409—410
schilauă 251
schilă 163, 415, 441, 471
schilău 471
schilod 186, 251
schilog 186
scîrbă **III, 5**: 134
scladă **IX**: 56
sclavus (lat.) **II, 1**: 391
Sclipotești **XVI**: 6
sclitadă 235—236, **III, 2**: 191
scoate (a ~ dentr-o limbă...) 108
Scobinți 304
scoloții 457
σκορακίζειν 478
scorbură 155
scoroambă 203
scorota **XVI**: 6
Scorota **XVI**: 6
scovardă **IX**: 56
scovarză **IX**: 56
Scrada **IX**: 56
scradă **IX**: 55
scradză **IX**: 55
Scrădeanu **IX**: 56
scrădi **IX**: 56
scredi **IX**: 56
Scremului (țara ~) 441
scria 489
scriat (mr.) 482
scrià v. *frunte*
scripcar 98
scriptoare 334, 346—347
scris 482; — v. și *frumos*
scrombăi (a se) 239
Sculota **XVI**: 6
Scureiŭ **XVI**: 6
scurta (a trage ~) **I, 3**: 881
Scutelnici 21; (Meteleu ~) 21
scutica (lat.) 395
Sdegla 60
—sebeș 314
semne 83
Serbiceni **II, 1**: 385
Serbușca **II, 1**: 385
Serca 301
Setines 310
sfanț **XVI**: 6
sfanțihĭ **XVI**: 6
sfat **I, 2**: 763
sfărșang 120
sfercioc-gheoș 441
sfinți (a ~ soarele) 143—151
sfînt (a fi ~ făr' de argint) 124
Sfîntîniță 162, 171
Sfîrîitoarea 102—103
sfîrlă 255
sfrancioc 441
Sfranciog 414
Sfranțului (munții ~) 414
sgîrià 235
shomek 300
Sibiiancu (Iancu ~) **II, 1**: 379
sicheră **IX**: 24
sicritadă 235—236
sicritate 235—236, **III, 5**: 134
sider **I, 2**: 790
Sider **I, 2**: 790
Sidor 123
sigoți 455
sihastru 465
sihlă 236
Silipoteni **XVI**: 6
Silistra 310
simandicos 82—83
simăl 267
simbe (sămtulu ~) 173—174
simianca 444
similitudo (lat. pop.) 86
sinceale 149
sinchisì **I, 1**: 451
sinecà **I, 1**: 473—474
sinekeman **I, 3**: 868
singer 272
singir 272
singur **I, 4**: 1053
sinharisesc 108
sinie 16
Sipsom 25
Siret **I, 2**: 800
sirisini 360
Sirota **XVI**: 6
Sisoie 10
Sisonie 42
sistar 99
sitar 357—358
sîhlă 236
Sîmba 322
sîmbe(a) 173—174
Sîmbea 10
Sîmbolea 322
Sîmbotina 322
sîmcă 6
sîmceà 140
sîmcel 150
sîmcela (a se ~ de ziuă) 140
sîmcera 149
sîmcoi 6
Sîmedru 50
sîmidă 186
sînge-de-nouă-frați 279
Sîrba **II, 1**: 385
Sîrca 301
Sîrcu 301
sîrjiță **I, 2**: 781
sîrnic 106
Sîrota **XVI**: 6
Sîrsca 301, **II, 1**: 385
Sjév (arm.) 337
Sjévucz (arm.) 337
Slavici 327
Slipo(po)tești **XVI**: 6
Sloveanca **II, 1**: 385
smalt 236
smăltà 236
smălțuì 236
Smedorova 50
Smeredova 50
smidă 186, 236—237
smidește 236
Smin 444
snamenie **I, 3**: 876
soare 139—152
~-apune 141
~-răsare 141
Soarele Moldovei (Ștefan) 152
socardea 265
socol 415
socolații 457
sofialîu 182
Sofian 270
sofra 16
solari 237
solăriț 237
solonariu 237, **I, 2**: 764
Solonariu 237
Soltana **III, 12**: 8

Solun 237
somîlc 134
Sopotul **XVI**: 6
soranu 237
sorcovă 107
sorocină 100
Sorocoteaja 107
soronar(iu) 237
sorunari 237
sotea 238
Sovedria 444
sparg **III, 5**: 135
Spartis 84
spată **III, 5**: 134
spăcumă 238
spăgmă 238
spălăcanie 163
spămă 238
spătează **III, 5**: 135
spegmă 238
spemă 238
spîcnă 238
spolocanie 120, 122, 163
sporghite (mr.) **I, 3**: 877
sporise 175
spur 253
spurc 99—100
Srbaca 301
sta 90; (a ~ pentru capul său) 91
stafad 36
stafas 36
Staleflorii **IX**: 59
Staleflurii **IX**: 59
stambă (a da în ~) 186—187
Stambol 409
Stambul **II, 1**: 385
Staole Flori **IX**: 59
Star-Novac **I, 3**: 875
stare (în altă ~) 97
stareţ 25, 28
Stauli Flurii **IX**: 59
stavad 36
stavle florii **IX**: 59
stăflit (mr.) 101
Stăligeal 416
Stănaie 321
steae 287
steaua ciobanului **IV**: 50
steauă (la darea ~) (megl.) 150
stei 287
stenos 251
Stenota **XVI**: 6
Stepanoviţa 305
stibletă 247
stifaletă 247
Stife 310
stihotvoreţ 87
Stives 310
Stînca-Moşnegilor 494
stoli 449
strachină 17
strafoi (a se) **IX**: 59
strajnic 44, 73
stranici 92
straste 36, 44, 89
strastie 44
strastnic 44, 89
straşnic 44
strat **III, 5**: 135
străjar 73
stricat 436
stricăţel 436
strigător 138
strigoi 161
strişte 43
strîjnic 287
stroe (cîrlige de ~) **XI, 13**, nr. 39: 1
Stroe **XI, 13**, nr. 39: 1
strofă 72
stroi **XI, 13**, nr. 39: 1
struţi pementeşti 87
stup 278
stupai! 187—188, **II, 3**: 709
sturi **I, 2**: 779
sturî (a) **I, 2**: 779
subsuoară **III, 5**: 133
sucardi (megl.) 164, 265
suceava 304
Suceava 304
suflet (a fi cu ~ul în buze s. la gură) 493
sugrunde 156—157
sugu-sugu 349
Suleika 345
Sulina 309
sulinar(ŭ) 309
Sulinariul 309
Sultana 51, **III, 12**: 8
Sultanul **II, 1**: 385
Sumedru 50
summa aetas (lat.) 481
sunători 102—103
Supănari 467
supăra (a i se ~ cuiva de ceva) 76
supărare 76
supune (a se) **I, 3**: 866
sur 254
surchidi 239
surlă 101
Suroaia 328
suronar 237
surtuc 275
suslă **II, 3**: 767
Susleni 109
Susul 109
Suvelniţi (codri ~) 420
Svezilor (Movila ~) 444
Szabondsi (arm.) 337
Szákulá (arm.) 339
Számká (arm.) 337
Szárêsztá (arm.) 338
szêlit (desztul ál ~) (arm.) 342
synglit 250
Sythines 310

Şaguna **I, 1**: 461
Şahiu 269
şaică 265
Şainoiul 352
Şaitanici-oglulari 41, **I, 2**: 782
Şaitanoglu 41
şalăi 8, 53—54
şalenghi 8
şamalageà 170, 271
şamcă 6
şarabană 275
Şarba 328, **II, 1**: 391
şarlatani 131
şarlă 332, 415
Şarul (~ Dornei) 303
Şasa 328
şărădău **I, 3**: 874
şcarchi 190
şchilaua 251
şcrabă 239
Şearba 328
şefar 290
Şeitan 41
Şeitănescul 41
Şepeleagul **II, 1**: 387
Şerboaia **II, 1**: 391
şider 245
Şkodr 440
şlampăt 239
şoacăţ 99—100, **I, 1**: 399
Şoarec 300
şoareci 287
şobolan 99—100
şocodolom 246
şocodom 246
şofracă 16
şofrîncuţă 16

şoim 252
Şoimane 434
Şoimare 434
Şoimescu 269
şoldan II, 1: 385
Şoldana II, 1: 385
Şoldăneşti II, 1: 385
şolovată (piatră ~) 9
şom 99
şomîc 99—100, 300
şomîic 99, 134
şomîlc 99—100
şomîldac 105
şoriciu 284, 287
Şorogari 466
şotie 238
şotielnic 238
Şotîrcari 467
Şovedria 418
Şoverjii (codri ~) 445
Şovirgii (codri ~) 420
şpargă 238
şpec (a băga la s. în ~) 88
şpelingher(iu) 168, IX: 58
şpîniori 292
şpogat 238
şpuriu I, 3: 861
Ştefăneşti 299
ştiva 115
ştólmii 105
şucada 265
şugubăţ I, 4: 1039
şugubină I, 4: 1039
şui 238
Şumandra I, 1: 461
şundam-bundam 239
şuntai-muntai 239
Şupel 417
şură 238
şut I, 2: 788
şuvai (a umbla ~ Chiranda) 128
şvornic 31

taban 343, 440
Taban 410, 440, (Drumul ~ului) 330
tabinet 16
tacinul 279
Taeîncoş 349
Tafrali 270
Tagan 440
taie (cum îl ~ capul) 91
taifă 106
Tain(u)coş 349
talaimiţă 333
talaláj (rut.) 133
talan 345
talant 345
talap-talap! 241
Talaşman 318, 326
„Talăsu' şi haptîţîţu'!" 240
talian 333
Talian 345
talion 188
talisman 9
tapinòs 175
tar 97—98
Tarcăul I, 2: 799
tarhon II, 3: 768
Tariverdî 340
tarniţă 32
tarpan 188
tartapod 107
tas!-tas! 349
Tat III, 12: 8
tatar 27
tatarii 457
tată III, 12: 8, 9
Tatos II, 1: 380
tatul 481
Tatu(l) 49, 61, 481, III, 12: 8, 9
Tatulici 61
Tatuşescu 61
Tatuşie 61
tăbăluşă 415
tăbîrci 240
Tăchiia 440
tăciunul 279
tăfaragă 174
tăfăroagă 174
tălabă 441
tălaniţă 333, 345
tălant 345
tălălău 133
tălănesc 333
tălăpesc 255
Tălăşman 326
tălîmb I, 3: 876
tănase (a fi un ~; a se face ~) 129
Tănase v. *teleleu*
tăndăli 241
tăpşan 241
tărcat 285
tărciat 285
tăroasă 97
tărtan II, 3: 767
Tătărăşani II, 1: 386
Tătăruşi II, 1: 386
tătîne 480
tău I, 2: 790
Tăuşan II, 1: 385
Tăuşani II, 1: 385
Tăuta II, 1: 385
Tăuteşti II, 1: 385
Tăutuleşti II, 1: 385
Tăuţi II, 1: 385
Tcaciuc 328
Tchepelpuch 328
techergheu (a umbla ~) 138
Techir-ghiol 351
teflu 101—102, 241
tefriş 246
tegin (tc.) 347
Tegin (tc.) 347
telal 136
teleap-teleap! 241—242
teleleauă 133
teleleu (a umbla ~, a umbla ~ Tănase, a umbla ~ şi Trifon) 70, 125—129
Teleleu 129
teleloaică 138
telerei 133
Teleuţă 133
televechie 272
Teliţa 312
Tell 270
Temişoară 443
tenchiu 246
teptlacă 265
terfell 242
Terian 340
terteleac 265
testa (lat.) I, 3: 859
Tetea 481
Tetiul 481
Tetoianu 489
Tetoiul 489
Teţcani 299
Thumán (arm.) 351
tic 101—102
tifericesc 108
tifilicie 108
tiflă 255
Tifu 327
Tighenia 418, 444
tighină 334
Tighinea 334
tigin (tc.) 347
Tiha 327
Tihova 327
Tihu 327
Timişani II, 1: 386

Timişeşti **II**, **1**: 386
timpinare **I**, **3**: 870
tinereţă 84
tinghi-linghi 249
Tîngrele 441; (Podul de la ~) 330
tipos 86
tir(i)..., tir(i) 164
tiri(mi).... tiri(mi) 164
tişlerar 16
titirez 264
titirişcă 264
titiun 274
titvă 103—104
tiucu-tiucu 349
tiugă 264
tiuleiu 274
tiuliuliuc 133
Tiuliuliuc-Tănase 133
tiutiuc 272, 274
tiva 115
tîlcuì 108
tîlhar 467—468
tîlhăros 468
tîlv 272
tîlva 103—104
tîndală 240—241
Tîndală 241
Tîngujei **II**, **1**: 385
Tîrnauca 299
Tîrnavă 443
tîrnă 32
Tîrniava 443
tîrnosì 240
Tîrpeziţa 16, 107
tîrtan **II**, **3**: 767
Tocat 417
tocmac 255
tocmag 255
tocmagi 242, 255
tocmăgel 255
tocmi (a se) 86
Togan 269, 415
togmăgel 255
Tohan 269, 323
Tohani 323
Tohăneanu 269, 323
Tohilat 323
tolăni (a se) 242—243
tololoi 133
tomănesc (~ de cap) **I**, **2**: 762
Tomnaticul 135
Tonea **XVI**: 6
Tonigar 469
Tonotea **XVI**: 6
tont 88
Tonu **XVI**: 6
Topoloveni **II**, **1**: 387
Tordai 351
Totea **II**, **1**: 385
Toteşti **II**, **1**: 385
totul (aur cu ~) 88
trabs (lat.) **I**, **4**: 1044
Τραγιάννης 80
Trahanache 326
Traian 57—58; („Movila lui ~") 81; (Podul lui ~) 81
Traianus 80
traistă-goală 266
Trapenzalăul 351
Trásztádzsi (arm.) 337
traure (steaguri ~) **I**, **3**: 864
Trebian **I**, **4**: 1050
Τρεδετιτιλίους 307
trei-zloţi 350
trepezenesc 351
tresură **I**, **2**: 779
treta (a bate ~) 127
tri-coroane 350
trienkienit 133
Trif 129
trifiruşcu (mr.) 164
trifnì 133
triftnì 133
trifuì 136
tringa, linga 249
triplic 254
Tripon 133
triscatarat (mr.) 245, **I**, **2**: 788
tristatic 253
trişcă 264
Troapa 418
troapă 164
troaşe **I**, **4**: 1045
trohilos 84
troian 79
Troianul 62; (~ cerului) 81
troiele **I**, **4**: 1042
tropariu 418
tropeie 164
tropìe 164
Trotuşul **II**, **1**: 386
trussapte 90
τσορνή 114
Tuducescu 324
tufă **I**, **1**: 474
Tufeş 323
tufingiu (~-paşa) 488
Tukmáds (arm.) 337
tulbă 70
tuleiu 274
tult 53
tumaciu (mr.) 255
tumbă 305
Tumul (arm.) 336
tumulus (lat.) 305
tumurlac (a pune la ~) 88
tuns 287
Tunşi 42
Turia (ar.) 305, **II**, **1**: 388
Turlachi **II**, **1**: 385
turna 141
turnat **I**, **1**: 452
tur(r)ificare (lat.) 312
tutuc 272, 274
tutun 274
Tuzla 311
tvoreţ 71

Ţaligrad 408, 442, 443
ţara 259
ţară-albă (mr.) 278
Ţariglat 409
Ţarigrad 407, 408, 409, 410, 412, 417, 442, 443
ţarihe (alb.) 241
Ţăligrad 409, 410, 412; (Scara ~lui) 440
Ţărigrad 440
Ţegleş 323
Ţelegrad 409
Ţeligrad 409
ţensar 290
ţenzar 290
Ţepeneag 183
Ţepeş 328
ţermer 278
ţichire 32
Ţicotă **XVI**: 6
ţidea 70, 273
ţigan 98
ţiglă 233
ţiglău 233
ţiglean 233
ţigmău 103—104
ţiitoare 24
ţilidonie 295, **I**, **1**: 459
Ţiligrad 408, **IX**: 57
ţinc 90
Ţine-minte 345
ţinut 25
ţirulic 131
ţiştar 99
Ţiţiliea 87

ţiu 101
Ţiuţi 251
ţigă-ţigă-ţigălie 349
ţilfă 103—104
Ţiligrad 408
ţînc 415
ţînce 414
ţînzar 290
ţiruhiă (mr.) 241
Ţîrvie 413
ţoapă 43
ţoc-în-poc I, 4: 1041
ţop 43
ţopană 43
ţopîrlan 43
ţudea 70
ţurcă 243
ţuşcan 99—100
Ţuţurman 318, 326

ucid III, 5: 135
Udrea 324
Udreşti 328
Udria 412
Udriste 324, 328, I, 2: 782
uib 157
ulah 43, II, 1: 383
ulele (a umbla ~) 129
Ulubeiŭ 268
unalte 70
unde 88
unerogu 266
„Ungro-Vlahia" 37—38
ungul 89
Ungura II, 1: 385
Unguri II, 1: 385
unzar 22
unzur 22
urcoi 245, 472, I, 2: 789
Urdiugaş 44
Urie 328
Urieşti 328
urî (a i se) 76
Urlătoarea 102—103
Urma-de-Jidov 414
următoare I, 3: 862
Urmeniş II, 1: 385
urmî I, 2: 779
ursoi 472
Ursolea 322
Urşova 27
usus (genitor ~) (lat.) 107
uşi 438
Uzole 322

Vacotă 300
Vadul-lui-Traian 81
vagmistru I, 4: 1046
Valanŭ 250
Vandraburul I, 3: 868
Varanghei II, 1: 387
varăşa 247
Vardan 424
Varduca 243
varoş(i) 247, III, 5: 132
Vartan 424
Vartic 424
Vartici 423
varvari 444
Vasanŭ 250
vascris(u) 32, I, 1: 458
Vasilat II, 1: 390
Vasilaţi II, 1: 390
Vasilisa 51, III, 12: 8
Vasilita 51
văcăi 470
vălar 467
Vălari 467
vălaşi 130
Văraticul 135
vărhovnic(i) 77, IV: 55
vărsa (a se ~ soarele) 141
vărsat 435; (~ de zori) 140
vărsăţel 435, 436
vărstnic 89
Vărtan 424
Văsălina 51
vătămătură 84
văzut lucru 70
veisă XI, 13, nr. 39: 1
veleat 447
velenţi 446
Velial 116
Veliar 116
velinţă 188
velniş 328
Velzevul I, 3: 882
Veneş 328
veneţie 245, 254, 442
venzi 346
Vepreca 328
veră (ar.) 447
Verciorova 303
verder 271
verdete 243
veresie 31
vèrghie 175
verhovnic 77
verigariu 292
verigă 448
verincă 188

versus (lat.) 72
Vêrtênucz (arm.) 336
veruie 31
Verzerescul (arm.) 335
vesaturi I, 2: 794
vetrar II, 3: 701
vetrî I, 4: 1045
vetrilă 172
viatic(ă) 253
Vidin 413, 440, 441
Vidra 414
Vidraşcu 325
Viepriş 323, 328
vier 110
viers 72
vig 266
Vigheniu 441
Vija 414
vijla 414
Vijla 414
Vikol (arm.) 338
Vila 10
Vilaie 321
Vilaieti 48
Viliton 460
Viltoteşti XVI: 6
vinemeriu 212
vineţie 254
vin (~ de finic, ~ de vie) 87
vinimeriu 189, II, 2: 392
vintrî I, 4: 1045
vioară 438; (apă ~) V: 633—634
viorar 98
Viorica 305
viorint 253
viorist 98
vir 303
viroagă 303
Virului (Munţii ~) 303
vistiiar I, 2: 779
Vişa 414
~ Cărpenişa 305, 414
vişla 414
Vişotă XVI: 6
vitenţă I, 3: 874
Vitorog 301
vitreg 468
Viziracii II, 1: 385
vîjlă 414
vîjoi 102—103
Vîlcov 309
Vîlcsan 324—325
vîlhovnic 77, 78, 130, I, 4: 1052
Vîlsan 324

Scanned with OKEN Scanner

vîlvoare 444
vînătăi 254
vînătări 254
vînător 89
vînăție 254
vîntă I, 2: 792
vîntrele 172
vîntură I, 2: 792
vîrciog (a umbla ~) 303
vîrciolog 303
Vîrciorogul 303
Vîrciorova 110, 303
vîrhovnic 78, IV: 55
vîrlogan 210
Vîrteș 447
Vîrteșcoi 447
vîrț II, 1: 389
Vîrțului (Valea ~) II, 1: 389
Vîrțulut (Cetatea ~) II, 1: 389
vîrvar(e) 77
vîrvor 419
vlah II, 1: 334, II, 3: 494—495, IV: 50
Vlah-chioi II, 1: 385
Vlahei II, 1: 385
Vlașca II, 1: 385
Vlăcheni II, 1: 385
Vlăcsan 325
vlăhovnicie 78
Vlăsan 329
Vlăscioara II, 1: 385
Vlășceana II, 1: 385
voatră 290
Vocotești 300
Vodacul (Mihai ~) 39
Vodă Soare 152
Vogoride 317
Voineag 183
voinic 446
Voinigești 183, II, 1: 390
volovatic 279
vorbă (a fi în ~) 109
voscresnele 32
Vosporos 89
voștină I, 3: 861
votresc 290
votrie 290
votru 290
vrah 77
vrajă 92
Vrancea 305, VII: 959
vrăjitor 130
vretie 243
Vrt 447
vuhur 253
Vulturescu 269
vun 244
Vunocuc 104, II, 1: 381
Vunocughera II, 1: 381

zadă 419
zaidit (sorele av ~) (ir.) 142
Zaim II, 1: 385
zainoagă I, 3: 876
Zaiță XVI: 7
Zalman 327
Zamfta 325, I, 3: 861
zandan 189
zápisz (arm.) 343
Zapotă XVI: 6
Zarand 167
zarculă 36
zarnacadea 36
zarnă 167
zarvă 36
Zarzavela 113
Zatuchio 311
zavalaș 444
Zavalide 41
Zăchenii 458
Zăgan 269
Zăgănescu 269
zămizeturi 253
zănat 189—190
zărculă 260
zări (se zărește de ziuă) 140, 149
Zdegla 60
zdraviți I, 3: 876
zdreveț I, 3: 876
Zebede (Odaia ~) 255
Zebedeu 255
Zepeniag 183
zerdeli 62
Zevedeiu 255
zezeran 99
zgarbură 190
zgîrîia 235
zglobiu 424
zglobiv 88
zglotar 424
zi (din ~ de dimineață; în ziua de azi) I, 3: 857
zibidiu 244
zicaș 98
zicălaș 98
zice (a ~ din vioară, din gură) 98
zid (arm.) 342
zilatic 89
Ζήχους 458
zîmb de ziuă (s-a început a face ~) 149
zlamac 244
zlătar 424
zlob 425
zlobiu 424
zmidă 237
zmîngăli 226
Znobiu (Mihu ~) 424
zoica-beată (a umbla ~) 129
zori (a ~ de ziuă) 149
Zorilă 149
Zsákotá (arm.) 339
Zsorá (arm.) 338
zuban 325
Zubașco 269, 325
Zubcu 269
Ζυγοί 458
zugrăvit 482
zveidit (sorle a ~) (ir.) 142

Scanned with OKEN Scanner

CUPRINSUL

Prefață (CONSTANTIN DAICOVICIU) V
Introducere • Notă asupra ediției (M. B. și I. M.) IX

I. ÎNTRE FILOLOGIE ȘI ISTORIE

Între filologie și istorie 3
Pasagii obscure din Miron Costin 11
Adaus 18
Urme bizantine în românește 20
Din vechea noastră terminologie juridică: *ferîie* 29
Mărunțișuri istorico-filologice 34
Note și observații istorico-filologice 46

II. SEMANTICĂ

O problemă semantică 67
Studii de semantică. I Observații semantice asupra „Irodot"-ului de la Coșula . . 69
Studii de semantică. II Probe de sinonimică românească 95
Note semantice 111
Din sinonimica lui „drac": *Chiorchiojilă* 113
Din sinonimica „dracului" 115
În cîrneleagă 118
Iarăși „cîrneleagă" 121
Sfinții-medici în graiul și folclorul românesc 124
Post-scriptum la „Sfinții-medici" 135
Semantism românesc și semantism balcanic 139

III. ETIMOLOGIE

Etimologii 155
Originea rom. *sat* 256
Contribuție la studiul elementelor orientale din limba română 260
Un ecou al vechii mode franceze la noi: *pulpană* 275
Span. *ninguno*, „nici unul" 277
Cîteva cazuri de etimologie populară la nume de plante 278
Cordun 280
Originea pol. *multan* 281
Din nomenclatura calului. [I] — În legătură cu *Chestionarul* d-lui Pușcariu. . 282
Din terminologia calului. II 287
Etimologii populare 293

IV. ONOMASTICĂ

Cîteva considerații asupra toponimiei românești 299
Note de prosopografie dobrogeană 306
Note de toponimie dobrogeană 309

Scanned with OKEN Scanner

Din toponimia românească 314
Contribuții onomastice 316
Din onomastica folclorică 330
Glose românești în patronimicele armenești din Ardeal 332
Contribuție la onomastica romanului lui Alexandru și romanului Troiei 354

V. FILOLOGIE CLASICĂ

Două metode în propunerea gramaticei comparate a limbilor clasice. — O experiență didactică 363
Originalitatea poeziei romane 369

VI. VARIA

Cercetări de literatură populară 407
În jurul „Alexandriei". „Paștele blajinilor" și altele 450
[Cîteva specimene de gerundiu în *-ure*] 461
În chestia postpunerii articolului. — O nouă ipoteză 463
Contribuții la studiul sufixelor românești 465
Contribuție la studiul onomatopeelor românești 470
O străveche formulă de exorcism în descîntecele noastre 473
Mărunțișuri 479
Trei probleme folclorice și aspectul lor românesc 491
Musca columbacă în tradiția noastră populară și istorică (Cu o paralelă romanică) 496

INDICE 501

Scanned with OKEN Scanner

La lectura cărții, cititorul este rugat să țină seama de următoarele îndreptări:

p. 9/22 jos: *savād* nu *savăd;* p. 43/14 sus: *des* nu *des.;* p. 43/16 sus: *Šarišker* nu *Sarišker;* p. 44/20 sus: ἐσελθὼ nu ἐσελθώ; p. 73/18 sus: *păretar(iu)* nu *păretar(riu);* p. 83/20 jos, se va citi: *Obiecția că...;* p. 83/19 jos, se va citi: 205) *implică;* p. 84/5 jos, se va citi: *criticei verbale! Confruntarea...;* p. 107/13: κοινὴ nu κοινή; p. 130/20 jos, se va citi: *Kirchenlexicon*²,; p. 132/18 jos: 40, *poghiaz* nu 37, *paghiaz;* p. 133/16 jos: *apare* nu *apre;* 134/7 sus, se va citi: *ǫrodĭlivŭ ... ǫrožda;* p. 179/8 sus, se va citi: *bötö, bǫtǫ;* p. 185/7 sus: *e* nu *er;* p. 187/12 jos: *gradine* nu *grădine;* p. 193/15 jos: *acelea* nu *aceeea;* p. 225/12: *mîrli (a)* nu *mîrli(a);* p. 246/25 sus, se va citi: *orașului;* p. 251/16 sus: σκέλοσ nu σκέλοζ; p. 258/13 sus: *La Haye* nu *La' Haye;* p. 269/21 sus: *bez* nu *qez;* p. 295/22 sus: *lată* nu *ltă;* p. 295/26 sus: *firele* nu *eirele;* p. 315/21 jos: *persoană* nu *personaă;* p. 323/6 jos: *Tohani* nu *Toha ni;* p. 333/10 jos: *sanscrită* nu *sancrită;* p. 350/12 sus, se va citi: *A. Lukács* (*Erzsébetváros...;* p. 359/2 și 24 sus: *Cartojan* nu *Carotjan* și *Cartonaj;* p. 366/5 jos: *acelor* nu *celor;* p. 367/4 jos: *créé* nu *créée;* p. 371/16 jos: *vocabulo* nu *vacabulo;* p. 377/8 jos: *vatibus* nu *votibus;* p. 382/26 sus: *epopeea* nu *epoeea;* p. 386/7 sus: *mensonge* nu *mensoge;* p. 389/1 sus: *d.* nu *b.;* p. 393/20 jos: *la* nu *a;* p. 393/18 jos: *ar* nu *lar;* p. 403/20 jos: *Leipzig* nu *Leipzlg;* p. 410/12 jos: *foaie* nu *foiae;* p. 414/4 sus, se va citi: *frouštŭskaja;* p. 447/7 jos: *mesager* nu *mes ager;* p. 459/9 sus ἑὐάντης nu εὐάντης; p. 469/1 jos: *fe(r)șter* nu *e(r)ștер;* p. 486/17 jos: *Chéruel* nu *Chérnel;* p. 498/6 sus, se va citi: *ș. u.)*⁴.; p. 499/2 jos: *Aufhauser* nu *Aufhanser.*

Scanned with OKEN Scanner

„S-a stins un om cum poate niciodată nu vom mai vedea unul.

Nația noastră a pierdut o comoară. Era cel mai învățat dintre români. Era un neîntrecut vorbitor și un profesor fără pereche.

Era un caracter vrednic de vremile antice. Era, în suferința lui de atîția ani de zile, un sfînt."

N. IORGA

Scanned with OKEN Scanner